

GRÓF TISZA ISTVÁN

**KÉPVISELŐHÁZI
BESZÉDEI**

I. SOROZAT

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1930

KÉPVISELŐHÁZI BESZÉDEI

ELSŐ SOROZAT

A FIATAL KÉPVISELŐ

1888 FEBRUÁR 3—1903 NOVEMBER 3.

BEVEZETÉSEKKEL ÉS MAGYARÁZÓ
JEGYZETEKKEK ELLÁTTA:

barabási KUN JÓZSEF

EGYETEMI NY. K. TANÁR

BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1930

TARTALOM-MUTATÓ 1

I.

Az 1887/92. évi országgyűlés

- J. 1888. január 3. (péntek) országos ülés. — Az 1888-iki állami költségvetés: — Takarékoság az államháztartásban. Lótenyésztés. Kisbirtokosok felkarolása. A hitelszövetkezeti ügy. Állami beavatkozás és egyéni energia. (Képv. Napló ni. k. S—12. 1.)..... 1.1
2. 1889. január 14. országos ülés. — A nagy véderővita: A véderő fejlesztése kényszerhelyzet folyamánya. Külön és közös hadsereg. Apponyi nemzeti követelményei. A javaslat előnyös a nemzetől követelt áldozatok szempontjából. Az alkotmányértés vádja. Az egyéves önkéntesi intézmény reformja. Nemzet és hadsereg egyetértésének szüksége. „Nekünk készen keil lennünk és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt,... az nem lesz gyermekjáték sem a Monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet halálharccá a magyar nemzetre nézve.“ Az ellenzék „kizárólagos hazafisága“ és az igazi hazafiság. (Napló VII k. 286—292. 1.) 8. 1.
3. 1889. január 23. országos ülés. — A nagy véderővita (Napló VIII. k. 100—101. 1.).....24. 1.
4. 1889. január 30. országos ülés. — Vita a képviselőház előtt felállított katonai őrség tárgyában: A képviselőházi elnök a Ház területén kívül hatalmat nem gyakorolhat. Tisza Kálmán védelme. (Napló VIII. k. 223—224. 1.) ..... 24. 1.
5. 1889. február 19. országos ülés. — A nagy véderővita: Polémia Szilágyi Dezsővel a 14. §. eredeti szövegének valódi értelméről. (Napló VIII. k. 335—341.1.)..... 26..1.
6. 1889. február 21. országos ülés. — A nagy véderővita: Újabb polémia Szilágyi Dezsővel: a védrendszer megállapítása közös ügynek tekinthető-e, vagy közös egyetértéssel intézendő ügynek?; az osztrák törvényre hivatkozás a magyar kiegészési törvény magyarázatánál. (Napló VIII. k. 386—387. 1.) ..... 41. 1.
7. 1889. március 4. országos ülés. — A nagy véderővita. (Napló IX. k. 204—205. 1.) .....44. 1.
8. 1889. március 18. Országos ülés. — A nagy véderővita. (Napló X. k. 77. 1.) .....44. 1.
9. 1889. június 1. Országos ülés. — A Magyar Földhitelintézet által engedélyezendő vízszabályozási és talajjavítási kölcsönökről szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló XII. k. 367—368. 1.)..... 45. 1.
10. 1889. november 23. Országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés általános tárgyalása: Az 1888. évi költségvetést kísérő expozé. A büdzsé realitása. A valuta rendezése. A parlamentarizmus alapelvei és Apponyi poli-

---

1 A szövegben előforduló zárójeles számok Tisza István egy-egy beszédét jelzik. így pl. (10) az 1889. nov. 23. beszédet.

- tikája. Tisza Kálmán és Apponvi Albert. A parlament tekintélyének megrontása új jelenség közéletünkben. (Napló XIV. k. 74—79. 1.) ..... 47. 1.
11. 1889. november 25. országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés általános tárgyalása: Tisza Kálmán védelme. (Napló XIV. k. Ulti. 1.)..... 60. 1.
12. 1889. december 7. országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés részletes tárgyalása: csendőrség állítólagos felhasználása kortescélokra. (Napló XIV. k. 359. 1.) ..... 61. 1.
13. 1890. február 11. országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés részletes tárgyalása: a Szamos balparti és ecsedi láp-szabályozótársulat munkálatai. (Napló XVI. k. 231—232. 1.) ..... 62. 1.
14. 1890. május 22. országos ülés. — Az 1879. évi L. t.-c. módosítása iránt Irányi Dániel és társai által benyújtott törvényjavaslat általános tárgyalása: Kossuth Lajos honosságának kérdése. Kossuth történelmi jelentősége. A függetlenségi párt Kossuth-kultusza. A függetlenségi „forradalmárok“. Nemzet és király közti rendíthetetlen összetartás szüksége. (Napló XVIII. k. 209—272. 1.) Tisza Kálmán bukása..... 64. 1.
15. 1890. május 28. országos ülés. — Az 1879:L. t.-c. módosításáról szóló Irányi-féle törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: félreértett szavak helyreigazítása a Kossuth-kérdésben. (Napló XVIII. k. 317—318. I.)..... 70. 1.
10. 1890. november 6. országos ülés. — Az 1891. állami költségvetés általános tárgyalása: Kedvezőbb pénzügyi helyzet. Valuta rendezés és konverzió. Fúzió a mérsékelt ellenzékkel. A közigazgatási reform és a mérsékelt ellenzék. Bizalom Szapáry miniszterelnöknek. Kossuth Lajos honossága. (Napló XIX. k. 116—122, és 125. 1.) ..... 78. 1.
17. 1890. november 17. országos ülés. — Az 1891. állami költségvetés részletes tárgyalása: A totalizátor kérdése. (Napló XIX. kötet 340—341. 1.) ..... 91. 1.
18. 1891. január 31. országos ülés. — Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXI. k. 419—420. 1.) ..... 93. 1.
19. 1891. február 4. országos ülés. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: Az ipari munkáskérdés: az angol példa; önszegély vagy államszegély; önkormányzat a munkásbiztosítás terén; gyári törvényhozásunk hiányai; a munkáslakások ügye. (Napló XXII. k. 44—48. 1.) ..... 97. 1.
20. 1891. február 5. országos ülés. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása és megszavazása. (Napló XXII. k. 52., 57., 58., 59., 60., 61., 64. 1.) ..... 107. 1.
21. 1891. febr. 26. országos ülés. — A konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXII. k. 346. 1.) ..... 113. 1.
22. 1891. május 26. országos ülés. — A rézváltópénz szaporításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása: A valutareform kérdése. (Napló XXIII. k. 200—212. 1.) ..... 114. 1.
23. 1891. június 3. országos ülés. — A közigazgatás és az önkormányzat rendezéséről a vármegyékben szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: A közigazgatás államosítását már Tisza Kálmán kormánya felvette programjába. Még egyszer Kossuth Lajos honossága. Közigazgatásunk történeti fejlődése. Választási és kinevezési rendszer. Polémia Apponyival: módosítás a javaslaton és a „mérsékelt ellenzék“; a közszabadsági biztosítékok. A német államtudomány bizonyos alaptételei nem találják a magyar viszonyokra. — Félremagyarozott szavak helyreigazítása: válasz Apponyinak. (Napló XXIII. k. 331—339. és 341. 1.) ..... 129. 1.
24. 1891. augusztus 7. országos ülés. — A vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslat megfeneklésének okai. Az obstrukció ellenzéki indokolása. A kormány eljárásának igazolása. Apponyi is beállott az obstrukció nyílt védelmezőinek sorába. „A képviselő úrnak eddig is változatos

pályáján ismét egy... meglepő fordulatot konstatálhatunk.“ Az obstrukció következményei a közigazgatási reform sorsára. — Három felszólalás személyes kérdésben: Az 1872. obstrukció helytelenítése. „A t. képviselő úrtól a hangzatos, de nem mindig tartalmas frázisokat nem tanulom el.“ (Napló XXVI. k. 438—444., 448—449., 457. 1.)..... 145. 1.

25. 1891. november 15. vizaknai beszámoló beszéd: A pénzügyi és a külügyi helyzet. A közigazgatási reform és az obstrukció. „Nézetem szerint a főfontosságú kérdés, amely az ország előtt áll ... nem a közigazgatási reform kérdése, de a parlament tekintélyének, méltóságának, a parlamentarizmus sértetlen megóvásának kérdése.“..... 166. 1.

II.

Az 1892/97. évi országgyűlés.

2li. 1892. május 13. országos ülés. — Az 1892. állami költségvetés részletes tárgyalása: A Tisza mederrendezésére vonatkozó munkálatok. (Napló III. k. 169—171. 1.)..... 119. 1.

27. 1892. május 27. és 28. országos ülés. A vallás és közoktatásügyi tárca 1892. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: A Csáky-féle „elkeresztelési rendelet“. Az 1868:LIII. t.-c. 12. §-a. A polgári anyakönyvek részleges behozatala. A követendő egyházpolitika főbb elvei: a házassági jog-reformja; a zsidó vallás recepciója; az egyéni vallásszabadság; a be nem vett vallásfelekezetek tagjai; a bevett vallásfelekezetek és az állam viszonya; a katolikus autonómia; katolicizmus és liberalizmus; felekezeti szempontoknak az állami életbe való bevonása. (Napló 111. k. 377—384. és 399—400. 1.)..... 183. 1.

28. 1892. június 24. országos ülés. — Az erdélyrészi birtok rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló IV. k. 330—333. és 340—341. 1.)..... 210. 1.

29. 1892. július 14. országos ülés. — A koronaértékek megállapításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása: Valutareform. (Napló V. k. 257—258. 1.)..... 219. 1.

30. 1892. november 24. országos ülés. — Az indenmity tárgyalásának folytatása. — Tisza István felszólalása személyes megtámadtatás címén: A Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank; a komáromi ünnepély. (Napló VI. k. 224—225. 1.) A Szapáry-kormány válsága és a Wekerle-kabinet egyházpolitikai programja..... 224. 1.

31. 1892. december III. országos ülés. — Az 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása: A Szapáry-kormány válsága és az egyházpolitikai reform fejlődésmenete. A nemzeti párt közjogi programja. A parlamenti helyzet. A parlament méltóságának fenntartása a nemzeti lét kérdése. (Napló VII. k. 128—133. 1.)..... 230. 1.

32. 1892. december 17. országos ülés. — Az 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás: még egyszer a nemzeti párt politikája. (Napló VII. k. 150. 1.)..... 241. 1.

33. 1893. január 18. országos ülés. — A belügyi tárca 1893. évi költségvetésének tárgyalása: Kodifikáló bizottság a közigazgatási reformjavaslatok kidolgozására. A reformjavaslatok sorrendje. A közigazgatásnak mai keretében való megjavítása. (Napló VII. k. 429—432. 1.)..... 242. 1.

34. 1893. március 13. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1893. évi költségvetésének tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás: még egyszer a komáromi ünnepélyről és a Szapáry-kormány válságáról. (Napló X. k. 158—160. 1.)..... 249. 1.

35. 1893. február 7. országos ülés. — Az állami tisztviselők stb. illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. Hárszabályvita. (Napló VIII. k. 366. 1.)..... 254. 1.
36. 1893. március 3. országos ülés. — Az országgyűlési képviselők tiszteletdíjának átalányösszegben leendő megállapításáról szóló törvényjavaslat: A javaslat tárgyalása nem időszerű. (Napló IX. k. 380—382., 384. 1.)..... 255. 1.
37. 1893. szeptember 20. biharmegyei beszéd a nemzetiségi kérdéstről: A nagyváradi kihágások és a belényesi izgalmak. A nemzetiségi politika alapelvei. Eljárás a román izgatókkal szemben. (Nemzet, 1893. szeptember 20. és 21. sz. Esti kiadás.)..... 260. 1.
38. 1893. október 10. országos ülés. — A borossebesi királyi válaszokra vonatkozó kérvény folytatólagos tárgyalása: A szeptember 20. nagyváradi beszéd alapelvei. (Napló XIII. k. 167—168. 1.) A kőszegi királyi válasz és Szilágyi Dezső az 1867: XII. t.-e. jogi természetéről..... 267. 1.
39. 1894. május 19. országos ülés. — A házassági jogról szóló törvényjavaslat elvetésére vonatkozó főrendiházi határozat folytatólagos tárgyalása: A főrendiházi reform kérdése. A főrendiház feloszlatási joga. A két lláz közötti kompromisszum. A kötelező polgári házasság mellett. (Napló XVIII. k. 408—411. 1.) Az egyházpolitikai javaslatok további sorsa. A május—júniusi és decemberi kormányválság..... 271. 1.
40. 1894. december 6. országos ülés. - Földmívelésügyi tárca 1895. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Az agrárbank terve. A tőke állítólagos adómentessége. A határidőüzlet. A gazdasági válság jelszava. Az emelkedő jólét és a kormány gazdasági politikája. A malmok állami kedvezményei. A közös vámterület és a kereskedelmi szerződések mezőgazdasági előnyei. Az agrárpárt elítélése. (Napló XXI. k. 230—237. 1.)..... 287. 1.
41. 1894. december 17. országos ülés. — A földmívelésügyi tárca 1895. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. Két felszólalás személyes kérdésben. (Napló XXI. k. 407—408. és 417. 1.)..... 303. 1.
42. 1895. február 23. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: Az egyházpolitikai akció fejlődési története. A néppárti mozgalom. Az új kormány és a szabadelvű párt. A 67-es pártok fúziója: a fúzió előnyei és elvi akadályai; a nemzeti párt nemzeti politikája; a helyes nemzeti politika; a fúzió feltétele. (Napló XXIII. k. 211—219. 1.) A Bánffy-kormány..... 304. 1.
43. 1895. március 1. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. — Félremagarázott szavak helyreigazítása a fúzió kérdésében. (Napló XXIII. k. 245.1.)..... 324. 1.
44. 1895. március 5. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. — Személyes természetű megjegyzések a fúzió ügyében. (Napló XXIII. k. 328—329. 1.)..... 325. 1.
45. 1895. március 8. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: Apponyi magatartása a kötelező polgári házasság kérdésében. Az ú. n. nemzeti politika. (Napló XXIII. k. 392—305. 1.)..... 328. 1.)
46. 1895. december 6. országos ülés. — Az 1896. évi állami költségvetés részletes tárgyalása. — Hodossy Imre határozati javaslata a zágrábi zászlósértés tárgyában. (Napló XXVII. k. 427—429. 1.)..... 337. 1.
47. 1896. január 11. országos ülés. — Az 1896. évi állami költségvetés részletes tárgyalása. Elnöki rendreutasítás. (Napló XXVIII. k. 55. 1.)..... 346. 1.
48. 1896. február 29. országos ülés. — A kereskedelemügyi minisztérium 1896. évi költségvetésének tárgyalása: Gazdasági kiegészítés Ausztriával. (Napló XXX. k. 310—314. 1.)..... 346. 1.
49. 1896. április 13. országos ülés. — A földmívelésügyi tárca 1896. évi költségvetésének tárgyalása: Lótenyésztés és a fogarasi ménés. (Napló XXXII. k. 107—108. 1.)..... 366. 1.

VII

50. 1896. május 21. országos ülés. — A közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXXIII. k. 120—121. és 124—125 1.)..... 359. 1.
51. 1896. június 19. országos ülés. — Az országgyűlési képviselő-választások fölötti bíráskodásról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXXIII. k. 413—414. és 414. .... 364. 1.

III.

Az 1896/1901. évi országgyűlés.

52. 1897. február 6. országos ülés. — Szepes vármegye közönsége stb. kérvénye a házsabályok módosítása tb. (Napló III. k. 213. 1.) Az 1896. Bánffy-féle választások..... 369. 1.
53. 1897. február 9. országos ülés. — Az 1897. évi kereskedelemügyi költségvetés folytatólagos tárgyalása: Polémia Kossuth Ferencsel a gazdasági kiegyezési tárgyalásokkal kapcsolatban. Az ipari munkáskérdés: munkásjóléti intézmények szüksége; az angol és a német rendszer; a munkásbiztosítás helyes alapja; a munkáslakások ügye; Baross Gábor emléke; a betegsegélyző törvény eredendő hibája és revíziójának szüksége; a munkások önkormányzatának gazdasági és politikai előnyei. (Napló III. k. 258—265. 1.)..... 372. 1.
54. 1897. február 10. országos ülés. — A kereskedelemügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. — Félreérteit szavak helyreigazítása a betegsegélyzőtörvény kérdésében: e törvény revíziójának szükségé; Baross Gábor és az állami szocializmus. (Napló III. k. 276. 1.)..... 387. 1.
55. 1897. február 19. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: A néppárt és a nemzetiségek. Állítólagos ellentétek a szabadelvű pártban. A hitelszövetkezetek. A tőzsdei reform és a kereskedelem. A búza- A liszt kiviteli jutalmak. A mezőgazdasági munkáskérdés. A szegényügy. Az alföldi munkásmozgalmiak okai. A munkáskérdést földosztási és telepítési elméletekkel megoldani nem lehet. Tisza és Darányi. (Napló IV. k. 112—118. 1.)..... 388. 1.
56. 1897. február 24. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Polémia gróf Károlyi Sándorral: a hitelszövetkezeti ügy és a kormány; a merkantilizmus túlkapasai; az őrlési kedvezmény; a határidőüzlet és a fedezeti vásárlások; takarékpénztárak és hitelszövetkezetek; a „Magyar agrárpolitika“; agrárius és magyar gazda; „irtózom mindenféle jelszótól“. (Napló IV. k. 207—211. 1.)..... 403. 1.
57. 1897. március 20. országos ülés. — Báró Podmaniczky Frigyes mentelmi ügye: A mentelmi jog nem terjed ki a Házon kívül tett nyilatkozatokra. (Napló V. k. 171—172. 1.) ..... 410. 1.
58. 1897. március 27. országos ülés. — Az 1897. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: A nemzeti párt passzivitásának okai. A néppárt programja és választási taktikája. A nemzeti párt választási veresége és egyházpolitikai magatartása. A nemzeti párt és a néppárt választási szövetsége. (Napló V. k. 250—255. 1.) ..... 412 1.
59. 1897. március 29. országos ülés. — Az 1897. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás: gróf Tisza István közgazdasági tevékenysége. (Napló V. k. 268—269. 1.) ..... 424. 1.
60. 1897. július 21. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról: Az utolsó két hónap története. Az 1872. és a mostani obstrukció. Kompromisszum és feltétlen fegyverletétel. A 16. a rendes bíróság és a sajtószabadság. A parlamentarizmus lényege. Házsabályszigorítás vagy a parlamentarizmus csödjé. (Napló VIII. k. 335--339. 1.) ..... 426. 1.

61. 1897. július 23. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról. — Személyes kérdésben való felszólalás: az obstrukciótól való tartózkodást a többség nem vásárolhatja meg koncessziók árán. (Napló VIII. k. 371—372. 1.)..... 442. 1.
- (52. 1897. július 24. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról. — Tisza István két felszólalása személyes kérdésben. (Napló VIII. k. 491. és 402. 1.)..... 443. 1.
- (53. 1897. augusztus 4. országos ülés. — A hazai pénzüzetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A községi kötelezvények. A jelzálogüzletek. A vicinális rendszer hibái és ezek orvosszerei. (Napló IX. k. 214—217. 1..... 445. 1.
- (54. 1898. január 7. országos ülés. — A vám- és bankügynek, valamint ezekkel összefüggő némely kérdésnek ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A magyar alkotni ány nem ismeri az állami szükségjogra alapított szükségrendelet fogalmát. (Napló XI. k. 348—349.].)..... 451. 1.
- (55. 1898. március 12. országos ülés. — Hárszabályvita Mócsy Antal viszonválasza körül. (Napló XIV. k. 59. 1.)..... 491. 1.
- (56. 1898. március 17. országos ülés. — Az 1898. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: Az állami gépezet egyszerűsítése. Az adók magassága és expanzivitása. A quóta. A kisbirtokosok földadója és az ártérfejlészté.-i munkálatok. A középbirtokosok jelzáloghitelienek állami szervezése. A szociális bajok pillanatnyi leküzdése és gyökeres orvoslása. Szocializmus és liberálizmus. Vallás és liberálizmus. A magyar katolicizmus és a néppárt. (Napló XIV. k. 121—127. és 127. 1.)..... 461. 1.
67. 1898. március 26. országos ülés. — Az 1898. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A kis- és középbirtokos kamatterheinek csökkentése. Az állami bevételek fejlődési képessége. A zárszámadási eredmények. Az állami gépezet túltengése. Az adóreform és a kisbirtokos adóterheinek könnyítése. Vallás és liberálizmus. A magyar katolicizmus és a néppárt. (Napló XIV. k. 28(5—291. 1.)..... 477. 1.
- (58. 1898. május 20. országos ülés. — A gazdaági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XVI. k. 206. 1.)..... 493. 1.
- (59. 1898. május 21. országos ülés. — A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XVI. k. 220—221. és 233—234. 1.)..... 494. 1.
79. 1898. október 22. országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása. — Hárszabályokra való hivatkozás. (Napló XVII. k. 258. 1.) Az „isohli klauzula“. A nagy obstrukció kezdete..... 498. 1.
71. 1898. október 39. ugrai beszámoló beszéd: Erzsébet királyné halála. Az ezredéves ünnepélyek. A 48-iki törvények megalkotásának emléke. A katonai oktatásügy reformja. Az alföldi munkásmozgalmak. A munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozása. A szövetkezeti törvény. A lelkeszi jövedelem kiegészítése. Az egyházi és községi adóterhek mérséklése. A betegápolási költségek fedezéséről szóló törvény. Az eredményesebb reformáció két akadály: a gazdasági kiegyezés bizonytalanságai és a parlamenti obstrukció. Küzdelem az obstrukció ellen..... 592. 1.
72. 1898. november 11. országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása: Az obstrukció fajtái. Az obstrukció indokai. A választási visszaélések kiküszöbölése. A kiegyezési javaslatok. A Desszffy-ügy. A Blaskovics-féle levél. A miniszterelnök védelme. Hazánknak legélebevágóbb érdeke a parlamentarizmus sértetlen fenntartása. Nem parlamenti kormányforma mellett önálló nemzeti lét lehetetlen. —

- Két felszólalás személyes kérdésben. (Napló XVIII. k. 114—121. 1., 122. és 123. 1.)..... 516. 1.
73. 1898. november 16. országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő köztérhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása. — Személyes kérdésben való felszólalás: a nemzeti párt és a néppárt közös választási akciója; Tisza Kálmán állítólagos családi politikája; Tisza István közgazdasági tevékenységének oka. (Napló XVIII. k. 190—191. 1.)..... 335. 1.
74. 1898. december 19. országos ülés. — Az elnökválasztás napjának megállapítása: Kossuth Ferencnek az elnökválasztással kapcsolatos határozati javaslata. A „lex Tisza“. Apponyi és a szükségjog. Az obstrukció indoka. Ellentét Apponyi és párthívei között. — Félremagyarázott szavak értelmének helyreigazítása. (Napló XIX. k. 198—203. és 204. 1.) A „lex Tisza“ és Tisza István felszólalása a december 0. pártértekezleten. — A disszidensek. — Tisza István képviselőházi elnökelöltsége..... 538. 1.
75. 1898. december 21. országos ülés. — Karácsonyi szünet. Házszabályokra való hivatkozás. (Napló XIX. k. 261. 1.)..... 558. 1.
76. 1898. december 22. országos ülés. — Karácsonyi szünet. A kérdés feltevése«. (Napló XIX. k. 2(34. 1.) Az első „ex-lex“..... 558. 1.
77. 1899. január 1. újról beszéd: Az ex-lex. Parlamentarizmusunk elfajulása. Az obstrukció kárai. Gyökeres orvoslás szükséges. Az elfogadható kiegyenlítés. (Magyar Újság, 1899. január 2. sz.)..... 559. 1.
78. 1899. január 3. országos ülés. — Miniszterelnök beszédének utólagos bevétele a Naplóba: Napirend előtti felszólalás. (Napló XX. k. 9. 1.)..... 503. 1.
79. 1899. március 1(3. országos ülés. — Az 1899. évi állami költségvetés általános tárgyalása: Ne visszafelé nézzünk! Pénzügyi kibontakozásunk előzményei. Az 1890. és 1897. zárszámadási eredmények. Aggályos jelenségek az állami jövedelmek fejlődése, az állami üzemek pénzügyi eredménye és a kiadások emelkedése tekintetében. A bürokratizmus túltengése. A közigazgatás javítása. Magyarország és Ausztria viszonya. Az osztrák fejlemény-ek. Paritás és német hegemonia. Föderalizmus és magyar nemzeti állam. (Napló XXI. k. 02—09. 1.) Bánffy bukása. — A Széll-kormány bemutatkozása és gróf Tisza István beszéde, a szabadelvű párt 1899. február 28. értekezletén..... 564. 1.
80. 1899. március 20. országos ülés. — A belügyi tárca 1899. évi költségvetésének tárgyalása. Félremagyarázott szavak értelmének helyreállítása. (Napló XXI. k. 149—150. 1.)..... 586. 1.
81. 1900. február 8. országos ülés. — Az 1900. évi állami költségvetés folytatolagos tárgyalása: A nemzetiségi kérdés és a brassói román iskolák segélyezésének ügye. Az 1898. zárszámadás eredményei. Az 1900. évi költségvetés és a személyi kiadások emelkedése. A felesleges bürokratikus munka és ellenszerei. A kihágási büntetéspénzek egységes kezelése. Közigazgatás egyszerűsítése érdekében törvények és Rendeletök átvizsgálása. (Napló XXVI. k. 238—244. 1.)..... 587. 1.
82. 1900. március 17. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1900. évi költségvetésének folytatolagos tárgyalása: A telepítés kérdése. Birtokváltozások nemzetiségi vidékeken. Birtokparcellázások. A hitbizomány-ök áttelepítése. Borhamisítás és borkereskedelem. A tőzsdei forgalom és a gabonaárak. Az őrlési forgalom megszüntetése, a szabad raktárak, a nemzetközi búzakereskedelem. A fedezetlen határidőüzlet. Az 1899. búzaring. A védvám és a közös vámterület. A termelési ágak érdekközössége. (Napló XXVI. k. 293—299. 1.)..... 600. 1.
83. 1900. március 20. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1900. évi költségvetésének folytatolagos tárgyalása: a Szamos-folyó szabályozási ügye. (Napló XXVIII. k. 45—46. 1.)..... 612. 1.
84. 1900. június 11. országos ülés. — Napirend előtti felszólalások az összeférhetlenségi bizottság működéséről. Személyes kérdésben való felszólalás.....

- lás: „Adria-ügy; közgazdasági állások; összeférhetlenség és tisztesség. (Napló XXIX. k. 239—249. 1.)..... 614. 1.
85. 1900. június 11. országos ülés. — A gazdasági munkás- és cseléd-segélypénztárról szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló XXIX. k. 251., 252., 253., 255., 256., 258. 1.) 616. 1.
86. 1900. október 11. országos ülés. — A birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló XXX. k. 40., 41., 43., 1.)..... 622. 1.
87. 1901. február 7. országos ülés. — Napirendvita. A marosvásárhelyi véres képviselőválasztás (Napló XXXIII k. 89. 1.) ..... 625. 1.
88. 1901. február 16. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi tárca 1901. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Az állami építkezési luxus. A tanfelügyelői szervezet fogyatékosága. A budapesti egyetem jogi karán uralkodó szomorú állapotok: a tan- és vizsgarendszer hiányai; a tanároknál általában nem látni a komoly kötelességteljesítést; tudományos munkásságukban a német befolyás egyoldalúsága és a magyar nemzeti jelleg hiánya. A tudomány nem tartott lépést a közélettel. A kultuszminiszter feladatai európai színvonalú és mégis magyar tudomány fejlesztése körül. (Napló XXXIII. k. 263—267. 1.)..... 626. 1.
89. 1901. február 20. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi tárca 1901. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. — Félreértett szavak értelmének megmagyarázása: még egyszer a budapesti egyetem jogi karának tudományos munkásságáról. (Napló XXXIII. k. 292. 1.) ..... 634. 1.
90. 1901. február 20. országos ülés. — Gróf Tisza István interpellációja a kiházasítási egyletek ügyének rendezése tárgyában. (Napló XXXIII. k. 292—294. 1.) ..... 635. 1.
91. 1901. március 2. országos ülés. — Rakovszky István interpellációja az Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság adómentessége ügyében. — Személyes kérdésben való felszólalás. (Napló XXXIV. k. 95. 1.)..... 638. 1.
92. 1901. március 18. országos ülés. — Az 1901. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A segédhivatali személyzet szaporítása. A közigazgatási eljárás egyszerűsítése. A segédhivatalokban célszerűbb időbeosztás életbeléptetése. Ennek előnyei. (Napló XXXIV. k. 329—330. 1.)..... 641. 1.
93. 1901. március 23. országos ülés. — Az Adria M. Kir. Tengerhajózási Társasággal kötött szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás elhalsztása. (Napló XXXIV. k. 413. 1.)..... 644. 1.
94. 1904. március 26. országos ülés. — Az Adria M. Kir. Tengerhajózási Társasággal kötött szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: Rakovszky vádjai az Adria igazgatósága ellen; az Adria-ügy és a képviselői inkompatibilitás kérdése. (Napló XXXIV. k. 416—422. és 441. 1.)..... 663. 1.
95. 1901. május 17. országos ülés. — Az összeférhetlenségről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásának folytatása. (Napló XXXVI. k. 75—76., 82—83., 84., 87—88., 90. és 92. 1.)..... 677. 1.

IV.

Az 1901/1906. évi ország gyűlés.

96. 1902. február 5. országos ülés. — Zboray Miklós interpellációja a Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank ügyében. — Személyes kérdésben való felszólalás. (Napló II. k. 285. 1.) Az 1901. képviselőválasztások. .... 681. 1.
97. 1902. március 1. országos ülés. — Az 1902. évi állami költségvetés részletes tárgyalása során az állandó országház építése és az ezzel kapcsolatos miniszterelnöki jelentés: Az új országház építési költségei. Gróf Tisza

Lajos védelme. — Gróf Tisza István és Rakovszky István személyes ügye: Újból az Iparbank. (Napló III. k. 224—225., 226. és 237—238. 1.) 684. 1.

98. 1903. február 21. országos ülés. — A véderőről szóló 1889. VI. t.-c. 14. §-ának módosításáról, illetőleg a közös hadsereg és a honvédség újonclétszámának megállapításáról szóló törvényjavaslat általános tárgyalásának folytatása: Külön vagy közös hadsereg. A közös hadsereg mai állapota magyar nemzeti szempontból korántsem kielégítő. A főkérdés: „magyar érdek követeli-e, hogy! az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása csorbítatlanul fennmaradjon?“ — „Idegen érdekekért egyetlenegy krajcárt és egyetlenegy újoncot sem szabad megszavazni.“ — „Senki a magyar nemzet jövőjéről, politikai rendeltetéséről és történelmi hivatásáról magasabb felfogással nem bírhat nálamnál.“ (Napló XII. k. 116—123. 1.) ..... 691. 1.

99. 1903. március 7. országos ülés. — Arad, Bereg és Liptói vármegye kérvénye a fedezetlen gabonahatáridőüzlet betöltése tárgyában. (Napló XII. k. 413—416. 1.) 709. 1.

100. 1903. május 1. országos ülés. — A kormány intézkedései a törvényen kívüli állapot alatt. — Hárszabályvita s félreértett szavak értelmének helyreállítása. (Napló XV. k. 125—126. és 127. 1.) ..... 715. 1.

101. 1903. június 25. országos ülés. — Kormányválság lefolyása Széll Kálmán alatt. — Személyes kérdésben való felszólalás: Tisza István eredménytelen küldetése. (Napló XVII. k. 10—11. 1.) Előzmények: A Széll-féle kormányválság. Tisza István kormányalakítási kísérlete. Khuen megbízatása és sikeres tárgyalásai az ellenzékkel. .... 718. 1.

102. 1903. szeptember 30. országos ülés. — Szatmárnémeti város közönségének kérvénye a három évet kiszolgált katonák visszatartása tárgyában. — Kossuth Ferenc idevágó sürgősségi indítványa. (Napló XVIII. k. 195. 1.) Előzmények: A Khuen-kormány rövidesen lemond. A chlopyi hadiparancs és a kapcsolatos nyilatkozatok. A Khuen-kormány reaktiválása és újabb lemondása ..... 727. 1.

103. A „kilences bizottság“ katonai programja és előzményei (A szabadelvű párt 1903. január 23. értekezlete és az ú. n. Szentiványi-féle pontozatok; Szentiványi Árpád február 10-iki beszéde; gróf Apponyi Albert július 22-iki beszéde; a debreceni szabadelvű párt július 28-iki határozata: a biharmegyei szabadelvű párt szeptember 15-iki értekezlete; a szabadelvű-párt szeptember 28-án megválasztja a kilences bizottságot; gróf Tisza István megbízást kap kabinetalakításra; a kilences bizottság programja és a Tisza-fiaié módosítások; a szabadelvű párt október 28—30. értekezlete.) A Khuen-kormány felmentése és gróf Tisza István miniszterelnöki kinevezése. .... 737. 1.

AZ 1887/92. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

1. 1888 febr. 3. (péntek) országos ülés. — Az 1888-iki állami költségvetés: Takarékoság, az államháztartásban. Lótenyésztés. Kisbirtokosok felkarolása. Ál hitelszövetkezeti ügy. Állami (beavatkozás és egyéni energia. (Képvsh. Napló III. k. 8—12. 1.)

A képviselőház folytatólag tárgyalta az 1888. évi állami költségvetés keretében a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium előirányzatát. A „mérsékelt ellenzék“ szónokai közül Gaál Jenő Károlyi Sándor gróf véleményéhez csatlakozva, a hitelszövetkezetek keletkezése érdekében a kormány erkölcsi támogatását kéri. Sőt Károlyi álláspontján túlmenőleg kívánja, hogy amennyiben szabad társadalmi tevékenységgel éelt érni nem lehet, az állam maga létesítsen megyei hitelszövetkezeti központokat.

Ezt követőleg mondja el szűzbeszédét Tisza István, ki — mint Vízakna város képviselője — már 1886-ban bejutott az országgyűlésre, azonban nem sietett a felszólalással.

Tisza István: T. képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Én azt hiszem, hogy azon takarékosági irányzat, mely különösen e költségvetés általános vitája alkalmából — mert a részletes tárgyalásnál meglehetősen megfélekedtünk róla — több ízben és erélyesen hangoztatott úgy a kormány, mint a kormányt követő párt, valamint az ellenzék részéről, — hogy, mondom, ezen *takarékosági* iránynak tulajdonképpeni lényege nem azon egy-két millióban rejlik, melyet eshetőleg mai budgetünkben megkímélhetnénk, hanem abban, hogy a mai keretben addig, míg a pénzügyi helyzet meg nem javul, megmaradjunk. (*Helyeslés jobbfelől.*) Mert, azt hiszem, pénzügyeink szanálásának alapkövét azzal tesszük le, ha bírni fogunk elég erkölcsi erővel, elég önmegtagadással arra, hogy előirányzatunkat mai keretében megtartsuk és kiadásainknak azon rohamos növekedését, melyet az utóbbi években észleltünk, jövőre megakadályozzuk. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Az 1876-iki zárszámadások szerint 243 millió kiadást képviselt az akkori államháztartás, 1886-ban 348 milliót, tehát 105 millióval többet. Ezzel szemben a tulajdonképpeni adótételi emelés útján bevételeink a különböző számítások szerint 37—50 millióig szaporodtak. Ha 50 millióval számítjuk is bevételeinknek adóemelés által való fokozását, — mint azt a t. ellenzék számítja, — ezen

további 55 milliónyi összeg jövedelmeink természetes fokozásában, gyarapodásában leli fedezetét. Azt hiszem tehát, hogy ha megállunk kiadásainkban a mai ponton, mai deficitünk jelentékeny része jövedelmeink természetes fejlesztésében is megnyerendi fedezetét és ez olyan tényező pénzügyeink rendezésében, melyet a t. kormány tán azért nem említett meg, hogy ne lássák rózsás színben a helyzetet; de amelyet az ellenzéknek s az egész Háznak tekintetbe kell vennie, ha arról van szó, hogy vajjon a pénzügyi rendezés tervezete, úgy, amint van; megfelelő-e vagy sem? (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Ezen szempontból kiindulva, *nem* csatlakozhatom azon t. képviselőtársaimhoz, kik a részletes budgetvitánál, hol egyik, hol másik kedvenc eszméjük részére kívánnak nagyobb kiadásokat s kívánják az állami tevékenységnek és egyúttal kiadásainak fokozását. Mert sokkal komolyabbnak tartom a helyzetet, sokkal inkább tartom első feladatnak a mai politikai életben a pénzügyeknek valódi, gyökeres rendezését, semhogy bárminő kedvenc eszméknek is ezen a téren koncessziót adni lehetne. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Ennélfogva a földművelési tárca budgetjét határozottan maximális budgetnek, az abban foglalt kiadásokat határozottan maximális kiadásoknak tekintem és nem érzem magamat feljogosítva e minisztérium dotációjának felemelését kívánni; de egyúttal minimálisnak is tekintem azt, mert azon szükségletek, melyek ezen budget keretén belül nyerik kielégítésüket, annyira szükségesek nemzetgazdasági fejlődésünk szempontjából, hogy nézetem szerint további megtakarításoknak helye nincs; de törekednünk kell arra, hogy az ezen minisztérium részére megszavazott összegeket a lehetőségig célszerűen osszuk be s a kevésbé lényeges szükségletekre megszavazott összegekben eszközölt megtakarításokat arra használjuk fel, hogy jobban dotáljuk azon ágakat, melyek valóban lényeges, elsőrendű szükségletek kielégítésére vannak hivatva. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Ebből a szempontból egyik t. képviselőtársam a vita folyamán már foglalkozott a költségvetéssel és *pazarlással* vádolta a kormányt, különösen két téren. (*Halljuk! Halljuk!*) Az egyikről, a *selyemtenyésztésről*, szükségtelennek tartom beszélni azon teljesen kimerítő felvilágosítás és cáfolat után, amelyben azt az államtitkár úr részesítette. így tehát a magam részéről csak azt jegyzem meg, hogy azon összeg, amelyet az állam a selyemtenyésztés emelésére tényleg kiad, oly csekély, hogy ennek kedvéért egy nagyon szép fejlődésben levő termelési ágat fejlődésében megakasztani és évek munkáját lerombolni indokoltnak nem tartom. (*Helyeslés jobbfelől.*) A t. képviselő úr azonban a *lótenyésztésre* is alkalmazta a pazarlás vádját. Én nem követem a t. képviselő urat számításai-
ban s nem bocsátkozom bele abba, hogy pazarló-e az állam akkor, amidőn átlag 700 forintért állít elő Kisbéren, Mezőhegyesen és

Bábolnán egy lovat, a remondákat pedig 300 forintért veszi, mert az a teljesen össze nem hasonlítható dolgoknak egy kalap alá vonása, amiből következtetést vonni nem lehet. *(Úgy van! jobbfelől.)* Sokkal nagyobbak az eredmények, amiket a minisztérium a lótenyésztés terén elért és sokkal inkább köztudomású dolog, hogy az ország legtöbb vidékén mily áldásossá vált az állam tevékenysége e téren, semhogy ezt bővebben kellene részleteznem. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ezek helyett két rövid megjegyzésre szorítokom. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik a kiséri telivértenyésztésre vonatkozik. Még azoknak körében is, akik osztatlan helyesléssel és elismeréssel adóznak az állam tevékenységéért, a félvértenyésztés körül gyakran találkozunk azon észrevétellel, hogy az nagyon helyes, amit az állam Bábolnán vagy Mezőhegyesen csinál, de az, hogy Kiséren versenyanyagot tenyészt és lóversenyeket dotál, az arisztokratikus körök kedvtelését előmozdító luxuskiadás, amelynek nemzeti és országos szempontból szüksége nem forog fenn. Azt hiszem, hogy aki figyelemmel kíséri a lótenyésztés fejlődését, úgy Mezőhegyesen, mint szerteszét az országban mindenütt, ahol félvér lovat tenyésztnek, az meggyőződhetik róla, hogy, azon nagy eredmények, (amelyek az ország loállományának nemesítése körül elsősorban az állam öntudatos, egyöntetű és rendszeres eljárása következtében elérték, sohasem lettek volna elérhetők, hogyha a telivértenyésztés nem érte volna el azon fejlődési fokot, amelyen ma áll. *(Úgy van! jobbfelől.)* Aki Mezőhegyest fenn akarja tartani, annak Kisért is fenn kell tartani, amiért is ezen szempontból nem minden aggodalom nélkül látom, hogy úgy, a korábbi, mint az idejé költségvetésben a kiséri kancaanyag felfrissítésére semmi sincs felvéve. *(Helyeslés jobb felől.)* Azt gondolom, t. Ház, hogy ma már a jockey-klub pénzügyileg úgy megerősödött s e társulat, mely 10—15 évvel ezelőtt alig volt képes a versenyeket néhány ezer forinttal dotálni, oly díjakat adhat a versenyekre, hogy kevésbé szükséges az állam részéről azon néhány ezer forintnak, mely az állami díjakra van a költségvetésben felvéve, versenycélokra adása, mint az, hogy a kiséri telivér-anyag felfrissíttessék. *(Helyeslés jobbfelől.)* És én a magam részéről örömmel üdvözlém, hogyha azon összeg, amely lóverseny-célokra adatik, jövőre a kiséri telivér-anyag felfrissítésére fordíthatnák. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Második megjegyzésem az egyéves ménék vásárlására vonatkozik.

T. Ház! Nincsenek ugyan az adatok kezemben, melyeknek alapján pontos számítást tehetnék arra nézve, hogy mibe kerül az államnak egy egyéves korában vásárolt méncsikó, mikor felnevelve vagy beosztható a telepekbe, vagy a községek részére átadható. Hiszem, hogy nem fogok magas számot mondani és alatta maradok az igazságnak, ha mondom, hogy benne van 700 forint-

ban és pedig nemcsak azon csikó, mely telepekbe mint mén beosztatik, de az is, mely kiselejtezetik. Ha ezzel szemben azt látjuk, hogy a félvérmenek 600—1000 forintig, tehát körülbelül 800 forintnyi átlagos ár mellett vásároltatnak az újabb időben, önkénytelen azon észrevételt kell tennünk, hogy sokkal helyesebb volna, ha azon költség is, amely az egyéves ménnek vásárlására, eltartására és felnevelésére fordítatik, jövőre a hároméves ménnek vásárlására fordítatnék. Nemcsak sokkal kisebb volna a rizikó az állam részéről, amely nem tudja, hogy mit vett meg, mikor az egyéves-méncsikót beváltja., de azon átmeneti haszonnal is járna e változás, hogy míg jelenleg két éven keresztül a tavalyi csikók felneveltetnek és beosztatnak, megmaradna a ménnek eddigi létszáma és rendelkezésre állana azon összeg is, amelyet az idén és jövőre egyéves ménnek vásárlására és tartására fordítunk. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ezek után, t. Ház, a költségvetésnek csakis azon címére vagyok bátor még néhány észrevételt tenni, amely *(Halljuk! Halljuk!)* tizenkét rovatban a különböző gazdasági ágak felkarolásáról gondoskodik. Ezen cím, amely 350.000 forintban van előírányozva, vagy ha levonjuk a bevételeket, mindössze 196.000 forint tiszta kiadást képvisel az államra nézve, annyi mindenfélét karol fel, oly sokfelé oszlatja szét az amúgy is csekély összeget, miszerint azt hiszem, arra kellene vele szemben törekedni, hogy kiválasszuk a legfontosabb és leglényegesebb érdekeket, azokat iparkodjunk jobban felsegélni s ejtsük el azokat, amelyek kevésbé általános szükségletet képviselnek. Különösen két nézőpont az, amelyre ítéletünket alapíthatjuk.

Az első az, hogy az illető szükséglet, amelyről szó van, lehetőleg általános, országos szempontból fontos legyen és ne csak egyes-kisebb vidékekre nézve bírjon jelentőséggel.

A másik az, hogy elsősorban kisbirtokost érdekeljen. Mert azt hiszem, hogy ma, midőn kiadásaink megszorításáról van szó, midőn mindenütt, ahol célszerű volna, nem költhetünk: elsősorban a- kisbirtokost, ki aránytalanul kisebb anyagi és szellemi erővel rendelkezik a gazdasági küzdelemben, kell az államnak felkarolni s nem a nagybirtokost. *(Élénk helyeslés.)*

T. Ház! Első fontosságot magam részéről e tételek közt a szarvasmarha tenyésztésének tulajdonítok és pedig ismét a magyar marhatenyésztésnek és különösen a magyar bikák vásárlásának. Hisz köztudomású dolog, hogy ha a minisztérium alig néhány évvel ezelőtt fel nem karolja a gazdaságnak ép ezen ágát és nagyobb gondot nem fordít a magyar marhafaj fenntartására és bikák nevelésére, máris megbecsülhetetlen kárt szenvedett volna mezőgazdaságunk e téren is s talán csak itt-ott lehetne magyar-fajtájú marhát találni.

Jelenleg az 1884-iki állatösszeírás szerint 1,109.000 magyar-

tehén van kisbirtokosok kezében s ezzel szemben 15.000 bika, tehát 71 tehenre esik egy bika. Ha egészen figyelmen kívül hagyom is a minőség kérdését, vagyis azt, hogy e 15.000 bikának tetemes része olyan, melynek használatnia nem volna szabad és 50 tehenre számítok egy bikát, akkor is 22.000 bikának kellene lenni, vagyis 6500 bika hiányzik a kisbirtokosok állattenyésztéséből, vagyis 6500 darab egyszeri szükséglet, s a 22.000 darab bikalétszámhoz viszonyítva 4000 darab évi szükséglet mutatkozik. Ha ezzel összehasonlítjuk azon összeget, melyet az állam ad e célra: be fogjuk látni, hogy ez aránytalanul csekély és hogy minden kitelhető esz-közzel törekednünk kell arra, hogy csekély fontosságú gazdasági ágak kérélelhetetlen elejtésével e gazdasági ágat karoljuk fel. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ami azt a kérdést illeti, hogy mily tételeknél takaríthatunk valamit meg, méltóztassék megengedni, hogy a magam részéről utaljak egynéhányra.

Ily tétel a gazdasági egyesületek segélyezésére fordított 20.0 forint. Indokoltnak tartanám e tételt, ha az állam oly helyzetben volna, hogy minden gazdasági egyesületnek bizonyos célok elérésére segélyt adhatna. Ez azonban nincs így. E 20.000 forint mindössze néhány egyletnek adatik és míg e csekély öszszeggel még e néhány egyletet sem karoljuk fel kellőleg, a többit csak elkedvetlenítjük. *(Úgy van! Úgy van!)* Ily tételek továbbá azok, melyek néhány kevésbé fontos gazdasági ágra, például méhészetre, halászatra, rizstermelésre fordíttatnak. Hiszen ezeknek is megvan a jogosultságuk és virágzó pénzügyek mellett nem látnék nehézséget abban, ha pár ezer forintot e célokra is adunk; de ha arról van szó, hogy erre adjuk-e azt az összeget, vagy pedig oly fontos gazdasági ágra, mint a marhatenyésztés, én minden skrupulus nélkül választom az utóbbit. Ily tétel továbbá a húsjuh-és hússertés-tenyésztés. Ezek szintén nagyfontosságú gazdasági ágak és igen érdekes tárgyát képezhetnék a gazdasági experimentációnak, de ma nem képviselnek oly sürgős szükségletet és nem bírnak a kiscgazdára oly nagy fontossággal, mint a marhatenyésztés. E szempontból tehát ezt is elejthetőnek tartom. Ilyen továbbá a kolosi gulya fenntartására kért 16.000 forint.

Ez is a szarvasmarha-tenyésztésre szolgál ugyan, de sokkal célszerűbb lett volna e gulya megalkotása, most pedig ennek fenntartása helyett ezen birtokot és készpénzkiadást inkább bikák nevelésére fordítani.

Az államnak úgyis van Mezőhegyesen pepineriája. Ott minden gazdasági kár nélkül teljesíthetjük azt a feladatot, hogy a magyar fajt legnemesebb válfajában fenntartsuk. *(Helyeslés)*

Ezek után nem szándékozom a részletes tárgyalásnál semmi-féle konkrét javaslattal föllépni, hanem a költségvetést változatlanul fogom elfogadni. Teszem ezt mindenekelőtt azért, mert azt

hiszem, hogy csak annak, ki az illető minisztériumot vezeti, ki az ügyek minden részletét ismeri és azok viteléért felelős, lehet feladata ily módosításokat proponálni és keresztülvinni. Másodsor nem teszem azért sem, mert kivált ez utóbbi címnél a t. miniszter úrnak úgyis virement joga van.

Amennyiben egyik-másik irányban helyeselné a proponált változásokat, megteheti a budget más keretében is. Én tehát csak jelezni kívántam azon változtatásokat, melyeket nem annyira a jelen budgetben, mint inkább a jövőre nézve óhajtandónak találtam. Különben a költségvetést változtatlanul elfogadom.

Mielőtt azonban elvégezném felszólalásomat, a t. Ház bocsánatát kérem arra nézve, hogy lehetőleg röviden megemlékezzem azon nem ugyan a költségvetésre tartozó kérdésről, mely ezen vitának *főanyagát* adta: a hitel, különösen pedig a gazdasági hitel kérdéséről. *Gróf Andrássy Manó* t. képviselőtársam a *takarékpénztárakról* nyilatkozott a lehető legelítélőbbben és én azt hiszem, hogy nem az első és nem az utolsó alkalom ez, hol a takarékpénztárakat a legélesebb támadásoknak kiteve találjuk és hozzáteszem, nem is minden alap nélkül.

De azért, t. Ház, ne feledjük azt, hogy, habár drága is azon hitel, melyet takarékpénztáraink legnagyobbbrésze nyújt s drága volt különösen azon hitel, mit néhány évvel ezelőtt súlyos gazdasági viszonyok közt nyújtott: mégis azon hitel, amit mi drágának tartunk, tetemes javulást képvisel, szemben a privát uzsorával, mely akkor a takarékpénztári hitel mellett a hitelnek egyedüli más forrása volt. *(Igaz! Úgy van!)*

Egész általánosságban pedig a takarékpénztárakat illetőleg — mert nem tartom szükségesnek és lehetségesnek ezen kérdésnek minden részleteibe most belemenni — legyen szabad csak azt megjegyezni, hogy *én is sok hibáztathatót* találok ugyan a takarékpénztáraknál s drágának tartom azon hitelt, mit kivált kisebb, takarékpénztáraink adnak, de ennek orvoslása nem abban lesz található, hogy lebéklyózzuk, elriasszuk a tőkét, hanem abban, hogy *konkurrenciát* csinálunk neki. *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.)*

E szempontból én a magam részéről a legnagyobb elismeréssel fogadom a *hitelszövetkezések eszméjét (Élénk helyeslés.)* és üdvözlök minden mozgalmat, mely ezen kérdés előmozdítását a kellő úton célozza. *1 (Általános helyeslés.)*

---

1 A hitelügyi és közelebbről a hitelszövetkezeti mozgalmakról és azok eredményéről a múlt század 80-as éveinek második felében legújabbban Ke mát. István tájékoztat György Endréről szóló akadémiai emlékbeszédében. (Budapesti Szemle, 1920. évi 018. sz. 189—192. 1.) A gróf Apponyi Albert (1880 inárc. 12-éig Apponyi és Szilágyi Dezső) vezérlete alatt álló „mérsékelt ellenzék“ szociálpolitikai tevékenységéről az 1878-tól 1889-ig terjedő korszakban közelebbi adatokat találunk gróf Apponyi Alhert Emlékiratainak 128—135. 1.

És erre nézve mindössze is nagyon kevés eltérés lehet az én igénytelen felfogásom s azon felfogás között, mely *gróf Károlyi Sándor* t. képviselő úr beszédében nyilvánult. (*Halljuk! Halljuk!*)

A t. képviselő úr hangsúlyozta azt, hogy ő elsősorban a szövetkezetek létrehozására társadalmi mozgalmat tart szükségesnek; de hangsúlyozta azt is, hogy e szövetkezeteket csak oly vidékeken, hol értelmes nép van, tartja létesíthetőnek; oly vidékeken pedig, ahol nem értelmes a nép, soha nem merné a hitelszövetkezetek létesítését ajánlani. Ezek a *gróf Károlyi Sándor* szavai s így kifejezve, én a magam részéről is elfogadom, mert hitelszövetkezetek létesítése csakis ott lehetséges, ahol az illető községben a kellő szellemi és kellő morális erő megvan, ele hozzáteszem másodsor az is, hogy azon megyei pénzügyintézetek létesítését, ami az igen t. képviselőtársam programjának talán leglényegesebb pontját képezi, csakis ott tartom lehetségesnek, hol az illető megyék székhelyein nemcsak a szellemi és erkölcsi erő, de a jóakarát és a spontán hajlam is megvan. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Ezen szempontból, t. Ház, nem tartom lehetségesnek azt, hogy itt mintegy állami propagandát csináljunk, hogy a kormány és a kormánynak a megyékben exponált közegei vegyék kezükbe és csinálják meg a hitelszövetkezeteket és megyei pénzügyintézeteket, akár van meg a vidéken a szükséges szellemi és erkölcsi erő, akár nincs. *Ezen postulátumra*, melyet ma *az előttem szólott* t. képviselőtársam is kifejezett, egyszerűen *gróf Károlyi Sándor* igen t. képviselő úr szavaival megfelelve, azt mondom, hogy oly vidékeken ellenben, hol a nép nem értelmes, soha nem merném a hitelszövetkezetek létesítését ajánlani. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Ha tehát, t. Ház, nem járulhatok a magam részéről ahhoz, hogy a kormány mindenütt és minden körülmények között propagandát csináljon a hitelszövetkezeteknek: *még kevésbé* járulhatok ahhoz, amit, mint *második alternatívát*, az előttem szólott t. képviselő úr kifejezett, hogy az állam vegye kezébe az ügyet és adja hozzá a pénzt azon esetben, hogyha a hitelszövetkezetek társadalmi úton nem létesülnek. Nem beszélek ezúttal a pénzügyi helyzetről. De eltekintve attól, hogy pénzügyi helyzetünk megengedné-e, hogy ily tetemes kiadásba belemenjünk: éppen a hitelszövetkezeteknek, mint bármely más hitelintézménynek, spontán kell a talajból kinőniök. A kellő gondozást, ápolást meg lehet nekik adni, de virágzásukra csakis ott lehet számítani, ahol természeti alapfeltételeik vannak. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

T. képviselőház! El vagyok készülve arra, hogy *a t. mérsékelt ellenzék* — melynek részéről lehetőleg enyhén és lehetőleg szerény formában s az államtól lehetőleg keveset követelve lett e kérdés itt szóba hozva — vádat fog kovácsolni azoknak kapcsán, amik itt elmondattak a kormány és ezen párt ellen, hogy ezen eszmét nem

karolja fel, nem tesz semmit a hitelszövetkezetek létesítése érdekében. (*Halljuk!*)

T. képviselőház! Én azt hiszem, nemcsak ezen a téren, hanem általában gazdasági tevékenységünk minden terén valóságos átkot képez az, hogy mindenütt, minden téren, minden kezdeményezést az államtól várunk. (*Élénk helyeslés.*) A valódi jólétnek, a valódi haladásnak egyedüli biztos feltétele a nemzetet alkotó egyénekből lévő egyéni iniciativa, *egyéni energia*.¹ (*Élénk helyeslés.*)

Ezt az egyéni erőt, ezt az egyéni energiát fejleszteni, fenntartani, buzdítani hivatva van mindenki, de hivatva vannak kiváltképpen azok, akik a kormány politikáját helyesnek nem tartják. (*Helyeslés a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!*)

Mentői rosszabbnak tart valaki egy politikát, annál inkább kell törekednie, hogy a nemzetben meglevő őserő fejlesztése által ezen politikának hátrányos következményei paralizáltassanak. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*) Ha a t. képviselő urak rossznak tartják a kormány politikáját, támadják meg, ítélik el minél erősebben, ez ellenzéki joguk, sőt kötelességük; de akkor, midőn a kormányt teszik felelőssé minden bajért, amely az országban van, midőn minden érdeket, mely kielégítésre vár, a kormányra — hogy úgy mondjam — uszítanak, hogy ott követelje annak kielégítését: ezáltal megszibbasztják a társadalomban, a nemzetben levő erőt, (*Igaz! Igaz!*) az ügyis gyöngye iniciatívát s ezáltal nem tesznek szolgálatot sem pénzügyeink rendezésének, sem társadalmunk felvirulásának. (*Élénk bosszús helyeslés és tetszés jobbfelől. Felkiáltások: Kérünk öt pernyi szünetet!*)

2. 1889. január 14. országos ülés. — A nagy véderővita: A véderő fejlesztése kényszerhelyzet folyamánya. Külön és közös hadsereg. Apponyi nemzeti követelményei. A javaslat előnyös a nemzettől követelt áldozatok szempontjából. Az alkotmánysértés vádja. Az egyéves önkéntesi intézmény reformja. Nemzet és hadsereg egyetértésének szükségége. „Nekünk készen kell lennünk és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, ... az nem lesz gyermekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet-halálharccá a magyar nemzetre nézve“. Az ellenzék „kizárólagos liazafisága“ és az igazi hazafiság. (Napló VII. k. 286—292. 1.)

Tisza Istvánnak már 1888 febr 3-iki szűzbeszéde feltűnést keltett. Alapos tárgyismerete és szónoki készsége egyszerre magára vonta a közfigyelmet. Az első parlamenti felléptéhez fűződő jogos reményeket teljes mértékben valóra váltotta második képviselőházi beszéde 1889 jan. 14-én, a nagy véderővita alkalmával. Ekkor már a szabadelvűpárt első sorában harcol.

Nem szándékozom bővebben foglalkozni a magyar politikai élet

¹ Lásd idevonatkozólag Tisza István liberalizmusa és szociális érzése című tanulmányomat a debreceni egyetem 1928. Tisza-Emlékkönyvének 81-121. l.

ezen egyik legizgalmasabb, legszenvedélyesebb szakával, melyet főként az újonclétszám megállapításának állandóvá tételét célzó híres 14. §. és az egyéves önkéntesi intézmény súlyosbbitását jelentő 24. s 25. §. idézett fel. A véderőjavaslat történetére legújabbban gróf Apponyi Albert Emlékiratainak első kötete tartalmaz érdekes adatokat. Felvilágosítást nyújt továbbá a véderővita két legkiválóbb ellenzéki harcosának, Szilágyi Dezsőnek és gróf Apponyi Albertnek beszédeiben található tájékoztató magyarázata. És a Magyar Nemzet Története X. 747—756. lapján.¹ Úgy, hogy e helyütt csupán Tisza István beszédének megértéséhez szükséges előzményeket ismertetem.

A véderőről szóló törvényjavaslatot báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1888 nov. 3-án adja be. (írom. IX. k. 300. sz.). A véderőbizottság hosszas tárgyalás után jelentését dec. 12-én terjeszti elő. (írom. X. k. 351. sz.). A törvényjavaslat 14. §-ának eredeti szövege (eltekintve attól, hogy a hadilétszám helyébe az ennek megfelelően kiszámított újonclétszámot teszi), két lényeges pontban különbözött az 1868-iki és 1879-iki törvény idevágó rendelkezéseitől. Kimaradt az a kikötés, mely szerint a hadilétszám (újonclétszám) megállapítása csak 10 évre érvényes. És kimaradt az a nem kevésbé fontos másik alapelv, hogy a 10 évi határidő eltelte előtt (a kilencedik évnek lefolyása előtt) a kormány tartozik a megállapított létszámnak akár változatlan fenntartása, akár módosítására nézve javaslatot benyújtani. Ezt az utóbbi hiányt még a plenáris tárgyalás előtt kiküszöbölte a véderőbizottság által a kormány hozzájárulásával a 14. §. utolsó bekezdéseként javaslatba hozott kiegészítés. (Míg az újonclétszámnak 10 évi érvénnyel megállapítására vonatkozó záradék csak később, a részletes vita során, magának Tisza Kálmán miniszterelnöknek képviselői minőségében beadott indítványára vétetett fel.)

A létszámmegállapítás időlegességére vonatkozó alapelv kihagyásán kívül az ellenzék szemében a másik főszerelem a 24. és 25. -) kapcsolatban az egyéves önkéntesi intézmény átalakítása, illetve súlyosbbitása volt. És az, hogy a javaslat nem tartalmazott biztosítékot arra nézve, hogy a magyar állampolgárok a tartalékos tisztvizsgát az állam nyelvén tehetik le. Az önkéntesi intézmény súlyosbbitása abban állott, hogy a 25. §. szerint az eddigi állapottal szemben „az egyévi tényleges szolgálati idő kizárólag a katonai kiképzetés céljainak van fenntartva“ s így ezen idő alatt az egyéves önkéntesek hivatásszerű tanulmányaikat nem folytathatják. Továbbá és főleg abban, hogy azok az önkéntesek, akik a tartalékos tiszti vizsgánál meg nem felelnek, még egy évet kötelesek tényleg szolgálni. A véderőbizottság ezen szigorító rendelkezéseken nem enyhített, ellenben az elméleti tiszti vizsgánál az állami nyelv követelményének kívánt bizonyos fokig eleget tenni. Ugyanis jelentésével kapcsolatban határozati javaslatot (Gajáry-féle hat. jav.) terjesztett elő, mely szerint „utasíttatik a honvédelmi miniszter, hogy hasson oda, hogy a tiszti vizsga letevését szabályozó utasításban határozott kifejezést nyerjen azon rendelkezés, mely szerint a vizsgára jelentkező ifjaktól a német nyelv bírása csak oly mértékben kívántatik, mely a közös had-

---

¹ A véderővita történetének szempontjából is figyelemreméltó legújabbban Niamessny Mihály, A magyar parlamentarizmus 1867-től 1918-ig című tanulmánya (Budapesti Szemle, 1928. évi 612. sz. 208—210. 1.)

sereg szolgálati viszonyaiból múlhatatlanul következik.“ Egyebekben pedig a magyar honosságú egyéves önkéntesek a tiszti vizsgát „az egyes tantárgyak részleteinek fejtegetésében“ az államnyelven tehetik le. Ezzel szemben a véderőbizottság kisebbségi tagjai a törvényjavaslat 24. és 25. §-ához különvéleményt adtak be (mellékelve a véderőbizottság jelentéséhez), melynek lényeges része a következő:

„Miután az egyéves önkéntesi intézmény mai alakjában nézetünk szerint rendeltetésének megfelel, kivéven, hogy nincs biztosítva az a jog, hogy a magyar korona országaiból származó egyéves önkéntesek a tiszti vizsgát feltétlenül az állam nyelvén tehessek le... kérjük a t. Házat, méltóztassék a törvényjavaslatot a véderőbizottsághoz azon meghagyással visszautasítani, hogy annak fent elősorolt és velük összefüggésben lévő szakaszai azon irányban igazíttassanak ki, hogy:

1. az egyéves önkéntesek tényleges szolgálati idejük alatt tanulmányaikat úgy, mint eddig, folytathassák;
2. egyéves tényleges szolgálatuk teljesítése után úgy⁷, mint jelenleg, azonnal a tartalékba helyeztessenek át;
3. a szolgálati év leteltével a tiszti vizsgát magyar, vagy saját választásuk szerint német nyelven tehessek le.“

Szóval a kisebbségi különvélemény azt kívánja, hogy az egyéves önkéntesi intézmény változatlanul hagyása mellett biztosítsák a magyar honosságú önkéntesek számára azon jog, hogy a tiszti vizsgát feltétlenül magyar nyelven tehessek le.¹

A véderő javaslat általános tárgyalása, mely javaslat a szabadelvűpártban is komoly aggályokat keltett, végre 1889 jan. 10-én kezdődött. Münnich Aurél előadói beszéde után Bolgár Ferenc, a mérsékelt ellenzék katonai szakértője, a kisebbségi különvélemény indoklására szólal fel. Hibáztatja a kormány azon szándékát, hogy a hiányzó tiszteket az önkéntesi intézmény reformja által akarja megnyerni. Pedig ezt Németország sem teszi, mert nem fektet súlyt az egyéves önkéntesekből kikerült rossz tisztekre. Ott sem követelik a tiszti vizsgát minden önkéntestől, mert nem a tartalékos tisztekre helyezik a fősúlyt, hanem a kitűnő altisztekre. Hadügyi kormányzatunk is jobban tenné, ha „nálunk is egy kitűnő altiszti kar létrehozásán fáradsa, mint hogy a kulturális fejlődés

---

1 Nagyjában találónak tiltom Angyal Dávidnak a véderőjavaslattal kapcsolatban Rudolf trónörökös című kitűnő tanulmányában tett következő megjegyzéseit: „A német szövetséges és Ferenc József igen alapos okokból óhajtották a javaslat elfogadását. Azonban la magyar ellenzék a törvényjavaslat két cikkelyében (14. és 25. §.) az alkotmány és a nemzetiség veszedelmét fedezte fel. A régi magyar királyság utolsó félszázadának boldog történetében az alkotmány és nemzetiség *mindig* veszélyben forogtak, *valahányszor* miniszterelnököt kellett buktatni. & mivel 1889 elején Tisza Kálmán már majdnem tizennégy éve kormányzott, a véderő javaslat alkotmányos és nemzeti sérelmei oly fantasztikus méreteket öltöttek, hogy a lelkes ifjúság és az utcának nem kevésbé lelkes népe a szikár, pápaszemes és kissé bicegő Tisza Kálmánban a sátánnak magyar földre tévedt megtestesítését üldözték.“ (Angyal D. tanulmánya megjelent a Budapesti Szemle 1929. évi 617. sz.)

Ami a véderőjavaslat külpolitikai hátterét illeti, röviden megjegyezzük, hogy az 1878 berlini kongresszus óta állandóan kísértett egy orosz háború, sőt egy európai háború veszedelme. Hiszen Oroszországnak, mely nem tudott belenyugodni a berlini szerződés határozmányába, Bulgáriára vonatkozó ha-

hátrányára és a közigazgatási érdekek rovására erőszakkal muszájtiszteket neveljen.“ A tartalékos tisztek a boszniai okkupáció idején minden tekintetben *beváltak*. Semmi indokoltsága tehát annak, hogy az egyéves önkénteseket tényleges szolgálati évük alatt hivatásszerű tanulmányaik folytatásától eltiltsák. Ami pedig a kétsztondai szolgálatra kényszerített egyéves önkénteseket illeti, ezekből a „kétéves önkéntelenekből a hadsereg egy decomponáló elemet fog nyerni. A hadseregbe egy olyan elem fog bejutni, mely minden tekintetben mint fermens fog hatni a közlegénységre.“ A magyar nyelv használatát az elméleti tisztvi vizsgánál a véderőbizottság idevágó határozati javaslata ki nem elégtő módon rendezi.

Gróf Apponyi Albert (jan. 11.), a mérsékelt ellenzék vezére szerint, az általános európai helyzet szükségessé teszi ugyan a monarchia katonai erejének lehető legteljesebb kifejtését. Ő és elvbarátai készek is az ezen mérvadó szempont igényelte reformokat a hadsereg közössége alapján eszközölni. De a véderő reformját nem lehet egyoldalúlag katonai szempontból megbírálni, hanem csak a nemzeti élet minden ágára való hatóságában. Ebből a szémszögből nézve, a törvényjavaslatot nemzetünk majdnem minden ágára károsnak s így elfogadhatatlannak tartja. Teljesen téves álláspont, mely az egyéves önkéntesi intézmény szigorítását az egyenlőség elvére fekteti. Hiszen a békében való katonai szolgálat kötelezettsége csak azért és annyiban bír jogosultsággal, amennyiben nélkülözhetlen a háborúban teljesítendő szolgálat megtanulására. Ha tehát valaki magasabb értelmi színvonalánál fogva rövid idő alatt képes elérni a képzettségnek ezt a fokát, mely őt a háborúban való katonai szolgálatra alkalmassá teszi: akkor nem privilégium, hanem a dolog természetéből folyik, hogy kötelezettségének békében fennálló előzményeit rövid idő alatt teljesíthesse. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a katonai szolgálati kötelezettség egészen mást jelent az egyszerű testi munkát végző egyénnél, mint a magasabb társadalmi osztályok tagjainál. Ami az egyiknél egyszerűen néhány évig tartó súlyos kényelmetlenség, az a másiknál, ki a fejével akarja keresni a kenyerét, esetleg az egész életpálya elrontása.

Alkotmányjogi szempontból súlyos kifogás alá esik a véderőjavas-

talmi törekvései különösen 1886 óta Ausztria Magyarországot háborús összeütközéssel fenyegették. Ebben az időben Rudolf trónörökös is minduntalan sürgette az Oroszországgal való mielőbbi fegyveres leszámolást, a preventív háborút. És teljes joggal mondja Redlich, hogy „im Frühling 1887 stand die Entscheidung über Hilde- und Frieden in Wien auf des Messers Scheide.“

Hogy mily imminens volt 1887 végén és 1888 elején is egy orosz háború veszélye, világosan kitűnik az 1887 dec. 18. és 19., továbbá az 1888 jan. 5. és 11. közös minisztertanácsi jegyzőkönyvekből (Staatsarchiv), amelyekből kivehetőleg abban az időben a közös miniszteri értekezleteken ismételtlen l lehető eszmecsere tárgya volt egy küszöbön álló orosz háború katonai és pénzügyi előkészítése. (Az akkori fenyegető külpolitikai helyzetről lásd pl. a következő műveket: Redlich, Kaiser Franz Joseph von österreiiich, 1928, 178—380. 1. — Stieve Fr., Németország és Európa, 1928, 9—12. 1. — Horváth ITenő, Magyar diplomácia, 1928, 102—103. 1.— Mitis, Das Leben des Kronprinzen Rudolf, 1928, 157. sk. 1. — Végül Angyal Dávid fent idézett tanulmánya Rudolf trónörököséről.)

lat elsősorban azért, mert a póttartalék újjászervezése és kiszélesítése kapcsolatban az 1888:XVIII. t.-c.-ben foglalt felhatalmazással, az évi újoncmegszavazási jog átlukasztását jelenti. De leginkább sérelmes a 14. §. éspedig azért, mert kimaradt belőle az a hagyományos rendelkezés, hogy a hadi létszám (illetve újonclétszám) megállapítása csak tíz évre érvényes. „Ezen változtatás által az a hatalom, mely a népképviselői birtokában volt, hogy az ő akaratának ellenére a létszám fenn nem tartatható, legalább is kétségessé válik. Mert a kormány tartozik ugyan egy javaslatot benyújtani, de ha ezen javaslat nem találkozik a képviselőház helyeslésével és a képviselőház azon módosításokat eszközöl, amely módosításokat esetleg a törvényhozás más faktorai, esetleg az osztrák törvényhozás, amellyel itt számolnunk kell, el nem fogadná, — ha eszerint megegyezés nem jön létre az illető faktorok között, akkor ilyen eshetőségre egy szóval sincs kimondva, hogy a régi törvény hatályon kívül tétetik, sőt a törvény szakaszának világos szavai szerint a régi törvény érvényben marad mindaddig, míg új törvény nem hozatik. Már most éppen az a körülmény, hogy amennyiben ríj törvény nem hozatik, minden intézkedés megszűnik, ez a körülmény adta a népképviselőnek kezébe a hatalmat, ez tette szükségessé, hogy a mérvadó faktorok minden áron keressék a megegyezést; holott a mostani helyzet szerint nem nagyon fogják bánni, hogy ha a megegyezés nem jön létre, mert akkor a régi törvény marad érvényben.“ Nem nyugtatja meg a kormány bizonyos tagjaitól hallott azon állítás, hogy a 14. §. létszámmegállapítás tekintetében tökéletesen ugyanazt tartalmazza, amit az 1868. évi véderőtörvény 11. §-a. És nem fogadhatja el azt az érvet sem, hogy a 14. §. miatt nem kell nagyon aggódnia, hiszen megmarad az évi újoncmegszavazási jog. Kiemeli végül, hogy „a hadsereg kulturális követelése és intézményei nincsenek összhangban a magyar állam kulturális intézményeivel, nemzeti kultúránk követelményeivel. Az összhang ezen hiánya két momentumnál nyilvánul, melyek egyike a tiszti vizsga nyelvének kérdése; másika meg a katonai szakoktatás egyoldalúsága.“ Tűrhetetlennek tartja, hogy az a műveltség, amelyet a tiszti rangfokozat elérésére követelnek, nem magyar műveltség és hogy a katonai tanintézetekben az oktatás rendszere nincs összhangban Magyarország közjogi helyzetével és nemzeti közoktatási rendszerével. Ezért az általa benyújtott határozati javaslatban (a 14. és 25. §. indokolt visszautasításán kívül) a véderő nemzeti alapra való helyezése érdekében kívánja a katonai tanintézetek egy bizonyos részében a magyar katonai nevelést.

Ugron Gábor (jan. 12) a függetlenségi párt nevében nyújt be határozati javaslatot, melyben Magyarország külön államiságának megfelelő önálló magyar hadsereg felállítását követeli. Mert manapság csak egy nemzeti alapra fektetett hadsereg állhatja meg helyét, nem pedig a nemzeti jelleg nélküli közös hadsereg, amelyben nem érvényesülhetnek a magyar nemzet erkölcsi erői és amely akadály a nemzeti egyéniség kifejtésének. Hangsúlyozza, hogy a törvényjavaslat „még az 1867. évi XII. és 1868. évi XL. törvényekben biztosított elégtelen alkotmányos befolyást és ellenőrzést is csökkenti, midőn a hadsereg hadi létszámának megállapítását a törvényhozástól elvonja, midőn az újoncmegajánlás jogát a póttartalékosok korlátlan szedése által értéktelenné teszi“. A javaslatot, mely „a hadsereg germanizáló irányának megszüntetése helyett még

a magyar államot is a germanizáció útjára készül szorítani“, a képviselőház még általánosságban se fogadja el.

Thaly Kálmán (jan. 12) Ugron Gábor határozati javaslatát pártolja. Annak a néhány száz vagy ezer katonai családnak, mely a magasabb tiszti állásokat kizárólagos domíniumának tekinti, kenyér- és hatalomféltése a valódi ok, amiért — szerinte — a magyar ifjúságot nem szívesen látják a hadseregben. „Talán nagykegyesen a tartaléktisztek közé még beeresztik, hogy mikor a mozgósítás kezdődik, ágyúötlékeknek jó legyen.“ A honvédelmi miniszter talán azért iparkodik germanizálni a magyar ifjúságot, hogy legalább tartalékos tiszti anyagot nyerjen belőle? A minisztert németesítéssel vádolja, mert germanizáló törekvésének kiáltó bizonyítéka a tiszti vizsgáknál és általában a hadsereg szolgálatában megkövetelt német nyelvet.

Horánszky Nándor (jan. 14), a mérsékelt ellenzék alvezére és pénzügyi tekintélye, a véderőjavaslat pénzügyi és közgazdasági hatását vizsgálván, arra az eredményre jut, hogy Magyarországot a közös hadsereg-nél előálló költségtöbblet címén évenként legalább is negyedfél millió forint fogja terhelni. Csatlakozik gróf Apponyi Albert határozati javaslatához.

Bárá Fejérváry Géza honvédelmi miniszter (jan. 14) az ellenzékkel szemben azt a tételt igyekszik bizonyítani, hogy a 14. §. legkevésbé sem sérti a magyar alkotmányt, habár egy pontban a monarchia másik államával szemben engednünk kellett. Hiszen mindössze abban tér el a 14. az 1868. évi véderőtörvény 11. §-ától, hogy a tíz évre megállapított újonclétszám változatlanul hagyására vagy megváltoztatására célzó törvényjavaslatot esetleg 1—3 hónappal később fogják benyújtani, mint eddig.

A honvédelmi miniszter után szólalt fel Tisza István.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk!)* Azt hiszem, felesleges munkát végezne, aki a t. Háznak amúgy is eléggé igénybe vett idejét annak bővebb indokolásával akarná vesztegetni, hogy monarchiánknak és vele együtt hazánknak védereje további kifejtésére *szüksége* van. Azt hiszem, tökéletesen elég azon indoklásra hivatkoznom, amelyet gróf *Apponyi* Albert t. képviselő úr két szóval tökéletesen kimerített, hogy egyfelől a megoldatlan kérdések létezése, másfelől az összes többi nagyhatalmak — mondhatnám — lázas fegyverkezése miránk nézve is *kényszerhelyzetet* teremt. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Én azt hiszem, t. Ház, ha egyezzer ezt a kényszerhelyzetet elismerjük és elfogadjuk, akkor aztán ezen kényszerhelyzet igényeiről is gondoskodnunk kell; akkor azt, amire szükség van, pénzben és emberben, meg kell szavazni és pedig nem egyik vagy másik hadseregnek, amely⁷ iránt érezhetünk rokon- vagy ellenszenvet, de meg kell szavaznunk *saját magunknak*, meg kell szavaznunk a magyar államnak. *(Helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Éppen ebből indulva ki, t. Ház, nem szándékom bővebben foglalkozni azon, elismerem, igen szép beszéddel, amellyel Ugron Gábor t. képviselő úr az ő határozati javaslatát indokolta. Elismerem, hogy az a beszéd igen ékesszóló plaidoyer volt az önálló

magyar hadsereg mellett, igen kíméletlenül — nézetem szerint nagy túlságokba menve — tárta fel azon gyengéket, melyekkel egy közös hadseregnek bírnia kell; de azután azt kérdem én a t. képviselő úrtól mindezek után, hiszi-e, reméli-e komolyan, hogy most lehető legyen azon többi alkotmányos faktoroknak — beleértve természetesen az osztrák parlamentet is — hozzájárulását megnyerni a különálló magyar hadsereg felállítására, amelyek ezen tény törvényes előidézésére szükségesek. (Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.) Mert, t. Ház, ha egyszer elismerjük azt, ami nézetem szerint kétségbe alig vonható, hogy a magyar különálló hadsereg azonnali felállítására kilátás nem lehet: akkor azután nem tehetjük ki a nemzetet annak, hogy megvonjuk tőle és a nemzetet ma védelmező hadseregtől azon kellékeket, amelyek arra, hogy ma és a közel jövőben védképes legyen és nyugodtan nézhessen a jövő elébe, szükségesek. *(Helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon. Egy hang: Hát mikor akarnak hozzáfogni? Derültség balfelől.)*

Apponyi Albert gróf t. képviselő úr kijelentette, hogy ő különben is híve lévén az 1867-diki kiegyezési alapnak, a közös hadsereg témáját bolygatni nem kívánja s azt mint a további katonai reformok és katonai műveletek alapját, elfogadja, azonban bizonyos követelményekkel lép fel a közös hadsereggel szemben. (Halljuk!) Nézete szerint ugyanis minden nemzet nemzeti életének egyik leglényegesebb ága egy önálló, szorosan és kizárólagosan nemzeti kultúra és ezen nemzeti kultúrának az állam összes intézményeivel, azok minden fokán találkoznia kell. (Helyeslés a jobboldalon.)

Nem akarok, t. Ház, akadémikus vitába bocsátkozni afelett, hogy szorosan és kizárólagosan nemzeti kultúrát másutt, mint Kínában fog-e az igen t. képviselő úr találni; hanem azt határozottan merem állítani, hogy egy ilyen nemzeti kultúrának szerves kapcsolatba hozatala a közös hadsereggel, a dolog természeténél fogva lehetetlenség; ezt lehet a közös hadsereg igen súlyos hátrányául felhozni, elismerem, de mindaddig, míg közös hadsereget akarunk, az akár német kultúrával, akár szláv kultúrával, akár magyar kultúrával, ilyen szerves, ilyen szoros összefüggésben nem állhat. (Tetszés jobb felől.) Általában, t. Ház, igen különösnek tartom azt, hogy valaki egyfelől feltüntesse magát az 1867-diki kiegyezés őszinte barátjául, másfelől azonban minden olyan kérdésben, ahol vannak nemzeti aspirációk, melyek túlmennek az 1867-diki kiegyezésen és az az által teremtett intézményekkel ellentétben állanak, arra iparkodik, hogy a népszerű frázisok terén őt senki túl ne szárnyalja. *(Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.)* Ezzel arathat a t. képviselő úr igen zajos szónoki sikereket, amint aratott most is, de ezen sikerek gyümölcseit az igen t. szélső ellenzék fogja beszédni *(Tetszés és helyeslés jobb-*

felől. *Felkiáltások a szélsőbalról: A haza!*), mert hiszen az ő eszméik azok, amelyeknek a t. képviselő úr az ő nagy tehetségével propagandát csinált. (Úgy van! jobbfelől. *Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Még csak azt legyen szabad itt megjegyeznem, hogy igenis jogosult kíváncsún tartom a közös hadsereg és annak *nevelő-intézeteivel* szemben, hogy az azokban nevelkedő magyar honpolgárok a magyar nyelvben, a magyar irodalomban és a magyar történelemben kellő oktatásban részesüljenek. Ezen a téren történt haladás; elismerem azt is, hogy sok még a teendő; de ismétlem azt, hogy ezek megtörténtétől a nemzet védképessé tételeét függővé nem tehetjük. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Foglalkozott az igen t. képviselő úr a katonai reformnak további kellekeivel és beszéde további folyamán úgy nyilatkozik, hogy „katonailag is üdvös reformot csak akkor fogunk alkotni, ha oly művet létesítünk, mely midőn a tisztán katonai szempontoknak is megfelel, egyszersmind a nemzeti élet minden ágára üdvös és áldásos lesz“.

T. Ház! Én oly katonai reformot, mely természetesen a védképességnek nem csökkenését, hanem emelését involválja, nem képzelhetek, amely ne fokozza vagy a pénzáldozatot, melyet a nemzettől követel, vagy az emberáldozatot, vagy mindkettőt; tehát egy ily reformot úgy keresztülvinni, hogy az a nemzeti élet többi ágaira is üdvös hatást gyakoroljon, mikor pénzt is, embert is vesz el a társadalmi élet többi ágaitól, úgy hiszem, nem lehet. (*Helyeslés a jobboldalon.*) A feladat csak az lehet, t. Ház, hogy a nemzettől kívánt áldozatok arányban legyenek a katonai szempontból elérendő cél nagyságával. (*Helyeslés a jobboldalon.*) És azt hiszem, ha ezen szempontból tekintjük a törvényjavaslatot, az határozottan előnyös színben tűnhetik fel éppen azért, mert tagadhatatlanul nagy katonai célok éretnek el anélkül, hogy azért a nemzet fiainak tényleges szolgálatideje és pénzereje nagyon lényegesen igénybe vétetnék.

A kérdés pénzügyi oldalával nem szándékozom bővebben foglalkozni, mert a pénzügyi szempont megítélésénél azon álláspontra kell, hogy helyezzük magunkat, melyet *gróf Apponyi* t. képviselő úr akkép fejez ki, hogy „mérlegelni kell azt is, hogy vájjon az az áldozat, mely egy kellő arányban álló extenzív és intenzív fejlődéssel együtt jár, az ország által pénzügyi összeroskadás nélkül elbírható-e?“ Elfogadva ezen bázist, a kérdés eldöntésénél kell szemügyre vennünk, hogy mily nagy a- tőlünk követelt pénz-áldozat?

Nem bocsátkozom az eddig tett számítások utánszámításába, azt hivatottabbakra bízom és elfogadom a vita alapjául azon 3 és félmilliót, melyet *Horánszky* t. képviselőtársam mai beszédében kiszámított; de kérdezem t. képviselőtársaimat, hogy oly csekély

véleménnyel vannak-e a magyar nemzet ereje iránt, hogy 3 és fél-millió áldozatot el ne bírhatna saját biztonsága érdekében? (*He-lyeslés a jobboldalon. Nagy mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!*) Miután tehát azon kérdés, hogy a nemzet el-bírja-e vagy nem az áldozatot, szerintem kétségen kívül áll, pénz-ügyi szempontból aggályokat a javaslat megszavazására nem érzek.

A legsúlyosabb vád, amellyel a javaslat megtámadtatott, az alkotmányéértés vádja. Ezen vád a vita megkezdése óta még súlyosbodott is, amennyiben, míg *gr. Apponyi Albert* is kizárólag az újoncjutalék, vagy a hadilétszám nagyságának tíz évre való megállapítására fektette a súlyt, addig ma már, sőt már *Ugron* képviselő úr beszédében is azon állítás foglaltatott, hogy az évi újoncmegszavazási jog is érintve van. Azt hiszem, ezen magyarázat ellen a legerélyesebben tiltakozni kell. Szó sincs a parlament évi újoncmegajánlási jogának csorbitásáról. Ebben fekszik a parlament jogainak ez irányban leghatalmasabbika, ezen sarkal e tekintetben a parlamenti jog, ezt fel nem adták sem 1868-ban, sem fel nem adatnék a javaslat elfogadása által. E tekintetben semmi különbség a két javaslat közt nincs, ezt talán méltóztatnak elismerni. Ha alterálja ezen évi újonc-szavazási jogot a mai törvényjavaslat, akkor alterálja a régi védtörvény is. Mindkét esetben megállapítatik a haderő fix mennyisége, egyszer egyik, másszor másik formában és kimondatik, hogy annak nagysága kérdés tárgyát nem képezheti; de egyúttal fenntartatik az újonc-megszavazási jog a parlament részére. Azt hiszem, ebből csak az következhetik, hogy az újoncok száma kérdés tárgyát nem képezheti; de afelett, hogy az újoncjutalék egyáltalán megszavaztassák és az engedély az újoncra megadassák, a parlament eddig is tökéletesen szabadon határozott és jövőre is szabadon fog határozni.

A kérdésnek másik oldala, t. Ház, ama bizonyos tíz évre vonatkozó passzus és itt kétféle magyarázattal állunk szemben. A t. *kormány* leghatározottabban kijelenti, hogy nézete szerint az új szöveg s a régi törvény 11. §-ának szövege közt *érdemleges eltérés abszolúte nincs*. Az új szöveg szerint *is* az újoncjutalék nagyságának megállapítására vonatkozó pont *csak 10 évre* érvényes. Ezzel szemben a t. ellenzék azt vitatja, hogy itt *lényeges* különbség van. Az új szöveg szerint ezen újoncjutalék nem tíz évig, de mindaddig marad érvényben, amíg újabb törvénnyel meg nem változtatatik. Nem akarok afelett vitatkozni, hogy a két felfogás közt melyik a helyes, de azon meggyőződésemet kívánom indokolni, hogy akár-melyik felfogás helyes, abban magyar alkotmányos szempontból bátran megnyugodhatunk. A t. *kormány* által adott értelmezés szerint természetesen megnyugodhatunk, mert ez esetben eltérés a két szöveg közt nincs, én azonban — ismét a kérdés megvilágítása szempontjából — a t. ellenzék álláspontjára helyezkedem.

Nézzük, t. Ház, mi különbség van e két fejtegetés közt. Bekövetkezhetik az, hogy a kormánynak annakidején a 10 év lejárta előtt beadandó előterjesztését egyik vagy másik tényező el nem fogadja és így újabb törvény e tárgyban nem hozható. Ilyenkor *az önök értelmezése* szerint ezen javaslat törvénnyé válta esetében *érvényben marad* azon határozat, amely az újonc jutalékot 103 ezer és nem tudom hány főben állapítja meg, *míg a régi törvény* szerint a hadilétszám megállapítására vonatkozó határozat *elesvén*, a monarchia hadiereje *állandó* törvényben szám szerint kifejezést *nem* nyer. Ebben rejlik a két állítás közti különbség. És ha csakugyan így áll a dolog és a régi törvény alapján beáll az eset, hogy az intézkedés meg nem újíttatván, a hadilétszám megállapítása elmarad: kérdem, mi lesz annak következménye? Fölbomlik annak folytán a monarchia hadserege? Bizonyára nem. Mert hisz mindazokon, akik be vannak sorozva, a szolgálati kötelezettség tartamát és egyéb módozatait a véderőtörvénynek időhöz nem kötött többi pontjai állapítják meg. A hadsereg kiegészítése és érintetlen fenntartása jövőben úgy az egyik, mint a másik módon *függni* fog *az évi ujonejutalék megajánlásától*, ami a parlamentnek kizárólagos jogát képezi. Lényeges különbséget eszerint a két szöveg között nem látok, hanem igenis látom azt, hogy abban az esetben, ha a monarchia véderejének nagysága *állandó törvényben kimondvd nincs*, tényleg fenntartható ugyan, de mégis némi bizonytalanság áll be, ami talán ártalmára lesz a hadsereg keretén belül annak szervezése, kiképzése és intézményének fejlesztésére vonatkozólag, de mindenesetre ártani fog a hadsereg s ezzel együtt a monarchia súlyának a külföldön. Én tehát ebben fegyvert látok, melyet a joggal bíró tényezők akármelyiké használhat a többi törvényes tényezőkkel szemben, hogy reájuk pressziót gyakoroljon.

Kérdem most, kik e tényezők, kiknek a fegyver kezükben van? Először a korona, másodszer a magyar parlament, harmadszor az osztrák parlament s negyedszer az osztrák parlamentnek kisebbsége, mert ne méltóztassék elfeledni, hogy az osztrák parlamentben az alkotmány szerint kétharmad többséggel hozatik az erre vonatkozó határozat. És most kérdem a t. Házat, nem képzelhető-e azon eset, hogy az osztrák parlamentben oly kisebbség alakul, mely elég erős, hogy a kétharmad többséget meghiúsítsa. Mely igenis élni fog az eszközzel, felhasználja azt az eszközt arra, hogy azon többi tényezőkkel szemben, kik talán jobban szívükön viselik a monarchia súlyát és erejének értékét, koncessziókat csikarjanak ki a maguk előnyére és a maguk álláspontja mellett. Én azt, hogy egy osztrák parlamenti minoritásnak fegyver adassék a kezébe, mellyel esetleg a magyar parlament többsége ellen élhet, a magyar alkotmány biztosítékának nem tekinthetem. (*Élénk helyeslés. Úgy van! jobb felől.*)

Áttérek most, t. Ház, a törvényjavaslatnak egy oly pontjára,

mely talán a legnagyobb érdeklődést keltette fel a vita folyamán, vagy legalább a felszólalásoknak legnagyobb részét vette igénybe. Ez az *egyéves önként eszi intézmény*. (*Halljuk! Halljuk!*)

Apponyi Albert t. képviselő úr *nevetségessé* tette az *egyenlőség* elvének emlegetését ezzel a kérdéssel szemben. Azt mondja ugyanis, hogy: „Hiszen, ha az egyenlőségnek ezt a rideg mértékét akarjuk alkalmazni a hadiszolgálatra, mely az egyszerű egyformaságban nyilvánul, akkor töröljük el a honvédséget, töröljük el a póttartalékot, töröljük el a hadsereg és véderő egész tagozatát, mert ott a legkirívóbb egyenlőtlenések nyilvánulnak“.

A t. képviselő úr csak azt nem vette figyelembe, hogy ezek az egyenlőtlenések sorshúzás által döntetnek el, amely sorshúzás elé minden besorozandó ifjú egyenlő esélyekkel lép. (*Úgy van! jobbfelől.*) A másik egyenlőség, melyről itt szó van a különböző osztályok közt, ezen különböző osztályok különböző körülményeiből folyó egyenlőség, mely, azt hiszem, egészen más szempont alá esik, mint az az egyenlőtlenesség, melyet a véletlen teremt. Én azt hiszem, hogy nem kell nekünk ezen egyenlőségnek *magasabb* mértékét sem nevetségessé tennünk, sem kicsinyelnünk. Talán mindnyájan, de bizonyosan a Háznak igen tetemes része kívánja azt, hogy Magyarország sorsát a nemzetnek vagyonosabb és értelmesebb elemei intézzék; de másfelől kívánnia kell azt, hogy ezek úgy intézzék a nemzet sorsát, hogy majdan kritikus percekben hátuk mögött találják a nemzet egész zömét. (*Élénk helyeslés.*)

Ezt, szerény nézetem szerint, csakis úgy lehet elérni, hogy azok, akik a jogok és előnyök tekintetében kiveszik az oroszánrészt, kivegyék maguknak az oroszánrészt a kötelességekből is. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ebből kifolyólag én ezt az elvet a jelen törvényjavaslatra nem egészen úgy³ alkalmazom, mint ahogy alkalmazza *Apponyi* t. képviselő úr, aki tudniillik csak azt kívánja a műveltebb ifjaktól, hogy a hadképességnek ugyanazon fokát ériék el, melyet elérnek a műveletlenek s amit, ha egy év alatt elérnek, engedjék őket szabadon; hanem kívánom azt, hogy ezen műveit elemek azon magasabb szférát foglalják el, azon magasabb nemét a szolgálatnak teljesítsék a hadseregben, melyre őket magasabb műveltségük képesíti. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ebből kifolyólag, azt hiszem, hogy magát azt a körülményt, hogy az egyéves önkéntesek a tiszti vizsga letévésére szoríttassanak, *jogosság* szempontjából megtámadni nem lehet.

Megtámadatok az igen élesen a célszerűség szempontjából *Bolgár* képviselő úr által. Nagyon óhajtottam volna mindenekelőtt egy oly kiváló szakférfiúnak, mint az igen t. képviselő úr, véleményét tudni a mai rezerv-tisztek minőségéről, de megvallom, igen sajtáságos helyzetbe jutottam az ő beszédének tanulmányozásában.

Ő ugyanis felolvasott beszéde folyamán egy nyilatkozatot,

melyben el van mondva, hogy mennyire kitűnően beváltak a tartalékos tisztek a boszniai hadjáratban. Beszéde további folyamán azonban *megtámadta azt*, hogy az önkéntesek a *tiszti vizsga letévése*re szoríttassanak s ezt azzal indokolja, hogy Németországban ki sem nevezik tisztekké azon önkénteseket, kik a vizsgát letették, mert nem fektetnek súlyt a rossz tisztekre. Azt kérdem erre: mik tehát azok a tartalékos tisztek? Jók-e, vagy rosszak? Mindenesetre jó volna, ha a t. képviselő úr a Ház laikus tagjait szakértelmével e részben felvilágosítaná. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Én, t. Ház, elfogadom s a magam részéről is azt hiszem, hogy azon tartalékos tisztek, kik a tiszti rangot megszerezték, beváltak és a háború idején kellően alkalmazva, jó tisztejei voltak a hadseregnek. (*Helyeslés a jobboldalon.*) De éppen abból következik, hogy ha jó tisztek voltak azok, akik a tiszti vizsgát letették, iparkodjunk szaporítani a jó tisztek számát és intézzük e szerint politikánkat. Erre azt mondja *Bolgár Ferenc* t. képviselő úr, hogy az a rész, mely a tiszti vizsgát le nem téve, a második évben is kénytelen lesz szolgálni, bomlasztó, fermens eleme lesz a hadseregnek és azt teszi utána, azokra nézve, akik a törvény pressziója alatt teszik le a tiszti vizsgát: az Isten mentsen meg minden hadsereget az olyan tisztektől. Elismerem, hogy akik le nem téve a tiszti vizsgát, egy másik évet lesznek kénytelenek szolgálni, azokban nem nagy öröme lesz a hadseregnek, de kétségbe vonom azt, hogy fermens eleme lenne s bomlasztó hatásától félnünk kellene. Először is felteszem ifjainkról, hogy nem lesznek fermens elemmé, másrésről pedig felteszem a hadsereg fegyelméről, hogy szükség esetén el fog tudni bánni minden bomlasztó törekvéssel.

Ami pedig azt illeti, hogy minő tisztek lesznek azok, akik a tiszti vizsgát ezen törvény pressziója alatt teszik le, azt hiszem, hogy azok éppen olyan jóra való elementumából fognak alakulni a társadalomnak s az egyévi önkénteseknek, mint azok, kik eddig letették a tiszti vizsgát, talán csak könnyebbvérű elementumból, mely nem vette kötelességét komolyan addig, míg arra nem presszionálták; azonban, ha most, ezen presszió hatása alatt leteszik a tiszti vizsgát s elnyerik a tiszti rangot, nem akarom megsérteni hazánk ifjúságának egy jelentékeny részét azzal, hogy feltegyem róluk, hogy kötelességüknek becsülettel, kötelességérzettel meg ne feleljenek. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Ami azt illeti, hogy minő nagy kíváncsi vagyok, amit az ifjúsághoz ezen szempontból intézünk a hadsereg érdekében, hivatkozhatom mindazon t. képviselőtársaimra, kik a tiszti vizsgán keresztülmentek, hogy az sem olyan mélységes tudományt, sem a német nyelvnek olyan alapos ismeretét nem kívánja, hogy azt minden önkéntes, aki egy kis intelligenciával bír és aki kötelességét azon egy esztendő alatt komolyan veszi, le ne tehesse. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Hiszem és remélem, hogy az önkéntesek

legnagyobb része le fogja a tisztí vizsgát tenni és igen csekély százalék lesz az, amely a törvény szigorát érezni fogja. De akár csekély legyen ezen százalék, akár nagy, nem zárkozhatom el annak kijelentése elöl, hogy azok a szigort meg is érdemlik. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Altalában, t. Ház, az önkéntesekre vonatkozólag felmerül még többé-kevésbé éles nüanszokkal, kinek-kinek egyén i nézete és stílusa szerint azon aggodalma is, hogy az önkéntesek a tisztikar részéről szekatúrának, elnyomásnak fognak kitéve lenni s az osztrák tisztikar részéről úgy lesz a vizsgálati utasítás végrehajtva, hogy a vizsgálat letevését magyar ifjaknak jóformán lehetetlenné tege. Erre nézve én ugyan eléggé megnyugtató cáfolatot találok *Thaly Kálmán* t. képviselő úr nyilatkozatában, *(Halljuk! Halljuk!)*, aki ugyanis azt mondta, hogy igenis nagyon szívesen látnák a magyar ifjakat ágyútöltelékül a tartalékos tiszték közt. Ha ott nagyon szívesen látják, akkor ez másképp nem lehet, mint hogy a vizsgán is szívesen áteresszék. *(Tetszés jobbfelöl. Ellenmondás balfelöl.)* Ez nem fér össze azzal a váddal, hogy a tisztí vizsga letevése a magyaroknak lehetetlenné lesz téve.

Az, t. Ház, kétségtelen, hogy merültek fel panaszok az önkéntesek ellen és talán merülnek fel panaszok a velük éreztetett bánásmódot illetőleg az önkéntesek kebelében is. Nem akarom azt mondani, hogy ezek mindig alaptalanok, hiszen tudjuk azt, hogy először mindenütt a világon, de különösen minden hadseregben tág tér nyílik az egyéni önkény és szeszélynek nyilvánulására; ez közös tulajdona minden hadseregnek és ez alól a magyar hadsereg sem képez kivételt. Ez tény, amelyet, mint az emberi gyarlóság egy következményét, el kell fogadni. *(Helyeslés jobbfelöl.)*

A másik tény azonban, t. Ház, amelyre kénytelen vagyok rámutatni, az, hogy az önkéntesek igen nagy része nem tanúsítja a szolgálatban azt a köteletségérzetet s nem tanúsítja azon katonai szellemet, melyet tőlük nem a hadsereg, hanem *mi*, a magyar nemzet, kiket védeni vannak hivatva, elvárhatnánk. *(Élénk helyeslés jobbfelöl.)* Mondhatom, t. Ház, hogy nekem sokszor fáj az a látvány, ha végignéztem egy csapat önkéntesen és azt láttam, hogy ezek a magyar intelligens ifjúság virágai, akiknek össz-foglalkozásuk a szolgálat alatt akörül koncentrállódik, hogy miképp tegeék a szolgálatot magukra nézve könnyebbé s miként bújjanak ki annak terhes feltételei alól. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

T. Ház! Én nem az ifjúságot teszem felelőssé azért a nem férfias, nem magyar és nem katonás magaviseletért, hanem felelőssé teszem az ifjúságnak azon jóbarátait, akik arra oktadják az ifjúságot, hogy nem kell németül tanulni. *(Élénk helyeslés jobbfelöl. Ellenmondás a baloldalon.)*

Thaly Kálmán: Azt senki sem mondta!

Tisza István: Engedelmet kérek, nem tetszik ismerni a képviselő urnák *Thaly Kálmán* urat? (*Derülség.*) Mert ő mondta ezt. *Thaly Kálmán* képviselő úr ugyanis azt mondta: „De egy félművelt elemre nézve nincs veszedelmesebb, mint egy idegen nyelvet, melyen bizonyos körökben tetszeleghet, nagy mértékben megtanulni.“ Tehát kegyesen engedélyezi, hogy az ifjúság kis mértékben tanuljon idegen nyelveket, de a nagymértékű tanulástól óvja, mint veszedelmes dologtól. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Jó barátaitól kell megóvni az ifjúságot, akik hol ebben nyilvánítják az ifjúság iránti jóindulatukat, hol abban, hogy igyekeznek kedvét elvenni az által, hogy előtte a tisztikart, mely alatt szolgálnia kell, lehetőleg befeketítik és azokat oly egyéneknek tüntetik fel, akik üldözni fogják és akik, mint az egyik képviselő úr igen nagy ékesszólással magát kifejezte, „osztrák generálisok kiirthatatlan és fajgyűlöletből származó bosszúvágyával“ viseltetnek iránta.

Méltóztassanak összehasonlítani az önkéntesek helyzetét a mi hadseregünkben és más külföldi hadseregekben. Nyugodt lélekkel merem állítani, hogy sehol az önkéntes szolgálatban és szolgálaton kívül oly humánus és jóindulatú elbánásban nem részesül, mint éppen a mi hadseregünkben. (*Úgy van! jobbfelől. Egy hang a szélső baloldaltól: A miniszterelnök fia! Halljuk! Halljuk!*)

Nagyon sajnálom, hogy a miniszterelnöknek vagyok fia, de nem tehetek róla. (*Derülség. Halljuk! Halljuk!*) És én ezt állíthatom nem csupán a magam személyére vonatkozó tapasztalatok alapján, mert hisz igen nagyszámú önkéntessel szolgáltam együtt; szolgáltam fegyvergyakorlatok alkalmával és több ízben igen sok önkéntessel egy században; láttam a legkülönbözőbb társadalmi állást elfoglaló szülők gyermekeit s rájuk nézve is ugyanazt konstatálhattam mindig, mint magamra nézve.

Mielőtt befejezném beszédemet, kénytelen vagyok, t. Ház, még néhány szóval megemlékezni közéletünknek egyik — igénytelen felfogásom szerint — mondhatnám, legsötétebb vonásáról s ez az a rendszeres, elvakult izgatás, mely a hadsereget és a nemzetet állítja egymás ellen. (*Halljuk! Halljuk!*) Elismerem, t. Ház, hogy a közös hadsereggel szemben még sok kívánni való van s ez nem is lehet másképp. Egyfelől, fájdalom, a magyar elem oly gyöngye a közös hadsereg tisztikarának kontingensében; másfelől azon tisztikarnak legnagyobb része és éppen magas állásokban levő része annyira más viszonyok közt és más eszmekörben nőtt fel, mint azon viszonyok és azon eszmekör, amelyekbe most bele kell tanulnia, hogy azt mindenki csak természetesnek fogja találni, hogy az abba való beleélés egy pillanat alatt, egyik órától a másikra be nem következhetik. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás balfelől.*) Erre idő kell, t. Ház, és kell az, hogy ezt az időt egyfelől a nemzet felhasználja arra, hogy ifjait minél nagyobb számban

küldje a hadseregbe és másfelől, hogy felhasználjuk arra, hogy nem tűrve, de kerülve a magunk részéről is minden provokációt, a zavartalan egyetértést a nemzet és a hadsereg között gondosan ápoljuk. (*Igaz! Úgy van! Tetszés jobbfelől.*)

T. Ház! Azt szokták mondani, hogy vessünk fátyolt a múltra. Én ezt nem ismerem el. Én azt mondom: emeljük fel a fátyolt, mely a múltnak mindig dicső, de sokszor szomorú és sötét lapjait elfedi előttünk. Mert hisz okos ember nem azért néz vissza a történelembe, hogy abból gyűlöletet, hanem, hogy tanulságot merítsen. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*) S ha ezt tesszük, meríthetjük belőle azt a tanulságot, hogy a magyar nemzetre nézve lehettek a dicsőség napjai azok, midőn a nemzet ellentétben volt a hadsereggel, de ezek a napok sem a nemzetre, sem a trónra, sem a hadseregbe nézve áldásthozók nem voltak. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.*) És ha áll az, t. Ház, hogy a magyar nemzet és a hadsereg egymásra vannak utalva, talán soha sem állott az inkább, mint most. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Hiszen idestova 12 esztendeje annak, hogy hol közelebb, hol távolabb jövőben, de folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme. Én azt hiszem, hogy a kormánynak nem lehet nagyobb érdeme, mint az, hogy ezen hosszú idő alatt, sokszor szemben az önök idegeskedésével, meg tudta óvni a nemzet érdekeit és békéjét; de hogy ez még meddig fog neki sikerülni, az a jövő titka. Nekünk készen kell lennünk (*Igaz! Úgy van! jobbfelől*) és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. (*Helyeslés jobbfelől.*) S ha ez a háború kiüt, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy az nem lesz gyermekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet-halálharceá a magyar nemzetre nézve.¹ De akármilyen terjedelmet vegyen is az, a magyar nemzet azontúli súlya úgy a monarchiában, mint azon kívül nagyon fog függni azon szereptől, amelyet a magyar ifjúság ezen háború kivívásában játszani fog. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől. Mozgás balfelől.*) Ebből kifolyólag, azt hiszem, t. Ház, hogy szent kötelessége mindenkinek, aki meg van erről győződve, úgy, mint én meg vagyok győződve, egyfelől visszautasítani azon méltatlan vádakat, amelyekkel a hadsereg tisztikara elhalmoztatik, (*Helyeslés jobbfelől*) másfelől tiltakozni az ellen, hogy ezen vádak a nemzetnek imputáltassanak és azokért a nemzet tétessék fele-

---

¹ E prófétai szavaikat idézi Redlich (i. m. 406. l.) és hozzáteszi: „Gráf Tisza hat noch läng-e genug gelebt, um einzusehen, dass er damals, als er diese Worte sprach, ein guter Prophet gewesen ist“... Redlich Tisza beszédjét a Neue Oesterreichische Biographie I. 65. lapja után idézi, de forrását nem említi.

Tisza István tragédiája éppen abban van és az emeli őt a tragikus hőstük sorába, hogy a nemzet nem hitt sem akkor, sem később újból és újból kitörő kasszandrai sejtelmének.

lössé; harmadszor pedig — ismétlem — nem túrva egyes visszás jelenségek megtorlatlanul hagyását, amelyek oly nagy testületben, minő a hadsereg, mindig előfordulhatnak, egyszersmind gondosan ápolni és fejleszteni a bizalmat és egyetértést a nemzet és a hadsereg között. *(Élénk helyeslés és tetszés juhi)felől.)*

A t. képviselő urak a hazafiságot régi idő óta monopólium gyanánt használják, *(Úgy van! a jobboldalon. Mozgás bal felől)* éppen azért nem is lepnek meg engem a hazafias felháborodásnak, a hazafias indignációnak sem azon szelidebb jelenségei, melyek itt a Házban, sem azon erélyesebbek, amelyek más téren nyilvánultak, ott, hol az eltiport haza feletti hazafiúi búbánat valódi bachanaliáját ülte. *(Élénk tetszés a jobboldalon. Élénk mozgás és zaj a bal- és szélső baloldalon.)* Nem lepnek meg e nyilatkozatok, de mondhatom, hidegen fis¹ hagynak. Én nem viszonzom azokat hasonlóval, nem vonom kétségbe a képviselő urak hazafiságát. *(Egy hang a szélsőbalról: Csak az kellene még!)* Megadják rá a példát önök! *(Igaz! Tetszés a jobboldalon.)* Én is azt mondom, hogy valóban szomorúan nézne ki az ország, ha csak egy nagy párt volna benne olyan, melynek hazafiúi őszinteségét kétségbe kellene vonni. *(Helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

De, t. képviselő urak, az önök politikájában hogyan nyilvánul e kizárólagos hazafisági *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Abban, hogy minden harmadik szavuk áradozó hazafias frázis egyfelől; másfelől a nemzeti elfogultságnak, előítéleteknek, a nemzet öntúlbecsülésének fejlesztésében, fokozásában, a nemzet indulatainak, szenvedélyeinek felizgatásában. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon. Élénk ellentmondások a bal- és a szélső baloldalon.)* és abban, hogy a nemzetet a hasznos munkától, a kötelességteljesítéstől és a hazafias áldozatoktól visszariasztják. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől. Zajos ellenmondás a bal- és a szélsőbaloldalon.)*

A mi hazafiságunk, t. Ház, másképp nyilvánul. Mi azt tartjuk, hogy a magyar nemzetnek arra, hogy nagy hivatását méltóan betölthesse, sokat kell dolgoznia, sokat kell tanulnia és sok súlyos áldozatot kell hoznia, *(Élénk tetszés a jobboldalon)* a magyar nemzetnek erősnek kell lenni saját gyengéivel szemben mindenekelőtt és uralkodni a saját szenvedélyein.¹ *(Helyeslés a jobboldalon.)* És midőn mi nem elégszünk meg azzal, hogy a levegőben levő nagy célokat tűzünk ki a nemzet elé, hanem rávezetjük a nemzetet a nehéz munka, a nehéz kötelességteljesítés *(Élénk helyeslés a jobboldalon)* azon rögzös útjára, amely ezen nagy célok felé vezet: azt hiszem, mi dolgozunk valóban a magyar nemzet erősítésén, sorsának, jövőjének biztosításán. *(Hosszasan tartó élénk helyeslés és taps a jobboldalon.)*

---

1 Egészen Széchenyire emlékeztető szavak.

Tisza István beszédének politikai jelentőségét legjobban mutatja, hogy közvetlenül utána nem kisebb ember, mint Horvat Boldizsár, az 1867-i magyar kormány híres igazságügyminisztere, cáfolja Tiszának az ominózus 14. §. védelmére felhozott érveit. Sőt kilenc nappal később, január 23-án, Szilágyi Dezső, a „borotvaéles boncoló elméjű“ nagy közjogász, Tisza Kálmán és Fejérváry Géza beszédein kívül főleg Tisza István beszédével foglalkozik. Félelmetes szónoki erejének „rettenetes őrlőgépezetével“ (az idézett szavakat Apponyi Emlékirataiból vettem) iparkodik porrá zúzni Tisza István érvelését.

3. 1889 január 23. országos ülés. — A nagy véderővita. (Napló VIII. k. 100—101. 1.)

Az imént említettem, hogy január 23-án Szilágyi Dezső főként Tisza István január 14-i beszédére válaszolt nagy részletességgel. E nagyszabású polémia lényeges pontjait az összefüggés kedvéért később ismertetem. Most csak annyit, hogy Szilágyi dialektikai remeke után (a tárgyalási idő letelvéen) Tisza István egyelőre a következő rövid nyilatkozatot teszi:

Tisza István: T. képviselőház! *(Élénk felkiáltások a hal- és szélsőbaloldalon: Holnap! Halljuk! Halljuk! a jobboldalon. Nagy zaj.)* Értem t. képviselőtársaim türelmetlenségét. Csakis azt a kijelentést akarom tenni, hogy az előttem szólott t. képviselő úr felszólalásom egy pár lényeges passzusát félreértette és majd veszek magamnak bátorságot, hogy a részletes vita alkalmával, a 14. §. tárgyalásánál, megjegyzéseimet elmondjam. *(Helyeslés jobb felől. Zaj.)*

4. 1889 január 30. országos ülés. — Vita a képviselőház előtt felállított katonai őrség tárgyában: *A iképviselőházi elnök a Ház területén kívül hatalmat nem gyakorolhat. Tisza Kálmán védelme.* (Napló VIII. k. 223—224. 1.)

Január 29-én a képviselőház a véderőjavaslatot névszerinti szavazással! 126 szótöbbséggel általánosságban elfogadta. A bal- és szélsőbaloldalon: „Gyalázat! Árulás!“ hangzik. A nagy izgalom az utcára is kicsap. Az utca is lázba jő. Tüntetések városszerte.² A véderőjavaslat részletes

1 152—o. 1. — Szilágyi Dezsőt, mint a hanyatló magyar közéletnek tipikus alakját állítja oda Szekfü Gyula „Három nemzedék“ (1920.) című könyvének 252. lapján.

2 A jan. 29. és jan. 30. nagy utcai tüntetésekről részletesen beszámolnak az akkori fővárosi lapok.

Január 27-én, tehát két nappal a véderőjavaslatnak általánosságban való elfogadása előtt, a magyar főiskolai ifjúság Polónyi Géza függetlenségi képviselő elnöklete alatt a Vigadóban tartott országos nagygyűlést a véderőjavaslat ellen és küldött üdvözlő táviratot Kossuth Lajosnak. (Minderről lásd a függetlenségi és 48-as párti sajtóorgánium, az Egyetértés, 1889 jan. 28. számában megjelent részletes tudósítást.)

A véderő javaslat 14. és 25. §-a ellen országszerte indított ellenzéki agitáció egyébként, már hetekkel előbb törvényhatóságok és népgyűlések felirataiban nyilvánult meg.

tárgyalását január 30-án kellett volna megkezdeni. Ehelyett váratlanul más vita veszi igénybe a Ház idejét.

A január 30-i ülésen ugyanis napirend előtt felszólal Szederkényi Nándor és előadja, hogy reggel a képviselőházba jövele alkalmával több társával együtt az odavezető utcákat elzárva, rendőrség és katonaság által megszállva találta. És midőn a Sándor-utcába akart befordulni, a fegyveres katonák útját állták és csak hosszas tárgyalás és idővesztés árán juthatott be végre a Házba. Az, ami vele történt, arra a feltevésre jogosít, hogy több képviselőt talán be sem eresztettek. Ezen ostromállapot következtében meg van sértve a Ház tanácskozásának nyilvánossága és a képviselők mentelmi joga. Indítványozza tehát, hogy bizassék meg a Ház elnöke ennek az ostromállapotnak megszüntetésére alkalmas intézkedéssel. Addig pedig, amíg ez meg nem történik, a Ház ülései függesztessenek fel.

Gróf Apponyi Albert is úgy találja, hogy nem lehet tanácskozni sikkor, amidőn a szabályszerű parlamenti tárgyalásnak előfeltételei hiányoznak. Indítványozza, hogy a Ház tanácskozásai néhány napra függesztessenek fel.

Péchy Tamás képviselőházi elnök abban a véleményben van, hogy a tekintetben, hogy a képviselő se a Házba való jövetelénél, se az abból való elmenetelénél ne akadályoztassák; másodsor, hogy a képviselő itt nyilvánított meggyőződéséért inzultusoknak kitéve ne legyen: törvényeink értelmében a belügyi kormánynak intézkedni kötelessége. Mint a Ház elnökének pusztán a felelős kormánnyal van összekötetése és csak annak útján rendelkezhetik ott, ahol szükséges. Közvetlen hatalmat a Házon kívül nem gyakorolhat. Ez jogkörének összetévesztése volna s törvényeinkkel meg nem egyeznék. Javasolja, hogy a Ház ma és holnap ne tartson ülést.

Ezzel szemben Pázmándy Dénes azt indítványozza, hogy az ülések permanenciában legyenek s a Ház küldjön ki bizottságot annak megvizsgálására, hogy micsoda katonai intézkedések történtek.

Eötvös Károly szerint a törvény úgy rendelkezik, hogy azokat, akik az országgyűlésre jönnek, vagy onnan hazamennek, legyenek azok akár képviselők, akár közönség, akár kérelmezők, azokat útjukban gátolni hűtlenség büntetése alatt tilos. Az ország ezen alkotmányos garanciája felett örködni a Ház elnökének a feladata. Láta tegnap, hogy a miniszterelnök — a Házból való távozásának körülményeiből ítélve — megfélemledésének adta jelét.¹ Indítványozza egyebek között, hogy utasítsák a Ház elnökét, hogy a katonaságot rendelje el a Ház környékéről.

Gróf Apponyi Albert mint indítványozó megegyezően felszólal és — e részben Eötvös Károly felfogásához csatlakozva — abban a várakozásban fogadja el az elnök indítványát, hogy elnök a felhozott sérelmes ese-

---

¹ „Ezekben a rendkívül izgalmas időkben Tisza István — ki apja iránt a tiszteletnek és szeretetnek rendkívül erős érzéseivel viseltetett — úgyszólván egy perere sem hagyta el apját, kinek a felkavart indulatok kitörésétől zajgó utcákon, a hadsereg ellen tüntető tömeg sorai között, még testi épsége sem volt biztonságban. Híven kísérte, a maga edzett vas izmain kívül vasbottal felfegyverkezve, az „öreg generális“-t, kiért a szó szoros értelmében tűzbe ment volna“. (Szász Károly, Tisza István, (1920), 13—14. 1.)

tekct fel fogja deríteni s azok valóságának esetén az azokban bűnösökkel szemben a képviselőház. Tekintélyének teljes elégtételt fog szerezni.

Tisza István: T. képviselőház! *(Nagy zaj. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Eötvös Károly t. képviselő úr azon felfogásának adott kifejezést, hogy az igen t. elnök úrnak joga és kötelessége a képviselőket mindennemű bántalmaztatás ellen biztosítani nemcsak a Házban, de akkor is, midőn a Házba jönnek vagy midőn a Házból hazamennek. Erre az elnök úr azt a teljesen helyes és korrekt megjegyzést tette, hogy az ő intézkedési jogköre ebben a tekintetben *csakis a Háznak belső területére terjed ki.*

Az igen t. képviselő úr azt mondta, hogy törvények mondják azt ki, hogy hűtlenséget képez az országgyűlésen tartózkodó vagy az országgyűlésre menő és onnan hazamenő képviselőt feltartóztatni, de mondta azt is, hogy ezen feltartóztatás megakadályozása az elnök kötelessége. Én nem azt vontam kétségbe, hogy ezen bűn törvényeink szerint fennáll, hanem csupán azt óhajtottam volna, hogy a t. képviselő urak ebben a tekintetben tegnap méltóztattak volna nyilatkozni. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy mozgás a hűt- és szélsőbaloldalon. Zaj. Halljuk! jobbfelől.)* Erre nézve, dacára annak, hogy tudom, hogy sokkal nagyobb törvényismerettel dicsekedhetik az igen t. képviselő úr, mint csekélységem, arra provokálom: mutasson nekem törvényt arra, hogy az országgyűlésre jövő vagy az országgyűlésről hazamenő képviselő urak biztonságáról a Ház elnökének kötelessége gondoskodni. *(Helyeslés jobbfelől. Nagy nyugtalanság a bal- és szélsőbaloldalon. Hosszantartó zaj.)*

T. képviselőház! Annak egyszerű konstatálása mellett, hogy a tett indítványok közül a t. elnök úr indítványához járulok, még csak egyetlenegy megjegyzésem van. *(Halljuk! jobbfelől.)* Aki azt állítja, hogy Tisza Kálmán fél vagy valaha az életben félt, az olyat állít, ami a valósággal homlokegyenest ellenkezik. *(Zajos helyeslés jobbfelől. Hosszantartó nagy zaj.)*

A vita a házelnök javaslatának elfogadásával végződött.

5. 1889. február 19. országos ülés. — A nagy véderővita: Polémia Szilágyi Dezsővel a 11. §. eredeti szövegének valódi értelméről. (Napló VIII. k. 335—311. 1.)

Január 23-i rövid nyilatkozatában Tisza István — az idő előrehaladottsága miatt — csupán annak a bejelentésére szólátkozott, hogy miután Szilágyi Dezső aznapi nagy beszédében január 11-i felszólalásának néhány lényeges passzusát félremagyarázta, majd a részletes vita alkalmával, a 11. §. tárgyalásánál, fogja félreértett szavainak értelmét helyreállítani.

Időközben a véderőjavaslat részletes tárgyalásánál nagyfontosságú új mozzanat adta elő magát. Tisza Kálmán miniszterelnök, mint képviselő, a február 16-i ülésen módosítványt nyújtott be a 11. §-hoz. Számolva az ellenzék által hangoztatott alkotmányjogi fősérelemmel, indítványozza, hogy az 1868. évi XL. t.-c. 11. §-ának megfelelően vétessék fel,

mint új második bekezdés, a közös haderő (és a honvédség) újonclétszámának tízévi érvénnyel való megállapítására vonatkozó rendelkezés. Hangsúlyozza azonban ez alkalommal is azt az ismételten hirdetett meggyőződését, hogy „azon alkotmányos garancia, mely abban kerestetik, hogy a 14. §-ban megállapított újoncjutalék csak tíz évre legyen érvényes, a szakasz eredeti szövegében is benne van“. De miután skrupulusok merültek fel a Háznak több tekintélyes tagja részéről és mivel időközben meggyőződött arról, hogy ezen változtatáshoz a monarchia másik államának illetékes tényezői is hozzájárulnak éppen azért, mert ők sem látnak ebben elvi eltérést: maga is úgy találta, hogy „csakugyan igen helytelen volna tőle tiszta makacsságból a kedélyeknek ezen nyugtalankodását fenntartani“. Ezért hajlandó ezen szakaszban a Háznak megfelelő módosítást ajánlani.

Tisza Kálmán ezen módosítással az obstrukciós jellegű elkeseredett véderővita méregfogát vélte kihúzni. (Ennek ellenére a helyzet nem enyhült. Mindazok a vádak, amelyek a kormány ellen e módosítás benyújtása előtt felhozattak, a módosítás alkalmából változatlanul ismétlődnek.

Ilyen körülmények között — a sokat vitatott 14. § tárgyalásánál — Tisza István február 19-i felszólalásának célja kettős. Az, hogy jan. 14-i beszédének félreértett tételit megmagyarázza és hogy a 14. §. eredeti szövegét az ellenzék és főleg Szilágyi Dezső támadásaival szemben megvédelmezze.

Az ellenzék ezen legerősebb kritikai elméje* (Apponyi, Emlékirataim) január 23-i nagy beszédében Tisza Istvánnak két tetele körül csoportosítja ellenérveit.

Tisza István ugyanis erélyesen tiltakozva Apponyi Albert és Ugron Gábor azon magyarázata ellen, mintha a véderőjavaslat a parlament évi újoncmegajánlási jogát csorbítaná, a következőket mondta:

„Ebben fekszik a parlament jogainak ezirányban *leghatalmasabbika*, ezen sarkal e tekintetben a parlamenti jog, ezt fel nem adták sem 1868-ban, sem fel nem adatnék a javaslat elfogadása által“. Ezzel szemben Szilágyi Dezső a 14. §. eredeti szövege ellen háromféle vádat emelt. Az: állította, hogy az újonclétszámnak egyszersmindenkorra való lekötése ellentétben van az 1867:XII. t.-e. 12. és 13. J-ában kikötött időszakosság elvével és új közös ügyet teremt; hogy továbbá lényeges csökkentése a nemzet azon jogának, hogy a védelmi teher meghatározásába időről-időre, mint a koronával egyenrangú és egyensúlyú tényező, törvény által nem korlátolt szabadsággal befolyhasson; hogy végül az újonclétszám időnkénti megállapítását az újoncjutalék évi megszavazásának fenntartása nem pótolhatja. Utal arra, hogy az 1867:XII. és az 1868:XL. t.-e. tárgyalása alkalmával az akkori ellenzék részéről megnyilvánult azt az aggodalmat, hogy az általános hadkötelezettségen alapuló védrendszer behozatala következtében az országgyűlés szabad újoncállítási joga hatálytalaná válik: a többség soraiból azzal akarták megnyugtanni, hogy habár az új védrendszer szükségessé teszi az újoncállítási jognak egy bizonyos határozott időre való lekötését, éppen azért, mert a lekötés mindig csak határozott időre történik, szükségképpen elő kell állania időszakról-időszakra egy oly időpontnak, midőn az országgyűlés az újoncállítási jog

* „A nagy cséplőgép“, amint Szilágyi Dezsőt találóan nevezték.

törvény által lekötött alkatrészeinek teljes gyakorlatába lép, midőn a védelmi teher további nagysága és a védrendszer egyéb alkatelemei felett is törvény által meg nem kötött szabadsággal alkudozhatik úgy a koronával, mint az ausztriai állammal. Kifejti azután Szilágyi, hogy az évi újoncmegszavazási jog igenis lényeges alkotmánybiztosíték azért, mert egy törvénytelen téren álló kormány eltávolítására az újoncmegtagadás használható, egy ilyen kormányval szemben az újoncok a törvény megsértése nélkül jogosan megtagadhatók. Egészen másként áll a dolog normális időkben, midőn törvényesen működő kormány áll az ország élén. Ilyenkor az újoncmegszavazási jog nem biztosíték arra, hogy a védtörvény fennállása mellett az országgyűlés a védelmi teher nagyságát befolyásolja. És csak akkor pótolhatná az újonclétszámnak meghatározott időre való megállapítását, ha az országgyűlés afelett, vajjon egyáltalán adjon-e újoncot vagy sem, törvény által nem korlátozt szabadsággal határozhatna. Már pedig kétségtelen, hogy ezt jogilag nem teheti; hogy az évi újonclétszám törvényileg meghatározva lévén, az évi újoncjutalék megtagadása törvényellenes volna. Ha ez törvényesen lehetne volna, akkor és csak akkor az évi újoncmegszavazás a védelmi teher megszáására valóban hatályosabb jog volna, mint a tíz évről tíz évre megújuló egyezkedés.

Tisza Istvánnak egy másik tételét is beható bírálatban részesíti Szilágyi Dezső. Azt mondta Tisza, hogy abban az esetben, ha „a monarchia véderőjének nagysága *állandó* törvényben kimondva nincs, tényleg fenntartható ugyan, de mégis némi bizonytalanság áll be, ami talán ártalmára lesz a hadsereg keretén belül annak szervezése, kiképzése és intézményének fejlesztésére vonatkozólag, de mindenesetre ártani fog a hadsereg s ezzel együtt a monarchia súlyának a külföldön. Én tehát abban fegyvert látok, amelyet a joggal bíró tényezők akármelyiké használhat a többi törvényes tényezőkkel szemben, hogy reájuk pressziót gyakoroljon.“

E tényezők egyike az osztrák parlamentnek egyharmadnál nagyobb kisebbsége. Alakulhat az osztrák parlamentben oly kisebbség, mely az újonclétszám megállapításának időszakosságát adott alkalommal felhasználja arra, hogy a többi törvényes tényezőtől koncessziókat csikarjon ki a maga előnyére. Már pedig „én azt, hogy egy osztrák parlamenti minoritásnak fegyver adassék a kezébe, mellyel esetleg a magyar parlament többsége ellen élhet, a magyar alkotmány biztosítékának nem tekintetem“.

Ezen okoskodással szemben Szilágyi Dezső kifejti, hogy az lényegében azt jelenti, hogy az 1867-i alkotmányon módosítani kell. „A 67-i alkotmány t. i. nemcsak közös ügyeket ismer, hanem ismer oly ügyeket, amelyek nem közösek, de közös elvek szerint intézendők és ezeknek a karakterisztikumuk abban áll, hogy időről-időre szabad egyezkedés útján állapíthatnak meg.“ A közös egyetértéssel intézendő ügyek közé tartozik a kvóta és a véderő meghatározása. „Ha t. képviselőtársam úgy okoskodik, hogy... a véderő meghatározását ki kell vonni az időről-időre való egyezkedés alól, állandósítani kell, állandósítani azért, hogy egy osztrák minoritás makacssága a monarchia összes többi tényezőit önző engedményekre ne kényszeríthesse: akkor t. képviselőtársam nem arra a konklúzióra jut, hogy az az alkotmány (t. i. az osztrák) beteg, amely az ily kényes és a monarchiára fontos ügyeket egy minoritás dacolásá-

nak veti alá; nem erre jut t. képviselőtársam, hanem jut oda, — mondom, nem vádolóval vele — ahol állanak az osztrák centralisták: hogy a birodalom, a monarchia kapcsait szorosabbra kell fűzni azáltal, hogy azon ügyeket, melyek időről-időre való megegyezéshez vannak kötve, attól függetleníteni kell“. Vagyis a közös egyetértéssel intézendő ügyeket közös ügyekké kell tenni, mert az előbbiekre nézve alapelv, hogy ha megegyezés nem jön létre, mindenik államnak szabad elhatározása fennmarad. Szilágyi Dezső a 14. 5. eredeti szövegére vonatkozó értelmezési vitát befejezettnek tekinti azért, mert a kormány nem adott feleletet arra az egyszerű kérdésre, hogy ha a régi és az új szöveg között lényeges különbség nincs: miért nem akarja az 1868-i törvénynek a létszámmegállapítás időszakosságára vonatkozó záradékát a 14. §-ba bevenni? Végül homokra épített magyarázatának nevezi a miniszterelnök által kilátásba helyezett törvénymagyarázatot a 14. §. értelmére vonatkozólag, mely nem pótolja a törvény által történő hiteles törvénymagyarázatot és nem is célravezető az újonclétszámra vonatkozó rendelkezésnek nemzetközi egyezményi természeté miatt. Tisza Kálmán ugyanis január 18-i képviselőházi beszédében hajlandónak nyilatkozott arra, hogy a véderőjavaslat részletes tárgyalásánál jegyzőkönyvbe vehető kormánynyilatkozatot tegyen, mely szerint ha tíz év letelte előtt, a kellő időben beadott javaslatok alapján, az újonclétszám tekintetében meghatározott hosszabb időre megállapodás létre nem jönne, a törvényhozástól ismét kérni kell azt, hogy a fennálló törvényt addig, míg a megegyezés létre jöhet, egy év tartamára hosszabbítsa meg. (Praecedens: 1878: XXXI. t.-c.)

Tisza István február 19-i beszédének előzményeihez tartozik még, hogy az ellenzék részéről többen, így legutóbb Hodossy Imre, a mérsékelt ellenzék kiváló közjogásza (febr. 16) és Zay Adolf, ki közvetlenül Tisza István előtt szólott, ellentétet iparkodott kimutatni az ő és a miniszterelnök álláspontja között a 14. §. eredeti szövegének magyarázata körül. És hogy Zay Adolf volt az, ki nem hűen idézte Tiszának azon szavait, amelyekben utalt az osztrák parlamenti minoritást a véderőtörvény módosításánál megillető jogból származható veszélyekre.

Tisza István: T. képviselőházi (*Halljuk!*) Sem az általános vita alkalmával nem éltem azon jogommal, hogy félreértett szavaim értelmének helyreállítása végett vagy személyes kérdésben felszólaljak, amint ezt, gondolom, egynéhányszor tehettem volna; sem a jelen alkalmat nem kívánom arra felhasználni, hogy oly dolgokra reflektáljak, amelyek velem szemben elmondattak ugyan, de a most szőnyegen levő tárgyjal szoros kapcsolatban nem állanak, mert sokkal inkább becsülöm a Ház idejét, semhogy azt ilyen, mondhatni személyes jellegű kérdések discussiójával elrabolni akarjam: azt hiszem azonban, t. Ház, hogy ezen kérdésnél oly fontos közjogi momentumok említették fel és tettek vita tárgyává, hogy ezeknek minél tisztább világításba helyezése mindenesetre fontos, lényeges és óhajtandó. *És nem változott* meg e tekintetben a helyzet azon módosítással sem, amely a 14. §-va vonatkozólag benyújtott, miután mindazon vádak, amelyek a kormány és a többség ellen e módosítás benyújtása előtt hozattak fel, most a részletes vita alkalmával a t. ellenzék minden árnyalata részéről

ismételten előhozattak. Ezekkel szemben, azt hiszem, t. Ház, hogy az önvédelem kötelesség nemcsak a kormányra, de a pártra nézve is. *(Derültség a baloldalon. Halljuk! jobb felől.)*

Én, t. Ház, ugyanazon eljárást szándékozom követni, amelyet követtem az általános vita alkalmával, hogy t. i. mielőtt annak vizsgálatába bocsátkoznám, hogy *mi tulajdonképpen a 14. § valódi értelme*, tisztán a vitatkozás és a kérdés megvilágítása kedvéért a *t. ellenzék álláspontjára helyezkedem*, azon álláspontra, hogy az eredeti 14. § csakugyan nem 10 évre, hanem *bizonytalan időre* állapítja meg az újonclétszámot.

De mielőtt ezt tenném, kénytelen vagyok *szavaimnak azon félreértése ellen tiltakozni*, amely már több oldalról és most legutóbb a közvetlenül előttem szólott t. képviselő úr részéről merült fel, aki t. i. úgy, *mint mér többem előtte, ellenítbe* akarja helyezni az általam mondottakat a kormánynak és *különösen* a miniszterelnöknek elfoglalt álláspontjával.

Bármennyire sajnálom is a t. Ház idejét rabolni, kénytelen vagyok beszédem ide vonatkozó passzusát ismételni. *(Halljuk!)* Én ugyanis *az általános vita-* alkalmával ezeket mondtam:

„A kérdésnek második oldala, t. Ház, ama bizonyos 10 évre vonatkozó passzus s itt kétféle magyarázattal állunk szemben. *A t. kormány* leghatározottabban kijelenti, hogy nézete szerint az új szöveg s a régi törvény 11. §-ának szövege közt érdemleges eltérés abszolúte nincs, az új törvény szerint is az újoncjutalék nagyságának megállapítására vonatkozó *pont csak 10 évre* érvényes. Ezzel szemben a *t. ellenzék* azt vitatja, hogy itt lényeges különbség van. Az új szöveg szerint ez az újoncjutalék nem 10 évig, de mindaddig marad érvényben, míg újabb törvénnyel meg nem változtatják.

Nem akarok afelett vitatkozni, hogy a két felfogás közt melyik a helyes, de azon meggyőződésemet kívánom indokolni, hogy akár melyik felfogás helyes, abban magyar alkotmányos szempontból megnyugodhatunk. A t. kormány által adott értelmezés szerint természetesen megnyugodhatunk, mert ez esetben a két szöveg közt eltérés nincs; én azonban ismét a kérdés megvilágítása szempontjából. a *t. ellenzék álláspontjára helyezkedem*.

Én tehát azért, hogy bizonyos argumentációt ezen álláspontról a kérdés megvilágítása szempontjából elmondottam, koránt sem mondtam azt, hogy én ezt az álláspontot tartom helyesnek, sőt határozottan kijelenttem, hogy úgy akkor, mint ma, azon meggyőződésben vagyok, hogy a 14. § értelme *érdemileg* a régi 11. § értelmének megfelel. *(Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás balfelől.)*

Az én t. barátom, Beöthy Ákos, szellemes közbeszólással azt mondta: hogy meghibbant a mi emlékezetünk. Azt hiszem, hogy midőn a mi nyilatkozataink így ismételtetnek és valódi értelmükből — azt hiszem jóhiszeműleg —, de kiforgattalak, akkor az em-

lékezet meghibbanásáról talán inkább mi beszélhetünk. (*Helyeslés. Úgy van! jobbfelől. Mozgás baloldalon.*) Ezek után, t. Ház, átme-
gyek a kérdés érdemére és talán természetesnek fogja a t. Ház
találni, ha elsősorban és főleg azon beszéddel foglalkozom, melyet
e kérdésben Szilágyi Dezső t. képviselő úr tartott. Mondhatom,
nagyon sajnálom, hogy a t. képviselő úr nincsen jelen; de ipar-
kodni fogok beszédét lehetőleg szóról-szóra és híven állítani a t.
Ház elé. Nemcsak azért teszem azt, mert mélyen lekötelezve és
megtisztelve érzem magam azáltal, hogy beszédemmel, az újoncnak
beszédével, oly kimerítően foglalkozott, hanem főleg azért teszem,
mert azt hiszem, hogy mindazon érveket, melyek az ellenzék részé-
ről felhozhatók voltak, a legékesebben, legkimerítőbben, a leg-
precízírozottabban a t. képviselő úr állította a Ház elé és azt
hiszem, íha az ő beszédének főbb állításait megdöntennem sikerül,
(*Mozgás a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) ezzel a többi
ellenzéki beszédek érvei is megdöntetnek.

Szilágyi Dezső t. képviselő úr megtámadja a 14. §-t, amennyi-
ben szerinte az újonclétszámnak egyszersmindenkorra lekötése új
közösügyet teremt.

Az 1867: XII. t.-c. 9. szakasza határozottan kimondja
azt, hogy a pragmatika szankcióból folyó közös védelemnek
másik eszköze: a hadsereg és az erre való intézkedések, szóval a
hadügy; és a 10. szakasz kimondja, hogy a hadügynek közösségére
nézve a következő elvek állapíttatnak meg. (*Úgy van! jobbfelől.*)
Ezzel szemben elismerem, hogy a 12. §. szövegéből lehetne némi
kételeyeket meríteni, de a 18. §. ismét határozottan kimondja,
hogy: „Ezek azon tárgyak — már tudniillik az előző szakaszokban
foglalt tárgyak —, melyeknek a fentírt módon közössége a prag-
matika szankcióból folyónak tekintik.“ Én azonban nem aka-
rom ezt a magam nevében tovább magyarázni, hanem úgy, mint
Szilágyi képviselő úr tette, hivatkozom én is a 67-iki törvénycikk
tárgyalása alkalmával felhozottakra. Az akkori balközép a 12. §-ra
támaszkodva, azt követelte, hogy miután a hadügy nem feltétlenül
közös, a magyar törvény csak a magyar hadilétszámot állapítsa
meg s ne a közös hadsereg egész létszámát, továbbá kifogásolta a
hadügyminiszternek felállítását, azzal a motivációval, hogy a had-
ügy nem közös.

Ezzel szemben az akkori kormánypártnak azon vezérférfiai,
kikre most az ellenzék annyiszor hivatkozott, gróf Andrássy
Gyula, báró Eötvös József, Somssich Pál, Kerkapoly Károly, szó-
val mindazok, kik elsősorban s felelős állásból védelmezték a kor-
mány álláspontját, közösnek jelentették ki az egész hadügyet. Én
nem akarom hosszabb citátumokkal fárasztani a t. Ház türelmét,
csupán az akkori igazságügyminiszterre, akit mindnyájan tiszte-
lünk s akit szerencsénk van most is körünkben látni s akinek
kijelentéseit éppen a mostani vita folyamán az ellenzék jóformán

orákulumszerűeknek tüntette fel, az akkori igazságügyminiszterre hivatkozom. (*Halljuk! Halljuk!*) Horvát Boldizsár tudniillik akkor úgy nyilatkozott: „Ezen törvény, tudniillik az 1867:XII. te.-nek 9. §-a, a monarchia védelmét, vagyis a hadügyet, világosan közösiügynek jelenti ki; továbbá ugyanezen törvénynek 27-ik szakasza azt mondja, hogy közös minisztérium állítatik fel azon ügyek elintézésére és vezetésére, melyeket ezen törvény közöseknak ismer.

Amely logikával tehát felállítatik a közös külügyminiszter, amely logikával felállítatik a közös pénzügyér, ugyanazon logika, ugyanazon következetesség követeli azt is, hogy a hadügy élére, melyet közös ügynek állapítottunk meg, közös hadügyminiszter állíttassák.“

A másik vád, amit a képvisel» úr a szakasz eredeti szövege ellen felhoz, az, hogy „lényeges csökkentése a nemzet azon jogának, hogy a védelmi rendszer megállapítására időről-időre, mint a koronával egyenrangú és egyensúlyú tényező, törvény által nem korlátolt szabadsággal befolyhasson“. Azt mondja a t. képviselő úr, hogy az újoncjutaléknak évről-évre való megszavazása nem pótolhatja ezt. A képviselő úr beszél a nemzet törvényes jogáról, a védelmi teher megállapítására időről-időre való befolyásáról. Ezzel szemben az 1867: XII. te. 12. §-a időről-időre rendeli az újoncok megszavazását, de a védelmi teher többi momentumának megállapítását, a szolgálati idő megállapítását időhöz nem köti. Ezen megkülönböztetésnek felel meg az 1868: XL. te, amidőn az egész védrendszert, a védelmi teher összes többi momentumait megállapítja időhöz nem kötött törvényben, az újoncmegajánlást pedig két momentumra osztja s egyfelől a létszám megállapítását tízévenkint, az újoncmegajánlást pedig évről-évre rendeli bekövetkezendőnek.

Most, t. Ház, ha a 14. §-ban csakugyan a t. ellenzék által állított értelem elfogadtatott volna, annak hatálya egyszerűen az lett volna, hogy ezen két időhöz kötött momentum közül — t. i. a létszám tízévenkinti megállapítása és az évi újoncmegszavazás közül — az egyik elvesztette volna időhöz kötött jellegét. Ez világos és természetes. De csak ezen egy momentum vesztette volna el, mert a védelmi teher és védrendszer eddig sem volt időhöz kötötten megállapítva. Ezt tehát nem ez a törvény, hanem az 1867:XII. és az 1868: XL. te. tette bizonyos időtől függetlenné.

És, t. Ház, velem szemben azt mondja a t. képviselő úr, hogy ez, t. i. a létszám tízévenkinti megszavazása, az újoncjutalék évenkinti megszavazását nem pótolhatja. Hát méltóztassék megengedni, én egy szóval sem mondtam azt beszédemben, hogy pótolja, hanem igenis mondtam — szemben néhány képviselő úrral, akik azt állították, hogy itt az újoncmegajánlás is veszélyeztetve van —, hogy az intakté fennmarad a jövőre is és hogy a parlament azon joga,

hogy bizonyos fegyverekkel élve, vagy azokat tartalékban tartva, az ország kormányzatának irányára döntő befolyást gyakorolhat, *főleg ezen és nem a másikon sarkallik. (Úgy van! a jobboldalon.)*

A t. képviselő úr hosszasan foglalkozik a tökéletes szabadság kifejezésével s több kérdést intéz hozzám: mikép értem *a tökéletes szabadságot*, mellyel t. i. *újoncmegtagadási joggal élhetünk. (Halljuk! Halljuk!)*

Én, t. Ház, azt hiszem, hogy a parlament nem köteles szavazatát indokolni; joga az újoncok megtagadására megvan. Akármilyen indokból, akármiert teszi ezt, formailag, törvényszerűség szempontjából ezen határozat mindenestre legális. Más kérdés az, hogy politikailag helyes-e, indokolt-e és szükséges-e ezen határozat. Erre nézve pedig *(Halljuk! Halljuk!)* már általános elveket és kategóriákat felállítani, nézetem szerint, nem lehet; mert ez egy gyakorlati politikai kérdés *(Helyeslés a jobboldalon)*, mely esetről-esetre határozható meg. És azt hiszem, éppen abban fekszik minden parlamenti fegyvernek és magának a parlamentárizmusnak egyik lényeges sajátága, hogy oly fegyverek adatnak a parlament kezébe, amelyekkel az rövid idő alatt ad absurdum vihetné a parlamentárizmust és magának a parlamentarizmusnak alapfeltétele azon bölcsesség és mérséklet, amellyel a parlament a kezébe adott fegyverekkel él. *(Helyeslés jobb felől.)*

A t. képviselő úr azonban még egy különbséget tesz a két jog, t. i. a létszámmegállapítás és az újoncmegszavazási jog fontossága között. Ő ugyanis tagadásba veszi azt, hogy... *(Szilágyi Dezső belép a terembe. Mozgás a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb felől.)* ... Igen t. képviselőtársam, kihez, nagyon sajnálom, hogy eddig nem lehetett szerencsém, *kétségbevonja* azt, hogy az újoncmegtagadási jog felhasználható legyen a véderőtörvény időhöz nem kötött részeinek megváltoztatására, *ellenben* a létszámnak tízévenkinti megállapítását olybá tünteti fel, mint egy természetes alkalmat az időhöz nem kötött pontoknak is revízió alá vonására.

Itt ismét azon kifejezéssel találkozunk: „A nemzet joga a védelmi teher megállapítására időről-időre törvény által *nem korlátolt* szabadsággal befolyjni.“ Már volt szerencsém kimutatni, hogy e jog: a védelmi teher megállapításába befolyjni, sem az 1867: XII., sem az 1868: XL. törvénycikkben nem foglaltatik. És midőn a t. képviselő úr az 1868. évi balközépnek szájába adja azt, hogy hibáztatja a balközép e törvényjavaslatban, t. i. az 1868: XL. törvénycikkben: „hogy abban a kormány utasítatik, hogy tíz év eltelte után a védrendszer további megállapítása iránt“ intézkedjék: bizonyára nem szándékosan, de olyat ad az akkori *balközép* szájába, amit az *nem* mondott és nem mondhatott, miután nem is foglaltatik a törvényben az, hogy a védrendszer iránti alkudozások felvételére van a kormány utasítva. *(Zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobb felől.)* A *balközép* akkori vezére, aki a vitát e

kérdésben a balközép részéről vezette: Ghyczy Kálmán kifogásolta, hogy a javaslat alkudozására utasítja a kormányt a hadilétszámnak tíz év elteltével való megállapítása iránt; de arról, hogy a védrendszer megállapítása iránt is alkudozzék, sem törvényben, sem balközépi nyilatkozatban nincsen szó.

T. képviselőtársam azonban azt mondja — és itt szószerint idézem beszédét — *(Halljuk! Halljuk!)*, hogy: „Az 1867: XII. te. alkotói, kivétel nélkül, azzal akarták megnyugtatni a nemzetet, hogy szükségkép elő kell állania időszakról időszakra egy időpontnak, midőn az országgyűlés szabadon és törvény által nem kötve gyakorolhatja befolyását arra, *(Halljuk! Halljuk!)* minő legyen a védelmi teher és minő védrendszer szerint gyakoroltassák a védelmi kötelezettség“. Továbbá az 1868: XL. te. *vitájánál is* t. képviselőtársam szerint ismételve kiemeltetett, hogy időszakról időszakra előáll egy időpont, midőn az országgyűlés a védelmi teher további nagysága felett, valamint az újoncállítás feltételei, a védrendszer egyéb alkatelemei fölött is törvény által nem kötött szabadsággal alkudozhatik úgy a koronával, mint az ausztriai állammal.

Hát, t. Ház, én a legnagyobb figyelemmel olvastam azon vitákat, melyek úgy az 1867: XII. te., mint az 1868: XL. te. tárgyalása alkalmával e házban lefolytak, de *a többség* soraiban e felfogás *egyetlen nyilatkozatban sem talált* kifejezést. A részletes tárgyalás alkalmával egyetlen figyelmetlenül elhangzott észrevételben találok ezt kifejezve, melyet az akkori ellenzék padjairól Ghyczy tett, aki bizonyára tiltakoznék az ellen, hogy a 67-iki XII. törvénycikk megalkotói közé soroltassák. Ghyczy Kálmán e vitában pártjától elütő álláspontot foglalt el, amennyiben szerinte itt az újoncmegajánlási és megtagadási jog is csak névleges s tényleg fel van függesztve.

Ghyczy ez okoskodására az akkori Deák-párt részéről csak Somssich beszédének egy passzusában találunk választ. *(Halljuk! Halljuk! Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem lehet hallani!)* Értem — szólt Somssich, — hogy őt aggasztja e bekezdés, t. i. a 11. §. utolsó bekezdése, de engem nem, mert én az újoncmegajánlási jogot ma sem találok veszélyeztetve, épp úgy, mint nem 10 év után. Ezzel az egész kérdés, mely, mint a képviselő úr beszédéből gondoltam, oly nagy szerepet játszott ama vitákban, el lett intézve s többé akkor fel sem említettet.

Én azonban elismerem, hogy minden, amit a t. képviselő úr, kivált ily kérdésben elmond, nagy súllyal bír s fontosnak tartom ezen az 1867:XII. t.-c. megalkotóinak szájába adott felfogást akkor is, ha, mint t. képviselőtársam később teszi, saját cégére alatt hozza is azt forgalomba. Ő ugyanis a saját nevében beszélve, azt mondja, hogy: „E létszám tízévenkénti megállapítása természetes alkalom a védtörvény időhöz nem kötött tételeinek revíziójára:

Mert az új létszám megállapításánál feltételül a védtörvény *egyéb* részeinek módosítása köthető ki.“ Hogy állunk e tekintetben? A védrendszerről *időhöz nem kötött* törvény intézkedik, mely az intézkedéseknek *csakis két momentumát köti időhöz*: a hadilétszámot 10 évhez, az újoncjutalék megajánlását egy évhez. Már most vagy szabad az időhöz kötött momentumokat alkalmid felhasználni a védtörvény időhöz nem kötött momentumainak revideálására, vagy nem. Ha szabad, akkor mindkét alkalmat fel szabad e célra használni; ha nem szabad, akkor sem az egyiket, sem a másikat nem szabad. Én tehát különbséget e tekintetben a két jog közt nem látok, (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ezekután, t. Ház, legyen szabad *a legerősebb vádra* áttérni, mellyel a t. képviselő úr az én előadásomat megtámadta. (*Halljuk! Halljuk!*) Én ugyanis — mint ma is, habár nem hüen idézve, *felemlítetett egy képviselő úr* által — utaltam azon veszélyekre, azon komoly bajokra, melyek az *osztrák minoritást* megillető jogból ezen kérdésnél származhatnak. Erre nézve a t. képviselő úr azt mondja, hogy ő nekem ezen okoskodás lényegét lesz szíves megmagyarázni. Ő az én okoskodásom lényegét abban látja: „Hogy az 1867-iki alkotmányon módosítást kell tenni, mert a 67-iki alkotmány nem csak közös ügyeket ismer, hanem ismer ügyeket, melyek nem közösek, de közös elvek szerint intézendők és ezek *karaktisztikuma* abban áll, hogy időről-időre szabad egyezkedés útján állapíttatnak meg. Ilyenek a vám- és kereskedelmi szerződés, a kvóta kérdése és *a véderőnek* mai értelemben való meghatározása, hogy mily nagy legyen a monarchia védereje, mily arányban tartozik hozzájárulni az egyik és a másik állam. Ha, t. képviselő-társam, — már tudniillik én — úgy okoskodik, hogy a véderő meghatározását ki kell venni az időről-időre való megegyezés alól és állandósítani kell azért, hogy *egy osztrák minoritás makacssága* a monarchia összes többi tényezőit önző engedményekre ne kényszerítthesse: nem azon konklúzióra jut, hogy *az ást rák alkotmány beteg*, hanem jut oda, *hol az osztrák centralisták* állanak, hogy a birodalom, a monarchia kapcsait szorosabbra kell fűzni és így, hogy azon ügyeket, melyek az időről-időre való megegyezéshez vannak kötve, ettől függetleníteni kell, mert a t. képviselő úr szerint előfordulhat ez minden ügynél, mely közös elvek alapján az időről-időre (való egyezkedés útján határozandó meg.“

Én, t. Ház, mindenekelőtt egy rövid megjegyzéssel tartozom a t. képviselő úr azon *szemrehányására*, hogy én nem arra a konklúzióra jutok, hogy az osztrák alkotmány *beteg*. Meglehet, t. Ház, hogy én arra a konklúzióra jutottam, de ha rájutunk erre a konklúzióra, mit érünk el vele? Beállhatunk-e mi, beállhat-e a t. képviselő úr, vagy az egész magyar parlament, az osztrák alkotmány doktorának? Én azt hiszem, hogy nem. Mi az osztrák alkotmány reformálását kezünkbe nem vehetjük; nekünk, ha konsta-

táltuk azt, hogy van itt egy pont, mely minket és a magyar érdekeket veszélyezteti, azon kell iparkodnunk, hogy oly eszközökről gondoskodjunk, mely eszközökkel ezen hátrányok ellen saját hatáskörünkben védekezhetünk. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A másik kérdés, t. Ház, az, *hogy van-e csakugyan analógia* ezen egy eset és a t. képviselőtársam által felhozott többi eset közt. Én megvallom, teljesen érzem helyzetem nehézségét, midőn egy oly jogi tekintéllyel akarok a törvények értelme felett vitába ereszkedni, mint a t. képviselő úr. (*Halljuk! Halljuk!*) És nem is vállalkoznám erre a feladatra, ha álláspontomat a 67-iki XII. törvénycikk, nézetem szerint, világos értelmére nem alapítanám. Mint igen jól méltóztatik tudni, a 67-iki XII. törvénycikk két csoportját az ügyeknek különbözteti meg.-/Azon csoportját, melynek közössége a pragmatika szankcióból foly és azon másik csoportját, melynek közössége nem foly ugyan a pragmatika szankcióból, hanem amelyek, mint az 52. §-ban mondatik, célszerűbben intézhetők közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönítve.

Itt tehát csakugyan két kategóriája van az ügyeknek felállítva, a voltaképpeni közösügyek és azok, amelyek csakis célszerűségi szempontból intézhetők közösen. *Mi a különbség a kettő között?* T. képviselőtársam szerint az, hogy az egyik, tudniillik a Iközösügyek, *állandóan* fczabályoztatnák, míg la többiek *időről-időre* közös megegyezéssel hozott törvényben. Méltóztatnék megengedni t. képviselőtársamnak, de éppen azon ügyek közt, amelyek úgy a 18. §., mint a 27. §. és a most felolvasott 52. §. értelmében szorosan közösek, amely szakasz így szól (*olvassa*): „Azon fentebb körülírt tárgyakon kívül, melyek a pragmatika szankcióból kiindulva tekinthetők közösen elintézendőknek, vannak még más nagyfontosságú közösügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a pragmatika szankcióból, de amelyek részint a helyzetnél fogva politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönítve“.

Itt van ez a két csoport egymástól elválasztva és azok, amelyekre nézve az 52. §. azt mondja, hogy a fönnebb körülírt közösügyekhez tartoznak, mindenesetre közösügyekhez tartoznak, amelyekre nem hivatkozik, azok nem.

És én a *lényeges* momentumot a kétféle csoport között *nem* abban látom, hogy az egyik *időhöz kötött*, a másik *nem*, hanem abban, hogy *míg a voltaképpeni közösügyeknél*, azoknál is, mint a hadilétszám vagy a kvóta megállapítása, melyek *időről-időre* megújítandók, a *megegyezés minden körülmények között feltétlenül szükséges*, addig a nem voltaképpeni közösügyekre nézve a törvény 68. §-a határozottan *f-ént art ja az ország önálló törvényes intézkedési jogát azon esetre*, ha a megegyezés nem sikerülne.

Én tehát *ebben* látom a *lényeges* különbséget, amely szerint

az ügyek két csoportra oszthatók s azt hiszem, hogy a dolog természeténél fogva az osztrák parlament ingredienciája által a magyar jog fenyegetetése nem állhat be azon ügyekre nézve, amelyeknél ha a kiegyezés nem sikerül, feléled minden állam szabad rendelkezési joga, itt azon presszió alatt nem állhat egyik sem s így nincs is szükség orvosságra. Marad tehát két ügy, a hadi létszám vagy újonclétszám megállapítása és a kvóta. A kvótára nézve van a törvényben egy expediens, mely a legrosszabb esetben kiségit, *csakis a hadi létszám tehát azon egyedüli ügy*, ahol ha a magyar parlament az osztrák parlamenttel megegyezni ijem tud, egészen tehetetlenül áll az eseményekkel szemben.

De van még — s ezt végül kell kiemelni — t. képviselőtársam beszédében egy igen lényeges kérdés. T. képviselőtársam beszédéből ugyanis határozottan azt lehet következtetni, hogy mindezen ügyeknél fennállhat az osztrák minoritás részéről a fenyegető veszély. T. képviselőtársam ezen állítása határozottan tévedés, mert az összes ügyek között, melyek a magyar és osztrák törvényhozások által közös egyetértéssel intézettek el, tisztán és kizárólag *a hadi létszám* megállapítása az, ahol Ausztriában *kétharmad többségre* van szükség. Mindazon veszély tehát, mely az osztrák minoritás révén fenyegethet, *csakis ezen egy pontnál* támadhat.

Nem akarok e kérdés hosszabb fejtegetésébe bocsátkozni, mert úgy hiszem, hogy felesleges; ha szükség volna rá, képes is volnék azt autentikusan bebizonyítani.

Mindezeknél fogva, t. Ház, tisztelettel vissza kell utasítanom azon vádat... *(Nagy nyugalanság a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Elnök: Kérem a t. képviselő urakat, méltóztassanak csendben lenni; önök között is vannak gyenge hangú szónokok és a túloldalon mégis meghallgatják. *(Úgy van! jobb felől.)* Méltóztassanak helyöket elfoglalni, mert azok, akik a terem közepén állanak, a szónok hangját elfogják. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Tisza István: T. képviselőház! Azt hiszem, mindezek után tisztelettel visszautasíthatom azon vádat, hogy az én okoskodásom *a centrálisták* álláspontjának elfogadására vezetne. *(Halljuk! Halljuk!)* Én, ismétlem, hogy igenis nagy bajnak tartom az osztrák minoritás kezében levő ezen fegyvert, de oly speciális, kivételes bajnak, amely *csakis ezen egy kérdésre nézve fordulhat elő*. Ezen egy kérdés és a többiek közt ezen szempontból semmi analógia nincsen és azért, mert *itt hangsúlyoztam egy oly reform szükségét*, amely ezen bajon segítsen, ebből a többi kérdésekre vonatkozólag semmi sem következik.

Mindezek után, t. Ház, megvallom, hogy ami saját meggyőződésemet illeti, én szívesen fogadtam volna ezen ügynek oly szabályozását, amely — ha kell — még a hadilétszám, vagy újonclétszám időnkénti megállapításának feláldozásával is ezen a bajon

segítsen, de, azt hiszem, hogy ez annyira különálló álláspont, amelynek megvalósításáról szó sem lehet és hozzátehetem azt is, hogy amint azon nagy ellenszenvet láttam, amelyet ez a kérdés minden oldalról felszínre hozott, azt is beláttam, hogy az ügynek ily rendezése Magyarországon az óhajtható lehetőségek körébe nem tartozik.

Most, t. Ház, áttérek a kérdés *voltaképpen lényegére, arra* tudniillik, hogy mi is volt tehát *azon eredeti 14. §-nak az értelme?* (*Halljuk! Halljuk!*) Erre nézve t. képviselőtársam beszéde elején kijelentette, hogy ő az értelmezési vitát eldöntöttnek tartja, amint egyszer a kormány az 1868:XL. törvénycikkben foglalt *záradék* visszaállításába bele nem egyezik; ez volt az egyedüli argumentum, amit t. képviselőtársam a 14. í. értelmére vonatkozólag felhozott, erre építette fel az alkotmány sértés nagy épületét. De miután a kormány azóta a záradék visszaállításába beleegyezett, azon alap, amelyre a nagy épületet felépítette, kiesett a t. képviselő úr lábai alól és így — nagyon természetesen — összeomlott az egész épület. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Ezzel tehát visszaérkeztünk az eredeti értelmezést illetőleg oda, ahol a vita elején voltunk, amidőn tudniillik az ellenzék t. vezérszónokai korántsem állították kétségtelennek ezen szakasz értelmét, hanem mindig *vitásnak és homályosnak*. így gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam azt mondta: „Ez által, t. Ház, hogy legkevesebbet mondjak, a Háznak, a népképviselőnek, egy eddig kétségtelenül és félreérthetetlenül formulázott hatalmi joga *kétessé, homályossá* tétetik“.

Horváth Boldizsár t. képviselő úr szerint pedig azt, hogy 10 év múlva megszűnik ez az intézkedés, világosan, határozottan kell a törvényben kimondanunk, nem pedig úgy, hogy azt csak per inductionem lehessen abból következtetni. Tehát elismeri, hogy per inductionem lehet a törvény szövegéből következtetni. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

A kérdés tehát kétségtelenül úgy állt, hogy a kormány előterjesztett egy szöveget, amely szöveg sok oldalról *homályosnak, kétesnek* jelezetett. Ha szorosán belügyi kérdésről lett volna szó, nagyon természetes, hogy a kormányra egyszerű dolog lett volna — miután érdemileg eltérés a kormány intenciója és az ellenzék álláspontja közt nem volt — megadni azon módosítást, amely a sokak által homályosnak tekintett szöveget világossá tegye. Itt azonban egy kvázi *nemzetközi* ügyről van szó, melyre nézve a kormánynak kötelezettségei voltak. Lehet azt mondani — mint *ma is* mondta egy képviselő úr — hogy a kormány nagyon kicsinyes volt ezen kötelezettségnél *a szavakhoz való ragaszkodásban*. De azt hiszem, nemcsak a kormánynak, de a nemzetnek is, melyet másokkal szemben kell képviselnie, súlyát, tekintélyét okvetlenül emeli azon szívósság, talán a macacsságig menő szívósság, amely-

lyel a kormány az elvállalt kötelezettséghez ragaszkodik. (*Élénk helyeslés a jobboldalin.*) Én tehát nem hibáztatom a kormányt, ha nem fordult mindjárt azon útra, hogy újabb tárgyalásokat kezdve, azon módosításhoz a többi alkudozó felek hozzájárulását kieszközölje. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

De azt hiszem, megtett a kormány *eddig is* mindent, ami módjában állott, hogy ezen kérdésre nézve legalább saját intencióit és azon korona intencióit, amelynek nevében beszél, minden kételyt kizáró világitásba helyezze. Úgy a kormány nyilatkozatai, mint azon ajánlata a kormánynak, hogy *ezen nyilatkozata* jegyzőkönyvbe foglaltassák, erre nézve — nézetem szerint legalább — kételyt nem hagyhatott fenn többé. És bocsásson meg nekem Szilágyi Dezső t. képviselőtársam, ha itt ismét ellenmondásba vagyok kénytelen vele jönni, azon állítását illetőleg, mely szerint ezen nyilatkozatnak *értéke* csak úgy lehetne, ha azt nemcsak a kormány útján a korona, hanem mind a két parlament határozati[^]lag tenné magáévá.

Miről van itt. szó, t. Ház?

Szó van arról, hogy a korona által elismertessék a törvényhozás azon joga, hogy a hadilétszámnak megállapítására 10 évenként teljes szabadsággal befolyhasson. Ha tehát a korona a törvényhozás ezen jogát elismeri — és pedig, ha a magyar király elismeri, elismeri az osztrák császár is — akkor nincsen többé szükség a parlamenteknek beleegyezésére, miután itt nem az osztrák parlament által adandó koncesszió, de mindkét parlament jogának a korona által való elismertetéséről lehet csak szó. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Én azonban nem zárkozom el azon állítás súlya elől, hogy minden kérdés, amely a parlament jogkörét érinti, rendkívül fontos és kényes természetű és bevallom magam is, hogy igen nagy mértékben óhajtottam és óhajtom azt, hogy ezen ügy és ezen kérdés rendeztessék úgy, hogy az a gyanúnak árnyékát és a látszatnak legkisebb fokát se hagyja fenn akár a tény, akár az intenció felett. Ezért a magam részéről csak a legnagyobb örömmel fogadhatom azt, hogy a kormány meghajolt ebben, a tekintetben a közvéleménynek igen sok oldalról mutatkozó komoly — nem lármás — nyilvánulásai előtt (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.*) és meghozta — talán saját hiúsága ellen — azon áldozatot, hogy e módosítást maga ajánlotta a t. Háznak elfogadásra. Én ezt — mondom — helyeslem, t. Ház és megvallom, nem értem, hogyan lehet ebben az alkotmányosságba, parlamentarizmusba ütköző dolgot látni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Érteném, ha a kormánynak álláspontja igen fontos elvi differenciát involvált volna, de mikor a kormány mindig ugyanazt mondta, ugyanazt akarta, amit a t. ellenzék, midőn erre nézve kötelező jegyzőkönyvi nyilatkozatot proponált, hogy most ugyan-

annak törvénybe iktatása, a szakasz néhány szavának megváltoztatása miatt legyen egyszerre olyan nagy véték a kormány részéről, amely után a kormányon nem maradhat, ezt megvallom — véges eszemmel belátni képes nem vagyok. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A t. képviselő urak maguk gondoskodtak arról és azért fogadják őszinte köszönetemet, hogy ezen engedmény a 14. §-nál ne legyen az ellenzék diadala gyanánt feltüntethető. *(Tetszés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* Mert hiszen, amint tudomásra jutott, hogy itt engedmény adatik, azonnal hirdették urbi et orbi, hogy hiszen a 14. §. nem is lényeges, *(Zajos ellenmondások a bal- és szélsőbalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Csavartintja!)* a főszérem a 25. §. *(Helyeslés jobbfelől. Zajos közbekiáltások a szélsőbalon.)*

Meszlényi Lajos: Gróf Andrássy Gyula csinálta az engedményt, nem a kormány! *(Zaj. Halljuk!)*

Tisza István: Folytassák önök a küzdelmet a 25. §. ellen, részemről csak örülök rajta, *(Nagy zaj a bal- és szélsőbalon.)* Mert nem szerettem volna, hogy akárkiben felébredhessen az a hit és az a gyanú, hogy Magyarországon az utcával lehet eredményeket elérni a törvényjavaslatok sorsának intézésben. *(Élénk tetszés és helyeslés jobbról. Nagy zaj és nyugtalanság a szélsőbaloldalon.)* Folytassák uraim a küzdelmet! Remélem, mint tisztességes ellenfelek, de szemben fogunk állani a szakasznál. *(Mozgás és zaj a szélsőbalon. Felkiáltások: Konstáblerrel!)*

Ivánka Imre: Azzal és anélkül!

Tisza István: Itt oly intézkedésnek a keresztülviteléről lesz szó, amelyet érdemileg szükségesnek és helyesnek tartunk, ahol tehát nem szavakról, de a dolog lényegéről van szó, koncessziókról beszélni nem is lehet; csak folytassák, majd meglátják, hogy szilárdaknak fognak bennünket találni, *(Helyeslés jobbfelől. Zaj a bal- és szélső baloldalon.)* szilárdaknak nem az utcával szemben, *(Élénk mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk!)* arról nem beszélek, mert hála Istennek, Magyarország eljutott a politikai érettségnek azon polcára, *(Nevetés a hal- és szélsőbaloldalon és felkiáltások: Látszik!)* ahol a leglármásabb utcai tüntetésnek politikai becse is abszolút nulla, *(Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől)* az komoly embert nem befolyásolhat, sem abban az irányban, hogy engedékennyé, sem abban az irányban, hogy makacssá tegye, *(Élénk helyeslés jobbfelől)*, hanem beszélek igenis azon — elismerem — komolyabb jelentőségű presszióról ... *(Helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Gróf Károlyi Gábor: Mondja el a papa életrajzát! *(Derűtség a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Tisza István: . . . amelyet a választókerületekben törekednek felidézni és ellenünk fordítani. *(Halljuk.)*

Én, t. Ház, erről a témáról nem a saját igénytelen szavammal fogok beszélni és nem saját nézetemet fogom elmondani, hanem méltóztassék megengedni, hogy erre nézve Deák Ferencre hivatkozhasam, arra a Deák Ferencre, akinek nevét önök éppen ezen vita alatt annyiszor vették fel hiába. (*Élénk tetszés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) Deák Ferenc az 1867:XII. törvénycikk tárgyalása alkalmával ezeket mondotta: (*Zaj a szélsőbalon. Felkiáltások: Ne profanálja! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Gróf Károlyi Gábor: Megfordul a sírjában!

Tisza István (olvassa): „Midőn minket a nép megválasztott, hogy képviselői legyünk, nem azt várta, hogy tőle kérjünk tanácsot, hanem azt, hogy mi adjunk neki tanácsot. (*Derűltség a szélsőbalon. Zaj.*) Törvényhozói dolgokkal (*Zajos közbekiáltások a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől*), melyek képzettséget, szakavatottságot igényelnek, nem minden ember foglalkozhatik és nekünk, akik azzal foglalkozunk, kötelességünk a nép érdekét szívünkön viselve azt tenni, mi e tekintetben legcélszerűbbnek tetszik.“ (*Hosszantartó élénk helyeslés a jobboldalon. Számosán üdvözlik a szónokot.*)

6. 1889 február 21. országos ülés. — A nagy véderővita: Újabb polémia Szilágyi Dezsővel: a védrendszer megállapítása közös ügynek tekinthető-e vagy közös egyetértéssel intézendő ügynek? az osztrák törvényre hivatkozás a magyar (kiegyezési törvény magyarázatánál. (Napló VIII. k. 386—7. 1.)

Ezen a napon Szilágyi Dezső nagyszabású beszédet mondott, melynek majdnem egész tartalma: részletes polémia Tisza István február 19-i beszédével. Ugyancsak február 21-én Tisza újból felszólal Szilágyi által félreértett szavainak helyreigazítása végett. Valóságos szónoki párvialdal fejlődik a véderővita folyamán a parlamenti bajvívás elsorendű régi mestere és az e téren még kezdő, persze nagytehetségű kezdő, Tisza István között. Nyíltan elismerik egymás kiváló képességeit. Tisza István február 19-i beszédében „mélyen lekötelezve és megtisztelve“ mondja magát azáltal, hogy Szilágyi, kit az ellenzék representative man-jének tart, „beszédével, az újoncnak beszédével, oly kimerítően foglalkozott“. Szilágyi viszont február 21-i válaszában Tisza újabb beszédéről úgy nyilatkozik, hogy az, „ha ugyan arra szükség volna, egy újabb bizonyítékát adja t, képviselőtársam talentumának és hivatottságának“. Nem hagyhatom ezzel kapcsolatban említés nélkül, hogy gróf Apponyi Albert Emlékiratainak egyik helyén (102. 1.) megállapítja, hogy szónoki képességének teljes kifejlődése tekintetében „legtöbbet kiváló ellenfelének, Tisza Kálmánnak köszönhet. Aki naponta assaut-t vív egy kiváló vívómesterrel, hacsak félig-meddig van hozzá tehetsége, okvetlenül maga is jó vívó lesz“. Tisza 4 István „kiváló vívómester“-e az akkoriban pártonkívüli Szilágyi Dezső, majd gr. Apponyi Albert volt.

Szilágyi beszédében Tiszával szemben annak bizonyítására törekszik, hogy amit a véderő kérdésével összefüggésben az 1867. és 1868-i országgyűlési viták alkalmával felhoztak, helyesen adta elő. Majd fejtegeti, hogy a hadügy fogalma alá tartozó intézkedéseknek túlnyomó része nem

tartozik a közös ügyek sorába és hogy a védrendszer megállapítását mind a magyar, mind az osztrák kiegyezési törvény a közös egyetértéssel intézendő ügyek közé sorozza. Végül helyteleníti, hogy Tisza István, ki egy hazafiatlan osztrák minoritás részéről fenyegető bajok elhárítása végett az ország hadkiegészítési jogát is hajlandó volna egyszersmindenkorra lekötni: ezt az álláspontot saját bevallása szerint csak azért adta fel oly gyorsan, mert látta azt a nagy ellenszenvet, melyet minden oldalról felidézett. Mert ha neki valóban az a meggyőződése, hogy az általa üdvösnek tartott reform csakugyan a monarchia érdekét szolgálja: az a nagy ellenszenv, mellyel találkozott, csak arra bírhatta volna, hogy azt felvilágosítással eloszlatni iparkodjék.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Szót kérek félreértett szavaim értelmének helyreállítása céljából és személyes kérdésben. *(Halljuk! Halljuk!)* Először is a személyes kérdéssel kívánok igen röviden végezni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az előttem szólott igen t. képviselőtársam azt mondá, hogy ő az erős és változatlan meggyőződést csak azon esetben érti és becsüli, hogy ha e meggyőződést még azon esetben is iparkodunk érvényesíteni, hogyha izoláltan állunk.

Ezzel szemben én abban a meggyőződésben vagyok, hogy vannak kérdések s ilyenek elsősorban a nemzet jogkörét érintő kérdések, amelyeket helyesen csak közakarrattal és közmegnyugvással lehet elintézni és amelyeknek megbolygatását még jobb meggyőződésünk ellenére is sokkal helyesebb későbbi időkre hagyni, ha azt csak a közérzület felizgatása által lehetne érvényesíteni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ami szavaim értelmének helyreállítását illeti *(Halljuk! Halljuk!)*, mint igen t. képviselőtársam mondta, először is, azon csekélységgel akarnék számolni, tudniillik az 1867—68-iki viták tartalmával. T. képviselőtársam rám olvassa, hogy ott beható vita folyt abban az irányban, hogy az újoncállítási jog csorbát ne szenvedjen. Én ezt sohasem vontam kétségbe. Én azt állítottam, hogy a t. képviselő úr amaz álláspontja, hogy az újonclétszám megállapítása fegyverül használható fel a védtörvény időhöz nem kötött pontjai módosítására, ama vitában csak Ghyczy Kálmánnak egy észrevételében található fel, melyet a részletes vitában tett és mely válasz nélkül maradt.

T. képviselőtársam azt mondta, hogy én érdemül róttam fel a kormánynak a szavakhoz való ragaszkodást, mely a makacságig megy. Azt hiszem, hogy sem érvelésemnek, sem a tényállásnak súlypontja nem abban feküdt, hogy mennyire érdemleges és mennyire nem az a kérdés, melyhez a kormány akkor ragaszkodott, hanem feküdt a dolog lényege abban, hogy a kormány egy más kormánnyal szemben bizonyos kötelezettségeket vállalt el és abban már t. képviselőtársam is igazat fog nekem adni, hogy egy kormánynak csak úgy lesz tekintélye, ha elvállalt kötelezettségéhez szívósan ragaszkodik. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Nem akarok oly dolgokra kiterjeszkedni, melyek szorosan a tárgyhoz nem tartoznak; de azon szerény kéréssel fordulok a t. Ház kegyességéhez és méltányosságához: méltóztassék nekem megengedni, hogy a dolog érdemére vonatkozólag egy megjegyzést tegyek. *(Ellenmondás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Elismerem, hogy nincs rá jogom.

Elnök: Az engedély megadása a t. Ház bölcsességétől függ, de a képviselő úr oly erősen volt megtámadva, hogy ily esetben a Ház meg szokta ezt engedni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Tisza István: Megjegyzésem arra a kérdésre vonatkozik, hogy a védrendszer megállapítása, vagy átalakítása közös ügynek tekinthető-e, vagy oly ügynek, mely az 1867:XII. t.-c. 52. és következő szakaszaiban megemlített közös elvek szerint intézendő? *(Felkiáltások a szélsőbalon: Ez nem járja! Halljuk! Halljuk!)* Először is bátor vagyok figyelmeztetni arra a különbségre, hogy a 13. §-ban a védrendszerre vonatkozólag az van, hogy csak egyenlő elvek szerint eszközölhető célszerűen. Az 52. §-ban a többi ügyekről az mondatik, hogy célszerűbben intézhetők közösen. És figyelmeztetek arra a másik különbségre, hogy e többi ügyekre nézve a 68. §. határozottan ezt mondja: „Amennyiben a fentebbi 58—67. §§-ban elősorolt tárgyak felett az egyezkedés nem sikerülne, az országgyűlés az önálló törvényes intézkedésre a jogot magának fentartja“.

Ez ezekre taxatív kimondatik, a (13. §-ban körülírt tárgyakra nem. Ebből azt hiszem, joggal lehet azt következtetni, hogy az előbbinél kötve vagyunk a másik állam törvényhozásának megegyezéséhez. Ezzel szemben t. képviselőtársam az osztrák alkotmányra hivatkozik és megvallom, hogy ez érintett engem mai fényes felszólalásában legkellemetlenebbül. Én elismerem, hogy az osztrák alkotmány ezen szakasza látszólag t. képviselőtársamnak ad igazat; de, tisztelt Ház, ha mi hivatkozhatunk szemben a magyar törvénnyel az osztrák alkotmányra egy esetben, hivatkozhatunk a másikban is. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Méltóztatnak-e tudni, t. Ház, hogy az osztrák alkotmányban szó sincs arról, hogy a vámügyben, bank- és kereskedelmi ügyekben föléled Magyarország intézkedési joga megegyezés nem létében? Méltóztatnak-e tudni azt, hogy az osztrák alkotmány 6. §-a határozottan törvényhozási joggal ruházta fel a delegációt? Én, t. Ház, veszedelmes térnek tartom azt, hogy a mi törvényeinket osztrák törvényekkel kezdjük magyarázni. *(Helyeslés jobbfelől.)* Én is kívánom őszintén megtartani és megtartatni a magyar törvényt, de annak magyarázata alapjául semmi mást nem fogadhatok el, mint a magyar törvény szövegét. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Tisza István a véderő javaslat részletes tárgyalásánál még kétszer szólalt fel egész röviden személyes megtámadtatás címén.

7. 1889 március 4. országos ülés. — A nagy véderővita. (Napló IX. k. 204—205. 1.)

Szentiványi Árpád a véderőjavaslat részletes tárgyalása alkalmával mondott beszédében azt a vádat emelte a szabadelvű párt ellen, hogy botokkal akarja fenntartani a Tisza-kormányt. Sőt „tegnapelőtt történt, hogy midőn az elnök úr pártatlanságát kimutatta, ököllet fenyegették“. (Tiltakozás jobbfelől.) „Nagyon örülök, ha kijelentették, hogy ezt nem tették. Én ugyan láttam, amit láttam. (Felkiáltások jobbfelől: Ki tette? Tessék megnevezni!) Tisza István és Török Zoltán. (Élénk derűtség bal- és szélsőbal felől.)

Szentiványi után Tisza István szólalt fel személyes megtámadtatás címén.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk!)* Sajnálatomra nem voltam benn a Házban, midőn az előttem szólott t. képviselő úr azon kijelentést, melynek csak végét hallottam, megkezdte. így voltaképpen csak következtethetem, hogy ő is ugyanazt mondhatta, ami a lapokban is volt, mintha ezen párt részéről szóval, vagy mozdulattal *(Felkiáltások a bal- és szélsőbalról: Ököllet!)* sértés, avagy fenyegetés használtatott volna a Háznak mindnyájunk által mélyen t. elnökével szemben. *(Felkiáltások a bal- és szélsőbalon: Megtörtént!)*

T. Ház! Megvallom, azt hiszem, hogy odáig még nem vadultak el nálunk a viszonyok *(Felkiáltások a szélsőbalon: Láttuk!)*, hogy kölcsönösen egymásnak igazmondásában, egymásnak férfiúi szavában kétkedjünk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbalon.)*

T. Ház, én elégnek tartom határozottan, ünnepélyesen kijelenteni, hogy sem szóval, sem mozdulattal semmi néven nevezendő sértő, vagy fenyegető tényt a Ház t. elnökével szemben el nem követtem. *(Helyeslés a jobboldalán.)*

Elvárhatom t. képviselőtársam lovagiasságától, hogy ezek után tévedését beismerve, a velem szemben használt kifejezést visszavonja. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a bal- és szélsőbalon.)*

Szentiványi Árpád erre kijelenti, hogy visszavonni valója nincs. „Életemben soha semmit vissza nem vontam; de azt szívesen konstátálom, hogy igen örülök rajta, ha a t. képviselő úr azt mondja, hogy nem fenyegetődött.“

Tisza István: Káprázott a szeme, t. képviselő úr! *(Derűtség jobbfelől.)*

8. 1889 március 18. országos ülés. — A nagy véderővita. (Napló X. k., 77. 1.)

Polónyi Géza a véderőjavaslat részletes tárgyalása során mennydörgő philippikát tartva Tisza Kálmán miniszterelnök ellen, Tisza Istvánnak február 19-i beszédében a véderőjavaslattal kapcsolatos utcai tüntetésekre vonatkozólag tett megjegyzésére is hivatkozik. Azt mondta

ugyanis Tisza, hogy „hála Istennek, Magyarország eljutott a politikai érettségnek azon polcára, ahol a leglármásabb utcai tüntetésnek politikai becse is abszolúte nulla, az komoly embert nem befolyásolhat sem abban az irányban,, hogy engedékennyé, sem abban az irányban, hogy makacssá tegye“.

Erre a nyilatkozatra utal Polónyi, midőn a következőket mondja: „Előáll Tisza István képviselő úr, — hogy szavainak nagyobb súlyt adjak, bizonyára a családi tanácsban kelt ezen meggyőződés, az újkori Tisza-kamarillából, — és azt mondja, hogy az egész körmenet és a parlamenten kívüli tüntetés egyszerűen nulla ... Ha ez igaz, akkor miért retteg tőle? Ha pedig nem igaz, hogy mer ezzel vádolni, annyival inkább, mert tudnia kellene a t. képviselő úrnak, — bármennyire nagyra becsüljem egyéni véleményét és bármennyire számbaveendőnek tartom személyiségét itt a parlamentben — hogy többet számít azon százezer és százezer embernek a meggyőződése, akik Önnek azzal felelnek, hogy Ön és az Ön nézete nekik nulla“.

Ugyanezen ülésen Tisza István szót kér személyes megtámadtás címén.

Tisza látván: T. Ház! Bátor vagyok személyes megtámadtás címén a t. Ház kegyes figyelmét pár igen rövid pillanatra kikérni. (*Halljuk!*)

Polónyi t. képviselő úr kijelentésemre nézve azon feltevésnek adott kifejezést, hogy az én megjegyzéseim egy családi tanácsnak voltak megállapodásai. Azt hiszem, t. Ház, hogy midőn itt megjelenünk és a tanácskozásban részt veszünk, azt nem egy vagy más rokoni összeköttetésben tesszük, hanem gyakoroljuk jogunkat, teljesítjük kötelességünket, mint országos képviselők. (*Élénk helyeslés jobb felől.*)

Azon kijelentésekért, melyeket e Házban tettem és tenni fogok, Vízakna város országgyűlési képviselője a felelősséget mindig el fogja vállalni, de joggal tiltakozik az ellen, hogy az általa mondottak másoknak imputáltassanak s azokért más tétésék felelőssé. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Polónyi t. képviselő úr azt is kijelentette, hogy százezrek tartják az én csekély személyemet nullának. Nem tudom, honnan vette a mandátumot arra, hogy százezrek nevében szóljon. Azt hiszem, hogy ha bármelyikünk ide áll és itt százezrekkel vagy milliókkal dobálózik, az egyszerűen nevetséges. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Hogy pedig a képviselő úr mikép gondolkozik, ez, azt hiszem, nemcsak reám nézve, hanem mindnyájunkra nézve igazán nulla. (*Helyeslés a jobboldalon. Mozgás, zaj a szélső baloldalon.*)

9. 1889 június 1. országos ülés. — A (Magyar Földhitelintézet által engedélyezendő vízszabályozási és talajjavítási kölcsönökröt szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló XII. k. 367—368. 1.)

A részletes tárgyalás során a törvényjavaslat 2. §-ánál felszólal Tisza István.

Tisza István: T. Ház! A második szakasz állapítja meg azt

a határt, ameddig a földhitelintézet valamely ártérre kölcsönt adhat. Én azt a határt mindazon területeknél, melyeknél az ármentesítési munkát már befejeztetett, megfelelőnek tartom és elfogadom; vannak azonban az országban még területek, melyek ármentesítése még nem tétetett folyamatba, hol tehát, a második szakasz értelmében, sem a kataszteri tiszta jövedelem alapján, sem a mai értéknek 50%-áig terjedő kölcsön által oly fedezetet az illető társulatnak nyújtani nem lehet, melyből az nagyobb ármentesítési munkát végrehajthatna; bátor vagyok ennek folytán a *második szakasz* második bekezdésének végéhez a következő módosítványt ajánlani (*olvassa*): „A második szakasz második bekezdésének végén tétessék: Ezen becslés alkalmával még nem ármentesített területeknél az árterületnek az ármentesítés folytán várható értékemelkedése figyelembe veendő.“ Ajánlom módosítványomat a t. Háznak elfogadásra. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Gróf Desseffy Aurél Tisza István módosítványának elfogadása ellen nyilatkozik, mert azt hiszi, hogy ezen módosítás által mintegy direktíva adatnék arra nézve, hogy a hitelképesség tekintetében tovább lehessen menni, mint az a földhitelintézet és a kormány közötti tárgyalások eredményeként előzetesen megállapított.

Erre Tisza módosítványát visszavonja a következő rövid nyilatkozat kíséretében:

Tisza István: T. Ház! Megvallom, nem egészen látom be, hogy módosítványom a földhitelintézetre nézve aggályos lehetne. Mert abban korántsem az mondatik, hogy az érték 50%-án túl is adassák hitel; hanem csak az mondatik, hogy oly területek értékénél, — milyen például az ecsedi láp, melynek értéke ma még nulla, de ha a szabályozási munkálatok végrehajtnak, nagy értéket fog képviselni, — a befektetések által elérendő jövedelmi többlet figyelembe vétethessék. Hogy mennyire vétessék az figyelembe, az mindenesetre a földhitelintézet azon közegeitől fog függeni, akik a becslést eszközük.

Nem látom tehát indokoltnak a földhitelintézet részéről kifejtett aggályokat, de a kérdést megzavarni nem akarván, módosítványomat visszavonom. (*Helyeslés.*)

A 17. §-hoz ismét módosítványt ajánl Tisza István.

Tisza István: T. Ház! (*Halljuk!*) A 17. §. harmadik bekezdésében kimondatik, hogy: mindazon esetekben, midőn az illető kölcsöntvevő társulat adóvisszatérítésben nem részesül, vagy ezen adóvisszatérítés a fölvett kölcsön járadéknak részbeni fedezésére fordítatik, a kivetésnek a járadékot, vagy annak megfelelő hányadát legalább 5%-kal meg kell haladnia. Én ezen intézkedést indokoltnak látom igen sok esetben, igen sok társulatnál, ahol azt az eddigi szomorú tapasztalatok igazolják; de nem tartanám sem helyesnek, sem szükségesnek, sem méltányosnak, hogy egy kalap

alá vonassanak a hanyagabb társulatokkal azok, amelyek eddig is hosszabb időn át és pontosan megfeleltek kötelességeiknek. Én tehát célszerűnek látnám az érdekeltek és a jobb társulatok érdekében, hogy ha bizonyos latitude engedtetnék, amelyen belül a társulatok és a kormány mozoghatnak.

Én tehát bátor vagyok indítványozni, hogy mindkét helyen, ahol az 5% pótlékról szó van, a „legalább“ szó helyett „rendszerint“ szó tétessék.

Módosítványom így szól: A harmadik bekezdésben „a járadékot“ és „5%-kal“ szavak között, továbbá „ez esetben“ és „5%-kal“ szavak között „legalább“ szó helyett „rendszerint“ szó teendő. Ajánlom módosítványomat elfogadásra. (*Helyeslés.*)

A Ház többsége a 17. §-t Tisza István módosítványával fogadta el.

A szóbanforgó törvényjavaslat mint 1889:XXX. t.-c. került az Országos Törvénytarba.

10. 1889 november 23. országos ülés. — Az 1890 állami költségvetés általános tárgyalása: Az 1888. évi költségvetést kísérő exposé. A büdzsé realitása. A valuta rendezése. A parlamentarizmus alapelvei és Apponyi politikája. Tisza Kálmán és Apponyi Albert. A parlament tekintélyének megrontása új jelenség közéletünkben. (Napló XIV. k. 74—79. 1.)

Az 1890. évi költségvetés, melyet Wekerle Sándor, mint a majdnem háromhónapos nagy véderővita lezajlása után 1889 április havában újjászervezett Tiszá-kormány új pénzügyminisztere, 1889 október 15-én terjesztett a Ház elé, két szempontból jelent határkövet a magyar államháztartás történetében. Egyrészt azért, mert ez volt a harmadik, az utolsó költségvetés, amelyre az 1888. évre szóló költségvetés benyújtását kísérő 1887-i nevezetes exposé, illetve az abban három költségvetés tartamára felállított pénzügyi programra kiterjeszkedett. Másrészt azért, mert az 1890-i előirányzat a világháború kitöréséig az utolsó állami költségvetés, mely (eredetileg 430.000 forintnyi) hiányt tüntet fel, szemben a bevételi többletet mutató következő évi költségvetésekkel. Az 1890. évi tényleges kezelés azonban sokmillió többlettel záródik le. Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, ami már az 1889-i tényleges kezelésben bekövetkezik, Wekerle Sándor hervadhatatlan érdeme. Matlekovics Sándoré nagy államférfiúról tartott akadémiai emlékbeszédében (Bp. Szemle 1922. 544. sz.) utal arra, hogy a költségvetések 1869 óta évről-évre növekvő hiányt mutatnak. Az államháztartás egyensúlya a 70-es évek első felében megintog. Az ország pénzügyeinek szomorú helyzetén az 1875-i fúzió sem változtat. Tizenháromévi kormányzás után Tisza Kálmán 1887 február havában, Szapáry Gyula pénzügyminiszter lemondásakor, ismét ott áll, ahonnan a pártok 1875-i fúziója alkalmával az ország pénzügyi helyzetének rendbehozatala végett kormányra vállalkozott. Ebben a vigasztalan állapotban Tisza Kálmán maga veszi át a pénzügyminisztériumot. Szerencséjére megtalálja e minisztérium tisztikarában azt a férfit, akire éppen szüksége volt: Wekerle Sándort. Maga mellé veszi államtitkárnak és 1889 április havában kinevezeti pénzügyminiszterré. „Vége a kapkodó és habozó rendszernek (mondja Matlekovits); vége a toldozásnak és foltozásnak pénzügyeink terén. Átgondolt, sikerrel keresztülvihető és biztos

terv vezet ezentúl. Tisza Kálmán (az 1887. év őszén) előterjeszti az 1888. évre szóló költségvetést. Három évre fölállítja a Wekerlével megállapított pénzügyi programot, mely szerint az 1890. évben a költségvetés az állami háztartás egyensúlyával, tehát hiány nélkül fog jelentkezni. És midőn Wekerle 1889 október 15-én már mint pénzügyminiszter előterjeszti az 1890. évi költségvetést, van ugyan még mindig 430.000 forint hiány, mely mindazáltal tényleg a jövedelmi mérleg szerint 52 millió többletben jelentkezik.“

Ennyit a nevezetes 1890. állami költségvetés történeti előzményeiről.

Ami már most Tisza István 1889 november 23-i büdzsébeszédét illeti, Tisza a költségvetési előirányzatot vizsgálva, az ellenzéki szónokok közül különösen Horánszky Nándor november 20-i beszédével polemizál. Majd rátérve a politikai helyzetre, Apponyi Albert február 19-i beszédének egy tételét teszi bírálat tárgyává. De előzetesen röviden reflektál Apponyinak ugyanazon alkalommal tett azon kijelentésére, hogy amiket Tisza István „a jelenlegi politikai szituációra nézve mondott, azok az ő személyét oly közelről érintik, hogy gyöngédtelenségnek tartaná azokra nézve övele polémiába bocsátkozni“. Beszéde további folyamán Apponyi a következő tételt állította fel: „Ma oda fejlődött a helyzet, hogy ez az ország és ez a parlament normális állapotok közé nem térhet vissza mindaddig, amíg a miniszter úr (t. i. Tisza Kálmán) azt a helyet elfoglalva tartja... Nem mondom azt, hogy a t. többség nem határozhatja el magát arra, hogy a történetek után is továbbra megajándékozza a miniszterelnök urat támogatásával... A hatalmat fenntarthatják a miniszterelnök úr kezében, ez kétségtelen; de egyet vissza nem adhatnak neki, mert az elveszett ebben a vitában örökre: a tekintélyt“.

Apponyinak a véderővita során felállított eme súlyos tételét bírálva, szólaltatja meg Tisza István először életének egyik vezérmotívumát. Midőn — úgymond — a véderővita folyamán először látunk rendszeres kísérletet a szólásszabadságnak, a parlament méltóságának és tekintélyének megrontására, amely kísérlet tehát merőben új jelenség a magyar parlamentárizmus terén: a többségi pártnak és a közvéleménynek szent kötelesség?, hogy a magyar parlamentárizmus védelmére álljon. íme, az új Jung Siegfried szembeszáll a parlamenti obstrukció sárkányával és ellenállásra buzdítja nemzetét!

November 23-i büdzsébeszéde² egyébként a következő:

Tisza István: T. képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Azt hiszem, hogy ha a mai pénzügyi helyzetet megbírálni és az elért eredményeket a maguk teljes nagyságában méltányolni akarjuk, kiindulási pontunkat azon *expozenak* kell képeznie, amellyel az 1888. évi költségvetés az 1887-ik év őszén beterjesztetett. Mint igen jól fog a t. Ház emlékezni, ezen expozében egy finánciális prog-

1 Csak a történeti hűség kedvéért kívánom megjegyezni, hogy az első magyar obstrukció igazában 1872 tavaszán folyt le (febr. 22—ápr. 12) s akadályozta meg a választójogi reformjavaslatnak az 18Ö9/72. országgyűlés be-rekesztése előtt törvénné válását.

2 L. ezzel kapcsolatban Néhány szó az 1890. évi költségvetésről (1890) c. dolgozatát, (összes munkái I. k. 438. 1.) és Valutánk rendezéséről (1890) írott tanulmányát (u. o. 398 l.)

ramm állítottatott fel három költségvetés tartamára. Ma áll előttünk a harmadik, az utolsó költségvetés, amelyre ezen program kiterjeszkedett, A t. mérsékelt ellenzék akkor még nem ébredt annak tudatára, hogy hiszen itt az ő saját ellopott programjával áll szemben (*Derütség jobbfelől.*) és Horánszky igen t. képviselőtársam akkor ezen programra vonatkozólag ekkép nyilatkozott: „Sokkal körültekintőbb tervezetre van szükség, mint amilyet egy gazdag álom vagy ebéd utáni szieszta kiad.“ Továbbá „a kibontakozási politika merész illúzió s legfőljebb arra alkalmas, hogy néhány évi vegetáció után az államháztartást újabb és valószínűleg a legvégső megfeneklésig vigye.“ íme, t. Ház, én azt hiszem, örömmel konstatálhatjuk talán pártkülönbség nélkül, hogy a legutolsó inegfeneklés helyett igen lényeges javulás rejlik abban a helyzetben, amelyhez ezen programúnak szigorú, következetes betartása vitte az állam pénzügyeit, (*Helyeslés a jobboldalon.*) És ha talán látunk is különbséget az akkor kilátásba helyezett és már elért eredmények között annyiban, hogy többmillió plusz lett kilátásba helyezve, ma pedig 430.000 forintnyi hiánnyal állunk szemben: azt hiszem, hogy ezt teljesen igazolják azon katonai nagyobb kiadások, amelyeket bizonyára nem tőlünk függő körülményeknél fogva magunkra kellett vállalnunk. (*Úgy van! jobb felől.*) Míg ugyanis az összes katonai kiadások — s itt megjegyzem, hogy a közös kiadásoknál a mi költségvetésünkbe felvett nettó összeget használom egyszerűsítés szempontjából, de ez, azt hiszem, legfőljebb egypár százezer forint differenciát tesz — 1888-ban 38 millió négysszázezer forintot tettek és ezzel szemben az akkori expozé 1890-re egy és félmillió kiadási többletet helyezett kilátásba, vagyis az akkori expozé szerint 1890-re nem egészen 40 millió forint katonai kiadásnak kellett volna büdzsénkben szerepelni, addig ma tényleg 44,600.000 forintra rúgnak azon tételek, mihez hozzászámítandó még az 1888-ban időközben vállalt rendkívüli katonai kiadásokra felvett kölcsön kamatja is nyolcszáz néhány ezer forint erejéig, úgyhogy tényleg több mint 5 millióval nagyobbak ma a katonai kiadások, mint aminő nagyságban azokat 1888-ban kilátásba lehetett helyezni. (*Úgy van! jobbfelől.*) Igaz, Molnár József t. képviselő úr kifogásolta a terjedő militarizmust, a katonai kiadások emelkedését; Beöthy Ákos t. barátom pedig keserűen panaszkodott, hogy mennyire rá van ő szedve: neki mindig ígérték a háborút s ez ígéretet nem tartották be. (*Derütség a jobboldalon.*) Én azonban azt hiszem, t. Ház, hogy ha valahol, úgy itt is érvényesül a régi latin mondás: „Si vis pacem, para bellum“. Ezen katonai kiadásokra szükség volt azért, hogy egy kritikus momentumban megóvhatok legyenek monarchiánknak becsülete, érdekei és békéje. (*Úgy van! jobbfelől.*) Szükség volt azért, hogy egy oly nemzetközi helyzet teremtsék, oly nemzetközi összeköttetések biztosíttassanak és tartassanak fenn, amelyek mel-

lett emberi számítás szerint nyugodtan nézhetünk a jövőbe. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És én azt hiszem, hogy ha ezen szempontból mérlegeljük a dolgot, nem tehetünk produktívabb kiadást, mint voltak ezen katonai kiadások. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Horánszky t. képviselőtársam megtámadta a büdzsé realitását. Azok után, t. képviselőház, amiket úgy a pénzügyminiszter úr, mint Roszner t. barátom elmondott és különösen tekintettel arra, hogy egyes részletkérdések felett lesz még idő és alkalom talán behatóbban vitatkozni a részletes vitánál, én nem szándékozom részletekbe menni, csakis azt vagyok bátor a t. képviselőház emlékébe idézni, hogy a t. képviselő úr az 1887. évi költségvetés tárgyalásánál a realitás szempontjából legalább 4 millió forint erejéig kifogásolta a költségvetést. Az 1888-i költségvetésnél ugyanezen kifogásait 7—8 millió forint erejéig emelte. Ha ezzel szemben azt látjuk, hogy 1887-ben közel 9 millióval, 1888-ban 12 millióval volt a tényleges eredmény az előirányzatnál kedvezőbb, akkor nekem legalább nem okoz nagyobb mérvű nyugtalanságot az, hogy most 3—4 millió forint erejéig támadja meg a költségvetés realitását. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Csak arra kívánok még utalni, t. Ház, hogy dacára annak, hogy 1887-től fogva mindig beváltak költségvetéseink a realitás szempontjából, az idej költségvetés még egypár tételénél előnyösen különbözik ezen szempontból elődjeitől. Ilyen tétel, t. Ház, azon 250.000 forint, amely az állam jószágoknál, mint átalány leültetett a bevételből, tekintettel arra, hogy ezen államjószágok egyrésze még a jövő év folyamán fog eladatni; korábbi költségvetéseinkben ez nem eszközöltetett. Ilyenek továbbá azon változtatások, amelyek a földművelési minisztérium költségvetésében vitettek keresztül, ahol szintén részint a bevételeknek szerényebb, részint a kiadásoknak realisabb előirányzása által tisztán a realitás szempontjának szigorú követése legalább 2—250.000 forinttal tette a költségvetési eredményt kedvezőtlenebbé. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

De fel kell továbbá említenem, t. Ház, azt, hogy az államot megillető regalepapirok jövedelme a költségvetésbe beállítva nincsen; ez ismét egy majdnem 600.000 forintra menő oly bevétel, amely a költségvetésben nem szerepel és amely az államot fogja megilletni.

Én tehát azt hiszem, ezek alapján nyugodtan vehetjük további számításaink alapjául a betervezett költségvetést, azon reményben, hogy ha csak egészen abnormis viszonyok nem állanak be, ezen költségvetés teljesen igazoltatni fog a tényleges eredmények által. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Ha e költségvetést összehasonlítjuk a tavalyi költségvetéssel, úgy azt találjuk, hogy az idej évre előirányzott deficit a tavalyinál 5,700.000 forinttal kisebb;

de itt még tekintetbe kell venni két körülményt. Tekintetbe kell először venni azt, hogy a tavalyi bevételek közé be volt állítva a törlesztési járadék 13,100.000 forinttal, ami az idén már bevételeink között, hála Istennek, nem szerepel; de másrésről tekintetbe kell venni azt, hogy a konverzió tárgyát képezett adósságokra nézve a tavalyi tőketörlesztés dl,700.000 forinttal volt nagyobb, mint az idén. Ha tehát ezen két tételt is figyelembe vesszük, akkor tényleg a javulást 7,100.000 forintban kell konstatálnunk, sőt ha ehhez még hozzávesszük azon változtatásokat, amelyek a realitás szempontjából vitettek keresztül az idej költségetesen és ha végre figyelembe vesszük az államot megillető regale-papírok jövedelmét, akkor a legszerényebb számítás mellett 8 millió forintot képvisel az idej javulás. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Felemlítettett, különösen a t. ellenzék részéről, hogy a beállott javulás, a mutakozó eredmények oka a bevételek fokozásában rejlik. Ezt tagadni nem lehet, ez a dolog természetében fekszik.

Én nem akarok azon nagy számoknak közelebbi bírálásába bocsátkozni, melyeket úgy Helfy, mint Horánszky t. képviselőtársam felhoztak, csak két észrevételt vagyok bátor megtenni. *(Halljuk!)* Az egyik vonatkozik az italmérsi adóra, melyet Helfy t. képviselőtársam nem állított ugyan bele számszerint az összegbe — mert bizonytalan tételnek tartja —, de szintén kiemelt, mint egy tehetőbbséget, mely az adózó közönségre hárul. Én azt hiszem, hogy a fogyasztó közönségre, a társadalomra nézve ez az adó tehetőbbséget nem képez, mert hiszen ezen adó a regale-jövedelemnek, a regale-bérben képviselt szolgáltatásnak képezi egyenértékét és a fogyasztó közönség körülbelül ugyanazt az összeget fogja fizetni az államnak, melyet a regale-bérlő kezein keresztül eddig a regale-tulajdonosnak fizetett. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

A másik vonatkozik a községi adókra, melyek Horánszky t. képviselőtársam nyilatkozata szerint az állami adók nyomába járnak és az állami adók emelése folytán legalább 20—25 millióval emelkednek. Hát, t. Ház, én azt hiszem, hogy t. képviselőtársam nemcsak annyiban van tévedésben, hogy az adóemelésnek egy lényeges része a fogyasztási adókra esik, ezek pedig nem képezik községi póttadó alapját, de tévedésben van annyiban is, hogy *a községi adónak* magassága nem azon adóalap magasságától függ, amelyre kivettetik, hanem függ a község szükségletétől. Ha az alapadó, amelyre a kivetés történik, kisebb vagy nagyobb lesz, kisebb vagy nagyobb lesz az a százalék is, amit a községi adó képvisel, de ez a községi adónak abszolút nagyságára semminemű befolyással nincs. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

De én azt hiszem, t. Ház, nemcsak bevételeink fokozásának tulajdonítható az eredmény, — amelyre nézve elismerem, hogy elsősorban nem a kormány, hanem az adózó közönség érdeme —,

de tulajdonítható annak is — és itt már határozottan a kormány részére vindikálom az érdemet —, hogy fejlődő bevételeinkkel szemben kiadásaink nagyban és egészben az eddigi keretben megmaradtak. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a helyzetet, azt találjuk, hogy a jövő évre 1,140.000 forinttal kevesebb kiadás van előírányozva, mint a múlt évben; a rendes kezelésre pedig, amelyre a főszűlyt kívánom fektetni, mert ott állapíttatnak meg azon kiadások, amelyek a jövőre is praecjudikálnak, 167.000 forinttal több.

A t. Ház elnézését kell kérnem, hogy a dolognak e részével kissé behatóbban foglalkozzam, mert én nemcsak a múlt, hanem a jövőre nézve is a pénzügyi politika súlypontját arra helyezem, hogy mindaddig, míg bevételeink kellőleg nem fokoztatnak, államháztartásunk lehetőleg az eddigi keretben maradjon.

Ha a rendes kiadásokat e szempontból kívánjuk megítélni, azokat a természetük szerint több csoportra szükséges osztani. Én a kiadásoknak négy csoportját különböztetem meg. Az elsőbe sorolom az államadósságokat, hozzászámítva az államosított vasutak adósságait, sőt a kamatgaranciát is, mely meglehetősen rokontermészetű kiadás az államadósságok kamatjaival, a másodikba sorolom a katonai kiadásokat, a harmadikba az üzemek és az állami földbirtokok kiadásait és a negyedikbe a szorosan vett politikai természetű igazgatás kiadásait. És ha így szétoztom a büdzsé kiadási tételeit, azt találok, hogy az államadósságok rovatánál — a kamatgaranciát is beleszámítva — 5,640.000 forint kevesebbet, a katonai kiadásoknál 1,170.000 forint többlet, az üzemek és az állami földbirtokoknál 1,920.000 forint többlet és végre a szorosan vett politikai természetű igazgatásnál, beleértve a nyugdíjakat, 2,720.000 forint többlet mutatkozik.

Az első tételnél, hogy az összehasonlítás helyes alapon történjék, két körülményt kell figyelembe venni. Az egyik az, hogy tőketörlesztésünk az idén 11,700.000 forinttal kisebb azon kölcsönöknél, amelyek a konverzió tárgyát képezik. A másik az, hogy a regale-megváltás címén új 9,800.000 forintos tétel lett a költségvetésbe beállítva, melyet figyelmen kívül hagyhatunk azért, mert ezzel szemben új jövedelmi forrása van az államnak, mely annak fedezetéül szolgálhat. Ha tehát szembeállítjuk egyrészt a tőketörlesztésnél mutatózó 11,700.000 forint javulást, másrészt ezen új 9,900.000 frt-os tételt, az eredményből 1,800.000 frt-ot kell levonnunk. Így is 3,800.000 frt-tal kevesebb az állam kiadása ezen a címén, mint volt tavaly. Nem akarom tagadni, hogy ennek jelentékeny része, több mint 1,600.000 írt, esik az ázsiónál mutatózó öt százaléknyi különbözetre, tehát oly tényezőre, melynél tartós javulásra számítani nem lehet, de ezzel szemben felemlítem, hogy 830.000 forint esik a konverziónál mutatózó kamatredukcióra, továbbá 530.000 forint — és ez méltán hozható fel a kormány

830.000 érdemül — arra, hogy kevesebb kölcsönt kellett a múlt évek hiányainak fedezésére kibocsátani, mint előirányozva volt, úgyhogy tavaly 530.000 forinttal többet kellett a papíráradék kamatai címén a költségvetésbe beállítani, mint az idén. A többiek kevésbé jelentékeny tételek és részben átfutó tételekben lelik magyarázatukat.

A honvédségi költségvetésben mutatkozó többletre kiterjeszkedni nem szándékozom, mert beszédem elején rámutattam, hogy a mai viszonyok közt e kiadásokat szükséges produktív kiadásoknak kell tekintenem.

Az üzemenél mutatkozó többlet igen egyszerűen indokolható azáltal, hogy az üzemek bevételei még sokkal nagyobb mértékben fokoztatnak, mint a kiadások, úgyhogy ha összefoglalom az üzemek és földbirtok összes bevételeit és ennek folytán figyelembe veszem és beszámítom az átlagos eredménybe azon több, mint 1 milliónyi kevesebbet, amely az államjóságok eladása és a regale-jövedelem esése folytán előáll, akkor is azt találok, hogy 1.900.000 forintnyi kiadási többlettel szemben 2.900.000 forintnyi bevételi többlet áll és így államháztartásunk ezen részének mérlege egymillió forinttal javul.

Ez tehát semmiesetre sem oly jelenség, amely aggályra szolgáltatna okot.

Hátra vannak a szorosan vett és adminisztratív természetű kiadások. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) Igaz, hogy itt 2.720.000 forinttal növekedett költségvetésünk rendes kiadási rovata; de itt ismét figyelembe kell vennünk egyfelől azt a körülményt, hogy némely, e kiadási tételekkel összefüggő bevételeink növekedtek és másfelől, hogy a folyó évi költségeloirányzatban sok tétel, mely eddig az átmeneti kiadások közt szerepelt, a rendes kiadások közé soroltatott. Ha ezen tételekre figyelemmel vagyunk és levonásba hozzuk ugyanazon okból, mint az államadóságoknál előadtam, a regale-megváltással és az italmérési adóval összefüggő 80.000 forint kiadási többletet, akkor azt találjuk, hogy a büdzsének összes növekedése ezen a címen 1.600.000 forint, amelyből ha levonjuk a nyugdíjakat, melyek bizonyos szempontból különös megítélés alá esnek, mint például a katonai és üzemi természetű nyugdíjak, akkor a tényleges tehertöbblet 1.100.000 forint. Én azt hiszem, hogy ez az 1.100.000 forint csakugyan nem több, mint amit a fejlődő élet követelményei múlhatatlanul szükségessé tesznek és bármennyire óhajtsam is a takarékossgot, nem tehetek szemrehányást azért, hogy ennyivel növekedtek a kiadások e címen. (*Helyeslés jobbfelől.*)

De ha nem teszek e címen szemrehányást, egyúttal azon erős meggyőződésemet is ki kell fejeznem, hogy az országnak takarékossgra és szigorra van még szüksége ezután is. Mert bármily nagy legyen a haladás, bár álljon is az, hogy 7 millió forintnyi

töketörlesztéssel és 12 milliónyi beruházással szemben a deficit az államjavak eladásában mutatkozó rendkívüli bevételeket is hozzászámítva, csak 5 millió 400.000 forintot tesz, mégis teljesen egyetértek azokkal, akik államháztartásunk rendezését befejezettek még nem tartják. Én e tekintetben a legrigorózusabb álláspontot foglalom el és azt tartom, hogy rendezett államháztartásról csak akkor beszélhetünk, ha az egészen rendkívüli és ideiglenes természetű, nagy kiadásoktól és beruházásoktól eltekintve, összes állami kiadásaink teljes fedezetet találnak állami rendes bevételeinkben. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobb felől.)*

Hogy ezen eredmény eléréssék, arra szükséges először meglévő bevételi forrásainknak teljes kihasználása. És itt annak a reményemnek óhajtók kifejezést adni, hogy a szeszadó, mely az első évben — mert még csak erről beszélhetünk — tagadhatatlanul kevesebbet jövedelmezett, mint például csekély személyem attól várt; de azt hiszem, az ellenőrzés szigorítása és ha kell, az adómentes és az átalányozási rendszer alapján megadóztatott szeszfőzés megszorítása mellett lényeges eredményeket lehet elérni. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobb felől.)* De ismétlem, szükséges a takarékoság szigorú fenntartása is. Igaz ugyan, hogy vannak kiadási tételeink, amelyeknek megszűnése remélhető, ilyen a szőlődézsma váltság, melynek fele jövő évben s az egész tétel az 1892-ik évtől kezdve megtakarítható és remélnünk lehet talán azt is, hogy az európai helyzet annyira módosul, hogy pár év múlva, ha a most elvállalt rendkívüli katonai kiadások, amelyekre a helyzet kényszerített, meg lesznek téve, újabb hasonló kiadásokra tán szükségünk nem lesz. Ezekre azonban nagy súlyt nem helyezek, nem helyezhetek azért sem, mert beruházásaink 12 millióval oly csekély összegben vannak felvéve, hogy arra nézve reményem sincs, hogy ha ezen összegeket kiadtuk, ezeknél tán más nagyobb összeget is ne kellene beruháznunk. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Fődolgoz a rendes kiadásokban, az állami gépezet rendes működésével járó kiadásokban, a szigorú takarékoság megtartása. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És ha erre Horánszky Nándor t. képviselő úr azt mondja, hogy aki ezt állítja, az ellensége a reformoknak, erre én ellenkezőleg azt a meggyőződésemet fejezem ki, hogy csak aki ezt állítja, az igaz barátja a reformoknak. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Mert azt hiszem, hogy ha bármely jogosult, méltányos igénnyel szemben engedékenyek vagyunk és a növekvő bevételeket kisebb kiadásokkal felemésztjük, akkor nem fog erőnk maradni azon nagy szerves reformok végrehajtására, melyeket kontemplálunk. *(Élénk tetszés a jobboldalon.)*

A reformkérdésekről nem akarok ezúttal bővebben beszélni, csak azon meggyőződésemet kívánom kifejezni és röviden indokolni, hogy ezen reformok közt talán legsürgetőbb volna a valuta rendezése. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Nem akarok azon bajokról

hosszasabban beszélni, amelyek egy rendezetlen valutával járnak, az messze túlhaladná egy parlamenti beszéd keretét; csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy e baj legnagyobb veszélyét annak rejtett voltában látom. Én nem félek oly bajtól, mely akut, melyet mindenki lát és érez és szenved benne, mert akkor általános a törekvés arra, hogy az elháríttassék; de a rendezetlen valuta olyan állapotot teremtett közgazdasági viszonyainkban, mely hasonlít azon ember állapotához, aki hosszú időn át romlott légkörben élt. *(Helyeslés jobb felől.)* Míg ő ki nem jő a tiszta levegőre, nem bír tudomással sem arról, hogy oly légkörben volt, mely egész szervezetét megtámadta. *(Helyeslés és tetszés jobbfelől.)* Nem akarok a baj részletezésével foglalkozni, csak két körülményre vagyok bátor figyelmeztetni s egyúttal a kapcsolatosan felhozott főbb ellenvetéseket törekszem megcáfolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Egyik az, hogy a feladat nálunk nem pénzügyileg, hanem nemzetgazdasáztalag egyszerűbb, mint volt a legtöbb államban és pedig azért, mert nem állunk azon probléma előtt, hogy nem teljes értékű papírpénznek kelljen teljes értékét helyreállítanunk és az adós és a hitelező közti viszony megzavarásával egyes társadalmi osztályok vagyoni jólétét kockára tennünk. *(Helyeslés jobbfelől.)* Szokás nálunk általában aranyázióról beszélni, kurrens beszédben mindnyájan aranyázióról szólunk, de ez nemzetgazdasági szempontból nem állja meg a sarat; mert ázióról, diszázióról csakis azon ércnimmel szemben lehet beszélni, melyről az illető papírpénz szól. Igv a mi papírpénzünk, mely tulajdonképpen utalvány ezüstre, csakis az ezüstrrel szemben bírhat ázióval vagy diszázióval. Az arany éppen oly áru nálunk, mint a búza, vagy bármely más áru, ki van mondva törvényünkben is, hogy az arany-pénz tisztán kereskedelmi pénz, amelynek elfogadása és értéke a felek szabad megegyezésétől függ. *(Helyeslés jobbfelől.)* Azt hiszem, hogy az aranyforint fogalmával és az ebből levezetett aranyázió fogalmával a valutarendezésnél foglalkozni nem szükséges; feladatunk egyszerűen abból áll, hogy azon arany-mennyiséget tegyük az új aranypénzérték alapjává, melyet egy papírf orintért ka phatunk.

Éppen ezért, t. Ház, nem osztozhatnia azon aggályokban *(Halljuk! Halljuk!)*, melyek különösen a mezőgazdasági érdekek képviselője szempontjából az arany valuta behozatala ellen felhozotnak. Amiket erre nézve elmondani szerencsém volt, azokból az következik, hogy az adós és a hitelező közti viszony érintésétől s ennek folytán a nagy fixterhekkal megrótt földbirtokososztály nagyobb megterheltetésétől tartani nem kell. *(Helyeslés a. jobboldalon.)* De nem oszthatom azon másik aggályt sem, amely felhozotott, hogy a papírvaluta tulajdonképpen a védvám hatásával jelentkezik és a belföldi termelést védi a külföldi versennyel szemben, vágj- hogy növeli a belföldi termékek exportképességét.

Azt hiszem, t. Ház, hogy ha egy papírpénz árfolyama bizonyos; hosszabb időn keresztül — a kisebb ingadozásoktól eltekintve — egy színvonalon áll, akkor az összes árak lassankint egyensúlyba jutnak; így tehát a papírpénznek ázsióval forgalombanléte az ársz viszonyokat nem alterálja. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Másképp áll a dolog egy nagyobb ingadozás beálltával; és pedig azért, mert nemzetközi forgalom tárgyát képező áruk, tehát elsősorban a mi mezőgazdasági főbb cikkeink az ázsióknak minden kis hullámzását gyorsan követik, míg a többi áruk és szolgáltatásoknak ára lassabban, lomhábban teszi meg ezen utat és így az átmeneti időben különbözet áll be. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezen különbözet előnyös a termelőosztályokra nézve, ha az ázsió emelkedő irányzatot vesz, de hátrányos, ha lefelé száll. Most éppen az az eset áll be, t. Ház, hogy mezőgazdaságunknak sok egyéb baja mellett éppen azon nagy bajjal kell számolnia, hogy egy leszálló ázsió minden baja, minden hátránya nehezedik reá. És, t. Ház, én ezt oly nagy és égető bajnak tartom, hogy azt hiszem, a t. kormánynak keresnie kellene az utakat és módokat az ázsió további leszállásának útját állani, ideiglenesen, legalább is addig, míg az egész kérdés végleges rendezése megtörténik. (*Helyeslés jobbfelől.*) Hogy ez mi módon lehetséges, arra nézve, azt hiszem, korai volna a t. Ház előtt vitát provokálni, vagy nyilatkozatot tenni, valamint nem szándékozom a kérdés végrehajtásának egyéb részleteivel foglalkozni, csak egyszerűen konstatálni kívánom azt, hogy a dolog gyökeres, végleges megoldása mindenesetre néhány milliónyi, talán 4—5 milliónyi költségöbbletet fog okozni költségvetésünkben. Ez, t. Ház, tényleg nagy kiadás és nagy teher, de azt hiszem, hogy ha pártkülönbőség nélkül hangsúlyoztatik az, hogy nem egyoldalú fináncpolitikát, hanem nemzetgazdasági politikát is kell követni: akkor erre az első lépést a valuta helyreállításában kell keresni, akkor nagyobb áldást nemzetgazdaságunknak nem hozhatunk, mint ezáltal, mert egészséges, biztos és szilárd alapra helyezve a magyar társadalom nemzetgazdaságilag csak akkor lesz. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

De másodsor, t. Ház, utalnom kell arra is, hogy azon pénzügyi áldozatokat, melyeket az állam magára vállal, átmeneti természetűeknek tartom, nemcsak azért, mert a valuta rendezése mindenesetre javítani fogja a hitelviszonyokat annyira, hogy a magyar állam terheinek egy nagy részénél konverzió útján lényeges könnyítést fog elérhetni, de még inkább azért, mert oly nagy visszahatással lesz a valuta rendezése az egész társadalom közgazdasági jólétére, hogy lehetetlen, hogy ennek az állam is hasznát ne vegye. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ezekután a t. Háznak (*Halljuk! Halljuk!*) és elsősorban gróf Apponyi Albert képviselőtársamnak kegyes engedélyét kérem arra, hogy néhány rövid megjegyzést tegyek a politikai

situációra nézve. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Rászorulok pedig t. képviselőtársamnak engedélyére azért, mert ő egy korábbi alkalommal kijelentette, hogy én a politikai szituáció kérdéseinél oly közelről vagyok érdekelve, hogy ő velem a vitát e téren gyöndetelenségnek tartja.

A felett, t. Ház, nem akarok vitatkozni, hogy a politikai kérdéseknél vagyok-e egyáltalában erősebben érdekelve, mint bárki más, akinek erős meggyőződése van, hanem azt már, ha csak igazságtalan nem akarnék lenni t. képviselőtársam tehetségei és pretenziói iránt, ki kell jelentenem, hogy őt mindenesetre sokkal közvetlenebbül tartom érdekelve e kérdésben, mint csekélységemet. *(Élénk helyeslés és derűltség a jobboldalon.)*

T. Ház! Én egyetértek azokkal, akik azt mondják, hogy a politikai helyzet nem normális, mert nem tarthatom normális helyzetnek azt, hogy ha egy kormánnyal szemben, mely az alkotmányos faktoroknak támogatását bírja, a mérsékelt ellenzék vezére azon tézist állítja fel, hogy: „Ez az ország és ez a parlament normális állapotok közé nem térhet vissza mindaddig, amíg a miniszterelnök úr azt a helyet elfoglalja.“ *(Egy hang balfelől: Herr Papa! Derűltség.)*

Azt hiszem, t. Ház, hogy a, *parlamentarizmus (Halljuk! Halljuk!),* hogy zavartalanul s nyugodtan működhessék, feltételezi azt, hogy minden párt gyakorolja azon jogokat és teljesítse azon köteleességeket, amelyek a parlamentarizmusból folynak. Mik ezek elsősorban? Azt hiszem, hogy a többségre nézve kétségtelenül a döntésnek, az uralomnak a joga, nemcsak a javaslatok elintézésénél, hanem a kormány sorsát, a kormányon levő személyeket illető kérdésekben is. *(Helyeslés jobb felől.)* Ezzel szemben a kisebbséget megilleti a legmesszebbmenő kritikának a joga. Ez a kritika lehet éles, lehet kíméletlen, én bizonyára az utolsó vagyok, aki minden erősebb szó felett megbotránkoznám, amelyet a parlamentben hallunk. De amennyire joga van a kisebbségnek minden megengedett eszközt felhasználni arra, hogy többséggé alakuljon át, annyira kötelessége a többség jogait respektálni addig, míg ez többség. *(Ellenmondás balfelől. Egy hang: Nem igaz!)* Azt hiszem, hogy a többség, amely a kisebbség jogait nem respektálja, erőszakos többség és kisebbség, amely a többségnek és a többségre támaszkodó kormánynak jogát nem respektálja, fakciózus ellenzék.

A t. képviselő úr pedig akkor, midőn pártjának kíván döntő szót a kormány személyi kérdéseit illetően, határozottan a parlamentarizmus legelső alapelvével helyezi magát ellentétbe. *(Helyeslés jobbfelől.)* És, t. Ház, miié támaszkodik t. képviselőtársam ezen tétel felállításánál? Arra, hogy nézete szerint a miniszterelnök úr elvesztette tekintélyét. *(Halljuk! Halljuk!)* Én természetesen nem fogok e kérdésbe beavatkozni s egyszerűen

azt kívánom megjegyezni, hogy ezt állítani igen könnyű s talán vitatkozni is igen könnyű felette, de bebizonyítani rendkívül nehéz (*Halljuk! Halljuk!*), mert oly fórum, mely a tekintély kérdésében határozhatna, nincs (*Élénk helyeslés jobbfelől.*), azt pedig, hogy valakinek tekintélye van-e a közvélemény előtt, vagy nincs: nagyon hajlandó lesz mindenki saját egyéni impressziója szerint eldönteni. (*Élénk tetszés jobbfelől.*)

Vannak azonban bizonyos ismérvek, melyekből e kérdés megítélésénél következtetni lehet. Ilyen ismérv az, ha azt látom, hogy egy államférfiú, aki hosszú kormányzása alatt kétségtelenül sok nehéz kérdést oldott meg, olyanokat, melyeknél kockára tette pillanatnyi népszerűségét és ez idő alatt — ami mindaddig, míg emberek lesznek a kormányon, meg fog történni — hibákat is követett el s ennek dacára azon öt választás alatt, melynél a nemzet közvéleménye véleményt nyilváníthatott felette, mindig nagyobb és eklatánsabb igazolást kapott a közvéleménytől: valószínűnek látszik előttem az, hogy az illető államférfiúnak tekintélye van. Ha ellenben egy másik államférfiúnál azt látjuk, hogy hosszú pályája alatt, melyet mindig az annival hálásabb ellenzéki téren töltött, mely alatt szabadon kifejtette mindnyájunk által bámult fényes szónoki tehetségét és melynek folyamában bizonyosan egyszer sem tehetett magának szemrehányást az iránt, hogy kellőleg nem igyekezett volna felhasználni minden népszerű kérdést, minden elégedetlen elemet, minden sértett érdeket s ha ennek dacára azt látjuk, hogy ez államférfiú minden választásnál nagyobb és nagyobb vereséget szenved: a magam részéről legalább kételkedni vagyok hajlandó tekintélye növekedésében. (*Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Én, t. Ház, nem akarok a kérdésnél hosszabban időzni. Csak az 1887-iki választásokra vagyok bátor felhívni a t. Ház figyelmét. Hiszen e választások éppen az 1887-iki költségvetés — és az ezzel összefüggő pénzügyi rendszabályok előterjesztése után történtek, akkor, midőn a kétségtelenül beállott pénzügyi romlás és az ezzel összefüggő bajok a legőszintebben feltárattak és a nemzet előtt ismeretesek voltak. Ekkor döntött a nemzet azon kérdésben, melyet Horánszky t. képviselő úr e vitában is felállított: hogy azon kormányra bizassék-e a pénzügyi állapot megjavítása, amely alatt a bajok újból felléptek. És hogy a nemzet e kérdést akkor úgy döntötte el és hogy a t. képviselő urak épp akkor szenvedték a legnagyobb vereséget, melyet valaha politikai párt Magyarországon szenvedett: ez a legsujtöbb ítélet, melyet a nemzet a t. képviselő urak politikájáról kimondhat. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Zajos ellenmondás balfelől.*)

A t. képviselő úr pályája kezdetén elidegenítette magától a konzervatívokat, pályája további folyamán elidegenítette magától a valódi liberálisokat, kiket örömmel látunk ma ismét soraink-

ban, sőt a kormány padjain is. Azt hiszem, hogy az 1887-iki választások eredményére támaszkodva elmondhatjuk, hogy a t. képviselő úr fényes tehetségeit csodálja, aberrációit sajnálja, politikáját elítéli majdnem az egész nemzet. *(Élénk tetszés jobbfelől. Zajos ellammondásak balfelől.)* Most t. képviselőtársam a legvégzetesebb tévedést követte el, melyet elkövethetett: azt a tévedést, hogy egyenesen a *parlamentarizmus elveivel* helyezte magát ellentétbe. E lépés által a t. képviselő úr talán önkéntelenül, talán akaratlanul, de támpontot szolgáltatott azon törekvéseknek, azon tünetek és jelenetek felidézésének, melyektől, azt hiszem, pirul minden egyes ember, kit a pártszenvedély teljesen el nem vakított. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* És, t. Ház, ez alól a felelősség alól a t. képviselő úr nem menthető fel. Egy pártvezérnek nemcsak a maga személyéért, hanem pártjáért is kell felelnie. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a bal- és szélső balfelől.)* Én azt hiszem, ha a t. képviselő úr szavának, személyiségének egész súlyát latba nem veti azért, hogy Magyarország parlamentjének méltósága, a parlament tekintélye és a viták szabadsága helyreálljon, ez a felelősség terhelni fogja mindig. *(Zajos helyeslés jobbfelől. Nagy zaj a bal- és szélső balfelől.)* Magukkal ezen jelenségekkel nem szándékozom foglalkozni. Én azt hiszem, ezen t. képviselő urak maguk bizonyítják azt, mily kevéssé bíznak érveik és az általuk képviselt ügy igazságának súlyában, midőn ily eszközök-höz folyamodnak. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Csak konstatálni kívánom azt, hogy merőben új jelenség az a magyar parlamentarizmus terén. Folytak már előbb is heves, folytak szenvedélyes viták ebben a teremben, de azok a viták az érvek és ékesszólás fegyverével küzdettek ki. *(Zaj a bal- és szélső balon.)* Most először látjuk azt, t. Ház, hogy egy rendszeres kísérlet tétessék — nem beszélek egyes szórványos jelenetekről — a szólásszabadságnak, a parlament méltóságának megrontására. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Eddig, t. Ház, a parlamentarizmus, a szólásszabadság, a magyar parlament méltósága szent volt minden párt előtt. Ha ezt valaki megtámadta volna, vállalva védte volna minden párt. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Most ez a feladat, ez a kötelesség, fájdalom, csak egy pártra hárul. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől, Zajos ellenmondás balfelől.)* Fájdalom, t. Ház, mert mint magyar ember szomorúnak tekintem e jelenséget, de mint e párt egyszerű közkatonája, azt mondhatom — és nem hiszem, hogy lenne valaki e pártban, ki nekem ellent mondana — ma e párt bizalommal, önérzettel vállalja magára ezen kötelesség teljesítését, *(Zajos helyeslés jobbfelől. Zaj a bal- és szélső balfelől.)* nyugodt önérzettel és a győzelem biztos reményével. *(Zajos helyeslés jobbfelől.)*

Én nem tudom., jól ítélem-e meg a magyar közvéleményt, de azt tartom róla, hogy fel lehet azt egyszer-másszor igazatni, de

akkor, midőn a parlament tekintélyéről, a szólásszabadságról van szó, inkább, mint valaha fog azon párt háta mögé állani, mely azt védi. Elfogadom a költségvetést. (*Zajos helyeslés és éljenzés jobbfelől. Számosán üdvözlik a szónokot. Felkiáltások: Öt percnyi szünetet kérünk!*)

11. 1889 november 25-i országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés általános tárgyalása: Tisza Kálmán védelme. (Napló XIV. k. 106. 1.)

November 23-i költségvetési beszédében Tisza István erélyesen szembeszállt gróf Apponyi Albert azon állításával, hogy Tisza Kálmán elvesztette tekintélyét és e tételt Apponyi ellen fordította.

A novetaber 25-i ülésen Ábrányi Emil Tisza István beszédének idevágó részével foglalkozva, egyebek között a következőleg humorizál: „Nagyra becsülöm a miniszterelnök urat, mint gyengéd apát és Tisza István képviselő urat, mint gyengéd fiút; de bocsásson meg, ha bátor vagyok kimondani, hogy szombati fellépése talán helyes lehetett a tíz parancsolat értelmében, de a parlamenti illendőség tíz parancsával súlyos összeütközésbe jött, mert ennek egyik szakasza így hangzik: tiszteld atyádat, de ne csinálj neki a parlamentben reklámot“. Arra kéri Tisza Istvánt, kinek „tehetségeit, becsvágját és alapos képzettségét még ezen az oldalon is örömmel szemléli, hogy. .. inéltóztassék hasonló intermezzóktól jövőre megkímélni a törvényhozás termét, nemcsak a parlament, hanem saját reputációja érdekében is“.

Ábrányi Emil után Tisza István kér szót személyes megtámadtatás címén:

Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Egyáltalában nem vagyok barátja a személyes felszólalásoknak, különösen nem magamra vonatkozólag; nemcsak azért, mert csekély személyemet sokkal kevésbé tartom érdekesnek, semhogy erre vonatkozó megjegyzésekkel a t. Ház idejét igénybe venni óhajtanám, de azért is, mert azt tartom, hogy valódi sikert az ér csak el, ki a mondott érveket támadja és cáfolja meg és nem az, ki tisztán személyi megjegyzést tesz. Én rám legalább sokkal nagyobb, sokkal lesújtóbb hatással lett volna egy cáfolat azokra, miket mondtam, mint azon egy pár jó vagy rossz vicc, melyet személyem felett a t. képviselő úr szélnek eresztett. (*Helyeslés jobbfelől.*) Különbben keresztényi örömmel nyugszom bele, hogy legalább néhány derült pillanatot szolgáltatott az én csekély személyem az igen t. ellenzéknek. És ha már minduntalan a családi összeköttetéseket vizsgálják, legyen ez, nem elégséges, de némi expiaciója azon sok keserű órának, melyet a miniszterelnök úr az uraknak okozott és fog is még okozni. (*Élénk tetszés jobbfelől. Felkiáltások szélső balfelől: A nemzetnek!*)

Azonban t. Ház, nem ezért szólaltam fel, hanem kénytelen voltam felszólalni a t. képviselő urnák azon kifejezése folytán, hogy én a parlamenti *illetmet* megsértettem. Engedelmet, kérek, iparkodtam azt tőlem telhetőleg kerülni, remélem, sikerült is; de

ha megsértettem volna, megkaptam volna kompetens helyről a figyelmeztetést. A képviselő úrtól nyert ezen leckét kénytelen vagyok egyszerűen visszautasítani s egyúttal figyelmeztetem arra, hogy ha ily irányú tanácsokat akar osztogatni, sokkal közelebb kaphat alkalmas egyéneket, kik erre rá szorúlnak. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

12. 1889 december 7-i országos ülés. — Az 1890-i állami költségvetés részletes tárgyalása: Csendőrség állítólagos felhasználása kortescélokra. (Napló XIV. k. 359. 1.)

A belügyi tárca csendőrségi tételénél Ugron Gábor szigorú intézkedést kér a belügyminisztertől, hogy a csendőrség semmiféle politikai működésnél politikai cézzal fel ne használtassék. Mert a csendőrség tekintélyének biztosítása csak úgy érhető el, ha kortesszolgálatokra fel nem használtatik. Ha nem fordul többé elő, hogy a csendőrök a választókat mintegy bekísérik; ha ki lesz zárva jövőre az, hogy a választók bizonyos helyre gyűjtenek és ott az állami csendőrség által őriztetnek.

Tisza István röviden reflektál Ugron Gábor felszólalására.

Tisza István: T. Ház! Nem volt szándékom ennél a tételnél felszólalni s csak egy rövid megjegyzésre szorítkozom, melyre Ugron Gábor t. képviselő úr iménti felszólalása kényszerít. *(Halljuk! Halljuk!)* Kénytelen vagyok e megjegyzést tenni azért, mert tudomással bírok arról, hogy a választások alkalmával igénybe vétetett a csendőrség a választás színhelyére vonuló választási menetnek ellenőrzésére. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Kisérésére! Zaj.)* De miért? Igénybe vétetett tudomásom szerint több ízben, mindig és kizárólag olyan esetekben, amidőn ezen menetnek oly községeken kellett átvonulnia, amely községek lakossága bizonyos izgatok által úgy fanatizálva volt, hogy az ott átvonuló választók életbiztonsága volt fenyegetve. Én azt hiszem, hogy itt nem a csendőrség volt kortescélokra felhasználva, nem az fenyegette a választók életbiztonságát, ellenkezőleg a közbiztonsági szolgálat terén működött akkor is és védelmezte a választások megtámadott szabadságát. Ezt akartam elmondani. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

E rövid felszólalás parázs vitát idéz elő. Több ellenzéki szónok Tisza Istvánnal szemben az 1887-i választások idejéből vett példákkal bizonyítani igyekeznek, hogy a csendőrséget, nem a választási szabadság biztosítására, hanem az ellenzéki pártok megfélemlítésére, választási erőszakosságok elkövetésére használják fel. Uray Imre egyebek között azt állítja, hogy Tisza István az akkori belügyminiszterrel (Tisza Kálmánnal) szemben a védőügyvéd szerepét játssza a csendőröknek a választások alkalmával tanúsított eljárása tekintetében.

Tisza István: Nagyon sajnálom, hogy a házszabályok szerint nem lehet jogom és alkalmam rövid felszólalásom következtében . . . *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Halljuk! Halljuk!)*

Polónyi Géza: Csak tessék!

Elnök: Ez nem Polónyi Géza képviselő úrtól függ! *(Tetszés jobb felől.)*

Polónyi Géza: Tölem is. *(Zaj jobb felől.)*

Tisza István: ... felszólalásom következtében felmerült vitára részletesebben nyilatkozni, azonban a t. Ház engedelmével *(Halljuk! Halljuk!)* csak arra az egy megjegyzésre szorítkozom, hogy nincs annál könnyebb, mint két és fél év múlva mindenféle üres vádakkal előállani.

Thaly Kálmán: Kikérjük magunknak! Szemmel látott dologról beszéltünk, tessék megkérdezni Zichyt. Amit mondtam, azokért jótállók, nem üres beszéd. Kövesse meg magát a képviselő úr. *(Helyeslés a szélsőbaloldalon. Mozdás jobb felől.)*

Tisza István: Ha a képviselő urak ilyen súlyos sérelmeket tapasztaltak, akkor kötelességet mulasztottak, midőn a csendőrség eljárása miatt illetékes helyen panaszt nem emeltek ...

Gulácsy Gyula: Eltussolták a visszaéléseket!

Tisza István: ... Ha azt tapasztalták volna, hogy a csendőrök, akik megszegték kötelességüket, büntetésben nem részesültek, akkor lett volna helye a képviselőházban fellépni, de nem most, évek múlva, odadobott általános vádakkal. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj és mozdás a szélsőbaloldalon.)*

Személyes kérdésben pedig Uray t. képviselőtársam beszédére csak azt jegyzem meg, hogy ő tévedésben van, ha azt hiszi, hogy én védőszerepre vállalkozom. Hivatkozhatom e tekintetben igénytelen felszólalásaimra, melyekben iparkodtam objektíve meggyőződésemmek kifejezést adni s ha polémiába is bocsátkoztam, talán inkább támadó voltam, mint védő. Yédőszerepre a miniszterelnök úrral szemben nem vállalkozom, nemcsak azért, mert az tölem természetesen egészen helytelen dolog volna, hanem azért sem, mert az önök támadásaival szemben a miniszterelnök úrnak semmiféle védelemre nincs szüksége. *(Élénk tetszés a jobboldalon. Zaj a szélső balfelől.)*

13. 1890 február 11-i országos ülés. — Az 1890. állami költségvetés részletes tárgyalása: A szamosbalparti és ecsedi lép-szabályozó társulat munkálatai. (Napló XVI. k. 231—232. 1.)

A főklmívelésügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor a szabályozási munkálatok tételénél felszólal Tisza István a Szamosnál megkezdett átmetszési munkálatok mielőbbi végrehajtása és e végből a szamosbalparti és ecsedi lép-szabályozó társulat terveinek végleges megállapítása érdekében.

Ezen alkalommal ismét hangoztatja azt a nézetét, melyet már szűzbeszédéből ismerünk, hogy „elsősorban maga a közönség saját erős karjaival és józan fejével segítsen magán“ és ne az államtól várjon mindenkor mindent.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk!)* Pár rövid megjegyzésre

kérem a t. Ház kegyes türelmét. *(Halljuk!)* Előrebocsátom, hogy megjegyzéseim nem arra vonatkoznak, ami a költségvetés ezen rovatában benne van, de oly valamire, ami a költségvetésben sajnálatomra nincsen benne. *(Halljuk! Halljuk!)* Míg ugyanis t. Ház az 1888. évi költségvetés hasonló rovata alatt a Szamosnál eszközzendő átmetszésekre 100.000 forint volt felvéve s ezen 100.000 forintnyi hitel alapján a Szamosnál tényleg munkálatok eszközöltek is: addig ezen a címen sem az 1889-iki, sem ezen költségvetésben nem kér a kormány további hitelt.

Nem akarom a t. Házat a kérdés előzményeinek felsorolásával untatni. Mondhatnám, évtizedek óta egyaránt elismerte kormány, vármegye és érdekeltség, hogy azon vidékre a vízszabályozás végrehajtása életkérdést képez. És ha ezt nem mondták volna is ki annyiszor, igazolják ezt a bekövetkezett szomorú események. E tekintetben egyszerűen utalnom kell csak arra, hogy az ecsedi lápon körülbelül 120.000 hold egészen kitűnő termőtalaj fekszik műveletlenül, értéktelenül, mely arra az egész vidékre nézve a vagyonosodás főforrását képezi. De talán még nagyobb súllyal utalhatok arra, hogy még a művelés alatt álló területet is, számos község belterületét minden kisebb-nagyobb árvíz végveszéllyel fenyeget. És itt elég utalnom arra, hogy 1887-ben egypár héttel az aratás előtt semmisült meg egy nagy terület gabonatermése árvíz folytán és hogy 1888-ban — nem akarok számokat idézni — körülbelül 30 községben néhány száz lakóház esett az árvíznek áldozatul.

Én tehát azt hiszem, hogy a viszonyok tovább ebben az állapotban nem maradhatnak s nem kétlem azt sem, hogy ezt belátta úgy az érdekeltség, mint maga a földművelési miniszter úr.

Ennélfogva egyszerűen és igen röviden terjesztem elő kérésemet. *(Halljuk! Halljuk!)* A kérdés ma abban a stádiumban áll, hogy a Szamosbalparti és Ecsedi-láp szabályozó társulat még 1888 őszén megalakult s terveit végleges megállapítás végett az akkori közmunka- és közlekedési minisztériumhoz be is nyújtotta. Ezen tervek, amint tudom, még felülvizsgálat alatt vannak és részben kiegészítést igényelnek. Bizonyára én lennék az utolsó, aki azt kívánnám, hogy ily óriási és következményeiben talán beláthatatlan munkálatok elhamarkodva, nem kellően előkészített tervek alapján vitessenek keresztül; azonban azt gondolom, hogy miután évek óta gyűjtetnek az erre vonatkozó adatok és tétetek a tanulmányok, ha a kormányközegek kellő eréllyel látnának ezen tervek végleges megállapításához, ezen munkálatok ma már nagyon hosszú időt sem fognának igényelni.

Kérésem, melyet bátor vagyok a t. miniszter úrhoz intézni, kettős.

Elsősorban arra vagyok bátor kérni az igen t. földművelési

miniszter urat, legyen kegyes az előmunkálatokat minél előbb befejeztetni; másodsor pedig, ha ez megtörtént, legyen kegyes az 1880-ban megkezdett és folyamatban lévő átmetszeni munkálatokat a Szamosnál minél hamarabb végrehajtani. Mert ezen átmetszések végrehajtása a dolog természeténél fogva előfeltételét képezi a társulat rendszeres szabályozási munkálatainak. (*Helyeslés a jobboldalon.*) T. Ház! Gyakran halljuk a vádat, hogy a kormány nem tesz eleget a válságban lévő gazdaközönség támogatására és véleményem szerint többnyire alaptalanul. Ha valaki, én vallottam és vallom mindenkor azon nézetet, hogy ott, ahol nem vis majorról és erönkön teljesen kívül álló konjunktúrák következményeivel állunk szemben, elsősorban maga a közönség saját erős karjaival és józan fejével segítsen magán; itt azonban határozottan oly körülmény forog fenn, hogy egy vidék jólétének előfeltételét fogja megadni a kormány azáltal, ha megadja az alapot, amelyen a társulat működését megkezdheti és a már többször említett munkálatokat befejezheti. És én nem kételkedem, hogy ezen kérdés fontosságát és az ebből háramló köteleesség súlyát teljesen átérzi mindenki és azért bizalommal kérem a t. miniszter urat, hogy észrevételeimet kegyes figyelmére méltassa. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

14. 1890 május 22. országos ülés. — Az 1879. évi L. t.-e. módosítása iránt Irányi Dániel és társai által benyújtott törvényjavaslat általános tárgyalása: Kossuth Lajos honosságának kérdése. Kossuth történelmi jelentősége. A függetlenségi párt Kossuth-kultusza. A függetlenségi „forradalmárok“. Nemzet és király közti rendíthetetlen összetartás szüksége. (Napló XVIII. k. 26*9—272. 1.) Tisza Kálmán bukása.

Bár a Tisza-kormány állását a nagy véderő-vita eseményei mélyen megrendítették, Tisza Kálmán formális bukása mégis csak egy évvel később, 1890 március havában következett be. Az alkalmat erre Kossuth Lajos honosságának kérdése szolgáltatta. A még élő Kossuth buktatta meg tehát (legalább bevallottan) a 15 évig hatalmon lévő Tisza Kálmánt, miként négy évvel később (az egyházpolitikán kívül) részben a halott Kossuth árnyéka ingatta meg a királynak a Wekerle-kormány iránti bizalmát, vagy legalább is hozzájárult a kormány helyzetének romlásához.

Tisza Kálmán bukásának közvetlen előzményeivel ismét csak anynyiban foglalkozunk, amennyiben az Irányi-féle törvényjavaslat tárgyalásának és ennek keretében Tisza István két felszólalásának megértéséhez szükséges.

A „turini remete“ ugyanis 1889 nyarán levelet intézett azon magyar városokhoz, amelyek őt díszpolgárrá választották. E levélben egyebek között ezt írta: „Nagyon közel van az az idő, midőn az én polgárjogvesztésem kereszfájára reá fog illeni a „consummatum est“ felírás. A törvény (1879:L. t.-e.) 1879 december 27-én lett hatályba léptetve; én tehát a jövő karácsony napján már nem leszek magyar állampolgár,

ha élek addig. Remélem, nem élek. Reménylést mondok, mert nagy keserűséget csatolna öntudatom végperceiben életcéloom megghiúsulásának fájdmához, a gondolat, hogy nem is zsarnoki kény által, hanem saját nemzetemnek alkotmányos formában nyilatkozott akarata által még a magyar haza polgárainak soraiból is kidasztva halok meg“. Azt mondja továbbá ugyanezen levelében, hogy az 1879. évi honossági törvény olyan feltételekhez köti az állampolgárság fenntartását, amelyek teljesítése reá nézve erkölcsi lehetetlenség. „Oly feltételek, amelyek engem a velem született és hontalanságomban is fennálló állampolgári minőség elvesztésével sújtanak, hacsak tíz év lefolyása előtt valamely osztrák-magyar konzultól külföldön tartózkodási engedélyt nem kérek és nyerek, vagy valamely osztrák-magyar konzulátusi község anyakönyvébe magamat be nem iratom, ami annyit tenne, mint magamat osztrák-magyarak vallani, ami soha életemben nem voltam, nem vagyok és soha nem is leszek semmi feltétel alatt, semmi áron; annyit tenne, mint alávetni magamat magyar hazámat ezeréves államiságából kivetkőztető és lelke egész erejéből perhorreszkált osztrák-magyar államközösségnek, amit nem tehetek és tenni nem is fogok, habár mint minden polgári kapcsolatból kirekesztett sehonnainak kell is miatta meghalnom.“

Csak közvetve jegyzem meg, hogy az 1879:L. t.-c. a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről 1879 december 24-én hirdettetvén ki, 1880 január 8-án lépett életbe és hogy 31. §-a, melyre Kossuth levele utal, úgy szól, hogy azon magyar állampolgár, ki a kormány megbízása nélkül tíz évig megszakítás nélkül külföldön tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát. De a „távollét folytonossága megszakíttatik azáltal, ha az eltávozott magyar állampolgárságának fenntartását az illető törvényhatóság első tisztviselőjének bejelenti, vagy újabb útlevelet szerez, vagy valamely osztrák-magyar konzuli hivataltól tartózkodási jegyet nyer, avagy valamely osztrák-magyar konzuli község anya könyvébe beíratik“.

A függetlenségi képviselők az 1889. év őszének folyamán a Házban és a Házon kívül nagy akciót indítottak Kossuth Lajos honosságának fenntartása érdekében. Akciójuk sikerét a nemzeti becsület kérdéseként tüntették fel és követelték.

Az 1890. évi állami költségvetés általános tárgyalása alkalmával az 1889 november 22-én tartott ülésen Irányi Dániel határozati javaslatot nyújt be, melyben lényegileg azt indítványozza, hogy a képviselőház utasítsa a kormányt, hogy az 1879:L. t.-c. 31. §-ának eltörlése végett mielőbb éspedig oly időben nyújtsa be törvényjavaslatot, hogy az, mielőtt még az említett törvény életbeléptetésétől számított tíz esztendő letelnék, törvény erejére emelkedhesse. Határozati javaslatának indokolásául kiemeli, hogy senkit, aki bármily hosszú ideig távol van a hazából, nem akar megfosztani állampolgári jogától és nem akarja e jognak akár fenntartását, akár visszaszerzését bármely feltételhez kötni. Nem tagadja, sőt nyíltan megvallja, hogy indítványának megtételénél különösen egykori sorsfeleire (az emigránsokra) és ezek között a legnagyobbra, Kossuth Lajosra gondol.

Tisza Kálmán Irányinak válaszolva, kijelenti, hogy mivel elvi szempontból a 31. §-t helyesnek tartja, annak módosításába nem bocsátkozik. De viszont az 1879-i törvénynek egyedüli célja az volt, hogy vala-

mely úton gondoskodva legyen arról, hogy azon szándék, hogy az illető magyar állampolgár akar maradni, nyilvánvaló legyen. „Én azt hiszem, hogy úgy az amerikai emigránsokra nézve, kiket Irányi; t. képviselő úr említett, — ha azok, amint rendesen történik, majdnem mindig illető községükkel összekötötésben maradtak, valamint azokra nézve is — és ez, azt hiszem, csakugyan alkalmazható az általa felhozott speciális esetre is — akik ezen tíz év alatt az ország bármely törvényhatósága vagy városa által annak díszpolgárává választván, azt elfogadták: ez a tény maga igazolja, hogy honpolgárok akarnak maradni és rájuk annak a tízévi határidőnek letelte nem vonatkozik. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Hosszantartó nagy zaj és mozgás a szélső baloldalon.)*

Irányi Dániel a miniszterelnök nézetét nem fogadja el, mert a kormány vélekedése a törvény értelméről nem pótolhatja a hiteles törvénymagyarázatot, mely csak törvény által lehetséges. A miniszterelnök magyarázatát Kossuth Lajos sem fogná a törvénnyel szemben érvényesnek tekinteni. Azért elvtársai nevében is fenntartja határozati javaslatát.

Tisza Kálmán erre a jobboldal élénk helyeslése mellett megjegyzi, hogy „mi, akik itt ülünk, mindazokat, akikre azok, amiket mondtam, ráillenek, tehát Kossuthot is, honpolgároknak fogjuk tekinteni; ha önök nem, arról mi nem tehetünk“.

Az 1889 november 27-i ülésen Perczel Miklós pártonkívüli képviselő (egykori amerikai emigráns) Tisza Kálmán november 22-i nyilatkozatával foglalkozva, megállapítja, hogy az nem pótolhatja a törvény hiteles magyarázatát. És éppen azért, hogy e tekintetben semmi kétség fel ne merüljön, a következő határozati javaslatot terjeszti be: „Utasítsa a Ház a belügyminiszter urat, hogy nyújtson be mielőbb pót-törvényjavaslatot, mely az 1879:L. t.-c. 31. §-át következőleg módosítja, illetőleg kiegészíti. A külföldön tartózkodó azon honpolgárok, akik tíz év lefolyása alatt bármely hazai törvényhatóság által polgárrá választatnak és e választást elfogadják, nem veszítik el állampolgári jogukat“.

Tisza Kálmán ugyancsak november 27-én Perczel Miklós határozati javaslatára vonatkozólag a következő fontos kijelentést tette: „Perczel Miklós képviselő úr határozati javaslatával elvi ellentétben nem állok, mert éppen azt akarja törvénybe iktatni, amit én benlevőnek tekintek. Arra kérem tehát a képviselő urat, hogy tekintve az ezen kérdésben már felmerülteket, ne kívánja határozati javaslatát most. szavazás alá bocsátani, hanem engedje meg, hogy a honosítási törvény más diszpozícióinak esetleges javítása alkalmából lehessen ezen kérdésre is reflektálni, *(Éljenzés szélső balfelől)* annyival is inkább, mert azt hiszem, hogy az ő határozati javaslata a kérdésnek csak egyik részét érinti; mert ha már a honosítási törvényben némely módosítások szükségesek, azt hiszem, mint múltkor is említettem, az azóta inkább — ámbár nem annyira, mint hirdetik — elterjedt kivándorlás folytán is lesz szükség intézkedést tenni. *(Helyeslés jobbfelől.)*“

A következő nov. 28. ülésen a honossági törvénnyel kapcsolatban egy harmadik határozati javaslatot nyújtottak be. Boda Vilmos, ki az Irányi-féle határozati javaslatot is aláírta, rövid felszólalásában kijelenti, hogy az Irányi benyújtotta határozati javaslatot pártolja. De miután a minisz-

terelnökkel egy nyomon lépés haladni és a Porozol-féle határozati javaslat szűkebb körű, mint a miniszterelnök nov. 22. nyilatkozata; mivel továbbá törvényt csak törvénnyel lehet megváltoztatni, nem pedig egyszerű kormánynyilatkozattal: határozati javaslatot nyújt be, melyben arra kéri utasítani a kormányt., hogy még az 1879:L. t.-c. hatálybaléptétől számított 10 év elmúltá előtt a kellő időben terjesszen elő törvényjavaslatot a 31. §-nak a miniszterelnök november 22. nyilatkozata értelmében leendő módosítása iránt.

Ugyanezen ülésen Perczel Miklós kijelenti, hogy miután Boda Vilmos határozati javaslata lényegileg megegyezik az övével és csak ennek kibővítése, határozati javaslatát visszavonja és csatlakozik Boda Vilmos határozati javaslatához.

November 29-én az 1890. állami költségvetés általános tárgyalása hefejeztetvén, a vita bezárását követő névszerinti szavazások eredményeként Irányi Dániel és Boda Vilmos határozati javaslatát a többség elvetette.

A december 10. ülésen Tisza Kálmán ismétli azt az álláspontját, hogy ő és a többség Kossuth Lajost a honossági törvény értelmében ima is magyar állampolgárnak tartja. Mindnyájan akarják, hogy megmaradjon magyar honosnak.

A december 11. ülésen pedig a miniszterelnök határozottabb alakban is ismétli, amit mondott, midőn november 27-én Perczel Miklóst kérte, hogy határozati javaslatát ne tűzesse ki tárgyalásra. „Elmondtam ugyanis azt, hogy a kormány érzi általános szempontból, figyelemmel úgy a szóbanlévő körülményre (vagyis Kossuth honosságára), mint az Amerikába nagyobb számmal kivándorolt hazánkfiainak érdekeire, a honossági törvény revíziójának szükségét és akkor ezen szakaszra (31. §.) is ki lehet terjeszkedni és a kormány kész annak idején ez irányban javaslattal lépni a Ház elé. Ezt határozottan ismétlem a kormány nevében. *(Általános élénk helyeslés.)*“

Majd ugyancsak december 11-én újból felszólalván, ismétli, hogy Kossuthot ma is magyar állampolgárnak tartja és hogy a honossági törvény revízióját a 31. §-ra nézve is általános szempontból¹, figyelemmel minden magyar honpolgárra, fogja a kormány eszközölni.

1890 február 15-én a honosságról szóló törvény megváltoztatására vonatkozó kérvények tárgyalása alkalmával, Irányi Dániel kérdésére Tisza Kálmán azt válaszolta, hogy a honossági törvény módosítása iránt megígért törvényjavaslat „revíziója munkában és már meglehetősen előhaladott állapotban van, annyiban, amennyiben a teendő egyes változtatások elvileg meg vannak állapítva; de természetesen, az illető miniszterek feladata a szerkesztést végrehajtani. Én azt, hogy amire a honvédelmi törvényjavaslat letárgyalatik, a szóban forgó törvényjavaslat benyújtva legyen, pozitíve merem ígérni.“

Ennek az Ígéretnek beváltására azonban már nem kerülhetett sor. Az 1890. március 13. ülésen Tisza Kálmán bejelenti a minisztérium lemondását. A lemondás beadásának okául azt a nézeteltérést jelöli meg, mely közte és minisztertársai között a honossági törvénnyel szemben követendő eljárás miatt támadt. Ugyanis „november 22-iki nyilatkozata kivételével többi nyilatkozatai a vita folyamán, tehát a minisztertársaival való előzetes megbeszélés lehetőségének kizárásával történtek. Őket tehát ezek nem

kötelezték.“ Miután a honossági törvény módosítása iránt tett ígéretét minisztertársainak ellenkező felfogása miatt be nem válthatta, nem tartotta helyesnek, hogy miniszterelnöki székében megmaradjon.¹

Az új miniszterelnök, gróf Szapáry Gyula, március 17. programbeszédében (XVII. Napló, 228. sk. 1.) kijelenti, hogy a honossági törvény módosítására a kormány nem szándékozik törvényjavaslatot benyújtani és azon esetre, ha az ellenzék köréből arra vonatkozó javaslatot terjesztenének elő, a kormány e részben elfoglalandó álláspontját nyíltan és határozottan ki fogja fejteni.²

Az 1890 május 13-iki ülésen ugyanis Irányi Dániel és társai törvényjavaslatot nyújtanak be az 1879:L. t.-c. módosításáról. (irom. 1887/92. orszgy. XXII k. 800. sz.) Nevezettek e javaslatban a törvénynek a távolléteire vonatkozó 31. és 32. §-ainak törlését s az ezekkel összefüggő néhány más szakasznak módosítását indítványozzák. Irányi javaslatát azzal támogatja¹, hogy véleménye szerint a pusztai távollét nem elegendő arra, hogy valaki a veszületett állampolgári jogtól megfosztassék.

A május 14-iki ülésen Irányi törvényjavaslata előzetes tárgyalás végett a miniszterelnök hozzájárulásával a közigazgatási bizottsághoz utasítatván, a bizottság jelentésében a javaslat elvetését indítványozta, (irom. XXII. k. 807. sz.)

A törvényjavaslat általános tárgyalása május 20-án kezdődött. Bezerédj Viktor, a közigazgatási bizottság előadója, alapos okfejtésében oda konkludált, hogy miután a törvény szerint nem a pusztai 10 évi távollét, az állampolgárság elvesztésének oka, hanem azon feltételnek nem teljesítése, hogy az illető minden 10 évben egyszer állampolgárságának fenntartását bejelenteni tartozik; miután tehát a törvény bárminő hosszú távollét ellenére is könnyen teljesíthető feltételek mellett nyújt lehetőséget az állampolgárság fenntartására, az esetleg szükségessé váló visszahonosítási illetőleg pedig szintén igen kedvező rendelkezéseket tartalmaz: ennél fogva Irányi Dániel törvényjavaslatát még általánosságban sem ajánlhatja elfogadásra.

Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök bemutatkozó beszédében tett nyilatkozatához ragaszkodva, ismétli, hogy a kormány nem tartja szükségesnek a honossági törvény módosítását. Kéri tehát a közigazgatási bizottság véleményének elfogadását.

Helfy Ignác Irányi javaslatát pártolva, csak a dolog érdeméhez kíván szólni s ez Kossuth Lajos honosságának kérdése. A miniszterelnököt az őszinteség hiányával vádolja, mert programbeszédében foglalt nyilatkozatával ellentétben, egy szóval sem emlékezett meg a Kossuth-kérdésről.

1 „A minisztertanácsban Szilágyi Dezső (röviddel az 1889-iki véderő-javaslat tető alá hozatala után a rekonstruált Tisza-kabinet igazságügy-minisztere) vezette azt az akciót, mely Tisza Kálmán ezen ígéretét beválthatatlanná tette. Az akciónak alapot Kossuth Lajos egy levele szolgáltatott, mely intranszigiens álláspontjával a kormányzati tekintélynek lehetetlenné tette, hogy számára a törvény általános rendelkezéseivel szemben kiváltságos helyzetet teremtsen.“ (Niamešny Mihály fentebb idézett tanulmányának 212. 1.)

2 Erre a kérdésre nézve 1. még A Magyar Nemzet Történetének X. 757—8. 1. és Tisza Kálmán volt miniszterelnök nyilatkozatát az 1890 május 30. ülésen. (Napló XVIII. k. 360—7. 1.)

Pedig ha nyíltan, és őszintén akart volna beszélni, akkor azon kezdte volna mai beszédét, hogy Irányi Dániel törvényjavaslatát nem fogadom el, mert nem akarom, hogy Kossuth Lajos visszaszerezze a magyar állampolgárságot. Ha a király a Kossuth-ügy igazi tényállásáról helyesen volna informálva, nem bízna minisztereiben, mivel magyar emberek, akik képesek Kossuth Lajost proskribálni, képesek adott alkalommal magát a királyt is proskribálni. Habár Kossuth politikai hitvallásának sarktétele, hogy a magyar király nem lehet egyszersmind osztrák császár, mert egyazon fejedelem nem lehet egy időben két államinak jó fejedelme: Kossuth immár elveszett magyar állampolgárságának visszaszerzése összeegyeztethető a királynak tartozó loyálisátsal. Annát inkább, mert Kossuth politikai meggyőződése ellenére sem viseltetett személyes gyűlölettel, hanem nemesen érzett a király, mint ember iránt.

A május 21-iki ülésen Thaly Kálmán felpanaszolja, hogy az osztrák-magyar követségeknél és konzulátusoknál a kétféjű sas használtatik, mint állami címer s így inkább vesztemé el, ha külföldön élne, még magyar honosságát is, mintsem az ilyen konzulátusok védelme alatt tartsa fenn állampolgárságát. Mikor tehát az 1879:50. t.-c. 31. §-a e konzulátusokhoz utalja a magyar honosokat, a kormánynak — már az 1807-iki kiegyezés értelmében is — gondoskodnia kellene arról, hogy konzulátusainknál ne csak osztrákok, hanem magyarok is legyenek és azoknak ne kizárólag osztrák jellege legyen. Addig, amíg eiz meg nem történik, a kormánynak nincs joga arra, hogy a magyar állampolgárokat honosságuk fenntartása végett az ilyen konzulátusokhoz utasítsa. És ha a kormány jogosan nem kényszeríthet erre egy egyszerű magyar honost sem, hogyan kényszeríthetne egy Kossuthot? Ilyen sérelmes feltételhez az állampolgárság fenntartását kötni nem lehet. A Kossuth Lajost állampolgárságától megfosztó 1879:L. t.-e. meghozatala és változatlan fenntartása ép oly sötét foltja marad történelmünknek, mint a Rákóczi Ferencet és társait pmskribáló 1715:XLIX. t.-c. megszavazása.

Helfy Ignác a miniszterelnök által félreértett szavainak helyreigazítása végett újból hangsúlyozza, hogy május 21-iki beszédében nem a királyt akarta felelősségre vonni azért, amit a kormány tesz vagy nem tesz, hanem ellenkezőleg, azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a király szívesen belenyugodott volna az Irányi-féle törvényjavaslat elfogadásába, ha a kormány ellenkezőt nem tanácsol.

Május 22-én Madarász Imre azt hangoztatja, hogy Kossuthot a magáénak tartja a magyar haza, állampolgárságát elismeri a magyar nép. sőt elismeri a nemzet többsége is. Ne bántsa, ne sértse tehát Kossuth Lajost senki; ne bántsa, ne sértse se a törvényhozás, se maga a törvény.

Hermán Ottó kérdi a miniszterelnököt, hogy ha az inkompatibilitás alapjára helyezkedik, arra, amelyen Kossuth Lajos áll: vajjon proskripció tárgya lesz-e ezért? Sajnálja, hogy az inkompatibilitás tanának Magyarországon nincsen erős pártja. Ne gondolja azért a kormánypárt, hogy ennek a tannak hivei itt forradalmat akarnak szítani, hogy itt az ügynevezett tetéző jogalapot meg akarják ingatni. Ennek a tannak jogosultságát senki sem tagadhatja, mert kétségtelen, hogy a magyar és az osztrák állam között sok tekintetben a legnagyobb ellentét van. De ettől eltekintve, manapság az individualitás korszakát éljük. Ő és elvtársai a magyar nemzet önálló egyediségének kifejlődéséért akarnak küzdeni. Ez a cél tartja

öt itt e helyen, nem pedig az, hogy a képviselői állásnak társadalmi előnyeit élvezze.

Herman Ottó után szólalt fel Tisza István.

Tisza István: T. Ház! Azokra, amiket az előttem szolt t. képviselő úr a tárggyal összefüggésben mondott, lesz szerencsém beszédem folyamán egypár észrevételt tenni; ami a tárggyal szoros összefüggésben nincs, arra kiterjeszkedni nem szándékozom. Egyetlen megjegyzést azonban nem hallgathatok el. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr azt mondotta, ne higyük mi azt, hogy ő és társai a képviselőiséget az ebből kifolyólag élvezett társadalmi előnyök miatt óhajtják megszerezni. Ezt senki sem mondotta. És én erre csak azzal a francia közmondással válaszolok, hogy: „Qui s'excuse sans qu'on l'accuse, s' accuse“. *(Helyeslés jobbfelől. Nyugtalanóság a szélsőbalon.)*

Gr. Károlyi Gábor: Jobban tudhatna franciául! *(Zaj és derűtség a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk!)*

Tisza István: Ha talán vannak ott olyan t. képviselő urak, akik meg nem értették, gróf Károlyi Gábor lesz szíves lefordítani. *(Derűtség a jobboldalon. Zaj a szélsőbalon.)*

Thaly Kálmán: Azt mondta gróf Károlyi Gábor, hogy nem jól mondta franciául Tisza István!

Elnök: Ne méltóztassék mindig ilyen apróságokkal vesződni. *(Derűtség.)*

Tisza István: T. Ház! Áttérve a kérdés érdemére, kijelentem, hogy a szegény ügyefogyott tót kívándorlóknak békét szándékozom hagyni és arra az álláspontra helyezkedem, amelyre Helfy t. képviselő úr helyezkedett, aki őszintén kimondta, hogy a kérdés érdeme, nem azoknak a sorsa, de Kossuth honosságának a kérdése. *(Felkiáltások a szélsőbalon: Is!)*

Ebben Helfy képviselő úrnak tökéletesen igazat adok és érdemül rovom fel, hogy ezt ilyen férfiasán kimondta. De engedjen meg nekem t. képviselőtársam, valósággal komikus hatást gyakorolt reám, mikor őszinteség hiányával a miniszterelnök urat vádolta.

Nézzük, hogy állnak a tények.

A t. képviselő urak az ősz folyamán itt a Házban és a Házon kívül (nagy akciót indítottak meg Kossuth honossága érdekében. A nemzeti becsület kérdéseként állították oda — szerintem — alaptalanul. Ezen kérdést mint fegyvert kézben tartották az egész télen keresztül és most egyszerre, midőn arra kerül a sor, hogy az általuk beadott törvényjavaslattal a kérdést megoldásra juttassák, a szegény ügyefogyott tót kívándorlókra hivatkoznak és azok háta megett akarják Kossuth Lajost becsmépszni. *(Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondás, zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.)* A t. képviselő uraknak módjuk-

ban és jogukban áll azt az utat választani céljaik elérésére, amelyet helyesnek tartanak; de ha az ilyen út választása után önkölnök adnak leckét az őszinteségből, erre egy mosolynál egyébbel igazán nem lehet válaszolni. *(Helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

A kérdés, kibontva abból a lepelből, amelyben előttünk áll, az: kell-e a honossági törvényt módosítani egy Kossuth Lajosson állítólag elkövetett sérelem orvoslása végett? E kérdésnek első része az, hogy követett-e el sérelem Kossuth Lajossal szemben?

Erre az, aki utóvégre — saját személyéről lévén szó — legkompetensebb bíró, tudniillik Kossuth Lajos, azt mondja, hogy igenis, a honossági törvény oly feltételekhez köti a távollevők honosságának fentartását, amelyeket ő sérelmeseknek tart magára nézve azért, mert honosságát csak akkor tarthatja meg, ha osztrák-magyar konzulátustól tartózkodási engedélyt kér vagy valamely konzulátusi község anyakönyvébe magát beiratja.

T. Ház! Ugyanezt Thaly Kálmán t. képviselő úr tegnap itt a Házban ismételte. Azt, ha Kossuth Lajos nem kellőleg ismeri a távolléte óta hozott törvényeket, neki nem imputálom, de azt hiszem, aki a magyar képviselőházban egy törvényről beszél, attól méltán meg lehet várni azt, hogy legalább azt az egy szakaszát a törvénynek, amelyet idéz, ismerje. *(Úgy van! a jobboldalon.)* A t. képviselő úr megemlékezett arról a két módról a távoliet megszakítására nézve, amelyet Kossuth Lajos sérelmesnek tart magára nézve. De nem emlékezett meg arról, — pedig neki kötelessége ezt tudnia, mint magyar képviselőnek, — hogy van egy harmadik mód is és Kossuth sohasem mondta, hogy ez reá nézve sérelmes volna.

Helpf Ignác: Nem tartozik sehova!

Tisza István: A 31. § tudniillik azt mondja, — csak ez egy pontját olvasom fel, — hogy *(olvassa):* „A távollét folytonossága megszakíttatik, ha az eltávozott magyar állampolgárságának fentartását a fentebb nevezett illetékes hatóságnál bejelenti.“ Ugyanezen szakaszban fentebb megneveztetik az „illetékes hatóság“, tudniillik az van mondva, hogy ha valaki eltávozott, anélkül, hogy a 9. §-ban érintett illetékes hatóságnak bejelentette volna; a 9. § pedig azt mondja: azon törvényhatóságnak első tisztviselője, melynek területén az illető lakik.

Tehát a láncszem ezek között a 31. íj-nak azon másodszer felolvasott passzusával, hogy „eltávozott, anélkül, hogy az illetékes hatóságnak, melynek területén lakik, jelentette volna“, *(Derűtség a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Kossuth Lajos eltávozott, anélkül, hogy távozását az illetékes hatóságnak, melynek területén lakott, bejelentette volna. *(Derűtség és mozgás a szélsőbaloldalon. Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Ezen

nincs mit nevetni, t. képviselő urak; természetes, hogy az akkori viszonyok közt nem jelenthette be; de ezáltal összehasonlítva a 31. és 9. §-okat, meg van állapítva azon hatóságnak illetékesége, melynél az akkor kényszerüleg elmulasztott bejelentést utólag a 10 esztendő megszakítása végett meg kell tennie. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Méltóztassék gondosan megnézni a törvényt, ezt minden bíróság úgy fogja felfogni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

De, t. Ház, hogy nincs oly feltételhez kötve a távoliét megszakítása és ezáltal a honosság fentartása, mely feltétel Kossuthra vagy bárkire nézve sérelmes lehetne, annak bizonyosságául hivatkozom ismét a t. képviselő uraktól beadott törvényjavaslat indokolására. Ez az indoklás egyszerűen és általánosan azt mondja, hogy a törvény nem szab nehezen teljesíthető feltételeket azokra, akik honosságukat fenn kívánják tartani. Ha van azon egyének közt, kiknek honossága fentartásáról van szó, olyan, kire a törvény nemcsak nehezen teljesíthető, de amint állítják, teljesíthetetlen feltételeket szab, miért nem mondják meg; *(Tetszés jobbfelől.)* ha pedig nincs, miért állanak elénk olyan kijelentéssel, hogy ez a törvény sérelmes Kossuthra nézve. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Föltéve azonban, t. Ház, hogy ez a másik mód nem volna meg; föltéve, hogy Kossuthnak valóban egy közös hatóságnál kellene jelentkeznie, mit kívánna tőle a magyar nemzet, ha ehhez a feltételhez kötné is az ő honossága fentartását? Kívánná egyszerűen azt, hogy a nemzeti akaratnak szabad, törvényes elhatározása által hozott törvényt, melyet tarthat helyesnek vagy helytelennek, magára nézve is respektálja. *(Helyeslés jobbfelől.)* A meggyőződés ereje és kötelessége nem abban rejlik, hogy egy törvénnyel szemben, hogy úgy mondjam, rebellis álláspontra helyezkedjünk, *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)* hanem, hogy meggyőződésünket változtatlanul fentartsuk. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* De azt hiszem, minden honpolgárra nézve első kötelesség, a törvények és a nemzeti akarat nyilvánítása előtt való meghajlás. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

És ha kötelező ez mindenkire nézve, elsősorban kötelező egy oly nagy liberális államférfiúra nézve, aki életének legszebb éveit a nemzeti akarat érvényesítésének küzdelmeiben töltötte el. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Nyugalanság a szélsőbaloldalon.)* Éppen ezért, t. Ház, én nem ismerhetem el semmi körülmények között azt, hogy az 1879-ben hozott honossági törvény által Kossuthon sérelem ejtetett volna, hogy ott a honosság megtartása Kossuthra nézve oly feltételekhez köttetett volna, amelyeknek ő, ha csak önérzetével ellentétbe jönni nem akar, magát alá nem vetheti. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És mert így áll a dolog és mert így állanak a tények, méltóztassék megengedni, de mindazt a sok különböző kifejezést,

amellyel a t. képviselő urak ezen ügyben a mi eljárásunkat illetik, mindazt, amit Kossuth proscibálásáról, kitaszításáról, üldözéséről, a nemzeti becsület ezáltal való megsértéséről mondanak, oly frázisoknak tartom (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*), amelyek által a dolgok lényegét, a tényállást nem ismerő emberek félrevezetni lehet, de amelyek a tényekkel egyenesen ellenkeznek. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Nyugtalanság a szélsőbaloldalon.*) Madarász Imre t. képviselőtársam igen érzékenyen kért bennünket, hogy ne bántsa, ne sértse Kossuthot senki; nem is bántja t. képviselőház, nem is sérti Kossuthot senki. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Thaly Kálmán: Hát Dárday tegnap?

Tisza István: Kossuth nagy egyénisége nincsen most napirenden, az ő egyénisége nem tartozik ide. (*Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Meszlényi Lajos: Az igaz! Nem tartozik oda, hanem ide. (*Derűltség a szélsőbaloldalon.*)

Gróf Károlyi Gábor: Azért akarják kidobni! (*Mozgás jobbfelől. Zaj.*)

Elnök (csenget): Kérem a képviselő urakat, ne méltóztassék mindig közbekiáltani; szokatlan jelenség az a magyar parlamentben! (*Helyeslés jobb felől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: A véderővita óta már nem szokatlan! Zaj. Halljuk!*)

Tisza István: Nem a képviselőház, az itteni pártküzdelmek tere az a hely és hozzáteszem: nem a mai kor az az idő, amelyben az objektív és minden elfogultságon felül álló történelmi ítélet meg lesz hozható. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) De akárhogy döntsön a történelem verdiktje, egy dolgról tökéletesen meg vagyok győződve: arról, hogy Kossuth neve és alakja a múltban a nemzeti történelem egyik legfényesebb részével van elválaszthatatlanul összeforrvá és hogy azon korszakban Kossuth Lajos a nemzet iránt elévülhetlen érdemeket is szerzett. Ezt nem vonja kétségbe senki, ezt elismeri mindenki.

De ezzel szemben utalnom kell egy más tényre; ez a tény az, hogy mióta a magyar nemzet ma is alkotmányosan uralkodó törvényes fejedelmével kiegyezett, azóta Kossuth Lajos álláspontja és az egész nemzet álláspontja között a követendő politikára nézve kiegyenlíthetlen ellentét merült fel. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Áll ez, t. képviselőház, nemcsak azokra, akik az 1867-iki kiegyezést magukra nézve elfogadják és helyesnek tartják, de áll a t. túloldalra nézve is, amely a legszorosabb értelemben vett personal unió alapján áll.

Hiszen fölösleges nyílt ajtót betörnöm; Helfy Ignác t. képviselőtársam tegnap fejtette ki, hogy Kossuth politikai meggyőződésének alapját képezi azon tétel, hogy egy fejedelem két államnak jó uralkodója nem lehet. Ebből önként szigorú logikai kon-

zekvenciával foly a detronizáció, *(Igaz! Úgy van! jobb felől)* detronizáció vagy Magyarországon, vagy a monarchia másik államában.

Így állván a dolgok, t. Ház, azt hiszem, hogy Kossuth iránti kegyelet, de a lojalitás is, mellyel királyunk iránt tartozunk, egyformán azt követeli, hogy egyfelől őrizzük s tartsuk meg az elismerést Kossuth Lajos érdemeiért a múltban, de minden kételyt kizárólag teljes őszinteséggel tartsuk magunkat távol mai politikai irányától s szakítsunk meg vele minden politikai kapcsolatot. *(Élénk helyeslés jobb felől. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

A függetlenségi pártnak eljárása, mely a Kossuth Lajossal való kapcsolat gondos ápolását is foglalja magában, meggyőződésem szerint, épp úgy ellenkezik a Kossuth Lajos iránti kegyelettel, mint ahogy ellenkezik a lojalitással. *(Ellentmondás a szélső balfelől.)*

Ami, t. Ház, a kegyeletet illeti, én nem hiszem, hogy megegyeznék a Kossuth Lajos iránti kegyelettel az, hogy nagy nevét még a legszenvedélyesebb pártharcokba is belevonzolják és saját maguk pártcéljainak elérésére az ő alakját lépcsőzetül akarják felhasználni; *(Élénk tetszés jobbfelől)* vagy talán a Kossuth iránti kegyeletnek felel-e meg a tisztelt függetlenségi párt — egy a párt által soha nem dezavualt — megbízottjának azon eljárása, hogy nem átalotta az igazság rovására is felhasználni Kossuth nevét a pártélet s pártküzdelmek legcsúnyább jelenségeinek igazolására? *(Zaj s nyugtalanság szélsőbalfelől. Felkiáltások: Ki az?)*

Gróf Károlyi Gábor: Atyja is konspirált!

Tisza István: Egész életemben büszke leszek arra, hogy konspirált akkor, amikor a fejével játszott. *(Tetszés jobbfelől. Zaj szélső balfelől.)* Némely emberek, t. Ház, akkor nagy magyarok és nagy hazafiak, amikor börtön és akasztófa várja őket; mások meg akkor, mikor ezzel olcsó népszerűséget arathatnak. *(Tetszés jobbfelől. Zaj szélső balfelől.)*

De nézzük, t. Ház, a lojalitás kérdését. *(Halljuk! Halljuk!)* Nem akarom a t. Házat hosszas citátumokkal untatni, bár a legkülönbözőbb kijelentéseknek egész gyűjteményével szolgálhatnék. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Ezen kijelentések a függetlenségi párt vezérei részéről történtek s többé-kevésbé nyíltan vagy elburkoltan a Kossuthal való politikai szolidaritást involválják. Hogy csak egyről emlékezzem meg. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* A véderővita ... *(Nagy zaj s derűtség szélső balfelől.)*

Annyiszor hallottuk már a „véderővita“ szót önök által említeni, hogy önkéntelenül rámegegy az ember nyelve. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Hogy tehát csak egyről emlékezzem meg, *(Halljuk! Halljuk!)* a honossági törvényjavaslat felett 1879-ben lefolyt vita

alkalmával, Gulner Gyula t. képviselő úr, ki még akkor kevésbé állott a függetlenségi párttal fegyverbarátságban, erősen megtámadta — s szerintem nagyon helyesen — a függetlenségi pártot azért, mert politikai tőkét kovácsolt Kossuth Lajos nevéből. *(Halljuk! Halljuk!)* Erre a pártnak két legelőkelőbb tagja: Helfy Ignác képviselő úr és Simonyi Ernő, ki fájdalom, ma már nincs köztünk, nyilatkozott. Helfy Ignác t. képviselő úr ezt mondta: „Ha úgy érti, tudniillik Gulner Gyula képviselő úr, hogy mi mindnyájan tőkét akarunk csinálni Kossuth Lajos neve iránti tiszteletből a célból, hogy elveit az országban megszerettesük és terjesszük addig, míg diadalra jutnak; akkor, megvallom őszintén, hogy tőkét csinálunk belőle.“ *(Helyeslés szélső balfelől.)*

Simonyi Ernő pedig ezt mondta: „Egész működésem törekvése az volt, hogy Kossuth Lajos elveit ne csak magam monopóliáljam, de a Ház többsége által is elfogadtassam.“

Hát t. képviselő úr, önök a detronizációt akarják a Ház többsége által elfogadtatni? *(Nagy zaj szélső balfelől.)*

Tegnapelőtt azt mondta Helfy t. képviselő úr, hogy Kossuth Lajos politikai meggyőződésének sarkpontja a detronizáció. Ma meg azt mondja, hogy midőn Kossuth elveiről beszél, nem a detronizációról beszél. Ez, t. Ház, megint oly álláspont, mely a következetességet és nyíltságot nagyon is nélkülözi. *(Helyeslés jobbfelől. Ellentmondás a szélsőbaloldalon.)*

Herman Ottó képviselő úr ma kijelenti, hogy ők nem forradalmárok. *(Halljuk! Halljuk!)* Hiszen én ezt nagyon jól tudom; soha eszembe sem jutott azt gondolni, hogy Hermán Ottó képviselő úr, vagy akárki az urak közül a túloldalon forradalmár. Az urak csak játszanak a szavakkal, játszanak a jelszavakkal, játszanak Kossuth Lajos nagy nevével, hogy azzal a Kossuth mai álláspontját kellőleg nem ismerő nagy tömeget saját céljaikra kizsákmányolják. *(Tetszés jobbfelől. Zajos ellenmondás a szélsőbaloldalon.)* E kétértelmű álláspontjukat a lojális frázisok valóságos áradatával iparkodnak ugyan beborítani; de ezzel a dolgok velejében, a tényekben rejlő ellentétet áthidalni sohasem fogják.

Tudom, hogy önök sem akarnak forradalmat. Tudom, hogy a magyar nép szívében élő lojalitást s törhetetlen ragaszkodást az alkotmányos király iránt, ha akarnák, sem tudnák megingatni. Ámde e kacérkodás Kossuth Lajos mai elveivel legalább is félreértésekre adhat alkalmat. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Már pedig arra, hogy a magyar nemzet egész erejét kifejthesse; hogy egész hivatását, melyet senki nálam nagyobbnak és szebbnek nem képzel, betölthesse, lényeges feltétel — amint ezt hosszú századok szomorú története is bizonyította — hogy a nemzet és a király közti rendíthetetlen összetartás ne csak meglegyen, de kétség tárgyát se képezhesse se künn, se bent, se ellenség, se jóbarát előtt.

(*Zajos tetszés jobb felől.*) Ilyen eljárás, ha nem is fogja megintgatni a bizalmat . . .

Ugron Gábor: Rossz miniszterek ingatták meg a bizalmat, kik hazudtak s kizsákmányolták az országot 15 esztendeig! (*Nagy zaj szélső balfelől. Mozgás és felkiáltások jobbfelől: Rendre!*

Rendre!)

Elnök (csenget): Csöndet kérek! (*Helyeslés.*)

Tisza István: Azt a bizalmat nem ingatta meg senki s azt nem fogják önök e politikájuk által sem megingathatni... (*Úgy van! jobb felől. Nagy zaj a szélső balfelől.*)

B. Kaas Ivor (az elnöki emelvény mellől): Mi nem, önök igen! (*Nagy zaj jobbfelől.*)

Elnök: Ne méltóztassék a képviselő úrnak innen kiabálni. (*Zajos derültség.*)

Tisza István: ... de az ily eljárás, t. Ház, kételyeket támaszthat másutt, e bizalomnak teljes erőben való létezése és a magyar nemzet és trón rendíthetlen összetartása iránt. (*Úgy van! jobbfelől.*) És mert e kételyek erős meggyőződés szerint kárára vannak a magyar nemzet erkölcsi súlyának, kárára vannak politikai erejének és állásának: mereven visszautasítok mindenféle kacérkodást Kossuth Lajos mai álláspontjával és a törvényjavaslatot nem fogadom el. (*Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés jobbfelől. Nagy zaj a szélső baloldalon.*)

15. 1890 május 28. országos ülés. — Az 1879: L. t.-c. módosításáról szóló Irányi-féle törvényjavaslat, folytatólagos tárgyalása: félreértett szavak helyreigazítása a Kossuth-kérdésben. (Napló XVIII. k. 317—8. 1.)

Eötvös Károly a törvényjavaslatot pártoló nagy beszédében Tisza István május 22-iki beszédével is polemizálva, felemlíti, hogy Tisza azt mondta: Kossuthnak és mindazoknak, akik Kossuthra esküsznek, az az álláspontjuk: „detrónizáció vagy itt vagy Ausztriában és rebellio“. Tisza István ugyanis azt mondta: „Kossuth és mindazok, akik őt követik: rebellesek, mert detronizálni akarnak vagy itt, vagy Ausztriában; ez pedig a magyar alkotmány ellen való fölkelés“. Tisza István igazán érdekes érvet hozott fel Kossuth repatriálása ellen, midőn úgy nyilatkozott, hogy a király és a nemzet közti rendíthetlen összetartás kétség tárgyát ne képezze sehol és semmikor s miután Kossuth repatriálása kétségessé tenné ezt az összetartást, ő azért nem helyesli. Pedig Tisza feleli, hogy a magyar király egyben osztrák császár és nem akarja észrevenni, hogy Bécs és Ausztria minő irtóztató vonzóerőt tudnak Magyarországon gyakorolni. Eötvös szerint azért kell nekünk Kossuth Lajos mellett kitartanunk, mert a Tisza Istvánok folyton nagy számmal szaporodnak, bizonyára jó indulattal, de rossz ítélőtehetséggel és gyenge sensus hungaricus-szal.

Tisza István Eötvös Károly által félreértett szavainak értelmét igazítja helyre.

Tisza István: T. Ház! Az előttem szólott t. képviselő úr sze-

mélyemmel s általában múltkori felszólalással beszédének több részében foglalkozott. Nem lehet jogom, bármennyire szeretném is, cáfolatába bocsátkozni azoknak, amiket beszédében felhozott, egyszerűen szorítkoznom kell tehát személyemre vonatkozó megjegyzéseinek rektifikálására. (*Halljuk! Halljuk!*)

Azt mondta a t. képviselő úr, hogy én Kossuthot rebellisnek neveztem, mert a dinasztíát el nem ismerte. A rebellis szó, t. Ház, igenis, előfordul beszédemben egy ponton és méltóztassék megengedni, hogy beszédem ezen pontját felolvassam (*olvassa*): „A meggyőződés ereje és kötelessége nem abban rejlik, hogy egy törvénnyel szemben — hogy úgy mondjam — rebellis álláspontra helyezkedjünk, hanem hogy meggyőződésünket változtatlanul fenntartsuk; azt hiszem, minden honpolgárra nézve első kötelesség a törvény és a nemzeti akarat nyilvánítása előtt való meghajlás“.

Ezeket mondtam. A rebellis szót használtam igenis azokra, akik a nemzeti akarat törvényes nyilatkozatai előtt meg nem hajolnak. Azt hiszem, egyedül az felel meg az alkotmányos, liberális felfogásnak. (*Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondás a szélső bal elől.*)

Thaly Kálmán: Tehát Kossuthot mégis rebellisnek tartja!

Tisza István: Azt mondja továbbá a t. képviselő úr, hogy én a törvényjavaslatot azért nem fogadom el, mert Kossuth repatriálása, kételyeket támasztana a korona és a nemzet közti bizodalomban. Ezt sem mondtam, t. Ház, hanem mondtam azt, hogy az a kacérkodás Kossuth mostani politikai álláspontjával és az a kétértelműség, ami a képviselő urak egész magaviseletéből meglátszik, (*Ellenmondás és mozgás a szélsőbaloldalon. Tjgy van! Úgy van! jobbfelől*) az őszinteségnek az a teljes hiánya, amely míg egyfelől tele van lojális nyilatkozatokkal, másfelől pedig azt állítja, hogy politikai vezére ma is Kossuth és megéljenik, mikor egy képviselő azt mondja, hogy pártjuk zászlajára ma is Kossuth neve van felírva. E magaviselet, mikor Kossuth álláspontja a detronizációt jelenti, van hivatva kételyeket támasztani és félreértésekre szolgáltatni alkalmat. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ami a személyes megjegyzést illeti, t. Ház, a képviselő úr azt mondja, hogy Kossuthra és ő rájuk, mint kik némileg tartalékát képezik, legalább némely irányban, szükség van a speciális magyar viszonyok között, midőn az engedékenység Bécsessel szemben oly nagy; szükség van arra, hogy mint ő magát kifejezte, a szaporodó Tisza Istvánok jó hazafiak maradjanak. Azt hiszem, t. Ház, hogy a magyar nemzetnek szüksége van arra, hogy mindenki tudja róla, hogy jogait, törvényeit és alkotmányát nem egy ember, nem egy párt, hanem az egész nemzet, mint egy ember védené meg akkor, mikor arra szüksége lenne, (*Helyeslés jobbfelől*) másfelől szüksége van azon tudatra, hogy midőn e harcra szükség nincs, midőn a magyar nemzet történeti misszióját a

magya természetes helyén, a magyar király mögött, a magyar királyt támogatva van hivatva betölteni, akkor a magyar király mögött találja az egész nemzetet a királynak és nemzetnek minden ellensége. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Méltóztassék megengedni, t. Ház, én nem látok jó hazatiságot abban, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy egy ember nem létező veszedelmek ellen harcoljon, bármi nagy apparátussal és bármi hősies gesztusokkal teszi is. Adja az Isten, hiszem, hogy meg fogja adni e nemzetnek, hogy míg mi élünk, soha e kérdés aktuálissá ne legyen, de ha aktuálissá lenne, én tudom, hogy hol fogok lenni, de azt nem tudom, hogy Eötvös képviselő úr hol lesz. (*Helyeslés jobbfelől.*)

16. 1890 november 6. országos ülés. — Az 1891. állami költségvetés általános tárgyalása: Kedvezőbb pénzügyi helyzet. Valutarendezés és konverzió. Fúzió a mérsékelt ellenzékkel. A közigazgatási reform és a, mérsékelt ellenzék. Bizalom Szapáry miniszterelnöknek. Kossuth Lajos honossága. (Napló XIX. k. 116—122. és 125. l.)

Az 1890. évi állami költségvetés általános tárgyalásának politikai főtémája Kossuth Lajos honossága volt, az 1891. budgetvitát a Szapáry-kormány programbeszédében bejelentett közigazgatási reform kérdése uralta, míg ugyanezen költségvetés részletes tárgyalásakor a vallás- és közoktatásügyi tárca nagyérdekű vitája (melyben Tisza István nem vett részt) majdnem kizárólag gróf Csáky Albin híres „elkeresztelési rendeleté”¹ körül forgott. (27.)

A kormány az október 2-i ülésen terjeszti elő az 1891. állami költségvetést és az 1889. évi zárszámadást. Nevezetes költségvetés és zárszámadás! Hosszú idő óta ez az első költségvetés, mely ismét fölösleggel, habár az előirányzat szerint csak egészen csekély, mindössze 4040 forintnyi fölösleggel záródik. Innen kezdve állami költségvetéseink végmérlege egészen az 1914-i világháború kitöréséig mindig fölösleget, örvendetesen növekvő fölösleget, mutatott. Az 1889-i zárszámadás pedig ötmilliót meghaladó többletet tüntet fel. Az államháztartási egyensúly tehát nem az 1891. évi költségvetési előirányzatban lett helyreállítva, hanem már az 1889-iki tényleges kezelésben.

Az 1891. évi költségvetés általános tárgyalása november 4-én kezdődött. Helfy Ignác nagy beszédében kifogásolja, hogy a 11,750.000 forintra rúgó kiadási többlet nem igazgatási kiadásokra, hanem túlnyomó részben üzemi kiadásokra fordítatik, amelyeket tulajdonképeni kiadásoknak nem lehet nevezni, mert megfelelő bevételi többletek által vannak ellensúlyozva. Az óriási adóemelések után ebből a többkiadásból az ország beligazgatására mindössze 3,330.000 forint maradt és így nem látja igazolva azt a rózsás szint, amelyben a pénzügyi bizottság előadója (Hegedűs Sándor) a költségvetési előirányzatot festette. Áttérve a Szapáry-kormányra, úgy találja, hogy a miniszterelnök, ki eddigi hosszú politikai pályáján meglehetősen szintelen jellegű volt, most a miniszterelnöki székben kezdett szint vallani és éppen ez a színvallás a lehető legnagyobb bizalmatlansággal tölti el a kormányelnök

szándékai iránt. Hiszen első ténykedése Kossuth Lajos kihonosítása volt. Nem lehet hinni, hogy a miniszterelnök Kossuth honossága kérdésében első csatáját csak azért vívta volna, hogy harcra keljen egy 88 éves aggasztán ellen, akiről nagyon jól tudja, hogy anyagi akciót kifejtteni nem képes. A miniszterelnök igazában nem egy egyén, nem Kossuth ellen harcolt, hanem meg akarta mutatni az ő igazi programját, mely abban áll, hogy szembeszálljon minden függetlenségi törekvéssel, mely szakítani akar a múlttal, hozzá akarja szoktatni a nemzetet, hogy feledje el a múltak iránti kegyeletet és karolja fel a jelenlegi kormányrendszert. Több tünet igazolja még a miniszterelnök törekvéseinek ezen irányát, amely miatt csak a legnagyobb bizalmatlansággal lehet vele szemben. Végül kettős vádat emel a kormánypárt ellen. Az egyik az, hogy ez a párt ugyanazzal a lelkesedéssel szolgálja a jelenlegi kabinetet, mint Tisza Kálmán kormányát, noha nagy változás állott elő még a programúiban is. De egy másik furcsa dolgot is lehet a többségnél konstatálni. A jelenlegi miniszterelnök programbeszédében kijelentette, hogy szakít azzal a közigazgatási rendszerrel, mely eddig fennállott és kitzúzte az állami közigazgatás zászlaját. Ezt a zászlót eddig a képviselőházban kizárólag a mérsékelt ellenzék tagjai lobogtatták. Minden más parlamentáris országban levonnák ebből a következtetést egyik vagy másik alakban: vagy úgy, hogy az a kabinet, amely eddig ilyen fontos kérdésben más elvet követett, átengedi a hatalmat annak a pártnak, mely már előbb lobogtatta ezt a zászlót, vagy legalább is úgy, hogy az illető másik párttal együtt igyekeznek megvalósítani azt a reformot, amelynek helyes voltáról az eddigi kormány is meggyőződött. Nálunk azonban nemcsak hogy kormányváltás nem történt, hanem még együttműködés sem létesül a két párt között. Sőt a kormánypárti képviselők beszámolóbeszédeikben világosan sejtetik, hogy mennyire nem óhajtják a mérsékelt ellenzékkel való fúziót. Határozati javaslatot nyújt be, amelyben kimondani kéri, hogy miután a kormány a jogcsorbító 67-es rendszert most még a közigazgatás államosításával kívánja tetézni: a képviselőház a költségvetési előirányzatot még általánosságban sem fogadja el.

Horánszky Nándor kifejti, hogy a múlttal szemben a kormány pénzügyi politikája előnyös változást és a helyzet lényeges javulást mutat ugyan, de azért az államháztartás jövőbeni alakulását illetőleg nem osztozkodhatik a pénzügyminiszter vérmes reményeiben. A miniszter ugyanis elméleti mérleget állított fel egyfelől a várható jövedelmek növekedéséről, másfelől az előrelátható kiadások fokozódásáról és azon reményét fejezte ki, hogy az országnak immár előreláthatólag növekedő kiadásaival szemben a jövőben is azon helyzetben leszünk, hogy a kiadásokat az államháztartási egyensúly megzavarása nélkül fedezhetjük. Ezzel szemben szóló nem képes elhinni, hogy nagyobb és erősebb alkotások nélkül és erősebb közgazdasági politika nélkül az ország jövőben megküzdhessen a reá váró, előreláthatólag szaporodó terhekkkel. Szükségesnek tartja a pénzügyminiszter által ígért adóügyi reformokat, de épp oly szükségesnek tartja, hogy a közgazdasági politika terén, valamint általában az ország teherviselési képességének emelése tekintetében továbbmenő intézkedéseket tegyünk, ha azt akarjuk, hogy a helyreállított pénzügyi egyensúly a jövőben is fennmaradjon az előreláthatólag növekedő kiadások ellenére. Egyébként úgy látja, hogy sem pénzügyi, sem politikai szempont

nem okolná meg a jelenlegi költségvetés elfogadásának megtagadását. Ami az utóbbit illeti, a mérsékelt ellenzék megnyugszik az 1867-i kiegyezési törvény végrehajtása tekintetében tett kormánynyilatkozatokban. De találkozik a mérsékelt ellenzék és a többségi párt felfogása abban is (habár elismeri, hogy már a múltban is voltak a kormánypárton olyanok, kik a közigazgatási reform kérdésében a mérsékelt ellenzékkel azonos nézeten voltak), hogy a közigazgatás gyökeres reformjára szükség van. Ezen okokból és mert a kormány nyilatkozataiban a kormányzati szellem megváltozását is látják, ezért a mérsékelt ellenzék a múlttal szemben a költségvetést ezúttal általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadja. Nem ugyan kifejezett bizalomból, hanem ez idő szerint csak a kormány törekvései iránti rokonszenvből.

A november 5-i ülésen Ábrányi Kornél (mérsékelt ellenzék) vázolja azokat a taktikai akadályokat, melyek a közjogi alapon álló pártok egyesülésének útját állják, a legfőbb taktikai okot e részben abban látja, hogy bármennyire exponálta is magát a közjogi alapon álló ellenzék a közigazgatási reform propagálásában, a kormánypárt nyíltan demonstrál az ellen, hogy a két párt a program azonosságából vonja le a következtetést. Úgy hogy a közigazgatási reform, melyet a mérsékelt ellenzék kezdettől fogva követelt és a szabadelvűpárt csak legújában adoptált, azt a taktikai játékot is megengedi, hogy a többségi párt merev, sőt szükség nélkül demonstráló álláspontot foglal el a mérsékelt ellenzékkel szemben, mely pedig a reformot megérlelte és több mint tíz év óta képviseli. Ezért, van, hogy szóló annak ellenére, hogy a költségvetést elfogadja, mégis az ellenzéken marad.

A november 6-i ülésen szólalt fel Tisza István.¹

Tisza István: T. Ház! Mint a költségvetés mellett szólásra jelentkező képviselőnek, annyiban valóban igen nehéz helyzetem van, hogy maga a költségvetés megtámadás tárgyát alig képezte és hogy ami az ellenzék részéről a költségvetést illetőleg elmondott, arra vonatkozólag csaknem minden pontban egyetértek és ahhoz hozzájárulok. A költségvetésnek realitását nem vonta kétségbe senki; azt a tényt, hogy a költségvetés felesleggel záródik, elismerte mindenki. Én részemről szintén elismerem azt, hogy ez a felesleg magábanvéve egészen lényegtelen, csekély összegre rúg és hogy ezen felesleg előidézésében még mindig része van, bárkisebb összeg erejéig, az államjavak eladásának, ami szorosan véve bevételnek nem tekinthető. Hogy tehát a helyzet nem valami rózsás, optimisztikus, azt teljes mértékben elismerem én is. De egy másik tényre vagyok bátor a t. Házat figyelmeztetni, amely valamivel, sőt mondhatom lényegesen kedvezőbb világításban tünteti fel a mai pénzügyi helyzetet. A költségvetéssel együtt lett beterjesztve az 1889-ik év zárszámadása. Azt hiszem, hogy nekünk, midőn a

---

¹ L. ezzel kapcsolatban Az 1891-i költségvetés (1890) c. tanulmányát. (Összes munkái I. k. 449. 1.) Említésreméltó, hogy hátrahagyott iratai között az ő lelkiismeretes alaposására valló jegyzetek találhatóak az 1891—1901. évi költségvetésekhez és ezen időszak zárszámadásaihoz.

költségvetést bíráljuk, azt kapcsolatban a zárszámadási eredményekkel kell tennünk és semmi esetre sem kerülheti ki figyelmünket az az örvendetes tény, hogy már az 1889-iki zárszámadás ötmilliót meghaladó többletet mutat fel. A pénzügyi egyensúly tehát nem a most tárgyalás alatt levő költségvetésben van helyreállítva, hanem helyre lett az állítva az 1889-ik évi tényleges kezelésben.

És ha azon örvendetes tényt látjuk szemünk előtt, hogy már 1887-től fogva — és talán a legfontosabb s legnagyobb horderővel bíró javulás ebben fekszik a pénzügyi politikát illetőleg — a zárszámadási eredmények a költségvetést nemcsak igazolták, de évről-évre lényegesen kedvezőbb volt az eredmény a költségvetési előirányzatnál: úgy e tekintetben annál nagyobb megnyugvással nézhetjük a mostani költségvetést, mert hiszen, hogy többet ne említsék, csak az egyenesadók, fogyasztási adók, az államvasutak és kincstári bányák címén az 1889-iki tényleges eredmény közel 8 millióval nagyobb bevételeket mutat fel, mint aminő bevételek a jövő évre elő vannak irányozva. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem azért hozom én ezt fel, t. képviselőház, mintha akár magam elbíznám a jövőt illetőleg, akár pedig azt óhajtanám, hogy bárki is kevesebb gonddal, kevesebb előrelátással tekintszen a jövő pénzügyi helyzetre és kevesebb szigorral gyakorolja e tekintetben a bírálatot. Ellenkezőleg, t. Ház, magam is át vagyok hatva annak tudatától, hogy nagyon fontos és igen tetemes költségeket igénylő feladatok állanak aránylag a közel jövőben előttünk és hogy ezeket, a pénzügyi egyensúly megzavarása nélkül csakis abban az esetben oldhatjuk meg, ezeknek fedezetét csakis abban az esetben találhatjuk meg, ha minden egyéb téren, úgy amint eddig is történt, a legskrupulózusabb, a legszigorúbb takarékoskodással járunk el a kiadások tekintetében. *(Úgy van! jobbfelől.)*

És e szempontból meg kell vallanom, t. Ház, hogy a legnagyobb meglepetéssel hallottam Helfy t. képviselőtársam beszédének erre vonatkozó részét. *(Halljuk! Halljuk!)* T. képviselőtársam t. i. azon jelentékeny kiadási többlettel szemben, mely csak a rendes kezelésben 11,750.000 forintra rúg, kifogásolja azt, hogy ezen kiadási többletnek legnagyobb része oly természetű kiadásokra esik, amelyeknél növekvő bevételek ezen kiadási többletet fedezik, sőt a pénzügyi mérleg javítására hatnak közre.

Én, t. Ház, homlokegyenest ellenkező szempontból indulok ki. Engem valósággal megdöbbenetene az a 11 millió forintnyi kiadási többlet, ha abban nem találnék megnyugvást, hogy ennek körülbelül háromnegyede, vagy még ennél is valamivel nagyobb része oly kiadás, amely gyümölcsöző befektetésnek tekinthető, *(Élénk helyeslés jobbfelől)* mert növekedő bevételeknek felel meg.

A helyzet felfogásában való eltérés abban fekszik, hogy míg az igen t. pénzügyminiszter úr azon álláspontra helyezkedik, hogy kellő szigor és következetesen takarékos eljárás mellett meglevő

bevételi forrásaink következetes fejlesztése meg fogja adni azt a többletet, amelyre bizonyos állami célok elérése végett szükségünk van: addig Horánszky t. képviselő úr ezt a feltevést kétségbe vonja. *(Úgy van! jobbfelől.)* Azt hiszem, ez a főkülönbség, melyet a helyzet megítélése szempontjából konstatálhatunk.

Horánszky t. képviselőtársam kétségbe vonta, hogy mi reményeket táplálhassunk a jövedelmek természetes gyarapodását, növekedését illetőleg. Igaz, hogy igen bajos dolog az összehasonlítás, miután egy olyan gyorsan fejlődő pénzügyi politika eredményeivel állunk szemben, hol a legtöbb bevételi ágál voltak közbeeső törvények, közbeeső intézkedések, amelyek magára az adózási alagra, magára a jövedelmet nyújtó alagra birtak befolyással. De ha figyelembe vesszük azt az emelkedést, mely az államvasutaknál, a dohányjövedéknél mutatkozik, amely még 1873-ban 13 millió forintot 1885-ben pedig már 19 millió 750 ezer forintot tett és 1887-ben 21 milliót ért el s amely, közbejövén a dohány megdrágulása, az ár megdrágulását követő esztendőkbén ismét rapid emelkedést mutat; mondom, ha figyelembe vesszük, hogy csupán a bélyeg és illeték együttes jövedelme 1886-ban 25 millió forintot, 1889-ben pedig 29 millió forintot meghaladó összeget ért el: akkor, t. Ház, bátran következtethetjük azt, hogy oly tényezőknél, mint a szeszadó, cukoradó, ahol az új törvényes állapot behozatala óta az éveknél oly láncolatára még nem hivatkozhatunk, melyek statisztice igazolhatnák ezt az állítást, a jövedelmi ágak még jelentékeny fejlődésre képesek. És valóban, t. Ház, nagy szerencse rám nézve, hogy én ebben megnyugtatót találok; mert ha ebben nem találnék megnyugvást, Horánszky Nándor t. képviselőtársam beszéde bizonyára nem nyugtatott volna meg. A t. képviselő úrtól megszoktuk azt és gondolom, elvárja nemcsak a saját pártja, de az egész Ház is, hogy eszméket dob a vitába, utakat mutat a kibontakozásra ott, ahol bajt lát s ahol a kormány által előadottakat elegendőnek nem találja. Hiszen azon bizonyos programnak is, amelynek ezen eredményeket köszönhetjük,* apasága iránt keresetet indított a t. képviselő úr. Mondhatom, hogy igen nagy érdekléssel, igen nagy kíváncsisággal vártam a t. képviselő úr beszédének továbbfejlődését. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr előadta beszédében, hogy ő, mint jeleztem, a bevételek természetes fejlődését elegendőnek a reformkiadások fedezésére nem találja s azután ezt mondja: „Nagyobb és erősebb alkotás nélkül, erősebb közgazdasági politika nélkül, ezen bevételi többlet elérhető, a pénzügyi egyensúly fentartható nem lesz.“ Még nagyobb kíváncsisággal vártam tovább, hogy mik lesznek tehát ezen erősebb alkotások, mi lesz ezen új erősebb közgazdasági politika s ha szemeim nem csalnak, az igen t. pénzügyminiszter úrnak már csillogott a szeme arra a várható programra, amelyre ismét rá

* (10).

tehesse sóvár kezeit. *(Élénk derűtség jobbfelől.)* Ez a programra a t. képviselő úr előadása szerint úgy szól, hogy a közgazdasági politika terén, valamint általában az ország teherviselési képességének emelése érdekében továbbmenő intézkedéseket lesz szükséges tenni. Már most én azt gondolom, — mert hiszen haladnak az idők és merülnek fel új feladatok, amelyek új intézkedéseket fognak szükségessé tenni, — hogy valahányszor új továbbmenő intézkedés fog történni, mindig azt fogja mondani a t. mérsékelt ellenzék, hogy „ez a mi programmunknak elsajátítása, mert hiszen mi mondtuk azt, hogy továbbmenő intézkedéseket kell tenni“. *(Derűtség jobbfelől.)* De t. képviselőház, azt hiszem, ez nem az a test, ami egy programba való; ez, engedelmet kérek, csak frázis, amely testet csak akkor ölt, ha konkrét rámutatnak az intézkedésre.

Horánszky Nándor: Megtörténhetik még az is!

Tisza István: Nem szándékozom a t. képviselőházat untatni sem a költségvetésre vonatkozólag oly megjegyzések tételével, amelyek a vita mai stádiumában akut kérdést nem képeznek; sem azon nagy reformeszmék megbeszélésével, amelyek most általában a politikai közfigyelmet magukra vonják. Nem szándékozom különösen a belügyi reformkérdésről beszélni, egy megjegyzésen kívül, amelynek megtételét későbbre tartom fenn magamnak, különösen azért, mert hiszen e kérdések beható, eredményes és pozitív megvitatásának ideje úgyis mielőbb megjön. *(Halljuk! Halljuk!)* Legyen szabad csakis egy dologra terjeszkednem ki lehető rövidséggel, főleg azon szempontból itt, mert ez elsősorban közgazdasági és pénzügyi kérdés: ez a valutarendezés. *(Halljuk! Halljuk!)* Mindenekelőtt csak sajnálatomat fejezhetem ki afelett, hogy éppen ez a kérdés, amelynek fontosságát — reményiem — mindnyájan elismerjük s amely a pénzügyi kérdésekkel oly szoros kapcsolatban áll, a t. Ház s főleg az igen t. ellenzéki szónokok részéről oly csekély figyelemben részesül. Nem szemrehányásképpen mondom ezt; egyáltalán nem szándékozom ezen a téren szemrehányást tenni és én fájlalnám a legjobban, ha ez a kérdés, amelynek a pártokat elválasztó elvekhez semmiféle köze nincsen, pártkérdéssé tétetnék és elmérgesítenék. Ha valaki, én óhajtom azt, hogy ezen a téren, amint érdeke is kívánja, Magyarországon a közvélemény egységesen nyilatkozzék. Éppen ezért fájlalom, hogy a közvélemény e téren oly kevésbé van mozgásba hozva és hogy e tekintetben a legnagyobb nehézség az, hogy küzdenünk kell a közönynek azon vis inért iae-jével, amely ezen kérdéssel szemben ma is még meg van.

Tisztelt Ház! Nem szándékozom hosszas fejtegetésekbe bocsátkozni azt illetőleg, hogy maga a valuta-rendezés kérdése minden államban, minden körülmények közt mennyire fontos, mennyire életbevágó kérdés; legyen elég egész röviden utalnom arra az átkos hatásra, melyet a pénzügyeknek folytonos hullámlása a közgazdaság egész terére, annak minden viszonyaira gyakorol és legyen elég

röviden utalnom azon, a mi viszonyaink közt különösen súlyos körülményre, hogy a valuta rendezetlensége a külföldi tőke beözönlésének és ennek következtében a tőkebőség és olcsó kamat előállításának egyik legnagyobb akadályát képezi. *(Úgy van! jobbról.)* Éppen a mi viszonyaink közt, ahol mezőgazdaságunk csak akkor birkózhat meg sikerrel a mai súlyos gazdasági viszonyokkal, hogyha jelentékeny befektetéseket tehet, ha jelentékenyen felemelheti termelési képességét, aminek ismét az olcsó tőke a főfeltétele; ahol másfelől az ipari kérdések mind nagyobb súllyal lépnek előtérbe, az ipari alkotások szüksége mind erősebben és erősebben mutatja magát: ott aránylag csekély különbség a kamatlámban óriási kihatással lehet az egész ország közgazdasági fellendülésére. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Már pedig — hogy egy példát említsek — tudunk-e mi, egyes, aránylag nem jelentékeny kivételektől eltekintve, nagyobb mennyiségű tőkét Angliából ipari vállalatokba ide hozni? Pedig az angol tőke felkeresi a világ minden sarkát, ahol ércpénzre talál; sem tenger, sem nyelvkülönbség, sőt még a közbiztonsági viszonyok teljes rendetlensége sem tartja ettől vissza, amit igazol a száz és száz Dél-Amerikában befektetett millió; de visszatartja az angol jóra való tőkét a valuta rendetlensége és a papírpénzbe való befektetésekre mi az angol tőkére nem számíthatunk.

Ezeket lehető röviden akartam megjegyezni; amiért főleg igénybe veszem e téren a t. Ház figyelmét, az azon speciális magyar körülmény, hogy a mi pénztértékünk egy emelkedő közgazdasági irányzat mellett okvetlenül, természetzerű szükségességgel fog folytonosan emelkedni és pénzünk drágulni fog mindaddig, míg a mai jogállapot ezen a téren fentartatik és a pénzkészletet a pénzsükséglethez mérten emelni nem lehet. Ez az egyik kérdés.

A másik kérdés pedig az, hogy éppen azon kritikus momentumokban, melyeket az amerikai ezüstkérdés felszínen léte előidézett, már is nagy károkat szenvedtünk, valutánk rendezetlensége folytán is bizonytalan jövővel állunk szemben, mely valóságos csapás erejével súlyosodhatik összes gazdasági életünkre.

Ami az első kérdést illeti, az ezüstárak áprilisban még Londonban 43 pennyt tettek; de jövén az amerikai események, az ezüst rapid emelkedést mutatott és augusztus második felétől szeptember közepéig majdnem folytonosan 54 felett állott s így több, mint felével, megközelítette a régi 15½-es értékarányt. Mi történt ezen idő alatt a mi aranyázióinkkal? A bécsi kurzus Londonban április 5-én 119.30 volt, ami körülbelül 18% aranyázióknak felel meg; ez leszállót! szeptember 6-áig 111.30-ra s így az aranykurzus 8%-kal szállott le s ennyivel drágult meg a pénz.

Ha ezt egy oly cikk árában akarom kifejezni, a melynek árhulámzása tán legszélesebb körökben érinti az ország termelő közön-

ségét, a pénznek 8%-os megdrágulása körülbelül 60 krral tette olcsóbbá a búzát. Hatvan krajcár így kimondva kis összeg; de tegyük fel csak azt, hogy Magyarországon körülbelül 1,200.000—1.250.000 q búza terem 1,000.000 földadóval szemben. Ha már most a mezőgazdaközönség 60 krajcárt vesz minden métermázsán, ez egyértelmű a földadónak 50%-kal való felemelésével. Szerencse, t. Ház, hogy legalább egyelőre javult a helyzet és az amerikai ezüst-mozgalom nem bizonyult oly hatalmasnak, mint legtöbben gondolták és hogy ma már ismét lényegesen olcsóbb ezüstárakat jegyezhetünk. De azért a helyzet bizonytalansága meg van ma is, mert bizonyos, hogy Amerikában a legnagyobb erőfeszítések fognak történni a kezdeményezés sikeres befejezésére és én bár nem hiszem, hogy ezek végeredményükben sikerre vezetessenek; de állhatnak elő újabb kritikus momentumok, jöhetnek pillanatok, midőn e viszonyok hatása még erősebben fog nyilvánulni közgazdasági helyzetünkre, mint azon 8%-os változás, amelyet az imént bátor voltam felemlíteni. Az elmúlt félév eredményéből igen érdekesen, bár igen fájdalmasan lehet statisztikai adatokkal igazolni azon másik állítást, hogy miután pénzvviszonyaink közt a forgalomban levő pénzösszeget alig lehet csekélységgel emelni, növekedő pén/szükséglet és emelkedő közgazdasági irányzat mellett a pénz megdrágulása természetszerű szükségességgel következik be. A folyó évben közbejárt a valuta árfolyamára az amerikai mozgalom, mely emelkedő irányzatában hirtelen ragadta magával a mi pénzünk árfolyamát is. Természetes, hogy amint az ezüst rohamosan olcsóbb lett, a mi árfolyamunk is javult.

De nézzük most, hogyan áll a dolog? Június 21-én 47½—48 penny közt állt az ezüst; a bécsi árfolyam Londonban 117.20 volt, október 25-én az ezüst 48¼ penny, a bécsi árfolyam Londonban 114.90, úgy hogy az ezüst, némely jelentékeny különbségtől eltekintve, már csaknem visszajött azon pontra, amelyen júliusban állt. Az aranyárszó követte ugyanezen irányzatban az ezüstöt, de korántsem ment vissza ugyanazon pontra, amelyen 3 hónappal ezelőtt volt, hanem megállapodott több, mint két százalékkal magasabban és ez nem tulajdonítható egyébnek, mint azon általam fentebb említett szükségszerűségnek. A pénznek ezen szükségszerű emelkedése teszi a helyzetet a termelőközönséggel szemben napról-napra nehezebbé, az orvosságot napról-napra sürgősebbé. És, t. Ház, tévedés volna azt hinni és igen nagy hiba volna tőlem ezen tévedést, legalább látszólag, megerősíteni az által, hogy csak búzáról beszéltem, hogy ez csak mezőgazdasági vagy csak magyar érdek volna. Ugyanazon érdek, amely e téren a magyar gazdasági körökben megvan, megvan az összes termelők, főleg az exportra dolgozó termelők körében. Erős a meggyőződésem, hogy ez Ausztriában épp oly erősen érvényesülő érdek, mint nálunk és az osztrák ipari körök képvisellete, akiket gyakran találunk magunkkal szemben,

ha saját érdekét felfogja, nem fog szembeszállni velünk, hanem karöltve fog velünk járni. *(Helyeslés jobb felől.)*

A valuta költségeit illetőleg felemlítettett a t. pénzügyminiszter úr által bizonyos konverzióknak a nyeresége. Helfy Ignác t. képviselő úr kifejezést adott annak, hogy ezt bizonyára a pénzügyminiszter úr úgy érti, hogy csak részben fogja azon költségeket fedezni. Azt gondolom, t. Ház, hogy e kérdéssel kapcsolatba lehet hozni nemcsak azon konverziót, amelyet a t. pénzügyminiszter úr említett, de egyéb konverziókat is. Azt hiszem, legkevésbé vérmes számítás és mindenestre inkább abból a szempontból támadható meg, hogy alatta marad a valóságnak, ha azon tételt állítom fel, hogy a valutarendezés után ma papírban, akkor pedig új aranyértékben kamatozó értékpapírok ugyanazon kamatozás mellett fognak árfolyamot nyerni, mint most az aranyban kamatozó papírok. Csak ezen minimális különbséget véve fel, azt látjuk, hogy például a november 4-iki jegyzés szerint a 4 százalékos aranyjárdék kamatozott 4.45 százalékkal; az 5 százalékos papírjárdék pedig 5.03 százalékkal, vagyis differencia az aranyban és papírban kamatozó értékpapírok kamatlába közt 0.58, vagyis majdnem 0.6. Ha csak e tényt veszem és azt nézem, hogyha a mi papírra szóló értékpapírjaink aranyra fognak szólni és azok kamatozása eléri azon árfolyamokat, amelyekkel ma bírnak az aranyban kamatozó papírjaink, 0.6 százalékot képező különbséget takaríthatunk meg e konverzió útján: ezen különbség magánál a papírjárdéknál, kerek számban szólva, 2 milliót képvisel. Azt hiszem, t. Ház, hogyha mi az összes konverziókat kapcsolatba hozzuk a valutarendéssel és azt akkor és úgy csináljuk meg, hogy a valutarendezésnek az árfolyamra való hatása már azoknál érvényesülhessen: akkor — egészen-e vagy sem, ezt nem merem állítani, de legnagyobb része azon költségeknek ki fog kerülni a konverzió nyereségéből és aránylag elenyésző csekély költséggel megalkothatjuk azon legfontosabb reformot, amely éppen Horánszky Nándor t. képviselő úr postulatumba illik bele, mert összes közgazdasági viszonyaink javítására és adóképességünk növelésére hatályosabb befolyást fog gyakorolni, mint bármi más. *(Élénk helyeslés.)*

Legyen szabad, t. Ház, ezután lehető rövidejséggel még pár megjegyzést tennem a politikai helyzetre vonatkozólag. *(Halljuk!)* Kerülni fogok mindent, ami távol vezet az aktuális kérdésektől; kerülni fogom azt is, hogy egy tegnap hallott igen nagy és igen fényes beszéd boncolásába bocsátkozzam. Ezen nagy beszéddel szemben én csak egyetlen egy tény konstatálására szorítkozom. *(Halljuk! Halljuk!)* Nem vitatom t. képviselőház, hogy teljesen igaz-e az, amit a t. képviselő úr természetesen teljesen bona üde mondott és nem volt-e benne kis túlzás, de a t. képviselő úr kijelenti, hogy a kormánypárt merev, sőt szükség nélkül demonstráló álláspontot foglal el a t. mérsékelt ellenzékkel szemben.

Ez a kijelentés mindenestre közreható a helyzet tisztázására.

Reményem, hogy ezen kijelentés, mindazon titkon terjesztett híreszteléseknek és gyanúsításoknak, amelyek hónapok óta szájról-szájra járnak, amelyek egyik lap hasábjairól a másik lap hasábjaira vándorolnak és amelyek szerint a kormánypárt felbomlóban van, a kormánypárt nagyobb része óhajtja a mérsékelt ellenzékkel való fúziót: mondom, reményiem, hogy ama kijelentés mindezen híreszteléseknek a legautentikusabb cáfolatát fogja képezni. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Hogy miért terjeszkedem ki a mai vita tárgyát képező kérdések politikai csoportjára is, ennek oka az a nem egy, de több erős vád, amelyet, hozzátehetem sajnálatomra, a tőle megszokottnál erősebb formában Illefő képviselő úr mondott. A t. képviselő bevádol bennünket azért, mert az a párt, amely bizalmat szavazott Tisza Kálmánnak, bizalmat szavaz Szapáry Gyula grófnak is és másodsor bevádol azért, mert azt a bizonyos adoptált gyermeket, akiről tegnap ismét szó volt, adoptáltuk és nem ajánltuk fel a mérsékelt ellenzéknek ezen reformkérdés megoldását, amely reformkérdés pártjuk programjának sarkalatos pontját képezi. Illefő t. képviselő úr azt mondja, hogy ez hallatlan eset, mert minden más parlamentáris országban ezt szokták tenni.

Nem tudom Angliát parlamentáris országnak tartja-e vagy nem a t. képviselő úr, de legyen szabad felhoznom azt az egy példát, hogy azon négy legfontosabb reformtörvény közül, mely Angliában a most folyó században lett megalkotva, hármát nem az a párt hajtott végre, mint kormánypárt, amely éveken át azokat propagálta, hanem amely évekig ellene küzdött.* (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Azt hiszem, ezzel elég jó precedensre hivatkozhatunk.

De másodsor valósággal ténybeli tévedésbe is esett a t. képviselő úr, midőn azt mondja, hogy köztudomású tény, hogy a jelenlegi miniszterelnök úr programjához képest szakított a jelenlegi közigazgatási rendszerrel és hogy ezt a zászlót addig, míg a miniszterelnök úr megszólalt, egyedül a mérsékelt ellenzék lobogtatta. Először is legyen szabad azt az egyszerű tényt konstatálnom, hogy immár egy éve annak, hogy még a miniszterelnök személyében beállott változás előtt ezen reformpontot a kormány és párt felvette programjába. (*Úgy van! jobbfelől.*) De továbbá — és erre nem szükséges bővebben kiterjeszkednem — mert a t. pénzügyminiszter úr már tegnap is megmondta — ezzel az apasági kérdéssel sem állunk úgy, mint azt a t. ellenzék feltüntetni óhajtja. Hogyan áll ez a kérdés a nemzet közvéleménye előtt? 1875-ben egy elenyésző csekély kisebbség volt az, amely e kérdésnek ily irányban való megoldását kívánta. Azóta — mondhatnám — évről-évre tett

* T. i. a konzervatív párt.

haladást ez eszme a közvéleményben és hódította meg úgy a parlamenten kívül álló egyes emberek meggyőződését, mint a parlament tagjait is (*Igaz! Úgy van! jobbfelől*) és aki a pártok beléletében az eszmék fejlődését figyelemmel kíséri, az ezen fejlődést fel fogja ismerni a mérsékelt ellenzéknél épp úgy, mint a kormánypártban is. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Az bizonyos, hogy a mérsékelt ellenzék e kérdésben sokkal hamarabb foglalt el hivatalos álláspontot; de legyen szabad emlékeztetnem, hogyha jól emlékezem, 1880-ban — erről nem állok jót — a mérsékelt ellenzék — vagy mint akkor magát nevezte — az egyesült ellenzék, programjának megállapításakor, a tisztviselőknek élethossziglan alkalmazását volt kénytelen abba felvenni, mert afelett, hogy választás, vagy kinevezés legyen-e, megállapodni nem tudtak.¹ Tehát ugyanazon átalakulási processzus, amelyen az elmék átmentek szerte az országban mindenütt, meg volt az ellenzéken is úgy, mint a szabadelvű pártban. (*Jgaz! Úgy van! jobbfelől.*) Nagyon természetes dolog, hogy ez a kérdés a kormány programjában kifejezést csakis azon pillanatban nyerhetett, amint ezt a t. pénzügyminiszter úr kifejezte, midőn ez a kérdés aktuálissá vált. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Azzal is dicsekszik az igen t. mérsékelt ellenzék, hogy e kérdést ő érlelte meg. Engedelmet kérek, t. Ház, lehet-e azt mondani, hogy e kérdés megvan már érlelve és lehet-e bárkinek is azt mondani, hogy ő megérlelte f Ismétlem, nem szemrehányásképpen mondom, csak a tényt konstátálom, hogy eddig a kérdés bizonyos egészen általános főelvek, postulatumok és frázisok körén kívül egy lépéssel sem haladt előre. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Ezt ismét nem szemrehányásként mondom. Hiszen e kérdést elsősorban annak kell megérlelnie, kinek az illető javaslatok kidolgozása feladatát képezi és nem kétlem, hogy a kormány rövid idő alatt megérlelt állapotban fogja az ebbeli javaslatokat a törvényhozás elé terjeszteni.

Mindaz, amit e tárgy felől bármily csillogó frázis keretében a mérsékelt ellenzék szereplésében és fényes beszédekben produkált, csak általános elvek, általános postulatumokból áll, amelyeknek egész becse azok összeegyeztetésében és konkrét alakba öntésében fog rejleni. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.*) Akkor áll majd elő mindenkire nézve pártkülönbség nélkül az a feladat, hogy mindazt, amire képes, a dolog megérlelésére s kellő megoldására

---

¹ Apponyi is kiemeli, hogy a mérsékelt ellenzék egyelőre csak a közigazgatási tisztviselők állandósítása mellett foglalt állást, nyílt kérdésnek hagyván, hogy ez az állandósítás kinevezés vagy életfogytiglani választás útján éressék-e el és hogy a kinevezési rendszeren alapuló közigazgatási reformot a mérsékelt ellenzék csak „hosszú vajúdas után“ tette egvértelműleg magáévá. (Emlékirataim, I. k. 130. és 186. 1.)

fordítsa és én igen örülök rajta, hogy e munkában — az eddigi kijelentések után ítélve — számíthatunk a t. mérsékelt ellenzék közreműködésére.

Ha ezen közreműködés a közügy érdekében becsesnek, hasznosnak és produktívnak fog bizonyulni, én leszek az utolsó, aki megtagadja az elismerést. De mindaddig, amíg e produktív működésnek becsét a kérdés megoldására nézve tényleg nem igazolták, méltóztassanak megengedni, hogy egy kissé korainak tartsam azt az öndícséretet, amellyel a t. képviselő urak önmaguknak adóznak. *(Élénk tetszés és derűlttség a jobboldalim.)*

Ezt az egész közigazgatási kérdést abból a szempontból tárgyalják most a t. képviselő urak, hogy kimutassák az ellentétet a mai és az egy vagy két évvel ezelőtti kormány között és hogy szemrehányást tehessenek e pártnak, mely úgy az egyiket, mint a másikat támogatásában részesíti. Ha pedig valaki ezt az ellentétet kétségbe vonja, akkor az illetőt azzal vádolják, miszerint az új kormányt a régi egyszerű kópiájának állítja. Van azonban e kettő közt középút. *(Halljuk! Halljuk!)* Egy új kormány sohasem lehet kópiája a réginek, ha feladata magaslatán áll, sőt egy régi kormány sem lehet kópiája önmagának; mert amint az idők változnak, változnak a feladatok, változnak részben a felfogások s a rendelkezésre álló eszközök is. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* Nagy különbség van t. Ház a múlt és a jelen közt s e nagy különbséget, én vagyok az első, ki örömmel elismerem és aki erre támaszkodva, elismerem magam is, hogy új érában vagyunk. Elfogadom én is az új éra elnevezést, egy értelemben. A nagy különbség abban rejlik, hogy míg csak a közelmúltban is a legakutabb pénzügyi bajok reánk nehezedő súlya alatt állottunk és ezen súlynak elhárításával voltunk elfoglalva; míg a közelmúltban a kormányférfiak összes anyagi, szellemi és erkölcsi erejét a pénzügyi rendezés vette igénybe, addig ma már, hála Istennek, figyelmük jelentékeny részét a reformokra fordíthatják, oly reformok létesítésére, amelyekre pár évvel ezelőtt pénzügyi szempontból örültség lett volna csak gondolni is. *(Élénk tetszés. Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

A t. képviselő úr azt mondja: különös, hogy ez a párt bizalmat szavaz Szapárynak és bizalmat szavazott a volt kormányelnöknek. De nem gondolja meg a képviselő úr, hogy egy negyedórával azelőtt pedig azt mondta, hogy főleg onnan ismerték ők a mostani miniszterelnök urat, hogy mindig feltétlenül ragaszkodott pártjához. Hát kérdem, hogyha azon miniszter iránt nem viseltetnék bizalommal egy párt, aki egész korábbi szereplése alatt feltétlen hűséget tanúsított iránta, ugyan kihez viseltessék bizalommal? *(Tetszés és helyeslés a jobboldalon.)* Nem gondolják meg a képviselő urak, hogy amikor ellentétbe hozzák a pártnak a mostani és a múlt kormány iránti magatartását, ellentétbe hozzák egyszersmind a miniszterelnök urat önmagával s ellentétbe hozzák ön-

magukkal a kormány többi tagjainak is egy jelentékeny részét. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Nem szándékozom, t. Ház, bővebben kiterjeszkedni azon súlyos támadásra, mellyel a képviselő úr a miniszterelnök urat illetve, nem pedig azért, mert a védelmet e támadásokkal szemben feleslegesnek tartom.

Én azt hiszem, hogy ezekkel szemben a legjobb védelmet nyújtja a miniszterelnök úr politikai múltja, mert — s evvel ki kell egészítenem a képviselő úr nyilatkozatát — a pártnak nemcsak hű tagja volt, hanem egyik előkelő munkása is, aki kiváló képességeivel, valamint akarát és munkaerejével a párt küzdelmeiben és sikereiben előkelő részt vett. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon.)* Ez adja meg az erkölcsi alapot arra, hogy bizalommal viseltessünk a miniszterelnök úr iránt első perctől fogva *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon)* és e bizalom nem ingattatott meg azon rövid idő alatt sem, amelyet a miniszterelnök úr e széken eltöltött. Azt az első csatát, amelyet a képviselő úr olyan érzékenyen panaszolt el, nemcsak a miniszterelnök úr vívta ki, hanem azt a csatát kivívta a párt helyeslésével s annak támogatása mellett, sőt hozzá teszem egész készséggel, a mérsékelt ellenzék hathatós támogatása mellett is, és azt hiszem, hogy e küzdelemre, e csatára nyugodt önérzettel gondolhat vissza az egész párt s a miniszterelnök úr is.* *(Helyeslés jobb felől. Mozgás a szélső baloldalon.)*

Azt mondja a t. képviselő úr, hogy ezt a csatát nem azért vívta a miniszterelnök úr, nem azért vívtuk mi, hogy szembeszálljunk a 88 éves aggastyánnal, hanem azért, hogy kimutassuk, hogy szakítani akarunk a múlttal s azt akarjuk, hogy e nemzet vesse le a múltak iránti kegyeletét.

T. Ház! Nem azért vívtuk e csatát, hogy szembeszálljunk egy aggastyán tiszteletreméltó alakjával, de nem is azért vívtuk, amint azt a képviselő úr felhossa, hogy a nemzet a kegyelettel szakítson; hanem tudja a képviselő úr, hogy miért és ki ellen vívtuk? Vívtuk azon törekvés ellen, amely úgy a 88 éves aggastyán történelmi alakját, valamint mindazt, ami a nemzet előtt a múltak iránti kegyelet szempontjából szent, korteseszközül akarja felhasználni *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon)* s politikai tőkének tekinti, amelyből uzsorakamatot akar szedni a maga külön és nem is mindig nagyon szép céljai számára. *(Élénk helyeslés jobb felől)* vívtuk e harcot a nemzeti kegyelet templomának kútárai és farizeusai ellen. Elfogadom a költségvetést. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj. Nyugtalanság a szélső baloldalon.)*

Az ülés további folyamán Irányi Dániel kifogásolta, hogy Tisza István beszéde végén azt a vádat emelte a függetlenségi párt ellen, hogy Kossuth Lajos nagy nevét csupán korteseszközül használja és hogy azt

a kegyeletet, melyet Kossuth Lajos iránt minden magyar ember érez, e párt tagjai mint kufárok értékesítik. Tiltakozik e vád ellen és azt mondja, hogy ami a „kufár“ elnevezést illeti, kufárok közöttük nincsenek; „ha vannak valahol, keressen a képviselő úr máshol!“

„Elnök: Tisza István képviselő úr kíván szólni. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Mosakodni kíván! Éljen Irányi!)*“

Tisza István: T. képviselőház! *(Felkiáltások: Éljen Irányi!)* Én csak azt konstátálom... *(Éljen Irányi!)* (Nagy kár lenne a hazára, ha a képviselő urak be találnának rekedni. *(Derűltég a jobboldalon.)*)

Csanády Sándor: Kufár! *(Zaj a szélső baloldalon.)*

Tisza István: T. képviselőház! Én egyszerűen konstátálom, hogy senkit meg nem neveztem. Igen sajnálom, hogy a t. képviselő úr...

Csanády Sándor: Halljuk! Úgy tessenek beszélni, hogy mi is meghalljuk! *(Élénk derűltég.)* Ne magának beszéljen!

Tisza István: ... hogy a t. képviselő úr magára vette. (Ő jobban ismeri önön magát, mint én. *(Nagy zaj a szélsőbaloldalon.)*)

17. 1890 november 17. országos ülés. — Az 1891. állami költségvetés részletes tárgyalása: A totalizátor kérdése. (Napló XIX. k. 340. 1.)

A földművelésügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor a lóversenyek tételénél Dániel Ernő előadó főlemlíti, hogy a pénzügyi bizottság nagyon célszerűnek tartaná, ha a totalizátor intézményének különösen az ifjúságra gyakorolt demoralizáló hatása miatt e tekintetben korlátozó intézkedések történnének és hogy a bizottság felhivandónak véli a kormányt, hogy addig is, míg a baj törvényhozásilag gyökeresen orvosolható lesz, a saját hatáskörében tegyen meg mindent, ami e baj enyhítésére szolgál.

Herman Ottó statisztikai adatokkal annak bebizonyítására törekszik, hogy a totalizátor intézményével kapcsolatos játékszenvedély a magyar társadalom körében folyton fokozódik; hogy továbbá a totalizátor szerencsejáték. Határozati javaslatot nyújt be, mely szerint a képviselőház utasítsa a kormányt, hogy „a lóversenyek mellett keletkezett totalizátor szerencsejátékot, mint olyat, mely a kihágásokról szóló büntetőtörvénykönyv 87. és 91. §-ainak jellemző bélyegeit magán viseli, törölje el“.

Hermán Ottó beszédével és indítványával szemben Tisza István szólal fel.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk!)* Legyen szabad a most elhangzott beszéddel és indítvánnyal szemben néhány igen rövid megjegyzés megtételére a t. Ház engedélyét kikérem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az okoskodás alapja, melyen előttem szólott t. képviselőtársam elindult, az, hogy a totalizátor nyilvános szerencsejáték és mint ilyen, a kihágási büntetőkódexbe ütközik. Maga a t. képviselő úr olvasta fel, hogy mit tekint a törvény szerencsejátéknak. A sze-

rencsejátéknak egyik kritériuma az, hogy az eredmény kizárólag a véletlentől függ. Mindaz, amit erre vonatkozólag a t. képviselő úr elmondott, csakis azt igazolja, hogy a lóversenyeknél a véletlennek nagy tere van az eredmény létrehozatalában, de hogy kizárólag a véletlentől függne az eredmény, az egyáltalában nem áll. Én azt hiszem, hogy mint a legtöbb játéknál vagy mint — talán a sakkot kivéve — minden játéknál, ennél is jelentékeny része van a véletlennek, de époly kevésbé szerencsejáték a törvény értelmében, mint azon többi játék, melyek nem esnek a törvény rendelkezése alá. Jogi alapja tehát annak, amit a t. képviselő úr mondott, igénytelen nézetem szerint nem áll meg. De ez nem tartana vissza attól, hogy esetleg állást foglaljak a totalizátorrel szemben, ha mindazon célszerűségi és erkölcsi szempontok úgy állnának, amint a t. képviselő úr mondta. Igen ékesszóló passzusokban emlékezett meg a t. képviselő úr a játékszenvedélyről, a könnyen szerzett vagyonok akceptálásáról és hangoztatta azon magas morális szempontokat, melyeket az államnak és társadalomnak követnie kell. Ezek mind nagyon szép dolgok és senki sem csatlakozhatik azokhoz inkább, mint én. De gyökeresen téved a t. képviselő úr akkor, midőn mindazon bajokat, melyekről megemlékezett, speciális magyar bajokként akarta feltüntetni. Merem állítani, hogy a játékszenvedély és a könnyen szerzett vagyonok terén még messze vagyunk a külföld mögött (*Igaz! Úgy van! jobb felől*) és e szempontból véve a moralitást, bátran kiálthatjuk a versenyt a külfölddel. (*Helyeslés jobb felől.*) Ha a t. képviselő úr ily súlyos következtetéseket von le oly államok kultúrájára nézve, ahol a játékszenvedély grasszál: akkor bizonyára leg-hátrább lévő államoknak Amerikát, Franciaországot és Angliát fogja tartani, mert ezekben a fogadás és játékszenvedély, de különösen a versenyeken való fogadás összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint nálunk és ott a társadalom minden rétegét sokkal jobban áthatja a játékszenvedély, mint azt a mi viszonyainknál tapasztaljuk.

Nekem ab ovo semmiféle szimpátiám nincs a hazárdjáték iránt s így nem ez a szempont vezet, midőn a totalizátor mellett felemelem szavamat. De vezet először az a szempont, hogy mit nyerünk, ha a totalizátort eltöröljük? Azt, hogy a fogadni kívánó közönséget — pedig addig, amíg verseny lesz a világon, fogadni vágyó közönség is lesz — (*Igaz! Úgy van! jobb felől*) magánfogadók karjaiba vetjük s ezáltal kétszerte rosszabb és sokkal kevésbé megbízható rendszert fogunk létrehozni és elveszítjük azon közhasznú eredményeket, melyeket a totalizátor jövedelme által elérni lehet.

Azt mondja a t. képviselő úr, hogy azon társulat, mely a totalizátort fenntartja, 500.000 forint hasznot húzott abból. Ebből azt lehetne következtetni annak, ki a viszonyokat nem ismeri,

hogy az egyesület, mint dividendát osztotta ki ezen összeget tagjai közt. De mire fordította az egyesület ezen hasznot s mire fogja fordítani köteleességszerűleg a jövőben? Fordítja versenydíjak kiadására és a lótenyésztés előmozdítására. És én, t. Ház, határozottan meg vagyok győződve, hogy a totalizátor a mai viszonyok között lótenyésztésünk egyik leghatalmasabb és legcélszerűbb támasza. A totalizátor nélkül nem lehetnének versenyek oly virágzóak, mint ma, verseny nélkül pedig nem lehet telivértenyésztés, enélkül pedig megakadna, sőt visszafejlődnék a máris oly szépen, virágzó népies lótenyésztés, amelynek a telivértenyésztés mint pepinéria képezi magját és alapját. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Mindezeknél fogva én a totalizátor fentartását szükségesnek tartom és a képviselő úr határozati javaslatát nem tehetem magamévá.

Másként állok a pénzügyi bizottság határozati javaslatával szemben; legyen szabad tehát ezt is röviden indokolnom. *(Halljuk! Halljuk!)* Mint előadni bátor voltam, én a totalizátóri fentartani kívánom, nem akarom azonban tagadni azt, hogy ezen intézménnyel kapcsolatban mutatkoznak oly visszaélések, melyek-kehszemben a legszigorúbb intézkedések szükségességét magam is belátom. Értem első sorban az úgynevezett városi ügynökségeket, ahol, azt hiszem, a büntető törvénykönyvek némely — nem akarom megmondani, hogy melyik — szakasza is könnyen szerepet játszhatnék, de ahol másfelől kétségtelenül a társadalomnak oly rétegei vonatnak be mesterségesen ezen dologba, melyekre való tekintettel nagyon kívánatos, hogy ezen ügynökségekkel szemben a kormány rendőri úton kérlelhetlen szigorral járjon el s ezáltal gátolja meg azt, hogy olyan közönség, mely a lóversenyre nem is megy ki, hanem azért utolsó pénzét, utolsó hatosát a versenyfogadásra fordítja, teljesen a játékszenvedély áldozatául essék. És mert a pénzügyi bizottság határozati javaslatát úgy fogom fel, hogy az elsősorban az intézmény ezen kinövése ellen irányul, erre felhívom a kormány figyelmét és a határozati javaslatot magamévá teszem. *(Helyeslés jobbfelől.)*

18. 1891 január 31. országos ülés. — Az ipari munkások vasárnapi szüneteléséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXI. k. 419—420. 1.)

Ezen törvényjavaslat 3. §-a, mely az 1. §-on kívül, az ott előforduló „szent“ jelző miatt leginkább adott vitára alkalmat, eredeti szövegében így szólt: „A kereskedelmi miniszter felhatalmaztatik, hogy saját hatáskörében rendeleti úton határozza meg azon iparnemeket, melyeknél... az ipari munka az első szakaszban megjelölt szünnapokon is végezhető lesz. E rendelet megállapításánál a kereskedelemügyi miniszter a belügyi... miniszterrel... egyetértőleg jár dl.“

A részletes tárgyalásnál a 3. §-hoz többrendbeli módosítványt adtak be. Ezek közül bennünket három érdekel. Ullmann Sándor a szakaszt több

bekezdésre kívánja felosztani. Módosítványa szerint az első mondat ezen szavai után „határozza meg“ a) alatt új bekezdésként iktattassék be az eredeti szöveg a „végezhető lesz“ szavaikig. Módosítványának lényeges pontja az, hogy ezen utóbb idézett szavak után új bekezdésként a következő szöveg tétessék: „b) azon módozatokat, melyek mellett azok a kisiparosok, kik maguk, segédek és tanoncok igénybevétele nélkül, lakásukon dolgoznak, a munkaszünet alól felmenthetők.“

A második módosítvány pécskai Gaál Jenőé. E szerint a szakasz végére a következő új bekezdés volna teendő: „E törvény életbeléptetésétől számítandó három év múlva azonban a kormány törvényjavaslatot fog előterjeszteni a végből, hogy a munka vasárnapi szünetelésének kötelezettsége alóli felmentések esetei az időközben szerzett tapasztalatok alapján törvénybe legyenek iktathatok.“ Módosítványának indoklására Gaál Jenő már az általános vita alkalmával előadja és a részletes tárgyalásnál ismétli, hogy alkotmányjogi szempontból aggályosnak tartja, hogy a törvényhozás nálunk mindinkább csak üres keret törvényeket szavaz meg, amelyeknek tartalommal való kitöltését széleskörű, általános felhatalmazások alakjában a kormányra bizza. Szükségesnek tartja ugyan ő is, hogy kellő tapasztalat hiányában, az ipari munka vasárnapi szünetelése alóli kivételek ideiglenesit rendezetileg állapíttassanak meg. De majd három év múlva már rendelkezünk annyi tapasztalattal, amelyre alapítva, egész biztossággal törvénybe iktathatjuk ezeket a kivételeket. Ezt a módosítványt Beöthy Ákos és Apponyi Albert is pártolja.

A harmadik indítványt Szeniezey Ödön terjeszti elő. Hangsúlyozza, hogy Gaál Jenő módosítványát célszerűtlennek tartja, habár okoskodásával legnagyobb részben egyetért és hogy Beöthy Ákos azon kifogása, hogy a törvényjavaslat 3. §-a a miniszteri hatalomnak a törvényhozás rovására való veszélyes kiterjesztését jelenti, bir némi alappal. Ezért ő is igyekszik az idevágó rendelkezés ellensúlyozására bizonyos korrektívumot találni. Ilyen gyanánt a következő módosítványt ajánlja elfogadásra, „A 3. §. utolsó bekezdéseként a következő szók tétessenek: A kereskedelmi miniszter ezen rendeleteket, valamint az ezeken később eszközölt módosításokat utólagosan az országgyűlésnek bemutatni köteles.“

Annál is inkább ajánlja módosítványa elfogadását, mert bizonyos mértékig a Gaál Jenő által elérni kívánt célt is szolgálja. Indítványa a minisztert felelősséget akarja növelni. Azáltal ugyanis, hogy a miniszter idevágó rendeleteit az országgyűlésnek bemutatni köteles, a parlament ellenőrzését fogja felhívni rendeletei irányában.

A kereskedelmi miniszter rendeleti jogának időbeli korlátozásán kívül már az általános vita. alkalmával felmerült az az eszme, hogy a vasárnapi munkaszünet a mezőgazdasági munkára is kiterjedjen. Ezt a gondolatot a 3. tárgyalásánál különösen a mérsékelt ellenzék soraiban karolták fel.

Így Apponyi Albert Szeniezey Ödön felszólalásával e részben is polemizálva, úgy találja, hogy a ratio legis ezt a kiterjesztést követeli, habár e kérdésnek a jelen törvényjavaslat keretében való megoldását ő sem tartaná helyesnek és így nem is sürgeti. A mezőgazdasági munka időnkénti szünetelésének törvényhozási védelme éppen olyan elvi alapon áll, mint az ipari munka védelme. Mindkét nemű munkánál a munkaképesség megőrzésének feltétele az időnkénti szünetelés. Mivel pedig a mezőgazdasági munkád a szükséges pihenésre való igényét a kevésbé humánus munka-

adóval szemben ép oly kevésbé tudja érvényesíteni, mint az ipari munkás, azért szarul reá ő is a törvény védelmére. Apponyival hasonló értelemben szólal fel pártjának tagjai közül gróf Károlyi Sándor és Beöthy Ákos.

A január 31-iki ülésen Beöthy Ákos után szólal fel Tisza István.

Tisza István: T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Legyen szabad mindenekelőtt azon kérdésre vonatkozólag, hogy mi foglaltassák rendeletbe, s mi törvénybe, illetőleg miután ma a kérdés már nem ezen formában áll előttünk, arra vonatkozólag, hogy egy praeclusiv terminus állapíttassák meg, amelyen belől a miniszteri rendeletbe foglalható korlátozások törvénnyé legyenek átalakítandók. csak egy körülményre felhívnom a t. Ház figyelmét. *(Halljuk!)* Ez az, hogy a mi speciális viszonyaink között, ahol a törvényhozási munka a dolog természeténél fogva sokkal több oldalú és sokkal több feladattal kell foglalkoznia, még pedig gyorsabb tempóban, mint külföldön, ahol nem egy rohamos haladással kell századok stagnációjának rossz következményeit legyőzni, hanem ahol lépésről lépésre, a viszonyok fejlődésével lépést tartva, lehet a szabályokat és törvényeket kifejleszteni; holott minálunk az összhang a törvény és az élet között sokkal nehezebben érhető el a részletekben. Ezen körülménynél fogva, szerény nézetem szei'nt, nálunk sokkal több dolgot kell rendeletre bízni, mint más államokban, ahol úgy az élet, mint a jogállapot, lassanként fejlődött ki és a viszonyok konszolidáltak. Egyébiránt azt hiszem, hogy az a három évi praecusiv terminus nem bir azzal a gyakorlati előnnyel, mint azt a t. képviselő urak gondolják. Mert ha két és fél, vagy három év múlva oly többség ül itt e Házban, mely azon meggyőződésben van, hogy azon szabályokat törvénybe kell iktatni, ezt bármelyik percben megteheti s a kormányt arra kényszerítheti. Viszont ha három év múlva a többség azon meggyőződésben volna, hogy ezen rendeletbe való szabályokat merev törvénybe önteni nem célszerű: bármikor felmentheti újabb törvényhozási intézkedés által a kormányt kötelezettségének teljesítése alól. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Erről csak ennyit jegyezve meg, legyen szabad nekem is röviden hozzászoknom a földművelési munkaszünet kérdéséhez. *(Halljuk!)* Tudom, hogy ez most napirenden nincs, de a t. túloldali képviselő urak részéről felemlített s, nézetem szerint, sokkal fontosabb ez az ügy, semhogy annak rövid időt szentelni ne lehetne.

Úgy gr. Apponyi Albert, mint pártjának utána felszólalt többi tagjai azon alapelvből indultak ki, hogy a helyzet ezen szempontból nézve, tökéletesen ugyanaz az iparosnál, mint a földművesnél és hogy ugyanazon ratio legis, mely az iparosnál megköveteli a munkaszünetet, megköveteli azt a földműves népnél is. Melyik az a ratio legis t. Ház? Azt hiszem, hogy talán más szavakkal, de ugyanazt a fogalmat fogom kifejezni: a ratio legis azon körülmé-

nyen alapszik, hogy a folytonosan, megszakítás nélküli és hozzáteszem, az iparnál zárt helyen, egészségtelen körülmények között folytatott munka egyfelől a munkás testi erejére, másfelől a munkás egészségére ártalmas befolyást gyakorol; azonkívül pedig megfosztja a munkást azon szabad időtől, melyre neki szüksége van, hogy egyfelől mint ember a családi élet örömeit is élvezze, másfelől, hogy szellemét fejlessze, művelje. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Azt hiszem, e tekintetben nincs közöttünk nézeteltérés. A nézeteltérés ott kezdődik, hogy, az én nézetem szerint, az iparnál ezen ratio legis megvan; szükséges tehát, hogy a törvény munkaszünetet állapítson meg és pedig azért, mert az ipari munka zárt helyiségekben, többnyire az egészségre nézve többé-kevésbé káros befolyások között eszközölteik. Másodszor — és a fősúlyt erre fektetem — mert az ipari munka oly folytonossággal, egyformasággal és megszakítás nélkül folyik, mint a felhúzott óramű: itt a munkaszünet be nem következik, ha azt a társadalmi presszió, vagy a törvény meg nem állapítja. Szorosan ipar-technikai szempontból azon munkánál hosszabb megszakítás nem áll elő. Hogy állunk a földművelésnél e tekintetben? A földművelésnél van egypár hét az évben, midőn sokkal megfeszítettebb munka folyik, mint talán az iparnál; van továbbá egypár hónap, mikor körülbelül oly mennyiségű munka, illetőleg munkaidő használtatik fel, mint az iparnál, csak hogy sokkal egészségesebb körülmények között. De az évnek igen nagy részében már a dolog természeténél fogva is a munkaidő igen rövid, sőt sok esetben teljesen szünetel a munka és pedig nemcsak télen, hanem rossz, esős időjárásakor nyáron is gyakrabban lépnek föl szünetek, mint az ipari munkánál.

Én tehát azt hiszem, hogy itt sem a munkás egészsége, sem testi erejének megkímélése szempontjából munkaszünetre nincs szükség oly értelemben, mint az ipari munkásoknál; mert untig elég szabad ideje van az egész évet véve föl, hogy testi erejét megóvja és helyreállítsa. (*Igaz! Úgy van! Helyeslések.*)

De nincs szükség továbbá arra sem, hogy szabad ideje legyen szellemi foglalkozásra és arra, hogy családjával együtt lehessen; mert hiszen, ha minden egyébtől eltekintünk is, ott vannak a hosszú téli esték. Bizonyára boldog volna a legjobban fizetett ipari munkás is, ha annyi szabad idővel rendelkezne, mint amennyit csak a 2—3 téli hónapban a földműves a dolog természeténél fogva élvez. (*Igaz! Úgy van! Helyeslés.*)

Én tehát azt hiszem, hogy a ratio legis, melyet gr. Apponyi Albert felállított, helyes, de helyes az ipar speciális viszonyai közt; miután azonban a földművelésnél homlokegyenest ellenkező viszonyok vannak, mint az ipari munkánál: a ratio legis alapján egyiknél, mint a másikinál ugyanazon szabályok szerint eljárni, nézetem

szerint, nem lehet. *(Igaz! Úgy van! Helyeslések.)* Ezt kívántam megjegyezni, t. Ház; különben pedig a szakaszt Ullmann és Szeniczey képviselőtársam módosításával fogadom el. *(Helyeslések.)*

Ugyanezen ülésen a 3. §. Ullmann Sándor és Szeniczey Ödön módosításával fogadtatik el és a részletes tárgyalás a többi szakaszra is befejezést nyer. A törvényjavaslat, mint az 1891:XIII. törvénycikk emelkedik törvényerőre.

19. 1891. február 4. országos ülés. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében valló segélyezéséről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: Az ipari munkáskérdés: az angol példa; önszegély vagy államszegély; önkormányzat a munkásbiztosítás terén; gyári törvényhozásunk hiányai; a munkáslakások ügye. (Napló XXII. k. 44—48. l.)

Eltelkintve az 1884. ipartörvénynek némely munkásvédelmi rendelkezésétől, az országgyűlés csak 1891-ben lép a szociálpolitikai törvényhozás terére.

Az 1891. évnek az előbb tárgyalton kívül még egy másik nagyjelentőségű szociális alkotása van: az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló 1891. évi XIV. törvénycikk. Az alapjául szolgáló kormányjavaslat tárgyalásában Tisza István nagyon behatóan vesz részt. Mielőtt rátérnék többrendbeli felszólalásának előzményeire, már itt egy megjegyzést kell tennem.

Gróf Apponyi Albert Emlékirataiban (I. k., 134. l.) azt állítja, hogy a múlt század 80-as és 90-es éveinek szabadelvű politikai vezérferfiaiban, így „a közgazdaságilag egyébként képzett, de kissé avult tekintélyek után induló Tisza Istvánban a szociális érzék teljesen hiányzott.“ Ezzel szemben Apponyi látható meglepéssel konstatálja, hogy azt a „szociális olajcsöppet“, mellyel Bismarck szerint az állami gépezet kerekeit megkenni szükséges, elsőknek ő hangsúlyozta, a manchesteri iskola elveit valló doktriner liberálisok általános elszörnyűködésére, a magyar parlamentben. (131. l.)

Apponyi azon állítása, hogy „Tisza Istvánban a szociális érzék teljesen hiányzott“, egészen meglepő. Hiszen aki csak némileg ismeri Tisza Istvánt, tudnia kell, hogy milyen melegen érző, igaz barátja volt a „kis emberidnek. (Persze frázis nélkül, mint életének minden vonatkozásában.) Tudnia kell, hogy különös előszeretettel foglalkozott szociálpolitikával. Hogy irodalmi ék parlamenti működésének jelentékeny részét éppen a szociálpolitikai kérdések kötik le. Hogy már legelső parlamenti beszédében is felkarolja a kisbirtokosok érdekeit. Meglepő Apponyi állítása különösen azért, mert az ipari munkások betegsegélyezéséről szóló javaslat tárgyalása alkalmával 1891 február 5-én történt felszólalásában Tisza István február 4-iki beszédét „igen figyelemre méltónak“ mondja, amelyben foglalt „elvi kijelentésekkel nagyjában egyetért.“ De meglepő Apponyi állítása végül azért is, mert Tisza István, kiben Apponyi szerint „a szociális érzék teljesen hiányzott“, az ipari munkások betegsegélyezési javaslatánaik tárgyalásában (mint látni fogjuk) nagyon behatóan vett részt.

A szóbanforgó törvényjavaslat általános tárgyalása február 3-án kezdődik. A közgazdasági bizottság előadója után pécskai Gaal Jenő

hosszabb beszédben fejt ki nézeteit a javaslattal kapcsolatban, amelynek elfogadásával a magyar törvényhozás egészen új térre, a szoros értelemben vett szociálpolitikai törvényalkotás terére lépne. Elsőben kiemeli, hogy a munkáskérdések gondos és jövőbelátó rendezése igen nehéz, és kényes feladat. A munkásvédelmet és különösen a munkások támogatását axiómaként odaállítani — mint a külföldi tapasztalatok mutatják — nagyon veszélyes dolog, aminek következményei beláthatatlanok. Az ilyen elvek hirdetése különösen akkor válik veszélyessé, ha azok töménybe foglaltatván, következetes megvalósításuk kíséreltetik meg a kellő határon túl. Ahol az ily merev következetességgel keresztülvitt elveket állítják a törvény révén a munkásosztály elé, a munkásügyi törvényhozás sohasem hozza meg a munkásosztály körében a várt megnyugvást. Az ily eljárás a további elégedetlenségnek ad tápot. Majd elismerve a törvényjavaslat előnyeit, kifogásolja benne azt, hogy a biztosítási kényszert oly körökre is kiterjeszti, ahol arra szükség nincs; hogy a szervezet megalkotásánál a fősúlyt a kerületi pénztárra fekteti, holott a segélyezés természete azt kívánja, hogy a pénztár az illetők közelében alakuljon; mellőzi a törvényjavaslat a® autonóm szervezetnek kellő kiépítését és az önkormányzati ellenőrzést nem biztosítja; az illetékességet a pénztáraknál nem állapítja meg és végül kedvezőtlenebbül bánik el a magánegyesületi pénztárakkal, mint amennyire helyes. Határozati javaslatot nyújt be, mely kimondja, hogy általában a törvényjavaslat alapeszméjét helyesli, bizonyos intézkedéseit fenntartandóknak véli, más intézkedései azonban megváltoztathatók és a törvényjavaslat a következő szempontok szerint mielőbb átdolgozandó:

A pénztári kényszer a kereskedősegekre és az iparostanoncokra ne terjesztessék ki. A szervezendő pénztárak közül a fősúly nem a kerületi, hanem a községi és a gyári (vállalati) pénztárakra fektetendő. A gyáraknak, illetve vállalatoknak is ugyanazon feltétel alatt, mint a községeknek, betegsegélyző pénztárt kell létesíteniök munkásaik részére. A községi pénztárak általában megyénként tartoznak szövetségeket létesíteni, a gyári és vállalati pénztárak pedig iparágak szerint csoportosulva országos szövetségeket alkotnának. A fővárosban a nem gyári és vállalati pénztárak lehetőleg szakmák szerint alakítandók (miként a gyári és vállalati pénztárak országszerte). Azon munkakörök számára pedig, melyek száz munkást nem foglalkoztatnak, kerületi segélypénztárak létesítendőek, melyek a szakmabeliekkel együtt egy közös fővárosi pénztári szövetséget alkotnak. A különböző pénztári szövetségek egyik főfeladata a hozzájuk tartozó pénztárak kezelésének számszerű ellenőrzése. A magánegyesületi pénztárak további fennállása bizonyos feltételek mellett biztosítandó. Gaál Jenő kívánja, hogy a határozati javaslatában foglalt szempontok figyelembevételével oly törvény jöjjön létre, mely mindenekelőtt azon követelménynek is megfelel, hogy ne egy kiszámíthatatlan következményekkel járó általános elvet iktassanak törvénybe, hanem a gyakorlati szükségnek megfelelő egyszerű intézkedéseket.

Az általános vita további folyamán a mérsékelt ellenzék tagjai közül gróf Károlyi Sándor és Beöthy Ákos támogatják párhívuk, Gaál Jenő, halasztó természetű határozati javaslatát.

Gróf Károlyi Sándor Gaál Jenővel egyező értelemben szintén három szempontból támadja meg a törvényjavaslatot. Azért, mert kellő

felügyelet a létesítendő betegsegélyző pénztárak fölött nem lesz; továbbá azért, mert ezen pénztárak oly munkásokat is vonnak majd kényszer útján keretükbe, kik még nem odavalók. Ennél a pontnál utal Angliára, ahol a ki nem képzett, nem tanult munkások nem jutottak be a Trades Unionsba, még nem élvezik a munkásbiztosítási intézmények gyümölcseit. Ezeket a ki nem képzett munkásokat Magyarországon sem bírjuk a különböző kényszerbiztosítások keretébe már a közigazgatás hiányos szervezete miatt sem belevonni, ezeket tehát a biztosítandók köréből ki kell hagyni. Harmadik kifogása a törvényjavaslat ellen, hogy az érdekelteket túlságosan sokfelé hagyja szétforgácsolni. Az egyszerűség szempontja kívánja, hogy a gyári munkások egyes szakmák szerint az egész országban néhány csoportba osztassanak be. Minden ilyen gyárscsoport tartoznék egy közös központi pénztárt alkotni.

Beöthy Ákos úgy találja, hogy a törvényjavaslat nem felel meg mélyen érzett szükségnek és hogy a tervezett megoldási mód célra nem vezet. Egyike a legtanulságosabb dolgoknak, hogy az angol törvényhozás mikép oldotta meg a munkáskérdést. Angliában a múlt század első évtizedeiben a munkások helyzete a lehető legrosszabb volt. Anglia a társadalmi feloszlás és az osztályharc küszöbén állott. Akkor kezdtek ott ezeken az állapotokon törvényhozási és társadalmi akció és maguknak a munkásoknak önereje által segíteni. Az eredmény az, hogy manapság a munkásosztály Angliának legkonzervatívabb osztálya és a szociáldemokrácia elveinek érvényre jutása ott teljes lehetetlenség. Az Angliában követett gyakorlati módszer szerint kell nekünk is eljárunk. Csak annyiban alkossunk törvényt, amennyiben a tényleges szükség kívánja. Ne induljunk külföldi példák után és őrizkedjünk a törvénygyártási paroxizmustól, mely abból a tévhitből táplálkozik, hogy az embereket paragrafusokkal lehet boldogítani. Figyelmeztet arra, hogy ezzel a törvényjavaslattal fel van vetve a munkáskérdés a maga nagyságában. Mert ennek a kérdésnek az a sajátága, hogy ha egy problémát megoldottunk, akkor jön utána mindjárt a másik és nem ér véget a dolog, míg a munkások az általuk igényelt anyagi, szellemi és erkölcsi feltételek birtokába nem jutnak. A törvényjavaslat több rendelkezését tartja aggályosnak. Így elsősorban azt, mely a kényszerbiztosítás elvét tartalmazza.

Hegedűs Sándor szükségesnek mondja, hogy a munkáskérdéssel kapcsolatos törvényhozási intézkedések tárgyalásánál minden illúziót eloszlassanak. Úgy a hivatalos körök, mint a munkások vérmes reményeit, túlcsigázott várakozásait. Igen helyesen tiltakozott Gaál Jenő tegnapi beszédében az oly általános kifejezések ellen, amelyek többet ölelnek fel, mint amennyit maga a törvényhozó gyakorlatilag érvényesíteni akar és képes. Nagyon veszedelmesnek tartja azt a szólásmódot, hogy most a szociális politika terére, a szociális kérdések megoldására mentek át; mert azt hiszi, hogy e tekintetben sem ezen javaslat, sem a még kilátásban lévők azon követelménynek, amelyet a „szociális“ jelző magában foglal, egyáltalában meg nem felelhetnek. Nagy tévedés azt gondolni, hogy a munkásmozgalmakat törvényhozási intézkedésekkel el lehet oszlatni. Így tehát nagyon kellemesen volt meglepve a mérsékelt ellenzék szónokainak beszédeiben megnyilvánuló iránytól és szellemtől. Mert az a szellem és irány, mely azokban az állami omnipotentia ellen lép fel és amely a társadalmi tevékenységet intakté akarja meg-

tartani: ez a szellem és irány eddigelé legalább ily természetű kérdésekben ezt a pártot nem mindig vezette, örömét fejezi ki ezen a változáson, mert eddig a társadalmi kérdések bármelyikénél a mérsékelt ellenzék részéről évek hosszú során át folyton az állam közvetlen beavatkozását hallottuk hangsúlyozni. Hiszen eddig arról az oldalról a szocializmus olajcseppjeinek csepegtetését hallottuk és hallottuk a kis ember védelmének feltétlen követelését. Nagyon örvendetes tehát, hogy ez az általános jelszó a baloldalon messzebbmenő követelésekkel nem áll összeköttetésben. Most ugyanis azt látja, hogy a mérsékelt ellenzéken azon csekélymértvű kényszerrel szemben is, melyet a szőnyegen lévő törvényjavaslat valósítani akar, némileg visszautasító, illetőleg ridegebb és szigorúbb álláspontot foglalnak el. Nem tartja ugyan ez álláspontot a tárgyalás alatt álló javaslattal szemben indokoltnak; de mindenesetre örvendetes dolog ez a változott álláspont magáért az irányért, melyet kifejez.

Hegedűs Sándor után — ugyancsak a február 4-i ülésen — szólal fel Tisza István.

T. Ház! A lehető rövideggyel óhajtok némely megjegyzést tenni, kapcsolatban az előttünk fekvő törvényjavaslattal. Feladatomat nagyon megkönnyítve érzem azáltal, hogy az előttem szólott t. képviselőtársam, első sorban pedig a t. kereskedelmi miniszter úr, azon érdemleges észrevételekre, melyek szoroson a tárgyra vonatkoznak, teljesen megfelelt. E tekintetben tehát az én csekélységemre úgyszólván semmi sem maradt. Ennélfogva egész röviden kijelentem, hogy a törvényjavaslatot Gaal Jenő képviselő úr határozati javaslatának mellőzésével általánosságban elfogadom. *(Helyeslés jobb felől.)*

De tartozom egész őszinteséggel kijelenteni azt is, hogy elfogadom azt, dacára annak, hogy az nem minden tekintetben felel meg felfogásomnak és hogy azzal nem minden tekintetben tudok egyetérteni. Most nem akarok belebocsátkozni annak fejtegetésébe, hogy ezen felfogás mennyire helyes, vagy mennyiben helytelen; egyszerűen a tényt konstatalem és azt indokolom, hogy ennek dacára is nem a határozati javaslatot, hanem a törvényjavaslatot szavazom meg. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én tudniillik azt hiszem, hogyha abban a meggyőződésben van valaki, hogy a törvényjavaslat bizonyos része tökéletesbítést kíván, de amellet annak alapelvével egyetért: akkor arra, hogy e tökéletesbülés bekövetkezzék, leghelyesebb eljárás a törvénynek mielőbbi életbeléptetése; mert az élet lesz a legjobb mester e tekintetben és az ott szerzendő tapasztalatokban és azon erős és biztos kézben bízom én, mely a végrehajtást foganatosítja. Rövid néhány évnek tapasztalatai után a törvény vagy mai alakjában, vagy módosítva, de mindenesetre oly alakban lesz a szerzett tapasztalatok alapján előttünk, amely a mi viszonyainknak meg fog felelni. Én tehát, t. Ház, az élettől várom a javulást és nem a határozati javaslattól, mert annak legnagyobb részével egyet nem értek és azt inkább a törvényjavaslat rontásának, mint javításá-

nak tartom. *(Helyeslés jobbról.)* De nem várhatok a határozati javaslat elfogadásától eredményt azért sem, mert abban jóformán csak Gaal Jenő t. képviselő úr egyéni nézetét látom kifejezve, mivel a saját pártjabeli szónokok is, akik a kérdéshez hozzászóltak, oly ellentétes nyilatkozatokat tettek, amelyeket kiegyeztetni a legnehezebb probléma lenne. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Először is helytelennek tartom a kihagyásokat, melyeket indítványoz, mert a kötelező biztosítás legnagyobb akadályát úgyis a biztosítottak csekély száma képezi. Mennél inkább leszállítjuk, apasztjuk ezek számát s mennél több kategóriát eliminálunk: annál nehezebb, tökéletlenebb lesz a megoldás.

Ami pedig az összhangot illeti: már itt a kihagyás pontjánál ellentét mutatkozik, nem a különböző pártok, hanem az igen t. mérsékelt ellenzékhez tartozó képviselő urak felfogása között. Gaal Jenő t. képviselő úr kihagyatni kívánja a kereskedősegédek és tanoncokat; gr. Károlyi Sándor t. képviselő úr ezekről nem nyilatkozott, de egy más, sokkal nagyobb kategóriát akar kihagyni, amelyet kellőleg nem definiált, de ha jól értettem az Angliára való hivatkozását, az abban kulminál, hogy a ki nem képt/zett munkások zöme maradjon ki. Erre nézve nem hallgathatom el: hogyha áll az, hogy a kényszer nem volna alkalmazható valamennyi kategóriára, akkor osztani tudnám azt a felfogást, hogy a munkások magasabb kategóriája, amely nagyobb keresettel, nagyobb értelmiséggel bír, vonassák ki a kötelező biztosítás alól. Ezt tudnám érteni, de hogy éppen az alacsonyabb fokon álló munkások, akiknek anyagi erejük kisebb, egyéni belátásuk és értelmiségük csekélyebb, vétessenek ki a kötelező biztosítás alól, vagyis hogy éppen azt a kategóriát hagyjuk ki, a melynek kedvéért elsősorban lesz e törvény megalkotva s amely elsősorban lebeg szemünk előtt: ezt egyáltalában nem helyeselhetem. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Megtámadja gr. Károlyi Sándor t. képviselő úr másfelől a törvényjavaslatot az egyszerűség és az ellenőrzés szempontjából.

Az ellenőrzésre nézve, azt hiszem, felesleges volna ismételnem, amit eddig hallottunk. Valóban, aki elolvassa a törvényjavaslatot, nem értem, hogy választhatja az ellenőrzésnek azt a többféle, központi szervezetek közt megosztott módját, mely a határozati javaslatban proponálva van, szemben a világos, egyöntetű, mindenkiel szemben egyformán érvényesülő hatósági ellenőrzéssel. *(Helyeslés jobbfelől.)*

De lássuk tovább az egyszerűség kérdését. A törvényjavaslat, mint tudjuk, hat kategóriáját különbözteti meg a biztosító intézményeknek vagy segélypénztáraknak. A határozati javaslat fenntartja az építési vállalatok pénztárát, fenntartja a bányapénztárakat, állíttatnak községi pénztárak, ezeknek megyei szövetségei, gyári pénztárak, ezeknek iparáganként megalkotott szövetségei,

külön a fővárosban községi helyett kerületi pénztárak, iparágak szerint való külön pénztárak — és végül egy fővárosi szövetség, amely mindezen különböző pénztárakat egyesíti. Tehát hatféle pénztár helyett 9-féle pénztárt. Hogy ez az egyszerűség szempontjából előny-e vagy hátrány? arról bővebben beszélni talán felesleges. *(Helyeslés jobb felől.)*

Mindezek után t. Ház, áttérek felszólalásom tulajdonképpeni tárgyára, áttérek arra, amit panasz — vagyis ellenérvként hallottam Beóthy Ákos t. barátomtól, aki tudniillik azt mondta, hogy ezen törvényjavaslat nem felel meg egy mélyen érzett szükségnek; és hogy e törvényjavaslat által föl van vetve a munkáskérdés az egész vonalon.

Hát, t. Ház, ami ezt illeti, én teljesen őszinte és nyílt álláspontot akarok elfoglalni. *(Halljuk! Halljuk!)* Én igenis elismerem, hogy föl van vetve a munkáskérdés az egész vonalon; de nem ez a törvényjavaslat veti fel, hanem felveti az a tény, hogy kezd iparunk lenni, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* — hogy kezd nagyiparunk lenni, már pedig mindenütt a világon, ahol nagyipar van, ahol ipari munkásosztály képződik, a munkáskérdés fel van vetve az élet által, *(Helyeslés jobbfelől.)* és aki azt észre nem veszi, az hasonló a struccmadárhoz, amely a homokba dugja a fejét.

Kérdés azonban t. Ház: alkalmas-e a jelen időpont arra, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozunk? Erre nézve az én t. barátom, Anglia példájára hivatkozva, elmondta vagy legalább érintette, hogy ott milyen sötét volt a helyzet, hogy ott milyen nyomorban voltak milliók hosszú időn át és e hosszantartó nyomor és elvadultság által milyen közveszélyessé nőtte ki magát a helyzet, míg végre Angliában az orvoslást megkezdették.

Hát, t. Ház, én sok tekintetben kész vagyok Angliától leckét venni; de éppen abban, hogy éppen ezen a téren az orvoslást évtizedekig halogassuk *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*, míg egyfelől a legnagyobb nyomor, másfelől a legnagyobb elvadultság, harmadik felől közbiztonsági és nemzeti szempontból a legnagyobb veszedelem függ az állam feje felett: mondom, ebben t. Ház, ne tanuljunk mi Angliától. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Igenis, ne foglalkozunk képzelt veszélyekkel; de ha be van bizonyítva, hogy egy orvoslandó baj létezik szűkebb körben és ha be van bizonyítva, hogy ezen kör, melyben ez létezik, növekedőben van: akkor azt hiszem, felesleges addig várnunk, míg a láng összecsap fejünk felett *(Helyeslés jobbfelől.)* és jobb, ha ma fogunk a baj orvoslásához, midőn kisebb eszközökkel, kevesebb érdek megértésével, könnyebben segíthetünk a bajon és az egészséges továbbfejlődésnek vetjük meg alapját. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Megemlékezett az én t. barátom az angol viszonyokról. Én azt hiszem, mindenki egyet fog abban érteni, aki ismeri azt a képet, melyet az angol parlamenti ankétok festettek az angol munkások helyzetéről a 20-as, 30-as, sőt 40-es években, mondom, mindenki egyet fog abban érteni, hogy mindenütt, ahol nagyipar és nagyiparral foglalkozó munkásosztály van, egész sorozata a feladatoknak áll elő, melyekkel az államnak foglalkoznia és melyeket megoldani kell. Lehetetlen ezen viszonyokat hidegen szemlélteni (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*); nincs emberi érzéssel bíró ember, aki azon viszonyok szemlélése mellett azon álláspontra helyezkednék, hogy ezt az állam tétlenül nézze. Ismétlem, egész sorozata van az intézkedéseknek, melyben én csak egy láncszemnek tekintem ezt a törvényjavaslatot, a munkások testi épségének, egészségének, szellemi művelődésének és összes viszonyainak rendezése körül részint direkt, részint indirekt beavatkozásával az államnak és azt hiszem, egész nyíltan, határozottan és őszintén kell azt kifejezni, hogy mi e feladatot, mint a magyar állam feladatát elismerjük s ezzel komolyan foglalkozni akarunk. Ne nevezzük ezt szociálpolitikának, nem mintha félnék a „szociális” szótól, hanem azért, mert ez a legkevésbé precíz kifejezés és a legnagyobb félreértéseknek szolgálhat alapul; pedig — igaza van Hegedűs t. barátomnak — ha valahol, úgy itt minden félreértést kerülni kell.

És ne is azért foglalkozzunk ezzel az ügygel t. Ház, hogy ki-elégítsük a munkásosztályt, hogy ezzel békés állapotot, ideális állapotot hozzunk létre, mert ez utópia volna és ne várja senki különösen gazdasági téren, hogy az érdekcsoportok közt örök békét fog létrehozni bármely törvényes intézkedés. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) De ezen szempontból tekintve a dolgot, ha nem tévesztem is szem előtt azt, hogy a munkásosztály a gazdasági harcban előreláthatólag mindig ellenfele lesz a tőkének; akkor is azt hiszem: egy erőteljes, de amellet értelmes, tisztességes, emberi színvonalon álló existenciával bíró osztály, melynek veszíteni valója is van, sokkal kevésbé veszélyes ellenfél, mint egy elzüllött munkásosztály, mely könnyen hajtható a legvadabb kétségbeesés karjai közé. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Hogy azonban a félreértéseknek elejét vegyük, nem elég a „szociális” szótól óvakodnunk; mindenesetre egész határozottsággal ki kell jelentenünk azt is, hogy a leghatározottabb ellentétes álláspontot foglaljuk el minden mozgalommal szemben, mely a magánvagyon, annak szaporítása, a tőkegyűjtés ellen és mely az egyéni vállalkozás szabad mozgása ellen nyilvánul. Vannak esetek, midőn a vállalkozási szabadságot, a szabad versenyt korlátozásoknak kell alávetni. Ezek speciális esetek és már maga a tény, hogy ez szükséges, mindenesetre hátrány, miért is annak feltét-

lenül igaz voltát esetről-esetre igazolni kell. Mert míg az emberi természet és a gazdasági helyzet egészen meg nem változik, a munka produktivitásának alapja éppen a szabad tőkegyűjtésben és az egyéni szabad vállalkozásban, a szabad versenyben rejlik. És in ultima analysi minden, ami az ipari munka produktivitását csorbítja, a munkásosztály helyzetére gyakorol hátrányos visszahatást.

Én azt hiszem — hogy még egyszer és utoljára beszéljünk Angliáról — éppen az angol példa meggyőzhet mindenkit arról, hogy mindenféle tőkeellenes és vállalatellenes szocialisztikus teóriák istápolása nélkül, szorosan a mai társadalmi és jogi szervezet alapján, bizonyos intézkedések által óriási haladást lehet elérni a munkások helyzetében. Valóban, aki összehasonlítja az angol munkás helyzetét 50 esztendővel ezelőtt annak mai helyzetével, az elbámul azon a haladáson, amely eddig is eléretett és azon további biztos reményt vonhatja le tapasztalataiból, hogy ez a haladás befejezve nincs és hogy az az osztály sokkal magasabb színvonalra fog még emelkedni.

De t. Ház, minden, vagy kevés kivétellel minden, ami a munkás sorsán javít: a munkát drágítja; vagy azáltal, hogy a munkaidőt rövidíti, vagy azáltal, hogy direkt terheket ró a gyárosokra. És itt egy sajtóságos dilemmába jutunk, mert azon ellenvetéssel találkozunk — és ez jelenleg minden országban és minden időben előáll — hogy ha drágítjuk a munkát, drágítjuk a termelést is, a termelés drágítása által pedig a hazai ipar versenyképessége áldoztatik fel. Hogy áll ezzel szemben a helyzet? A munka, igaz, drágul; de ha a követett eljárás helyes, ha az intézkedések jól vannak megválasztva és azok minden téren úgy történnek, hogy egymást kiegészítsék: akkor intézményeink végeredményben nemcsak drágítják, hanem javítják is a munkát és a javulás folytán elért nagyobb produktivásban nyeri meg a hazai ipar szempontja is a teljes ellenértéket, mert drága munkával többet és jobbat lehet produkálni, mint a rosszabb és olcsóbb munkával.

E tekintetben talán felesleges is érvelni: a dolog természetéből folyik, hogy erős, egészséges, értelmes és tisztességes viszonyok közt levő, tehát a többséget véve, jóra való, megbízható emberek munkája mindenesetre többet ér és nagyobb bér mellett is több haszonnal alkalmazható az iparban, mint elzüllött egzisztenciák munkája. Ezen szempontból tehát t. Ház — és ez az főleg, amire súlyt kívánok helyezni — sohasem szabad az iparpolitika terén szem elől téveszteni az intézmények nevelő hatását az emberre. Lehetőleg oly intézmények felállítása mellett kell a munkáskérdések megoldására törekedni, amelyek az egyén testi, szellemi, erkölcsi erejét növelik és ezáltal a munkás egyéni értékét gyarapítják.

Ezen szempontból bír nagy súllyal az a kérdés, ami valóban nem helyesen van azon divatos kifejezéssel odaállítva: önszegély vagy államszegély. Mert azt hiszem, nincs komoly politikus, aki ezen két vesszőparipa valamelyikére felülve, azon akarná az egész terrénumot végig lovagolni s a másikat feltétlenül visszautasítaná. Van igenis nagy tere az ipari kérdésnek, ahol egyedül az önszegély jogosult; van ismét más tere, amelyet kizárólag az állam számára kell fenntartanunk. De van harmadik, középső igen nagy tere is, amelyen többé-kevésbé szabadon választhatjuk egyiket vagy másikat és ezen a téren sohasem szabad megfélemlenünk arról, hogy az önszegély képezi, az államszegély legtöbb esetben zsibbasztja az egyéniséget. És ha az egyéniség szempontját szem elől téveszteni nem akarjuk, akkor mindent, ahol egyéb parancsoló okok az államszegély érvényesítése mellett nem szólnak, az önszegélynek kell elsőbbséget adnunk az államszegély felett.

Különösen a kényszerbiztosítás is oly intézmény, mely lehet szükséges, aminthogy például én szükségesnek tartom és meg is szavazom; de kétségtelenül azon hátránnyal jár, hogy az egyéniségre bizonyos káros befolyást gyakorol, hogy csökkenti a takarékosági ösztönt és az egyéni felelősséget. Ismétlem, ezzel szemben állnak más argumentumok, amelyek legalább engem annak szükséges voltáról győznek meg. Nem azért hoztam tehát ezt fel, hogy a törvényjavaslat elvetését indokoljam; hanem, hogy az egyéniség képzésére előnyös hatással bíró más intézkedéseknek szükségét hangsúlyozzam. *(Helyedén jobbfelől.)*

Történhetik ez két irányban, t. Ház, először a biztosítás téren azon irányban, hogy a magukat biztosítani kényszerűiteknek, ha már egyszer biztosítva vannak, lehető önkormányzat biztosíttassák, a szabad mozgás lehetőleg megengedtesék. De történhetik különösen azáltal, hogy a szociális kérdéseknek, vagy mondjuk, munkáskérdésnek egy más oly mezejét karoljuk fel, melyben a személyiség nevelése lesz az első. E tekintetben utalok, t. Ház, először a gyári törvényhozásra, melynek legfontosabbikára nézve igen nagy örömmel hallottam a t. miniszter úr nyilatkozatát, hogy a gyári felügyelők életbeléptetését tartja szükségesnek. Nagyon helyeslem, hogy ez történik; magam is ezt tartom első lépésnek, de csakis első lépésnek; mert meg vagyok győződve, hogy ha a gyárfelügyelők intézménye szervezve van, az ezáltal nyújtandott tapasztalatok egész gyári törvényhozásunk gyökeres revíziójának szükségéről fognak meggyőzni.

A mi gyári törvényhozásunk sem a gyermek, sem a női munka tekintetében nem megy elég messze. Gyári törvényhozásunk, vagy esetleg az azt pótló rendeletek kiegészítésére van szükség a gyári renddel összefüggő számos kérdés szabályozása miatt és végül szükség van arra, hogy ha meglesz a törvény, az szigorúan s minden kételyt kizárólag végrehajtsák.

Legyen szabad e tekintetben a t. Házat egyetlen egy körülményre figyelmeztetnem. (*Halljuk!*) A gyári vizsgálatokról 1887—88-ban kiadott jelentésekből meggyőződhetik mindenki, hogy például a kiküldöttek szemet hunytak a gyermekeknek vagy fiatal munkásoknak a törvény korlátain túl való alkalmazása előtt. Azt a sajtósárgos argumentumot találjuk az illetők részéről, hogy szemet hunytak azért, mert a legtöbb gyárban a gyermekeket nem lehetett rövidebb ideig dolgoztatni, mint a felnőtteket s a gyermekek korábban való elbocsátása az egész munka szünetelését vonta volna maga után. Ezt mindenki tudja, aki a kérdéssel foglalkozik. Mindenütt, ahol a gyermekmunkát korlátozásnak vetették alá, tisztában volt a törvényhozás és a kormányzat, hogy legtöbb iparágnál, tudniillik, ahol szerves kapcsolatban áll a gyermekek munkája a felnőttek munkájával, ahol egyik nem működhetik a másik nélkül, a munkaidő általános megszorítása lesz a következmény. Ezt tudták, végrehajtották és ez volt az eredmény. De törvényben kimondani a korlátozást és azután azért, mert annak végrehajtása más körülménybe ütközik, nem teljesíteni: valóban a képzelhető legszerencsétlenebb eljárás. Ezt csak azért hozom fel példakép — és a kezdet nehézségeit elismerem minden intézménynél — hogy azon reményemnek adjak kifejezést, hogy a gyárfelügyelők szervezése után következetes, öntudatos és minden megalkuvást kizáró végrehajtást fog a törvény találni.

Még csak egy kérdést legyen szabad felhoznom, t. Ház, (*Halljuk!*) melyre nézve megvallom, nagyon sajnálom, hogy nem nálam sokkal nagyobb ékesszólással és egyéni súllyal rendelkező tagja a Háznak veti azt fel: ez a lakáskérdés. Meglehetősen lekerült ez a napirendről; pedig azt hiszem, hogyha a munkásosztály sorsának javításáról beszélünk, egyedül e szempontból sem lehet túlbecsülni annak fontosságát.

T. Ház! Mi talán kivétel nélkül azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ki kell magunkat szakítanunk a megszokott fogalmak köréből és meg kell erőltetnünk képzelőtehetségünket, hogy a maga teljes valójában magunk elé állítsuk az oly emberek családjának, még pedig nemzedékről nemzedékre menő családjának egész sorsát, létét, amelynek tisztességes otthona, lakása nincsen. A nyomornak és bűnnek egész tömege az, mely ezzel összefügg, amelyről fogalma sincs az embernek, ha csak bele nem mélyed a dolgok tanulmányozásába, ha meg nem ismerkedik azon igazán megdöbbentő adatokkal, amelyek a nagy városok statisztikájából menthetők. Igaz, t. Ház, hogy még ez a ürdés nálunk csak tízezrek kérdése; de ne adja Isten, hogy százezrek és milliók kérdésévé váljék. Azt gondolom, hogy a fővárosban ma is komoly veszélyt foglal magában ez a kérdés, úgy közegészségi, mint közbiztonsági és közérkölciségi szempontból és mennél rohamosabban nő fővárosunk lakossága, ez a veszély annál nagyobb, annál fényé-

getőbb. Azt hiszem, hogy e tekintetben egészen öntudatos, rendszeres tevékenységre lesz szükség. Most szerencsés időpont van a kérdés felvetésére; mert a népszámlálás befejeztével legalább némileg használható statisztikai adatok fognak rendelkezésre állani és egy, a tények alapos beható felismerésére vezető enquéte-nek képezhetik alapját. Ha a tények felismertetnek, meg vagyok róla győződve, hogy nem lesz véleménykülönbség; kétségtelenül be fogják a tények bizonyítani, hogy itt erélyes, gyors intézkedésre van szükség. Ezek részben direkt hatósági intézkedések lesznek, közérkölciségi, közegészségi és közbiztonsági szempontból. De nagy tere lesz a munkáslakások felépítésére irányuló intézkedéseknek is, melyekben a kormányt a vezető, tanácsadó, esetleg segélyező szerep fogja megilletni, a feladat direkt kivitele a municipiumok s esetleg a magánosok feladatát képezi.

Nem folytatom tovább, mert nem kívánom a t. Ház figyelmét tovább igénybe venni. (*Halljuk! Halljuk! jobb felől.*) Csak reá utaltam e két kérdésre, mint szerintem nagyon fontos két láncszemére azon kérdéseknek, amelyek az iparos néposztály szaporodásával együtt nálunk felmerülnek és megoldásra várnak.

Azt hiszem, nagy és nemes feladat az, mely a mai nemzedékre vár és első eset volna a történelemben, hogy ugyanaz a nemzedék, mely az ipari alkotásokat nagy mértékben megindította, egyúttal megkezdi azon alkotásokat is, melyek az ipari munkásosztály helyzetének javítását célozzák. Azt hiszem, dicsősége lesz ez ezen kornak és mindenekelőtt dicsősége azon férfiúnak, akit ezen a téren a vezetés megillet.* Elfogadom a törvényjavaslatot. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

E beszédet olvasva, melyben Tisza István annyi melegséggel karolja fel az ipari munkásosztály anyagi és erkölcsi érdekeit (gyári törvényhozásunk kiegészítése, munkáslakások építése, önkormányzat a mu n kas biztosítás terén): bizonyára lehetetlen azt mondanunk, hogy „Tisza Istvánban a szociális érzék teljesen hiányzott“. Hiszen ő kézzelfogható gyakorlati intézkedésekkel kíván az ipari munkásosztály helyzetét javítani.

Tisza István volt az általános vita utolsó szónoka. Elnök a vitát bezárván, Gaál Jenő halasztó természetű határozati javaslatát a Ház többsége elvetette és a törvényjavaslatot a közgazdasági bizottság szövegezése szerint általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadta. A törvényjavaslat részletes tárgyalása és megszavazása a következő, a február 5-i ülésen történt.

20. 1891 február 5. országos ülés. — Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása és megszavazása. (Napló XXII. k., 52., 57., 58., 59., 60., 61., 64. 1.)

*T. i. Baross Gábor kereskedelmi miniszternek.

Gr. Apponyi Albert a törvényjavaslat címénél szólal fel, hogy Hegedűs Sándor és Tisza István február 4. beszédének bizonyos részére néhány megjegyzést tegyen. Teljesen téved Hegedűs, midőn azt mondja, hogy ő, vagy a vezetése alatt álló mérsékelt ellenzék a múltban az állami omnipotentia, az állam mindenáron való beavatkozásának barátja volt. Az az örvendetes változás, melyről Hegedűs beszélt, nem a mérsékelt ellenzék, hanem a kormány táborának felfogásában állott be.

Ami pedig azt illeti, hogy Tisza István a mérsékelt ellenzék szónokainak részéről történt felszólalásokban ellenmondást fedezett fel: kétségtelen, hogy az egyes felszólalások színezésében voltak bizonyos eltérések; hogy az egyik szónok talán nagyobb mértékben volt az állami beavatkozás korlátozásának barátja, míg a másik az állami beavatkozás nagvobl) mértékét tartotta helyesnek. De hiszen önállóan gondolkodó emberek között ilyen lényegtelen eltérések mindenkor előfordulnak. A fődolog az, hogy a bizonyos fokig eltérő felfogások gyakorlati politikai megoldásban tudjanak találkozni. És hogy a mérsékelt ellenzék tagjaira ez utóbbi eset áll, világosan bizonyítja azon határozati javaslat, melyet Gaál Jenő benyújtott és amely a párt tagjainak támogatásával találkozott.

Tisza István: T. Képviselőház! Nem kívánom a t. Ház figyelmét hosszasan igénybevenni s mindössze csak két egészen rövid megjegyzésre szorítokozom. (*Halljuk! Halljuk!*) Az egyik vonatkozik az igen t. mérsékelt ellenzék álláspontjánál mutatkozó egyetértés vagy eltérésre.

Azt, hogy öntudatos és komolyan gondolkodó emberek valamely kérdés minden árnyalatára nézve egyet nem érhetnek, annyival természetesebbnek tartom, mert ennek éppen a tegnapi ülésben a mi oldalunkról is egészen nyílt őszinteséggel kifejezést adtunk. De, hogy azután ez a találkozás a gyakorlati megoldás terén valóban érdemleges találkozás-e, vagy csak látszólagos? erre nézve legyen szabad megjegyezmem azt, hogy a t. képviselő urak igen is találkoztak abban, hogy a javaslat a bizottsághoz visszatartassék, de már az indokolásban, mellyel ezen szavazatukat támogatták — és ezt tegnapi beszédemből, miután siettem és hosszadalmas lenni nem akartam, kihagytam — egészen eltértek egymástól. Beöthy Ákos t. barátom elvileg egyenesen a kényszerbiztosítás ellen nyilatkozott; gr. Károlyi Sándor t. képviselő úr a gyári munkások alsó kategóriáját, Gaál Jenő t. képviselő úr ismét két más kategóriáját kívánta a biztosításból kihagyni. (*Ellenmondások balfelől.*) Nagyon sajnálom, hogy gr. Károlyi képviselőtársamat féli'érttettem, de nyilatkozatából ezt lehetett kivenni. Ha azonban részemről tényleg félreértés történt: akkor ezt ezennel konstatalem és ezzel a kérdéssel végeztem.

A másik megjegyzés, melyet tenni kívánok, arra vonatkozik, amit Hegedűs Sándor t. képviselőtársam nyilatkozatára gr. Apponyi Albert t. képviselő úrtól a mai napon hallottunk. Feljogosítva érzem magamat e tekintetben egy rövid megjegyzést tenni, nemcsak azért, mert Hegedűs Sándor t. képviselőtársam nincs je-

len, de azért is, mert hogy ha ő ezt előttem meg nem teszi, én is kifejezést adtam volna örömmnek azon elvi álláspont józansága és komoly volta felett, melyet Gaál Jenő t. képviselőtársam elfoglalt.

Nem hibáztatás szempontjából konstatalom ezt az eltérést, nekem ez legalább nem szándékom, de mert őszinte örömöm telik abban, hogy ezt az eltérést vagy — ha úgy tetszik — ezt a haladást konstatálhatom és megengedem azt is, hogy gr. Apponyi Albert t. képviselő úr, ma azt mondhatta, hogy mind az, amit ő korábban mondott, ezzel nyílt ellentétben nincsen. Nem is abban látom és láttam korábbi felszólalásainak aggályos és veszélyes voltát, hogy valamely határozott és merev álláspontra helyezkedett volna; de abban láttam az egyenes ellentétet a t. képviselő úr és Gaal Jenő t. képviselőtársam felszólalása között, hogy ezen kérdés körül gr. Apponyi Albert mindig bizonyos ködös általánosságokban mozgó elvi állásponton maradt. Beszélt a szociális olajcseprőről, a gyenge védelméről stb., egy szóval olyan kifejezéseket használt, melyek alatt lehet érteni nagyon ártatlan és helyes dolgokat, de azoknak ellenkezőjét is. Éppen az ilyen ködös általánosságok nem eléggé definiált elvi álláspontjának elfoglalása az, ami ellen Gaal Jenő t. képviselő úr nagyon helyesen tiltakozott s amely tiltakozáshoz én teljes készséggel hozzájárulok és csak örömmel jelezhetem, hogy a t. mérsékelt ellenzék arról a magaslatról, ahol talán egy kissé el is vesztette a szilárd talajt lábai alól, leérkezett a gyakorlati élet száraz és rögös talajára, ami csak nyereség lehet a közügyre nézve. *(Tetszés és helyeslés jobbfelől.)*

A részletes vita további folyamán Tisza István még hétszer szólalt fel a törvényjavaslat érdeméhez.

A törvényjavaslat 23. §-ának második bekezdése (a közgazdasági bizottság szövegezése szerint) egyebek között úgy rendelkezett, hogy a „4. % f) pontja értelmében belépésre jogosult azon családtagok után, kik keresettel nem bírnak, a járulék az átlagos közönséges bérösszeg felének alapján állapítandó meg, az ily biztosított családtagok azonban a 7. §. c), illetve a 8. §. a) pontjában megállapított táppénzre igényvel nem bírnak“.

Tisza István: T. Ház! A 23., §. végén az mondatik, hogy biztosított családtagok táppénzre igényt nem tarthatnak. Én ezt a családtagok betegségének majdnem minden esetében helyesnek tartom és elfogadom, csakis egy kivételt tartok szükségesnek, t. i. kivételt óhajtanék tenni a házastárs feleségre nézve.

Tudjuk ugyanis, hogy ennek betegsége valóban oly súlyos csapás az egész családra nézve, hogy ezen esetben a segélyezés nagyobb mértéke, illetőleg táppénzzel való segélyezés is teljesen indokolt. Ennélfogva bátor vagyok egy módosítást ajánlani, melynek értelmében a szakasz vége így szólana: *(Olvassa):* „az ily biztosított családtagok közül azonban a 7. §. c), illetve a 8. §. a) pontjában megállapított táppénzre csak a belépésre kötelezett tagnak vele egy háztartásban élő neje tarthat igényt“. Ajánlom módosításomat a t. Háznak elfogadásra. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A 23. §. Tisza István módosítványával fogadtatott el.

A 24. §. második bekezdése így kezdődött: „Ez alól a 74. (illetőleg helyesen: a 73.) §. kivételt rendel és ezen felül a jelen törvény VIII. és IX. fejezetében tárgyalt pénztárak járulékhátralékai csak akkor lesznek közigazgatási úton a közadók módjára behajthatók stb.“

Tisza István: A 24. §. 2. bekezdésében a 74., illetőleg 73. §-ban foglalt kivételről történik megemlékezés. Az illető szakasznál bátorleszek módosítást ajánlani az iránt, hogy törültsessék azon kivétel, mely szerint magán egy e.s ü 1 és útján létesített betegsegélyző pénztárak járulékai közigazgatási úton nem hajthatók be. Azon esetre, ha ott módosításom elfogadtatik, szükséges lesz a 24. §-t is megfelelően módosítani; egyfelől azáltal, hogy a második bekezdésben e szavak: „Ez alól a 74. §. kivételt rendel“ és „ezen felül“ szavak kimaradnak, másrészt azáltal, hogy e helyett: „a jelen törvény VIII. és IX. fejezetében“, ez tétessék: „a jelen törvény VIII., IX. és XII. fejezetében“. Kérem tehát a t. Házat, méltóztassék c módosítást elfogadni, vagy pedig a szakasz tárgyalását addig függőben tartani, míg a 73. §. sorsa eldőöl.

A Ház a 24. §. tárgyalását függőben hagyja, míg a 73. §. le nem tárgyalatik.

A 43. §. első bekezdése így szólt: „A kerületi pénztárak pénztári szövetségbe egyesülhetnek, melynek székhelyét, területét és a hozzátartozó pénztárak jegyzékét a kereskedelemügyi miniszter rendeleti utón állapítja meg“.

Tiszai István: T. Képviselőház! A 43. §. elején az mondatik, hogy a kerületi pénztárak pénztári szövetségbe egyesülhetnek és a javaslat indokolásából is kitűnik, hogy ezen szövetségbe be- vagy be nem lépés az illető pénztintézetek szabad elhatározásától függ. Ezzel szemben azonban van egy kifejezés u. azon bekezdésben, melyben az mondatik, hogy a szövetséghez tartozó pénztárak jegyzékét a kereskedelemügyi miniszter állapítja meg; amit úgy is lehetne érteni, hogy ezzel az illető pénztintézetek szabad rendelkezési joga esetleg el van véve. Én azonban azt hiszem, hogy ez egyáltalában nincs szándékban, mert erre nézve a törvényjavaslat indokolása teljes megnyugtatót ad s ezért módosítványomat, mely ezen kifejezést világosabb kifejezéssel óhajtja felcserélni, tisztán stílus érdekének tartom. Módosítványom a következő: A 43. §. első bekezdésének végén ezen szavak helyett „rendeleti úton állapítja meg“ tétessék: „rendeleti úton hagyja jóvá és teszi közzé“. (*Helyeslés.*)

A 43. §. Tisza István módosításával fogadtatott el.

A 46. §. második mondata a közigazgatási bizottság szövegezése szerint úgy szólt, hogy a vállalati, illetve gyári betegsegélyző pénztár „létesítését az iparhatóság csak az esetben tilthatja meg, ha ez által az illető kerületi betegsegélyző pénztár fennállása veszélyeztetnék“.

Tisza István: T. Ház! Azt hiszen, felesleges a vállalati és gyári betegsegélyző pénztárak különös fontosságára hívnom fel a t. Ház becses figyelmét. Nem lesz véleménykülönbség közöttünk aziránt, hogy jól szervezett gyári és vállalati pénztáraknak a munkások és munkaadók közt való viszony szempontjából különös fontossága van; azoknak fejlődése, virágzása éppen ezen szempontból is kívánatos és éppen ezért legjobban szeretném, ha a 46. §. második bekezdésében foglalt azon megszorítás, hogy ily pénztárak létesítése megtiltható, ha azok létesítése által a kerületi pénztárak fennállása veszélyeztetik, kihagyatnék. Meghajlok azonban azon érvek súlya alatt, melyeket ma főleg a kezdet nehézségeinek szempontjából felhoztak és miután utóvégre is a kényszerbiztosítás alapját a kerületi pénztárak képezik, a főszűly azokra helyezendő, nem kívánom ezen egyéni szempontomat teljes mértékben érvényre emelni. De igenis óhajtom azt, hogy az esetleges betiltás felett ne az iparhatóság, de maga a miniszter határozzon; és másodszor, hogy ezen határozat nyilvánosságra hozassák s a nyilvános kritikában, melynek az esetleg kitehető, találjunk némi biztosítékot arra nézve, hogy ezen betiltás csak valódi komoly veszély esetén fog bekövetkezni.

Ennélfogva bátor vagyok a következő két módosítást ajánlani. A szakasz második mondatából e szó: „iparhatóság“ töröltetvén, helyébe kereskedelmi miniszter iktattassék. Másodszor a szakasz végére új bekezdés tétessék, melyben kimondatik, hogy a kereskedelmi miniszternek valamely vállalati, illetve gyári betegsegélyző pénztár létesítését megtiltó rendelete annak indokolásával együtt közzé teendő.

Én azt hiszem, hogy ezáltal mindenesetre kapunk garanciát arra nézve, hogy lokális szempontból egy-egy vállalati vagy gyári betegsegélyző pénztár létesítése elé valódi szükség nélkül nehézségek nem fognak gördítettetni. Éppen ezért bátorkodom módosítványomat elfogadásra ajánlani. *(Helyeslés.)*

Br. Kaas Ivor ezzel szemben helyesebbnek tartja, hogy a vállalati, illetve gyári pénztárak betiltása az iparhatóságok ítéletére bizassék, tehát hogy az autonóm testületek ítéljenek afelett, hogy ezen vagy azon gyári pénztárak betiltassanak-e vagy sem? Tisza István módosításának elfogadását ellenzi.

Tisza István: Ha a t. Ház megengedi, csak egy felvilágosító észrevételt kívánok tenni. *(Halljuk!)* Azt hiszem, hogy a kérdés nem úgy áll, hogy több vagy kevesebb diszkrécionális hatalom adassék, hanem arról van szó, hogy ezen diszkrécionális hatalom nem valamely autonóm iparos testületnek, hanem a szolgabírónak, vagy miniszternek adassék-e? és ha a miniszternek adatik, az köteles legyen az indokolást nyilvánosságra hozni. Azt hiszem, hogy ezen diszkrécionális hatalom több biztosítékkal van körülvéve — mintha a szolgabíró kezében van.

A Ház többsége a 46. §-t Tisza István módosításával fogadta el.

A 73. §. második bekezdése szerint a magánegyesülés útján létesített betegsegélyző pénztárakra „a jelen törvény 24. §-ának első bekezdése nem alkalmazható“. — A 24. §. első bekezdése úgy rendelkezik, hogy „a betegsegélyző pénztárak javára eső járulék-hátralékok közigazgatási úton a közadók módjára hajtatnak be“.

Tisza István: T. Ház! Mint már a 24. §. tárgyalása alkalmával felemlíteni szerencsém volt, a 73. §. második bekezdése értelmében a magánegyesülés útján létesített betegsegélyző pénztárak nem részesülnek a törvény által nyújtott azon kedvezményben, hogy járulékaik közigazgatási úton, a közadók módjára legyenek behajthatók.

Miután itt részletesen körül van írva, hogy minő feltételeknek tegyenek eleget a magánegyesülés útján létesített pénztárak, hogy elismert pénztárakká váljanak, azt hiszem, ha ezen feltételeknek eleget tesznek és ha a 24. §-ban úgy, amint indítványozni bátor voltam, kimondatik az, hogy hitelesített kimutatás betérjesztésére is köteleztessenek — éppúgy, mint a többi ily magántermészetű pénztárak, t. i. vállalati és-építkezési pénztárak — ha, mondom, mindezen kauteláknak eleget tesznek: ezeknek is minden aggodalom nélkül megadható azon igen lényeges kedvezmény, hogy járulékaikat ők is közadók módjára hajthassák be. Bátor vagyok azon módosítást, hogy ezen szakasz második bekezdése kihagyassék, valamint a 24. §-hoz benyújtott módosítványomat ismételve elfogadásra ajánlani. (*Helyeslés.*)

A Ház Tisza István módosítása értelmében határozott és ezzel kapcsolatban elfogadta Tisza Istvánnak a 24. §-hoz beadott, a 73. §. sorsának eldőltségéig függőben tartott módosítványát is.

A magánegyesülés útján létesített betegsegélyző pénztárakra utalással a 74. §. a közigazdasági bizottság szövegezésében így szólt:

„Az ily elismert jellegű betegsegélyző pénztárak tagjai más betegsegélyző pénztárba a 49. §-ban foglalt esetek kivételével belépni nem tartoznak. Kerületi, vállalati, illetve gyári, építkezési, ipartestületi és bányabetegsegélyző pénztár tagjai ily egyleti pénztárba nem léphetnek át.“

Tisza István: T. Ház! E szakasz szerint az ily elismert jellegű betegsegélyző pénztárak tagjai a 49. szakasz második bekezdésében foglalt esetek kivételével magánegyesülés útján létesített pénztárba nem léphetnek be. Megvallom, legjobban szeretném, ha ezen álláspont egész következetességgel vitetnék keresztül, hogyha már az elismert jellegű pénztárak mindazon megszorításoknak alávetetnének, melyek a többi pénztárakra fel vannak állítva, e szempontból teljes egyenlőség lépjen érvénybe, hogy t. i. úgy mint a többi pénztárak tagjai átléphetnek egyik pénztárból a másikba: e teljes szabadság adassék meg e pénztáraknak is. Másrészt itt elismerem azon gyakorlati akadályt, kivált a kezdet nehézségei szempontjából, hogy most, midőn a törvényjavaslat sikere első-sorban a kerületi pénztárak biztosításától függ: e szempontot

figyelman kívül hagyni nem szabad. Éppen azért módosításomat azon egész tág körben, melyet elvileg leghelyesebbnek tartanék, nem fogom megtenni; nem pedig azon reményben, hogyha konzolidálódik a helyzet, tán később meg fogunk győződni annak lehetőségéről, hogy e korlátozást a magánvállalatokra nézve eltöröljék. Ez akkor sem lesz késő. Most csak a gyári és építkezési pénztárakra nézve kérem a teljes kölcsönösséget. Ennélfogva bátor vagyok indítványozni, hogy a 2. bekezdésből a „vállalati“, illetve „gyári, építkezési“ szavak hagyassanak ki. Egyelőre bele nyugszom abba, hogy a hatósági jellegű pénztárakra kivétel tétesék, de legalább a magántermészetű pénztárak között legyen teljes egyenlőség. Ez az első lépés arra, hogy a szabad mozgás teljes mértéke ezeknek is megadassák. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A Ház többsége elfogadta Tisza István módosítványát.

21. 1891 február 26. országos ülés. — A konzuli bíraskodás szabályozásáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XXII. k., 346. 1.)

Két évvel az 1889-iki nagy véderővita után hatalmas új alkotmányjogi harc támad Szilágyi Dezső igazságügyminiszternek a konzuli bíraskodásról előterjesztett törvényjavaslata körül. A harc lelke gróf Apponyi Albert. Nagyszabású párviadal folyik közte és egykori vezértársa, Szilágyi Dezső között.

Nem tartoznak ide e fényes mérkőzés részletei. Csak annyit említek meg, hogy az ellenzék mindkét szárnya (a mérsékelt ellenzék és a függetlenségi párt) főleg két súlyos vádat emelt az 1891 február 17-én tárgyalás alá vett törvényjavaslat ellen. Az egyik, hogy új közös ügyet teremt. A másik, hogy a konzuli bíraskodás terén az igazságszolgáltatásnak közössé tétele és közös bírói intézményeknek tervbe vett törvénybeiktatása által Magyarország bírói szuverenitását feláldozza. (A valóságban persze ez a törvényjavaslat igazi közjogi vívmány volt, mind az anyagi jog, mind az eljárás szempontjából.)

Tisza István nem vesz részt a javaslat érdeme körül kifejlődött nagy alkotmányjogi vitában. Csupán személyes megtámadtatás címén szólalt fel egyszer a részletes tárgyalás során a február 26-iki ülésen. Felszólalása: a véderővita utolsó akkordja.

Miként annak idején láttuk, a véderővita alkalmával Szilágyi Dezső, Tisza Kálmán miniszterelnök és báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter beszédein kívül, főleg Tisza Istvánnak a törvényjavaslat védelmében mondott 1889 január 14-iki és február 19-iki beszédével foglalkozott nagy részletességgel. Tisza István 1891 február 26-iki rövid felszólalásában erre a két beszédére céloz, midőn azt mondja, hogy a véderővita alkalmával igenis volt polémiája Szilágyi Dezsővel a híres 14. §. magyarázata körül. Azonban sohasem támadta meg abból a szempontból Szilágyi Dezsőt, hogy ő a 67-iki kiegyezést a függetlenségi párt álláspontja felé kívánja fejleszteni. Apponyi és Szilágyi beszéde, melyre Tisza István felszólalásában hivatkozik, szintén az 1891 február 26-iki ülésen hangzott el.

Tisza István: T. Ház! Egy igen rövid személyes természetű megjegyzésre kérem a t. Ház figyelmét, (*Halljuk! Halljuk!*) Gróf Apponyi t. képviselő úr beszédében előadta, hogy az igen t. miniszter úr ugyanazon támadást használja most az ellenzék ellen, amely fegyver ő ellene használtatott volt a védőerővita alkalmával; és azon állítás kockáztatta, hogy az igazságügyminiszter urat a védőerővita alkalmával abból a szempontból támadták meg, hogy ő a 67-iki kiegyezést a függetlenségi és 48-as párt álláspontja felé kívánja fejleszteni és — amint gróf Apponyi képviselő úr kifejezte — mutatja az utat a mérsékelt ellenzék számára, amelyen elérkezzék a függetlenségi párt álláspontjára. (*Nyugtalanság a szélsőbaloldalon, halljuk, halljuk!*) Midőn ezzel szemben az igen t. igazságügyminiszter konstatálta, hogy ez a tényeknek egyszerűen nem felel meg, mert ő a védőerővita alkalmával ezen szempontból megtámadva nem volt, akkor, — ha füleim nem csaltak, — több helyről hallottam közbeszólani, hogy igenis, Tisza István mondta.

Engedelmet kérek, az a közbeszólás, hogy komédia, vagy nem komédia, nagy értelmetlenség. Éppen ennek lehet tulajdonítani azt, hogy midőn azon egy speciális kérdést, amelyben, igenis, köztünk nagy nézeteltérés és polémia fejlődött ki, elintéztük és hozzáteszem, közmegnyugvásra intéztük el: megszűnt minden mélyebbreható politikai elvi eltérés a t. igazságügyminiszter úr közt és köztünk (*Mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! jobbfelől.*) és eltűnt, ha ugyan volt — az akkor felmerült vitának minden kellemetlen emléke. (*Helyeslés jobb felől.*) És ma a t. ellenzék arra, hogy ezen a közelmúltban lefolyt eseményeket illetőleg vádat kovácsolhasson akár t. miniszter úr, akár a többség bármely tagja ellen, ezen célra mondom, kénytelen a nyilvánvaló tények elferdítésének fegyveréhez folyamodni. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás bal felől.*)

A törvényjavaslat, mint az 1891: XXXI. t.-e. került az Országos Törvénytárba.

22. 1891 május 26. országos ülés. — A réz-váltópénz szaporításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása: A valutareform kérdése. (Napló XXIII. k., 209—212. 1.)

Wekerle Sándor pénzügyminiszter a nevezetes 1891. évi állami költségvetés előterjesztését kísérő expozéjában (1890. okt. 2. ülés) nyomatékkai hangsúlyozta, hogy a helyreállított pénzügyi egyensúly biztosítása, illetőleg az állami kiadásokban elérendő megtakarítások végett törekedni fog az állami adósságoknak olcsóbb kamatú kölcsönökre való mielőbbi átváltoztatására és hogy a konverziókból eredő igen jelentékeny megtakarításokat egy nagy, úgy közgazdasági, mint pénzügyi, de kiválóan politikai szempontból eminens jelentőségű célnak megvalósítására; a valutarendezés céljaira kívánja rezerválni. Ezen utóbbi kérdésre nézve a tárgyalások előbbre haladása után remélhetőleg nemsokára fog a Ház előtt nyilatkozhatni.

Tudjuk, hogy Tisza István is a legnagyobb súlyt fektette a valuta-reform mielőbbi megoldására és ezzel a rendkívüli horderejű kérdéssel már 1890. és 1891. budgetbeszédében (1889. nov. 23. és 1890. nov. 6.) behatóan foglalkozott.

A rézváltópénz szaporításáról szóló törvényjavaslat tárgyalását is alkalmul használja fel arra, hogy Horánszky Nándor 1891. május 26-iki nagy beszédére reflektálva, örömet fejezz ki a fölött, hogy Horánszky felszólalása egy nagy lépéssel visz közelebb a valuta-reform megvalósítása felé. Kijelenti, hogy ölméből nem von le az, vagy legalább nagyon keveset, hogy egyik-másik részletre nézve nem lehet Horánszkyval egy véleményen. Ezért néhány polemikus megjegyzést tesz Horánszky beszédére.

Tisza István: T. Ház! Én mindössze egy pár igen rövid megjegyzés megtételére veszem igénybe a t. Ház figyelmét. A dolog lényegét illetőleg nem is volna sok hozzátenni valóm ahhoz, amit előttem szóló t. képviselőtársam elmondott. Amennyiben pedig egyik vagy másik részletben nézeteink talán eltérnek egymástól: ennek megvitatása később lesz helyén, mikor az illető konkrét javaslatok feküsznek előttünk.

Elsősorban azon szándék vezet felszólalásomban, hogy örömet fejezzem ki azok fölött, miket különösen most előttem szóló t. képviselőtársamtól hallottam. Hiszen régóta óhajtottam azt, régóta törekedtem arra, hogy ezen eszmék és ezen elvek kifejezést nyerjenek pártkülönbség nélkül, mint az ország megtisztult, leiszürödött közvéleményének nyilatkozata. (*Helyeslés.*)

T. képviselőtársam mai felszólalása egy nagy lépéssel visz közelebb ezen cél felé és én nem tehetem, hogy azonnal meg ne ragadjam az alkalmat, hogy e fölött örömet fejezzem ki. Ezen örömömből nem von le természetesen az, vagy legalább nagyon keveset, hogy egyik-másik részletre nézve, mint előbb is jeleztem, nem lehetek t. képviselőtársammal egy nézeten.

E tekintetben most előbbi nyilatkozatomhoz képest tisztán csak két oly rövid megjegyzésre szorítokozom, melyet felemlíteni szükségesnek tartok, mert nem szeretném, ha — meglehet tévesen — de azt a benyomást tenné t. képviselőtársam beszéde, hogy azon általa felemlített kérdések valóban kontroverz természetűek, vagy oly kérdések, melyekben a magyar álláspont nem volna tiszta és kétségtelen. Az egyik a sóbánya-jegyek kérdése. Ezt, ha jól vettem ki t. képviselőtársam felszólalását, ő is nem annyira azon szempontból hozta fel, mintha ez kontroverz kérdés volna, hanem a jövőbeli rendezéssel kapcsolatban utalt a mai helyzet némely hátrányaira. Igen könnyen lehetne azonban felhasználni ezen nyilatkozatát, ha nem rektifikálnám, vagy esetleg a t. képviselőtársamnak nem nyílnék alkalma, hogy rektifikálja azt, arra, mintha itt némi kétely merülne fel aziránt, hogy a sóbánya-jegyekben mutatkozó keveslet pótlására kibocsájtott államjegyek jogi természete milyen és azok beváltási kötelezettsége kit terhel.

Azt hiszem, abban egyetértek t. képviselőtársammal, hogy e tekintetben teljesen tiszta a helyzet, A törvény világosan rendelkezik úgy, hogy a sóbánya-jegyek kevesletének pótlására kibocsátott államjegyek beváltási kötelezettsége kizárólag az osztrák kormányra hárul.

A másik kérdés, amelyet meg kívánok említeni, az egyesületi tallérok, a régi tallérok kérdése. Itt ismét — az adatok sem lévén kezembem — anélkül, hogy belemehetnék a dolog érdemleges előadásába, bátor vagyok azon határozott meggyőződésnek adni kifejezést, hogy itt a jogi álláspont teljesen kétségtelen és semmiféle jogosult indok és alap arra, hogy az osztrák-magyar monarchiával szemben a külföld követelést támaszthatna, fenn nem forog.

Ezek után visszatérhetek oda, hogy ismételten hangsúlyozzam örömet afelett, hogy a valutarendezés kérdése nemcsak mintegy¹ odadobott szó, de némely tekintetben már életbevágó részleteiben is nálunk nem pártkérdés, hanem erre nézve talán már ma is konstatálhatom az egységes magyar közvélemény létezését. És tehetem ezt nemcsak azokra nézve, amiket t, képviselőtársam általánosságban a valuta rendezésének üdvösségéről elmondott; de igen nagy örömmre szolgált, hogy tehetem arra nézve is, amit a monometallizmus és bimetalizmusra vonatkozólag mondott s örömmre szolgált, hogy oly párt részéről, mely eddig e kérdésben nem nyilatkozott, most egy határozott és minden kétséget kizáró nyilatkozat történt a monometallizmus álláspontja mellett. Erre vonatkozólag csak egyet akarok megjegyezni — és nem is akarok vitatkozásba bocsájtkozni a felett, hogy elméletileg a bimetalizmus vagy monometallizmus helyesebb-e, bár én az utóbbinak híve vagyok — és ez az, hogy a bimetalizmus híveinek is be kell látniok, hogy éppen a mi viszonyaink között a bimetalizmus nem vihető keresztül másképpen, legalább érdekeink könnyelmű kockáztatása nélkül nem, mint úgy, hogyha előbb az aranyvalutára térünk át s azután, ha ez sikerül, fogadunk el egy, esetleg létrehozható nemzetközi bimetalisztikus alapot.

Hasonlókép nem hangsúlyozhatom eléggé egyetértésemet arra vonatkozólag, amit t. képviselőtársam a csonka valuta előnyeiről és hátrányairól elmondott.

Én nem vagyok oly szkeptikus e dolgot illetőleg, mint eddig sokan éppen a pénzügyi körökben. Meg vagyok róla győződve, hogy a szükséges arany — egyes akut krízisek perceit leszámítva — bármikor megszerezhető lesz. De azt tartom én is, hogy arra, hogy ez az arany meg legyen tartható, szükséges, hogy a rendezés radikálisan, szigorú és egészséges alapon vitessék keresztül és minden koncesszió, melyet ezen a téren tenni lennének kénytelenek, veszélyeztetni fogja a rendezés állandó sikerét.

Ahhoz, amit a reláció megállapításának idejére nézve mon-

dott t. képviselőtársam, azt hiszem — aki a dolog részleteivel komolyabban foglalkozott — tudja, hogy szó nem fér.

Nem is képzelhető a dolog megoldása másként, minthogy az effektuálás szukcesszíve történjék, s hogy ezen a téren az értékreláció megállapítása legyen az első lépés. Ez a dolog természetéből folyik s e nélkül a kérdés megoldásához hozzá sem lehet fogni.

Ami magát a reláció kérdését illeti, e tekintetben elmegyek a t. képviselő úrral odáig, hogy én is azt mondom, mikép a szigorú egyoldalú jog szempontjából vitatható és talán érvényesíthető volna t. képviselőtársam azon álláspontja, hogy az állam nem köteles az új pénzben többet adni egy forintért, mint ami egy negyvenötöd font ezüst mai piaci árának megfelel. Ez az álláspont azonban, mint mondtam, egyedül a rideg jog szempontjából fogadható el. De ha figyelembe vesszük közgazdasági viszonyainkat, ha meggondoljuk azt a felfordulást, mely összes pénzügyi és hitelviszonyainkat, valamint államháztartásunkat érné, ha ez az álláspont teljes szigorral érvényesítették: akkor aligha állíthatjuk azt, hogy a közgazdasági szempont is e mellett érvényesül.

Ennek kiegészítésül t. képviselőtársam annyit mondott — amit azért említek fel, hogy ne látszhassam oly színben, mintha t. képviselőtársam szavait félreérteném, vagy másképp akarnám feltüntetni — hogy azt tartja a minimumnak, amit a kormánynak adni kell s ennél többet adni lehet. Hogy mennyivel lehet többet adni, arra csak egy megjegyzést tett, tudniillik azt, hogy az átlagoknak kiszámítását nem akceptálhatja s minden átlagot önkényesnek tart.

Hát, t. Ház, ha mi egyáltalán figyelembe akarjuk venni a mai osztrák-magyar forintnak tényleges értékét, vájjon, hogy kaphatjuk meg helyesen ezt az értéket? Úgy-e, ha egy napot választunk ki és az aznapi értéket vesszük irányadóul, vagy úgy, ha egy rövidebb, vagy hosszabb időszakra terjedő átlagot veszünk a számítás alapjául? És én azt hiszem, aziránt megint aligha leszünk eltérő nézetek, hogy sokkal bizonytalanabb, sokkal önkényesebb volna eljárásunk, ha találomra, vagy éppen célzatosan választanánk ki egy napot akkor, amikor a lefolyt esztendőben is papírpénzünk árfolyama csaknem 10, vagy talán teljes 10%-ra menő ingadozásokat mutat fel, — mondom, — sokkal önkényesebben járnánk el ez esetben, mintha egy hosszabb időszak átlagait vesszük irányadóul és ezekből állapítjuk meg azon árfolyamot, melyben a mai osztrák-magyar forintnak értéke leszűródik.

Abban a tekintetben, hogy a mai érték és az átlag közt bizonyos eltérés lesz — ha figyelembe vesszük az adatokat, melyeket igen könnyen összeállíthatunk — azt hiszem, megint nem lehet köztünk nézeteltérés. A mai érték, azon ideiglenes emelkedés dacára, melyet én, megvallom, nem tartok egészséges, természetes

közgazdasági okokra vissza vezethetőnek, az arany árfolyama 118 lévén — körülbelül 17%-nak felel meg. Ha tanulmányozzuk a múlt évek átlagait, ez átlagok természetesen különböző alapon állíthatók össze, a számítás üthet ki úgy, vagy amúgy, különösen aszerint), hogy az utolsó éveket, amelyekben már bizonyos kivételes helyzet jelei s kivételes körülmények befolyása volt észlelhető, elimináljuk ezen átlagszámításból vagy sem és azt hosszabb vagy rövidebb időre terjesztjük-e ki, visszafelé menve: ezen átlagok közül a legalacsonyabb, melyet ki tudtam számítani oly alapon, amelyet elfogadhatónak tartok, 21% volt, a legmagasabb átlag pedig megközelíti a 25%-ot, vagyis a 2 frankos forintot, melyre t. barátom mint elérendő célra mutatott rá.

Már most. itt mindenesetre fonák helyzettel állunk szemben; kevésbé fonák ugyan, mint ezelőtt pár hónappal a 113%-os árfolyam mellett volt, de fonák a helyzet ma is. A pénznek azon tulajdonosa, ki azt ma forgatja, eladja, kölcsönadja 117%-os árfolyam alapján, annak van kitéve — én legalább nem képzelem a kérdésnek más megoldását — hogy — mondjuk — 121—125 százalék közt, esetleg teljes 125% árfolyam mellett fogja azt az új rendezés bekövetkeztével visszakapni. És megvallom, azon körülményt, hogy az aranypénz árfolyama a múlt hónapokban 113-ról 117-re felemelkedett, elsősorban annak tulajdonítom, hogy a pénzpiac ma már bizonyos jelekből következtet a valutarendezés közelgésére, hogy a nézetek tisztulnak és mindinkább érvényesül azon felfogás és azon vélemény, hogy az átmenet aránylag magas értékeláció alapján fog megtörténni és a pénz maga igyekszik azon nívót megközelíteni és elérni, melyre a végleges rendezés helyelkedni fog.

Ezen állapottal szemben, amely ma tényleg hátrányos a hitelezőre nézve, azt hiszem, a hitelező nem tehet jogosult szemrehányást sem az adóssal, sem a magyar állammal szemben és nem kívánhatja, hogy a magyar állam őt ezzel szemben megoltalmazza, mert a magyar állam, amikor betiltotta a szabad pénzverést, ezzel oly intézkedést állapított meg — és t. képviselőtársam szerint is helyesen — amely kétségtelenül egy mesterséges beavatkozás volt a pénz árának alakulására és mesterséges emelése volt a pénz vásárlási erejének. Ennek a mesterséges emelésnek hasznát látta a hitelezőosztály évek hosszú során át és azt hiszem, hogy ezen általa élvezett haszonnak egy részét jogosan kívánhatjuk tőle vissza ma, ha az értékeláció megállapításánál a mai magas pénzértéknél valamivel alacsonyabbnak vesszük fel az osztrák-magyar pénznek az értékét.

Utal t. képviselőtársam a magyar gazdaközönségre is. Kiemelte azt, hogy már a gazdaközönségben is *(Halljuk! Halljuk!)*

tisztulni kezdenek a nézetek, kezd a magyar gazdaközönség is megbarátkozni a valutarendezéssel. Én hiszem és remélem, t. Ház, hogy ez a kezdet mentői előbb befejezésre is fog jutni és hogy a magyar gazdaközönség teljes tudatára fog jutni annak a valóban merőben eltévesztett álláspontnak, amelyet az egész, hogy úgy mondjam, valutarendezési kampány kezdetén elfoglalt. Valóban, semmi sem mutatta inkább azt a felületességet, amellyel ezen érdekeinkre nézve oly fontos kérdéssel még kevés évvel ezelőtt foglalkoztunk, mint az az áramlat, amely Németországból szivárgott át mihozzánk. Nincs más szó rá, t. Ház, mint hogy, a leggyengédebb módon kifejezve, felültünk a német agrárius törekvéseknek. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* A német agráriusoknak igenis immetallisztikus érdekeik vannak, vagy igenis rosszabb német valutára vonatkozó érdekeik lehetnek, de minálunk, t. képviselőház, teljesen ellenkezően áll a dolog; mert hiszen mi, amint éppen ma t. képviselőtársam is kifejtette, nem egy megromlott pénznek a teljes értékét akarjuk visszaállítani, hanem a ma is felcsigázott értékű pénznek további emelkedését akarjuk megakadályozni; úgyhogy mi azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy míg mindenütt, ahol valutarendezésről beszélnek, azon összes közgazdasági és politikai előnyökkel szemben, amelyek nálunk is felmerülnek, mint igen lényeges hátránnyal kellett számolni azzal, hogy a pénz belértékének emelése sújtani fogja az adózó osztályt és a hazai termelést: nálunk egészen ellenkezően áll a dolog; nálunk a valutarendezés nem a pénz értékének emelkedésével, hanem a pénz értékének némi csökkenése mellett mindenestre a későbbi emelkedés megakadályozásával fog járni, úgyhogy azon egy szempontból is, amely mindenütt másutt hátránya volt a valutarendezésnek, csak örömmel üdvözölhetjük és türelmetlenül várhatjuk azt.

Én tehát, t. Ház, azon reményemnek adhatok ismételve kifejezést, hogy nagyon rövid idő alatt tisztában lesz azzal itt az országban is mindenki, tisztában lesz a t. kormány és tisztában lesznek azon egyéb faktorok, akiknek a közreműködésére szükség van, hogy Magyarországon egy éles közvélemény kívánja a valuta rendezését monometallisztikus alapon, kívánja pedig ezt sürgősen, kívánja ezt minden felesleges időhaladék elkerülésével és minden további interkalaris veszteségek lehető mellőzésével és én nagyon kérem a t. kormányt: járjon el ebben a tekintetben, ebben a meggyőződésben és legyen meggyőződve arról is, hogy ha arról kellene az ország közvéleményének meggyőződnie, hogy egy ilyen kérdésben, amelyben egyértelmű az egész magyar közvélemény, amely életérdekét képezi nemcsak a magyar közgazdaságnak, de a monarchia másik fele közgazdaságának is, ahol tehát érdekellentétéről e monarchia két fele közt nem lehet szó; ha mondom, azon meggyőződésre jutnánk, hogy ilyen kérdésben is paralizálhatják a magyar kormány üdvös törekvéseit kicsinyes szempontok, kicsi-

nyes érdekek a monarchia másik felében: meg vagyok róla győződve, hogy ez senkire és semmire sem volna oly hátrányos, mint azon politikai irányra, amelynek sarkalatos tételét képezi az, hogy mi meg tudjuk érdekeinket óvni az Ausztriával való szövetség alapján és fenn akarjuk azt tartani, mint érdekeinkre kívánatosat. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ezeknek megjegyzése után magát a törvényjavaslatot elfogadom. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A törvényjavaslat mint az 1891:XXII. t.-c. emelkedett törvényerőre.

23. 1891 június 3. országos ülés. — A közigazgatás és az önkormányzat rendezéséről a vármegyékben szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: A közigazgatás államosítását már Tisza Kálmán kormánya felvette programjába. Még egyszer Kossuth Lajos honossága. Közigazgatásunk történeti fejlődése. Választási és kinevezési rendszer. Polémia Apponyival: módosítások a javaslaton és a „mérsékelt ellenzék; a közszabadsági biztosítékok. A német államtudomány bizonyos alaptételei nem találnak a magyar viszonyokra. — Félremagyarozott szavak helyreigazítása: válasz Apponyinak. (Napló XXIII. k., 331—339. és 341. 1.)

Gr. Szapámi Gyula miniszterelnök 1890 március 17. képviselőházi beköszöntő beszédében bejelentette, hogy *ni* vezetése alatt alakult kormány az állami közigazgatást szándékozik behozni. Ezen sarkalatos programpontra megfelelően 1891 március 7-én mint belügyminiszter — a jobboldal hosszas éljenzése között — előterjesztette a „közigazgatás és az önkormányzat rendezéséről a vármegyékben“ szóló törvényjavaslatot. (írom. XXVI. k., 1011. sz.)

A vármegyei közigazgatás ú. n. „államosításának, illetve az erre irányuló törekvéseknek politikai életünkben már akkor hosszabb története van. Visszanyúlok a múlt század 70-es éveinek közepéig. A közigazgatási reformot állami közigazgatással br. Sennyey Pál követelte először egy költségvetési beszédében, ahonnan e követelés belekerült a Sennyey vezérlete alatt alakult konzervatív párt, a Sennyey-párt 1875-iki képviselőválasztási szózatába. A Sennyey-pártnak (az 1877-iki gazdasági kiegyezési javaslatok és Bosznia megszállása miatt) a szabadelvű pártból kivált töredékekkel való fúziójából keletkezett „egyesült ellenzék“, mely később a „mérsékelt ellenzék“, majd 1891 ő-ze óta a „nemzeti párt“ elnevezése alatt működött, lett a Sennyey-féle közigazgatási reformgondolat örököse. Persze, a közigazgatás államosításának eszméje a „mérsékelt ellenzék“ kebelében, melyet „habarékpárt“-nak nevezettek és ahol csak lassan alakult ki az elvi egységen alapuló benső cohaesio, csupán hosszú vajúdas után talált egyértelmű elfogadásra. Nagyon nehezen sikerült a pártban a municipalisták és az állami közigazgatás hívei között megegyezést létesíteni, noha Sennyey hívei egyénileg állandó: n kitarítottak a reform mellett. A szabadelvű pártból csatlakozottak között Grünwald Béla volt a közigazgatás államosításának leghatározottabb előharcosa és Szilágyi Dezső, ki miután azt előbb ellenezte, később egész erejével melléje szegődött és a mérsékelt

ellenzék közigazgatási reformprogramjának kidolgozásában (az 1886. évi megyerendezési vita alkalmából) oroszlánrésze volt. Akkor, a törvényhatóságokról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor, a mérsékelt ellenzék túlnyomó többsége a közigazgatási reform kérdésében már megállapodásra jutott, a vármegyei közigazgatási tisztviselők kinevezését kívánta bizonyos szabadsági biztosítékokkal kapcsolatban. A Szapáry-féle törvényjavaslat tehát alapján megfelelt a mérsékelt ellenzék egyik régebbi sarkalatos programponyjának.¹

Habár az állami közigazgatás eszméjét a 67-es alapon álló Sennyey-párt, illetve utóda, a mérsékelt ellenzék karolta fel először, a kinevezési rendszernek nemcsak ebben a táborban voltak hívei. Már a közigazgatás reformja érdekében 1880-lban tartott nevezetes belügyminiszteri enquete tanácskozinányain az egybehívott elméleti és gyakorlati szakférfiak jelentékeny száma pártkülönbség nélkül a kinevezés mellett nyilatkozott. A 80-as évek folyamán a kormányt támogató többség soraiban is tetemesen szaporodott a kinevezési rendszer pároléinak száma. Már az 1886: XXI. t.-c. parlamenti tárgyalása alkalmával az országgyűlés mindkét házában a szabadelvű párt tagjai közül is többen a kinevezési rendszer behozatalát kívánták. Tisza Kálmán miniszterelnök pedig még az 1889. év őszén Nagyváradon kijelentette, hogy a kormány a közigazgatás államosítását felvette programjába a. 2 * (Sőt már 1881-ben a képviselőválasztások alkalmával ugyancsak Nagyváradon odanyilatkozott, hogy még egy kísérletet tesz a választási rendszerrel, fél azonban attól, hogy a viszonyok megváltozása folytán ezen rendszerrel szakítani fog kelleni.) Tisza Kálmán 1889-i nyilatkozata³ tehát azt mutatja, hogy a közigazgatás államosítása nem csupán a Szapáry-kormány programja volt, hanem már az előbbi kormány is megvalósítani akarta. Azonban a Szapáry-kormányé az elsőség érdeme annyiban, hogy elsőnek terjesztett átfogó szervezési törvényjavaslatot a képviselőház elé a vármegyei közigazgatás rendezéséről a kinevezési rendszer alapulvételével és ezenkívül határozott programot adott a közigazgatási reform egészére, a közigazgatás általános rendezésével összefüggő összes egyéb törvényhozási feladatokra nézve is.

Az 1891 márc. 7-én benyújtott közigazgatási reformjavaslatot a közigazgatási bizottság hosszas és alapos előkészítő tárgyalásban részésítette, amelynek során több oly módosítást hozott javaslatba, mely az eredeti szöveggel szemben lényegesen növeli a közsabadság (egyéni és nemzeti szabadság) biztosítékait: mind a tisztviselők felelőssége, mind a képviselőválasztások szabadsága, mind az önkormányzati elem befolyásának emelkedése és az önkormányzati decentralizáció érvényesülése szempont-

1 L. idevonatkozólag gr. Apponyi Albert Emlékiratait (I. k. 66, 117, 130., 138., 186. 1.) és ugyancsak Apponyi Beszédeit. (I. k. 431. s. k. 1.) Igen becses a közigazgatási reform történetére vonatkozólag is Concha Győző dolgozata az 1880. közigazgatási ankétról és kitűnő tanulmánya az 1891. közigazgatási javaslatról.

2 A Tisza-kabinet rekonstrukciója alkalmával (1889 ápr. havában) Szi-lágyi Dezső elfogadtatja a közigazgatás reformjának gondolatát Tisza Kálmánnal. (Niamessny Mihály fentebb idézett tanulmányának 211. 1.)

3 L. „A Magyar Nemzet Történeté” -nek X. 756. 1.

jából. A képviselőházi tárgyalás alapjául a törvényjavaslatnak a bizottság által módosított szövege szolgált. Az általános vita 1891 május 29-én kezdődött.

Perczel Dezső, a közigazgatási bizottság előadója, a vitát bevezető hosszabb beszédében kifejti, hogy a javaslat azt a célt kívánja megvalósítani, amelynek elérésére a magyar törvényhozás az 1848-iki nagy alkotmányjogi átalakulás óta törekszik. Azt a célt, hogy a parlamenti kormányrendelet és vármegyei intézmény egymással összhangba hozassák, a kettő között megfelelő szerves kapcsolat létesüljön. Ennek u nagy problémának a mai átalakult társadalmi és közigazgatási viszonyok folytán csak egy megoldása van: a vármegyei közigazgatás végrehajtó közegeinek kinevezése. Az, hogy a közigazgatás intézése a vármegyében az önkormányzati elemeknek bizonyos fokú közreműködése mellett ne választott vármegyei, hanem kinevezett állami tisztviselőkre bízassák. A vármegyei tisztviselők kormányhatósági kinevezése, mely a törvényjavaslat sarkalatos alapelve, az ily értelemben használt államosítás jelszava nem új keletű. A közjogi alapon álló ellenzék már régebben kívánja Űz állami közigazgatás behozatalát, sőt a legutóbbi (1887-iki) általános választások óta a kormánypárt kebelében is mindinkább meggyőződéssé vált a kinevezési rendszer megvalósításának szükségessége. A természetes megérés e stádiumában nyújtotta be a jelenlegi kormány a szóbanforgó javaslatot. A törvényjavaslat a céljául kitűzött feladatot akként oldja meg, hogy habár a vármegyék önkormányzati hatásköréből elvonja a tisztviselőválasztás jogát, viszont az önkormányzat többi lényeges alkatrészét nem érinti, sőt a kormány felügyeleti jogának szűkebbre szorításával a vármegyéknek önkormányzati hatáskörükben az eddiginél sokkal szabadabb mozgást enged. Az önkormányzati elem részére nagyobb teret nyújt az állandó választmány hatáskörének kibővítése és a közigazgatási bizottság összealkotásánál a szabad társadalmi elemnek biztosított túlsúly által. Mindezek a közigazgatás menetének javulásán túl oly előnyök, melyek bő kárpoztást adnak a választási jog elvonásáért. Ilyen a kinevezési rendszer életbeléptetéséből a közszabadságra veszély ne származhassék, a javaslat igyekszik a szabadság követelményeit kielégíteni. (Képviselőválasztási szabadság, a fegyelmi eljárás reformja, a tisztviselők esküformája, az 1886: XXI. t.-c. 20. §-ában foglalt alkotmánybiztosítéknak a kinevezendő állami tisztviselőkre kiterjesztése.) A közigazgatás jogszerűségét a közigazgatási bíráskodásról a kormány által még az ez évi őszi ülészen előterjesztendő törvényjavaslat fogja biztosítani, amely javaslat alapelveit magábanfoglaló tervezet a közigazgatási bizottság jelentésébe is felvétellett. A törvényjavaslat ellen különösen két súlyos kifogást hoznak fel. A legfőbb az, hogy megölné a vármegyét. Ennek az állításnak éppen az ellenkezője igaz. A javaslat nem hogy megsemmisíteni nem fogja a vármegyét, sőt inkább a hathatós és tevékeny önkormányzatra fogékonyabb és képesebb szervezetté fogja átalakítani. A második fő ellenvetés, hogy e javaslat a kormány omnipotenciájára vezetne. Hát kétségtelen, hogy erősíteni fogja a kormány hatalmát, de oly biztosítékok mellett, hogy ebből a közszabadságra nem kár, hanem haszon származik. És különben is a leghatékonyabb alkotmánybiztosíték: erős kormány mellett erős parlament. Előadó utal még arra, hogy a jó közigazgatás követelményein kívül még nemzetiségi szempontból is szükséges a kinevezési

rendszer behozatala. Ajánlja a törvényjavaslatnak a bizottság szövegezése szerinti elfogadását.¹

Előadóval szemben Szederkényi Nándor alkotmányjogi (különösen alkotmányvédelmi) okokból élesen állást foglal a javaslat ellen és a függetlenségi párt nevében beadott hosszú határozati javaslatban indítványozza, hogy az államostási törvényjavaslat tárgyalás alapjául el ne fogadtassák s a kormány utasítandó, terjesszen elő oly javaslatokat, melyek „a megyei rendszernek a szabad választás mellett való fenntartásával s az önkormányzat biztosításával a közigazgatási bíróság szervezése, a köztisztviselők szolgálati rendjének s felelősségre vonásának szabályozása, továbbá az országos képviselő-választások tisztaságának és szabadságának biztosítása s a kérvénnyel megtámadott képviselőválasztások kúriai bírósági eldöntése által egyrészt a parlament függetlenségét, másrészt a jó közigazgatást s a közszabadságok sértetlen gyakorlását biztosítják“.

Gr. Szapáry Gyula miniszterelnök szerint a parlamentáris kormányforma csak oly módon egyeztethető össze a megyei rendszerrel, ha a végrehajtó hatalom közegei az állam által kinevezetnek. Kifejti azokat az okokat, amelyek szükségessé teszik a közigazgatási reform megalkotását. A mai rendszer tarthatatlan. Ezt a törvényt nem azért kell meghozni, hogy a kormány hatalma növeltéssék, hanem meg kell alkotni magának a közigazgatásnak, az államnak és az egyes polgároknak jól felfogott parancsoló érdekében. Az sem áll, hogy a törvényjavaslat megcsontítja a megyék jogait és ez által veszélyezteti azok fennállását. Mert ha az összehasonlítást nem az 1848 előtt fennállott, hanem az 1870:42. t.-c. és az 1886:21. t.-c. alapján ma fennálló megyével tesszük: akkor, kivéve a tisztviselőválasztás jogának elvételt, a megye jogai nemcsak hogy nem csontíttatnak, de igen nagy mértékben kitágíttatnak. Teljesen tévesnek tartja azt a felfogást, hogy a megyéket a közszabadság biztosítása végett kell erősíteni. A közszabadság biztosítékait nem az ország egyes részeinek, nem a törvényhatóságoknak, hanem az egységes magyar államnak erősítésében kell keresni. Az 1848-iki törvényhozás, mely az egységes magyar államnak alapjait lerakta, a nemzet akaratának nyilvánítását a parlament kezébe tette le. Ezen hatalom mellett vagy ezen hatalommal szemben más alkotmányvédő hatóságot létesíteni, teljesen helytelen és retrogád lépést jelentene. Előadja még, hogy a szönyegen lévő javaslat korántsem meríti ki a közigazgatási reform egészét. Ez csak a kezdő lépés. Hogy mely törvényjavaslatok fognak ezután következni s mely javaslatok vannak a kormány felfogása szerint összekötésben a közigazgatás általános rendezésével, erre nézve már a jelen törvényjavaslatához csatolt indokolás általános része nyújt tüzetes tájékoztatást. Ezek közül a gyám- és gondnoksági ügyekről, valamint a közigazgatási bíróságról szóló törvényjavaslat tárgyalását tartja különösen sür-

---

¹ Feltűnő, hogy előadó egy szóval sem emlékezik meg az eredeti javaslat 21. és 22. §-ának, mely a tisztviselők felelősségére vonatkozik, a közigazgatási bizottságban történt olyatén módosításáról, mely által a javaslatnak az egyéni szabadságra veszélyes jellege elvetetett. Továbbá arról, hogy a bizottsági tárgyalás során a javaslatban tervezett főispáni jóváhagyási, megsemmisítő és felfüggesztő hatáskör elejtésével a vármegyék önkormányzati szabadsága, önálló rendelkezési joga (autonómiaja) lényegesen kibővül.

gősnek. A kormány mindent elkövet, hogy ez utóbbi törvényjavaslat a közigazgatás államosításáról szóló törvénnyel lehetőleg egy időben léphessen életbe. E két javaslaton kívül súlyt fektet a kormány a községi törvénynek mielőbbi módosítására, mint ami szoros összefüggésben van a jelen javaslattal. Ajánlja elfogadását, mert határozott meggyőződése, hogy annak hatályba lépése folytán a közigazgatás javulni fog és hogy e javaslat igen hathatós eszköze a magyar állam megszilárdulásának. A jó közigazgatás a magyar államnak sokkal hívebb és megbízhatóbb barátokat fog szerezni, mint bármely erőszakos eljárás.

Gróf Apponyi Albert nagyszabású beszéd keretében indokolja meg, hogy — ellentétben a szélsőbaloldalnak a Szederkényi-féle határozati javaslatban lefektetett elutasító álláspontjával — miért fogadja el pártjával egyetértőleg általánosságban a törvényjavaslatot. Azzal kezdi, hogy mióta politikai pályán működik, a közigazgatási reform megalkotása volt politikai hitvallásának legsarkalatosabb tétele abban az irányban, hogy a belügyi közigazgatás végrehajtó közegei kinevezés útján nyerjék alkalmazásukat, de hogy e mellett a valódi önkormányzat, a jogvédelem és a közszabadság minden biztosítéka létesíttessék. Ennélfogva, midőn a kormány a tárgyalás alatt levő javaslatot benyújtotta és ő abban az említett biztosítékok szempontjából sokféle hiányosságot látott: az ő programja egész határozottsággal egy dologra kötelezte. Nem volt szabad a kezdeményezéssel szemben minden további kísérlet nélkül mereven elutasító álláspontot elfoglalnia; de nem is lett volna szabad ahhoz hozzájárulnia, hacsak az általa szükségesnek tartott biztosítékokat a kellő mértékben meg nem nyeri. Kötelessége tehát világosan elő volt írva: törekedni arra, hogy a javaslatnak azon hiányai, melyek miatt ő azt el nem fogadhatná, javíttassanak és hogy azok a biztosítékok, amelyek a megkezdett közigazgatási reform egész képében hiányoztak, megszereztesse. Hozzáfogott tehát ehhez a munkához a közigazgatási bizottságban elvarátaival együtt. A munkának eredménye most a Ház előtt fekszik: a közigazgatási bizottság által némi tekintetben átdolgozott javaslat, továbbá azok a kormányintézkedések, melyek részint a bizottság jelentésébe foglaltattak, részint ebben a Házban, részint a bizottságban tétettek és ezáltal nem kevésbé kötelezők, hogy a bizottsági jelentésbe bele nem foglaltattak. Mindezeket együttvéve kell most bíráló tárgyává tennie, hogy megfelelhessen arra a kérdésre, hogy ő és pártjának tagjai, akiknek a közigazgatási reform említett biztosítékaival együtt évek óta programja volt, minő magatartást kövessenek a javaslattal szemben. Csak egy indok lehetett volna elég nyomatékos arra, hogy e részben visszautasító álláspontot foglaljon el: ha tudniillik az általa mindenkor kívánt önkormányzati, jogvédelmi és közszabadsági biztosítékokat kielégítő mértékben meg nem nyerhette volna. Ezt kívánja most tüzetes és tárgyilagos vizsgálat tárgyává tenni, hogy a mérleget felállíthassa. Vizsgálata a következő mérleget eredményezi: „Azokból a biztosítékokból, melyeket mindenkor felállítottunk, a megyei kormányzatnak mélyítését és biztosítását oly fokig értük el, mely ha nem is teljesen kielégítő, a mai állapotokhoz képest igen nagy haladást képez. A honpolgárok jogvédelme (közigazgatási bíraskodás) tekintetében a kormány kötelező ígéreteinek alapján kielégítő törvény biztosítva van. A tisztviselők jogviszonyai tekintetében a hozott intézkedéseknek egy része kielégítő; egy része, különösen az, mely a hivatalvesztés eseteiben nem tett független bíróságot

főfórummá, ki nem elégtő s az én nézetemmel meg nem egyező. (Idevonatközlőlag beszédének megelőző részében kijelenti, hogy a fegyelmi jog kérdésében van a leglényegesebb eltérés az ő és a többség álláspontja között.) A politikai szabadság tekintetében azt, amit a 16. szakasz tartalmaz, nem tartom kevésre becsülendő eredménynek; de ennél többet kívánok, többet akarok is, óhajtok is elérni. A választási visszaélések fékezésére szolgáló törvényes intézkedést, a kúriai bíraskodást, még ezen országgyűlés alatt fogjuk törvénybeiktatni: csak tőlünk függ. (A kúriának a választási ügyekre vonatkozó bíraskodására nézve t. i. szintűgy kötelező kormánynyilatkozat tétetett, mint a közigazgatási bíraskodásról szóló törvény mielőbbi megalkotása tekintetében.) Ha ebből levonom a bilance-ot és ha így szembeállítom a követelmények közül azt, amit már értünk, azzal, amit nem értünk el, vagy csak tökéletlen mértékben értünk el: akkor tagadhatatlan, hogy igen túlnyomó arányban áll az, ami azokból megvalósult, vagy minden bizonnyal megvalósulni fog, ahhoz képest, aminek megvalósítása részben megtagadtatott, részben bizonytalan mondattott. De így még nem teljes a bilanee, mert ha az így szembeállított tényezők, ha a mérleg két serpenyőjébe fektetett súlyok viszonyát meg akarom állapítani: még egy nagy súlyt kell az egyik, a javaslat melletti serpenyőbe tennem, amelyről eddig meg sem emlékeztem, tudniillik a reformot magát, magát a tény, hogy a közigazgatás refomja abban az irányban érvényesül, amint mi akartuk évekkel ezelőtt“. Kifejti azután, hogy minő súllyal bir reá a reform azon része, mely a közigazgatás végrehajtó közegeinek az eddigi periodikus választás helyett kinevezés útján való kiszemelésében áll. Kiemeli a kinevezési rendszer előnyeit mind a közigazgatás jósága, mind a nemzetiségekre való kedvező hatása s ez által Magyarország állami egységének megszilárdítása szempontjából. Akármilyen szempontból vizsgálja is tehát a dolgot, azt tartja, hogy fontosabb és a magyar nemzet regenerációjához szükségesebb és sürgősebb reform, Magyarország állami egységének és a magyar állami egység általános átérésének nélkülözhetlenebb előfeltétele nincs, mint a most tárgyalt reformjavaslat. Ha ezekből a szempontokból tekintjük a kérdést és ha magának a reformnak, a reform létrejövetelének ily nagy fontosságot tulajdonítunk: akkor nem eltűnő csekélységek-e azon különbözeti pontok, amelyek szóló álláspontja, a kormány és a közigazgatási bizottság álláspontja között még fennforognak? Nézete szerint, nem. Mert az általa kifejtett elsődleges fontosságú szempontokhoz képest eltörpülnek ugyan a személyes és pártpolitikai tekintetek, de a közszabadság követelményei nem törpülhetnek el, nem tekinthetők elenyésző csekélységnek, hiszen a magyar nemzeti létnek sarkalatos feltételei. Épp ezért azt a külnöbséget, mely a közszabadsági biztosítékok tekintetében közte és a kormány felfogása között fennmaradt, nem tartja kicsinynek, hanem fontosnak a felhozott nagy szempontok mellett is. És már most az a kérdés áll előtte, vajjon e differenciák miatt az egész javaslattól megtagadja-e hozzájárulását? Ha reménye volna, hogy a reformakciót az első lépésnél megakasztva, egy későbbi stádiumban a reformot a közszabadságnak teljesebb biztosítékai-val felruházva lássa életbelépni, úgy egy pillanatig sem habozna, hanem követné a tiszta logika útját és a javaslatot nem fogadná el. Ez esetben, ez volna a legbecsületesebb és leghazafiasabb eljárás. Ámde nem

így áll a dolog. Nem két olyan tábor áll egymással szemben, amelyik közül az egyik a reformot még teljesebb biztosítékokkal óhajtja, a másik pedig kevesebb biztosítékokkal. Ha így állana a helyzet, akkor merőben visszautasító álláspontot kellene elfoglalnia. De nem ilyen, hanem két más tábor áll egymással szemközt. Az egyik, a reformot nem akarja, sőt az ellen elkeseredett harcot kész folytatni: ez a függetlenségi párt. A mások tábor, a szabadelvű párt, az, amely a reformot akarja; habár kevesebb temperamentummal, mint aminőt kívánni lehetne. Ilyen két tábor összecsapásánál egy harmadik táborra, a mérsékelt ellenzékre, a semlegesség lehetetlen. Így állván a helyzet, ő és elvbarátai azon meggyőződésben vannak, hogy „a merőben tagadó és elutasító álláspont elfoglalásával vagy a reformnak sorsát kompromittálták volna, vagy az általuk képviselt közszabadsági biztosítékokat tették volna kétségessé: lelkiismeretes, jól átgondolt és hazafias kötelességérzet parancsolja tehát, bármit mondjanak és bármint kommentálják is eljárásukat, hogy a reform ezen első lépésétől a támogatást meg ne tagadják“. Álláspontjának indokolására kifejti még, hogy azon pártban, mely hosszú ideig van a hatalom birtokában, természetesen gyöngül az érzék a közszabadságok biztosítékai iránt. Viszont azon pártban, mely hosszú ideig ellenzéki, kifejlődhetik egy bizonyos egyoldalúság ezen biztosítékok javára és a hatalom jogos igényeinek hátrányára. Ezért, ha ezt a reformot egészségesen akarják megvalósítani, kell, hogy ez a két irányzat egymással kompromisszumra lépjen, egymást ellenőrizze. Ezt az ellenőrző befolyást elveszíteni a mérsékelt ellenzéknek éppen a közszabadsági érdekek megóvása szempontjából nem szabad. Nem szabad elveszítetnie a befolyást a dolgok további fejlődésére, mert hite szerint erre a befolyásra szükség van a reform további kiépítésénél. A kifejtett indokok voltak kizárólag elhatározó befolyással az ő és elvbarátai állásfoglalására. Hogy a sajtó egy része az ő eljárásuknak nem ilyen tárgyias, hanem személyes, pártpolitikai és ambiciózus céltakat tulajdonít, azzal legkevésbé sem törődik. Önző személyes célok szolgálata mindig távol állt tőle. Pártpolitikai szempont már csak azért sem játszhat itt szerepet elhatározásánál, mert „az a tisztázatlan eszme, melyet vulgo fúzió-nak neveznek, reá nézve ma, még ha a kormányt, ezen közigazgatási reform-kísérletnek további stádiumában követni képes volna is, erkölcsi lehetlenséget képez, elvi okoknál fogva“. „Érett és hosszas megfontolás után, minden kételyt kizáró bizonyosságával annak, hogy rég táplált meggyőződéséhez híven jár el“, a törvényjavaslatot a maga és elvtársi:li nevében általánosságban elfogadja.

Vadnay Andor (kormánypárti) hibáztatja, hogy a törvényjavaslat vezérgondolata az a hamis tantétel, hogy az önkormányzat nem az intézkedésben, a cselekvésben, hanem a felügyeletben, az állami közegek eljárásának ellenőrzésében áll. Holott megfordítva igaz. Az önkormányzat jól felfogott értelmében jelenti az intézkedési jogkör megosztását egyfelől az önálló polgárelem, másfelől az állami hatóságok között. Az önkormányzat lényege: az ingyenes szolgálattal kapcsolatos intézkedési jog az államért, az állam nevében. „Az önkormányzatnak kormányoznia kell a felügyelet és ellenőrzés joga az állami hatóságokat illeti“. Noha az említett helytelen vezérgondolat miatt a javaslatból egy; életerős, hatékony önkormányzat megteremtésének minden feltétele hiányzik, a javaslatot elfogadja.

Br. Prónay Dezső, ki a szélső baloldal ismeretes szemszögéből támadja a javaslatot, azokkal tart, (akik azt állítják, hogy igen sok vármegyében a vármegyei közigazgatás semmivel sem rosszabb, mint a közigazgatás azon ágai, amelyekben kinevezett állami hivatalnokok működnek.

A június 3-iki ülésen Kun Miklós (függetlenségi párti) egyebek között kérdi, vajjon alkotmányos eljárás-e az, hogy ez a képviselőház akarja megalkotni a közigazgatási reformot, holott az államosítás kezesztülvitelére csakis a képviselőház pártjainak számra legkisebbike, a mérsékelt ellenzék, kapott választóitól megbízást? Hiszen a közigazgatás államosítása a legutóbbi általános választások alkalmával egyedül a mérsékelt ellenzéknek volt lényeges programpontja. A kormánypárté annál kevésbé volt és lehetett, mert Tisza Kálmán nemcsak ellenzéki korában, hanem kormányelnökségének egész ideje alatt is a választási rendszer híve volt. De a mérsékelt ellenzék sem maradt hű eredeti államosítási programjához, mely szerint az államosításnak egyik elengedhetetlen előfeltétele a közigazgatási bírászkodás megalkotása, hanem megelégszik a közigazgatási bíróság felállításának pusztá ígéréttel. De miféle biztosíték foglaltatik a jelenlegi miniszterelnöknek idevágó ígéréttében? Hiszen Tisza Kálmán miniszterelnök is megígérte a honossági törvény revízióját és pedig különösen Kossuth Lajos honossága miatt. Megígérte ezt Tisza Kálmán miniszterársai élén és pártja helyeslésével. És mi történt? Tisza Kálmán nem tudván beváltani ígéréttét, lemondott. Az új kormányba egynek kivételével a régi kormánynak minden tagja belekerült. És mégis — noha Tisza Kálmán Ígérete nemcsak őt magát, hanem volt miniszterársait, a Szapáry-kormány tagjait is (kötelezte — ezzel az Ígérettel az új kormány nyíltan szembehelyezkedett, azt az elintézett ügyek lomtarába dobta. (L. Tisza Kálmán bukásának előzményeit Kossuth Lajos honosságával, illetve az Irányi-féle törvényjavaslattal kapcsolatban a fentebbi II. sz. a.)

Ugyancsak a június 3-iki ülésen szólalt fel Kun Miklós után Tisza István és a következő beszédben szállott síkra a javaslat mellett.

T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Az előttem szolt t. képviselő úr beszédjére csak két megjegyzést teszek. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik a t. képviselő úr azon állítására vonatkozik, hogy a közigazgatás államosítása csakis az új kormánynak, az új miniszterelnöknek képezi programját, az előbbiét nem képezte.

Mindazokkal szemben, amiket ezen állításhoz fűzött, egész röviden konstátálom, hogy a volt miniszterelnök már ezelőtt tíz évvel kijelentette, hogy még egy kísérletet tesz a választási rendszer fenntartására. *(Mozgás a baloldalon.)*

Nem 1886-ban, hanem 1881-ben, mondom, ezelőtt már tíz évvel kijelentette, hogy még egy kísérletet tesz a választási rendszerrel, fél azonban attól, hogy a viszonyok megváltozása folytán ezen rendszerrel szakítani fog kelleni; és hogy még mint miniszterelnök kijelentette ugyancsak Nagyváradon az 1889-ik év őszén, hogy a kormány az államosítást felvette programjába. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* A képviselő úrnak másik állítása, amellyel szemben szintén rektifikációval tartozom, a honossági

kérdésre vonatkozik. *(Halljuk! Halljuk!)* Ebben a volt miniszterelnök egy nyilatkozatot tett, amelyre nézve megjegyezte, hogy ezt kollégáival megbeszélve teszi. Ezen kívül tett még egy olyan nyilatkozatot is, amelyről megmondta, hogy kizárólag az ő személyére nézve kötelező. Az első tisztán arra vonatkozott, hogy a törvénynek meglevő szövege szerint, azokat, akik tiszteletbeli polgárai valamely városnak, honpolgároknak tekinti. A kormány többi tagjai nyilatkozatának ezen részére nézve voltak kötelezettségben, a többire nézve nem. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Ezek t. Ház, köztudomású tények a közelmúltból. Nem tehetek róla, de ha a t. képviselő úr ily tényeket illetőleg oly merészen hadilábra helyezkedik az igazsággal: akkor beszélhet nekem bármit, vádaskodhatok, handabandázhat, ahogy neki tetszik; de azt ne kívánja senkitől, hogy szavait komolyan vegye. *(Helyeslés! Úgy van! jobbfelől.)*

Egyébiránt nem terjeszkedhetem ki t. Ház sem az imént hallott beszédre, sem pedig azon felszólalások legnagyobb részére, melyeket a vita folyamán hallottam. Nem terjeszkedhetem ki első sorban azért, mert félek, hogy így is hosszú időre leszek kénytelen igénybe venni a t. Ház figyelmét; másodsor pedig azért, mert nem tartom helyesnek és célszerűnek, hogy a t. Ház figyelme az előttünk fekvő nagy kérdés érdemétől bármely irányban elvonassék. *(Helyeslés.)* Nem hagyhatok mégsem egy tényt említés nélkül. És ez az:, *(Halljuk! jobbfelől)* hogy úgy a bizottság kebelében, mint itt, a Házban, hogy többet nem említsek, br. Prónay Dezső t. barátom részéről, tegnap hangsúlyoztatott az, hogy a mai közigazgatás korántsem olyan rossz, mint minőnek azt feltüntetik. *(Halljuk! Halljuk!)* E nyilatkozatot egészen egyszerűen minden kommentár nélkül, de benső elégtétellel veszem tudomásul és egyúttal figyelmébe ajánlom a t. képviselő uraknak azt, hogy ezen kijelentések megtétele után gondolják meg, milyen túlzásokra ragadta el őket néha ezen téren is a pártszenvédély. *(Mozgás a szélső baloldalon.)* Azt azonban nem fogom tagadni és aki a viszonyokat ismeri, nem is tagadhatja, hogy nálunk rossz a közigazgatás. Nem olyan rossz, amilyenek azt némelyek feltüntetni szeretik, de határozottan sokkal rosszabb, mint aminő a régóta rendezett viszonyok között élő nyugati államoké. *(Úgy van! jobbfelől.)* Hozzá tehetem azt is, hogy a legnagyobb illúzióknak tartanám azt hinni, hogy ez a javaslat, vagy bármely javaslat a világon életbeléptetése után egy varázsütésre azonnal jó és tökéletes közigazgatást teremthet. Nagyon hosszú idejű rendszeres és következetes munkára lesz szükség, hogy közigazgatásunk elérhesse azt a nivót, amelyen a nyugati államok közigazgatása ma már áll. *(Helyeslés! Úgy van! jobbfelől.)*

Tekintsük csak a viszonyokat és a közigazgatásnak történelmi fejlődését. Hogy azt a példát, a porosz közigazgatást

hozzam fel, amelyet legtöbbször hallunk említeni: méltóztassanak figyelembe venni, hogyan fejlődött ki a modern porosz közigazgatás. *(Halljuk!)* Századok munkájának az eredménye az. Pokrólfokra, lépcsőről-lépcsőre alakultak ott társadalmi viszonyok, képződtek ki ezen átalakult viszonyokra állami feladatok, amelyek szabályozást igényeltek; fokról-fokra jegecesedtek meg jogszabályok, amelyek ezen viszonyok rendezésére alkalmasak; lassanként képeztetett ki, a hivatása magaslatán álló azon tisztikar, amely, hogy úgy fejezzem ki magamat, ma már az anyatejjel együtt szívja magába a közigazgatás elméleti és gyakorlati ismereteit. *(Úgy van! jobbfelől.)* Hogy ilyen generációk munkájának eredményét képző állapottól mi még messze vagyunk, az természetes.

Magyarország különösen közigazgatási jog szempontjából 1848-ig egészen középkori állapotban volt. Közigazgatásunk teljesen a rendi szervezeten és a földesúri jogon alapult, patriarkális jelleggel bírt. *(Halljuk! Halljuk!)* 1848-ban jött a káosz.

A káosz, mely szétrombolta a szervezetet és helyébe oly állapotot teremtett, mely nem hogy képezte volna a magyar nemzetet a modern közigazgatási feladat teljesítésére, de a dolog természeténél fogva elriasztotta attól, hogy a munkában résztvehessen. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Midőn 1867-ben a nemzet önrendelkezési jogát visszanyerte, azon óriási feladat előtt állott, hogy semmiből egy rohamosan alakuló társadalom közepette, mely folytonos átalakulásnak volt kitéve, úgy azon viszonyai, melyek az anyagi közigazgatási jog terén gondozást igényelnek, valamint azon viszonyai is, melyekhez a közigazgatás szervezetének alkalmazkodnia kell, — hogy rövid idő alatt valósítsa meg a modern államélet minden feladatát, teremtsen meg a modern közigazgatási anyagi jog egész rendszerét és teremtsen egy alkalmas szervezetet ennek végrehajtására.

Hogy ezen feladattól még igen messze állunk: azt úgy hiszem, senki sem róhatja fel annak a korszaknak, mely ezen munkával eddig is, mikor csak a viszonyok engedték, buzgóan és híven foglalkozott. Anélkül, hogy a múltnak alkotásaira visszatérni akarnék, egy dolgot nem hagyhatok említés nélkül. Nem hagyhatom azért, mert világot vet arra a szellemre, amelyben a mögöttünk álló korszak a közigazgatás problémáival foglalkozott. Ez a pénzügyi közigazgatás. *(Halljuk! Halljuk!)* Afőlött nem vitatkozom, t. Ház, hogy mennyiben rossz és mennyiben nem a pénzügyi igazgatás. Megengedem, hogy itt is ma sok a tennivaló, bár határozottan merem állítani, hogy igen messze előre mentünk már azon állapotoktól, hol ezelőtt 20 évvel állottunk. *(Helyeslés jobbfelől.)* Csak egy dologra hívom fel a t. Ház figyelmét. Midőn a szabadelvű párt megalakult és midőn az államélet egyéb terei közt a pénzügyi téren is a reformmunkálatot megkezdte, első lépése mi

volt? Az, hogy bevonta az önkormányzatot a pénzügyi igazgatásba.¹ Második lépése pedig az volt, hogy megteremtette a független pénzügyi bíróságot, vagyis megadta a pénzügyi jog terén a bírói védelmet.² (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*)

Ha azt látjuk t. Ház, hogy éppen a pénzügyi téren, mely az úgynevezett gouvemementalis szempontok legföltettebb tere-
numát szokta képezni, bevontuk minden presszió nélkül saját meggyőződésünk alapján, egyfelől az önkormányzati elemet, másfelől a bírói jogvédelmet a pénzügyi igazgatásba: akkor azt hiszem, nem lehetett soha e párt szelleme olyan, amilyenek ezt feltüntetni szeretnék. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Azonban t. Ház, hogy az eddig végzett munka sok tekintetben nem járt kielégítő eredménnyel és hogy sok irányban bizonyos pangás észlelhető kétségtelenül a közigazgatás terén: ennek, erős meggyőződésem szerint, egy oka van, tudniillik, hogy viszonyaink átalakulása, társadalmi és közigazgatási életünk fejlődésénél fogva a választási rendszer napról-napra tarthatatlanabbnak bizonyult. (*Úgy van! jobbfelől.*) Nem akarok ebben a tekintetben ismétlődésekbe bocsátkozni. (*Halljuk!*) Ezen szempont annyira szépen és annyira bőven volt t. képviselőtásam, gróf Apponyi Albert beszédében kifejtve, hogy nem próbálom csekély erőmmel tökéletlenebb formában ismételni azt, mit magam is teljes mértékben osztok.

A dolog tényleg úgy áll: a választás — anélkül, hogy ez formailag §§-ban kifejezésre jutott volna — egészen más jelentőséggel bír addig, míg annak útján oly elemek jutnak a tisztviselői állásra, kik ha részesülnek is némi szerény remunerációban, azt nobile officiumnak tekintik. És az egész intézmény és hatásának képe megváltozik, amint a választott tisztviselők rendes hivatalnokokká válnak, akik a közigazgatást életpályájukká választják és azon becsületes munkával szerzett fizetésükből akarnak megélni.

Ez az átalakulás feltartózhatatlanul lassan-lassan halad az országban. Egyik megyében még meg van az az elem, mely nem anyagi érdek és megélhetés szempontjából, de a régi hagyományokhoz való ragaszkodásból szolgálja a megyét; de más megyékben, mondhatni, ez teljesen megszűnt. Ennek tulajdonítható, hogy a közigazgatás is ma sokkal kevésbé rossz egyik megyében, mint a másokban. (*Igaz, úgy van! jobb felől.*) De amint közigazgatási viszonyaink folytonosan fejlődnek, nemcsak — mit fájdalommal konstatalok — vagyoni ereje csökken annak az osztálynak, amely az önkormányzati elemet szolgáltatta; de az is, aki vagyonának birtokában van, a megváltozott gazdasági viszonyok következté-

---

1 1876:VI. t.-c. 24. §-a és 1870:XV. t.-c. 19. s. k. §§-ai.

2 1883:XLIII. t.-c.

ben kénytelen rendelkezési idejének legnagyobb részét birtokának kezelésére fordítani. (*Úgy van, úgy van! jobbfelől.*) Másfelől azonban a tisztviselőkkel szemben is oly igények támasztáltak, melyek következtében a tisztviselő, ha egész idejét, életét pályájának nem szenteli, hivatásának nem fog megfelelni.

Teljesen lehetetlen tehát, hogy a megyei közigazgatási állások másokkal, mint fizetett és valóságos hivatalos jelleggel bíró tisztviselőkkel töltsenek be. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Amint ezzel tisztában vagyunk: akkor nézetem szerint, nem lehet kérdés tárgyává tenni, vajjon lehetséges-e tovább is választás útján ilyen hivatalnoki elemmel tölteni be ezen állásokat. Akkor azután, ismétlem, egyszerűen azon indokok alapján, melyeket Apponyi Albert gróf t. képviselőtársam is kifejtett, tisztában vagytok aziránt, hogy rendes, jóra való, hivatásának magaslatán álló hivatalnoki testületet a közigazgatás számára nem biztosíthatunk addig, míg megfelelő javadalmazás, állandóság és előléptetés biztosítása által nem gondoskodunk arról, hogy ifjúságunk színe-java megoszolják legalább e pálya és más pályák között. (*Helyeslés jobboldalon.*) És, megvallom, t. Ház, nem értem azon nagy támadást, melyet a választási jog elvetésével szemben önkormányzati szempontból intéznek. Érték támadást más szempontból — amire vissza fogok térni, — de nem az önkormányzat szempontjából; mert végre is az önkormányzat lényege abban áll, hogy az adminisztratív teendők független elemekre, önkormányzati elemekre bízassanak. Ennek két kategóriája, két megoldási módja van. Egyik a nobile officium felállítása, vagyis, hogy maga a hivatalnoki teendő ruháztatik önkormányzati elemekre; de nálunk s ebben nem lehet véleménykülönbség — ez, fájdalom, túlhaladott álláspont, — a másik, hogy a nem-hivatalnoki elemek minő befolyást nyerjenek közigazgatási téren. Ami az utóbbit illeti, azt hiszem, ha belemegyünk a kérdés részleteibe, nem lehet kétségbevonni, hogy az önkormányzati elemek jogai, ha az egy választástól eltekintünk, nem megszorítva, hanem kiszélesítve lesznek e törvényjavaslat által. (*Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélső baloldalon.*)

Másfelől teljesen igaz az, amit már előttem többen is mondtak, hogy a kinevezett tisztviselői karral szemben mindenütt, ahol csak félig-meddig alkalmas elemek vannak, az önkormányzati elem sokkal éberebben, sokkal nagyobb érdeklődéssel és szorgalommal fogja kötelességeit teljesíteni, mint ahogy azt ma tették, amikor önkénytelenül rábízták azt az általuk választott tisztviselőkre.

Én t. Ház, amint mondtam, — ezt az aggályt, őszintén megvallom, sohasem értettem. Igen, értettem két másik aggályt, mely rám nézve is hosszú küzdelem kérdésévé tette az államosítás elfogadását. (*Halljuk! Halljuk!*) Nem most, hanem két évvel ezelőtt.

Ezekkel szemben csakugyan évek tapasztalataiból kellett azon meggyőződést merítenem, hogy a választási rendszer többé fenn nem tartható, hogy az államosítás álláspontjára helyezkedjem. Ezen két nehézség egyike az a kétségtelen tény, amelyet senki nem fog közülünk tagadásba venni, hogy a kinevezési rendszer behozatala a kormányhatalom bizonyos növelését idézi elő; másika pedig az, hogy azon veszélyt látom benne, ha annak kiküszöbölésére nem tesszük meg a kellő intézkedéseket, hogy a kinevezés által egy a helyi viszonyokban rejlő jogosult különbségeket kellő figyelembe nem vevő bürokrácia uralmát fogjuk megteremteni.

És most, midőn e két veszéllyel szándékozom foglalkozni, leghelyesebb lesz, ha áttérek azon minden tekintetben figyelemreméltó, hozzá tehetem, hogy a magyar parlamentarizmus minden igaz barátját örömmel eltöltő beszédre, melyet pár nappal előbb Apponyi Albert gróf t. képviselőtársam e Házban mondott, (*Halljuk! Halljuk!*) mert hiszen azok az eltérések, melyek a reform barátait annak egyik, vagy másik kardinális kérdésére nézve még elválasztják, főleg e kérdés körül forognak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Én nem szólhatok e beszédről és nem tehetem meg arra vonatkozó észrevételeimet anélkül, hogy azzal szemben őszinte elismerésemet ki ne fejezzem. (*Derűtség szélső balfelől.*) Nem az ékesszólás erejéért, mely abban nyilvánul, hiszen azt t. képviselőtársamtól már megszoktuk; nemis azért, mert az alapeszmét tekintve, annak legnagyobb részével egyetérték, mert hiszen — ha fájdalom, ritkán is — erre már volt alkalom; hanem elismerésemet és örömet akarom kifejezni azon minden párttekinteten és minden pártszenvédelyen felülálló, valóban államférfiúi és teljesen korrekt álláspontért, melyet t. képviselőtársam egy rá nézve sok tekintetben nehéz helyzetben elfoglalt és azon férfias nyíltságért, mellyel ezen álláspontnak összes konzekvenciáira minden irányban rámutatott. (*Élénk mozgás szélső baloldalon.*)

Nem fukarkodhatom t. Ház az elismeréssel ott, ahol látom, hogy politikai ellenfeleim azt kiérdemelték. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás szélsőbaloldalon.*) Sokkal nagyobb fogalmam van nekem azon hivatásról, mely e kis nemzet előtt áll és azon feladatok és veszélyek nagyságáról, melyekkel meg kell birkóznunk, semhogy őszintén ne örüljek annak, hogyha politikai ellenfeleimet becsülésben emelkedni látom.

Ezért igen kellemetlen ma reám nézve, hogy bizonyos polemikus hangot kell használnom t. képviselőtársammal szemben, mert tudom, hogy félremagyarázásoknak, esetleg rágalmazásoknak teszem ki magamat; mert tudom, hogy lesznek, kik ezt oly kicsinyes szempontoknak fogják tulajdonítani, melyek soha nem

állottak és nem állhatták tőlem távolabb, mint mai felszólalásomnál. *(Halljuk! Halljuk!)*

De, t. Ház, e szubjektív szempontok s a feladatnak reám nézve tagadhatatlanul odiosus volta nem menthet fel azon kötelesség alól, hogy t. képviselőtársam előadását ott, ahol az, elismerem, bonafides-szel, a tényállást nem egészen helyes világításban tünteti fel, helyreigazítsam és hogy azon kérdésekre nézve, melyekben t. képviselőtársammal egyet nem értek, álláspontjának helytelenségét bebizonyítani igyekezzem. *(Halljuk! jobbfelől.)* Mert habár, t. Ház, a szavazás általános kérdés, az elv felett fog megtörténni, az eszmék tisztázása a vitatkozás terén, az elvi kérdés eldőlt már; eldőlt már nemcsak e házban, de a házon kívül is *(Ellenmondás szélső baloldalon. Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* és a t. képviselő urak azt legjobban tudhatják, hogy a nemzet nagy többségének érett közvéleménye ma már az államosítást kívánja. *(Helyeslés jobbfelől. Mozgás és nyugtalanság szélsőbaloldalon.)* A vitatkozásnak, felfogások tisztázásának feladata ma már nézetem szerint inkább azon igen fontos elvi kérdésekre szorítkozik, melyek a részleteknél merülnek fel. Ezeknél kell minden alkalommal iparkodnunk, ha lehet, egymást s ha egymást nem lehetne, az ország közvéleményét meggyőzni s azt hiszem t. Ház, hogy ez a párt mindig kész lesz a csatára, de azon reményben és azon vágy által vezéreltetve, hogy e harc az érveknek objektív s egymás tiszteletétől kölcsönösen áthatott harca. *(Helyeslés jobbfelől.)*

T. képviselőtársam azzal kezdte beszédét, hogy ő, amint a szerinte hiányos javaslatot látta, tisztában volt feladatával, t. i. azzal, hogi^r kötelessége törekedni arra, hogy e javaslatnak hiányai, melyek miatt azt el nem fogadhatná, javíttassanak és hogy azok a biztosítékok, melyek a megkezdett reform egész képéből hiányoznak, megszereztesse. T. képviselőtársam, mint mondja, „elvbarátaival hozzáfogott e munkához s e munkának eredménye most a Ház előtt fekszik: a közigazgatási bizottságnak némi tekintetben átdolgozott javaslata, továbbá a kormánynyilatkozatok képében“.

Azután előadja t. képviselőtársam egész sorozatát azon eredményeknek, melyek e munkának kifolyásai voltak s azzal végzi, hogy felállítja az elért vívmányok és fennmaradt hiányok közti differenciát, szembeállítja a követelmények közül azokat, melyeket elért, — azokkal, melyeket eddig el nem ért és akkor azután levonja azon konzekvenciát, hogy a törvényjavaslatot teljesen kielégítőnek nem találja ugyan; de annival inkább elfogadja, mert visszautasítása által nem remélheti egy álláspontjához közelebb álló javaslatnak megalkotását.

T. Ház! Ami magát az álláspontot illeti, ez egy egyedüli valóban korrekt álláspont, melyre egy hivatását kellően felfogó s annak betöltésére képes parlamenti ellenzék helyezkedhetik és én

csak kívánom, hogy ez állásponton az ellenzékét minél gyakrabban lássuk., (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

De, t. Ház — és ezzel kénytelen vagyok az igazság érdekében foglalkozni — a helyzetnek, a történt változásoknak, az adott nyilatkozatoknak képét tisztelt képviselőtársam sok tekintetben tévesen, vagy legalább úgy állítja oda és úgy színezi ki, hogy abból téves következtetések vonhatók le.

Vonatkozik ez, t. Ház, elsősorban arra, hogy az eredeti szöveg és a bizottság által megállapított szöveg közti eltérések korántsem oly nagyok, mint aminőknek t. képviselőtársam feltünteti. Erre kénytelen vagyok pár speciális példát felhozni. (*Halljuk, halljuk!*)

Fölemlítette t. képviselőtársam a hivatalbóli beavatkozás tetemes megszorítását. T. Ház! Ezen elv, bár megengedem, nem oly mértékben kifejtve, mint a végleges szövegben van, meg volt az eredeti javaslat 14. §-ában. És éppen a szabályrendeletre vonatkozólag, amelyekre nézve külön kiemeli t. képviselőtársam, hogy azok a bizottságban lettek ily biztosítékok által körülvéve, az eredeti törvényjavaslat tökéletesen ugyanazon rendelkezést tartalmazza, mely a végleges szövegbe felvétellett; mert a 141. §-ban a szabályrendeletekben csak jogi szempont és az állami érdek szempontja vétetett fel, mint megsemmisítési indok.

E tekintetben tehát a kezdeményezés érdeme határozottan a kormányt illeti meg. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

A második kérdés: a főispán fellebbezési joga. Elismerem, hogy a bizottság egy irányban tovább ment; tovább ment abban az irányban az eredeti javaslatnál, hogy ezen fellebbezési jogot, nemcsak a vármegyei közgyűlés határozatait illetőleg korlátozta, de korlátozta az egész vonalon, minden hatósággal és minden testülettel szemben. De éppen ami a közgyűléssel szemben való jogát a főispánnak illeti, pedig t. képviselőtársam erre helyezte a legnagyobb súlyt — éppen ezen kérdésnél a kormány eredeti javaslata jobban korlátozta a főispánt, mint a bizottság javaslata. Hogyan áll t. i. a kérdés ebben az esetben?

A ma érvényben levő 1886:XXI. törvénycikk 57. §-ának *k)* pontja, körülbelül úgy, mint ma a javaslatban van, a fellebbezési jogot akkor adja meg, ha a határozat törvénybe, vagy miniszteri rendeletbe ütközik, vagy az állam érdekeire nézve sérelmes. Ezzel szemben a kormány által beterjesztett törvényjavaslat 41. §-ának *c)* pontja, fellebbezési jogot ad a főispánnak a közgyűléssel szemben, azon esetre, ha a határozat törvénybe, miniszteri rendeletbe, vagy szabályrendeletbe ütközik. Tehát beveszi a szabályrendeletet, igaz; de kihagyja az állami közérdek szempontját. S a bizottság, mikor nézetem szerint igen helyesen, s ha jól emlékszem, t. képviselőtársam hozzájárulásával, felvette a fellebbezési indokok közé az állami közérdek szempontját, e tekintetben tágabb jogkört

biztosított a főispánnak, mint az eredeti javaslat. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

A harmadik kérdés az appellabilitás kérdése, melyre nézve készséggel elismerem, hogy t. képviselőtársam volt az, aki a közgyűlés határozatának appellabilitását a legmelegebben, legerősebben támadta meg és aki ezen appellabilitás korlátozásáért a legmelegebben, a legnagyobb ékesszólással küzdött. E tekintetben történt is némi változás a javaslaton azon irányban, hogy az appellabilitás bizonyos csekély horderejű kérdésekre nézve kizáratot.

Ezt teljes joggal tulajdoníthatja t. képviselőtársam a maga érdemének. Én azonban akkor is kifejeztem és ma is kifejezem azt az erős meggyőződésemet, hogy egy hatszáz, vagy öt- vagy négy-száz tagból álló testülettel szemben, ahol a határozatok igen sokszor egészen a véletlentől (*Úgy van, úgy van! jobbfelől.*), pillanatnyilag alakuló és változó többségektől függnék, a legnagyobb óvatossággal kell az appellabilitás kérdésével bánni. Hangsúlyoztam különösen és hangsúlyozom ma is, hogy ha azt akarjuk, hogy a vármegye a közgyűlésen csakugyan fontos közügyekkel foglalkozhasson és ne csak egy kórházakat állító „Jó szív egyesület“ legyen; ha azt akarjuk, hogy mint eddig, az ügyeket is kezelhesse: akkor nem lehet, nem szabad megengedni, hogy esetleg alakuló és a többséget maguknak megszerző érdekcsoportok a kisebbség érdekeit, például az ügyek terén, háttérbe szoríthassák, vagy megsérthessék. (*Élénk helyeslés jobb felől.*) De ezzel szemben felmerült az appellabilitás kérdése a többi önkormányzati szerveknél; felmerült a közigazgatási bizottságnál is: és én bátor vagyok t. képviselőtársamat arra figyelmeztetni, hogy a közigazgatási bizottság határozatainak appellabilitását illetőleg az eredeti szöveg alapján fogadott el a bizottság egy oly intézkedést, mely sokkal, de sokkal fontosabb, mint mindaz, amit az appellabilitást illetőleg a vármegyei közgyűléseknél elértünk.

Ezen intézkedés abból áll, hogy a közigazgatási bizottságnak harmadfokon hozott határozatai inappellabilisak akkor is, ha a másodfokú határozatot megváltoztatják. E szerint tehát az önkormányzati elemeknek módjukban van megváltoztatni egy alispáni határozatot, mely egy szolgabírói határozatnak a megerősítése s ezen azt megváltoztató határozat, mely a hivatalnoki szervezet felfogásával szemben az önkormányzati elemek eltérő felfogását valósítja meg életbevágó közigazgatási kérdésekben, ezen határozat, mondom, inappellabilis. (*Úgy van, úgy van! a jobboldalon.*)

Megvallom t. Ház, majdnem félek ma még az appellabilitásnak ettől az erős megszorításától; majdnem félek attól, hogy nagyon messze mentünk és hogy közigazgatási jogunk mai rendezetlen állapotában ez gyakorlati inkonvenienciákra fog vezetni. E felett ítélnünk így vagy amúgy; de, hogy ily igen fontos, valóban az állami közigazgatás feladatai közé tartozó jogkörben az önkor-

mányzati testület inappellabilis határozatot hozhat az alispán határozata ellenére: ez, azt hiszem, oly vívmány az önkormányzat javára, melyet kicsinyelnünk egyáltalában nem szabad. *(Élénk helyeslés és tetszés jobb felől.)*

Másik tévedése képviselőtársamnak az, hogy azon kormány-nyilatkozatokat, melyek legnagyobb részben a t. képviselőtársam által tett kérdésekre adtak és azok tartalmát úgy tünteti fel, mintha azok az ő kérdéseinek következményei volnának és fejtegetései által elért vívmányt képeznének.

Hát, azt hiszem, t. Ház, különben erre nézve talán megkapjuk illetékesebb helyről a felvilágosítást — azt hiszem, t. képviselőtársam, e tekintetben gyökeresen téved; mert például éppen azon a téren, melyre méltán a legnagyobb súlyt helyezük s amely-nél — örömmel konstatálhatom — csakugyan remélhetjük, hogy az eltérések köztünk nem lesznek nagyok: a közigazgatási bíróság kérdésében a t. miniszterelnök úr által tett és a bizottság jelentésébe felvett nyilatkozat, úgy tudom, semmi egyebet nem tartalmaz, mint a kormánynak e kérdésben eredetileg is elfoglalt álláspontját. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől.)*

Általában az a felfogás nyilatkozik t. képviselőtársam beszédeben, kevésbé nyíltan, s azon kommentárookban, melyekkel az terjesztetik, egész nyíltsággal, hogy úgy a bizottságban tett változtatások, mint ezen kormánynyilatkozatok t. képviselőtársam és elvbarátai által elért és tőlünk kicsikart engedmények. *(Halljuk! jobb felől.)*

Kérem, ezen alapul t. képviselőtársam egész fejtegetése, azért kell vele foglalkoznom. *(Halljuk, halljuk!)* Mondom, szerinte ezek részünkről adott engedmények azért, hogy mi t. képviselőtársamnak és társainak támogatását a javaslat javára biztosítsuk *(Mozgás balfelől. Halljuk! Halljuk! jobboldalon.)*, hogy tehát így, miután tudtuk, hogy pártjuk szavazata függ a nyilatkozatoktól és a módosításoktól, páktum jött létre, mely bennünket a kimondott szó erejével kötelez nemcsak annyira, amennyire általában mindenkit kötelez a kimondott szó; de, hogy bizonyos szent fogadást tettünk t. képviselőtársamnak, melyet megszegni egy speciális szőszegés volna t. képviselőtársammal szemben.

A felett t. képviselőház, hogy a bizottsági tárgyalásokban tett módosítások kinek tulajdoníthatók, kinek nem: a felett abszolúte nem szándékom vitatkozni. Hogy ki érte el és mit ért el, az reám nézve különben is teljesen közönyös. Elismerem a legnagyobb készséggel, t. képviselőtársunk is mindent kifejtett a kapacitáció terén; csekély erejükhöz képest megtették azt mások is. A bizottság többsége elfogadta mindig azt, amit a meghallgatott kapacitáció után helyesnek tartott; de soha engedményképpen olyat, amit helyesnek nem tartott, a bizottság többsége el nem fogadott. *(Igaz, úgy van! jobb felől. Derültség balfelől.)* Hja, kérem, ezt

megmosolyogni lehet; de akkor engedményképpen és vívmányképpen feltüntetni nem lehet. *(Igaz, úgy van! Szélső jobb- és baloldalon.)*

Ennek folytán, t. Ház, pártunknak kötelezettsége saját meggyőződésével szemben, kötelezettsége programjával szemben igenis van; de kötelezettsége egy más párttal szemben, amelyet ezen kötelezettség alapján rá akar bírni egy bizonyos akcióra, egyáltalán nincsen. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Én ezt nem azért hozom fel, t. Ház, mintha bármely irányban recedálni kívánnék azon állásponttól, melyet a bizottság többsége elfoglalt.

Ebben a tekintetben felesleges lesz minden aggodalom, de teszem azért, hogy teljesen nyíltan álljon az ország előtt, hogy ez a javaslat tetszetős és nem tetszetős jó és rossz részleteiben ezen kormány és ezen párt elveit és felfogását valósítja meg; hogy ez ennek a pártnak a műve, melyért a felelősséget minden irányban, mindenfelé ez a párt akarja viselni. *(Helyeslés jobbfelől. Mozgás balfelől.)*

Én azt hiszem, hogy t. barátaim közül senki nem mondott ellen szavaimnak és amint csak egy közülök dezavualni fog, azonnal kijelentem, hogy ezeket nem volt jogom elmondani. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

És éppen azért teljesen méltánylandó, de mégis némileg felesleges skrupulózitás és aggodás t. képviselőtársam részéről az, mikor azt mondja, hogy szükséges neki azt az álláspontot elfoglalni, amelyre helyezkedett, hogy velünk szemben, a mi gouvernementális felfogásunkkal szemben a közszabadsági biztosítékoknak kellő érvényt szereztesse.

Ezekre az úgynevezett közszabadsági biztosítékokra nézve, t. Ház, úgy áll a dolog, hogy amit helyesnek tartunk belőle, ami megfelel a mi felfogásunknak: azt meg fogjuk valósítani, akár velünk tart t. képviselőtársam, aminek nagyon fogunk örülni, akár nem. *(Élénk helyeslés. Igaz, úgy van! jobbfelől.)*

De hiába foglal el t. képviselőtársam akármiféle álláspontot, hiába használja az ékesszólásnak akármiféle fegyverét: oly intézményeket, melyeket helyeseknek nem tartunk, felállítani még az ő kedvéért sem szándékozunk. *(Helyeslés jobbfelől. Derűtség a szélső balon.)*

Hogy állunk, t. Ház, — és ezzel közeledem beszédem befejezéséhez — hogy állunk ezekkel a közszabadsági biztosítékokkal? *(Halljuk, halljuk!)*

Négy csoportja van az intézményeknek, amelyeket ezen szempont alá foglal t. képviselőtársam. Az első a választások tisztasága. Erről ő sem nyilatkozott, én sem szándékozom ma nyilatkozni, hiszen a közel jövőben előttünk fog állani a külön törvényjavaslat, melynél e kérdést megvitathatjuk. A második a közigaz-

gatási bíróság. Erről éppoly kevésbé szándékozom ma beszélni. Örömmel konstatálhatom ismételve, hogy e kérdésben remélhetjük, miszerint köztünk lényeges differenciák, lényeges eltérések nem lesznek. A harmadik az önkormányzat kérdése.

Már az önkormányzatra nézve, t. Ház, teljesen egyetérték t. képviselőtársammal abban, hogy az önkormányzat az előttem lebegő két veszély mindenikével, úgy az egyoldalú bürokrácia érvényre emelkedésével, mint a miniszteri túlkapásokkal szemben legerősebb, leghatékonyabb fegyvert képez s én ezen önkormányzatnak súlypontját találok — és nem tehetek róla, de Vadnay Andor t. képviselőtársammal nem értek ebben egyet — nemcsak az intézkedési jogkörben való eljárásban, illetőleg az illető jogkörrel bíró testületnek határozathozatalánál való részvételben; de találok a tisztviselői kar feletti hatékony felügyeletben és a fegyelmi jog gyakorlásában. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Éppen azért, t. Ház, az önkormányzat súlypontját viszonyaink között nem a megyei közgyűlésen, hanem a közigazgatási bizottságban keresem, amely bizottság döntő befolyást gyakorol a fegyelmi ügyek elintézésére és amely végül intézkedési joggal bír az adminisztráció majdnem minden terén. Azért itt is, bocsásson meg t. képviselő úr, talán nem egészen helyes dolog úgy tüntetni fel magát és elvbarátait, mint az önkormányzatnak egyedül hatékony védőit.

Először is nagyon közel járt ehhez, amit mondott, t. képviselőtársam, másodszor igen szívesen vette, ha azt mások mondták. Minden egyébtől eltekintve, csak arra vagyok bátor utalni, hogy épp a közigazgatási bizottságot illetőleg felemlíti t. képviselőtársam, hogy ott a számarány megváltozott, de nem oly mértékig, mint ő azt szerette volna.

Ez így van; de ha már ennyit mond t. képviselőtársam, hozzá kellett volna tennie azt is, hogy kívánalma eredetileg az volt, hogy a közigazgatási bizottságból a tisztviselői elem teljesen kiküszöböltessék; de hogy azután ezen bizottság hatáskörének legfontosabb része, amely az alispántól föllebbezett ügyekre vonatkozik, attól elvétessék. Hogy az önkormányzat követelményeinek melyik megoldás felel meg jobban: minden elfogulatlan embernek bírálata-ra bízom. *(Tetszés jobbfelől.)*

Negyedik csoportja az ú. n. közszabadsági biztosítékoknak a fegyelmi kérdés. Igaza van t. képviselőtársamnak, hogy ennél a kérdésnél a legmélyebb ellentét van köztünk. Látszik és van is ellentét; de nem azért, mintha mi ebben a tekintetben egyáltalában semmi biztosítékot nem akarnánk, mert hiszen annyira egyértelmű kívánsága volt pártkülönbég nélkül az egész Háznak, hogy ezért nem került felszínre vitatkozásközben — de nagy vívmány e téren az, hogy a közigazgatási tisztviselőre kimondjuk, hogy csak fegyelmi úton bocsátható el. Ne tekintsünk mindig azon álla-

rokra, hol parlamentarizmus nincs, hol a viszony miniszter és bürokrácia között, a miniszternek feladata a bürokráciával szemben egészen más s a miniszternek a helyzete sokkal könnyebb; de tekintsük a parlamenti államokat és azt fogjuk találni, hogy maga ezen elv kimondása igen lényeges, erős biztosíték a kormány túlkapásaival szemben.

A fegyelmi bíróságra nézve csak egy megjegyzést teszek. Én e tekintetben nagy biztosítékot látok egy dologban, amely ma teljesen keresztülvive nincs, de amely, hiszem, hogy ha a kérdést véglegesen rendezzük, keresztül fog vitetni: mondom, nagy biztosítékot látok abban, hogy ha csak a minisztérium központi tisztviselői karától és egy pár, mondhatnám katonailag szervezett különbranstól eltekintünk, az összes többi tisztviselők felett az első, vagy másodfokon önkormányzati közegek részvételével gyakoroltatik a fegyelmi jog. Főkellék, hogy az önkormányzati közegeknek legyen joga a tisztviselőt fegyelmi eljárás alá helyezni és a vizsgálatot személyesen vezetni. Ezt valóban nem lehet kicsinyleni és azt kétségbe vonni, hogy midőn ezáltal a független közönségnek módja van minden egyes fegyelmi ügy érdeméről meggyőződést szerezni, hogy ebben egy igen lényeges korlát foglaltatik a miniszteri önkénnyel szemben.

Odáig menni, hogy a minisztertől, vagy miniszteri tanácstól — mert hiszen az mindegy — a fegyelmi jog terén való végleges döntési jog el vétessék és egy a bürokráciával közelebbi összefüggésben nem álló független testületre bízassák: odáig menni, részemről a legnagyobb szerencsétlenségnek tartanám. *(Egy hang a szélső baloldalon: Ezt is a párt nevében méltóztatik mondani? Halljuk! Halljuk!)* Erre nézve a párt fog majd nyilatkozni akkor, mikor majd az illető törvényjavaslatot tárgyaljuk. Eszem ágában sincs, hogy mindazt, amit a képviselő úr tesz és mond, az ő pártjának tulajdonítsam. *(Tetszés a jobboldalon.)*

Ismétlem, t. Ház, hogy kívánom és óhajtom, hogy a magyar felelős kormánynak a kezébe összpontosuljon a fegyelmi jog, a végső fórumon bírjon döntő hatalommal a tisztviselői kar felett. Ismétlem és indokolni fogom, mert abban az egész irányzatban, amely támadást intéz e felfogással szemben, nem tehetek róla, de egy sajnos félreértést, egy sajnos illúziót látok. Azt a félreértést, azt az illúziót, hogy ha egyszer kinevezett tisztviselői karunk lesz, hogy akkor abba valami csodás, valami megfoghatatlan misztikus módon az állami közérdek és az állami érzület szempontja és mindaz, ami szükséges ahhoz, hogy ez a tisztviselői kar valóban hivatásának a magaslatán álljon, valami delejes árammal egyszerre bele fog folyni; hogy akkor az állami közérdeket és a magyar nemzetnek az állami élet terén megvalósítandó nagy feladatait a kinevezett tisztviselői kar egy csapással képes lesz kifogástalanul szolgálni.

Nézzük meg, t. Ház, másutt hogyan áll a dolog? És itt ismét engedje meg a t. Ház, hogy a porosz példára hivatkozzam, mert a porosz tisztviselői kar minden egyoldalúsága és minden hibái mellett mindenesetre méltó büszkesége lehet a porosz nemzetnek. Hogyan állott elő ezen tisztviselői kar?

A generációknak hosszú munkája volt az, t. Ház, ami ezt létrehozta. És ezen munka első évtizedeiben minő irtózatossá vált az akkori hatalom volt az, mely belenevelte a kötelességérzetet és azt, hogy megbízható, hű szolgálja legyen az államnak. Hiszen ha nagyon visszamegyünk: a porosz tisztviselői kar történetének végpontján az akasztófát találjuk.

És t. képviselőház, ott is, ahol van jó bürokrácia, ott is teljesen lehetetlen, hogy ha azt úgy alulról, mint felülről az élettel kapcsolatba nem hozzuk, ha kellő nevelésben nem részesítjük, hogy az el ne fajuljon, hogy egyoldalúvá ne váljék, az élettől el ne zárkózzék, az élet viszonyaival sok tekintetben ellenmondásba ne kerüljön és a maga külön felfogásait, a maga külön tradícióit ne akarja megvalósítani. És, hogy ezt mi annyira nem vesszük figyelembe, t. Ház, hogy mi a felelős miniszterrel szemben oly nagyfokú bizalmatlanságot mutatunk, a hivatalnoki testületnek pedig oly nagy bizalmat előlegezünk: azt nem tulajdoníthatom másnak, mint a német tényleges viszonyok és a német tudomány hatásának; a német tényleges viszonyokénak, melyek merő ellentétben állanak a valódi parlamentarizmussal, ahol parlamentáris kormány egyáltalában nincs is; és a német tudományénak, amelynek érdemeit bizonyára én vagyok az utolsó, aki elvisszam, de amelynek éppen e téren sarkalatos alapelvei, amelyeken az egész épület áll, a parlamentarizmussal kiegyenlíthetetlen ellentétben állnak. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Meglehet, azt fogják mondani a t. képviselő urak, hogy ők csak a konzekvenciákat fogadják el, az alapelveket nem. De ez, engedelmet kérek, először is egy lényeges meghasonlás a logikával; de gyakorlatilag is igen veszélyes, mert a konzekvenciák életbe léptetése által olyan gyakorlati eredményt fogunk elérni, mely csak azoknak áll érdekükben, kik az alapelveket is magukévé teszik.

Mi az alaptétele e téren a német modern tudománynak? Az, hogy az egységet, a közérdeket képviselő államot szembeállítja a társadalommal és azt mondja, hogy minden választás által, tehát minden képviselőben az érdekkörökre és osztályokra tagolt társadalom külön érdekei jutnak kifejezésre, azok küzdenek a többségért, az államhatalom birtokáért és az államhatalmat külön osztályérdekeik szempontjából akarják felhasználni. Ebből önként folyik a másik tétel, hogy szemben a társadalommal és a képviselőnek ezen mindenesetre káros tendenciájával, biztosítékot kell keresni a valódi állami közérdek számára a monarchia-

ban és a társadalomtól és az esetleg létező parlamentáris kormánytól lehetőleg függetlenített hivatalnoki karban.¹

Ez az elmélet, nem tagadom, sok irányban megfelel, úgy a német tényleges viszonyoknak, mint a német történeti fejlődésnek; de megfelel-e az általános igazságnak és különösen a magyar fejlődésnek?

A különbség a szabadságra méltó, a szabadsággal élni tudó nemzetek és a többi nemzetek közt éppen abban fekszik, hogy amazok politikai életében nem a széttagolt társadalom jelentkezik, hanem az egységes közszellem, a hazaszeretet és a haza iránti áldozatkész kötelességérzet által megalkotott és összetartott egységes nemzet. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

És ezen nemzet oszlohat pártokra, oszlik is; de ezen pártok alapját nem a társadalmat széttagoló különbségek képezik, hanem különbségek a politikai felfogásban, az elvekben és meggyőződésben *(Élénk tetszés, helyeslés jobbfelől.)* és ezen pártok nem külön érdekeknek állnak szolgálatában, midőn az államhatalomért küzdenek; de küzdenek azért, hogy ha azt megnyerték, saját meggyőzéseik, saját érdekeik szerint a közérdeket szolgálják. *(Élénk helyeslés, tetszés jobbfelől. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

És éppen mit tanít a mi történelmünk? Nem jövünk-e annak legsötétebb, de legdicsebb lapjaival is ellentétbe, ha ama tételt, vagy annak konzekvenciát magunkévá tesszük? Mikor szorult a magyar nemzet arra, hogy őt az állami gépezet tegye egységessé? Volt-e egységesebb, áldozatkészebb, hívebb a közérdek szolgálatában, mint akkor, midőn az egész állami apparátussal, mint nyílt ellenséggel kellett szemben állani? *(Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

És ha ez így van, kérdem t. képviselőtársaimtól, kire bízhatom én a magyar állam és a magyar nemzet közérdekeinek a megóvását, nagy céljaink megvalósítását, de magának a szabad fejlődésnek és a közszabadsági szempontoknak megvalósítását és érvényesítését is? Inkább arra a kormányra-e, melyet Ő Felsége és a magyar parlament bizalma helyezett állására és tart fenn helyén, és amely a magyar parlamentnek felelős, vagy az annak alárendelt hivatalnoki testületre, mely ezen kormánynak rendeletét kell, hogy végrehajtsa? *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Én igenis elismerem, t. Ház, hiszen hogyne ismerném el, hogy a parlamentáris pártkormányzatnak is vannak árnyoldalai és vannak, lehetnek visszaélései; de kérdem, hol van emberi intézmény, melynek ne lennének?

És nem elég az, hogy egy intézmény hátrányai bebizonyíttassanak, hanem be kell bizonyítani azt is, hogy az ajánlott orvos-

---

¹ Ezek Stein és Gneist társadalomtanának alaptételei a múlt század derekán és második felében megjelent nagyhirű műveikben.

lás nem jár-e nagyobb veszedelemmel, mint a baj, melyet orvosolni akarunk és javítani. *(Úgy van! jobb felől.)*

Teljesen magamévá teszem azt is, hogy Magyarországon magyar nemzeti állam csak mint szabad állam létezhet. De most akár a visszaélések szempontjából tekintjük a dolgot, akár ebből a szempontból, igenis azt tartom, hogy megtehetünk mindent ezen szabadságnak biztosítására és a pártkormányzással járó visszaélések lehető elkerülésére először is azzal, hogy a választás tisztaságát igyekezzünk biztosítani; másodsor, hogy kontenciózus ügyek tömegére vonatkozólag a polgároknak jogvédelmet biztosítsunk; harmadsor, hogy egészséges alapon fejlesszük az önkormányzatot és negyedsor: mindennekfelett oda munkáljunk, hogy egészséges közszellem legyen az országban. De szerencsétlen politikának tartanám, ha ezt azáltal akarnék elérni, hogy a felelős miniszter kezét az alatta álló bürokráciával szemben megkössük. *(Úgy van! jobb felől.)*

Csak azt gondolják meg azon t. képviselő urak, kik ezen állásponton állanak, hogy éppen a szabad fejlődés barátainak nem szabad túlságos függetlenséget biztosítani a bürokrácia számára. Nem mondom ina, de ha fejlődik a hagyományos szellem a hivatalnoki testületben, ennek vis inértiaje sokszor gördíthetné a haladni vágyó kormányok útjába a legnagyobb akadályokat. Elfogadom a javaslatot. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

Tisza István után gr. Apponyi Albert és Kun Miklós szólal fel félremagyarozott szavai értelmének helyreigazítása címén, illetve személyes kérdésben.

Gr. Apponyi Albert Tisza István beszédének három pontjára reflektált. Tisza hosszasan foglalkozott szóló beszédének ama részével, amelyben a közigazgatási bizottság tevékenységének eredményeit iparkodott jellemezni. Beszéde ezen részének azt az értelmet tulajdonította, mintha a bizottsági megállapodásokban azt, ami az eredeti javaslatnál szóló felfogása szerint kedvezőbb, nemcsak az ő és elvbarátai közreműködésével elért, hanem mintegy a túloldaltól kicsikart vívmánynak akarná feltüntetni. Ezt a kitélt: a „kicsikart vívmányt“ (Tisza „kicsikart eredmények“-ről beszél) Tisza István fantáziája hozta létre. Ő csak az elért vívmányokról beszélt és soha egy szóval sem vonta¹ tagadásba, hogy ők, akik a közigazgatási bizottságban kisebbségben voltak, az általa említett eredményeket soha el nem érhették volna, ha kapacitálhatóságot és minden tekintetben tárgyilagos és előzékeny magatartást a kormány és a többség részéről nem, tapasztaltak volna. És vigyázzon Tisza, nehogy e megnövelt tekintélyt, e kedvező erkölcsi pozíciót, melybe a kormány és a többség emelkedett, felszólalásának iránya által megrontsa. De továbbá Tisza István felszólalásának egész tartalmával a mérsékelt ellenzék értésére adta, hogy az ő támogatásukra sem ezen javaslatnál, sem a közigazgatási reform többi részeinél semmi súlyt nem fektet, hanem hogy n reformot kizárólag a szabadelvű párt művének kívánja tekinteni. Akár támogatja a reformot a mérsékelt ellenzék, akár nőm: az neki (Tiszának) tökéletesen mindegy. Hát Tiszának ezen kijelentéseit szóló a jó-

ízlés szempontjából bírálni nem akarja; nem különösen akkor, mikor azok nem egy vitának megkezdésekor, hanem a pártok részéről megtörtént nyilatkozatok után tétetnek és amikor nagyon emlékeztetnek arra az olasz közmondásra: „ha a veszélynek vége van, a szentet sutba dobják“. Egyébként nem képes elhinni, hogy Tisza kijelentéseit a szabad- elvű párt a magáévá tegeze. De a tulajdonképpeni ok, amiért felszólalt, Tisza beszédének az a része, melyben tagadja, hogy a kormány nyilatkozatai és a bizottság megállapodásai a mérsékelt ellenzékkel szemben kötelező erővel bírnának. Tisza ezen állításának jogosultságát viszont ő tagadja egész határozottsággal. Hiszen az illető kormánynyilatkozatok annak tudatában tétették, hogy a mérsékelt ellenzék szavazata azok megtörténtétől függ. Azok a kormányra nézve többé vissza nem vonható, kötelező nyilatkozatok. Ugyanez áll a bizottsági megállapodásokról, habár azok forma szerint paktumot vagy szerződést nem alkotnak. Amely pillanatban ezektől a megállapodásoktól, melyek az önkormányzati és közszabadsági biztosítékok minimumának tekintendők, bármely részben visszalépés történik, szóló az egész törvényjavaslattal szemben határozottan ellenző állást lesz kénytelen elfoglalni.

Kun Miklós személyes kérdésben felszólalva utasítja vissza Tiszának beszéde elején tett ama kijelentését, hogy szólónak a honossági kérdéssel kapcsolatban elmondott szavait, handabandázását, senki komolyan nem veheti.

T. Ház! *(Halljuk! Halljuk! élénk mozgás a szélsőbaloldalon.)* Vannak dolgok, amiket az ember nem hall meg, ennek folytán azokra válaszolni nem szokás. *(Hosszantartó zajos mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

De kötelességem igenis válaszolni azon, bocsásson meg nekem gr. Apponyi t. képviselőtársam, reám nézve valóban meglepő érzékenységgel előadott panaszaira, melyeket iménti felszólalásában kifejezett. *(Nagy mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon. — Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Én, t. Ház, most minden sallang nélkül mindössze egypár megjegyzésre kívánok szorítkozni: először pedig arra, hogy a „kicsikart nyilatkozat“ szavakat nem idézőképpen használtam, hanem használtam azért, mert ha valaki vívmányok elérésével dicsekszik, az azt jelenti, hogy azt ellenállással csikarta ki. *(Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Meg vagyok nyugtatva aziránt, hogy tisztelt képviselőtársam nem tartja kicsikartnak s én e „kicsikart“ szót ezennel ünnepélyesen visszavonom. *(Derűltség és zaj a szélsőbaloldalon.)* De tisztelt képviselőtársam mégis vívmányoknak tartja, olyanoknak, amelyeket ő kapacitáció útján ért el. Engedje meg, t. képviselő úr, én sajnálom e kellemes illúziójától megfosztani; de azon módosításoknál, amelyek keresztülmentek, nem mondom kivétel nélkül, de a legtöbbször és legfontosabbaknál, olyanra kapacitált bennünket, ami már sokkal régebben meggyőződésünk volt. *(Hosszantartó zajos derűltség és élénk mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* Erre sokkal könnyebb inartikulátlan hangokat adni, mint tényleket megcáfolni. De hivat-

kozhatom a t. miniszterelnök úrra, aki megmondhatja, hogy a párt egyik-másik tagja már a bizottsági ülések megkezdése előtt és mindjárt azok legelején, több ízben beszélvén vele e kérdésről, ebből azon meggyőződést lehetett meríteni, hogy a többséghez tartozó bizottsági tagok azon módosításokat, amelyek tétettek, legnagyobb részben maguk kívánták. *(Élénk mozgás és ellenmodás a hal- és szélsőbaloldalon.)* Ebben tehát t. képviselőtársam *(Halljuk! Halljuk!)* egy szép illúzióban élt és nagyon sajnálom, hogy második felszólalása kényszerít reá, hogy ez illúzió fátylát szét-oszlassam.

A támogatás kérdésére nézve *(Halljuk! Halljuk!)* egy szóval sem mondtam azt, hogy nekem vagy bárkinek e pártban közönyös. Meglehet, hogy elfeledtem mondani s hiba volt, ha elfeledtem, *(Zaj a szélsőbaloldalon.)* hogy mi igenis bármely oldalról jövő támogatást szívesen veszünk. De azt hiszem, beszédem egész tenorja igazolja azon felfogást, hogy igenis örültem, hogy a fontosabb elvi kérdésekre nézve egy véleményen vagyunk s beszédem egész tenorjából azt a szempontot, mintha én visszautasító lettem volna a t. képviselő urak által felajánlott támogatással szemben annyiban, amennyiben felajánlatott, — nem lehet kivenni.

De t. képviselőtársam azt mondja s ez a legsúlyosabb és igen alaptalan vád, mellyel bennünket illet... *(Zaj és nyugtalanság a szélsőbaloldalon. Felkiáltások: Ki az a bennünket?)* Mindjárt meg fogom mondani. *(Zaj a szélsőbaloldalon. Felkiáltások: Mint párt beszél? Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Az a legsúlyosabb vád, mellyel bennünket illet, *(Zaj balfelől. Felkiáltások: Kit?)* hogy a paktum létezését tagadó nyilatkozatnak előbb kellett volna történnie.

Valamint nyíltan kimondtam beszédemben azt, hogy paktum létrejöttét tagadom, úgy azt is, hogy a bizottsági szöveget, mert magam is helyesnek tartom, megváltoztatni nem kívánom.

Hát, t.. Ház, én csak azt mondtam és kérem is azt beszédem értelmének ismétléséül elfogadni, hogy a tett nyilatkozatok kötelezők a kormányra és a pártra nézve, mint minden nyilatkozat, amelyet az tesz; de nem mint egy paktum, egy külön szerződés a t. képviselő úrral, amelyért viszontszolgálatképpen megszavazák nekünk a törvényjavaslatot. Ezt mondtam én, sem többet, sem kevesebbet.

És, t. Ház, miért nem mondtam ezt előbb? Egyszerűen azért, mert csak most került rám a szólási jog; de egy nálamnál sokkal illetékesebb tényező kijelentette volt, hogy ez a javaslat a párt műve, amelyet magáénak tekint s maga visz keresztül; kijelentette, mielőtt a t. képviselő úr és elvbarátai végleges álláspontjait elfoglalták volna; történt ez a szabadelvű párt vezére részéről és tudomására jött a t. képviselő uraknak is. *(Igaz! Úgy van!)*

jobbfelől.) Ellenünk tehát az inkorrekttség és illoyalítás vádját emelni merően lehetetlen, mert ezt hallották és tudták, midőn a t. képviselő urak megállapodtak maguktartását illetőleg, melyre nézve a bizottságban szabad kezet tartottak fenn maguknak.

A t. képviselő urak helyesen, korrekten és hazafiasán jártak el, midőn ezáltal nem engedték magukat eltérítettetni; de szemrehányást intézni ellenünk abból a szempontból, hogy mi a nyilatkozat későntétele által a t. képviselő urakat tévútra tereltük, csak a vita hevében elhamarkodott nyilatkozat volt, melyről alig hiszem, hogy ezt fenntartani kívánják.

24. 1891 augusztus 7. országos ülés. — A vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A törvényjavaslat megfeneklésének okai. Az obstrukció ellenzéki indokolása. A kormány eljárásának igazolása. Apponyi is beállott az obstrukció nyílt védelmezőinek sorába. „A képviselő urnák eddig is változatos pályáján ismét egy. .. meglepő fordulatot konstatálhatunk.“ Az obstrukció következményei a közig. reform sorsára. — Három felszólalás személyes kérdésben. Az 1872. obstrukció helytelenítése. „A t. képviselő úrtól a hangzatos, de nem mindig tartalmas frázisokat nem tanulom el.“ (Napló XXVI. k. 438—144., 448—449., 457. 1.)

Láttak, (6.), hogy a nagy véderővita részben szónoki párviadal volt Szilágyi Dezső és az akkor még újonc Tisza István között. A közigazgatási törvényjavaslat hosszúra nyúlt tárgyalása, mely a függetlenségi párt obstrukciója miatt a kormány akciójának megfeneklésével végződött, viszont alkalmat ad arra, hogy Tisza István, ki akkorra már a parlamenti assaut mesterévé nőtte ki magát, gr. Apponyi Alberttel, az utolsó félszázad legnagyobb politikai szónokával, mérje össze tudásának és temperamentumának nagyszerű fegyverzetét. Maga Apponyi is elismerte Tiszáról, hogy a vita folyamán a kormánypárt kebelében „a szabadelvű iránnyal éppen ellentétes irányt legfényesebben, mert a legtöbb tehetséggel“ képviselte. De nézzük közelebbről a reformmű sorsának alakulását a június 3-iki ülés óta.

Babonás emberek meglepődve konstatálhatják, hogy e törvényjavaslat parlamenti történetében mily nagy szerepet játszott a péntek és a 13. Az általános vita pénteken (május 29-én) kezdődött és július 13-án végződött, amikor a javaslat általánosságban névszerinti szavazással elfogadtatott. És ismét pénteken, augusztus 7-én, történt a csonka javaslat részletes tárgyalásának befejezése. (L. A Magyar Nemzet Történetének X. 762—3. 1.) Csonka javaslat, mondom, mert midőn kétségtelessé vált, hogy a függetlenségi párt névszerinti szavazásokkal fűszerezett agyonbeszélési taktikája megakadályozza a 279. §-ból álló nagyterjedelmű javaslatnak törvényerőre emelkedését: a kormány közvetlenül a javaslat sarkalatos elvét (a vármegyei közigazgatás ú. n. államosításának elvét) tartalmazó 1. §-nak névszerinti szavazással történt elfogadása után augusztus 6-án indítványozta, hogy ezen törvényjavaslat részleteinek tárgyalása lialasztassék oly időre, amidőn nagyobb nyugalommal, nagyobb tárgyilagossággal történhetik. Ezért Szapáry miniszterelnök azt az indítványt terjesztette elő, hogy a törvényjavaslat 2. §-a helyett (mely

a közigazgatási bizottság szövegezésében így szól: „A vármegyék önkormányzati hatásköre a jelen törvényben szabályoztatok“) a következő szakasz vétessék fel:

„2. §. A belügyminiszter utasíttatik, hogy az 1. 4-ban kimondott elvnek megfelelőleg: a vármegyei közigazgatási közegekről és azok hatásköréről, a vármegyék önkormányzatáról, a közigazgatási bizottság szervezéséről és hatásköréről, valamint a közigazgatási bíróságokról egyidejűleg terjesszen elő törvényjavaslatokat“. Indítványozza továbbá, hogy ezen szakasznak letárgyalása után a törvényjavaslatnak többi szakaszai vétessenek le a napirendről és a törvényjavaslat, így ezen két szakaszból állva, bocsáttassák harmadszori megszavazás alá. Kijelenti a miniszterelnök egyúttal, hogy a kormány mindazon nyilatkozatait, melyeket a közigazgatás rendezésére nézve tett, teljes mértékben fenntartja. Fenntartja mindazokat, mik a törvényjavaslatban foglaltatnak; fenntartja azon elveket, amelyek magában a törvényjavaslatban és az ahhoz mellékelt indokolásban kifejezvék. Határozottan kijelenti, hogy e részben a kormány programja változatlanul fennáll. Arra nézve, hogy a törvény életbeléptetése tekintetében mily különbséget tesz az, hogy mást nem tárgyalatott, előadja, hogy a törvényjavaslat lényeges intézkedéseit minden esetben csak a mostani vármegyei tisztviselők mandátumának lejártával lehetne életbeléptetni, tehát csak 1895-ben. A törvényjavaslat többi rendelkezéseit pedig ha le is tárgyalatott volna most a törvényjavaslat — az 1892-ben bekövetkező általános képviselőválasztások miatt — 1893 előtt nem lehetett volna életbeléptetni. Úgy, hogy a törvénynek életbeléptetése az előadottakra való tekintettel nagy időhalasztást bizonyára nem szenvedett, mert 1893 folyamán meg lehet tenni az intézkedéseket életbeléptetésére. Ha már nagy erkölcsi vívmány volt, hogy a törvényjavaslat a július 13-iki döntő szavazás alkalmával általánosságban oly nagy többséggel fogadtatott el, még nagyobb sikernek tekinti, hogy a mai (aug. 6.) szavazással a Ház az államosítást ismét túlnyomó nagy többséggel fogadta el. Az az idő tehát, melyet a Ház a törvényjavaslat tárgyalására fordított, nem veszett el, mert elérik azt, hogy a törvényjavaslat alapját alkotó elv törvényes elismerést nyer. Kéri, hogy a 2. 4-nak általa előterjesztett szövege a legközelebbi (aug. 7.) ülés napirendjére tűzessék ki.

Szapáry miniszterelnök indítványának (illetőleg a 2. 4-hoz benyújtott módosítványának) megokolására beszédének bevezető részében foglalkozott azzal a perdöntő kérdéssel, vajjon a szóbanforgó törvényjavaslat tárgyalásánál volt-e obstrukció vagy sem? Helfy Ignác azon állításával szemben, hogy nem volt obstrukció, részletes statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a kisebbség hosszas tárgyalással igenis megakasztotta a parlament működését, megakadályozta a többségi akarat érvényesülését, amely meg nem engedett eljárás ellen a parlament tekintélye, a magyar nemzet alkotmányos érzülete nevében tiltakozik. A kormány és a többség éppen a parlament tekintélyének megóvása végett mond le arról a jogáról, hogy az általa helyesnek tartott javaslatot most keresztülvigye-

Ugyancsak az augusztus 6-iki ülésen az ellenzék minden árnyalata állást foglalt a miniszterelnök módosítása ellen s a kormány reformációjának megfeneklését örömmel vagy sajnálattal konstatálta. Örömmel a szélsőbaloldal, sajnálattal a mérsékelt ellenzék.

Irányi Dániel kifejti, hogy a függetlenségi párt diadalérzetét az általa kivívott győzelem felett némileg csak az a fájdalom csökkenti, melyet a közigazgatás államosítását magában foglaló 1. §. elfogadása okozott. A többség és a miniszterelnök ennek a sikernek az eszközét a parlamentarizmussal ellenkezőnek állította. De a függetlenségi párt ezen vád alaposágát nem ismerheti el. Nem pedig először azért, mert a parlamentarizmusnak lényege az, hogy a parlament többsége a nemzet igazi többségét képviselje; már pedig ezen országgyűlés nem nevezhető a nemzeti többség képviselőjének. De továbbá a függetlenségi párt azt tartja, hogy oly törvény javaslat tárgyalására, mely az alkotmány egyik biztosítékát jelentő megyei intézmény gyökeres megváltoztatására irányul, a választók előzetes megkérdezése nélkül az országgyűlésnek erkölcsi jogosultsága nincs. Nem ismerheti el végre az ellene emelt vád alaposágát azért, mert ez a párt jóelőre is loyálisan kinyilatkoztatta, hogy minden törvényes eszközt fel fog használni, hogy ezen törvényjavaslat a jelen országgyűlés alatt törvényerőre ne emeltessék.

Ugron Gábor a miniszterelnök előterjesztése után, mely a kormány kudarcát jelenti, mélyen érzett részvétét fejezi ki. A miniszterelnök azzal vádolja a függetlenségi pártot, hogy megakasztotta a parlament működését, Holott azt hiszi, hogy a miniszterelnök bizonyára figyelembe vette azt, hogy annak a férfiúnak, aki törvénybe meri foglalni azt, hogy a törvénytelen rendeletek minden esetben végrehajtandók; hogy újoncot és adót., ha azt az országgyűlés meg nem szavazta is, be lehet hajtani; annak a férfiúnak, aki nemcsak egész Magyarországnak, de sőt az egész világ alkotmányosan fejlődött államainak fejlődési alapprincipiumát képező eszméjét és gondolatát egy törvény⁷javaslatban megtámadja: tudnia kellett, hogy nagy dolgot akar, nagyot mer. Még lehetséges, hogy egy ilyen merénylet keresztülmegy, ahol nem éberek a törvényhozás tagjai; de Magyarországon, hol alkotmányos szabadságunkkal nemzeti létünk van összeforrvva, a miniszterelnök úrnak készen kellett lennie, hogy midőn ilyen nagy dolgot tesz, nagy ellentállásra is fog találni. A parlament tekintélye mindig attól függ, hogy a kormánnyal szemben milyen erőt képvisel. Az a parlament, mely az alkotmányos szabadságot féltékenyen őrzi, mely a néppel együtt érez és gondolkodik: az a parlament mindig tekintéllyel bír. Hasztalanul fog itt a miniszterelnök úr statisztikai adatokkal előállani, mert azok mindig hamisan fognak mutatni, ha nem arra számít, hogy háta mögött nem hazafias, szabadságszerető polgárok állanak, hanem egyszerű statiszták.

Közbevetőleg megjegyzem, mert erre Tisza István augusztus 7-iki beszédjében is történik hivatkozás, hogy Vadnay Andor kormánypárti képviselő augusztus 4-iki beszédében kimutatta a szóbanforgó törvényjavaslat ellen a függetlenségi párt részéről indított kérvényezési mozgalom sikertelenségét. Hiába vindikálják hát Irányi Dániel és Hermán Ottó képviselők álláspontjuk és pártjuk számára az országos közvéleményt és hiába appellálnak e részben az általuk 20.000 példányban nyomtatott és szétküldött blankettákból aláírásokkal beérkezett összesen 600 egynéhány kérvényre. Hiszen a kérvényezők elenyészően csekély száma legkevésbé sem állt arányban az összegyűjtésükre fordított buzgalommal.

Gr. Apponyi Albert — ugyancsak az aug. 6. ülésen — kijelenti, hogy a mérsékelt ellenzék, mely a pártok közül elsőnek vette fel programjába a közigazgatás reformját és amely a kormány által benyújtott ja-

vaslatot idáig felszólalásaival és szavazatával támogatta: nincs többé abban a helyzetben, hogy a miniszterelnököt azon az úton, amelyre a most előterjesztett indítványával lépett, szintén kövesse. A reformakció ezen újabb fordulatóban, amely tulajdonképpen ez akció sajnálatos megfeneklésének eltakarása, részt nem vehet. Ezen álláspontnak indokolására egyebek között előadja, hogy a dolog mai stádiumában a miniszterelnök ígéreteire ugyanolyan súlyt, mint azelőtt, nem fektethet. Mert valamely ígéret súlya s az a bizalom, melyet érdemel, két alkotóelemből áll: velle et posse. A „velle“ iránt ma nincs kétség; a „posse“ ellenben igen úkétesse vált. Ettől eltekintve, a miniszterelnök módosítványa folytán csupán végre nem hajtható elvi deklarációkat magában foglaló, két szakaszossá összezsugorodott törvényjavaslatot ki nem elégítő tartalmánál fogva még akkor sem fogadhatná el, ha ez a javaslat ebben az alakban eredetileg amaga módja és rendje szerint, mint önálló új törvényjavaslat nyújtatott volna be. Még kevésbbé fogadhatja el ezt a — a 2. s-hoz beadott módosítvány szerény alakjában megjelenő, de valójában új — törvényjavaslatot az eljárásnak azon módja miatt, amellyel a kormány azt a Ház elé terjeszteni jónak látta. Felfogása szerint, amidőn a Ház a kormány által eredetileg benyújtott törvényjavaslat felett általánosságban szavazott és azt nagy többséggel magáévé tette: akkor ezt a törvényjavaslatot, nem pedig egy ettől eltérő teljesen más törvényjavaslatot szankcionált szavazatával. Már pedig az a törvényjavaslat, amely a miniszterelnök által indítványozott 2. szakaszból, hozzáadva az eredeti törvényjavaslat 1. 4-ához, keletkezik, — egészen más valami, mint az a törvényjavaslat, amelyet a Ház magáévé tett. De továbbá erősen kételkedik a fölött, vájjon a házszabályok helyes magyarázata mellett harmadszori felolvasás alá bocsátható-e azon torso, amelyet a miniszterelnök az ő javaslatából csinálni kíván? A házszabályok csaknem érthetik a szakaszokintit tárgyalás alatt azt, Hogy 277 — egészen heterogén természetű kérdések felett intézkedő — szakaszra nézve együttes törlési indítványnak legyen helye? Ezen kérdés formai oldalát illetőleg illetékes bíróul a Ház elnökét ismeri el. De bánmint álljon a dolog formailag, nem tartja egészen lojális eljárásnak, hogy ha bona fide valamely javaslat mellett általánosságban leadott szavazatok utólag egy más javaslat mellett leadotaknak értelmeztetnek. A meghatározottabban tiltakozik az ellen, hogy a közigazgatási bizottság által átdolgozott javaslatnak általánosságban történt elfogadása alapján most a részletes tárgyalás és a harmadszori olvasás legyen kérhető egy egészen új javaslat felett. A miniszterelnök a szélső baloldalnak szemére lobbantotta azt az eljárást, mely őszintente a parlamentarizmus elveivel ellenkezik. Pedig az a forma, melyben ő visszavonulását fedezni akarja és más javaslat fölött történt általános szavazás alapján líj javaslatot akar általános megvitatás nélkül becsempézni: a parlamentarizmus elveivel még sokkal merevebb, sokkal veszedelmesebb ellentétben áll. Ig) tehát a miniszterelnök új javaslatához a beadásnak ezen helytelen formája miatt még kevésbbé járulhat hozzá, mint annak tartalmi fogyatkozása következtében. A miniszterelnök á kormány eljárásával kapcsolatban sikerről és vívmányról beszél. Pedig ha figyelembe vesszük, hogy hónapokig tartó kombinált erőfeszítéseknek mindössze ennyi az eredménye: akkor ez másnak, mint ezen akció megfeneklésének és ez által a reform súlyos kompromittálásának, nem nevezhető. Metsző iróniával foglalkozik azután a csonka javaslat tartalmával,

melynek 1. §-a Vadnay Andor stiláris módosítványa folytán („ezen törvény“ helyett „a törvény“) még azt a magyarázatot is lehetővé teszi, hogy a vármegyei közigazgatás intézése a kinevezett állami közegek részéről csak annyiban kell, hogy a törvény korlátai között mozogjon, amennyiben önkormányzati elemek közreműködésével történik; a tisztviselők önálló működése tehát a törvény korlátain kívül áll. Úgyhogy ezt a merőben deklaratórius jellegű 1. §-t a törvényellenességre való felhívásnak vádja ellen csak azzal lehet védelmezni, hogy egyáltalában komolyan nem vehető. Egyébként egy szoros kötelességnek kíván még eleget tenni, midőn a miniszterelnöknek úgy a maga, mint elvbarátai nevében mélyen érzett háláját nyilvánítja azért, hogy ezen javaslat tárgyalása folyamán ismételten kijelenteni méltóztatott, hogy azt csupán a maga elejéből és csupán saját pártja közreműködésével akarja keresztülvinni. A miniszterelnöknek a saját erejéből elért eredményéhez szerencsét kíván.

Péchy Tamás házelnök válaszolva gr. Apponyi Albertnek a harmadszori olvasás, illetve a miniszterelnök által javaslatba hozott eljárás megengedhetősége tekintetében hozzá intézett kérdésére, annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a javasolt eljárás nem ütközik a házszabályokba. Mert a Ház nem köteles valamely törvényjavaslat összes szakaszait letárgyalni, mielőtt az harmadszori megszavazás alá kerül, hanem szabad elhatározásától függ a részletes tárgyalás alatt a szöveg megállapítása. Ehhez képest a részletes tárgyalás alkalmával jónak talált minden módosítást megtehet és az így módosított szöveg kerül — legyen az bármilyen — harmadszori megszavazás alá.

Az aug. 7. ülésen, melynek napirendjére a miniszterelnök által benyújtott új 2. volt kitzúve s amelyen beveződött a reformjavaslat részletes tárgyalása. Tisza István az ellenzék vezérszónokaival polemizálva, hosszabb beszédben kél a kormány eljárásának védelmére.

Tisza István: T. Ház! *(Nagy mozgás és zaj a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

B. Haas Ivor: Halljuk Apponyi riválisát! *(Nagy zaj s folytonos közbeszólások jobbfelől.)*

Elnök: Csendet kérek; ne méltóztassanak a képviselő urak ily elmés észrevételeket tenni. *(Nagy zaj a baloldalon.)*

Körösy Sándor: Ha önök nem hallgatnak meg minket, mi sem hallgatjuk meg önöket. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Tisza István: T. Képviselőház! Megvallom, hogy egyfelől nem szívesen szólalok fel ezen hosszúra nyúlt parlamenti küzdelem mai utolsó fázisában, mert teljesen értem és talán magam is osztom azon türelmetlenséget, amellyel a Ház minden tagja a hosszú küzdelem után pihenésre vágyik; de azt hiszem, vannak kötelességek, amelyekkel szemben ezen szubjektív szempontok merőben alárendelendők. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Azt hiszem, hogy midőn az igen t. ellenzék minden árnyalata úgy tüntette fel a mai helyzetet, mint egy nagy diadalát nemcsak az ellenzéknek, de az ellenzék által e vitában képviselt elveknek is; hogy midőn ezzel kapcsolatban a legsúlyosabb vádakkal illetik úgy a kormányt, mint a dolog természeténél fogva az azt támo-

gató pártot is: határozott kötelesség ezen párt tagjai részéről is mindazt megtenni, ami a közvélemény előtt a helyzetet tisztázza. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A t. Ház becses elnézését kérem tehát azért, hogy ha lehető rövidséggel, a mai helyzet tisztába hozatalára célzó, néhány megjegyzés megtételével igénybe veszem. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Amint már említettem, hallottuk azon állítást, hogy ez egy nagy diadal, mihez gr. *Apponyi Albert* t. képviselő úr hozzátette, hogy ez a kormány akciójának egy sajnálatos megfeneklése. Azt mi nem tagadjuk, hogy igenis, itt egy törvényjavaslat igen jelentékeny, legnagyobb részének szerintem is sajnálatos megfeneklésével állunk szemben, legalább egy, reménylem azonban mentői rövidebb időre. *(Helyeslés jobb felől.)* A kérdés csak az, hogy e helyzetet ki okozta, hogy ki felelős érte és mik lesznek e helyzetnek következményei. *(Mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

A parlamentárizmusnak nemcsak békés, hanem sikeres és úgy a parlament, mint az ország hatalmára és tekintélyére előnyös működése feltételezi a kötelességérzetet a parlament minden tagjában s a pártoknak minden árnyalatában.

Feltételezi ez nemcsak a jó szándékot, amit egyáltalában nem akarok kétségbe vonni, hanem a képességet is, hogy a politikailag helyes út választassák minden párt részéről s hogy azon út választassák, mely a közjónak, a parlamentáris működés sikernek biztosítására vezet. Mindenütt áll ez, t. Ház, de sehol sem inkább, mint nálunk, mert nem vélek csalódhatni, ha azt állítom, hogy ma már egyedül áll a mi parlamentünk a műveit világ összes parlamentjei közt, ahol a szólásszabadság oly korlátlanul van minden egyes képviselőnek a vita minden stádiumában megadva, hogy a Háznak csak egy kis csoportja is lehetetlenné teheti a tárgyalások parlamentáris úton való intézését, *(Élénk helyeslés és tetzés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbal oldalon.)* hogyha nem bír elég önuralommal, elég hazafiúi belátással aziránt, hogy soha szem elől ne tévessze, hogy a parlamentáris kisebbség első kötelessége meghajolni a többség akarata előtt *(Élénk mozgás a szélsőbalon. Úgy van! Úgy van! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* és mesterséges eszközökkel, a házszabályokban adott jogok túlhajtásával nem tenni lehetetlenné a többség akaratának érvényesülését. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbalon.)*

Ez volt a helyzet. *Irányi Dániel* t. képviselő úr azt mondta tegnapi felszólalásában is, hogy ő előre figyelmeztetett bennünket arra, hogy fel fognak a javaslat ellen használni minden törvényes s a parlamentáris szokás által megengedett módot és mi mégis — azt mondja a t. képviselő úr — bízva többségünkben s megvetve

a kisebbséget, belementünk a javaslat tárgyalásába. Igaz. t. Ház, mi belementünk a tárgyalásba ennek dacára is.

Belementünk azért, mert a parlamenti szokás által szentesített eszköznek — méltóztatnak megengedni — az obstrukciót sem itt, sem sehol a világon nem tartják. *(Helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon.)* Nagyon sajnálom, hogy a közbeszólásokat nem érthetem.

Olay Lajos: A Tisza-klikk elérte a célját! Vége az Apponyival való fúziónak! *(Derütség a szélsőbaloldalon.)*

Tisza István: Valóban felmentve érzem magam az alól, hogy erre a lapos gyanúsítást magába foglaló közbeszólásra válaszoljak. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem hallottuk!)* Nagyon szívesen ismétlem.

Azt hiszem, felment engem a t. Ház az alól, hogy a lapos gyanúsítást magában foglaló ezen közbeszólásra válaszoljak. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Felkiáltások a szélsőbalon: Alapos! Alapos! Derütség.)*

Mondom, belementünk a vitába, nem megvetve a kisebbséget, hanem megbecsülve és megtisztelve a kisebbséget; megtisztelve azzal, hogy feltettük róla, hogy több lesz benne a parlamenti érzék, mint a szenvedély, *(Úgy van! jobbfelől. Nagy mozgás a szélsőbalon)* hogy jobban fogják tisztelni és becsülni a parlament tekintélyét, jobban fogják tisztelni és becsülni minden szabadelvű kormányformának azon alapelvét, hogy a többségnek kell uralkodni, sem hogy ide juthassunk. *(Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és felkiáltások a szélsőbalon: A többség erőszakos úton jött létre!)*

Elnök (csenget): A t. képviselő urak mindig haragusznak; pedig aki haragszik, annak nincs igaza. *(Derütség jobbfelől.)*

Tisza István: Ebben a tekintetben tehát töredelmes vallomást kell tennem és azt hiszem, töredelmes vallomást tehetünk mindnyájan. Igen is csalódtunk. A csalódás mindig politikai hiba — elismerem; de ennek a hibának motivuma az volt, hogy mi jobban bízunk a t. képviselő urak belátásában, mint amennyire lehetett volna. *(Helyeslés jobbfelől.)* Hogy ez a csalódás kire vet szomorú világot, azt méltóztatassanak megítélni. *(Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Mondom, ezen csalódás alapján tényleg belejutottunk az obstrukcióba, belejutottunk abba, hogy ezen hosszú törvényjavaslat letárgyalását a jelen viszonyok közt csakugyan lehetetlenné tették. *(Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.)*

Ezzel az obstrukcionális kérdéssel valóban nagyon különösen vagyunk, mert én a megszorult embernek sok mindenféle okoskodását láttam már az életben. *(Felkiáltások a szélsőbalon: Mi is! Mi is!)*

De azt a mulatságos jelenséget most látom először, hogy a t. képviselő urak az obstrukciót egyszer letagadják, azután megin-

dokolják és azt mondják, hogy hazafiúi kötelességük volt obstrukciót csinálni. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

A letagadás frázisával nem szándékozom foglalkozni; hiszen azok az adatok, amelyeket a t. miniszterelnök úr tegnap előadott, azt hiszem, e tekintetben igen ékesen szólnak. És megvallom, nagyon gyanús előttem mindig, ha valaki, mikor adatokról van szó, neki ront a statisztikának; *(Helyeslés a jobboldalon.)* mert a statisztikától nem azoknak van okuk félni, akik mellett a számok bizonyítanak; *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* hanem azoknak, akik ellen azok bizonyítanak. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

De felesleges volna ezzel tovább is foglalkozni, mert alig képelek az országban választóközönséget, melyben a történeteket figyelemmel kísérik, ahol, ha önök azzal állanak elő, hogy obstrukciót nem csináltak: egyszerűen ki nem nevetnék önöket. *(Élénk derűtség és tetszés a jobboldalon. Zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.)*

Hanem felemlítem ezt az eltagadási kísérletet azért, mert igen érdekes jelenségnek tartom így is, amennyiben azt mutatja és bizonyítja, miszerint maguk a t. képviselő urak félnek az obstrukciónak rájuk nézve beállandó következményeitől *(Zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nincs mitől félnünk!)* Tudjuk nagyon jól, hogy az országban sehol sem talál pártfogásra, helyeslésre egy visszaélés a szólásszabadság jogával; *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* nem talál helyeslésre egy merénylet a magyar parlamentárizmus ellen. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj, nyugtalanság és közbekiáltások a szélsőbaloldalon: Öt nem utasítják rendre!)*

Nézzük, t. Ház, mivel próbálják ezt az egyszer már letagadott obstrukciót indokolni. Erre nézve hallottuk tegnap is röviden összefoglalva a főbb indokokat. Az első az, hogy nem ismerik el a mai többséget a nemzet hű képviselőjének. *(Igaz! a szélsőbaloldalon.)*

Ezt már nagyon sokszor hallottuk.

Gróf Károlyi Gábor: Még sokszor fogják hallani!

Tisza István: Mikor arról beszélünk, hogy itt valódi és jogos képviselői ülnek-e a nemzetnek, akkor éppen az igen t. közbeszóló úrnak van legkevesebb oka beleszólni. *(Derűtség és tetszés a jobboldalon.)*

T. Képviselőház! Én nem fogok most ezen kérdéssel annyiban foglalkozni, amennyiben az az általános vádak és általános szólások terén annyiszor és mindig ugyanazon formában felmerült. E tekintetben egyetlenegy megjegyzésre szorítkozom. A t. képviselő uraktól mindig hivatali pressziót hallottunk emlegetni és mindig azt hallottuk, hogy a vármegyei tisztviselők kara kortestábora volt a kormánynak; most, midőn a kinevezési rendszer behozataláról volt szó, most az a tisztviselői kar megszűnt kortes-

tábor lenni és a kinevezett tisztviselők lettek azzá. (Tetszés jobb-felől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Senki sem mondta!)

Igen számosan mondták, hogy a kormány befolyását a választásokra a kinevezés óriásilag növeli. Vagy az egyik áll, vagy a másik. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Mind a kettő.)* Ezt csak mellékesen jegyzem meg. Hanem itt ismét konstatalok egy tény: a sok általános vád között évek hosszú során mindig egyetlen konkrét eset volt az, amit a képviselő urak felemlítettek. Maga az a tény, hogy itt néhány százszor hallottuk emlegetteni a kaposvári választást és mindig csak azt: nem ékesen szóló bizonyosság-e amellet, hogy az ily visszaélések rendkívül szórványosak? Ha már konkrét esetekről beszélünk, abban az időben három oly mandátum volt, melyekre nézve kettőről teljesen be volt igazolva; a hartnadikra, a kaposváriúra nézve elfogadom a vitatkozás kedvéért azt, hogy szintén *nem volt helyesen megszerzett mandátum.*

Ilyen volt tehát *a kaposvári* — mint az urak állítják — *a gyomai és a székesfehérvári.* *(Zajos felkiáltások a szélsőbalon: a ceglédi, a szolnoki!)* Hát hozzáteszem a ceglédit is. *(Nagy zaj. Felkiáltásod a ceglédi, a szolnoki, a vízaknai!)* Egyszerre kívül majd, hogy mindegyik választás törvénytelen volt. *(Zajos közbeszólások a szélsőbalon: Vízakna!)* A vízaknai választás...

B. Kaas Ivor: Az nem volt választás, hanem kinevezés!

Tisza István: T. Ház! Itt nem rólam van szó, hanem választóimról. A vízaknai választás a legnagyobb rendben folyt le és azt hiszem, a vízaknai választó közönség semmivel sem adott sem okot, sem jogot ily kisebbitő nyilatkozatra!

B. Kass Ivor: A székesfehérvári választók érnek annyit, mint a vízaknaiak! *(Hosszantartó nagy zaj.)*

Elnök: B. Kaas Ivor képviselő urat ezennel rendreutasítom! *(Zajos helyeslés jobbról. Nagy zaj a szélsőbalon.)*

Tisza István: Nagyon sajnálom, ha tulajdonképpen rövid beszédem hosszúra fog nyúlni, de a közbekiáltások körülbelül négyszer olyan hosszúak, mint a beszéd.

Hát vissza kell térnem azon bizonyos mandátumokra. *(Halljuk! Halljuk!)* Négy mandátumról van szó, mert a ceglédit is kész szívvel elfogadom; abból három volt a közjogi ellenzék hívei birtokában és csak egy a szabadelvű párté. Időközben e kerület is megüresedett és onnan is függetlenségi párti képviselő jött a Házba. Mindenünnen tehát, hol tényekkel lehet bizonyítani, vagy plausibilissá tenni, hogy visszaélés követetett el, oly képviselők vannak itt, kik nem a kormánypárthoz, hanem a függetlenségi párthoz tartoznak. *(Zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.)*

A másik érv, melyet hallottunk, az, hogy a választóközönség ezen kérdésben nem nyilatkozott s hogy ennél fogva nincs erkölcsi jogosultsága ezen pártnak e kérdést a választók előtt oldani meg. Először is az az állítás — mert ezt is hallottam — hogy az 1887-iki

választásoknál ez a párt a választási alap fenntartására küldetett volna ide, nem felel meg teljesen a helyzetnek. A kormánynak akkor már ismételt kijelentését képezte az, hogy az 1886-iki törvények megalkotása az utolsó kísérletet képezi, melynek sikertelensége esetén kénytelen lesz a rendszert magát megváltoztatni.

Ami az 1887-iki választásokat magukat illeti, azokban a közigazgatás kérdése egyáltalában nem tartozott az aktuális politika elsősorban előtérben álló kérdései közé; akkor a pénzügyi helyzet dominált teljesen. *(Úgy van! jobb felől.)* Én azt hiszem, hogy a választásoknál a programbeszédekben a közigazgatás kérdése igen nagy szerepet nem játszott; amennyiben azonban szerepet játszott, határozottan merem állítani, hogy ezen párt tagjai közül legalább is annyian nyilatkoztak a kinevezés mellett, mint a választás mellett. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.)* Ami továbbá a nemzet általi szankciót illeti, azt hiszem, hogy mi nem mehetünk visszafelé az utasítás tana felé; mi nem mondhatunk le arról, hogy mi nem követek, hanem népképviselők vagyunk, kiknek jogunk és kötelességünk legjobb meggyőződésünk szerint megoldani a gyakorlati politika egymásután felmerülő aktuális kérdéseit. *(Élénk helyeslés jobb felől.)* Bírna némi alappal az önök vádja azon esetben, ha tényleg künn az országban széles körökben nagymérvű elégedetlenség mutatkozott volna a reformmal szemben; ha tényleg valószínűséggel hírna az a feltevés, hogy az ország nagy többsége nem a mi politikánkat, de az önökét helyesli. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.)* Erre visszatérni nem szándékozom; utalok egyszerűen *Vadnay Andor t. barátom minapi beszédére (Zaj a szélsőbaloldalon.)* és azt hiszem, azon igazán nagyszabású felsülés után, mellyel a t. képviselő urak *kérvényezési mozgalma* künn az országban találkozott, egész nyugodtan érezhetjük magunkban az erkölcsi jogsultságot ezen kérdés megoldására. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A harmadik érvet *Ugron Gábor t. szomszédom (Derültség.)* tegnapi beszédéből értettük meg. A t. képviselő úr ugyanis azt mondja, hogy ez a törvényjavaslat annyira rossz, annyira megátadja az országnak, a nemzetnek jogait, olyan hallatlan dolgokat foglal magában, mint: a törvénytelen rendeletek végrehajtását, meg nem szavazott újoncok és adók behajtását, hogy ellentétben áll „nem csak Magyarországnak, de az egész világ alkotmányosan fejlődött államainak fejlődési alapprincipiumát képező eszméjével és gondolatával“. A mondat egy kicsit hosszú, de azt hiszem, megérthetjük a dolgot. Én ebben a tekintetben nem szándékozom ismételni azokat, mik az általános vita alatt igen sok oldalról felhozattak, hogy tudniillik ez a törvény megtámadja-e az ország jogait és szabadságát? Erre nézve felkérem a t. képviselő urat és azt hiszem, sokkal célszerűbb és kellemesebb lesz a kérdés tisztába hozatalának ez a módja, hogy miután neki most

már remélhetőleg ismét gyakrabban lesz alkalmá Apponyi t. képviselő úrral érintkezni, esetleg inter pocula kedélyesen vitassák meg ezt a dolgot. *(Élénk derűtség jobbfelől. Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Mert hiszen valóban kényes helyzet volna rájuk nézve és zavarólag hathatna a megújuló fegyverbarátságra, ha továbbra is megmaradna a t. képviselő úr azon felfogásban, hogy gr. Apponyi Albert t. képviselő úr által lelke egész melegével pártolt részletei a törvényjavaslatnak valódi merényletet képeznek a magyar alkotmányosság és szabadság ellen. *(Derűtség jobbfelől. Mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.)*

Mindezek után, t. Ház, konstatálnom kell, hogy az obstrukció megtörtént. Nézetem szerint megtörtént kellő jog és alap nélkül. *(Ellenmondás a szélsőbaloldalon.)* Ebben a tekintetben a> nézetek különböznek, én respektálok a t. képviselő urakét, az enyém ez. És most azért, hogy a képviselő urak a házszabályok által adott jogokkal visszaélnek... *(Hosszantartó zaj, mozgás és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Rendre! Rendre! Ezt nem szabad mondani! Halljuk! az elnököt!)*

Elnök (csenget): A képviselő úr meg akarja magyarázni szavait s ehhez joga van. Különbben is ezen szavai ellen nem a képviselő uraknak, hanem nekem lehetne észrevételem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Tisza István: T. Ház! Megmagyarázom, amit mondtam. *(Halljuk!)* Nem abban az értelemben élnek vissza jogukkal az egyes képviselő urak, mintha olyat tennének, amire a házszabályok betűi szerint joguk nem volna. Elismerem, hogy teljesen joguk van; de nézetem szerint igenis visszaélés azon hatalommal amely ezen jog által egy kissé számosabb pártnak adatik, ha egy párt minden egyes tagja a házszabályokban biztosított jogait úgy használja ki, hogy ezáltal a tanácskozást és egy törvényjavaslat letárgyalását megakadályozza. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Györy Elek: Joggal élni nem visszaélés! *(Úgy van! a szélsőbaloldalon.)*

Csatár Zsigmond: Mi lesz belőle, ha ez megöregszik! *(Hosszantartó, általános derűtség.)*

Tisza István: T. Ház! A helyzet súlypontja nézetem szerint abban a tényben fekszik, mely csakugyan lehetetlenné teszi e törvényjavaslatnak a mai viszonyok között való letárgyalását. Ezen ténnyel szemben javasolja a t. kormány azt, hogy mentjük meg azt, ami megmenthető; mentjük meg és igtassuk törvénybe magának a reformnak elvét, gyakorlati megvalósítását pedig halasztjuk azon időkre, amikor a viszonyok lehetővé fogják tenni a többség akaratának minden körülmények között való érvényesü-

lését. *(Zajos helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások a bal- és szélsőbaloldalon.)*

T. Ház! Hogy az, amit megmentünk, mégis csak valami, még sem oly csekélység, mint a felszólalók közül némelyek feltüntették: arra nézve egy klasszikus tanúm van: *(Halljuk! Halljuk!)* Irányi Dániel t. képviselő úr, aki tegnap a hazafiúi bánat rezgő hangján adta elő fájalmát *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)* afölött, hogy ezen elv törvénybe igtattatik. És ezen eredményt keveselni, nézetem szerint, gróf Apponyi Albert t. képviselő úrnak csak azon esetben lett volna joga és abból azon súlyos következtetéseket, amelyeket levont, csak azon esetben vonhatta volna le: ha képes lett volna megjelölni a kibontakozásnak jobb útját; ha képes lett, volna megmondani: mit tegyünk? *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj és ellenmondások a bal- és szélsőbaloldalon: Ha kormányon lesz, majd megmondja!)*

Nagyon örülnék, ha erre nézve felvilágosítást nyerhetnék. Én nem tudom, vájjon a t. képviselő úr most, midőn a házszabályok feltétlenül lehetségessé teszik azt és amidőn az ellen nem használ semmiféle fegyver, hogy tudniillik egy 80—90 tagú párt egy 280. §-ból álló törvényjavaslatot éveken keresztül kibeszélhessen — szemben e helyzettel, a mai viszonyok között, a tárgyalások mai stádiumában, tud-e t. képviselőtársam valamit, ami ezen segítene? *(Tetszés jobbfelől.)*

Ha megvan azon arcanum valahol elrejtve a t. képviselő úrnál: álljon elő velem, az övé lesz a diadal; ha pedig nincs meg nála azon arcanum, akkor bocsásson meg nekem, ha kijelentem, hogy én nem látok nála objektív jogosultságot és alapot sem az általa intézett támadásra, sem arra, hogy a kormány Ígéretébe helyezett bizalmának csökkenését nyilatkoztassa ki. *(Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások a baloldalon.)*

A t. képviselő úr igen nagy éllel, igen nagy sarkasmussal és a rosszindulatnak meglehetősen fokával támadta meg tegnap a kormány eljárását. *(Igaz. Úgy van! Zajos ellenmondás és nyugtalanság a baloldalon.)* Elismerem, hogy a t. képviselő úr igen nagy ügyességgel és igen nagy elmeélel kereste ki a mai helyzetből mindazt, ami a javaslat ellenzőire nézve előnyös és barátaira nézve káros; *(Tetszés a jobboldalon. Ellenmondások a baloldalon.)* de én azt kérdelem, hogy amikor ezt a t. képviselő úr még csak leplezni meg sem kísérelt kárörömmel megtette: mint a reform barátja állott-e előttünk, vagy mint annak ellensége? *(Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások a baloldalon.)* Azt kérdelem: vájjon azon eljárás, amit a t. képviselő úr az 1. §. szövegével szemben követett, méltó volt-e nemcsak a reform barátjához, de a komoly parlamenti tanácskozás barátjához is? *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások és zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Teljességgel mellőzöm azt, vájjon az „a“ vagy „ezen“ szócskának felcserélése azon vonatkozásban, melyben gróf Apponyi Albert t. képviselő úr az 1. §-t megtámadta, tesz-e különbséget, releváns dolog-e, vagy sem? Szerintem nem az, de tegyük fel, hogy az. Ebben az esetben is — ismétlem — vájjon a komoly parlamenti tanácskozás minden barátjának, ha azt látja, hogy egy abszurdum módosítatik bele egy szövegbe, a szavazás után mindjárt kell ezzel előállnia, vagy pedig a szavazás előtt i (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Én azt hiszem, hogyha nem az volt a t. képviselő úrnak célja, hogy a kormányt egyszerűen nevetségessé tenni igyekezzék, hanem az is célja volt, hogy megakadályozza azt, hogy a parlament egy szerinte abszurd szöveget ne fogadjon el: módja lett volna ezen ideával a szavazás előtt előállani (*Helyeslés jobbfelől.*) és nem azonnal a szavazás után. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a baloldalon.*)

Végül. t. Ház (*Halljuk! Halljuk!*) — és ezt már, akár hiszi a t. képviselő úr, akár nem, őszinte sajnálattal konstátálom — beállott a t. képviselő úr is a tegnapi napon az obstrukció nyílt védelmezőinek sorába. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Derűtlenség a szélsőbalon.*) A t. képviselő úr tegnap beszélt a házszabályokról, szemben a most tárgyalás alatt levő módosítással és egy formai kérdésre nézve azt mondá, hogy illetékes bíról a Ház t. elnökét fogadja el. Miután a képviselő úrtól illetékesnek tartott bíró nyilatkozott s e nyilatkozat az én egyéni nézetemnek is megfelel: (*Derűtlenség a szélsőbalon és felkiáltások: Nagyon kegyes! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) egyáltalában nem szükséges ezen kérdéssel tovább is foglalkoznom. De a t. képviselő úr azt mondja azután, hogy nemcsak ezen formai hiba szempontjából helytelen a kormány eljárása, de helytelen azért is, mert a javaslat ki lévén vetkezettve lényegéből, az első szavazás egészen más dologra történt, mint a minő a részletes tárgyalásból kikerült javaslat. Én azt hiszem, t. Ház, hogy a törvényhozás többségének minden körülmények között teljes joga van a részletes tárgyalás folyamán úgy megváltoztatni az előterjesztéseket, ahogy jónak látja (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbalon.*) és a harmadszori megszavazás éppen arra való, hogy akik az első szavazásnál reá szavaztak a javaslatra, azonban a javaslatnak időközben történt megváltozása folytán e szavazatuktól el akarnak térni, a harmadszori megszavazásnál ellene szavazhassanak és ebben a tekintetben az eredményre befolyással lehessenek. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Én tehát a t. képviselő úrnak ezen vádját elfogadhatónak nem tartom. De még ha elfogadható volna is, őszinte sajnálkozással hallottam egy passzust, mellyel a képviselő úr azt kísérette. (*Halljuk! Halljuk!*) A képviselő úr ugyanis azt mondja, hogy a kormánynak ezen eljárása a parlamentárizmus elveivel még sok-

kal merevebb és sokkal veszedelmesebb ellentétben áll, mint a közjogi alapon álló t. ellenzék részéről eddig követett eljárás.

Hát, t. Ház, erre, azt hiszem, bátran mondhatom, hogy ez az obstrukciónak nyílt és határozott védelmezése, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozgás balfelől.*) mert semmi a parlamentarizmust annyira meg nem támadhatja, mint ha egyfelől a szólás szabadsága nyílt erőszakkal elfojtatik, erről pedig, azt hiszem, ezúttal nem lehet szó, ezt önök közül sem fogja állítani senki — és ha másfelől a kisebbségnek akár erőszakoskodása, akár az időfelhasználásban követett eljárása lehetetlenné teszi a többség akaratának érvényesítését. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) És amidőn t. képviselőtársam ezen, szerintem a parlamentarizmus elleni legnagyobb vétséget involváló eljárást kisebb sérelemnek tünteti fel, mint a kormánynak egy adott kérdésben követett, szerinte helytelen eljárását: akkor igenis határozottan mondhatom, hogy a t. képviselő úr az obstrukció védői közé állott. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől. Élénk mozgás és közbekiáltások a bal- és szélsőbaloldalon.*)

A t. képviselő úrnak eddig is változatos pályáján (*Mozgás balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) ismét egy, azt hiszem, mindnyájunkra nézve meglepő fordulatot konstatálhatunk; (*Halljuk! Halljuk!*) fordulatot, amely megteremté gyümölcsét már tegnap azon lelkes éljenzésben, amellyel fogadtatott. Hogy egyéb gyümölcsei lesznek-e — nem személyesen a képviselő úrra nézve értem, de az ügyre nézve, melyet esetleg képvisel — az már más kérdés. Mert én attól félek, hogy a képviselő úr ezáltal sokkal többet veszít súlyából a nemzet előtt, (*Élénk mozgás a bal- és szélsőbalon.*)

Csatár Zsigmond: Egy kanál vízbe is belefojtaná! (*Zaj! Halljuk! Halljuk!*)

Tisza István: — mint amennyit nyernek esetleg azok, akiknek most újból fegyvertársául szegődött. Egytől pedig, t. Ház, nem félek, nem félek attól, hogy bárminő politikát kövessen az igen t. képviselő úr, az a reformmunkának megakasztására előnyvel vagy hátránnyal járjon. (*Zaj a hal- és szélsőbalon.*)

Gr. Károlyi Gábor: Arra csak a Tiszák valók!

Tisza István: (*Halljuk! Halljuk!*) A mai helyzetben az általam már elmondott okoknál fogva épp oly meddő lenne a t. képviselő úr fáradozása, amily meddő a mienk; de én remélem és bízom a kormányban az iránt, hogy meg fogja teremteni a hasznos munkának előfeltételeit és meg fogja teremteni azon viszonyokat, melyek közt, e pártra támaszkodva, ennek lelkes támogatása mellett, reform-terveit meg fogja valósítani. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Ezután, t. Ház — s ezzel felszólalásom végére értem — lássuk még egészen röviden, hogy mik a mai helyzet következményei?

Először is, mik a következményei a reform azon pontjára nézve, amely ellen elsősorban irányult az önök támadása: a kinevezésre nézve? (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

A kinevezés, az időközi üresedésektől eltekintve, 1895 vége előtt úgy sem léphetne életbe s nem hiszem, hogy legyen a Háznak egyetlenegy tagja, aki kétségben volna az iránt, hogy 1895 végéig a törvényjavaslat meg lesz alkotva. (*Zaj a szélsőbalon. Felkiáltások: De nem lesz!*) A kinevezés életbeléptetése tehát... (*Zaj a szélsőbalon.*)

Meszlényi Lajos: Biharban az alispán sem hiszi el! (*Derültség.*)

Elnök: Ne méltóztassanak elmésségüket fennhangon nyilvánítani. (*Derültség.*)

Tisza István: A kinevezés tehát meglesz s nemcsak, hogy meglesz, de még ugyanazon időpontban, ugyanazon napon lesz meg, amelyen meglett volna azon esetben, ha most az agyonbeszélés nem történik. (*Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Károlyi Gábor: Már miniszter, hogy úgy tudja?

Tisza István: Azt hiszem, oly tényt mondtam, melyről a képviselő urak, ha próbálgatják is pro forma eltagadni, bensőjünkben mindnyájan meg vannak győződve.

A kinevezés tehát meglesz, de egyéb dolgok fognak halasztást szenvedni és későbbi időre maradni. Később fog életbe lépni az önkormányzati elem erősítése a közigazgatási bizottságban, (*Zaj a szélsőbalon.*) később fognak életbe lépni a törvényjavaslat azon diszpozíciói, amelyek a miniszteri önkényt korlátozzák szemben az önkormányzati testületek határozataival s később fognak életbe lépni azon intézkedések, amelyek a tisztviselőknek a választásokra való ingerenciáját szorítják meg. És itt legyen szabad megjegyznem, hogy tisztán a túloldali képviselő uraknak tulajdonítható az, ha az 1892-iki választásokig e tekintetben egyetlenegy korlátozó, vagy megszorító intézkedés törvénybe iktatva nem lesz. (*Zaj a szélsőbalon.*)

Azonkívül később fog életbe lépni a közigazgatási bíróságról szóló törvény, amelybe a t. miniszterelnök úr határozott kijelentése szerint bele lett volna foglalva egy oly diszpozíció is, amely a tisztviselőknek helytelen beavatkozását a választásokra bírói fórum által elbírálandó fegyelmi vétségnek minősíti. Végül általában rövidebb lesz 1895-ig azon határidő, amely még a többi, most meg nem nevezett törvényjavaslat megalkotására szükséges volna, hogy az egész reform-mű a maga egészében annak minden részével s minden garanciával együtt egyszerre léphessen életbe. (*Zaj a szélsőbalon.*)

És ezen kívül, t. Ház, elérték a t. képviselő urak még egyet. Elérték azt, hogy súlyos csorbát ejtettek a parlament tekintélyén. (*Mozgás a szélsőbalon. Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Elérték azt,

hogy meggyőzték az országot, mint meggyőzték mindazokat, úgy hiszem, akik figyelemmel kísérték Magyarország parlamentáris működését, hogy itt, míg eddig a kisebbségben, egy sajnálatra méltó esettől eltekintve, volt annyi belátás és annyi mérséklet, hogy alárendelje magát a többség akaratának . . .

Meszlényi Lajos: 1873-ban ki beszélte agyon a választási törvényt? (*Nagy zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!*)

Tisza István: és ne kelljen kényszereszközökhöz fordulni azért, hogy a többség akarata érvényesüljön: addig ezentúl nem helyezhetnek bizalmat beléje; ez a bizalom, úgy hiszem, megingott mindenütt az országban, (*Igaz! úgy van! jobbfelől.*) és ma már nem hiszem, hogy legyen ember az országban, aki e tekintetben erősebb rendszabályok meghozatalát ne tartaná szükségesnek. (*Nagy nyugtalanság és zaj a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Károlyi Gábor: A papa csinálta az elsőt!

Elnök (csenget): T. Ház! Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a szőlásszabadság nem abban áll, hogy mindenki kiabálhasson, (*Élénk derűlttség és tetszés jobbfelől.*) hanem abban áll, hogy ha nem tetszik is, meg kell hallgatni az ellenkező véleményt is. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Tisza István: Elismerem, t. Ház, hogy ez veszteség, de nem a többségre, hanem a közügyre nézve. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) És ezt nevezik önök győzelemnek, hát ebben találják örömeiket? (*Tetszés jobbfelől.*) Én azt hiszem t. Ház, hogy itt csak a közérdek az, — amely a kinevezés mellé, mint említettem, a reform munka többi alapköveinek mielőbbi lerakását kívánja, — csak a közügy, csak a közérdek szenvedett és így győztesek csak azok lehetnek, akik künn, mindenféle körülöttünk, kárörömmel lesik azt, ami most a magyar parlamentben történik. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

Ismételve kijelentem, t. Ház, hogy az adott helyzetben a kibontakozás azon útját, melyet az igen t. miniszterelnök úr javasolt, elfogadom azon reményben, hogy az első alkalmat fel fogja a kormány használni arra, hogy a most elhalasztott reformmunkát diadalmas betetőzésre segítse. (*Hosszantartó zajos helyeslés, tetszés és éljenzés a jobboldalon.*)

Tisza István után Hoitsy Pál személyes megtámadás címén szólal fel. Tisza beszélvén arról, hogy vannak oly képviselői mandátumok, amelyek nem a választóközönség igazi többségének akaratát juttatják kifejezésre: hivatkozott a gyomai mandátumra. Ha képes lesz Tisza kimutatni, hogy ez esetben nem a többség akarata érvényesült, akkor szemrehányását elfogadja. Mindaddig azonban fenntartja azt az állítását, hogy egyetlen tisztább mandátum sincs az országban. És ha mégis ily váddal áll elő Tisza, nem lehet egyébként tulajdonítani, mint annak, amit beszéde elején maga mondott, hogy I. i. a szorultságba esett ember mindenféle ürügyhöz folyamodik.

Tisza István: Szemben a kásának e hosszú kerülésével, ami nem tudom, nem jelenti-e a szorultságot, röviden konstatom, hogy én szabálytalanul vagy törvényellenesen szerzett mandátumról nem szóltam, miután pedig a képviselő úr azon időben nem volt választó, tehát nem volt választható. Kétségtelen, hogy mandátumát törvényellenesen szerezte.

Hoitsy Pál: T. Ház! Először nem erről volt szó, t. Ház! Mert hiszen azt hozta fel a t. képviselő úr, amit említettem, hogy nem a valódi többség érvényesült a választásoknál. De más részről azt kérdem a t. képviselő úrtól: honnan tudja vádjának alaposságát?

Eötvös Károly: A kis ujjából!

Tisza István: Ha becsületére kijelenti a képviselő úr, hogy abban az időben választói joggal bírt, (*Élénk mozgás a szélsőbaloldalon és felkiáltások: Nem vizsgálóbíró! Mit kutat? Felkiáltások jobb felől: Feleljen erre!*) akkor beismerem, hogy tévesen voltam informálva, addig nem.

Ugron Gábor szerint Tisza István azon sajátságos felfogásból indult ki, hogy bünt követett el nemcsak a függetlenségi párt azzal, hogy megakadályozta a közigazgatási javaslat törvényerőre emelkedését, hanem bünt követett el a mérsékelt ellenzék vezére is, mert a miniszterelnök indítványával szemben helytelenítését nyilvánította. Sajátságos Tisza eljárása éppen a mérsékelt ellenzék irányában, midőn megtámadja azért, hogy a reformakció legújabb fordulatában nem vállalt a kormánnyal szolidaritást. Holott, mikor a közigazgatási vita kezdetén gr. Apponyi és pártja bizonyos melegséggel támogatta a törvényjavaslatot, Tisza volt az első, aki Apponyi önzetlen támogatását visszautasította. A függetlenségi párt bizonyos kárörömmel látta azt a folytonos törekvést, melyet Tisza a közigazgatási bizottságban is elárult, hogy Apponyinak ama horribilis rossz javaslat elfogadhatóvá tételére irányuló módosításai ne érvényesüljenek. Éppen Tisza magatartása keltette fel országszerte a gyanút, hogy itt nem a közigazgatás javításáról, hanem arról van szó, hogy a kormány pártja számára a kizárólagos hatalom megtartassák. Akinek jó emlékező tehetsége van, még nem felejtette el, hogy Tisza István a közigazgatási bizottságban kezdetben benn sem volt, hanem Varasdy képviselőnek kellett bizottsági tagságáról lemondania oly végből, hogy Tiszának a közigazgatási bizottságban egy nagy és fontos, de még mindaddig kellőképpen meg nem világított szereplésére alkalmá nyíljk. És ha Tisza azt kérdi, hogy ki okozta a jelen helyzetet, hát erre csak azt felelheti, hogy az a manőver, az a taktikai működés, melynek élén, mint annak látható feje, Tisza mutatkozott: nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy felkeltse a függetlenségi pártban a bizalmatlanságot és a mérsékelt ellenzékben az elkedvetlenedést. Megtámadja Tisza a függetlenségi pártot, hogy obstrukciójával a parlament tekintélyét megrontotta, a szólásszabadsággal visszaélt. Erre csak azt mondhatja neki: Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú életű lehess a földön. Gondoljon vissza arra az agyonbeszélésre, amely 1872-ben lejártszódot, midőn még Tisza Kálmán itt e szomszédos helyen ült. Szóló ifjúsága egész rajongásával követte a parlamenti tanácskozásokat és azokból merítette akkor azt az okulást, hogy nagy

elvek mellett való harcolásban nem szabad meg nem engedő: t eszközöket használni és nem szabad a megengedett eszközöket torzalakjukban groteszk módon használni. Aki összehasonlítja az akkori obstrukciót a függetlenségi párt jelenlegi parlamenti munkájával, meg fog győződni arról, hogy ez a párt csak hazafias kötelességét teljesítette. Azt kérdi Tisza: miért akadályozta a függetlenségi párt a törvényjavaslat létrejövetelét, hiszen ha a tisztviselőket a jövőben is választani fogják, azok kortezetábort fognak képezni és a jövő képviselőválasztások csak úgy fognak azon visszaélő tisztviselők által befolyásoltatni, mint a múltban? Tisza a 1(i. §-ra hivatkozott (mely a 15. §-al együtt a választások szabadságát hivatott biztosítani a közigazgatási tisztviselők visszaélései ellen), oly értelemben, hogy nagy veszteség, hogy' az nem lesz megszavazva. Éppen Tisza e nyilatkozata mutatja, hogy „mily önzetlenül, tisztán az elvért szállunk küzdőterre“. Mert mi különbség van egy kinevezett állami tisztviselői kar és egy választott köztisztviselői kar között? Az, hogy a választott köztisztviselők között, kik saját megyéjükben vállalják a nekik alkalmasnak látszó hivatalt, lehetnek független birtokos urak, kiknek hivataluk nincsen gallérjukhoz varrva, s ha tőlük lealázót, lealacsonyítót és meggyőződésükkel ellenkezőt kívannak, készek hivataluktól megválni és visszavonulni birtokaikra. Alkotmányos szabadságunk megóvása érdekében nem ismerheti el azt az elvet, hogy a többség előtt a kisebbség meghajolni köteles. Nem fogadja el az új 2. §-t.

Varasdy Károly személyes kérdésben tiltakozik Ugron Gábor azon állítása ellen, hogy le kellett mondania a közigazgatási bizottsági tagságról, hogy helyet adjon Tisza Istvánnak.

Ugyancsak személyes kérdésben «szóal fel Tisza István.

Tisza István: A legjobb akarattal sem tartózkodhatom attól, hogy szavaim félreértett értelmének helyreállítása és személyes kérdés címén felszólaljak. (*Halljuk! Halljuk!*)

A t. képviselő úr azt állította, hogy én neveztem *kortestábornak a választott tisztviselői kart*. Ezt határozottan nem jól értette. Mert beszédemben világosan azt mondtam, hogy a képviselő urak neveztek annak mindaddig, míg a kinevezési rendszer behozataláról nem volt szó. Én azt annyival kevésbé mondhattam, mert e vádat határozottan méltatlannak tekintettem és tekintem ma is. Még csak egy *tényleges tévedés rektifikálását kell eszközölnöm. A képviselő úr azt mondta, hogy a bizottságban a 16. §-t elleneztem*. Méltóztassék megengedni, itt a képviselő urat emlékező tehetsége cserbenhagyta, mert a 16. §-ra úgy, amint az a törvényjavaslat szövegében van, rászavaztam.

Ellene szavaztam azon indítványoknak, melyek jóval meszszebbmenőleg zárták volna ki a tisztviselői kart a közéletből, de azon indítvány nyerte el a többséget, melyhez én is ragaszkodtam és ez jött be a 16. §-ba. A képviselő úr azt mondja, hogy többek közt csekélységem volt az, ki visszautasítólag viselkedett itt e házban az igen t. mérsékelt ellenzék által felajánlott támogatással szemben.

Linder György: A bizottságban is!

Tisza István: Majd rátérek a bizottságra is.

Ami ezt illeti, először rendkívül hízelt dolog volna rám nézve, ha több hiúsággal és kevesebb önismerettel bírnék, hogy oly nagy faktornak tekint engem a képviselő úr, miszerint az én visszautasításom, vagy vissza nem utasításom oly igen nagy súllyal bíró párt eljárására bárminő következményekkel járna. Én sokkal kevesebbnek tartom saját súlyomat és nem tartom oly csekélynek a mérsékelt ellenzék súlyát, hogy az én egyéni viselkedésem a t. mérsékelt ellenzék ellen arra indítaná, hogy akár jobbra, akár balra foglaljon állást. *(Felkiáltások balfelől: Az igaz!)* De, t. Ház, az igaz, akkori felszólalásomat, őszinte sajnálatomra, éppen gr. Apponyi t. képviselő úr ugyanígy értette félre, mint most Ugron Gábor t. képviselő úr; és én akkor mindjárt felállottam és mindjárt tiltakoztam ezen magyarázat ellen és mindjárt megmondtam, hogy az én egyéni nézetem az, hogy mi örülünk a támogatásnak, melyet onnan kapunk; szívesen látjuk a támogatást, amint általában minden tekintetben kedvező jelenségnek tartjuk azt, ha a közélet két pártja ily fontos munkában közreműködik; de reá szorulva nem vagyunk; reá feltétlen szükségünk nincs. Ezt tartottam akkor is, így magyaráztam szavaimat ugyanazon napon; és azt hiszem, most már senkinek sem lehet joga azoknak más magyarázatot adni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A t. képviselő úr beszél az én bizottságbeli magatartásomról, melyet jónak lát meg nem világított szereplésnek nevezni. Én sem most, sem máskor eddig — megengedem, rövid közpályámon — nem adtam soha jogot és okot senkinek, semmi körülmények közt, hogy az én szereplésemnek háttérében oly dolgokat keressen, melyek a felszínen nincsenek, melyeket nyíltan ki nem mondok. Igen sok szemrehányásra lehetek érdemes, de hogy én a nyíltságot és az őszinteséget minden egyes alkalommal a politikai téren nem követtem volna, azt már határozottan tagadom és visszautasítom. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ha reám bármikor bebizonyítják azt — de be kell bizonyítani — hogy csak egy kérdésben is nem jártam el őszintén és meggyőződésem szerint: akkor nem maradok többé itt és nem felelek a t. képviselő úrral; de szégyenpírral arcomon megyek ki ezen az ajtón. De mindaddig, míg ez meg nem történt, ez alaptalan vádat egyszerűen és kereken utasítom vissza. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ha pedig felvilágosítást óhajt a t. képviselő úr arra nézve, hogy a közigazgatási bizottságban a többséghez tartozó képviselők és többek közt csekélységem minő szellemben működtek közre; hogy ott objektivitással, az ügy érdekében dolgoztak-e; és hogy azon munkában a közreműködés gróf Apponyi Albert képviselő úr és a bizottság többi tagjai közt valóban objektív és az ügyszó méltó közreműködés volt-e vagy sem: utalom a képviselő urat — megengedem, unalmas olvasmány lesz — a „Pesti Napló“ akkori

tudósításaira és vezércikkeire; azokban megtalálhatja e tekintetben a felvilágosítást. (*Helyeslés jobb felől.*)

Végül egy jó tanáccsal szolgál nekem a képviselő úr. (*Zaj balfelől.*) Kérem, miért ez elszörnyűködés? A képviselő úr szolgál nekem jó tanáccsal, nem én a képviselő úrnak, isten mentsen. Azt mondja ugyanis: „Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön“. Én nem akarok ezzel foglalkozni. Tudom, hogy ő sem úgy értette, hogy apám és anyám iránti tisztelet tekintetében más tanácsára szorultam volna; de hozzáteszem azt, hogy tisztelem apámat annyira és látok az ő egyéniségében, az ő múltjában és szereplésében annyit, amire holtom napjáig büszke leszek; (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) s hogy ha egyszer egy politikai kérdésben nézetem szerint ő is hibát követett el, azt teljes nyíltsággal beismerhessem. Tudtam jól, hogy ez a vád jönni fog, hogyha obstrukcióról beszélek; és most nem akarok arról szólni, hogy árnyalati különbségek az akkori és a mai helyzet között voltak. Konstatálom, hogy azt helytelennek találtam; konstatálom, hogy az akkori ellenzék keserűen megitta annak az obstrukciónak a levét a legközelebbi választásoknál; és csak annyit jegyzek meg, hogy abból, amit a t. képviselő úr azon obstrukció mikénti viteléről elmondott, azt a különbséget tanultam meg, hogy az az obstrukció legalább őszinte volt. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Gr. Apponyi Albert személyes megtámadtatás címén szólal fel, mert Tisza István tegnapi (aug. 6.) beszédére egyenesen a rosszakarat vádját használta, rosszakaratú felszólalásnak nevezte azt és ebből folyólag azt a következtetést engedte meg magának, mintha az a támogatás, melyet szóló a törvényjavaslatnak eddig nyújtott, nem lett volna teljesen őszinte, utógondolatok nélküli; mert tegnap — Tisza szerint — nem a reform barátja, hanem a reformok ellensége szólott belőle. Tisza szemrehányását jogosulatlanoknak tartja. Hiszen mindjárt a reformáció megkezdésekor mondogta, hogy magának a reformnak alapelvétől támogatását meg nem tagadhatja, az utat azonban, melyet a kormány annak megvalósítására választott, szerencsésnek nem tartja. A kormány azonban nem látta jónak sem az akció kezdetén, sem az akció közepén tanácsait követni. Igen sajtóságosnak tartja, ha valakinek eljárását azért nem 'ártják komolynak, mert a törvényjavaslatot jelen alakjában érvényre emelni nem akarja. És ha Tisza kíváncsi arra, hogy mi okozta ezt a szituációt, melybe most a kormány jutott és amelyből más kivezető utat nem talál, mint amit választott: arra is megmondja véleményét. Okozták azok a tendenciák, melyeknek már a közigazgatási bizottságban Tisza István állandó szószólója volt. És megengedi, hogy e tekintetben az ő rövid politikai pályáján fordulatok nincsenek, a közigazgatási javaslat tárgyalása alatt legalább fordulatot sohasem észlelt; hanem észlelt az ő részéről folytonos ellenszenvet minden olyan módosítvány ellen, mely a jogvédelem, a közszabadság és az önkormányzat fejlesztésére irányult. És észlelt legyőzhetlen rokonszenvet minden olyan törekvés iránt, mely a hatalmi önkénynek, a szabadsági biztosítékok csökkenésének, szóval a szabadelvű iránnyal éppen ellentétes iránynak szolgálatában állott. Ezen, Tisza István által legfényesebben,

mert a legtöbb tehetséggel képviselt irányzat volt az egyik ok, mely a reform iránti rokonszenv fejlődését gátolta, mely a reformgondolat erkölcsi megerősítésének útját állotta. A másik ok pedig azon nyilvánvaló befolyásban állott, melyet éppen Tisza István és a hozzá közelállók a kormány és pártjának elhatározására sajnálatosan gyakorolt. Ő, ki ezen reform gondolatát egész politikai pályáján mindig képviselte, sőt még a vele különben politikai ellentétben álló kormányt is támogatta a reform megvalósításában, nem támogathatja többé annál a lépésnél, amelyben ő a reform kompromittálását látja.

Tisza István: T. Ház! (Zaj a szélsőbalon. Felkiáltások: Eláll! Eláll! Szavazzunk!) Nemcsak a t. Ház kimerült türelme iránti tekintetből, hanem azért is egészen rövid leszek, mert szigorúan a személyes kérdés korlátai közt fogok maradni. A t. képviselő úr rosszakaratot hányt szememre, azért, mert azt mondtam, hogy belőle tegnap nem a reform barátja, hanem ellensége szólt.

Én, t. Ház, konstatom, amint hogy azt már konstatoáltam s azt senki, aki a képviselő úr beszédét akár hallgatta, akár figyelemmel elolvasta, nem vonhatja kétségbe, — hogy a t. képviselő úrból azon sikertelenség folytán, amelyet mint részleges sikertelenséget mi is elismerünk, amelyet ő teljes sikertelenségnek talál, határozottan és nem is leplezve, a káröröm szól. *(Ellenmondás balfelől.)* Ezt beszédének szövegéből akármikor elvállalom bebizonyítani s ez szerintem nem azt bizonyítja, mintha valaki barátja volna a reformnak, hanem talán éppen az ellenkezőjét.

A t. képviselő úr jönnek látta azzal foglalkozni, hogy én mit tettem a bizottságban? A felett, hogy a bizottságban való működésnek mi volt az értéke: nem én vagyok hivatva Ítélni, de egyet tudok s ezt tudhatják azon képviselőtársaim és barátaim, akikkel a tárgyalások legelső perceitől fogva gyakran volt szerencsém a kérdéssel beszélni s ezek között tudhatja az igen t. miniszterelnök úr is, hogy álláspontom elejétől végig ugyanaz maradt. Igen sok tekintetben óhajtottam s kívántam az első perctől fogva oly dolgokat, melyeket az önkormányzati szempont igényel, ezek mellett meg is maradtam; de ez akkor, mikor tetszetős frázisok terén túllícitáltak, nem tartott attól vissza, hogy ezekkel szemben is szilárdan megmaradjak eredeti álláspontom mellett. És, t. Ház, szemben azon megtámadással, melyben részesülni szerencsém volt, csak egyetlen egy dolgot mondok. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. képviselő úrtól a hangzatos, de nem mindig tartalmas frázisokat nem tanulom el. *(Helyeslés a jobboldalon. Derűtség a bal- és szélsőbaloldalon.)* Arra pedig egyáltalában nem szorultam rá, hogy a t. képviselő úrtól szabadelvűséget tanuljak. *(Zajos helyeslés a jobboldalon.)*

Tisza István felszólalása után elnök a vitát bezárta. A Ház többsége egyszerű szavazással elfogadta a miniszterelnök által aug. 6-án benyújtott szöveget, mint 2. 4-t. Aug. 8-án volt a vármegyei közigazgatás rendezésé-

ról szóló kétszakaszos csonka törvényjavaslat harmadszori olvasása. Az Országos Törvénytárba került mint 1891:XXXIII. t.-c. így végződött a közigazgatási reform miatt keletkezett nagy parlamenti harc. Az 1905/ti. „nemzeti ellenállás“ után a Fejérváry-féle „darabont-kormány“ helyébe lépett Wekerle—Kossuth—Andrássy-féle „nagy nemzeti kormány“ még ennek a pusztán elvi jelentőségű csonka törvénynek sem kegyelmezett meg. Az 1907:LVIII. t.-c. annak kifejezéséül, hogy a politikai közvélemény a közelmúlt idők tapasztalatai után a vármegyék önkormányzatában az alkotmány egy jelentős biztosítékát látja és ezért a közigazgatás államosítását elvben ellenzi, az 1891:XXXIII. t.-c.-et, a Lex Szapáryánát, hatályon kívül helyezte.

Habent sua fata libelli! A Szapáry-féle reformakció megfeneklése után huszonhárom évvel később, 1914. jún. 12-én, Sándor János, gr. Tisza István kormányának belügyminisztere, három törvényjavaslatot nyújtott be a vármegyei közigazgatás reformjáról. Ezek közül a vármegyei közigazgatási alkalmazottak kinevezéséről szóló törvényjavaslat 1. §-ának első bekezdése így szól: „Vármegyékben a közigazgatást kinevezett alkalmazottak látják el önállóan, vagy önkormányzati szervek közreműködésével“. Ezt a gondolatot a Lex Szapáryána 1. §-a így fejezte ki: „A közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével“.

A képviselőház közigazgatási és pénzügyi együttes bizottsága a Sándor János-féle három javaslatra vonatkozó jelentését 1914. jún. 26-án terjesztette elő.

A reformjavaslatok parlamenti tárgyalását a július 28-án kitört világháború akadályozta meg.

25. 1891. nov. 15. vízaknai beszámoló beszéd: A pénzügyi és a külügyi helyzet. A közigazgatási reform és az obstrukció. „Nézetem szerint a főfontosságú kérdés, amely az ország előtt áll ... nem a közigazgatási reform kérdése, de a parlament tekintélyének, méltóságának, a parlamentarizmus sértetlen megóvásának kérdése“.

Ez a beszéd a vízaknai kerület választói körében, melyet. Tisza István maga ugyan nem kíván formászerű képviselői beszámolóknak tekinteni, lényegileg kiválóan az, mert hiszen visszapillantó tájékoztatást nyújt — az 1889. nagy véderővitát kivéve, — az 1887/1892. országgyűlés történetének legfontosabb mozzanatairól és szólóknak ezen kérdésekkel szemben elfoglalt álláspontjáról.

Érinti azt a váratlanul kedvező fordulatot, mely az ország pénzügyeiben az elmúlt négy év alatt bekövetkezett. (10, 16.) Majd hosszabban nyilatkozik a külügyi helyzet alakulásáról s ennek keretében a keleti kérdéstről. Azt a reményét fejezi ki, hogy „mentői tovább tar: a mai (békés) állapot, amely állapot mellett lehetővé válik a Balkán-félszigeten lévő államok konszolidációja és kifejlődése s mentői tovább tart az az állapot, hogy a mi monarchiánk ez államok függetlenségét védelmezi, annál jobban remélhetjük, hogy a Balkán-félsziget viszonyai a mi érdekeinknek megfelelőleg fognak kifejlődni . . .“ „Az Osztrák-Magyar Monarchiát a viszonyok tették ez államok igazi barátjává, amely nem önző célokért, de ez

államok függetlensége érdekében exponálja magát az őket veszélyeztető hódító hatalommal szemben. És ez állapotnak előbb-utóbb ki kell fejlesznie nemcsak a rokonszenv, de az érdekközösség érzetét is és ha ez állapotot sikerül huzamosabb ideig fenntartani, meg fogjuk érní az időt, midőn az összes Balkán-félszigeti államok bennünk fogják keresni a védelmet. Hogy el fogjuk-e ezt érní békében, az más kérdés, mert valóban példátlan esemény volna a világtörténelemben s rendkívül lélekemelő illusztrálása volna az emberi haladásnak, ha ily nagy horderejű politikai esemény békében volna keresztülvihető. Adja Isten, hogy békében legyen. De nem szabad feledni, hogy vannak, akik csak a kedvező alkalmat várják, hogy e politika megakadályozását háború útján megkíséreljék: nem szabad a magyar nemzetnek megfélemedkezni, hogy e harcban egyik legexponáltabb nemzet a magyar nemzet. *És én végzetes könnyelműségnek tartanám, ha nem használnák fel a drága időt, hogy erőnket minden tekintetben összegyűjtve, egyesítve, készüljünk arra a világmérfőzésre.*“

Már az 1889. véderővitában (1. a 2. sz. a. jan. 14. beszédet) felcsendül először Tisza István életének vezérmotívuma: erőgyűjtés, készülődés a háborúra! Mint legújabban ismételtén kiemelték, életének a Gondviselés kijelölte legfőbb hivatása volt, hogy erőgyűjtésre, alkotó munkára buzdítsa nemzetét. Felkészítse az előbb-utóbb bekövetkező nagy leszámolásra, a fenyegető világháborúra. Prófétai intelme a béke boldog napjaiban süket fülekre talált, üres agyémnek tetszett. És itt van legmélyebb gyökere az ő és nemzete tragédiájának.

Külügyi fejtegetéseibe kapcsolja bele Tisza a közigazgatási reform kérdését, mely beszédének fő tárgya. Azt mondja, hogy a háború sikerének csak egyik faktora a katonai készülődés, a véderő-reform. Háború esetén a nemzet összes anyagi, szellemi és erkölcsi ereje dönti el a küzdelmet. E szempontból a nemzeti készülődésnek egyik faktorául tekinti a közigazgatási reformot (23, 24). Ez beszédének gerince. Egyébként kiemeli, hogy nézete szerint „a főfontosságú kérdés, amely az ország előtt áll s amely a közelgő választásokkor a választók előtt fog állani, nem a közigazgatási reform kérdése, de a parlament tekintélyének, méltóságának s a parlamentárizmus sértetlen megóvásának kérdése“.

Miért? „Ha valahol nagy veszélyt rejt magában a parlament tekintélyének megtámadása, ez éppen nálunk van, mert nálunk ez egyszerűen a nemzeti lét vagy nemlét kérdése. Hisz közhelyet mondok jóformán, hogy a magyar nemzet csak mint szabad és parlamentáris nemzet létezhetik. Ami a nemzeti szabadság előfeltételeit támadja meg, magát a magyar nemzet fennállását veszélyezteti, magát a magyar nemzet tekintélyét, erkölcsi súlyát támadja meg“.

Tehát küzdelem a parlamentárizmusért, harc a parlamenti obstrukció ellen, — hirdeti a fiatal Tisza, e részben továbbfőzve 1889. nov. 23. (10.) és 1891. aug. 7. (24.) beszédének gondolatait.

Készülődés a háborúra és küzdelem a parlamentárizmusért: Tisza István harmincéves politikai pályájának két sarkalatos pontja, kettős tengelye.

Egyébként a vízaknai beszámoló a Nemzet 1391. nov. 10. számában közölt szöveggel itt következik:

Tisztelt polgártársaim! Szíves meghívásuknak legnagyobb készséggel engedve jelenek meg körükben nem azért, hogy formászerű *beszámoló* beszédet tartsak, hanem inkább azért, hogy néhány aktuális kérdéstről nyilatkozva, ezekkel szemben álláspontomat röviden jelezzem. Nem számolok be formászerűen s rendszeresen az elmúlt négy év politikai történetéről, egyszerűen azért, mert hiszen ma, a szabad sajtó korszakában, tisztelt választóimnak bizonyára elég bőven alkalmuk volt s bizonyára éltek ez alkalommal, hogy e négy év politikai történetével megismerkedjenek, s pártok s egyesek eljárásáról véleményt alkossanak. Csakis *két* kérdés van olyan, amelyre nézve rövid visszpillantás nem lesz felesleges.

Az egyik az országnak *pénzügyi* helyzete. Hisz visszaemlékeznek mindnyájan, hogy akkor, midőn utoljára e helyen önökhöz beszélni szerencsém volt, majdnem azt mondhatnám, a reménytelenség korszakát éltük pénzügyeinket illetőleg. Ma, tisztelt barátaim, örömmel konstatálhatjuk, hogy abban a tekintetben egy mindenkinek várakozását felülmúló gyökeres fordulat állott be, hogy pénzügyi költségvetéseink hiány nélkül záródnak s ami sokkal fontosabb, zárszámadásaink már két év óta tetemes felesleget mutatnak fel és bizton reméljük, hogy ha az a bölcös pénzügyi politika folytatódik, mely eddig folytatott s ha semmi világrendítő esemény közbe nem lép, úgy lesz a zárszámadásainkkal a jövőben is. E nagy eredmény, tisztelt barátaim, eléretett oly intézkedés kapcsán, oly akcióval kapcsolatban, amely végveszéllyel fenyegetett szesziparunkat megmentette, cukoriparunkat felemelte s különösen a vasúti politika terén tett közgazdasági fejlődésünknek nagy szolgálatot. Abban az örvendetes helyzetben beszélek az ország pénzügyeiről, hogy míg négy évvel ezelőtt, a kétségbeeséssel kellett felemelni figyelmeztető szavamat, ma azzal a kéréssel fordulhatok önökhöz, hogy óvakodjanak a helyzet túlságosan vérmes megítélésétől, óvakodjanak attól, hogy az állam iránt túlságosan nagy igényeket támasszanak, mert rendezve vannak ugyan pénzügyeink, de azért az ország részéről erős kitartás s áldozatkészség kívánatik, hogy e nagy áldozatok árán rendezett pénzügyeink ismét rendezetlen állapotba vissza ne essenek.

A másik kérdés, melyről nyilatkozni kívánok, *a külügyi helyzet kérdése*. A külügyi helyzetet illetőleg nem jelezhetek oly nagy fordulatot, mint hála istennek, a pénzügyeket illetőleg tehettem. A helyzet úgy áll, hogy míg négy évvel azelőtt az egész világot egy jóformán lázas izgatottság fogta el s a háború veszélyei igen közel látszottak, addig sikerült négy évi időszakon keresztül a békét fenntartani, nemcsak a békét, de monarkiánknak oly nemzetközi helyzetét is, melyben férfias nyugalommal tekinthetünk a ma is bizonytalan jövőbe.

Bizonytalannak kell a jövőt neveznem azért különösen, mert

a Balkánfélsziget viszonyai ma sincsenek a nemzetközi jog formái szerint rendezve, konszolidálva s mert e rendezetlen állapot alkalmat ad az Európában létező agresszív hatalmaknak, hogy a békét fenyegezzék. E két hatalom egyikének revansszomja, a másiknak hódítási vágya, s mindkettőnek folytonos fegyverkezése az, ami bizonytalanná teszi a helyzetet ma is.¹ Ily viszonyok között a békét eddig megőrizni csak úgy sikerült, hogy sikerült ilyen nagy nehézségek között szilárd alapra helyezni a békét kívánó európai hatalmak szövetségét, a hármasszövetséget.² E hármasszövetség tartotta fenn a békét eddig is, e szövetség erejében rejlik a béke biztosítója is. Hogy a helyzetet gyökeresen megjavítani, a bizonytalanságot megszüntetni nem sikerült, az kétségtelen. De nemcsak azért tartom nagy vívmánynak, hogy a béke eddig megőriztetett, mert minden év és hónap, mellyel tudjuk megőrizni a béke áldásait, megbecsülhetetlen jótétemény az országra. nézve, de tartom azért is, mert ha valaha, úgy most áll a latin közmondás: „Qui habét tempus, habét vitám“. Mentői tovább tart a mai állapot, amely állapot mellett lehetővé válik a Balkánfélszigeten levő államok konszolidációja és kifejlődése, s mentői tovább tart az az állapot, hogy a mi monarkiánk ez államok függetlenségét védelmezi, annál jobban remélhetjük, hogy a Balkánfélsziget viszonyai a mi érdekeinknek megfelelőleg fognak kifejlődni. S itt csak rövidesen utalok arra, hogy a mi monarkiánkkal szövetségben álló államok keleti politikája örvendetes fordulatot jelez a keleti kérdés egész történelmében.

Rége *a keleti kérdést* illetőleg két különböző felfogás volt ismeretes: az egyik, mely ama tartományokban a jelen állapotot és békét a török integritás által kívánta fenntartani és megőrizni; a másik, mely egy vagy több hatalom hódítási vágyának kielégítése által vélte a keleti kérdést megoldhatni. A keleti kérdés harmadik megoldása és — hála Istennek — az egyedüli megoldási mód az, mely a civilizáció fejlődésének s a mi érdekeinknek megfelelően, e harmadik mód a Balkánfélszigeten levő néptörzseknek, mint nemzeti államoknak független kifejlesztése. Az elmúlt 12 év eseményeire visszagondolva, örömmel konstatálhatjuk, hogy államalkotó tulajdonok jelentkeztek e népek némely részéről, amelyek a legvérmesebb reményeket felülmúlták s míg hajdan féltünk, hogy ez idegen népek oly befolyás alá jutnak, amely érdekeinkre végzetessé válhatik, addig az események arról győztek meg, hogy igenis fejlődhetik a Balkánfélszigeten önálló, függet-

¹ 1891 aug. 21-én jött létre az általános „entente cordiale“ Franciaország és Oroszország között. „Ezzel valóban megtörtént az első lépés annak a hármasszövetség létrehozására, amely csakhamar döntő tényező lett az európai politikában.“ (Stieve, i. m. 19. 1.)

² 1887 felír. 20-án jön létre a II. hármasszövetségi szerződés Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország közt. (Stieve, i. m. 198. 1.)

len nemzeti élet, mely úgy a civilizáció terjedésének, mint a magyar nemzeti s az osztrák-magyar monarchia érdekeinek megfelelő s a szerep, amely az osztrák-magyar monarchiának jut, a viszonyok ez alakulásával szemben egyfelől egyszerű, másfelől nemes, magasztos és dicsőséges. Az osztrák-magyar monarchiának, nézetem szerint, kiterjedésköre az egész Balkán-félszigetre, de hogy úgy mondjam negatív érdekköre, amely addig terjed, hogy minden más hatalom domináló törekvései kiszoríttassanak s a kis államok függetlensége megvédessék. Az osztrák-magyar monarchiát a viszonyok tették ez államok igazi barátjává, amely nem önző célokért, de ez államok függetlensége érdekében exponálja magát az őket veszélyeztető hódító hatalommal szemben. S ez állapotnak előbb-utóbb ki kell fejlesztenie nemcsak a rokonszenv, de az érdekközösség érzetét is és ha ez állapotot sikerül huzamosabb ideig fenntartani, meg fogjuk érní az időt, midőn az összes Balkán-félszigeti államok bennünk fogják keresni a védelmet. Hogy el fogjuk-e ezt érní békében, az más kérdés, mert valóban példátlan esemény volna a világtörténelemben s rendkívül lélekemelő illusztrálása volna az emberi haladásnak, ha ily nagy horderejű politikai esemény békében volna keresztülvihető. Adja Isten, hogy békében legyen. De nem szabad feledni, hogy vannak, akik csak a kedvező alkalmat várják, hogy e politika megakadályozását *háború útján* megkíséreljék: nem szabad a magyar nemzetnek megfélekedni, hogy e harcban egyik legexponáltabb nemzet a magyar nemzet. És én végzetes könnyelműségnek tartanám, ha nem használnók fél a drága időt, hogy erőnket minden tekintetben összegyűjtve, egyesítve készüljünk arra a világmérfkőzésre. Erőnk gyűjtését s a háborúra való készülődést nemcsak, sőt talán nem is első sorban kell katonai értelemben érteni, hiszen e téren megtörtént, amennyit pénzügyeink megengednek. De ez nem elég. Utoljára a háború sikerének *csak egyik faktora a katonai készülődés*. Háború esetében a nemzet *összes* anyagi, szellemi és erkölcsi ereje dönti el a küzdelmet. A nemzet erejét kell kifejleszteni, hogy a nagy mérkőzés percében megálljuk helyünket. E készülődés történt s történik *az anyagi téren* egyfelől az állam pénzügyi rendezése által, történik közgazdasági fejlődésünk által, az anyagi erőnknek úgy a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, mint a nemzeti szellemi kultúrának fejlesztése által. Íí szempontból *készülődésnek a, hárem tartom azt is*, ha a jelen időt, a pénzügyeink rendezése folytán rendelkezésre álló nagyobb pénzügyi eszközöket felhasználjuk arra, hogy a szabad *magyar állam épületét minden téren kiépítsük*.

Én tehát a nemzeti erősbödésnek és *a nemzeti készülődésnek* egyik faktorául tekintem *a belügyi reformokat* s mint ezek legaktuálisabb részét *a közigazgatási reformot*. Nem hiszem, hogy legyen valaki, ki a közigazgatási reformot nem kívánja. Termé-

szetes dolog is, hogy közigazgatásunk oly állapotban van, mely e fejlesztést megkívánja. Mert hiszen, hogy egyébre ne utaljak, míg más államok közigazgatása századok békés munkájának fejleménye, nálunk 20, vagy alig több mint 20 esztendő alatt kellett megalkotni a modern magyar állam egész közigazgatási apparátusát, törvényrendszerét. Természetes, hogy igen sok a tenni és fejleszteni való. A főkérdés a reformnak az a része, melynél a pártok legélesebben válnak el egymástól, a választás vagy a ki nevezés kérdése. Hát tisztelt uraim, én elismerem, hogy a választási rendszer mellett igen sok érvet, igen sok oly érvet lehet felhozni, amelynek súlyát elismerni vagyok kénytelen, de azt hiszem, a választási rendszernek két előfeltétele van. Az egyik, hogy a hivatalos állások úgy szervezendők, hogy egy egész embernek egész munkaidejét igénybe ne vegyék, hogy azok hivatásszerű életpályává ne váljanak. A másik feltétel az, hogy legyen társadalmunk független állású tagjaiban elég alkalmas egyén, kik e hivatalos állásokat elsősorban nem fizetésért, hanem kötelesség-érzetből, nemes ambícióval betöltsék. E két előfeltétel mellett képzelek jó közigazgatást választott tisztviselők mellett. Úgy volt ez tényleg régebben minálunk is, s a megyei tisztviselő állások nobile officiumot képeztek. Ma azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Egyfelől maga a hivatalos állás, a közigazgatási hivatal, oly rendszeres, oly gondos előkészületet s tudományos képzettséget igényel, másfelől az állások teendői egy embernek az összes munkaerejét, összes idejét annyira igénybe veszik, hogy ma már hivatalos állás betöltése mellett alig képzelhető, hogy az illető polgár saját ügyeinek is szenteljen időt.

Másfelől fájdalommal konstatálhatjuk, hogy az az osztály, mely a megyei hivatalokat a múltban betöltötte, az anyagi erők dolgában megcsökkent és azok is, kiknek anyagi erejük intakt maradt, a mai intenzívebb gazdálkodási rendszer által sokkal inkább igénybe vannak véve saját ügyeik által, mint a múltban. Így tehát látjuk kifejlődni az országban mindenütt azt, hogy a mai választási rendszer mellett is a tisztviselői állások legnagyobb része oly egyénekkal töltetik be, akik rá vannak utalva ama hivatalra, s akik azt maguk és családjuk fenntartására életpályául választják. Hogy állanak ezek egy választás esélyeivel szemben, hol hivatalban maradásuk és mindenestre előmenetelük bizonyos változó többségnek jóindulatú, vagy ellenséges érzelmétől és politikai pártállásától függ? Ily viszonyok között természetesnek kell találnunk, hogy az ifjúság java kisebb mérvben fordul a közigazgatási pálya felé s inkább felkeresi azokat a hivatalokat, hol biztos állásra és előmenetelre számíthat, ha hivatalos kötelességét teljesíti és megfelelő tehetséget mutat.

A helyzet ebben a tekintetben vidékenként igen különböző: egyik helyen több buzgóbb, alkalmasabb elem van, mely a régi

tradíciók fennmaradása folytán kötelességérzetből szolgál; de — fájdalom — vannak vidékek, hol ez az elem visszavonult s a megyei tisztviselői állások megfelelő betöltése a legnagyobb akadályokba ütközik. Elöttem tehát döntő érv a kinevezésre az, hogy megfelelőleg képzett és alkalmas tisztikart nem biztosíthatunk a közigazgatás számára abban az esetben, ha a választási rendszer fenntartása által ifjúságunk színe-javát elidegenítjük a közigazgatási pályától.

De a választási elvnek nézetem szerint még több irányban van előnytelen visszahatása a közigazgatásra, értem azon sokszor hangoztatott panaszt, hogy ma a megyei közönség érdeklődése a tisztújításra koncentrálódik s az ellenőrzést és a közigazgatásban való tényleges részvételt elhanyagolja. Sokan csodálkoznak ezen a jelenségen: én igen természetesnek találom. A megye választja tisztviselőit, bízik bennök és nem érzi szükségét, hogy a közigazgatás ellenőrzésére befolyjon.

Én azt hiszem, hogy a kinevezéssel egészen másként áll a dolog s mindenütt, ahol életképes megyei közönség van, meg vagyok győződve, hogy a kinevezett tisztviselővel szemben egész más, talán bizalmatlankodó figyelemmel is az ügyek előnyére fogja gyakorolni ellenőrzési és intézkedési jogkörét.

De sajátságos, hogy még magára a belügyminisztérium működésére is kedvezőtlenül hat vissza a választási rendszer. Távol álljon tőlem, hogy osszam amaz igaztalan vádat, melyekkel a központi kormány elárasztatik; volt alkalmam közvetlen szemlélet útján szerezni meggyőződést azon férfiaknak rendkívüli tevékenységéről és buzgalmáról, kik a belügyminisztériumban előkelő állásokkal bírnak. Ha azért sok tekintetben az én igénytelen nézetem szerint is, bizonyos egyoldalúság, bizonyos fonákság mutatkozik a belügyminisztérium működésében s az ott levő szellemben, abban meg nem iitközhetem. Hiszen a választási rendszerből következik az, hogy a belügyminisztériumban levő magasabb irányadó állások kevés kivétellel oly férfiakkal töltenek be, akik hivatalos pályájukat a minisztérium központjában kezdték; alkalmuk arra, hogy vidékkel összeköttetésbe jöjjenek, megismerkedjenek, nem lehetett s a közigazgatást úgy, ahogy az életben van, csak rovatos kimutatásokból s a fellebbezett ügyekből ismerik. Mindenütt a központi magasabb állás betöltése előtt megkívántatik, hogy az illetők a különböző vidékkel megismerkedjenek. Nálunk ez egészséges vérkeringés a belügyi közigazgatás terén csak akkor válik lehetségessé, ha a kinevezési rendszert hozzuk be. Szemben találja magát a központi tisztviselő egy közigazgatással, amelyet az életből nem ismerhet, egy választott tisztikarral, amellyel szemben bizonyos ösztönszerű bizalmatlanságot érez; szemben találja magát azzal a jelenséggel, hogy a megyei közönség az ügyek intézésébe kellő buzgalommal be nem foly, s az ellenőrzést kellő szigor-

ral nem teljesíti. S ebből keletkezik egy felfogás, mely egyfelől kimutatásokban, bizonyos bürokratikus sablonok követésében találja a jó közigazgatás garanciáit, másfelől bizalmatlankodván a megyei tiszttikkal, iparkodik az ügyek teljes centralizációjára és gyakran kicsinylő, gyámkodó beavatkozással védi a közönség érdekeit a tiszttikkal szemben. Így fejlődhetett ki oly merev centralizálása az ügykezelésnek, minőre kevés helyen van példa s mellyel szemben lépésről-lépésre kellő óvatossággal csak akkor haladhatunk egyszerűbb s gyorsabb rendszer felé s csak akkor adhatunk az önkormányzó testületeknek is önállóbb hatáskört, ha a kinevezés által megteremtünk szakképzett külső tisztviselőkart, másfelől megeléknítjük az ellenőrzést a megyében és harmadszor lehetővé tesszük, hogy a belügyminisztériumban a vidék viszonyaival ismeretes egyének töltsék be a magasabb állásokat.

Ezen előfeltételek megteremtésével meg lehet kezdeni az ügyek decentralizációját, különösen azt, hogy ama fontos megyei testület, a közigazgatási bizottság, melyben a tisztviselői és önkormányzati elem egyesülve működik, nagyobb hatáskörrel láttassák el, aminthogy e téren a kormány által beadott s a képviselőház közigazgatási bizottsága által letárgyalt javaslat igen nagy lépést jelent előre.

Ezek a felfogások lassan-lassan évről-évre mindjobban terjednek az országban, terjednek annál jobban, mennyivel inkább romlottak a választási rendszer mellett a közigazgatási viszonyok. Tény, hogy ma már az ország igen nagy többsége a kinevezési rendszer behozatalát óhajtja. És, tisztelt uraim, ugyanezen az átalakuláson, amin ez ország közvéleménye keresztülment, ment keresztül magának a szabadelvű párt egyes tagjainak meggyőződése is. És így látjuk, hogy míg ezelőtt 15—16 évvel a párt igen nagy többsége a választási rendszer fenntartása mellett volt, magában a párt kebelében évről-évre szaporodtak a kinevezési rendszer hívei. *És így mindössze egynéhány fogja volt, aki a párt kebeléből e kérdés miatt kilépett.* Nem azért mondom ezt, mintha e néhány tag kilépését kicsinyelném; én csak a legnagyobb sajnálkozással, a legnagyobb fájdalommal láthattam, hogy ezek kiléptek s nemcsak azért, mert az illetőket mint pártunk hű s tekintélyes tagjait tiszteltem, s nemcsak azért, mert az illetők nagyobb részéhez személyes vonzalom és személyes barátság szoros köteleke csatolnak, de sajnálom különösen azért, mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy e férfiak, midőn a pártból e kérdés miatt kiléptek, a legnemesebb intenciók által vezetve tévesztett lépést, politikai hibát követtek el.

Engedjék meg, hogy ezt indokolni iparkodjam. Ha valaki, hát én állok a legszigorúbb köteleességteljesítés álláspontjára magammal és másokkal szemben. Ha valaki, úgy én kívánom, hogy politikai cselekményeinkben a közérdek és ne mellékteltek

vezéreljenek; ha valaki, úgy én ítélem el azok magatartását, kiket sértett hiúság, egyéni ambíció, vagy a közvélemény változható hangulata játéklabdaként dobál egyik állásponttól a másikra, egyik politikai irányból a másikba.

De ha a kérdést a legszigorúbb kötelesség álláspontjából mérlegeljük, milyen eredményre jutunk? Következik az, hogy minden képviselő minden kérdésben úgy szavazzon, ahogy az ő meggyőződése szerint a közérdek kívánja. De e kérdés elbírálásánál nemcsak azt az egy javaslatot kell tekintetbe venni, mely felett igennel vagy nemmel szavaz, de figyelembe veendő szavazatának indirekt következése is. Éppen parlamentáris országban különösen kabinetkérdést képező kérdésben a szavazatok kihatnak az egész politikai életre, válságot jelenthetnek abban a politikai irányban, mely a nemzet sorsát intézi.

Ennélfogva — nézetem szerint — annak, hogy a kormányban bizó és annak általános politikai irányát helyeslő képviselő a kormány ellen helyesen szavazzon, *két előfeltétele* van.

Az egyik az, hogy a kérdés, mely napirenden áll, a javaslat, melyet ő nem helyesel, annyira fontos legyen, hogy nagyobb kárnak tartsa ennek a javaslatnak törvényerejűvé válását, mint azt a válságot, mely egy más pártnak uralomrajutását eredményezi; a másik az, hogy az a párt, mely uralomra juthatna, abban az egy kérdésben az illetővel megegyező álláspontot foglaljon el s uralomrajutása esetén a kérdést meggyőződése szerint helyesen oldja meg.

Ha most megvizsgáljuk, hogy e két előfeltétel meg van-e vagy sem, az elsőre elismerem, hogy e kérdést tarthatja bárki oly kardinális kérdésnek, mely méltó, hogy a kormánytól bizalmát megvonja s a kormány megbuktatásához hozzájáruljon.

De hogy állunk a másikkal? Lesz-e egyhamar párt az országban, mely a kormányt átvenni képes volna s a közigazgatási reformot a választási rendszer alapján akarja megvalósítani? Nem lehet kétségem az iránt, hogy ha sikerült volna is a kormányt és javaslatát megbuktatni, ennek semmi esetre municipálista kormány alakulása lett volna eredménye, hanem oly párt- és kormányalakulás, amely megvalósította volna az államosítást, de azok fel fogásával sokkal merőbben ellenkező irányban és modorban, kik a létező közigazgatási intézményeinkhez ragaszkodnak. Mert hiszen éppen egyik nagy érdeme, az én igénytelen nézetem szerint, a kormány törvényjavaslatának az, hogy a meglévőt lehetőleg fenntartani iparkodik, s a reformot a létező viszonyainknak megfelelő módon nemzeti szellemben és irányban hajtja végre. És én nem tartom helyesnek azt, hogy oly kicsinyléssel hallunk nyilatkozni a még meglévő közigazgatási jog egyes *becses nemzeti sajátságai* felől; van a mai közigazgatási életünkben, sok oly becses sajátosság, amelyet vétek volna kicsinyelni s amelyet gondos ke-

zekkel kell kifejleszteni. *Ilyen pl.* maga a megyei közgyűlés alakulása, amelyet csodálkozással látok minduntalan külföldi megyékben levő tanácsokkal egy kaptára vonatni. A mi közgyűlésünk 8—10-szer annyi tagból áll, mint e külföldi tanácsok és így az önkormányzati élet alapja sokkal szélesebb, demokratikusabb. De ebből folyik *másfelől* az a megkülönböztetés, hogy míg a külföldön e bizottságok és e tanácsok foglalkozhatnak a közigazgatás folyó ügyeivel, addig nálunk a folyó ügyekre való befolyás és az ellenőrzés súlypontja nem maradhat e plénumban, hanem ebből növesztett bizottságokba kell, hogy helyeztessék s itt ismét teljesen helyes elvvel találkozunk, amely előnyösen különbözteti meg a mi közigazgatási rendszerünket a külfölditől, mivel a közigazgatási bizottságban szerves kapcsolatba hozatik a tisztviselői kar az önkormányzati elemmel és a bürokratikus szakszerűség egyoldalúságából kiemelve, alkalmuk van intézkedni a közigazgatás egész mezején.

Egy harmadik elv, amelyet ki akarok emelni, amely igen becses magyar sajátosság, az az elv, hogy a tisztviselők elleni fegyelmi eljárásra nézve, legalább első- vagy középfokon, jelentékeny befolyás adatik az önkormányzatnak.

Egyik leghatékonyabb óvszer a sokat emlegetett miniszteri önkénnyel szemben, hogy ez elv a szélső konzekvenciáig kiépítetik s az önkormányzati elemnek az állami tisztviselők elleni fegyelmi eljárás megindításánál s a vizsgálat vezetésénél döntő befolyás biztosítatik s az az ítékezésbe is mint a tisztviselői karal egyenrangú faktor folyhat be.

De végre a főispáni állás is olyan nemzeti sajátosság, melyet minden tekintetben igen becsesnek s előnyösnek tartok; becsesnek s előnyösnek azért, mert a legtökéletesebb ellenőrző közege a kormánynak, mert egy bürokratikus, oly kasztszerű testület kifejlődésével szemben, amit igen nagy veszélynek tartanék, igen hatásos ellenszert képez. De másodsor a politikai szabadság és közigazgatás tisztasága szempontjából becses körülménynek tartom, hogy az ellenőrző s a bizalmi közege az adminisztrációt vezető tisztviselő személyétől különválasztatik.

Az alispán vezeti a közigazgatást s a pártpolitikán kívül áll, míg a kormány közeget képező főispán korántsem gyakorol oly direkt ingerenciát a közigazgatás menetére, mintha annak közvetlen intézése őt illetné. Hogy ezzel szemben azok részéről, akik bizonyos önérzettel hangsúlyozzák, hogy a reform mily régi hívei s akik bizonyos szerénységgel hangsúlyozzák, hogy ők a leghivatottabbak ennek keresztülvitelére, minden nemzeti sajátossággal szemben a legtöbb esetben közönyösséget, de igen sok kérdésnél pozitív ellenszenvet, sőt heves ellenzést találunk, ennek magyarázatát abban találom, hogy e nagy reformerek elsősorban külföldi példákban s a külföldi tudomány tanításából ismerik a közigaz-

gatást s szedték azokat az elveket, amelyeket megvalósítani kívának és pedig oly külföldi tudományból, amelyet kicsinyelni nem szándékozom, de amely úgy a magyar nemzeti szellemmel, mint a magyar történelem fejlődésével, mint magával a parlamentarizmus elveivel homlokegyenest ellentétben áll. Az egész német tudományt bizonyos idegenkedés, bizonyos bizalmatlanság hatja át szemben a parlamenttel s a parlament kifolyását képező parlamentáris minisztériummal. Az egész közigazgatási tudomány a jó közigazgatás egyik biztosítékát abban keresi, hogy a Németországban kifejlődött bürokrácia hivatalnoki testületé kellőleg megvédedik a parlamentáris miniszter ingerenciája ellen. Ez az álláspont helyes lehet Németországban; hogy nem helyes minálunk, hol az egész nemzeti erő kifejlődésének, a nemzeti haladásnak s a nemzeti létnek főbiztosítéka a parlament szellemének nagyobbodása, a parlamentarizmus kifejlődése, ezt nem szükséges bővebben kifejteni. De a közigazgatás jóságára is csak károsnak bizonyulna, ha kifejlesztenénk egy erős tisztviselőkart, elszakítanék a kapcsokat, melyek a politikai s társadalmi élethez kötik. Módot nyújtanánk arra, hogy egyoldalú kasztszellem fejlődjék ki, mely 20—30 év alatt valósággal veszedelem volna a közigazgatás jóságára s a nemzeti akarat érvényesülésére, valamint a szabadelvű haladásra nézve. Pártunk ama tagjai előtt, kik a közigazgatási reformot, mint azt a kormány kontemplálja, nem helyeslik, két út áll a választások alkalmával is: az egyik, követve meggyőződésüket, ellene fordulni az államosító kormánynak s ennek megbuktatása által oly elemek érvényrejutását segíteni elő, kiknek egész politikai múltja úgy szabadelvűség, mint politikai belátás tekintetében aligha nyújtják a kellő garanciát s kik ezáltal a reformot mereven doktriner bürokratikus s magyartalan irányban oldanák meg. A másik út, amely előttük van, elfogadni a fait accomplit s az elvet, mely úgyis törvénybe van foglalva s lehetővé tenni e pártnak s ennek a kormánynak, hogy folytassa a közélet mezején azt az üdvös tevékenységet, amelyet eddig folytatott s megoldani a közigazgatási reformot úgy, amint a beadott javaslat megoldani akarta, a meglévőnek nemzeti szellemenben való megoldása által. Ha azok, kik a kinevezési rendszert nem pártolják s ez alternatívát úgy, ahogy felállítani iparkodtam, fontolóra veszik, nem kétkem, hogy a közérdek szem előtt tartásával a másik utat fogják választani.

De különben, t. barátaim, és azt igaz fájdalommal, majdnem azt mondhatnám, szégyennel konstatalom különben is, hogy nézetem szerint a főfontosságú kérdés, amely az ország előtt áll s amely a választásokkor a választók előtt fog állani, nem a közigazgatási reform kérdése, de a parlament tekintélyének, méltóságának, a parlamentarizmus *sértetlen megóvásának kérdése*. Fájdalommal konstatalom, hogy ez így van s lehető rövidséggel ipar-

kodni fogok ezt az álláspontot jelezni. Meddő dolog volna ma e baj eredetét kutatni, tény az, hogy részint házszabályaink elégtelen volta s számos hiányai, részint egyéb faktorok oly elemek szereplését tették lehetővé, akiknek egyedüli módja a botrányhajsztatban rejlik arra, hogy bizonyos szomorú hírhedséget szerezve, nevüket ismertté tegyék, s ami sokkal fontosabb, az ellenzéki pártok vezérférfiti nem bírnak elég eréllyel, hogy e rakoncátlan elemeket saját pártjukban megfékezzék s az országgyűlésen való szereplésüket legalább passzivitás által ne támogassák. Úgy látjuk, hogy a magyar parlament, melyben fordulhattak elő szenvedélyesebb viták, mint mindenütt, de tisztelet s bámulat tárgya volt a külföld előtt is, *ma a kisebbség rakoncátlanokodásának* képezi a színterét. A jelenségek, az ürügyek igen különbözök. Látjuk a féktelen személyeskedést, látjuk a szólásszabadságot artikulált és nem artikulált torokkal és lábakkal veszélyeztetve, látjuk, hogy rendezték hidegen számítva a nemzeti felháborodásnak rendszeres kitöréseit s ezen jeleneteket adják elő a Házban oly virtuozitással, hogy akármilyen elsórangú színpadtársulathoz méltó volna, s végre látjuk, hogy házszabályaink hiányait s azokat a túlságos jogokat, melyeket a kisebbség számára biztosítanak s amelyek ma. már példátlanul állanak a világon, felhasználják arra, hogy a parlament és a nemzet többsége a parlamentárizmus formái között *ne* érvényesülhessenek.

E jelenségnek köszönhetjük, hogy ma már mindazok, kik régebben, ismétlem, tisztelettel és bizonyos irigységgel nézték a magyar parlamentet, ha jóbarátaink, bizonyos kicsinylő szánozással, vagy ha ellenségeink, kárörömmel beszélnek a parlamentről.

Hallottuk és halljuk gyakrabban, hogy hiszen más parlamentekben is jóformán divattá vált a botrányok előidézése s van benne valami. De hol? És kik azok, akik ezt teszik? Teszik az angol parlamentben az irlandiak, akiknek céljuk az elszakadás az angol parlament uralma alól s kik egész következetesen járnak el, mikor lehetlenné akarják tenni az angol parlamentben a tanácskozást? Teszik Franciaországban az anarchisták egyfelől, teszik a reakciónáriusok másfelől, tehát ama két szélső árnyalata a parlamentnek, mely a parlamentárizmust tartja helytelennek és azt akarja lejártni az egyik a szociális, a másik a monarchikus kormányzat kedvéért.

De példátlan, hogy oly esetben, hol senki sincs, aki a parlamentárizmus ellensége volna, egyes pártok engedjék meg, hogy saját tagjaik oly hosszsz éveken át tartó merényletet követnek el a parlamentárizmus ellen. Ha valahol nagy veszélyt rejt magában a parlament tekintélyének megtámadása, ez éppen nálunk van, mert nálunk ez egyszerűen a nemzeti lét vagy nem lét kérdése. Hisz közhelyet mondok jóformán, hogy a magyar nemzet

csak mint szabad s parlamentáris nemzet létezhetik. Aki a nemzeti szabadság előfeltételeit támadja meg, magát a magyar nemzet fennállását veszélyezteti, magát a magyar nemzet tekintélyét, erkölcsi súlyát támadja meg.

És teszik ezt akkor, miként azt beszédem elején jeleztem, midőn oly viszonyok között él a sok megpróbáltatáson keresztülment nemzet, hol *a béke fenntartása csak* úgy lehetséges, ha a békét, fenntartó államok konszolidáltaknak mutatkoznak s így állanak szembe a békét fenyegető hatalmakkal. Jaj annak a nemzetnek, melyet a próbáltatás percében nem egységesen szervezve talál a végzet.

Nem vagyunk nagyon messze attól az időtől, amelyben *a nemzet ítélni fog* képviselőinek működése felett, akkor lesz helye annak, hogy a magyar nemzet ítéletet mondjon s határozzon afelett, hagyjuk-e továbbra is a magyar parlamentet *a kisebbség* erőszakoskodásának, rendetlenkedéseinek martalékaul; hagyjuk-e továbbra is, hogy a magyar nemzet többségének az akarata a magyar parlamentben ne érvényesüljön s a magyar parlament hasznos munkásságot ki ne fejthessen. A magyar nemzetnek kell akkor választani azok között, kik e szomorú parlamenti helyzetet teremtették s azon egyedüli párt. között, — fájdalom, hogy az egyedüli párt, — mely ezekkel! szemben nyíltan állást foglalt eddig is, állást fog foglalni a jövőben is. Ami engem illet, tán felesleges mondanom, hogy a jövőben is úgy, mint eddig, megmaradok igénytelen, de hű és buzgó tagja annak a pártnak, melyhez tartozom, hogy mellétekinteteket nem ismerve, rágalmakat, gyanúsításokat megvetve, teljesíteni fogom csekély tehetségeimhez képest, de lankadatlan buzgalommal, erővel s kitartással kötelességemet.

AZ 1892/97. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

26. 1892 május 13. országos ülés. — Az 1892. állami költségvetés részletes tárgyalása: A Tisza mederrendezésére vonatkozó munkálatok. (Napló, 111. k. 169—171. 1.)

Az 1887. évi szeptember hó '26-áru hirdetett országgyűlést a király 1892 január 5-én felosztatván, az új országgyűlést 1892 február 18-ára hívta össze. Tisza István, mint az újbányai kerület képviselője került vissza a képviselőházba.

A május 13. ülésen a földművelésiügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor ismét a vízi munkálatok tételénél szólalt fel (mint már két évvel előbb 13. sz. a. beszédében), sürgetve a Tisza mederrendezésére vonatkozó munkálatok gyorsabb tempóban való végrehajtását és a fenntartás kérdésének rendezését. Egyúttal kívánja, hogy az idevágó kiadások fedezésére nagyobb összeg fordíttassék és e részben alkalmas pénzforrást jelöl meg.

Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk!*) Azt hiszem, aligha lehetnék másoktól eltérő nézeten abban a tekintetben, hogy a földművelésügyi tárcához tartozó ügyek között legfontosabbak a vízszabályozási ügyek, mert hiszen az ország igen nagy részének, mondhatnám, gazdasági egzisztenciája függ ezen ügyek mikénti intézésétől. (*Úgy van! jobbfelől.*) És én úgy gondolom, most e pillanatban különösen megérdemlik ezen ügyek azt, hogy legalább néhány rövid pillanatra felkérjem azokra a t. Ház becses figyelmét, mivel most javaslat alakjában előttünk fekszik a minisztériumnak az egész Tisza-mederre vonatkozó szerves munkálata, tehát abban a helyzetben vagyunk, hogy úgy műszaki, mint pénzügyi szempontokból az ezen a téren felállított kormányprogramot egész terjedelmében áttekinthetjük.

Egész őszintén be kell vallanom, hogy nekem e programmal szemben, mellyel alapján teljesen egyetértek, két igen súlyos aggodalmam van.

Egyik vonatkozik a végrehajtási időszakra. A miniszteri javaslat értelmében tudniillik a Tisza mederrendezésére vonatkozó munkálatok 17 év alatt volnának végrehajtandók. Megvallom, t. Ház, nagyon félek attól, hogy már magát a munka végrehajtását sem fogja mindenütt megkönnyíteni annak ily hosszú időre való

kitolása. Kétségtelenül áll az, hogy némely ponton, ott, hol a természet jó segítségére az emberi technikai munkának, ez munkamegtakarítással fog járni; de viszont lehetnek, sőt tényleg vannak már pontok, ahol nemcsak stagnál, de tényleg rosszabbodik a helyzet, ahol tehát a munka kitolása nemcsak nem apasztaná, de növelné a bajt. Hogy ez így van, arra nézve egyszerűen csak arra az egy adatra legyen szabad utalnom, hogy éppen az idevonatkozó törvényjavaslat indokolásából tűnik ki, hogy a felső Tiszánál négy nagyobb átmetszésnél most tényleg eliszapolódás konstatálható. De tán még sokkal fontosabb aggály a munkálatoknak ily hosszú időre való kitolásával szemben az, hogy ezen hosszú idő alatt egyfelől az érdekelttség, mely gátjainak fenntartására és felépítésére oly óriási áldozatokat hozott, ezen egész idő alatt még mindig ki lesz azon fokozódott veszélynek téve, melynek a Tisza-meder mai állapotában az itt észlelt bajok megszünte előtt ki van téve s másfelől, hogy e legpregnansabb bajok megszüntetése még igen sok munkának előfeltételét képezi. *(Úgy van! jobb felől.)*

És e tekintetben legyen szabad csak egy pontra, egy vidékre utalnom, és ez a Szamos vidéke. Azt hiszem, hogy alig van az országban még egy pont, legalább jelentékenyebb kiterjedéssel bíró vidék semmiesetre sincs, mely oly mostoha viszonyok közt volna, mint éppen ez. A Szamosnál már rég megkezdette az állam az átmetszések készítését, ásattak ki átmetszések a Szamos felső részén Szatmártól felfelé, melyek az ottani talajviszonyoknak és a vizesés nagyságának megfelelőleg gyorsan kiképződtek és a víz lerohanását tetemesen megnövelték. A legutóbbi időben ismét történtek munkálatok a Szamos torkolatánál, azonban az az egész vidék, mely Szatmártól a Szamos torkolatáig terjed, felülről megkapja a gyorsabb vízfolyásban rejlő nagyobb veszedelmet anélkül, hogy e bajok elhárítására a mai napig valami történt volna.

Nem akarom részletekkel untatni a t. Ház figyelmét, elég legyen egyszerűen arra utalnom, hogy a Szamos rendezése és a Szamos mellett fekvő területek ármentesítése nemcsak azon szempontból szükséges, hogy a körülbelül 120 ezer hold kiterjedésű ecsedi láp termőterületté tétessék, hanem azért is, hogy a ina használható egész terület, sőt merném állítani, hogy az ott fekvő összes nagyszámú községek belterülete is az árvízveszedelemtől megmentessék. *(Helyeslés jobb felől.)*

És adja Isten, hogy ne következék be, de igen könnyen beállhat azon a vidéken egy oly katasztrófa, amely 25—30 községet sodorna el egyszerre a föld színéről és az ott lakó összes lakosság vagyoni egzisztenciáját romba döntené.

Szemben ezzel a körülménnyel hallottuk hangsúlyozni már azt, hogy a Szamos rendszeres szabályozása mindaddig nem vihető keresztül, amíg legalább némely jelentékenyebb munkálatok a Tiszán végre nem hajtottak és ezzel a vízfolyási viszo-

nyok a Tiszán javítva nincsenek, úgy tudom, hogy e kérdés még ma sincs egészen megérlelve, hogy az még ma is csak a tanulmányozás stádiumában van. Mindenesetre legelső dolog — amennyiben a technika mai állása megengedi — bizonyosságot szerezni afelől, hogy a helyzet csakugyan így áll-e vagy sem? (*Helyeslés jobbfelől.*) Ha csakugyan oly hátránnyal lenne a Szamos szabályozása a Tisza vízlefolyási viszonyaira, hogy az a Tisza-meder mai állapotában tényleg veszedelemmel járhatna az alantabb fekvő tiszai érdekeltségre nézve: akkor mindenesetre távol áll tőlem azt követelni vagy kívánni, hogy odafönn rohamosan oly intézkedések történjenek, amelyek a lentebb fekvő vidékekre nézve a veszedelmet növelnék. De akkor azt hiszem, egy perc késedelem nélkül a lehető legnagyobb eréllyel kell hozzáfogni a Tiszán azon munkálatok végrehajtásához, amelyek a Szamos szabályozásának előfeltételét képezik. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Egyik aggályom tehát, mint mondtam, a hosszú idő, amelyre a munkálatok végrehajtása terveztetik. A másik pedig, hogy úgy fejezzem ki magamat, a fenntartás kérdésének megoldatlan állapota, értve a fenntartás alatt azon, a mederrendezés és partbiztosítás keretébe vágó kisebb munkálatok teljesítését, amelyekre egy folyónál, ha nem akarjuk, hogy ott lépésről-lépésre elfajult helyzet jöjjön ismét létre, mondhatnám naponta szükség van. Áll ez különösen a folyók felsőbb részein, ahol még nagyobb sebességgel és rendszerint lazább talajjal van dolgunk. És itt azzal a sajátságos tüneménnyel találkozunk, hogy míg azon kisebb folyók mellett, ahol a mederrendezési munkálat nem képezett soha állami feladatot, ahol tehát a társulatok elejétől fogva kénytelenek voltak a maguk erejéből megbirkózni e kérdéssel, amennyire legalább a helyi viszonyokat ismerem, az illető társulatok egész eréllyel hozzáálltak a munkához s ma már igen gazdag tapasztalatokat szereztek e téren s jelentékeny áldozat árán, de megoldották a kérdést, úgy, hogy a helyzet napról-napra rendszeresen, gyökeresen javul, — amíg, ismétlem, azokon a vidékeken, ahol az államnak közvetlen ingerenciája a dologra nincs, ezt a képet látjuk szemünk előtt: addig éppen a Tiszánál és éppen azon folyóknál, ahol a mederrendezés tulajdonképpen állami feladat volt, e tekintetben, igen nagy sajnálatomra, haladást nem konstatálhatok. E körülménynek a magyarázata egyfelől abban rejlik, hogy itt voltaképpen még ma is vitás kérdés az, hogy bizonyos munkálatok mennyiben képeznek állami és mennyiben társulati feladatot. A társulatok nem akarnak e feladatok megoldásához fogni, mert azt kívánják, hogy az állam hajtsa azokat végre. Az állam pedig csak akkor veszi észre a bajt, amikor már rég meg kellett volna azt előzni s csak akkor vonja azt megfigyelése és intézkedései körébe, amikor oly mérveket öltött, hogy vagy egy nagyobb községbiztosságát, vagy a hajózási

s általában a vízlefolyási nagyobb szempontokat sérti. így látjuk aztán, kivált a Tisza felső vonalán azt, hogy egyfelől a meder folytonosan változik, elfajul — imént utaltam a négy újabban felszaporodott átmetszésre, — látjuk továbbá azt, hogy a társulatok védgátjai a mederelfajulásoknál fogva folyton megújuló veszélynek vannak kitéve s hogy azok a társulatok, melyek védgátjaik egyszerű felépítése által legalább nagy tőkeberuházásoktól mentesítettnek vélték magukat, újabban költséges beruházási munkálatokra vannak kényszerítve.

És én azt hiszem, t. képviselőház, hogy ezt a kérdést a maga egész fontosságában kell gyökeres megoldás elé vezetni. A megoldás előfeltétele az, hogy végre törvényhozási úton, minden kétséget kizárólag kimondassák, hogy a mederrendezés különböző munkálatai közül mi állami és mi társulati feladat (*Helyeslés jobbfelől*) és hogy a társulati feladatoknál mennyiben kívánhatja az illető társulat az állami hozzájárulást. (*Úgy van! jobb felől.*) De másodszor intézkedni kell aziránt is, hogy ne csak pénzügyileg, hanem a végrehajtást illetőleg is legyen gazdája a munkának, aki gondoskodik arról, hogy ott legyen az az egész apparátus éjjel-nappal a helyszínén és hogy az a folytonos gondozást és felügyeletet gyakorolni, a folyton szükséges gyors intézkedést végrehajtani képes legyen. (*Helyeslés jobb felől.*)

Harmadszor természetesen szükséges az is, hogy ezen kiadások fedezésére a kellő dotáció megadassák, mert hiszen egyáltalában nem célozom az elmondottakkal szemrehányást tenni senkinek, botorság is volna ezt tennem akkor, amikor költségvetésünk megtekintéséből kitűnik, hogy az a 470.000 forint, amennyi a költségvetésben ezen a címen az ország összes folyóinak szabályozására előirányozva van, arra, hogy ez a feladat úgy megoldassák, mint azt a jövő biztonsága szempontjából megoldani kell, merőben elégtelen. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Mindezekből, t. Ház, oda konkludálok, hogy szükséges volna először is a nagy beruházásokat gyorsabb tempóban hajtani végre másodszor pedig a fenntartásra nagyobb összeget fordítani. De itt állunk azután egy harmadik kérdés előtt és ez az, hogyan teremtsük elő mindennek az anyagi eszközeit a pénzügyi egyensúly megbontása nélkül. (*Halljuk! Halljuk!*) E tekintetben, t. Ház — legalább igénytelen nézetem szerint — abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezhetünk egy pénzforrással, anélkül, hogy budgetünket jobban megterhelnék, mint ahogy az kontemplálva van. (*Halljuk! Halljuk!*) E pénzforrás alatt értem az 1880:XX. te. által megteremteti tiszai alapot.

Mint méltóztatik tudni, az 1880:XX. te. alapján körülbelül — kerek számban beszélve — 24 millió frt lett vízszabályozó társulatoknak szabályozási munkálatok céljából kölcsön adva. Már most azóta a kamatláb általános leszállítása folytán és különösen

a Földhitelintézet által adott újabb kölcsönre vonatkozó 1889:XXX. te. alapján a társulatok tetemes része ma már konvertálta kölcsöneit és úgy gondolom, hogy pár év alatt valószínűleg az összes társulatok konvertálni fogják kölcsöneiket akár a Földhitelintézetnél, akár máshol, mert kétségtelen, hogy a mai kamatlábviszonyok mellett ez a konverzió haszonnal eszközölhető. Az állam tehát azon helyzetbe jut, hogy ezek a pénzek visszafolyanak a tiszai alapba, az állam pedig a saját kölcsönét — mely amint méltóztatik tudni, felmondhatatlan sors jegy kölcsön — nem mondhatja fel, annak a törlesztési terv szerint kell eljárnia. És én azt hiszem, hogy azoknak a pénzeknek, amelyek így vissza fognak folyni a tiszai alapba, csakugyan hasznosabb, az ügygel szorosabb összefüggésben álló rendeltetést nem adhatunk, mintha ezek a pénzek használtatnak fel a Tisza-meder rendezésénél szükséges nagy kiadások fedezésére. Úgy gondolom, ezzel megnyerünk egy oly nagy összeget, amely különben is rendeltetés nélkül áll most és amely a pénzügyi kibontakozás és haladás terveinek minden megzavarása nélkül e célra felhasználható, másfelől megkönnyítjük évi költségvetésünket a tiszai mederrendezés céljaira felveendő beruházási összegtől s az itt elért megtakarítást használhatjuk fel arra, hogy a rendes kiadásoknál a fentartási költségeket magasabbra irányozzuk elő.

Szükségesnek véltem pár percre igénybe venni a t. Ház figyelmét, hogy ez eszmét, mely rövid idő alatt, tán a tiszai meder rendezésére vonatkozó törvényjavaslatnál megoldást nyerhetne, e helyütt felvessem. Különben a tételt elfogadom. (*Helyeslés jobb-felől.*)

27. 1892 május 27. és 28. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi tárca 1892. évi költségvetésének folytatatólagos tárgyalása: A Csáky-féle „elkeresztelési rendelet“. Az 1868: LIII. t.-c. 12. §-a. A polgári anyakönyvek részleges behozatala. A követendő egyházpolitika főbb elvei: a házassági jog reformja; a zsidó vallás recepciója; az egyéni vallásszabadság; a be nem vett vallásfelekezetek tagjai; a bevett vallásfelekezeteik és az állam viszonya; a katolikus autonómia; katolicizmus és liberalizmus; felekezeti szempontoknak az állami életbe való bevonása. (Napló, III. k. 377—384. és 399—400. 1.)

Már az 1891. évi költségvetés tárgyalásakor a vallás- és közoktatásügyi tárca vitája majdnem kizárólag gróf Csáky Albin kultuszminiszter híressé vált „elkeresztelési rendelet“-e körül forgott, melyet 1889 február 26-án 10.086. szám alatt adott ki. A rendelet egyházpolitikai téren oly feszült helyzetet teremtett, amelyhez hasonló a 40-es évek óta nem volt hazánkban. A rendelettel kapcsolatban támadt felekezeti mozgalom és agitáció volt oka annak, hogy a kultusztárca 1892. évi költségvetésének tárgyalásakor is a közoktatási kérdések egészen háttérbe szorultak és a hosszú vita ismét főleg a valláspolitikai problémái, elsősorban az úgynevezett elkeresztelési rendelet és különösen az

annak alapját alkotó 1868:LIII. t.-c. 12. §-ának fenntartása vagy módosítása felett folyt. De szőnyegre került — mint látni fogjuk — a mielőbbi megoldást igénylő többi egyházpolitikai kérdés is.

Az elkeresztelési bonyodalom¹ visszavezet az imént idézett. 1868. évi LIII. t.-c. 12. §-ára, amely így szól: „A vegyesházasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjoknak s a leányok anyjuknak vallását követik. A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentúl is érvénytelen és semmi esetben sem bírhat jogerővel“. Az 1879:XL. t.-c. 53. §-a pedig kimondja, hogy „aki életkorának tizennyolcadik évét még be nem töltött kiskorú egyént az 1868:LIII. t.-c. rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe felvesz: két hónapig terjedő elzárással és háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő“.

Az 1868. törvény imént idézett rendelkezése, mely kötelezőleg megállapítja a vegyesházasságból született gyermekek egyházi hovatartozását, ellentétben állott a rom. kat. egyház felfogásával. Ez a felfogás ugyanis azt tartja, hogy a vegyesházasságból született gyermekek, ha az egyik fél katolikus, a rom. kat. egyházhoz tartoznak s azt is tartja, hogy a keresztelés által, ha azt rom. kat. lelkész a kánonoknak megfelelően végzi, a gyermek felvétetik a rom. kat. egyházba. De továbbá évtizedek óta az ország különböző vidékein kisebb-nagyobb mértékben elterjedt az a szokás, hogy a keresztséget nemcsak az a lelkész szolgáltatja ki, akinek egyházához a született gyermek az állami törvény szerint tartozik, hanem a lelkészek oly gyermeket is megkeresztelnek, akik az állami törvény szerint egyházukhoz nem tartoznak. E két körülményből (mint Szilágyi Dezső igazságügyminiszter 1890 nov. 26-án a febr. 26. elkeresztelési rendelet védelmében mondott hatalmas beszédében megállapítja), összeütközés támadt az egyházi felfogás és az állami törvény rendje között a vegyesházasságból született gyermekek felekezeti hovatartozandósága tekintetében.

A törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868: LIII. t.-c.-et legalábbis a protestánsok évszázados felekezeti harcok kiegyenlítőjeként és a katolikus egyház hatalmi túlsúlya elleni biztosíték gyanánt tekintették. Ámde a katolikus egyház az említett elvi okokból sohasem barátkozott meg ezzel a törvénnyel, illetve

---

¹ L. idevonatkozólag gróf Apponyi Albert Emlékiratait I., 189—201. 1. és Szilágyi Dezső Beszédeit II. 30—32. és 140—206. 1. Ez utóbbi mii nagyon jól ismerteti a magyar egyházpolitika parlamenti történetét a 67-es kiegyezés éveitől az 1893. nagy reformjavaslatok idejéig. Igen érdekes összefoglaló képet ad az egyházpolitikai harc főbb mozzanatairól, a Trefort-féle 1884. elkeresztelési rendelet kiadásától 1895-ig terjedő időszakban, a Magyar Nemzet Története X., 766—806. 1. — A legújabb idevágó irodalomból kiemelkedik gróf Tisza István nagyérdékű naplószerű feljegyzése Az 1894 május—június havi krízis történetéhez címmel. (Gróf Tisza István összes Munkái I. 1923., 081—696. 1.) Ugyancsak az 1894. nagy egyházpolitikai harc történetéhez szolgálat érdekes adatokat Lukács László volt miniszterelnök Emlékeimből című cikke a Budapesti Hírlap 1923. ápr. 29. számában. Aki a múlt század 60-as és 70-es éveinek egyházpolitikai törekvéseivel szélesebb alapon kíván foglalkozni, annak legmelegebben ajánlom Deák Ferencz Beszédeinek VI. kötetén kívül Cornelia Gyózy mesterművét: Eötvös és Montaiembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez. 1918.

a vegyesházasságokból származó gyermekek vallására vonatkozó 12. §-ával s így ez a törvény a valóságban nem szüntethette meg az ilyen gyermekek vallásának meghatározásából előállott nehézségeket és felekezeti viszályokat. Mivel ugyanis a katolikus egyház csak olyan vegyes-házasságokat részesít áldásában, amelyeknél a születendő összes gyermekeknek katolikus vallásban való nevelése biztosítottatik, sok vegyesházasságot kötöttek olyképp, hogy a nem-katolikus fél a katolikus egyház által a gyermekek vallásos nevelése tekintetében kívánt kötelezettséget vállalta. Összeütközés akkor állott elő, amikor az ilyen vegyes-házasságból született gyermeket, ki a törvény szerint valamelyik protestáns vallásfelekezethez tartozik, katolikus pap keresztelt meg. Ilyenkor a protestáns lelkészek számos esetben vádat emeltek a katolikus papnak törvénybe ütköző cselekménye ellen, mely az „elkeresztelés” szóval jelöltetett meg. De előállott a vita az ilyen gyermek egyházi hovatartozását illetőleg újból akkor, mikor az iskolaköteles kort elérte és előállott az összeütközés már előzőleg a gyermek anyakönyvi bejegyzésével kapcsolatosan, mivel a keresztelő katolikus lelkész az általa keresztelt gyermeket mindig katolikus vallásának jegyezte be, holott a törvény szerint protestáns volt. A protestáns egyházak főleg e törvényellenes anyakönyvi bejegyzések miatt panaszkodtak és egy elkeresztelési eset alkalmából már 1881-ben kérvénnyel fordultak a képviselőházhoz, amelyben az 1886: LIII. és az 1879: XL. t.-c.-eknek a felekezeti béke megóvása érdekében hathatós intézkedésekkel való kiegészítést kérelmezték. Hasonló esetek többször ismétlődvén, a bíróságok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a keresztelés ténye az illető egyénnek nem valamely meghatározott keresztény felekezetbe, hanem csak általában a kereszténységbe való felvételét jelenti és nem érinti azt a kérdést, hogy az illető a törvény szerint milyen keresztény felekezethez tartozik. Magával a keresztelés tényével tehát nem esik sérelem az 1868: LIII. t.-c.-nek 12. §-án, illetve az 1879: XL. t.-c. 53. §-án.

Hogy az 1868. törvény idevágó rendelkezésének végrehajtását biztosítsa s az elkeresztelési esetek ismétlődését megakadályozza, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884 július 11-én 24.727. szám alatt rendeletet adott ki a vegyesházasságból származó gyermekek keresztelési bizonylatainak kölcsönös kiszolgáltatása tárgyában. Ez a Trefort-féle elkeresztelési rendelet. (Teljes szövege megtalálható a M. R. Tárában és A Magyar Nemzet Története X. 771. lapján.) A rendelet bevezetésében előadja, hogy az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ának „logikai folyománya, hogy azon esetben, ha valamely lelkész oly gyermeket, ki a törvény szerint más keresztény felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztel, azt saját anyakönyvébe be nem vezetheti, hanem köteles az ezen ténykedésről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez hivatalból s avégből haladéktalanul áttenni, hogy az az ekként megkeresztelt gyermeknek születését saját anyakönyvében feljegyezhesse”. Utalással az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ával szoros kapcsolatban álló 1879: XL. t.-c. 53. §-ának bírói magyarázatára, mely szerint a keresztény szülőktől származott gyermeknek megkeresztelése más felekezetbeli pap által, mint amelyhez a gyermek — nemét tekintve — a törvény szerint tartoznék, nem azonos az illető gyermeknek a keresztelő lelkész felekezetébe való felvételével, mert a más felekezetbeli lelkész által történt megkeresztelés a gyermeknek vallás tekintetébeni törvényszerű hovatartozandó-

ságán mit sem változtat: felkéri az egyházi főhatóságokat, hogy a hatóságuk alatt álló papságnak szigorúan hagyják meg, hogy „mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, ki a törvény rendelkezése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvezés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után legfeljebb nyolc nap alatt és az 1879: XL. t.-c. 53. §-ában megszabott büntetés terhe alatt átteni el ne mulasszák“.

A Trefort-féle elkeresztelési rendelet tehát nem magát a keresztelés tényét, hanem a keresztelési bizonylat áttételének elmulasztását akarja büntetéssel sújtani. Külön büntető szankciót nem állapít meg (mint a későbbi Csáky-féle rendelet), hanem téves alkalmazással utalt az 1879: XL. t.-c. 53. §-ra. Téves alkalmazással, mert az ezen §-ban foglalt büntetés csakis magára a más felekezetbe való felvétel fényére volt kiszabható, nem pedig a lelkész azon mulasztására, hogy a keresztelési bizonylatot a törvény szerint illetékes lelkészhez anyakönyvezés végett egy bizonyos határidőn belül át nem teszi. Az elkeresztelésből származó bajokon pedig ez a rendelet annál kevésbé segített, mert a bíróságok, melyeknek hatáskörébe az 1879: XL. t.-c. 53. §-ának alkalmazása tartozott, nem tették magukévá a rendelet felfogását s így az nem érvényesült a valóságban.

Ezen az állam tekintélyét is csorbító áldatlan állapoton kívánt segíteni, ebben a vonatkozásban akart energikus kézzel rendet teremteni Trefort utódja, gróf Csáky Albin kultuszminiszter 1890 február 26-án 10.086. sz. a. kiadott híres „elkeresztelési rendeletiével. (M. R. T. 1890. 1., 753. 1. és A Magyar Nemzet Története X., 772. 1.) Célja kettős volt: egyrészt az, hogy az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ának végrehajtását biztosítsa, másrészt, hogy a felekezeti anyakönyvek a törvény rendelkezésének tényleg meg is feleljenek. Ez a rendelet nemhogy orvosolta volna, hanem ellenkezőleg végsőig fokozta az elkeresztelési esetekből származó bajokat. Viszont végső oka a magyar kormány későbbi mélyreható egyházpolitikai akciójának, a korszakalkotó 1894. és 1895. reformtörvényeknek. A rendelet kivonatosszövege a következő:

„A vallás- és közoktatásügyi miniszternek 10.086. sz. a. valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatóságokhoz intézett rendelete, a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában.

Az 1879: XL. t.-c. 1. §-a alapján, tekintettel az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ának rendelkezésére, kihirdetés, az elsőfokú hatóságok tudósítása és további illetékes eljárás céljából elrendelem:

1. Mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket megkeresztelnek, ki az 1868:LIII. t.-c. 12. §-ának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevétele nélkül a ténykedés napját követő nyolc nap leforgása alatt a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek tértivevény vagy kézbesítési könyv mellett hivatalból átküldeni tartoznak, tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kívánatra.

3. Anyakönyvi kivonatok kiállítására ..... kizárólagosan csak azon lelkész illetékes, kinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik. Azért az előbbi pontban körülírt anyakönyvi bejegyzés — mely bejegyzés az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ának rendelkezésén, hogy a gyermekek szülőik vallását nemük szerint követni

tartoznak, mitsem változtathat — ..... csupán egyházi célokra az illető hitvallás belső ügykezelésében használható fel.

4. Ha a keresztlő lelkész az előbbi pontokban meghatározott rendelkezéseket vagy tilalmakat megszegi, amennyiben cselekménye vagy mulasztása a törvények szerint súlyosabb büntetés alá nem esik, kihágást követ el és 10—50 forintig, ismétlés esetében 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

5. Ezen intézkedéssel hivatalbeli elődöm 1884. évi július hó 11-én 24.727. sz. a. kibocsátott szabályrendelete hatályon kívül helyeztetik.“

Ez a rendelet tehát a katolikus egyház felfogása iránti kíméletből megengedi, hogy a megkeresztelésről bejegyzést tehessen az anyakönyvbe oly lelkész is, akit az anyakönyvezés joga a konkrét esetben az állam törvénye szerint nem illet meg. De továbbá abban különbözött Trefort rendeletétől, hogy külön büntetést statuál. Az 1879: XL. t.-c. 1. §-a alapján a keresztlési bizonylat átküldését megtagadó vagy elmulasztó lelkész cselekményét (mulasztását) kihágásnak minősíti és mint ilyent pénzbüntetéssel sújtja. Az eljáró fórumok tekintetében pedig az a lényeges különbség, hogy míg a Ktk. 53. §-ába ütköző kihágás felett a bíróságok ítélkeznek, addig a Csáky-féle rendeletben megállapított kihágás a közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartozik.

Csáky Albin februári rendelete, melyet a törvény végrehajtásának dicséretes szándéka sugallt, — mint fentebb említők, — nem orvosolta, hanem elmérgesítette az elkeresztelésből származó bajt. A katolikus fő- és alsópapságnak túlnyomó része megtagadta alkalmazását, részint mint az 1868: LIII. és az 1879: XL. t.-e. célzatával ellenkezőt, részint mint lelkiismeretébe ütközőt. A rendelet szerint az alsópapság ország-szerre nagy mozgalmat kezdett. Kérvényekkel fordul az országgyűlés két házához a rendelet hatályon kívül helyezése, sőt az 1868-iki törvény módosítása iránt.

Az 1890. évi november második felében a vallás- és közoktatás-ügyi tárca 1891. évi költségvetésének tárgyalása során a vita (mint elől kiemelt) majdnem kizárólag a Csáky-féle elkeresztlési rendelet körül forgott. A másfél hétig tartó hosszú vita, mely alatt a rendeletet részint a törvényesség és célszerűség, részint pedig a katolikus hitelvekbe ütközés szempontjából támadták, a következő nagyhorderejű, mert következeiseiben messze kiható határozati javaslat (a Szivák Imre-féle határozati javaslat) elfogadásával végződött:

„I. Tekintettel arra, miszerint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek február 26-án, 10.086. sz. alatt kiadott rendelete, mint amely az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ának végrehajtását célozza, törvényeinkkel összhangban van és törvényessége az 1879: XL. t.-c. 1. 5-ában gyökeredzik; tekintettel továbbá arra, hogy ennek kibocsátása a felmerült tapasztalatokkal szemben indokolt és szükséges volt: a Ház a vallás- és közoktatásügyi miniszter eljárását helyesli.

II. A Ház az 1868:LIII. t.-cikket, mint amely egyrészt az állam és a vallásfelekezetek, másrészt a vallásfelekezeteknek egymás között annyira szükséges békéjét biztosítja, módosítani nem kívánja.

III. A Ház helyesli a kormánynak azon kijelentését, hogy oly célból, miszerint az 1868: LIII. t.-c. alapelvei minél teljesebben érvényre jussanak, ha ezen törvény végrehajtása körül netalán felmerülő nehéz-

ségek szükségessé tennék: ezek elhárítására annak idejében kész a törvényhozás további megfelelő intézkedését kikérni s esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatot beterjeszteni.“

Ez a házhatározat, mely a Csáky-féle rendeletet törvényesnek és szükségesnek, az 1886: LIII. t.-cikket pedig érintetlenül fenntartandónak nyilvánítja, mérőföldjelző jelentőségű az egyházpolitika parlamenti történetében harmadik pontjánál fogva, mely szerint a kormány kötelességének fogja tartani, hogy szükség esetében az 1868. törvény végrehajtásának biztosítása végett esetleg a polgári anyakönyvek létesítésére vonatkozó törvényjavaslattal lépjen a Ház elé.

A kormány egyházpolitikájának útját végleg kijelölte másfél évvel később a vallás- és közoktatásügyi tárca 1892. évi költségvetésének tárgyalása alkalmával 1892 május havában lefolyt nagyszabású egyházpolitikai vita. Ennek már Tisza István is kimagasló résztvevője, míg a nevezetes 1890 novemberi vallásügyi vitában nem szólalt fel.

A kultuszárca költségvetésének tárgyalása 1892 május 19-én kezdődött. Csak a főmozzanatokra szorítkozom. A nagyjelentőségű vitát, mely a központi igazgatás költségeihez fűződött, maga a miniszter vezette be. Nagy beszédében abból indult ki, hogy az 1890. év óta történetek bizonyos tekintetben jelentékeny elégtételt szolgáltatottak neki. Akkor az általa kibocsátott „elkeresztelési rendelet“ volt a vita központja. Azóta megváltozott a helyzet. Most már nem annyira a rendelettel foglalkoznak, mint magával az 1868: LIII. törvénycikkkel. Ennek ellenére mégis elsősorban ezen rendeletre kíván rátérni, mert ez teremtette a jelen állapotot és csak ezután a 68. törvény revíziójának kérdésére. Emlékeztet az 1890. évi hosszú vallásügyi vita folyamán elfogadott Szivák-féle határozati javaslat harmadik pontjára, mely a kormány kötelességévé teszi, hogy ha az 1868: LIII. t.-cikknek rendeleti úton való végrehajtása nehézségekbe ütköznék, ezek elhárítására megfelelő törvényhozási intézkedést kezdeményezzen és esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatot terjesszen a Ház elé.

Már most az a kérdés, hogy micsoda nehézségek merültek fel és hogy ezek a nehézségek indokolják-e azt, hogy külön törvényhozási intézkedések tétessenek az 1868. törvény végrehajtása végett?

Megállapítja, hogy az elkeresztelési rendelet alapján nem fordult elő kihágási eset oly nagy számban, amely külön törvényhozási intézkedést tett volna szükségessé. De viszont tagadhatatlan, hogy a rendelet végrehajtása az anya könyvvezető lelkészek egy részében a lelkiismereti konfliktus egy nemét idézte elő. Ellentétbe jöttek önmagukkal, amennyiben mint lelkészek másféle rendelkezéseknek vannak alávetve, mint anyakönyvvezetők minőségükben s ennek folytán két különféle kötelesség között nem tudták a kellő egyensúlyt megtalálni. Már pedig kétségtelen, hogy az állami akaratnak érvényesülnie kell mindenféle részserű felfogással szemben. Ámde, ha az államnak más módja van a saját akaratát érvényesíteni, mint a lelkiismereti konfliktus fenntartásával, akkor bizonyára helytelenül járna el, ha nem választaná azt a másik utat. Sőt azon rendszernél fogva, mely hazánkban az állam és egyház között fennáll, ezt a másik módot kell választani. És mi ez a másik út és mód? Miután az anyakönyvvezető-lelkészek egy része nem képes mint lelkész eleget tenni az anyakönyvvezetés dolgában

azon kívánalmaknak, amelyeket velük szemben az állam támaszt: ebből igen logikusan és igen természetesen következik az, hogy más közegeket kell az anyakönyvek vezetésével megbízni. Ha az anyakönyvvezető-lelkész nem képes megfelelni az állami törvény rendelkezéseinek, akkor a közigazgatási közegeket kell megbízni az anyakönyvek vezetésével és akkor megszüntetjük a lelkiismereti konfliktust, amely az illető lelkészben van és véget vetünk az elkeresztelésekből származó jogi bonyodalmaknak. Elismeri az állami anyakönyvvezetés nehézségeit. Maga is belátja, hogy a jelen pillanatban általános polgári anyakönyveket létesíteni nem lehet. Ehhez a közigazgatás reformja kellene és sok mindenféle közege, amelyek a községekben alkalmazhatnának; az átmenet is valószínűleg nehézségekbe ütköznék és ez annyira késleltetné a reformot, hogy a főcél: a helyzetnek azonnali szanalása, kockáztatva volna. De akik e nehézségeket felemlítették, megfélekedtek arról, hogy addig is, amíg általános polgári anyakönyvek létesítenek, részleges polgári anya könyveket lehet vezetetni a vegyesházasságokból született gyermekek számára. Ez oly intézkedés, mely semmiféle akadályokba nem ütközik és amely igen rövid idő alatt keresztülvihető, semmiféle új közegek alkalmazását szükségessé nem teszi. És ami fő: e részleges polgári anyakönyvek behozatala már magában véve is azonnal véget vet a jelen helyzetnek, mert hisz az anyakönyvek vezetése körüli rendetlenségek, melyeknek megszüntetését célozta az elkeresztelési rendelet, csakis a vegyesházasságból származó gyermekek anyakönyvezésénél fordulnak elő. Persze azt kérdezhetné valaki, miért nem nyúlt hát a kormány ez eszközhöz előbb, miért nem tette meg azonnal a megfelelő előterjesztést, amellyel oly sok mindenféle bajnak és izgatottságnak azonnal véget vethetne? Ennek oka szólónak azon meggyőződésében van, hogy oly kérdésekben, melyekben az állam és az egyház egyenlően érdekelve van, igen célszerű és kívánatos elsősorban szemügyre venni egy oly modus vivendit, mely az illető érdekeltek közreműködésével volna életbeléptethető. Az utolsó percig alkalmat akart adni az illető tényezőknek arra, hogy egy ilyen modus vivendit javaslatba hozhassanak, egy olyan megállapodást, mely az állami törvény tekintélyét teljes mértékben fenntartja. De mivel ily modus vivendit mostanáig nem terjesztettek elő, azért állt be csak most a szüksége annak, hogy a másik módozattal a Ház elé álljon és kijelentse, hogy a kormánynak elhatározott szándéka a legrövidebb idő alatt a vegyesházasságokból született gyermekek számára külön polgári anyakönyveket létesíteni s erre vonatkozólag lehetőleg rövid idő alatt törvényjavaslatot előterjeszteni.

Beszéde második felében a kultuszminiszter az 1868. évi LIII. t.-e. ellen intézett támadásokkal foglalkozik és a 12. §. revíziójának kérdésével, noha a Szivák-féle határozati javaslat II. pontjának elfogadásával a Ház 1890-ben kimondta, hogy ezt a törvénycikket, mint amely a felekezeti békét biztosítja, módosítani nem kívánja.

Beszédének konklúziója a következő: „Az első az, hogy az inkriminált 1868: LIII. t.-c. revíziójának eszméjétől — tekintettel arra, hogy ez a törvény természetes és logikus kifolyása azon rendszernek, mely hazánkban az állam és egyház közötti viszonyokat szabályozza; tekintettel arra, hogy e törvény régi harcok befejezését, végstadiumát képezi; tekintettel arra, hogy e törvénycikk tagadhatatlanul egyenlő mértékkel mér minden vallásfelekezetnek és tekintettel végül arra, hogy

a revízió nem szüntetné meg a bajokat, hanem új bajokat teremtene: ezen revízió eszméjétől el kell tekinteni. De másrészt okvetlenül szükséges, hogy respektáljuk azokat a lelkiismereti skrupulusokat, melyek az utóbbi időben támadtak; okvetlenül szükséges ez azért, mert meg van annak útja és módja, hogy az állam a maga céljait, a maga feladatait más úton elérje, más eszközök alkalmazásával érvényesíthesse. És azért a jelen állapotnak mielőbbi megszüntetése végett mielőbb kell előterjesztést tennünk a törvényhozásnak aziránt, hogy addig is, míg az általános polgári anyakönyv létesíthető, a vegyesházasságokból született gyermekek számára részleges polgári anyakönyvek hozassanak be“.

Irányi Dániel (május 19.) kijelenti, hogy ámbár a szabadelvű párt tegnapelőtt hozott határozata után kevés reménnyel, mindamellett megújítja azon indítványt a vallás szabad gyakorlata és a felekezetek egyenjogúsítása tárgyában, melyet huszonhárom év óta szakadatlanul előterjesztett.¹

Visszapillantást vet a lefolyt 25 év egyházpolitikai történetére és fájdalommal konstatálja, hogy a legnagyobb hanyatlás közéletünkben az egyházpolitikai téren észlelhető. Az elkeresztelési rendelet nézete szerint a kihágást törvény 1. §-ára nem alapítható. Az 1868:LIII. t.-c. 12. ú-át a szabadsággal, a szülőknek természetes jogával összeegyeztetni nem tudja, úgy találja, hogy az általános vallásszabadság, melyet a képviselőház már az 1869-ben és 1873-ban elfogadott határozati javaslatokkal dekretált, nem lehet időelőtti 20—23 évvel később. Elvbarátai nevében is a következő határozati javaslatot adja be: „A képviselőház utasítja a vallás- és közoktatási minisztert, hogy a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogúságáról minél előbb törvényjavaslatot terjesszen elő“.

A május 21. ülésen Gyórrffy Gyula, szintén szélsőbaloldali képviselő, a vallási béke s az állam tekintélyének érdekében a következő határozati javaslatot terjeszti elő: „Tekintettel arra, hogy az elkeresztelési rendelet törvénytelen; tekintettel arra, hogy az a lelkiismereti szabadságot sérti s az államot az illetékes egyházi hatalommal egyházi téren összeütközésbe hozta s mint ilyen tényleg végrehajthatatlannak bizonyult; tekintettel végül arra, hogy a rendelet által előidézett helyzet megjavítása mindaddig nem képzelhető, míg az eredeti állapot vissza nem állíttatik ...: mindezeknél fogva a Ház utasítja a kormányt, hogy az elkeresztelési rendeletet hatályon kívül helyezze“.

Május 24-én szólalt fel gróf Apponyi Albert. Fényes és hatásos beszéde elején röviden jelzi a kultuszárca költségvetésének tárgyalása

---

¹ Megjegyezni kívánjuk, hogy Irányi határozati javaslata, melyet 1869 óta ezideig a kultuszárca költségvetésének tárgyalásánál évenként benyújtott, mindig úgy szólt, hogy a képviselőház utasítja a kormányt, hogy „a vallás szabad gyakorlásáról és a polgári házasságról“ mielőbb terjesszen elő törvényjavaslatot. Határozati javaslatát azonban a képviselőház mindannyiszor elvetette, kivéve egyszer, 1873-ban. Tudvalevőleg ebben az évben Deák Ferenc június 28. híres egyházpolitikai beszédével és a Trefort—Huszár-féle indítvány elfogadásával érte el a 67-es kiegyezés utáni magyar egyházpolitikának szabadelvű iránya a tetőpontot; oly magaslatot, melynél följebb, sőt ameddig az állam és egyház közötti viszony tekintetében az 1894—95. reformtörvényekben sem emelkedett.

során felmerült egyházpolitikai problémák némelyikére vonatkozó felfogását. Szükségesnek tartja a katolikus autonómia szervezését, a lelkészi congrua-ügynek szabályozását, a szabadelvűség és igazságosság követelményeként a zsidó vallás recepcióját. Majd a kultuszminiszter május 19. beszédével polemizálva, nehezen tudja megérteni, hogyan volt képes a miniszter azt mondani, hogy az 1890. év óta történtek neki igen nagy elégtételt szolgáltatottak. Pedig ha a kormány elkeresztelési rendeletének, ennek a nagyfontosságú kormányzati akciónak eredményeit vizsgáljuk, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a kormánynak még csak némi elégtételre sincs oka az utolsó két év tapasztalatai után. Hiszen ezzel a rendeletével az egyházpolitikai téren oly feszült helyzetet teremtett, amelyhez hasonló emberemlékezet óta ebben az országban nem volt. A kormány egyik megóvandó főszempontul az állami tekintély biztosítását tűzte ki. De a valóságban két éven át úgy óvta meg az állami tekintélyt, hogy a képviselőház határozata által szentesített rendeletének két éven át nem tudott érvényt szerezni; végrehajtani nem tudta, vissza nem vonta. És megóvta talán a kormányzati presztízst? Szóló csodálkozással hallotta a miniszter kijelentései közül a vita első napján különösen azt, hogy azért nem lépett arra az útra, amelyet most kíván követni, t. i. a polgári anyakönyvek behozatalára, mert mindig várta, hogy a másik érdekelt fél részéről valami modus vivendi proponáltassék, amely lehetőséget nyújt arra, hogy ezen kérdést az egyházi tényezők közreműködésével lehessen megoldani. Nem lehet nagy véleménye arról a kormányzati előrelátásról és öntudatosságról, amely midőn látja, hogy ténykedései a kívánt célt el nem érik, a helyzet szanálására nem maga tud utat találni, nem maga keresi az utat, hanem két éven át várja, hogy hol a régi, hol az új primás, hol ez a tényező, hol az a tényező megmutassa néki az utat. Áttérve a jövő egyházpolitikai teendőire, elsősorban is az 1868: LIII. t.-c. 12. §-ára vonatkozó álláspontját ismerteti. Ezt a törvényszakaszt három okból nem tartja helyesnek és szerencsésnek., Először azért, mert nem biztosította a békét. Másodszor, mert nincs kellő ethikai alapja, ellenkezvén a szülők lelkiismereti szabadságával, természetes rendelkezési jogával s így nem tud az életbe átmenni. De végül e törvény végre nem hajtható, mert azt nem lehet államilag ellenőrizni, hogy a szülők gyermekeik kedélyét tényleg milyen vallásfelekezet felé hajtják, őket milyen módon nevelik. Hiszen a vallásos nevelés igazában törvény által nem irányítható. Természetes, hogy ő, ki a szóbanforgó törvényszakasz rendelkezéseit a mondott okokból helytelennek tartja, nem osztozhatik azok felfogásában, akik az 1868. törvény változatlanul való fenntartását tűzik ki célul. De viszont nem osztozhatik azok felfogásában sem, akik e törvény egyszerű megváltoztatásában már a vallási békét helyreállítotttnak tartják s benne az egyházpolitikai helyzet gyökeres orvoslásának biztos szerét látják. Legveszedelmesebb hazánk nemzeti egységére és a különböző egyházak jogos érdekeire: az egyoldalú felekezeti szempontok kíméletlen érvényesítése. A törvényhozó kell, hogy minden egyháznak jogos érdekeit, melyek harmóniában vannak a nemzeti összérdekkel, egyenlő védelemben részesítse. Ebben az országban, hol felekezeti téren csak relatív többségek vannak, a vallási béke és a nemzeti egység megóvásának csak egy módja van: a jogtisztelet és a szabadság elvének érvényesülése azon határig, ahol valamely parancsoló állami érdek korlátot állít. Ha tehát

az ország katolikussága képes volna olyan képviselőházi többséget létrehozni, mely az 1868:LIII. t.-c. 12. §-át meg akarja változtatni, de a többi felekezeteknek ellenállásával és meg nem nyugtatása mellett: szülő az ilyen majorizálást nem vívmánynak, hanem a legnagyobb veszedelemnek tekintené és ahhoz soha kezét nem nyújtaná. A fennforgó viszályok kiküszöbölését csak az olyan közös gondolatok felkarolásától várja, amelyekben mindnyájan meg tudnak nyugodni, amelyeknek megvalósításában mindannyian a nemzeti egésznek érdekeivel összeférhető jogos érdekeik és lelkiismereti szabadságuk biztosítását találják. Ezért járul hozzá Irányi Dániel határozati javaslatához. Mert egyedül a vallási szabadság elvének az egész vonalon való létesítése az, amely véget vet a változó szerencsével folyó felekezeti küzdelemnek, amely küzdelemre sem az országnak, sem az országban lévő egyes egyházaknak szükségük nincs. Igaz, éveken át ellene szavazott Irányi évenként megismételt vallásszabadsági indítványának, mert semmiféle doctrinair elfogultságtól nem vezérelteti magát. Addig, míg ezen országban egyházpolitikai béke uralkodott, addig elfogadta a „*quieta non movere*“ elvét. De abban a pillanatban, midőn felmerültek olyan kérdések és olyan izgalmak, amelyek miatt már nem a „*quieta non movere*“ elvéről, hanem csak az „*inquieta tranquillare*“-ről lehet szó: abban a pillanatban azt tartja, hogy nem ide-oda való tapogatódzás, nem a *modus vivendi*nek keresése, hanem az egyedül helyes, a békét és szabadságot biztosító alapgondolat elfogadása képezi az alapot, amelyre állanunk kell. És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikálizmussal az alkotásokban. Azért nem szükséges, hogy mi bármely idegen állam intézményeit egyszerűen átvegyük; nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal, fejleményekkel szakítsunk. Egy az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága, más az e szabadság alapján vallási testületekké való tömörülésének azon ellenőrzése, amelyről az állam le nem mondhat teljesen sehol, legkevésbé nálunk. És nem is szükséges, hogy a külső egyformaság alapján létesítsük a jogegyenlőséget, az egyes egyházak történelmi hagyományaitól és fejlődésétől teljesen eltekintve; az sem szükséges, hogy a létező egyházaknak, melyekre nemzeti és kulturális szempontból oly fontos feladatok várnak, frivol okokból való dezorganizálására tárt kaput nyissunk. És ha majdan a lelkiismereti és vallásszabadság elvének következményeit levontuk az egész vonalon; ha a katolikus autonómiát létesítettük és gondoskodtunk a protestáns egyházak vagyoni helyzetének javításáról; ha zsidó polgártársainkat a jogegyenlőség teljes mértékében részesítettük; ha családi jogunkat a jogállam és jogegyenlőség követelményeihez képest átalakítottuk: akkor e nagy reform keretében a vegyesházasságból született gyermekekre nézve a szülők szabad rendelkezési jogának helyreállítása minden aggály nélkül általános megnyugvással lesz keresztülvihető. Nem majorizálás által, hanem mint egy olyan nagy elv következményeként, amelyikben az egyházak jogos érdekeiket megóvhatják. Meggyőződése szerint a komoly egyházi érdekek éppúgy követelik a vallásszabadság összes követelményeinek létrehozatalát, beleértve a legkényesebb pontot: a családi és házassági jog reformját is, mint ahogy azt az állami érdekek kívánják. Nálunk most tulajdonképpen vallási indifferentizmus uralkodik, felekezeti féltékenységgel keverve. Ő pedig nem az indifferentizmusra óhajtja fektetni a békét és a kiegyenlítést, hanem ellenkezőleg erős erkölcsi alapon

álló szilárd meggyőződésekre és azoknak egymás iránti kölcsönös tiszteletére és a szabadság intézményeinek megalkotására, amelyek az egymással hatalmi érdekért versengő indifferentizmust megszüntetik. Ezen okokból hozzájárul Irányi Dániel határozati javaslatához.

A május 25. ülésen gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter újabb beszédben kel az elkeresztelési rendelettel kapcsolatos eljárásának védelmére. Megcáfolja azt az állítást, mintha a részleges polgári anyakönyv életbeléptetése egyenlő volna a rendelet visszavonásával. Hiszen a polgári anyakönyvek behozatala ugyanazt kívánja biztosítani, ami a rendeletnek célja, hogy tudniillik az anyakönyvek a törvény rendelkezéseinek megfeleljenek. És különben is a Szivák-féle határozati javaslat elfogadásával a Ház helyeslőleg vette tudomásul a kormány azon kijelentését, hogy ha a rendelet útján nem lehet az 1868. törvénynek végrehajtását nehézségek nélkül biztosítani, akkor a kormány előterjesztést fog tenni a polgári anyakönyvek behozatala iránt. Áttérve a vita folyamán felmerült egyéb egyházpolitikai kérdésekre, részletesebben nyilatkozik a zsidó vallás recepciójáról. Nézete az, hogy a recepciót, mely több irányú megfontolást igényel, pur et simple megtagadni nem lehet. Mindenesetre kell a kérdéssel foglalkozni és közeli időben kell a kérdést törvényi megoldás elé vinni. Ami végül a benyújtott két határozati javaslatot illeti, Győrffy Gyula határozati javaslatát természetesen nem fogadhatja el. Múltkori beszédével kapcsolatban kijelenti, hogy mindaddig, míg a 68. törvény végrehajtásának másik útja nem járható, vagyis mindaddig, míg a részleges polgári anyakönyvet az országgyűlés meg nem szavazza, a rendeletet fenn kell tartani és végre is kell hajtani. Az ettől való eltérés sértené leginkább az állam tekintélyét. Ami már most az Irányi Dániel határozati javaslatát illeti, erre nézve oda nyilatkozik, hogy az abban foglalt alapelvek alapján szerkesztett törvényjavaslat beterjesztése nehézségekbe nem ütközik és ezért a határozati javaslat elfogadását nem ellenezheti. Önként értetődvén, hogy a kormány fenntartja magának a szabadságot aziránt, hogy ezt a törvényjavaslatot mikor terjessze elő, mert ily törvényjavaslat beterjesztése több más törvényhozási intézkedéssel függ össze.

A kormány tehát végre elfogadta Irányi Dánielnek huszonhárom év óta lankadatlan buzgalommal évenként megismételt vallásszabadsági indítványát. Ehhez a nagyjelentőségű változáshoz Apponyi Emlékirataiban (I., 201. l.) n következő magyarázatot fűzi: „A mozgalom, mely (május 24.) beszédem nyomán a szabadelvű pártban támadt, oly erős volt, hogy a kormány az Irányi-féle javaslattal szemben kénytelen volt állásfoglalását megváltoztatni és ahhoz utólag hozzájárulni“. (Ezzel egybe-vág „a nemzeti párt egyik legkiválóbb férfiának tollából“ származó elő-adás A Magyar Nemzet Története X. k., 784. lapján.) Apponyi beszéde mindenesetre igen lényeges tényező a kormány egyházpolitikai programjának kialakulásában.* De folytatom az egyházpolitikai vita ismertetését.

* Apponyi beszédének döntő fontosságát az egyházpolitikai reform fejlődésében kiemeli később Tisza István 1895 febr. 28-án mondott beszédében (42.). „És talán fordulópontot képezett a helyzet alakításában az a nagy kultúrpolitikai vita, amely 1892 május havában a költségvetés részletes tárgyalása alkalmával kifejlődött. És hogy ez fordulópontot képezett, az igénytelen nézetem szerint első sorban gr. Apponyi Albert t. képviselőtársam

Május 27-én Visontai Soma a zsidó vallás recepciójáról szólva, a kultuszminiszter május 25. beszédének idevonatkozó részét aggályosnak tartja, mert azt látja belőle, hogy a miniszter ezt a kérdést nem azon általános vallásszabadsági törvény keretén belől kívánja megoldani, amelyet Irányi határozati javaslata céloz, hanem külön recepcionális törvényről beszél s így a recepció elodázására törekszik. Azt mondja a miniszter, hogy a recepció alkalmával sok részletet kell megoldani. így szabályozni kell a zsidók viszonyát a keresztény felekezetekhez, különösen a házassági jogot illetőleg s hogy e kérdést majd csak a házassági jog általános szabályozásával lehet megoldani. Holott, ha a házassági jogot államilag akarják szabályozni, amivel azután minden felekezeti különbség megszűnik, akkor a házassági jogot, mint a recepció akadályát felhozni nem lehet. Különbösen természetesen tartja a kormány halasztó álláspontját, mert látja, hogy a kormány politikai céljai előmozdítására miképpen használja ki a zsidókat és látja, hogy a kormánynak nem is áll érdekében a recepció elfogadásával a zsidó önértzetet fejleszteni, mert ezen felekezeti önértzet a politikai önértzet is fejlődne a zsidókban s akkor a kormány jelentékeny anyagot veszítene el választói tömegéből.

Visontai Soma után szólalt fel Tisza István.

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Mielőtt beszédemnek voltaképi tárgyára áttérnék, legyen szabad csak egy pár rövid megjegyzést tennem az előttem szolt t. képviselő úr előadására. Nem érzetemet magamat hivatva arra, hogy a kultuszminiszter úr eljárását a t. képviselő úr támadásaival szemben oltalmam alá vegyem; felesleges fáradság volna részemről. De engedje meg, hogy egy pár szóval kifejezést adjak azon véleményemnek, hogy a magyar zsidósággal szemben járt el méltatlanul és igazságtalanul, midőn azt állította fel, hogy akár egyházi, akár politikai téren a magyar zsidóság önértetének a fokozására van szükség. Azt hiszem, hogy valamint a zsidóság azon tagjairól, kik az ellenzéki pártokhoz tartoznak, sohasem fog mondatni, hogy mellék-célokból csatlakoztak oly párthoz, melynek politikáját helyeslik. — ép úgy elvárhatja a magyar zsidóság kormánypárti része is, azt, hogy a kormánypártiság meggyőződésének kifolyásául tekintessék. (*Ugy van! jobb felől.*)

akkor tartott igen fényes beszédeinek köszönhető, amelyben nyíltan kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy itt már a quieti non movere elvének ideje lejárt... és hogy itt mást nem tehetünk, mintha a kérdések egész összegét felkarolva, gyökeres, magasabb szempontból vett megoldás elé vezetjük.

Ugyanakkor hivatkozott Tisza István Apponyinak egy másik nagyjelentőségű fellépésére, 1892. nov. 25-én a Wekerle-kormány bemutatkozását követő indennitási vitában mondott beszédére, amelyben a klerikális túlzó, Vajay István támadása ellen védelmébe veszi a kabinet szabadelvű egyházpolitikai programját és nagyhatású érveléssel kimutatja, hogy a házassági reform és a polgári házasság az egyház érdekeit nem sérti, sőt ellenkezőleg, ezen reform az egyházi hitéletre inkább élénkítőleg fog hatni. Kétséget nem szenved, hogy Apponyinak ezen utóbbi beszéde úgy pozitív, mint negatív irányban rendkívüli szolgálatot tett a reform ügyének.

A képviselő úr szóba hozta a zsidó vallás recepciójának kérdését és kifogásolta a miniszter úrnak erre vonatkozó előadását. Megvallom, én a közoktatási miniszter úrnak múltkori kijelentését helyeseltem és helyeslem azon feltevésben, hogy azon nyilatkozat iránt, hogy a zsidó vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslat a lehető legrövidebb idő alatt be fog nyújtatni és hogy a kormány latba veti befolyását annak elfogadása mellett, a miniszter úr előadása kételyt nem ébreszt. S méltóztassék megengedni, az a két kifogás, melyet t. képviselő úr felhoz, nézetem szerint csak félreértésen alapul. A t. képviselő úr t. i. hibáztatja azt, hogy a kultuszminiszter úr külön javaslatról beszélt és a zsidó vallás recepciójának kérdését nem tartotta fenn az általános vallásszabadságról szóló törvényjavaslat keretében való megoldásnak és ismét hibáztatja azt, hogy a felmerülő és megoldást igénylő kérdések közt megemlékezett a házassági joggal összefüggő kérdésekről. Én előttem éppen e két nyilatkozat képez biztosítékot arra nézve, hogy a kultuszminiszter úr hamarabb akarja a zsidó vallás recepcióját keresztülvinni, mint hogy akár a vallásszabadságról szóló törvényjavaslat benyújtható, akár a házassági jog általános rendezése lehetséges volna. Én a miniszter úr e két nyilatkozatából azon meggyőződést merítem, hogy ő a recepció kérdését elsősorban mint sürgősét állítja oda és amint a törvényjavaslat elkészítésére multhatatlanul szükséges idő rendelkezésére álland, azt a Ház asztalára le is fogja tenni.

Ez értelmezésben helyeseltem a miniszter úr nyilatkozatát akkor s helyeslem ma is s nem kétlem, hogy mindketten legilletékesebb helyről fogjuk kapni a felvilágosítást.

Ezek után t. Ház, legyen szabad a szóban forgó vita főbb momentumaira kiterjeszkedni s legyen szabad, mielőtt azt tenném, igaz és benső örömmnek adni kifejezést azon minden felekezeti egyoldalúság fölé emelkedett magas színvonal felett, amelyen a vita igen csekély kivétellel mozgott (*Halljuk! Halljuk!*) s legyen szabad felmentve éreznem magamat e színvonal magassága folytán az alól, hogy azon egyes disszonáns hangokra, melyek innen-onnan a vitában felmerültek, reflektáljak, mert azt hiszem, hogy sokkal inkább eltörpültek azok azon nagyjelentőségű nyilatkozatok mellett, melyek minden párt részéről történtek, semhogy velük e vita keretében bővebben foglalkoznom kellene. S legyen szabad mint a vita eredményét konstatálni azt, hogy egyes ritka kivételekkel, az egész képviselőház, annak minden pártja egyetért abban, hogy valláspolitikai kérdéseket minden felekezeti szellemtől meg kell szabadítani s általános állami és nemzeti szempontból kell megítélni, s hogy e kérdések megítélésénél egyfelől a vallásszabadság álláspontjára, másfelől az egyházak egyenjogúságának álláspontjára kell lépni.

És tökéletesen osztozom gróf Apponyi Albert t. képviselő úr

azon nyilatkozatában, hogy ezen egyenjogúság nem külső egyformaságban rejlik, hanem, hogy figyelemmel kell lenni egyúttal az egyházak különböző belső szervezetére, azok alapelveire és természetére, mert a külső egyformaság különböző tárgyakra alkalmazva, nem egyenjogúság, hanem igazságtalanság lenne. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Ezek után, t. Ház, áttérve az egyes kérdésekre, kijelenthetem, hogy iparkodni fogok lehetőleg minden polémiát kerülni s csakis oly nyilatkozatokra észrevételeket tenni, vagy oly nyilatkozatokkal szemben adni kifejezést egyéni eltérő nézetemnek, mely nyilatkozatok magára a dolog velejére tartoznak.

Így a mi először is az elkeresztelési rendeletet magát illeti, feleslegesnek tartom ma ismét foglalkozni ezen rendelet törvényességének a kérdésével, ez a kérdés behatóan megvitattatott az 1890-iki nagy vita alkalmával. Megvallom azon meggyőződésben vagyok, hogy ez a vita akkor határozottan a törvényesség oldalára dőlt el és ha ma talán egyes képviselő urak, ha nem is számosan, fejtegetni kezdték ismét a rendelet törvénytelenességét: ne vegyék rossz néven, de azon nézetben vagyok, hogy semmi oly argumentumot felhozni ezúttal képesek nem voltak, amely argumentum már az 1890-ik évi nagy vita alkalmával teljes alaposággal meg ne cáfoltatott volna. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* De hátra van t. Ház a célszerűségi szempont és nem annyira és nem egyedül magának a rendeletnek, mint a kormány ez ügyben kifejtett politikája célszerűségének a szempontja. Erre nézve legyen szabad a t. Ház emlékezetébe visszaidézni a rendelet előzményeit, visszaidézni azon körülményt, hogy a rendelet kibocsátását közvetlenül megelőzőtt években a vegyes házasságokból született gyermekek kereszteléséből és elkereszteléséből származó súrlódások, visszasságok határozottan szaporodtak; határozottan növekedett az a nyugtalanság, az sz izgalom, melyet ezen kérdés felidézett; szükséges volt tehát azzal szemben orvosszerről gondoskodnunk. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

És megvallom, t. képviselőház, azon nézetben vagyok ma is, hogy akkor helyesen járt el az igen t. közoktatásügyi miniszter úr, hogy a rendelkezésére álló különböző eszközök közül, nem az erősebbet, nem a radikálisabbat, nem azt, amely mélyebben vág be a tradíciókba és szerzett jogokba, vette először kezébe, hanem kísérletet tett előbb egy másik, egy a létező állapotot kevésbé érintő, kevésbé módosító eszközzel, amelyről joggal remélhette még akkor, hogy sikerre fog vezetni; joggal remélhette annyival inkább, mert azt gondolhatta ugyan az igen t. miniszter úr, hogy a rendelet egy bizonyos ellenszenvre, bizonyos resenzusra is fog találni, de azt már nem gondolhatta, annak csak utólag jöhetett tudomására, hogy ezen rendeletet a római katolikus klérusnak nagy része úgy fogja fel, mint dogmaellenest, hogy tehát azon

lelkiismereti konfliktus, mely a római katolikus klérus felfogásában ma fennáll, tényleg be fog következni. És megvallom t. Ház, én általában a legtöbb esetben azt tartom helyes és célszerű politikának, mely a célt el akarja érni, de nem fog mindjárt a keményebb és élesebb, a mélyebbre vágó eszközökhöz, hanem kísérletet tesz előbb enyhébb eszközökkel és csak ha ezek nem mutatkoznak célszerűnek, folyamodik erősebb eszközökhöz (*Helyeslés jobbfelől.*) és ezt a megerősítést az eszköznek valóban nem értem, hogyan lehet akár meghátrálásnak, akár front változtatásnak nevezni, különösen a jelen esetben, midőn már két év előtt rámutatott a kultuszminiszter úr s rámutatott az egész kormány ezen eszközre és arra, hogy szükség esetén ehhez folyamodik. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A másik vád, a mi felhozott, hogy miért nem folyamodott a bajok beállta után mindjárt ezen második eszközökhöz az igen t. közoktatásügyi miniszter úr? Ezen vádat precizírozva látom gróf Apponyi Albert t. képviselő úr azon nyilatkozatában, hogy a kormány és a kultuszminiszter úr nem maga tud utat találni, nem maga keresi az utat, de két éven át várja, hogy hol a régi, hol az új primás, hol ez a tényező, hol amaz a tényező, mutassa meg az utat neki.

Bocsánatot kérek, én azt hiszem, hogy amennyire kemény e vád, épp oly igaztalan és alaptalan, mert hiszen a t. kultuszminiszter úr nem kereste az utat, mivel azt már rég megtalálta és tisztában volt azzal, hogy szükség esetén mit fog csinálni; de időt engedett az illető egyházak illetékes tényezőinek arra, hogy az ügy és az egyetértés érdekében fáradozzanak egy kielégítő modus vivendi keresésében. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ha ezt nem tette volna a kultuszminiszter úr, ha az első bajok felmerültek, anélkül, hogy az egyházak képviselőit megkérdezte és anélkül, hogy e kérdés alapos megérlelésére időt engedett volna, kezébe vette volna államilag és egyoldalulag az ügy elintézését: nem sokkal méltóbb és keményebb megtámadatásoknak tette volna ki magát a t. kormány? (*Helyeslés jobbfelől.*)

Nem mondta volna-e gróf Apponyi Albert t. képviselő úr — és akkor nem vontam volna állításának helyességét kétségbe, — hogy az igen t. kormány elhirtelenkedve, az illetékes tényezők meghallgatása nélkül könnyelműen járt el ily kényes kérdésben. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Most azonban fájdalom, oda jutottunk, hogy a római katolikus egyház vezérférfiainak elismerésre méltó buzgó fáradozásai dacára e kérdés többé közös egyetértéssel meg nem oldható; elérkeztünk tehát odáig, ahol tovább egy percre sem szabad késnünk államilag a polgári jog szempontjából megoldani a kérdést.

És éppen azért, mert itt minden további késedelmet veszélyesnek tartok, a magam részéről mint expedienst, mint ideig-

lenes intézkedést, elfogadom a részleges polgári anyakönyvek behozatalát, dacára azon hiányoknak, melyek ezzel együtt kétségkívül be fognak állani. Elfogadom, mert meg vagyok győződve, hogy mindaddig, míg a közigazgatás reformja és annak kivált a községi része életbe nem léphet, az általános polgári anyakönyvek behozatala nem lehetséges. *(Helyeslés jobbfelől.)* És addig várni a megoldással, fölhagyni az izgalmat és konfliktust, mely a római katolikus klérusban megvan: sem helyes, sem tapintatos eljárás nem volna. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Azonban most már az agitáció súlypontja tulajdonképpen nem a rendelet ellen, hanem az 1868:LIII. t.-c. 12. §-a ellen irányul és erre vonatkozólag még örömmel kell konstatálnom egy tényt. *(Halljuk! Halljuk!)*

Konstatálom azt, hogy azok, akik a szülők szabad rendelkezési joga mellett nyilatkoznak, kevés kivétellel kijelentették, hogy a törvény revíziójára a mai pillanatot alkalmasnak nem tartják és gróf Apponyi Albert t. képviselő úr igen helyesen és szépen kifejtette, hogy e kérdést azáltal, hogy egyik vallásfelekezet majorizálja a másikat, megoldani nem lehet; hanem csak közmegegyeléssel lesz megoldható. Ez által a kérdés oly stádiumba lépett, hol ma az aktuális politika pillanatnyi feladatainak szempontjából nem volna szükséges vele foglalkozni, de mégis célszerű és helyes azért, hogy a közvélemény tiszta képet nyerhessen e kérdés felől. Teljes tárgyilagossággal iparkodjunk mindannyian e dispozióval szemben esetleg eltérő nézetünket helyes világításba juttatni. Mindenekelőtt konstatálom azt, hogy sem az egyik modalitás, melyről szó van, sem a másik, a formai jogegyenlőséget nem sérti; ebből a szempontból sem egyik, sem másik felvétel nem kifogásolható. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A szülők szabad választási jogának előnyül mindig azt halljuk hangsúlyozni, hogy az a liberális álláspont, a mi a szabadság álláspontjával nem fér össze. Hát t. Ház, én megvallom, — nem lehetek abban a nézetben, hogy e kérdést a szabadság szempontjából elbírálni lehessen, mert hiszen a szabadság, amit valamely egyénnek adunk, létezhetik az ő rendelkezési jogában saját személye, saját cselekvése, saját vagyona felett, vagy esetleg létezhetik jogokban, melyeket egy másik féllel kötött szabad megegyezés útján szerzett meg más személy cselekménye fölött, de ha egy személynek jogot adunk egy más személy fölött: az nem szabadság, hanem uralom, a hatalom kérdése. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

E kérdésnek azután nem is abban van a súlypontja, hogy több vagy kevesebb szabadság adassék, hanem abban, hogy az a hatalom, az az uralom a gyermek fölött, mellyel annak vállalása megállapítatik, az apát illesse-e vagy pedig az államot? *(Halljuk! Halljuk!)*

Elismerem, t. Ház, hogy a praesumptio, az elővételem, mindig a szülők joga mellett szól s az államhatalom ingerenciáját a család szentélyébe lehetőleg szűkre kell szorítani s a szülők jogát megszorítani csak ott van indokolva, ahol azt vagy a gyermekeknek az érdeke, vagy valamely fontos és jogosult közérdek parancsolja. De, hogy ebből a szempontból az államnak kell is, szabad is belenyúlni az apai hatalomba, erre nézve tekintsünk végig az egész jogfejlődésen. Ennek kiindulási pontja az apa, a szülő korlátlan hatalma volt a gyermek életével való rendelkezéssel együtt. A humanizmus, a civilizáció és a szabadelvűség haladásával az állam ezen apai jog elé lépésről-lépésre mind újabb és újabb korlátokat vetett. Először tisztán a testi épség szempontjából, későbbben a közoktatási szempontból, midőn a tankötelezettséget behozta, majd a gyári munkánál, a gyermek munkaerejének megvédése szempontjából is. És, t. Ház, nem minálunk. ahová e kérdések csak később jutottak el, hanem külföldön nézzük meg azon parlamenti vitákat, melyek a tankötelezettséget és a gyermekek gyári munkáját illetőleg felmerültek. (*Halljuk! Halljuk!*) Mindenütt a liberalizmusnak, a szülők isteni és természetadta jogának jelszava alatt kívánták az állam ingerenciáját visszautasítani.

Hát, t. Ház, itt a gyermekek egyéni érdeke nem szerepel a kérdésben, mert az államnak, mely egyenlő objektív nívón áll minden felekezet felett, e szempontból beleszólási joga és indoka nincs a dologba. De van két igen fontos közérdek, mely azt indokolja és szükségessé teszi. (*Halljuk! Halljuk!*) Az egyik a felekezetek közti béke, a másik a családi szentély és a családi tűzhely nyugalmanak szempontja. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Határozottan merem állítani, t. Ház, hogy a felekezetek közti béke érdeke kívánja azt, mert nem látom be, hogy mi érdeke volna akármelyik felekezetnek abban, és nem látom be miképpen mozdítanék elő a felekezetek közti békét azáltal, ha felhívnék a versenyt a felekezetek lelkészei közt minden egyes vegyesházasság kérdésében — s ezt igen fontos momentumnak tartom, nemcsak a házasságkötés pillanatában, hanem minden egyes gyermek születésekor. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Azt hiszem, hogy nem volna a felekezetek közti béke előnyére, hogyha minden vegyes házasságban élő házaspár benső családi tűzhelye színtere volna ilyen felekezeti összecsapásoknak alz apa lelkésze és az anya lelkésze közt. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Azt sem tudom, t. Ház, legalább nagyon nehezen bizonyítható dolognak tartom, hogy akármelyik felekezet érdeke volna-e a harcot felvenni? Hiszen sokszor hallottam felemlíteni — és ez bizonyíték a mellett, hogy nem felekezeti szempontok vezetnek, — hogy protestáns részről mily sok esetben nem tartották meg a törvény rendelkezését.

Fordultak elő ilyen esetek eddig is és fognak előfordulni agitációk és küzdelmek mindkét felekezeti részéről és én ma nem tudnám megmondani, hogy melyik felekezethez fognak előnyére válni. Azt azonban tudom, hogyha valamelyik felekezethez haszna volna belőle, úgy az nem a nagyobb erkölcsi erőnek, hanem a nagyobb türelmetlenségnek, nagyobb kíméletlenségnek, a családi szentélybe való legdurvább beavatkozásnak volna következménye. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobbfelől.)*

De hát, t. Ház, érdekében áll-e a családoknak és maguknak a szülőknek, hogy nekik ez a kétes értékű jog megadassék? Egy etikai alappal bíró indok lehet csak, mint ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr nagyon helyesen kiemelte, amely mellett a szülő megkívánhatja, hogy gyermeke ne az ő vallását kövesse, t. i. akkor, ha a másik vallást jobbnak tartja. De ebben az esetben térjen maga át arra a vallásra. *(Helyeslés, Úgy van!)* Ez az egy volna etikai alappal bíró indok, minden más mellékes szempont nélkülözi azt az etikai alapot, mely a ratio legist képezhetné. *(Úgy van! jobbfelől.)*

És ki nyer ezzel a joggal? Nyer-e bármelyik szülő azzal, hogyha tényleg birtokába helyeztetik annak a jognak, amelynek használata nemcsak a házasság előtt teszi lehetővé ennek a súlyos nehéz kérdésnek felvetését, amellyel egy vallásos szülő, ha megadja neki a törvény a rendelkezési jogot, igen nehéz helyzetbe juthat saját lelkiismeretével szemben, de tért nyit arra is, hogy a családban minden keresztelés alkalmával újabb vita tárgyát képezhesse a gyermekek vallása. Kívánatos-e a családi nyugalom, családi béke szempontjából, hogy éppen azokban a pillanatokban, a gyermek születése előtt, vagy utána közvetlenül, midőn a családi szentélyben a lelki nyugalom is annyira szükséges, alkalom adassék a lelkiismereti nyugtalanság felidézésére s a családi boldogság feldulására? *(Úgy van! jobbfelől.)*

Mindezeknél fogva a mai viszonyok között egészen határozottan és feltétlenül szükségesnek tartom az 1868:LIII. t.-c. érintetlenül fentartását. Elismerem azonban, hogy a házassági jognak az általános kötelező polgári házasság alapján való megoldása alkalmával szükséges lesz ezt a kérdést egész nyugodtsággal és egész objektivitással fontolóra venni. Hogyan lehet ezt megnyugvással megoldani, az függeni fog általában a felekezeti békének akkori helyzetétől, és függeni fog maguknak a javaslatoknak tartalmától. Egyéni nézetemet fejezem ki, midőn azt mondom, hogyha lehetségesnek tartanám is, hogy a törvény mai álláspontjától némileg eltérés történjék, azt hiszem a házassági elhatározási jogát a házasság megkötése előtt kellene megadni, de semmiesetre sem úgy, hogy egy már megkötött házasságban ez a családi békét minduntalan megháboríthassa. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ezek után legyen szabad elhagynom ezt a konkrét kérdést, *(Halljuk! Halljuk!)* és a jövőben követendő egyházpolitika főbb elvei fölött való vitáról a lehető rövidséggel megemlékeznem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Talán természetesnek fogja találni a t. Ház, ha fejtegetéseimet gróf Apponyi Albert képviselőtársam felszólalásához fűzöm. Természetesnek azért, mert a t. képviselő úr által a napokban elmondott fényes és hatásos beszéd az itt felmerülhető elvi kérdésnek nemcsak legszebb, de legpregnansabb kifejezését nyújtotta. Legcélzerűbb tehát, hogy ezen kérdésre vonatkozó megjegyzéseimet a t. képviselő úr beszédjéhez kapcsoljam.

A t. képviselő úr konstatálja, hogy baj van, baj van nemcsak az intézményben, hanem a közszellemben is és hogy ezen baj folytán a „quieta non movere“ álláspontja ma már tarthatatlan, hogy egy új korszaknak kell az egyházpolitikai akció tekintetéből beállani, egy új korszaknak, melyben „meg kell valósítanunk a lelkiismereti és vallásszabadság követelményeit az egész vonalon“.

Azt hiszem, hűen kifejezve ez alaptétele a t. képviselő úrnak és ebből kiindulva mondja el álláspontját a kérdések egész sorozatáról.

Én, t. Ház, egész objektivitással fogom konstatálni azt, hogy mi az, a miben a t. képviselő úrral egyetérték és mi az, a mire nem annyira azt, hogy nem értek vele egyet, hanem inkább azt kell kijelentenem, hogy a t. képviselő úrnak illető nyilatkozatai nem elég világosak, nem elég precízek, úgy hogy azoknak — nézetem szerint, — további kiegészítésre van szükségük. Hozzáteszem, hogy csak nagyon örülnék annak, ha a kérdések további fejtegetése arra a meggyőződésre vezetne, hogy ezen kérdésekre nézve is megvan közöttünk az egyetértés. *(Halljuk! Halljuk!)*

Teljesen egyetérték a t. képviselő úrral a házasságjog rendezésére; teljesen egyetérték a zsidó vallás recepciójára; teljesen egyetérték az egyéni vallásszabadság korlátlan megadására, valamint arra nézve is, hogy a be nem vett vallásfelekezetek polgári jogot nyerjenek maguknak külön egyházi tagozatokat, egyházi szervezetet alkotni. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Bővebb megvilágításra szorul azonban — nézetem szerint — az a kérdés, hogy ezen új korszakban, melynek szükségét a képviselő úr hangoztatta, hogy alakulnak majd a viszonyok, a mai bevett vallásfelekezetek és az államhatalom között. Itt állunk azon fontos kardinális kérdés előtt, hogy mennyiben dobjuk ki a történelmi alapot lábaink alól és fogadjuk el a radikális egyházpolitika teóriáját és mennyiben maradunk meg a történelmi alapon és tartjuk meg az államnak minden egyes egyházzal

szemben fennálló és speciális szervezetéhez idomuló, történelmileg kifejlődött felügyeleti jogát?

Erre vonatkozólag a t. képviselő úr, miután először hangsúlyozta a vallásszabadság megvalósítását az egész vonalon, mindössze egy cautelával, egy megszorítással élt, amennyiben ezt mondta: „És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikális alkotásokkal; nem szükséges, hogy bármely idegen állam intézkedéseit egyszerűen átvegyük; nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal és fejleményekkel szakítsunk“.

Itt egy nagyon széles mező van a status quo változatlan fenntartása és a legradikálisabb theóriák életbeléptetése között. Nagyon fontos és lényeges dolog annak szabatos megjelölése: a status quo elvi álláspontjához állunk-e közelebb, vagy pedig azon radikális egyházpolitikai theóriához: „szabad egyház szabad államban“?

S itt nem szemrehányásként mondom, — mert hiszen a t. képviselő úrnak talán nem is lehetett tere beszédében bővebben foglalkozni ezzel a kérdéssel, — hogy a t. képviselő úr beszéde oly széles latitudeöt hagy fenn, amelybe az én egyéni nézetem is belefér, olyanoknak nézete is, kiknek álláspontja az enyémmel homlokegyenest ellenkezik. Én általánosságban elvileg sem tartom helyesnek, a „szabad államban szabad egyház“ theóriáját.¹ Nem tartom helyesnek azért, mert sokkal nagyobb hatalmat látok az egyházban, sokkal több rokonságot látok az egyház valláserkölcsi hivatása és az államnak magasabb értelemben vett rendeltetése között, és sokkal üdvösebbnek látom a kettőnek egymással való kapcsolatba hozását és közreműködését, sokkal károsabbnak, ha a kettő egymás ellen működik, semhogy helyeselhetném, hogy az állam megszakítson minden összeköttetést az egyházzal és abban egy közöséges humanitárius társulatot lásson, amelyet saját céljaira jobban be nem vonván, nagyobb hatalommal és joggal fel nem ruház és szorosabb felügyelet alatt nem tart, mint bármely más magánegyesületet.

És, t. Ház, ha áll ez általánosságban, kétszeresen áll nálunk a kis Magyarországon, amely oly csekély erővel oly nagy hivatás, oly nagy feladat előtt áll; hol a nagy nemzeti feladatok céljaira minden rendelkezésre álló erőt egyesítenünk kell; hol a felekezetek nagy számánál fogva a felekezeti harc öt-hat táborra oszthatja a nemzetet és ahol a felekezeti kérdés oly szoros összefüggés-

---

¹ Ezzel szemben Deák Ferenc közismert 1873. évi jun. 28. egyházpolitikai beszédében az amerikai rendszer, tehát „a szabad egyház szabad államban“ elvét vallja. (L. erről és Tisza István egyházpolitikai nézeteiről Tisza István liberalizmusa és szociális érzése c. már idézett tanulmányomnak 103. s. k. 1.)

ben áll a nemzetiségi kérdésekkel. A legnagyobb könnyelműségnek, sőt lehetetlenségnek tartanám, hogy az állam bárminő radikális jelszavak, theóriák kedvéért abdikáljon történelmileg szerzett jogairól és kiszolgáltassa az egyházban fennálló felügyeleti hatalmát akár a klerikális, akár a nemzetiségi túlzók számára. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

Nem mondom, hogy e veszélyhez ma közel állunk; de hamar eljöhethet az idő, — kívánom, ne legyen úgy, — midőn a veszély sokkal nagyobb arányokat fog ölteni; hisz nézzünk szét a külföldön, ott, ahol az állam és a klerikalizmus közti harc terén sokkal bővebb tapasztalatokat szereztek, mint, hála Isten, mi szereztünk és meg fogjuk látni, hogy a tiszta, egyenes, őszinte, majdnem azt mondhatnám: brutális faja a klerikalizmusnak, mely a felekezeti állam fogalmát állította fel és direkte leplezetlenül uralomra akart jutni az állam felett, ma már hanyatlóban van, talán már el is enyészett. De helyét elfoglalta egy újfajta, egy sokkal ügyesebb, veszedelmesebb klerikalizmus, mely a radikális álláspontjáról intézi ostromát az állam ellen, mely gyöngíteni, csorbítani akarja az állam hatalmát, hogy azután az egyház összes anyagi és erkölcsi hatalmát kezébe kerítve, azzal saját céljaira szabadon operálhasson.

Ilyen viszonyok között azt hiszem minden kételyt kizárólag ki kell jelentenünk, hogy ragaszkodunk a magyar állam szerzett jogaihoz, ragaszkodunk a történelmi fejlődés alapelveihez, nem mereven megállva a status quonál, hanem fejlesztve, bővítve az intézményeket a fejlődő élet igényeihez képest és lépésről-lépésre nem új teóriák elfogadása mellett, hanem mindig a történeti alapon maradván, menjünk e téren előre. *(Helyeslés jobb felől.)*

Ismétlem, amit már egyszer mondtam, hogy örülni fogok, ha a képviselő úr konstatálja, hogy velem egyetért. *(Zaj bal felől.)* Én azzal a szándékkal vettem fel a kérdést, hogy e tekintetben minden kétely eloszlatható legyen és azt hiszem, ez első sorban a t. képviselő úrnak tett szolgálat. *(Úgy van! jobb felől.)* Korántsem kívánok e téren a statusquo mellett megmaradni; hiszen az élet fejlődik és az államnak alkalmazkodnia kell a fejlődő élet követelményeihez. Itt van mindjárt egy kérdés, a katolikus autonómia kérdése, amelynél elismerem, célszerű volna a mai álláspontokon bizonyos módosításokat tenni.

Azt hiszem, természetesnek fogja találni a t. Ház, ha éppen e speciális kérdésben bizonyos rezervával nyilatkozom, mint-hogy egy más felekezet tagja vagyok. Egyáltalában nem lehet szándékom, egy más vallás belügyeibe avatkoznom; de minthogy e kérdés állami szempontokat is érint, egész őszinteséggel legyen szabad kijelentem, hogy én nemcsak nem venném közönyösen, nemcsak belenyugodnám, hanem benső örömmel látnám, ha az

a nyolcmillió magyar katolikus ingerenciát nyerne az egyház ügyeinek intézésében és ha sikerülne, azon nagy nehézség dacára is, amelynek alapját én az egyház hierarchikus szervezetében és abban látom, hogy e szervezet egy idegen központtól áll teljesen függésben, — sikerülne e kérdésben az állami felügyelet legnélkülözhetetlenebbül szükséges mértékének megtartása mellett a megoldást megtalálni. Végül egy sajnos és végzetes illúzióra kell a t. képviselő urat figyelmeztetnem. A t. képviselő úr azt mondja, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság elvének az egész vonalon való elfogadása az, mely véget vet a felekezeti küzdelemnek, mely küzdelemre sem az országnak, sem az országban levő egyes egyházaknak semmi szüksége nincsen. Aki azt a mozgalmat, mely most ezen téren megindult, figyelemmel kíséri, aki azon mozgalom bevallott, céljaival — nincs is szándékom másokat imputálni neki — megismerkedett: az, fájdalom, nem lehet abban a nézetben, hogy a vallásszabadság kivívása meg fogná szüntetni azt az ingerültséget, mely mint nyugtalanító jelenség, közéletünkben mutatkozik.

Hogy többet ne említsek, ezen mozgalom zászlajára nemcsak az 1868: LIII. t.-c. revíziója, nemcsak a katolikus autonómia van kiírva; mint külön pont a polgári házasság megakadályozása is ki van írva és a katolikus egyház felekezeti felfogásának a magyar államéletbe való bevonása. (*Igaz! Úgy van! a jobb-oldalon. — Polónyi Géza: Ki írta ki? A rozsnyói püspök! Zaj a szélsőbaloldalon.*) A rozsnyói püspök ő excellenciája azt mondja, hogy a kérdés ma az: (*Halljuk! Halljuk!*) „Megmarad-e Magyarország kereszténynek? — mert a harc ma a hitüket védő keresztények és a szabadkőművességgel szövetkezett szekták között folyik.“ A fúzió keletkeztével a protestantizmus és annak testvére, a szabadkőművesség vergődött uralomra.

„Hazánkat a pogányság útjáról a kereszténység útjára kell visszaterelnünk“, miért is a választásoknál a fellépő jelölttől sohasem kérdezzék azt, hogy melyik párthoz csatlakozik, hanem „hajlandó-e üldözött egyházunk jogait, érdekeit megvédeni“, „benyújtandó törvényes alapon nyugvó kérelmeinket támogatni“.

Egyet azonban mégis megjegyez és egy politikai párt támogatását feltétlenül kizárja, „mert liberális jelöltet egy valódi keresztény ember sohasem választhat“. — Sajnálom, hogy a t. képviselő úr azon kényszerhelyzetbe hozott, hogy ezt a nyilatkozatot felolvassam, mert nem akartam rá hivatkozni.

Vannak emberek, kik nem szoktak könnyelműen nyilatkozni és itt vannak náluk bizonyítékaik, hogy szükség esetén hivatkozhassanak azokra.

Biztosíthatom róla és nincs senkinek joga szavaim őszinteségében kételkedni, hogy nem vettem volna ki a zsebemből és nem

hivatkoztam volna rá, ha közbeszólása erre nem kényszerít. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Őszintén megvallom, t. Ház, hogy ezen kérdéssel szemben kényes és nehéz helyzetben vagyok és szinte haboztam: vájjon felszólaljak-e e kérdésben? Haboztam azért, mert más vallásfelekezetnek lévén tagja, könnyen kitehettem magamat azon félreértésnek, azon szerintem méltatlan vádnak, hogy akkor, midőn a katolicizmusnak, szerencsére, csak csekély kisebbségében megnyilatkozó bizonyos tendenciák ellen állást foglalok, hogy akkor engem egy más vallásfelekezet szempontja vezet.

Megadta nekem a bátorságot arra, hogy ezen veszéllyel szembeszálljak, két dolog tudata; az egyik az, hogy amennyire éles ellentétben találok magamat minden katolikus felekezeti irányzattal a politikai élet terén, éppoly élesen állok és állanék szemben minden oly irányzattal, mely a saját felekezetem egyoldalú felekezeti álláspontját kívánná a magyar állam, a magyar nemzet akciójába bevonni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

És megadta nekem a bátorságot arra, hogy e veszéllyel szembeszálljak. még egy tudat, annak a tudata, hogy úgy is, mint vallásos protestáns ember, úgy is, mint magyar ember, igaz elismeréssel, igaz tisztelettel vagyok a római katolikus vallás iránt, (*Ált (dános helyeslés jobb felől)*) mint minden vallásos ember másnak a vallása iránt, mert hiszen csak az lehet igazán vallásos ember, ki másnak a vallását tiszteli.

És tisztelettel vagyok, mint magyar ember is, mert sokkal jobban ismerem azt a szerepet, melyet a magyar nemzet egész történelmében, le a legutolsó időkig, a római katolikus egyház betöltött, semhogy az egyház nagy érdemeit és hivatását a magyar állam történelmi fejlődésében el ne ismerjem. Nagy érdemeket szerzett ezáltal a római katolikus egyház és nagy érdemeket szereztek annak vezetői, úgy a magyar nemzet, mint egyházuk szempontjából.

Értem ezt nem annyira azon külső előnyökre, azon díszes állásra, melyet társadalmilag és közjogilag is a római katolikus egyház Magyarországon elfoglal és amely tekintetben bizonyára elmondhatjuk, hogy széles c világon egyedül áll; de értem azon belső erkölcsi előnyökre, hogy a magyar állam liberális akciója nem vallás-, nem egyházellenes, hanem elismeri az egyházat, mint a magyar kulturális, magyar nemzeti életnek oly faktorát, mellyel karöltve haladva oldhatjuk meg közös feladatainkat. (*Általános helyeslés.*) Aki ismeri e tekintetben, t. Ház, a kontinens többi államaiban a helyzetet, aki látja azon nagy veszélyt, ami abban rejlik, hogy a liberalizmus majdnem mindenütt vallásellenes, atheista, a vallásosság pedig reakcionárius s hogy az ezek közepette fejlődött új nemzedék két ellenséges táborra oszlott, amelynek torzalkodásai között a modern fejlődés er-

kölcsi alapja legnagyobb mértékben meg van rendülve: az elmondhatja, hogy nagy jótétemény, nagy áldás ránk nézve, hogy mi, hála Istennek, nem jutottunk ide.

Ezen szerencsés körülménynek két okban látom a magyarázatát. Az egyik az, hogy a XVIII. század vallásellenes felvilágosodottsága hozzánk csak később, megtisztult alakban jutott el s mi sokkal távolabb állottunk annak idejében az európai szellemi élet központjától, semhogy azon harcot ebben az országban nekünk végig kellett volna küzdenünk.

De a másik főok a római katolikus klérus vezéreinek történeti maguktartásában rejlik, mely kivált 1790-től a legutóbbi időkig mindenkor konstatálható.

Sokszor előfordult, elő is kellett, hogy forduljon, hogy a haladás föltételei és a liberalizmus követelményei egy vagy más ponton összeütközésbe jutottak a változhatatlanságot képviselő egyház álláspontjával, és a római katolikus klérus vezéreinek — igénytelen véleményem szerint — meg nem becsülhető bölcsesége és érdeme volt az, hogy ezen harcot egyházi álláspontjukhoz híven megvívták ugyan, de ezen harc hevében a vallási fanatizmust a társadalom szélesebb rétegeibe nem vitték és a fait accompli-t lojálisán elfogadták. Ennek köszönhető azon helyzet, melyben most vagyunk. Ezt a hagyományos bölcs politikát kell, hogy a római katolikus magas klérus folytassa a jövőben is, hacsak ezen nagy előnyöket kockára tenni nem akarja. *(Élénk tetszés jobbfelől.)*

És most, t. Ház, egy új jelenség előtt állunk, azon jelenség előtt, hogy a római katolikus egyház akciójának vezetése az arra hivatott illetékes tényezők kezéből mindjobban kicsúszik és oly elemek kezébe kerül, akik a vallási fanatizmushoz, a tömegek fanatizálásához folyamodnak, azért, hogy a politikai életbe belevigyék a felekezeti harcot és hogy a magyar törvényhozás és állam hatalmát felekezeti célokra megszerezzék. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Ma még, hála Isten, e veszélynek csupán a kezdetén vagyunk, de ha valahol, úgy itt el lehet mondani, hogy a principiis obsta *(Élénk tetszés jobbfelől)*, mert ez a tendencia fejlődhet észrevétlenül tovább és egyszer csak oly elemi erővel törhet ki, hogy aztán akkor senki el nem odázhajta tovább a nyílt küzdelmet a katholicizmus és liberalizmus között.

Én ebben komoly veszélyt látok, t. Ház. Nem azért, mintha attól félnék, hogy ebben a küzdelemben nem az állam tekintélye, nem a liberalizmus lesz a győztes. Ettől én nem félek, nem félek azért, mert ismerem a magyar katolikus társadalom művelt, felvilágosodott felfogását. Tudom és remélem, hogy e társadalom buzgó híve marad az egyháznak, legyen is az egyházi téren minél inkább, mentői nagyobb mértékben; de tudom azt is, hogy

sokkal felvilágosodottabb, semhogy politikai téren az egyházi szempontok indokolatlan beavatkozását eltérni hajlandó volna. De azért oly küzdelem lenne ez, t. Ház, melyben bármelyik fél lenne a győztes, a magyar nemzet mindenesetre vesztes lenne, *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés jobbfelől.)*, mert ez testvérháború lenne; testvérháború oly elemek között, melyeknek mindenikére szüksége van a magyar nemzetnek. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ezen háborúban a küzdőfelek bármelyikén ejtett sebek a magyar nemzet testét vérezik meg, a magyar nemzet erejét csükkentik. *(Élénk helyeslés jobb felől.)* És éppen ezért, t. Ház, én azt hiszem, hogy egy kötelesség vár mindnyájunkra, akik itt azt hangsúlyoztuk, hogy nem akarjuk a felekezeti szempontokat az állami életbe belekeverni, hanem liberális haladás és vallási béke szükségét érezzük. Egy szent kötelesség vár, mondom, mindnyájunkra pártkülönbség nélkül és ez az, hogy ezzel a tendenciával szembeszálljunk, *(Élénk helyeslés jobbfelől)* szembeszálljunk ne csak itt a parlamentben, de szembeszálljunk künn az életben is, eltekintve a pártérdektől, pillanatnyi sikerektől. Szembeszálljunk e törekvésekkel férfiasán, nyíltan, utógondolat nélkül mindenütt, ahol azok utunkba akadnak, jöjjenek bár azok bármely felekezet részéről, nyilatkozzanak bár itt a Házban, vagy a törvényhozás másik házában, a képviselőválasztásoknál, vagy bárhol másutt. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

Én azt hiszem, egy nagy kötelesség mindnyájunkra, akik a kérdés fontosságát belátjuk, hogy ne csak itt szóval, de künn az életben tettel mutassuk meg, hogy a vallási békének, a liberális egyházi politikának, igazi buzgó, hű harcosai vagyunk. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ezzel iparkodtam, t. Ház, egész nyíltsággal konstatálni álláspontomat e kényes kérdésben; kifejtteni elveimet, indokolni meggyőződésemet. Ezen elveim, ezen meggyőzéseim alapján helyeslem a kormány eddigi eljárását, bízom a kormány jövőbeli politikájában s a költségvetést elfogadom. *(Hosszantartó élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)*

Május 28-án Helfy Ignác felszólalása végén azt mondja, hogy néhány szava van Tisza Istvánhoz, kinek beszédét tegnap nagy élvezettel hallgatta s elismeri, hogy abban nagy elmeél és magas színvonalon álló felfogás nyilvánul. De volt benne két pont, amelyre nézve felvilágosítást kér. Érdekes beszédében Tisza rátért arra, hogy vannak liberális szónokok, akik e kérdésben csak mint szónokok liberálisok, de különben a klerikalizmus szolgálatában állanak; akik egy bizonyos, mindnyájunk előtt ismert iskolát követve, a legszélsőbb liberálizmus álarca alá bújnak azért, hogy éppen a liberális intézmények létrehozatalát megakadályozzák. (Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Igaza volt!) Szóló úgy találja, hogy — habár ilyen iskola van különösen a külföldön — itt e Házban nem tartottak olyan beszédet, amelyet ezzel az irányzattal lehetne vádolni. Már pedig az

az őszinteség, az a lovagiasság, mely Tisza István tulajdona, megköveteli, hogy amikor egy fontos beszédben ilyen célzást tesz, tudva legyen, mire célzott, kit akart ezzel ütni. Beszéde végén Tisza felszólította a Házat, hogy karöltve támogassuk a szabadelvű áramlatot és szálljunk bátran szembe az ellenkező áramlattal. „Megvallom, e felszólítást sem értettem, mert nem tudtam, kihez intézte. Ha a szabadelvű klubhoz intézte volna, azt egészen természetesnek találnám (*Derűltség a szélsőbaloldalon.*), mert arra ráfér; de minekünk ezt hiába mondja, mert hisz 25 év óta egyebet sem teszünk, mint hogy ezen áramlat mellett küzdünk s az egyedüli akadályt mindig Önökben találtuk. (*Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon*) Az adressesz tehát mindenesetre el volt hibázva.“ Egyébiránt teljes készséggel csatlakozik Tisza azon óhajához, hogy midőn itt a törvényhozás termében egyházpolitikai dolgokról beszélünk, legalább arra a percre tegyük! félre a felekezeti partikuláris dolgokat, hogy egyesüljünk a hazaszere-
tetben.

Tisza István félremagyarázott szavainak helyreigazítása végett kér szót.

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Bármennyire nem szívesen teszem is, hogy a t. Ház idejét és szíves türelmét még egyszer, bárcsak pár percre igénybe vegyem, talán természetesnek fogja találni a t. Ház, ha ezt tenni kényszerülök azon egyenes felhívás után, mellyel előttem szólt t. képviselőtársam csekély személyem-
hez fordult. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ami a képviselőtársamnak első megjegyzését illeti, hivatkozom egyszerűen beszédem tartalmára. Beszédem illető részében azt mondtam, hogy a legnagyobb könnyelműségnek, sőt teljesen lehetetlennek tartanám azt, hogy radikális jelszavak kedvéért az állam kiszolgáltassa a kezében levő felügyeleti hatalmat a klerikális tendenciák számára s hozzátettem: nem mondom, hogy e veszélyhez ma közel állunk, de hamar eljöhethet az az idő — kívánom, hogy ne legyen úgy — midőn a veszély sokkal nagyobb arányokat fog ölteni, hisz nézzünk szét a külföldön, s akkor emlékeztem meg bizonyos radikális köpenybe bújt ultramontán tendenciákról. Szerintem beszédem e passzusa nem szolgáltathat kellő alapot arra, hogy ebben bárki célzást, lásson.

Igaza van t. képviselőtársamnak, hogy eddigi eljárásom talán kellőleg megnyugtathatta volna a Házat az iránt, hogyha én támadni akarok, nem leplezett szándékkal, hanem nyílt, sisakkal szoktam támadni. Ma nem láttam indokot e támadásra, kívánom, hogy ne lássak a jövőben sem; de ha reményemben csatlakoznám, bizonyosan lesz bátorságom nyílt sisakkal, az illető megnevezésével intézni a támadást. (*Élénk helyeslés jobb felől.*)

T. képviselőtársam másik megjegyzése beszédem végső passzusára vonatkozik. És itt nem fogok belemenni abba a kérdésbe, hogy a mi pártunkhoz intézhettem volna-e azt a felhívást, vagy más pártokhoz? Nem megyek bele azért, mert kerülni akarok, még a provokáció dacára is, minden oly momentumot, mely e

kérdésben, amelyben hála Istennek pártkülönbség ma nincs, pártviszályokat támasztana, a pártok közti ellentéteket tolná előtérbe.

Álláspontom velege az volt beszédemben s ismétlem ma is, bog} azok a tendenciák, amelyek eltörpülnek ebben a Házban, fájdalom, itt-ott az országban már nagyobb súllyal, nagyobb erővel mutatkoztak és működésünknek súlypontját nem a beszédek terén, nem itt a Házban kell keresni, de künn az életben a tetteknek a terén, mindenütt ott, ahol ezzel a tendenciával találkozunk. (*Úgy van! jobbfelől.*)

És t. képviselőtársam azt mondja, hogy ő csatlakozik azon óhajomhoz, hogy legalább itt, legalább egy pillanatra, midőn egyházpolitikai kérdésekről, mint törvényhozók beszélünk, mellőzzük a felekezeti ellentéteket. Én ennél sokkal többet óhajtok, t. Ház. Én azt mondom, hogy ne csak pillanatnyilag, ne csak itt, de egész életünkben, egész tevékenységünkben, valahányszor állami akcióról, valahányszor nemzeti akcióról van szó, soha se ismerjünk felekezeti felfogásokat. Ezeket kívántam megjegyezni. (*Élénk helyeslés.*)

Május 30-án elnök a vitát bezárván, gr. Csáky Albin harmadszori felszólalása után Hieronymi Károly előadó (félévvel később a Wekerle-kormány kitűnő belügyminisztere) mondott nagyérdékű záróbeszédet. Megállapítja, hogy az 1890-iki novemberi vita óta lefolyt idő megérlelte, tisztázta az eszméket és hogy a Ház túlnyomó többsége ma egészen egy értelemben van. Kiemeli, hogy az 1868:LIII. t.-e. 12. §-ának módosítása kérdésében a két ellenkező álláspontot lehetetlen szebben, precízebben kifejezni, mint ahogy ezt tette egyfelől gr. Apponyi Albert és másfelől Tisza István. Örömmel konstatálja, hogy két ily ellenkező álláspontból kiinduló szónok, kiknek mindegyike egyforma ékesszólással védte a maga álláspontját, ugyanazon eredményre jutott, hogy t. i. az 1868. törvényt ma revideálni nem lehet, de hogy bizonyos előfeltételek bekövetkezése után ez igenis majdan szóba kerülhet. A lefolyt hosszú vitának, mely felölelte a jövő egyházpolitika összes kérdéseit, egyik nagy vívmánya az, hogy a Ház túlnyomó nagy többsége abban a meggyőződésben egyesül, hogy egyházpolitikánk legközelebbi feladata a vallások szabad gyakorlatát és a felekezetek egyenjogúságát törvényileg biztosítani. Sőt a vita a tekintetben is érlelő és felvilágosító hatású volt, hogy mit lehet és mit kell — hazánk sajátos viszonyai között — vallásszabadság alatt érteni? Ebben a vonatkozásban ott kell felvennünk a fonalat, ahol azt az 1873-ban az egyház és állam közötti viszonyok szabályozására a Trefort—Huszár-féle indítvány alapján kiküldött bizottság munkálata elejtette. Midőn ismételtén konstatálja, hogy a jövő egyházpolitika főelveire nézve a képviselőház túlnyomó nagy többsége a vita tanúsága szerint egyetért, ebben az értelemben partolja Irányi Dániel határozati javaslatát.

Május 31-én mondja el Irányi Dániel záróbeszédét. Rámutat arra, hogy az egyházpolitikai reformot és ennek keretében a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mielőbbi megalkotását a képviselőház és a közvélemény szinte egyhangúlag kívánja és támogatja. Kéri a kultuszminisz-

tért, ne halogassa a reformot, hanem használja ki a mostani kedvező hangulatot, azt a szabadelvű áramlatot, amilyenhez hasonló a 60-as évek vége és a 70-es évek első fele óta nem volt.

Szavazás előtt még Győrffy Gyula kért szót és kijelentette, hogy miután a kultuszminister Irányi határozati javaslatát elfogadta, új helyzetet lát vallásügyi politikánkban felmerülni. Ezért határozati javaslatát visszavonja.

Győrffy Gyula jól látott. A májusi nagy egyházpolitikai vita, illetve Apponyi beszédének hatása alatt Irányi Dániel határozati javaslatának a kormány és a Ház által történt elfogadása döntő lökést adott az egyházpolitikai kérdéseknek gyökeres megoldása irányában. A Szapáry-kormány kapkodó, habozó, félrendszabályokkal kísérletező politikájának a májusi események kényszere vetett véget. Csáky Albin az egyházpolitikai kérdések egész komplexumának felvetésében és megoldásában keresi immár az elkeresztelési rendelet okozta bajok orvoslását és a februári rendelet helyettesítését. Általános lesz az a meggyőződés, hogy csak gyökeres, átfogó reform árán lehetséges az 1868:LIII. t.-c. 12. §-ának hatályon kívül helyezése. Míg 1892 májusában Csáky még csak a részleges polgári anya könyvek behozatalával vélte megoldhatónak az elkeresztelési rendeletből támadt bonyodalmat, ugyanezen év július havában már memorandumot készít, melyben a jövő egyházpolitika összes kérdéseit felölelő cselekvési programot állít fel. Az egyházpolitikai reform történetének további mozzanataival még lesz alkalmunk az illető helyeken foglalkozni.

28. 1892. június 24. országos ülés. — Az erdélyrészi birtok rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló IV. k. 330—333. és 340—341. lap.)

Napirenden volt az igazságügyi bizottság jelentése kapcsán „az ország erdélyi részeiben ... a birtokrendezési, arányosítási és tagosítási ügyekben követendő eljárásról szóló 1880: XLV. t.-c. némely határozatainak módosításáról és kiegészítéséről“ beterjesztett törvényjavaslat tárgyalása.

Mindjárt az előadó után szólal fel Tisza István, voltaképpen nem azért, hogy magához a javaslatához hozzászóljon, hanem mert kötelességének tartja, hogy azzal kapcsolatban felhívja a Ház figyelmét a birtokrendezési törvényeink alapján kifejtett jogi és gazdasági állapotokra, különösen pedig a kisbirtokosok birtokviszonyainak égetően sürgős rendezést igénylő kérdésére. Idevágó agrárpolitikai nézeteinek kifejtése után konstatálja, hogy súlyos mulasztás terheli a Ház minden tagját, hogy ezzel a nagyfontosságú ügygel idáig nagyobb érdeklődéssel nem foglalkozott. Felkéri a kormányt, hogy ezt az ügyet a lehető legrövidebb idő alatt vegye rendezés alá. „Legyen meggyőződve, hogy kevés oly dolgot tehet ez országban, amely a magyar nép színe-virágának annyira érdekében fekédnék, mint ez; kevés oly dolgot tehet, amelyért az ország lakosainak százezrei oly hálásan fognák áldani“.

Tisza István ezen felszólalása is ékes tanúbizonyság mellett, hogy mily erős szociális érzéke volt, mennyire szíven viselte a magyar nép valódi érdekeit. Amelyet nemcsak azért keresett fel, hogy a saját ékes-szólását ragyogtassa, hanem azért érintkezett vele minél gyakrabban, hogy ily módon közvetlen tudomást szerezzen kívánságairól és szükség-

lételről. (L. egyébként az 1. és 19. sz. alatt foglaltakat.) De megvilágítja e beszéd az ő gazdasági liberalizmusát is.¹

Tisza István felszólalása a következő:

T. képviselőház! (*Halljuk!*) Voltaképpen magához a javaslat-hoz nem kívánok hozzászólni.

Én örömmel fogadom azt, mint egy igen gyakorlati könnyítését és célszerű módosítását az eddigi eljárási szabályoknak, amely ha minden bajt nem orvosol is, tagadhatatlanul alaposabbá és olcsóbbá fogja az érdekeltségre nézve tenni az eljárást.

Kötelességemnek tartom azonban felhasználni ezen alkalmat arra, hogy egy más, nézetem szerint igen nagyfontosságú kérdésre hívjam fel a t. Ház szíves figyelmét, egy oly kérdésre, mely a most szóbanforgó javaslattal igen szoros benső összefüggésben áll. Értem a birtokrendezésre vonatkozó törvényeink alapján kifejezett jogi és gazdasági állapotokat nemcsak Erdélyben, hanem az egész ország területén, különösen a kisbirtokosokat illetőleg.

A birtokrendezésre vonatkozó alapvető törvényeink, mint méltóztatnak tudni, a hetvenes évek elején készültek, abban a lázas termelési időszakban, midőn az önrendelkezési jogát visszanyert magyar állam rohamos sietséggel volt kénytelen kiépíteni, nem is mindenütt a kellő időt véve az alapok lerakásához, a modern politikai és társadalmi rend épületét; és ezért nem szemrehányásképpen mondom azt, — de mint tényt konstatalem — hogy ezen kérdés megoldásánál is egyoldalúan absztrakt jog szempontjából indult ki; egy eszmét, egy jelszót tűzött ki maga elé, a tulajdon feletti szabad rendelkezés jelszavát és megvalósította ezt, nézetem szerint, ott is, ahol a megvalósítás által a szabad rendelkezési jog csak látszólag lett életbeléptetve, tényleg azonban éppen a tulajdonosok rendelkezési joga a szomszéd tulajdonos önkénye által korlátoztatott.

A tagosításra és birtokrendezésre vonatkozó törvényeink ugyanis alapelvül, irányelvül azt tűzik ki, hogy minden tulajdonosnak legalább is szántóföldből álló illetősége lehetőleg egy tagban adassék meg.

A közlegelő meghagyására nézve vagy a közlegelő eltörlésére nézve, — hogy így fejezzem ki magamat — nem történt intézkedés, de például az erdélyi törvényben az van mondva, hogy arányosítások alkalmával a közlegelő is, amennyiben a határba esik és legalább fele alkalmas szántóföldnek is, bármely egyes birtokos számára, tekintet nélkül birtoka nagyságára, természetben külön lesz kihasítandó és úgy Erdélyre, mint Magyaror-

---

¹ Tisza István gazdasági liberalizmusáról tájékoztat részletesebben Tisza István liberalizmusa és szociális érzése c. többször idézett tanulmányom 97. s. k. 1.

szágra nézve azon dispositio van a törvényben, hogy a közlegelő felosztását a tulajdonosok terület szerint számítandó egynegyed-része bármikor kívánhatja.

Ezen állapottal és a törvény ezen intézkedésével szemben tekintettel arra a valóban bölcs módra — ezt elismeréssel kell kiemelnem — amellyel a bíróságoknak adott discretionalis hatalommal bíróságaink a legtöbb esetben éltek, tényleg az az állapot következett be, nem általában mindenütt, de az ország nagy részében, hogy a kisbirtokosok, a volt jobbágyok, illetőségüket három-négy fordulóban vették ki és legalább egy ideig ezen különböző fordulókban kivett birtokaikon az úgynevezett forduló gazdálkodást közegyetértséssel gyakorolták.

Hasonlólag láttuk tagosítás alkalmával kevés kivétellel mindenütt azt, hogy a közlegelő intézménye is fenntartott.

Beállott ezáltal az a gazdasági és tulajdonjogi állapot, melynélfogva a kisbirtokos állattartásának, azaz annak, hogy állatait legeltethesse, alapfeltétele az lón, hogy egyfelől a közlegelő fenntartassék, másfelől hogy a több fordulóban kihasított szántóföldek egyetértőleg, azonos módon kezeltessenek, úgy, hogy az ugaron és a tarlón legeltetés akadálytalanul eszközölhető legyen.

De ez az állapot jogvédelemben egyáltalában nem részesült. A közlegelőnél a tulajdonosok egy negyedrésze kívánhatta a felosztást, az ugar vagy tarló legeltetését pedig egy-két ember, aki ettől a rendszertől eltért, lehetlenné tette, mert ha földjét egy-két pántlika vetéssel bevetette, az egész fordulónak legelőül való használása lehetlenné vált.

Így törvényeink teljesen ignorálják azt a tényt, hogy oly állapot jött létre a kisbirtokosok közt, melyben ezek tényleg egymásra vannak utalva s ahol egyik sem gyakorolhatja jogát korlátlanul a másiknak sérelme nélkül.

Ha tehát nem akarjuk, hogy egyik-másik embernek, egy törpe kisebbségnek önkényes eljárása sértse meg a többi tulajdonost tulajdonának használatában, a törvénynek úgy kell intézkednie, amint nézetem szerint éppen az absztrakt jog szempontjából kiindulva intézkedik is a törvény mindenütt, ahol érdekkapcsolatról van szó, hogy az érdekelték autonómiáját szervezze, illetőleg hogy az érdekelték többségének adja meg a jogot, hogy amennyiben a tulajdon használhatása végett feltétlenül szükséges, a kisebbséget kötelező határozatot hozhasson. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És tényleg, láthatjuk az évek hosszú során át törvényeink ezen hiányának káros befolyását. Láthatjuk azt, hogy a közlegelő felosztás alá kerülnek; láthatjuk, hogy az ugar bezáratik és hogy ott, ahol az ugar bezáratott, csak nagyon szórványosan, imitt-amott és akkor is csak egyes gazdák úzik az intenzívebb takarmánytermelésnek magasabb nivójú rendszerét és bekövet-

kezik legtöbb helyen az, hogy mindenki, aki ugarát legeltetésre nem használhatja, még az is, aki ezt a legnehezebb szívvel teszi, beveti az ugart piaci terményekkel és beáll oly rablógazdaság, mely földjeink termelőképességét valóban nagy veszéllyel fenyegeti. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Sajnálatomra nem állnak az egész országot felölölő statisztikai adatok rendelkezésemre; birtokstatisztikánk erre a körülményre, fájdalom, nem terjed ki; azonban privát szorgalomból megszereztem magam a statisztikai adatokat Bihar vármegyére vonatkozólag.

Bihar vármegyében volt úrbéres birtokot képező szántóföld területe — kerek összegben szólva — négyszázötvenezer katasztrális hold; ezen négyszázötvenezer katasztrális holdból az egyéni tagosítás, vagyis egy tagba való kihasítás alapján rendeztetett ötvenezer katasztrális hold; fordulós rendszer alapján háromezerezer katasztrális hold; rendezetlen pedig nem egészen százezer katasztrális hold.

így tehát négyszázötvenezer katasztrális holdból négyszázezer olyan, hogy a közös legeltetésnek, tehát ezzel összefüggőleg a vetés-forgás közös szabályozásának szüksége forog fenn.

Már most vizsgálódásaim tárgyává tettem azt is, hogy ennek a területnek mennyi része az, melyben még az ugar fenn van tartva, melyben az ugarra vonatkozó szabályok közmegegyezéssel fennállanak.

És sajnálatomra ezen hat esztendővel ezelőtt készített összeállításomból arról győződtem meg, hogy ebből a négyszázezer holdból fenntartatik ugar százhúszezer holdon és több mint kétszáznyolcvanezer olyan, ahol a legridegebb rablógazdálkodás folytatatik.

A legridegebb rablógazdálkodás és pedig — ismétlem, mert ezt nem tartom fölöslegesnek újból és újból hangsúlyozni — a józan többség jobb belátása ellenére.

És így állott hat esztendővel ezelőtt. De saját közvetlen tapasztalásomból tudok több községet, hol azóta vívták ki igen sok elégtelenség és izgalom mellett azt, hogy az ugar bezáratott.

Megengedem t. Ház, hogy az egész ország területén ez a kérdés nem bír fontossággal. De állítom, hogy igen sok megyéje van az országnak, ahol ez a kérdés éppen ilyen fontossággal bír és merem állítani, hogy éppen az ország legtermékenyebb és legmagyarabb részében áll fenn az a sajnos helyzet, hogy népünk tulajdonának okos felhasználásában az értelmetlen kisebbség által tényleg akadályozva és korlátozva van és tényleg szenved törvényeinknek azon hiánya miatt, melynél fogva az értelmesebbek jobb belátása ellenére kényszerítik rablógazdálkodás folytatására. (Úgy van! Úgy van!)

Ezen anomáliákkal szemben megvan most már valahára a hajlandóság segíteni a mezőrendtartási, vagy a mezőgazdaságról szóló törvény keretében. Hiszen több javaslat volt már a nyilvánosság előtt, melyek erre vonatkozólag diszpozíciókat tartalmaztak. De szerény nézetem szerint magában véve a mezőrendtartási törvényben a dolgon segíteni nem lehet. A mezei rendtartásba tartozhatik a közös gazdálkodás miként folytatásának, hogy úgy mondjam, adminisztratív rendezése; de e rendezés alapját a tulajdonjog velejéig lemenő intézkedésekben kell megvetni, melyek csakis bírói kogníció tárgyát képezhetik, melyek tehát nem ezen adminisztratív törvénybe, hanem külön törvénybe valók.

E végből legyen szabad röviden rámutatnom azon legnagyobb hiányokra, melyek nézetem szerint mai törvényeinkben megvannak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Először is a tagosításra nézve nem egyformák a törvényes rendelkezések Erdélyt és Magyarországot illetőleg. Erdélyben — mindig a terület szerint számítva — a birtokosságnak egy negyedrészre kívánhatja a tagosítást. Magyarországon erre tulajdonképpen precíz alkalmazható törvények nincsenek; de itt az 1836-iki törvényekben a jobbágyokra nézve kimondott elv alkalmaztatik a bíróságok által tudtomra más esetekben is és így abszolút többség kívántatik meg. Ki van mondva Magyarországon és Erdélyben, hogy a birtokok lehetőleg egy tagban adassanak ki. Elismerem, hogy az 1880: XLV. te. Erdélyre nézve e tekintetben némileg javít a helyzeten, amennyiben azt mondja, hogy a legelő egy tagban, de a határ fekvésének, a helyi viszonyoknak és a mezőgazdaság érdekeinek megfelelő részletekben hasíttassék ki. Ez mindenesetre haladás; de nézetem szerint nem egészen helyes irányban, mert hogy minő gazdálkodás van az illető tulajdonosok érdekében, annak eldöntését nem a bíró belátására, hanem az illető tulajdonosok többségének független, önálló elhatározására bíznám.

A közlegelőre nézve már voltam bátor említeni, hogy az az érdekelték egy negyedrészének kívánatára bármikor felosztható.

Ezekkel szemben álláspontom röviden az, hogy én a tagosításnak rendezetlen határokból megkönnyítését mindenesetre célszerűnek és szükségesnek tartom. Ennek folytán igen óhajtandónak tartanám azt, hogy Erdélyre nézve erre vonatkozólag fennálló diszpozíció Magyarországra is kiterjesztessék, vagyis hogy a rendezetlen határok rendezését a birtokosságnak egy negyedrészre kívánhassa; de megadnám a kisbirtokosságnak azt a jogot, hogy maga határozhassa el: egy tagban kívánja-e kivenni illetőségét, vagy a forduló rendszer szerint három vagy négy tagban. És erre nézve, azt hiszem, ma már bajos volna régi törvényeinkben fentartott megkülönböztetést fentartani, volt úrbérések és volt földesurak közt, hanem az elválasztó vonalat meghúznám a terü-

let nagysága szerint és azt mondanám, hogy bizonyos minimális területen felüli birtokos minden körülmények közt követelheti az egy tagban való kihatást, a kisebb birtokosok azonban a többség rendelkezését tartoznak e tekintetben akceptálni. A mezei rendtartásra vonatkozó törvény feladata leendő ezután az így megteremtett forduló tulajdonjognál a gazdálkodás mikéntjét szabályozni.

Ami a közlegelőt illeti, ott mindenekelőtt feltétlenül eltör- lendőnek vélem az egy negyedrésznek felosztást követelő jogát és nem tudom, hogy akkor is eleget teszünk-e a helyes politika köve- telményének, ha ezt a jogot a jogosultak felénél többnek, az abszolút többségnek adjuk meg. Eltörlendőnek találok azért, mert a közlegelőknak egy mélyen fekvő társadalom-politikai és etikai alapja is van, amely még az úrbériség korában is létezett, midőn a házas zselléreknek megadatott bizonyos részesedési jog a közlegelőknél. A közlegelők tehát nemcsak a közbirtokosoknak képezik tulajdonát, hanem azokban azon mélyebb alap gondolatot látom, hogy a kevésbé vagyonos elemeknek mód nyujtassék oly állattenyésztés folytatására, amely a háztartás körül szüksé- ges. Ez a kérdés mélyebb megfontolást igényel; nem tudnám megmondani, hogy hol volna a határ megvonandó, de ez minden- esetre oly szempont, amely felett könnyen elsiklani nem lehet. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

T. Ház! Még egy pont van, amelyre nézve röviden nyilat- kozni kívánok, ez az arányosítási perek kérdése. *(Halljuk! Hall- juk!)* Ezekre vonatkozólag az 1871:LV. te. 15. §-a azt mondja, hogy amennyiben jelen törvény hatálybalépésétől számítva három év alatt az arányosítás senki által nem kéretnék, a törvényszék azt hivatalból folyamatba téteti. Ismétlem, t. Ház, hogy a közös birtokoknál az arányosítás kérdése oly eminens joga minden bir- tokosnak, hogy ha csak egy érdekelt fél kívánja, határozottan meg kell adni a jogot az arányosítás keresztülvitelére. De megvallom, hogy arra egyáltalában nem tudok bármely indokot elképzelni, mely elég súllyal bírna arra, hogy egy birtokosságra, ahol senki sem kívánja az arányosítást, pusztán jelszavak kedvéért az arányo- sítási perek rá oktrojáltassanak. Nem tudom, van-e sok konkrét eset, amelyekben e kérdés aktualitással bír; egyet tudok: Vízakna városa arányosítási ügyét. Húsz év óta húzódik a kérdés, a város békéje követeli a státusquo fentartását, a birtokosság a státus- quo fentartásában minden érdekét kielégítve látja. Belejártszik ott a nemzetiségi kérdés is, a város vagyonosabb magyarsága talán némi áldozatok árán is ez által tudta a békét a románsággal fentartani, befolyását érvényesíteni. És a törvény az összes lakos- ság egyhangú ellenzése dacára, ha csigaléptekkel is, reá kényszeri az arányosítást, mely az egész község békéjét alapjában fel- forgatja. Azt hiszem, sok ily eset nem lesz, de ezt is oly eminens

sérelemnek találom, hogy azt, ha másképp nem, egy külön novella útján is orvoslandónak vélném és nem lehetetlen, hogy teljesen feledésbe ment más arányosítási ügyek is, amelyek közmegegyezés folytán nyugodnak, ha eszébe jut egy bírói tagnak e kérdést felvetni, felkavartassanak az összes tényezők ellenére.

Ezt melleleg jegyeztem meg; előadásom súlypontját, ismétlem, a kisbirtokosok birtokviszonyai rendezésének kérdésére fektetem. Megvallom, t. Ház, egy súlyos mulasztás terhel igénytelen nézetem szerint mindnyájunkat pártkülönbség nélkül, akik különösen a magyar alföldön ismerjük a birtokviszonyokat, akik azt a kárt látjuk, amit a mai törvényes állapot e tekintetben előidézett; akik azt az elkeseredést látjuk, amit a jogaiban sértett többség méltán érez magában: hogy ez ügygel nagyobb érdeklődéssel nem foglalkoztunk. És megvallom, hogy ha mulasztás terhel bennünket a múltban, az csak az által hozható helyre, hogyha egész eréllyel kézbe vesszük a dolgot, tanulmány tárgyává tesszük az egész ország területére nézve és meghozzuk a szükséges orvoslást. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Egyik oka különben ennek az állapotnak, amelyre rámutatni kívántam, az is, hogy e kérdésnek, amint nagyon sok más hasonló kérdésnek is két egyenlően fontos oldala van: a jogi oldal és a közgazdasági oldal és mint nagyon számos esetben, úgy itt is tapasztalhatjuk, hogy e kérdéssel a jogászok egyoldalú jogász szempontról, közgazdasági szakemberek pedig egyoldalú közgazdasági szempontról foglalkoztak s hogy e két szempont ahelyett, hogy egy magasabb, egységes szempontban, harmóniában egvesítettett volna, élesen szembeállított s egymást meddőségre kárhoztatta. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Én azt hiszem, hogy a valódi jogászfelfogás nem állhat ellentétben a közgazdasági érdekekkel *(Úgy van! jobbfelől.)*, valamint a közgazdasági problémák csak a jogi felfogásnak megfelelőleg oldhatók meg. Azt hiszem, hogy a valódi államférfiúi felfogás nem lehet más, mint az, ami e kettőt egy egészébe egyesíti és bízom benne, hogy az igen t. kormány, amelyben úgy egyik, mint a másik érdeknek oly kiváló képviselője van, abban a helyzetben lesz, hogy a jogász és közgazdasági érdek közt a szükséges harmóniái létre fogja hozhatni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Én tehát annak kijelentése mellett, hogy a törvényjavaslatot elfogadom, csak azon kérést ismétlem elsősorban az igen t. kormányhoz, hogy ezen ügyet alapos tanulmány tárgyává téve, a lehető legrövidebb idő alatt vegye rendezés alá. Legyen meggyőződve, hogy kevés oly dolgot tehet ez országban, amely a magyar nép színe-virágának annyira érdekében fekédnék *(Élénk helyeslés.)*, mint ez; kevés oly dolgot tehet, amelyért az ország lakosainak százezrei oly hálásan fognák áldani. *(Élénk tetszés jobbfelől.)* Elfogadom a törvényjavaslatot. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ugron Gábor nem helyesli sem jogi, sem gazdasági szempontból azon birtokpolitikai elveket, amelyeket Tisza István felszólalásában hangoztatott és nem nevezheti beszédét egyébnek, mint egy sajnálatos tévedésnek. Az egész polgári élet jogi és gazdasági fejlődése odairányul, hogy a földbirtok szabadabb tétessék és ily módon az egyéni szabad rendelkezés s a gazdasági magasabb igények érvényesüljenek. Tisza álláspontja pedig a szabad birtok megalakulása ellen irányul; csak a nagybirtokoknál tartja kívánatosnak a gazdasági szabadság érvényesülését, ellenben a kisbirtokosokat, akik a tagosítás alkalmával illetőségüket nem egy tagban, hanem 3—4 fordulóban vették ki, továbbra is a fordulás gazdálkodásra akarja kényszeríteni. Már pedig a fordulás és ugarrendszer Nagy Károly idejében nagy gazdasági előhaladás volt, de a XIX. század végén visszaesés. Minden értelmes gazdának és minden értelmes politikusnak arra kell törekednie, hogy a népet időt múlt felfogásából kigyógyítsa, a birtok szabadságának hasznáról és a fordulás gazdasági rendszernek kártékony voltáról meggyőzze, a népet előrehaladottabb gazdálkodás felé vezérelje. Ma már éppen a kisbirtokosoknak nem lehet tanácsolni, hogy birtokuk egyharmadát ugarban hagyják. Az az idő, amelyben az ugar-gazdaságot célszerűnek lehetne hirdetni, elmúlt. De helytelen Tiszának a közlegelőkről vallott felfogása is. Az a nézet, hogy a közlegelők intézménye — a kisbirtokosok állattartásának lehetősége érdekeljen — fentartassék és evégből megszűnjön az a jogi állapot, amelyben az érdekelt tulajdonosok terület szerint számított egynegyedrésze bármikor kívánhatja a közlegelő felosztását. Kultúr-gazdaság és a közlegelő fenntartása: két különböző dolog. A fő a takarmánytermesztés. Ez az, amire a népet tanítani kell. Ezt el lehet érni a tagosítás és arányosítás útján. Éppen azért csak üdvözli a szőnyegen lévő törvényjavaslatot, amely módot nyújt arra, hogy a nép az eddiginél szabadabb és fejlettebb gazdasági irányban haladhasson. És egészen bizonyos, hogy Erdélyben arra senki sem akar visszamenni, amit Tisza, mint jövőben követendő helyes irányt állított fel, hogy tudniillik a vagyontalanoknak a közlegelőkön legeltetési jog adassék. „Akinek nincs vagyona: az a közvagyonban nem részes, s ha abban nem részes, oda állatokat kicsapnia nem szabad, mert mások jogainak gyümölcseit senki sem élvezheti. Ily elveket a proletárok hangoztatnak; de azok, akiknek vagyonuk van, akik a tulajdon szentségét becsülik: ezeket az elveket nem hangoztathatják és nem támogathatják“. A fordulás gazdálkodást követni kívánó birtokosok pedig közbirtokossággá szervezkedhetnek és ilyen kötelékben gazdálkodhatnak tovább.

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter röviden foglalkozik a Tisza István felvetette kérdésekkel. A földművelésügyi miniszterrel egyetértésben kijelenti, hogy a kormány a felhozott szempontokat kész megfontolás tárgyává tenni, de magát semminemű javaslatlételre nem kötelezheti, hanem amennyiben arra a meggyőződésre jut, hogy bizonyos irányú rendszálya szükség van, nem fog késni azt javaslatba hozni.

Tisza István a törvényjavaslat címéhez szólva, tesz néhány észrevételt Ugron Gábor beszédére:

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Talán méltóztatnak nekem megengedni, hogy egy már meglehetősen általánossá vált szokást felhasználjak arra, hogy lehető rövideggel egy pár észrevételt

tegyek Ugron Gábor t. képviselőtársam beszédére. *(Halljuk! Halljuk!)*

Kénytelen vagyok felszólalásomat afeletti sajnálkozásomnak kifejezésével kezdeni, hogy az igen t. képviselő úr rögtönözve bekapott ezen tárgy tárgyalásába, anélkül — ezt nem szemrehányás-képpen mondom, de előadása arról győzött meg, — hogy ezen országos jelentőséggel bíró kérdéssel foglalkozott volna s hogy azon vidékek viszonyait, melyek tőle távol fekszenek, c tekintetben tanulmányozta volna.

Csak egy bizonyítékot hozok fel ennek igazolására, azt, hogy ő hivatkozott arra, hogy hiszen a fordulós gazdálkodást követni kívánd birtokosok mért nem alakulnak birtokossággá, akkor érvényesíthetik akarataikat. Hát méltóztassanak megengedni, úgy a bíróságok, mint az adminisztratív hatóságok aktái közt bőven akad anyag, amelyből meggyőződést lehet szerezni, hogy a hatóságok álláspontja mindig az volt, hogy csak rendezetlen határokból részesül a statusquo hatósági védelemben. Ott azonban, ahol a határ rendeztetett, de több fordulóban fekszik az egyes birtokosok illetménye, ott nem részesül ez hatósági védelemben; tehát az a példa, amelyet felhozni méltóztatott, homlokegyenest ellenkezik a tényleges állapotokkal. *(Helyeslés jobb felől.)* Megengedem, hogy Erdélyben az esetek legnagyobb részében még rendezetlen határral állunk szemben, de Magyarországon határozottan állíthatom, hogy igen nagy többségben rendezettek a határok, ahol ezen sérelmek előfordulnak. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A t. képviselő úr beszélt a gazdasági haladásról és arról, hogy nem a 19. századba, hanem, gondolom, talán Nagy Károly korát méltóztatott érteni, hogy abba az időbe való az ugarrendszer.

Azt tartom, t. Ház, hogy a kisbirtokosokra nézve az ugarrendszer, a közlegelők kérdése és mindaz, ami ezzel összefügg a maga gazdasági vonatkozásában, azon gazdasági kérdés mikénti eldöntésétől függ, hogy az illető község viszonyai olyanok-e, hogy ott az állattenyésztés a teljes istállózás mellett eszközölhető-e, vagy pedig kell-e legelő használata is hozzá. És itt legyen szabad csak arra az egy körülményre utalnom, hogy teljesen lehetetlenség magyar marhát nevelni teljes istállózás mellett. Az országnak minden részében, ahol magyar marhát kell nevelni, határozottan a legeltetés az egyedüli gazdasági mód, amely mellett ezt a gazdasági ágat üzni lehet.

Nem tagadom, ma is vannak az országnak egyes részei, ahol intenzívebb kultúra folytatása van indokolva, ahol előnyösebb, ha a tagosítás alkalmával egy tagban osztatott ki a föld és vannak oly részei, ahol még közlegelők felosztása mellett is nyomós argumentumokat lehet felhozni; de meg kívánom jegyezni azt, hogy ezen kérdésnek elbírálását és eldöntését nem hatósági gyámkodástól, nem is a törvény rendelkezésétől tennem függővé, hanem azt

óhajtom, hogy ezt az illető birtokosság, mely egyedül kompetens arra, hogy miként kívánja használni földjeit, a saját autonóm hatáskörében szótöbbséggel határozza el.

És én nagyon ajánlanám a t. képviselő úrnak figyelmébe, keresse fel gyakrabban az alföldi magyar népet, ne csak azért, hogy a saját ékesszólását ott ragyogtassa, hanem hogy közvetlen tudomást szerezzen az ő valódi érdekeikről, felfogásukról, kívánásaikról és kérdezze meg az alföldi magyar népnek nem a kevésbé haladni vágyó részét, hanem az értelmesebb és jobban gazdálkodó részét, hogy haladásnak tartja-e magára nézve azt, ha az ugarrendszer és az ugarlegeltetés visszaállítatik, hogy az állattenyésztést emelhesse, a földet jobban művelhesse és hogy ez emeli-e a gazdasági jólét magasabb fokára vagy pedig visszaesést fog képezni a mai állapottal szemben.

Itt adott helyzettel állunk szemben, t. Ház! Azzal, hogy a forduló rendszer mellett földjét mindenki csak akkor használhatja célszerűen, ha szomszédja, ha a forduló összes birtokosai vele hasonlóan használják a földet. Éppen ilyen kérdésnél az abstract jog is azon megoldást kívánja, hogy miután érdekkapcsolat van és miután az egyiknek ellenkező lépése a másikat birtoka használatában akadályozza, csakis a birtokosság aránylagos többsége az, amely dönthet e kérdésben. Azt hiszem, ez a liberális, ez a jogi álláspont és azt hiszem, hogy az ország lakosságának nagy zömére nézve ez az álláspont az, mely a közérdek és a gazdaság érdekeinek leginkább megfelel.

Ismétlem, hogy a legnagyobb horderővel bírónak vélem e kérdést; legnagyobb károkat szenvedett a magyar nép, a kisbirtokosság, hogy e kérdés ily szabad szellemben eddig meg nem oldott. Azon reménnyel zárom be előadásomat, hogy a ma adott nyilatkozatnak megfelelően a t. igazságügyminiszter úr, amint kellő tanulmányozást fordított a kérdésre, erélyes kézzel fogja azt megoldani. *(Helyeslés jobbfelől.)*

... És mégis, Tisza István ellenfelei azt hirdették, hogy gőgös Coriolanusként „nem szerette a népet.“

A szóbanforgó törvényjavaslat pedig mint 1892:XXIV. t.-c. került a Törvénytárba.

29. 1892 július 14. országos ülés. — A koronaérték megállapításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása: Valutareform.
(Napló V. k. 257—8.1.)

Államháztartásunk egyensúlya Wekerle Sándor pénzügyminiszter által már az 1890. évi tényleges kezelésben helyreállítván (10. és 16.), állami pénzügyeink és általában, gazdasági életünk oly kedvezően alakultak, hogy teljességgel nem volt utópisztikus gondolat a valuta rendezését komolyan munkába venni. Ezt a kedvező időpontot akarta Wekerle kihasználni. Mielőtt azonban megkezdte volna az idevágó akciót, elkerülhetetlennek tartotta az elméleti és gyakorlati szakemberek véleményének meghall-

gatását. Így jött létre az 1892. március 8-ra összehívott valutaügyi szakértekezlet. A meghívottak között volt Tisza István is. Wekerle annyira sietett a kedvező időt felhasználni, hogy két hónappal a szakértekezlet megtartása után, tehát 1892. május havában, már beterjesztette azokat a javaslatokat, amelyek alapján a törvényhozás megalkotta a valutaszabályozási művelet megindítására vonatkozó 1892. évi XVII—XXI. t.-c.-be iktatott öt törvényt. (L. idevonatkozólag Lukács László volt miniszterelnök Emlékeimből című két nagyérdékű cikkét a iBp. Hírlap 1923. ápr. 22. és 29. számában.)

A valuta rendezésre vonatkozó öt javaslat közül a koronaérték megállapításáról szóló első alapvető törvényjavaslat általános tárgyalása július 11-én kezdődött és háromnapos magas színvonalú vita után, július 13-án ért véget. Július 14-én a záróbeszédek során Wekerle Sándor pénzügyminiszter konstataulta, hogy a vita folyamán alig tétettek észrevételek az előterjesztett törvényjavaslatoknak lényeges és érdembe vágó rendelkezései ellen. A javaslatok által kielégíteni kívánt rendkívüli fontosságú nemzetgazdasági érdekekben a politikai pártok mind egyetértének, aminek jeléül a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatot az ellenzéki pártok vezérszónokai is általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadták.

Ugyancsak július 14-én a részletes tárgyalás megkezdődvén, a 10. §-nál felszólal Tisza István, hogy a forgalomban egyelőre meghagyott ausztriai értékű ezüstforintosokkal kapcsolatban nem annyira Magyarországon és a magyar képviselőházban, hanem elsősorban Ausztriában és az osztrák képviselőházban a valutareform terén felmerült téves nézetekkel szembeszálljon. A 10. §, ugyanis így szól: „Az 1868. évi VII. t.-c., illetőleg az 1869. évi XII. t.-e. alapján értékpénzül vert ausztriai értékű ezüst egyforintosok a jelen törvény 23. §-a értelmében e tekintetben teendő további rendelkezésig törvényes forgalomban maradnak. Ausztriai értékű ezüstforintosok ezentúl csak abból az ezüstmennyiségből verhetők, amely a pénzügyi kormányzat birtokában van, vagy általa pénzverési célokra már megszerzetett. Ezenkívül ausztriai értékű ezüst értékpénzek többé nem veretnek. Amíg az ezüst egyforintosok forgalmon kívül nem helyeztetnek, azok minden fizetésnél, amely a törvény szerint koronaértékben teljesítendő, az állami és egyéb közpénztárak, valamint a magánosok által, az ezüst egyforintost két koronával egyenlőnek véve, — fizetéskép elfogadandók.“

Az előzőkből bizonyára emlékezni fogunk arra, hogy Tisza István már az 1887—92. országgyűlés folyamán is többször sürgette a valuta rendezését budgetbeszédeiben (10. és 16.) és más alkalommal (22.). Júl. 14. felszólalása a következő:

T. Képviselőház! Az előttünk fekvő szakasz az általános vita keretében is oly jelentékeny szerepet játszott courans ezüst fogalmával áll összeköttetésben. Nem szándékozom sem magának a kérdésnek nagy elvi oldalaival kimerítően foglalkozni, sem a courans ezüst kérdésével, nem pedig azért, mert ezt a mai gyakorlati politikai feladatok szempontjából szükségtelen, meddő cselekménynek tekinteném, mert hisz mindnyájan egyetértünk abban, hogy ezüst egyforintosaink forgalomban hagyásáért valami nagyon nem lelkesülünk, hogy azt gyakorlatilag hátrányosnak

tartjuk; de egyúttal egyetértünk talán mindnyájan abban is, hogy az ezzel kapcsolatban felmerült hátrányok nem lehetnek oly nagy horderejűek, hogy emiatt az egész művelet sikerét kockáztatni szabad volna. Koncessziós objektum ez, hogy úgy fejezzem ki magamat, koncessziós objektum az Ausztriában mutatkozó tendenciákkal és irányzatokkal szemben. És ez, t. Képviselethez, az, ami engem felszólalásra indít, bizonyos téves fogalmakkal szemben, melyek nem annyira itt e Házban, nem is Magyarországon, hanem elsősorban Ausztriában és az osztrák képviselethezben felmerültek.

Találkozunk ott némely oldalról az egész valutakérdésnek olyan felfogásával, mintha ez egy megalkuvás volna az ellentétes osztrák és magyar érdekek közt; mintha itt osztrák érdekek áldoztak volna fel magyar érdekeknek és mintha itt mindaz, ami a magyar álláspont rovására esik, osztrák érdekeknek szolgálna előnyére.

Hát, t. Ház, én azt hiszem, ez merőben, egész alapjában tévedés. Hiszen tényleg igaz, hogy a mi gazdasági érintkezésünkben felmerülő legtöbb kérdésben a magyar érdek az osztrák érdekekkel ellentétben áll; hogy ott a közös eljárás a legtöbb esetben ellentétes érdekek kiegyenlítésének, méltányos kompenzálásának folyamánya. De épp ezen kérdésben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy itt az érdekek szempontjából teljes identitás konstatalható Ausztria és Magyarországon, hogy itt lehetnek eltérők a felfogások, lehetnek különbözők a nézetek, de az érdekek úgy itt, mint Ausztriában teljesen identikusok. És én azt hiszem, t. Ház, ha szükség volt itt bizonyos eltérő nézetek kiegyenlítésére, ez nem az érdekek különbözőségében leli magyarázatát, hanem magyarázatát leli abban, hogy míg Magyarországon a közvélemény ebben a tekintetben ma már, mondhatni kevés kivétellel, teljesen tisztában van a helyzettel és egy logikus, korrekt álláspontot foglal el; addig Ausztriában — ahol arra nem is akarok kiterjeszkedni, hogy a politikai zavaros viszonyok is belejátszanak a dologba — e kérdésben maga a közvélemény sokkal kevésbé látja a helyzetet tisztán és ott arra, hogy a reform megoldassék, meg kellett alkudni oly felfogásokkal, melyeket nemcsak mi itt Magyarországon, de a kérdés elbírálására legkompetensebb tényezők Ausztriában is téveseknek, helyteleneknek ismertek el. És azt hiszem, t. Ház, hogy amidőn ezen irányzatokkal meg kellett alkudnunk, amidőn ennek folytán a műveletet a maga tisztaságában, olyan radikalizmussal, amint szükségesnek tartottuk volna, végre nem hajthatjuk, nem az osztrák érdekeknek hozunk áldozatot, hanem úgy Magyarország, mint Ausztria jól felfogott érdekéből áldozunk fel valamit, hogy lehetővé tegyük az egész művelet keresztülvitelét. Nem habozom kijelenteni, t. Ház, hogy ezen a téren hajlandó vagyok ugyan elmenni addig a hatá-

rig, ameddig a javaslat elment, de — és a legbensőbb örömmel konstataó, hogy ez ma kifejezést talált a pénzügyminiszter úr nyilatkozatában is — ez által elmentünk a szélső határig és itt egy lépéssel sem szabad tovább mennünk, nemcsak a mi érdekünkben, hanem Ausztria érdekében is, mert különben magát a cél elérését tennők kockára, magát az egész műveletet tennők problematikuská.

Hogy a helyzetet tisztán láthassuk, nem magát az ezüstpénz mennyiségét kell külön tekintetbe venni, hanem azon legmélyebbre menő, legkardinálisabb különbséget kell szem előtt tartanunk, amely fennforog a valóban teljes fémértékű, a közgazdaságilag valóban értékpenzt képező aranypenz közt és minden egyéb pénz közt együttvéve. Mert az a különbség, mely a courans ezüstöt a váltópénztől és a váltópénzt a fedezetlen papírtól elválasztja, lehet igen fontos és lényeges, de sokkal kevésbé döntő fontosságú, mint az a kardinális elvi különbség, mely az értékpenzt, mely saját belső értéke, saját érc tartalma által meghatározott vásárlási erővel bír, megkülönbözteti azon egyéb pénznemekről, melyek vásárlási erejüket onnan deriválják, hogy az aranypenzrel bizonyos értékviszonyba hozatnak.

És ha így ítélem meg a helyzetet, mit látunk? Azt, hogy az osztrák-magyar monarchiának ma körülbelül 900—950 millió forint közti forgalmi eszköze van, feltehetjük tehát, hogy jövőben is, legalább egyelőre, 1800—1900 millió koronára lesz szüksége. Ebből már most körülbelül számíthatunk a régi ezüst forintokban, melyek meg fognak maradni, legalább is 350 millió koronát, az ezüst váltópénzből 200 milliót, nikkelt és bronz érmekben 86 milliót és fedezetlen bankjegyekben a bankprivilegium értelmében 400 millió koronát, úgy, hogy mindezen nem teljes értéket képviselő pénzelemei a monarchiának együttvéve 1000—1050 millió korona értékkel fognak bírni és szemben fognak állani egy körülbelül 800 millió koronát képviselő aranykészlettel. Azt hiszem tehát, hogy akkor joggal mondhatjuk, hogy itt már az arany valuta gyöngítését illetőleg a legszélsőbb határig mentünk el, hogy a legnagyobb inkonvenciákra vezetne az, ha tovább mennénk, ha az arány arany és nem arany közt még kedvezőtlenebbé tétetnék.

Megvallom, hogy meglehetősen meddő statisztikai munkának tartom azt, ha azt iparkodunk kimutatni, hogy a nem arany, ami forgalomban van, fejenkint felosztva, az osztrák-magyar monarchia népességére nem oly magas. Ennek igen egyszerű magyarázata az, hogy összes pénzmennyiségünk igen csekély. De ha megfordítom a számítást, ha arra hívom fel a t. Ház figyelmét, hogy aranykészletünk alig haladja meg a 20 K-át fejenkint, ha ezt összehasonlítjuk a külföld megfelelő számaival; ha meggondoljuk, hogy összes pénzmennyiségeinknek alig 45%-a álland arany-

ból, megvallom, komolyan gondolkozóba kell esnünk a felett, hogy lehet-e ily csekély aranymennységgel nagyobb rázkódások, a pénzpiacnak nagyobb idegessége nélkül az aranyvalutát fenntartani? Mert beismerem azt, hogy nem feltétlenül szükséges az aranyvaluta fenntartására a nagyobb aranykészlet, meglehet azt őrizni és védeni kisebb aranykészlettel is, csak hogy arra, hogy az aranykészlet megvédése nagyobb megrázkódások, a pénzpiac, kamatláb-viszonyok folytonos megzavarása és ideges állapota nélkül lehetséges legyen: arra szükséges, hogy az aranykészlet lehetőleg bőven legyen kimérve, hogy azon pillanatnyi fluktuációk, amelyek az év egy részében kiviszik a gazdasági területről az aranyat, az év másik részében azt ismét behozzák, lefolyhassanak a bankpolitikának minden nagyobb fokú megzavarása nélkül. Már pedig, ha aranykészletünk oly csekély lesz, vagy ha aranykészletünk pláne esetleg — amit örömmel jelezhetek, hogy a pénzügyminiszter úr is kizártnak tart — gyöngébb pénznemek forgalombahozatala által apasztatnék, erősen él bennem azon aggály, hogy kisebb mennyiségű aranykiszivárgás a monarchiából oly mértékben támadná meg a bank aranykészletét, hogy a kamat lábának felemelésére kényszerítené. Már pedig, t. Ház, a bankkamatláb gyakori ingadozása nagy közgazdasági hátrányokkal van mindenütt összekötve, de kétszeres hátrányokkal jár oly gazdasági területen, mint a miénk.

Rendezett valutájú államok pénzpiaca hozzászokott már ahhoz, hogy a jegybankok kamatlábát illetőleg nem a tőkeszükséglet, de az aranypolitika igényei irányadók. Nálunk a magándiszkont ma még jóformán szolgálilag követi a bankkamatlábát s követné a valuta rendezése után is egy hosszabb átmeneti időn keresztül, úgy, hogy ez alatt a bankkamatláb minden emelése megfelelőleg drágítandja meg a magándiszkontot is.

Már pedig, t. Ház, az aranyvaluta egyik áldásos hatása éppen a külföldi olcsóbb tőke beözönlésének könnyítésében nyilvánul s e nagy előnyről mondunk le vagy ezt tesszük legalább is problematikussá, ha az aranykészlet szűkmarkú beszerzése által a bankot egy félénk diszkontpolitika követésére kényszerítjük.

Egyenlően káros ez a magyar és osztrák érdekek szempontjából s nyugodtan állíthatom, hogy midőn ez áldozatot a nagy cél érdekében meghozzuk, úgy osztrák, mint magyar érdekeket áldozunk fel bizonyos tévhit miatt bizonyos tévtanok részére, amelyek, fájdalom, ma még léteznek, de amelyekre nézve csatlakozom a pénzügyminiszter urnák azon felfogásához, hogy az életnek tapasztalatai meg fogják győzni azon tanok hirdetőit is álláspontjuk káros voltáról.

Ismétlem tehát, hogy a javaslat e szakaszát is változatlanul elfogadom, annak hangsúlyozása mellett először: hogy itt érdekellentét osztrák és magyar érdekek közt nem létezhetik; annak

hangsúlyozásával másodszer, hogy a legszélsőbb határig mentünk már el, ameddig elmehettünk; s annak hangsúlyozásával harmadszor, hogy minden alkalmat fel kell használnunk a dolog további fejlődésében arra, hogy a tévtanokkal szemben tett engedmények álláspontjáról lehetőleg visszatérjünk a korrekt, radikális és szigorú aranyvaluta álláspontjára.

A koronaérték megállapításáról szóló törvényjavaslat mint 1892: XVII. t.-e. nyert törvényerőt.

30. 1892 nov. 24. országos ülés. — Az indemnity tárgyalásának folytatása. — Tisza István felszólalása személyes megítáradtatás címén: A Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank; a komáromi ünnepély. (Napló VI, k. 224—225. 1.) A Szapáry-kormány válsága és a Wekerle-kabinet egyházpolitikai programja.

Wekerle Sándor pénzügyminiszter 1892 nov. 4-én benyújtotta az 1893. év első negyedében viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslatot. Akkor a Szapáry-kormány helyzete már válságosra fordult. Egyrészt azért, mert a budai honvédszobor nov. 2-án szándékolt leleplezéséhez és ezzel kapcsolatban a Hentzi-szobor egyidejű megköszorúzásához fűzött, nemzet és hadsereg végleges kibékülését célzó szép terv a parlamenti ellenzék ellenállása és a kormánypárt kellő támogatásának hiánya miatt megbukott.¹ De ez már csak a kegyelemdőfés volt. A kabinetválság igazi oka az egyházpolitikai reform ügyében és közelebbről a kötelező polgári házasság kérdésében Szapárv miniszterelnök és a kormány többi tagja között, sőt a kormányelnök és a szabadelvű párt túlnyomó nagy többsége között az ősz folyamán támadt véleménykülönbség volt.² A kormány tagjai ugyanis gróf Csáky Albin júliusi memoranduma (27.) alapján ki akarták tűzni kormányprogramként a kötelező polgári házasságot. Szapárv ezt ellenezte, mert a fakultatív, esetleg a szükségbeli polgári házasság felé hajlott. A szabadelvű párt nagy zöme pedig csak oly kormányt volt hajlandó támogatni, mely a kötelező polgári házasságot felveszi programjába. A Szapáry-kormány szolidaritása tehát megszűnt, állása tarthatatlanná vált, beadta lemondását, melyet a király nov. 6-án elfogadott.

¹ A leleplezési ünnepélyre való meghívással kapcsolatos vita (okt. 18—22-ig) szimptomatikus jelentőségű volt nemcsak az akkori ellenzék mentalitása szempontjából, hanem azért is, mert világosan mutatta, hogy Szapáry állása a saját pártjában is megingott, hogy a Szapáry-kormány végső napjait éli.

² Hogy a Szapáry-kormány válságának igazi oka csakugyan a kötelező polgári házasság kérdésében a kabinet tagjai között felmerült nézet eltérésben rejlett, erre nézve kétségtelen bizonyítékkal szolgálnak Wekerle Sándor miniszterelnöknek és Tisza Istvánnak Szapáry nem egészen világos kétrendbeli nyilatkozatát (VI. Napló 145. és 150. 1.) kiegészítő szabatos nyilatkozatai. (Napló VI. k. 155., 169., 193., illetve Napló VII. 128—130. és X. 159. 1.)

A kormány lemondásának ugyanilyen magyarázatát találjuk A Magyar Nemzet Története X. kötetének és Apponyi Emlékiratainak idevágó fejtegetéseiben. (L. 777., 781—2. és Apponyi művének I. 203—4. 1.)

A lemondás okáról a lelépő miniszterelnök a Ház nov. 9. ülésén következőleg nyilatkozott:

„A kormány tagjainak sokszor volt alkalma az egyházpolitikai kérdésekben ezen t. Ház színe előtt nyilatkozni. A kormány az ezen alkalmakkor kifejtett programjának megfelelően előkészítette a törvényjavaslatokat az általános polgári anyakönyvvezetésről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról, valamint a vallás szabad gyakorlatáról és ezen törvényjavaslatok betervezésére megnyerte a korona jóváhagyását... A házassági jog reformjának alapelveire nézve a kormány korábbi nyilatkozatainak megfelelően is a minisztérium egyhangú megállapodásra jutott, kivéve a házasság polgári megkötésének kötelező formáját, amelyre vonatkozólag, az egész kérdésben teendő nyilatkozatra nézve, nem tudott a kormány oly megállapodásra jutni, mely egyszersmind a korona helybenhagyását megnyerte volna. Ily viszonyok közt a kormány nem lévén azon helyzetben, hogy az ország javára sikeresen működhessek, beadta lemondását“.

Amint ebből a nyilatkozatból is látható, a Szapáry-kormány az események kényszere és az elvek logikája következtében a májusi nagy vita óta módosította és kibővítette egyházpolitikai programját. Módosította, mert hiszen akkoriban gróf Csáky Albin az. állami anyakönyvvezetés kérdésében ismételten azt a kijelentést tette, hogy egyelőre, míg az általános polgári anyakönyv létesíthető lesz. a fennforgó különböző nehézségek miatt csak a részleges polgári anyakönyveket lehet behozni a vegyes házasságból született gyermekek számára. Most pedig már az általános polgári anyakönyvvezetésről van szó. És kibővítette a kormány egyházpolitikai programját, mert a májusi vita alkalmával a kormány egyik tagja sem tett említést a házassági jog közvetlenül küszöbön álló reformjáról, mint az egyházpolitikai kérdések megoldásának egyik kiegészítő részéről, habár a vita vezérszónokai közül többen a vallásszabadság és jogegyenlőség követelményeként sürgették a házassági jog állami rendezését. E tekintetben mindössze annyi történt, hogy Szilágyi Dezső igazságügyminiszter még az 1890. novemberi elkeresztelési vita alkalmával megígérte, hogy a házassági jognak készülöben levő reformját, mely felöleli a polgári házasság behozatalát is, a családjoggal együtt, mint annak integrális részét, fogja — mihelyt lehetséges — az országgyűlés elé terjeszteni. ,

Wekerle Sándor, a nov. 17-én kinevezett új miniszterelnök, november 21-én mondott a Házban programbeszédet. Egyházpolitikai része a következőleg szól: „Mint mára megelőző kormány is kijelentette, a korona Im. jóváhagyásával megállapítottak azon elvek, melyek az izraelita vallás törvénybe iktatására, a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvények alapját képezik. . . Ezen elvek alapján már elkészítettett az izraelita vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslat és munkába vétettek a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó javaslatok, úgy, hogy ezeket még a téli ülésszak folyamán alkotmányos tárgyalás végett képesek leszünk előterjeszteni. Ez utóbbi törvényjavaslatban, mely az általános polgári anya könyvekről szól, oly intézkedést szándékozunk felvenni, hogy addig, míg a polgári anyakönyvek általán élet beléptethetők lesznek: a jelenlegi anyakönyvekben az anyakönyvvezetők az elkeresztelési esetben azt is tüntessék ki, hogy

az 1868:LIII. tc. szerint az illető elkeresztelt mily vallásának tekintendő és amennyiben az anyakönyvvezetők c követelménynek meg nem felel-
nének, az illető helyen a polgári anyakönyvvezetés azonnal életbeléptet-
hető legyen, viszont e törvény meghozatalával egyidejűleg az 1890 febr.
26. miniszteri rendelet hatályon kívül helyeztessek.

Az egyházpolitikai kérdések negyedikére, a családjog kiegészítő
részét képező házassági jogra nézve, az újonnan alakult kormány immár
azon helyzetben volt, hogy a házassági jog alapelveire és ezek között a
kötelező polgári házasságra nézve is egyhangú megállapodásra juthatott,
minél fogva lf. elhatározást eszközölt ki annak elvi kijelentésére, (*Moz-
gás balfelől. Felkiáltások: Elvi!*) hogy a házassági jogra vonatkozólag
kidolgozandó és már munkába vett törvényjavaslat a minden állampol-
gárra kötelező házassági jog, a házassági jogviszonyból származó kérdé-
sek feletti általános állami bíraskodás és a kötelező polgári házasság
alapelvei alapján készítetik el. Ebből önként érthető, hogy ez nem érint-
heti Ő Felségének azon legmagasabb jogát, hogy a kivitelre és egyes
részletes intézkedésekre nézve lm. elhatározását akkorra tartsa fenn,
mídon a kidolgozott törvényjavaslat eléje terjesztetik. (*Nagy mozgás.
Derültség és zaj a bal- és szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)
Ezen a házassági jogra vonatkozó törvényes intézkedések által az
1868:LIII. tc.-nek abbeli rendelkezései, melyek a szülőket azon joguk-
ban, hogy gyermekeik vallási hovatartozása iránt rendelkezhessenek,
jelenleg akadályozzák, hatályon kívül helyeztetnek. (*Helyeslés.*)“

Gróf Apponyi Albert Emlékiratainak 206. lapján a kötelező polgári
házasságra vonatkozó programnyilatkozat hoz az akkori helyzetre jel-
lemző következő érdekes kommentárt fűzi: „Megalakult 1892 november
elején a Wekerle-kormány a kötelező polgári házassággal, mint fő
programponntal. De e programra bejelentésének módjából még kihal-
latszott a király lelkiismeretének vergődése ... Én akkor nyomban és
1893 március havában, a költségvetés tárgyalása alkalmából, ismét rá-
mutattam a helyzetre e kétértelműségére. De ez csak múló jelenség virít,
inkáid) lélektani, mint politikai jelentőségű. A király, amint előre lát-
ható volt, nem érvényesíthette azokat a rezervákat, amelyekkel az előtte
ellenszenves irányban tett első lépésnél önmagát elámitani iparkodott.
A kötelező polgári házasság által szimbolizált iitranzigens liberalizmus
áramlata, melyet a függetlenségi párt többsége is támogatott, ideig-
óráig olyan erőre emelkedett, hogy később már nem lehetett vele sikere-
sen szembeszállni“.¹

Viszont joggal hivatkozhatott Apponyival szemben Wekerle Sándor
a kormányának bemutatkozását követő indennitási vita folyamán (nov.
25-én) arra, hogy a kormány azon az alapon áll, amelyet az 1873-ik
képviselőházi bizottság (27.) kidolgozott és ezt az alapot kívánja érvé-
nyesíteni az egyházpolitika terén. És hogy a kormányprogramul házas-
ságügyi része a múlthoz képest csak annyiban mutat változást, hogy a
házassági jog reformjával kapcsolatban az 1868:LIII. te. 12. §-át is el-
törölni kívánja. Ennél a pontnál arra emlékezteti Wekerle Apponyit,

¹ Tisza István is kiemeli Az 1894 május—június havi krízis történeté-
hez c. naplószerű feljegyzéseiben (összes munkái I. k.688. lapján), hogy a
király „az egész egyházpolitikai reformot azért akceptálta, mert a mi pár-
tünk (t. i. a szabadelvű párt) uralmának fenntartását kívánja“.

hogy hiszen a májusi egyházpolitikai vita alkalmával ő is azt az álláspontot képviselte, hogy az 1868. törvényt — noha szerinte hiányzik az ethikai alapja — egyelőre módosítani nem lehet, azonban bizonyos idő múlva és bizonyos előfeltételek bekövetkezése esetén a vegyes házasságból született gyermekekre nézve a szülők szabad rendelkezési jogának helyreállítása minden aggály nélkül általános megnyugvással lesz keresztülvihető. Ha tehát a kormány politikája változást szenvedett, az Apponyi szintén változott.

Az előjelzett indemnitási javaslat tárgyalása, melyről ezen szükségzerű bevezetés után immár szó lesz, közvetlenül az új kormány bemutatkozását követő ülésen, nov. 23-án, kezdődött. A néhánynapos vita a Szapáry-kabinet bukásának okai és Wekerle programja, főképpen ennek egyházpolitikai része körül forgott. A kormány ellen különösen az Apponyi vezérlete alatt álló nemzeti párt (t. i. 1891 ősze óta ez a „mérésékelt ellenzék“ neve) intézett éles támadást. Így p. u. Horánszky Nándor, a párt alvezére, úgy fogja fel a kormány változást, mint a „Tiszaklikk“ teljes diadalát. Hiszen Tisza Kálmán, mint közkatona, ott tartja kezét a szabadelvű párt politikai működése felett és Szilágyi Dezsővel szövetségben, ő ellenőrzi a kabinet működését, amelyben a Tisza-esalád egy másik tagja, gróf Tisza Lajos, látja el a Felső személye körüli miniszter nagyfotosságú tisztét. Itt tehát a letűnt 15 év gonosz politikájának restaurálásáról van szó. Ezen feltámadt politikai irány ellen a nemzeti párt ezentúl is küzdeni fog.

A nov. 24-iki ülésen Polónyi Géza üzen hadat a Tiszáknak. A lehető legnagyobb bizalmatlansággal viseltetik a kormány iránt, már csak Tisza Lajos minisztersége miatt is. De továbbá, lehet-e elfelejteni a Tiszareiszer bűneit? Avagy elfelejthették volna, hogy Tisza Kálmán személyében. csak a legutóbbi elucubratio, a komáromi kirohanása óta, a felekezeti türelmetlenség oly prototyponját látjuk, mely egyenes veszedelem erre az országra? A nemzet szemei s különösen szóló szemei jól látnak, mert látják azon családi tradíció és családi szerep megóvását és felosztását, hogy míg az egyik (Tisza Kálmán) oda áll a protestáns felekezetek élére, hogy azoknak mentora legyen: addig a másik (Tisza István) az anyagi téren minden hatalmat és eszközt magához ragadva, majd Nagyváradon, majd Debrecenben alakítja azon fiókokat, amelyeknek élére a saját maga által kiválasztott bizalmi embereket állítja azon nyílt célzattal, hogy minden téren pusztítson azon táborban, ahol a függetlenségi párt zászlaja s az önállóságra való törekvés megjelenhetik. Beszélnek itt felekezeti harcokról és a Vatikánról. Itt van a komáromi kirohanás. És mi történt azóta? Azt látjuk, hogy Tisza István Komáromból elmegy Besztercebányára s akkor, mikor ott prédikál a katolikus főpapság ellen, a besztercebányai püspöknek harsonái mellett és annak karján vonul be saját választókerületébe. (Újbányai kerület.) De mi történik azután? Történik az, hogy kiszivárog a közönség körébe, hogy ugyanaz a besztercebányai püspök az, aki a nyitrai püspökségre fel van terjesztve és akit a Vatikán már kétszer visszautasított... Ha nem így van, örvendetes tudomásul veszi, de ha a kiszivárgott hírek valók, akkor azután ne csodálkozzanak azon, ha a Vatikán visszautasít oly püspököt, akit a komáromi Tisza Kálmán proponál és ha felekezeti viszály tör ki köztünk.

Így Polónyi. És itt közbevetőleg két magyarázó megjegyzést kell

tennem. Polónyi „komáromi kirohanás“-ról beszél. A valóság más. A komáromi ünnepély 1892 szept. elején volt; a dunántúli rét, egyházközség terület. ugyanis szept. 4. és 5-én ülte meg országra szóló fénnyel Komáromban Tisza Kálmán főgondnokságának 25 éves jubileumát. A díszében Tisza beszédet mondott, melyben hangoztatta, hogy a fenyegetett vallási béke megóvására mindent el kell követni. Intette a protestánsokat, hogy ne engedjenek a más oldalról jövő provokációknak. Kijelentette, hogy a maga részéről egész befolyását ily irányban fogja érvényesíteni. Szóval Tisza nem felekezeti türelmetlenséget, hanem ellenkezőleg, a felekezeti békét hirdette. (Szilágyi Dezső Beszédei II. k. 207. 1.)

Ami pedig a Tisza Istvánra vonatkozó célzást illeti, ez, utóbbinak a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bankkal kapcsolatos tevékenységére vonatkozik. Ez a bank, melynek Tisza István elnöke volt, a hazai ipart támogató pénzüzeteknek adható állami kedvezményekről szóló 1890:XIY. te. alapján alakult 1890 májusában. A vállalat célja a törvény 1. §-ának megfelelőleg alapszabályai szerint: új iparágak létesítése és meghonosítása, a már létezők fejlesztése és segítése, továbbá az iparvállalatok részére lehetőleg olcsó hitelek nyújtása volt. A bank alapszabályszerű céljához képest igen nagyarányú iparfejlesztő tevékenységet fejtett ki. A bank későbbi sorsáról és az emiatt Tisza Istvánt az 1901/0. évi országgyűlés elején, majd első miniszterelnöksége idejében ért parlamenti támadásokról később a maga helyén lesz szó.

Polónyi beszéde több személyes természetű felszólalást provokált. Igv szót kért Tisza István is. személyes megtámadtatás címén.

T. Ház! Meglehet, hogy Polónyi képviselő úr igen nagy szónoki sikernek fogja tulajdonítani, hogy mai beszéde annyi személyes felszólalást provokált. Ez megeshetik; sokak szemében sikernek fog tetszeni. Én csak azt az egyet vagyok bátor megjegyezni, hogy ezt a sikert igen könnyen elérheti valaki, mert elég valótanságot állítani hűsz emberről, hogy hűsz ember kénytelen legyen cáfolattal szolgálni. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

T. Ház. én nem igen szoktam megengedni magamnak azt a luxust, hogy a képviselő úr beszédeit meghallgassam. *(Derűtség jobbfelől. Halljuk!)* Ennek folytán véletlenül a terembe lépve, hallottam, hogy a képviselő úr nevemet említi, csak akkor tettem figyelmessé arra, hogy már beszédének első passzusában is megemlékezett csekély személyemről.

Ami ezen első passzust illeti, a képviselő úr azt állította, hogy a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank és. illetőleg annak vidéki fiókjai, összeköttetések útján, pártpolitikát iparkodnak csinálni. Erre nézve legyen szabad röviden és határozottan kijelentem, hogy az egyszerű dajkamese. *(Mozgás n baloldalon.)*

Az igaz, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparbank iparkodik nemcsak két helyen, amelyeket a képviselő úr említett, de lehetőleg a vidék minden nagyobb közé]pontjában összeköttetést szerezni, de úgyhiszem, akkor, midőn az összeköttetéseket megszerzi és azokat a vidéki hitelviszonyok javítására felhasználja, határozottan közhasznú szolgálatot tesz. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

És hogy ezen eljárásnál politikai mellécélokról szó sem lehet, e tekintetben legyen szabad arra utalnom, hogy egynéhány helyen, megvallom, hogy legtöbb helyen nem is ismerve az illetők politikai pártállását, de néhány helyen a leghathatósabb támogatásban részesül olyanok részéről, kikkel a politikai életben szemben találok magamat.

Ami a másik passzust illeti, a képviselő úr megemlékezett az ő kifejezése szerint „a komáromi kirohanásról“. Nagyon örülök rajta, hogy valahára alkalmain van a Ház színe előtt beszélni arról, hogy mi volt az „a komáromi kirohanás“. *(Felkiáltások a szélsőbal oldalon: Ez nem személyes kérdés! Zaj, elnök csenget.)* Engedelmet kérek, nevem megemlézése mellett személyemmel összekötöttesben hozattott lel ez a kérdés. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

A komáromi ünnepélyen, hol a magyar reformált egyháznak tekintélyes része összesereglett. természetes dolog, hogy említés tétetett bizonyos olyirányú mozgalmakról, melyek a felekezeti ha ivót akarják a magyar közéletbe átültetni; de felhívok mindenkít, nézze meg és olvassa el az ott mondott beszédeket, hiszen nyomtatásban megjelentek és bizonyítsa be, hogy mondta-e csak valaki és összetévesztette-e ezen mozgalmakat az összes katolikus egyházzal, vagy egyoldalú felekezeti protestáns szempontokkal. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Az összes nyilatkozatokból kivétel nélkül konstatálható az, hogy ezen sajnos jelenségeket észleljük, de a [katolikus egyháznak csak aránylag csekély kisebbségénél és mi meg akarunk ezzel küzdeni, de nem mint protestánsok, hanem mint magyarok, liberális, magyar állami szempontból és hogy mi ezen harc sikerében bízunk, azért, mert azt reméljük, hogy magának a katolikus egyháznak felvilágosodott többsége mellettünk fogja ezt a harcot megvívni..

Egyik képviselőtársam közbekiáltott, hogy miért nem mondtuk ezeket a dolgokat csak ott és miért nem mondtuk itt e Házban. Bátor vagyok t. képviselőtársamat figyelmeztetni arra, hogy a legelső alkalommal éppen ezt a dolgot a legkimerítőbben itt e Házban június havában¹ mondtam el.

Méltóztassanak utána nézni. Én ezt a dolgot elmondtam itt, még pedig behatóbban, mint elmondták Komáromban, csakhogy ehhez még meg kell jegyeznem, hogy amit a Házban mondok, azt mondom a Házon kívül is és amit a Házban mondok, ahhoz képest járok el a Házon kívül is. Adja Isten, hogy mindnyájan úgy tegyünk, akkor azok a veszedelmek, melyekről annyit beszélünk, könnyebben lesznek legyőzhetek. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Ilyen viszonyok között, mikor Komáromban nyíltan kifejeztem, hogy mi először is a felekezeti politikát perhorreszkáljuk.

---

¹ Ez tévedés: Tisza máj. 27-én mondta nagy egyházpolitikai beszédét (27).

(*Felkiáltások.*) Miután Komáromban többen beszéltek, a nyelvtan prózai szabályai szerint többszámban voltam kénytelen beszélni.

Ismétlem, Komáromban az összes nyilatkozatok oda terjedtek, hogy a magyar protestantizmus a felekezeti harcot perhorreszkálja, s hogy abban a harcban, amely bizonyos felekezeti törekvésekkel szemben magyar állami szempontból lesz megvívandó, számítunk a magyar hazafias klérus közreműködésére. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Mondom, ha ilyen nyilatkozatok után választókerületembe menve, ott azon érdemes, tiszteletreméltó főpap részéről vendégszerető fogadtatásra találtam, az engem csak belső elismeréssel töltött el, mert egyik jelét láttam annak, hogy a magyar főpapság hű marad azon igazi, régi magyar tradíciókhoz, melyekkel bizonyos túlzó és fanatikus papok régen szakítottak. (*Élénk helyeslés.*) Én azt hiszem, hogy azon tiszteletreméltó férfiú azon vádakát és gyanúsításokat, melyeknek ezért ki volt téve, semmi tekintetben nem érdemelte meg. Ezeket kívántam megjegyezni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Megjegyzendő, hogy a komáromi ünnepély dolgában Tisza István még egy későbbi alkalommal is nyilatkozik. (Napló X. k. 158. 1.)

31. 1892 dec. 16. országos ülés. — Az 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása: A Szapáry-kormány válsága és az egyházpolitikai reform fejlődésmenete. A nemzeti párt közjogi programja. A parlamenti helyzet. A parlament méltóságának fenntartása a nemzeti lét kérdése. (Napló VII. k. 128—133. 1.)

Az 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása, mely 1892 dec. 12-től 20-áig tartott, ismét alkalmat szolgáltatott az aktuális politikai kérdések szőnyegre hozatalára. Nagyjában ugyanazok a témák varinak felszínén, melyekből két héttel ezelőtt az indemnitási vita anyaga szövődött: a lefolyt kormányválság okai, a Wekerle-kabinet programja, az egyházpolitikai és az általános parlamenti helyzet, fűszerezve az ellenzék részéről bizonyos személyes természetű vádakkal. Tisza István dec. 16-iki felszólalását megelőzőleg az ellenzéki oldalon legjelentősebb volt gróf Apponyi Albert nagy beszéde dec. 13-án. Foglalkoznunk kell e beszéd tartalmával azért, mert Tisza István az ellenzéki szónokok közül kifejezetten egyedül Apponyi fejtegetéseivel polemizál. De fontos e beszéd a nemzeti párt közjogi követelményeinek, az u. n. nemzeti aspirációknak taglalása miatt is, amelyeket azután Tisza vesz kritikai bonckés alá.

Apponyi abból indult ki, hogy az évek óta tartó politikai válságnak gyökere a Tisza Kálmán kormányzati rendszere, amely a véderővita következtében külsőleg is tarthatatlanná vált. Azt állítja, hogy közállapottaink a Tisza-ára után sem javultak, sőt határozottan rosszabbodtak. Ennek bizonyítására felhossa a parlamenti tevékenységnek kétségbeejtő meddőségét a reformok terén. Azt mondják, hogy ennek a meddőségnek az oka a kisebbség erőszakoskodása. Szólv megengedi, hogy a kisebbség részéről történt több oly dolog, amely túlmegy az egészséges parlamenti életben a kisebbség működésének kijelölt határokon. De hát ezzel szem-

ben volt egy eszköz a kormány kezében és pedig nem a házsabályok módosításával való veszedelmes játék, hanem más valami. Ezt az ellenszert a Szapáry-féle kormány meg is próbálta használni azzal a kisebbséggel szemben, melyet azzal vádolnak, hogy az ő rakoncátlan viselkedése és erőszakoskodása akasztja meg a parlament működését. Ez az ellenszert: appellálni a nemzethez; ám seperje el a nemzet haragja azt a kisebbséget, mely a parlamentarizmust lehetetlenné teszi. Közállapotaink fokozatos rosszabbodását mutatja továbbá az a tény, hogy kitört a nemzetiségi és felekezeti viszály ebben az országban eddig sohasem ismert mértékben. Közéletünk minden ágában beteg. A feltornyosuló óriási nehézségekkel és feladatokkal szemben a kabinet sem személyi összetételénél, sem programjánál fogva nem nyújtott kellő biztosítékot. Legkevesebbé megnyugtató és kielégítő volt az új kormányelnök programbeszéde a közjogi vonatkozású nemzeti követelmények szempontjából és pedig különösen azért, mert a kormány tagjai szolidaritásban állottak a múlt politikájával, mely a nemzeti követelmények negációja. Ehhez járul, hogy a miniszterelnök a legutóbbi felhatalmazási vita alkalmával a nemzeti követelményeket kicsiségeknek nevezte. Nos, melyek ezek a követelmények? „Először vonatkoznak arra, hogy a magyar állami szuverenitás mindenütt a külső formákban is pregnáns kifejezést nyerjen; pregnáns kifejezést nyerjen a magyar királyi koronának önállósága; ne mondhasssa senki,... hogy a magyar korona az osztrák császári koronához csak úgy aránylik, mint akármelyik fejedelemségnek hercegi koronája; hogy kifejezésre jöjjön a magyar államnak szuverenitása azokban a jelvényekben, melyek a külképviselet orgánumai által használatot nyernek, hogy ne legyen házi használatra csupán államiságunk, a külföld pedig minket még mindig Ausztria valamely provinciájának tartson és hogy a közös intézmények minden orgánuma — amely tekintetben különben, elismerem, haladás történt — a magyar állami nyelvnek prerogatíváit a magyar hatóságokkal és magyar állampolgárokkal való érintkezésben respektálja“... „A második „kicsiség“ az, hogy az 1867-iki és 1868-iki törvény egy nagy nemzeti vívmányának: a honvédségnek, magyar nemzeti jellegén ejtett csorbát köszörüljük ki“ ... A harmadik „kicsiség“ a magyar katonai oktatás behozatala“.¹ Apponyi szerint a nemzeti követelmények ezen imént kifejtett minimumának kielégítése nélkül nagyobb-szabású reformpolitikának sikeres keresztülteltele lehetetlen. Azzal végzi

---

¹ Megjegyezni kívánom, hogy ezen „nemzeti követelmények“ közül a magyar katonai nevelést és ezzel a magyar szellemnek a hadseregbe bevitelét Apponyi a Sennyey-párt katonai programjából vette át, amely párthoz tudvalóleg politikai pályája kezdetén tartozott. A magyar tiszti nevelés követelményét Apponyi később sem ejtette el, de csak 1886-ban (a Janszky-eset alkalmából) hangsúlyozza erőteljesebben és kíván oly „intézkedéseket, melyek szükségesek arra, hogy az 1867:XII. te. intencióinak és „szellemének teljes megvalósulása a hadsereg intézményeiben eléérések“; szóval, kívánja incidentaliter a kiegyezés nemzeti tartalmának megvalósítását a hadseregben. Amde úgy 1886-ban, mint a nagy véderővita első napján, 1881) jan. 10-én, beadott határozati javaslatában (2.) a véderő nemzeti alapra helyezése tekintetében csupán egy pozitív követelményt állít fel: a magyar katonai nevelést. A véderővita tüzeiben válik aztán a „mérésékelt ellenzék“ Apponyi vezetése alatt „nemzeti párt“-tá, mely a katonai kérdést állandóan felkarolja, a nemzeti hadsereg egész gondolatkörét tolja előtérbe, a magyar katonai okta-

beszédét, hogy miután a közéleti bajoknak lavina-szerűleg növekedő természetűe miatt ez az, ország többé nem várhat: mindaddig, míg a minden irányban kielégítő, nemzeti és szabadelvű irányban egyaránt előbbre vivő politikának érvényesítése iránt teljes biztosítékot nem nyerünk, még általánosságban sem fogadhatja el a költségvetést.

A költségvetési vita ötödik napján, dec. 16-án, szólal fel Tisza István. Beszédének, mely figyelemreméltó adalékot szolgáltat az egyházpolitikai reform fejlődési történetéhez. (30.), a Szapáry-kormány válságát és egyben a kötelező polgári házasság behozatalának szükségességét megvilágító egyházpolitikai része május 27-iki nagy beszédéhez (27.) kapcsolódik, míg a parlamenti helyzetre vonatkozó fejtegetései az 1891 nov. 15-iki vízaknai beszámoló beszéddel (25.) vannak szoros eszmei összefüggésben.

Tisza István: T. Ház! Bármily érdekesnek találnám is államháztartásunk azon képével, melyet a jövő évi költségvetés elénk tár, pénzügyi szempontból foglalkozni: nem tehetem azt ez alkalommal, mert a t. Ház becses türelmével túlságosan visszaélni nem akarok. Másrészt azonban a jelen költségvetési vitában az érdeklődés annyira politikai kérdések körül forgott, hogy ezeket hallgatással mellőzni egyáltalában nem lehet. (in tehát mellőzve a pénzügyi kérdések fejtegetését, a vitát domináló egy pár politikai kérdés rövid taglalására kérem a I. Ház becses engedélyét. *(Halljuk! Halljuk!)* Fogom ezt tenni lehető rövideggel, teljes objektivitással, kerülve minden rekriminációt és a lehetőségig kerülve még a polémiát is. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Az első kérdés, melyre e vita kiterjed, a közelmúltban lefolyt kormányválság kérdése; legyen szabad tehát elsősorban röviden ezzel foglalkoznom.

Mi volt az egész krízis kiinduló pontja .? lygy változás a kormány és a párt magatartásában, változás annyiban, hogy a kötelező polgári házasság a közeljövőben megoldandó aktuális feladatok közé soroltatott, his ha e változás okát akarjuk keresni, kénytelenek vagyunk legalább rövid időszakra visszamenni az egyház-

tást csak ennek részleteként tekintve, s általában a 67-iki kiegyezés fejlesztését, a kiegyezés alapján a nemzeti élet teljességének kiküzdését tűzte ki céljául. (Emlékirataim, I. 66. 108., 131., 140., 147—8., 175., 223., 239., 253. 1.) A nemzeti párt (a „mérsékelt ellenzék“ 1891 őszén vette fel a „nemzeti párt“ nevét) részletes közjogi programját az 1892. évi téli választások küszöbén, 1892 jan. elején, szerkesztett szöveg tartalmazza. (Apponyi, Beszédei, II. k. 245. sk. I. és Emlékirataim, I. 196. sk. 1.) Ennek a programnak legkiválóbb bírálata tudvalevőleg gróf Andrássy Gyula tollából eredt. Az 1867-iki ki egyezésről írt kitérő művének második részében.

Jellemző egyébként az idők változására, hogy az Apponyi-féle nemzeti követelmények lényeges pontjait (az 1903. évi „kilences bizottság“ programján alapján (103.) és azon túlmenőleg) később éppen Tisza István valósítja meg első és második miniszterelnöksége idején. Igen érdekes ide vonatkozólag Tisza Istvánnak Pitreich a véderőtörvényről c. cikke is. (őszs munkái I. 5**2. I.)

politikai viszonyok fejlődésének a közelben múlt történetére. Mert hisz és azt hiszem, ebben párt különbség nélkül egyetértünk — az egyházpolitika terén egy döntő érdeknek, egy döntő szempontnak kell uralkodnia s ez az állam tekintélyének és az összes vallásfelekezetekkel szemben biztosított jogegyenlőség és méltányosság által megőrzött vallási békének szempontja. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Míg a támadások, az izgalmak, főleg a- rendelet ellen irányultak. addig a vallási béke helyreállítására, az anyakönyvezésre vonatkozó intézkedéseket elégségeseknek tarthattuk. Amint azonban a támadások súlypontja nem a rendelet, hanem a törvény ellen idéztetett: az anyakönyvezésre vonatkozó intézkedéssel a hajon segíteni nem lehetett, hanem minden politikus előtt, ki első-sorban a vallási békére törekszik, a főfel nem lehetett egyéb, mint megteremteni azon előfeltételeket, melyek mellett az 1868:LIII. tc. illető intézkedése megnyugvással módosítható. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

És t. Ház. hogy a dolog így áll, az legalább az én csekély személyemre nézve kétségtelenné vált a főrendiházban tavaly nyáron lefolyt vita alkalmával, midőn a katolikus magas klérus unisono odanyilatkozott, hogy őt a rendelet visszavonása sem elégíti ki, mert nem a rendeletet, hanem a törvényt tartja sérelmesnek. MI időn tehát nem zárkozhattunk el azon tény elől. hogy itt felekezeti harc fog megindulni, melyet másként, mint az 1868:LIII. tc. módosításával, meggátolni nem lehet.

Már pedig, t. Ház, azt hiszem, abban talán megint mindnyájan egyetértünk, hogy ha közmegnyugvással akarjuk módosítani az 1868:LIII. tcikket, azt nem tehetjük mindaddig, míg a felekezeteknek a házassági jog terén azon széles mező hagyatik meg. amelyen ma felekezeti szempontjaikat érvényesíthetik; mindaddig, míg a házassági jog maga felekezetek szerint különbözik; mindaddig, míg az egyházaknak jurisdikciója van a házassági jog terén és mindaddig, míg a házasság kötése egyházi kézben van: oly fegyverrel rendelkeznek ebben a tekintetben az egyházak és az egyházi hivatalok viselői, hogy kivált a gyengébb felekezetek szempontjából elkerülhetetlenül szükséges, hogy a vallási béke és a felekezetek közötti egyensúly az állam beavatkozása által biztosíttassák. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Más álláspontra csak akkor léphetünk, hogyha elvileg más álláspontra helyezkedünk, ha a házassági jogot kivonjuk a felekezeti ingerencia területéről, hogyha hogy úgy fejezzem ki magamat — a házasság jogi oldalát jogi következményeivel együtt szekularizáljuk. Megvallom őszintén, hogy én nem rajongok ezért a megoldásért. Kiegészítő utalnom múlt tavaszon tartott beszédemre, melyben leplezetlenül kijelentettem és tölem telhetőleg indokolni törekedtem, hogy én az államnak ezen beavatkozását, t. i. azt, hogy a gyermekek vallását a vegyesházasságoknál az állam szabályozza, elvileg, theoretice és

általános szempontból helyesebbnek tartom; de én azt tartom, hogy itt a vallási béke szempontja annyira magas szempont; oly parancsoló érdek követeli azt, hogy ennek minden kisebb érdeket, minden kisebb aggályt alárendeljünk; hogy egész készséggel vagyok hajlandó feláldozni oly intézkedést, mely nézetem szerint sok száz családnak belső békéjét óvta meg, ha ezáltal a vallásháború veszélyét távolíthatjuk el ez országtól. (*Helyeslés a jobb-oldalon.*)

Ebben rejlik igénytelen nézetem szerint magyarázata annak, hogy a szabadelvű párt kormányában elsősorban, de azután magában a pártban is felvetett és határozat tárgyát képezte az, hogy a kötelező polgári házasság elve, mellyel ellentétben sohasem állott a párt, de amelyet a közeljövőben megoldandó feladatok közé eddig nem sorolt, most a megoldandó, aktuális politikai feladatok sorába felvételük és megvallom, én nagyon csodálkozom azon a sok oldalról hallott észrevételre, hogy ne mondjam szemrehányáson, hogy csodálatos az, miszerint ez a párt eddigi hosszú élete alatt nem kívánta ezt a kérdést megoldani és hogy miért tolja ott a kérdést éppen most előtérbe? Én azt hiszem, hogy általában komoly politikai pártok, de különösen többségek, amelyeknek csakugyan a felvetett kérdések megoldásával kell foglalkozniuk, nem fognak önkényesen, nem fognak mesterségesen előrántani kérdéseket, hanem foglalkozni fognak azon kérdések megoldásával, melyek az adott viszonyok közt a legsürgősebbek, melyek égető bajok orvoslása szempontjából szükségesek. (*Helyeslés a jobb-oldalon.*) És különösen áll ez az ú. n. kényes kérdésekre, amelyeknek előtérbe állítása mindig bizonyos nyugtalansággal, bizonyos izgalommal jár és mindenkifelett áll ez éppen az egyházpolitikai téren és azt hiszem, hogy ott mesterséges, önkényes előtérbe állítása a problémáknak, felidézése a konfliktusoknak, a legnagyobb könnyelműség lett volna. Amikor azonban a bajok megvannak, nem félrendszabályokra van szükség, hanem meg kell ragadni a gyökeres megoldás módját és azokat lehetőleg örökre kell elintézni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

T. Ház! Ami a dolog histórikumát illeti, a tények meglehetősen köztudomásúak. (*Úgy van! jobbról.*) Tudjuk mindnyájan, hogy a kérdéssel ilyen formában ez év őszén az előbbi kormány foglalkozott és hogy a kormány kebelében nézeteltérések merültek fel, amelyek — miután kiegyenlíthetők nem voltak — kormányváltásra vezettek. Ez a tény, hogy t. i. a kormány kebelében mélyreható differenciák vannak és hogy itt valószínűleg válsággal állunk szemben: gondolom, október hó utolsó napjaiban vált a párt kebelében is köztudomássá és akkor ezen tény által önként előállott a párt minden egyes tagjára nézve az a jog, az a kötelezettség, hogy a felvetett kérdéssel szemben állást foglaljon és ezzel szemben saját egyéni meggyőződésének nyílt és őszinte kifejezést adjon.

(*Úgy van! jobbfelől.*) Normális viszonyok között a dolog természeténél fogva az a kormány, amely nem egy idegen, a párttól elválasztott valami, hanem egy hús és egy vér a párttal; az a kormány, mely a párt bizalmiférfiaiból alakul, kell, hogy maga ragadja kezeibe a kezdeményezés gyeplőjét azon elvi irányban, amelyről tudja, hogy a párt őt abban követi. (*Úgy van! jobbfelől.*) De ha új kérdések merülnek fel, ha új szituáció áll elő és ha a párt ezen előkészítő bizottságában a nézetek nem voltak összeegyeztethetők, akkor minden oly pártra nézve, amely feladatának magaslatán van, előáll az a kötelezettség, hogy ő maga szabja meg azt az irányt, amelyben jövőre ezen kérdések megoldandók lesznek. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Ez történt azon élenk eszmecserek alkalmával, amelyek a szabadelvű pártban októbertől kezdve és a krízis időszakában történtek és amelyek rövid idő alatt meglehetősen tisztázták a nézeteket, úgy, hogy kétségtelenné vált azon mindenki által ismert tény, hogy a szabadelvű párt nagy zöme csak egy oly kormányt támogat, amely a kötelező házasság megoldását programjába felveszi.

És, t. Ház, a válság lefolyása, azt hiszem, legkorrektebb, a legmegfelelőbb volt úgy a parlamentarizmus, mint az egészséges pártélet törvényei szerint. És én azt hiszem, hogy mindannyian, akik ezen küzdelemben résztvettünk, jogos büszkeséggel tekinthetünk vissza arra a szerepre, melyet akkor játszottunk, mert az a sokat szidott szabadelvű párt a krízis pillanatában, egy bizonytalan jövővel szemben bebizonyította, hogy egész reputációját, egész állását, egész jövőjét egy valóban liberális programhoz köti. (*Tetszés és helyeslés jobbfelől.*)

Ez a teljesen objektív, de legalább igénytelen nézetem szerint teljesen kielégítő magyarázata a krízisnek, felment engem az alól, hogy személyes természetű vádakra, melyek úgy a kormány, mint a párt egyes tagjai ellen intézettek, válaszoljak. (*Helyeslés jobbfelől.*) Hiszen mindenkinek joga van intrikákat keresni; személyes célokkal gyanúsítani, hátsó gondolatokkal vádolni egyeseket és pártot akkor, midőn ezek eljárásukért objektív indokolást adni nem képesek. (*Nyugtalanság a baloldalon.*)

De ha az objektív indokolás megadatik: méltóztassanak megengedni, a személyes támadások és gyanúsítások nem ütnek csorbát azokon, akik ellen azok intézettek, hanem szomorúan jellemzik azok felfogását, akik azokat intézték. (*Élenk helyeslés jobbfelől.*)

Ábrányi Kornél: Ez igaz! (*Úgy van! balfelől.*)

Tisza István: Én azt hiszem, hogy joggal nyilatkozhatott szemben minden támadással, már első fellépése alkalmával, a miniszterelnök úr oly férfias önérettel és joggal állíthatta, hogy

elvi alapon áll és érzi a kormánynak és pártjának jogosultságát a nemzeti élet nagy kérdéseinek megoldására. (*Helyeslés a jobb-oldalon.*) S hogy ezen jogosultságot érezzük, hogy a siker iránt reményünk legyen, ezt kétségkívül előmozdítja az is, hogy a fölvetett kérdések igen nagy részére nézve vagy semmi, vagy legalább nem kardinális a pártok közötti eltérés. Hiszen egyes szórványos jelenségektől eltekintve, az egyházpolitika terén talán már ma egész határozottsággal azon örvendetes meggyőződésnek adhatok kifejezést, hogy a pártok között eltérés nem létezik. A belügyi kérdések nagy részében, úgy remélem, ha lesznek a nüanszokra nézve differenciák, oly kardinális véleménykülönbség, mely a pártok élesebb harcát idézze fel, felmerülni nem fog. (*Felkiáltások a szélsőbalról: Majd meglátjuk!*)

Éppen ezért azon erősen ellenzéki magatartásnak, amelyet különösen a t. nemzeti párt részéről tapasztaltunk, egyedüli magyarázatát abban a formulában kereshetjük, melyet — hogy a t. képviselő urak kifejezését használjam — a nemzeti politika és a nemzeti aspirációk kielégítésére felállítottak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ezen formulánál is — amint ez már más esetben is és több ízben megesett a nemzeti párt jelszavaival — szerencséje és szerencsétlensége az, hogy nagyon szép, nagyon tetszetős, de nagyon elasztikus. (*Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Mint a bihari pontok!*)

Ezt a formulát betöltheti mindenki azzal a tartalommal, amelyet éppen szívében érez: (*Mozgás bal felől.*) ezzel a formulával, kivált ha azt gróf Apponyi Albert a maga ragyogó ékesszólásával illusztrálja ... (*Mozgás balfelől.*)

Hock János: Megmondotta a tartalmát is! (*Nagy mozgás.*)

Tisza István: Nem tudom, gróf Apponyi Albert ékesszólása ellen van-e kifogása a közbeszóló t. képviselő úrnak, mert nem érttem meg szavait. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ezzel a formulával, mondom, fölmelegítheti, lelkesítheti mindazokat, akik a mai helyzettel egy vagy más okból elégedetlenek, de viszont elég elasztikus az arra, hogy midőn annak az alapján pozitív követelményeket kell forraulázní, azok oly szerény mértékre redukálhatók, mint amilyen szerény mértékben azok a képviselő úr utolsó beszédében is jelentkeztek. (*F. Uenrnovdások és zaj a baloldalon.*)

Én nem kívánom az ott felemlített pontok fontosságát kicsinyelni. Készséggel elismerem, hogy azok egy része helyes, megvalósítható és megvalósítandó; másrészükről sajnálattal konstátálom, hogy azok igenis komoly válaszfalat képezhetnek közöttünk; de már engedelmet kérek, a magyar nemzetnek élete, a magyar nemzetnek aspirációja, törekvései és céljai mégis csak szélesebb keretben mozognak, semhogy akkor, amidőn a nemzeti politikát körvonalazni akarjuk, ily csekély intézkedéseket, ily parciális dol-

gokat akarjunk előtérbe tolni és a nemzeti politika alapjaiul megjelölni. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

A magyar nemzet nem elnyomott nemzet, amelynél a nemzeti aspirációknak a jogok megtartására, közjogi vívmányokra, a függetlenség előfeltételeinek biztosítására kell irányulniok; a magyar nemzetnek — hála az egek urának — évszázadok óta biztosított függetlensége és jogai vannak. *(Felkiáltások a szélsőbalon: A papíron!)*

Teljesen elismerem e kritika jogosultságát ezen felfogással szemben azok részéről, akik magukat nem Deák Ferenc politikai örökösei gyanánt tüntetik fel. *(Mozgás balfelől. Halljuk! Halljak! jobbról.)*

A magyar nemzetnek — mondom — századok óta biztosított jogai vannak. E jogok az 1848-iki és az 1848-ikit kiegészítő 1867-iki törvényhozás által csak újólag biztosítottak. *(Zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Így van! Így van! jobb felől.)* a modern államéletnek megfelelő formába öntettek. *(Helyeslés jobb felől.)*

Ezek a jogok igenis biztosítják a magyar nemzetre nézve azt, hogy nemzeti egyéniségét függetlenül, szabadon kifejtthesse s a magyar nemzet ambíciója, törekvései nem közjogi vívmány ócskákra kell, hogy irányuljanak, hanem igenis arra, hogy e jogok biztos talajára állva, a maga nemzeti egyéniségét minden irányban kifejtse, *(Igaz! Igaz! jobbfelől.)* a maga nemzeti erejét minden téren érvényesítse *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a baloldalon.)* s így haladjon lépésről-lépésre előre nagy rendeltetése felé. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

És, t. Ház. senki sem bírhat nagyobb fogalommal a magyar nemzet céljainak, rendeltetésének nagyságáról. Hiszen alig találunk példát a világtörténelemben, legalább a közép- és újkoriban, hogy ilyen kis nemzet olyan nagy missziót nyert volna az isteni gondviseléstől. Hiszen ez a kis nemzet oda van állítva Európának talán legexponáltabb pontjára, óriási veszélyek, hatalmas nemzetek nagy törekvései elé. *(Igaz! Igaz! a jobboldalon.)* Hiszen e kis nemzetnek kellett megvédeni a civilizációt és a szabadságot az Izlam által fenyegető veszélyektől hosszú századokon keresztül és meg kell azt ma védenie egy más nagy veszéllyel szemben, melylyel a szláv abszolútizmus egész Európa kultúráját fenyegeti. *(Igaz! így van! a jobboldalon.)*

Olyan helyzet ez, mely nagy feladatokat és nagy veszélyeket állít a nemzet elé s nagy tulajdonságokat kíván a nemzettől. Kíván törhetetlen önbizalmat, lankadatlan kitartást a munka terén, áldozatkész hazafiságot és politikai bölcseséget. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ez a helyzet megkívánja azt t. Ház. hogy beléle-tünket fejlesszük független magyar nemzeti irányban, minden külbefolyást mereven visszautasítva, *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Zaj a szélsőbaloldalon.) összes intézményeinket fejlesszük, gondozzuk, ápoljuk, erősítsük cs egyesítsük az anyagi, szellemi és erkölcsi erőket. De ez a helyzet megkívánja egyúttal azt is, hogy a külvédelmet illetőleg nemzeti érdekeinknek a nemzetközi politika terén való védelmére: felbonthatatlan, szilárd szövetségbe lépünk egy másik állammal és így alkossunk egy oly nagyhatalmat, mely elég erős arra, hogy érdekeinket kifelé megvédje s melyben elég erősek vagyunk mi arra, hogy ebben a nagyhatalomban érdekeinket érvényesítsük. *(Élénk helyeslés jobb- és baloldalon. Zaj.)*

fin azt gondolom, hogy ezeket a t. képviselő urak ott a túlsó oldalon helyeslik. Csak azt sajnálom, hogy maguktartása nagyon sokszor az én — lehet, hogy téves — meggyőződésem szerint ellentétben áll ezen törekvésekkel. Mert mi következik ebből a helyzetből? Mi egy nemzeti politikának a feladata ebből kifolyólag? *(Halljuk! Halljuk!)*

A nemzeti politika feladata befelé az erők gyűjtése, az intézmények kiépítése nemzeti és szabadelvű irányban. *(Zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Sokszor hallottuk már ezt!)* Ebben, azt hiszem, teljesen egyetértünk mindnyájan. *(Zaj a szélsőbaloldalon.)* Ugyancsak ennek a nemzeti politikának követelménye másfelől az is, hogy erősítsük azt a nagyhatalmat és annak nagyhatalmi állását, amely megvéd minket és amelynek keretében védelmet találunk a külvészélyek ellen és erősítsük saját nemcsak anyagi, de erkölcsi súlyunkat is ebben a nagyhatalomban. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

Ebből a szempontból tartom én szomorú jelenségnek azt, hogy különösen amióta a t. képviselő urak pártjukat is nemzeti pártnak nevezték el, pártjuknak címe maga is, de az a formula is, melyet a politikai életben előtérbe állítanak, arra kényszerít, hogy minduntalan olyan kérdéseket keressenek elő, melyekben magukat, mint másnál nemzetibb pártot tüntethessék fel, hogy minduntalanul apró jelenségekből táplálkoznak, melyeket igen sokszor mesterségesen nagyokká fűjnek fel azért, hogy ezzel felébbresszék a nemzetben nem a jogos önértetet, nem a jogos féltékenységet, *(Haltjuk! Halljuk! a jobboldalon.)* mely csak az erőnek forrása, hanem azt a beteges idegeskedést, mely soha nem az erőnek, hanem gyöngeségnek jele vagy legalább a gyöngeségnek hitét ébresztheti fel másokban s melynek hatása egyéb nem lehet, mint a bizalomnak, a viszonyaink konszolidáltsága iránti hitnek itt e Házban és künn való megingatása, *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Ellenmondás a baloldalon.)* Nem azért tartom én szomorú jelenségnek azt, hogy a képviselő urak szelídebb vagy durvább formában, de minduntalanul a nemzetietlenségnek, hazafiatlanságnak vádjával illetik a kormányt és a többséget, mintha egyénileg valami nagyon mélyen éreznők e megtámadás súlyát, mert a

közélet férfiúnak a méltatlan támadások ellen saját tiszta önértékeléssel kell vértézve lennie, *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* hanem szomorú jelenségnek tartom azért, mert erős meggyőződésem, hogy erős csorbát üt és kárt, tesz a nemzet erkölcsi vagyonában. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ennek az erkölcsi vagyonnak egyik legfényesebb drágaköve az a tudat, hogy Magyarországon vannak kérdések, amelyekben nincs és nem lehet pártkülönbség soha, hogy Magyarországon mindenki, egyesek és pártok mint egy ember készek síkra szállni Magyarország alkotmányos jogainak védelmére és másfelől, hogy Magyarországon egyesek és pártok törhetetlen hűséggel ragaszkodnak és fognak ragaszkodni jó és rossz napokban Magyarország koronás királyához. *(Élénk helyt s-lés és tetszés a jobboldalon.)*

Tudom azt, hogy *(Halljuk! Halljuk!)* ez a tény megvan, dinem elég, hogy megvan, hanem annak köztudomásra is kell jutni, mert csak abból, ha köztudomásra jut, meríthet maga e nemzet elég önbizalmat, csak ezáltal szerezhet másokkal szemben is oly erkölcsi súlyt, mellyel bizalmat ébreszt. és bizalmat érdemel. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)* Ép azért azt hiszem, hogy ha nemzeti politikát akarunk követni és pedig nemzeti politikát, nem a jelszavak, hanem a tettek mezején, el kell hagynunk azokat a vádaskodásokat, melyek csak csorbát ejthetnek a nemzet erkölcsi reputációján és fogjunk hozzá ki-ki saját elvei és saját meggyőződése szerint, de egymás hazafiségének kölcsönös tiszteletben tartása mellett a hasznos munkássághoz. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Az igen t. túloldalról többen lettek említést a parlamenti helyzetről. *(Halljuk! Halljak!)* Nemcsak én konstátálom, hanem mindnyájan egyaránt szomorúan konstátálhatjuk, hogy a parlamenti élet az utolsó években nemcsak a meddőség korszaka volt, hanem, hogy abban igen sok oly jelenet és jelenség fordult elő, amilyenre a múltban példát nem találunk és amelyeket, azt hiszem, mindannyian mellőzendőnek tartunk. *(Helyeslés jobb felől.)*

Én nem követem a t. képviselő urakat arra a t.erre, hogy kutassam, hogy ki ezeknek a jelenségeknek az oka? *(Egy hang a szélső baloldalon: Az az érdekes! Halljak! Halljak! a jobboldalon.)*

Meglehet, hogy érdekes és az is meglehet, hogy én ugyan a magam részéről kívánom, hogy ez így ne legyen, szükséges lesz még a jövőben ezzel is foglalkoznom. Ma azonban nem kívánok vele foglalkozni, fenntartom ezt magamnak későbbi alkalomra és fenntartom annyival is inkább, mert azt hiszem, teljesen jogosult lehet a bajok forrását is kutatni, a bűnösre is rámutatni, *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Nagy zaj és nyugtalanság a bal- és szélső-baloldalon.)*

De frivol eljárás nézetem szerint az, amely bűnöst vagy bűnbakot mutat ki és aztán nem csinál semmit. *(Helyeslés a jobb-*

oldalón.) Ha egyszer bajokat észleltünk, akkor a főkérdés nem a bűnösök megbüntetése, de a bajoknak elhárítása. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Élénk ellenmondások a baloldalon.)*

Madarász József: Mind a kettő! *(Zaj. Halljuk!)*

Tisza István: Apponyi Albert t. képviselőtársam rámutat egy módjára az orvoslásnak, amelyet bármennyire kívánjam is a polémiát mellőzni, nem hagyhatok szó nélkül. A t. képviselő úr azt mondja, hogyha egy kisebbség rakoncátlankodik, akkor oszlassa fel a kormány a képviselőházat, büntesse meg a nemzet azt a rakoncátlankodó kisebbséget. Ezt én egészen új teóriának tartom. Széles e világon még nem hallottam azt, hogy a kisebbségnek feloszlatási joga legyen. *(Mozgás a baloldalon.)* A feloszlatás jogosultsága igenis beáll konfliktus esetén a kormány és a többség között; de méltóztassanak megnézni, hogy mindenütt a világon, ahol a kisebbség rakoncátlankodott, jutott-e eszébe annak a többségnek a felosztáshoz folyamodni. *(Felkiáltások balfelől: Igen, a múlt évben! Zaj.)* vagy nem folyamodott-e ennél sokkal expedívisabb eszközökhöz? Ije ezzel a kérdéssel sem kívánok tüzetesebben foglalkozni, *(Nyugtalanság és felkiáltások balfelől: De csak halljuk!)* nem pedig azon okból, mert merültek fel a legközelebbi múltban egyes jelenségek, amelyekből őszinte benső örömmel kezdem azon reményt meríteni, hogy nem is fog kelleni itt e bajoknak különösebb orvoslásáról gondoskodni. Megtaláljuk ezen orvoslást azon egyszerű tényben, hogy visszatérünk a magyar parlamentárizmusnak régi, szép tradícióihoz, *(Úgy van! jobbfelől.)* hogy mindannyian pártkülönbség nélkül mellőzzük, megakadályozzuk, lehetetlenné tesszük az ilyen eljárást. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy nyugtalanság balfelől.)* Mindenütt a világon eminens kötelessége minden politikai férfinak és minden pártnak közreműködni a parlament méltóságának fenntartásán és emelésén, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* de különösen kötelessége minálunk. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Minálunk nemcsak a szabadjövőség kérdése a parlament nimbuszának fenntartása. *(Halljuk! Halljuk!)* Nálunk egyenesen a nemzeti létnek a kérdése ez, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* mert Magyarországon magyar nemzeti kormányzat más, mint parlamentáris kormányzat nem lehet. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

És mert Magyarország nem fog fennállhatni tisztán csak az anyagi erőre támaszkodva, ha Magyarország kormányzatának. Magyarország parlamentjének az az erkölcsi nimbusza, az az erkölcsi tekintélye nincsen, amellyel magához vonzza a többi nemzeteket, amellyel azok tiszteletét kivívja. *(Élénk tetszés jobbfelől.)* Azt hiszem, ezt várja tőlünk a nemzet, amely türelmetlen azért, hogy itt a reformmunka, nem keresem ma, kinek a hibájából, már hosszabb idő óta szünetel. A nemzet teszi kötelességünké, hogy mielőbb a hasznos reform tevékenységéhez folyamodjunk.

(*Úgy van! jobbfelől.*) Hogy pedig ezt megtehessek: a költségvetést megszavazom. (*Hosszas élénk tetszés és éljenzés jobb felől. Szónokot számosán üdvözlik.*)

32. 1892 dec. 17. országos ülés. — Az. 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás: még egyszer a nemzeti párt politikája. (Napló VII. 150. 1.)

Dec. 17-én Horánszky Nándor mond nagy beszédet. Bevezető részében Tisza István dec. 16-iki beszédével foglalkozik. Egyebek között úgy találja, hogy Tisza a nemzeti párt politikájára vonatkozólag sajátságos, különböző, elegyes és homályos álláspontokra helyezkedett. Beszéde különböző részeiben ugyanis elszórva a következőket mondotta: „A felvetett kérdések igen nagy részében vagy semmi, vagy legalább nem kardinális a pártok közötti eltérés“. Beszédének további folyamán azt mondotta, hogy készséggel elismeri, hogy azok egy része helyes, megvalósítható és megvalósítandó; másrésztől sajnálattal kell konstatálnia, hogy azok komoly válaszfalat képezhetnek közöttünk. Majd ismét a nemzeti párt politikáját homályosnak, elasztikusnak, magyarázhatónak tartotta, amibe, úgymond, minden belefér, mindent bele lehet magyarázni; majd végül a nemzeti párt nemzeti politikáját kicsinyesnek és oly rossznak tartja, hogy szerinte szomorú volna, ha a nemzet aspirációi ezeken a követelményeken túl nem mennének. Szóla szerint itt egy jó és ügyes kereskedővel állunk szemben, akinél minden kapható; politikai béke, ha kell, politikai háború, ha arra szükség van. Kapható homály, de kapható más is, az t. i., hogy ha a nemzet akaraterije Tiszát a politika fejlődésének azon végső eredményéhez fogja szorítani, hogy ezen politika megvalósulása elöl többé ki nem térhet és csődöt kell mondania, akkor a licitálóhoz fordulhasson. Ha Tisza egy megszorult politikai helyzetben előnyösnek tartja, hogy túlcitáljon, ez ellen szóla nem tesz kifogást.

Tisza István: T. Ház! (*Halljak! Halljuk!*) Szavaim értelmének helyreállítása céljából van szerencsém szót kérni. (*Halljuk!*) T. képviselőtársam felszólalása elején azon igen örvedetes Ígéretet tette, hogy teljes objektivitással fog beszédemmel foglalkozni s intencióimat, ahogy ő magát kifejezte, bona fide fogja akceptálni. Nagy sajnálatomra konstatálnom kell, hogy az igen t. képviselőtársam polémiája tulajdonképpen oda irányult, hogy beszédemből négy különböző helyen különböző kérdésekre mondoll passzust egymás mellé állított, ezekben ellentétet és homályt magyarázott bele, hogy ebből folyólag intencióimat gyanúsíthassa. Én t. képviselőtársamat csak arra kérhetem, illessze vissza ama négy passzus mindegyikét a maga helyére, olvassa el azokat még egyszer és akkor igazat fog nekem adni abban, hogy sem homály, sem ellentét, sem kétértelműség beszédemben nem fordul elő. (*Heyleslés jobb felől. Nyugtalanság balfelől.*) Én legalább ahelyett, hogy ezen passzusok felolvasásával a t. képviselőházat untatni akarnám, egyszerűen hivatkozom mindazokra, akik tegnapi beszédemet szíves figyelmükkel megajándékozni kegyesek voltak és azt

hiszem, hogy abban sem világossághányt, sem ellentétet fedezni még eddig senki sem tudott. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

De még egy dolog van, t. képviselőház, amely ellen határozotlan tiltakozom. T. képviselőtársam azt mondja, hogy én rájuk licitállok a képviselő urakra a nemzeti aspirációk terén. Méltóztásuk megengedni, én egyfelől azt mondtam, hogy a hazafiság, a nemzeti érzület tekintetében nincs közöttünk és nincs magyar ember és magyar ember közt különbség és nem szabad, hogy bármely oldalról kísérlet tétessék, hogy oly színben tűnhessünk fel, mintha különbség lehetne. Ez, azt hiszem, nem licitáció, hanem a limine kizárása és visszautasítása minden licitációnak. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A másik az, hogy igenis mondtam azt, hogy azok a pontok, amelyekre nézve a nemzeti vívmányokat gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam formulázta, bármily fontosak legyenek magukban véve, kicsinyek, részletesek arra, hogy a magyar nemzet aspirációit azokban lássuk kifejezve és mondtam különösen azt, hogy a magyar nemzet nem elnyomott nemzet, amelynek vívmányok, vagy vívmányocskák terén kellene aspirációit keresni, hanem a magyar nemzetnek megvannak jogai és a magyar nemzetnek törekvése nem lehet egyéb, mint ezen jogok alapján, amelyeket sem szűkíteni, sem tágítani nem kell, a nemzeti élet minden terén magát érvényesíteni. *(Élénk helyeslés.)*

Ezt mondtam t. képviselőház, sem többet, sem kevesebbet, ezt helyreigazítani, azt hiszem, kötelességem volt. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

33. 1893 jan. 18. országos ülés. — A belügyi tárca 1893. évi költségvetésének tárgyalása: Kodifikáló bizottság a közigazgatási reformjavaslatok kidolgozására. A reformjavaslat sorrendje. A közigazgatásnak mai keretében való megjavítása. (Napló VII. k. 429—432. 1.)

A belügyminisztérium 1893. évi költségvetésének tárgyalása alkalmával fejlődött kéthetes vita, mely 1893 jan. 13-án kezdődött, nem anyyira a függőben lévő közigazgatási reformjavaslatok (24) mikéntje, mint inkább személyes kérdések és főleg a folyó közigazgatás bajai és követelményei körül forgott.

Így mindjárt a vita első napján az ellenzéki Horváth Gyula kétségbevonta az új belügyminiszter, a mérnök-politikus Hieronymi Károly és munkatársai (gróf Andrássy Gyula és báró Jósika Samu államtitkárok) hivatottságát a különleges szakismereteket igénylő nagyfontosságú közigazgatási reformmú elkészítésére.¹

Hieronimi Károly belügyminiszter, (jan. 14.) Horváth Gyula kérdésére válaszolva, a reformjavaslatok előkészítésének módját illetőleg

---

¹ L. Tisza István nagyon meleghangú megemlékezését kitűnő politikai barátjáról, később minisztertársáról, Hieronymi Károlyról, kit Magyarország egyik legkiválóbb munkaerejének mond. összes munkáinak I. k. 536. sk. 1.)

odanyilatkozott, hogy nagy, szerves törvényjavaslatok szerkesztését egyedül csak a kebelbeli tisztviselőkre bízni nem lehet, mert ezektől lehetetlen megkívánni, hogy a folyó ügyek nagy halmaza mellett sok időt igénylő kodifikatórius munkát is végezzenek. De azért természetesen nem nélkülözheti és bevonja a gremiális tisztviselőket is a folyamatban lévő törvénykészítő munkába. Ami pedig a reformjavaslatok sorrendjét illeti, a kormány programjának megfelelőleg legelőször a közigazgatási bíróságra vonatkozó törvényjavaslat (50) előkészítésével foglalkozik. Mihelyt ezzel elkészül, azonnal a fegyelmi törvény revíziójáról gondoskodik és ezen törvénykészítési munkák befejezése után a községi törvény fog napirendre kerülni.

Közigazgatásunknak mélyen fekvő bajai vannak. Sokkul mélyebb bajai, semhogy azokat néhány főispán, néhány bűnbak feláldozásával orvosolhatnék, habár az adminisztráción azzal is kell segíteni, hogy gondosan megválasszuk a főispánokat. De a főbaj: a hatékony ellenőrzés hiánya. A legtöbb panasz a községi igazgatás ellen irányul, mert ennek ellenőrzése nem oly hatékony és éber, mint ahogy lennie kellene. A főispán, alispán és szolgabíró egyéb hivatali teendőik miatt képtelenek a községek ügyvitelét behatóan megvizsgálni. A földolog tehát a közigazgatásnak mai keretében való megjavítására az, hogy minden törvényes eszközt felhasználjunk az ellenőrzés minél hatékonyabb gyakorlására. Védi a főispáni kart az ellenzéki részről jövő méltatlan támadások ellen.

Gróf Apponyi Albert (jan. 16.) örömét fejezi ki azon, hogy a közigazgatási reformok megvalósításának sorrendje tekintetében a kormány a nemzeti párt álláspontját tette magáévá, habár persze végeredményben minden a benyújtandó reformjavaslatok tartalmi helyességétől függ. Ami a főispánokat illeti, a belügyminiszter is elismeri, hogy az 1886. törvény szerint a községek háztartásának és igazgatásának ellenőrzése a főispánnak egyik sarkalatos kötelessége volna. De vajjon azon főispánok, akik ezt a kötelességet elmulasztották, vonattak-e valaha felelősségre a kormány által? Miután pedig a főispánok a kormány bizalmi közegei, amelyeket beállíthat és visszahívhat tetszése szerint, magának a kormánynak szellemét semmi sem tükrözi vissza hívebben, mint a főispánok tevékenysége. Ha tehát a főispánok ellenőrzési kötelességüket sok törvényhatóságban következetesen elmulasztották, ez közvetve a központi kormányzat mulasztásának tekinthető. Miután a főispáni intézmény — nem egyes egyénekről beszél, hanem az intézményről — a maga egész szervezetében és működésében megtestesíti az ellenkezőjét annak, amit egy jó közigazgatástól várunk, természetes, hogy az ellenzék támadásainak célpontja éppen ez az intézmény, amelyről lehetetlen más hangon szólnia, mint az elkeseredésnek és a legnagyobb ellenszenvnek hangján.

A január 18-iki ülésen szólal fel Tisza István:

Tisza István: T. Képviselőház! A vita mai előrehaladott stádiumában kímélni óhajtom a t. Ház türelmét és idejét és csakis oly kérdésekkel kívánok foglalkozni, remélem, rövid felszólalásomban, melyeknek megvitatását ma gyakorlatilag célhozvezetőnek tartom. *(Halljuk! Az elnöki széket h. Bánffy Dezső elnök foglalja el.)*

T. Ház! Az első körülmény, mely mindnyájunk figyelmét

meg kell hogy ragadja, ha a belügyminisztérium működésével foglalkozunk, azon feladat nagysága, mely előtt ezen minisztérium igen tisztelt vezetője jelenleg áll. A belügyminiszter úrnak lehetőleg rövid idő alatt, sürgősen kell törvényjavaslatokat kidolgoznia és elkészítenie, melyek magukban foglalják egész közigazgatási szervezetünk mélyreható módosítását és változtatását, foglalkoznia kell a közigazgatási bíróság szervezésével, a fegyelmi joggal, de úgy gondolom, foglalkoznia kell az anyagi törvények előkészítésével is, amelyek a közigazgatási jog mezejének legnagyobb részén ma még hiányoznak s ott is, ahol megvannak, bizonyára kisebb-nagyobb revízióra szorulnak. De e mellett foglalkoznia kell — és éppen az adminisztráció terén e feladatot nem szabad kicsinyelni — azon utasítások kidolgozásával is, melyek a törvények ezen egész láncolatának végrehajtására nézve szükségeseknek fognak bizonyulni és amelyeknek jósága, vagy rosszasága talán nem eléggé méltányolt horderővel bír arra nézve, hogy maga, az elvileg leghelyesebb reform is az életben minő eredményre fog vezetni.

Mindezeknél fogva, úgy hiszem, a t. belügyminiszter úr előtt tárcája költségvetését illetőleg egyik legfontosabb kérdés az: hogy minő munkaerőkről gondoskodik ezen feladatok elvégzésére, és tökéletesen igazat adok a t. belügyminiszter úrnak abban, hogy arra a mai gremiumbeli személyzet elégtelen, az ezt a munkát fizikailag meg nem győzi és annak kiegészítésére van szükség, de úgy hiszem, hogy ezt a kiegészítést nemcsak az elmélet kiváló férfiak köréből, hanem a vidéki közigazgatás kiváló férfiainak köréből is kell keresni (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Azt hiszem, ez különös fontossággal bír nálunk, ahol a dolog természetéből kifolyólag — miután a belügyminisztérium tisztviselői nem képeznek egy státust a vidéki tisztviselői karral — ma a belügyminisztériumban létező kitűnő férfiaknak azon nagy hátránnyal kell megküzdeniök, hogy a vidéki közigazgatást jóformán csak az aktákból ismerik, (*Úgy van! Úgy van!*) és azt hiszem, valóban nem volna kidobott pénz, ha már a jövő költségvetés előtt igen t. barátom, a belügyminiszter, egy kodifikáló bizottságot létesítene belügyminiszteri tisztviselőkből, az elmélet kiváló férfiainból és a vidéki közigazgatás kiváló férfiainból, amellyel kidolgoztatná úgy a törvényjavaslatokat, mint azon utasításokat és rendeleteket, amelyek a törvény végrehajtására szükségesek. Azt hiszem, hogyha ez a bizottság felállítatnék, annak mindjárt lehetne egy igen üdvös, hogy úgy fejezzem ki magamat, retrospektív munkát adni, amennyiben meg lehetne bízni a ma fennálló elvi természetű és jogszabályokat tartalmazó összes utasítások és rendeletek revíziójával és, nézetem szerint, nagyon sokat lehetne elérni, ha ebben oly férfiak működnének közre, akik ezen utasítások hatását künn az életben a legkisebb detailokig ismerik.

Tudjuk mindnyájan, hogy közigazgatásunknak egyik, ha csak másodrendű, de nem jelentéktelen baja az, hogy a közigazgatási tisztviselő elvész a lajstromok, kimutatások, nyilvántartások és jelentések tömkelegében, és ezen tömkelegből csak oly férfiak vezethetnének ki bennünket, akik maguk ezen vidéki közigazgatás részleteit magából az életből, évtizedes gyakorlatból ismerik. (*Helyeslés.*)

Legyen szabad, t. Ház, most áttérnem a reformjavaslatok sorrendjének kérdésére. Őszintén megvallom, hogy a sorrend kérdésének nem tulajdonítok oly nagy fontosságot, mint különösen az igen t. ellenzék. Ami kiváltképpen a községi és megyei reformok végrehajtását illeti, azt hiszem, hogy a kettő közt oly szoros összefüggés van. (*Úgy van! Úgy van jobb felől.*) hogy meglehetősen közönyös az, vájjon egy évvel előbb fog-e az egyik törvényjavaslat törvényerőre emelkedni. Kellőleg végrehajtva csakis akkor lesz mindkettő, hogyha úgy az egyik, mint a másik életbelépett. (*Helyeslés jobbfelől.*) De, t. Ház, legyen szabad arra a körülményre utalnom, hogy van egy feladat igenis, amely feladatot nemcsak sürgetendőnek, hanem elsősorban kiemelendőnek tartok, azért, mert egyfelől annak végleges megoldására nagyon hosszú idő szükséges, másfelől meg lehel tenni már ma a kezdeményező lépéseket megoldására, aminthogy azok, bár csekély mértékben, de tényleg megtétettek. Azt hiszem ugyanis, hogy közigazgatásunk mai bajai, ha nem is egészben, de jelentékeny részben a személyzet elégtelenségére és a rossz díjazásra vezethetők vissza, és úgy gondolom, hogy addig is, amíg a reform elvi jelentőségű részletei megvalósíthatnak, pénzügyi eszközökkel sokat lehet elérni abban az irányban, hogy közigazgatásunk átmenetileg is jobb legyen.

Legyen szabad e tekintetben a járási főszolgabírói hivatalra utalnom, mely határozottan mostoha gyermek, legrosszabbul dotált és legrosszabban berendezett szerve a magyar államnak. Aki a járási főszolgabíró teendőit ismeri, aki figyelembe veszi, hogy egyebet ne említsek, mikép a járási főszolgabírói hivatalnak 178 különféle nyilvántartást kell vezetnie — nem állok jót érte, hogy nem többet is, de többet nem tudtam összeszedni — és hogy újabb időben a járási főszolgabírónak községenként egy olyan kérdőpontokba szedett jelentést kell szerkesztenie a községek ügykezelésére nézve, amely óriási munkát ad és az akták oly tömegét eredményezi, amely nagyságánál fogva semmiféle gyakorlati célra nem alkalmas, s aki már most ehhez hozzáveszi, hogy a járási főszolgabírónak kötelessége volna és szerintem talán ez a legfőbb kötelessége, hatékony ellenőrzést gyakorolni az egyes községek felett, az igazat fog nekem adni abban, hogy az a személyzet, amely a főszolgabírói hivatal rendelkezésére áll, merőben elégtelen arra, hogy az a szolgabírói hivatal teljesítse köz-

ponti teendőit és amellet kellően ellenőrizhesse a községek ügyvitelét is. (*Helyeslés jobbfelől.*)

És legyen szabad közbevetőleg megjegyezmem, hogy igen t. képviselőtársam, gróf Apponyi Albert, valóban méltatlan támadást intézett a főispáni kar ellen és a főispáni kar címén a kormányzat ellen is akkor, amidőn a községi ellenőrzés mulasztásai és hiányai miatt elsősorban a főispánokat és a főispánokat kinevező minisztert tette felelőssé.

T. képviselőtársam azt mondja, hogy az 1886-iki törvény egyik kiváló kötelességévé tette a főispánnak a községi ügyvitel ellenőrzését. Legyen szabad az 1886-iki törvény illető szakaszára utalnom, amely kötelességévé teszi a főispánnak, hogy megvizsgálja a központi és járási hivatalokat és hozzáteszi: „Ezen felül egyes községekben megtekinti a hivatalos eljárást“. Ez tehát nem jelent és nem is jelenthet egyebet, mint azt, hogy a főispán stichpróbákat tehet az egyes községekben, meggyőződván, hogy az alárendelt közegek: a főszolgabírák, akiknek kötelessége a községek ellenőrzése, mikép teljesítik feladatukat.

Helyesen utalt az igen t. belügyminiszter úr arra, hogy teljes lehetetlenség, hogy egy főispán, akinek 300—500 községe is van, hogy ezek mindegyikében gyakorolja az ellenőrzést. A községek ellenőrzése a főszolgabírói hivataloknak van kötelességévé téve, de hogy ezen főszolgabírói hivatalok ma azon ellenőrzési kötelességet kifogástalanul nem teljesítik, ezért sem a főszolgabíró, sem annak más felettes hatóságát, nézetem szerint, felelőssé tenni nem lehet. Mert mindaddig, míg a járási hivatalok személyzete szaporíthatni nem fog, fizikai lehetetlenség, hogy a számos községekkel bíró főszolgabírói hivatalok ezen kötelességüknek megfeleljenek.

Nézzük most, t. Ház, hogyan állunk a fizetés dolgában. Megvallom, csodálom azt, hogy nagyobb reszenszust nem keltett az országban, nagyobb figyelmet nem ébresztett az az óriási aránytalanság, amely még a rosszul dotált egyéb tisztviselői állásokhoz képest is a főszolgabírói fizetésre nézve fennáll. Hiszen vonjuk le a főszolgabírói fizetésből azt, ami neki múlhatatlan kiadása, azt, hogy a legtöbb helyen tetemesen reá kell fizetnie az irodai áltálynra, rá kell fizetnie a hivatali helyiség bérletére és az úti áltálynra; és azt hiszem, aki a viszonyokat ismeri, nem fog más eredményre konkludálni, mint arra, hogy a főszolgabírónak saját fizetése gyanánt alig marad meg néhány száz forintja; (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) úgy, hogy merem állítani, hogy a megyékben az összes árvaszéki ülnökök, a magasabb fizetéssel ellátott aljegyzők, de még a főszolgabíró alá rendelt szolgabírák is jobb fizetéssel bírnak. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalom.*) Hogyan kívánhatjuk aztán az ilyen embertől, aki bizonyos tekintélyt megkívánó állást tölt be, aki többnyire meglelt, családos ember, hogy 6—8

száz forint fizetésből élhessen úgy, hogy teljesen intakt maradjon nemcsak becsülete, hanem állásának tekintélye, méltósága is és hogy e mellett talán koplaló gyermekeinek láttára megőrizze munkaképességét. Azt hiszem, még a mostani tisztviselői kar, a mostani főszolgabírói kar is egyik napról a másikra sokkal nagyobb munkaképességet fog tanúsítani és jobban fog eljárni kötelességében, amely percben legalább ezen nyomasztó anyagi gondoktól megszabadul. Mert, hála Istennek, a legritkább kivétel az emberek közt az olyan jellemtelen ember, aki kényszerítő szükség nélkül is megalkuszik becsületével, de a legritkább kivétel az olyan katói jellemű ember is, aki borzasztó megpróbáltatások közt is rendületlenül teljesíti éppúgy kötelességét, mintha ezen gondok nem emésztenék. Az emberek nagy többsége jobban vagy rosszabbul tölti be helyét a viszonyoknak kedvező vagy kedvezőtlenebb volta mellett és ha az embereket nem akarjuk sem jobbaknak, sem rosszabbaknak hinni, mint amilyenek, akkor be kell látnunk, hogy a tisztviselői kar munkaképességének javítására egyik legszükségesebb lépés a fizetések felemelése. Erre, amit senki bensőbb örömmel nem üdvözölhet, mint én, az első lépés megtörténik már a tisztviselői fizetések javításáról szóló törvényjavaslatban. Ismétlem, senkinek sem okozhatott öröndetesebb meglepetést, mint nekem, hogy a t. kormány megalakulásának első pillanatában kezébe vette ezt a dolgot és erre nézve ígéretet tett. Elismerem azt is, hogy a mai költségvetés keretében ezen a kezdeményezésen túlmenni bajos volna és csak arra kérem a t. kormányt, hogy ezt csak első lépésnek tekintse és hogy lehetőleg már a jövő évi költségvetés betérjesztése alkalmával elsősorban vegye komoly megfontolás alá a járási hivatalok személyzetének szaporítását és azt, hogy a járási közigazgatási tisztviselők fizetése legalább némileg arányba hozassák más állami hivatalnokoknak, pl. a bírósági tisztviselőknek fizetésével. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Azt tartom, t. Ház, hogyha azt a több kiadást már a jövő költségvetésbe beállítjuk, még pénzügyi szempontból sem származik ebből hátrány; mert, nézetem szerint, pénzügyi politikánkban nemcsak arra kell törekednünk, hogy óvakodjunk minden mellékes kiadástól, de arra is, hogy teremtsük elő és biztosítsuk azon jelentékeny költségföllet fedezetét, amelyre a nagy reformmá megalkotásánál szükségünk van. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És ha ezt a célt tartjuk szem előtt, akkor azt hiszem, hogy pénzügyileg sem hátrány, ha budgetünkben már most jelentékeny tételeket veszünk a végleges reformok céljaira igénybe, mert ezzel könnyebbé tesszük háttérbe szorítását a mellékes kiadásoknak, oly igényeknek, melyek lehetnek üdvösek és fontosak, de amelyek fontossága a nagy reform mellett eltörpül. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

De, t. Ház, elértünk ezzel egy más eredményt is. Teszünk ugyanis kezdeményező lépést egy olyan irányban, melynek megoldása a legnagyobb nehézségekbe ütközik. *(Halljuk! Halljuk!)*

A közigazgatási bajok egyik forrása már ma is az, hogy fiatalságunk csak itt-ott mutat hajlamot a közigazgatási pályára s a törvényhatóságok legnagyobb részéből ismételten hangzik a panasz, hogy a megüresedő állásokat kellőleg betölteni nem tudják. Nagy baj rejlik ebben ma és egyúttal nagy nehézséget képez ez a reform életbeléptetésére nézve is, mert nekünk évtizedekre lesz szükségünk arra, hogy teljesen kipótolhassuk azon hiányokat, melyek a mostani korszakban beállottak, midőn t. i. megfelelő fiatal erők a közigazgatási pályára nem lépnek. *(Így van! a jobboldalon.)*

E bajon — nézetem szerint — gyökeresen és véglegesen csakis a kinevezési rendszer behozatalával fogunk segíteni. *(Helyeslés jobb felől. Ellenmondások a szélső baloldalon.)* De arra nézve, hogy legalább némileg segítsünk a bajon, finánciális eszközökkel sokat érhetünk el, és ezért egy napot sem szabad elmulasztani abban a tekintetben, hogy ösztönzés nyújtassék a fiatalság színc-javának, hogy keressék fel ezt a pályát, melyen új tér nyílik előtte, amelyen azoknak, kik most igaz hivatottsággal, egész lelkesedéssel fekszenek neki és állanak a közigazgatás szolgálatába, valóban szép és fényes jövő Ígérkezik. *(Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.)*

Ezek voltak azon igen szerény, gyakorlati természetű észrevételeim, melyek megtétele végett felszólaltam. Végezetül csak egyetlenegy megjegyzést legyen szabad tennem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ismételten és ismételten látjuk a törekvést arra, — hogy a t. ellenzék által használt kifejezést alkalmazsam én is, — hogy a múlt és jelen korszak férfiai, kik itt egy párton ülnek, egymással ellentétbe állíttassanak, hogy köztük az irigység és bizalmatlanság magvát hintsék el. *(Élénk ellenmondás a szélső baloldalon.)*

Madarász József: Maguk csinálják! *(Zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb felől.)*

Tisza István: Azt hiszem, hogy egy élő nemzet nagy pártjaiban, amelyeknek együtt kell élniük, együtt kell fejlődniük és haladniuk a nemzettel, változnak a viszonyok, változnak a politikai feladatok, változnak a rendelkezésre álló eszközök és némi részben változnak, fejlődnek és átalakulnak az eszmék is. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon.)* És azt hiszem, kardinális tévedés az eszmék ezen átalakulásában ellentétet látni és nem fejlődést. *(Tetszés jobb felől.)* Hiszen, t. Ház, a nemzetek és pártok életében egyik kormány a másikat s egyik korszak a másikat nem azért váltja fel, hogy lerombolja azt, amit elődje alkotott, hanem

azért, hogy ráálljon arra az alapra, melyet elődje teremtett, úgy, hogy fenntartsa abból, ami jó s javítsa benne azt, ami nem megfelelő, hogy így elődje vállairól indulva, magasabbra emelkedjék, tovább haladjon a közös cél megvalósítása felé. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*)

Éppen azért, mert így fogom fel a kérdést, hiszem és reményiem, hogy az a dicséretes törekvés nem fog eredményre vezetni; hogy itt, ezen a párton nem fog senki a múltba visszamenő rekriminációkba bocsátkozni, (*Élénk mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) hanem teljes lelkesedéssel küzdeni fogunk az előttünk álló nagy célok elérésére. A költségvetést elfogadom. (*Élénk helyeslés jobb felől.*)

Tisza István az 1893. évi állami költségvetés részletes tárgyalása alatt még egyszer felszólalt és pedig a vallás- és közoktatásügyi tárca vitájánál, március 13-án. Habár időközben két más törvényjavaslat tárgyalásában is részt vett, melyek a budget részletes vitájának befejezése előtt közbevetőleg tárgyalattak: az összefüggés kedvéért ezúttal kivételesen eltérünk a kronologikus sorrendtől és a következőkben először márc. 13-iki felszólalásával foglalkozunk.

34. 1893 március 13. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1893. évi költségvetésének tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás: még egyszer a komáromi ünnepélyről és a Szapáry-kormány válságáról. (Napló X. k. 158—160. l.)

Mielőtt a kormány az egyházpolitikai törvényjavaslatokat előterjesztette, az idevágó kérdések tárgyalására még egy utolsó alkalmat szolgáltatott a kultusztárca 1893. évi költségvetésének vitája, mely 1893. március 7-től 23-ig tartott. Az ellenzék részéről egyesek — mint már többször — ezúttal is habozást és következetlenséget vetettek a kormány szemére, a felekezeti béke feldulásávní vádolják. A kételyek elosztatása, az ország nyugalma érdekében sürgetik a törvényjavaslatok mielőbbi benyújtását.

A tartalmas és nevezetes egyházpolitikai vitába Tisza István érdemi- leg nem szólt bele. Mindössze Polónyi Géza beszéde készítette személyes kérdésben való felszólalásra. Ezért a vita érdemét itt nem ismertetjük, csakis Polónyi beszédére szorítkozunk.

Polónyi Géza (márc. 13.) egyebek között ismét támadást intézett a „Tisza-klikk“ ellen s újból rátért a Szapáry-kormány bukására és a komáromi ünnepélyre (30.). Egy jó tanáccsal kíván — úgymond — szolgálni a kormánynak és a Háznak. Az egész egyházpolitikai háborúnak egy igazi oka van: nem a katolikusok és protestánsok közötti ellentét, hanem az, hogy itt harc folyik a protestantizmust saját hatalmi érdekeire felhasználó klikk és az ország között. Diszkreditált, lejárt múmiák siettek megbuktatni egy miniszterelnököt csak azért, hogy saját hatalmi érdekeiket a vallás legszentebb érdekeinek leple alatt védelmezzék. Foglalkozik újból az 1892 szeptember elején tartott komáromi ünnepélyvel és felolvassa Papp Gábor rét, püspök által a dunántúli egyházkerület közgyűlése elé terjesztett évi jelentésnek egy részét, mint kétség-

telen bizonyosságát annak, hogy nemcsak a katolikus püspökök között vannak az ország érdekeiről megfélekedező intoleráns egyének.¹ Ez a jelentés, mely lazító tartalmú az egész katolikus egyház, a klérus és a primás ellen, idevonatkozólag ezt mondja: „Mindezek intőjelek, éberségre, vigyázatra s arra intenek, hogy ha esetleg az állam meghajol a renitens papság előtt, ha az 1868:LIII. t.-eikkot akár megváltoztatja, akár végre nem hajtja s így annak megrontását lehetővé teszi: ez a ránk nézve kedvezőtlen helyzet minket készületlenül ne találjon s a bekövetkező, ránk nézve veszélyeket rejtő időszakban ott keressük a fenntartó erőt, ahol egyedül található az fel, hol őseink kemény megpróbáltatások idején keresték és föl is találták, keressük önnön magunkban“.

Ez tehát hadüzenet az államnak arra az esetre, ha az 1868:LIII. t.-e. 12. §-át módosítja. Felhívás Magyarország protestánsaihoz, hogy legyenek készen, ha kell, harcolni is. Hogy ennek a szózatnak valóban ez az értelme, mutatja Tisza Istvánnak ez alkalommal mondott pohárköszöntője is. Ez a pohárköszöntő a gyorsírói jegyzetek szerint így szól: „Nagyon tetszett Tisza István beszéde is, ki hosszas unszolásra kelt csak fel. Több ízben hangsúlyozták, — mondta, — hogy a protestantizmus és a nemzeti törekvések egyet jelentenek. Volt egy idő, amidőn a nemzeti eszmét az államhatalom ellen kellett szolgálni. Ez mögöttünk van, de ha megint jönne olyan idő, nem kételkedem benne, hogy ma is úgy cselekednénk, mint elődeink. Ma azonban nemcsak a nemzettel, az államgépezettel is együtt kell működnie a protestantizmusnak. Ebben rejlik az állam ereje és a mi erőnk is. A legnagyobb szerencsétlenség volna, ha azzal felelnénk a katolicizmusnak, hogy egyirányú felekezetiességgnek más irányút állítanánk szembe. Harcoljunk ellenük ne protestáns szempontból, de államiból. Az állam és a protestantizmus közötti szövetségre üríti poharát“.

Már most mi következik ebből? Ha ott, ahol Tisza István az állam és a protestantizmus közötti szövetségről beszélt és ott, ahol az 1868. törvény módosítása esetére az állam elleni harcra szólítják fel a protestáns híveket, megjelenik nemcsak Tisza Kálmán, hanem a főgondnoki jubileuma alkalmából őt. üdvözlő táviratban a király is; ha ezzel kapcsolatban tudjuk, hogy a kormány létalapját egyházpolitikai kérdések alkotják és hogy a kormány képviselője Bécsben a Felső személye körüli minisztere, gr. Tisza Lajosra bízott: akkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy jogosult az a feltevés, hogy Szapárynak a miniszterelnökségből való kinullázásánál a hatalmi érdekek játszanak a vallási érdekek felhasználásával egy lejárt klikk szolgálatában. Mert nagyon különös az, hogy noha a Szapáry-kormány a legnagyobb mértékű fiaskót csinálja a Hentzi-szobor megkoszorúzási tervével (30.), addig, míg a miniszter-

---

¹ Mikor Polónyi Papp Gábor püspöki jelentésének olvasásába kezdett, közbeszól Molnár Béla: „Hát a Schopper levelét is fel fogja olvasni?“ Ennek magyarázata az, hogy Schopper György roznói püspök (ki arról volt nevezetes, hogy 1872 végén a római pápa csalhatatlanságára vonatkozó vatikáni zsinati határozatokat megyéje papsága között, a királyi tetszvény-jog sérelmével, szétosztotta s ezért Trefort kultuszminiszter által írásbeli megrovásban részesült), az 1891-iki újév alkalmából levelet írt egyházmegyéje papjaihoz, amelyben a polgári házasság elleni küzdelemre buzdítja, a papságot. (Szilágyi Dezső Beszédei, II. k. 245. 1.)

elnök be nem adta lemondását, szolidaritásban állnak vele, de mikor megbukott, sem a miniszterek, sem a szabadelvű párt tagjai nem voltak vele többé szolidaritásban. Szapáryt megbuktatták azok, akik segítették őt belevinni abba a csávába, melyet a Hentzi-szobor ügye teremtett. Ezek veszélyeztetik egyedül a vallásbékét. Ezekről szabaduljon a többség és a kormány. Ezt a jó tanácsot adja.

Polónyi Géza hosszú beszédéből vett azon helyek ismertetése után, melyek Tisza Istvánt ugyancsak a március 13. ülésen személyes kérdésben való felszólalásra indították, még csak egy közbeszólás igényel magyarázatot. Tisza alább következő replikája alatt ugyanis egy hang közbeszól: „Mi hír Rómából?” Ez célzás volt Asbóth Jánosnak, a kormány egyházpolitikája miatt az 1893. év elején a szabadelvű pártból kilépett képviselők egyikének, arra a „leleplezésére“, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök korában a ni mai pápához folyamodott támogatásért s ennek fejében megígérte, hogy a keresztény-zsidó házasságról szóló törvényjavaslatot, melyet a főrendiház kétszer elvetett s a kormány visszavont, többé nem terjeszti elő. Asbóth szerint a pápa szívesen teljesítette ezt az óhajtatást és Tisza Kálmán az akkor küszöbön, álló választásoknál (1884-ben) a pápa támogatásával fényes győzelmet aratott.¹

Tisza István válasza Polónyi Géza beszédére a következő:

T. Ház! Polónyi képviselő úr megemlékezett a komáromi ünnepélyekről, személyemnek és egy ott elmondott pohárköszöntőmnek felemlítésével. Legyen szabad közbevetőleg egy dolgot konstatálnom, hogy t. i. az a másik nyilatkozat, melyre hivatkozott, nem az ünnepélyen mondatott el, vagy olvastattott fel, hanem azon egyházkerület püspökének évi jelentésében foglaltatik, mely ezen ünnepéllyel semmi összefüggésben nem áll. És éppen néhány napja lett elismerve olyan valaki részéről, aki szintén jelen volt az ünnepélyen, hogy igaz. ezen jelentésben található éles nyilatkozatok, de azok is mindenesetre sokkal szelídebbek, mint a római katolikus egyháznagyok által imittamott használt kifejezések. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj a bal- és szélső baloldalon.)*

Ami már most az én pohárköszöntőmet illeti, itt mindenekelőtt figyelmeztetnem kell a képviselő urat egy körülményre, melyről valószínűleg nem bírhatott tudomással, hogy t. i. pohárköszöntőm elmondásakor gyorsírók már nem voltak jelen, és így azon feljegyzés, mely a lapokban megjelent, nem gyorsírói feljegyzés, hanem egy jelenvolt újságíró által emlékezetből elkészített kivonat. A másik dolog, amely a képviselő úrnak elkerülte figyelmét, az, hogy nyomban az ünnepély után erre felhivatván, pohárköszöntőmet magam megírtam, és az egész terjedelmében

---

¹ I. idevonatkozólag Asbóth János márc. 9. beszédét és Tisza Kálmán márc. 10-iki nyilatkozatát, amelyben Asbóth vádját, mint valótlanúságot meghatározottabban visszautasítja a képviselőházi Napló X. k. (38. és 85. lapján. Erről a „leleplezési ügy“ről l. még Szilágyi Dezső Beszédeinek II. kötetét., 255—256. l.

nyomtatásban megjelent azon emlékkönyvben, mely az ünnepélyről kiadatott.

Polónyi Géza: Csak protestánsoknak adatott ki!

Tisza István: A képviselő úr saját magam iránti kötelességemmé teszi, hogy gondoskodjam róla, hogy e szöveg az összes lapokban, vagy azoknak legalább csak egy részében megjelenjen. Abból megfogja látni a képviselő úr, és a Ház minden tagja, hogy azon köszöntőben, — ez különben ama némileg inkorrekt feljegyzésből is kitűnik, — az eszmemenet ez volt: A magyar protestantizmus a magyar nemzeti ügygel mindig elválhatatlan szolidaritásba helyezte magát. Volt idő, midőn e szolidaritásban a küzdelmet a nemzeti és felekezeti jogokért az államhatalom ellen kellett kivívnia. Ma alkotmányos kormányunk lévén, szövetségéstársat, és nem ellenséget kell látnunk a kormányban. Megemlékeztem továbbá arról, hogy egy felekezetenek nem összes tagjai, hanem csak kisebbsége részéről látunk irányzatokat, melyek felekezeti szellemet akarnak a közéletbe bevinni. És én óva intettem az ott egybegyűlt protestánsokat, hogy ez egyoldalú felekezetiséggel ne másoldalú felekezetiséget helyezzenek szembe, hanem a magyar liberalizmushoz és a magyar állam tekintélyéhez ragaszkodó állásponttól soha, semmi körülmények közt le ne térjenek, melyet mindnyájunknak, bármely felekezethez tartozunk, e kérdésben el kell foglalni. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És biztosíthatom a t. Házat arról, hogy úgy mint eddig, néha nehéz körülmények között küzdöttem saját egyházam kebelében azért, hogy ez az álláspont diadalmaskodjék; ezt fogom tenni a jövőre is. *(Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélső baloldalon.)*

A t. képviselő úr megemlékezett azokról is, akik gróf Szapár Gyula miniszterelnök úrnak egyideig buzdó követői voltak, míg tőle a múlt év őszén elváltak. Miután én azok közé sorolom magamat, kik gr. Szapáry Ovid a miniszterelnök urat politikai téren több éven keresztül egész erővel támogatták és követték, *(Zaj és felkiáltások a szélső balról: Ez már nem személyes kérdés!)* és ezen politikai támogatásomat tőle kénytelen voltam múlt év október vagy november havában megvonni... *(Folytonos zaj a szélső baloldalon.)* Zavarom talán Szalay képviselő urat? *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Ez nem személyes kérdés! Majd mi is így beszélünk! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Miután én is azok közé tartozom, kik ezen politikai támogatásomat gr. Szapáry Gyulától megvonni kényszerültem, legyen szabad ebben a tekintetben is egy rövid megjegyzést tennem. Én azt hiszem, hogy a politikai támogatás megvonásának jéga... *(Zaj a szélső baloldalon. Felkiáltások: Ez nem személyes kérdés. Egy hang: Mi hír Rómából?)* Én azt már láttam, hogy valaki magát egy állítással blamírozta, de ha ez a blamage már megtörtént, hogy egy más utána csinálja, az mégis csak szokatlan dolog.

Gr. Károlyi Gábor: A pápáról beszél! (Felkiáltások a szélső baloldalon: Ez nem személyes kérdés! Csináljon az elnök rendet!)

Elnök: Kérem a képviselő urat, szíveskedjék beszédét röviden befejezni. (Egy hang a jobboldalon: Akkor végzi, mikor akarja! Felkiáltások a szélső baloldalon: Beszéljen holnap, de nem szólhat személyes kérdésben! Nagy zaj.)

Tisza István: T. Ház! Én magamra nézve a politikai támogatás jogát és kötelezettségét úgy fogtam fel eddig, és úgy fogom fel ma is, hogy az ember köteles teljes kitartással és teljes erélyel támogatni azon férfiút, (Hosszan tartó zaj a bal- és szélső baloldalon.) vagy azt a kormányt, mellyel a politika kardinális kérdésére nézve egyetért; de beáll a szakítás kötelessége akkor, hogyha egy kardinális fontosságú politikai kérdésben véleménykülönbség áll fenn. (Igaz! Úgy van! a jobboldalon.) Nem kell most elmondanom, el lett mondva elégszer. (Felkiáltások a szélsőbalon: Az elnök úr utasítsa rendre! Megtartjuk a házszabályokat vagy sem? Folytonos nagy zaj.)

Elnök: Kérem a képviselő urat beszédét bevégezni.

Polónyi Géza: Holnajt igen szívesen meghallgatjuk, de ez már nem személyes kérdés!

Tisza István: Bocsánatot kérek, én azt hiszem, hogy ez szigorúan személyes természetű megjegyzés ...

Ugron Gábor: Az önhittség teszi személyes kérdéssé. (Nagy zaj és mozgás a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)

Tisza István: ... és biztosítom a t. képviselő urakat, hogy már rég bevégeztem, volna, ha a t., képviselő urak meghallgattak volna. Én gr. Szapáry Gyulát és kormányát teljes kitartással és erővel támogattam addig, amíg egy kardinális politikai kérdésben ellentétbe nem jöttünk egymással, és kötelességemmé nem vált, hogy támogatásomat tőle megvonjam, és azt hiszem, ma is tisztában lehet mindenki aziránt, hogy igenis azon pártot, amelyhez tartozom, teljes erővel támogatom ... (Folytonos zaj a bal- és szélső baloldalon.)

Polónyi Géza: Éljen! (Zajos derűlttség a baloldalon.)

Tisza István: ... és ezen támogatásnak azon egy feltétele addig tart és akkor szűnik meg, amidőn legnagyobb sajnálatomra itt is egy politikai kérdésben való lényeges eltérés áll be. Azt hiszem, ez a politikai morál egyik alapfogalma.

Thaly Kálmán: Most a politikai morált magyaráztatja! Ez nem személyes kérdés! (Folytonosan tartó zaj és nyugtalanság a bal- és szélsőbalon.)

Bartha Miklós: Kérem az elnök urat, méltóztassék a házszabályoknak érvényt szerezni! (Helyeslés balfelől. Felkiáltások jobbfelől: Rendre! Rendre!)

Elnök: Kérem ne tessék közbeszólani. (Hosszantartó nagy zaj.)

Bartha Miklós: Itt senkinek sincsen kiváltsága!

Tisza István: Ennek felelt meg mindazok magatartása ...
(*Zaj a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Ugron Gábor: Ez nem személyes kérdés! Kérem ne éljenek vissza a türelmünkkel. (*Nagy zaj és mozgás a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb felől.*)

Elnök: Tessék a személyes kérdésnél maradni és bevégezni, különben kénytelen leszek a szót megvonni. (*Helyeslés balfelől.*)

Tisza István: Legmélyebb tisztelettel fogadom az elnök úr részéről kapott figyelmeztetést és csak azt kérem a t. Háztól, hogy legyenek szívesek a félbenmaradt mondat végét meghallgatni. (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon. Egy hang a szélsőbalon: Csak röviden végezzen.*) Ez nem öntől függ. Ez a tényállás, amely ismételtelen elmondattott, amely nyilvánvaló lehet mindenki előtt; de ma már vannak olyanok, akik ezen tényállás előtt szemet hunynak, akik ezen teljesen korrekt és kielégítő magyarázatát az eseményeknek, mely nyilvánosan előadott tényekből meríthető, ignorálják, (*Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon.*) és azután tudja Isten miféle furfangos módon mesterkéltséget keresnek arra, hogy mindazokat, akik ebben eljárak, gyanúsítsák. Ezekkel szemben csak annyit jegyzek meg, hogy ez nem üthet csorbát azokon, akik ily eljárást követtek, hanem furcsán jellemzi azokat, akik ezen eljáráshoz folyamodtak. (*Helyeslések a jobboldalon.*)

35. 1893 febr. 7. országos ülés. — Az állami tisztviselők stb. illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. Házsabályvita. (Napló, VIII. k., 366. 1.)

Az állami tisztviselők stb. illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat (1893:IV. t.-c.) tárgyalásában Tisza István nem vett részt, mindössze az azzal kapcsolatban febr. 7-én keletkezett házsabályvitába szölt bele.

Ugyanis a szólásra következő Issekutz Győző az idő előrehaladott voltára való tekintettel kérte, hogy beszédét a másnapi ülésen mondhasssa el.

Az elnök megjegyzi, hogy a házsabályok világos rendelkezése szerint, ha valamelyik képviselő háromnegyed kettőkor következik szólásra, kérheti a Háztól, hogy beszédét másnapra halaszthassa. És miután a Háztól függ erre az engedélyt megadni vagy meg nem adni s a Ház kívánságát nem tudja kivenni, szavazással kell dönten.

Polónyi Géza erre házsabályvitát provokál.

Elnök: „Miután az eddigi — nézetem szerint helytelen — gjaorlat a házsabályok (t. i. az 1887. házsabályok) 176. 5-ára való hivatkozással azt is megengedi, hogy holnap határozzunk afelett, hogy valaki még ma tartsa-e meg beszédét vágj sem: szomorú kötelességemnek tartom jelenteni, hogy húszt képviselő úr azon kérést adta be, hogy e kérdés felett holnap szavazzunk“.

Tisza István: T. Ház! A házsabályokhoz kívánok szólani. (*Nagy zaj.*) Én egyszerűen csak konstatálni akarom azt, hogy a

házsabályok illető szakasza értelmében a képviselő azt, hogy beszédét a holnapi napra halaszthassa, csak háromnegyed kettő után kérheti, (*Zaj balfelől.*) és hogy akkor, amikor a t. képviselő úr e kérdést a Házhoz intézte, a Ház óráján, (*Nagy zaj a bal- és szélsőbalon.*) mely pedig néhány perccel siet, még alig múlt el félkettő öt perccel. (*Élénk ellentmondások a bal- és szélső baloldalon.*) *Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Ezek szerint, a házsabályok világos értelméhez képest, a t. képviselő úr a kérdést nem is intézhette volna a Házhoz, és így ez a kérdés a Házban szavazás tárgyát nem is képezhetne volna. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Egyébiránt, t. Képviselőház, mi sem könnyebb, mint azt a fél órát, amelyet hasznos munkára fordíthatna a Ház ... (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Ábrányi Kornél: A folyosón? (*Nagy zaj és mozgás balfelől. Halljak! Halljak! jobbról.*)

Tisza. István: ... zajongással eltölteni, és ezzel megakadályozni azt, hogy azok, akik a Ház idejét hasznos munkára kívánják fordítani, (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Felkiáltások balfelől: De nem a folyosón!*) célt ne érjenek. (*Helyeslés jobb felől. Zaj balfelől.*) Én a magam részéről belenyugszom a tényállásba, és én azt hiszem, az ország meg fogja tudni azt ítélni, (*Nagy zaj és közbeszólások a baloldaltól. Zajos felkiáltások jobbfelől: Igaz! Úgy van!*)

Gr. Károlyi Gábor: önöket megítélte már az ország! (*Nagy nyugtalanság a jobboldalon.*)

Tisza István: . . . meg fogja tudni azt ítélni, hogy kik veszik a parlamentarizmust és a képviselőknek jogait és kötelességeit komolyan, és kik nem? (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

A jellemző kis házsabályvita többek hozzászólása után azzal végződik, hogy az elnök a felmerült kérdés feletti szavazást, vagyis a szavazást afelett: „ma szóljon-e Issekutz képviselő úr vagy holnap?” mint első tárgyat a másnapi ülés napirendjére tűzi ki.

A valóságban aztán az történt, hogy a másnapi ülésen Antal Gyula indítványára a képviselőház a napirend ezen első tárgyának mellőzésével a második tárgyra, vagyis az állami tisztviselők stb. illetményeinek szabályozásáról szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalására tért át és Issekutz Győző mint első szónok elmondhatta „tegnapi” beszédét.

36. 1893 márc. 3. országos ülés. — Az országgyűlési képviselők tiszteletdíjának átalányösszegben leendő megállapításáról szóló törvényjavaslat: A javaslat tárgyalása nem időszerű. (Napló, IX. k. 380—382», 384. 1.)

Napirendibe került az országgyűlési képviselők tiszteletdíjának átalányösszegben leendő megállapításáról szóló törvényjavaslat*, mely (1.

*A későbbi 1898: VI. t.-e.

I. bek.) az 1848. évi V. t.-c. 56. §-át oda módosítja, hogy a képviselőknek az addigi 5 frt napidíj helyett napidíj-átalány fejében évi 2200 (a részletes tárgyalás során történt módosítás szerint 2400) forintnyi tiszteletdíj jár.

Polónyi Géza kijelenti, hogy habár szükségesnek tartja a képviselők illetményeinek javítását, elvi álláspontja szerint mindaddig, míg a néptanítók anyagi helyzetén gyökeresen javítva nincs, nem hajlandó a szőnyegen levő javaslatot megszavazni.

Tisza István: T. Ház: Úgy gondolom, hogy mindannyian, akik a képviselői napidíjak vagy tiszteletdíjak kérdésével foglal kozunk, egy tekintetben egy véleményen fogunk lenni, s ez az, hogy Magyarországon a képviselői állást mindenki részére hozzáférhetővé kell tenni. Szükségesnek tartom ezt hangsúlyozni azon félreértésekkel szemben, amelyekre alkalmat adott többek közt csekély személyemnek is a napidíjak most tervezett fölemelése ellen irányuló felszólalása.

Ismétlem, hangsúlyozni és dokumentálni kívánom, hogy azon t. képviselőtársaimmal, akik a napidíjakat és illetményeket felemelni kívánják, teljesen egyetértek én is abban, hogy a képviselői állást nemcsak a vagyonos osztály, hanem az ország minden polgára számára hozzáférhetővé kell tenni. *(Helyeslés jobbfelől.)* A kérdés csak az, hogy e szempontból múlthatatlanul szükséges-e a napidíjakat felemelni, és itt bátor vagyok azon véleményemnek kifejezést adni . . .

Hock János: Nem szükséges, ha bankokat csinálnak a képviselők! *(Derűtség a baloldalon. Mozgás és zaj jobbfelől.)*

Tisza István: Nem értettem a közbeszólást, nagyon lekötelezne a képviselő úr, ha ismételné.

Hock János: Bankokat kell csinálni a képviselőknek, akkor nem szükséges!¹ *(Mozgás és zaj.)*

Tisza István: Akinek olyan ruhája van, amely sérthetlenné teszi, s amely minden sértést megtorolhatatlanná tesz, az gondolja meg, mit beszél.² *(Helyeslés jobbfelől. Zaj a bal- és szélső baloldalon.)*

Hock János: Semmi sértés! *(Mozgás és zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Tisza István: Nézetem szerint arra, t. Ház, hogy itt a közérdek szempontjából valóban hasznos munkát végezhesünk, az első az, hogy kölcsönösen feltételezzük egymásban a tiszta szándékot és ne keverjünk bele erőszakosan odiózus személyes momentumokat. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Én, azt hiszem, t. Ház, a képviselői illetmények helyes mértéke abban rejlik, hogy ezen képviselői illetmények, — hogy úgy

¹ Célzás Tisza Istvánnak a Magyar Ipar. és Kereskedelmi Banknál viselt elnöki állására (30.).

² Hock János (az 1918. „Nemzeti tanács“ elnöke) t. i. papi ember volt.

mondjam, — kárpótlást képeznek azon költség-többletért, amely-lyel mindenkire nézve a képviselőség jár: kész kiadásokért s az illető munkaereje legnagyobb, vagy jelentékeny részének igény-bevételéért.

Remete Géza: Mi nem kapunk a központból pénzt választá-sokra! *(Mozgás és zaj.)*

Gr. Károlyi Gábor: A papa megszavaztatta magának a pen-ziót! *(Derültség a szélső baloldalon. Hosszantartó mozgás és zaj.)*

Tisza István: A közbeszóló t. képviselőtársam itt önvallo-mást tett, de azt hiszem, nem kívánja tőlem, hogy ezt tréfánál egyébnek tekintsem. Azt mondta t. i. a t. képviselő úr, hogy a választási célokra nem kapnak a központból pénzt. Kérem, hát azért kívánják a képviselő urak a magasabb napidíjakat, hogy a választásoknál több pénzt költhessenek el? Mert ebből ez követ-kezik. *(Nagy zaj és mozgás a szélső baloldalon.)*

Ismétlem, t. Ház, azt igenis szükségesnek tartom, hogy a napidíjak oly magasságban állapíttassanak meg, hogy a képviselő-ség senkire elviselhetetlen anyagi áldozatot ne képezzen, de azt gondolom, hogy túlmennék a célon és nem helyesen járnánk el, ha ezen a mértéken túlmenve, a képviselői állást jövedelmi forrássá, lukratív állássá tennők, *(Nagy zaj és mozgás a szélsőbalon.)* és nem tartanám helyes dolognak azt, hogyha csak a lehetőségét is megadnánk annak, hogy a képviselői állás elnyerése és megtar-tása iránti törekvésbe a politikai jogosult becsvágyon, jogosult törekvéseken kívül még anyagi mellékes szempontok is beleve-gyüljenek.

Ez olyan főfontosságú szempont, amely miatt nem járulnék a napidíjaknak vagy illetményeknek semmi olyan nagyobb-mérvű megállapításához sem, mely a képviselői állást lukratív állássá tenné.

Azt azonban el kell ismernem, hogy az a különbség, mely a napidíjak eddigi magassága és a pénzügyi bizottság javaslata közt fennáll, magában véve nem képvisel olyan nagy összeget, hogy ha ezen a határon megállunk, és ezt a határt túl nem lépjük, akkor ezen elvi okokból, ezen elvi szempontokból az egész javaslattal szemben merev, visszautasító álláspontot kelljen elfoglalnom. Utóvégre is csak néhány száz forintról van szó, amely a kép-viselői állás horderejére valami nagy befolyást gyakorolni nem fog. *(Mozgás a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

De, t. Ház, kérem én t. képviselőtársaimtól: vajjon időszerű-nek tartják-e azt, hogy ez a javaslat most tárgyalassék? *(Élénk mozgás a bal- és szélsőbalon.)*

Linder György: Hát a miniszteri nyugdíj időszerű volt!? *(Zaj.)*

Tisza István: A miniszteri nyugdíj ügye annyiszor volt már

tárgyalva, hogy felesleges rá reflektálni. Ismétlem, időszerű-e most e javaslat elfogadása, midőn igaz, hogy pénzügyeink helyzete momentán valóban virulónak és minden reményt felülmúlónak nevezhető, de midőn, — s ebben pártkülönség nélkül egyetértünk, — mindnyájan hangsúlyozzuk, hogy e kedvező tünetek egy jelentékeny része mulékony, s ha az eredményeket a jövő számára biztosítani akarjuk, ha nem akarunk visszaesni a régi bajokba, mindenesetre nagy szigorra, nagy önmegtartóztatásra és még a jogosult igényeknek is lehetőleg lefokozására, lehetőleg visszaszorítására kell törekednünk.

Gr. Károlyi Gábor: Aki nem ehetik kenyeret, egyék piskótát! *(Zaj. Egy hang a szélső baloldalon: Halljuk! Legyen már vége egyszer!)*

Tisza István: Ha a t. képviselő urak nem zajongának, már régen bevégeztem volna. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Önök is zajognak, mikor mi beszélünk!)* Ha egyetértünk abban, pedig egyetértettünk eddig a közelmúltban, hogy még sok jogos igény kielégítésével várnunk kell, mert pénzügyeink nincsenek abban a helyzetben, hogy minden jogosult igényt kielégíthessünk, akkor azt hiszem, nekünk képviselőknek kell jó példával előmenni e tekintetben és nekünk kell saját jogos igényeinkkel szemben is ebből a konzekvenciákat levonnunk. *(Zaj.)*

Időszerűnek tekintik-e t, képviselőtársaim e kérdésnek tárgyalás alá vételét most, amikor kétségtelen tény, hogy évek óta a képviselőház produktív munkát alig teljesít, *(Zaj a szélső baloldalon. Elnök csönget. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*, amikor most is azon bajjal kell megküzdenünk, hogy a képviselőház idejének túlnyomó részét évről-évre a budget megszavazása veszi igénybe. *(Zaj és mozgás a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*, amikor most is azon jelenséggel állunk szemben, hogy akkor, amikor fokozni akarnék a munkát, amikor hosszabb üléseket akarnánk tartani: ezen irányzat jóformán leküzdhetetlen ellenzésbe ütközik. *(Zaj és mozgás a bal- és szélső baloldalon.)*

Én nem hiszem, hogy hasznára váljék a képviselőház tekintélyének *(Zaj és mozgás a bal- és szélsőbalon.)*, ha azt látja az ország és a választóközönség, hogy a képviselőházban produktív munka alig történik, hogy tán az ülések meghosszabbítását sem fog lehetni keresztülvinni, vagy mindenesetre csak nagy ellen-szenv leküzdése után, és mindamelllett a képviselőház, mely más jogosult igények kielégítésével a közérdek szempontjából ellentétbe helyezi magát, saját napidíjait mégis felemeli. Nagyon félek attól, hogy ez csorbát fog ejteni azon tiszteleten és ragaszkodáson, mely, hogy a haza minden polgára felekezeti és nemzeti különbség nélkül ragaszkodjék parlamentáris intézményeinkhez, életszükséglet reánk nézve. És mert e tisztelet fokozását tartom a mai politikai körülmények között elsősorban szükségesnek:

nem vagyok abban a helyzetben, hogy a javaslatot elfogadjam.

(Helyeslések.)

Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter a törvényjavaslatot a pénzügyi bizottság szövegezésében elfogadásra ajánlja.

Ugron Gábor Tisza István beszédével polemizál, anélkül, hogy megnevezte volna. Nem tartja ezen törvényjavaslat benyújtását időszerűtlennek, sőt ellenkezőleg, elérkezettnek tekinti az időt erre, hiszen a képviselők nagy önmegtagadást tanúsítottak azzal, hogy mindeddig vártak illetményeiknek szerény mérvű felemelésével. Megelégedtek az 1848-ban megállapított 5 frt napidíjjal, tekintettel az ország kedvezőtlen pénzügyi helyzetére; úgyhogy senki sem vádolhatja őket azzal, hogy a képviselőségből kenyérkeresetet akarnak üzni. A képviselői állás nem keresetforrás, hanem áldozat mindenkire nézve. Persze, hogy azoknak, akik a Házban kötelességüket nem teljesítik és csak feltűnésképpen és csak igen ritkán szoktak itt megjelenni, még az 5 frt napidíj is sok. Lehet-e időszerűtlenségről beszélni akkor, midőn abban az időben, mikor még 35—40 millió frt volt átlag a deficit, hozott meg a főispánok és miniszterek nyugdíjazásáról szóló törvényt? Szemrehányás tétetik azért is, hogy miért akarják a képviselők javadalmazását fokozni, amidőn a tanácskozásoknak 3 óráig való kiterjesztését nem fogadták el. Aki ily váddal sújtja a képviselőket és a képviselőházat, igen lekötöleztet volna, ha br. Andreánszky képviselő fotográfiai felvételei alkalmával személyes jelenlétével meggyőzte volna képviselőtársait arról, hogy a folytonos és kitartó munkásságban elől megy és arra példát mutat,

Tisza István: T. Ház! Az előttem szólott képviselő úr másodízben szerencsétlenül csekély személyemet oly irányú megrovó észrevétellel, mely arra vonatkozik, hogy nem vagyok mindig az ülések egész folyamán benn a teremben.

Polónyi Géza: Magára vette! Hisz nem volt megnevezve!

Tisza István: Meg is voltam nevezve!

Polónyi Géza: Nem nevezték meg.

Tisza István: Hát kérem, engedje meg nekem a t. képviselő úr, én voltam oly jóakarója, hogy első alkalommal megjegyzés nélkül hagytam e felszólalást; miután azonban ismét visszatér erre a témára, mégsem tehetem, hogy ezzel egészen röviden ne foglalkozzam, bár megvallom, igazán szégyenlem azt, hogy a magyar parlamentben ily gyerekes észrevétellel kell foglalkoznom. *(Nagy zaj és mozgás a szélső baloldalon.)* Hiszen, t. Ház, hol volt az valaha megírva, vagy hol fogják fel úgy a parlament tagjainak kötelességét, hogy azok kénytelenek legyenek mindenkinek minden tárgy felett mondott beszédeit végighallgatni, akár érdeklí őket a tárgy, akár nem; akár érdeklí őket a szónok személye, akár nem? *(Mozgás és zaj balfelől.)* Hiszen, t. Ház, én még Dante poklában sem olvastam azt az ítéletet semmiféle bűnösre nézve kimondva, hogy arra legyen ítélve, hogy ideláncoltassék ezekhez a padokhoz és mindent végighallgatni legyen kénytelen. Én azt hiszem, hogy parlamentáris kötelességünk igenis az, hogy a felmerült kérdé-

sekkel komolyan foglalkozzunk, hogy szavazatunkat és felszólalásunkat megfontoljuk ... (*Zaj balfelől.*)

Polónyi Géza: Hát ez személyes kérdés? (*Felkiáltások jobbfelől: Ez az!*)

Tisza István: ... és hogy akkor, amikor ebben a teremben vagyunk, itt viseljük magunkat úgy, hogy sem a Ház tekintélyét, (*Zajos felkiáltások balfelől: Eláll! Nekünk ne adjon leckét! Zaj.*)

... sem a Ház tekintélyét, sem a szónokok szólásszabadságát meg ne sértsük. (*Helyeslés jobbfelől. Eláll! balfelől.*) Azt, hogy minő sikerrel, minő tehetségekkel teszem, vagy nem teszem, azt nem vagyok hivatva megítélni, nem is az én érdemem, ha van tehetségem; nem az én hibám, ha nincs: hanem abban a tekintetben, hogy azon tehetségeimmel, amelyekkel rendelkezhetem, teljes komolysággal igyekszem a közérdeket szolgálni és kötelességemet a Házban teljesíteni, senkitől leckét el nem fogadok, legkevésbé a képviselő úrtól. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

37. Tisza István 1893. szept. 20. biharmegyei beszéde a nemzetiségi kérdéstről: A nagyváradi kihágások és a belényesi izgalom. A nemzetiségi politika alapelvei. Eljárás a román izgatókkal szemben. (Nemzet, 1893 szeptember 20. és 21. sz. Esti kiadás.)

Ez a megyegyűlési beszéd nevezetes azért, mert Tisza István nemzetiségi politikájának azokat az alapelveit tartalmazza, amelyeket lényegileg már kora ifjúságától kezdve vallott¹ és amelyekhez államférfiúi és azt támogató irodalmi működésének későbbi folyamán is változatlanul ragaszkodott.²

Ami beszédének szélesebb háttérét illeti, emlékezzünk arra, hogy gróf Apponyi Albert az 1893. évi állami költségvetés általános tárgyalása alkalmával 1892 december 13-án mondott nagy beszédében panaszolta, hogy Tisza Kálmán bukása óta „kitört a nemzetiségi viszály ebben az országban eddig soha sem ismert mértékben és soha sem ismert leplezetlenségben“. (31.) Kétségtelen, hogy a 90-es évek első felében a hazai román nemzetiségi mozgalmak kiélesedése tapasztalható.³ Az 1881-ben szervezett „román nemzeti párt“ ugyanis 1890-ben Nagyszébenben tartott negyedik konferenciáján ismét megbízta a központi bizottságot (az úgynevezett „komité“-t), hogy dolgozzon ki egy politikai memorandumot,

¹ L. idevonatkozólag 22 éves korában írt két értekezését: *Fiume közjogi helyzete* (1883) és *Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről* (1883). (összes munkái I. k. 330. és 332. l.)

² Így a *Magyar Figyelőbe* írt egyes választójogi cikkeiben is megnyilatkozik felfogása az egységes magyar nemzeti állam életérdekeit szem előtt tartó helyes nemzetiségi politika követelményeiről. (L. p. u. *összes munkái* 195—198. és 234. l.) Nagyjelentőségű továbbá idevonatkozólag 1914 február 20-án tartott képviselőházi beszéde. Igen szépen fejtegeti a nemzet fogalmát *Nemzet és társadalom* című értekezésében, (összes munkái 611. s. k. l.)

³ L. a hazai románok mozgalmaira 1881—1895-ig Veritas könyvét, *A magyarországi románok egyházi stb. intézményeinek és mozgalmainak ismertetése* (1908), (473. s. k. l.), és Jancsó Benedek idevágó becses dolgozatát, *A román irredentista mozgalmak története*, 1920, 135. s. k. l.

amelyben soroltassanak fel a románok összes sérelmei. Az 1892-iki konferencia megújítja az előbbeni konferenciáknak a memorandum kidolgozását illetőleg hozott határozatait és kimondja, hogy a memorandum haladéktalanul terjesztessék fel a királyhoz. A komité ennek megfelelőleg csakugyan összeállította a memorandumot és a komité elnökének vezetésével egy háromszáz tagú küldöttség vitte azt Bécsbe, hogy Ófelségének személyesen átadja. A király azonban, tekintettel arra, hogy a küldöttség a magyar kormány megkerülésével akart elébe járulni, a küldöttséget nem fogadta. Erre azután a küldöttség elnöke a kabinetirodának adta át a memorandumot. Gróf Szapáry Gyula, akkori miniszterelnök, azonban az illetékes főispán útján (1892 július havában) azzal küldte vissza a memorandumot, hogy a felség személye körüli miniszter nem terjesztheti a király elé ezen iratot, mert „aláírót nem tekintheti a Magyarországon élő román nyelvű lakosok törvényes képviselőinek“. Erre az 1893 július havában tartott újabb konferencia kimondotta, hogy „a román nemzeti párt konferenciája, miután mindenekben azonosítja magát a komitével, a sajtójának ismeri el a kabinetirodában letett memorandumot“. Kimondotta továbbá, hogy „a konferencia, miután továbbra is érintetlenül fenntartja a román nemzeti pártnak az előző konferenciákon megállapított programját: megbizja a komitét, hogy tovább harcoljon ama programú megvalósítása érdekében“. Ez a román nemzeti program pedig, melyet a nemzetiségi egyenjogúság elve alapján az 1881. nagy-szebeni konferencia állapított meg, mindjárt első pontjában Erdély autonómiájának visszaállítását, a 2. és 3. pontban pedig a románok lakta területeken a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a román nyelv használatát és román hivatalnokok alkalmazását követeli.

Mint ismeretes, a fe 1892-iki hírhedt memorandum ügye az u. n. „Memorandum-per“-rel végződött, melyben a kolozsvári esküdtszék a memorandum szerkesztéséért és terjesztéséért, amely a magyar állam és annak fennálló szerendje elleni izgatást foglalt magában, a nemzeti komité tagjait 1894 május havában államfogházra ítélte.

A most tárgyalt időszakban a román nemzetiségi mozgalomnak egy másik kiemelkedő mozzanata a magyarországi főiskolai román tanulók (illetve az ezek által Popovicu C. Aurél elnökle alatt kiküldött bizottság) részéről több nyelven szerkesztett u. n. „Replika“. Ez az irat a magyarországi románok állítólagos sérelmeit (a magyarországi főiskolák magyar tanulóinak adott válaszként) olyan szellemben sorolta föl, amely izgatás volt a magyar állam és a magyar nemzet ellen, amiért is a kolozsvári esküdtszék 1893. augusztus 31-én Popovicu C. Aurélt, a „Replika“ értelmi szerzőjét államfogházra és pénzbüntetésre, többi terjesztőit pedig általában szintén államfogházra ítélte. (Btk. 171—173. §.) A „replika-pör“ tárgyalása, mellyel a külföldi sajtó is behatóan foglalkozott, illetőleg a Jeszenszky Sándor kir. főügyész-helyettes (későbbi miniszterelnökségi államtitkár) vádbeszédében¹ közölt ténybeli adatok lerántották a formán agitációról a leplet. A törvény sújtó karja, végül lecsapott azokra, akik évek óta izgattak a magyar állam ellen és bűnös üzelmeikkel jó hírnevét a külföld előtt elgáncsolni igyekeztek.

Ezekre az eseményekre céloz Tisza István biharmegyei beszédében,

¹ Megtalálható egész terjedelmében a Nemzet 1893. aug. 31. reggeli kiadásának mellékletében.

midőn azt mondja, hogy a románajkú lakosok ellen legújabbán mutatkozó bizalmatlanság és ellenszenv annak a körülménynek tulajdonítható, hogy „éppen az utóbbi időben példátlan vakmerőséggel emelték fel fejüket azon kevesek, kik ez ország román lakossága közül a magyar nemzetnek esküdt ellenségei és hogy... éppen most láttuk legfelháborítóbb példáit annak, miként élnek vissza némelyek a magyar állam jóvoltából élvezett ... gyülekezési és sajtószabadsággal azon célra, hogy a magyar nemzet ellen a legfeketébb rágalomokkal izgassanak és lázítsanak“.

A nemzetbontó román izgatások ellen emelte fel intő, tiltakozó és elítélő szavát I. Ferenc József király 1893. szept. 10-én azokban a válaszközlönyben, amelyeket az aradmegyei Borossebesen előtte hódoló két román egyházi küldöttségnek adott. És mint a következő (38.) szám alatt látni fogjuk, ezen borossebesi királyi válaszok bizonyos kitételei miatt az ellenzéki sajtó erősen megtámadta a Wekerle-kormányt.

Ily előzmények — a beszédére közvetlen indítékot szolgáltató nagyváradi kihágások és belényesi izgalmak mellett — készítették Tisza Istvánt arra, hogy a legközelebbi kínálkozó alkalmat felhasználva, Bihar vármegye 1893. szept. 20. közgyűlésén részletesen kifejtse álláspontját a nemzetiségi kérdésben.

Ez a beszéd, mely ugyanakkor előterjesztett határozati javaslatának indokolása, egész terjedelmében itt következik:

Tek. közgyűlés! Még egy része van az alispáni jelentésnek, mely megérdemli azt, hogy annak néhány pillanatnyi időt szenteljünk. Értem azon részt, mely a belényesi izgalomokra vonatkozik. Régi idő óta ez az első eset, hogy szélesebb körökben nyilvánultak olyan tünetek, melyek a vármegye magyar- és románajkú lakossága közt hagyományosan fennálló jó viszonyt megzavarással fenyegetik. Oly jelenség ez, amely fontosságánál fogva megérdemli, hogy azt, a t. közgyűlés komoly megfontolás tárgyává tegye. És én igazat adok az alispáni jelentésnek abban, hogy e jelenséget nem szabad magában állónak tekintenünk, hanem hogy a Nagyváradon lefolyt kihágásokkal s ezek előzményeivel áll összefüggésben.

Engedje meg tehát a t. közgyűlés, hogy röviden rekapituláljam az eseményeket. A nagyváradi gör. kat. püspök¹ ellen, egy fegyelmileg elbocsátott lelkész részéről, oly természetű vádak hozattak nyilvánosságra, melyek e főpásztornak hazafiúi hűségét vonták kétségbe. E vádak magának a megtámadott főpásztornak kívánságára vizsgálat tárgyát képezik s mindaddig, míg az illetékes bíró nyilatkozata meg nem jelent, nem volna helyes, sem illő, azok tárgyában véleményt nyilvánítani. Hiszem és remélem, hogy teljes alaptalanságuk fog bebizonyosodni; de az ügy mai stádiumában mindnyájunkra nézve kötelesség: a hallgatás.

Ez egyoldalú és be nem bizonyított vádak azonban elegendők voltak arra, hogy ezek alapján különösen a nagyváradi sajtó a

---

¹ Pavel Mihály.

legsúlyosabb váciakkal és támadásokkal illesse nemcsak a vádlott főpásztort, hanem e vármegye egész románajkú lakosságát is. Sőt elegendők voltak arra is, hogy a könnyelmű és bűnös izgatok által félrevezetett tömeg utcai botrányokat provokáljon; de én hiszem és remélem, hogy az igazságszolgáltatásnak sikerülni fog ez izgatókra rátenni kezét.

E kihágások s kivált azon sajnálatos körülmény, hogy ezek után sem hiányoztak hangok a sajtóban, melyek ezeknek mentegése mellett a román lakosság hazafiságát kétségbevonták s ellenük a magyar társadalom bizalmatlanságát és ellenszenvét felköltetni iparkodtak, vezettek aztán azon kétoldalú izgatottságra, mely Belényes vidékén már is aggasztónak mutatkozott. Ezzel az izgatottsággal szemben, igénytelen nézetem szerint, kötelessége a vármegyének latba venni egész erkölcsi súlyát s megtenni minden lehető a testvéri jó viszony fenntartására.

Engedje meg a t. közgyűlés, hogy mindenekelőtt azon elvi szempontokat hangsúlyozzam, melyeket az úgynevezett nemzeti-ségi kérdést illetőleg irányadóknak tartok.¹ Első helyen áll ezek között azon alapigazság, melyet bona fide el kell fogadnia mindenkinek, ki hű fia akar lenni e hazának, hogy a magyar állam nemzeti állam. *(Éljenezés.)* Ez államot a magyar nemzet alkotta meg; a magyar nemzet nyomta rá egyénisége bélyegét s nincs az az ár, amelyért ebből csak egy hajszálnyit is engedhetne. *(Éljenezés.)* Ebből kifolyólag, ez állam kultúrpolitikája is csakis magyar lehet. *(Helyeslés.)* A magyar nyelv és kultúra ápolása, fejlesztése és terjesztése, nem erőszakkal, de a művelés békés eszközeivel, nemcsak a magyar társadalomnak, de a magyar államnak is feladata. *(Élénk helyeslés.)*

Ezt azonban kiegészíti ama másik alapigazság, hogy a magyar állam erejének kifejtését nem a nemzetiségek elnyomásában, hanem azok kielégítésében, tehát abban keresi, hogy jogtisztelő, méltányos és nagylelkű magatartása által vívja ki tiszteletüket és biztosítja hű ragaszkodásukat. *(Lelkes éljenezés.)* Két út állott a magyar nemzet előtt, már e hon megalapításakor. Az egyik a tűz és vas, az irtóháború politikája; a másik az, hogy a meghódított ország régi lakóinak testvéri jobbot nyújtson. A magyar nemzet elejétől fogva e másik útra lépett. S ezen haladtak tovább e században is pártkülönbség nélkül mindazok, akik a magyar közélet vezetésére befolyást gyakoroltak. Én azt hiszem, helyesen és bölcsen tették ezt. Helyesen és bölcsen azért, mert a magyar nemzet jövője a jogtisztélet és valódi szabadelvűség eszméjével van elválaszthatatlanul összeforrv. *(Lelkes éljenezés.)* Nekünk erőnk sokkal kisebb, világtörténelmi hivatásunk sokkal nagyobb, sem-

---

¹ L. idevonatkozólag Tisza István liberalizmusáról szóló tanulmányom 111. s. k. 1.

hogy tisztán a nyers erőre támaszkodva állhassuk meg helyünket a világesemények hullámzó tengerén. Nekünk erkölcsi tényezőkre is van szükségünk. Biztosítanunk kell nemcsak a művelt világ beesülését és rokonszenvét, de mindenekelőtt az e hazában lakó nemzetiségek ragaszkodását és hazafiúi áldozatkészségét, hogy mindnyájan, kik a hazának egyenlően szabad polgárai vagyunk, együttes erővel, vállvetve működjünk közre annak felvirágoztatására. *(Éljenezés.)* És csak kövessük híven és következetesen ezt a hagyományos magyar politikát, az itt-ott felmerülő incidensek dacára.

Erős meggyőződésem, hogy annak teljes sikert kell aratnia. Teljes sikert azért, mert be kell, hogy lássák ez ország idegenajkú polgárai, hogy nincs állam a föld kerekiségén, mely a benne lakó nemzetiségeket a jogoknak oly széles körével ruházná fel; és be kell látniok azt is, hogy a magyar állam fennállása és hatalma képezi saját fajuk, saját nemzetiségük fennállásának egyedüli komoly biztosítékát. *(Nagy tetszés.)*

Áll ez különösen románajkú polgártársainkra nézve. Ne hunyjunk szemet azon fontos tény előtt, hogy közvetlenül hazánk határa mellett független Románia alakult. Hogy ez románajkú polgártársainkat örömmel tölti el s felfogásukra, érzelmeikre hatalmas befolyást gyakorol: úgy én ezt természetesnek találok s nekik rossz néven nem vehetem.

De arra kérek mindenkit, kinek szívéen fekszik a független Románia sorsa és jövője, gondolja meg azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia nagyhatalmi állása képezi Románia függetlenségének egyedüli komoly biztosítékát.

Amely percben e monarchia nagyhatalmi állása megtöretnék, sőt tovább megyek és azt mondom, hogy amely percben a magyar nemzet elvesztené azt a befolyást, amely őt e monarchiában joggal megilleti, üres agyrémnek bizonyulna a román nemzet függetlensége s rövid idő múlva a kancsuka uralma alól sírnák vissza a mai állapotokat még azok is, akik ma a magyar nemzet állítólagos zsarnoksága ellen a lehangosabban lármáznak.

De hiszen igazolja e politika helyességét éppen Bihar vármegye példája is. E vármegyében, mint testvér a testvérral, állott a magyar szemben a románnal emberemlékezet óta; és e megye románajkú lakosságának nagy zöme soha nem adott okot a bizalmatlanságra. Élvezhettük zavartalan egyetértésben mindnyájunk javára a nemzetiségi béke áldásait. Ha most mégis a bizalmatlanság és az ellenszenv visszatetsző hangjaival találkozunk, úgy ezt ha nem is igazolja, de némileg nagyarázza azon körülmény, hogy éppen az utóbbi időben példátlan vakmerőséggel emelték fel fejüket azon kevesek, kik ez ország román lakossága közül a magyar nemzetnek esküdt ellenségei és hogy nem ugyan Bihar vármegye területén, de másutt ez országban, éppen most láttuk legfelhábo-

rítőbb példáit annak, miként élnek vissza némelyek a magyar állam jóvoltából élvezett, mondhatni korlátlan gyülekezési és sajtószabadsággal azon célra, hogy a magyar nemzet ellen a legfeketébb rágalmakkal izgassanak és lázítsanak.

Ha ezen ámitókkal szemben fellobban mindnyájunkban a hazafias harag, ez természetes; de azt kérdem, t. közgyűlés, igazságosan, méltányosan és helyesen járunk-e el akkor, ha ezt a jogos haragot átviesszük román polgártársaink hazafias érzelmű zömére is; ha egy kalap alá vonjuk őket e bűnös izgatókkal s bizalmatlanságot, gyanakvást és ellenszenvet mutatunk mindnyájuk iránt?

Nem, t. közgyűlés. Nekünk e merényleteket meg kell torlunk; a bűnösöket meg kell büntetnünk kérlelhetetlen szigorral. Egyaránt érdeke ez magyarnak és románnak, mert ha sikerül — amint nem fog sikerülni — a románság széles köreit magukkal ragadniok, ez baj volna a magyar nemzetre nézve; de végzetessé válnék a románokra nézve is. Ez egyszerűen a büntető törvény végrehajtásának s ha kell, szigorításának kérdése.

Ha azonban megbüntettük őket, második és fontosabb feladatunk, hogy ártalmatlanná tegyük őket; ártalmatlanná azáltal, hogy a talajt működésükre alkalmatlanná tegyük. Ez, t. közgyűlés, nem rövid napok, nem is egy-két év, hanem évek, talán évtizedek konzekvens munkájának feladata, kivált az ország oly részében, ahol a helyzet, fájdalom, már elmérgesedett. Szükséges evégből közigazgatásunk rendezése, nemcsak azon szempontból, hogy az államrendőrségi szervezetet az izgatások felderítésére és megakadályozására képesebbé tegyük; de azon szempontból is, hogy gyökeresen megszűnjenek a közigazgatás terén itt-ott még mindig mutatkozó visszaélések, melyek nemzetiségi célzattal nem bírnak ugyan, de ott, hol idegenajkú lakosság lakik, ilyen irányú izgatásokra könnyen felhasználhatók.

Szükséges továbbá a műveltség, a felvilágosodás terjesztése, mert oly vastag hazugságokkal elámítani és félrevezetni csak egészen műveletlen népet lehet.

Szükséges mindenekfelett, hogy társadalmi és politikai téren híven és következetesen kövessük a jogtisztelet és testvéries érzület parancsait. Nekünk csak egy szempontból szabad az ország polgárai között különbséget tennünk.

Csak azt nézzük, hű fia-e valaki a hazának? Ha igen, úgy lehet azért jó román az illető, ragaszkodhatik fájához és nemzetiségéhez, munkálkodhatik nyelve és kultúrája ápolása körül, ezt tőle rossz néven venni s vele társadalmi vagy politikai téren éreztetni nem szabad. *(Éljenezs.)*

Ne azt kívánjuk a romántól, hogy renegát legyen, hanem, hogy legyen jó román és jó magyar hazafi egy személyben. Minden olyan lépés, mely ennek megvalósítását akadályozza, minden olyan jelenség, mely bizalmatlansággal s a hazafiatlanság gyanú-

jával sújtja a románokat csak azért, mert nemzetiségéhez ragaszkodik, egyenesen a hazaellenes izgatónak tesz szolgálatot, mert az ő karjaikba hajtja még azokat is, akik eddig hű fiai voltak az országnak.

Ezért töltenek el súlyos aggodalommal az ellenséges érzületnek, a türelmetlenségnek azon jelenségei, melyekkel a közelmúltban találkoztunk. Ezért kell a legélesebben elítélnem a Nagyváradon elkövetett kihágásokat. Semmi nem tesz oly kárt a magyar nemzetnek, mintha bárki is jogtalanságot követ el az ő firmája alatt s módot nyújt ellenségeinek arra, hogy a jogtisztelet és szabadságszeretet magas piedesztáljáról lerántassék és senki a hazaellenes izgatok bűnös céljait nem mozdítja inkább elő, mint az, aki a hazafias román lakosságot nyugtalanítja és megbántja,

Hiszen látjuk, hogy ezen jelenségek már is meghozták káros gyümölcseit és valóban itt az ideje, hogy Bihar vármegye felemelje azokkal szemben tiltakozó szavát.

T. közgyűlés! Hallottuk a közelmúltban azon vádat is, hogy Bihar vármegye nem teljesítette e téren hazafias kötelességét s a magyarság érdekeinek megóvása körül mulasztást követett el. Hát én azt hiszem, hogy Bihar vármegye tudta kötelességét a múltban s tudni fogja a jövőben. Én azt hiszem, hogy e megye nem szorult arra, hogy leckét kapjon a hazafiságból bárki részéről is, de legkevésbé fogja azt azoktól elfogadni, kik elvakultságból, vagy léha hatásvadászatból hazánk legnagyobb ellenségeinek öntudatlan munkatársai.

Hazafias dolgot tett Bihar vármegye, midőn a hazafias románsággal ápolta a testvéries egyetértést a múltban s hazafias cselekedetet követ el, ha a mostani kritikus pillanatban felemeli intő, tiltakozó és elítélő szavát.

E meggyőződéstől vezetettve, van szerencsém indítványozni, hogy a t. közgyűlés akkor, midőn az alispáni jelentésnek e részét is tudomásul veszi, egyúttal jelentse ki a már közölt határozati javaslat szerint:

Határozati javaslat.

Bihar vármegye közönsége, midőn az alispáni jelentést tudomásul veszi, megütközéssel látja, hogy azon sajnálatos kihágások, melyek a testvérhatóság területen a románok polgártársainkkal szemben elkövetettek, a vármegye területén is kezdik káros hatásukat érvényesíteni. E vármegye közönsége, míg egyfelől a magyar nemzeti állam jogaihoz feltétlenül ragaszkodik s az azokat fenyegető bűnös merényletek ellen a törvényt kérlelhetetlen szigorával alkalmazni kívánja, viszont e haza különböző ajkú hű fiai között különbséget nem ismer; a vármegye hazafias érzelmű románok polgárainak a törvényben biztosított jogait tiszteletben tartani s

velük kezetfogva, egyetértőleg óhajt működni a vármegye és a haza javára. Teszi ezt azon meggyőződésben, hogy e magatartás által sikerülend a jövőben, amint sikerült a múltban, románajkú polgártársaink hűségét és ragaszkodását biztosítani mindnyájunk szabad és boldog hazája, Magyarország iránt; teszi azon meggyőződésben, hogy minden olyan mozgalom, mely románajkú polgártársainkat nyugalomukban, törvényadta jogaik gyakorlásában háborgatja, mely hazafiságukat kétségbevonva, őket méltatlan és sértő vádakkal illeti s a gyanakvás és ellenségeskedés üszkét dobja a vármegye társadalmi és közéletébe, csakis azon lelkiismeretlen izgatóknak tesz jó szolgálatot, kik románajkú polgártársainkat a magyar haza iránti hűségtől eltántorítani kívánják. Midőn tehát sajnálkozását és rosszalását fejezi ki mindazon jelenségekkel szemben, melyek a vármegye magyar- és románajkú lakosai között eddig fennállott testvéri egyetértés megzavarására irányulnak; midőn kijelenti, hogy román polgártársaink jogait tiszteletben tartani s velük a testvéri jó viszonyt fenntartani, ápolni, fejleszteni kívánja: egyúttal elvárja, hogy románajkú polgártársaink is ugyanez érzülettől áthatva, magukat sem provokáció, sem csábítás által eltántorítottatni ne engedjék s a hazaellenes törekvéseket tápláló bűnös izgatókkal minden közösséget megtagadva, jövőre is a hazafiság és testvériség szent érzelmeit ápolják keblükben és tanúsítsák magaviseletükben.¹

38. 1893 október 10. országos üTés. — A borossebesi királyi válaszokra, vonatkozó kérvény folytatólagos tárgyalása: A szept. 20. nagyváradi beszéd alapelvei. (Napló, XIII. k., 167—168. 1.) A kőszegi királyi válasz és Szilágyi Dezső az 1867: XII. t.-c. jogi természetéről.

I. Ferenc József király az 1893. évi arad- és vasmegyei őszi hadgyakorlatok alkalmával szept. 10-én Borossebesen, szept. 17-én pedig Kőszegen az eléje járult hódoló küldöttségeknek adott válaszaiban fejedelmi szavának egész súlyával a nemzetiségi béke megóvásának szükségessége és utóbbi helyen a 67-es alap változatlan fenntartása mellett foglalt állást. A borossebesi és kőszegi királyi válaszok erős hullámverést keltettek az ellenzéki sajtó vizein, alkalmas anyagot szolgáltatottak a Wekerle-kormány megtámadására. Az ellenzéki kommentátorok oly dolgokat is kiolvastak a király szavaiból, amelyek azokba bele sem magyarázhatók; másrészt pedig azt állították, hogy a királyi nyilatkozatok némelyike átlépte volna azt a határt, ameddig a király — a pártpolitikába való beavatkozás nélkül — nyilvános kijelentéseiben elmehet.²

Egyelőre csak a borossebesi jelentőségteljes királyi válaszokkal foglalkozunk.

¹ Nemzet 1893. szept. 20. és 21. sz. (Esti kiadás.)

² A Nemzet 1893 szeptember 19. és 20. reggeli kiadásának vezércikkében foglalkozik a királyi válaszok jelentőségével és az ellenük, illetve a kormányellen irányuló támadásokkal.

A nagyváradí gör. kath. egyházmegye papságának nevében Pavel Mihály püspök üdvözölte a királyt s beszédére Ő Felsége a következőleg válaszolt:

„Örömmel hallok azon meggyőződésnek nyilvánítását, miszerint atyai gondoskodásom odairányul, hogy kedvelt Magyarországom összes honpolgárai, vallás- és nyelvkülönbség nélkül, szoros összetartásban és kölcsönös egyetértésben nyugodtan élvezzék a béke, haladás és jólét áldásait s nem kétlem, hogy Önök is ezen óhajtasom megvalósításában teljes odaadással fognak közreműködni; mert amint egyrészt üres jelszavak hangoztatása, túlzó sovinizmus és kárhuzatos utcai kihágások távol állanak az igazi hazafiasságtól, úgy másrészt hazafias kötelesség és az összes honpolgárok valódi érdeke követeli, hogy a békés egyetértés a nemzetiségek között, valamint az ország alkotmányának és törvényeinek tiszteletben tartása mindenütt és különösen e vidéken gondosan ápoltság és biztosíttassák“.

Ezután a gör. keleti román egyházmegye klérusának küldöttsége következett, melynek élén Metianu aradi püspök üdvözölte a királyt. A király következőleg válaszolt;

„Szívesen biztosítom önöket változatlan kegyelmemről és jóakaró oltalmamról, mely minden alattvalómra vallási és nemzetiségi különbség nélkül egyaránt kiterjed.

Reményiem egyébiránt és elvárom, hogy önök is befolyásuk által híveiket távoltartani fogják azon ártalmas izgatásoktól, melyek némely vidéken a nép félrevezetését célozzák. Mert habár nyelvük nem ugyanaz, minden nemzetiség a más nemzetiségekkel való békés egyetértést fenntartani, valamint a törvényeket és az ország alkotmányát egyformán tisztelni tartozik s csak ilj. módon egyedül érhetik el valódi érdekeik és jólétük biztosítását és fejlődését“.

A „Nemzet“ 1893 szeptember 11-iki esti kiadásában a borossebesi királyi válaszközl megemlékezve, felemlíti, hogy az aradmegyei küldöttség körében közbeszéd tárgya volt, hogy az oláhok, úgy az egyesült, mint a nemegyesült vallásúak, egészen konsternálva vannak a király oly félreérthetetlen, erős szavai által, amiket még nem hallottak a királytól és amelyekre, mint mindnyájan erősítgetik, nem ökl, hanem csak a lelketlen izgatok szolgálták rá.

Ennek ellenére a képviselőházi ellenzék ezekben a válaszokban a magyar alkotmány és a magyar nemzet súlyos sérelmét látván, röviddel a hosszú parlamenti szünet után, október 5-től 10-ig terjedő nagy vitát provokált a központi függetlenségi kör által a borossebesi királyi válaszok tárgyában beadott kérvénynek (írom., XIII. k., 451. sz.), illetve a kérvényi bizottság idevágó jelentésének tárgyalásával kapcsolatban.

Az ellenzéki vezérszónokok (Bartha Miklós, gr. Apponyi Albert, Polónyi Géza, Horánszky Nándor, Beöthy Ákos) a királyi nyilatkozatok szö-

vegében elsősorban kifogásolják a „nemzetiség“ és a „sovinizmus“ szó helytelen használatát; továbbá azt, hogy a királyi intés a nemzetiségek békés egyetértésének fogalmát helyezi előtérbe, amely fogalom — szerintük — a nemzetiségi föderalizmus, nem pedig az egységes magyar nemzeti állam eszméjének kifejezése. Végül sérelmesnek tartják, hogy a király csak a nagyváradi románellenes utcai kihágásokat róta meg, de azt, amit sokkal inkább meg kell rónia, a román nemzetiségi agitátorok hazaáruló üzelmeit, egy szóval sem érintette, vagy legalább is nem fordult ellenük fejedelmi szavának egész súlyával.

Beöthy Ákos okt. 10. beszédében egyebek között megemlíti a nagyváradi Pável-ügyet, mely az ottani magyarság részéről utcai tüntetésekre vezetett (37.). Olvasta a lapokban, hogy ezen ügyben szigorú vizsgálatot foganatosítanak. Különösen kéri ezen vizsgálatot a kormány érdekében, nehogy az a gyanú támadjon, hogy a kormánypárti képviselők megválasztása miatt a nemzetiségi küzdelmeknek odadobják Bihar vármegyét.

Beöthy Ákos után szólal fel Tisza István:

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Nem volt szándékom és most sem szándékozom a vita érdeméhez szólani, nem pedig azért, mert kevés idővel ezelőtt volt alkalmam azon legfontosabb kérdéstről, mely ez alkalommal is szőnyegen forog, tudniillik a nemzetiségi kérdéstről nyilatkozni. (37.) Igaz, hogy más helyen, de miután azon nyilatkozatom, legalább részben, a budapesti hírlapokban is megjelent, fölöslegesnek találok ugyanazokat ismételni, mert sem hozzátenni, sem elvenni valóm ezen nyilatkozatomra nincsen. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.*) És nagyon kérem a t. Házat és különösen a t. képviselő urakat, amennyiben egyáltalában igénytelen nyilatkozataimmal foglalkozni kívánnak, méltóztassanak magát azon beszédet és indítványt figyelemmel átnézni és, azt hiszem, azon meggyőződésre fognak jutni, hogy az énáltalam elmondottak és kevés különbséggel mindazon szónokok nyilatkozatai közt, akik e kérdéshez itt hozzászóltak, a dolog lényegére, mondhatom, semmi eltérés nincs. És én nagyon kérem a t. képviselő urakat, iparkodjunk ezen kérdést továbbra is oly szempontból felfogni és tárgyalni, hogy ha esetleg merülnek is fel az eljárási módok és eszközökre nézve véleménykülönbségek, melyeket meg kell vitatnunk, de ne felejtjük el soha és toljuk előtérbe mindig azokat a nagy elvi szempontokat, melyekben pártkülönbség nélkül egyetértünk. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Hiszen éppen a nemzetiségi kérdés nagy elvi szempontjai azok, melyekre nézve tényleg fennállott az egységes nemzeti közvélemény és én igen nagy szerencsétlenségnek tartom, ha ez a jövőben valaha megváltoznék. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Hiszen ezen vita is azon két alapelvet emelte érvényre, melyek nagyváradi felszólalásomnak és indítványomnak alapelvei voltak, tudniillik iparkodjunk felfedezni és kérlelhetetlenül megbüntetni az izgatókat, de másrésztől iparkodjunk megnyerni azokat, kik nem tartoznak az izgatok közé és mindig több és több

gátat tolni azok közé, kik hű polgárai az államnak és az izgatók közé. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Ez a szempont vezette azt a nagyváradi akciót, melynek én csak egyik igénytelen faktora voltam. És méltóztassanak megengedni, abban azt hiszem igazat fog nekem adni mindenki, aki az ottani viszonyokat közvetlenül ismeri, hogy ott tényleg bántalmaztak tetteges kihágások és sértő nyilatkozatok által olyanok is, kik románajkúak ugyan, de eddig semmi okot nem szolgáltatnak arra, hogy hazafiságukban kételkedjünk. *(Úgy van! jobbfelől.)*

És őszinte öröömre szolgált és szolgál, hogy ez így van, — pártkülönbség nélkül egyetértett a vármegyében mindenki, hogy ezen bántalmazások és sértésekkel szemben, elégtételt kell azoknak szolgáltatni és dokumentálni kell azt, hogy mi az izgatókkal a jóra való román elemet nem azonosítjuk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

És hogy ez nem egyéni nézet és nem egy párt nézete volt, arra nézve legyen szabad az igazság érdekében csak azt az egy ténnyt konstatálnom, hogy a többek megbízásából csekély személyem által beadott indítvány a nagyon népes közgyűlésen, ahol úgy a románajkúak, mint a magyarság köréből a függetlenségi párt tagjai meglehetősen számmal voltak jelen, egyhangúlag fogadott el. *(Helyeslés.)* Ezek után t. Ház, még csak egyetlenegy megjegyzéssel tartozom. *(Halljuk!)* Beöthy Ákos t. képviselő úr azt mondotta, hogy Biharmegyében azért türetnek a nemzetiségi üzemek, hogy a román szavazatok a kormánypárti jelöltek választásánál biztosítsanak. Azzal az egygel tartozom Bihar-megyének, hogy azt mondjam, hogy ezen merőben alaptalan és sértő inszinuációt indignálva utasítom vissza. *(Élénk helyeslés.)*

A borossebesi királyi válaszokkal kapcsolatos nagy nemzetiségi vita okt. 10-én azzal végződött, hogy a Ház többsége elfogadta a kérvényi bizottság javaslatát, mely szerint az ezen válaszok tárgyában beadott kérvén} az irattárba helyeztessék. így elesett Bariba Miklósnak a függetlenségi párt nevében benyújtott határozati javaslata, mely a kormány idevágó tanácsadói közreműködése miatt a Ház rosszalását kívánta kimondatni.

Az időbeli és eszmei összefüggésnél fogva e helyütt kell még — legalább röviden — foglalkoznunk azzal a nevezetes válasszal is, amelyet a király 1893. szept. 17-én Kőszegen a dunántúli törvényhatóságok tisztelegő küldöttségéhez intézett s amely következőleg szól:

„Őszinte meglelégedéssel és köszönettel fogadom oly számos törvényhatóság küldöttjeinek hódoló tisztelgését. Legyenek meggyőződve, hogy amint nagy örömmel tapasztalom mindenkor a trónhoz és személyemhez való hű ragaszkodás jeleit, ép oly forx-ón óhajtom az ország szellemi és anyagi jólétének fejlődését és gyarapodását. Ezen célra a törvényhatóságok a közigazgatás feladatainak teljesítésén kívül, mint a közszellem tényezői, azzal is hivatva vannak közreműködni, hogy a népet ámitó jelszavak és

meddő ígéretek befolyásától megóvják és a békés egyetértés és hasznos munka magvait ápolják. Tágas tért enged mindezekre azon alap, melyen kedvelt Magyarországom az utóbbi évtizedekben oly öröndetes felvirágzásnak indult s amelynek, mint kétoldalú megállapodásnak megingatása, úgy a fennálló törvényes állapotban való hitet csökkentené, valamint az ország és az egész monarchia valódi érdekeivel s ennek folytán uralkodói kötelmeimmel is határozottan ellenkeznék. Számítok ebbeli közreműködésükre, valamint önök is ily törekvésben mindenkor számíthatnak jóakaró támogatásomra és kegyelmemre“.¹

Ez a nevezetes kőszegi királyi válasz a képviselőházat szintén a központi függetlenségi körnek idevonatkozólag beadott kérvénye folytán, e kérvény tárgyalása alkalmával (okt. 11—13.) foglalkoztatta. Sőt ezen kérdés felett a vita igazában már a borossebesi ügyre vonatkozó kérvényhez kapcsolódott, annak következtében, hogy gr. Apponyi Albert okt. 5-én előterjesztett felirati javaslatában a borossebesi fejedelmi nyilatkozatokon kívül a kőszegi kir. válaszra is kiterjeszkedett.

A kőszegi válaszra vonatkozó kérvény tárgyalása különös jelentőségű azért, mert ez alkalommal, okt. 12-én, mondott híres beszédében nyilatkozott Szilágyi Dezső igazságügy miniszter az 1867:XII. t.-c. jogi természetéről, kifejtve az „önálló törvényalkotás“ elméletét. Eszerint a 67:XII. t.-c. jogilag nem becikkelyezett nemzetközi szerződés, nem szerződés Magyarország és Ausztria között, hanem törvény, a magyar államnak önálló törvényalkotása és csak politikai szempontból lehet a 67-iki kiegyezést kétoldalú megállapodásnak nevezni. Ebből következik, hogy miként a 67:XII. t.-c. megalkotása, mint minden más törvényé, az országgyűlés és a király egyetértésével történt, annak megváltoztatása is ugyanígy történhetik. Tehát a magyar törvényhozás által egyoldalúlag önállóan módosítható, az osztrák törvényhozás hozzájárulása, beleszólása nélkül.

Szilágyi Dezső nyilatkozatának nagy alkotmányjogi jelentőségét bizonyítja az is, hogy az általa formulázott „önálló törvényalkotás“ elméletét tette magáévá és hirdette tíz évvel később, mint deszignált miniszterelnök, a szabadelvű párt nevezetes 1903 októbervégi értekezletén (103.) majd első miniszterelnöksége idején, 1903 nov. havában, gr. Tisza István Koerber Ernő osztrák miniszterelnökkel polemizálva; 1911-ben pedig a Magyar Figyelő hasábjain Zolger Iván akkor még osztrák közjogi írónak a 67-iki kiegyezésről szóló művében foglalt szintén szerződéses állásponttal szemben. Erről majd bővebben a maga helyén. Most csak ennyit az összefüggés kedvéért.²

39. 1894 máj. 19. országos ülés. — A házassági jogról szóló törvényjavaslat elvetésére vonatkozó főrendiházi határozat folytatólagos tárgyalása: A főrendiházi reform kérdése. A főrendiház feloszlási joga. A két Ház közötti kompromisszum. A kötelező

¹ A Nemzet 1893. szept. 18. sz. Esti kiadás.

² De már itt jelzem a következő irodalmi forrásokat:

Szilágyi Dezső Beszédei IV. k., 1913., 262. s. k. 1. — Iván Zolger, Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn, 1911. 252. s. k. 1. — Gróf Tisza István összes Munkái I. k., 1923., 542., 622. és 636. 1.

polgári házasság mellett. (Napló, XVIII. k., 408—411. 1.) Az egyházpolitikai javaslatok további sorsa. A május—júniusi és decemberi kormányválság.

A Wekerle-kormány által bemutatkozása alkalmával megígért (30.) egyházpolitikai törvényjavaslatok benyújtását megelőző hosszú előcsatározásokkal legutóbb a kultusztárca 1893. évi budgetjének tárgyalásával kapcsolatban foglalkoztunk (34.). Láttuk akkor, hogy az ellenzék részéről többen azzal vádolták a kormányt, hogy a nagy reform részletei iránt még mindig nincs tisztában. Habozást és következetlenséget vetettek a kormány szemére s a kételyek eloszlátása, a feldúlt felekezeti béke helyreállítása érdekében a törvényjavaslatok mielőbbi előterjesztését sürgettek. Ez 1893. március havában volt. Annyi bizonyos, hogy Wekerle miniszterelnök 1892 nov. 21-én mondott képviselőházi programbeszédében odanyilatkozott, hogy a király jóváhagyásával megállapított elvek alapján „már elkészítettett az izraelita vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslat és munkába vétettek a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó javaslatok, úgy, hogy ezeket még a téli ülésszak folyamán alkotmányos tárgyalás végett képesek leszünk előterjeszteni“. Ennek ellenére csak 1893 tavaszán váltotta be a kormány Ígéretét: 1893 ápr. 26-án nyújtotta be gr. Csáky Albin kultuszminiszter az első törvényjavaslatot: az izraelita vallásról szólót; Hieronymi Károly belügyminiszter pedig a másodikat, az állami anyakönyvekről szólót. A harmadikat, a vallás szabad gyakorlatáról készített törvényjavaslatot, ugyancsak a kultuszminiszter terjesztette be május 17-én, a Ház nagy többségének élénk éljenzése és tapsai között.

Május végén az országgyűlés királyi kéziratral szept. 25-ig elnapoltatván, az új ülésszak idevonatkozó első nevezetes eseménye volt Wekerle miniszterelnöknek Helfy Ignác kérdésére nov. 9-én tett azon kijelentése, hogy Őfelsége hozzájárult a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat beterjesztéséhez. Az ellenkező irányú reménykedések tehát füstbe mentek. A király a házassági jogi törvényjavaslat részleteit is elfogadta és a reform-akció ezen legkényesebb része sem akadtt meg a pusztá „elvi hozzájárulás“ stádiumában. (30.)*

Végül dec. 2-án Szilágyi Dezső igazságügyminiszter benyújtotta a házassági jogról szerkesztett törvényjavaslatot, mely a miniszterelnök program beszédében jelzett hármast alapelveken (egységes állami házassági jog, állami bíraskodás a házassági ügyekben, a házasság megkötésének kötelező polgári formája) épült fel és még ugyanazon az ülésen a kultuszminiszter előterjesztette a gyermekek vallásáról szólót.

Ilymódon az 1893. év végéig a> Wekerle-kormány programjában kilátásba vett összes egyházpolitikai javaslatok a Ház elé kerültek. De ez csak az első nagy lépés volt. A reformmű sikeres befejezéséig még hosszú küzdelmes út volt hátra. Bennünket itt most csak a házassági jogról szóló törvényjavaslat további sorsa érdekel, melyet a nemzet nagy zöme pártkülönbség nélkül lelkesedéssel fogadott.

Általános tárgyalása 1894 febr. 19-én kezdődött rendkívüli érdeklő-

* Tisza István idevágó naplószerű feljegyzéseiben azt írja, hogy a király „az egész egyházpolitikai reformot azért akceptálta, mert a mi pártunk uralmának fenntartását kívánja“, (Összes Munkái. I. k., 688. 1.)

dés mellett a Házon belül és kívül. Az utca is megmozdult, mint öt évvel ezelőtt a nagy véderővita legizgalmasabb napjaiban. Az általános tárgyalás ápr. 12-én, a részletes tárgyalás ápr. 17-én fejeződött be. Ápr. 18-án a törvényjavaslatot harmadszori olvasásban is elfogadták és hozzájárulás végett a főrendiházhoz átküldeni rendelték.

A főrendiház május 7-én kezdte meg a törvényjavaslat tárgyalását. A szemben álló mindkét tábor a lehető legnagyobb számban vonult fel az izgalmas ülésre. Még az olyan mágnások is eljöttek, kiket máskor sohasem látott a főrendiház. Az utca még hangosabb, mint a képviselőházi tárgyalás első napján. Zajosan tüntettek különösen a kath. és a gör. kel. főpapok, mint a javaslat ellenzői ellen. A tárgyalás első napján mindjárt az előadó után szólalt fel Vaszary Kolos hercegprímás és kijelentette, hogy a katolikus hitelvek sérelme nélkül az egységes állami házassági jog meg nem alkotható, az állami bíraskodás a házassági ügyekben és a házasság megkötésének polgári formája el nem fogadható. Ő tehát a törvényjavaslatot nem szavazza meg, mert meggyőződése szerint nem lesz hűtlen hazájához, ha a törvényjavaslatot ellenzi, ellenben hűtlen lesz egyházához, ha elfogadja.

Május 10-én, a tárgyalás negyedik és utolsó napján, a névszerinti szavazás következett. A főrendiház a törvényjavaslatot 21 szótöbbséggel Általánosságban sem fogadta el s erről a képviselőházat értesíteni rendelte. A szavazás eredménye a Múzeum-épület előtt várakozó nagy tömeget újabb zajos tüntetésekre ragadta.

A főrendiház elvető határozata* a május 16. ülésen elnök által bejelentetvén, a Háznak határoznia kellett a „quid nunc“ felől. Wekerle miniszterelnök nyomban kijelenti, hogy a főrendiház határozata nem ingathatjai meg a kormány tagjainak azt az álláspontját, hogy a házassági jogi javaslatnak változatlan, utólagos elfogadását ajánlja abban a tudatban, hogy ezzel a kormány Magyarország nagy közvéleményének is kívánalmát teljesíti. Ezért bővebb indokolás nélkül indítványozza, hogy mindennemű bizottsági tárgyalás mellőzésével ezen, úgy általánosságban, mint részleteiben megfelelően előkészített és a Ház nagy többsége által egy ízben már magáévá tett törvényjavaslat újabb tárgyalás végett a másnapi ülés napirendjére tűzessék ki. A miniszterelnök indítványa egyhangúlag elfogadtatván, a főrendiházi határozat május 17-től többnapos nagyérdékű vitát idézett elő.

A tárgyalást a miniszterelnök vezette be. Rövid beszédében rámutat arra, hogy alig van kérdés, mely annyira éretnek, annyira előkészítettnek lenne tekinthető, mit a házassági jog kérdése. Évtizedeken át foglalkozott vele és előkészítette ezt a kérdést Magyarország nagy közvéleménye és foglalkozott ezzel a kérdéssel 1868 óta több alkalommal a képviselőház is, de foglalkozik vele szinte mindennap azóta, mióta az utóbbi években az egyházpolitikai kérdések napirendre kerültek. Az idevonatkozó konkrét törvényjavaslattal pedig nemcsak a közvélemény és a sajtó foglalkozott, hanem közel kéthónapos alapos vita során a képviselőház is. Ezt a kérdést legutóbb a főrendiház vitatta meg alaposan. Ezekután merőben felesleges munkát végezne, ha újra ismételné azokat az indokokat, melyek a kor-

* Az ezen határozat felidézte politikai helyzetről a képviselőház második szavazásának idejéig I. Tisza István naplószerű feljegyzéseit Az 1894. évi május—június havi krízis történetéhez címmel, (összes Munkái, I. k. 681—2. 1.)

mányt a megoldás mikéntjének ajánlásánál vezették, vagy ha az ellenvetések újólagos cáfolatába bocsátkoznék. Ezért a kormány részéről a következő határozati javaslatot terjeszti elő: „A képviselőház, ragaszkodva a házassági jogra vonatkozólag általa már elfogadott törvényjavaslatához, azt oly felszólítással küldi vissza a főrendekhez, hogy azt újabb megfontolás tárgyává téve, ahhoz hozzájárulni szíveskedjenek“.

Justh Gyula a függetlenségi és negyvennyolcas párt nevében kijelenti, hogy a párt leghatározottabban kívánja, hogy a házassági jogról szóló törvényjavaslat — a miniszterelnök határozati javaslatának értelmében — újabb megfontolás és hozzájárulás végett a főrendiházhoz visszaküldessék.

Gr. Apponyi Albert, ki már a törvényjavaslat általános vitájában a kötelező polgári házassággal szemben a szükségbeli polgári házasság mellett foglalt állást, nagy beszédben ajánlja halasztó természetű határozati javaslatának elfogadását. Felfogása szerint a házassági jog olyannyira szükséges reformjának mielőbbi életbelépése érdekében tanácsos volna, ha a képviselőház álláspontját egy pontra, a polgári kötés kötelező formájára nézve részben módosítaná és a törvényjavaslatot ilyen módosított alakban küldené vissza a főrendiházhoz. Igaz ugyan, hogy a miniszterelnök legutóbb a szabadelvű pártkörben elmondott beszédében említést tesz arról, hogy mielőtt a képviselőháztól várható újabb üzenet a főrendiházhoz átmenne, a kormánynak kötelessége lesz magának alkotmányos garanciákat szerezni arranézve, hogy a második szavazásnál a főrendiház többségét megnyerje. Miután pedig — alkotmányos garanciákról lévén szó — kizártnak kell tekinteni, hogy a király fejedelmi tekintélyének súlyával a főrendiház elhatározására nyomást gyakoroljon; miután továbbá a törvény által jelenleg engedett három életfogytiglani főrendiházi tagnak esetleges kinevezésével a létező 21 szavazatnyi különbséget kiegyenlíteni nem lehet; csupán két. alkotmányos út van a kormány előtt, mellyel a főrendiháznak ellenállását megtörheti. Az egyik volna annyi örökös jogú főrendiházi tag kinevezetése, amennyi szükséges, hogy a többség eléérésék. A másik volna a képviselőház feloszlatása az újabb nemzeti akarat megkérdezésére. Ezen alkotmányos eszközök elsejét: a szükséges szavazatok számáig örökletes főrendiházi tagoknak kinevezését a törvény betűje szerint ugyan megengedettnek, de az alkotmány szellemével teljesen ellentétesnek tartja. Mert az állami szervek mindegyike csak a politikai erkölcs korlátai között gyakorolhatja a maga jogi hatalmát és ez a szabály áll a főrendiházzal szemben alkalmazható jogi eszközre, a szavazatok kényszerű módosítása végett eszközölt, a főrendiház tekintélyét lealacsonyító tömeges peer-kinevezésre is. Ő is osztozik azon meggyőződésben, hogy a főrendiház jelenlegi összealkotása nem felel meg a helyes szervezet követelményeinek; de a szervezeti reform kérdésének felvetése egy konkrét törvényjavaslat sorsának biztosítása céljából mintegy megtorlás! eszközként: sem elvileg nem helyes, sem gyakorlati szempontból néni mondható célravezetőnek. Hátra volna a másik alkotmányos út: a nemzetnek kétségtelen akaratnyilvánítását provokálni új választások elrendelése által. Ily módon a nemzet akaratára nézve a valóság meg lenne tudva, mert a jelenlegi képviselőház nem hivatkozhatik a nemzet akaratára. Hiszen az 1892. évi általános választások idején a polgári házasság kérdése nem volt szőnyegen. Akkor még a többség és a többség vezére nem vette fel programjába a kötelező polgári házasságot és ennek folytán a nemzet e fontos tárgyban nem is nyilváníthatta akaratát.

A nemzet megkérdezése tehát tiszta helyzetet teremtene, ámde a mai politikai viszonyok között nem volna ajánlatos az országot választási harcok elé vinni. Ezért szóló más utat az egyházpolitikai reformok mielőbbi megoldására nem tud elképzelni, mint egy oly kompromisszumot, mely azt, ami nem lényeges, elejti vagy elodázza, viszont azt, ami lényeges, megvalósítja. A közszükségnek érdekében az ia lényeges, hogy házassági jogunk zűrzavarában rend legyen, hogy a jogrendezés terén az állami törvényhozásnak és az állami bíraskodásnak szuverenitása érvényesüljön. Ez itt a lényeg. A házasságkötés formája ehhez képest csak másodrendű és alárendelt kérdés. Ajánlja a kompromisszum útját, mert meggyőződése szerint a házassági jogi javaslatnak a főrendiházhoz változatlan visszaküldésével célt érni nem lehet. Ha ellenben a képviselőház a házasságkötés formájára nézve nem ragaszkodik mereven a törvény javaslatához, a reform biztosan keresztülvihető. Kívánatosnak tartja tehát, hogy a Ház módosítsa álláspontját abban az irányban, amelyet szóló már az alapvita alkalmával jelzett. Ajánlja a következő határozati javaslat elfogadását: „A képviselőház a házassági jogról szóló, a főrendiház által el nem fogadott törvényjavaslatot azon célból, hogy a tervbe vett reformok lényege mielőbb törvényerőre emelhető legyen, az igazságügyi bizottsághoz utasítja, a következő elvek szerinti átdolgozás végett:

Az anyagi házassági jogot és a házassági ügyekben való bíraskodást egységesen államilag megállapító részek ienntartandók. A házasságkötés formájául rendszerint a lelkész előtti kötés tartassak fenn; de azon esetekben, midőn ez valamely, az állami törvényben nem foglalt egyházi akadály miatt lehetetlen, vagy bármely okból az illetékes lelkésztől megtagadatik, végül elismert felekezetekhez nem tartozókra nézve polgári házasságkötés létesíthessék.“¹

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter hatalmas beszédben polemizál Apponyi Albert alkotmányjogi fejtegetéseivel. Ezek oly felfogásnak az eredményei, oly felfogásnak, mely nem áll a népképviselő elvének alapján és alkotmányunkba bele akar oltani egy oly felfogást, amelyet mindig visszautasítottunk: a főrendiház alkotmányos supremáciájának felfogását. Apponyi ugyanis a jelen helyzetben alkotmányosan alkalmazható eszközök közül a főrendiház örökös tagjainak szaporítását, mint erőszakos rendszabályt, mint az alkotmánynak nem betűjével, de szellemével ellen-

---

¹ Lényegileg azonos tartalmú határozati javaslatot terjesztett elő gróf Apponyi Albert már februárban a házassági jogi javaslatnak általános tárgyalása alkalmával. (Szilágyi Dezső Beszédei II. k. 308—309. l.) Emlékirataiban pedig előadja, hogy hosszú vajúdás után helyezkedett a szükségbeli (kiszegítő) polgári házasság álláspontjára. „Nekem legyőzhetetlen aggodalmaim voltak a kötelező formával szemben. Félttem, — ez a félelem, hála Istennek, utólag alaptalannak bizonyult, — hogy népünk vallási indifferenzniusa folytán gyakori lesz az egyháziilag meg nem kötött házasságok száma és ezzel terjed a vallástalanság. Jól tudtam, hogy az egyház álláspontjával az sem egyezik, amit már concedáltam; de odáig, ameddig én mentem, a sérelem csak elméleti természetű volt, a gyakorlatban alig érezhető; a kötelező formával azután életbevágó hatást nyerhetett.“ Elismeri azonban, hogy a kötelező polgári házasság, mely 1892 május havában még a gyakorlati lehetőségek körén kívül állónak látszott: azoknak a praemisszáknak, amelyeket már az elkeresztelési rendelet körül támadt vitákban ő is elfogadott, tagadhatatlanul leglogikusabb folyománya. (Emlékirataim, I. k. 210—211. l.)

kezőt, elítéli és kizárja; ellenben nem tartja ugyan célszerűnek, de teljesen alkotmányosnak tartaná, hogy a két ház közötti összejövetel miatt a képviselőház feloszlattassék, mert annak bizonyossága, hogy mi a nemzet igazi akarata, nem forog fenn. Aki ezt a tant felállítja, nem áll a népképviselőlet alapelvén. Mert ez azt jelenti, hogy a képviselőháznak mandátuma korlátolt, még pedig korlátolt a főrendiháznak tetszése szerint. Ha a főrendiháznak tetszik elismerni a képviselőház valamely határozatáról oly kérdésben, amely mint választási programra a kormány által nem volt közvetlenül a választók elé vite, hogy az megfelel a nemzeti akaratnak: akkor van nemzeti akarat; ha nem tetszik neki ezt elismerni, akkor nincs nemzeti akarat. Ha ez a tétel csakugyan állana, akkor a főrendiháznak a nemzeti akarat bizonyítása szempontjából feloszlatási jogot ad a képviselőház felett. Ez pedig alkotmányunknak súlypontját a népképviselőletből a főrendiházba helyezné át. Ez a felfogás annál kevésbé helyes, mert a főrendiháznak jelenlegi szervezetében az a legnagyobb hibája, hogy nincs meg az igazi összeköttetés a nagy közvéleménnyel, hogy legnagyobb részében rendi kiváltságokra van építve, kis részében pedig kormánykinevezésre. Az ilyen felsőháznak sokkal kevésbé van joga a képviselőházzal azon vitatkozni, hogy mi a nemzeti akarat. Ezért Apponyinak azon állítása, hogy örökös tagok kinevezése oly célból, hogy a főrendiház akarata jelen javaslat tárgyában befolyásoltassék, a helyes alkotmányos élet szempontjából elfogadhatatlan eszköz: az egész nemzeti közvéleményt és az egész törvényhozást kiszolgáltatja a tulniyomólag rendi alapon szervezett főrendiháznak. Miután pedig kétségtelen, hogy a nemzeti közvélemény óriási többsége a törvényjavaslat mellett foglalt állást, az alkotmány szelleme szerint is szabad az örökletes tagok szaporításának törvényes eszközéhez fordulnunk abból a célból, hogy az összhang az országgyűlés két háza között helyreálljon és a nemzet tulnyomó nagy része által felkarolt reform létrejőjön. Teljesen alkotmányos mód tehát a főrendiházat a választásban megnyilatkozó nemzeti bizalmon alapuló képviselőházzal oly módon összhangba hozni, hogy megfelelő számú örökletes taggal gyarapíttassék, mert a főrendiház többi elemeinek száma határozott és nem szaporítható.

Gróf Szapáry Gyula (május 18.), ki a házasságjogi javaslat általános tárgyalása alkalmával a fakultatív polgári házasság hívének vallotta magát, akkori álláspontjának megfelelően most is azt tartja, hogy a házasságjogi viszonyok rendezésére az egységes állami házassági jog megalkotása és a házassági ügyekben való állami bíraskodás behozatala feltétlenül szükséges, ellenben nem lényeges kérdés a polgári házasságkötés formája. A kötelező forma aggasztó, mert véleménye szerint sérti a felekezeti érdeket, provokálja a nemzetiségek féltékenységét és így megzavarja az ország nyugalalmát, amelyre pedig igen nagy szükség van. Ami a szőnyegen lévő javaslat mellett a képviselőházban megnyilvánult imponáló nagy többséget illeti, ez a függetlenségi párt támogatásának köszönhető, amely támogatás fejében az ország politikája mindinkább radikális irányba fog sodródni. Gróf Apponyi Albert határozati javaslatát fogadja el, mely módot nyújt arra, hogy a polgári házasság formája ezen házban ismét megbeszéltesék.

Polónyi Géza (május 18.) a miniszterelnök határozati javaslatával szemben halasztó természetű határozati javaslatot nyújt be, mely a következőleg szól: „Tekintettel arra, hogy az alapján rendi elemekből meg-

alakított felsőház a népképviselési alapon nyugvó képviselőház üdvös törvényhozási működésének olyan természetes akadályja, amely a nemzeti akaratsnak érvényesülését nemcsak gátolja, de szervezeti okokból azzal kapcsolatba sem hozható, — a képviselőház utasítja a kormányt, hogy a főrendiháznak a népképviselési kormányalkatnak megfelelő választási elven nyugvó reformálása iránt sürgősen terjesszen elő javaslatot; a házassági jogról szóló javaslat tárgyában vett főrendiházi üzenetnek érdemleges tárgyalását pedig ezen a főrendiház reformjára vonatkozó javaslatnak törvényerőre emelkedéséig felfüggeszti.“*

Gr. Szapáry László (máj. 19.) a maga részéről gr. Apponyi Albertt ama nézetéhez csatlakozik, hogy a képviselőház hagyjon fel merev álláspontjával és lépjen a kompromisszum terére, ámbar nem fél az esetleges új választásoktól. A szélsőbálnak többségre jutása nem más, mint pusztaijesztgetés, mint egy hiú mumus. Általában az ijesztgetésnek és a szolizmának világát éljük. Ezek közül kivan néhányat fölemlíteni. Azt állítják p. o., hogy a nemzet idegeit folyton rázkódtató nagy reformoknak kell ébren tartaniok; hogy a haladásnak nem fokozatos, hanem rohamos módját kell alkalmazni. Ha a jelenlegi egyházpolitika győzelemre jut, úgy a közrend oszlopai kidűlnek és a trónt környező vallási nimbusz meg fog gyöngülni, akkor idővel csakugyan veszedelmessé válhatnak a kormánnyal szövetségben álló legradikálisabb elemek hirdette törekvések, csakhogyszerezve lesznek talán republikánus törekvésekkel is. Lépten-nyomon a közvéleményt hangoztatják. Hát micsoda az a közvélemény? Talán a kormány- által megrendelt utcai tüntetések, talán a sajtó, talán a választókerületek véleménye, holott a kerületek e kérdésben meg sem kérdezhettek. És mondható független közvéleménynek a törvényhatósági közgyűlések megnyilatkozása, avagy talán a zsidóság, amely ezen kérdésben nagyon is érdekelve van? Általában a kormány a szőnyegen lévő ügyben kimondhatatlan erélyt fejt ki. Ki tudja azt fejteni az erős központosítás, a vele szövetséges organizmusok által, minő a szabadkőművesség és a bankrendszer. Kéri a Házat, ne szavazzon meg semmit a jelenlegi kormánynak, mert politikájának alapját a fenyegetés, a szofizmák alkotják és éppen ezért járul hozzá gr. Apponyi Albert határozati javaslatához.

Tisza István volt a következő szónok, ki — mint május 21. záróbeszédében gr. Apponyi Albert is elismerte — „egy igen objektív, higgadt érdekes beszédben“ rekapitulálta a kormány álláspontja mellett szóló érveket és 1892. dec. 16. budgetbeszédével összhangban (31.) meggyőzően fejt ki a kötelező polgári házasság behozatalának szükségességét.

Tisza István: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* A közvetlenül előttem felszólalt t. képviselőtársam beszéde folyamán mumusokat emlegetett. Engem az ő beszéde arról győzött meg, hogy t. képviselőtársam csakugyan a legkülönbözőbb mumusok által üldözött léleknek szánandó állapotában van *(Derültség jobbfelől.)* és mumust lát elől, mumust lát hátul, mumust lát jobbról, mumust lát balról: *(Derültség jobbfelől.)* úgy, hogy

*Polónyi Géza határozati javaslatának második részét, mely a házassági törvényjavaslat tárgyalásának felfüggesztésére vonatkozik, a május 21-i szavazás előtt visszavonta. Így határozati javaslatának csak első része került szavazás alá, melynek értelmében a kormány a főrendiház sürgős újjászervezésére volna utasítandó.

valóban nem csodálkozhatom afelett, ha ezen rémlátványok ítélőképességét annyira megzavarták, hogy a legképtelenebb valótlan-ságokat is jóhiszeműleg valóságoknak veszi. *(Derütség jobbfelől.)* És éppen azért, megbocsásson t. képviselőtársam, ha az ilyen rémlátománvoknak gyűjteménye felett, amilyen pl. hogy a kormány isten tudja minő tartozással tartozik radikális szövetségesei iránt olyan téren, ahol az elvi egyetértés a két párt között nincs meg, vagy azon rémlátomás felett, mintha a kormány mondva csinálta, megrendelte volna a tüntetést; továbbá, hogy itt azt mondta volna valaki, — igazán nem tudom ki, hogy a haladásnak erőszakosnak kell lennie; végre a szabadkőművesség szövetséges orgánuma a kormánynak: méltóztassék megengedni, hogy ezeket, mint rémlátványokat konstatálva, őszinte részvételem fejezzem ki a t. képviselőtársam iránt.

Gróf Szapáry László: Fogadja hálás köszönetemet. *(Derütség.)*

Tisza István: Átérve, t. Ház, a politikai helyzetre, úgy, amint a főrendiház szavazata által adva van és a határozati javaslatokra, melyek a helyzetből kifolyólag a Ház elé terjesztettek, *(HaHguk! Halljuk! jobbfelől.)* a t. Ház engedélyét kérem arra, hogy egyik beterjesztett határozati javaslattal ne foglalkozzam. Nekem sokkal nagyobb véleményem van a velem szemben ülő t. képviselő urak belátásáról és elvűségéről, semhogy feltennem, hogy egyetlen tagja akadna a pártnak olyan, akit ilyen durva kelepécébe becsalni lehetne, vagy aki hajlandó volna ilyen átlátszó ürügyet elfogadni saját elveinek leszavazására. *(Tetszés jobbfelől.)*

Lássuk, minő az a helyzet, amely a főrendiház szavazata által adva van?

És itt méltóztassék megengedni, hogy azon figyelemreméltó oldalról is hangoztatott felfogással foglalkozzam, hogy a főrendiház mostani eljárása, magatartása dokumentálja azt, hogy a főrendiház mai szervezetében fenn nem állhat és hogy annak gyökeres reformálása égető politikai szükséglet képez.

T. Ház! A főrendiház mai szervezetéről gondolkozhatok valaki kedvezően vagy kedvezőtlenül, úgy hiszem, mindnyájan koncedálni fogjuk azt, hogy az ideális mértéket nem üti meg. Ezen nem is lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy milyen tartahatatlan helyzetből fejlődött át reformálás útján a főrendiház mai szervezetébe; ha meggondoljuk, hogy egy kompromisszum útján maguknak azon elemek támogatásának biztosításával lehetett azt csak békésen keresztülvinni, amely elemek jogaira ezen reform oly súlyos következményekkel járt. Én a magam részéről őszintén kijelentem, hogy igen sok, fontosabb, szükségesebb, megoldandó feladatot látok ebben az országban, mint a főrendiház reformját. De bármiként gondolkodjék valaki fölötte, ezen mos-

tani politikai helyzetből, a főrendiház mostani magatartásából igénytelen nézetem szerint, nem lehet érvet kovácsolni a főrendiház reformjának szükségére nézve. *(Helyeslés jobbfelől.)* Mert én, t. Ház, bár ellentétben a legtöbbször hallott nyilatkozatokkal, azt merném mondani, hogy a főrendiház szavazása igazolta azt, hogy a mai főrendiházban a valódi felvilágosodott elemek sokkal erősebben vannak jelen, mint a rendi természetű főrendiházak legnagyobb részében. Méltóztassék csak figyelembe venni a történelmi fejleményeket mindenütt, ahol rendi főrendiház van és meg fognak győződni arról, hogy ily nagy horderejű liberális reform ritkán utasított vissza az első alkalommal a főrendiház ily csekély többsége által. Minden nagy reform mindenütt a főrendiház bizonyos ideig tartó ellenzése ellenében, ez ellenzés legyőzése után jutott csak diadalra. És ebben nem hátrányt, hanem a közérdek szempontjából csak előnyt látok. Ép abban látom a hasznót, melyet a főrendiház a közérdeknek hajt, hogy az próbakövet képezi a nemzeti közakarat komolyságának, hogy megakadályozza esetleg ötletszerűen megszavazott, elő nem készített, nem elég komolysággal megérlelt reformok érvényesülését. Tly könnyelműen tervezett reformokat a főrendiház igenis megakadályozhat; ahhoz teljes joga van, azzal használ a közérdeknek. De sehol semmiféle oly nemzetnél, melynél van szabadság iránt való ragaszkodás és akaraterő, sehol egy főrendiház meg nem bírta akadályozni azt, amit a nemzet valóban elhatározott. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A főrendiház azon többsége, mely a javaslatot visszautasította, szerintem, súlyos politikai hibát követett el éppen saját jól felfogott érdeke és azon egyházi és konzervatív érdekek szempontjából, melyek e többség szívéen fekszenek. De azt nem lehet tőle megtagadni, hogy nemcsak az alkotmány betűjével, hanem az alkotmány szellemével is összhangzásban járt el, midőn gyakorolta alkotmányos jogát és e törvényjavaslatot visszautasította. Most rajtunk a sor, hogy szemben a főrendiház lépésével dokumentáljuk, hogy komolyan akarjuk-e ezt a reformot, komolyan meg vagyunk-e győződve, hogy az ország érdeke megköveteli azt, és tudunk-e férfiakhoz illően, minden szenvedélyesség és idegesség nélkül higgadt és nyugodt eréllyel kitartani? *(Élénk helyeslés jobbfelől és a szélső baloldalon.)*

És ha a képviselőház ez álláspontra helyezkedik, akkor ismét a főrendiházra nézve áll be az a kötelesség, hogy a kérdést annak összes politikai következményeivel mérlegelje. És legyen szabad csodálkozásomat kifejezmem azon felfogáson, melyet e vita alatt is többször hallottunk, hogy a főrendiház tagjaitól nem lehet azt várni, hogy egyszer tett nyilatkozatukat megváltoztassák, vagy pláne, mint mondották, adott szavukat megszegjék. Azt hiszem, senki nálam határozottabban nem követeli, hogy mindenki min-

den kérdésben a legnagyobb felelősség súlya alatt, szigorúan a közérdek szempontjából járjon el. De épp ez álláspontból folyik az, hogy a főrendiház minden tagjának, midőn ott alkotmányos jogát gyakorolja, mérlegelnie kell azon, az alkotmány szellemében foglalt korlátokat, melyek ez intézmény hatáskörét körülveszik, és alá kell rendelnie egyéni meggyőződését a nemzeti akaratot képviselő képviselőház komoly akaratának.

Meg kell gondolnia, hogy a főrendiház a nemzeti szabadsággal csak akkor fér össze, s szabad nemzetek alkotmányában csak úgy maradhat meg, ha magát a nemzeti akaratnak alárendelni tudja, s hogy az ellentét, krízis további fenntartása a célt magát csak ideig-óráig húzza ki, de sokkal súlyosabb, sokkal komolyabb bonyodalmakat okoz. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Én azt hiszem, merőben hamis itt az adott szó álláspontjáról beszélni* Minden politikai faktornak egyik főkélléke a politikai függetlenség, s éppen a főrendiházi tagnak talán legkarakterisztikusabb jellemvonása ez. A főrendiházi díszes állásnak, hogy úgy mondjam, legszebb ékessége a teljes függetlenség. Az, aki szavazatát előre leköti, aki szavazatára nézve kötelező obligót vállal bárkivel szemben, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* még az esetre is, ha időközben másról győződik meg, az nem független többé, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* az idegen befolyás, idegen akarat hatalma alatt áll. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* És abban a meggyőződésben vagyok, hogy a főrendiház többségében lesz annyi politikai belátás, lesz annyi hazafiúi kötelességérzet és mérséklet, hogy amint meggyőződik arról, hogy mi ismételten, nyugodt eréllyel tartunk ki álláspontunk mellett, tudni fogja kötelességét, tudni fogja azt, hogy a nemzeti akarat itt ebben a Házban érvényesül, hogy az ellen a főrendiház állandó akadályt nem gördíthet. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Remete Géza: Új választásokat kell elrendelni.

Tisza István: Nem tartom szükségesnek azok után, amiket igen t. barátomtól, az igazságügyminiszter úrtól tegnapelőtt hallottunk, hogy még egyszer foglalkozzam azzal a kérdéssel, van-e feloszlatósi joga a főrendiháznak. *(Halljuk! Halljuk! a szélső baloldalon.)* Kérem, aki kíváncsi rá, legyen olyan szíves és olvassa el azt a pár rövid mondatot, melyben az igen t. igazságügyminiszter úr ezt a kérdést teljesen kifejtette. Én csak egyetlen egy körülményre vagyok bátor utalni. Felhozott az, hogy a házassági jog kérdése a választások alkalmával nem állott a választók előtt. Egy értelemben ez kétségtelenül úgy van és áll annyiban, amennyiben a kormány által a választások alkalmával, mint a közvetlen megoldás küszöbén álló aktuális politikai kérdések egyike, odaállítva nem volt. De emlékezzünk vissza az akkori választási küzdelmekre. Emlékezzünk vissza a reverzálisok kérdésére. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ezek a jelenségek nem

egyenesen annak a kifolyásai voltak-e, hogy megérlelődött már a közvéleményben az a nézet, hogy a liberalizmus és klerikalizmus nagy csatája ezen ciklus alatt fog megvívni? (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon és a szélső baloldalon.*) Méltóztassanak nekem megengedni azon t. képviselőtársaim a nemzeti párton, kik ezt a kérdést annyiszor fejtegették, hogy lehet, hogy a beavatottak csekély kisebbsége másként fogta fel a dolgot, de a választópolgárok naiv nagy tömege éppen a t. képviselő urakat azon hiszemben küldte ide, hogy az általánosan kötelező polgári házasság mellett fognak állást foglalni. (*Élénk ellenmondás a baloldalon. Elnök csenget.*)

De, t. Ház, térjünk vissza a tárgyhoz. Nekünk felajánlottak a kompromisszum. Voltam bátor azon nézetemnek kifejezést adni, hogy kompromisszumra szükség nincs, mert igénytelen nézetem szerint, kellő kitartás mellett, kompromisszum nélkül is diadalra visszük ügyünket. (*Igaz! Úgy van! a jobb- és szélső baloldalon.*) De legyen szabad abból a szempontból is megvizsgálnom a kérdést, vajjon valóban kompromisszum-e ezen kompromisszum, melyet t. képviselőtársaim nekünk oly melegen ajánlanak?

És itt nemcsak abban, sőt nem is elsősorban abban keresem a kompromisszum lényegét, hogy az esetleg az egyetértést a főrendiház és a képviselőház között könnyebben elérhetővé tegye, hanem igénytelen nézetem szerint itt kompromisszumról valóban csak akkor beszélhetnénk, ha oly megoldási mód állana előttünk, amely a különböző felfogások között létező ellentéteket egymással kiegyenlítené, vagy legalább azok élességét lefaragná, és ez által a mélyen megrendült vallási béke helyreállítását megkönnyíteni képes lenne. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

S már most legyen szabad, t. Ház, ezen szempontból vizsgálnom azon javaslatokat, melyeket elsősorban gróf Apponyi Albert és gróf Szapáry Gyula t. képviselő urak terjesztettek elő. (*Halljuk! Halljuk!*)

A t. képviselő urak közül ezen vita alkalmával különösen gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam határozottan azt mondta, hogy az egységes házassági jogot és judikaturát elfogadja; ejtsük mi el a kötelező formát, amely magában véve nem lényeges ugyan, de sérti a felekezetek vallási érdekét. A t. képviselő urak magatartása, úgy látszik, egészen azon feltevésen alapszik, hogy a főszerelem a felekezetekre nézve a megkötés kötelező formája; ejtsük tehát ezt el és akkor helyreáll a mindenki által óhajtott béke. Én, t. Ház, nagyon örülnék, ha az így volna és nem tudom, nem jönnék-e kísérteibe, hogy cserben hagyjam t. barátomat, az igazságügyminisztert javaslatostul. Fatális a dologban csak az, hogy ennek bizonyítását még csak meg sem kísérelték, s mi több, ezen álláspontjukkál szemben úgy azok, akik az egy-

háznak hivatalos képviselői, mint azok, akik a laikus elemből az eklésia militans segédcapatait képezik, az ország hercegprimásától kezdve le gróf Zichy Nándorig, (*Derültség a szélső baloldalon.*) homlokegyenest ellenkezőt állítanak.

Elég legyen e tekintetben a hercegprimás múltkori* igen világos beszédére hivatkoznom. (*Halljuk! Halljuk!*) A leghatározottabban kimondatik ott, hogy dogmatikus sérelem van az egyeséges házassági jogban, dogmatikus sérelem van a polgári jurisdikcióban és dogmatikus sérelem van a polgári megkötés mindenféle módjában, s különbségről a kötelező és nem kötelező megkötési formák között az egyház hivatott képviselői nyilvános helyen még soha egyetlen egy szóval sem nyilatkoztak. (*Igaz! Úgy van! a jobb- és a szélső baloldalon.*) Hát, t. Ház, ezek szerint az ellentét az egyházi és állami felfogás között, amely tagadhatatlanul súrlódásokra vezet, benne van az eredeti törvényjavaslatban épp annyira, mint gróf Apponyi Albert, vagy gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam álláspontjában és a kérdés most csak az lehet, hogy melyik megoldási mód, melyik végrehajtási forma az, mely az ellentéteknek előtérbe tódulásával, egymással szembeállítását cs harcba vitelét inkább, vagy kevésbé mozdítja elő? Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a dolgot, mit látunk?

A szükségbeli polgári házasság elfogadása mellett törvénybe iktatjuk azon nagy elveket, melyek az egyházi szempontokra sérelmesek, de a végrehajtásnál, legalább a házasság megkötését illetőleg ingerenciát, befolyást adunk az egyháznak (*Helyeslés a jobb- és szélsőbaloldalon.*) és ez által elérjük egyfelől azt, hogy megnehezítjük, kompromittáljuk az állami akarat biztos végrehajtását, másfelől elérjük azt, hogy elhintjük a vizzálynak és egyenlenségnek, a lelkész! és állami szempontok közötti harcnak magvát; rákényszerítjük a lelkészt e harc felvételére mindazon esetekben, hol az állami felfogás a kánoni felfogással ellenkezik. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

És, t. Ház, igaz, hogy megadja a törvény a módot a házasulandó feleknek arra, hogy az állami akaratot vigyék diadalra a lelkészi felfogással szemben, de ezt megelőzi akkor a harc az egyház és az illető hívek között — nem tudom, kívánatos-e ez éppen egyházi szempontból — és az állami szempont érvényesülése lealázással jár a felekre nézve, kiknek az egyház által vissza kell előbb utasíttatniok, és vereséggel az egyházra nézve. (*Úgy van! jobb felől.*) Ugyanezen kifogások — elismerem — kevésbé élesen, kevésbé drasztikusan domborodnak ki a fakultatív polgári házasságnál, de ugyanazon alapvető hibában szenved igénytelen nézetem szerint az is, mint a szükségbeli, mert hiszen ott is azt látjuk, hogy a házasságnak magánjogi és vallási oldala egymástól

* 1894. május 7. főrendiházi beszéd.

elválasztva nincs, hogy a házasság egyházi megkötése polgári joghatállyal felruházott házasság marad, hogy tehát az az ellentét, az a különbség, mely a házasság felfogásában megvan, nem választatik szét egymástól, szembeállítatik egymással ott is az állami és az egyházi forma és kötelessége lesz a lelkeszi karnak propagandát, agitációt folytatni a polgári házasság ellen, megakadályozni, hogy polgári házasság kötéssék, belevonni a feleket az egyházi házasság megkötésébe; én legalább azt hiszem, hogy a lelkeszek szempontjából ez nem állhat másképp, mert ebben az esetben természetesen az, aki polgári házasságot kötött, ellentétbe jutott már az egyházi felfogással és lemondott arról, hogy házasságára egyháznak áldását is elnyerje.

És ezzel szemben, t. Ház, mit érünk el a megkötési forma kötelező voltának törvénybe iktatásával? Elérjük azt, hogy a házasságnak ezen két oldalát egymástól elválasztjuk, de nem állítjuk szembe, nem állítjuk ellentétbe egymással; elérjük azt, hogy küzdelem nélküli biztos érvényesülést szerzünk az állami akaratnak, de meghagyjuk az egyháznak szabadságát a maga jogosult hatáskörében, megengedjük neki, hogy fejtse ki a saját álláspontjának érvényre juttatásában mindazt, ami egyháza iránti kötelessége és nem hozzuk őt abba a helyzetbe, hogy ezt csak úgy érhesse el, ha az állam intézményeit támadja meg. Mert az egyházi felfogás érvényesíthető a polgári házasság keretén belül, azzal teljesen összhangban és éppen azért látjuk, t. Ház, azt a jelenséget, hogy mindenütt, széles e világon, ahol az egyetemesen kötelező polgári házasság behozatott, helyreállt a felekezeti béke, *(Igaz! Úgy van! jobb felől.)* megszűnt az az izgatottság, az az izgatás, melyet az egyház folytatott ezen állami intézmény ellen, megtalálta az egyház a maga hagyományos bölcsességével az alkalmas, minden érdeket kielégítő modus vivendit. És ha ez így volt külföldön, még sokkal inkább hiszem és remélem, hogy így lesz nálunk. Mert ne felejtjük el, hogy itt a házassági jog kérdése még egy másik igen fontos kérdéssel van összenőve, értem az 1868:LIII. t.-c. 12. §-át; ne felejtjük el azt, t. Ház, hogy nekünk csak egyik célunk — elismerem, teljes egyenrangú és épp oly fontos célunk, mint a másik — a házassági jog terén felmerült anomáliák megszüntetése; de a másik épp oly fontos és politikailag sürgősebb célunk a vallásfelekezeti béke helyreállítása, *(Élénk helyeslés jobb felől)* az itt mutatkozó lapos offensionis elhárítása. *(Helyeslés jobb felől.)* És, t. Ház, azzal tisztában lehetünk mindnyájan, hogy a katolikus egyház illetékes és békét óhajtó körei jelentették ki, hogy magukra nézve az 1868:LIII. t.-cikket sérelmesnek tartják. El lehetünk tehát készülve arra, hogy az ezen törvénycikknek megváltoztatására irányuló alkotmányos küzdelem folyni fog mindaddig, míg ezen törvényt tényleg meg nem változtatjuk.

És ha most nézzük, t. Ház, hogy lehet-e és hogyan lehet megváltoztatni ezen törvénycikket az állami akarat tekintélyének sérelme nélkül és úgy, hogy azon vallásfelekezetek is, melyek a mai jogrendszer mellett ebben látják paritásuk biztosítékát, ebbe belenyugodhassanak, ismét azon meggyőződésre kell jutnunk, t. Ház, hogy e célt, másképp el nem érhetjük, mint ha az egész családi és házassági jognak szoroson jogi vonatkozásait az egyháziaktól külön választjuk. Akkor t. i. visszaadhatjuk az egyházaknak a szabad konkurrenciát azon a téren és megszüntethetjük a mai állapotot, amely csak örökös viszályokra vezet. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

Állítsuk fel, t. Ház, a mérleget a törvényjavaslat eredeti álláspontja és az úgynevezett kompromisszum között. Azt, ami e nagy reform elvi részében, vagy, hogy úgy mondjam, anyagi jogi részében az egyházi álláspontra nézve sérelmes, egyaránt akarja mind a kettő, s különbség e tekintetben az egyik és a másik között nincs. De megvalósítja az egyik az egységes házassági jogot és a judikatúrát oly módon, amely a házasság megkötésénél a súrlódásnak, a viszálynak és az ellentéteknek lehetőségét is kizárja, az egyház részére a maga egész jogosult terenumán a befolyást biztosítja, s a gyermekek vallását szabályozó törvényes korlátozást eltörli. A másik mód a végrehajtásnak oly módját ajánlja, mely az állami akarat biztos és nyugodt érvényesülését kompromitálja, mely az állami és egyházi felfogást egymással szembe állítja és készakarva harcba viszi minden egyes kontroverz házasságnál, s ráadásul még valósággal Erisz almája gyanánt meghagyja a felekezetek között, állítólag mint ideiglenes békítési intézkedést, az 1868:LI 11. t.-cikket. *(Élénk tetszés a jobboldalon. Mozgás bal felől.)*

Ez, t. Ház, nem kompromisszum, ez félrendszabály és pedig azoknak legszerencsétlenebb fajtájából, mely ki nem elégít senkit, megsért minden érdeket és folytonos súrlódásban, folytonos izgalomban hagy meg mindenkit s minden érdeket. Azt hiszem, t. Ház, hogy a fokozatos, óvatos, a viszonyokkal számoló s bölcs mérséklettel párosult politikai haladásnak, melynek nem lehet nagyobb barátja az én csekélységemnél — követelménye az, hogy az ily kérdések, amelyek a nemzet és társadalom széles elemeiben képesek ily nagyfokú izgalmat fenntartani, könnyelműen ne provokáltassanak; nem szabad ily kérdéseket előtérbe hozni máskor, mint akkor, mikor a viszonyok kérlelhetetlen ereje, a kifejlődött társadalmi és felekezeti ellentétek érlelik azokat meg, s megoldásuk politikai szükségét képez.

De akkor azután meg kell őket oldani véglegesen, gyökeresen és alaposan. Nem csak a szabadelvű reform szempontjainak, hanem épp a jól felfogott konzervatív politikának követelményeit akkor elégítjük ki, ha örökre, véglegesen, s alaposan oldjuk meg e

kérdéseket. És mert én ebben a meggyőződésben vagyok, hozzájárulok a miniszterelnök úr határozati javaslatához. (*Elénk helyeslés jobb felől.*)

Ugron Gábor (május 19.), egyébként a fakultatív polgári házasság híve, nem fogadja el a miniszterelnök határozati javaslatát, hanem szintén a két ház közötti kompromisszumot tartja helyesnek.

Május 19-én elnök a vitát bezárván, május 21-én gr. Apponyi Albert elmondotta záróbeszédét.

Wekerle Sándor miniszterelnök erre válaszolva, összefoglalólag megállapítja, hogy a túloldalon felkarolt kompromisszum eszméjét három táborból toborozták össze és negyediknek még gr. Saapáry Gyula csatlakozott, aki korábban a fakultatív házasság mellett nyilatkozott és most Apponyi határozati javaslatát fogadta el, nem azért, mintha a szükségbeli házasságot tartaná célravezetőnek, hanem saját szavai szerint azért, hogy ezáltal alapot nyerjünk a polgári házasság formájának újbóli megvitatására. Az első tábor, melyhez nagyon kevesen tartoztak, a házassági jogi javaslattal szemben eredetileg a merev negáció álláspontjára, az egyházi álláspontra helyezkedett. A másik tábort gr. Apponyi Albert és követői képviselték, kik elfogadták ugyan az egységes állami házassági jogot, az állami bíraskodást és a polgári házasság elvét, de nem fogadták el a polgári házasság megkötésének kötelező formáját, hanem csak a szükségbelit. A harmadik táborban Ugron Gábor volt, aki a fakultatív polgári házasság mellett foglalt állást. Ezt a korábban három különböző tábort ma egyesülni látjuk azért, hogy egy kompromisszumos kísérlet történjék; egyesülni látjuk anélkül, hogy eredeti álláspontjuk megváltoztatását a politikai morál szempontjából kellőképpen indokolnák. Ez lehet igen kényelmes eljárás, de a parlamentarizmus legelemibb követelményeinek sem felel meg. A beadott határozati javaslatokkal szemben kéri a maga határozati javaslatának elfogadását, amely az egyedül helyes és az adott helyzetben az egyedül célravezető.

Az elvető főrendiházi határozatnak tárgyalása május 21-én azzal végződött, hogy a Ház névszerinti szavazás eredményeként 160 szótöbbséggel a miniszterelnök határozati javaslatát fogadta el, a másik kettőt pedig (az Apponyi- és Polónyi-félét) mellőzte.

De lássuk röviden az egyházpolitikai törvényjavaslatok további sorsát.

A képviselőház tehát május 21-én a miniszterelnök határozati javaslatának elfogadásával elhatározta, hogy a házassági jogról szóló törvényjavaslatot újabb megfontolás, illetve hozzájárulás végett a főrendiházhoz visszaküldi. Miután azonban bizonyosnak látszott, hogy a főrendüház a nagy képviselőházi többség ellenére a törvényjavaslatot másodszor is visszautasítja, Wekerle május 26-án kellő számú örökletes főrendiházi tag kinevezését (a „pair-schub“-ot) kérte a királytól, a kormány lemondását jelezve, ha e kérelem megtagadtatik.¹ A király a kérelmet nem teljesítette, kijelentvén, hogy azt feleslegesnek tartja, miután úgy van informálva, hogy a javaslat másodszor el fog fogadtatni a főrendiház által., de egyéb-

¹ L. idevonatkozólag Tisza István nagyérdékű naplószerű feljegyzéseit Az 1894 május—június havi krízis történetéhez, (Összes munkái, 681. s. k. 1.)

ként nem ígerte aktív támogatását. A kormány ragaszkodott a pair-schub-hoz és elhatározta lemondását. Tette ezt azért, mert a Kossuth Lajos halálával (1894. márc. 20.) kapcsolatosan történtek miatt¹ állása felfelé amúgy is meg volt ingatva, a király bizalmát elvesztette s így haszonnal nem szolgálhatott tovább. Június 1-én a király elfogadta a Wekerle-kormány lemondását és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bánt bízta meg az új kabinet megalakításával. Khuen kísérlete kártyavárként összeomlott, rövidesen meghiúsult a szabadelvű párt hűségén vezéréhez és elveihez.² A válság (melyet különösen kielesített az a tény, hogy a király Szilágyi Dezsőnek a kabinetből való kihagyását kívánta) néhány nap múlva azzal végződött, hogy a király a kiegyezési politika védelme és változatlan fenntartása érdekében kénytelen-kelletlen reaktiválta a Wekerle-kormányt Szilágyival és gr. Csáky Albin nélkül. A kormányválság ilyen elintézése után többé nem lehetett kérdéses a főrendiház magatartása. A június 21. ülésben történt második szavazás alkalmával a házassági javaslatnak már pair-schub nélkül is meg volt a többsége, habár ez a többség mindössze csak 4 szavazat volt. A király tehát bámulatos kötelességérzetének és lelkierejének adta fényes tanúbizonyságát azzal, hogy személyes befolyásának latbetetésével megtörte a főrendiház ellenállását a kötelező polgári házassággal, tehát azzal a javaslattal szemben, amelynek benyújtásához hosszas habozás és bizonyára súlyos lelkiismereti konfliktus árán járult csak hozzá. Ekép a parlamenti akadály elhárult a polgári házasság útjából s még csak a szentesítés volt hátra. Ez csupán hosszú idő múlva, 1894. dec. 9-én következett be. Közben (1894. okt. havában) elfogadta a főrendiház (bizonyos módosításokkal, melyekhez a képviselőház is hozzájárult) a gyermekek vallásáról és változatlanul az állami anyakönyvekről szóló javaslatot. Mindhárom törvényjavaslat 1894. december 9-én nyert szentesítést és december 18-án hirdettetett ki az Országos Törvénytarban. Maradt még két elintézetlen javaslat az egyházpolitikai programból, de ezeknek törvényerőre emelkedése már csaknem egy év múlva, a Wekerle-kormányt felváltó Bánffy-kabinet alatt történt.³ Mint fentebb mondtam, a király csak kénytelen-kelletlen reaktiválta június havában a Wekerle-kormányt, amellyel igazában sohasem rokonszenvezett. A reaktivált kormány tehát csak rövid életű lehetett, noha mindvégig erős parlamenti többséggel rendelkezett. A kormány helyzetének bizonytalanságát már hetekkel lemondása előtt mutatja a következő párbeszéd Ugron Gábor és Szilágyi Dezső között a képviselőház dec. 1. ülésén. Ugron Gábor napirend előtti felszólalásában érdeklődik a vallás szabad gyakorlatáról és az izraelita vallás recepciójáról szóló, még október második felében a főrendiházhoz újból visszaküldeni rendelt törvényjavas-

¹ Gr. Apponyi Albert Emlékirataim, I. k., 215—217. 1.

² „A szabadelvűpárt egy ünnepélyes értekezleten Darányi Ignác indítványára egyhangúlag bizalmat szavazott a lemondott Wekerle-kormánynak és felkérte, hogy a párt vezérletét ezekben a nehéz napokban továbbra is megtartsa.“ A szabadelvűpártnak ez erélyes és egyhangú állásfoglalása a lemondott kabinet mellett kilátástalanná tette Khuen vállalkozását. (Niamessny i. tanulmányának 220—221. 1.)

³ Az 1894. májusi izgalmas egyházpolitikai napokról, Wekerle első és második lemondásáról és Bánffy miniszterelnöki megbízatásáról, 1. Lukács László Emlékeimből című cikkét a Budapesti Hírlap 1923. ápr. 29. számában.

lat további sorsa iránt. Nem szereti ugyanis, hogyha azok a törvényjavaslatok sokáig siralomházban tartatnak. Hogy pedig miért nem érdeklődött máskor oly törvényjavaslatok elintézése iránt, amelyek a főrendiházban hosszabb ideig nem tárgyalattak, annak oka az, hogy máskor nem volt előttünk egy szinten siralomházba helyezett kabinet, melynek halála napját csak azért nem határozták meg, mert nem tudják még, hogy melyik temetőben hantolják el. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter válaszában kijelenti, hogy nem szeret ugyan jövődölésekbe bocsátkozni, de bármi sorsa lesz is e kabinetnek, egy dolog bizonyos. S ez az, hogy azok a szabadelvű eszmék, amelyek azokban a törvényjavaslatokban le vannak fektetve, nem fognak a sírban maradni, hanem előbb-utóbb diadalmaskodnak. A kormány bukása rövidesen bekövetkezett, habár még dec. 20-án a szabadelvűpárt és a szélsőbaloldal hosszas éljenzés és taps között vette tudomásul a miniszterelnöki átíratot a három első egyházpolitikai törvényjavaslatnak szentesítéséről és kihirdetéséről. Dec. 24-én a kormány elhatározta lemondását és ezt Wekerle miniszterelnök a képviselőház dec. 28. ülésén azzal a rövid indokolással jelentette be, hogy a kormány, sajnálatára, arra a tapasztalatra jutott, hogy a korona bizalmának „általában véve nem oly mértékben osztályosa., mint ezt az ügyek sikeres és eredményes vezetésére kívánatosnak és különösen a jelen viszonyok között szükségesnek tartaná“. (Napló, XXI. k., 404. 1.) A válság, melynek megoldására a horvát bán ismét eredménytelenül vállalkozott, közel három hétig tartott és csak 1895. jan. 14-én ért véget br. Bánffy Dezső képviselőházi elnöknek kormányelnökké történt kinevezésével. Az egyházpolitikai programúiból még elintézetlenül maradt két törvényjavaslatot a parlamentben a Bánffy-kormány kultuszminisztere, Wlassics Gyula, képviselte nagy tudással és sikerrel. Ezt a két javaslatot, az izraelita vallásról és a vallás szabad gyakorlathoz szólnak, a főrendiház ismételt elvető határozatok után csak 1895. október havában fogadta el csekély (7) szótöbbséggel. Ilymódon a nagyjelentőségű egyházpolitikai program 1895. november végén tető alá került. (A Magyar Nemzet története, X., 802—G. 1.)

40. 1894. dec. 6. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1895. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Az agrárbank terve. A tőke állítólagos adómentessége. A határidőzlet. A gazdasági válság jelszava. Az emelkedő jólét és a kormány gazdasági politikája. A malmok állami kedvezményei. A közös vámterület és a kereskedelmi szerződések mezőgazdasági előnyei. Az agrárpárt elítélése. (Napló, XXI. k., 230—237. 1.)

Napirenden volt az 1895. évi költségvetés keretében a földművelésügyi tárca budgetjének folytatólagos tárgyalása. A földművelésügyi költségvetés első tételéhez (központi igazgatás, személyi járandóságok) kapcsolódott a tárca nagy általános vitája, mely dec. 1-től dec. 17-ig tartott.

Miként már a költségvetés általános tárgyalásának, úgy különösen a földművelésügyi budget vitájának főmozzanata, tengelye a mezőgazdaság válsága, az u. n. agrár-, illetve búzakérdés. Természetes ez, hiszen földbirtokos osztályunk gazdasági helyzete (amely osztály „a hetvenes évek rossz terméseit és hitelviszonyait, sőt a nyolcvanas évek második felében bekövetkezett nagy árdepresszió folyamánként előállott súlyos időket is nehéz küzdelemmel bár, de mégis diadalmasan állotta ki) 1892-től fokoza-

tosan rosszabbra fordult.¹ Évről-évre kereken egy forinttal esett a búza ára. Ezen nagyfokú árhanyatláshoz 1894-ben még országszerte rossz termés járult, eltekintve egyéb csapásoktól. A mezőgazdaságot ért különböző bajok együttes hatásukban minden addiginál súlyosabb és veszélyesebb helyzetet teremtettek a magyar gazdára nézve, mely az országgyűlés részéről is méltán a legkomolyabb figyelembe vételre tarthatott számot. A földművelésügyi vita szónokai tehát főleg a mezőgazdasági termények aggasztó árhanyatlásának okaival és orvosszerei vei foglalkoztak. A baj okai gyanánt a szónokok pártállása szerint különböző jelenségek soroltatnak fel: a tengerentúli országok növekvő kivitele, a közlekedési eszközök rohamos fejlődése, a túltermelés, a mezőgazdasági hitel drágasága, a tőzsdei határidőüzlet, adórendszerünk igazságtalansága, a közös vámterület, a budapesti szövetkezett malmoknak adott tarifa- és vámkedvezmények, a gabonabehozatal körüli szabálytalanságok, a helytelen kereskedelmi és vámpolitika stb.

Gr. Festetich Andor földművelésügyi miniszter a vitát bevezető expozejában a nagymértékű árhanyatlást nem múltó, hanem inkább állandó termeszeti súlyos bajnak mondja, melynek igazi orvossága az egyoldalú és extenzív gazdálkodásról a belterjes gazdálkodásra, a többtermelésre való Áttérés. Ennek a szükséges átalakulásnak egyik előfeltétele: a mezőgazdasági hitelviszonyok sürgős rendezése, olcsó és megfelelő mértékű hitel nyújtása. Legjobban segíthetne egy nagy és erős központi intézet, nevezzük agrárius banknak, ha úgy tetszik; mindenesetre oly intézet, mely igen nagy pénzerővel rendelkezik és az egész országra kiható szövetkezeti szervezettel kapcsolatos.

Rosenberg Gyula (dec. 5.) a kormánypárt részéről mond általános figyelmetkeltő, szakszerű beszédet. Kiemeli, hogy amit nálunk agrár-kérdésnek neveznek, és ami ezt a kérdést felszínre hozta, nem más, mint a búzaáraknak gazdáinkat nagymértékben sújtó depressziója. Ennek okait sem a kikészítési eljárásban vagy az őrlési engedélyben, sem a határidőüzletben meg nem találjuk. Igazi oka a tengerentúli országok növekvő versenye az európai búzapiacon és a forgalmi eszközök fejlődése, gyors és olcsóvá tétele. Az az állítás sem fogadható el, hogy a közös vámterületen búzában máris kisebb a termés, mint a fogyasztás, hogy az utolsó évben több búza hozatott be, mint amennyi kivetített. Ez az állítás egy tényezőt hagy számításán kívül, amely azonban elég fontos arra, hogy az egész okoskodást halomra döntse, t. i. a készletet, mely nálunk az óriási árhanyatlást tulajdonképpen előidézni segítette. Nem képes megérteni, hogyan lehetséges, hogy a függetlenségi párt a mezőgazdaság érdekeinek védelmére a külön vámterületet követeli. Ez a követelés érthető iparfejlesztési szempontból, de teljesen érthetetlen, mint a mezőgazdasági bajok orvosszere. Nálunk minden baj orvoslását a kormánytól várják, pedig ha valahol, éppen a közzgazdasági bajoknál áll az, hogy segíts önmagadon, az Isten is megsegít. A változott világgazdasági viszonyok között a jelenlegi gazdálkodási rendszert fenn nem tarthatjuk, hanem át kell térnünk a lehető legbelterjesebb gazdálkodási módra.

---

¹ Kimerítő tájékoztatást ad idevonatkozólag Tisza István Magyar agrárpolitika c. röpirata. (1897.) Igen figyelemreméltó még Az agrárius kérdésszóló és Amerika versenye az európai búzapiacon c. ifjúkori tanulmányai. (Összes Munkái. I. k., 237., 333. és 378. 1.)

Ivánka Oszkár (dec. 5.) a magyar gazdaosztály meg az iparosok és kereskedők közötti éles érdekelletéket a kormány teremtette, mely a budapesti kartel-malmokat az egész magyar gazdaközönség és az összes vidéki malomipar rovására jogosulatlan, törvénytelen, káros kedvezményekben részesíti. Ezt az állítását A román búza és a malmok e. legújabbban megjelent brosrából felolvasott idézetekkel bizonyítja. Határozati javaslatot nyújt be, melyben utasítani kívánja a kormányt, bógj a gabonabehozatal körül fennálló törvényteleniségek és szabálytalanságok megszüntetése iránt haladéktalanul intézkedjék.

Gr. Károlyi Sándor (dec. 6.), az agráriusok nemzetipárti vezére,* főleg a földművelésügyi miniszter expozéjával és Rosenberg Gyula beszédével foglalkozik. Úgy látszik, divat az idén e Házban, hogy mindenki, aki közgazdasági dolgokról beszél, azzal kezdi, hogy ő nemcsak az agrár, hanem az ipari és kereskedelmi érdekeket is felkarolja. Minthogy ez divat, szólv is jelzi, hogy az a nézőpont, melyből vizsgálja a földművelést, ipart és kereskedelmet: igenis par excellence földművelői szempont, mert a földművelés az az alap, amely nélkül Magyarországot képzelni sem lehet. Mindent e prizmán át kell néznünk és bírálnunk. Ha az ipar és kereskedés megfelel a földművelés józanul felfogott érdekeinek, akkor azok a dolgok jók; ha nem, rosszak. A miniszter a mezőgazdaság fellendítését és belterjessé tételét az agrár-bank alapítása által véli megoldhatni. Persze, nagyon nehéz bírálatot gyakorolni egy olyan intézmény felett, melynek alapszabályait csak néhány újságcikkből ismeri. Mégis pár megjegyzést kíván tenni, mert úgy látja, hogy a létesítendő intézmény több fogyatkozásban szenved. Igv például helyteleníti, hogy az igazgatósági tagok egynegyedrészre esetleg külföldiekből állhat, mert nem látja be, hogy miért kell külföldi bankhoz fordulnunk, holott a budapesti bankok is képesek ilyen intézetet felállítani. De különben is agrárbankot egy oly bankkal, melynek feladata elsősorban részvényeseinek mentül nagyobb osztalékot juttatni, összekötni nem lehet. Ha egy ily intézetet akarunk alkotni, azt a Magyar Földhitelintézet mintájára alkossuk, mely egyszerűen az adósoknak egy nagy szövetekezete. Az ilyen intézet nem spekulálhat, létesítése csak szövetekezeti úton képzelhető el. Agrárbajaink egyikének tartja, hogy a földet oly nagy közterhekkel róják meg, melyeket elviselni nem bir. Ezzel szemben milyen kevés adót fizet a tőke. De persze, a tőkéhez ebben az agrárországban hozzányúlni nem szabad. Rosenberg Gyulával polemizálva, azt állítja, hogy a határidőüzletnek árcsökkenő hatása van, à la baisse rontja az árakat. Ennek bizonyítására hivatkozik a „Hazánk“-ban megjelent egyik cikkre, mely szerint a baisse-üzlet az által áll elő, valamint a hausse-üzlet is, hogy a tőzsdén eladni szándékozók nagy vásárlások útján mesterseges áremelkedést idéznek elő; amint ez beállott, eladják árujokat. Így az áremelkedést rögtön lerontják ugyanazok, akik holnap ismét olcsóbban akarnak venni és ezért leverik az árakat. A határidőüzlet tehát az áraknak természetes felhullámzását nem engedi, hanem egy bizonyos fokig

* A nemzeti párt kötelékébe tartozó agráriusok egy másik kiválósága, gr. Zselénszki Róbert (később a szabadelvűpártban Tisza Istvánnak egyik leglelkesebb híve) a múlt század 90-es éveiben ismételtén a Házon kívül folytatott Tisza Istvánnal hosszú polémiát különösen a tőzsdéi fedezetlen határidőüzlet és az órlési forgalom kérdésében. (L. erre nézve Zselénszki, Emlékeim, 1928, 6., 58., 97., 103., 183—184. 1.)

mindig lent tartja az árakat. Ami az őrlési engedélyt illeti, kétségtelen, hogy e tekintetben a kormány mennyire nem tartotta meg a törvényt és mindenféle befolyások alatt milliókra menőleg gyakorolta a törvénytelen vámelengedéseket. Nem fogadja el azt a tételt, hogy a gabonavám nálunk nem hat. Mert igaz, hogy jelenleg még többet termelünk, mint amennyit fogyasztunk, de viszont exportunk vajmi kevés és alig van befolyással a gabonaárak alakulására. Így tehát a gabonavám nálunk igenis hat, majdnem mindig fog hatni, csak kivételesen nem, csak bő termésű, jó esztendőben nem. Ilyenkor a nyugati piacról kapjuk az áralakulásokat, de nem kaphatjuk onnan azon években, melyekben alig viszünk ki valamit vagy éppen semmit. Ellenben rosszul hat piacunkra a román búza vámentes behozatala. Foglalkozik a francia borok behozatalának kérdésével. Franciaország azzal fenyegetőzik, hogyha nem adunk neki szerződéses engedményt a behozatal tekintetében, nem engedi be az osztrák iparcikkeket és a magyar dongát. Miután a magyar donga a legjobb a világon, Franciaország e részben reánk van szorulva, így tehát semmi értelme annak, hogy a francia bort csak azért engedjük be kedvezményesen, hogy viszont az osztrák iparcikkeknek Franciaországba való kivitelét támogassuk. Nagyon rossz taktikának tekinti, hogy a magyar bortermeles rovására a kormány mindenáron kedvezményeket akar tenni a bécsi ipar kedvéért és elnevezi azt magyar dongának. A közös vámterületet szükségesnek tartja éppen a magyar földművelés szempontjából. Elismeri azonban, hogy a közös vámterület mellett is lehet hibás és ezért érdekeinkre káros vasúti és hajózási politikát csinálni. Általában a kormány közgazdasági politikája örökös szemfényvesztés. Mindig koncessziók járnak, főkéj) a budapesti börzével szemben, de a magyar agrárérdekeket mindig lábbal tapossák.

Gr. Károlyi Sándor után Rosenberg Gyula szólal fel félremagyarázott szavai értelmének helyreigazítása végett.

Ezt követőleg Tisza István mond alapos közgazdasági ismereteiről tanúskodó nagy beszédet; főkéj) gr. Károlyi Sándorral polemizál, mint részben már 1888 február 3-iki szűzbeszédében. (1.)

Gr. Tisza István: T. Ház! Nagyon sajnálom, hogy az előttem szóló t. képviselőtársam előadásának minden részével oly behatóan nem foglalkozhatom, mint ahogy szerettem volna, de nem kívánom a t. Ház szíves türelmét túlságos hosszú próbára tenni, úgy is félek, hogy előadásom némi időt fog igénybe venni. Ennek folytán egynéhány pontra szorítkozom, fenntartva magamnak azt is, hogy t. képviselőtársam beszédének oly részeivel, melyek az általam később elmondandók keretébe beillenek, az illető helyen foglalkozhassam.

T. képviselőtársam megemlékezik az agrárbank tervéről. Mindenekelőtt abban adok neki igazat, hogy úgy neki, mint nekem, kik a dolgok részleteivel ismerősek nem vagyunk, igen bajos ma már kritikát gyakorolnunk. Legyen szabad csak egy egészen általános természetű észrevételével foglalkozni. T. képviselőtársam azt mondja, hogy kár e tekintetben a külföldi pénzcsoportokkal tárgyalni, hiszen a budapesti pénzintézetek képesek volnának egy ilyen vállalatot létesíteni. Én nem tudom ugyan, de úgy

vagyok informálva, hogy a dolog létesítése budapesti pénzügyintézet közreműködésével is történik. Hogy pedig a budapesti pénzügyintézetek hasonló vállalatok létesítése alkalmával a külföldi pénz támogatását igénybe veszik, az egyenesen nemcsak szükséges, de az ország érdekében fekvő dolog, mert hiszen a budapesti pénzügyintézetek egyik legfontosabb közgazdasági funkciója éppen az, hogy azokat a csatornákat képezzék, melyeken a külföldi tőke az országba bejön és itt megtermékenyítőleg érvényesül. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Azt hiszem, sokkal szegényebbek vagyunk tőkében, semhogy a magyar gazdaközönség hiteligényeit saját erőinkből kellően dotálni és ellátni képesek volnánk. Egy vagy más formában a külföldi tőke az, melyre e tekintetben hivatás és funkció vár. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

A másik, amit erre vonatkozólag legyen szabad megjegyzennem, az, hogy t. képviselőtársam kifogásolja a bank vagy részvénytársulati alakot és azt mondja, hogy azt szövetkezeti vagy — mint ő magát kifejezte — a földhitelintézet formájához hasonló, tehát kölcsönösségi alapon kellett volna létesíteni. Mindkettőnek lehetnek előnyei s hátrányai, t. Ház, egy dolog azonban igénytelen nézetem szerint kétségtelen: hogy, ha ezen szövetkezeti hitelügy megoldását egy központi legfelsőbb szövetkezetre ruházzuk, akkor azon tény előtt fogunk állni, hogy ezen szövetkezet az első években, sőt azt merném mondani: az első évtizedekben, csak igen korlátolt mértékben fog hitelképesnek bizonyulni, *(Úgy van! jobb felől.)* s évekre vagy évtizedekre lesz szükség, míg úgy megnyeri a pénzpiac bizalmát, hogy megfelelő módon képes lesz idegen pénzek felett rendelkezni. Arra, hogy a gazdaközönségnek most mindjárt egy jelentékeny tőkét bocsáthassunk rendelkezésére, mindenesetre egy oly közgazdasági vállalatra van szükségünk, amely részint saját maga jelentékeny tőkével rendelkezik és így saját tőkéjét is befektetheti, de másfelől saját tőkéje alapján idegen tőkét is nagy arányokban vehet igénybe. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Ami magát a tervet illeti, annak részleteivel foglalkozni nem kívánok azon egyszerű oknál fogva, mert nem ismerjük a részleteket: azok lehetnek jók, vagy kevésbé jók.

Polónyi Géza: Pedig ez volna az érdekes! *(Zaj. Elnök csenget.)*

Gr. Tisza István: T. képviselőtársam megemlékezett arról, hogy a mezőgazdaság milyen súlyos adókkal van terhelve, míg a tőkét, mint gúnyosan megjegyezte, „noli me tangere“-nek tekintjük, azt érinteni nem szabad, azt megadóztatni nem kell. Engedjen meg a t. képviselőtársam, éppen ebben az országban, kivéve az adómentes címletekből eredő jövedelmet, éppen az ingó tőkéből eredő jövedelmi ágakra sokkal nagyobb adósázzalék van kiróva, mint bárhol másutt a világon. Ha ez azonban kellőleg végrehajthatónak nem bizonyul — hiszen ez mindenütt így van a világon

— ezért sem a kormányt, sem a hatóságokat felelőssé tenni nem lehet. Mert az ingó tőkéből eredő jövedelem könnyebben kivonhatja magát az adóztatás alól. Ez a dolog természetében fekszik. De fekszik továbbá társadalmunk felfogásában is, mert még sokaknál él az a régi felfogás, amidőn még az állam és a nemzet mint ellenség állt egymással szemben, és e tekintetben sokkal kevesebb skrupulust csinálnak maguknak akárhányan, mint bármely más művelt nemzet társadalma. Ebből azonban a kormány ellen vádat kovácsolni, hogy a gazdák rovására a tőkét előnyben kívánja részesíteni, nem lehet.

Polónyi Géza: Az állampapírok adómentessége elég.

Tisza István: A címletek adómentességét méltóztatik érteni? Nem tudom, hogy agrárszempontról kívánja-e valaki, hogy a záloglevelek adómentessége eltöröltessék.

T. képviselőtársam foglalkozott még a határidő-üzlettel is. Legyen szabad itt egy sajtóságios tévedését rektifikálnom. T. képviselőtársam abból indul ki, hogy mit csinál az a spekuláns, aki á la hausse spekulál és midőn előnyét realizálta, kimegy az üzletből és ebből levonja azt a konzekvenciát, hogy hiába van az á la hausse spekuláció, az mindig csak csekély áremelkedést fog előidézni, ami a fedezeti vásárlások által megint lerontatik.

T. képviselőtársam, épp így áll a dolog megfordítva is, mert akkor is mondhatom, hogy ugyanez áll elő akkor is, ha valaki á la baisse spekulál. Mert ha az eladás által tudott magának bizonyos hasznot az árverés által biztosítani, éppúgy fedezi magát és épp úgy kimegy az üzletből és a fedezeti vásárlások által emelkedés fog előállni. *(Helyeslés jobbfelől.)* A dolog veleje, t. Ház, nem ebben fekszik, hanem abban, hogy a spekuláció, a határidő-üzlet lehetővé teszi a különböző konjunktúrák egalizálását az által, hogy a mai viszonyokkal szemben érvényesülhet az a felfogás is, mellyel a kereskedelmi körök a jövő helyzetet megítélik: lehetségessé válik egyfelől, hogy bő termés pillanatában ne szánjanak le az árak annyira, amennyire leszállnának különben, mert eszkomptálja a tőzsde azt, hogy hónapok múlva, vagy egy év múlva lényegesen magasabb árak lesznek; ellenkezőleg, másfelől kétségtelen az is, hogy rossz termés pillanatában, vagy pillanatnyi szükség esetében nem fog az áremelkedés oly nagy mértékű lenni, mintha a jövő kombinációk ebben szerepet nem játszanak. Ez azonban nem is áll a gazda érdekében. A gazdának nem az az érdeke, hogy egyszer 15 forintos búzája legyen, más évben pedig két-három forintos búzája, hanem, hogy lehetőleg konstans, állandó faktorokkal dolgozzék, lehetőleg biztos alapra helyezhesse számításait. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Így állván a dolog, mindenesetre előnyös lenne a magyar gazdára nézve e körülmény akkor, ha a spekuláció tökéletes volna, ha a spekuláló körök a helyzetet minden esetben helyesen

ítélnék meg és nem csalódnának. Azonban, emberekről lévén szó, igen természetes, hogy sokszor helytelenül fogják megítélni a helyzetet, csalódásba fognak esni, tehát nem a valóságos viszonyoknak megfelelő árat fognak a gazdára nézve is előidézni. Ez pedig ismét lehet káros és lehet előnyös a gazdákra nézve. Káros akkor, ha a csalódás „à la baisse“ irányban, előnyös pedig akkor, ha „à la hausse“ irányban történik. S hogy ez mily jelentékeny előnyöket nyújthat a gazdáknak, arra nézve legyen szabad a két évvel ezelőtt fenforgott helyzetre figyelmeztetnem, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* midőn tisztán a spekuláció 11%, majdnem 12 forintig hajtotta fel a búzaárakat, holott ennek pillanatnyilag sem volt indoka a külföldi tényleges üzletárakban. Ez azon a spekuláción alapult, hogy külföldön az árak fel fognak menni, ami nem bizonyult valóznak. A belföldi spekuláció óriási összegeket vesztett e csalódás folytán, a magyar gazda pedig abban a helyzetben volt, hogy három hónapon keresztül 11 és % forintért adhatta el a búzáját, holott a normális búzaárak azon évben 9—9% forintot tettek.

Azokra, amiket t. képviselőtársam az őrlési engedélyről és a nemzetközi szerződésekről mondott, leszek bátor beszédem folyamán visszatérni. Most engedje meg a t. Ház, hogy mindekelőtt azon jelszónak, amely, hogy úgy fejezzem ki magamat, dominálja a mai vitát: a gazdasági válság jelszavának a valódi értékét iparkodjam tisztába hozni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én, mint gazda, utolsó leszek, aki tagadni fogom, hogy azon nagyfokú ár-depresszió, mely beállott és melyhez az idén egy igen súlyos körülmény, az ország igen jelentékeny részének rossz termése különösen takarmányban és tavaszi vetésekben járult hozzá, oly súlyos helyzetet teremtett a gazda számára, mely a törvényhozás részéről is a legkomolyabb figyelembevételre tarthat számot. De legyen szabad mégis azt kérdezni: nevezhető-e ezen állapot gazdasági válságnak oly értelemben, és oly kiterjedésben, mint azt a nyugateurópai államokban látjuk? És hogy ebből a szempontból tisztába jöjjünk a tényekkel, legyen szabad arra kérnem bárkit is, hasonlítsa össze a föld árát és haszonbéréit most és ezelőtt öt-tíz és mondjuk tizenöt évvel, s azt fogja találni, hogy, országos átlagban beszélve, nemcsak a föld ára, de a haszonbérék is minden egyes öt évi időszakban határozottan emelkedő tendenciát mutatnak. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Ha így áll a dolog, t. Ház, akkor csakugyan nem mondhatjuk azt, amit t. képviselőtársaim itt e Házban is oly gyakran emlegetnek, hogy a magyar gazda megélni nem képes; hogy a magyar földbirtok ma már nem jövedelmez; hogy a kormány egyoldalú merkantil eljárása folytán a magyar gazda a tönk szélére jutott. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Igenis vannak bajok, s azokkal komolyan foglalkoznunk is

kell; de azt tagadásba nem vonhatjuk, hogy azért nagyban és egészben Magyarországon nemcsak az ipar, de a mezőgazdaság is emelkedő, a jólét felé menő tendenciát mutat. *(Ellenmondások a bal- és szélsőbaloldalon. Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

És minek tulajdoníthatjuk ezt, t. Ház? Elsősorban tulajdoníthatjuk annak, hogy az árak esése összeesett a rohamos haladással a gazdasági technika, a gazdálkodás terén az egész országban; oly rohamos haladással, mely a mai árak mellett is abba a helyzetbe juttatja a magyar gazdát, hogy többet vehessen ki nemcsak terményben, de pénzben is földjéből, mint a húsz évvel ezelőtti magas piaci árak mellett. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ez pedig elsősorban, t. Ház, a magyar gazdaközönség érdeme, de — úgy gondolom — bizonyos pontig érdeme a kormányzatnak és a kormány politikájának is. *(Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondás balfelől.)*

Nem akarok ezzel a kormány azon ténykedéseire utalni, melyek szorosan a földművelési tárca keretébe tartoznak. Hiszen a Ház t. tagjai közül számosan behatóan és részletesen foglalkoztak e kérdésekkel, s bizonyára senki sem fogja a t. ellenzék részéről sem kétségbe vonni, hogy a földművelési kormányzat keretében például az állattenyésztés terén igen-igen sok történt a magyar gazda érdekében. De legyen szabad arra is utalnom, hogy a kormány nemcsak e tárca keretében van hivatva a magyar gazda érdekében dolgozni; sőt talán a legfontosabb, a legéletbevágóbb kérdések a magyar mezőgazdákra nézve nem is e tárca keretében nyernek megoldást, *(Igaz! jobbfelől. Felkiáltások: A kereskedelminnél!)* s hogy a kormány összes tevékenysége nagyban és egészben véve közviszonyainkat minden tekintetben oly irányban módosította, amely a magyar gazdára nézve is előnyös lehet.

A részletekbe nem kívánok belemenni, de legyen szabad *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* röviden egyes dolgokra utalnom. Senki sem fogja tagadásba venni azt a roppant anyagi előnyt, amelyet gazdaközönségünknek az államvasuti politika, a magánvasutak államosítása, az államvasuti hálózat teljes kiépítése és az olcsó tarifák életbeléptetése nyújt. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Nem hiszem, hogy a sok panasz dacára, amely ma is felhangzik, bárki kétségbe vonhassa, hogy a hitelviszonyok is az utolsó tizenöt évben igen jelentékenyen javultak, hogy a hitelre szoruló gazda ma sokkal alacsonyabb kamatláb mellett jut kölcsönpénzhez, mint ezelőtt tizenöt esztendővel. Lehet mondani, hogy ez még nem elég, hogy tovább is mehetünk, hogy iparkodunk kell még olcsóbb pénzt biztosítani a gazdáknak; de a máris elért eredményeket sem letagadni, sem kicsinyelni nem szabad. *(Igaz! Úgy van! u jobboldalon.)*

De, t. Ház, a vám- és adópolitika terén is nagyon sok történt a gazda érdekében. Beszédem későbbi folyamán leszek bátor visz-

szatérni a közös vámterület és a kereskedelmi szerződések kérdésére és iparkodni fogok bebizonyítani azt, hogy itt nincs úgy elhanyagolva a magyar gazda érdeke, amint azt pl. az előttem szóló t. képviselő úr mondotta. Most vegyük fogyasztási adóinkat. *(Halljuk! Halljuk!)* Hisz ezelőtt 10—15 esztendővel fogyasztási adóink képe az volt, hogy azok a sörnél és a cukornál jóformán lehetetlenné tették a magyar ipar kifejlődését, a magyar szeszipart pedig a lehető legválságosabb helyzetbe sodorták. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És az utolsó évtized fogyasztási adópolitikájának gyümölcsként konstatálhatjuk ma, hogy cukoriparunk és söriparunk, de kivált a cukoripar örvendetesen s nagy arányokban fejlődik; konstatálhatjuk, hogy szesziparunk, ha nem is juthatott ismét virágzó helyzetbe, de legalább, igazán mondhatnám, a tönk szélén megállítatott és lehetővé vált az, hogy továbbmenő intézkedések által a szeszipar újból való felvirágzását biztosítottuk. *(Helyeslés jobb felől.)* De, t. Ház, nem élvezi-e a magyar gazda annak előnyét is, hogy az ország egész képe sok tekintetben megváltozott, hogy városaink fejlődnek, gyáraink szaporodnak, hogy a fogyasztó közönségnek különösen azon része, mely húst, tejet s ily kvalifikáltabb gazdasági cikkeket nagyobb mértékben fogyaszt, évről-évre szaporodik? Hiszen, vegyük csak azt a kiterjedést, melyet a tejgazdaságok e körülményeknél fogva nyertek, hogy semmi egyébről ne beszéljünk. Azt hiszem, az országnak az az általános felvirágzása, mely a kormány sokat hánytorgatott ipari s merkantilpolitikájának is gyümölcse, az államnak az ipari állam felé való haladása talán senkire sem fontosabb és örvendetesebb, mint éppen a magyar gazdára nézve. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

T. képviselőtársaim a túloldalról különösen két irányban intézik támadásaikat.

Az egyik vonatkozik a malomiparra. S itt méltóztassék megengedni, ha talán unalmas leszek is, hogy iparkodjam a dolognak lehetőleg valódi és hű képét tárni fel.

Az első és kardinális kérdés az, hogy a monarchiának, vagyis — mert itt természetesen a közös vámterület viszonyai irányadó, — a közös vámterületnek búzában beviteli, vagy kiviteli többlete van-e, hogy a vámterület többet termel-e, mint amennyire magának szüksége van. Mert nagyon természetesen, a szerint, amint oly feleslege fog mutatkozni búzában, mely csak a malmok által feldolgozva mehet ki a külföldi piacra, vagy sem, a szerint kell ítéletet mondanunk a malmok közgazdasági fontossága tekintetében.

Ivánka Oszkár t. képviselő úr tegnap igen részletes felolvasásokat tartott nekünk itt egy brosűrből, melyet talán többen ismerünk, *(Derűltég jobbfelől.)* és több ízben kifejezte azt, hogy ezen adatok hitelesek és szeretné látni azt az embert, aki ezen

adatokat megcáfolja. (*Halljuk! Halljuk!*) Igaza van a t. képviselő úrnak, az adatok hitelesek, de tendenciózusan vannak csoportosítva; azt pedig nagyon jól tudjuk, hogy nemcsak a papiros, de a számok is türelmesek és való számokkal lehet oly arithmetikai játékot elkövetni, mely valósággal fejtetőre állítja az igazságot.

A csoportosítást illetőleg első tévedése annak a brosürnek és t. képviselőtársamnak, — aki itt a brosür szócsovéül szegődött, — hogy a kivitelnél a liszt mennyiséget egyszerűen hozzáadja a búzamenyiséghez, holott mindenütt a világon, hol lisztet búzával akarunk összehasonlítani, nem magát a lisztmennyiséget, de azon búzamenyiséget kell venni, mely azon lisztmennyiség előállításához szükséges, vagyis — kerek számokban beszélve — 70 százalék lévén a lisztnyeredék a búzában — 30 százalékot a mennyiséghez hozzá kell adni. Már ez maga lényegesen megváltoztatja a kérdést; mert ha a lisztmennyiséget búzára redukálva számítom ki, akkor azt fogom találni, hogy a kiviteli többlet a rendes forgalomban — tehát levonva a kikészítési eljárás forgalmát, amit külön szándékozom kimutatni, — 1891-ben 2,870.000, 1892-ben 1,269.000, 1893-ban 1,153.000 és az 1894. év első három negyedében 572.000 métermázsa, együtt tehát a 3% évben 5,864.000 métermázsa, vagyis átlagban beszélve mintegy másfélmillió métermázsa évenként.

Igaz, t. Ház, hogy ezzel szemben a kikészítési eljárási forgalomban bizonyos hiány mutatkozik. Ezen hiány, illetőleg behozatali többlet 1891-ben 413.000, 1892-ben 437.000, 1893-ban 478.000, az 1894. év első %-ében 824.000 métermázsa. Igaz tehát, hogy ha a kikészítési eljárási forgalmat is figyelembe vesszük, akkor az 5.800.000 métermázsa többletből 2,400.000 métermázsat levonásba kellene hozni. Itt azonban, igénytelen nézetem szerint, egy újabb tévedés van, t. Ház, mert a kikészítési eljárás természeténél fogva, miután ott bizonyos hosszabb idő szükséges a kikészítési eljárás teljesítésére, a kivitel ideje nem esik össze a bevétel idejével, hanem a folyó évi bevételt a jövő évi kivitel adataival kell összehasonlítani.

Ez nem volna lényeges azon esetben, ha a kikészítési eljárási forgalom konstant maradna, mert akkor egyik év a másikat ki-egyenlítené; a jelen helyzetben azonban, ahol a kikészítési eljárás rohamosan fejlődött, mindenesetre ferde dolog. Ha tehát ezt rektifikálok és összehasonlítom az 1891. év adatait az 1892. év adataival és így tovább, akkor azt találom, hogy a bevétel kikészítési célra 1891-ben 986.000 métermázsa, a kivitel 1892-ben 960.000 métermázsa, tehát a bevételi többlet 26.000 métermázsa; 1892. és 1893. évet összehasonlítva, a bevételi többlet 17.000 métermázsa; ezen két irányban tehát majdnem hajszálnyira egyezik a két szám.

Másként áll a dolog 1893-ban; az ekkori 2,158.000 métermázsza bevittel 1,018.000 métermázsza kivitel áll szemben a folyó év kilenc első havában. Ezt, t. Ház, magam is aggályos jelenségnek tartom, olyan jelenségnek, mely mutat arra, hogy a malmoknak a kikészítési eljárás ürügye alatt túlságosan messze menő kedvezmények adtak és a hitelek oly arányokat értek el, hogy nem voltak képesek a megfelelő lisztmennyiséget exportálni, úgy, hogy kétségkívül most a legutolsó időszakban állott be oly állapot, melyen részben a kormány máris segített, midőn megszorította az eljárást, melyen azonban még segíteni kell.

Van még, t. Ház, egy harmadik tényező. Legyen szabad utalnom arra, amire Rosenberg Gyula t. képviselőtársam itt hivatkozott, tudniillik a készletekre. Ez különösen fontos az utolsó két esztendőben, mert hiszen tudjuk azt, hogy az 1891—92. campagne alatt a készletek a világ piacain és nálunk is jóformán kimerültek. 1892 június 30-án oly csekély mennyiségű készlet volt az országban, mint régen nem és tudjuk azt is, fájdalom, statisztikánk rá nincs, adatokkal és számszerűleg nem igazolható, de tudhatjuk, hogy az 1893—94. évben is a készletek tetemes szaporodást mutatnak.

Mindenki, ki a gabonaüzlettel némileg foglalkozik, e tekintetben határozottan ezt az impressziót nyerte. Itt egy x-el állunk szemben, de ha ezt az x-et hozzávesszük azon primitív számokhoz, melyeket felsoroltam, kétségkívül konstatálhatjuk azt, hogy a vámterületnek még mindig elég jelentékeny, egy-két métermázsza közt ingadozó búzafeleslege van, melytől meg kell szabadulni.¹ Már most, t. Ház, kétségtelen az, hogyha egy gazdasági területnek valamely cikkből feleslege van, akkor a cikk árát az fogja dominálni és megállapítani, hogy minő feltételek mellett képes ezen feleslegtől megszabadulni. Nem fog külön képződni egy rosszabb ár a feleslegre, egy jobb a többire, hanem a legolcsóbb fogja dominálni az egészet. Tehát a magyar búzaárak is egyenesen attól kell, hogy fűgjenek, milyen körülmények közt és mily feltételek mellett tud a külföldi piacon fellépni és elhelyezkedni.

T. Ház! Ebből a kérdésből kifolyólag látjuk felállítatni az úgynevezett paritási számításokat. Megvallom, magam is csak azok közé tartozom, kik azt hiszik, hogy a paritási számításokat cum grano salis kell alkalmazni. Nagyon természetes dolog, hogy ebben sok mindenféle adat kellő kifejezésre nem talál. De ha azt látjuk, hogy a paritási számítások ma körülbelül két és fél forint

---

¹ Fenti beszédnek az a passzusa, hogy a vámterületnek „egy-két métermázsza közt ingadozó búzafeleslege van“, nyilván nyomdai hiba folytán került a Naplóba. Hiszen — amint Tisza István Magyar agrár-politika c. tanulmányában kimutatja — a közös vámterület kiviteli többlete 1893-iban 396.000 mm, 1891-ben pedig, az akkori rossz termés ellenére is, 37.700 mm volt búzában. (összes munkái I. 289. 1.)

marge-ot hoznak létre a magyar búza előnyére, hogy tehát körülbelül két és fél forinttal drágább a magyar búza idebenn, mint amilyennek lennie kell a paritási számítások szerint, hogyha más alakban, mint búza alakjában ki nem vitethetik, akkor kénytelenek vagyunk elismerni azt, hogy igen jelentékeny gazdasági funkciót teljesítenek az exportra dolgozó nagy malmok akkor, midőn a magyar búzát liszté feldolgozzák és a legkitűnőbb magyar búzából készült legkitűnőbb liszt alakjában viszik ki a felesleg legnagyobb részét és azért kevesebb szállítási költség mellett a kivételes minőségénél fogva az általánosnál magasabb ártérnek el. Ez teszi lehetővé azt, hogy a magyar gazda lényegesen jobb árat kap búzájáért, mint ha feleslegbúzáját búza alakjában kellene a világpiacon elhelyeznie. Ebből kiindulva, határozott meggyőződéseim az, hogy a kiviteli malmok a magyar gazda természetes szövetségstársai. Fontos kerekét képezik a magyar mezőgazdaság gépezetének és saját érdekeinken ütnek csorbát, ha e kerekét szétzúznák. De ebből folyik, igénytelen nézetem szerint, t. Ház, az is, hogy a malmokkal szemben a súlyos helyzetben lévő magyar gazdától csak azokat az áldozatokat lehet követelni, amelyek okvetlenül szükségesek a malmok fennállásának biztosítására; de ezen túl a mai viszonyok között semmi követeléssel a magyar gazda elé lépni nem lehet. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Megvallom, t. Ház, azok az adatok, melyek rendelkezésünkre állanak, abban a tekintetben, hogy az úgynevezett kikészítési eljárás mily terjedelemben képez életszükségletet a malmokra nézve, felvilágosítást nem nyújtanak. Bocsássanak meg nekem azon t. érdekkörök, melyek e tekintetben a közönség elé számokkal. véleményekkel lépnek, de valamennyinek írott és itt kifejtett nézetei oly határozott pártfelfogás színezetével bírnak, hogy sok tekintetben nem kimutatnak, hanem eltakarnak minden igazságot, úgy, hogy azokból a helyzetnek tiszta képét meríteni nem lehet.

Igénytelen nézetem szerint a t. kormánynak hivatása, hogy e tekintetben a legbehatóbb puhatolózások alapján a tényállást konstatalja. A malmokat mindazon kedvezmény birtokában meg kell hagyni, amelyekre azoknak fennállásuk szempontjából mulhatatlanul szükségük van, de azontul semmi további áldozatot a malmok kedvéért hozni nem szabad. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ezek után, t. Ház, legyen szabad a közös vámterület kérdése áttérnem. *(Halljuk! Halljuk!)* Igen röviden tehetem azt, miután nemcsak azon t. barátaim, akik e párt soraiból szólaltak fel, de nagy öröömre előttem szólott t. képviselőtársam is azon meggyőződésének adott kifejezést, amelyet magam is, úgy is mint magyar gazda magaménak ismerek, úgy, hogy konstatalhatjuk, miszerint a külön vámterület hívei elsősorban a közjogi ellenzék

t. tagjai közt található fel. Nem tudom, t. Ház, mennyiben játszik ebbe bele igen t. képviselőtársaimnak közjogi felfogása általában, de legyen szabad konstatálnom azt, hogy ez a kérdés valóban egyáltalán nem közjogi természetű. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Nagyon szívesen felveszem a t. képviselő urak közjogi felfogásával szemben is a keztyűt, hol annak helye van; amint ők, úgy én is nagyon szívesem vállalkozom meggyőződésem helyességének igazolására és a csata megküzdésére, de ezen kérdésnél ilyen közjogi csatára semmiféle alapos szükség nincsen, mert hiszen jogi szempontból tekintve, nincsen köztünk eltérés. Azt senki soha kétségbe nem vonta, hogy Magyarországnak teljesen jogában áll a külön vámterületet felállítani. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* A közös vámterületet senki sem tekinti másnak, mint egy időre kötött nemzetközi megállapodásnak, mely túlmegegy vásmszerződés keretén az által, hogy messzebbmenő intézkedéseket tartalmaz, jogi természeténél fogva azonban nem egyéb, mint bármely más vásmszerződés. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

A kérdés tisztán a közgazdasági célszerűség szempontjából bírálendő el, s ezen szempontból legyen szabad utalnom arra, hogy közgazdaságilag a kérdés az utolsó évtizedek alatt tökéletesen megváltozott. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Nagyon jól meg tudom érteni azt, hogy azon időben, midőn a világpiacon a nyers-termények éles versenye még nem létezett, még nem volt Európában állam, mely agrícola érdekeit védendő, vámokat vetett volna a gazdasági termékekre, nagyon értem — mondom — ha azon időben sokan azt mondták, hogy Magyarország áldozatokat hoz Ausztriának közgazdaságilag akkor, mikor közös vámterületet állít fel. Áldozatnak volt ez tekinthető úgy a védvámok, mint a szabadkereskedés szempontjából. *(Úgy ram! Úgy van! jobbfelől.)* mert Magyarországra nézve nem haszon a közös vámterület; Magyarország éppoly vámentesen adhatja el terményeit bárhol, mint Ausztriában, míg a magyar fogyasztó az osztrák ipar kedvéért fizeti meg az iparcikkek megdrágulását, mely megdrágulás az iparcikkekre vetett védvámok következménye.

De, t. Ház, ez-e a helyzet ma? Méltóztassék tekintetbe venni ma a helyzetet. Mi lenne a magyar gazdából, ha összes mezőgazdasági terményeire nézve azt a kivételes helyzetet az osztrák fogyasztó közönségnél nem biztosíthatná magának, ami a közös vámterületben rejlik? Ma e tekintetben valóban úgy áll a dolog, hogy amennyire az osztrák iparosra életkérdés a magyar piac biztosítása, éppen annyira életkérdés a magyar termelőre nézve az osztrák fogyasztás biztosítása. *(Helyeslés jobbfelől.)* Lehet politikai szempontokból, lehet iparos védvámi szempontokból ma is agítani a külön vámterület mellett Magyarországon, de engedjék meg, agrár-politikai szempontból, *(Derűtség jobbfelől.)* ez aztán a legsajátosabb logika, amellyel ezen, sajátos logikával igen

gyakran telített országban is találkozunk. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Azt a vádat sem fogadom el a közös vámterületen alapuló közgazdasági politika ellen, hogy a vámpolitika és a kereskedelmi szerződések politikája terén a magyar kormány az osztrák érdekeknek feláldozná a magyar érdekeket, — mint t. képviselőtársam mondta, bennünket szemfényvesztéssel tartana. Azt hiszem, hogy a kereskedelmi szerződéseket nem egyenkint, egymástól elszakítva, de az összes kereskedelmi szerződéseket együttesen kell megítélni, ha azokról tiszta képet akarunk nyerni, (*Helyeslés jobbfelől.*) mert kétségtelenül vannak gazdasági területek szomszédunkban, amelyekkel a sűrűbb összeköttetés az osztrák iparnak van előnyére, de vannak területek, amelyeknél a mi érdekünk kívánja a sűrűbb összeköttetést, és azt hiszem, hogy a helyes mérleget megállapítani, az igazságos mértéket megtartani csak akkor lehet, ha azon koncessziókat, amelyeket az osztrák iparnak teszünk az egyik relációban, összevetjük azon koncessziókkal, amelyeket Ausztria tesz a másokban. (*Helyeslés jobbfelől.*) Hogy konkrété beszéljek, a román és orosz szerződési viszony nem előnye, hanem hátránya a magyar mezőgazdának, de azt az áldozatot, amelyet itt a magyar gazda hoz, aequiparálja az az előny, amely a Németországgal létesített sűrűbb összeköttetésben rejlik. (*Helyeslés jobbfelől.*) Méltóztassanak meggondolni, hogy a mai súlyos gazdasági helyzetnek talán egyik legvigasztalóbb momentuma, hogy a szarvasmarhák, értve a húsrá elkészített marhákat, és a sertések árai még mindig túrhető magaslaton állanak. Ezt minek köszönjük? A Németországgal újabban megkötött szerződésnek. (*Helyeslés jobbfelől.*) Ne szakítsunk ki tehát egyes szerződéseket, egyes kérdéseket; azokból épp oly könnyen lehet itt vádat kovácsolni a magyar kormány ellen, mint Ausztriában az osztrák kormány ellen, (*Helyeslés jobbfelől.*) hanem nézzük az egész képét a helyzetnek és így vonjuk le a következtetéseket. (*Helyeslés jobbfelől.*)

És itt legyen szabad a francia szerződésre kiterjeszkednem. Bocsásson meg. t. képviselőtársam, de azt hiszem, hogy ő alapján téved, midőn azt hiszi, hogy a Franciaországgal való élenkebb összeköttetés elsősorban az osztrák iparnak áll érdekében. Nagyon örülnék, ha ez így volna, sokkal könnyebben lehetne e kérdésben a bátor embert játszani, de fájdalom, nem így van. Bizonyos korlátolt mennyiségű luxus-cikkek mennek Franciaországba, de ezek nemzetközi forgalmi szempontból jelentéktelenek. Ami pedig nem jelentéktelen, az a dongakivitel és a juhkivitel, és ha juhtenyésztésünknek a kegyelemdőfést megadni nem akarjuk ...

Gróf Károlyi Sándor: Már megvan!

Ugron Zoltán: Juhkivitel nincs! (*Zaj.*)

Elnök: Csendet kérek!

Tisza István: Hát kérem szépen, én úgy vagyok informálva — lehet, hogy csalódom, — hogy mást is, igaz, nagyon nyomott árak mellett, néhány százezer darab juh megy ki évenként, részint élő, részint levágott állapotban. Az is lehet, hogy még mindig sokkal több marad az országban, mint amennyire szükség van. *(Élénk derűtség jobbfelől.)*

Mielőtt befejezném beszédemet, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* legyen szabad közéletünk még egy jelenségéről megemlékezni. Ezelőtt mintegy tíz-tizenkét évvel hallottuk körülíciül azokat a magyar gazdákhöz intézett tanácsokat, melyeket most hallunk, és hallottuk a panaszokat, hogy a kormány a gazdák érdekeivel nem törődik, hallottuk a tanácsokat, hogy a magyar gazdák vegyék sorsukat a kezükbe, alapítsanak agrár-pártot és jelenjenek meg saját gazdasági érdekeik mellett a politikai élet sorompói közt. Időközben megváltoztak azok a súlyos gazdasági viszonyok, amelyek közt ezen mozgalom megindult s az egész dolog meglehetősen elaludt. Ma ismét a sok tekintetben súlyos gazdasági helyzet megfelelő talajt látszik nyújtani e mozgalom fölkeltésére és újból megindul a hajsza a magyar gazda felizgatására.

Én, t. Ház, abban a meggyőződésben vagyok, hogy senki rosszabb szolgálatot nem tehet a magyar gazdáknak és az ország közérdekének, mint aki a magyar gazdaközönséget a többi társadalmi, gazdasági osztályok ellen felizgatni és azokat gazdasági jelszavak alatt politikai harcba vinni akarja. *(Zajos helyeslés jobbfelől.)*

Gróf Károlyi Sándor: Úgy van, de senki sem viszi harcba!

Tisza István: Nagy örömmel konstátálom, hogy t. képviselőtársam is igazat ad nekem, de akkor egyre kérem: hogy ne csak mint benevolens spektátor tekintse a dolgot, hanem használja fel befolyását, amellyel a gazdaközönség közt bír, hogy e mozgalom lecsendesüljön. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Gróf Károlyi Sándor: Sőt inkább élénküljön ez a mozgalom! *(Zaj.)*

Tisza István: Nagy örömmel veszem tudomásul a t. képviselőtársam nyilatkozatát. *(Nyugtalanság balfelől.)*

Gróf Károlyi Sándor: Én nem mondtam, hogy el kell fojtani ezt a mozgalmat, hanem azt mondtam, hogy inkább élénküljön ez a mozgalom! *(Zaj.)*

Tisza István: Akkor nem értettem meg a t. képviselőtársamat, bocsánatot kérek és konstátálom, hogy az ellenkezőt méltóztatott mondani s ennél fogva ellenkezőleg a legnagyobb sajnálattal konstátálom, hogy a t. képviselőtársamat abban a táborban látom, amely tábornak törekvéseit annyira helytelennek és veszedelmesnek tartom.

Először is, hogy áll a többi osztályokkal szemben a kérdés? A mostani tárgyalás folyamán vita kérdését képezte már az is, hogy van-e a közös vámterületnek búzában feleslege vagy nincs, és ha igénytelen nézetem szerint oda kellett is konkludálnom, hogy van még némi felesleg, nincs messze az idő, amidőn e felesleg meg fog szűnni, s akkor a búzáarakat illetőleg csakugyan emancipálhatjuk magunkat a külföldi verseny alól. Mindnyájan tisztában vagyunk azzal, hogy mit jelent ez a magyar gazdára nézve. És ha ezt tudjuk, akkor azt hiszem, a magyar gazdának csak örülnie kell minden keletkező gyárnak füstölni kezdő kéményén, mert az ipar és kereskedelem fejlődése teendi lehetővé, hogy terményeink a belföldön fogyasztassanak el. (*Zajos helyeslés jobb felől.*)

Másrészt mit érünk el ezen mozgalommal az ország közügyeit illetőleg? Én több ízben olvastam már — itt ugyan e Házban még teljes kifejezésre nem talált — a magyar gazdához intézett azt a szemrehányást, hogy miért oly éhletetlenek, miért nem foglalkoznak a saját érdekeikkel, mit törődik a magyar gazda a többi osztályok sorsával. T. Ház! Azt hiszem, hogy a magyar gazdaosztálynak mindig büszkesége lehet az, hogy sohasem hallgatott ilyen tanácsokra, hogy ilyen tanácsoknak soha fel nem ült. (*Élénk helyeslés jobb felől.*) Nemzeti jellemünk és egész történelmi fejlődésünk egyik legszebb vonása ez. Hiszen látjuk, hogy mindenütt a világon, Angliát és hazánkat kivéve, a politikai hatalmat egyes osztályok, kasztok érdekeinek, előjogainak megörökítésére használták fel és a rendi alkotmányok romjain kellett az alsóbb osztályoknak a fejedelemmel szövetkezve, a mai politikai társadalmat és jogegyenlőséget megalapítani.

Így volt-e ez nálunk is? Hiszen nálunk a kiváltságos osztály volt az, amely kezébe vette a többi osztályok érdekeinek istápolását. A kiváltságos osztály volt az, mely kiküzdötte Magyarországon a modern állami és társadalmi létnek alapjait. Remélem, hogy akkor, mikor a magyar nemesség a többi társadalmi osztályokat az alkotmány sáncaiba bevette, ezt a hazafias és nemes felfogást, a „noblesse oblige“ ezen kötelességérzetét is képes volt azokba beleoltani. És én életkérdésnek tartom ez ország jövőjére, hogy ezt a felfogást tovább is ápoljuk, gondozzuk és fejlesszük, és ezzel ellenkező semmiféle felfogást életre kelteni ne engedjünk. Mert az alkotmányos szabadságnak — meggyőződéseim szerint — alapfeltétele az, hogy a politikai pártéletben ne a gazdaságilag széttagolt társadalom osztályai, hanem a politikai elvek körül csoportosuló nemzet politikai küzdelmei nyerjenek kifejezést.

Parlamentáris kormányzat csak így tarthatja fenn magát. Amely percben politikai pártok osztályérdekek javára élnek vissza hatalmukkal, abban a percben megkondul a szabad intézmények felett a halálharang, (*Igaz! Úgy van! jobb felől. Nagy*

zaj. *Ellenmondás balfelől.*) s egy erős autokratikus hatalom uralmának kell bekövetkeznie, mely helyreállítsa a társadalmi békét és igazságot.

Ha ez életkérdés más országban, sehol sem fontosabb, mint nálunk. Gondoljuk meg, mi forog itt kockán akkor, ha ezt az elemét az ellentéteknek, ezt az elemét az önzésnek, a széthúzásnak, bele vesszük politikai pártjainkba és ezzel megrontjuk közéletünket.

Én azt hiszem, hogy a magyar gazda egyfelől belátja azt, hogy ettől távol tartani magát nem jár anyagi veszedelemmel; de másfelől lesz annyi hazafias érzület a magyar gazdában, hogy ennek a csábításnak nem fog felülni. (*Zajos ellenmondások és mozgás bal felől.*)

Mondom, t. Ház, én abban az erős meggyőződésben vagyok, hogy a magyar gazda az ilyenféle csábításnak felülni nem fog és két karjának, egészséges eszének becsületes munkájával, támogatva a kormány tevékenysége által, le fogja győzni a mai súlyos helyzet nehézségeit. (*Zaj. Hosszantartó, élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől. Nyugtalanság balfelől.*)

41. 1894. dec. 17. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1895. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. — Két felszólalás személyes kérdésben. (Napló XXI. k. 407—8. és 417. 1.)

A földművelésügyi költségvetés első tételéhez kapcsolódó hosszú vita dec. 17.-én ért véget. Ezt követő záróbeszédében Ivánka Oszkár Tisza István dec. 6. beszédével is foglalkozva, azt állítja, hogy Tisza is konstátálta idevágó fejtegetéseiben, hogy a közös vámterületnek egy pár év óta beviteli és nem kiviteli többlete van búzából. Tisza István beszédének többi részére nem kíván reflektálni, csak Bujanovics Sándor dec. 15. beszédének egy tévedését akarja helyreigazítani. Azt mondotta ugyanis, hogy egészen más szemüvegen át nézi a dolgokat ő, mint Tisza István. Azt hiszi, Bujanovics nagy tévedésben van, mert a szemüveg, amelyen a dolgokat nézik, teljesen ugyanaz. A különbség közöttük csak abban áll, hogy míg Bujanovics ugyanazon kristálytisza szemüvegen át, amelyen ő nézi a dolgokat, igyekszik azokat a magyar gazdaközönségnek is bemutatni, addig Tisza István azt a zöld szemüveget veszi elő, amelyet az egy-szeri gazda lovainak tett fel, hogy ezek megegyék a szalmát széna helyett.

Gr. Tisza István: T. Ház! Személyes kérdésben egy rövid percre kérem a t. Ház szíves türelmét. (*Halljuk! Halljuk!*)

E vita folyamán tartott felszólalásomban iparkodtam adatokkal és érvekkel kimutatni azt, hogy a számoknak azon csoportosítása, amelyre Ivánka Oszkár t. képviselő úr okoskodását alapította, téves; hogy a konklúzió téves; hogy a monarchiának, a vámterületnek nem beviteli, hanem kiviteli többlete van búzából.

Én nagyon örültem volna, ha az én állításaim a t. képviselő úr részéről éppoly objektív és beható bírálatban részesültek volna, mint aminőben én az ő okoskodását részesíteni iparkodtam. Ehelyett a t. képviselő úr azt mondja, hogy én ugyanazon szemüvegen

látok, amelyen, felteszem, Bujanovics Sándor t. képviselőtársam, — nem tudtam jól kivenni mindenik szavát, de az értelme az volt, hogy a gazda előtt tüntettem fel a dolgot más színben, zöld szemüveggel lóvá tettem a gazdát stb.

En egyszerűen a t. Ház megítélésére bízom azt, hogy cáfolat-e ez az általam mondottakra, A t. képviselő úrnak pedig azt mondhatom, hogy soha senkinek eddigi eljárással jogot arra nem adtam, hdgy azzal inszinuáljon, hogy mást mondok, mint ami a meggyőződésem. Ezek alaptalan ráfogások, amelyeket határozottan visszautasítok. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ivánka Oszkár személyes kérdésben nyilatkozva, előadja, hogy a zöld szemüvegre vonatkozó állítását Tisza István mint inszinuációt utasította vissza. Pedig kétségtelen, hogy Tisza egy dolgot felejtett el: vagy ő maga tette fel a zöld szemüveget és rosszul látott, vagy a mások szeme elé tartotta és rosszul festett. I) e akár hona fide, akár mala fide járt el, e tekintetben neki magának kell nyilatkoznia. Szóló a Ház ítéletére bízza, hogy az igazság kinek a részén van.

Tisza István: T. képviselőház! (*Halljuk! Halljuk! Folytonos zaj és mozgás a bal- és szélső baloldalon.*)

Elnök: (*Csenget.*) Csendet kérek!

Tisza István: Részemről konstátálom, hogy sohasem jutott eszembe bárkinek is kétségbevonni azt a jogát, hogy állításaimat téveseknek tartsa. Ha a t. képviselő úr azt mondja, hogy bona fide tévedtem, hogy állítása alappal is bírjon, azt be is kell bizonyítania, és ez az, amit nem tett meg. (*Helyeslés jobbfelől. Folytonos zaj és mozgás a bal- és szélső baloldalon.*)

42. 1895 febr. 23. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről, szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: Az egyházpolitikai akció fejlődési története, A néppárti mozgalom. Az új kormány és a szabadelvű párt. A 67-es pártok fúziója: a fúzió előnyei és elvi akadályai; a nemzeti párt nemzeti politikája; a helyes nemzeti politika; a fúzió feltétele. (Napló, XXIII. k., 211—219. 1.) A Bánffy-kormány.

Az 1895. évi állami költségvetés részletes tárgyalását a Wekerle-kormány lemondásával bekövetkezett háromhetes válság (39.) és a Bánffy-kabinet programjának előterjesztéséhez fűződő többnapos vita szakította felire, úgy hogy csak 1895 január 24-én folytatódott, befejezése után pedig febr. 22-én a költségvetési felhatalmazási vita vette kezdetét, amelynek folyamán Tisza István is ismételten felszólalt. Lássuk elsősorban röviden az appropriációs vita háttérét alkotó legfontosabb politikai mozzanatokat.

Miként, már 1894. júniusában, úgy a Wekerle-kormány végleges elejtése után is gróf Khuen-Héderváry Károly¹ útján kísérelte meg a

¹ Khuen egyéniségének bizonyos jellemző vonásait nagyon jól kiemeli Tisza István Az 1894. évi május—június havi krízis történetéhez és Az 1903. évi válság c. naplószerű feljegyzéseiben, (Összes Munkái, I. k. 681. s. le. 1.) Khuen fúziós kísérletéről I. Klein Ödön volt miniszterelnökségi sajtófőnök Tiszától — Tiszáig c. könyvének (1922.) 79—81. l.

király a válság megoldását és pedig a 67-es pártok fúziója alapján, tehát a nemzeti párt és a Szapáry Gyula-féle pártonkívüli frakció bevonásával. Apponyi Emlékiratai szerint (I. k., 219—221. l.) ugyanis a királynak komoly szándéka volt a szabadelvű párt uralmi monopóliumától szabadulni“, aminek bizonyosága az, hogy 1895 január első hetében a válsággal kapcsolatos kihallgatása során „szinte kérte (Apponyit), hogy szabaddítsa őt fel a szabadelvű párt nyúga alól, amelyről a legmélyebb elkeseredéssel beszélt“. Ez alkalommal a király hangsúlyozta a hadsereg egy; égéhez való intranzigens ragaszkodását és kérte Apponyit, hogy a 67-es pártok együttműködése érdekében ejtse el a hadseregre vonatkozó nemzeti követelményeit. Erre Apponyi nem lévén hajlandó, a horvát bánnak a fúzió gondolatára alapított vállalkozása meghiúsult s az új kormányt br. Bánffy Dezső képviselőházi elnök alakította meg, kizárólag a szabadelvű párt tagjaiból. Szilágyi Dezső miniszteri székébe Erdély Sándor igazságügyi államtitkár került (Szilágyi Dezső házelnökévé választott), kultuszminiszter VVlassics Gyula lett.*

A Bánffy-konniij jan. 19-én mutatkozott be a képviselőházban. A miniszterelnök «beköszöntő beszédében kiemelte, hogy az új kormány a réginek programját, irányát és elveit fenntartja. Elsősorban a már szentesített három egyházpolitikai törvénynek (1894: XXXI XXXIII. t.-c.) a felekezeti béke lehető megóvásával az előirt határidőben való végrehajtását ismeri kötelességének. A zsidó vallás recepciójáról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló, eddig még elintézetlen két egyházpolitikai törvényjavaslatban foglalt alapelvek integritásához ragaszkodik. (A költségvetési felhatalmazási törvényjavaslat tárgyalásakor tartott felír. 2.1. beszédében ehhez hozzáfűzte, hogy ha a főrendiházban tárgyalás alatt álló ezen két törvényjavaslaton az elvek integritását nem sértő módosítások tétetnek, azokat a két Ház közötti ellentét kiegvén lírásé érdekében a kormány hajlandó elfogadni.) A belügyi igazgatás terén a közigazgatás újjászervezésének nagy munkáját i kormány az 1891:XXXIII. t.-e. 2. -áriak értelmében (24.) lehetőleg mielőbb elvégezni kívánja és idetartozólag a közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslatnak az 1895. évi költségvetés letárgyalása után azonnal napirendre tűzését fogja indítványozni.

Ugyancsak jan. 19-iki beszédében gr. Szapáry Gyula (az egyházpolitikai reformok miatt a szabadelvűpártból kilépett pártonkívüliek vezére) kívánatosnak mondja a 67-es alapon álló pártok fúzióját a kormány sikeres működése és egészséges politikai viszonyok teremtése érdekében. Ugyanakkor Justh Gyula a lefolyt válsággal foglalkozva, azt állítja, hogy a horvát bán tudta, hogy a nemzeti párt ragaszkodik közjogi programjához és ha mégis megkísérelte a fúziót, tette ezt azért, mert bizonyos volt benne, hogy ezen program elfogadása a király részéről akadályra nem

* Lukács László — maga is az új kabinet tagja — Bánffy kormányelnöki megbízatásáról a következőket írja (Emlékeimből c. cikkében Bp. Hírlap 1924 ápr. 29. sz.): „Hogy minő befolyásra volt visszavezethető Bánffy megbízatása, én nem tudom; csak annyi bizonyosnak látszott, hogy ezt a javaslatot nem egy állandó jellegű kormány alakítására irányuló célzat sugallta. Sokan voltak, akik azt Szilágyi Dezső befolyására vezették vissza. Bánffy elvállalta a megbízatást; de hogy nem kis nehézségekkel kellett megküzdenie, kiderült abból, hogy az. új kormány kinevezése a Wekerle-kabinet felmentése után csak mintegy három hét múlva, 1895 január 14-én történetett meg.

talál. Ebből következik, hogy csupán a szabadelvű párt önzése hiúsította meg a 67-es pártok együttműködését. Ezzel szemben Darányi Ignác, a szabadelvű párt alelnöke, ismertette — szintén a január 10. ülésen — a lefolyt válság hiteles történetét a szabadelvű párt és a horvát bán bizalmas tárgyalásait illető részében. Ebből kétségtelen, hogy a bán a szabadelvű pártban (az 1804. május—június havi válság alkalmával történtekkel ellentétben) ezúttal már rokonszenves magatartásra talált és hogy a fúzió gondolata nem a szabadelvű párt részéről, hanem a nemzeti párt oldalán, a nemzeti párt katonai követelményeinek fenntartása miatt ütközött legyőzhetetlen nehézségekbe. (Ezzel egybevégt. Apponyi Emlékiratainak a Khuen-féle kísérletről szóló előadása a fentebb idézett helyen.)

Ámde Bánffy Dezső miniszterelnök — a politikai helyzet nehézségeire és az alkotás könnyébségére való tekintettel — maga is kívánatosnak tartván a 67-es pártok egyesülését, mindjárt kormányzatának elején megkísérelte a nemzeti párt megbontását, de eredmény nélkül. Majd február második felében e párt két vezérének igyekezett a fúzió megnyerni, de mivel természetesen az ő részéről is a katonai követelményekről való teljes lemondás volt az első feltétel, idevágó megbeszélései sikertelenül végződtek¹. Ennek ellenére mint látni fogjuk a fuzionál-törekvések március elején az appropriációs vitánál megismétlődtek. Mielőtt erre rátérnénk, még egy fontos eseményről kell megemlékeznünk, mely az imént felsorolt mozzanatokon kívül nagy súllyal esett a politikai helyzet mérlegének serpenyőjébe s így a költségvetési felhatalmazási vitának is egyik főtémája volt: ez a néppárt megalakulása. Ezt az új politikai pártot a kötelező polgári házasságnak főrendiházi ellenzéke, közelebről gr. Zichy Nándor és társai alapították 1895. jan. végén. A hivatalos pártprogramra szerint (olvasható a Nemzet 1895. jan. 30. reggeli kiadásában) a néppárt célja, hogy „társadalmunknak keresztény jellegét megóvja s hazánkban a katolikus egyházon, valamint általában a kereszténységen ejtett sérelmeket orvosolja és a nemzet és nép közgazdasági és politikai érdekeit felkarolja“. A néppárt követeli a kötelező polgári házasságról és az állami anyakönyvvezetésről szóló törvény revízióját, a katolikus autonómiát, a kát. alapok és alapítványok kiadását. Követeli továbbá a kisgazdák, kisiparosok, mezőgazdasági és ipari munkások eddig elhanyagolt érdekeinek figyelembevételét. Hangsúlyozza még a program, hogy a néppárt „minden keresztény hívót a kölcsönös és egymással kiegyeztethető érdekek megvédése végett befogad“. A valóságban azonban a néppárt katolikus klerikális párt volt s alakulásának célja: a liberális egyházpolitikai törvények revíziója. Első és az 1896. évi általános választásokig egyetlen képviselőtagja Zelenvák János, a felvidéki tót plébános. Ennek ellenére a felekezeti alapon álló néppárt megalakulása, az országszerte nagy erővel megindult néppárti mozgalom élénk visszahatást keltett a képviselőházban. Hiszen — mint előbb említtem — az appropriációs vitát jóformán ez a jelenség dominálja, mely új motívumokat vitt bele a választási küzdelmekbe s a fennálló országos pártkereteket akarta széttrögni. Hogy a néppárti mozgalom nem kicsinylendő

¹Bánffy a Ház febr. 23-iki ülésén számolt be a Szapáry Gyula jan. 19. beszédében kezdeményezett fúzió megvalósítására irányuló kísérletének megíúsulásáról. L. még idevonatkozólag a Nemzet 1895. évi felír. 22—24. sz. vezércikkeit és Apponyi Emlékiratainak 222—223. lapját.

jelenség, ad oculos demonstrálta az a tény, hogy ezen akkoriban csecsemő korát élő párt miniszterek ellen volt képes azonnal komoly jelölteket állítani és hogy a néppárt jelöltjével szemben az új kultuszminister eddigi választókerületében csak csekély szótöbbséggel tudott mandátumot szerezni.

Ezek a most vázolt események (Khuen sikertelen vállalkozása, az új kormány programja, Bánffv fúziós kísérletei, a néppárt megalakulása) alkotják háttérét a február 22-én megindult hosszú appropriációs vitának, mely a politikai helyzet ezen nagyfontosságú mozzanatai körül forgott. Természetesen a nagyérdékű vita menetét csak annyiban ismertetem, amennyiben a mű céljának szempontjából szükséges.

Gr. Apponyi Albert (febr. 22.) az uralkodó hibás politikai rendszer iránt bizalmatlansággal viseltetvén, az 1895. évi állami költségvetésről szóíé) törvényjavaslatot általánosságban sem fogadja el.

Ugron Gábor (febr. 22.) a függetlenségi pártnak vezetése alatt álló töredéke nevében hasonló álláspontra helyezkedik. Nézete szerint alapjában beteg a magyar parlamenti élet, mert a pártok felváltó kormányzása nem lehetséges, ha az egyik párt mindig azt ismeri el vezérének, aki kormányelnök, a kormányelnök pedig mindig az, akit a koronának kiváló bizalma e helyre meghív. Hisz az egész országgyűlésnek hivatása az, hogy a kormány fejét a többség támogassa, de ezen támogatásnak meg legyenek feltételei, ezen feltételeket ellenőrizhesse is. De miként ellenőrizheti, ha a pártnak vezére, aki a pártot összetartja és egyúttal azt a pártot a kormány ellenőrzésére tanítja: a kormány elnöke? Nem a kormány ellenőrzésére és korlátozására alkottatik meg nálunk a többségnek szervezete, hanem egyszerűen a miniszterelnökök választatnak maguknak többséget, a miniszterelnököt pedig megválasztják Becsből, többség és minisztérium alá vannak rendelve Beesnek és azéit kell, hogy Magyarország a maga fejlődésében hátramaradjon. Nálunk a parlamentarizmusnak csak látszata van, az álarc mögött pediglen diktatúra, parancsolás és szolgaság van.

Zelenyák János (febr. 23.) az új néppártnak egyetlen képviselőházi tagja, a néppárti mozgalom jogosultságát bizonyítja. Kifejti, hogy ez a mozgalom valóban a népből indult ki; hogy a nép érdekének jelszavát a néppárt azoktól vette át, akik 25 esztendőn keresztül hangoztatták, hogy a nép érdekében működnek, igazában azonban semmit sem tettek a nép anyagi és szellemi jólétéért. A néppárt nem támad senkit, csak a keresztény vallás érdekeit védi. Azt pedig nem lehet izgatásnak minősíteni, ha egy párt bizonyos, általa sérelmesnek tartott törvénynek módosítására törekszik.

Eötvös Károly (febr. 23.) Zelenyák Jánossal polemizálva, tagadásba veszi, hogy az egyházpolitikai reformok bármelyik egyháznak igazi érdekeit sértének; éppen ellenkezőleg áll a dolog. Nem felel meg az igazságnak Zelenyák azon állítása sem, hogy a néppárti mozgalom magából a népből ered. A néppártot oly férfiak kezdeményezték, akik vagy akikhez hasonlók hazánkban mindig az u. n. bécsi politikának szoktak az élén állani. A néppárt vezetői olyanféle politikusok, mint azok, akik 1848 előtt Metternich összbírodalmi felfogásának voltak hívei. És amint a harmincas és negyvenes években Kossuth és Deák a Metternich-féle kormányrendszer ellenében kezét fogva, együtt küzdöttek és ezen együttes küzdelemnek lett eredménye a modern Magyarország: ugyanúgy szükséges, hogy Kossuth

és Deák politikai utódai kezét fogják a legfontosabb nemzeti érdekeinket fenyegető néppárti mozgalom ellen. A legvégzetesebb következményekkel járna, ha hazánkban sikerülne a politikai pártokat felekezetek szerint megalakítani. Az ilyen felekezeti alakulásnak csak nemzeti jövőnk ellenségei vennék hasznát. Zelenyák képviselő úr, mint az ultramontán néppárti mozgalomnak e Házban egyedüli híve, vigasztalja meg magát a gondolattal, hogy nemsokára ő maga sem fog lenni ebben a Házban.

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök (febr. 23.) egybek között a 67-os pártok fúziójára vonatkozó kísérletének megíúsülésáról nyilatkozik. Előadja, hogy habár a szabadelvű párt (az egyházpolitikai reformmal kapcsolatos kiválások ellenére is) tagjainak számánál és egységénél fogva elég erős arra, hogy a kormány programjának megvalósításában kérésén támogassa: mégis gr. Szapárv Gyula január 19. kezdeményezésére kísérletet tett, vajjon nem lehetne-e a mondott pártok között az együttműködést biztosítani? Természetesen abból a felfogásból indult ki, hogy a tervezett egyesülés a 67-iki kiegyezésnek megalkotása óta fennálló értelmezését nem érinthesi, mert csak ez felel meg az ország jól felfogott érdekeinek, csak az ilyen értelmezés biztosíthatja a király bizalmát. Törekvése, mely a még függőben lévő kormányzati feladatok gyorsabb és könnyebb megoldását tette volna lehetővé, nem sikerült. Ennek ellenére a szabadelvű párt jogosultnak és kötelezettnek tartja magát arra, hogy az ország ügyeit a kormány által kifejtett program alapján tovább is vezesse.

Febr. 28-án szólalt fel Tisza István. Nagy beszédének kettős jelentősége van. Egyfelől kitűnő összefoglalást ad az egyházpolitikai reformáció fejlődésmenetéről; idevágó előbbi beszédeihez (27., 31., 39.) kapcsolódva, meggyőzően fejtegeti az egyházpolitikai kérdések egész komplexumára kiterjedő átfogó reform szükségességét; kimutatja az 1868:LIIT. t.-e. revíziója és a házassági jog gyökeres rendezése közötti szoros kapcsolatot, a helyzet alakításában fordulópontul jelölve meg az 1892. májusi nagy kultúrpolitikai vitát és ebben elsősorban gr. Apponyi Albert május 24. nevezetes beszédét. (27.) Másfelől világosan látjuk Tisza István alapvető felfogását a 67-iki kiegyezés értelméről és életbevágó fontosságáról a monarchiára és különösen a magyar nemzetre nézve. Kifejti — 1892. dec. 16. beszédével (31.) összhangban — a jól felfogott nemzeti politika követelményeit. Azt mondja: „a kiegyezés nem egy rossz alku, melyet el kell fogadnunk, mert jobbra jelenleg képtelenek vagyunk, de melynek tágitását a legelső kedvező alkalommal kezünkbe vehetjük, hanem ez egy évszázadok óta tartott harc, ellentét és küzdelem alapos, végleges, a nemzetet kielégítő befejezése, mely a sérelmi politikát, az ellentéteket a korona és nemzet felfogása közt örökre kiküszöbölő közéletünkéből és lehetővé teszi, hogy teljes erőnkől a produktív munka terére lejtethünk“. Következik ebből, hogy „a jól felfogott nemzeti politika, amely a nemzet sorsának biztosítását, a nemzet szellemi és anyagi erejének megerősítését kívánja és tüzte ki maga elé, elsősorban azt követeli tőlünk, akik a 67-iki alap barátai vagyunk, hogy ezt az alapot mások által megtámadtatni ne engedjük, de magunk se ingassuk meg... Akkor járunk el helyesen a nemzeti politika nyomdokain, ha ... a magyar nemzetnek anyagi és erkölcsi erejét belevisszük a monarchia összes erejébe, belevisszük azért, hogy ez a monarchia minden tekintetben konszolidáltassék; hogy ez a monarchia baráttól és ellenségtől tisztelt, nagy és hatalmas legyen; mert azon monarchiának, amelynek a másik állammal teljesen egyenjogú

másik állama vagyunk, nagyhatalmi állása, tekintélye, hatalma mindenkire nézve fontos, ki a monarchiában el, de senkire nézve nem fontosabb, mint a magyar népre nézve“. Ezek az eszmék voltak Tisza István politikai pályájának vezérszavai, alapvető és irányító meggyőződései, amelyekhez élete végéig rendületlenül ragaszkodott. Minden erejével védte a 67-es kiegyezést, mert ebben látta a sikeres magyar nemzeti politika, a nemzeti önfenntartás és önkifejtés elsődleges eszközt, elengedhetlen feltételét.

Tisza István nagy beszéde így hangzik:

T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* A jelen vitába igen sok érdekes és fontos téma lett bevonva, de talán meg fog nekem a t. Ház bocsátani, ha én azon kérdések legnagyobb részével ezúttal nem foglalkozom; nem foglalkozom azért, mert azon egész időt, melyre nézve a t. Ház türelmét a magam részére kikérni szerencsém van, a politikai helyzet valóban döntő fontosságú momentumainak felderítésére kívánom fordítani. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* És itt, t. Ház, elsősorban még ma is az egyházpolitikával kell foglalkoznunk. Hiszen az aktuális politikai helyzetet ez a kérdés dominálja ma is. Hát azzal a váddal az általam elmondandókat bizony méltán lehet illetni, húgy újat ezen a téren mondani nem fogok, újat igénytelen nézetem szerint mondani nem is lehet; de akkor, midőn nap-nap óta halljuk ugyanazokat az erős, meggyőződésem szerint téves, sőt sokszor a nyilvánvaló tényekkel ellenkező dolgokat ezen politika és az ezt támogató párt ellen felhozni, úgy gondolom, egyszer-egyszer kötelesség a párt részéről is a nyilvánvaló, a kétségbe nem vonható tényeket rekapitulálni és azokból a konzekvenciákat levonni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És itt legyen szabad mindenekelőtt azt az igazságot ismételnem, hogy az egyházpolitikai küzdelmeket nem a szabadelvű párt és nem a szabadelvű párt által támogatott kormány kezdeményezte és provokálta. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Hiszen pillantsunk vissza a történeti eseményekre. Az 1868:LIII. törvénycikklet annak meghozatala után az ország közvéleménye, sőt mondhatom a római katolikus klérus nagy többsége is, nem mint helyes dolgot, de mint törvényt akceptálta és követte. Évek hosszú során keresztül csak szórványosan merültek fel panaszok e tekintetben és mint a felolvasott hivatalos iratokból ma már köztudomású dolog, a római katolikus klérus, a római katolikus főpapság legkiválóbb egyénei, mint helyeset, mint követendőt elfogadták azt a praxist, hogy az anyakönyvi kivonatok kieserültesenek. És csak a nyolcvanas évek derekán veszünk észre egy mozgalmat ezen a téren, vesszük észre egyáltalában a felekezetek közti viszonyoknak némileg idegesebbé váltat. Csak ezen időtől fogva szaporodnak az elkeresztelési esetek és a panaszok ezen a réven és fokozódik az izgatottság a törvénynek mind gyakoribb kijátszása miatt.

Nagyon természetes dolog, hdgy az első segédeszköz e fel-

merülő baj ellen nem lehetett más, mint egy kísérlet: szankcióval ellátni azt a praxist, mely az országban eddig is sok helyen érvényben volt, mely a római katolikus klérus kiváló tagjai által is helyeselt tetett és elfogadtatott. (*Úgy van! Úgy van! jobb felől.*) És midőn ez az eszköz célra nem vezetett, sőt ellenkezőleg, midőn ez a rendelet egy ellene irányuló harcnak vált szülőanyjává, a második természetes lépés, melyet tenni kellett, az állami anyakönyvek behozatala kérdésének felvetése volt. Mint igen jól méltóztatnak rá emlékezni, ez volt az ügynek első stádiumában az a fegyver, melyet a kormány és az azt támogató párt a felmerült bajok orvoslására kézbevelt.

De, t. Ház, azalatt, míg e kérdés felett vitatkoztunk, az izgalom, az egyenetlenség mind nagyobb fokra hágott és talán fordulópontot képezett a helyzet alakításában az a nagy kultúrpolitikai vita, amely 1892 május havában a költségvetés részletes tárgyalása alkalmával kifejlődött. És, hogy ez fordulópontot képezett, az igénytelen nézetem szerint elsősorban gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam akkor tartott igen fényes beszédének köszönhető, amelyben nyíltan kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy itt már a „*quieta non movere*“ elvének ideje lejárt, itt már az „*inquieta tranquillare*“ elvének alkalmazása képezi a politikai feladatot. És hogy itt mást nem tehetünk, mintha e kérdések egész összegét felkarolva, gyökeres, magasabb szempontból vett megoldás elé vezetjük. (*Tetszés a jobboldalim.*)

Ezen beszéd erkölcsi hatása nyilvánult nagyrészen — mert nem tehetek róla, nagyrészen ennek tulajdonítom — azon tényben, hogy már ezen vita alkalmával Irányi Dániel határozati javaslatát, a Ház többsége és a kormány által is elfogadtatott.

De, t. Ház, még akkor is gróf Apponyi t. képviselőtársam beszédjében is, de azon beszédekben is, melyek ezen oldalról tartattak, a házassági jog némileg háttérben állott. Úgy gróf Apponyi, aki elvileg helyeselte az 1868:LIII. törvénycikk revízióját, mint itt többen, akik magában véve e törvényt helyeseltük és helyesnek tartanék ma is, ha összeférhetne az egyházi békével, — mondom, mindkét árnyalat részéről az a meggyőződés létezett, hogy mint ideiglenes rendszabály, ez a törvény még huzamos ideig fenn tartható lesz. És hogy ezen álláspontra meg kellett változnia, annak magyarázatát igénytelen nézetem szerint a főrendiháznak ugyanazon költségvetés feletti vitája adja meg, mert hiszen addig is kifejezték a katolikus klérus tagjai közül sokan, hogy az ő akciónk nem a rendelet ellen, hanem az 1868:LIII. törvénycikk ellen irányul, hogy ők belemennek a harcba és folytatják a harcot mindaddig, míg ez a törvény revízió alá nem kerül. De a főrendiház ezen vitája alkalmából állott be azon igen nagyfontosságú fordulat, hogy az ország hercegprímása, a magyar római katolikus egyház feje által lett, mint a római katolikus klérusnak programja

ünnepélyesen kijelentve, nyíltan, határozottan megmondva, hogy itt béke csak akkor lesz. ha az 1868:LIII. törvénycikk revízió alá kerül. És ezen kijelentésnek annyival nagyobb súlyt kell tulajdonítanom, mert már akkor meg voltam győződve és az illető mélyen t. főpap magatartása azóta megerősített e meggyőződésemben, hogy ő nem tartozik az eklézsia militans hívei közé, hogy őszintén kívánja a békét és hajlandó arra közreműködni. Lehetetlen volt hát szemet hűynyi azon nagyfontosságú tény előtt, hogy a római katolikus klérusnak ezen árnyalata is a harcot hirdetni fogja mindaddig, míg az 1868:LIII. törvénycikk megváltoztatva nincs. Ez tette kötelességünké, hogy e törvény revíziójával és — ami ezzel feltétlenül együtt jár — a házassági jog gyökeres rendezésével sürgősen foglalkozzunk. (*Helyeslés n jobboldalon.*) És. t. Ház, én sok mindent meg tudok érteni, de azt a vádat, méltóztassék megengedni, hogy ezt a kérdést korteszszközül vette a szabadelvű párt kezébe, hogy párttaktikai szempontból vette fel, egyáltalában megérteni képes nem vagyok. (*Élénk helyeslés jobb felől.*) Lehet a kortespolitika vádját egy pártnak szemébe vágni akkor, ha tranzigál az elvekkel, hogy egyesítse tagjait, hogy megtartsa többségét; de, azt hiszem, nincs az az eljárás, amely homlokegyenest nagyobb ellentétben állhatna a kortespolitika szempontjaival, mint volt a szabadelvű párt .azon magatartása, hogy ezen merész és nagy reformot, melynek nehézségei élőt senki szemet nem hűnyt, kezébe vette, amint meggyőződött róla, hogy az ország legfontosabb érdekei kívánják a megoldást és belement a küzdelembe, tekintet nélkül arra, hogy akkor nagyon kevesen hitték, hogy abból diadalmasan fog kikerülni. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ez az egyik, amit konstatálni kívántam. A másik tény, amelyet ismételnem kell. az, hogy a kormánynak és e pártnak egyházpolitikai programja. a katolikus egyháznak sem dogmáit, sem jogos érdekeit nem sérti. Igen szépen fejtette ki most e vita alatt is Eötvös Károly t. képviselő úr ezt a témát.

Meszlény Lajos: Éljen! (*Derűltég a szélsőbalon.*)

Tisza István: De nekem e tekintetben egy valóban klasszikus tanúm van, akire a t. Ház engedelmével hivatkozni fogok. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) Ez a klasszikus tanúm gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam. (*Halljuk!*) Klasszikus tanúnak nevezem, meg is mondom, hogy miért? Először azért, mert a reformnak ezen formájával ő magát nem azonosította, azt nem helyesli: másodsor azért, mert mindnyájan tudjuk róla, — s talán lesz a l. Ház annyi igazságérzettel irántam és felteszi rólam, hogy én ezt elismeréssel konstátálom, — hogy ő a római katolikus egyház egyik kiváló buzgóságú tagja, ki bizonyítva a legnagyobb mértékben kompetens annak megítélésére, hogy a római katolikus egyház jogosult érdekeit mi sérti, vagy mi nem sérti? Gróf Apponyi Albert 1892. évi november 25-én, midőn a Wekerle-féle kormány

programját már előadta s ezzel szemben Vajay képviselő úr jelezte az egyház részéről való elkeseredett harcot, így nyilatkozott. *(Olvassa.)* „Vajay t. képviselőtársam felszólalása bejelentett egy nagy nehézséget, mely ezen program — tudniillik a Wekerle-féle program — megvalósításának útjában áll. Én óhajtom és akarom remélni, hogy az ellenakció az elkeseredettség jellegét nem fogja nyerni, mert nem hiszem, hogy ez akár az ország nyugalmanak szempontjából kívánatos, sőt megengedhető, akár az egyház érdekének szempontjából helyes volna“. S tovább menve, így szól: *(Olvassa.)* „És ezen küzdelem felidézéséért — szerintem — nem lehetne elviselni a felelősséget, mert erre a küzdelemre nincsenek provokálva az egyház-faktorok, mert a tervbe vett reform az egyház érdekeit nem sérti.“ Hát, gondolom, e Háznak egyéb bizonyítékra nincs szüksége e tekintetben, hogy az a reform, melyet a párt kívánt és keresztül vitt, az egyháznak sem dogmáit, sem jogos érdekeit nem sérti.

Tagadhatatlan azonban, hogy e felfogásban, őszinte sajnálatomra, a római katolikus egyháznak nem minden tagja osztozik és hogy ott — mint bizton hiszem és remélem — egy kisebbség, de igen mozgékony és igen heves kisebbség, felvette a harcot az egyházpolitika ellen. De itt ismét konstatálnom kell egy dolgot: s ez az, hogy az ellenmozgalom nem specialiter a mi programunk ellen irányul, nem azon pontokat tekinti csupán sérelmesnek, melyekben a mi álláspontunk az Apponyi vagy Ugron képviselő urak álláspontjától eltér, de e mozgalom megindult az egész rendezés ellen, megindult elsősorban a polgári házasság ellen, annak bármely formájában, megindult a házassági jognak általános érvényű polgári rendezés ellen. *(Úgy van! jobbfelől.)* Itt nem lehet mondani azt, hogy e párt politikája dobott üszköt a nemzeti közéletbe, s nem lehet e párt politikáját tenni felelőssé a felmerült néppárti mozgalomért; nem azért, mert a mozgalom indokolatlan és alaptalan, mert pártunk politikája nem sérti az egyház érdekeit, másodsor, mert a néppárti akció egyaránt irányul valamennyi eddig létezett magyar párt álláspontja ellen. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

És ebből folyik azon meggyőződésem is, hogy mi sem volna természetesebb, mintha ez akcióval szemben, mely valamennyi párt álláspontja ellen irányul, melynek veszélyes és az ország érdekeire káros voltát kell, hogy minden párt férfiai belássák, kezet fogjanak egymással, azok is, kik a kérdés egy vagy más részletében nem egyformán gondolkoznak. *(Helyeslés jobbfelől.)* És teljes mértékben csatlakozom azon felfogáshoz, melyet a tekintetben Eötvös Károly t. képviselőtársam nyilvánított, *(Zaj a szélsőbalon. Egy hang: Tudjuk! Élénk helyeslés jobbfelől.)* hogy itt e téren Deák Ferenc és Kossuth Lajos politikai utódainak kezet kell fogniok. Engedjék meg nekem a t. képviselő urak, én

mindig csodálkozással és bizonyos szomorúsággal látom azt a fogadtatást, mellyel ily hangok a képviselőház némely részéről találkoznak. Elszomorodva látom, hogy azon egyszerű, világos és félremagyarázhatlan tény, hogy egy politikai konkrét kérdésben egyetértő két párt ezen kérdést illetőleg együtt szavaz, dacára annak, hogy az egyik kormánypárt, a másik ellenzék, sokan a t. Ház tagjai közül megérteni és kellő értéke szerint becsülni nem tudják. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Hiszen én úgy vagyok meggyőződve, hogy a politikai becsületesség alapfeltétele az, hogy egy párt egy kérdésnél ne azt nézze, hogy azt a kezdet, amely benyújtotta az illető javaslatot, szereti-e vagy nem szereti, hanem azt nézze, hogy azon javaslat helvess-e vagy nem helyes; *(Helyeslés jobbfelől.)* és ha nem helyes, ne szavazza meg senki szép szemeiért, ha pedig helyes, szavazza meg politikai ellenfelének is. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Én. t. Ház, érteném a vádat és érteném azt a tendenciózus magyarázatot akkor, hogyha az egyházpolitikai küzdelem egész sorozata alatt bármi kis jelét tapasztalták volna a képviselő urak annak, hogy a közjogi ellenzéknek egy része, mely támogat bennünket egyházpolitikai téren, támogat azon a téren is, ahol álláspontunk elvált; *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Elmaradtak a szavazásoktól!)* és érteném a szemrehányást a kormány és a szabadelvű párt ellen akkor, ha akár a mai, akár az akkori kormány és a szabadelvű párt azért, hogy egy más párt szavazatait az egyházpolitika számára biztosítsa, koncessziókat tett volna az 1867-iki kiegyezés védelme körül. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* De hol van, t. Ház, legkisebb nyoma is annak, hogy ily koncessziók akár kívántattak, akár megadattak volna? Tekintsen bárki végig azon két év küzdelmein, azt fogja látni, — és itt legyen szabad csak a kőszegi királyi válaszok feletti vitára utalnom, — hogy akkor, amidőn azon kérdések jöttek előtérbe, amelyek szétválasztanak bennünket, megvívtuk a harcot becsületesen, nyíltan, hátsó gondolat nélkül, de ez nem akadályoz és nem is akadályozhatott bennünket, mint becsületes politikusokat abban, hogy együtt működünk azon a téren, ahol meggyőződésünk egymástól el nem tér. *(Helyeslés jobbfelől.)* És azt hiszem, hogy a jövőt illetőleg is nincs és nem is lehet félreértés és illúzió ebben a tekintetben. *(Zaj a szélsőbalon. Elnök csenget.)* Én azt hiszem, hogy a t. függetlenségi párt vagy függetlenségi és 48-as párt — valóban nem is tudom ebben a pillanatban, hogy melyik címet használjam. - *(Zaj a szélső baloldalon. Derűtség jobbfelől.)*

Thaly Kálmán: A szavazatunk jó, úgy-e, hanem a címünket nem akarják tudni! *(Igaz! Úgy van! a szélsőbalon. Derűtség a jobboldalon.)*

Tisza István: Én nagyon szívesen ...

Elnök: Kérem a szónokot félbe nem szakítani!

Thaly Kálmán: Én azt mondtam, hogy a szavazatunk jó ügy-e, de a címünket nem akarja tudni! *(Zaj. Helyeslés a szélsőbalon.)*

Tisza István: *T. Ház! Az, hogy a képviselő urak szavazatukat oly kérdésben velünk egy értelemben adták, mely kérdésben elveik, meggyőződésük, saját érdekük s reputációjuk követelte, hogy velünk szavazzanak, ez becsületükre válik, de ezt nem kérte a képviselő uraktól senki, ezt kérte és kívánta a képviselő uraktól az ország közérdeke s becsületükre válik, hogy megtették, de azután azt hiszem, hogy Thaly Kálmán t. képviselőtársam sem hiszi el, hogy ezáltal bennünket bármilyen tekintetben hállára köteleztek volna azon a téren, ahol véleményeink egymástól eltérnek. (Igaz! Úgy van! jobbfelől.) És ha a t. képviselő urak ezen kérdésekben férfiasan és becsületesen követték meggyőződésüket, ezt jól tették a közügy érdekében is, de meg vagyok róla győződve, jól tették saját jól felfogott jogosult pártérdekükben is. mert abban a nézetben vagyok én is, hogy az olyan elvhűséget és ragaszkodást bizonyos nagy elvekhez, mely erősnek mutatkozik akkor, mikor kényelmetlenséget lehet vele egy kormánynak csinálni, de mely megtagadja őket a megvalósulás pillanatában, az ország közvéleménye honorálni nem fogja soha (Igaz! Úgy van! a jobboldalon.) s az a párt, mely erre a térre lép, saját maga alatt vágja a fát. (Igaz. Úgy van! a jobboldalon.)*

Polónyi Géza: Még utóbb felcsap függetlenségi pártinak. *(Derültség a szélső baloldalon.)*

Ugron Gábor: Az apja is azon kezdte! *(Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Elnök: Csendet kérek!

Tisza István: Én nem hunyok szemet azon kétségtelen tény előtt, hogy amint közeledünk az egyházpolitikai kérdések végleges megoldásához, — pedig remélem, hogy ehhez már nagyon közel vagyunk, — amint beáll ránk nézve a kötelesség oly kérdések megoldását venni kezünkbe, hol már a velünk szemben ülő képviselő urakkal nézetünk nem egyezik, hol tehát ők támogatásukat nem nekünk, de az ügynek meg nem adhatják, akkor növekednek a mai parlamenti és politikai helyzet nehézségei is.

Polónyi Géza: Akkor a nemzeti pártot fogja dicsérni. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Tisza István: Kétségtelen tény, hogy az egyházpolitikai küzdelem míg egyfelől a szabadelvű párt erkölcsi súlyát tetemesen fokozta és emelte, számbeli erejét e házban meggyengítette; kétségtelen tény az is, hogy az utoljára lefolyt krízis félreszorította a párt vezetésének részéről azokat a férfiakat, kik a múlt esztendőben ezt a pártot oly fényes tehetségekkel, oly nagy erkölcsi és imlitikai súllyal vezették. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Akkor,

midőn a politikai szituáció ezen részével kívánok foglalkozni, legyen szabad szavaimat Ugron Gábor t. képviselő úr utolsó fényes beszédének egy-egy passzusához fűzni. *(Egy hány a jobboldalon: Fényes?)* Fényesnek fényes volt. A t. képviselő úr azt mondja *(olvassa)*: „Hisz az egész országgyűlésnek hivatása az, hogy a kormány fejét, ki az egész kabinetnek megadja a jelleget, a többség egyben támogassa, de ezen támogatásnak meglegyenek feltételei, ezen feltételeket ellenőrizhesse is! De miként őrizheti ellen, ha a pártnak vezére, aki a pártot összetartja, szervezi, azt a pártot a kormány ellenőrzésére tanítja és kiképezi, egyúttal a kormány elnöke?”

Álljunk itt meg csak egy pillanatra. Sokszor tapasztaltam azt, hogy a t. képviselő úr egy valóban önállóan gondolkozó fő, aki ezen nemes függetlenségét kétségtelen igazságoktól, tényéktől, a parlamentarizmus alapelveitől igen sokszor igen nagy nyugalommal gyakorolta és tanúsította. *(Derűtség a jobboldalon.)* De talán ennyire ellentétbe a parlamentarizmus alapelveivel még sohasem helyezkedett. Mit jelentsen az, hogy legyen a kormánypártból egy kormány, és a kormánynak egy vezére, ki azt a pártot összetartja és szervezi, a kormány ellenőrzésére tanítja és képezi ki? *(Dejjűtség a jobboldalon. Zaj a baloldalon.)* Mi volna ez, mint egyenesen megtagadása a parlamentarizmus azon alapelveinek, hogy egy kézben összpontosuljon a korona és a képviselőház bizalma, egy kézben összpontosuljon a kormányzat vezetése és a parlament vezetése, hogy ez a vezetés minden tekintetben és irányban felelős legyen. Hisz akkor volna egy kormány, melyet az, aki tulajdonképpen ezen országgyűlés többségének hatalmát, mint annak vezére gyakorolja, felelőség nélkül támogat és ellenőriz és pártját kiképezi arra, hogy ezt a kormányt miként korlátozza és ellenőrizze. *(Élénk derűtség a jobboldalon.)*

De hát megyek tovább. A t. képviselő úr így folytatja: *(Olvassa.)* „Nem a kormány ellenőrzésére, felügyeletére és korlátozására alkottatik meg nálunk a többségnek szervezete, hanem egyszerűen a miniszterelnökök választatnak maguknak többséget, a miniszterelnököt megválasztják Bécsből, többség és minisztérium alá vannak rendelve Bécsnek és azért kell, hogy Magyarország a maga fejlődésében hátramaradjon.“ *(Zaj a szélső baloldalon.)*

T. Ház, itt ismét azt kérdezem, hogy a t. képviselő úr meggondolta-e, hogy ez mit jelent? *(Mozgás a szélső baloldalon.)* Ez vagy semmit sem jelent, vagy azt teszi, hogy az a magyar koronás király, aki akár Bécsben, akár Budapesten, akár másutt, de mint magyar koronás király gyakorolja alkotmányos jogait, akkor, amidőn Magyarország miniszterelnökét kinevezi, azt olyan szempontok szerint teszi, hogy Magyarország alárendelve maradjon Bécsnek és Magyarország érdekei ez alatt szenvedjenek. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Hát meggondolta-e, t. képviselő úr, ezeket, amiket mondott, és fenntartja-e ezen hallatlan merészségű vádat Magyarország koronás királyával szemben?

Ugron Gábor: Önök cselekszik; én fenntartom. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Elnök: (*Csenget.*) Csendet kérek!

Tisza István: Azt senki kétségbe vonni nem fogja, hogy úgy, mint eddig, ezúttal is a kormány kinevezésekor a mi koronás királyunk a maga alkotmányadta jogait gyakorolta. Igaz, hogy ott, ahol parlamentáris kormányforma van, nem kötelező jogszabály, de a politikai célszerűség szempontjai a koronának, a Felségnek ezen jogát bizonyos korlátok közé szorítják. Ismétlem, nem jogi, de politikai korlátok közé. E korlátok lényege abban fekszik, hogy rendszerint a kormány férfiaiivá olyanok neveztetnek ki a korona által, akik azt a politikát, melyet a többségben lévő párt képvisel, magukévá teszik és követni kívánják. Hozzáteszem azt is, hogy rendszerint azon férfiak szoktak kineveztetni, akiknek súlya a pártban legnagyobb, kik a pártnak bizalmát, mint a párt vezérei bírják.

T. Képviselőház! Ami ezek közül az első szempontot illeti, az kétségtelen, hogy ezen új kormány a szabadelvű pártnak régi kipróbált híveiből és bajnokaiból állítottatott össze. (*Igaz! Úgg van! a jobboldalon.*) Kétségtelen azonban az is, hogy ezen kormány megalakulásakor félreállottak azok a férfiak, akik eddig e pártot felelős állásukban, a párt osztatlan helyeslése és bizalma mellett vezették. (*Egy hang a szélső baloldalon: Mért mentek hát el!!*) Ez kétségtelenül bizonyos tekintetben abnormis helyzet. Én csak azon csodálkozom, hogy e szempontból azon oldalról éri most a vád a szabadelvű pártot, azon oldalról kovácsolják ellene a szervilizmus vádját, ahonnan rövid pár hónappal ezelőtt a legélesebb támadásokkal illették, mint a Felség jogait megtámadó és felforgató törekvésekkel bíró pártot, (*Felkiáltások a szélső baloldalon: Úgy is van! Egy hang a szélső baloldalon: Hol revolvereznek, hol meghunyászkodnak!*) mert megtett e párt egy komoly kísérletet, arra, hogy a politikai vezérlet továbbra is a régi kezekben maradjon. (*Igaz! Úgy vetni! a, jobboldalon.*) És, t. Ház, midőn a párt ezt a kísérletet megtette, korántsem személyi tekintetek, korántsem személyi politika volt ez a párt részéről; történt ez elvi okokból, történt a közérdek szempontjából, mert úgy volt ezen párt meggyőződve, hogy a legnagyobb súllyal, legnagyobb nyomatékkai, a siker legnagyobb reményével a jövő küzdelmeiben is azok a férfiak fogják e pártot vezérelni és e párt programját minden téren, nemcsak az egyházpolitikai, de a közjogi alap védelme terén is diadalra vezetni, akik a lefolyt küzdelemben magunknak oly

fényes érdemeket szereztek. A kísérlet tehát a párt részéről megtörtént.

Annak azonban, ha nem is közvetlenül akkor, de rövid idő múlva azon eredménye lett, hogy maguk azon kiváló férfiak azon indokolással, hogy a sikeres működés egyik alapfeltételét kellő mértékben nem bírják, félrevonultak és magok jelentették ki, hogy a közügyet felelős helyzetben sikerrel nem szolgálhatják tovább. Vájjon akkor, midőn a párt ezen helyzet előtt állott, szabad és helyes lett volna-e, úgy a korona iránti illő tisztelet, mint az ország legszentebb érdekei szempontjából, tisztán személyi téren tovább folytan! a küzdelmet, vájjon nem azt kellett-e mondanunk, hogy mi nézzük elveinket és csak azt kívánjuk, hogy oly férfiak képviseljék az országot, kiknek becsületes ragaszkodása az elvekhez ismeretes előttünk, s elfogadunk bárkit, aki a korona bizalmát bírja? *(Közbeszólások a szélső baloldaltól: Bárkit! Ezt megköszöni Bánffy! Pantocseket is? Nagy derűtség a szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, azt hiszem, hogy azon magatartás, amit ezen igen súlyos politikai válság alatt, ezen sok tekintetben igen nehéz helyzetben e párt tanúsított, csak növelheti azon tekintélyt, mellyel e párt az országban bír és mely tetemesen fokozódott az utolsó évek küzdelmei által, csak növelheti azon tiszteletet, amellyel e párt iránt ma már az ország közvéleménye viseltetik. *(Ellenmondások a bal- és szélső baloldalon. Úgy ílan! Úgy van! jobbfelől.)* Én azt hiszem, hogy a t. kormány azzal a nyugodt öntudattal és erős meggyőződéssel veheti a vezetést kezébe, hogy csak menjen előre minden kételyt kizárólag a párt elvének megvalósítása terén és soha kormány nem volt, mely becsületesebb, kitartóbb, harc-képesebb támogatásra számíthatott volna, mint számíthat a párt részéről ő. *(Élénk helyeslés a jobboldaléin.)*

Hát, t. Ház, annak dacára, hogy erős meggyőződésem szerint a tények így állanak, fölmerült az utolsó krízis alatt és az azt követő időkben egy jelszó, egy eszme, egy óhaj, mellyel a t. Ház engedelmeivel még — s ezzel beszédem végére is érkeztem — foglalkozni kívánok. *(Halljuk! Halljuk!)* Ez a közjogi alapon álló pártok egyesülése. *(Halljuk! Halljuk!)*

Megvallom, t. Ház, jobban szerettem volna, hogy ezen kérdés diskusszió tárgyául egyáltalában, ki ne dobassák. Amint azonban ez megtörtént, amint e kérdéssel a legkülönbözőbb oldalról foglalkoztak és amikor részint nyíltan formulázott kijelentések, részint kulisszák mögötti pletykáknak egész áramlata indult meg, akkor, azt hiszem, fennáll csekély személyemre nézve is a kötelesség, hogy ezen kérdést illetőleg elfoglalt álláspontomat teljes nyíltsággal és őszinteséggel formulázzam. *(Halljuk! Halljuk!)* Fennáll e kötelesség annyival inkább, mert bármily csekélynek ismerjem el önmagam, az kétségtelen, hogy éppen ezen

kérdés körül nem a nyilvános felszólalások, melyeket könnyű volna rektifikálni, de a pletykák, melyeknek gazdája akadni nem igen szokott, igen kimerítőleg, de igen kevés jóindulattal és igazságszeretettel foglalkoztak csekély személyemmel. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ami már most az egyesülés kérdését illeti, legyen szabad mindenekelőtt megjegyezni azt, hogy teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy abban az értelemben, mintha e párt képtelen volna további sikeres akció kifejtésére, az egyesülésre szükség nincs. Igaz, hogy e pártnak számszerű többsége kicsiny, de oly fényes tanújelét adta az utolsó években is harcképességének és elveihez való törhetetlen ragaszkodásának, hogy valóban nem ismeri ezt a pártot és valóban méltatlanságot követ el e párt ellen az, aki azt mondja, hogy erre a pártra támaszkodva nem csinálhatni politikát. (*Helyeslés jobbfelől.*) Kétségtelen azonban, és én magam sem zárkozhatom el az elől, hogy a közjogi alapon álló pártok egyesülésének .volnának nagy és komoly előnyei. Ilyen előnyének tartanám elsősorban azt, hogy a 67-es alap védői között vége volna a közjogi téren minden kétértelműségnek és félreértésnek. Ebben egy igen nagy előnyt látnék. De előnyt látnék másfelől abban is, hogy az előttünk álló nagy organikus reformok keresztülvitele — itt elsősorban a közigazgatási reformra gondolok — könnyebb, tárgyilagosabb, tehát az ország érdekei szempontjából célszerűbb és jobb volna. Nem hunyok szemet, az előtt t. Ház, hogy a reform részleteit illetőleg fontos nézeteltérések vannak; vannak itt közöttünk is, kik egy párt kebelében vagyunk, de vannak például csekély személyem és a nemzeti pártnak eddig formulázott álláspontja között. Ez eltérések nem oly nagyok, — erről ismét meg vagyok győződve, — mint aminőknek az általános formulázások folytán látszanak, de mindenesetre lényegesek, jelentékenyek, és egy objektív és komoly megvitatást és kapacitációt kívánnak; márpedig erre a komoly, objektív megvitatásra sokkal kedvezőbb volna a tér, ha a reform elvi barátjait a kormánybuktatási szempontok, a pártpolitikai szempontok ezen a téren is egymással szembe nem állítanák. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Zaj és mozgás a szélsőbalon, j* Én tehát ebben egy fontos közérdeket látnék arra nézve. (*Folytonos zaj és közbeszólások a baloldalon.*)

Elnök: Kérem a képviselő urakat, ne szakítsák félbe a szónokot!

Tisza István: Én tehát a fúzióknak a szükségét el nem ismerhetem ugyan, de a magam részéről is igen jelentékeny előnyöket látnék abban, ha az létesülne. Hogy létesülhet-e a fúzió vagy sem, annak pedig, t. Ház, igénytelen nézetem szerint tisztán egy cinozurája van. Vannak-e komoly természetű, objektív elvi akadályai ez ügynek, igen, vagy nem? Ha vannak, akkor semmi

jóakarát, semmi nyájaskodás, semmi udvarlás ezeket lerombolni nem fogja; ha nincsenek, akkor hiába próbálná meg akárki is kicsinyes személyi szempontokat állítani annak útjába, arról meg vagyok én is győződve, hogy azt a méltatlankodó közvélemény seperné el. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És arra kérem a t. képviselő urakat, legyenek meggyőződve róla, hogy amely pereben az egyesülésnek tisztességes elvi alapjai megtaláltattak, abban a percben én a magam részéről minden politikai faktorra nézve csak azt a kötelességet, ismerhetem el, hogy félretegyenek minden bizalmatlanságot, félretegyenek minden egyéni szempontot és tegyék meg a becsületes, őszinte kísérletet az együttműködésre. *(Elélek helyeslés jobbfelől.)*

Ebben az értelemben tehát, t. Ház, igenis látom jogosult módját és lehetőségét egy fúziónak. És ha most nézem és vizsgálom azt, hogy vannak-e elvi akadályai a dolog megvalósításának, *(Halljuk! Halljuk!)* úgy igen röviden emlékezem csak meg az egyik, talán momentán fontosabb akadályról, az egyházpolitikáról; igen röviden csak azért, mert amint már beszédem folyamán is volt szerencsém jelezni, remélem, hogy ez az ügy mielőbb a megoldás stádiumába lép. hogy akkor az egyesülésnek ezen akadályja végleg el lesz hártva.

A másik nehézség, t. képviselőház, az úgynevezett nemzeti követelményekben rejlik, melyeket az utolsó négy esztendő alatt a nemzeti párt ismételtelen formulázott. Erre nézve, t. Ház, mindenekelőtt konstatació az, hogy még eddig e. párt mindazon tagjai, akiknek a fúzióra vonatkozó nyilatkozata hitelt érdemlő módon nyilvánosságra jutott, hangsúlyozták azt, hogy ők óhajtják az egyesülést, de óhajtják az 1867-iki kiegyezésnek és annak gyakorlatának változatlan fenntartása mellett; és konstataálni kívánom azt. is, hogy gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam január 19-én tartott felszólalásában azt mondta, hogy az akadályok elhárítására közreműködni kész; itt csak egy határt ismer, az 1867-iki kiegyezés feltétlen fenntartását.

És most legyen szabad egy kérdést intéznem e tekintetben gr. Szapáry Gyula t. képviselőtársamhoz. A most folyó vita folyamán ketten oly t. képviselőtársaim, akik vezérüknek gróf Szapáry Gyulát nevezték meg, kifejtették, hogy ők a kompromisszumot hajlandók e téren a nemzeti párttal keresni, ők hajlandók engedményekre, koncessziók tételére. Azt hiszem, szolgálhatot tesz a fúzió ügyének t. képviselőtársam, ha az első alkalmat felhasználja annak kimondására, így logja-e fel ő is a fúzió lehetőségét, vagy úgy, ahogy e tekintetben január 19-én nyilatkozott? *(Zajos helyeslés jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)*

T. Ház! Lássuk mármost, *(Halljuk!)* miben állanak tulajdonképpen a nemzeti pártnak úgynevezett nemzeti követelmé-

nyei; (*Halljuk!*) miben áll az a különbség, amely bennünket ezen a téren elválaszt?

Nem könnyű a feladat, t. Ház, hogy a t. nemzeti pártnak álláspontját ezen a téren precizírozzam.

Gr. Apponyi Albert: Azt tessék én rám bízni!

Tisza István: Hiszen én mindenesetre t. képviselőtársamra óhajtottam volna bízni a dolgot, és ennek folytán vettem magamnak a fáradságot, s e téren az utolsó négy esztendőben tett nyilatkozatait végigolvastam, de konstatalhatom, ami különben igen gyakori eset t. képviselőtársam formulázásainál, hogy e formulázás meglehetősen elasztikus, meglehetősen domborítható vagy összezsugorítható és egyes alkalmakkor különféleképpen nyilatkozik. Hallottunk beszélni a közjogi alap fejlesztéséről, a közjogi alap kiépítéséről, azon csonka épületről, melyen még bizonyos architektúrái mesterműveket kell végrehajtani; de hallottunk beszélni arról is, hogy a t. képviselő úr a közjogi alapot érinteni nem kívánja, csak bizonyos követelményeket állít fel. melyek nélkül szerinte a kiegyezés teljesen életbelépettnek sem tekinthető.

T. Ház! Az én szándékom nem az ellentétek keresése, sőt ellenkezőleg, az ellentéteknek lehetőleg a valóság legszűkebb határain belül való precizírozása. És éppen azért én eltekintek mindazon kiépítési — a „fejlesztés“ szót ne használjuk — sallangoktól, melyekkel ez a formulázás egyszer-máskor felhasználott, veszem azt. a formulát, mely a mi álláspontunktól legkevésbé tér el. Ezt t. képviselőtársam körülbelül úgy fejezi ki. hogy ezen nemzeti követelményeket szigorúan az 1867-iki alapon formulázta a t. képviselő úr, úgyhogy azt mondta, hogy a 67-iki törvény nem lépett teljesen életbe addig, míg azok kielégítést nem nyernek. Tehát álláspontjuk röviden az: nem megváltoztatása. az 1867: XII. törvénycikknek, hanem bizonyos követelményeknek megvalósítása és életbeléptetése, melyek e törvényvel nem ellenkeznek.

Ha ebből a szempontból vizsgálom a különbséget ezen álláspont és az én szerény nézetem között, úgy mindenekelőtt legyen szabad egy dolgot megjegyeznem.

Az 1867-iki kiegyezésnek nézetem szerint egy közjogi és egy politikai oldala van, az egy közjogi és egy politikai alkotást képez. Közjogi alkotás az 1867. évi XII. törvénycikk, amely a közösügyek miként való kezelését, és azt állapítja meg, hogy a magyar nemzet jogos befolyását ezen közösügyek kezelésére miként érvényesítse, politikai oldala pedig a tényleges viszonyok azon képe és kifejlődése, ahogy ez a kiegyezés akkor annak megalkotói által életbeléptetve lett. És, t. Ház, magát ezen kiegyezési művet jogi és politikai vonatkozásaival együtt létrehozta egy politikai irányzat, amelynek alapelve az, hogy a kiegyezés nem

egy megalkuvás, nem egy gyengébbnek alkuja az erősebbel, nem egy rossz alku, melyet el kell fogadnunk, mert jobbra jelenleg képtelenek vagyunk, de melynek tágítását a legelső kedvező alkalmal kezelünkbe vehetjük, hanem az egy évszázadok óta tartott harc, ellentét és küzdelem alapos, végleges, a nemzetet kielégítő befejezése, mely a sérelmi politikát, az ellentéteket a korona és nemzet felfogása Közt, örökre kiküszöbölő közéletünkben és lehetővé teszi azt, hogy teljes erőnkben a produktív munka terére léphetünk. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

Hát, t. Ház, ezt kifogásolták, ezt megtámadták akkor is, megtámadják most is azok, akik magát, az egész kiegyezési művet károsnak és rossznak tartják. Én az ő álláspontjukat nem osztom. Én azt a küzdelmet, melyet az igen t. képviselő urak folytatnak, károsnak, meddőnek tartom és bármikor szívesen felveszem ezen a téren is a küzdelmet, de azt mint logikus álláspontot meg tudom érteni. Azonban méltóztassanak nekem az igen tisztelt képviselő urak megengedni, ami megfoghatatlan előttem, az az, hogy azok, kik a kiegyezést helyeslik, kik a kiegyezési politika követői gyanánt tüntetik fel magukat, kik ezen kiegyezési politikához hátsó gondolat, és ilyen újabb követelmények formulázása nélkül húsz esztendőn át ragaszkodtak, azok egy szép napon előállnak, újabb követelményeket formuláznak és ezáltal az egész kiegyezésnek legnagyobb, legáldásosabb hatását, a békét, a teljesen helyreállott bizalmat teszik ismét kérdésessé. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

És, t. Ház, nem vizsgálom azt, és nem helyezek nagy súlyt arra, hogy mik ezek a követelések; elismerem, hogy azok közül az 1867. évi XII. törvény, cikk szövegével egy sincs ellentétben; elismerem azt is, hogy a törvény szellemével egyik-másik részük megegyezik. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy a 67-iki kiegyezésnek politikájával, azzal a politikával, mely a kiegyezést létrehozta, a kiegyezést fenntartotta, mely a bizalmat nemzet és korona közt helyreállította és ezáltal lehetővé tette azt a nagy haladást, melyet az ország huszonnyolc év alatt tett: ezzel a politikával és ezzel a szellemmel ellenkezik az, hogy mi most, huszonöt esztendei béke után újabb követelményekkel álljunk elő és magunktartása által azt a gyanút igazoljuk, melyre úgyszólván van ellenségeinkben, hogy a magyar nemzet nem hátsó gondolat nélkül, becsületesen és végleg fogadta el a kiegyezést; hogyha a kiegyezés alapján a magyar nemzet hatalomban; súlyban és erőben gyarapodni fog, ezt a hatalmat a monarchia másik fele ellen fogja fordítani, ezt arra fogja felhasználni, hogy újabb közzogi harcot provokáljon s a kiegyezés keretein tágítson.

Ez a felfogás az, mit károsnak tartok az ország legszentebb érdekei szempontjából. Nem törődöm sokat az egyes posztulátumokkal; a t. képviselő urak a végzetes hibát akkor követik el,

mikor ezen posztulátumokat mint nemzeti követelményeket előtérbe állítják, mikor erre a harcra élesítik ki a nemzet politikai életét és támpontot adnak a bizalmatlanságra és gyanúsításokra. *(Zajos helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

T. Ház! *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* A jól fel-fogott nemzeti politika, amely a nemzet sorsának biztosítását, a nemzet szellemi és anyagi erejének megerősítését, kívánja és tűzte ki maga- elé, elsősorban azt követeli tőlünk, akik a 67-iki alap barátai vagyunk, hogy ezt az alapot mások által megtámadatni ne engedjük, de magunk se ingassuk meg; hogy óvakodjunk a magunk részéről is mindentől, ami azon bizalomnak aranykapcsait képes volna megtágítani, meglazítani, mely Magyarorszá- g 30 éves fejlődésének alapfeltételeit, képezi. *(Mozgás a hal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Én azt hiszem, akkor járunk el helyesen a nemzeti politika nyomdokain, ha visszautasítjuk magunktól ezen küzdelemnek, harcnak bármely árnyalatát, ha egész erőnket továbbra is a produktív munkára szenteljük; ha a magyar nemzetnek anyagi és erkölcsi erejét belevisszük a monarchia összes erejébe, belevisszük azért, *(Nagy zaj a bal- és szélső- balon. Felkiáltások a szélső baloldalon: A Reichsrathban! Elnök csenget.)* hogy ez a monarchia minden tekintetben konszolidál- tassék; *(Nagy zaj. Elnök csenget.)* hogy ez a monarchia baráttól és ellenségtől tisztelt, nagy és hatalmas legyen. Mert, t. Képviselő- ház, azon monarchiának, amelynek a másik állammal teljesen egyenjogú másik állama vagyunk,...

Ugron Gábor: Magunk egy monarchia vagyunk! *(Nagy zaj.)*

Tisza István: ... nagyhatalmi állása, tekintélye, hatalma mindenkire nézve fontos, ki a monarchiában él, *(Egy hang a baloldalon: Tessék ezt Bukarestben mondani!)* de senkire nézve! nem fontosabb, mint a magyar népre nézve.

Horánszky Nándor: Hiszen ez a néppárt közjogi programja! *(Nagy zaj. Elnök csenget.)*

Elnök: Kérem a t. képviselő urakat, méltóztassanak meg- hallgatni a szónokot, hiszen van elég, aki felelhet. *(Nagy zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Tisza István: A t. képviselő uraknak itt részint szomorkodó, részint víg felháborodása az általam mondottakra csak azon ala- pulhat, hogy nem értették meg, amit mondtam. *(Zajos ellent- mondások a szélsőbaloldalon.)*

Mert én a közjogi kapcsolatnak semmiféle szorosabbra fűzé- séről nem beszéltem, ellenkezőleg nincsen két perce, kimondot- tam, hogy a leghatározottabban vissza kell utasítani minden támadást, ha azon oldalról jön is a 67-iki kiegyezés ellen. De igenis mondtam, azt, hogy a magyar nemzetnek egész erejével növelni kell a monarchia politikai erejét és politikai súlyát. Úgy hiszem, e tekintetben egyet fognak velem érteni. *(Fölkiáltások)*

a szélső baloldalon: Előbb mást mondott! Nagy zaj. Halljuk! Halljuk!)

Ugron Gábor: Ez sem helyes, de a másik botrányos volt! *(Nagy zaj.)*

Tisza István: Hát, t. Ház, én nagyon kérem gróf Apponyi Albert t. képviselő urat, és elsősorban természetesen az igen t. nemzeti pártot: gondolják meg, hogy az a küzdelem, melyet a legutolsó négy évben felidéztek a kiegyezési alap kiépítése címén, káros-e, vagy üdvös-e az országra? Gondolják meg, hogy még győzelem esetében is nem több kárt ejtenek-e a magyar nemzet erkölcsi tőkájén e küzdelemmel, *(Mozgás a bal- és szélső-balon.)* mint amennyi hasznot azon vívmányok által elérnek? *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* És gondolják meg, hogy vajjon ha sikerülni fog a képviselő uraknak a magyar közvélemény azon részéből is, amely eddig elfogadta, változatlanul fenntartani kívánta a mai közjogi állapotot, híveket toborozni; hogyha sikerült ezeket meggyőzni arról, hogy itt oly nagy bajok vannak, amelyek miatt a küzdelem felvétele szükséges és indokolt — meg fognak-e ezek állani az önök táborában, vagy ha az elégedetlenség a mai helyzettel, a küzdelem iránti vágy felébred, nem fognak-e tovább menni egy lépéssel az egész kiegyezés támadóinak táborába? *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj a bal- a szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, ma, fájdalom, nem lehet reményem rá, hogy olyan választ adjanak a t. képviselő urak, amilyent óhajtok. De ha bármikor azon meggyőződésre jutnak, hogy ezen küzdelemnek a napirendről való levétele az ország érdekében helyes és indokolt, meg vagyok róla győződve, hogy ezzel nem megalázná magát a t. képviselő úr és a. párt, mely mögötte áll, hanem ellenkezőleg, az erkölcsi bátorságnak és a hazafiúi áldozatkészségnek fényes bizonyítékát adná, *(Helyeslés jobbfelől. Zaj balfelől.)* meg vagyok róla győződve, hogy a nemzeti közvélemény nagy és józanabb többsége helyeselni fogná. a. t. képviselő úr eljárását, és habár csak a magam nevében van jogom beszélni, azt hiszem, nem fog dezavualni a pártnak egy tagja sem, ha azt mondom, hogyha ez megtörténik, nem lesz senki, aki becsületesen, tisztességesen, őszintén ne volna hajlandó az egyesülésre. *(Helyeslés jobbfelől. Zaj a szélső baloldalon.)*

E tekintetben a megoldás egyenesen a képviselő uraktól függ, az egyesülés lehetőségét a képviselő urak teremthetik vagy akadályozhatják meg; ha megteremtik, annál jobb, ha nem teremtik meg, akkor úgy hiszem, e párt minden tagja tudni fogja kötelességét és erős bizalmam van e párt erejéhez e Házban és künn az országban *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj a szélső baloldalon.)*, hogy e párt zászlaját a magunk erejével is győzelemre fogjuk vezetni.

Elfogadom a költségvetést. *(Hosszantartó, zajos helyeslés és éljenzés jobbfelől. Hoch! kiáltások a szélső baloldalon. A szónokot számosan üdvözlik.)*

43. 1895 március 1. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatolagos tárgyalása. — Félremagyarozott szavak helyreigazítása a fúzió kérdésében. (Napló XXIII. k. 245. 1.)

Március 1-én szólal fel az appropriacionális vitában gr. Szapáry Gyula, a szabadelvűpárti disszidensek vezére, hogy válaszoljon azon kérdésekre, melyeket a fúzió ügyében a vita folyamán részint a miniszterelnök, részint Tisza István (42) intézett hozzá. Ezen kérdések elseje az, hogy miként egyeztetheti össze január 19. beszédében tett azon kijelentését, hogy a 67-es alapot sértetlenül fenn kívánja tartani, a nemzeti párt által a fúzió feltételeként felállított nemzeti követelményekkel? Erre azt feleli, hogy 34 éves politikai múltjából nem következhetik más, mint az, hogy ezentúl is a 67-iki kiegyezésnek feltétlen fenntartását kívánja. De habár ezen álláspontjának megfelelően a hadsereg egységének fenntartását is kívánja, ezzel az egységgel — nézete szerint — nincs ellentétben oly intézkedések követelése és végrehajtása, melyek a katonasághoz készülő ifjak nevelésére vonatkoznak azon időben, midőn azok még a hadsereghez nem tartoznak. Ami a másik kérdést illeti, azért kívánja a fúzió gondolatának oly módon megvalósítását, hogy a szabadelvű párttal a pártönkívüli képviselők és a nemzeti párt tagjai is egyesüljenek, mert ezáltal lehet megszüntetni a 67-es kiegyezés magyarázatára vonatkozó harcot a kiegyezés hívei között és lehetővé tenni az alkotó munkának mielőbbi megindulását. Abból, hogy a miniszterelnök legutóbbi fúziós kísérlete — saját bevallása szerint — nem sikerült, legkevésbé sem következik, hogy a fúzió eszméje egyszermindenkorra meghíusult, hanem csak az, hogy azon a módon, amelyen megkísérletett, az egyesülést elérni nem lehet. Meggyőződése, hogy ez az eszme eőbb-utóbb valóra válik, mert a parlamenti helyzetből való kibontakozásnak egyedüli útja, a produktív munkának előfeltétele. A miniszterelnök és Tisza István annak adtak kifejezést, hogy ők a közjogi alapon álló pártok egyesítését az országban fennálló helyzet miatt és a létező izgalom lecsendesítésére kívánatosnak tartják; de nem tartják szükségesnek a szabadelvű párt szempontjából. Szóló nem azt nézi, hogy melyik pártnak szükséges ezen intézkedés vagy melyik párt tartja ezen eljárást kívánatosnak, hanem azt nézi, hogy az országnak általános érdekei szempontjából szükség van-e erre vagy nincsen?

Tisza István: T. Ház! Félreértett szavaim értelmének helyreigazítása címén kérek szót, *(Halljuk! Halljuk!)*

Az előttem szólott t. képviselő úr azt mondta, mintha én a pártok egyesüléséről úgy nyilatkoztam volna, hogy azt a közérdek szempontjából óhajtandónak, de a szabadelvű párt fennállásának szempontjából szükségesnek nem tartom. *(Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* T. Ház! Én sem ezt, sem ehhez hasonlót nem mondtam, *(Zaj. Elnök csenget.)* hanem mondtam azt, hog.v ezen pártot nagy célok megoldására és azon akció kifejé-

sére, amelyet az ország közérdeke megkíván, magában is elég erősnek tartom, (*Helyeslés a jobboldalon; zaj a baloldalon.*) tehát a fúziót szükségesnek nem tartom, de nem zárkozom el a fúziónak, az egyesülésnek előnyei elől sem. (*Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon.*) Én tehát úgy a szükségesség szempontját, mint a dolog előnyeit nem egy párt érdekéből, hanem tisztán és kizárólag az ország közérdeke szempontjából ítélem meg. (*Helyeslés a jobboldalon. Egy hang a baloldalon: Azt nem hisszük!*)

Ha bárki a képviselő urak közül beszédem azon rövid passzusát elolvasni szíveskedik, be fogja látni, hogy annak világos értelme ez és hogy gróf Szapáry Gyula képviselő úr szavaimat alaposan és teljesen félreértette. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

44. 1895 március 5. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. — Személyes természetű megjegyzések a fúzió ügyében. (Napló XXIII. k. 328—329. 1.)

Az appropriacionális törvényjavaslat általános vitájánál még egyszer felszólalt Tisza István személyes kérdésben a fúzió sokat feszegetett ügyével kapcsolatban.

Ugyanis gróf Szapáry Gyulán kívül gróf Csáky Albin is igyekezett a 67-es elemek egyesülését előmozdítani. Március 4-én mondott beszédében a fúzió kérdésével foglalkozva, habozás nélkül kijelenti, hogy a (17-iki kiegyezés alapján álló pártok egyesülését nagyon kívánatosnak tartja. Kívánatosnak a megoldást sürgető igen nagy feladatok miatt. De ezt az egyesülést sohasem képzelte úgy, hogy az bármelyik képviselő politikai meggyőződésének megtagadásával járjon. A kormányelnök, sajnos, február 23. nyilatkozatában kijelentette, hogy a fúzió létesítésére irányuló kísérlete eredménytelen maradt. Ebből a negatív eredményből szóló két különféle tanulságot merít. Az egyik egy sajnálatos tanulság, az, hogy a nemzeti párt a saját maga különleges követelményeit még mindig többre becsüli, mint azokat a rendkívüli fontosságú feladatokat, amely megoldásra várnak. A másik ellenben örvendetes tanulság, az, hogy a meglévő országos bajok nem lehetnek oly rendkívül nagyok, mint aminőknek különösen az ellenzék szokta ecsetelni. Mert ha valóban ilyenek volnának, akkor az a régi jó magyar nemzeti tulajdonság, mely a civakodásokat megszünteti, amidőn igazán veszély fenyegeti a közügyet: ez a fégi jó magyar nemzeti tulajdonság kétségen kívül erőt vett volna a nemzeti párton.

Hock János (márc. 5.) a fúziót szintén kívánatosnak tartja, ámde ki a fúziót komolyan akarja, gróf Csáky Albin felfogásából indul ki, aki nem akarja a pártokat egymás előtt megalázva egy nagy erkölcstelen kaudiumi igán keresztül hajtani és nem szab öntudatosan a pártok egyesülése elé leonini feltételeket. Mert, aki ezt teszi és aki Tisza Istvánnal egyfelől hangoztatja a fúzió szükségét, de másfelől oly feltételeket szab, melyek önmagukban lehetlenné teszik az egyesülést: az csak ürügyet keresett arra, hogy a fúzió gondolatának hangoztatásával a felelősség terhét magáról elhárítsa. Ez nem a fúziónak őszinte ajánlata, ez kézmosás.

Tisza István ugyancsak a márc. 5. ülésén személyes kérdésben válaszol Hock Jánosnak:

Tisza István: T. Ház! Igen rövid időre kívánom igénybe venni a t. Ház figyelmét. Azt hiszem, az a kölesönös méltányosság, mellyel kell, hogy egymás iránt tartozunk, talán indokolja azt a kérésemet, hogy méltóztassék megengedni, hogy most tegyem meg azon személyes természetű megjegyzést, amelynek szüksége, azt hiszem, kellőleg indokolva van. *(Halljuk!)*

A most felszólalt t. képviselő úr azt mondta, hogy a fúziót illetőleg a helyes felfogás az, melyet gr. Csáky Albin barátom képvisel, és nem az enyém. Hát, t. Ház, méltóztassék megengedni, de aközt a felfogás közt, amely az én felszólalásomban nyilvánul és gróf Csáky Albin t. barátomé között semmiféle különbség nincs. *(Zajos ellentmondás a szélső baloldalon és felkiáltások: Ez nem személyes kérdés!)*

Elnök: *(Csenget.)* Méltóztassék a szónokot meghallgatni. Ha valaki meg lett támadva, méltányos, hogy nyugalommal meghallgassák.

Tisza István: Gr. Csáky Albin t. barátom azt mondta, hogy a fúzió nem hozható létre tisztességes módon valamelyik félnek megalázásával és továbbá azt mondotta, hogy konstatalható ma, hogy az igen tisztelt nemzeti párt nem hajlandó nagyobb súlyt helyezni azokra a dolgokra, amelyek elválasztanak bennünket... *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Ez nem személyes kérdés!)*

Elnök: Engedőimet kérek, személyes kérdés. Midőn két felfogás lett egymással szembeállítva és ebből az egyik felszólaló őszinteségére hátrányos következtetés lett volna, ezt joga van kimagyarázni, ez személyes kérdés. *(Zaj.)*

Tisza István: Gróf Csáky Albin t. barátom azt mondta, — nagyon örülök, hogy jelen van és rektifikálhat, ha nem tökéletes hűséggel fogtam volna fel szavai értelmét, — hogy a fúzió nem jöhet létre helyesen valamely párt megalázásával. Azt mondta továbbá, hogy sajnálattal kell konstatálnia, hogy a t. nemzeti párt nagyobb súlyt helyez ma is azon kérdésekre, melyek bennünket elválasztanak, mint azon fontos érdekekre, melyek az egyesülés mellett szólanának. S azt mondta végül, hogy ebből azt a következtetést vonja le, hogy nem lehet ma még oly súlyos az ország helyzete, mint aminőnek a képviselő urak feltüntetik, mert különben félretennék az útból azt, ami elválaszt bennünket, hogy közreműködhessenek velünk a helyzet szanálására. *(Helyeslés jobbfelől.)* Én azt hiszem, — s igen kérem gr. Csáky Albin t. barátomat, rektifikáljon, ha nem jól fejezem ki magamat, — hogy mindkettőnk álláspontja megegyezik abban, hogy az egyesülés csak a mi közjogi álláspontunk fenntartása mellett képzelhető. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ez megtörténhetik tisztességesen, megtörténhetik a nemzeti párt megalázása nélkül azon esetben, ha azon meggyőződésre jut az igen t. nemzeti párt, hogy fontosabb érdekek kívánják az egyesülést azon kérdések megöl-

dására, melyekben egyetértünk, mint a nemzeti követelések feletti harc folytatását. (*Élénk helyeslés jobb felől. Zaj a baloldalon.*)

Az én egyéni meggyőződésöm az, — és ebben is egyetértek teljesen gróf Csáky Albin t. barátommal, — hogy ha (*Zaj a baloldalon. Elnök csenget.*) nem is oly súlyos és vigasztalan a politikai helyzet, mint aminőnek némelyek feltüntetik, igenis kívánják oly fontos érdekek az együttműködést, hogy a politikai reputáció teljes intaktsága mellett teheti félre az igen t. nemzeti párt azon kérdéseket, amelyek elválasztanak, hogy azon égető kérdések megoldására, melyekben egyetértünk, velünk kezét fogjanak. (*Zaj a baloldalon. Elnök csenget.*) Nagyon sajnálom, hogy ma még ez a felfogás az igen t. nemzeti párt tagjainál nem törhetett utat magának. Én remélem, hogy ez be fog következni, (*Ellentmondás a baloldalon.*) és akkor meg fog válni, akarná-e becsületesen az együttműködést... (*Zaj a baloldalon.*)

Elnök: Ne tessék zavarni a szónokot. Lukáts Gyula képviselő lírát figyelmeztetem, hogy ne zavarja a csendet felkiáltásaival!

Lukáts Gyula: Az elnök tartsa meg a házszabályokat. (*Nagy zaj.*)

Elnök: Lukáts Gyula képviselő urat rendreutasítom, nincs joga az elnököt figyelmeztetni. (*Zaj a bal- és szélsőbalon.*)

Tisza István: T. Ház! Méltóztassanak megengedni, ezen vitának nem volt oly napja, hogy a legélesebb megtámadásnak ne lettem volna kitéve, és valóban nem lehet igazságosan mondani, hogy visszaélnék a házszabályok azon jogával, mely a védekezést megengedi.

Különben, t. Ház, még egyetlen személyes természetű megjegyzésem van. (*Felkiáltások a baloldalon: Most kezdi csak a személyes kérdést! Zaj.*)

Elnök: (*Csenget.*) Csendet kérek. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) Kérem a képviselő urat, folytassa beszédét.

Tisza István: A t. képviselő úr azt mondta, hogy én ürügyet kerestem a fúzió visszautasítására és csak színlelem azt, hogy annak bizonyos körülmények közt barátja vagyok.

T. Ház! Sokat lehetne én rólam mondani, de méltóztassék megengedni, hogy ezt már felemelt fővel mondhatom, s erre jogot ad nekem eddigi egész működésem, hogy én meggyőződésemet kimondtam mindig, nyíltan, egyenesen, soha ürügyekhez nem folyamodtam, becsületes harcot ott, hol helyén! evőnek tartottam, soha el nem kerültem. Ebben az esetben azt véltem, hogy megteszem kötelességemet akkor, ha egész nyíltan, egész határozottan megmondom, mik azok a nehézségek, melyek a fúzió utjában állanak. (*Zaja szélső baloldalon. Felkiáltások: Ez nem személyes kérdés!*) de megmondom azt is, hogy ezen nehézségek elhárítása

után a becsületes közreműködésre hajlandó vagyok. „Most csak azt kérdezem, ki jár el helyesebben a parlamenti tisztesség szempontjából és ki jár el a pártok közti egyetértés és a pártok közti tisztességes viszony szempontjából helyesebben, az-e, ki ilyeneket tesz, vagy az, aki egy hosszú beszéden keresztül hazug ürügyek alapján gyanúsítja ellenfeleit? *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj a baloldalon. Felkiáltások: Rendre!)*

45. 1895. március 8. országos ülés. — Az 1895. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: Apponyi magatartása a kötelező polgári házasság kérdésében. Az ú. n. nemzeti politika. (Napló XXIII. k. 392—395. 1.)

A költségvetési törvényjavaslatnak hosszú, febr. 22-én megindult általános tárgyalása csak március 6-án ért véget. A következő napon Gr. Apponyi Albert és Ugron Gábor záróbeszédére került a sor. Emlékirataiban azt írja Apponyi (I. 223. 1.), hogy „március 7-én tartottam egyik leghosszabb és — barát és ellenfél egyhangú tanúsága szerint — retorikai szempontból leghatásosabb beszédemet. Mivel ez a beszéd akkori politikám (az ú. n. nemzeti politika) igazolását oly formában adja elő, amelynél jobbat ma sem tudnék találni, ideiktatom annak erre a tárgyra vonatkozó részét“.

Apponyi „nemzeti politikájáét, illetve pártjának „nemzeti követelményei“-t már ismerjük 1892. dac. 13. költségvetési beszédéből és az ezzel kapcsolatban mondottakból. (31.) Miként akkor, úgy most is Tisza István szembe száll ezzel a nemzeti politikával. Apponyi nagy beszédének csak azon részeit emeljük ki, amelyekre március 8-án Tisza István reflektál.

A kormánypárt részéről — mondja Apponyi — bizonyos elismeréssel fogadják azon nyilatkozatát, hogy a már megalkotott egyházpolitikai törvények (1894:XXXI—XXXIII. t.-c.) revízióját nem számítja céljai közé s azokat mint befejezett törvényalkotásokat respektálni kívánja. A kormány ezeknek a törvényeknek rögtöni végrehajtásától várja az e téren fenálló bajok orvoslását. De az a kérdés, mi a fő: gyorsan életbeléptetni vagy jól élet beléptetni? Igaz, hogy a halasztás hátránnyal jár, mert az izgatásnak bizonyos bátorítást nyújt. De viszont ezzel szemben áll a másik veszély: a kellő előkészítés nélküli, a rossz életbeléptetés. Mert ezek a törvények önmagukban véve is, minden mesterséges izgatás nélkül, izgató anyagot tartalmaznak, ezt elfogja ismerni mindenki. Hiszen a népnek évezredek szokásaival olyan szakítást jelentenek, amelyre sehogyszem voltak elkészülve. Így tehát az izgató anyag magában a törvényben rejlik. Következik ebből, hogy az életbeléptetésnél mindentől óvakodni kell. ami magában az intézményben rejllő izgató anyagot növeli; hogy az ilyen természetű törvényeket a lehető legnagyobb gondossággal és óvatossággal kell életbeléptetni. Sűrűn hallani a túloldalon hangokat, melyek az összes egyházpolitikai görgetegnek a megindulásáért szólót akarják felelőssé tenni, az egyházpolitika kezdeményezéseért való felelősséget reá hárítani. Ő igenis elvállalja a felelősséget mindazért, amit valóban kezdeményezett. De ne kívánja tőle senki, hogy oly tényéért is elvállalja a felelősséget, amelyeknek kezdeményezésébe bele nem folyt, illetve, amelyeket talán az ő kezdeményezésére, de egészen más irányban, önálló hozzájárulással és más szellemben a szabadelvű párt létesített. Emlékez-

totni kíván arra, hogy 1892. május 24. beszédében, amire leggyakrabban történik a túloldal részéről hivatkozás, bőven kifejtette, hogy milyen eljárást kellene követni az egyházpolitikai reformakció tekintetében. Hangsúlyozza továbbá, hogy ő igenis kívánta az egységes állami házassági jogot és az egységes házassági bíraskodást, azonban a polgári házasságnak kötelező formáját sohasem ajánlotta. Ő tehát az egyházpolitikai akcióból származó bajokért való felelősséget már azon a címen is elháríthatná magától, hogy az előkészítés és az időpont tekintetében nem követték tanácsait. De ezen kifogáshoz nem is folyamodik, hanem elvállalja a felelősséget mindaddig, míg a polgári házasságnak valamely formájáról volt szó. De amit azután hozzátettek, t. i. a kötelező formáját a polgári házasságnak, még pedig mint megtámadhatlan dogmát: ez tisztán a szabadelvű párt talaján született és ezért teljes joggal minden felelősséget elhárít magától.

Áttérve a fúzió kérdésére, Apponyi e részben három eszmeárnyalatot különböztet meg. Az egyik gr. Szapáry Gyula, a másik gr. Csáky Albin felfogása, míg a fuzionisták harmadik csoportját (a miniszterelnök és Pulszky Ágost társaságában) Tisza István képviseli. A nSáncé, amely őt gr. Csáky Albin álláspontjától elkülöníti, abban áll, hogy Tisza István a fúzió iránti készségének kijelentésével egyidejűleg a lemondást kívánja a nemzeti párt közjogi követelményeiről és egy oly elméletet akar a nemzeti pártra tukmálni, amely szerint a 67-iki kiegyezésben kettőt kell megkülönböztetni: a törvényt és a politikát. Szerinte a kiegyezés egy örökérvényű, megtámadhatatlan valami, és pedig nemcsak az 1867:XII. t.-c. ilyen természetű, hanem az a politika, az a rendszer is, amelyet — amint ő hiszi — annak megalkotói és a megalkotók művének folytatói követtek 28 éven át. Tisza Istvánnak ezt az elméletét, amely szerint a kiegyezés örök időkre alkotott törvény volna, szóló sohasem fogadja el. De ha Tisza a kiegyezés alatt nemcsak az 1867:XII. t.-c.-et érti. hanem azt a politikát is, amelyet a kiegyezés alapján álló pártok és kormányok azóta folytattak: akkor talán igen nehéz volna neki arra a kérdésre válaszolnia, hogy tehát melyik politikát akarja irányadónak tekinteni azon politikák közül, amelyeket az 1867. évi kiegyezés óta a hatalmon lévő kormányok és pártok gyakoroltak? Az 1875 előtt vagy az 1875 óta követett politikát akarja-e Tisza irányadónak tekinteni, avagy azt a harmadik kiegyezési politikát, amely az 1889. véderőjavaslatban nyilvánuló politika elleni visszahatás folytán némi kis engedményeket iparkodott tenni a magyar nemzeti szellemnek; amely legalább a hadsereg címzésében iparkodott eleget tenni a magyar közjognak; amely az udvartartás terén némi bár ki nem elégitő vívmányokra törekedett?¹ Hát ebből a három politi-

¹ Apponyi itt két If. rendelkezésre utal. Az egyik az 1889. okt. 17. If. elhatározás a hadsereg elnevezése tárgyában, melyben öfelsége elrendeli, hogy a hadsereg és a haditengerészet ezentúl (az eddigi „cs. kir.“ helyett) a „császári és királyi“ elnevezést vegye fel és viselje.

A másik az 1898. nov. 20-án kelt If. elhatározás, amelyben öfelsége Wekerle miniszterelnök előterjesztése folytán elrendeli, hogy a fejedelmi udvar körében előforduló mindazon ünnepies alkalmakkor, melyek a magyar korona országait, mint közjogi cselekmények érdeklik, az udvari főbb szolgálat teljesítésével (az udvartartás főhivatalainak eddig szerepelt főnökei helyett) kizárólag magyar zászlósorak bizassanak meg.

kából melyiket kell a nemzetnek követnie? Igazában két politika áll most egymással szemben: a visszafejlődés politikája, melyet a kormánypárt hirdet és a nemzeti erő érvényesülésének, az erőteljes nemzeti fejlődésnek politikája, amely a nemzeti párt követelése. És nem áll az, hogy „a mi nemzeti politikánk összessége akár a magyar katonai akadémiában, akár a magyar katonai oktatásban nyerne kifejezést ... Én a nemzeti politikát kezdettől fogva mindig úgy jellemeztem, hogy a nemzeti politika nevét csak oly politika érdemli meg, mely a nemzeti gondolatot a közélet minden nyilvánulásába is beleviszi. Az olyan politika, amely tilalomfát lát a közélet egyes, bármily fontos és bármily kényes természetű nyilvánulása előtt, — az olyan politika nem nemzeti politika, legkevesebbé az a politika, amely azt a tilalomfát éppen a katonai intézményekben látja ... Mi igenis a közös hadsereget fenntartani kívánjuk, ennek egységes szervezetét, vezényletét és taktikai egységét; de épügy, mint az 1868-iki törvényhozók nem, úgy mi sem tartjuk ezzel a szervezeti egységgel s a katonai szellemnek ezen egyöntetűségével ellentétben állónak azt, hogy a hadsereg magyar csapataiban a magyar nemzeti szellem bent legyen ... De hiszen ez csak részlet, mert a mi programmunk kiterjed mindenre, ami szükséges a végett, hogy a 67-iki kiegyezés valósággá váljék.“

Beszéde vége felé Apponyi még egyszer összefoglalja a nemzeti politika tartalmát, a nemzeti politika egységesítő gondolatát: „A közjognak a maga integritásában való fenntartása és érvényesítése, hol érvényesítve nincs, az ország anyagi erejének erősítése súlyos válságok közt minden erőnkben álló eszközzel, az ország és a társadalom békéjének helyreállítása, a nemzeti kultúra keresztülvitele, ameddig lehet síma, de mikor kell, drasztikus eszközökkel is: ez együttvéve, ez egymást támogat, ez az az egységesítő gondolat. ... Én e mellett a politika mellett harcolni fogok ma még inkább, mint valaha, mert inkább, mint valaha, vagyok meggyőződve annak helyességéről és szükségességéről. De ha valamikor megtörténnék az, hogy engem tévedésről győznének meg, ha magam is valamikor belátnám, hogy helytelen irányban vezettem a közvélemény azon részét, mely engem követ: akkor, t. képviselőház, ismerném kötelességemet. Akkor nem tartanám hivatásomnak, hogy most már én képviseljem az ellenkező politikát, hanem akkor azt tartanám kötelességemnek, hogy miután politikai céljaim kitzésében és a nemzetnek általam megkísérelt vezetésében tévedte«, álljak félre, és ne igényeljem többé a vezető szerepet“.

Apponyi után ugyancsak március 7-én Ugron Gábor mondta el záróbeszédét. Ennek folyamán rátér arra, hogy azt mondta „a kormánypárt egyik legtekintélyesebb fiatal szónoka“: A magyar nemzetnek anyagi és erkölcsi erejét bevisszük a monarchia összes erejébe, bevisszük azért, hogy ez a monarchia minden tekintetben konszolidáltassék. Tisza Istvának ezen nyilatkozatában egy vallomás van, amelyből szóló vádat empl a kormánypárt ellen. Magyarország önálló állam, erőit nincsen jogosítva egyetlen egy- férfiú sem belevinni a monarchia összes erejébe. Uv módon nem szabad a monarchiát konszolidálni. Nem szabad politikai elvül fellállítani, hogy Magyarország saját erejének kifejtése helyett a monarchia konszolidálására van hivatva. Mi Ausztriának közös védelemmel tartozunk. A mi erőnk küzdelembe vitele Ausztria mellett a pragmatika szankcionál fogva kötelességünk, de nem Ausztriába beolvasztva. Ez ellen századok óta küzdöttünk és most is küzdünk.

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök (márc. 8.) részletesen foglalkozik a nemzeti párt „nemzeti követelményei“-vel és nyomatékkal hangsúlyozza, hogy Magyarország érdekében nincs szükség a kiegyezési törvény megváltoztatására és hogy minden újabb keletű belemagyarázási kísérletek ellenében ezt a törvényt teljes tartalmában úgy kell megtartani, amiként meghozott, amint alkotásától fogva 28 éven át végrehajtott. Ezt a törvényt minden fejlesztési és magyarázási elméletekkel szemben meg kell védeni; oly törekvésekkel szemben, amelyek, ha érvényesülnek, nemcsak veszedelmes lejtőre vezetnek, de a korona és nemzet közötti bizalmat megingatván, olyan sérelmi politikai rendszert idéznek elő, amelytől az országot minden körülmények között meg kell védeni.

A miniszterelnök beszéde után a költségvetési törvényjavaslat végre általánosságban elfogadtván, következett a részletes tárgyalás.

Az 1. §-nál elsőnek Helfy Ignác szólalt fel. Kiemeli, hogy távolról sincs szándékában az általános vitát a részleteknél feleleveníteni. Csúpan Beöthy Ákosnak akar válaszolni, ki az ő márc. 5. beszédével szemben ellentétes álláspontra helyezkedett.

Helfy Ignác után — ugyancsak márc. 8.-án — *Tisza István* emelkedett szólásra, hogy az általános vita alkalmával február 28-án mondott beszédét (42) ért támadásokra reflektáljon. Majdnem kizárólag Apponyi márc. 7. záróbeszédével polemizál és annak egyházpolitikai részével foglalkozva, megállapítja, hogy Apponyi a kötelező polgári házasság kérdésében megtévesztő és következetlen magatartást tanúsított.¹ Egyébként Tisza most is — mint már más alkalommal (31. és 42.) — főleg Apponyi „nemzeti politikájú“-t vette éleselméjű bírálat alá.

Beszéde a következő:

Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Teljesen egyetérték előttem szólott t. képviselőtársammal abban, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy visszaélnék a házszabályokban formailag biztosított joggal, ha itt egy ríj, általános vitát akarnánk megkezdeni. Nem is lehet szándékom új anyagot vonni a vitába, vagy oly kérdésekkel foglalkozni, amelyekkel első felszólalásomban az általános vita alkalmával nem foglalkoztam. Azonban talán természetesnek fogja a t. Ház találni, hogyha azokra, amik az általam az általános vita alkalmával elmondottakra

---

¹ Apponyi egyházpolitikai állásfoglalásának mérföldjelző kövei, melyekre márc. 8. beszédében részben Tisza István is utal, a következő beszédek: 1890 nov. 22., 1892. május 24. (27.), 1892. nov. 21. (a Wekerle-kormány programjának előterjesztése alkalmával), 1892. nov. 25. és dec. 20. (ebben a két beszédben a polgári házasság behozatalának szükségességét bizonyítja a klerikális túlzó, Yajay István képviselővel szemben), végül 1893. márc. 8. hatalmas beszéde, mely a szabadelvű irányzat lelkes védelme a kormány egyházpolitikai törekvéseinek elvi ellenségei ellen s így a szóbanforgó refonok ügyének tesz újabb nagy szolgálatot.

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül, hogy Apponyi Emlékirataiban (I., 210. és 227.1.) loyálisan beismeri, hogy a polgári házasság kötelező formájával szemben annak idején táplált legyőzhetetlen aggodalmai, hála Istennek, utólag alaptalannak bizonyultak és hogy a Bánffy-kormány tagadhatalatlan sikert aratott az egyházpolitikai törvények váratlanul sima végrehajtásával.

válaszképpen adattak, lehető rövidséggel egynehány észrevételt, tesztek. (*Halljuk! Halljuk!*)

Egyetlenegy észrevételem, van Ugron Gábor t. képviselő úr tegnapi beszédére, melynek többi részével ezen most említett elvből vagy álláspontból kifolyólag ezúttal nem foglalkozom. A t. képviselő úr tiltakozik az ellen, hogy úgy, ahogy azt én tenni akarnám, vagy tenném, egy idegen eszmébe, idegen tényezőbe, idegen állami életbe vezetessék bele a magyar nemzetnek ereje, (*Halljuk! Halljuk!*) s azt mondja, hogy a mi erőinket csoportosítani, fejleszteni, Ausztria mellett küzdelembe vinni kell a pragmatika-szankciónál fogva, de Ausztriába beolvasztva nem.

Hát engedje meg a t. képviselő úr, nekem ilyen állításokat csakis beszédem világos értelmének elferdítése mellett lehet tulajdonítani. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Én semmi egyebet nem állítottam, mint azt, hogy a magyar nemzeti politikának követelménye, a magyar nemzet létérdekei kívánják meg azt, hogy a monarchia nagy legyen, hatalmas legyen, konszolidált legyen, azért, mert a monarchia akciójára mi döntő befolyást gyakorolhatunk és saját létérdekeink mellett vihetjük a monarchia erejét akcióba. (*Úgy van! Úgy van! Zajos helyeslés a jobboldalon.*)

Ezek után legyen szabad gróf Apponyi Albert t. képviselő úr tegnapi hosszú beszédére áttérnem. (*Halljuk! Halljuk!*) Először is egész rövidséggel tesztek annak egyházpolitikai részére két megjegyzést. Az igen t. képviselő úr hosszasan és nagy emfázissal tiltakozik az ellen, hogy ő megtámadtassék azon a címen, hogy a kötelező polgári házasságot nem fogadta el és ismétli azt, amit már korábban is teljes joggal megmondott, hogy soha a kötelező polgári házasság mellett állást nem foglalt.

Hát, t. Ház, ez tökéletesen így áll és én csak azt sajnálom, hogy ezt a körülményt t. képviselőtársam korábban nem konstata-tálta, (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) akkor, amidőn nemcsak politikai ellenfelei, hanem politikai barátainak egy része is azon hiszemben volt s ennek nyilvánosan kifejezést is adott, hogy t. képviselőtársamnak egyházpolitikai programjában a kötelező polgári házasság benne van. (*Úgy vem! Úgy van! a jobboldalon.*) Egyébiránt, ha a t. képviselő úr ebben a tekintetben nem kíván velünk a felelősségben osztozni, ez teljesen szabadságában áll; ezt a felelősséget nyugodtan elviseljük magunk is. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

A második dolog azonban, amire fel kívánom a t. képviselő úrnak és a Háznak figyelmét hívni, az, hogy sajnálattal kell konstata-lnom, miszerint a t. képviselő úr álláspontja — talán észre-vétlenül — némi változást szenvedett.

T. képviselőtársam akkor, mikor a Wekerle-kormány meg-alakult és határozottan állást foglalt a kötelező polgári házasság

mellett, fenntartotta végleges elhatározását a támogatást vagy nem támogatást illetően; de már akkor egész világosan annak adott kifejezést, hogy a kötelező polgári házasság intézménye az egyház jogait és érdekeit nem sérti, izgatottságra tehát alkalmat nem ad, sőt két nagyon fényes és nagyon meggyőző beszédben aktíve az ügy szolgálatába lépett és harcolt, küzdött, talán fényesebben, mint bárki más képes lett volna, azok állításának megcáfolására, akik sérelmet láttak e javaslatokban és okot az izgatottságra. *(Úgy van! Úgy várnak! a jobboldalon.)* Tegnap beszédében pedig a t. képviselő úr azt mondja, hogy azt mindenkinek el kell ismerni, miszerint ezen törvények magukban véve is izgató anyagot tartalmaznak. És ami saját állásfoglalását illeti, ezt negative körvonalazza azzal, hogy kijelenti, miszerint e törvények revízióját nem számítja politikai céljai közé, azokat mint befejezett alakulásokat respektálni kívánja.

Hát, t. Ház. nagyon sajnálom, hogy a t. képviselő úr figyelme nem terjed ki arra is, hogy ezen törvények ellen mily szenvedélyes izgatás foly az országban; izgatás, mely az ő korábbi beszédei szerint kellő okkal, alappal, jogosultsággal nem bűn*; mely az ország érdekeire nézve káros és veszélyes, és hogy ebben az izgatásban részt vesznek hírlapokban és másutt oly politikai egyéniségek is, akik a t. képviselő úrral nagyon közeli viszonyban állnak. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)* Mert ha erre kiterjeszti a figyelmét, akkor azt hiszem, hogy levonja ebből a konzekvenciát, hogy nőm elég félreállani és részt nem venni az izgatásban, de ha ez izgatást károsnak és az ország nagyobb érdekeire nézve veszélyesnek tartja, a haza iránti kötelessége az ellen egész erejével fellépni. *(Zajos helyeslés jobbfelől. Nyugtalanság a baloldalon.)*

Ennyit, t. Ház, az egyházpolitikáról. Ezek után áttérek a kiegyezéssel összefüggő azon közjogi természetű kérdésekre, melyek kontroverzia tárgyát képezik. És itt mindenekelőtt egy tiszteletteljes kérést intézek t. képviselőtársamhoz: azt a kérést, hogy jövőre, ha csekély személyemet meg akarja azzal tisztelni, hogy az általam mondottakkal foglalkozni kíván, legyen szíves nagyobb gondot fordítani az általam mondottak tartalmára és oly dolgokra hivatkozni, amelyeket mondtam és nem cáfolni azokat, amiket nem mondtam.

Nem akarok bővebben visszatérni arra az incidensre, amely tegnap t. képviselőtársam beszéde alatt lefolyt, hogy tudniillik egészen tévesen azt imputálta nekem, mintha én akár ezen vita folyamán, akár bármikor máskor a kiegyezést megváltozhatlan örök-törvénynek mondtam volna. Ezt a t. képviselőtársam beszéde folyamán ugyan elismerte, hogy nem mondtam, de mindenesetre saját magát kímélné meg a kellemetlenségektől, ha jobban megnézné jövőre azon beszéd tartalmát, amellyel foglalkozik.

Nem volt szerencsésebb a t. képviselőtársam az általam mondottak ellen intézett további polémiájában sem. A t. képviselő úr tudniillik azt mondta, hogy az én álláspontom abban különbözik például a gróf Csáky Albin mélyen t. barátom álláspontjától, hogy én szerintem nemcsak a kiegyezési törvényt kell az ország érdekében változatlanul fenntartani, de „a politikát“ is. És kérdezi t. képviselőtársam, hogy melyik politika az?

Hát ha a t. képviselő úr beszédemet nagyobb figyelemre méltatta volna, úgy rá jött volna, hogy melyik politikát értem. Mert éppen ott, ahol e megkülönböztetést tettem, határozottan a következőket mondtam: „A kiegyezésnek egy közjogi és egy politikai oldala van. A közjogi oldala az 1867:XII. törvénycikk. Politikai oldala pedig a tényleges viszonyok azon képe és kifejlődése, ahogy ez a kiegyezés akkor annak megalkotói által életbeléptetve lett“.

Tehát ahol a kiegyezés politikai oldaláról beszéltem, egyenesen utaltam azok megalkotóira, egyenesen utaltam arra, hogy még ma is azon kötelesség előtt állunk, hogy a kiegyezést legjobb igyekezetünk szerint azon szellemben alkalmazzuk és tartsuk fenn, ahogy akkor megalkottatott. *(Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Ábrányi Kornél: Mi az „akkor“? 67-ben vagy 68-ban?

Elnök: Ábrányi képviselő urat figyelmeztetem, hogy ne szaksítsa félbe a szónokot. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Tisza István: Különben, hogy mi az ellentét a kiegyezés körül a 67-iki vagy 68-iki állapotok között, azt valóban megérteni nem vagyok képes. *(Derületség jobbfelől.)*

Hát, t. Ház, gróf Apponyi t. képviselő úr tegnap ismét a számos kísérletek egyikét mutatja be, hogy az úgynevezett nemzeti politikát rendszerbe foglalva tárja fel és igazolja a Ház és a nemzet; előtt.

Ami már most a t. képviselő úrnak ezt a fejtegetését illeti, engedje meg, hogy mindenekelőtt megjegyezzem azon utolsó összefoglalásra, ahol kifejti azt, hogy nemcsak a közjognak fenntartása és érvényesítése képezi a nemzeti politika feladatát, de az anyagi erők fejlesztése, az ország társadalmi békéjének helyreállítása, a nemzeti kultúra keresztülvitele is, — hogy ezek egyfelől közhelyek, másfelől oly általánosságban tartott politikai célok, amelyekkel bizonyosan minden párt egyetért; a punctum saliens az, hogy ezen célok elérésére minő eszközöket kíván valaki alkalmazni. Hiszen nekünk szolgált az igazságot, mikor a nemzeti politikát ilyen általánosan körvonalozza, mert mi állítjuk azt, hogy a nemzeti politika nem lehet egy pártnak kritériuma, mert abban, hogy nemzeti politikát csináljunk, a nemzet anyagi, szellemi és erkölcsi súlyát, hatalmát neveljük, eltérés a pártok közt nincs.

De lássuk a t. képviselő úr álláspontját a közjogi és katonai kérdéseket illetőleg. T. képviselőtársam szerint a nemzeti politika a nemzeti gondolatot beviszi a közélet minden nyilvánulásába. Az olyan politika, amely tilalomfát lát a közélet bármely kényes természetű nyilvánulása előtt, nem nemzeti politika, legkevésbé az, amely a tilalomfát éppen a katonai intézményekben látja.

Hát bocsásson meg, t. képviselőtársam, hiszen t. képviselőtársam is nagyon sok tilalomfát lát, és éppen a katonai kérdéseknél lát nagyon sok tilalomfát. Mert hiszen nemcsak felteszem képviselőtársamról, hanem saját ékesen szóló beszédeiben nagy hévvel, sőt meghatottsággal mondja el, hogy a nemzetnek a közös ügyek körül áldozatot kell hoznia, hogy a nemzeti eszmét csak bizonyos korlátok közt lehet a közös ügyeknél érvényesíteni. És a képviselő úrnak a lelke fáj, amikor debreceni bakát halb rechts-et, halb links-et hall kommandíroztatni. Itt lát tilalomfát, de az ország érdekében respektálja azt. És én csak kérem a t. képviselő urat, óvakodjék bármilyen jól hangzó általános jelszavak kiröpítésétől, amelyeknek logikai konzekvenciája csak egy lehet, a független magyar hadsereg. *(Zaj a Szélső baloldalon. Felkiáltások: Hát önök mást akarnak?!)*

T. Ház! Jöjjünk tisztába a dologgal. A katonai kérdések terén a magyarság érvényesülésének és a magyar nyelvnek is jogosult követelményei és céljai vannak, amelyek elérésén fáradt pártkülönbség nélkül 1867 óta minden irányadó tényező.

Hiszen történtek intézkedések a magyar nyelv tanításának intenzívvé tételére, a magyar ifjak nagyobb számban való felvételének lehetővé tételére. Elismerem, hogy ezen intézkedések még ma nem elegendők; elismerem, hogy ez úton tovább kell mennünk. De egyúttal azon meggyőződésnek is kifejezést kell adnom, hogy sokkal messzebb volnánk ma már, ha magukban véve kifogástalan és mi jogos érdeket sem sértő követelések is oly indokolások és theóriák kíséretében nem lépnének fel, melyek egyenesen a 67-iki kiegyezésbe ütköznek. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Miben különbözik tulajdonképpen t. képviselőtársamnak és az őt követő pártnak mai közjogi álláspontja attól, melyet évtizedeken át elfoglalt? A kiegyezés mikénti alkalmazásának kérdése korábban is gyakran hozatott fel a képviselő urak részéről egyes konkrét esetek alkalmával, bár e politikai akciójukat, igen helyesen, nem állították úgy előtérbe, mint ma. De akkor mi volt a képviselő urak álláspontja? Az, hogy az 1875 után jött kormány nem hű öre a kiegyezésnek, meghamisítja azt, s a képviselő urak az igazi orthodox Deák-pártiak, kik a statusquo ante-t akarják, kik vissza akarják azt állítani, amit a kiegyezésen rontottak. Ez volt álláspontjuk a véderő-vitáig. De ekkor láttuk, hogy jóformán öntudatlanul, a vitától felkavart szenvedélyek hevében ezzel

homlokegyenest ellenkező felfogást kezdenek hangoztatni: azt a felfogást, hogy a kiegyezés nem lett kellőleg végrehajtva, hogy az csonka mű, mert a nemzetnek latens jogai maradtak, melyeket érvényesíteni kell, hogy a kiegyezés valósággá legyen. Nos hát, vagy orthodox Deák-pártiak a képviselő urak, s akkor térjenek vissza arra az álláspontra, hogy a statusquo ante-t kívánják, vagy tovább akarnak menni, s jobban végre akarják hajtani a kiegyezést, mint 67-ben történt, de akkor aztán ne akarják maguk számára lefoglalni sem Deáknak, sem azon többi nagy férfiaknak emlékéit, kikre ma hivatkoznak. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

Hosszú idő után a t. képviselő úr tegnapi beszédében találtam első jelét annak, hogy ismét vissza akarnak térni a régi jelszó használatára, (*Ellenmondások a bal- és szélső baloldalon.*) hogy tudniillik ők a kiegyezést a maga valóságában vissza akarják állítani. Hát nagyon örülnék, ha ezt csakugyan újabb fejlődésnek volna kezdete, ha csakugyan azt látnám, hogy a t. képviselő urak nem akarnak forszírozni oly dolgokat, melyek a 67-iki alkotásokban nincsenek benn. Nagyon örülnék, ha ismét csak afelett vitatkoznának velünk, hogy egy s más esetben rosszul alkalmazuk a kiegyezést, de a jövő feladatait illetőleg minden kételyt kizárólag visszaállanak azon álláspontra, hogy Deák szellemében és úgy, mint gróf Andrássy Gyula politikai végrendeletként is ráhagyta a nemzetre, változatlanul akarják azt fenntartani. Ha ez volna a képviselő úr álláspontja, ezt örömmel üdvözléném, mert akkor e téren meg lehetne találni az egyesülésre a módot, mert akkor meddő volna minden retrospektív polémia arról, hogy 25 éven át kinek volt igaza egyes kérdésekben, akkor a jövő feladatait együtt lehetne formulázni s meg lehetne találni az együttműködés bázisát.

A t. képviselő úr elegikus hangulatba jut beszéde végén és elmondja, mit tenne akkor, ha belátná, hogy csalódott, hogy félrevezette a nemzetet. (*Nyugtalanság balfelől. Halljuk! Halljuk!*)

Megengedi nekem t. képviselőtársam, hogy én ezt a kérdést akutnak ne tekintsem. Nem úgy néz ki t. képviselőtársam, mint valaki, aki belátta csalódását és félre akar vonulni. Én tehát, ha ő is hozzájárul ehhez, ezt tulajdonképp csak egy szónoki virágnak tartom, (*Helyeslés jobbfelől.*) mely a t. képviselő úr mai politikájával mentül lazábban függ össze. De engedje meg nekem mégis, hogy egyet megjegyezzek. (*Halljuk! Halljuk!*) Az a kép. melyet a t. képviselő úr élénkbe állított a nemzeti vezérről, aki működött, izgatott, s amidőn ezeket és százezreket felizgatott, belátja, hogy téves úton jár és akkor félre áll, hogy levonja magára nézve a konzekvenciát, megható kép; a romantika szempontjából semmi kifogásom ellene.

Gróf Apponyi Albert: Sohasem is hittem, hogy meg fogja érteni! (*Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Tisza István: De gyakorlati politikus szempontjából, a tettekre hivatott hazafi szempontjából én szerintem egészen más kötelesség áll fenn. (*Helyeslés jobbfelől.*) Mert ha valaki felizgatta a nemzet egy nagy részét, ha valaki harcba vitte a nemzet egy nagy részét, és meggyőződött, hogy rossz az irány, amelyben vezetete, (*Helyeslés jobbfelől. Zaj baj felől.*) akkor nem ott kell hagyni a felizgatott tömeget, mint Szent Pál az oláhokat, (*Zajos helyeslés és derültség jobbfelől.*) hanem teljes erővel küzdeni kell azok visszatérítésén; (*Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj balfelől.*) nem törödni a szidalmakkal, nem törödni a rágalmakkal, hanem latba kell vetni egész egyéniségét az okozott kár elhárítására. Elfogadom a szakaszt. (*Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon.*)

46. 1895. december 6. országos ülés. — Az 1896. évi állami költségvetés részletes tárgyalása. — Hodossy Imre határozati javaslata a zágrábi zászlósértés tárgyában. (Napló XXVII. k. 427—429. 1.)

Az 1895. október 14—Ki. zágrábi királynypokknl kapcsolatos magyarelles tüntetések nagy parlamenti vihart váltottak ki. Hasonló felháborodást keltett a magyar képviselőházban 12 évvel előbb, 1882 október havában,* az 1883. nyarán történt címerbotrány, mely a zágrábi „közös“ (vagyis magyar állami) hivatali épületekre kitűzött magyar és liorvát feliratú magyar állami címernek leszalátásából támadt és Horvát-Szlavonországok egész területén zendülést okozott, úgy, hogy a lemondott bán helyére királyi biztost kellett kiküldeni a súlyosan megzavart közrend helyreállítása végett. Ez igazában csak az 1883 dec. 1-én hánn kinevezett gr. Khuen-Héderváry Károlynak sikerült, aki az útjában álló nagy nehézségeket erélyesen leküzdötte, a felizgatott kedélyeket lecsillapította, a zilált pártviszonyokat rendezte s így ezen minőségében a magyar állami eszme védelme, az 1868-iki kiegyezés érvényesülése körül elévülhetlen érdemeket szerzett.

A király zágrábi látogatásának célja nyilvánvalóan kettős volt.** Egyrészt, hogy Ő Felsege személyesen meggyőződhessék az 1868-iki kiegyezés alapján újra felvirágzott Társországok szellemi és anyagi fellendüléséről. Másfelől, hogy a magyar szent korona országainak szilárd állami egysége és a magyar-horvát testvériség messzelátható, ünnepélyes kifejezést nyerjen. Hiszen a magyar király a magyar miniszterelnök kíséretében jelenik meg a horvát nép körében és a horvát fővárosban Ő Felsege előtt a szomszédos magyar törvényhatóságok küldöttségei is tisztelegnek. Egyben alkalma nyílt a királynak arra, hogy a nemzetiségi túlzóknak szóló intelem gyanánt az 1868-iki magyar—horvát kiegyezési törvényhez való törhetlen ragaszkodásáról élő fejedelmi szavával tegyen bizonyosságot.

* 1881—84. országgy. képvh. Napló, XIII. k.

** Ezen látogatás céljára és az 1895. okt. 14—16. zágrábi királynappal kapcsolatos eseményekre vonatkozólag l. a Nemzet 1895 okt. 13.—okt. 22. sz. és az 1892—96. országgy. képvh. Napló XXVI. és XXVII. kötetének idevágó részeit. (1895 okt. 22., 23. és 25., továbbá 1895 dec. 3—9. ülés.)

Az uralkodó zágrábi tartózkodásának programját: küldöttségek fogadása, zárkóleteteli ünnepélyek és a közintézetek és hatóságok látogatása töltötte ki.

Ami a küldöttségeket illeti, abban, hogy a Társországokkal szomszédos magyar törvényhatóságok küldöttségei a horvát testvéremzet fővárosában a király üdvözlésére megjelentek, Ő Felsege örvendetes jelét látta annak, hogy „a Magyarország és Horvát-Szlavonországok között századok óta fennálló benső, barátságos viszony változhatlan.“ (Nemzet, 1895 okt. 14. esti kiadás.) Viszont a horvát-szlavon megyék tisztelgő küldöttségének adott válaszában hangoztatja az állami közönség elvén alapuló 1868-iki kiegyezési törvényhez való ragaszkodás szükséges voltát Horvát-Szlavonországok nemzeti érdekeinek megóvására és előmozdítására.

Sajnos, a király zágrábi látogatása alkalmával súlyos botrányok, többrendbeli zászlósértések fordultak elő. Eltekintve a szerb egyházi zászló ellen elkövetett erőszakos cselekményektől, városszerte ifjúsági tüntetések voltak a magyar címer és lobogó használata ellen megánházonkon vagy középületeken. A vasúti állomáson, az államvasutak üzletvezetőségének épületén, továbbá a vasúti indóház előtti diadalkapun lévő magyar zászlót el akarták távolítani. A magyarelleses érzület legerősebb kiobbanása: a magyar zászlónak nyilvános elégetése, éppen a királylátogatás utolsó napján, okt. 16-án, történt. Erről csak annyit, hogy* állítólag megtorlásul azért, mert Frank joghallgatót, a máv. üzletvezetőség házán lévő magyar zászló ellen megkísértett kihágás felbujtódét, magyar államvasúti munkások előtte való éjszaka elverték) okt. 16-án délelőtt egyetemi hallgatók egy csoportja jelent meg a Jellasich-téren. A szobor előtt egy diák beszédet mondott, melyben a dinasztias'enos magyar nemzet ellen tüntetve, Jellasich dicsőítése mellett, a horvátok dinasztikus hűségét magasztalta. Ezt követőleg az egyetemi ifjak egy magukkal hozott magyar lobogót elégettek. Az egész jelenet iendörök jelenlétében, akadálytalanul folyt le.

Tudósításaiban még a „félhivatalos“ Nemzet is megjegyzi, hogy a zágrábi utcának magyarelleses magatartása el nem vitatható. Hogy az ifjúságban táplálják a magyarok iránti gyűlöletet. Hogy több horvát iskolában a királyt, mint „horvát király“-t él jenezték stb.

A Jellasich-szobor előtti zászlósértés után, még okt. 16-án, a király a bánhoz lf. kéziratot intézett, melynek tartalma a következő: „Szeretett Horvát-Sziavon királyságom fővárosában való tartózkodásom alatt mindig és mindenütt oly sokszoros tanújelét észleltem a hű ragaszkodásnak és szeretetnek, hogy távozásom alkalmával szükségét érzem annak, hogy szívem szerint legmelegebb köszönetemet nyilvánítsam az ország fővárosa derék polgárságának és főként hű horvát népemnek loyaltása nyilvánításáért és a tanúsított példás magatartásáért, *melyet az előfordult büntetendő eset nem zavart meg*, — és biztosítam arról, hogy a körükben töltött napokra örömmel fogok megemlékezni“. (Nemzet 1895 okt. 17. reggeli kiadás.)

Ily módon bélyegezte meg a király a magyar lobogón esett súlyos sérelmet. Egyébként minden intézkedés megtörtént a zászlósértés büntetőjogi megtorlására. Okt. 21-én pedig a zágrábi községtanács Bánffy miniszterelnököt a város díszpolgárává választotta s ugyanakkor a többség elfogadta a polgármesternek (számos polgár kérésére tett) azon

indítványát, melyben felkéri a községtanácsot, hogy „néhány egyetemi polgár érintett cselekedetét ítélje el, adjon az esemény felett sajnálkozásának kifejezést és hatalmazza fel a polgármestert, hogy e nyilatkozatról a magyar miniszterelnököt értesítse.“ Megjegyzendő, hogy a községtanács ellenzéki szónoka is hangoztatta, hogy az előfordult zászlóbotrányt kizárólag egyetemi hallgatók követték el és hogy azt a horvát nép egyik pártja sem helyeselte vagy kezdeményezte. (Nemzet 1895 okt. 22. reggeli kiadás.) Zágráb példáját követve más horvát-szlavon városok is díszpolgárrá választják Bánffy, ugyancsak a zászlósértés elítélése, illetve annak jeléül, hogy a tüntető diákokkal semmi közösséget nem vállalnak.

A zágrábi botrányos események miatt okt. 22-én tört ki a parlamenti vihar. Az ellenzéki szónokok (Kossuth Ferenc, Ugron Gábor, Apponyi Albert, Pázmány Dénes stb.) a miniszterelnököt erélytelenséggel és kötelességmulasztással vádolják a magyar állam súlyosan megsértett tekintélyének védelmében. Hibáztatják, hogy a lf. kézirat csak úgy mellékesen és nem világos, elég erős szavakkal emlékezik meg a zászlósértésről.

A miniszterelnök a Ház okt. 25. ülésén válaszolt Apponyi Albert, Kossuth Ferenc és Pázmány Dénes interpellációjára a zágrábi események tárgyában, illetőleg a horvát kérdésben. Bánffy maga is elismerte, hogy a király „zágrábi látogatása alkalmával meg nem bocsátható botrányok fordultak elő és pedig ezen botrányok abban jelentkeztek, hogy egy alkalommal a magyar nemzeti színű lobogó a (vasúti állomás előtti) diadalkapuról levétetni céloztatott, továbbá egy másik eset fordult elő, ahol a nemzeti színű zászló elégettett. Kétségtelen, hogy mind a két eset botrányos, mind a két eset megbüntetendő és hasonló esetek jövőben való előfordulása meg nem tűrhető“. Helytelen az ellenzék azon felfogása, hogy a zágrábi egyetem ifjúságának zászlósértő része a horvát közvéleményt képviseli. Tények bizonyítják (így a zágrábi községtanács határozata), hogy a Társországek értelmiségének nagytöbbsége az előfordult kihágásokat elítéli és a Magyarországgal való jó viszony fenntartását kívánja. Egy-ébként a zászlósértést Ő Felsége lf. kézírata is büntetendő cselekménynek minősíti. Ezért az illetékes horvát-szlavon autonóm bíróság megfelelő büntetőjogi megtorlást fog alkalmazni. Az elégtételnek más formája, mint a büntető bíróság által kiszabott ítélet, adott esetben nem lehetséges. A miniszterelnök válaszát a Ház többsége tudomásul vette.

Ezzel még korántsem tűnt le a zágrábi botrányok ügy-e és a horvát kérdés a napirendről. November 16.-án Tibád Antal interpellál a horvát-szlavon autonóm törvényekben előforduló sérelmes kifejezések („magyar — horvát állampolgárság“ stb.) tárgyában.¹ Dec. 3-án pedig az 1896. évi állami költségvetés részletes tárgyalása során — a Horvát-Szlavonországok belignzgatási szükségletére előírányzott tételnél — hétnapos horvát vita indul meg, Hodossy Imre határozati javaslatával kapcsolatban.

Hodossy Imre (nemzetipárti, a Ház egyik közjogi tekintélye) a jelzett tételnél rátér az októberi zágrábi események megbeszélésére, majd az

¹ 1892—96. orszgy. képvh. Napló XXVI. k., 417—9. 1. és a miniszterelnök válasza a XXVII. Napló 205—206. 1.

1868:XXX. r.-c. alapvető rendelkezéseit és a magyar-horvát viszony jogi természetét fejtegeti. Beszédének vezértétele, hogy a kormány egyrészt a zágrábi botrányok jelentőségét nem appreciálta helyesen és másrészt nem tette meg az állam érdekeinek megfelelő intézkedéseket. Hogy a kormány az említett botrányok horderejét nem ítélte meg helyesen, mutatja az, hogy a miniszterelnök október 25-én adott válaszában azzal akarta kisebbiteni azok jelentőségét, hogy — kijelentése szerint — itt csak egyszerű diák-csínyről van szó, melyhez Horvátország közvéleményének éppenséggel semmi köze nincs. Már pedig az illető diákok ellen lefolytatott bűnpör mutatja, hogy nekik ezen botrányok elkövetésével nagyon is messzemenő céljaik voltak. Ezt tehát egyszerű diákcsinynak mondani nem lehet. De azt sem lehet mondani, mintha a honát közvéleménynek a botrányokhoz semmiféle köze nem lett volna. Mert hiszen az említett bűnpör tárgyalásán jelenlévő közönség — a hírlapok tudósításai szerint — ovációban részesítette a botrányok elkövetőit. Ezen fiatalembereket mint mártírokat, mint nemzeti hősokeket ünnepelték. Ugyanez történt a zágrábi színházban is. Azt is olvastuk a tudósításokban, hogy Zágráb bizonyos körei, különösen. női körei, gyászt öltöttek azon fiatalemberekért és hogy ezekhez a más egyetemeken lévő horvát ifjak oly iratokat intéztek, amelyek szerint velük szolidaritást vállalnak. Igaz ugyan, hogy az egész botrány elkövetői zágrábi egyetemi hallgatók voltak. Amde a zágrábi egyetemen a közjognak tanára, Pliverics József, ki, — mint ismeretes, — a magyar-horvát viszonyt a leglazább közjogi kapcsolat értelmében magyarázza. így pl. „Der kroatische Staat“ című munkájában azt bizonyítja, hogy Horvátország önmagában állam és hogy ez az állam Magyarországgal csak egy bizonyos szövetségi viszonyban áll. Mikor a zágrábi egyetemen ilyen tanokat hirdetnek, akkor azt mondani, hogy a zászlósertő diákoknak tényei, melyek ezeknek a tanoknak állnak szolgálatában: csak egyszerű diákcsinny és azt mondani, hogy ezekhez a botrányokhoz Horvátország közvéleményének, az ottani szellemnek semmi köze, — nem felel meg a valóságnak. „Der kroatische Staat“, a nagy-horvát ábránd: ez a fogalom, ez a fantazmagória rejlik ezen botrányok és tüntetések mögött; ez az észjárás ad azoknak jelentőséget és horderőt. Hiába hibáztatják azért, ami Horvátországban történik, azért a szellemért, amely ott terjed, az 1868-iki magyar-horvát egyezményt. Mert ez az egyezmény megadta ugyan a horvát nemzetnek a fejlődéséhez szükséges eszközöket, de viszont biztosította a magyar állam központi főszerveinek is mindazon eszközöket, amelyek szükségesek az állami egység fenntartásához Magyarország és a Társországok között, csak élni kell tudni és élni kell akarni ezekkel a törvényes eszközökkel. Nem az 1868-iki egyezményben, hanem a magyar kormányban kell tehát a hibát keresnünk, ha ezen egyezménnyel ellentétes tendenciák jutnak Horvátországban kifejezésre. Csak a magyar kormány hibájából történhetett az is, hogy oly horvát-szlavon törvényeket alkothattak, amelyek magyar-horvát állampolgárságról szólnak, noha a magyar honpolgárságról szóló 1879. törvény, mely az 1868:XXX. t.-c. rendelkezéseinek megfelelően jött létre, világosan azt mondja, hogy a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz, így tehát csak magyar állampolgárság van. A magyar állami egység jelképe a magyar nemzeti lobogó. Ezt a szimbólumot sértették meg Zágrábban. Ennek a zászlósertőnek háttérét pedig az adja meg, hogy nemcsak a nagy-horvát közjogi iskola, hanem a horvátországi lakosságnak jelentékeny része is

kétségbevonja, hogy a magyar nemzeti lobogónak Horvátországban valamiféle jogosultsága volna. Ez a felfogás persze egészen téves és törvénytelen. Nyilvánvaló, hogy az 1848:XXI. t.-c. értelmében, melyet e részben az 1868-iki kiegyezés érintetlenül hagy, Horvátországban mindazon középületeken, melyek közös ügyeket és nem horvát belügyeket szolgálnak, egyedül a magyar lobogó és az egyesített magyar-honát címer van helyén. A zágrábi botrányos tüntetés a magyar nemzeti lobogó használatának jogosultságát Horvátországban akarta kétségbevonni. És a kormány a nemzeti lobogó ellen elkövetett botrányokkal szemben semmi olyan alkalmas lépést nem tett, mely a magyar állam érdekeinek megfelelt volna. A magyar kormány beérte azzal, hogy egyszerűen bünvádi pör útján intéztessék el a dolog, pedig ez az eljárás legkevésbé sem felel meg annak a célnak, hogy a súlyos politikai sérelem megfelelő reparációt nyerjen. Holott politikai irányú merénylet ellen csakis politikai természetű elégtétellel lehet célt érni. Egyetlen szó az illetékes helyről, megfelelő időben és megfelelő eréllyel, a magyar kormány által kieszközölve, sokkal többet tett volna, mint bármi más. De azonkívül ott van a goszpiczi precedens is. Ugyanazt kellett volna ez alkalommal is tenni, ami a goszpiczi zászlósértés reparációjaként történt. Ehelyett a kormány a bűnpör megindításával a botrányhősökből nemzeti hősokeket csinált. Mindezekre való tekintettel a maga és elvtársai nevében a következő határozati javaslat elfogadását ajánlja: „Mondja ki a t. képviselőház, hogy a zágrábi botrányok folytán a kormány által tett intézkedéseket helyteleneknek és elégteleneknek találja“.

A zágrábi zászlósértés, illetve a horvát kérdés további tárgyalása során, dec. 4-én és 6-án felszólalt ellenzéki képviselők (Thaly Kálmán, Kováts József, Hermán Ottó, Pázmándy Dénes, Beöthy Ákos, Szalav Imre, Horváth Gyula) általában szintén azt a felfogást vallják, hogy a horvátországi közérületnek törvényellenes megnyilatkozásával szemben a magyar kormány nem teljesítette kötelességét. Pázmándy Dénes azt is állítja, hogy ma sokkal nagyobb az úr Horvátország és Magyarország között, mint volt ezelőtt 12 esztendővel.

Horváth Gyula (dec. 6.) hangoztatja, hogy az ellenzéki beszédekben a kormány ellen foglalt támadásokat legkevésbé sem szabad Horvátország ellen, a honátokkal való jó viszonyunk ellen intézett támadásoknak tekinteni. Nem a zászlósértés ténye önmagában az, ami aggályos, hanem az a körülmény, hogy a horvát közvélemény nem ítélte el ezt az ú. n. diákcsinyt. Mert íme, a horvát sajtóban nem talált egyetlen egy hangot, mely a botrányok alkalmával Magyarország iránt rokonszenvet mutatott volna. És — sajnos — a tények azt mutatják, hogy az 1868-iki kiegyezési törvény megtartását Horvátországban egyáltalában nem tekintik nemzeti feladatnak, mint ahogy mi azt nemzeti kötelességnek tekintjük. A zágrábi egyetem egész fiatalága tüntetően helyeselte a botrányhősök eljárását. A bánhoz intézett királyi kéziratban nem volt egy szó, mely rámutatott volna arra, hogy Őfelségét Magyarország tekintélye közelről érinti. Szóló elengedte volna az összes elítéléseket, ha megkaptuk volna azt az elégtételt, hogy az ország jelvényeinek sérelme a királynak is sérelme. És mikor azt látjuk, hogy már évek óta támadják az osztrák pártok és a hazai nemzeti-ségek Magyarországot és azt hangoztatják, hogy a Magyarország integritása és törvényei ellen intézett ezen támadások nem a dinasztia ellen irányulnak, sőt ellenkezőleg, ezeket a támadásokat a dinasztia érdeke

kívánja meg: akkor bizony meg kellett volna ragadni az alkalmat annak ország-világ előtti dokumentálására, hogy a dinasztia és Magyarország érdeke nem különböző, hanem egy és ugyanaz.

Horváth Gyula után következett Tisza István felszólalása. Miként már az előzőkben (37.) láttuk, nemzetiségi politikájában is az egységes magyar nemzeti állam nagy érdekeit tartja szem előtt. Mind Horvát-Szlavonországokkal, mind a magyarországi nemzetiségekkel szemben egész életében a kölcsönös bizalom, bensőséges jó viszony létesítésére és megszilárdítására törekszik.¹ Ezen alkalommal is az egymástól elválasztó szennvedélyek helyett a józan belátásra és a jól felfogott érdekközösségre nppellál.

Dec. 6. beszéde a horvát kérdéstről a következő:

Tisza István: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Mielőtt felszólalásom tulajdonképpeni tárgyára, a szorosán napirenden levő kérdésre áttérnék, legyen szabad előttem szólott t. képviselőtársamnak egy általánosabb természetű kijelentésével foglalkoznom. *(Halljuk! Halljuk!)* Megemlékezett t. képviselőtársam arról a körülményről, hogy benn az országban és másutt is, elsősorban Ausztriában, merülnek fel tendenciák, amelyeknek éle a magyar nemzet, a magyar állam ereje ellen irányul s mint mondá, vannak vakmerők, akik azt állítják, hogy Magyarország és a dinasztia érdeke e kérdésben nem azonos. És azt mondja t. képviselőtársam, elérkezett a perc, melyben királyi szónak kellene e tárgyban világosságot teremteni. Azt hiszem, hogy több évtized tapasztalatai mutatják és a királyi tetteknek egész sorozata mutatja, hogy e tekintetben illetékes helyen minő felfogás uralkodik és abban a meggyőződésben vagyok, hogy semmi szükség arra nincsen, hogy a tetteknek ezen sorozata után egy vallomástétel, egy szóbeli nyilatkozat derítse fel a kérdést. Aki érteni akar e tekintetben, az megérti a királyi tetteket, aki nem akarja megérteni, az a királyi szót sem érti meg. *(Helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és ellenmondások a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Áttérek már most a horvát kérdésre. T. képviselőtársam tiltakozik azon feltevés ellen, mintha, ő és azok, akik a kormány eljárását ez irányban kifogásolják, Horvátország ellen, a horvát politikát intéző tényezők ellen irányítanak támadásukat, mint mondá: ő a magyar kormány eljárását kifogásolja és nem támadja

---

¹ Nemzetiségi (és ebben horvát) politikáját illetőleg utalunk a 37. sz. első két jegyzetére is. A Horvát-Szlavonországokkal való jó egyetértés helyreállítását célozzák, a 68-iki kiegyezési törvény becsületes végrehajtására irányuló törekvéséről, a horvát közérzület iránti megértő méltányosságról tanúskodnak különösen második miniszterelnökségének első évében a horvát-szlavon autonóm kormánnyal folytatott tárgyalásai. Továbbá ugyanakkor az ő kezdeményezésére a magyar kormány kebelében is folyt tárgyalások: Horvát-Szlavonországok területén az állami („közös“) hatóságok zászlóhasználatának egységes szabályozása tárgyában. Az idevonatkozó iratok a miniszterelnökség irattárában vannak. Ezeknek az ügyeknek részben e soruk írója volt előadója, mint akkori miniszterelnökségi osztálytanácsos.

a horvátországi politikai faktorokat. De elfeledkezik egy körülményről. A dolog természeténél fogva csakis abban az esetben lehet a magyar kormány eljárását kifogásolni, ha abban a meggyőződésben vagyunk, hogy Horvátországban Magyarország irányában veszélyes tendenciák vannak, hogy a horvátországi kormányzat ezen tendenciákkal szemben nem teljesíti kötelességét, tehát hogy a magyar kormánynak kell erélyesebben közbelépnie, így tehát minden támadásnak, mely a magyar kormány ellen irányul, a dolog természeténél fogva a horvát politika összes faktorai és tényezői ellen is kell irányulnia. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) És t. képviselőtársam egészen új alapra viszi át a vitát. Mert hiszen az eddig felszólalt t. képviselőtársaim egyikétől sem hallottam azt a vádat, hogy a kiegyezési törvény, értve az 1868: XXX. tcikket, nem volna végrehajtható; t. képviselőtársam ezzel szemben igen erélyes kifejezésekben hangsúlyozza és a lelkes eszmecserének egész sorozatát fűzi hozzá, hogy Horvátországban nincsen párt, nincsen politikai tényező, mely az alaptörvénynek megtartását nemzeti kötelességnek tekintené.

Engedjen meg a t. képviselőtársam, én azt hiszem, hogy ezen állítása világos, köztudomású tényébe ütközik. Mert hiszen hallottunk sok mindenféle vádat most a legutóbbi időben Horvátországot illetőleg, de azt, hogy valami történt volna szóval vagy tettel, az illetékes politikai faktorok, a horvát ügyek intézői részéről, ami a törvény sérelmét képezte volna, méltóztassék megengedni, — egy egészen csekély részletkérdéstől eltekintve, amelyre még visszatérek, — nem hallottunk.

Évek során át láthatjuk és hallhatjuk, ha látni és hallani akarjuk, hogy igenis a horvát tartománygyűlés többsége, éspedig számban és erkölcsi súlyban növekedő többsége, egészen határozottan és nyíltan azon az állásponton áll, hogy a kiegyezési törvénynek változatlan fenntartását óhajtja, nemcsak azért, mert annak megváltoztatása nem volna lehetséges, hanem mert azt a horvát nemzet érdekében fekvőnek tartja. Ezek, t. Ház, nyilvános tények, melyek elől szemethúyni nem lehet.

És, hogy ne vádaltassam azzal, hogy ama csekély részletről megfeledkezem, melyet Hodossy Imre t. képviselőtársam felemlített, legyen szabad ezzel is foglalkoznom. (*Halljuk!*)

T. képviselőtársam ezen szempontból egy konkrét tény hozott fel; azon a magyar honossági törvénynek meg nem felelő kifejezést, mely a horvát községi törvényben foglaltatik. Hát hiszen efelett folyt már eszmecsere, t. Ház, és minden oldalról konstatáltatott, hogy igenis, a „magyar-horvát honpolgárság“ kifejezés az 1879. évi honossági törvénybe ütközik, ez helytelen s annak alkalmilag való megváltoztatása szükséges. Én csak azt az egyet jegyzem még meg, hogy ez a kifejezés az 1879. évi honossági törvény megalkotása előtt került a horvát törvény-

tárba. Azt az elvet, hogy a honosság közös ügyet képez, kifejezte az 1868. évi XXX. te., de ezt a kifejezést „magyar honpolgár-áéig“ a mi törvényeinkbe csak az 1879-iki honossági törvény iktatta bele.

Nem helyezve erre nagy súlyt, nem akarok vele bőven foglalkozni, csak legyen szabad hangsúlyoznom, hogy az 1879-iki törvény meghozatalát megelőző időkben a magyar parlamentben is igen lax, igen kevésbé precíz kifejezéseket hallottunk ezen a téren. De azt hiszem, ebből semmi messzebbmenő következtetést vonni rom lehet.

T. képviselőtársaim, — Horváth Gyula képviselő úr kivételével, — nem is a kiegészítési törvény meg nem tartására vagy megsértésére helyezték a súlyt, hanem azon körülményre, hogy a mostani zászlósértési incidens alkalmából a közérületnek olyan megnyilatkozását láttuk Horvátországban, amelyet mi magyarok jogosultnak nem tekinthetünk és kifogásolták azt, hogy ezen megnyilatkozott közérülettel szemben a magyar kormány kötelességét nem teljesítette. Gondolom, kellő hűséggel reprodukálom a kérdést, úgy, amint t. képviselőtársaim felállították. Hodossy t. képviselő úr megemlékezett a közérületnek azon megnyilatkozásairól, amelyek a törvénytörési tárgyalások kapcsán mutatkoztak és megemlékezett úgy, mint előttem szólott t. képviselőtársam, a más egyetemeken tanuló fiataloknak szolidaritási nyilatkozatairól és a gyászbaborult hölgyekről. Úgy látom, hogy t. képviselőtársam figyelmét a gyászbaborult honleányok látványa anynyira abszorbeálta, hogy ezek mellett a gyászba nem borult honfiak képe egészen elmosódott szemei előtt. Pedig méltóztassék kiegészíteni a képet és nocsak a honleányokat lássa, hanem a honfiakat is és akkor meg fogja látni azt — és itt ismét rektifikálni kell némileg Horváth Gyula t. képviselőtársam előadását. — hogy a sajtóban is adatott nyomatékos kifejezés a helyes álláspontnak a zászlósértési ügyében, de különösen meg fogja látni, hogy amint ezen zászlósértési kihágás megtörtént, attól kezdve Horvátországban a valóban számottevő komoly társadalmi és politikai faktoroknak túlnyomó nagy többsége egész határozottsággal elítélte azt és minden kételyt kizárólag kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy a magyar zászló törvényben biztosított jogait respektálni kell. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Holt)* Azt kérde t. képviselőtársam, hogy hol? Az egyes városok képviselőtestületeiben és a leghivatottabb helyen, a borvát tartománygyűlésen.

Egyáltalában nem lévén szándékomban a mutatkozó bajok előtt szemet hunyni, megengedem, hogy a felháborodás ezen esemény fölött sem olyan általános, sem olyan intenzív nem volt, mint óhajtottuk volna. Én is azt óhajtanám, mert azt tartanám a magyar és a honját nemzet érdekében fekvőnek, hogy egy

ilyen esemény, mely az egyik nemzetnek és a közös hazának zászlaját érinti, még nagyobb, még általánosabb resenzust keltsen, mint most tapasztaltuk. De azt kell kérdezniem, helyes-e. ha felállítunk egy abszolút mértéket, amelyet végcélnak tekintünk és ha azt látjuk, hogy ezen abszolút mérték ma még elérve nincs, mindjárt pálcát törünk azok felett, kik a mai eredményeket előidézték. Helyes-e, ha nem vizsgáljuk a dolog előzményeit, nem nézzük, minők voltak a közelmúltban az állapotok s hova fejlődtek azóta?

És itt méltóztassék arra visszagondolni, hogy Horvátországban e század első felében évtizedeken át rendszeres izgatás, a gyűlölet rendszeres fejlesztése folyt a magyar nemzet ellen. Tudjuk az eseményeket, amelyeket az előidézett és tudjuk azt is, hogy a nagy csalódás hatása alatt, mely az eseményeket követte, a józanabb, hazafiasabb, bölcsőbb felfogás kezdett Horvátországban elterjedni. És azt hiszem, ott és itt minden gondolkodó hazafi azt a reményt táplálhatta az alkotmányos éra helyreállításának küszöbén, hogy e kiábrándulás, c helyesebb felfogás az alkotmányos élet hatása alatt folyton terjedni fog. De azt hiszem, kétségtelen az is, hogy az alkotmányos élet első másfél évtizede alatt e hazafiasabb, bölcsőbb elemeket keserű csalódás érte. Mert mit látunk 1868-tól a 80-as évek elejéig? Határozott visszafejlődést, határozott romlást. És én csak bámulatomat fejezhetem ki egy t. képviselő úr mai azon nyilatkozata felett, hogy az állapotok Horvátországban ma sokkal rosszabbak, mint voltak tizenkét évvel ezelőtt. Tizenkét évvel ezelőtt katonai erőnek, királyi biztosnak kellett respektust biztosítani a magyar nemzet és a magyar címer törvénybe iktatott jogai számára; tizenkét évvel ezelőtt, midőn a kormány ajánlatára ő Felsőége egy férfit küldött oda, azon határozott programmal, hogy ő fenn akarja tartani a kiegyezést, hogy Horvátország érdekében is érvényesíteni akarja azon elveket, melyek a törvényben le vannak fektetve, e férfinak inzultusokkal kellett megküzdeni. E férfiú, mondhatni, izoláltan állt ott feladata küszöbén s általános volt az aggodalom, hogy meg kell, hogy törjék e feladat legyőzhetetlen akadályain. És ma azt látjuk, hogy az a törekvés, mely akkor oly kevesek támogatásával kezdetett meg, igenis meghozta gyümölcseit. Évről-évre szélesebb körök, évről-évre határozottabban és nyíltabban foglalnak állást a magyar nemzettel való becsületes béke és szövetség mellett. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Ellentmondás a szélsőbalon.)*

Pázmány Dénes: Nagy tévedés!

Tisza István: Ezek nyilvánvaló tények, melyeket semmiféle szép beszédekkel e föld színéről eltörölni, hála Istennek, nem lehet. De el lehet törölni valami által: azáltal, ha mi akaratlannul, saját intenciónk ellenére szolgálatába állunk azon elemek-

nek, kik e botrányokat épp azért inszcenizálták. hogy a maguk politikájának szolgáljanak. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*) Mert mi a magyarázata e botrányok felmerülésének? Egyenesen az, hogy a magyar nemzetnek azon esküdt ellenségei, kik ott elvesztették már reményüket, hogy tisztességes, nyílt harc útján vergődhesenek többségre, e fegyverekhez fordultak azon reményben, hogy ezzel először is meggyengítik állását azon férfúnak, ki ott nekik politikai ellenségük, a magyar nemzet ügyének pedig politikai támasza, és azon reményben, hogy sikerülni fog ily incidensek által a józan belátás helyébe a szenvedélyeket ébreszteni fel itt és ott, a bizalom helyére a bizalmatlanság rnagyát hinteni el, megsibbasztani azok erejét, kik ott a magyar és horvát nemzet közös érdekében exponálják magukat és visszavetni Horvátországot azon kaotikus viszonyok közé, melyektől oly messze eltávolodott. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

T. Ház! Azt hiszem, a magyar nemzet sem bölcseséget, sem méltányosságot és igazságot, sem erőt nem mutat akkor, ha ily silány incidensek után nem belátására, de idegeire hallgat; ha egyes ily csekély incidensek elegendők arra, hogy tíz évi működést meg ne lássanak, tíz évi fáradság gyümölcsét eldobják maguktól. Azt hiszem, hogy ezen politika követése által nem e-nemzet tekintélyét és erejét növeljük, hanem igenis e nemzet, tekintélyét és erejét ingatjuk meg és kezére játszuk azoknak, akiknek az érdekében áll. Nem fogadom el Hodossy Imre képviselő úr határozati javaslatát, (*Helyeslés jobbfelől.*)

A horvát kérdés feletti vita dec. 9-én Hodossy Imre határozati javaslatának elvetésével végződött,

47. 1896 jan. 11. országos ülés. — Az 1896. évi állami költségvetés részletes tárgyalása. Elnöki rendreutasítás. (Napló, XXVIII. k., 55. 1.)

Az 1896. jan. 10. ülésen Sima Ferenc (függetlenségi képviselő) a miniszterelnökségi rendelkezési alapról szólva, egyebek között azt mondja, hogy Tisza Kálmán ellenzéki korában „hordotta a nyelvén a szónak minden mérgét, minden gyilkát, mindaddig, míg .... itt a parlamentben Eötvöstől Andrássyig és Andrássytól Wenckheimig a magyar parlamentnek minden államférfiét moraliter tönkre nem verte“.

Tisza István (közbeszól): Ez nem igaz! Hazugság!

Sima Ferenc: „Az hazudik, aki azt mondja, hogy nem igaz“.

A jan. 11. ülésen elnök utólag mindkét képviselőt inprlamentáris kifejezéséért rendreutasította.

Tisza István: A Ház mélyen tisztelt elnökének enunciacióját köteles tisztelettel fogadom és amiért jogos felháborodásomban olyan kifejezést használtam, amely nem a parlamentbe való, a t. Házról ünnepélyesen bocsánatot kérek.

48. 1896 febr. 29. országos ülés. — A kereskedelemügyi minisztérium 1896. évi költségvetésének tárgyalása: Gazdasági kiegyezés Ausztriával. (Napló, XXX. k., 310—314. 1.)

A kereskedelemügyi tárca 1896. évi költségvetésének általános vitája majdnem kizárólag az Ausztriával megújítandó vám- és kereskedelmi szerződés körül forgott. Az 1878: XX. t.-cikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról szóló 1887:XXIV. t.-c. ugyan is utolsó (bekezdésében így rendelkezik: „Ezen vám- és kereskedelmi szövetség 1888. évi január hó 1-től 1897. évi december hó 31-ig terjedő időtartamra kötött, s ha fel nem mondatik, a következő tíz évre és így tovább tíz évről tíz évre folyton fennállónak ismertetik el. A felmondás mindenkor az utolsó-előtti év végéig történhetik meg, mely esetben a szövetség megújítása iránti tárgyalások hasonló úton azonnal megkezdendők“. Erre való tekintettel a magyar kormány a szerződés megújítása iránt tárgyalásba bocsátkozott az osztrák kormánnyal. Ez a körülmény a közérdeklődés homlokterébe állította a gazdasági kiegyezési kérdéseket. Ehhez járult még különösen az a tüntetésszerű határozat, melyet, az osztrák képviselőház febr. 15-én hozott, s amely a következőleg szól: „Felhívatik a kormány, hogy a vám- és kereskedelmi szerződést Magyarországgal idejekorán mondja fel és hasson oda, hogy az új szerződés Ausztriára nézve kedvezőbb feltételek mellett hozassák létre“. Ezen egyhangúlag hozott határozat alapját alkotó indítvány elfogadása előtt Glanz kereskedelmi miniszter kijelentette, hogy „a kormány tudatában van azon súlyos felelősségnek, melyet a Magyarországgal való megegyezés megújítása reá hárít; rövid idő előtt megkezdte az erre való tárgyalásokat s arra törekedett, hogy e tárgyalások a felmondási határidő előtt oly megegyezésre vezessenek, amely az osztrák érdekeket teljesen megóvjá, és ha ilyen el nem éretnék, élni fog a felmondás jogával“. Glanz miniszter ezen nyilatkozata után történt az egyhangú határozathozatal.

Ilyen előzmények után indult meg febr. 20-án a kereskedelemügyi tárca költségvetésének tárgyalása s ennek központjában a március 2-ig tartó nagy kiegyezési vita.

Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter (febr. 20.) tárcája minden részét átfogó bevezető beszédében csak röviden érinti a kiegyezés kérdését. Mindössze annyit mond, hogy az Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szerződés a legközelebbi időben lejár. És tekintettel arra, hogy a vám- és kereskedelmi szerződés amellet, hogy politikailag is nagyfontosságú, mégis a kellő határok között leginkább megfelel az ország anyagi érdekeinek: a kormány kötelességének tartotta, hogy a lejáró szerződés megújítása iránt tárgyalásikba bocsátkozzék az osztrák kormánnyal. A tárgyalások folyamatban vannak. A dolog ezen stádiumában sem ildomosági, sem célszerűségi szempontból nem tartaná helyesnek, hogy a tárgyalásnak részleteire nézve ez alkalommal nyilatkozzék. Csak annyit akar még mondani, hogy nézete szerint az alkudozásoknak korlátozt határt szab az ország anyagi érdeke és itt azon határig lehet csak elmenni, míg az ország anyagi érdekei csorbát nem szenvednek.

Kossuth Ferenc¹ (febr. 21.) fájdalommal látta, hogy tegnap a miniszter csak átsiklott a vámszerződés óriási horderejű kérdésén. De az

---

¹ Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos idősebb fia, 1895 tavaszán tért haza Olaszországból és nemsokára mint a függetlenségi párt liberális szárnyának vezére, még azon évben megkezdte parlamenti pályáját. Egyéniségét igen jól jellemzi néhány ecsetvonással gr. Apponyi Albert Emlékiratai, I., 228—29. lapján.

a kevés, amit e tekintetben mondott is, sokkal rosszabb, mintha semmit sem mondott volna, mert megmutatta, hogy a miniszter azon kalmári fogáshoz sem ért, mely azt tanácsolja, hogy amit olcsón akarunk megvenni, legalább ne dicsérjük előre. Ő pedig előre kimondta, hogy Magyarországra nézve a vámszövetség a legalkalmasabb és legjobb állapot.

Gr. Apponyi Albert (febr. 24.) szerint az Ausztriával fennálló vámközösség mai alakjában hazánkra nézve sem pénzügyi, sem közgazdasági szempontból nem kedvező. A vámközösség egyáltalában szabadkereskedelmi gondolat. Gr. Dessewffy Emil, br. Sennyey Pál, a konzervatív gondolkozásé államférfiak, sőt Tisza Kálmán is, mint a balközép vezére, csupán a szabadkereskedelmi irányzat feltétele alatt foglalt állást a közös vámterület mellett. De há már az európai gazdasági viszonyok nyomása alatt 1878-ban letértünk a vámszövetség ezen legegészségesebb alapjáról, elképzelhető a vámterületi közösségnek egy másik elfogadható alakja is: az egyenletes vámvédelem Magyarország és Ausztria terményei tekintetében, tehát egyenletes vámvédelem úgy az ipar, mint a mezőgazdaság terén. E kettő mellett van azonban egy harmadik alakja is a vámközösségnek és ez a harmadik az, amely tényleg fennáll. Tudniillik az az állapot, hogy igen hatályos védelemben részesülnek az osztrák ipari cikkek, ellenben igen gyenge védelem jut a magyar mezőgazdasági termékeknek. Úgy, hogy Magyarországot a szabad kereskedésnek minden hátránya és a védelmi rendszer minden hátránya sújtja és hogy sem a szabad kereskedésnek, sem a vámvédelemnek előnyeit legalább kellő mértékben Magyarország nem élvezi. Ebből pedig az következik, hogy midőn a vám- és kereskedelmi szövetség megújításáról van szó, Magyarországnak joga és kötelessége a jelenlegi állapotnak javítását követelni abban az irányban, hogy az osztrák és a magyar közgazdasági érdekek között megzavart egyensúly egyik vagy másik alakban helyreállítsassék. A vámterületi elkülönítésnek kérdését nem akarja politikai indokokkal komplikálni. Ha pénzügyi és közgazdasági tekintetek alapján arra az eredményre jut, hogy Magyarországnak igénybe kell vennie az önálló közgazdasági berendezés jogát, akkor ebbe a megfontolásba semminemű politikai szeparatiztikus gondolatot bele nem vegyít, viszont nem engedí magát a vámterületi egységbe beszoríttatni a monarchia egységére vagy ehhez hasonló gondolatokra alapított hamis politikai motívumok által. Sem az egyik, sem a másik irányban politikai szempontokat e kérdés megoldásába belevegyíteni nem akar. Annak a problémának kulcsa: hogyan juthatott Magyarország e tekintetben biztosított önrendelkezési joggal oda, hogy olyan közgazdasági berendezése legyen, amelyben mint fogyasztó is, mint termelő is szenved, amelyben a szabad kereskedésnek és a vámvédelemnek minden hátrányát érzi: ennek a problémának kulcsa egyszerűen a szabadelvű pártnak abban a politikai tradíciójában keresendő, mely szerint az 1807:XII. t.-c.-ben megszabott határokon belül még egy másik képzeleti határvonal is van, amelyen túlmenni, amelyet átlépni az ú. n. kormány képesség érdekében nem szabad.

Végül határozati javaslatot nyújt be, melyben oly célból, hogy az osztrák képviselőház egyhangú határozatával szemben a magyar képviselőház hasonló egyhangú megnyilatkozását tegye lehetővé — Kossuth Ferenc és Molnár József függetlenségi párti képviselőknek az önálló vámterület feltétlen felállítását célzó határozati javaslatától eltérőleg — a kormányt utasítani kívánja, „hogy tegye meg mindazokat a tanulmá-

nyokat és előkészítő lépéseket, melyek szükségesek arra, hogy az osztrák állammal törvény szerint folytatandó tárgyalások megghiúsulásának esetén Magyarország önrendelkezési jogával a kereskedelmi és azzal összefüggő ügyek tekintetében akadálytalanul élhessen“.

Lukács László pénzügyminiszter (febr. 28.) főleg Apponyi beszédével polemizálva, rámutat arra, hogy Apponyi nem vonta le a maga praemisszáiból a logikailag egyedül helyes következtetést: az önálló vámterület követelését. E helyett, hogy ettől az igen kényes ponttól a figyelmet elterelje, nagyon súlyos támadást intézett a szabadelvű párt és az abból eredt összes kormányok, így a jelenlegi kormány ellen is, amidőn azzal vádolja a kormányt, hogy egy ilyen nagyfontosságú kérdésben, ahol kizárólag objektív szempontoknak kell és lehet csak mérvadóknak lenniök: szubjektív szempontokból jár el, midőn a kormányképesség megtartására irányuló törekvésében képes az ország legvitalisabb érdekeit megsérteni.

Horánszky Nándor (febr. 29.) érthetetlennek tartja, hogy a pénzügyminiszter gr. Apponyi Albertnek objektív hangú, minden támadástól tartózkodó, a kiegyezési tárgyalások esélyeit országos szempontból vizsgáló felszólalása után oly vehemens támadást intézett az ellenzék táborából különösen a nemzeti párt és első sorban Apponyi ellen.

Ugyancsak febr. 29-én szólal fel Tisza István. Kizárólag a kiegyezési kérdéssel foglalkozik. Beszédének célja, hogy a vita elmérgesedése, a politikai helyzet megromlása ellenére a megindult gazdasági kiegyezési tárgyalások idejére a magyar kormány számára lehetőleg kedvező politikai légkört teremtsen.

Tisza István: T. képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* őszintén megvallva, midőn a vita jelen stádiumában lehetőleg rövid időre kérem a t. Ház figyelmét, hogy minden egyéb tárgy mellőzésével kizárólag az úgynevezett kiegyezési kérdésekkel foglalkozzam, a kedvetlenségnek, mondhatnám: az elfogódásnak bizonyos érzetével teszem ezt. És ez érzet onnan ered, mert meggyőződésem az, hogy az a szituáció, amely ezen vita folyamán kifejlődött, a kiegyezési ügyek mai stádiumában az ország legfontosabb érdekeire nézve ártalmas és veszélyes. *(Utaz! jobbfelül.)* Én csak a legnagyobb sajnálkozással láthatom azt, t. Ház, hogy midőn itt a Ház túlnyomó nagy része egyetért a kérdések elintézését illetőleg, egyfelől a szenvedélyeknek elötérbe todulása, másfelől bizonyos félreértések fölmerülése egy oly látzatát hozzák létre a politikai szituációnak, mintha közöttünk ezen kérdéseknek jogi és gazdasági oldalát illetőleg mélyre menő különbségek volnának. A t. képviselő urak jól tudják azt rólam, hogy nem szoktam húzódni a politikai harcoktól. Én elememben érzem magam az erős parlamenti csaták közt; de azt hiszem, van nekünk elég alkalmunk ezen csatákat olyankor megvívni, mikor ez kevésbé esik ez ország legvitalisabb érdekeinek rovására. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és közbekiáltások a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Nem szívesen foglalkozom a kérdésnek azon részével sem,

hogy ki idézte elő ezen szituációt, de mégis méltóztassanak megengedni, — miután ma is Horánszky t. képviselőtársam e tekintetben az egész felelősséget erre az oldalra hárította, — hogy ai tényállást egészen tárgyilagosan konstatáljam.

A képviselő urak annyira hozzászoktak bizonyos teljesen méltatlan és — méltóztassanak nekem megengedni — teljesen igazságtalan vádaknak“ hangoztatásához, (*Úgy van! jobb felől. Nagy mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) hogy már jóformán színvakságba estek (*Élénk mozgás balfelől.*) abban a tekintetben, hogy azt hiszik, hogy önök objektívek, méltányosak, tárgyilagosak akkor is, midőn talán egy udvarias formában, de a legméltatlanabb, a legsúlyosabb váddal lépnek fel ellenünk. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és mozgás balfelől. Felkiáltások: Például?!*) Hát ma is kiemelte Horánszky t. képviselőtársam, hogy a pénzügyminiszter egy támadó választ intézett arra a teljesen objektív tárgyalására a kérdésnek, amit gróf Apponyi Albert képviselőtársamtól hallottunk. Ezen beszédnek objektív részére, amelyre nézve előre is jelezhetem, hogy azzal majdnem az egész vonalon egyetértek, leszek bátor visszatérni; most azonban csak azt vagyok bátor megemlíteni, hogy ezen úgynevezett objektív beszédben is a t. képviselőtársam talán észre sem vévé azt, hogy ezzel milyen bántó vádat vág a mi szemünkbe. Azt mondja, hogy van egy második, képzeleti határvonal is az 1867. évi XII. törvénycikkben megvont határokon kívül, amelyen túllépni, amelyet átlépni az úgynevezett kormányképesség szempontjából nem szabad. (*Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Igazsága volt! Ez úgy van! Ez igaz! Mozgás jobb felől.*)

Hát ha az urak azt hiszik, hogy mi ismerünk ilyen másik határvonalat, ebben is nagyon csalódnak. (*Mozgás balfelől.*) De méltóztassanak megengedni, akkor meg azután, midőn azt mondja, hogy mi ezen második határvonalat ismerjük és felállítjuk nem az ország érdekében, de kormányképességünk érdekében, (*Felkiáltások balfelől: Úgy van! Megszoktuk!*) vagyis feláldozzuk az ország érdekeit egyéni érdekeinknek is, (*Élénk felkiáltások halfelől: Igaz! Nem először!*) akkor méltóztassanak megengedni... (*Nagy zaj. Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Úgy van! Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Az elnök csenget.*)

Kubinyi Géza: Félnek a ríposztól!

Tisza István: ... akkor méltóztassanak megengedni, az intenciók terén intéznek ellenünk méltatlan és súlyos vádak. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és közbekiáltások a bal- és szélsőbaloldalon.*) És, t. Ház, hogy ezek a vádak milyen túlságosak, talán semmi sem bizonyítja inkább, minthogy amidőn igen tisztelt barátom, a pénzügyminiszter úr ezen vádat felemlíti, és midőn hozzáteszi azt, hogy itt egyenesen azzal vádolják a kormány, hogy kész az országnak legvitálisabb érdekeit elárulni.

hogy — mondom — erre zajos „Úgy van!“ és „Helyes!“ kiáltások hangzanak fel az önök részéről a bal- és szélsőbalon. Hát. t. képviselőtársaim, ha önök nyugodtan hazamenve. meggondolják azt, *(Élénk derűtség balfelől.)* hogy kivel szemben... *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Polónyi Géza: Jó lesz már egyszer önöknek hazamenni.

Tisza István: ... hogy kivel szemben emelik ezt a vádat, lehetetlen, hogy gondolkodóba ne essenek. Hiszen az ilyen vádak túlzott, üres voltát semmi fényesebben nem bizonyíthatja, mint-hogy itt van egy férfiú, akiről tudjuk mindnyájan azt, hogy soha magát közhasznú pályája alatt előtérbe nem állította, soha a feltűnést, nem kereste, soha politikai ambíciót nem tanúsított, akiről tudjuk mindnyájan, hogy egyenesen a kötelességérzetére kellett a leghatályosabban apellálni, hogy erre a terhes állásra vállalkozzék: *(Felkiáltások bal felől: Kicsoda az?)* A pénzügyminiszter! *(Élénk éljenzés jobbfelől.)* és akkor előállnak a t. képviselő urak... *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Ki az?)* A pénzügyminiszter! és ezzel a férfiúval szemben fonnál ják azt a vádat, hogy ennek a nyomorult miniszteri székek a megtartásáért árulja el az országot. *(Zajos közbekiáltások bal felől: Nyomorait? Igaz! Igaz! balfelől. Egy hang a szélsőbaloldalon: Nem a szék nyomorult, maguk a nyomorultak!)*

Elnök: *(Csenget.)* Csendet kérek!

Tisza István: T. képviselőház! Ezek után a jelenetek után én azt mondom, ne keressük, hogy ki mennyiben felelős a vita mai elmérgesedett voltáért. Sajnálom, hogy ennyit is kellett róla. beszélnem és teljesen érzem, hogy igen nehéz feladatra vállalkozom, midőn ebben a légkörben, amely a vita legutolsó fejleményei által a házban kifejlődött, a napirenden levő tárgy higgadt. taglalását kísérem meg. Én ismételve az ország legfontosabb érdekeire hivatkozva, arra kérem az igen tisztelt képviselő urakat: ne válasszuk ki, legalább addig, amíg függőben vannak a tárgyalások, ezt a kérdést a megütközésre. Hiszen lesz alkalmunk e csatát megvívni e kérdések körül a kiegyezés megkötése vagy végleges meghíúsulása után; foglalkozunk ma teljes objektivitással... *(Egy hang balfelől: Hallgassunk és fizessünk!)*

Ragályi Lajos: Végezzék helyesen!

Tisza István: Mi tetszik? Tessék hangosabban szólani.

Ragályi Lajos: Ha jó lesz a kiegyezés, nem lesz csata!

Elnök: Kérem a képviselő urat, ne szóljon közbe. *(Felkiáltások balfelől: Kérdezték!)*

Ragályi Lajos: Fölkért!

Elnök: Még akkor se, ha kérdezik. *(Élénk derűtség és tetzés.)*

Tisza István: T. képviselőházi Legyen szabad mindenkélt megkísérelnem azt, hogy az egész vitából elimináljam a szempontoknak egy egész csoportozatát, amely — erős meggyőződésem szerint — csakis félreértések által kerülhetett a vitába. Ezek az összes közjogi és politikai szempontok. Mert abban teljesen egyetértek gr. Apponyi Albert t. képviselőtársammal, (*Felkiáltások balfelől: Na!*) hogy itt indokolatlan, szükségtelen, sőt káros dolog a politikai motívumoknak a kérdésbe való belekeverése. Maga az 1867:XII. te. világosan a közgazdasági célszerűség motívumára hivatkozik, midőn a közös vámterület tárgyában intézkedik. Mi akkor maradunk meg ezen az alapon, amelyet szilárdan fentartani kívánunk, — de amelyet tovább fejleszteni ebben az irányban sem akarunk, — hogyha szigorúan a gazdasági célszerűség motívumai szerint bíráljuk meg azt, hogy előnyös-e a közös vámterület érdekeinkre nézve vagy sem.

Én elismerem, t. Ház, hogy a közgazdasági érdekek előmozdítására alkalmas közös vámterületnek megvannak a politikai előnyei is; mert politikai előnynek tartom a magyar nemzetre nézve én is azt, ha a monarchia mentői nagyobb, mentői erősebb és kifelé minden külellenséggel szemben mentői összetartóbb. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ezt előmozdítja minden irányban egy olyan közös vámterület, amelynél mindkét félnek legalább is józanabb többsége vitális érdekeit kielégítve látja. De ez a politikai szempont sohasem indíthatna arra, hogy közgazdasági áldozatok árán is fentartsam a közös vámterületet, (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) egyszerűen azért, mert nem volna elérhető, nem volna biztosítható ez a politikai előny, amint egyszer a közös vámterület közgazdasági előnyös volta elenyészik. Politikai szempontból is csak azt tartom helyesnek, ha mi egy közgazdaságilag előnyös vámszerződést igenis megkötünk, de inkább állunk a külön vámterület álláspontjára, mintsem egy oly közgazdasági szerződésre, amelyben a magyar nemzet nagy többsége kizsákmányolva, magát jogos érdekeiben károsítva látja. (*Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon. Mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*) Meg vagyok róla győződve, hogy éppen nekünk, a kiegyezés barátainak nem szabad arra a térre lépnünk, hogy közgazdasági áldozatok árán beleszorítsuk magunkat ily kiegyezésbe, mert akkor az ódium, amelyet a közgazdasági érdekek károsodása folytán szenvedünk, egyenesen maga a kiegyezési mű ellen fog irányulni. Mindezeknél fogva csak szerencsétlen félreértésnek tekintem, hogy itt politikai momentumok előtérbe tolattak. Amennyire visszaemlékezni tudok, ezen kérdés tárgyalásánál 1867-től a mai napig, ebben a tekintetben nézetkülönbség sohasem volt és én nagyon óhajtanám az ország érdekében, hogy soha ne is legyen; mert azt hiszem, hogy e kérdéseket az ország érdekében szükséges higgadt objek-

tivitással csak akkor biztosíthatjuk, ha semmiféle ilyen, a higgadt megítélést zavaró, a szenvedélyeket felidéző politikai momentumokat bele nem keverünk. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Horváth Gyula: A higgadtságot innen nem zavarták!

Tisza István: A higgadtság azon magaslatára nem emelkedhetem, amelyen Horváth Gyula t. képviselőtársam áll. (*Mozgás balfelől.*)

Ezek után legyen szabad egész röviden nyilatkoznom a kérdés közgazdasági oldaláról is. Egész rövidséggel, teszem ezt, mert valóban nem tartom a mai pillanatot időszerűnek arra, hogy itt. polémiákba bocsátkozzam azon képviselőtársaimmal, akik közgazdasági szempontból a külön vámterület elvi álláspontján állanak. Ne tekintsék ezt az általuk elmondottak kicsinylésének, de ne tekintsék annak se, mintha azokra, szerény nézetünk szerint, megfelelni képesek nem volnának, ha az ügynek jelen stádiumában mindazokkal az argumentumokkal nem foglalkozunk. Azt hiszem, ma nem lehet hivatásunk ilyen polémiával argumentumokat szolgáltatnunk azoknak odaát, akik azokat ellenünk fordíthatnák. Ha létrejön a kiegyezés, akkor lesz ideje annak, hogy e kérdést teljes objektivitással megvitassuk.

Egész röviden, általánosságban kívánom jelezni álláspontomul s ezt megkönnyíti rám nézve ismét az, Hogy ebben a pontban is majdnem teljes egyetértésemet hangsúlyozhatom gróf Apponyi Albert igen tisztelt képviselő úr álláspontjával. (*Halljuk! Halljuk!*) Magától értetőleg az történelmi igazság, hogy eredetileg a szabadkereskedelem gondolata volt a közös vámterület létrehozója. Ez történelmi igazság ma, de itt talán még tovább megyek egy lépéssel, mint t. képviselőtársam, mikor hozzáteszem, hogy nemcsak a viszonyok olyatén megváltozása folytán vált történelmi igazsággá, amelyet sajnálunk, de nem tehetünk róla; de történelmi igazsággá vált gazdasági viszonyaink olyatén átalakulása miatt is, mely legalább az én nézetem szerint a magyar gazda szempontjából egy mérsékelt védvámrendszer behozatalát életszükségletté teszi. Ebben a tekintetben az általános viszonyok a világpiacon az utóbbi időkben — hogy egy nem egészen helyes, de általán használt kifejezéssel éljek, — a tengerentúli államok versenye által annyira megváltoztak, miszerint minden európai kultúrállam, az előtt az alternatíva előtt áll: vagy védi mezőgazdasági terményeit, vagy egy oly árdepressziót hoz létre saját mezőgazdaságának terményeivel szemben, amidőn egyszerűen számolni kell azzal a nagy átalakulással, mely Angliában már megtörtént, számolni kell azzal, hogy a mezőgazdasági népességnek legnagyobb része iparos népességgé változik át vagy elpusztul. És én oly eminens érdeknek tartom Magyarországon ezen

erős és számos néposztálynak lehetőleg épségben való ientartását. hogy határozottan ki merem mondani, miszerint egészen eltekintve azon kényszerűségtől, hogy mi az ipari védvámrendszerbe be kell, hogy illeszkedjünk, a mezőgazdasági védvámrendszernek a magyar gazda létérdekei szempontjából feltétlenül híve vagyok. Ebből tehát oda jutok én is, hová gr. Apponyi t. képviselőtársam, tudniillik az egyenletes védvámrendszer ideáljához. Iparkodjunk kielégíteni az osztrák ipar érdekeit, de biztosítsuk a magyar gazda számára lehetőleg egyenletes és igazságos mértékben ugyanazon előnyöket. A részletekre nézve, hogy ezt az igazságos mértéket hol találjuk meg, lehet eltérés közöttünk; magát az alapelvet úgy, ahogy gr. Apponyi Albert t. képviselőtársam felállította, teljesen magamévá teszem.

És én nem kívánok most azzal foglalkozni, hogy midőn ezen szerintem is helyes mértéket alkalmazza t. képviselőtársunk a mai állapotokra, hogy akkor igénytelen nézetem szerint sok tekintetben túlságba megy és igazságtalanná válik. De egy körülményt kénytelen vagyok hangsúlyozni, ezt sem recbthabereiből. ezt sem azért, hogy védjem az eddigi kormányokat a felhozott vád ellen, de mert a jövő szempontjából, mert azon kérdés elbírálása .szempontjából helyezek súlyt reá, hogy mennyiben nagyobb Magyarországnak vagy Ausztriának érdeke a közös vámterületnek fentartásában. És ez a szempont az, hogy míg a legfontosabb osztrák iparcikkeknek, melyeket a védvámok által védünk és védhetünk, fogyasztási területe, mondhatni, kizárólag a belföldön fekszik, addig a magyar mezőgazdaság terményeinek igen jelentékeny része olyan, hogy még mindig bizonyos felesleggel dolgozik, tehát kivitelre szorul. Így a tények logikája, a gazdasági viszonyok természetes alakulása vezet azon eredményre, hogy míg a védvám az osztrák iparcikkeknel feltétlenül érvényesül, addig a magyar termelés legfontosabb terményeinél a védvám csak bizonyos részben érvényesül. Ez az érvényesülés annál nagyobb, mentül jobban nő a belfogyasztás aránya szemben a kivitelre kerülő többlettel. Ott, ahol jelentékeny kiviteli többlet van, abszolúte nem beszélhetünk a védvám érvényesüléséről; de mentül kisebb lesz ez a kiviteli többlet, mentül jobban meg közelítjük azt az állapotot, hogy a belpiac teljesen abszorbeálhassa termelésünket, annál nagyobb mértékben érvényesülhet a védvám, mert akkor kivitelre csak azon cikkek kerülnek, amelyek vagy lokális fekvésüknel vagy minőségüknel fogva kedvezőbb viszonyok közt vehetnek részt a külföldi versenyben. És igénytelen nézetem szerint ebben fekszik a közös vámterület bece a magyar gazdára nézve, ebben fekszik az az érdek, amiért a közös vámterületnek igazságos alapon való fentartását kívánom. A külön vámterület felállításával egy csapásra abba a helyzetbe jutunk vissza, hogy összes nyers terményeinknél tetemes kiviteli

felesleg áll elő: egy csapásra jutunk oda, hogy ezen termékeknel a világpiac árára leszünk utalva.

Molnár József: Most is úgy vagyunk!

Tisza István: A közös vámterület fentartásával pedig benne maradunk egy olyan fogyasztási területben, mely, mint az utolsó tíz esztendő adatai bizonyítják, évről-évre közelebb jut azon állapothoz, melynek elérékezését nekünk gazdáknak mindenek felett kívánunk és óhajtunk kell, hogy tudniillik összes termelésünk itt a belföldön legyen fogyasztható, és éppen ezért, t. Ház, engem nem nyugtat meg az a vigasztalás, amivel szintén teljesen egyetértek, hogy Ausztria és Magyarország között vámháborúval fenyegetőzni jóformán nevetséges, nem nyugtat meg pedig azért, mert még a legnagyobb kedvezményi klauzula által is csak azt ériük el, hogy egyenlő esélyekkel, egyenlő vám lefizetéssel versenyezhesünk az osztrák piacon a román, szerb és orosz terményekkel. De elvesztjük azt az előnyt, amelyet ima a vámokban rejlő különbözet képvisel. Hát, t. képviselőház, ez egy oly előny, amelyet nekünk letagadni abszolúte nincs okunk, mert ez egyszerűen a nyilatkozatainkba vetett komoly hitet ingatná meg. Azt nyíltan he kell vallanunk, de teljes joggal hangsúlyozhatjuk, hogy még sokkal nagyobb érdekek indítják az osztrák termelési és iparköröket a közös vámterület fentartására.

Kossuth Ferenc t. képviselő úr szemrehányást tesz a kormánynak azért, hogy azon kalmári ügyességgel sem bír, hogy ne dicsérje előre azt, amit olcsón meg akar venni. Én azonban attól a kormánytól, mely ily kérdésekben a magyar nemzetet képviseli, nem ily kicsiny kalmári ügyességet kívánok, hanem azt kívánom tőle, hogy állítsa oda. a tényállást, formulázza követeléseit őszintén, becsületesen, világosan és az igazság alapján, de azután maradjon meg azon az állásponton, amelyet az ország jogos érdekeinek megséi'tése nélkül el nem hagyhat. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) És t. Ház, én azt hiszem, hogy ezen kérdés megvitatásának ma a képviselőházban az ország érdekeinek szempontjából csak azon egy értelme lehet, hogy itt a Házban konstataltassék az, hogy egészen eltekintve azon t. képviselőtársaimtól, akik egyáltalában ellenzik a közös vámterületet, nincsen párt és nincsen ember a Házban, aki az ország gazdasági érdekeinek sérelme árán is a közös vámterület fentartása mellett foglalna állást. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ha ezt konstataljuk, t. képviselőház, ezzel szolgálatot tettünk az ügynek. De méltóztassék nekem megengedni, abban az esetben, ha a közügyet tényleg szolgálni kívánják, — pedig meg vagyok győződve, hogy a t. képviselő urak tisztán ezen szempontból mentek bele a kérdésbe, — ne kicsinyeljék és ne fogadják kétkedéssel azon nyilatkozatokat, amelyek ez irányban a Ház ezen oldaláról tétettek. A t. képviselő urak félnek attól, hogy ez a párt nem lesz oly kemény

az alkuban, mint aminőnek mutatkozott az alku előtt. Ha — mit nem hiszek — e feltevésük valóban bizonyulna, lesz alkalmuk e kérdésre visszatérni. Függeszék fel tehát felháborodásukat arra az időre, de ma egyenesen a másik alkuvó féllel szemben elérendő hatást gyengítik, ha előre azt mondják: Nem ér semmit, amit ezek az emberek mondanak, nem beszélnek komolyan, kapitulálni fognak az osztrák követelések előtt. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

T. Ház! Befejezem beszédemet. Én egészen őszintén megvallom, hogy abból a szempontból, hogy itt az egyértelműség konstatalható legyen, sem a gróf Apponyi Albert-féle, sem egy más, bárminő tartalmú határozati javaslat elfogadására súlyt nem helyezek. A dolog lényege abban fekszik, hogy azon kijelentésekben, amelyek a kiegyezési kérdések mikénti kezelése körül a Házban, legalább a közjogi alapon álló pártok részéről elhangzottak, bizonyos egyértelműség nyilvánuljon. És dacára annak, amit ismételve sajnálattal konstatalok, hogy bizonyos félreértések közbejötté folytán a helyzetnek képe némileg elhomályosítatott ott, én ma is, ha higgadtan összegezem a vita eredményét, nem tudok levonni más konzekvenciát, mint azt, hogy a kardinális kérdések tekintetében tulajdonképpen nézetkülönbség nincsen. Én azt hiszem, hogy nem fog eszébe jutni a kormánynak sem, ezt kicsinyeim vagy visszautasítani; én azt hiszem, hogy ez csak támasza lehet a kormánynak az alkudozás terén; csali arra kell kémem úgy a t. kormány tagjait, mint a velünk szemben ülő t. képviselő urakat, ne lépjünk arra a térre, hogy itt nem aktuális, vagy mellékes ellentétek kiélesítése által ezen képét a helyzetnek elhomályosítsuk. A tételt elfogadom. *(Hosszantartó, élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőboldalon.)*

A Ház a beadott három határozati javaslatot márc. 3-án elvetette.

49. 1896 ápr. 13. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1896. évi költségvetésének tárgyalása: Lótenyésztés és a fogarasi ménés. (Napló XXXII. k., 107—108. 1.)

A lótenyésztési központi igazgatás tételénél (1896. ápr. 13.-án) több kérdést vetettek fel a lótenyésztést és az állami méneseket, különösen a fogarasi ménés feloszlását vagy fentartását illetőleg. Így gr. Károlyi Sándor felpanaszolja, hogy mi Magyarországon nagyon hátra maradtunk a többi nemzettel szemben az okszerű lótenyésztés terén. Másutt már előre haladtak. Szóla maga látta, hogy pl. Ausztriában micsoda előmenetelt tettek rövid idő alatt a belga és ardennesi fajokkal. Nagyon ajánlaná, hogy ebben az irányban fejlesszük mi is a lótenyésztést.

Tisza István: T. képviselőház! Csak egy pár igen rövid szó elmondására kérem a t. Ház türelmét, annyival is inkább, mert nem tartanám helyes dolognak, ha a ház ilyen állattenyésztési szakkérdések részletezésébe bele kívárná menni. Mert ha valahol, az állattenyésztés terén áll egy német tudós, az a mondása, hogy egy ostobaság, ha következetesen folytatják, megszűnik

ostobaság lenni. Én azt hiszem, hogy az állattenyésztés terén a konzekvens törekvés, mely egy és ugyanazon célra irányul, még ha bizonyos tekintetben nem helyes is az irány, mindig fog felmutatni eredményeket, a kapkodás pedig sehol sem bosszulja meg magát oly nagyon, mint épen ezen a téren.

Ezeknek előrebocsátása után méltóztassék megengedni, hogy első sorban a gr. Károlyi Sándor t. képviselőtársam által felemlített ardennesi lovakkal kapcsolatban, — hogy egy szokásos kifejezést használjak, — a hidegvérű lovak tenyésztésére nézve tegyem meg észrevételemet. Egészben véve mai gazdasági viszonyaink között ebben az országban csak igen korlátolt mértékben lehet beszélni a hidegvérű lovak használhatóságáról, ezzel szemben áll az a másik tény, hogy az egész országban kevés kivétellel egy oly lóanyag van elterjedve, amelynél kis tömeg mellett, csekély vonóképeség mellett a vérenek, az acélosságnak és a szívóságnak igen becses tulajdonságai vannak meg.

Azt hiszem, talán elmehetünk addig a pontig, hogy nagyon korlátolt vidéken, olyan vidéken, ahol a hidegvérű ló használhatóságának előfeltételei leginkább megvannak s ahol más vérű lóanyag jelentősége a legcsekélyebb, kísérletet tegyünk a hidegvérű ló tenyésztésének felkarolásával is.

De én ezt a kísérletet minden körülmények közt olyannak tartom, amelynél a legnagyobb óvatosságra van szükség, mert legnagyobb csapásnak tartanám az ország lótenyésztésére nézve, ha az országban szélkében a hidegvérű lovak tenyésztése elterjedne és a hideg vért a nemes vérrel összekevernék. Mert az egyiknek is, a másiknak is megvannak a maga nagy előnyei, abban azonban nem lehet kétely a szakértők között, hogy ezen két vér összekeveredése volna a legkárosabb.

Ami a második kérdést illeti, hogy tudniillik mi történjék a fogarasi ménessel, erre nézve az én álláspontom is azon kettős tételen alapul, először, hogy ott arra a célra, amelyre azt alkalmazni akarták — a lipicai faj kivált úgy, amint az Fogarason, nem merném mondani: fejlődött, hanem elfajult, — egyáltalán nem alkalmas; a második alaptétel pedig az, hogy Magyarország, erdélyi részén minden esetre célszerű és szükséges volna egy állami ménesnek nein is fenntartása már most, de ha a fogarasi megszüntetni akarjuk, megalkotása. Az én nézetem tehát szintén az, hogy szukszesszive, amennyiben az eddigi kedvezőtlen tapasztalatok fennmaradnak, korlátozandó, esetleg megszüntetendő volna a lipicai faj tenyésztése Erdélyben. Azon tér pedig, mely így nyitva marad, arra volna felhasználandó, hogy elsősorban erdélyi kancákkal, de esetleg az ország más részeiből vásárolt s a magyar nemes jukkernek ugyanazon típusával bíró kancákkal magyar félvér-ménés alapítására tegyünk kísérletet. Azt hiszem, hogy a magyar jukker, amennyiben az még egyáltalában meg

van az országban, egyike a legspeciálisabb, a legtöbb oldalú s legnemesebb fajoknak és megvallom, hogy én nemcsak mint passzionátus lótenyésztő, nemcsak ezen szempontból, de az ország közgazdasági érdekeinek szempontjából is igen nagy bajnak tartom azt, hogy a magyar jukker a maga eredetiségében mindig kevésbé és kevésbé található fel.

Ha ennek az okát keresem, t. képviselőház, azt elsősorban abban fogom találni, hogy a magántenyésztők ma már sokkal kisebb ménesekkel bírnak, semhogy a vérfrissítést a beltenyésztéssel okszerűleg kombinálni tudnák. Alig van privát ménes Magyarországon, amely elég számos tenyészanyagra támaszkodhatnék arra, hogy úgy mint például a magyar állam a mezőhegyesi törzseknél, tehát okszerűen, racionális módon egy állandó beltenyésztést űzhessenek. Már pedig, t. Ház, egy fajt a maga konstans mivoltában fenntartani és egy bizonyos tenyészirányban követkevsen fejleszteni csak akkor lehet, ha a nemesítést összekötöm a beltenyésztéssel, mert azzal tudom mérsékelni az idegen vér hatását, amit behozok, azzal tudok mindig visszamenni az eredeti jellegre, azzal tudom biztosítani az átöröklő képességet.

A magyar tenyésztők egy időben, mondjuk 40—50 évvel ezelőtt, általánosságban az angol telivér felé fordultak és én azon meggyőződésben vagyok, hogy egészben véve a nemes magyar ménesbéli lovaknál az angol telivér igen nagy szolgálatokat tett. De mit látunk azután? Telivér után telivért alkalmaztak a ménesben, a faj mindinkább közeledett az angol telivérhez, mindinkább vetköződött ki eredeti jellegéből. Ehhez hozzájött még azon körülmény is, hogy ezen, a táplálék, az épület és a gondozás szempontjából is sokkal több igénnyel bíró állattal szemben azt az extenzív kezelést alkalmazták legtöbb helyen, amit az azelőtti igénytelenebb, kevésbé nemes faj igényelt s akkor a tenyésztő két-három generáció után ijedten vette észre, hogy csekély testű, vékony lábú, majdnem elcsenevészedett állatokat nevel. És akkor kezdett ijedten kapkodni jobbra-balra, testesebb, gorombább fajok után.

Így látjuk, hogy a magyar ménesek legnagyobb részében kísérletek láncolata következett, miután ott alkalmazták a telivért, azután talán a Noniust, talán a Gidránt, talán az arabst, talán a lipicait, azután megint a telivért, szóval a rendszertelenségnek, a kapkodásnak oly szomorú tényei következtek be, amelyeknél fogva a legtöbb privát ménes ma eredeti jellegét s egyöntetűségét teljesen elvesztette.

Az államnak most, nézetem szerint, egy kiválóan kedvező alkalma volna, kapcsolatban az erdélyi ménes regenerációjával ezen a helyzeten segíteni. Az állam megteheti azt, hogy a magyar nemes jukkernek eredeti példányait szukszesszive, pár év alatt összevásárolja, hogy ezekből egy ménest alapítson, amely ménesbe elsőrendű telivéren kívül semmi más vért be ne vigyen, de amely

ménésben magában neveljen a pepinéria számára méneket, úgy, hogy ugyanazt az eljárást követhesse, amit például a Nonius-ménésnél Mezőhegyesen oly fényes sikerrel követett. Én azt hiszem, hogy ez országos szempontból a legnagyobb fontossággal bír és ezt az eszmét vagyok bátor az igen t. miniszter úr figyelmébe ajánlani. (*Élénk helyeslés jobb felől.*)

50. 1896 május 21. országos ülés. — A közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló, XXXIII. k., 120—121. és 124—125. 1.)

A változó kormányok ismételt ígéretei, az ellenzék, a sajtó és a szakkörök hosszas sürgetései után a képviselőház végre 1890. május 18-án abba a helyzetbe jutott, hogy a közigazgatási bíráskodás megvalósításával érdemlegesen foglalkozzék.¹ Itt a következők megértése végett csak annyit kívánok a dolog historikumából megemlíteni, hogy az eredeti törvényjavaslat, melyet Hieronymi Károly belügyminiszter — hivatkozással a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891:XXXIII. t.-e. 2. J-ában foglalt, utasításra — idevonatkozólag 1893. nov. 21-én beterjesztett (írom. 510. sz.), három ízben volt beható bizottsági tanácskozás tárgya. És hogy a harmadszori bizottsági tárgyalás eredményeként létrejött új szöveg (írom. 1118.) főleg abban tért el az eredeti törvényjavaslattól, hogy a szóbanforgó nagyfontosságú intézmény mielőbbi megalkotása érdekében — a törvényhatóságokként szervezni kívánt, de a bírói függetlenség biztosítását nélkülöző szervezetük miatt az ellenzék részéről erősen megtámadott és különben is (a közigazgatásnak a közeljövőben várható általános újjárendezéséig) csak átmeneti jellegű elsőfokú közigazgatási bíróságok mellőzésével — csupán egyetlen végérvényesen döntő királyi közigazgatási bíróság szervezetett. A kétfokú helyett egyfokú közigazgatási bíróság rendszere, mint alapváltoztatás, szükségképpen bizonyos hatásköri és eljárási változtatásokat is követelt.

Az 1118. sz. módosított törvényjavaslat általános tárgyalása rövid ideig, mindössze két napig (május 18. és 20.) tartott.² Ennek a rövid vitának érdekes mozzanata, hogy Hieronymi Károly volt belügyminiszter a kormánypárt soraiból szólalt fel a javaslat ellen, mert az általa benyújtott eredeti törvényjavaslattal szemben az egyfokú közigazgatási bíróság rendszerét veszi kiindulási pontul.

A részletes tárgyalás május 21-én kezdődött.

A 20. §-nál, mely így szól: „A jelen törvény hatálybaléptével a II. fejezet alatt felsorolt ügyekből keletkező vitás kérdésekben a miniszterek felügyeleti jog címén sem intézkedhetnek“, szót kér Tisza István.

1 L. ennek a kérdésnek történeti előzményeire nézve a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló 1891-iki törvényjavaslattal kapcsolatban a (23. és 24.) sz. a. mondottakat; a (33.) számot; továbbá a fenti törvényjavaslat általános tárgyalása alkalmával Pulszky Ágost bizottsági előadó, Meakó László és Perczel Dezső belügyminiszter beszédét (Napló XXXIII. k., 53., 57., 89. lapja és az Irományok 510., 734. és 1118. száma; végül legújabbban br. Wlassics Ivnia cikkét (Az elsőfokú közigazgatási bíróság) a Jogállam 1924. I. füzetében.

² Tisza István az általános vitában nem vett részt; de hiszen e tekintetben az érdemleges tárgyalás súlypontja a javaslat előkészítésére kiküldött 25-ös bizottságban volt, amelynek egyik kimagasló tagja Tisza István.

Tisza István: T. Képviselőház! A 20. §. a maga jelen alakjában az utolsó bizottsági tárgyalás szülötte. E szakasz helyett a bizottság által már egyszer letárgyalt és a Ház elé terjesztett szöveg 38. §-a egészen más természetű diszpozíciót tartalmaz. Legyen szabad mindenekelőtt magát a régi 38. §-t felolvasnom, amely így szól:

„A jelen törvény hatálybaléptével a 11. fejezet alatt felsorolt ügyekből keletkező vitás kérdések tárgyalásába és eldöntésébe a közigazgatási hatóságok nem avatkozhatnak.

A felettes közigazgatási hatóságok azon joga ellenben, melynél fogva a felügyeletük alatt álló alsóbb hatóságok illetéktelen vagy törvénytelen intézkedéseit és határozatait hatályon kívül helyezhetik: továbbra is érvényben marad mindazon esetekre nézve, melyekben ezen törvény a közigazgatási hatóságok hatáskörének és az állami (kincstári) közérdeknek védelmében eljáró közegek részére panaszjogot nem biztosít. (113. §.)

A hatályon kívül helyezés jogát azonban a felettes közigazgatási hatóságok csak addig gyakorolhatják, míg a kérdéses közigazgatási intézkedéseket vagy határozatokat az érdekeltek a közigazgatási bíróságok előtt panasz tárgyává nem teszik.“

És végül, s erre legyen szabad a t. Ház figyelmét felhívnom: „A közigazgatási hatóságnak a felügyeleti jogból folyó ilyenmű határozata ellen az érdekeltek, birtokon kívül, a közigazgatási bíróságnál panasszal élhetnek.“

Hát, t. Ház, igénytelen meggyőződésem szerint ez a szakasz legkevésbé sem csorbitja a bíróságok hatáskörét, mert *expressis verbis* kimondja, hogy mindazon ügyekben, ahol panasz indított meg, a közigazgatási hatóságok többé be nem avatkozhatnak; de nem csorbitja azon szempontból sem, hogy mindazon esetekben, amidőn állami vagy kincstári közérdek, vágj' amidőn a közigazgatási hatóságok hatásköre érintetik, — tehát mindazon esetekben, ahol a felsőbb közigazgatási hatóságok felek gyanánt tekinthetők valamely ügy elbírálásánál, ezen revizionális jog helyett a panaszemelés joga adatik meg a felettes hatóságok előtt, tehát mind ezen ügyekben ismét a bírói hatáskör érintetlenül hagj'atik. És végül eklatánsán dokumentálja az a szöveg a törvényjavaslat azon egész alapeszméjét, hogy a bírósági hatáskörbe utalt minden ügyünkben a végérvényes döntés joga és a közigazgatási határozatok revíziójának és felülbírálásának joga a bíróságot illeti: mondom, ezt határozottan dokumentálja azon intézkedéssel, hogj' ilj'en, a felülvizsgálati jogból eredő intézkedéssel szemben is panaszjogot állapít meg, amely panasz tárgj'ában a bíróság intézkedik.

Én tehát, megvallom, t. Képviselőház, egyáltalán nem tudok érvet találni arra, hogj' ezen diszpozíció a törvényből kihagyásuk, míg másrésről igen fontos érveket és indokokat látok arra.

hogy e diszpozíció megtartassék. Mindenekelőtt, t. Képviselőház, nézetein szerint a felelős kormányzatnak az adminisztratív jog terén és saját, alárendelt hatóságaival szemben egy evidens joga és kötelessége az, hogy hatóságai működését a törvényesség szempontjából felügyelet és ellenőrzés alatt tartsa, hogy örködjék afelett, hogy az adminisztratív törvények helyesen hajtassanak végre és hogy a hiányok, amelyek ezen a téren felmerültek, az adminisztratív praxisból kiküszöböltsenek. És ha valahol szükség van erre a jogra, t. Képviselőház, és ha valahol teljesíteni kell ezt a kötelezettséget, úgy éppen a mi speciális viszonyaink között áll ez az eset, ahol a dolog természeténél fogva, fejlődésünknek megszakított és rohamos voltánál fogva ma még sem anyagi közigazgatási jogunk, sem közigazgatási szervezetünk nem áll azon a magaslaton, nem is állhat, amelyen oly államoké áll, amelyek századok nyugodt fejlődése után jutottak oda, ahova nekünk 30 esztendő alatt kellett eljutni. Mondom, ily viszonyok között, amidőn a szervezet és személyzet még gyakorlatlan, amidőn az adminisztratív jog anyagi tételei rohamos egymásutánban hozatnak meg, gyártjuk rohamosan a törvényeket, mert gyártóműik kell azokat, sokszor a kellő előkészület nélkül és megterheljük a közönséget és tisztviselői kart új törvényeknek ezen nagy tömegével: ily viszonyok között a dolog természeténél fogva sokkal több szabálytalanság, sokkal több tévedés, sokkal több törvénytenség csúsztatik bele az adminisztratív praxisban minálunk, mint a fejlettebb közigazgatási múlttal bíró külföldön és ilyen körülmények között nem látok semmi indokot fennforogni, amely arra kényszerítsen, hogy egy olyan tehetetlen helyzetbe juttassuk a felelős minisztert, hogy ő olyan ügyekben, amelyekben fellebbezési vagy panaszjog nincsen — mert csakis ezekről van szó —, összetett kezekkel nézze az alárendelt hatóságok szabálytalanságait és törvénytenségeit. (*Mozgás a szélső baloldalon.*) Legkevesébbé sem lehet szándékom csorbítani a bírói függetlenséget és a bírói hatáskört ezen a téren; hiszen maga a szakasz, amelynek helyreállítását vagyok bátor indítványozni, ezen kérdésben evidensen bírónak teszi a miniszter felett a felsőbíróságot.

Egyike ez azon ritka eseteknek, ahol a magam részéről is helyesnek tartom, hogy a miniszter intézkedését is bírálja felül és esetleg semmisítse meg a bíróság. Ebből a szempontból semmi indokot javasolt módosítványom ellen felhozni igénytelen nézetem szerint nem lehet.

Másképp, méltóztassék megengedni, nem lehet szemet hunyni azon fontos, célszerűségi momentumok előtt, amelyek a törvény korrekt végrehajtása és egy korrekt adminisztratív praxis megállapítása céljából ezen jogkör fenntartását igénylik.

Ezen indoklás után bátor vagyok azt a módosítványt

ajánlani elfogadásra a t. Háznak, hogy a 20. §. helyébe a már egyszer a Ház elé beterjesztett bizottsági javaslatnak általam imént felolvasott 38. §-n tétessék. (Helyeslés jobbfelől. Felkiáltások a bal- és szélső baloldalon: Kérjük felolvasni!)

Issekutz Győző a 20. §. változatlan fenntartását és Tisza István módosítványának mellőzését kéri. Ha ugyanis a 734. sz. a. első bizottsági javaslatból Tisza által visszaállítani kívánt 38. §. második és harmadik bekezdését egybevetjük, ezen szakasznak helyes értelmét akként formai ózhatjuk, hogy a felettes közigazgatási hatóságok az alsóbb hatóságok illetéktelen vagy törvénybe ütköző intézkedéseit és határozatait megsemmisíthetik mindaddig, míg azok közigazgatási bírósági panasz tárgyává nem tétetnek és ezen szabály alól kivételnek csak azon esetekre nézve van helye, amelyekben (a régi szöveg 113. és az új szöveg 83. §-a szerint) a közigazgatási közegeknek a közérdek védelmére panaszjoguk van. Mit jelent ez? Azt, hogy Tisza István módosításának indoklásául, illetve a miniszteri felügyeleti jog beállítása mellett a közérdek védelme sem szól. És jelentené a módosítvány elfogadása azt, hogy az a fél, ki esetleg a közigazgatási hatóságok határozatával megelegedve nincs, de azt is érzi, hogy nincs igaza s nem is meri ügyét a független közigazgatási bíróság elé vinni: egyszerűen engedné, hogy azon hatósági határozat jogerőre emelkedjék és azután a felügyeleti jog alapján kieszközölhetné annak az ügynek a miniszter intézkedési körébe való vonását, amely ügy a törvény világos rendelkezése szerint a közigazgatási bíróság elé tartozik és akkor a miniszteri intézkedés ellen csak birtokon kívül lenne panasznak helye. Ezzel szemben a jelenlegi javaslat 20. §-a valósággal levonja azokat a következményeket, amelyeket le kell vonnunk, ha csakugyan független bíróságot akarunk teremteni. Utóvégre hová vezetne és mily felfogást árulna el, ha valaki törvényjavaslatot nyújtana be arranézve, hogy amennyiben a Kúria hatáskörébe tartozó ügyekben panasz nem emeltetvén, az ügy a Kúriához fel nem vitetik, akkor az igazságügyminiszter felülvizsgálat alá vehesse azt az ügyet? Mert Tisza István módosítványa mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy a közigazgatási bíróság függetlenségét és a hatáskörébe tartozó ügyekben kizárólagos döntési jogát biztosítsa, a módosítványt nem fogadhatja el.

Polónyi Géza hasonló álláspontra helyezkedik. Egyrészt a gyakorlati élet szempontjából igyekszik kimutatni, hogy Tisza módosítványa olv terjedelmű bonyodalmakra, felesleges munka- és költségtöbbletre vezetne, hogy annak semmi elfogadható célja nincs. Másrészt pedig utal arra, hogy milv borzasztó következményei volnának annak, ha egy és ugyanazon kérdésben két elvi jelentőségű döntés keletkezne, úgy, hogy nem lehetne tudni, a kettő közül melyik igazságos. A jogos bizonytalanságnak azt a nemét behozni, liogv a bírósági határozat ellenkezzék a legfőbb kormányzati hatóság határozatával, nem tenne kevesebbet, mint lerontaná mind a két legfelsőbb fórumnak egymással szembeállított tekintélyét.

Gullner Gyula ismételve Issekutz és Polónyi érveit, úgy: találja, hogy Tisza István akkor árulta el módosítványának tulajdonképpeni motívumát, mikor azt mondta, hogy a minisztert nem akarja tehetetlen helyzetbe juttatni. Nem fogadhatja el Tisza álláspontját, mely azt kívánja, hogy azon ügyekbe, amelyek számára a függetlenség minden biztosítékával ellá-

tott bíróságot létesítünk, belevigyük a miniszteri onnipotencia jogát. Ez az állami funkciók összezavarása s a törvény célzatának kijátszása volna.

Gullner után Tisza István szavai értelmének helyreigazítása céljából kér szót.

Tisza István: T. Ház! Az előttem felszólalt t. képviselő urak nemcsak szavaimat, de meggyőződésem szerint az indítvány lényegét magát is félreértették. Azért méltóztassanak megengedni, hogy lehető rövidséggel iparkodjam azoknak valódi értelmét helyreállítani. (*Halljuk!*)

T. képviselőtársaim legelőször is abból az aggodalomból indulnak ki, amelyet legpregnásabban Gulner Gyula t. barátom fejtett ki, hogy a miniszteri onnipotenciát akarom behozni. Ezzel szemben legyen szabad az általam javasolt szöveg világos értelmére utalni, amely először is kizárja mindazokat az ügyeket, amelyeknél állami közérdekből fellebbezési jog van, tehát kizárja mindazokat, amelyek kormányzati szempontból és kormányhatalmi szempontból valami nagyobb fontossággal bírnának, ahol tehát ezen aggály netalán jogosult lehetne. Másodszor mit, kíván az én javaslatom a miniszternek biztosítani? Érdemben beavatkozást az ügyek elintézésébe? Jogérvényes határozathozatalt? Egyáltalában nem. Egyszerűen egy kasszatórius jogkört, mely utalva az alsó hatóság eljárásának törvénytelségére, azt megsemmisíti és újabb eljárást rendel el. És az újból való eljárás felett ki fog ítélni? Az újból való eljárás felett, ha az panasz tárgyává fog tétetni, ítélni fog a legfelsőbb közigazgatási bíróság. Tehát a miniszternek intézkedése akár megtámadatik panasszal, akár nem támadatik az meg, de egy új, az előbbitől eltérő határozatot hoz a közigazgatási hatóság a miniszter kasszatórius intézkedése folytán és az utóbbi lesz sérelmes valakire nézve: mindkét esetben független bíró fogja felülbírálni a miniszter eljárásának helyességét vagy helytelenségét.

És itt még csak egy szót arra vonatkozólag, amit szintén felhoztak t. képviselőtársaim, t. i. hogy micsoda veszedelem fogja fenyegetni ez országban a jogbiztonságot és a törvénytiszteletet, ha a két felső hatóság, miniszter és bíróság két ellenkező álláspontot foglal el. Hát ha t. képviselőtársaim valóban erről vannak meggyőződve, akkor kérem, hogy a hatásköri résznél egypár olyan szakaszt, amelyre én a közszabadság szempontjából a legnagyobb súlyt helyezem, legyenek szívesek kihagyni és legyenek szívesek arról lemondani.

Polónyi Géza: Csak tessék proponálni!

Tisza István: Én nem fogom proponálni, mert nékem más meggyőződésem van. De ha valaki azt mondja, hogy nem szabad dokumentálni ellentétes felfogást miniszter és bíróság között, akkor le kell mondani arról, hogy a miniszteri intézkedés bármi-

kor panasz tárgyát képezze. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Én azt hiszem, hogy a t. képviselő urak nem fognak erre a vére menni akarni, amint én nem akarok. De éppen azért, mert más téren semmit sem látok benne, sőt szükségesnek tartom, hogy a bíró ítéljen a miniszter eljárásának törvényessége vagy törvénytelsége felett, ebben az esetben sem látok semmiféle szempontból semmi nehézséget abban, hogy legyen meg a miniszternek a kasszatórius joga, de a bíró ítéljen afölött, hogy ezt a kasszatórius jogot helyesen vagy helytelenül gyakorolja-e. Ez foglaltatik az indítványban és mondhatom, hogy csak félreértéseknek tulajdoníthatom azon aggályokat, amelyeket a képviselő urak felhoztak.

Perezal Dezső belügyminiszter kéri a 20. §-nak a bizottsági szöveg szerinti változatlan fenntartását. A többség a szakaszt változtatás nélkül fogadta el.

A részletes tárgyalás a következő ülésen, május 27-én nyert befejezést. A törvényjavaslat mint az 1896:XXVI. t.-e. került a törvénytarba.

51. 1896 jún. 19. országos ülés. — Az országgyűlési képviselőválasztások fölötti bíráskodásról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló, XXXIII. k., 413—414. és 414. l.)

Az 1896. évi feledhetetlenül ragyogó emlékü millenáris ünnep idejére gr. Apponyi Albert a parlamenti pállók között fegyverszünetet indítványozott. Ennek a Treuga Dei-nek egyik feltétele volt (a közigazgatási bíráskodás létesítése, mint másik főkövetelmény mellett) a választások tisztaságának és szabadságának törvényes biztosítása.¹ Ezen feltétel teljesítéseként — és egyben az 1874: XXXIII. t.-c. (választójogi törvény) 89. §-ában foglalt elvi kijelentésnek végrehajtása gyanánt — került végre május 29-én a Ház napirendjére az országgyűlési képviselőválasztások fölötti bíráskodásról szóló törvényjavaslat. Ezt Szilágyi Dezső igazságügyminiszter még 1891 júl. 18-án (írom. 1146. sz.) beadta, majd az országgyűlés feloszlata miatt 1892 márc. 31-én újból benyújtotta, de a javaslat előkészítő tárgyalására kiküldött külön bizottságnak — gr. Apponyi Albert által 1896 február havában benyújtott módosítványok folytán történt — második szövegezése szerint csak a mondott napon vétetett általános tárgyalás alá.

Ez mindössze 4 ülést vett igénybe, jún. 3-án ért véget.² A nagyterjedelmű javaslat részletes tárgyalása június 10-től 19-ig tartott. Ennek folyamán kétnapos vita támadt a „Kanzelparagraph“, a 169. §. (a jelen-

¹ A választási bíráskodás parlamenti történetére nézve l. az 1892—7. orszgy. képvh. Irományok 922, 1041. és 1122. számát, Továbbá Rohonyi Gyula bizottsági előadó 1896 május 29. bevezető beszédét. És a 23. sz. a. a kúriai bíráskodásról mondottakat.

² Tisza István nem szólalt fel az általános vitában, de mint a kiküldött külön bizottság tagja előzetesen intenzív részt vesz a törvényjavaslat előkészítő tárgyalásában. Hátrahagyott iratai között dátum nélküli töredékes feljegyzést találunk a javaslat 3. §. 11. pontjához és 167. J-ához. Idevágó egyéb feljegyzései is tanúsítják, hogy mily nagy érdeklődéssel viseltetett a javaslat sorsa iránt.

legi 170. §.) körül. Mi az ezen szakaszhoz beadott indítványok közül csak Sima Ferenc indítványával foglalkozunk.

A 169. §. így szól: „Az a lelkész vagy vallási szertartás teljesítésére jogosított vagy egyházi tisztséget viselő más személy, aki a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségben vagy vallásos jellegű gyülekezeten a választás eredményének befolyásolását célzó nyilatkozatot tesz;

vagy aki abból a célból, hogy egy vagy több választó bizonyos jelöltre szavazzon vagy ne szavazzon, vagy a szavazástól tartózkodjék, az egyházi kegyzserekben való részesítésre tesz Ígéretet vagy egyházi fenyték alkalmazásával, vagy a kegyzserek elvonásával vagy túlvilági büntetéssel fenyeget;

vagy aki a vallási tisztelet tárgyait vagy olyan tárgyakat, amelyek egyházi szertartások végzésére rendelvek, a választók gyülekezetén vagy választási menetben használ;

vagy aki ily tárgyakkal, ha azok fölött ő rendelkezik, ezen célra való használatát megengedi: egy évig terjedhető államfogházzal és ezer koronaig terjedhető pénzbüntetéssel, valamint politikai jogai gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő“.

Megjegyzendő, hogy a 169. §-al összefüggő 3. §. 9. pontja szerint a választás érvénytelen és annak megállapítása kérvény útján kérhető, ha a képviselő a 169.§-ban felsorolt cselekményeket elkövette vagy ilyen cselekményekben részes, vagy azokba megelőzőleg és kifejezetten beleegyezett.

Sima Ferenc (jún. 18.) az egyházpolitikai törvényhozás által már amúgyis megzavart vallási béke megóvása céljából indítványozza, hogy a 169. §. hagyassák ki. Ha azonban a többség ehhez a szakaszhoz mégis ragaszkodnék, úgy kéri, hogy a szakasz első bekezdése a következő szövegében fogadtassák el: „Az a lelkész vagy vallási szertartás végzésére jogosított egyházi hivatalnok, aki vallási szertartások végzésére rendelt helyiségben a választás eredményének befolyásolása érdekében beszédet tart“. Tehát nem „nyilatkozatot tesz“, mint » bizottsági szöveg mondja, és csak a vallás szertartásainak végzésére rendelt helyiségben, nem pedig „vallásos jellegű gyülekezeten“ is.

Ugron Gábor (jún. 19.) szerint az egyházpolitikai akció következtében a katolikus klérus érzékeny csapásokat és inzultusokat kellett, hogy elszenvedjen. Kétségtelen az is, hogy az a kat. polgár, amelyik látta főpapját lehurrogva, leköpködve; az a kat. polgár, amelyik másfél esztendőn keresztül olvasta azt a sajtót, amely folytonosan a kat. papokon keresztül magát a kát. egyházat is céltáblának tekintette, megtelt bizonyos ellenszennvel és gyűlölettel. És most a tövényhozás mit tesz? Ahelyett, hogy az általa ütött sebeket gondos kezeléssel igyekeznék gyógyítani és az okozott sérelmet igyekeznék elfelejtetni, átlép az üldözés útjára, az üldözés törvényét alkotja. A múltnak durva és erőszakos példái után szólonak erre a törvényjavaslatra kell hivatkoznia. Ez ugyanazon üldözési vágytól és üldözési viszketegségtől van áthatva, ugyanazon középkori szellem van benne, ugyanazon erőszakoskodás, amelyet az újkorban már nem az állami életet vezető férfiak, hanem azok a forradalmak hoztak be, amelyek saját elveiket a legnagyobb erőszakosságok árán igyekeztek érvényesíteni. Ha ez a törvény egyszer meghozatik, akkor alkalmaztatni is fog. A kivételes törvények mellé majd akadnak kivételes bírák is. És a história felvilágosít ezeknek n kivételes törvényekben ítélkező, jól kiszemelt bíráknak a természetéről és jelleméről; azok sohasem tekintik a

törvénynek az értelmét, hanem csak a szöveg betűjét és a formaságot. Igen jól tünteti fel az ilyen bírák természetrajzát Nero császár tribuujának esete, kinek a császár parancsára tribuntársát ki kellett irtania. Ez csak azt nézte, vajjon az általa agyonütött férfinak sírja szabályosan van-e megásva. Ilyenek a kivételes bírák is. Teljesen igaz, hogy a templomot politikai korteskedésre nem szabad felhasználni. De nem az állami törvényhozásnak, hanem az egyházi főhatóságoknak kötelessége, hogy a vallási tisztelet tárgyait a politikai küzdelmekbe vonni ne engedjék. Mert kinek árt az, ha a kát. egyház kegyzsereivel, avagy vallási tiszteletet érdemlő tárgyival visszaélések történnek. Kinek áll érdekében ezt megakadályozni? Elsősorban az egyháznak, mert azoknak, kik nem a kát. egyház hívei, teljesen közömbös lehet, hogy mire használtatnak fel a kát. egyháznak vallásos tárgyai. Kellemetlen lehet egyesekre a választási küzdelmekben, ha ellene ilyenekkel hangolják a népet, de ha igazán hívei saját vallásuknak, csak örvendeniük kellene, mert a kat. egyház csak így pusztulhat el, ha magát napról-napra beszennyezi, isteni fenségéből kivetkőzve, az utca sarában fetreng. Sima Ferenc indítványát fogadja el.

Tisza István: T. Ház! Nem volt szándékom a jelen vitában felszólalni de az előttem szólott t. képviselő úr egypár állítását mégsem hagyhatom szó nélkül. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azt, hogy a t. képviselő úr mennyire tárgyilagosan, mennyire a tényeknek megfelelően járt el felszólalásában, tán legjobban illusztrálhatja, azon körülmény, hogy Magyarország rendes bíráit Nero szolgálival hasonlította össze. *(Nagy zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem ezt mondta! Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.)*

Várady Károly: Ez a tárgyilagosság!

Elnök: *(Csenget.)* Figyelmeztetem Várady Károly képviselő urat, hogy ne szakítsa félbe a szónokot. *(Mozgás a jobboldalon. Zaj.)* Csendet kérek.

Tisza István: Ezt a törvényt nem kivételes bíróság fogja végrehajtani, hanem az ország rendes törvényszékei. Minden olyan vád és támadás tehát, amely az ezen törvényt végrehajtó bírói közegek ellen irányul, ez ország rendes törvényszékei, ez ország egész bírói kara ellen irányul *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* és én csak mélyen elszomorodva láthatom azt, hogy még egyes politikai pártok élén álló férfiakat is annyira elragadhat a szenvedély, hogy Magyarország törvényes bíróságait nem kímélik meg ilyen kifakadásoktól. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Olyat senkisé mondt! Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* A t. képviselő úr elmondja azt,... *(Mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.)*

Elnök: *(Csenget.)* Kérek csendet itt a baloldalon!

Tisza István: ... hogy ez országban a katolikus klérusban izgatottságot, elkeseredést keltett az, hogy üldözésnek volt kitéve. Hát méltóztassék nekem megengedni, s ha nem fogad el engem illetékesnek c kérdés elbírálására, aki nem tartozom a

római katolikus egyház tagjai közé, talán el fogja fogadni azt, kit ezen a téren mindnyájan kompetensnek ismerhetünk el. gr. Apponyi Albert bizonyosságát, aki határozottan kijelentette itt e Házban, — egy alkalommal (42) már szóserint felolvastam nyilatkozatát, — hogy az egyházpolitikai akcióban, hogy a kötelező polgári házasságban semmi a római katolikus egyházra nézve sérelmes dolog nincsen. (*Mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!*) Legenyhébb kifejezéssel szólva, (*Zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Utáljuk! Halljuk! Elnök csenget.*) tévedésben vannak azok úgy itt e Házban, mint a Házon kívül, kik az egyházpolitikát, mint az egyház jogait és érdekeit fenyegető, az egyházra nézve sérelmes akciót tüntették elő, és amikor kitört a harc, midőn az egyik oldalról is, a másik oldalról is történhettek egyes szenvedélyesebb felszólalások, — engedjen meg a t. képviselő úr, a magyar közéletnek és a magyar sajtónak komolyabb és hivottabb tényezői részéről soha a római katolikus klérus jogos önértében, jogos helyzetében megtámadva nem lett. Nyugodtan hiva tkozhatom az egész egyházpolitikai küzdelemre; annak összes komolyabb elemei megküzdöttek ezen harcot anélkül, hogy egy pillanatra is megfélekedtek volna arról a tiszteletről, melyet a római katolikus klérus mindaddig, amíg egyházi és hazafias kötelességét teljesíti, mindnyájunktól joggal megkíván. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) His ha a t. képviselő úr ezt a szakaszt üldözési törvénynek nevezi el, kérem, nézze meg, mit üldöz ez a .szakasz? Üldözi-e az egyház férfiainak hivatásszerű, jogszerű működését? Üldözi-e az ő részvételüket a nemzet alkotmányos életében? Egyáltalában nem. Ez a szakasz semmi irányban nem érinti sem a papság egyházi működését, sem honpolgári jogai gyakorlása közbeni szabadságát. Ugyanazon szabad mozgás bízót ösít tátik a papság tagjainak ezen törvény meghozatala után is, mint a haza bármely más polgárának; (*Ellentmondások a bal- és szélsőbaloldalon.*) de igenis érint olyan jelenségeket, amelyek fel kell hogy háborítsák az embert, mint magyar embert és fel kell hogy háborítsák az embert, mint vallásos embert.

A t. képviselő úr azt mondja, hogy ezeket a jelenségeket ő is helyteleníti, de azon felszólítással fordul e Ház nem római katolikus tagjaihoz, hogy mi örüljünk ezen véleményeknek, mert hiszen ha így viseli magát a római katolikus papság, el fog pusztulni a római katolikus egyház. (*Ellentmondások a bal- és szélsőbaloldalon.*) Ezen szavakkal mondta, hogy: „el fog pusztulni“. (*Úgy váám! Úgy van! d jobboldalon.*) Hát, t. Ház, az ilyen nyilatkozatokban nyilvánul a középkor sötét szelleme, (*Derültség a szélsőbaloldalon.*) és azt a gondolkozásmódot, mintha ma Magyarországon bármely egyház kebelében csak egyesek is akadnának, akik vallásos érzületüket abban keresik, hogy a többi egyházak elpusztulását kívánják: ezt a gondolkozásmódot a leg-

határozottabban el kell ítélnem. (*Helyeslés jobb felől. Mozgás a szélsőbaloldalon.*) Igenis, mindenki, aki vallásos ember, kell hogy ragaszkodjék a saját vallásához és kell hogy tisztelje a mások vallását (*Helyeslés jobbfelől.*) és kell hogy tisztelje azt a nemes, erkölcsi és humanitárius működést, melyet minden vallásfelekezeten kifejtene kell és éppen azért egy vallásos ember előtt sem lehet közönyös az, hogyha az ország legrégebb, legnépesebb és legtekintélyesebb egyházának szolgálai megfelelnek haza és egyház iránti kötelességükről, szent hivatásukról és sárba rántják a vallásnak szent fegyvereit. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy mozgás a szélsőbaloldalon.*) Ez ellen tiltakozunk akkor, mikor ezt a szakaszt megszavazzuk, amelyhez én teljes készséggel hozzájárulok. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.*)

E felszólaláshoz csak annyit kívánok megjegyezni, hogy gr. Apponyi Albert fentebb (hivatkozott nyilatkozatát Tisza István 1895 február 28-án mondott beszédében (42) olvasta fel szószerint. Tisza akkor Apponyinak 1892 november 25. nevezetes beszédéből idézett, annak igazolására, hogy a polgári házasság az egyház érdekeit nem sérti. Ezen felszólalásából is kisugárzik az őt annyira jellemző mély erkölcsi komolyság az élet nagy és kis dolgaiban.

Ugron Gábor röviden reflektál Tisza észrevételeire s azt bizonyítja, hogy Tisza az ő állításait az elsőtől az utolsóig elcsavarta.

Tisza István: T. Ház! Legyen szabad igen röviden kijelentem, hogy a t. képviselő úr beszédében, ha nem egyszer, hát legalább is húszszor mondta, hogy a katolikus egyházat az üldözés izgatta fel és keserítette el. Másodszor szóról-szóra azt mondta, hogy azért örülünk mi ilyen jelenségeknek, mert a katolikus egyház csak így pusztulhat el. Ezt azonnal feljegyeztem szóról-szóra és ezt a képviselő úr nem olvasta könyvből, hanem beszédében mondta.

Ezt kívántam megjegyezni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A 1(19. § változatlanul fogadtatott el. A kúriai bíraskodási javaslatnak részletes vitája június 19-én véget ért. A törvényjavaslat további vizontagságos sorsáról csak annyit, hogy a főrendiház módosításai, az országgyűlés feloszlata és egyéb akadályok miatt csak 1899-ben — Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt létrejött pártközi megegyezés alapján lényegileg az 1896-iki képviselőházi szövegben — sikerült végre törvénybe iktatni a képviselőválasztások feletti bíraskodás új rendjét. (1899:XV. t.-c.)

A képviselőház a június végén bekövetkezett nyári szünet után szeptember első felében még a bűnvádi perrendtartásról szóló törvényjavaslatot (1896:XXXIII. t.-c.) tárgyalta le, 1896. okt. 5-én pedig a király a maradandó emlékü 1892/97. évi országgyűlést feloszlatta. Tehát ez is idő előtt múlt ki. mint közvetlen előde. Ennek az országgyűlésnek — mint a feloszlató királyi trónbeszéd is megállapítja — programmszerűleg a közigazgatási reformot kellett volna megalkotnia s, ime, a közbejött körülmények folytán uralkodó csillagzata az egyházpolitika lön.

AZ 1896/1901. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

52. 1897 febr. 6. országos ülés. — Szepes vármegye közönsége stb. kérvénye a házszabályok módosítása tb. (Napló, III. k., 213.1.)
Az 1896. Bánffy-féle választások.

Az új országgyűlés 1896 nov. 23-ára hivatván össze, az általános választások október végén indultak meg. Az okt. 28-tól nov. 5-ig lezajlott választások (az ellenzék szemében hírhedtté vált Bánffy-féle választások*) részletes eredménye a Nemzet 1896 nov. 6. reggeli kiadásának mellékleté-
IHMI közölt adatok szerint a következő volt:

	nyert	vesztett	
a szabadelvű párt	81	17	kerületf.
a nemzeti párt	8	39	„
a Kossuth-párt	16	22	„
az Ugron-párt	4	34	„
a néppárt	21	1	„

Megválasztottak:

szabadelvű párti	282
nemzeti párti	37
pártonkívüli	10
Kossuth-párti	42
Ugron-párti	7
pártonkívüli függetlenségi	3
néppárti	21

* Gr. Apponvi Albert (Emlékirataim, I., 235—6. lapján) ezekről a választásokról egyebek között a következőket írja: „Akinek emlékezése odáig visszanyúl, tudja, hogy a hírhedtté vált Bánffy-féle választások hatósági erőszak és korrupció tömeges alkalmazása tekintetében mindent felülmúltak, amit addig valaha tapasztaltunk. Ezt csak akkor tagadták, a küzdelem hevében és a győzelem mámorában, szabadelvűpárti részről; később mindenki elismerte, úgy hogy erről az akták le vannak zárva.” Művének egy koiábbi részében (116. l.) a választási korrupció történetéről szólva, úgy véli, hogy a korrupció (a kormánypárti kassza intézményéből táplálkozván) „az 1910. évi választásoknál tetőpontját érte el”. így volt-e csakugyan? Ennek vizsgálatába e helyen nem bocsátkozunk. (Két évvel az 1896. választások után I. Tisza István idevágó nyilatkozatát a 72. sz. a.)

A szabadelvű párt tehát nagy választási győzelmet aratott. Az ellenzék táborából csupán az új néppárt (42) ért el — és pedig igen jelentékeny — számbeli gyarapodást. Hiszen a múlt országgyűlésen csak egyetlen egy tagja volt a képviselőházban, most pedig ez a szám egyszerre 21-re emelkedett. Legerősebb vereséget szenvedett az egyházpolitika-ellenes Ugron-párt és nemzeti párt. Viszont a függetlenségi párt liberális szárnya, a Kossuth-párt, létszámát körülbelül megtartotta. Ennek magyarázata gyanánt mind a válaszfelirati, mind az azt követő költségvetési vitában ellenzéki oldalról ismételten felhozták, hogy a választási hadjárat idejére a szabadelvű párt és a Kossuth-párt között egymás támogatására irányuló megállapodás jött volna létre. Azt az egyet Apponyiék is elismerték, hogy a szabadelvű párt „aritmetikai diadal“-ábau — a korrupció és erőszak fegyvereinek mértéktelen felhasználásán kívül — egyházpolitikai sikereinek is része volt.

Tisza István ezúttal a biharmegyei ugrai kerülettől nyert mandátumot.

Az új országgyűlést megnyitó nov. 26. trónbeszéd a közeljövőben megoldandó nagyfontosságú feladatként jelzi a Magyarország és Ausztria közötti gazdasági viszony újabb szabályozását (48) és a közigazgatás újjászervezését, amelynek „fogantatba vételét és sikeres végrehajtását az ország érdeke immár parancsolólag követeli“.

Az érdemleges munka dec. 7-én kezdődött. Noha a számban erősen megfogyott ellenzék minden erőszakra kész mélységes elkeseredéssel jött a parlamentbe, ennek ellenére az indennitási és az újoncmegajánlási javaslatot egv-egy ülésen simán elintézték, úgy, hogy dec. 11-én már megnyílhathott a válaszfelirati vita. Természetes, hogy ennek a 10 napig (dec. 21-ig) tartó vitáinak, valamint az 1897. évi költségvetés utána következő általános vitájának uralkodó főtémája: a kormány választási visszaélései; bő anyagot szolgáltatva az ellenzék panaszainak. „Ha most elolvasom (írja Apponyi Emlékiratainak 237. lapján) azt a beszédet, amelyet ennel a felirati vitánál elmondtam, alig ismerek magamra, annyira megszö, éles és szenvedélyes volt annak hangja. El lehet képzelni, hogy milyen hangnemből beszélt Ugron Gábor“. Mint később látni fogjuk, az ellenzék az ezen országgyűlés folyamán szinte rendszerré vált obstrukció erkölcsi igazolása végett a választási visszaélésekre hivatkozott.

A költségvetés általános tárgyalása 1897. jan. 12-től mindössze jan. 20-ig tartott. Jan. 21-én kezdődött a részletes tárgyalás és febr. 0-án már a belügyi költségvetéssel is végeztek. Ugyanezen az ülésen a Ház a kérvények (írom. 70. sz.) tárgyalására tért át.

Következett Szepes vármegye közönsége, Esztergom vármegye közönsége, Arad város közönsége és Ternes vármegye közönsége kérvénye a házszabályok módosítása tárgyában.

Az 1889. nagy véderóvitánál mutatkozó (10), majd különösen a itöz-igazgatás államosításáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor 1891-ben kitört „beszédés obstrukció“ (24.) visszahatásaként oly hangok emelkedtek a közvéleményben, amelyek odairányultak, hogy a parlament munkaképességét a szólásszabadság korlátozása árán is meg kell menteni; hogy a parlamenti szólásszabadság bizonyos fokú korlátozása kisebb sérelem, mintha a szólásszabadsággal való visszaélés következtében a parlamenttekintélye süllyed. Ettől eltékelve, azok a házszabályok, amelyek uralma alatt lehetséges volt pl. az az abszurdum, hogy a Ház másnap határozhas-

son afölött, vájjon előtte való nap mi történiük (35.); azok a házszabályok, amelyeknek nem egy része szabatosításra és módosításra szorult: az ilyen házszabályok valóban nagyon is megérették a gyökeres korszerű reformra. Ez a tény eléggé megmagyarázza, hogy az imént említett törvényhatóságok (és már előbb Sopron vármegye közönsége) felirati Im: kérték a házszabályok módosítását.

Köszeghy Sándor a kérvényi bizottság nevében előadja, hogy Szepes és Esztergom vármegyék a házszabályok olyértelmű módosítását kérik, hogy ezáltal a viták gyakrabban előforduló túltengésének lehetőleg eleje vétessék és ezt esetleg éjjeli ülések elrendelésével óhajtják elérni. Míg Arad város és Temes vármegye Sopron vármegyének annakidejében nevezetessé vált feliratához csatlakoznak, amely a szólásszabadságnak valamely úton-módon való korlátozását kívánja életbeléptetni. A kérvényi bizottság javaslata az, hogy a kérvények adassanak ki az összkormányának.

Lukáts Gyula szerint a világ összes művelt államaiban nem találunk hasonló esetet, hogy akár törvényhatóságok, akár egyesek megpróbálták volna a szólásszabadságot béklyók közé szorítani; hiszen a szólásszabadság a mai szabadelvű, demokratikus korszaknak egy olyan kiegészítő része, amellyel szakítani nem lehet; sőt minden állam a szólásszabadság minél teljesebb biztosítására törekszik. Nálunk pedig egy bizonyos idő óta egyes Törvényhatóságoknak nem tetszik, hogy az országgyűlésen az ellenzék talán erősebb kritikát gyakorolt a kormány eljárása fölött, mint az előző időkben Kapta magát tehát néhány törvényhatóság és beküldte jókedvében ezeket a kor szellemével ellenkező, nevetséges kérvényeket. A kérvényi bizottság javaslatával szemben indítványozza, hogy e kérvények tétessenek az irattárba.

Kossuth Ferenc úgy találja, hogy a házszabályoknak módosítását kérni: messze túlmegy az állampolgárokat megillető kérvényezési jog határain. A Ház beléleti függetlenségénél fogva szuverén szabadsággal határoz tárgyalási rendje fölött. A házszabályok módosítása kívül esvén a kérvényezési jog körén, e joggal való határozott visszaélés az olyan kérvény, mely a parlamenti szólásszabadság korlátozására irányul. Pártolja Lukáts indítványát.

Győry Elek és Thaly Kálmán hasonló értelemben nyilatkozik. Győry azt is kifogásolja, hogy a kérvényi bizottság javaslata szerint a kérvények az „összkormányának“ adassanak ki. Mert törvényeink ezt a kifejezést nem ismerik, amely (Thaly K. szerint) — tekintettel a Pécsben székelő közös minisztériumokra, — félreértésekre is szolgáltatathatna okot. Viszont Perczel Dezső belügyminiszter és Gajáry Ödön a kérvényi bizottság javaslatát támogatja. Utóbbi azon módosítással, hogy a kérvények a miniszterelnök vitéjén a „kormányának“ adassanak ki.

Tisza István — politikai pályájának kezdetétől fogva (10., 24., 25. és 31.) — abban az alapvető meggyőződésben lévén, hogy a parlament tekintélyének sértetlen megóvása Magyarországon a nemzeti lét vagy nemlét kérdése, természetesen hozzájárul a kérvényi bizottság javaslatához.

Gr. Tisza István: T. Ház! Én szemközt ülő képviselőtársaimat csak röviden kívánom figyelmeztetni arra, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy ma már a magyar parlament az egyedüli hely tudtommal a világon, ahol mindeddig lehetséges volt a szólásszabadságot minden korlátozás nélkül fenntartani. Minden más parlamentben

hozattak be a szólásszabadsággal üzőt visszaélések megakadályozására hivatott rendszabályok, s ott, ahol a parlamentarizmus legerősebben össze van nőve a nemzeti étellel; ott, ahol a parlamentarizmusnak klasszikus talaja van: Angliában, a legmesszebbmenő intézkedések történtek. Szomorú kényszerhelyzet vitte bele mindazon parlamenteket, ahol szabadságszerető emberek ültek, ilyen intézkedések meghozatalába. És én azt hiszem, hogy minket is csak egy szomorú kényszerhelyzet vihetne arra, hogy c tekintetben a magyar parlament tradícióival szakítsunk. (*Helyeslés jobb felől.*) De ha ez a szomorú kényszerhelyzet — amit ne adjon Isten — beállana, akkor egyszerűen azzal kell tisztába jönnünk, kívánjuk-e megőrizni a parlament tekintélyét, kívánjuk-e biztosítani azt, hogy a parlament megbízatásában eljárjon, kötelességét teljesítse és ami Magyarországon azzal egyértelmű, kívánunk-e mint magyar nemzeti állam fennállni és van-e bennünk elég erkölcsi bátorság a visszaélések megakadályozására hivatott intézkedések ódiomát elviselni. (*Helyeslés jobbfelől.*) Ismétlem, hogy csak egy szomorú kényszerhelyzet vihetne minket ezen elhatározásra és hogy mindnyájan melegen óhajtjuk, hogy ne kerüljünk bele ebbe a kényszerhelyzetbe. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

És éppen ezen szempontból gondoljuk meg mindnyájan, hogy a szólásszabadságot csak azok veszélyeztetik, akik e joggal visszaélnék és kövessünk el mindnyájan, — és teljes készséggel elismerem, hogy a legutóbbi időben erre minden jel meg is volt. — mindent, ami módunkban van, hogy ezen visszaélések többé elő ne forduljanak. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ha a múltnak bizonyos jelenségei komoly aggodalmakat ébresztettek e tekintetben és lia ezen aggodalmak nyilvánultak már egyes törvényhatóságok kérvényezési jogának gyakorlásában,...

Endrey Gyula: Kommandóra. (Zaj és mozgás jobbfelől.)

Tisza István:... ebből ne vonjunk le egyéb konzekvenciákat, ezért ne a kérvényezőket tegyük felelőssé, de a múltnak azon egyes jelenségeit, amelyek — bizonyára nem szándékosan — éppen a korlátlan szólásszabadság fentartása szempontjából komoly veszélyt rejtettek magukban. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Ezt kívántam megjegyezni, különben hozzájárulok a kérvényi bizottság javaslatához. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

A Ház a kérvényi bizottság javaslatát Gajary Ödön módosításával fogadta el.

53. 1897 február 9. országos ülés. — Az 1897. évi kereskedelmiügyi költségvetés folytatólagos tárgyalása. — Polémia Kossuth Ferencsel a gazdasági kiegyezési tárgyalásokkal kapcsolatban. Az ipari munkáskérdés: munkásjóléti intézmények szüksége; az angol és a német rendszer; a munkásbiztosítás helyes alakja; a munkás-

54. lakások ügye; Baross Gábor emléke; a betegsegélyző törvény erendőd hibája és revíziójának szüksége; a munkások önkormányzatának gazdasági és politikai előnyei. (Napló. III. k., 258—265. 1.)

A kereskedelemügyi tárca 1897. évi költségvetésének tárgyalása 1897 február 8-án kezdődött.

Kossuth Ferenc abból indul ki, hogy helyes vám- és kereskedelmi politikát csak Ausztriától függetlenül űzhetünk. Míg az ország örendelkezési jogát gazdasági téren vissza, nem nyeri, addig csak kompromisszumok jöhetnek létre Ausztriával, melyek sohasem jelentik valamely jognak az érvényesítését, hanem mindig csak valamely jognak átengedését. Már pedig a folytonos jogfeladás az anyagi téren az országot előbb-utóbb koldusbotra juttatja. A hibás alap folytán vámpolitikánk kezdettől fogva téves, mert teljesen lehetetlen összeegyeztetni egy iparos és egy mezőgazdasági állam érdekeit, hacsak nem úgy, hogy a két állam elégedjék meg azzal, hogy állandóan és változatlanul egymás termékeinek fogyasztója maradjon. Ebben az állapotban Magyarország mindig a vesztőfél és kiaknázott gyarmat marad. Mert a jelenlegi helyzetben a magyar termények kizártnak mindenütt a világpiacról és Magyarország az osztrák fogyasztó piacra van utalva. Ennek az a következménye, hogy az osztrák piac határozza meg a magyar termények árát. Ennek a piacnak pedig érdekében lévén a magyar termények árát levern, nemsokára oly alacsonyakká lehetnek az árak, hogy még a termelési költségeket sem fedezik. Hogy Magyarország és Ausztria egymás terményeinek csaknem kizárólagos fogyasztására van utalva, bizonyítja az a tény, hogy Ausztria a mi terményeink 77%-át fogyasztja el, mi pedig Ausztria terményeinek 81%-át. És a statisztikai adatok azt is mutatják, hogy az osztrák piac mindinkább igyekszik lenyomni terményeink árát, hogy olcsón vehesse meg feldolgozás végett. Ausztria döntő befolyásának tulajdonítható, hogy oly kereskedelmi szerződések jönnek létre, amelyek következtében gabonaneműekben a behozatal erősen emelkedett. Az ipari cikkek terén is egyre romlik kereskedelmi mérlegünk. Harmincéves tapasztalat azt bizonyítja, hogy a kereskedelmi szerződések megkötésénél mindig az osztrák ipar támogatása a főszempont; ezért igen természetes, hogy minden egyes kereskedelmi szerződés, mely eddig kötöttet, mind Magyarországnak kárára volt, de hasznára egy sem. Míg az ország terményeinek ára folyton csökken és így a közjövedelem folyton apad, addig azt látjuk, hogy a földadó 1867 óta 22 millió forintról 36 millió forintra emelkedett. A hibás kereskedelmi politika az oka annak is, hogy országunkból a pénz kivándorlása egyre nyugtalanítóbb mérveket ölt, a behozatal a kivitellel szemben egyre emelkedik. Az általános vámtarifának tételeit annak idején oly helytelenül állapították meg és oly régen nem revideálták, hogy magából ebből óriási kár háramlik Magyarországra. Nekünk életérdeünk, hogy védve legyünk a külföldi gabonaneműek beözönlése ellen, ezzel szemben éppen mi vagyunk gyengeségünk folytán az az ország, mely a legalacsonyabbra szállította le a gabonaneműek vámját. ahelyett, hogy a legmagasabbra emelte volna. A magyar országgyűlés kötelessége, hogy a magyar termékek árának növekedését előmozdítsa és gátat vessen annak az áramlatnak, mely az osztrák ipar érdekében a magyar termények árát akarja levern; nagy mulasztás tehát az, hogy

az általános vámtarifa megváltoztatására már igen régóta nem gondoltak.

Február 9-én szólal fel Tisza István. Beszédének bevezető részé-
ljen Kossuth Ferencnek a gazdasági kiegyezéssel kapcsolatos fejtege-
téseit teszi bírálat tárgyává, különös tekintettel arra, hogy az 1897.
év végén lejáró vám- és kereskedelmi szerződést a magyar kormány
1896 decemberben felmondta és megújítása iránt már előzőleg tárg-
yalások folytak az osztrák kormánnyal. (48.) Beszédének tulajdonké-
peni célja az volt, hogy az ipari munkáskérdésre hívja fel a Ház figyelmét.
A betegsegélyezési törvény (19) általános tárgyalásakor kifejtett nézeteivel
összhangban az ipari munkások sorsának javítására szolgáló eszközöket
keresi. Hirdeti a szociáldemokrácia fenyegető veszélyeinek leküzdése érde-
kében is: a munkások összes jogosult érdekeit felölelő erős munkás-
egyesületek alakulásának szükségességét; a német mintájú állami szo-
cializmussal szemben a munkásjóléti intézmények terén az önkor-
mányzati szabadság elvének lehetőleg széleskörű alkalmazását, ezzel
kapcsolatban az ipari betegsegélyezési törvény (1891:XIV. t.-e.) ily
irányú reformját. A munkásosztályt az önkormányzat nevelő hatása
alá kívánja helyezni s ily módon — a magyar nemzet életerős fejlődésé-
nek követelményeként — lépcsőről-lépésre bevonni a politikai életbe.
Tisza István tehát a valódi demokrácia természetes előfeltételeit igyek-
szik megteremteni. Úgy itt, mint életének későbbi szakában¹ a fejlett
szociális érzésen és élénk felelősségérzeten alapuló, az erkölcsi erők-
ben élő fokozatos demokratikus haladás lelkes szószólója.

Gr. Tisza István: T. Ház! Mai felszólalásom tulajdonképpen
célját az képezi, hogy egy, a napi politikától távolabb álló kérdésre
hívjam fel a t. Ház figyelmét. Mielőtt azonban ehhez hozzáfog-
nék, méltóztassék megengedni, hogy lehető rövidséggel foglal-
kozzam némely dolgokkal, amelyeket Kossuth Ferenc t. képviselő-
társam tegnapi beszédében mondott. (*Halljuk! Halljuk.*) Teszem
ezt már csak a parlamenti ildomosságból kifolyólag is, de tennem
kell azon korlátozással, hogy azon kérdések lényegével, amelyek
az Ausztriával függőben levő alkudozás tárgyát képezik, jelenleg
ne foglalkozzam, mert én azt gondolom, hogy a tárgyalások mai
stádiumában teljesen jogos és logikus dolog foglalkozni e kérdé-
sekkel azoknak, akik e tárgyalásokat megghiúsítani próbálják,
megteszik ezt azért, mert az ország érdekét így vélik szolgálhatni.
De nekünk, akik azt óhajtjuk, hogy mindkét szerződő félre nézve
kielégítő megoldás jöjjön létre, nekünk ma nem lehet feladatunk
ezen függőben lévő kérdéseket megbolygatni. (*Helyeslés a jobb-
oldalon.*)

De azért vannak egyes, a kiegyezéssel kapcsolatos megjegy-
zései a t. képviselőtársannak, amelyeket szó nélkül nem hagy-
hatok. Mindenekelőtt egy közbeszúrt adatára a t. képviselő úrnak

¹ L. összes munkáinak I. k., 199—227. lapján lévő két választójogi tanul-
mányát (A választójog reformja és az ipari munkások. A választójogi reform
küszöbén.), valamint Kényszerbiztosítás és önkormányzat című cikkét. (582—
589. l.)

legyen szabad rövid észrevételt tennem. T. képviselőtársam azt mondja, hogy a földadó 1867-től 1896-ig 22 millió forintról 36 millió forintra emelkedett.

T. képviselőtársam itt kettős tévedést követ el; mert először is elfeledi azt, hogy 1867-ben a földtehermentesítési járulék a költségvetésből kiszakítva egész külön mutat tat ott ki, másfelől megfelelkezik arról, hogy a határőrvidék polgárosítása késői következtvéen be, a határőrvidéki adók az 1867-iki költségvetésben egyáltalában, nincsenek benne. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Já most figyelembe veszem a földtehermentesítési járulékot, amely az 1867-iki földadóra kiszámítva 8,300.000 forintot tesz ki, akkor a földadó és földtehermentesítési járulék címén 1867-ben már 30,681.000 forint adóteher volt a földbirtokos-osztályon, a határőrvidék nélkül; s ha ehhez hozzáveszem a határőrvidék terheit, azt látom, hogy 1867-től 1896-ig elenyésző csekélységgel nöhetett a földadónak egész összege. De azt hiszem, hogy tévedést követünk el akkor is, ha ezen tételt kiszakítjuk a költségvetésből és szemet hunyunk költségvetésünk egész fejlődése előtt s figyelmen kívül hagyjuk, mennyire szaporodtak azon állami szolgáltatások, azon állami teljesítmények, amelyek e földbirtokosok érdekében ma történnek és elfelejtjük azt, hogy a 67-iki zárszámadás tanúsága szerint az összes bevétel 113 millió forint, az összes egyenesadók összege 33 millió forint, tehát. 1867-ben az összes egyenesadó terhének kétharmadrészét és az összes állami bevételeknek 25.4%-át a földadó képviselte; ma pedig az összes egyenesadók 109 millióra emelkedtek, költségvetésünk egész összege pedig 500 millió körül jár, úgy, hogy ma földadó címén az egyenesadók 32.2%-a folyt be, összes költségvetésünknek pedig a földadó nem 25.4, hanem csupán 7%-a képviseli.

Ezen körülményeket mind figyelembe véve, úgy gondolom, nem sokat fog bizonyítani a földbirtokos-osztály nagyobb megterhelhetése mellett azon körülmény, hogy ma talán 2—3 millió forinttal nagyobb a bevétele az államnak földadó címén, mint volt 1867-ben.

De tovább megyek, t. képviselőház. *(Halljuk! Halljuk!)* T. képviselőtársam kifogásolja az összes kereskedelmi szerződéseket és azt mondja, hogy „minden egyes kereskedelmi szerződés Magyarországnak kárára volt, hasznára egyik sem“. Csak a történeti igazság kedvéért legyen szabad t. képviselőtársam figyelmét a Németországgal kötött kereskedelmi szerződésre, talán valamennyi közt a legfontosabbra fölhívnom, ahol határozottan az osztrák iparnak kellett áldozatokat hoznia, az ipari védvámokat kellett leszállítanunk, hogy nyersterményeink számára kedvezményeket eszközöljünk ki Németország részéről. Nekünk nem szabad a kereskedelmi szerződések egész rendszeréből kiszakítanunk azokat, amelyek a keleti országokkal kötettek, ahol a dolog

természeténél fogva a mezőgazdaságnak kellett áldozatot hoznia az ipar-érdekek javára. Terjessze ki t. képviselőtársam figyelmét azon kereskedelmi szerződésekre is, amelyek az ellenkező relációban kötettek és melyek ezen áldozatokért viszontszolgáltatást, ellenengedményeket biztosítottak részünkre.

És ha t. képviselőtársam megütközik azon, hogy a cereáliákban, a gabonaneműekben az ország bevitel is emelkedést mutat föl, legyen szabad öt arra figyelmeztetnem, hogy a különböző cereáliák szerepe és fontossága egészen különböző természetű és egymással össze nem tévesztendő. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Így például nem szabad nekünk a búzaforgalommal egy kalap alá venni a tengeriforgalmat. Igen jól tudjuk, hogy fájdalom, nem a legutolsó időben, — amire még visszatérek, — hanem a közelmúlt néhány esztendejében a tengeri forgalma határozottan passzív irányzatot követett és korábbi kiviteli többletünket elég jelentékeny beviteli többlet váltotta föl. De mit mutat ez, t. képviselőtársam? Mutatja az állattenyésztésnek és hizlalásnak nagyobb arányban való föllendülését; mutatja azt, hogy nagymennyiségű tengeri fogyasztás állott be a belföldön és így az elfogyasztott tengerinek jelentékeny része kivitt állataink értékében, a fokozott, intenzívebb gazdaságnak megfelelő magasabb értékében nyert visszatérítést. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Fájdalom, a legutóbbi időben ez a kép a sertésvész folytán megváltozott, his ha t. képviselőtársamat aggasztotta a tengeriforgalom azon változása, most azon kétes örömben részesülhet, hogy konstatálhatja azt, hogy tengeribevitelünk nincsen és talán némi tengerikivitelünk van. Én azt hiszem, hogy a korábbi jelenség volt az örvendetes, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* és hogy tengeriforgalmunknak mai aktívabb állapota nem javulás, de az állategészségügy terén beállott katasztrófa szomorú következménye. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

De vegyük a búzaforgalmat. Ha a mi búzaforgalmunk vesztett aktivitásából, az szomorú jelenség volna abban az esetben, hogyha az termelésünk csökkenésére mutatna; de határozottan örvendetes jelenség, amint a belfogyasztás emelkedést mutat. Örvendetes jelenség egyfelől azért, mert a fogyasztási képesség emelkedése magában véve a vagyonosság emelkedésének a legbiztosabb jele, de örvendetes, speciálisan a gazda szempontjából azért is, mert tűrhetőbb, kielégítőbb árakat búzánk számára csak akkor remélhetünk, ha a kiviteli többlet búzánkban teljesen megszűnik, ha a közös vámterület fogyasztó és nem kivivő piac leend. *(Úgy van! jobbfelől.)*

T. képviselőtársam a kereskedelmi mérleg kérdését is belevonta beszédébe. Felhossa a kivitel és bevitel adatait azon glossza kíséretében, hogy mindaz, ami a kivitel csökkenésére mutat, veszteség, mindaz, ami a bevitel csökkenésére mutat,

nyereség az országra nézve. Felállítja azt a tételt, hogy annyit veszít egy gazdasági terület, amennyi beviteli többlete van, hogy annyi pénz vándorol külföldre egy területről, mennyivel többet hoz be, mint amennyit kivisz. Bocsánatot kérek t. képviselőtársamtól, oly alaposan és kimerítőleg, tekintettel a Ház idejének becsére, nem foglalkozhatom ezen kérdéssel, amint szeretném, mert hiszen a nemzetgazdaságtan alapigazságaiból kellene egy hosszú és unalmas pertraktációt tartanom, hogy e tekintetben t. képviselőtársamat felvilágosítsam. Már pedig azt hiszem, a magyar parlament tagjainak túlnyomó többsége nem szorul rá, hogy a nemzetgazdaságtan rég ismert a lap iga/sóeiról kitaníttassék. *(Tetszés jobb felül.)*

Egész röviden és egyszerűen azt jegyzem meg tehát, hogy először is a kereskedelmi mérleg a fizetési mérleggel abszolúte nem egyértelmű, tehát a kereskedelmi mérleg magában véve nem bizonyít semmit arra nézve, hogy pénz jön-e be, vagy megy ki egy gazdasági területről; de másodsor és mindenekelőtt bátor vagyok utalni arra, hogy egy ország vagyonosodására nézve a döntő faktor nem az, hogy mit hoz be és mit visz ki, de az, hogy munkája által mennyit tenne! és ezen termelésnek mennyi részét fogyasztja el és tesz-e ebből félre, tőkésít-e, fordít-e tőkét a jövőre produktivitás fokozására? *(Úgy van! Úgy van! jobb-felől.)*

És én azt hiszem, t. Ház, hogy t. képviselőtársam nem sokkal szerencsésebb akkor sem, midőn a beviteli vámok fontosságát fejtegeti. Mert hiszen a t. képviselőtársam megütközik azon, hogy éppen mi, akik exportáló ország vagyunk, akiknek nyers-terményeinkből feleslegünk van, éppen azon cikkek vámjait nem emeljük kellőleg, amelyekből ezen felesleg jelentékeny. Én megfordítva képzelem az igazságot, t. képviselőtársam; én azt hiszem, hogy beviteli vámokat felállítani oly cikkekre, amelyekből a kiviendő felesleg nagyon jelentékeny, egyszerűen szemfényvesztés; oly cikkeknel, melyeknek a kiviendő mennyisége aránylag csekély, már részben bír hatással, teljesen azonban a beviteli vámok csak olyan cikkeknel érvényesülhetnek, amelyekből az illető területnek nem feleslege, de hiánya van, ahol tehát az áralakulásra a behozandó mennyiségek, amelyek a vámmal tényleg meg fognak terheltetni, lesznek irányadók. *(Úgy van! jobb-felől.)* Ez ismét egy elementáris igazsága a nemzetgazdaságtannak.

És ha én mindezek dacára egyetértek abban t. képviselőtársammal, hogy a vámtarifá revízióra szorul abban az irányban, hogy nyers-terményeink fokozottabb védelemben részesíttessenek, ehhez a következtetéshez az alapot nekem éppen azon körülmény nyújtja, hogy a monarchia, illetőleg a közös vámterület befogyasztása oly nagy arányokban emelkedett, hogy ma már igen

fontos nyers terménycikkeink fogyasztása túlnyomó részben a belföldön történik és hogy élhet bennünk a remény, hogy egy hosszú, de nem nagyon hosszú időszak alatt mind több és több oly nyersterményünk lesz, amelyből egész termésünk a közös vámterület területén fogyasztatik el. Ezen szempontból kiindulva óhajtom a vámtarifa revízióját. Hogy azonban ez mindeddig meg nem történt, a miatt szemrehányást — úgy gondolom — senki sem tehet; mert talán elkerülte t. képviselőtársam figyelmét, hogy vámpolitikánk a nemzetközi kereskedelmi szerződések által hosszú időre: 1902 végéig van lekötve; hogy szélmalomharcot vívtunk volna, ha az autonóm vámtarifában változtatásokat hoztunk volna létre, amelyek papíron maradtak volna és évek sorain keresztül semmi gyakorlati eredményt felmutatni képesek nem lettek volna. A mai pillanatnyi nehézséget is, t. Ház, éppen abban látom, hogy most, midőn Ausztriával a kiegyezési tárgyalások folynak, kézbe kell venni ezen kérdéseknek legalább principiális megoldását és hat év múlva beálló eseményekről kell gondoskodnunk. Ezen kérdés meritumát sem tartom olyanak, amellyel a nyilvánosság előtt célszerűen foglalkozni lehetne, de rá kellett utalnom e tárggyal kapcsolatban mint olyan kérdésre, amelynek gyakorlati megoldása rendkívül nehéz, de mellyel meg kell küzdenünk, mert nyers terményeink védvámmainak, mondjuk, az agrárius védvámoknak, felemelését a magam részéről is elkerülhetetlenül szükségesnek tartom.

Szabad legyen itt tiltakoznom azon felfogás ellen, amelyet, nagy sajnálatomra, hallottam t. képviselőtársam előadásában is, mintha tudniillik minden, ami a nyers termények árát leszállítja, mi a mezőgazdaságra sérelemmel jár, osztrák érdek volna és Ausztriától teljesített áldozat és Ausztriától követelt koncesszió lenne mindaz, ami a mezőgazdaság érdekében történik. Ha így állítják fel a thézist odaát Ausztriában, ahol lehet érdekük abban, hogy mindenért, ami a mezőgazdaság érdekében történik, ellenkoncessziót kívánjanak mi tőlünk, azt értem, ez az ő álláspontjukból tekintve logikus és ügyes dolog. De ez a thézis téves; hamis, vastag tévedést követünk el saját jogos érdekeink rovására, ha. azt mi akceptáljuk. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Először is nem ismerhetem el azt sem, hogy magának az osztrák iparnak érdeke volna oly nagyarányú lenyomása az áraknak, mely a mezőgazdák fogyasztóképességét, fizetési képességét alterálná. *(Úgy van! jobbfelől.)* Igen helyesen utalt rá t. képviselőtársam, hogy az osztrák kivitelnek több mint 80%-a irányul mifelénk, nagyon rövidlátó politika volna tehát az osztrák iparosérdekek részéről is, ha ezen legjobb, legbiztosabb vevőiket fogyasztói képességükben csorbítani akarnák. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől.)* De menjünk tovább; vájjon Ausztria valójában kizárólag iparral foglalkozó állam? Vagyonának,

jövedelmének, az osztrák népesség jólétének nem egy igen jelentékeny tényezője-e az osztrák földművelés is? És ha ma osztrák kormányfőik s az osztrák törvényhozás tisztán osztrák érdekek szempontjából foglalkoznak a követendő közgazdasági politika feladataival, nem kell-e nekik saját érdekükben arra a meggyőződésre jutniok, hogy ma ő náluk is a mezőgazdaság beteg, hogy önáluk is ezek a legakutabb bajok, hogy nekik tisztán osztrák érdekből kötelességük orvosszerekről gondoskodni, hogy saját mezőgazdaságukat az összeomlástól megvédjék. *(Úgy vem! jobbfelől.)* Ha iparkodnak ezt eltagadni, minket — bocsánatot kérek a triviális kifejezésért — balekül megfogni, ez az ő szempontjából ügyes, érthető dolog. De mi ne vállalkozzunk arra a szerepre, mi mondjuk meg kereken, hogy ne várják, hogy a gesztenyét ő helyettük kikaparjuk ia tűzből. Mindkét állam érdekében van. elsősorban, eminenter kötelessége ma a mezőgazdaság bajaival foglalkozni. Akkor, midőn a követendő vámpolitika megállapításáról beszélünk, az osztrák érdek éppen annyira parancsolja, mint a magyar érdek a mezőgazdasági szempontok méltányos figyelembe vételét. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Ezek után méltóztassék megengedni, t. Ház, hogy lehető rövid időre, mint már jelezni bátor voltaim, egy olyan kérdésre hívjam fel szíves figyelmüket, amely a napi politika szempontjából talán kevésbé érdekes, de amely, meg vagyok róla győződve, ez ország jövőbeli fejlődése szempontjából igen nagy horderővel bír. *(Halljuk! Halljuk!)* Ez az ipari munkáskérdés, vagy a szociális kérdés, de kizárólag az ipar terén. Öntudatosan választom külön ezen kérdést a mezőgazdasági munkásmozgalmaktól, mezőgazdasági szociálmustól, dacára annak, hogy bizonyos külső kapcsolat éppen napjainkban jött létre a két mozgalom között.* E kapcsolat tisztán külső, t. Ház, melyet nagyon ügyesen létrehozta a szociáldemokráciának nálunk is már szórványosan fellépett agitátorai azért, mert a magyar mezőgazdasági munkások elégtelenségében igen jó fejős tehenet láttak a saját agitacionális kasszájuk számára. De ha e mozgalmak eredetét, célját, viszonyait és megoldási módját kutatjuk, lehetetlen be nem látnunk, hogy igen mélyreható különbség van a kettő közt, hogy azokat egy kalap alá vonni, vagy ugyanezen eszközökkel megoldani egyáltalában nem lehet.

Joggal hallottuk ebben a körben is nem régen hangoztatni, hogy talán a következő évtizedek, a jövő század legpregnansabb feladata e kérdések megoldása lesz. Aláírom e tételt én is, bár megvallom, fantáziám nem ragad el annyira, hogy azt képzeljem, hogy bizonyos szocialisztikus álmok, bizonyos, a mai tár-

* L. az (55.) sz. a. 2. jegyzetet.

sadalmi rend felforgatására menő javaslatok körül folyjanak le a küzdelmek. Úgy gondolom, amíg az emberi természet alapján meg nem változik, addig a magánvagyon és a magántőke fogja képezni a termelés, az anyagi jólét egyedüli biztos alapját, addig minden olyan terv és törekvés, mely ennek megváltoztatására irányul, mely legalább is a termelésben felhasznált tőkére nézve bizonyos kollektivista, szempontot állít fel: merő utópia lesz, mely liú ábrándokra és esetleg ártatlanul kiontott vérre vezet.

Azt hiszem, hogy beláthatatlan időnkig más társadalmi rend nem képzelhető, minthogy a tőke a társadalom egyik részének magántulajdona marad, minthogy lesznek a társadalomban igen kevesen, kik kizárólag tőkéjük kamatjövödelméből élnek, lesznek nagyon sokan, — és remélem, hogy ezek száma szaporodni fog — kik részben munkájukból, részben tőkéjükből élnek, a társadalom nagy többsége azonban elsősorban a jövőben is munkájára lesz utalva a megélhetés szempontjából.

Azt hiszem tehát, hogy nekünk a reformokat, a haladást nem a tőke megtámadásában, nem a kollektivistikus álmok megvalósításában kell keresnünk, hanem oly eljárásban, az intézkedések egész rendszerében és sorozatában, melyek azt eredményezik, hogy azok sorsa, kik kizárólag munkájukra lesznek utalva, a jövőben emberhez mentői méltóbbá legyen.

Itt fekszik igénytelen nézetem szerint a szociális haladás kulcsa, itt kell azt megfogni minden gyakorlati élet szempontjából kiinduló és a közjólétet előmozdítani akaró törekvésnek.

És hogy ma már nem kell a nemzetgazdaság nagy íróinak pesszimiztikus álláspontján maradnunk, kik e téren is negálták a haladás lehetőségét, ez elsősorban épp egy oly körülménynek tulajdonítható, melyben kezdetben a munkások a maguk legnagyobb és legveszedelmesebb ellenségét látták: tulajdonítható a technika haladásának és a gépmunkának.

Mert hiszen bárminő szenvedéseket mért átmenetileg a gépmunka behozatala az iparosok és munkások széles rétegeire, ma már konstatálhatjuk, hogy egyedül a technika haladása és a fizikai munkának gépek általi helyettesítése fokozta a munka produktivitását oly arányban, hogy ezen fokozott produkció segítségével a fogyasztás érdekei is teljesen kielégíthetők, de azért a munka eredményének egy nagyobb hányada maradhat a munkás javára.

És azt hiszem, hogy megváltoztatta e tekintetben a helyzetet a gépek által való munka behozatala, és pedig a szociális haladás javára nemcsak annyiban, hogy a munka produktivitását magában véve fokozta, de annyiban is, hogy mélyreható változást idézett elő a munka kvalitásában. Jóformán kiküszöbölte, egészen alárendelt segédmunkáktól eltekintve, az izomerő szerepét az ipari munkákban és az izomerőt az észbeli és jel-

lembeli tehetségek értékesítésével helyettesítette. Mind nagyobb és nagyobb azon munkások hányada, akik tulajdonképpen nagyobb funkciót végeznek, akik komplikált gépekkel dolgoznak, akik a természet bonyolult erőit használják fel és azok működését ellenőrzik és szabályozzák s midőn a munkát végzik, nemcsak produktív munkát végeznek, de egyúttal oly természetű munkát is, hogy az illető munkás szellemi tulajdonsága és megbízhatósága a munka produktivitásának javára fokozottabb mértékben érvényesül. (*Úgy van! jobb felni.*) Ebben van igénytelen nézetem szerint egy jobb jövő záloga és abban látom én annak módját és alapját, hogy a munkás javára teendő lépések, amelyek tagadhatatlanul magukban véve megdrágítják a termelést, amelyek ellen tehát széles e világon halljuk az ellenvetést, hogy a hazai iparnak versenyképességét akadályozzák, — hogy mondom, az ilyenek is, ha kapcsolatba hozatnak, ha kiegészítetnek oly lépések, oly intézkedések által, amelyek a munkásnak szellemi értékét fokozzák, akkor egyúttal teljesen meg is térülnek azon magasabb értékben, melyet egy testileg, lelkileg és erkölcsileg egészséges, megelégedett ép munkás képvisel a társadalomra nézve. (*Úgy van! jobb felől.*) Éppen azért, azt hiszem, t. Ház, nem szabad e téren egyoldalúan eljárunk; nem szabad csak azon intézkedéseket megvalósítanunk, amelyek a termelést drágítják, de lépést kell tartania ezen intézkedésekkel az intézmények azon egész rendszerének is, amelyek a munka értékét, az egyéniség értékét a munkásban fokozzák. Igaz, t. képviselőház, bennünket nem kényszerít senki arra, hogy e kérdésekkel ma sürgősen foglalkozzunk. Más országok a szociáldemokrácia akut veszélyének nyomása alatt fogtak e kérdések megoldásához. Nálunk a helyzet, hála Istennek, nem olyan; a szociáldemokrácia ma még csak szórványosan jelentkezik, de ha nagyobb részét hódítaná is meg az ipari munkásosztálynak, iparunk, fájdalom, annyira fejletlen még, hogy egy nagy, országos veszélyt ez sem rejtene magában. De azért méltóztassanak nékem megengedni, úgy gondolom, nagy könnyelműség volna, ha e kérdést a legnagyobb komolysággal nem karolnék fel éppen ma, éppen akkor, amidőn a kezdet nehézségeit legyőzhetjük, az átmeneti időszak küzdelmeit kiállhatjuk egy korlátoltabb elterjedési!, egy fejletlenebb ipar mellett, ahol tehát mindaz a baj, ami származik, mindaz a veszély, ami felmerül, egy korlátoltabb téren jelentkezik, kisebb eszközökkel orvosolható és valódi országos csapássá nem növi ki magát. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) És megkönnyíti eljárásunkat az is, hogy ma már más országok évtizedes tapasztalatai állanak előttünk, más országok tapasztalataiból, hogy úgy mondjam, más kárán is tanulhatunk. És itt engedjék meg, hogy különösen két rendszerre hívjam fel a t. Ház figyelmét, két különböző rendszerre, amely mind a kettő ma már meglehető-

sen régóta és meglehetősen kiépített intézményekkel állja ki a gyakorlat tűzpróbáját.

Az egyik az angol rendszer. Tudjuk, hogy Angliában csak akkor vett az állam tudomást a munkásmozgalmakról, mikor a gyáripar meghonosítása Anglia lakosságának széles rétegeit mindent felülmúló nyomorba és elzüllesztésbe hajtotta, midőn ezen elzüllesztés megtermetté minden téren gyümölcsöt, a testi degeneráció terén, a szellemi degeneráció terén és mindenekfelett az erkölcsi elvadulás terén, amidőn egy nemzeti csapás veszélye fenyegette Angliát, midőn vér folyt nem egy esetben és voltak pillanatok, melyekben Anglia összes műveltebb társadalmi osztályainak saját személyükkel kellett helyt állniuk, hogy az állam rendőri hatalmát fentartsák.

És az első intézkedések, amelyek történtek, kizárólag egyoldalú, represszív intézkedések voltak. A munkásosztálynak első mozgalmi a tiltott szövetkezések jellegével bírtak. Hosszú küzdelmek után, évtizedek alatt tudták a munkásosztály és a társadalom többi magasabb osztályai megérteni egymást; tudott kifejlődni Angliában a munkásegyletek, a trades-unionok azon hatalmas rendszere, amely összes csodái közt talán legnagyobb csodája máma Angliának. És e hosszú fejlődés gyümölcseként konstatálhatjuk azt, hogy igaz, sok küzdelem árán, sok szenvedés árán, sok félreértés árán, de ma már Anglia munkásosztályának helyzete anyagilag is, szellemileg is, erkölcsileg is a kontinens viszonyainak messze fölötté áll és konstatálhatjuk azt, hogy Anglia munkásosztályának elitje, az iparilag képzett, a régi trades-unionokban fegyelmezett munkásosztály igenis nagyon öntudatosan, nagyon határozottan és nagy hatalommal emeli fel szavát saját érdekeinek megóvása mellett, aminthogy arra teljesen joga is van, de a legelhatározottabb ellentétben áll minden nemzetközi anarchista tendenciával (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) és minden kollektivistá szocialisztikus mozgalommal. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) És ha ma is hallunk még Angliában is szocializmust emlegetni, két dolgot ne felejtsünk el; az egyik az, hogy ezen trades-unionok először nagyon különbözők magukban véve is, tehát egy bizonyos láncolata a szellemi nívónak mutatkozik már közöttük, de főleg és mindenekelőtt, hogy ezen trades-unionok a munkásosztály minden rétegét fel nem ölelhetik. Ezekben a valódi, a képzett ipari munkás foglalhat helyet; a napszámosmunkások azon nagy tömege, amely soha nem nélkülözhető, amely ott is megvan, az ezeknek emelő, nevelő és nemesítő körén teljesen kívül esik. Azok között igenis vannak turbulens elemek; azok között vannak szociáldemokrata agitációk, de ezek legelső és leghatalmasabb gátját éppen a képzett munkásosztály tömör falanxai képezik. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

A másik dolog, hogy ezen trades-unionok is beszélnek szocializmusról sokat, de hiszen „nomina sunt signa”; ugyanazon kifejezés más helyen tökéletesen más dolgot jelent. Például Angliában a szocializmus szó kifejezi azon törekvést is, hogy nagy közintézmények, amelyek a dolog természeténél fogva csak bürokratice kezelhetők és bizonyos monopolisztikus jelleggel bírnak, mint például a közúti vasutak, városok világítása, városok csatornázása, a monopóliumot gyakorló privát társulatok kezéből kivétetvén, a municípiumok kezébe tétessenek. Ezt Angliában szocializmusnak nevezik, pedig azt, aki ilyent kíván, lehet-e a kontinentális fogalmak, a mi fogalmaink szerint szocialistának nevezni?

A másik példa, amire a t. Ház figyelmét felhívni kívánom. Németország példája. Németországban visszariadtak azon tagadhatatlan veszélyektől és hátrányoktól, amelyekkel jár az, ha a munkásosztály saját maga tétetik sorának kovácsává, ha a munkásosztály autonóm egyleteinek körébe rakjuk le mindazon mozgalmak, mindazon törekvések alapját, amelyek ezen osztály érdekében történnek. Németországban építették ki az államszocializmust, amelynek legpregnansabb kifejezése a biztosító-intézményeknek azon egész rendszere, ami a munkás sorsáról betegség esetében, baleset esetében, aggság esetében államilag gondoskodik. Hát, t. Ház, az igaz, hogy bizonyos kellemetlen jelek, bizonyos látszólagos veszélyek elhárítvák ezáltal; de mi lett a valódi eredmény? A valódi eredmény lett az, hogy ahelyett, hogy a munkásosztályt az önkormányzat nevelő hatása alá helyezték volna, ahelyett, hogy alkalmat adtak volna a munkásosztálynak, hogy szervezze magát oly célok elérésére, amelyek legkomolyabb életbevágó érdekét képezik és ahelyett, hogy cb!>en az irányban a felelősség érzetét beleoltották volna a munkásosztályba: ellenkezőleg levették róla ezen intézkedések egész sorozatának terhét; állami feladatnak deklarálták azt és a munkást abba a helyzetbe juttatták, hogy egész figyelmét, egész anyagi erejét, képzelődését és tehetségét a szocialisztikus álmodozásoknak, a forradalmi mozgalmaknak szentelje. *(Úgy van! jobb felől.)* És ennek hatásaként kettőt konstatálhatunk. Először azt, hogy minden egyes általános választás statisztikája szerint a szociáldemokrácia Németországban ijesztő mérvben terjed; másodsor azt, hogy míg az angol munkásosztály évtizedről-évtizedre vagy évről-évre józanabban, helyesebben, megfontoltabban ítéli meg a saját helyzetét és érdekeit és annak vezetését mindkevésbé teszi le szépen beszélni s ámitani tudó agitátorok kezeibe, hanem vezetők gyanánt a munkásosztály élére kiváló szellemi és jellemtulajdonokkal bíró komoly, megfontolt férfiakat állít: addig Németországban jobban burjánzik fel, mint valaha, a szociáldemokratizmus agitátorainak hatalma. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Azt hiszem, ezt a két példát látva magunk előtt, könnyű, ha nem is a választás, mert én nem kívánnám azt, hogy oly messze menjünk a laissez faire terén, mint Anglia, de a helyes irány megválasztása. Nekünk gyorsítanunk kell a processzust. Nekünk fejletlenebb ember-anyaggal — bocsánat a kifejezésért — van dolgunk, mint Angliának. Nekünk ki kell mondanunk a biztosításnak elvét, de úgy, hogy ne akadályozzuk, hanem ellenkezőleg könnyítsük azt, hogy ezen biztosítási intézmény megvalósítására erős, hatalmas, a munkásosztály érdekeit képviselni tudó munkás-egyesületek jöjjenek létre. *(Helyeslés balfelől.)* Igenis állítsunk fel állami biztosítási intézményeket, de tőgyük lehetővé azt, hogy e célok elérése megtörténhessék akár vállalati, akár magán-, de mindenesetre oly egyesületek alakjában, melyek ugyanazon iparág munkásait foglalják össze és ezen munkások valamennyi megélhetési érdekeit felölelik, még a sztrájkot is, mert én abban semmi veszélyt nem látok. *(Helyeslés jobbfelől.)* Az állam feladata akkor kezdődik, ha a sztrájkoló munkás intimidálni, ha erőszakot kifejteni akar; *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* de ha békés összeheszelés által azt akarja elérni, hogy magának jobb munkafeltételeket eszközölhessen ki: ez olyan jogosult, természetes következménye a szabad-verseny és a közgazdasági szabadság teoriájának, amellyel szemben a rendőrség feladata csak ott kezdődik, ahol a sztrájk rendetlenségekbe vagy a munka megakadályozásába megy át. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ha ezt a mértéket alkalmazzuk arra, ami eddig történt e téren: úgy méltóztassanak megengedni, hogy mindenekelőtt sajnálattal konstátálom azt, hogy az ipari felügyelők intézménye lassabban halad előre és kevesebb eredményt mutat fel, mint talán óhajtottuk és talán célszerű volna; hogy mély sajnálattal konstátáljam azt, hogy a munkás-lakások kérdésében egészen a legutolsó időkig, mondhatni, semmisen történt. *(Úgy van! a baloldalon.)*

A fővárost illeti meg a dicsőség, hogy a közelmúltban határozott kezdeményező lépést tett, nem mondhatom, hogy minden tekintetben megfelel egyéni nézetemnek, de ez tökéletesen közönyös, mert bárminő alakban meg kell e kérdés megoldását egyszerű kezdeni. A fővárosi munkásosztály lakásviszonyai olyanok, hogy azok nagy veszélyt rejtenek magukban úgy rendőrségi, mint közerkölcsi és közegészségi szempontból *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Hiába állapítunk meg vasárnapi szünetet, hogy a munkásosztály időt szentelhessen magának a pihenésre és szórakozásra, ha oly nyomorult odújukban hagyjuk őt élni, ahol tisztességes életről, egészséges megélhetésről, családi életről szó sem lehet; egyenesen rákényszerítjük őt, hogy az időt, melyet nem a gyárban tölt, a korcsmában töltse el. *(Úgy van! jobbfelől.)* A biztosítási intézmények terén: meghoztuk a betegsegélyezési

törvényt. Nekem talán nem fogja senki kegyeletlenség gyanánt felróni e törvény megalkotójának* nagy emléke iránt, ha e törvénnel szemben bizonyos kritikával nyilatkozom. (*Halljak! Halljuk!*) Nem fogja felróni senki, azért, mert közéletünk e nagy alakjának életében hízelgői közé sohasem tartoztam, de nagy tulajdonait elismertem akkor és nagy tulajdonai iránt érzett elismerésemnek kifejezést adtam halála után is. De azt hiszem, nem úgy becsüljük meg nagy embereink emlékét, ha őket egyoldalúságukban, hibáikban is dicsérrjük és utánozzuk, mert ez nagyon könnyű dolog, hanem akkor vagyunk méltók emlékük iránt, ha úgy, amint ők különbek akartak lenni elődjeiknél, mi is iparkodjunk levetközni egyoldalúságukat, helyrehozni tévedéseiket.

Megkönnyíti feladatomat az is, hogy éppen e betegsegélyezési törvény tárgyalása alkalmával nyíltan, úgy a pártkörben, mint itt a Ház színe előtt is kifejezést adtam sok irányban ellenkező nézetemnek és aggályaimnak. Igénytelen nézetem szerint eredendő hibája e törvénynek még azon mitigált állapotban is, amelyben ez a Ház tanácskozásaiából kikerült, hogy lehetővé teszi ugyan vállalati és magánpénztárak alakítását, de azon egy feltétel alatt, hogy semmi mással, mint betegsegélyezéssel ne foglalkozzanak. Ezzel pedig ab ovo lehetetlenné tesszük azon munkás-egyletek és az önkormányzat azon kifejlődését, amelyben én a jobb jövő zálogát látom. (*Úgy van! jobbfelől.*) Azt hiszem, hogy betegsegélyezési törvényünk elsősorban e szempontból revízióra szorul. Igenis tartsuk fenn azon alapelvet, hogy mindenki köteles valamely betegsegélyező-egylet kötelékébe tartozni, de könnyítetik meg minden módon a vállalati és magánúton való elintézését ezen ügynek és mindenképp felett mondjuk ki azt, hogy különösen — és erre súlyt helyeznék — az iparáganként szervezett magánegyletek, amelyekhez ugyanazon iparág vagy az iparágak ugyanazon csoportjainak munkásai tartoznak, a betegsegélyezés mellett egyéb jogosult céljait (*Élénk helyeslés jobbfelől*) a munkásoknak is felölelik.

Én nem gondolom, hogyha erre a térre lépünk és a munkások önkormányzatának életerős kifejlődését előmozdítjuk: utópisztikus, idillikus állapotokat fogunk teremteni. Egy cseppet sem csinállok illúziókat magamnak. Lesznek átmeneti nehézségek és bajok, mert a munkásosztálynak is sok szomorú csalódáson és kiábrándulásokon fog kelleni keresztülmennie, mielőtt azon polcra emelkedhetnék, amely szemem előtt lebeg; de van-e olyjótéteménye az emberiségnek, amelyhez egyes emberek vagy osztályok valaha ingyen jutottak volna? Nem kell-e az egyes embernek, nemzetnek, néposztálynak megküzdnie, megszenvednie min-

* Baross Gábornak.

dénárt, amit elérni akar? *(Tetszés jobbfelől.)* Aki erről a küzdelemről, erről a szenvedésről lemond, az mondjon le egyáltalában a jobb jövőről, mondjon le a haladásról és a szabadságról. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És, t. Ház, nemcsak közgazdasági szempontból tartom ezt helyes iránynak. Annak tartom mindenekelőtt abból, mert így nevelhetünk egy életerős munkásosztályt, amelynek munkája tokozott mértékben produktív lesz, amely megelégedett a sorsával, amely érdekeit a vállalkozóval és tőkessel szemben a meglévő gazdasági rendszer keretén belül kellő felfogással, szakértelemmel és idővel kellő mérséklettel is fogja képviselni. De azt hiszem, ez a helyes út, a helyes politika és a jobb jövő nemzeti szempontból is. *(Úgy van! jobbfelől.)* Kísérjük csak figyelemmel kezdő iparunknak első alkotásait a vidéken. Minden nagyobb ipartelep — remélem, hogy mindegyik, bizonyára kevés kivétellel mindenik — ma is gócpontja a magyarságnak, a nemzeti kultúrának. *(Helyeslés jobb felől.)*

Nemzetiségi vidékeken egy fontos, eléggé meg nem becsülhető missziót képvisel az iparvállalat iskoláival mindenütt. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ezen a téren tovább kell mennünk. Ezen szépen fejlődő ipari munkásosztályt nem szabad nemzetközi álmoknak kiszolgáltatnunk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Azt meg kell tartanunk a magyarságnak, meg kell tartanunk a hazafiságnak és hogy még egy lépéssel tovább menjek, ezt az önkormányzat nevelő intézményének hatásával fokról-fokra fel kell emelnünk a politikai élet küzdőinek sorába. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Én át vagyok hatva attól a meggyőződéstől, hogy a magyar nemzet életerős fejlődésének követelménye az, hogy fokról-fokra, lépésről-lépésre mind szélesebb rétegei a társadalomnak vonassanak be a politikai életbe. *(Élénk helyeslés.)*

De nem szabad radikális, apriorisztikus teoriák alapján elindulnunk; nem szabad a közélet sorompóit megnyitnunk boldog-boldogtalan előtt bizonyos filozofikus vagy azon még sokkal frivolabb szempontból, hogy egymást a liberalizmus terén túllicitáltatni ne engedjük. *(Élénk tetszés.)* Aki az ország javára, az ország érdekében akar lépésről-lépésre előrehaladni alkotmányunk demokratikus fejlesztése felé, annak először is fejlesztenie, nevelnie kell a társadalomnak olyan rétegeit, amelyek bírnak azzal a szellemi erővel, azzal a hazafissággal és azzal az érettséggel, hogy hazájuk sorsának intézésébe befolyhassanak. *(Élénk helyeslés.)* Ez is egy oly szempont, amelyért fejlődő iparunk munkásosztályának testi, szellemi és erkölcsi jövője szíve-men fekszik. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* E szempontból is ajánlom az elmondottakat a t. Ház becses figyelmébe. Egyébként a költségvetést elfogadom. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon. Szónokot számosan üdvözlük.)*

55. 1897 február 10. országos ülés. — A kereskedelemügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. — Félreértett szavak helyreigazítása a betegsegélyző törvény kérdésében: e törvény revíziójának szüksége; Baross Gábor és az állami szocializmus. (Napló, III. k. 276. 1!.)

A február 10. ülésen felszólalt br. Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter, hogy a tárcájának költségvetésével foglalkozó szónokoknak válaszoljon. Beszéde végén reflektál Tisza István február 9. felszólalásának az ipari munkáskérdést tárgyaló részére. Azt mondja, hogy Tisza mély, beható tanulmányt eláruló fejtegetései során arra a konklúzióra jutott, hogy ha választania kellene az e tekintetben fennálló angol és német rendszer /között, akkor ó feltétlenül megadja az elsőséget az angol módnak, amely abban áll, hogy a munkásoknak szabad egyesülése jöjjön létre saját érdekeiknek istápolása és előmozdítása céljából. Szóló Tisza felfogásával e részben teljesen egyetért. Azonban Tisza beszéde folyamán bizonyos konkrét javaslatokkal is állt elő, és pedig a balesetek ellen való biztosítás kötelező voltával. Fejtegetéseinek folyamán rámutatott arra is, hogy néhai Baross Gábor ezen a téren nem ment el addig a határig, ameddig el kellett volna mennie. Szóló ismeri Baross nagy célját, mely az volt, hogy hatalmas ipart, teremtsen ebben az országban. Ezért minden olyantól, mely ezen előléérését veszélyeztethette volna, visszariadt. Így a jelzett szempontból akadálynak tartotta azt is, hogyha a balesetek ellen való biztosítást nagyobb mértékben behozza, mint jelenleg van; hogyha a betegsegélyző pénztárak egyéb feladatokat is felölelnek. Mert attól félt, hogy az így előálló többköltség végeredményben a munkaadókat fogja terhelni, s ily módon a tőkét elijeszti az iparvállalatoktól és nagy programjának megvalósítása lehetetlenné válik. Egyébként a Tisza István által felvetett kérdésekkel a kormány folyton foglalkozik és adott pillanatban kész is lesz előállani javaslataival.

Tisza István félreértett szavai értelmének helyreigazítása címén kér szót.

Gr. Tisza István: Tegnap, amint méltóztatnak tán emlékezni, az ülés végén beszéltem; mondhatom, szememmel folyton a óramutatón, iparkodtam, hogy két órán túl ne vegyem igénybe a t. Ház türelmét. Tíz magyarázza meg talán, hogy beszédemnek éppen azon részét, melyről most szó van, annyira összevontam, hogy ezzel lehetővé tettem intenciómnak nem egészen helyes megértését. Legyen szabad most a tegnapi mulasztást egész röviden pótolnom. (*Halljuk!*)

Én tegnap a betegsegélyző törvény ellen csak egy konkrét észrevételt tettem, mint amelyre a legnagyobb súlyt helyezem. S ez az, hogy magánegyesületeket csak az esetben ismer ed, ha azok kizárólag betegsegélyezéssel foglalkoznak. Ebben látom tényleges akadályát azon életerős munkás-egyletek kifejlődésének, melyek, mint őszinte örömmel konstátálom, a t. miniszter úr szerint is e kérdés megoldásának leghivatottabb faktorai. Én tehát a betegsegélyző törvény revízióját abból a szempontból kívántam, hogy engedjék meg, hogy magánegyesületek a

betegségélyezés mellett a munkások egyéb jogosult céljait is felöleljék. Ebből, szerintem, nem folyik, hogy ma rohamosan az állami biztosítás egyéb fajainak kötelező kimondását is óhajtánám. Konstatálom, hogy sem az én konkrét propozícióim azokkal, amiket a t. miniszter úr mondott, ellentétben nem álltak, sem — amit őszinte örömmel veszek — a végcél és megoldás irányára nézve köztünk semmi eltérés nincs.

Végül csak azt jegyzem meg, hogy boldogult és nagyemlékű Baross Gáborra vonatkozó megjegyzésem nem az, hogy ő nem ment elég messze. Az én kifogásom akkor is az volt az ő felfogása ellen és most is az, hogy nagyon is messze ment- az állami szocializmus terén, mikor ily korlátot szabott a magánegyesületek életképes fejlődésének. Ezt kívántam megjegyezni. (Helyeslés jobbfelől.)

56. 1897. febr. 19. országos ülés. — A földmivelésügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: A néppárt és a nemzetiségek. Állítólagos ellentétek a szabadelvű pártban. A hitelszövetkezetek. A tőzsdei reform és a kereskedelem. A búza- és liszt kiviteli jutalmak. A mezőgazdasági munkáskérdés. A szegényügy. Az alföldi munkásmozgalmak okai. A munkáskérdést földosztási és telepítési elméletekkel megoldani nem lehet. Tisza és Darányi. (Napló, IV. k., 112—118. 1.)

Ismerjük már az előzőkből (40) a magyar mezőgazdaság sanyarú helyzetét 1894-ig. Azóta a súlyos válság még jobban kiélesedett. Ezen mit sem változtat, hogy a búzaárak az 1896. év utolsó negyedétől kezdve átmenetileg jelentékeny javulást mutatnak. Kivételes és múltó körülmények hozták létre ez árfjavulást.¹ A már meglévő bajokhoz mindinkább egy új fenyegető veszély járul: a mezőgazdasági munkáskérdés nehézségei, a helyenkint véres zendülésekben jelentkező agrárszocialista moz-

---

¹ L. Tisza István könyvalakban megjelent jeles tanulmányát: „Magyar agrárpolitika. A mezőgazdasági termények árnyatlásának okai és orvosszerrei.“ Erre a röpiratra, mely 1897. jan. 29-én látott napvilágot és ugyanezen évben második kiadást is ért, az 1897. évi földmivelésügyi vitában is többször, nagy elismeréssel történt hivatkozás. (Mellékesen megjegyezve — 1912. évi akadémiai székfoglaló értekezésén kívül — ez a röpirat Tisza legterjedelmesebb dolgozata.) Vezértételét, szerző saját szavaival élve, így lehetne egy mondatban formulázni: Miután „az egyedüli mód, az európai gazdán állami eszközökkel segíteni, a védvámokban rejlik s a védvámok hatása csak ott érvényesül, hol éppen semmi vagy legalább nagyon csekély kiviendő felesleg gyakorol az árakra befolyást“; miután továbbá „jogosult a remény, hogy belátható s talán nem is oly messze távolban fekvő időben legfontosabb terményeinket egészen a közös vámterületen fogjuk elhelyezhetni: amennyiben igazságos és méltányos alapon lehet, meg kell újítanunk a vámszövetséget Ausztriával s ezzel kapcsolatban kell mezőgazdasági vámrendszerünket kiegészítenünk és továbbfejlesztetnünk“. Röpiratának egyik célja tehát, meggyőzni a magyar gazdaközönseget arról, mily veszedelmes tévedés: a magyar közéletet domináló közjogi harcok átvitele a közzgazdasági térre, melynek folytán a magyar gazdaközönség egyrésze tisztán politikai indokokból a külön vámterület hívei közé szegődik és küzd a közös vámterület, tehát azon intézmény ellen,

galmak.* Ezek a 90-es évek elejétől főként az A1 földön: Békés-, Csánád- és Csongrád megyékben ütik fel fejüket; főfészük a nagy parasztvárosok: Orosháza, Szentés, Hódmezővásárhely.

Hazánkban 1890 dec. első felében megalakult a szociáldemokrata párt. (Habár az ipari munkások mozgalma már 1887 óta nagyobb jelentőséget nyer és az ipari munkásság már 1888 végén az országgyűlés aytján kopogtat a választójogért.) Majdnem ugyanekkor a munkásmozgalomban új elemként jelentkezik a mezőgazdasági munkásság. A Tisza vidékén szervezkedés indul meg. A szociáldemokrata eszmék elharapóznak az alföldi munkások körében. E szocialisztikus, sőt anarchisztikus mozgalom hirtelen, nagy erővel terjedt. Az aratósztrájkok a földbirtok érdekeit komoly veszéllyel fenyegették. A tiszavidéki agrárszocialista izgatásnak legújabb eredménye volt a fővárosban 1897 febr. elején tartott földműveskongresszus, mely a szociáldemokrácia jegyében a mezőgazdasági és ipari munkások nemzetközi szolidaritását hangoztatva, haza-, vallás- és tulajdonellenes eszméket hirdetett. A mérvadó tényezők tisztában voltak azzal, hogy az agrármozgalmat nem pusztán fegyveres beavatkozással, hanem igazában csak a munkások anyagi érdekeit javító törvényhozási és kormányzati rendszabályokkal lehet megszüntetni, illetve a fennálló társadalmi renddel összeegyeztethető mederbe szorítani.

Ezen előzmények után természetes, hogy a földművelésügyi tárca 1897. évi költségvetésének magas színvonalú, nagyarányú általános vitájában (febr. 15—febr. 23.) elejétől végig a főtárgy: az „agrárszocializmus“ névvel jelölt mezőgazdasági munkáskérdés volt.** Ezen kívül persze behatóan foglalkozott a képviselőház a gazdák egyéb égető bajai- val és azok orvosszereivel. Mi a nagyérdékű vitának csak a Tisza István febr. 19. felszólalásával kapcsolatos részeivel foglalkozhatunk.

Rosenberg Gyula (febr. 15.) a búzaár képződéséről és az arra

mely egyedül adhatja meg a hatékony vámvédelem előfeltételeit, ahelyett, hogy a közös vámterület keretén belül igyekeznék jogos kívánságait érvényesíteni. Röpiratának másik, nem kevésbé fontos célja az agrarizmus (gr. Károlyi Sándor és társainak agrarizmusa) elleni küzdelem. Mert a főleg Németországból importált agrárius tendenciák „a mezőgazdasági érdekek védelmének jel- szava alatt harcba akarják vinni gazdaközönségünket a társadalom többi osztá- lyai s a szabadelvű haladás ellen“. Már pedig (a röpirat zárószavai szerint) „a magyar gazdának — bizonyára öntudatlanul — legveszélyesebb ellenségei azok, kik bajainkat politikai izgatás eszközéül akarják felhasználni s reakcio- nárius dugárut csempésznek be agrárius cégér alatt¹“.

Megjegyezzük még, hogy Tiszának szóbanforgó röpiratára, melynek éle az agráriusok egyik vezéralakja, gr. Zselénszki Róbert (40) ellen irányult, utóbbi 1897 május 3-án válaszolt „Spekuláció és árképződés¹¹ című terjedel- mes felolvasásával. (L. Zselénszki, Emlékeim, 7(1. s. k. 1.)

Mezőgazdaságunk válságára érdekes adatokat tartalmaz a Közgazdasági Lexikon II. k. Mezőgazdasági termelés című cikke is.

* L. Idevonatkozólag a Mezőgazdasági munkások című cikket a Köz- gazdasági Lexikon II. kötetében, továbbá Révai Nagy Lexikona 14. kötetében a Munkásmozgalom c. cikket, végül a szocialista földművelők 1897. kongresz- szusára nézve a Nemzet 1897. febr. 1—3. sz.

** E részben különös figyelmet érdemel Tisza István febr. 19. felszólá- lását megelőzőleg Tallián Béla, Kristóffy József, Pulszky Ágost, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és gr. Károlyi Sándor beszéde.

hatást gyakorló eszközökről kíván szólni. Ezt megelőzőleg röviden kitér a jelen költségvetési vita főmozzanatára: a mezőgazdasági munkáskérdésre. Az agrárszociálizmusra nézve tisztában kell lenni azzal, hogy tulajdonképpen két egymástól teljesen különböző irányú és célú mozgalmából áll. Az egyik sokkal kisebb jelentőségű, mert lokális, egy szűkén határolt vidékre kiterjedő, és ezt legjobban lehetne a földéhség vagy földszomjasság nevével illetni. Ily mozgalom mulólag okozhat ugyan kellemetlen és kritikus helyzeteket, de mégis egy józanul vezetett telepítéssel megoldható. Sokkal fontosabb a munkásmozgalom másik része, melyre nézve nem érthet egyet. Tisza Istvánnak múltkor (53) kifejtett nézetével. Ez teljesen rokon természetű az ipari szociálizmus mozgalmával, mert éppúgy, mint ez: küzdelem a munkabérért, egy jobb anyagi egzisztencia lehetőségéért. Áttérve felszólalása tulajdonképpeni tárgyára, úgy találja, hogy a mezőgazdaság főbaja: a búzaár kérdése. Ha tehát sikerül a búzaár képződését gazdaközönségünk érdekében befolyásolni, akkor különösen a szűkebb értelemben vett agrárkérdés is nagyban és egészben meg van oldva. A napokban jelent meg Tisza István tanulmánya a magyar agrárpolitikáról, amelyet minden értelmes magyar gazdának el kellene olvasnia. Ebben az értekezésiben Tisza azt mondja, hogy az európai gazdán manapság csak egy állami eszközzel segíthetünk s ez az agrárius védvámok rendszere. Szóló ezt a tételt fenntartás nélkül aláírja, de kérdi: mit csináljon például Magyarország, amelynek Ausztriával való vámszövetsége ellenére is még mindig elég nagy gabonafeleslege van, amely lehetlenné teszi, hogy az árképződésnél a fennálló gabonavámok túlnyomó részben érvényesüljenek? A magyar gazdaközönség nem várhat addig, míg a fogyasztás fejlesztésével beáll a behozatal szükségessége s ezáltal a védvám érvényesülésének lehetősége. Szóló szerint módunkban van elérni már most is, hogy a búzaárak képződésénél a védvám érvényesüljön, legalább túlnyomó részben. Az ezen célt szolgáló eszköz nem más, mint a kivitelle szoruló állam védváma, a kiviteli jutalom. Mert ha búzát kivivőnek például 1 forint kiviteli jutalmat adunk, ezáltal őt azon helyzetbe hozzuk, hogy itt a belföldön a búzát csak egy forinttal vagy legalább egy forintot megközelítő összeggel drágábban veheti csak meg, aminek ismét az a következménye, hogy aki a belföldi fogyasztás céljaira fogja venni a búzát, nem fogja ennél olcsóbban megkaphatni, mert a belföldön nem csökkenhet az ár soha azon árnívó alá, amely mellett az haszonnal kivihető. Szóval a búzakiviteli jutalom a dolgok logikájánál fogva hatását az egész vonalon fogja gyakorolni. Természetesen, midőn búzakiviteli jutalmakról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk egy ily rendszabálynak talán legnagyobb iparunkra, a malomiparra gyakorolt hatásáról. Mert ezt az iparunkat tenné tönkre, ha mi búzakiviteli jutalmakat adnánk anélkül, hogy egyidejűleg igazságos arányban liszt-kiviteli jutalmakat állapítanánk meg. Kéri a Házat, hogy ezzel az eszmével foglalkozzék, de úgy, hogy azt vagy mint tévtant mielőbb üssék agyon, vagy mihamarabb valósítsák meg.

Gajary Géza (febr. 17.) szintén azzal a kérdéssel foglalkozik: miként lehetne a gazdák főbaján, az utóbbi időben gyakran indokolatlanul alacsony gabonaárakon segíteni és melyek volnának erre a legalkalmasabb orvosszerek? Mezőgazdaságunk súlyos helyzete leginkább az érdekszövetségek hiányában leli magyarázatát. Abban, hogy gazdáink nem szövetkeznek érdekeik előmozdítása végett. Álljanak tehát a termelők

össze és alakítsanak szövetséget mezőgazdasági termékeik értékesítése céljából. Ezalatt nemcsak az eladást és az ezzel összefüggő műveleteket, hanem mindazon teendőket is kell érteni, amelyek az értékesítésnek szerves kiegészítő részei, mint például az előlegnyújtás a még lábön álló termésre, esetleg a termés begyűjtése és beszállítása a gazdasági és forgalmi gócpontokon létesítendő nagy raktárakba; ott kezelése, osztályozása, előlegnyújtás a már beraktározott gabonára; annak eladása és elszámolása. Mindezen műveletek alapja az érdekszövetségnek, mint társulatnak, a gyakorlati élethez mért szervezése.

Werner Gyula (febr. 18.) szerint a magyar história sok minderről tud, de egyről a néppárt megalakulásáig nem tudott. Még nem akadt itt politikai párt, amely — talán öntudatlanul, de mégis a működése és nyilatkozatai által — a nemzetiségi túlzók vádjainak és panaszainak terjesztésére és parlamenti hangoztatására vállalkozott. Persze a néppárt tiltakozni szokott e feltevés ellen. De hát miért vette be politikai programjába, miért írják lapjaik, miért hirdetik mindenféle változatokban a vidéken, hogy a néppárt a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítésére törekszik? Hol van olyan politikai párt, mely a nemzetiségeknek törvényben biztosított jogait csorbítani akarná? Hol van a Házban olyan párt, amelynek törekvései ellen a nemzetiségeket a néppártnak kellene védszármái alá venni?¹

Gróf Károlyi Sándor (febr. 19.) a maga rapszódikus előadási módjában azzal kezd, hogy a kormánypárti képviselők felszólalásaiban éles elvi ellentétek mutatkoznak. A kormánypárton vannak állami szocialisták és vannak liberálisok. A földművelésügyi miniszter pedig tegnapi beszédében úszkált a két különböző vízáramlat között. Hát ez egységes párt? Ez az összetartozandóság érzete? Ami az alföldi szocializmust illeti, a mezőgazdasági munkásokon telepítéssel csak közvetve lehet segíteni, feltéve, hogy a munkást a szükséges hitelhez juttatjuk. Igen, de erre nincs mód, mert nincs a faluban hitelszövetkezet. Szóló évek óta koldul a pénzügyminiszternél, hogy csináljon valamit a hitelszövetkezetek dolgában, nyolc esztendő óta kibeszélte a tüdejét a többi pénzügyminiszternél is, de ők mindig féltek, hogy ez veszedelmes verseny volna a takarékpénztáraknak és bankoknak. Talán azt is gondolták, hogy mert az ellenzék kezében van a dolog, azért nem csinálnak benne semmit. Így aztán a hitelszövetkezetek ügye áldozatul esett ennek a két körülménynek. A gazdák bajainak főokát a börzében találja. A terményekkel való tőzsdei játék csak keveseknek használ, de nagy kárára van az országnak. Ezért kívánja a játék e fajtájának teljes megszüntetését. Nem kétli, hogy ez előbb-utóbb megtörténik, mert az agrárérdekeket tovább elnyomni nem lehet. Ezekkel, persze, nagyon kellemetlen dolgokat mond azoknak, akiket merkantil-barátoknak nevez; de nem törődik vele, felveszi a kesztyűt. Azzal vádolják a földbirtokosokat, hogy osztályharcot űznek. Nem osztályharcról van itt szó. Minden osztály, mely az országban van, szükséges. Ezek közül egynek, a közvetítőkereskedők osztályának, nagy praeje van szemben minden más termelési faktoral, ami onnan ered, hogy az ő tőkéjük mobil, nincs lekötve föld, bánya, gyár által. A közvetítőkereskedelem

---

¹ A néppártot a költségvetési vita alatt már előzetesen ismételt azzal vádolták, hogy a nemzetiségekkel paktál, a pánszlávizmussal szövetkezett stb.

dominál a termelők felett, mert ezek most szervezetlenek. Pedig csak a szervezkedés, a gyengéknek egyesülése az erők ellen, fogja az osztályok közötti természetes egyensúlyt előidézni. A mezőgazdák bajain Rosenberg Gyula a kiviteli prémiummal akar segíteni. Nem tartja szerencsés eszmének, mert ha Amerikában is követésre talál, a búza árának az eddiginél is nagyobb hanyatlását fogja előidézni. Azt hiszi, hogy Rosenberg eszméje nem egyéb, mint szemfényvesztés, hogy a gazdák figyelmét a tőzsdéről elterelje.

„Rosenberg Gyula: Olyan gazda vagyok, mint bárki más!

Gróf Károlyi Sándor: Megengedem, de ez volt a benyomás és így azt, mint tréfás gyanúsítást jelzem.

Rosenberg Gyula: Tréfának rossz, inkább gyanúsítás!”

Gróf Károlyi Sándor szerint Rosenberg társa Gajáry Géza, ki hasonlóképpen jön egy igen egészséges ideával, de ez is csak olyan, mint mikor a spanyol bikaviadalnál vörös posztót mutatnak a bikának, hogy elvonják a figyelmét s ezalatt egy más valaki a bikát leszúrja. Ez az idea is azt a benyomást kelti, mintha a figyelemnek a bőrzekérdésről való elterelése volna a célja. Egyébként Gajáry gondolatát nagyon helyesnek tartja. Ami a kérdés lényegét illeti, a főadat: harc a termelő és a fogyasztó részéről a közvetítők túlkapasai ellen. Ezért kellene egyebek mellett fogyasztási szövetkezetek, éppúgy, mint termelési és eladási szövetkezetek. Magától értetődik, hogy legfontosabb a hitelszövetkezetek létesítése. Ez nálunk azért lényegesebb, mint másutt, mert itt minden ember tele van adóssággal, főleg a vidéken. A kisember azért van annyira megterhelve, mert az Osztrák-Magyar Banknál 4% a kamatláb, de mire a kisemberhez eljut a pénz, lesz belőle lü—12—15 és még több százalék. És liol marad a haszon? A közvetítők kezében: a pesti bank, a vidéki takarékpénztár, a falusi uzsorás, stb. kezében. Ezt nem szabad tovább túrni. Nem mondja, hogy ne legyenek takarékpénztárak, csak ne legyenek oly nagy számban, hogy egymást ölik, agyon verseny zik. Magyarországon már-már minden faluban van takarékpénztár 10—15 ezer forint alap-tőkével. Ennek nincs értelme. Egészséges versenyt kell teremteni a hitelszövetkezetekben. Ajánlja a hitelszövetkezeti ügy felkarolását.

Molnár János (a néppárt elnöke) ugyancsak a február 19. ülésen kijelenti, hogy azon támadásra, mely a Házban már annyiszor és le*rutóbb Werner Gyula részéről a néppárt ellen hangzott, sem ő, sem elvtársai közül senki többé reflektálni nem fog. Azok után, amiket az ellenük emelt vádra a néppárt tagjai már felhoztak, minden további beszéd felesleges.

Molnár János után szót emel Tisza István. Beszédének első részében főleg gr. Károlyi Sándorral polemizál; második részében a földmívelésügyi vita főtémájával, a mezőgazdasági munkáskérdéssel foglalkozik. Idevágó fejtegetései az ipari munkáskérdést tárgyozó felszólalásához (53) kapcsolódnak. A hitelszövetkezetek ügyében pedig mindjárt 1888 február 3. szűszbeszédében (1) mondta el gr. Károlyi Sándor és agrárius híveinek nézeteitől eltérő felfogását.

Tisza István: T. Ház! Az előttem szólott t. képviselő úr kijelentette, hogy nem szándékozik többet védekezni a nemzetiségekkel való paktálás vádja ellen. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a t. képviselő úrnak ezt az elhatározását szívemből

helyeselhetem, mert csakugyan azok a hazaárulás határán járó nyilatkozatok benne vannak a néppárt hivatalos kiadványaiban s azokat onnan kimentegetni és kimagyarázni nem lehet. *(Élénk helyedéé és tetszés a jobboldalon. Mozgás a baloldal hátsó padjain.)* mert nincs az a szappan, amellyel a szerencsént fehérre lehessen mosni. *(Tetszés jobbfelől.)*

Ezek után engedje meg a t. Ház, hogy egy ma elhangzott másik beszéddel, gróf Károlyi Sándor *(Éljenzés a baloldalon.)* t. képviselőtársam beszédével foglalkozzam. Nagyon sajnálom, hogy t. képviselőtársamhoz nem lehet e percben szerencsém, de úgy gondolom, hogy ez nem ment fel azon kötelesség alól, hogy az általa elmondottakkal foglalkozzam, annyival kevésbé ment fel, mert — és ezt őszinte sajnálattal konstátálom — t. képviselőtársam mai beszédében oly hűrokon játszott, amelyek őtöle eddig merőben szokatlanok voltak. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* T. képviselőtársammal több ízben volt már alkalmam és szerencsém a nézetek megvitatása terén harcolni; ez a harc eddig mindig megmaradhatott a kölcsönös méltánylat és az objektivitás terén és ha t. képviselőtársam ezen oldalról legerősebb politikai ellenfelei részéről is mindig teljes tisztelettel és teljes méltánylással találkozott, ezt első sorban annak köszönhettem, hogy az ő fejtegetései mindig magas objektív erkölcsi színvonalon álltak. S megvallom, kínos meglepetéssel kell konstátálnom mai beszédéről, hogy az a gyanúsítások egész rendszeres hálózata. *(Úgy van! jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)*

A t. képviselő úr vizsgálja előbb Rosenberg Gyula képviselő úr szívét és veséjét, azután Gajáry Gézáét, s aztán arra a hihetetlen állításra vetemedik, hogy a hitelszövetkezeti ügyet e kormány és e párt visszautasítja, mert a hitelszövetkezetek konkurrencsei a bankoknak és takarékpénztáraknak, „pusztuljanak tehát a szövetkezetek, pusztuljanak az agrárok“. Ezt adja a képviselő úr e kormánynak és e pártnak szájába. S én egész tisztelettel kérдем tőle. honnan veszi a jogot e merész gyanúsításra? Micsoda nyilatkozata, micsoda tette és minő eljárása, akár a kormánynak, akár a pártnak jogosítja fel arra, hogy ilyen merész — nem mondok más kifejezést, mert szeretek a parlamenti illem határain belül maradni — inszINUÁCIÓVAL illette? S mikor Rosenberg Gyula t. barátom őt beszéde közben figyelmeztette a gyanúsításra, kedélyes mosollyal felelte, hogy ez tréfás gyanú. Hát mély tisztelettel kérem, hogy tréfás gyanúsítási hajlamait más embereken és máshol alkalmazza s gondolja meg, hogy önérzetes emberek nem fogják eltúrní, hanem vissza fogják utasítani az ily inszINUÁCIÓKAT úgy, ahogy azok azt megérdemlik. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A t. képviselő úr tovább fűzte tréfás hajlamait, elismerem ártatlanabb téren, amely ellen semmi kifogásom sem lehet, s iparkodott feltüntetni mindazokat az ellentéteket, amelyek az e párt

részéről felszólaltak beszédeiben nyilvánultak. Kétségtelen, hogy midőn itt éppen a földművelésügyi tárcánál egyes konkrét kérdések körül teljes szabadsággal nyilvánulnak az egyéni nézetek, azok egy 270 tagból álló pártban annyira kongruensek nem lehetnek, mint egy harminc tagból álló pártban, de csak akkor, mikor az hallgat. *(Élénk derűtség.)* Volt a közelmúltban idő, midőn a t. nemzeti párt beszélt, és talán lesz is még idő, mikor a „Rózsai, megvetlek“ álláspontjáról ismét kegyeskedik leszállani és beszélni fog. Azt hiszem, a múltban szerzett tapasztalataink után valószínűséggel bir az a föltevés, hogy nem ilyen egyes konkrét kérdések körüli, hanem mélyreható politikai nézeteltérések fognak nyilvánulni, amelyek igen sok esetben csak azzal áthidalhatók, hogy a t. párt ezen az aktuális politika szempontjából legfontosabb kérdéseket nyílt kérdéseknek tartja. *(Élénk tetszés jobbról.)*

T. képviselőtársam több jelszót dobott a mai vitába; a többek között azt is, hogy a gyengéket erősíteni, szervezni kell. Azt hiszem, senki sincs, aki ezt a maga jogosult terén el nem ismerné. Hogy többet ne említsek, a közelmúltban volt szerencsém igénybe venni a t. Ház figyelmét egy más, igen fontos kérdés* körüli nézeteim előadására, amelyek zárköve éppen a gyengék erősítése, szervezése volt, de szervezése nem felülről jövő protekció által és nem más elemek háttérbe szorításával és elnyomásával, *(Úgy van! jobbfelől.)* hanem szervezése az önkormányzat alapján úgy, hogy ezen szervezettel a gyengéknek fajsúlyát, egyéni súlyát, egyéni értékét növeljük. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Igv fogom én fel a szövetkezetek ügyét is. A szövetkezetek a maguk természetes fejlődésükben ott, ahol arra a feltételek megvannak, ott ahol azok tagjait kellőleg meg lehet rostálni, ahol mód nyújtatik arra, hogy a selejtes, a hitelképtelen elemek, a szövetkezetekből kiküszöböljék, nemcsak direkt jelentékeny hasznot tehetnek a közvetlen hiteligenyek kielégítése terén, de messzemenő áldásos hatással bírhatnak a jövő nemzedékek szellemi és erkölcsi színvonalának emelése tekintetében. Éppen ezért a szövetkezetek eszméjének őszinte barátja voltam mindig és őszinte barátja vagyok ma is. *(Mozgás a baloldalon.)* Abban pedig, amit mondok és szavaimnak intenciójában kételkedni joga senkinek sincsen. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ugyanazt mondhatom a szövetkezeti ügyről ma is, amit volt szerencsém a t. Házban kilenc évvel ezelőtt mondani (1), amikor először volt alkalmam a mezőgazdasági tárcánál felszólalni, és ha emlékezetem nem csal, Károlyi Sándor gróf t. képviselőtársammal polemizálva megjegyezni, hogy a szövetkezeteknek meg van a maguk jogosult terepük, hogy ezen a téren a hitelszövetkezetek természetes fejlődését minden eszközzel elő kell mozdítani, azonban ez a hitelviszonyok javítására nézve

* T. i. az ipari munkáskérdés. (53.)

panaceát nem képez. *(Úgy van jobbfelől.)* A hitelviszonyok javításának egyedüli módja az: felnyitni, ha lehet, minden zsilipet, kikotorni minden csatornát, amelyen a pénz, bármilyen alakban és bármilyen forrásból a társadalomnak hitelképes és hitelre szoruló tagjaihoz eljuthat. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ha ebben a tekintetben messze vagyunk is a céltól, ha el is ismerem a jogsultságát annak az állításnak, hogy a vidéki kamatlábviszonyok ma még sokkal súlyosabbak, mint amennyire az kívánatos: még sem szabad szemet hunynunk azon nagy haladás előtt, amely az utolsó húsz esztendő alatt ezen a téren is mutatkozik. A haladás ezen természetes processzusát fokozni kell; fokozni kell a verseny által is megállítani, nem megszübbasztani bizonyos megrendszabályozási kísérletekkel. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Ami pedig a tőzsde reformját illeti, nem kívánok e kérdéssel most ex asse foglalkozni, per tangensem érinteni pedig sok tekintetben igen nehéz. T. képviselőtársam a tőzsdereformra nézve is a közvetítés megtörésének szempontját vetette előtérbe, hangsúlyozván, hogy szervezni kell az összes produktív faktorokat a közvetítéssel foglalkozó kereskedés túlsúlyának megtörése végett.

Hát, t. képviselőház, itt disztingválnom kell, mert mindenütt, de különösen a mi fejletlenebb viszonyaink közt, a közvetítésnek igen sok meddő és felesleges kereke van még ma, amely a termelőt a fogyasztótól elválasztja, amely több súrlódást, több költséget okoz és többet farag le az árból, amely végeredményben a termelőnek jutna, mint amennyi mellőzhetetlenül szükséges. Minden oly törekvés, amely ezen felesleges kerekeket eliminálja, üdvös, hasznos és szükséges a termelőknek, legyen az eladási vagy fogyasztási szövetkezet, vagy más orgánumai a piaci és vásári ellátás ügyének, amelyek közelebb hozzák a fogyasztót a termelőhöz, s amelyek kevesebb közvetítési eljárást tesznek szükségessé. De megvan a nagykereskedelemnek is a maga jogosult terrénuma. Nem tudom, hogy inná meg t. képviselőtársam a reggeli kávéját, vagy teáját, ha az egész világot összekötő kereskedelmi közvetítő szervezet nem léteznék, amely a helybelileg és időbelileg egymástól távol fekvő termelőt és fogyasztót köti össze. Erre csakis a közvetítő kereskedelem képes és én azt hiszem, hogy minél nagyobb arányokban, minél szabadabban fejlődik ez a valódi, ez a nagykereskedés, annál kevesebb költséggel fog boldogulni és annál jobban fogja teljesíteni hivatását és annál kevesebb áldozatot fog követelni termelőtől és fogyasztótól egyaránt, *(Helyeslés a jobboldalim.)*

A feladat tehát kettős: efiminálni a felesleges kerekeket és — hogy egy triviális hasonlattal éljek — olajozni a szükségeseket. Simává, könnyűvé és olcsóbbá tenni azoknak működését. Hogyha pedig ezen szempontot alkalmazzuk a tőzsdereform tekintetében, kétségkívül fennforog az a körülmény, hogy a fedezési vételek és eladások- egész rendszere nélkülözhetetlen segédeszközét képezi a

a modern világ-kereskedelemnek. A világ-kereskedelem legegészségesebb, legépebb és a gazdára és fogyasztóra nézve leghasznosabb faktorai éppen azok, amelyek nem üzérkedni akarnak, hanem a kereskedelem jogos funkcióját kívánják teljesíteni és egész működésüket a fedezési vásárlások és eladások rendszerével kötik össze. Ha ezektől megfosztjuk a kereskedést; ha elűzzük a kereskedelem teréről a leghivatottabb és legszolidabb elemeket; ha lényegesen megszorítjuk rizikóját és költségeit azon elemeknek, amelyek megmaradnak a kereskedés terén, ezzel csak a gazda helyzetét tesszük súlyosabbá. A feladat tehát csak az lehet: korlátozni az üres játékot, de csak oly rendszabályokkal, amelyek az üres játékot érik, a szolid kereskedő fedezeti kötéseit azonban nem teszik lehetlenné.

Ezt formulálni nagyon könnyű, de a gyakorlati életben megoldani nagyon nehéz, mert formailag ez a két dolog nagyon hasonlít egymáshoz. Mondhatom, hogy bárki jusson is azon helyzetbe, hogy oly konkrét javaslatot indítványozhasson, amely nem érinti a szolid kereskedelem fedezési eljárását, de korlátozza, vagy nehezíti, vagy pláne lehetlenné teszi a játékot: ezt a magyar közgazdasági élet minden faktora a legnagyobb örömmel fogadná. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

Egyet azonban ne feledjünk el. *(Halljuk! Halljuk!)* Károlyi Sándor gróf igen t. képviselőtársam helyesen hangsúlyozta, hogy a kereskedőnek azon nagy préje van a többi foglalkozások felett, hogy egész tőkéje, egész vállalata mobil állapotban lévén, bármikor átmehet más foglalkozásra és ott hagyhatja azt, ami neki nem konvenial. De mi ebből a konzekvencia? Az, hogy minden költségét át fogja a dolog természeténél fogva hárítani a termelőre, vagy a .fogyasztóra, mert ha összes költségeit meg nem kapja, mobil tőkéjét visszavonja és átmegy egy másik üzletágra. És ha egy gazdasági területen a kereskedés indokolatlan szekatúrákkal, indokolatlan és kicsinyesmegrendszabályozásokkal találkozik: bizonyos, hogy a legjobb és legszolidabb része azon kereskedelemnek fogja azt otthagyni és fog produktív működésének más tért keresni. *(Úgy van! jobb felől.)*

Legyen már most szabad nekem még két kérdésre kiterjeszkednem, mely az eddigi vitában meglehetősen szerepet játszott. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik, amit röviden kívánok érinteni: a kiviteli prémium kérdése a búzánál és a búzával kapcsolatban a lisztnél. És itt egész őszintén kijelentem, hogy nagyon sajnálom, hogy ezen eszme oly rövid úton, merem állítani, minden alapos megvitatás nélkül kivégeztetett és lomtárba dobott, mert azok az argumentumok, amelyek Rosenberg Gyula t. barátom ideájával szemben felhoztak, engem meg nem győztek annak helytelenségéről.

Rosenberg Gyula: Engem sem!

Tisza István: A többi kiviteli prémiumra vonatkozó célzások mint például a cukorkiviteli prémiumra, nem állják meg helyüket, mert hiszen ezen intézkedésnek összes antecedenciái, előfeltételei és összes körülményei egészen mások. *(Úgy vem! jobbfelől.)* A különbség a cukorkiviteli prémium és ezen idea közt az, hogy itt nálunk aránylag jelentéktelen mennyiségről lehet csak szó, melynek kiviteli viszonyai a világpiac áaira észrevehető nyomást nem gyakorolhatnak, tehát nem is indíthatnak más gazdasági területeken működőket arra, hogy hasonló eljárást követve védekezzenek; másrészt pedig a világpiacot domináló nagy területeknek: Oroszországnak és Észak-Amerikának oly horribilis búzakivitele van, hogy ily rendkívüli szabály követése azon államok szempontjából majdnem legyőzhetetlen pénzügyi nehézségekkel járna. *(Úgy van! jobbfelől.)* Az analógia tehát igénytelen nézetem szerint abszolút nem áll meg.

A másik érv, melyet szintén hallottam, az, hogy ezen rendszabály nem adna direkt előnyöket minden gazdának, márpedig az, ha az ország a mezőgazdaság érdekében áldozatokat hoz, essenek ezek javára az összes gazdáknak.

Méltóztassék megengedni, t. Ház, én ezt nagyon veszélyes argumentumnak tartom. Azt tartom, hogy a kormányzati politika igenis a maga egészében legyen olyan, hogy az általa nyújtott előnyökben — lehetőleg igazságos arányban — a társadalomnak minden rétege és így a gazdaosztálynak is minden tagja részesüljön. De kiszakítani egyes intézkedéseket és ebből a szempontból akarni megbírálni, egyenesen oda vezet, hogy nem találunk egyetlen konkrét oly intézkedést sem, melynél ezen mértéket sikerrel alkalmazni lehetne. Az ország milliókat költ a lótenyésztésre, a vízszabályozásokra. Szabad-e ezeket kifogásolni azon szempontból, hogy aki lovakat nem tenyészt, vagy akinek ártere nincs, ezen intézkedések hasznát nem látja?

Azt hiszem, ha ezáltal sikerülne a búzaárak fokozását elérni, oly intézkedésről lehetne szó, amely a gazdatársadalomnak több rétegét érinti, mint bármely más egyes konkrét intézkedése az államnak. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

T. képviselőház! Ebből nem vonom le azt a konzekvenciát, hogy én ezt a tervet mint érett meggyőződésemet helyesnek tartom és annak mielőbbi életbeléptetését kívánom; de őszintén szólva, egy igen megfontolandó, jelentékeny, érdekes ideának tartom, amelynek következményei még sok irányban lehetnek. Meg vannak nekem is a magam aggályai; de nagyon sajnálom, hogy alapos, minden irányban kimerítő megfontolás és eszmecsere nélkül, úgy ahogy az már tulajdonképpen megtörtént, lomtárba tettük azt. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Áttérek már most a munkáskérdésre, amelyet, mint már most többen tették — iparkodni fogok ismétlésekbe nem bocsátkozni —

mindenesetre két részre kell osztani, tudniillik a mezőgazdasági munkások helyzetére és törekvéseire széles ez országban és azon speciális jelenségekre, melyek különösen az Alföld egyes nagy-népességű, hogy úgy mondjam, parasztvárosaiiban előfordulnak.

Ami az elsőt illeti, egyetérték Rosenberg Gyula t. barátommal abban, hogy az egyszerűen törekvés a jobb megélhetési viszonyok, a magasabb munkabér felé. Csak azt kívánom még megjegyezni, — bár szavak felett polemizálni nem szeretek — hogy ezt egyáltalában szocializmusnak nem tartom. Mert ha ez a törekvés szocialisztikus volna, akkor ezt a jobblétet a mai társadalmi rend felforgatásával akarnák elérni. De megszűnik szocialisztikus lenni akkor, midőn a munkaadó és munkás közötti mai viszonyok alapján jobb bérszerződés elérése által igyekeznek azt elérni. És ha mégsem azonosítom ezt a mozgalmat az ipari munkások kérdésével, dacára annak, hogy a kettő között bizonyos analógia van, ennek két döntő oka van. Az egyik az, hogy maga a munka természete a mezőgazdasági munkánál egészen más, mint az iparinál; ennek folytán mindazon anomáliák, melyek a munka szervezete körül az iparnál előfordulnak, nem fordulnak elő a mezőgazdaságnál. Mindazon intézkedések, melyek a munkaidő rendezése, a munkások egészségének biztosítása, sőt sok tekintetben a női és gyermekmunka védelme szempontjából az iparnál szükségesek, vagy nem, vagy egészen más keretben szükségesek a mezőgazdaságnál. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* De a másik és talán még fontosabb körülmény az, hogy a falusi összes életviszonyok toto coelo különböznek a gyári munkás életviszonyaitól. *(Úgy van! Úgy van!)* A valódi falusi népességnek nagy részben közös bajai, közös örömei és közös szenvedései vannak. A falusi munkás azzal az egészen kis gazdával, akinek talán egy-két hold földje van és amellet munkát is végez, és azzal a nyolcad- vagy fertálytelkes gazdával társadalmilag jóformán egy réteget képvisel. Életmódjuk, életviszonyaik, rokoni összeköttetések, barátságuk folytán az a széttagolása a társadalomnak, ami a városi iparos életviszonyai között felmerül, faluhelyen nincs meg. Úgy, hogy faluhelyen tulajdonképpen nem is annyira a munkásosztály bajairól, mint általában a szegény ember bajairól lehet beszélni.

És ha már e témánál vagyok, méltóztassék megengedni, hogy felhívjam a t. Ház és a kormány figyelmét egy nagy bajára a szegény embernek és egy nagy szennyfoltjára közállapotainknak. Ez a szegényügy teljes rendezetlensége. *(Úgy van! Úgy van!)* Én azt hiszem, hogy mielőtt a külföldi biztosítási intézmények behozatalán törjük fejünket, sokkal kisebb eszközökkel sokkal többet érhetünk el és közvetlenül a forrásnál támadhatjuk meg a szegény ember bajait, ha ezzel a kérdéssel foglalkozunk.

Nem lehet feladatomban itt részletekbe menni, de egy flagrans részletet ki kell emelnem. Mi mindnyájan, akik a népet a falusi

életből ismerjük, számtalan, igazán felháborító példáját láthatjuk annak, hogy az apa munkaképtelen, nyomorék fiát, a fiú pedig elaggott apját kilöki a házból, nem tartja el, koldulni kergeti. Ezzel szemben hol van a védelem? Meg van az általános magánjogban, mely szerint a keresetképtelen fel- vagy lemenőt a keresetképes rokon köteles eltartani. De ennek a magánjogi elvnek az érvényesítése az illető szerencsétlen emberre van bízva, az a szerencsétlen koldus mint felperes rendes polgári per útján érvényesítheti igényét. Ez a szegény ember szempontjából éppen annyi, mintha nem is volna. *(Helyeslés.)* Ha már ezeken a flagrants bajokon segíteni akarunk, igenis ki kell mondani az eltartási kötelezettséget a közeli rokonok között és a közigazgatási hatóságnak kell az intézkedési jogot megadni, és ha az illető ennek intézkedésével megelégedve nincs, akkor pereljen ő polgári per útján, *(Helyeslés.)* de ne azt a szerencsétlen ügyefogyott, nyomorult embert kényszerítsük arra, hogy ő menjen a per útjára, az hiábavaló. *(Élénk helyeslés.)*

Ezt csak mellékesen jegyeztem meg. De ha tovább nézem a falusi viszonyokat, azok az ipari viszonyoktól még abban is különböznek, hogy nemcsak a kisbirtokos és a munkásosztály között más a társadalmi érintkezés, mint a városi lakosság különböző részei között, de más az intelligencia és a szegény ember között is. Ott még a lelkészek, hatósági személyeknek, földesúrnak egészen más szociális szerepe, hivatása van, mint a városban, ott megvannak a személyi érintkezésnek legalább nagy részben még azok az aranyszálai, amelyek igen sok keserűségnek elejét vehetik, melyek lehetővé teszik igen sok bajnak orvoslását, sok anomália megszüntetését, hogy úgy fejezzem ki magamat, patriarchális úton, amely megszilárdítja a különböző társadalmi osztályok közt a rokonszenv, a kölcsönös tisztelet érzését. *(Helyeslés.)*

És ha most nézem, hogy miért léptek fel azok az erősebb szocialisztikus, mondhatnám, anarchisztikus munkásmozgalmak éppen az Alföldön, ahol a munkások megélhetési viszonyai sokkal jobbak, az okát egyenesen abban találom, hogy ott nincs meg az a falusi élet, hanem megvan az éles szociális ellentét a zsellérember és a gazdaparaszt között és teljesen hiányzik a személyi érintkezésnek mindazon szála, mely a szegény embert a maga papjával, tisztviselőjével, földesurával összeköti; ott ezek már mint számok, mint tényezők, mint ellenfelek állanak egymással szemben, és nem mint személyes ismerősök. És a viszonyoknak ezen elvadulása, a szenvedélyek fokozott kitörése, az elégtelenségnek felszítása, mely ott mutatkozhatott, nézetem szerint csakis azért volt lehetséges, mert ott a munkásosztály, a szegény ember társadalmilag el volt különítve, társadalmilag magára volt hagyva, nem volt vezetője és így mintegy kész nyers anyagot képezett a szociális izgatok kezében.

Nincs miért ismételnem azokat, amiket t. barátaim a viszonyok alapos ismeretével elmondottak. Tény az, hogy azon vidéken a kereseti viszonyok sokkal jobbak, mint az ország bármely más részében és ami szorosán a mezőgazdasági munkaszükségletet illeti, nem is romlanak, hanem javulnak. Csupán egy tényre utalok e tekintetben. Évről-évre nagy arányokban növekszik azon tót és oláh munkások száma, kik ezen vidékeken a növekvő intenzív gazdasági munkák végzésére letódulnak, ott 5—6 hónapot állandóan eltöltenek és annyi pénzt visznek magukkal, amennyivel téli szükségüket fedezni képesek.

Ez nem a kereseti viszonyok romlását, hanem javulását mutatja. Egy változás igenis állott be, t. Ház, a kubikos-munkánál. Tény, hogy évek soráii keresztül a kubikosok naponta 2—3 forintot kerestek, néha tán többet is; dolgozhattak az év tíz hónapján keresztül, amikor csak akartak. És én. csak azzal a vonással akarom ezt a képet kiegészíteni, hogy ez az időszak nagy veszedelmet rejtett magában e népesség felfogását illetőleg. Azon időben a kubikos népség az év legnagyobb részén át otthonától és családjától távol, oly életviszonyok közt volt, amelyek a könnyű életre igen könnyen rávezethették. Az ivás, dorbézolás és kártyázás oly nagy arányokban folyt a kubikos-tanyák melletti korcsmákban, aminőről talán fogalmuk sincs azoknak, akik ezeket a viszonyokat az életből nem ismerik. Megszokták tehát a nagy keresetet és egy bizonyos könnyű, léha életmódot. Most pedig a kereseti viszonyok a kubikos-munka tekintetében némileg romlottak.

Ehhez hozzájött egy pár oly körülmény, mely ha magában véve nem döntő is, de mindenesetre fokozta a munkások elégtelenségét. Ilyenek lehetnek egyes sérelmek a munkaadókkal szemben, például a gabona minőségére nézve, amelyet a cseléd kapott, amelyek talán magukban véve nagy jelentőséggel nem bírtak. De aki a magyar embert ismeri, tudhatja, hogy abban sok jó és rossz tulajdonságai közt igen erős jogérzet lakik. A magyar emberrel szemben, aki teljesíti pedánsan, mondhatnám gavallérosan, amivel tartozik neki, az igen sokat keresztül vihet, de csekélységek, melyekben megrövidítve érzi magát, föllázítják és elkeserítik. (*Úgy van! Úgy van!*)

Ezen pszichológiai szempontból helyezek arra nagy súlyt, hogy nemcsak a törvényben, lianpm a hatóságok pártatlan szigorú eljárásában is minden legkisebb jogsérelem gyorsan és radikálisan orvosoltassék.

A másik körülmény a sokat emlegetett uzsora és robot kérdése. (*Halljuk! Halljuk!*) A magyar nép költői fantáziája itt megtalálta az alkalmas kifejezést arra, hogy két, ránézve kellemetlen dolgot oly jelzővel illessen, mely azt többé-kevésbé csakugyan diszkreditálni képes, mert csakugyan az uzsora és robot mindnyájunk előtt meglehetősen népszerűtlen kifejezés. De ha vesszük

a dolgot a maga valóságában, nem hiszem, hogy az a tény, miszerint a feles földek kiadásánál ma szokásba jött bizonyos mellékjárulékokat kikötni, melyek régebben nem léteztek, bármely szempontból kifogásolható lenne. Mert hiszen a legrosszabb földet is kivesszük felébe. Hogy aki jó földet kap felébe, ahol ugyanannyi vagy sokkal kevesebb munkával sokkal nagyobb termést érhet el, miért ne szolgálhasson egy-két, napszámot ezen jobb földért, azt megérteni abszolút nem vagyok képes.

És ha vesszük, hogy a vidéken a kultúra óriásilag emelkedett, és ennek folytán emelkedtek az átlagtermések is, továbbá, hogy a jobb művelés következtében könnyebben művelhetőbbé és tisztábbá lett a föld, úgy, hogy például a tengeriföld megkapálása egy-két évvel gözkeszántás után fele munkába sem kerül és nagyobb termést ad, mint régebben; ha ily viszonyok között munkásszerződések kedvezőtlenebbekké váltak látszólag a munkásra nézve, ebből egyáltalában nem következik, hogy objektíve és igazságosan véve is rosszabbak, mint voltak. *(Úgy van!)*

Hanem kétségtelen, hogy e viszonyok együttes hatása közben az az intelligencia által magára hagyatott és télen többnyire csoportosan tétlenül élő népség ki van szolgáltatva a szocialista agitációnak, és midőn ez agitáció első következményei a hódmezővásárhelyi zavargásokban előtűntek, akkor elkövetett a magyar társadalom a legnagyobb jóakaratból egy még veszélyesebb tévedést: rálépett a honmentő eszmék talajára. Sajtóban, parlamentben, egyes kormányközegek nyilatkozataiban ki lett adva a jelszó, hogy itt szegény emberek vannak, kiknek földjük nincs, földet kell nekik adni. T. Ház! Aki ezt mondja, legyen tisztában következményeivel. Ha a mezőgazdasági munkásnak földet ígérünk, ígérjünk tőkét az ipari munkásnak. *(Úgy van! jobbfelől.)* Azt hiszem, aki teljesen utópisztikus társadalompolitikai teória alapjára lépni nem akar, annak azt kell mondani, hogy azon a világrenden pedig, hogy tőke, legyen az ingó vagy ingatlan, nem juthat minden embernek, azon a világrenden nem változtathatunk.

Megvizsgálhatjuk, mi baja van a munkásnak, igyekezhetünk a dolgozni akaró szegény ember kereseti és megélhetési viszonyain segíteni, de efféle teóriák veszélyes talajától tartsuk távol magunkat, mert félek, hogy mire mi észre vesszük, milyen tévedés talajára léptünk, olyan magvat hintettünk el a szegény ember leikébe, amelyet, ha kikelt, esetleg csak drasztikus eszközökkel, csak fegyveres erővel, csak a szegény elbolondított emberek vérével lehet kioltanunk. És azt hiszem, nem siethetünk eléggé, és nem lehetünk eléggé merevek és eléggé határozottak annak kijelentésében, hogy a munkáskérdés soha, semmi körülmények között földosztási, telepítési elméletekkel megoldva nem lesz. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Nem mintha a telepítési kérdés fontosságát el nem ismerném. Tisztán közgazdasági szempontból is, de még inkább nemzeti

szempontból, a magyarság szempontjából meg van ennek nagy fontossága, de nem kapcsolatban a munkáskérdéssel. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ha életképes telepeket akarunk, és nem üvegházi palántákat, amelyek csak keserű csalódásokat fognak eredményezni mi bennünk is. a telepésekben is, akkor bizonyos vagyoni erővel bíró elemekre kell elsősorban gondolnunk, azokat telepítésekbe bevonnunk. Ennek meglehet a szegény emberre is nagy indirekt előnye: az az előnye, hogyha mi a nagyobb gazdák szaporodó népességét rá tudjuk venni, hogy ne félholdjával vásároljanak össze háromszoros áron netán közvetlen közelökben eladóvá váló parcellákat, de gyűjtsenek össze egy kis tőkét, amellyel családjuk egyes tagjait kitelepeztetik, akkor megszűnik az az anomália, hogy az eladó félholdas és egynegyedholdas birtok oly áron találjon vevőt, aminőn a kiscgazda egyáltalán meg nem veheti és akkor meglehet, ami más részében az országnak ma is lehető, hogy egy takarékos zsellérember, ha pár forintocskát félretett, apránként kis darabjával szedheti össze. Ez nem utópia, ez nem teória, e felfogásomat egyenesen a gyakorlatból merítem. Az igaz, hogy az erre vonatkozó tények ma szórványosan egy spontán fejlődés keretében jelentkeznek és az is igaz, hogy a statisztikának és a bürokráciának meg van az a rendes szokása, hogy nem vesz tudomást oly tényekről, amelyek elég merészek az ő bábái szolgálata nélkül látni napvilágot és tényékké válnak mielőtt ügydarabok lettek volna; de ha végignézzük a viszonyokat az Alföldön, látjuk, hogy Hódmezővásárhely, Szentés, Orosháza vagyonos parasztsága bocsát ki spontán, nem kérve tanácsot, nem kérve támogatást, rajokat oly vidékekre, ahol jó földet olcsóbb áron kaphatni. Közvetlen tapasztalásból sorolhatnák fel Arad és Bihar vármegyének románság lakta vidékeiről nagyon sok telepet. Azt hiszem tehát, a nép egészséges ösztöne mutatja meg az utat, amelyet követnünk kell. A mozgalmat csak szervezni, fejleszteni kell; iparkodni kell, hogy ne 10—15 család menjen egy-egy helyre, ahol nagy a veszély, hogy előbb-utóbb elvész a magyarságra nézve, de menjenek oly erős rajok, amelyek egy magyar község magvát képezhetik, ahol iskolával, ahol egyházi és hatósági szervezettel elláthatók, és akkor sokkal jobban fogjuk teljesíteni azon magas missziót, amely reánk ezen téren vár, mintha a munkásosztály tagjai közül eladósodott, elgyengült, életképtelen elemeket szánunk e célra. *(Helyeslés jobbfelől.)*

T. Ház! Ezek voltak azok, amiket elmondani kívántam. Végetül szokásom ellenére méltóztassanak megengedni, hogy még egy rövid személyes megjegyzést tegyek. *(Halljuk! Halljuk!)* Szokásom ellenére, mert magam is unom, magammal foglalkozni és fölteszem a t. Házról, hogy ezt még sokkal fokozottabb mértékben teszi. *(Halljuk! Halljuk!)* Már három napja olvasom az újságokban, — és talán azért is határoztam el magam erre a támadásra, —

hogy én támadást tervezek az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr ellen. (*Derütség.*) Hát ez a szenzációs újsághír nekem igen régi jó ismerősöm. Olvastam akkor, midőn t. barátomnak közvetlen elődje ült azon a széken, és olvastam, midőn az azelőtt való elődje foglalta el azon helyet; és meglehetősen együgyű fogásnak találtam ezt minden körülmények közt, de talán soha nevetésesebb nem volt ezen fogás, mint éppen a jelen pillanatban, éppen akkor, midőn t. barátomat van szerencsém azon helyen tisztelhetni. Hiszen minket a régi személyes bizalom, — remélem, mondhatom, — a régi kölcsönös rokonszenv és barátság érzete kötnek össze. Ezen barátsággal megtisztelt engem t. barátom akkor, midőn én mint kezdő léptem ki az életbe, és amidőn én igen nagy megtisztetésnek vettem ezt, e barátság fennállott akkor is, midőn egy nézetben voltunk egy-egy kérdésben, és akkor is, ha talán megdiskutáltuk egyes kérdésekben eltérő nézeteinket. Ez a barátság — remélem kölcsönösen — nem gyengült, de erősödött az idők folyamán. De én ezen baráti viszonyból és abból, hogy mind a ketten szolgálni kívánjuk azt az ügyet, amelyet elsősorban a t. miniszter úr van hivatva azon székről felelősség mellett képviselni: nem azt a konklúziót vonom le, hogy beálljak a panegiristák sorába, ellenkezőleg, azt hiszem, azt várja tőlem elsősorban t. barátom is, de az várható a közérdek, a közügy szempontjából is, hogy ahol talán egy és más részben nem értünk egyet, ott is nyílt leleplezetlenséggel mondjam ki véleményemet. (*Helyeslés jobbfőől.*) Azt pedig, hogy személyéről és működéséről hogy gondolkozom; azt, hogy ő reám mindaddig, amíg oly ügybuzgalommal viszi tárcája teendőit, mint eddig, mennyire számíthat: ezt nem szükséges szavakkal dokumentálnom. Elfogadom a költségvetést. (*Élénk éljenzés és taps a jobboldalon.*)

56. 1897 febr. 24. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1897. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Polémia gr. Károlyi Sándorral: a hitelszövetkezeti ügy és a kormány; a merkantilizmus túlkapasai; az őrlési kedvezmény; a határidőüzlet és a fedezeti vásárlások; takarékpénztárak és hitelszövetkezetek; a „Magyar agrárpolitika“; agrárius és magyar gazda; „irtózom mindenféle jelszótól“. (Napló, IV. k. 207—211. 1.)

A földművelésügyi költségvetés részletes vitája febr. 23-án kezdődött. Febr. 24-én felszólal gr. Tisza István,¹ hogy néhány megjegyzést tegyen gr. Károlyi Sándornak ugyanazon napon mondott polemikus beszédére. Károlyival folytatott polémiája részben az idevágó előbbi beszédeiben (55, 40) foglalt kérdésekre vonatkozik. Még csak annyit, hogy gr. Tisza István „Magyar agrár politika. A mezőgazdasági termé-

¹ Ezentúl *gróf* Tisza István. Az 1897 febr. 16-án kelt lf. elhatározással ugyanis, mellyel nagybátyja, gr. Tisza Lajos (a „szegedi gróf“) grófi rangja és örökös főrendiházi tagsága unokaöcseire ki terjesztett, — Tisza István fiútestvéreivel együtt grófi rangra emeltetett. (1901: XXII. t.-c.)

nyék árnyatlásának okai és orvosszerei“ című, 1897 jan. 29-én megjelent könyvének vezető gondolatait már előbb (55) ismertettük.

Gr. Tisza. István: T. Képviselőházi Lehető rövidséggel kívánok néhány megjegyzést azon polemikus beszédre tenni, amelyet Károlyi Sándor gróf t. képviselőtársamtól a mai napon hallottunk. Az ő polemikus megjegyzései egy általános jellemvonással bírnak. Ez egy bizonyos nonchalance, amellyel ellenfelének állításaival elbánik, amellyel azokat, idézi, illetőleg idézés helyett nagyon sok esetben egészen más dolgot idéz, mint amit mondtak, úgyhogy bármennyire is sajnálnám a t. Ház idejét ezzel igénybe venni, kénytelen leszek állításainak egész sorozatán keresztül utalni arra, hogy egészen más az, amit a szánkba ad és amit cáfol, mint ami a Ház ezen oldaláról mondatott.

Így mindenekelőtt azt mondja t. képviselőtársam, hogy én merészségnek neveztem azt, hogy ő államszocializmusról beszélt. Bocsánatot kérek, még csak ehhez hasonlót sem mondtam. Azt a jogát t. képviselőtársamnak, hogy az államszocializmusról annyit beszéljen, amennyi neki tetszik, soha kétségbe nem vontam. De mikor a t. képviselő úr azt mondta és azon sújtó vádat emelte, hogy *(olvassa):* „a hitelszövetkezeti ügyet a kormány és a párt visszautasítja, mert a hitelszövetkezetek konkurrencsei a bankoknak és takarékpénztáraknak, pusztuljanak tehát a szövetkezetek, pusztuljanak az agrárok“. Igenis, erre mondtam — és azt hiszem, teljes joggal, — hogy honnan veszi magának a t. képviselő úr a jogot erre a merész gyanúsításra. Ez volt az állításom és ezt kénytelen vagyok ma is változatlanul fenntartani.

T. képviselőtársam aposztrofált engem aziránt is, hogy mit mondok én azon állásponthoz, hogy ő a merkantilizmus túlkapásai ellen harcol. Ismét azon sajnós helyzetijén vagyok, hogy ezen állításához tulajdonképpen semmit sem tudok mondani, mert én már sokat törtem az eszemet azon, hogy ezen jelszó mögött: „merkantilizmus“ és annak túlkapásai, van-e valami megfogható értelem; de a legbuzgóbb keresés mellett sem tudtam annak egyéb értelmét találni a gyengébbek félrevezetésére, felizgatására felkapott merőben értelmetlen üres jelszónál. A merkantilizmus szónak megvan a maga közgazdasági tudományos értelme. Azt hiszem, hogy azt a mai közgazdasági viszonyaink között alkalmazni nem lehet — ezzel mindnyáján tisztában vagyunk, — nem marad tehát egyéb e szóból, mint hogy ezt sallangnak használjuk, hogy ezzel dobálódzunk. hogy ezt oda állítsuk mindenütt, ahol komoly, a dolog mélyére ható érv hiányában bizonyos körök, bizonyos mozgalom ellen fel akarjuk az irigységet, és ellenszenvet kelteni. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

T. képviselőtársam mai beszédében is csak egyetlenegy konkrét kérdést említett fel annak igazolására, hogy miben látja ő

a merkantilizmus túlkapasait; felemlítette az őrlési kedvezményt. T. Ház! Én azt hiszem, hogy a közgazdaság akármelyik terén fordulhatnak elő visszaélések és hogy az őrlési kedvezmény terén tényleg visszaélések történtek, azt, most, gondolom három éve, midőn e Házban e tárgyban beható vita volt, talán különbség nélkül valamennyi felszólaló elismerte. Ezek a visszaélések azután orvosoltattak is. És én azon erős meggyőződésben vagyok, ebből eddig sem csináltam titkot, ezentúl sem fogok csinálni, hogy az őrlési forgalom azon határok közt, amelyek közt most mozog, a gazdákra nézve direkte is előnyös és azon indirekt előnnyel is jár, hogy kifejlődött iparág fenntartását teszi lehetővé. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

T. képviselőtársam utalt arra, hogy a közeljövőben el fog az őrlési kedvezmény töröltetni. Én nem csinállok abból titkot, hogy ezt súlyos hibának fogom tartani. A következmények fogják igazolni, hogy kinek van igaza. Én fogok legjobban örülni, ha én fogok csalódnai, de hogy ezen nézetem szerint súlyos tévedés és hiba talán elkerülhetetlenül szükséges lesz, az köszönhető azon agitációnak, amely tisztán az irigység indulatából kifolyólag itt kiindult (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) és amelyet ellenségeink nagyon ügyesen felhasználtak Ausztriában arra, hogy az osztrák malomipar előnyére csapást mérjenek a magyar malomiparra. Ne dicsekedjenek a t. képviselő urak azzal az eredménnyel, amit ezzel a szövetséggel ezen a téren elértek.

T. képviselőtársam beszél továbbá ismételten a határidőüzletről és kijelenti, hogy a fedezési vásárlások rendszerét ő is egészen tisztességes üzletnek tartja, de ellentétben az én nézetemmel, ezen tisztességes üzletnek befolyását az árképződésre tartja hátrányosnak. Hiszen itt térnek el a nézetek egymástól. A fedezeti vásárlások befolyását, és pedig előnyös befolyását az árképződésre két dologban kell keresnünk. Az egyik, a kisebb fontosságú kérdés, amelyet döntőnek nem tartok, az, hogy a gazdák — nagyon természetesen csak a nagyobb gazdák, — saját terményük értékesítésénél, vagy saját szükségletük bevásárlásánál, mint teszem a tengeri bevásárlásánál, oly gazdák, akik állattenyésztéssel és hizlalással is foglalkoznak, fedezeti vásárlás útján bizonyos rizikót elkerülhetnek és magukra nézve bizonyos árakat fixírozhatnak, biztosíthatnak. És, ha t. képviselőtársam azt mondja, hogy én a játékra biztatom, csábítom a gazdát, ezzel valóban homlokegyenest ellenkezőjét mondja annak, amit én mondtam, mert erősebben mélámnál senki sem ítéli el azt, ha a gazda játszik. Elítélem magamban, elítélem a nyilvánosság előtt. Abban pedig t. képviselőtársam igazat adott nekem, hogy a fedezeti vásárlások rendszere nem játék, sőt ellenkezőleg kizárása a játéknak. És, ha t. képviselőtársam azt mondja, hogy ő borotvát nem ad a gyermek kezébe, hát ismét eltér felfogásunk abban az irányban, hogy gyermeknek nézzük-e a magyar gazdát, vagy

nem? (*Úgy van! jobbfelől.*) Képviselőtársam az ő hiperliberális álláspontjából gyermeknek nézi, mi a mi államszocialisztikus álláspontunkból felnőtt, nagykorú embernek nézzük, akinek be van növe a fejlagya (*Helyeslés és tetszés jobbfelől.*) s aki felett semmiféle állami bölcsességgel gyámkodni nem akarunk. (*Helyeslés jobbfelől.*)

De a döntő érv, t. Képviselőház, a fedezeti vásárlások szükséges volta mellett, igénytelen nézetem szerint abban van, hogy csakis ez teheti a kereskedést elég erőssé arra, hogy megfelelő árak mellett felvehesse azt a nagy felesleget, ami aratás után évről-évre piacra kerül. Bizonyára nem megyek túl a valóságon, ha azt állítom, hogy átlagos viszonyok között legalább 15—20 millió métermázsza búza az az országban, ami kevéssel aratás után lehetőleg gyors tempóban vevőt, elhelyezést keres. Most a fedezeti vásárlások mellett ezt a búzát megveheti minden szolid kereskedő, anélkül, hogy az árhullámzások esélyeiből bármit is vállalna magára. Ha pedig a fedezeti eladások és vételek rendszerét lehetetlenné tesszük, akkor csak két dolog közt lehet választanunk. Ha nem töröljük el egészen — mert hiszen eddigelé legalább Magyarországon nem kívánták az eltörlését — a határidőüzletet, de kikötjük azt, hogy a határidőre eladott búza effektíve kell, hogy szállíttassák, akkor még vásárolhat a kereskedő jövőre is, de elveszíti azt az előnyt, azt a praet, amivel a jobb fekvés és a jobb minőség kihasználása jár. Határidőre máshol nem adhat el, mint bizonyos átlagos minőség alapján a budapesti vagy bécsi piacon. Mindazon előnyök, amelyek a vidéki malmok által előidézett kedvezőbb piacban rejlenek, mindazon előnyök, melyek az ország nyugati részében az osztrák és cseh piac közellétében és amelyek a magyar búza kivételes jó minőségében rejlenek és amelyet semmiféle típusok felállításával teljesen kimeríteni és érvényesíteni nem lehet: mindezen előnyök elvesznek nem a kereskedőre nézve, de a gazdára nézve. Mert a kereskedő nem fog többet adhatni a búzáért, mint amennyit a létező viszonyok keretén belül érte várhat.

Ha pedig ezt a módját a fedezeti eladásoknak elimináljuk, miután tényleg oly nagy veszteséggel jár, hogy alig volna keresztülvihető, akkor ki van szolgáltatva a gazda a spekulánsoknak, annak a vevőnek, aki tisztán azon célból vásárolná össze a búzát, hogy ezzel egy várható kedvezőbb áralakulást várjon ki és akkor a jobb árak mellett eladván, az árkülönbözetten nyereszkedjék. Már pedig az árkülönbözetten való nyereszkedés tökéletesen ugyanazon megítélés alá esik, akár sohlussra, akár effektíve megvett búzán akarja valaki azt az árkülönbözeteti hasznot elérni. A gazda szempontjából pedig úgy áll a dolog, hogy csak oly alacsony áron lehetne azonnal aratás után eladni azt az egész kvantumot, amely vevőt keres, amely mellett ebben a rela-

tíve tőkeszegény országban kerülne elég spekuláns, hogy 15—20 millió métermázsza búzát 130—150 millió forint értékben megvásároljon. Már pedig, hogy a spekuláns ennyi búzát felvehessen, arra az áraknak oly • alacsony színvonalra kell leszállaniok, hogy a spekuláns tíz chance közül egy esetben veszítsen és kilenc esetben nyerhessen.

És akkor visszatérünk arra az álláspontra, amely a legutóbbi időig krónikus jelenséget képezett; krónikusan alacsony árak aratás után, mikor a gazdák zöme elad és magas árak tavasszal, mikor a kereskedő, aki olcsón megvette a búzát, nyer. Ha a t. képviselő úr ezt helyes agrárpolitikának tartja, akkor ismét nem lehetek vele egy véleményen. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

T. képviselőtársam a hitelviszonyokról ismételten megemlékezett. És itt mindenekelőtt egy előttem teljesen megfoghatatlan állítással lepett meg, tudniillik azzal, hogy a kamatlábviszonyokat a vidéken ma a takarékpénztárak ádáz versenye drágítja. Méltóztassék megengedni, én olyan versenyt, ahol a versenyző felverje annak az árát, amit kínál, vagy olyan versenyt, amelyben a versenyző lenyomja annak árát, amit venni akar, még sohasem hallottam *(Élénk tetszés. Úgy van! jobbfelől.)* és azt hiszem, hogy minél nagyobb és mentül ádázabb az a verseny, annál inkább örülünk a kölcsönvevő közönség szempontjából, *(Úgy van! Úgy van! Helyeslés jobbfelől.)* mert csak ez a verseny fogja kényszeríteni a tőkét, hogy kevesebb kamatra adja a pénzt. *(Úgy van! jobbfelől.)* Én éppen a verseny fokozásában látom azt a fogantyút, amelynél fogva hitelviszonyaink javítására törekedhetünk.

A t. képviselő úr azt mondja, hogy én védelmeztem a takarékpénztárakat. Én sem nem védelmeztem ezúttal, sem nem támadtam és mindenestre tartózkodnám attól, hogy a vidéki takarékpénztárakat is egy kalap alá véve, azokról egy összefoglaló ítéletet mondjak. *(Helyeslés jobbról.)* Mert aki a viszonyokat ismeri, tudni fogja, hogy a legmesszebbmenő különbségek vannak a valóban igen magas szempontok szerint vezetett kitűnő vidéki pénzügyektől egészen a legsilányabb zugintézetig. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* így tehát minden ítélet, amely általános akar leírni, ab ovo el van hibázva. De hogy tennivaló e téren igen sok van, hogy a vidéki kamatláb-viszonyokat messzeemenőleg kell és lehet is javítani, abban egyetértünk. Azt azonban el kell ismernünk, hogy az utolsó húsz év alatt tényleg nagyon javultak a kamatláb-viszonyok és azt hiszem, hogy ezen idő tapasztalatai alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy ezen az úton kell tovább haladni és azon intézkedéseket kell minden téren megtenni, melyek a pénzbeli szolid kínálatot növelik, melyek a versenyt kielesítik, melyek tehát az adós helyzetét e tekintetben könnyítik. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Ebből a szempontból én a hitelszövetkezeteket is egyik becses eszköznek tartom arra, hogy a pénzkínálat szaporodjék, hogy a különböző pénzforsások versenye élesebbé tétessék és ezáltal a kamatlábviszonyok leszoríttassanak. Éppen ezért helyes és egészséges eszmének tartom e hitelszövetkezetek propagálását mindenütt, ahol erre az előfeltételek megvannak, ahol azok alkalmas egyének spontán egyesüléséből származnak, ahol tehát magasabb intelligenciával bíró és mint t. képviselőtársam mondja, bizonyos humanizmus által vezetett köröknek feladata csak az erre alkalmas emberek összehozására, szervezésére szorítkozhatok. Örvedetes mozgalomnak tekintem ezt éppen azért, mert ebben nem egy panaceáját, nem egy kizárólagos gyógy módját látom annak, amit gyógyítani akarunk; de egy újabb faktort a versenynek. És azt hiszem, hogy ezzel is úgy járunk, mint nagyon sok eszmével, ha a maga természetes rendeltetési helyéből kiszakítjuk, ha túlfeszítjük, hogy akkor a legegészségesebb eszme is beteges, veszélyes rögeszmévé válik. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Ezzel a beteges és veszélyes rögeszmével szemben mi fel fogjuk venni a kesztyűt, nem törődve azzal, hogy minő magyarázattal, minő jelzéssel illetik eljárásunkat. (*Helyeslés és tetszés jobbfelől.*) És, ha erre t. képviselőtársam azt mondja, hogy óva inti a gazdákat a báránybőrbe öltözött farkasoktól, ezt a figyelmeztetést avval kell kiegészítenem, — és ezt abszolúte nem értem t. képviselőtársamra, — hogy vigyázzon a gazda bizonyos oroszlánbőrbe bújt individuumokra is. (*Tetszés jobbfelől.*)

Végül megemlékezik t. képviselőtársam egy, általam a közelmúltban kiadott könyvecskéről is és azt mondja, hogy ő annak egy részével, tudniillik mindazzal, ami a vámokkal és a közös vámterülettel függ össze, egyetért, de a magyar gazda bajainak panaceáját ebben nem látja. Hisz ebben ismét teljesen egy véleményen vagyok t. képviselőtársammal és ha ő már könyvein címét figyelemre méltatta volna, észre vette volna, hogy ott kizárólag az árdepresszió okairól és orvosszereiről beszélek, vagyis kizárólag azt vizsgálom, vannak-e állami intézkedések és minők azok, amelyek az árképződésre közvetlen befolyást gyakorolnak. Mint ilyeneket én csak a védvámokat vélem a mai viszonyok között alkalmasoknak. De ez nem teszi és sohasem tette azt, hogy egész széles mezeje ne lenne az intézkedéseknek, melyek a gazdáknak az árdepresszió által okozott súlyos helyzetét javítják. Ide tartozik a hitelügynek egész mezeje és számos más intézkedés. Tehát csak konstatálni kívánom, hogy a védvámokat és a közös vámterületet csakis mint az áralakulás befolyásolására szolgáló direkt eszközt tartom az egyedüli komoly állami intézkedésnek.

De t. képviselőtársam azt is felhossa, hogy én magamat nagy agráriusnak tekintem.

Itt ismét az a bizonyos nonchalance ragadta el t. képviselő-társamat, mert sem ezt, sem ehhez hasonlót soha nem mondtam.

Sőt tovább megyek. Még azt is megmondom t. képviselő-társamnak, hogy soha nem is fogom magamat agráriusnak nevezettni. Nem pedig egyszerűen azért, mert irtózom mindenféle jelszótól. (*Tetszés jobbfelől.*) Minden jelszónak megvan a veszélye, hogy ki-ki azt érti alatta, amit akar; különböző körökben és helyeken annak más és más interpretációt lehet adni, így vagy amúgy.

Ezt som egyéni felfogással, sem a közérdekkel összeegyeztetni nem tudom.

De ha azt érti ez alatt t. képviselő-társam, hogy én magyar gazdának tartom magamat, akkor igaza van. Azt hiszem, anynyi joggal tarthatom magamat magyar gazdának, mint bárki más ebben az országban. És ha mindig lappangva, de több-kevesebb nyilvánossággal minduntalan j felhozzák ezzel szemben, hogy én az utóbbi években a közgazdasági élet más terein is dolgoztam és hogy anyagi segélyforrásaim egyrésze is nem a mezőgazdaság köréből való, ebben a t. képviselő uraknak tökéletesen igazuk van. De ezzel szemben csak arra utalok, hogy életem boldogabb esztendőit kizárólag a mezőgazdaság szolgálatában és ha talán nagyon szerény körben is, de nem minden eredmény nélkül töltöttem. Ezen évek munkásságára és küzdelmeire életem utolsó percéig örömmel fogok visszagondolni. És meg kell jegyez-nem,, hogy habár a legutóbbi években munkásságom egy részét a közgazdaság más ágazatai vették is igénybe, s anyagi segélyforrásaimat részben ezen tevékenységemből merítem, anyagi helyzetem és érdekeim súlypontja a mai viszonyok között is a mezőgazdaságban fekszik. Tehát sem anyagi érdek, sem gyermek- és ifjúkori emlékek, sem felfogás szempontjából nem ismerhetem el senkinek azt a jogát, hogy kifogásolja azt, hogy én is mint magyar gazda beszélek.

De ha magyar gazda vagyok is, t. Ház és ha elismerem is, hogy a jelen pillanatban, mikor a mezőgazdaság bajai a legsúlyosabbak, elsősorban a mezőgazdák bajával kell foglalkoznunk, éppúgy, mint elismertem más körülmények között, midőn más gazdasági faktorok bajai voltak a legakutabbak, hogy azokkal kell foglalkozni: azt ismét belső meggyőződéssel állíthatom, hogy ennek semmi elfogultságot és egyoldalúságot éppen a saját magunk érdekében bele vinnünk nem szabad.

A magyar gazdától nem oktalan nagylelkűség volt, hogy politikai, társadalmi és közgazdasági szempontból lehetővé tette azt a nagy haladást a szabadság alapján. A rideg önzés szempontjából is ez volt a leghelyesebb politika. Hogy nézne ki a magyar gazda helyzete ma, ha a régi, hagyományos, elmaradt viszonyok közt mint egy szegény kolóniának lakosa találná ma szemben magát a nemzetközi árfejlődés összes csapásaival? (*Úgy*

van! jobbfelől.) Hogy ma ezzel szemben nem kell feladnunk a küzdelmet; hogyha ezzel szemben, ha súlyos viszonyok, súlyos gondok között is, de kétségbeesés nélkül nézünk a jövőbe: ezt elsősorban annak az általános fejlődésnek köszönhetjük, amelynél fogva ma egy emelkedő, fejlődő, fogyasztó képességében növekvő országnak általános fejlődése, általános ereje jöhet a mezőgazdának segítségére. *(Úgy van! jobbfelől.)* Én kívánom, hogy ez segítségére jöjjön és hiszem is, hogy meg fog történni; de arra, hogy ez megtörténhessék, szükséges nemcsak az, hogy érdekeinket komolyan, objektíve mérlegelve felismerjük, formulázzuk és küzdjünk értük, de szükséges az is, hogy visszautasítsunk magunktól minden olyat, ami megzavarná a viszonyok ezen általános fejlődését, megzavarná társadalmi osztályaink azon békéjét, amely béke Magyarország fejlődésének és a magyar mezőgazdaság megmentésének alapfeltétele.

A tételt elfogadom. *(Elénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)*

57. 1897 márc. 20. országos ülés. — Br. Podmaniczky Frigyes mentelmi ügye: A mentelmi jog nem terjed ki a Házon kívül tett nyilatkozatokra. (Napló V. k. 171—172. 1.)

A Ház mentelmi ügyeket tárgyalt. Egyebek között br. Podmaniczky Frigyes mentelmi ügyét.

Schmidt Gyula, a mentelmi bizottság előadója, azzal kezdi, hogy Kassits Péter nv. honvédelmi miniszteri tanácsos még a múlt év március havában feljelentést adott be a budapesti büntető járásbíróhoz br. Podmaniczky Frigyes képviselő (a szabadelvű pártnak hosszú időn át elnöke)¹ el fen azon okból, mert a szabadelvű pártkör egyik ülésében megtámadta volt őt erősen azon eljárásáért, melyet volt főnökei, br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter és Gromon Dezső államtitkár ellen sajtó útján fogatanatosított. Ezen feljelentés alapján a budapesti büntető járásbíró a vizsgálati eljárást megindítani akarván, a múlt országgyűlés alatt br. Podmaniczky Frigyes mentelmi jogának felfüggesztését kérte. Bár az akkori mentelmi bizottság a mentelmi jog felfüggesztését hozta javaslatba, a Ház Polcnyi Géza indítványának elfogadásával Podmaniczky mentelmi jogát nem függesztette fel. Ennélfogva a büntető eljárás a nyílt országgyűlés végéig szünetelt, de már október 17-én — Kassits újabb előterjesztése és az országgyűlés időközben bekövetkezett feloszlása következtében — ezen ügyben a tárgyalás megtartott. A büntető járásbíró akkor br. Podmaniczky Frigyeset becsületsértés vétségében elmarasztalta. Feljelentő fellebbezése folytán az ügy a királyi táblához került. De mivel időközben Podmaniczky ismét képviselő lett, a tábla meghagyására a járásbíró újból kérte Podmaniczky mentelmi jogának felfüggesztését. Ezen előzmények ismertetése után előadó előterjesztette a mentelmi bizottság javaslatát, mely szerint, habár a Ház már egyszer megtagadta a kiadást, mégis,

¹ Podmaniczky Frigyes kitűnő jellemrajzát adja Herczeg Ferenc szép megemlékezésében. (Megjelent az Új Idők c. folyóirat 1924. jún. 15. számában és a Bp. Hírlap 1924. jún. 14. számának tájcarovatában.) L. még Tisza István búcsúszavait Podmaniczky pártelnökhöz a szabadelvű pártnak 1900. ápr. 11-én tartott utolsó értekezletén. (289.)

tekintve, hogy Podmaniczky időközben elmarasztaltatott és az elmarasztaló ítéletben meg is nyugodott: ez esetben br. Podmaniczky Frigyes mentelmi joga függesztessék fel.

Gajári Ödön rámutat arra, hogy amidőn e mentelmi ügy először a Ház ítélete előtt állott, akkor ő is rászavazott Polónyi Géza azon ellenindítványára, hogy Podmaniczky mentelmi joga ne függesztessék fel. Indoka az volt, hogy ez ügyben politikai zaklatás esete konstatálható. Már pedig politikai célú zaklatás nemcsak a hatalom részéről, hanem magánszemélyek részéről is jöhet. A képviselőt tehát az utóbbi esetben is meg kell védeni a politikai zaklatás ellen. Azonban annak ellenére, hogy jelen esetben magánügyén részéről a bírói eljárás felhasználásával politikai zaklatás esetét látja, fen forogni: szóló nem akar egy másik hibába esni, és a kisebb kár helyett a közügynek esetleg nagyobb kárt okozni. Ha ugyanis helytelen elvi álláspont elfogadásával precedenst alkotva, immunitást biztosítunk a pártkörben történt nyilatkozatoknak is és ezeket olybá tekintjük, mintha a szólásszabadság biztosítékát jelentő mentelmi jog ezekre is kiterjedne: akkor a magánbecsület, amelynek védelme pedig szintén nagyfontosságú közérdek, bizonyos esetekben a képviselői szólásszabadság orvát büntetlenül pellengérré volna állítható. Mint-hogy nem akarja, hogy a politikai pártklubokban történt nyilatkozatok törvényes retorzió nélkül maradhassanak, elfogadja a mentelmi bizottság javaslatát.

Polónyi Géza úgy találja, hogy a szóbanforgó mentelmi ügy lényege nem a magánbecsület kérdésén fordul meg, melyet senki sem ,akar védtelenné tenni, hanem azon, vajjon, a képviselőt, midőn politikai p árukörben a képviselőház tárgyalásait előkészítő tanácskozások alkalmával, tehát teljesen képviselői minőségben nyilatkozik: megilleti-e akkor is a szólásszabadság igen vagy nem? Nézete szerint, Im a képviselőnek a pártkörbeu tisztán képviselői kötelességének teljesítést közben mondott szavaiért megengedjük az üldözést, akkor valóban nincs értelme annak, hogy csak az élvezzi a szólásszabadságot, aki a Házban szólal fel. Ezért tartja helyesnek, hogy miután br. Podmaniczky Frigyes a vád tárgyává tett nyilatkozatot a szabadelvű pártkörben képviselői tanácskozások előkészítése alkalmából képviselői minőségében tette, mentelmi joga ne függesztessék fel. Megmarad tehát elsőízben elfoglalt álláspontja mellett és most sem fogadja el a mentelmi bizottság javaslatát.

Gr. Tisza István: T. Ház! Én azt hiszem, hogy a mentelmi jog egy igen fontos, igen becses, de egyúttal igen kényes joga a Háznak, amellyel csak nagy körültekintéssel kell élni, (*Úgy van! jobbfelől.*) mert hogyha azt túlfeszítjük, — igénytelen nézetem szerint — egy odiosum privilégiumot csinálunk belőle, amivel a Ház tekintélyének, a Ház iránt érzett tiszteletnek és elismerésnek ártunk. (*Úgy van! jobbfelől.*) Abban egyetérték Gajári Ödön t. barátommal, hogy nemcsak a hatalom részéről, de magánszemélyek részéről is foroghat fenn zaklatás. Nézetem szerint a zaklatás kritériuma abban áll, hogy oly cselekmények miatt, oly módon vagy oly fokon vonassák a képviselő büntetőjogi felelősség alá, aminő alá nem vonatnék, ha az illető inkriminált cselekmény büntetőjogi objektív értékét vennék tekintetbe.

Ellenben nem szabad zaklatást fenforogni látni soha oly esetben, midőn az illető képviselőnek a ténye olyan, amely bármely más polgárára a hazának szintén büntetőjogi konzekvenciákat vonna maga után. (*Helyeslés jobb felől.*) Egyetlen kivétel e tekintetben azok a nyilatkozatok, amelyek itt a Házban tanácskozás közben történnek. A Házban, a Ház tanácskozásai közben, a korlátlan szólásszabadság biztosítását igen fontos közjogi momentumok teszik szükségessé. Ezen fontos jognak szükségessége s a mellette szóló érvek sokkal lényegesebbek, semhogy ezek miatt azon hátrányokat, amelyekkel ezen korlátlan szólásszabadság még itt a Házban is jár, elviselnünk ne kellene. De mitigálja ezen hátrányokat a Háznak fegyelmi joga is, amely nemcsak elnöki megrovás, vagy rendreutasítás, de a Ház által kimondott megrovás alakjában is érvényesül. Azonban igen sikamlós és veszélyes lejtőre lépünk, ha ezen kivételes jogszabályt ellentétben a törvénytárgyalás alapelveivel nem szigorúan interpretálnék, úgy, amint a törvényben van, de kiterjeszteni akarnék a Ház tanácskozásaival többé-kevésbé összefüggő más helyekre, más társulatok tanácskozásaira, ahol azután sem azon parancsoló közjogi és közszabadsági szempontok, melyek a Házban tett nyilatkozatok büntetlenségét teszik szükségessé, sem a Háznak s az elnöknek fegyelmi hatósága fenn nem forog. Én tehát éppen elvi szempontból, mert veszélyesnek, helytelennek és célszerűtlennek tartom az immunitás kiterjesztését a Ház falain kívül tett nyilatkozatokra, és mert nem akarok ily irányú precedenst alkotni, járulok a mentelmi bizottság javaslatához. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A Ház többsége a mentelmi bizottság javaslatát elfogadta.¹

58. 1897 márc. 27. országos ülés. — Az 1897. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: A nemzeti párt passzivitásának okai. A néppárt programja és választási taktikája. A nemzeti párt. választási veresége és egyházpolitikai magatartása. A nemzeti párt és a néppárt választási szövetsége. (Napló V. k. 250—255. 1.)

Az 1897. évi költségvetési felhatalmazási javaslat néhány napos vitája márc. 26-án kezdődött. Ennek is, miként már az új országgyűlés elején a felirati vitának és az 1897. évi költségvetés általános vitájának főanyagát a választási visszaélések feletti ellenzéki panaszok szolgáltatták. Láttuk azt is (52), hogy a legerősebb választási vereséget az egyházpolitikai ellenzék szenvedte. A függetlenségi Ugron-párt egy kisszámú töredékre olvadt le, a neanzoti párt is elvesztette tagjainak majdnem felét. Maga Apponyi sem tagadja (Emlékirataim I. 236—37. L), hogy „ebben az eredményben része volt a még le nem hült liberális láznak is, valamint a nemzeti párt lappangó belső betegségének“ és hogy az a „politikai

¹ L. idevonatkozólag legújabban Egyed István A mentelmi jog határai e. dolgozatát (83—84. 1.) a Magyar Jogi Szemle 1924. V. évf., II. számában és külön kis füzetben.

spleen“, amely az egyházpolitikai éra végén a nemzeti párton erőt vett, „lappangva bár, de határozottan megnövekedett“. De persze ennek ellenére elvbarátaival együtt a kormánypárt nagy „aritmetikai diadalát“ túlnyomólag a korrupció és erőszak fegyvereinek tulajdonítja. A költségvetés általános tárgy állásának első napján (jan. 12.) a súlyos választási veresége miatt elkeseredett nemzeti párt nevében Horánszky Nándor okolta meg a párt időleges passzivitását. Kijelentette, hogy az ország viszonyai 1867 óta oly szerencsétlen állapotban nem voltak mint ma, midőn *m* anyagi kizsákmányolásnak, politikai üldözésnek, törvényenkívüli állapotnak és korhadt parlamenti viszonyoknak napjait éljük. Miután azonban a jelenlegi viszonyok között egy komoly költségvetési vitának sem értelme, sem baszna nem lehet: egyszerűen annak a kijelentésére szorítkozik, hogy a nemzeti párt a költségvetést sem általánosságban, sem részleteiben meg nem szavazza. Ugyancsak a passzivitás álláspontjára helyezkedett az Ugron-csoport is (L. a Nemzeti 1897 jan. 13. reggeli kiadásának vezércikkét.).

Molnár János (márc. 26.) beszéde valóságos értekezés a modern államról, megvilágítva a theokratikus-katolikus államtan különleges nézőpontjából. Kifejti, hogy a néppárt felfogása, szerint az állam csak olyan társaság, amelyben az emberek azért egyesülnék, hogy az ő fensőbb hivatással összefüggő földi, ideiglenes boldogságot, mint mindnyájunknak közös javát, együttes erővel elérhessék. A modern jog- és államtudósok azonban, épp úgy, mint az államférfiak, másképp gondolkoznak. Megalkották a modern állam fogalmát, amely szerint az, elsősorban, teljesen független, abszolút hatalom, semmi fölötte és minden alatta; másodsorban pedig a jognak nem csupán védője, támasza, hanem egyedüli jogforrás, amely vizét a parlamenti többségnek továbból meríti. Addig tört tehát az emberiség előre és felfelé, míg az államnak trónusát Istené mellé helyezte, a mindenhatóság és teljes függetlenség isteni attribútumaival ruháztatva azt. A modern jogállam nem egyéb, minit Platónak szocialisztikus állatna, azon különbséggel, hogy nem tekeri ki a nyakát a satnya újszülötteknek. Van azonban a modern államnak egy hatalmas ellenfele, aki nem akar meghódítani előtte, nem akarja elismerni isteni fölényét és cte a vallás. Elsősorban tehát a mindenható állam omnipotens kezeit a vallásra és főleg a katolikus egyházra emeli. Feledi a modern állam, hogy midőn az egyház ellen emeli karját és vele nem mint mellérendelt, hanem mint neki alárendeli társasággal bánik, legjobban önkézet sebezi meg. Az állami és egyházi hatáskörnek szétválasztása után a modern állam fokozatosan elnyelt mindent: vallást és iskolát, egyént és családot, egyéni és közszabadságot, bírói függetlenséget és közvéleményt» ipart és közgazdaságot, sőt abszorbeálja még magának a hazának fogalmát is. Ilyen államrendszernek a néppárt nem lehet barátja, mert attól tart, hogy nagyon is hamar bekövetkezik az a kor, melynek végkifejlése, végsorsa az erkölcsi és gazdasági csőd. A költségvetési törvényjavaslatot nem fogadja el.

Gr. Csáky Albin (márc. 26.) már más alkalommal rámutatott arra a helytelen magyar parlamenti gyakorlatra, mély szerint nálunk a költségvetéssel kapcsolatban nem kevesebb, mint háromszor van általános vita. Először az általános tárgyalásnál, másodsor minden egyes miniszteri tárcának első tételénél és harmadszor az appropriációs törvényjavaslatnál. Miután pedig az ő vesszőparipája a költségvetés tárgyalásának

mikéntjére vonatkozik, annak a régi meggyőződésének ad beszéde bevehető részében kifejezést, hogy a költségvetés tárgyalása csak akkor volna helyek, ha az ú. n. általános tárgyalás a katonával csak általános pénzügyi szempontokról folya a vita; ha aztán a részleteknél csupán a részletekérdésekről lenne szó és ha végül a költségvetési törvényjavaslat vitájánál csak általános politikai momentumok tárgyalatnának, azon általános politikai momentumok, melyek a kormány iránti bizalomnak vagy bizalmatlanságnak forrásai.

Gulner Gyula (márc. 27.) a nemzeti párt neveiben kijelenti, hogyha csak különös okok ellenkező elhatározásra nem készítenek a pártot, ugyanazon okoknál fogva, amelyeket jan. 12-én Horánszky Nándor pártvezér kifejtett, a vitától való tartózkodást e javaslattal szemben is fen tartják, úgy, amint azt a költségvetés tárgyalása alkalmával fentartották. Elismeri, hogy egy korszaknak megítélésére az akkor élő nemzedék nem mindig a legalkalmasabb. De kétségtelennek tartja, hogy az ellenzék elítélő felfogásában osztozni fog a történetíró is, aki ezt a korszakot, mélyben a szabadelvű párti kormányok intéztek évtizedek óta az ország sorsát, festeni fogja. Ez a történetíró ezt a korszakolt bizonyára nem fogja Magyarország fényes napjai közé számítani. Beszédének további folyamán elmondja, hogy mi mindent fog írni erről a korszakról a jövő történetírója. Végeredményben konstatálni fogja, hogy Magyarország e korban lejjebb és lejjebb siklott, de mindig közelebb erőt teljes elernyedéséhez s ezzel az ország ellenálló képességének [kimerüléséhez és így állami önállóságunk veszélyeztetéséhez. A fennálló politikai rendszer és kormányzati «szellem iránti feltétlen bizalmatlanságból a nemzeti párt a szőnyegen lévő törvényjavaslatot nem fogadja el.

Márc. 27-én felszólal Tisza István is. Nagy beszédétől a Nemzet március 28. számának vezércikke találóan írja, hogy a nap parlamenti eseménye volt, mely igazán csodás katódsugarakkal világította meg a nemzeti párt passzivitásának indokait. Ebben a keretben ismételt (55) elítélőleg nyilatkozik a néppárt és a nemzetiségek viszonyáról. Majd rövid visszaillesztést vetve az egyházpolitikai eseményekre, újból (42) kiemeli, hogy gr. Apponyi Albertnek és pártjának erős érdeme volt abban, hogy az országgyűlés az e térer való orvoslásnak egyedül sikerhez vezető radikális módjához folyamodott. Újból (45) szeméretveti Apponyinak azon megtévesztő és következetlen magatartását, melyet a polgári házasság kötelező formájának kérdésében tanúsított. Azt a nagy vereséget, melyet a nemzeti párt a legutóbbi általános választások alkalmával szenvedett, főleg azon eljárásnak tulajdonítja, melyet ez a párt az egyházpolitikai kérdésben követett. Tisza beszéde alatt közbeszólások alakjában balfelől ismét célzás történt a pápai segédcsoportok, a római segítség legendájára (34). Ami végül a Tisza említette Blaskovics-féle leveleket illeti, mint annak bizonyosságát, hogy a nemzeti párt nem ártotta a választásoknál a néppárt segítségét igénybe venni és hogy mandátumainak nevezetes részét a néppárt támogatásának köszönheti, a következőket kívánjuk megjegyezni. Az általános költségvetési vita végén, a jan. 20. ülésen, Bánffy miniszterelnök felolvasta Blaskovics Ferenc nemzeti párti képviselőnek a néppárt központi irodájához intézett levelét, amelynek lényeges tartalma az, hogy habár az ország délvidékén a német nemzetiségű lakosság körében ma még a néppártnak megfelelő talaja nincs, Blaskovics arra kéri a néppárt vezetését, hogy csak küldje meg neki választási röpiratait mentül

nagyobb számmal, mert ő azokat terjesztem fogja és ha majd talán nyíltan nem is teheti, mégis e[fog járni a testvérpárt érdekében. Bánffy a levél felolvasását azzal a kommentárral kísérte, hogy ebből nyilvánvaló a nemzeti párt és a néppárt szövetsége; nyilvánvaló továbbá az a tény is, hogy a múlt választásokat uraló egyházpolitikai kérdések miatt megingott a nemzeti párt egysége s tagjai között lehetnek olyanok, akik egy testvérpártnak, a néppártnak érdekeit szolgálják. Szóval, Blaskovics ígerte a néppárt) érdekeinek támogatását, noha a nemzeti párt soraiban foglal helyet. Ebből Bánffy azt a következtetést vonta le, hogy a nemzeti párt nagy választási vereségét nem a kormány állítólagos visszaélései okozták, hanem az a körülmény, hogy a nemzeti párt egysége az egyházpolitikai reformakció, e politikai választóvíz hatása következtében már a múlt országgyűlésen megingott.¹

Gr. Tisza István: T. Ház! Teljes egyetértésben ezen kérdésben is gróf Csáky Albin mélyen tisztelt barátommal, én is azt hiszem, hogy elsősorban az appropriáció kérdése az, hol a bizalmi kérdésnek, a politikai helyzetet domináló főkérdéseknek alapos megvitatása van helyén. Igaz, hogy a mi parlamenti praxisunk szerint ez az általános politikai vita igen sok esetben, nézetem szerint sem célszerűen, de tényleg a költségvetés általános tárgyalása alkalmával folyik le, ez esetben tehát egy rövid, jóformán formászerű megvitatása az appropriacionális törvényjavaslatnak volna helyén. Most azonban, midőn a költségvetésnek általános vitája jóformán nem volt, úgy hiszem, itt kell felvetnünk a kérdést, megérdemli-e a kormány a bizalmat, megérdemli-e a felhatalmazást a költségvetés effektuálására. De azt hiszem, félúton állanánk meg, ha csak ezt a kérdést vetnők fel. Mert szerény nézetem szerint fel kell vetnünk azon további kérdést is, hogy az ellenzék, vagy az ellenzéknek bármelyik irányzata és az a politika, melyet az ellenzék követ, megérdemli-e azt, hogy kivegyük az ország ügyei vezetésének gyeplőjét a kormány kezéből és más, helyesebb politikai elveket valló, vagy talán arra hivatottabb kezekbe rakjuk le azt. Én tehát azt hiszem, hogy az ellenzékhez tartozó t. képviselőtársaimnak sem elég a támadás negatív terén maradniok, nem elég kritikát gyakorolniok a kormánnyal szemközt, hanem egyúttal bizonyágot kell szolgáltatnak, egyúttal garanciákat kell szolgáltatnak a Háznak és az országnak az iránt, hogyha ezen kormánytól a parlament többsége bizalmát megvonná, volna-e, milyen irányban volna, hogy nézne ki egy új kormányalakulás, egy új többség, amely több garanciát nyújtana az ország érdekei megóvása szempontjából. *(Helyeslés jobbfelől.)*

---

¹ Bánffy miniszterelnök ellen, a Blaskovich-féle levél nyilvánosságra hozatala miatt, az ellenzék egyrésze erős támadást intézett és a levél történetét ismételtlen firtatta. (L. a. jan. 20., 22., 23. és 25. ülést és a Nemzet jan. 24. reggeli kiadásának vezércikkét.) Erre az ominózus levélre azóta is többször történt hivatkozás.

Én ebből a szempontból, t. Ház, mélyen sajnálom azt a jelenséget, hogyha az eddigi jelek nem csálnak, a költségvetés tárgyalásának ezen végső stádiumában is az igen tisztelt nemzeti párt tulajdonképpen csak formailag vesz részt a vitában, vagy helyesebben: csak jelzi, hogy ebben részt nem vesz, mert hiszen Gulner Gyula t. képviselőtársamnak mai felszólalása voltaképpen nem egy meritórius tárgyalása a kérdésnek. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) de egy jelzése az ő passzív, negatív álláspontjuknak. T. képviselőtársam felszólalásának túlnyomó nagy részében azt mondotta el, hogy mit fog írni a jövőbeli történetíró. Hát én azt hiszem, hogy t. képviselőtársam itt egy igen merész és veszélyes tétre lépett; én úgy gondolom, bízzuk rá azt a jövőbeli történetíróra, hogy ő mit fog írni és egyik oldalról se arrogáljuk magunknak mi, — akik benne élünk a politikai küzdelmek forró légkörében, — hogy meg tudjuk jósolni a jövő történetírás objektív ítéletét. Egytől azonban nagyon félek, t. képviselőtársam. Ha a jövőbeli történetíró el fogja olvasni a vádaknak, a gyanúsításoknak azt az óriási özönét, amit t. képviselőtársaim felénk és az ország többsége felé zúdítanak és aztán aggódva fogja vizsgálni a tényeket, amelyekre ezen vádak, ezen gyanúsítások felépíthetők voltak, el fog ámulni azon nagy aránytalanság felett, amely a vádakra feljogosító pozitív tények és ezen gyenge ténybeli adatokra felépített vádak óriási halmaza közt van.

T. képviselőtársaim a nemzeti párton az ő passzivitásuknak indokait is szolgáltatják, és engedjék meg nekem, hogy ezen indokokkal már csak az ily előrehaladott időre való tekintetből is lehető rövidséggel foglalkozzam. Én úgy gondolom, hogy a kimondott passzivitás ettől vissza, nem tarthat, mert hiszen senki sem értheti — én legalább nem értem — t. képviselőtársaim álláspontját úgy, hogy ők ezáltal quasi szavukat adták volna, hogy minden támadással és provokációval szemben, megtartják a hallgatás kötelezettségét. Ők jónak látják nem kezdeményezni egy vitát, de — nézetem szerint — ezen kijelentés után is teljes joggal részt vehetnének a vitában, ha ez valamely provokáció folytán szükségessé válnék. T. képviselőtársaim és ezek közt elsősorban Horánszky Nándor t. képviselőtársam, aki az utóbbi hónapok alatt legtöbbször nyilatkozott hivatalosan a nemzeti párt nevében, több indokát adja a parlamenti küzdelemtől való félrevonulásuknak. Ezek közt az egyik az, hogy ők a mai parlamenti helyzetet komolynak nem tartják, (*Úgy van! balfelől.*) azon ellenfeleiket, akikkel elsősorban szóba kellene állniok, tudniillik ezen pártnak és a kormánynak vezetőit, magukhoz méltó ellenfeleknek nem tartják. Ila a szavak nem ezek voltak is, t. képviselőtársam nyilatkozatai ismételve ezen értelemmel birtak; sőt, nem akarom nagyon komolyan venni ezen szavait, de még sokkal messzebbmenőleg nyilatkozott politikai ellenfelei-

ről t. képviselőtársam, midőn azt mondta, hogy a küzdelem, ha diadallal járna is, oly elemek közé vezetné a t. képviselőtársaimat, melyektől megborzad és megundorodik. (*Mozgás jobb felől.*)

T. Ház! Én azt hiszem, hogyha egy ember egy társaskör tagja akar lenni, vagy egy bálba megy, meggondolhatja, hogy eléggé dísztingvált társaság van-e ott, amely neki konvenial és ha neki nem tetszik a társaság, senkisémet kötelezi, hogy odamenjen. De úgy gondolom, hogy a politikai élet nem bálterem, a politikai élet nem egy francia négyes, ahol kiválaszthatom a vis-a-vist magamnak. A politikai életben politikai ellenfeleimet nem én választom, de a sors és a választókerületek akarata állítja szembe velem, és ott, ha egyszer azzal az erős elhatározással vesz részt valaki a politikai életben, hogy a közügy iránti kötelességét teljesítse, teljesítenie kell ezen kötelességét, bármennyire kicsinyelje is azon ellenfeleiket, akikkel ott szemben áll. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.*) Sőt mentül rosszabbaknak, mentül avatatlanabbaknak, mentül gyengébbeknek tartanám azon kezeket, amelyek az ország sorsát intézik: annál parancsolóbban élne bennem a kötelesség, hogy kivegyem részemem, a harcból, (*Helyeslés a jobboldalon.*) hogy mindent elkövessek, hogy erőm teljes megfeszítésével oda törekedjem, hogy jobb, alkalmasabb kezekbe helyeztessék át az ország kormányzata.

És t. képviselőtársam nyilatkozatában még egy csodálatos mondatra találtam. T. képviselőtársam parlamenti tevékenységük szünetelésének indokául erkölcsi felháborodásukat nevezi meg és azt mondja: Azt a nagy felháborodást, amelyet éreztünk, okozta annak látása, hogy a népek legszentebb jogait támadják meg. Hát a t. képviselő urak látják, hogy a népek legszentebb jogait támadják meg; ezen a t. képviselő urak felháborodnak? Békével haza mennek. Hátha a nép jogait valóban megtámadták volna, ha ezen t. képviselőtársaim valóban felháborodtak volna, sokkal jobban bízom saját hazafiságukban, semhogy elhagyjam, hogy akkor a passzív félreállást, nem pedig az aktív, elkeseredett harcot választották volna. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.*) És ezek után a nyilatkozatok után engedje meg nekem t. képviselőtársam, hogy a frivolitás és a helyzet több, vágj kevesebb komolysága feletti ítélethozatalt egyszereuen az ország elfogulatlan közvéleményének bírálata alá bocsássam. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

De, t. képviselőtársaim hivatkoznak ismételtén a választások kimenetelére és illetőleg a választásoknál elkövetett visszaélésekre is. Hát, t. képviselőház, igaz, hogy nagyrészen úgy anazon jelenségeket láttuk — és pedig sok tekintetben minden párt részéről nem kifogástalan jelenségeket, — a lefolyt választás alkalmával, amelyeket minden más választás is felmutatott. De ezen a téren hajlandó vagyok a beismerésben még tovább menni és elismerni

azt, hogy igenis bizonyos kerületekben, bizonyos pártok közötti küzdelemben merültek fel a választásoknál oly heves jelenetek, merültek fel oly éles tünetei bizonyos visszaéléseknek, aminőkkel ilyen mérvben a korábbi választások alkalmával nem találkoztunk. Talán felesleges mondanom, t. képviselőház, hogy én a néppárttal felvett küzdelmet, hogy én azon kerületeket értem, amelyekben, a szabadelvű pártnak a néppárttal kellett megküzdenie. És ha én mostan vizsgálom, hogy miért voltak hevesebbek a küzdelmek, miért voltak drasztikusabbak az eszközök itt, mint más kerületekben: ennek magyarázatát találok egyfelől a néppárt, politikai programjában tartalmában, másfelől a t. néppárt választási taktikájában, a választásoknál használt fegyvereiben. (*Zajos helyeslés a jobboldalon.*) Mert, t. Ház, mióta Magyarországon alkotmányos élet van, nem volt parlamenti párt ez országban, mely mindennel, ami a magyar intelligencia előtt kedves, oly merész ellentétbe helyezte volna magát, mint a t. néppárt. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Én nekem nem kell több bizonyíték, itt, van Molnár János t. képviselőtársunk tegnapi beszéde, tegnapi értekezése a moderm államról; aki azt elolvassa, azzal szemben felesleges tovább egy szót is vesztegetni annak bebizonyítására, hogy igenis a néppárt a moderm haladásnak és felvilágosodásnak, az állam- és nemzetet az egyházi, középkori nyűgökből kiszabadító minden törekvésnek esküdt ellensége. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Hát, t. képviselőház, ha ezen törekvésekkel szemben erős reakció támad a felvilágosodott emberben, a t. néppártnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjánál fogva erős reakció kell, hogy támadjon minden magyar emberben, (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Nem kívánom a t. Házat e kérdéssel hosszasan untatni, elég, ha azon ismert röpiratból: „Mit akar a néppárt* egyetlen egy passzust olvasok fel. Ezen röpiratnak 43-ik lapján ez mondatik (*olvassa*): „Pártunk a nemzetiségek iránt teljes előzékenységgel kíván viselkedni, arra fog törekedni, hogy ők igazságos és méltányos eljárásban részesüljenek, hogy panaszai ne hangozzanak el nyom nélkül, hogy sérelmeik orvoslást, nyerjenek. És mik az ő panaszai? Azon panaszkodnak, és nem alap nélkül, hogy az állam elnyomja nyel vöket s erőszakos módokon akarja megmagyarosítani őket.“ Nem folytatom tovább. (*Felkiáltások a jobboldalon: Elég ennyi!*) Ezzel a rágalommal talákoztunk a nemzetiségi izgatok legveszedelmesebb fajtájánál. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Hogy ez rágalom, azt hazánk hazafias érzelmű nemzetiségi lakossága köréből számtalanszor kijelentették és vágták az izgatok szemébe. Én hittem azt, hogy sokat fogok még ebben az országban tapasztalni abban az irányban, hogy hová viheti el a magyar embert a pártszenvédély, de megvallom, meglepett, mikor ezt olvastam; mert nem hittem, hogy lehessen magyar ember ebben

az országban, aki úgy levetkezze saját nemzeti érzületét, (*Zajos helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj és felkiáltások balfelől: Nem áll! Eláll!*) hogy ezen hazafiatlan és rágalmazó állítások hangztatásával jöjjön a nemzetellenes izgatok segítségére.

Gr. Zichy Aladár: Ott vannak a nemzetiségi képviselők mind! (*Nagy zaj.*)

Gr. Tisza István: Azok nem is fognak ilyen hazafiatlan nyilatkozatot tenni. (*Zajos helyeslés a jobboldalon.*) Egész életemben híve voltam az igaz testvéri politikának a nemzetiségekkel szemben: exponáltam is magamat érte, mert azt hiszem, hogy a nemzetiségek nagy többségében megvan a hazafiúi érzés, azt kell ápolni, azt kell az eddig követett magyar nemzeti politika számára megvédeni, de nem az ily állítások által a nemzetiségi izgatok szekerét tolni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Ha joggal felháborított minden felvilágosodott magyar embert a néppárt programjának tartalma, feljogosította a magyar intelligenciát erősebb, drasztikusabb eszközök felhasználására a néppárt választási taktikája. (*Igaz! Úgy van a baloldalon.*) Mit láttunk a t. néppárt részéről a választások alatt? Láttunk-e objektív érvelést, láttuk-e azt, hogy hüen, igazán állítaná oda a vitás kérdéseket a választóközönség elé, iparkodnék felvilágosítani, saját érvei helyességéről meggyőzni? Én azt hiszem, ezt sehol, vagy igen szórványosan láttuk. De láttuk azt, hogy a valósággal homlokegyenest ellenkező állításokat tudatosan dobták a nép szeme közé, (*Felkiáltások balfelől: Nem áll!*) hogy ijesztették, felizgatták a jámbor nép vallásos érzületét hazug hírek terjesztésével. (*Zajos felkiáltások balfelől: Nem igaz! Nem áll!*)

Elnök: Kálmán Károly képviselő urat rendreutasítom. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István: És láttuk azt, hogy a római katolikus klérusnak egy, egyháza, nemzete és hazája iránti kötelességeiről megfélemedezett része, visszaélve azon szent fegyverekkel, melyeket mint Isten szolgája kapott kezébe, ezeket a vallási fanatizmusnak, az alacsony indulatoknak... (*Zajos helyeslés a jobboldalon. Zajos ellentmondás balfelől.*)

Lepsényi Miklós: Hazugság!

Gr. Tisza István: ... terrorizmusnak fölkeltésére használta fel.

De, t. Ház, ily körülmények közt és ily küzdelemmel szemben a magyar intelligencia csak kettő között választhatott: aközött, hogy abdikáljon, átadja a tért ezen elemeknek, engedje, hogy félrevezessék a népet, mely fanatizálva utánuk indul, vagy hogy midőn e kíméletlen és minden kritikán aluli eszközökkel kellett magát szemben találnia, ő is kevésbé legyen válogató az eszközökben, mint eddig. Nem akarok minden túlzást védelmezni.

de azt nyugodt lélekkel állíthatom, hogy nemcsak emberileg érthető, hanem sok tekintetben védhető, sőt helyeselhető, ha a magyar intelligencia a politikai élet ez orvadászaival szemben a maga jogosult pozícióját erősebb eszközökkel védelmezte meg. *(Zajos tetszés jobbfelől. Eláll! kiáltások a baloldal hátsó padjain.)*

Más kerületekben, ott, ahol pártunk más pártokkal vette fel a küzdelmet, merem állítani, hogy úgy egyik, mint másik részről nagyjában ugyanazon faktorok, ugyanazon eszközökkel, ugyanazon, nagy részben jogos, megengedem, itt-ott minden részről jogosulatlan eszközökkel küzdöttek, amelyekkel minden más választásnál. És ha mégis összehasonlítjuk az 1892 telén lefolyt választások eredményét a mostanival, összehasonlítjuk különösen a nemzeti párt szempontjából és ha azt látjuk, hogy míg az 1892-iki választásokból, amidőn ugyanazon panaszokkal, részben épp annyira alaptalanul, részben talán épp annyira jogosultán lépett fel, mint most, hogy, mondom, akkor a nemzeti párt számban megerősödve jött vissza, míg most körülbelül felét veszítette el múlt ciklusbeli számának: akkor, azt hiszem, e jelenség okát kár lesz másban keresni, *(Közbe kiáltások balfelől: Pénzben és erőszakban.)* jobb lesz, ha t. képviselőtársaim saját magukban kutatják az indokokat!

És ha t. képviselőtársaim visszatekintenek a közelmúlt eseményeire, én úgy gondolom, hogy e nagy vereségnek meg fogják találni magyarázatát; meg fogják találni egyéb okok mellett elsősorban azon magatartásban, melyet a I. nemzeti párt az egyházpolitikai kérdésben követett.

Sághy Gyula: A hivatalos erőszakban!

Gróf Tisza István: Talán a téli választások alkalmával erről nem panaszkodtak a képviselő urak?

Nem kívánok hosszas ismétlésekbe bocsátkozni. Hisz a parlament különböző pártjainak egyházpolitikai magatartásáról már gyakran volt szó a Házban. Azért legyen szabad egész röviden pár nagy vonással futnom végig az eseményeken. Méltóztatik visszaemlékezni, hogy az egyházpolitikai kérdéseket nem egyik, vagy másik párt, hanem az események fejlődése tolta előtérbe. Ez irányban tehát sem felelősség senkit nem terhel, sem dicsőség senkit nem illet. De az, köteles vagyok elismerni, hogy gróf Apponyi Albernek és pártjának erős érdeme volt abban, hogy az orvoslásnak egyedül sikerhez vezető radikális módjához folyamodott a magyar parlament. Igaz, hogy mindjárt akkor, midőn kormányalakítás jött létre egyenesen e program megvalósítása céljából (30), gróf Apponyi Albert a forma tekintetében fenntartotta magának az elhatározás szabadságát s ennek folytán a kormány reformterveinek el- vagy el nem fogadása iránt végleg nem nyilatkozott.

De ugyanakkor és az ezt követő politikai vitákban is ismé-

folton állást foglalt a reformpolitika mellett, ismételten — és ezt hazafüti érdeméül tudom be — felemelte intő, helytelenítő szavát a javasolt reform elleni agitációval szemben. Gondolom, felesleges e tekintetben is citátumokkal untatni a Házat, (*Halljuk! Halljuk!*) elég lesz talán gróf Apponyi Albert t. képviselőtársamnak egyik, 1892 november 25-én tartott beszédéből ennyit felolvasnom: „Én óhajtom és akarom remélni, hogy az ellenakció az elkeseredettség jellegét nem fogja nyerni, mert nem hiszem, hogy ez akár az ország nyugalmanak szempontjából kívánatos, sőt megengedhető, akár az egyház érdekének szempontjából helyes volna, mert erre a küzdelemre nincsenek provokálva az egyházi faktorok, mert a tervbe vett reform az egyház érdekeit nem sérti ‘.

T. Ház! Folyt a küzdelem tovább, közeledt a törvényjavaslat beadásának időpontja, megindultak a viták a Ház kebelében is. Őszinte sajnálatomra gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam s a nemzeti párt nagy része e reformmal, éppen formakérdés alapján, ellentétes álláspontra helyezkedett. Ezzel a részével a kérdésnek most foglalkozni nem kívánok, de mikor a törvény megalkottatott, midőn az a két Ház által elfogadott, csak a királyi szentesítésre várt. gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam (*Zaj. Elnök cseppet.*) 1894 július 8-án Jászberénybe ment, hogy ezen fontos politikai kérdéstről választói előtt nyilatkozzék. Egész röviden csúsztam át e nyilatkozatnak egyik, szerintem sarkalatos tévedésén, azon sarkalatos tévedésén... (*Közbe kiáltások balfelől: Mint ahogy szokta!*)

Én még senkinek nem adtam okot arra, pedig elég polémiába bocsátkoztam, hogy félreértett vagy félremagyarázott szavait utánam megmagyarázza. Ez, azt hiszem, eléggé mutatja azt, hogy lojálisán, korrektül szoktam idézni azokat, akiknek érveivel foglalkozni kívánok. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

T. Ház! Gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam egyebek közt azon — nézetem szerint — téves váddal is illette a kormányt, hogy egyenesen a kormány politikája ellen, illetőleg a házasság kötelező formája ellen irányult az elkeseredés, az agitáció. Ebben — hiszen tudjuk mindnyájan és tudnunk kell, ha olvassuk a katolikusok nevében beszélni hivatott összes faktorok nyilatkozatait — egy sarkalatos tévedés rejlik. Hiszen ez az agitáció abszolúte nem a házasság kötelező formája ellen irányult. A polgári házasságnak bármely formája mellett hoztuk volna is be a házassági jognak egységes alapon való rendezését, az agitáció ugyanazokkal az eszközökkel, ugyanazon intenzitással vette volna fel a küzdelmet. Ezen, úgy gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam szerint, mint szerintem indokolatlan és helytelen, de tagadhatatlanul létező agitáció megindulásáért tehát ennek a Háznak minden akkor létező pártját, majdnem azt merném mondani, minden egyes tagját egyenlő felelősség terheli. De ettől eltekintve, t.

képviselőtársam 1894-iki júliusi beszédében azt mondja: „A törvény törvénnyé vált; már most nem tartom feladatomnak, hogy a megalkotott törvény ellen izgalmat kezdeményezzek, vagy ebbe az izgatásba befolyjak, mert az ország a vallási izgalmak tovább folytatását el nem bírja, ezen országnak nyugalomra, a kedélyek kibékítésére van szüksége. Az ország érdeke azt kívánja,“ — és kivált itt hívom fel szíves figyelmüket, — „hogymagunk járuljunk ahhoz, hogy meghazudtolja aggodalmainkat a jövő, hogy segítsünk az országnak visszaadni a felekezeti békét és nyugalmat; azt kívánja, hogy véget vessünk az izgalmaknak, véget vessünk a közvélemény azon egészségtelen irányzatának“.

Aki ezt a beszédet elolvasta, joggal táplálhatta azt a reményt, hogy a nemzeti párt részéről minden jogosult mozgalom a kedélyek lecsillapítására, az aggályok megcáfolására, az izgatókkal való megküzdésre, támogatásra fog találni. És ezzel szemben mit látunk? Véletlenül ugyanazon időszakban egy pár stichpróbát vettem ki a nemzeti párt pártorganumának számaiból. Néhány nappal az illető beszéd előtt, június 28-án, a főrendiházi vita befejezése alkalmából egy vezércikket hoz a „Nemzeti Újság“, amelyből egyetlenegy passzust fogok felolvasni (*olvassa*): „Legény és leány többé nem esküszik pap előtt, az Isten házában, holtomiglant-holtodiglant. Eskü, pap, Isten, templom ócska régiségek. elavult fogalmak, lomtárban a helyök“. így törekedett a t. nemzeti párti közlöny a kedélyek megnyugtatására. De lehet, hogy gróf Apponyi Albert beszéde gondolkozóba ejtette azokat is, akik e beszéd előtt a szenvedély szavára hallgattak. Ezért fellapoztam a „Nemzeti Újság“ augusztus 28-iki számát is, amelyből — ismét egy vezércikkből — legyen szabad egy rövid passzust felolvasnom (*olvassa*): „A rágalom, mely ráfogta a keresztényekre, hogy ők zavarták meg a békét és nem a kormány törvénytelen rendeletekkel és vallástalan, egyházromboló javaslatokkal...“ Gróf Apponyi Albert képviselő úr ismételve kijelenti, hogy a kormány javaslatai az egyház érdekeit nem sértik, hogy izgatottságra nincs ok, hogy ezt az egyház érdekében sem szabad megengedni, hogy az ellen küzdeni mindenkinek hazafias kötelessége, amire aztán gróf Apponyi Albert t. képviselőtársamnak félhivatalos orgánuma azt mondja, hogy rágalmaz az, aki a keresztényekre fogja rá, hogy ők zavarták meg a békét és nem a kormány és hogy a kormány törvényjavaslatai egyházrombolók.

De nem akarok a sajtó jelenségeinél megállani. Vizsgáljuk egy kicsit az eseményeket: mi történt tovább? Közbejött a néppárt szervezkedése; közbejöttek egyes pótválasztások, ahol ez az ifjú párt ifjú buzgalommal lépett sorompóba. És mit láttunk ezen pótválasztásoknál? Az igen tisztelt nemzeti pártnak a néppárt felé kiterjesztett gondos kezét. És amint az általános választások kezdték előrevetni árnyékukat, amint a pártszervezési moz-

galmák megindultak, így tudomásom szerint, a Szepességben és Sárosmegyében is, határozott kartellre, határozott megegyezésre lépett a nemzeti párt a néppárttal s egy közös ellenzéki akciót indított és harcolt végig az egész választási mozgalomban. *(Zaj balfelől. Felkiáltások: Hol?! Szepes- és Sárosmegyékben!)*

Ezzel szemben Horánszky Nándor t. képviselőtársam, gondolom, január 24-ikén tartott felszólalásában azt mondja, hogy alaptalan vád az, hogy a nemzeti párt a néppárttal kacérkodik, hiszen ő megmondta álláspontját választói előtt, ő elítélte a néppártot. Ezt elhiszem t. képviselőtársamnak és hozzáteszem, hogy valóban mélyen elszomorítana az, ha egy olyan férfiú is, mint t. képviselőtársam, saját személyében lépett volna a néppárttal való kacérkodás terére. De azt teljes joggal kérdezhetem, hogy az ország előtti felelősség szempontjából a pártvezetőség részéről elég-e az, hogy a pártnak elnöke választói előtt egy, beismerem, kifogástalan nyilatkozatot tesz, de aztán a pártnak tulajdonképpen vezére beutazza az országot, beharangírozza az országot, de sehol e tekintetben egy nyilatkozatot száján ki nem ereszt, a választási küzdelmek egész időszakában e kérdéstről mélyen hallgat és engedte azt, hogy pártjának számos tagja a néppárttal egyesülve, a néppárt által támogatva, a néppárti agitációk szárnyaira véve, néppárti segédcsoportokkal szerezzen mandátumot. *(Nagy zaj és felkiáltások a szélső baloldalon: Hát akik a pápától kértek segédcsoportot?!)*

Hát, t. Ház, én világeért sem akarom azt mondani, hogy minden szörványos jelenségért a párt vezetőségét kell felelősségre vonni; jól tudom azt, hogy minden pártban egyes másodrendű, sőt még fontos kérdéseket illetőleg is lehet nézeteltérés és tudom azt, hogy a harcmodort, a jelszavakat illetőleg is lehet nézeteltérés és tudom azt is, hogy a harcmodort illetőleg sporadikus jelenségeket a pártvezetőségnek a rovására írni nem lehet; de akkor, midőn egy politikai párt, amely oly nagyra tartja saját politikai morálját, következetességét, elvhűségét, mikor egy ilyen politikai párt egy kardinális fontosságú, aktuális és kényes kérdéssel találja szemben magát, akkor, igénytelen nézetem szerint, kötelessége abban a kérdésben minden kételyt kizáró állást foglalni, állást foglalni nemcsak a szavak, hanem a tettek terén is. Ha a t. nemzeti párt vezetősége arról volt és van jelenleg is meggyőződve, hogy az egyházpolitika miatt felidézett izgalom felesleges, szükségtelen és káros, akkor gondoskodnia kellett volna, hogy a pártnak egész ereje, a párt minden tagjának igyekezete küzdelembe vitessék e káros jelenséggel szemben és akkor megkímélte volna magát azon lealázó helyzettől, hogy harminc vagy nem tudom hány mandátumának nevezetes részét a néppárt támogatásának köszönheti. *(Nagy zaj. Felkiáltások balfelől: Hol? Csak egyet mondjon!)*

Merik-e állítani, hogy a római katolikus papság nem küz-

előtt ugyanolyan fanatizmussal, ugyanazon eszközökkel önök mellett, mint a néppárt mellett? (*Felkiáltások a szélső balon: Hát a római segítség?*)

Elnök: Csendet kérek, méltóztassanak a szónokot végighallgatni.

Gróf Tisza István: Merik-e állítani, hogy a szepesi városi választásoknál nem közös akciót indított a néppárt a nemzeti párttal? (*Ellenmondások bal felől.*) Hogy közjegyzői okiratokba megállapításokat nem foglaltak, azt elhiszem, azt is elhiszem, hogy a Blaskovics-tele levelek többi példányait elég óvatosak voltak megsemmisíteni.

Én a nemzeti párt t. vezérének személyes ellensége sohasem voltam, most sem vagyok, politikai ellenfele és pedig határozott ellenfele voltam és vagyok. Miután szeretek a tényeknek szemébe nézni, szeretem és akarom úgy látni a dolgokat, amint vannak, — tagadhatlan, mint kellemetlen, elveim szempontjából káros jelenséget konstatáltam a közel múlt éveiben azt, hogy így gróf Apponyi Albert személyes súlya, mint a dolog természeténél fogva a mögötte álló párt presztízse is az országban határozottan emelkedett. A téli választások határozott bizonyítékát szolgáltaták annak, hogy éppen a független magyar intelligencia kebelében a t. képviselő úr nevezetes tért foglal el. Ezen jelenségnek nem örültem, mert az ország érdekében — lehet, hogy téves nézetemnél fogva — helyesnek nem találtam; de mert a tények előtt szemét hunyni nem szoktam, konstatáltam és ezzel számolni igyekeztem. Ha pedig most visszagondolok a lefolyt választásokra és látjuk, hogy a képviselő urak éppen azon kerületeket veszítették el, hol a magyar intelligencia a legnagyobb súllyal bír, akkor gondoljanak vissza az egyházpolitikai küzdelmek alatti magatartásukra és ezen, önökre annyira lesújtó eseményt, ne tulajdonítsák másnak, mint azon nem őszinte, nem következetes, nem férfias, nem nyílt eljárásnak, melyet az egyházpolitikai küzdelemben követtek.

Nem fogom t. képviselőtársaimat arra a térre követni, hogy a t. kormány tagjairól s mindenütt a t. miniszterelnök úr személyéről nyilatkozzam, mert ha a politikai ellenfél mond ítéletet ellenfeléről, könnyen igaztalanná, ha a politikai követő politikai vezérééről, könnyen ízléstelenné válik. De azt nyugodt lélekkel mondhatom, hogy azon sok egyéb ok mellett, mely arra indít, hogy a kormány iránt bizalommal viseltetve, a költségvetést e kormánynak megszavazzam, teszem ezt azért is, mert politikai következetesség, politikai férfiaság és politikai becsületesség dolgában a miniszterelnök úr messze önök fölött áll. (*Élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon.*)

59, 1897 márc. 29. országgyűlés. — Az 1897. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása. —

Személyes kérdésben való felszólalás: gr. Tisza István közgazdasági tevékenysége. (Napló V. k. 268—269. l.)

Kálmán Károly néppárti képviselő (márc. 29.) gr. Tisza István márc. 27-i nagy beszédével (58) polemizálva, azt a kérdést intézi Tiszához, vajjon nem ismer-e az Adria-társaság igazgatóságában egy olyan képviselőt, akinek otléte a törvénnyel ellenkezik?”

Ez a kérdés arra indítja gr. Tisza Istvánt, hogy ugyanezen ülésen személyes megtámadtatás címén felszólaljon és egyben egy előbbi beszédében (56) ide vonatkozólag mondottakkal kapcsolatban újból nyilatkozzék közgazdasági szerepléséről, erélyesen visszaautsítva az emiatt ellene szórt valótlan vádakát.

Gr. Tisza István: T. képviselőházi Kálmán Károly képviselő úr felszólalása alatt nem lehettem jelen a házban, értesemre esett azonban, hogy személyemmel is foglalkozni szíveskedett. (*Halljuk! Halljuk!*) A gyorsírói jegyzetekben utána nézve, azt találom, hogy egyenesen azon kérdést intézte hozzám, nem ismer-e a képviselő úr — már tudniillik én — ott az „Adria“-társaság igazgatóságában egy olyan képviselőt, akinek otléte a törvénnyel ellenkezik. (*Halljuk! Halljuk!*) Köztudomású dolog, hogy mióta az „Adria“ egyáltalán létezik, annak igazgatóságában képviselők ültek. Köztudomású dolog az is, hogy ebben mind a mai napig inkompatibilitást senkisémet látott. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ebből igénytelen nézetem szerint következtetni lehet legalább is annyit, hogy lehet valaki abban a nézetben, hogy az „Adria“-nál elfoglalt állás az inkompatibilitási törvénybe nem ütközik. (*Úgy van! jobbfelől.*) A legtöbb tehát, amit a t. képviselő úrnak koncedálhatok az, hogy ez a kérdés vitássá tehető, vitásnak tekinthető; de ha valaki azon nézetben van, hogy egy vagy más képviselőtársának valamely közgazdasági vállalatnál elfoglalt állása az inkompatibilitási törvénybe ütközik: ebből igénytelen nézetem szerint — azon további kötelességei folyik, hogy provokálja az illetékes fórum bírálatát. (*Úgy van! jobbfelől.*) Én azt kétségbe nem vonom, hogy a Ház bármely tagjának megvan ezen joga; azonban senkinek el nem ismerhetem azon jogát, hogy az ítélethozatalt az arra hivatott fórum elkerülésével magának vindikálja. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ha már felszólalok, méltóztassék nekem még egy személyi természetű megjegyzést megengedni. (*Halljuk! Halljuk!*) Több ízben, most először nyíltan szemben e Házban, de többé-kevésbbő leplezve és a Házon kívül hallottam inkompatibilis állásaimról és közgazdasági szerepléseimről. Én csak arról biztosíthatom a t. Házat, hogy először is abban a nyugodt meggyőződésben vagyok, hogy mindazon közgazdasági vállalatok, amelyek rám nézve akár az előttem ott nyílt munkakör, akár egyéb anyagi következmények szempontjából fontossággal bírhatnak, még csak árnyékával sem bírnak az inkompatibilitásnak és én fogok a legjobban örülni, ha ezen kérdést bárki nyíltan és férfiasán felveti

és az illetékes fórum előtt a tényállás konstatacióját provokálja. De bármilyen történjék is, arról biztosítom a t. Házat, hogy közgazdasági tevékenységem, amelyre örömmel gondolok, örömmel először azért, mert egyszer-másszor tehettem szolgálatot az ország közgazdasági fejlődésének, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* de mondom, közgazdasági szereplésemnek saját egyéni érdekem szempontjából egyéb következménye nem volt, mint hogy az én — köztudomás szerint — nem épen extravagáns igényeimhez képest a magam emberségéből, saját munkám után tisztességesen megélhettem. *(Éljenezés jobbfelől.)* Arról pedig ismét biztosíthatom a t. Házat, hogyha bárki azt állítaná, hogy az én politikai szereplésem bárminő összefüggésben áll, bárminő vonatkozással bír közgazdasági szereplésemmel, az a legvakmerőbben, a legmerészebben rágalmaz. *(Élénk helyeslés és éljenezés jobbfelől.)*

60. 1897. július 21. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról: Az utolsó két hónap története. Az 1872. és a mostani obstrukció. Kompromisszum és feltétlen fegyverletétel. A 16. §., a rendes bíróság és a sajtószabadság. A parlamentarizmus lényege. Hárszabályszigorítás vagy a parlamentarizmus csődje. (Napló VIII. k. 335—339. 1.)

Br. Bánffy Dezső miniszterelnök az 1897. július 20. ülésen indítványt tett az ülések tartamának egy órával való meghosszabbításáról.

Lássuk röviden ezen indítvány előzményeit és egyben az utolsó hónapok parlamenti történetét.

Az 1897. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat (58) márc. 31-én harmadszori olvasásban is elintézését nyert. Ezt megelőzőleg egy következményeiben jelentőségteljes esemény történt. Erdély Sándor igazságügyminiszter március 20-án benyújtotta az esküdtbíróságokról (Irom. 137.) és a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről (Irom. 138.) szóló nagyfontosságú törvényjavaslatot. Ez utóbbinak 10. §-a a következő hónapok politikai helyzetének sarkpontja, az 1898-ban kitört nagy obstrukció előtti árjaként tekinthető — mintegy — próbaobstrukciónak okozója lőn. De már az előbbi törvényjavaslatnak az esküdtbíróságok működésének ideiglenes rendeleti felfüggesztéséről szóló 35. (-a is nagy felháborodást keltett a bizottságban, sőt az előzetes tárgyalás során az igazságügyi bizottságban ia súlyos alkotmányjogi aggályokat keltett s ezért a bizottság a 35. és az ezzel kapcsolatos (36. §-t az igazságügyminiszter hozzájárulásával törölte).¹

De, mondom, a nagy ellenzéki harcot a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat 16. §-ának 2. pontja idézte fél, mely eredeti szövegében így szólt: A kir. törvényszékék hatásköréhez tartozik:

¹ Az igazságügyi bizottság jelentésében (irom. 166.) kiemeli, hogy „a bizottságban fontos alkotmányjogi aggodalmak merültek fel a szóbanforgó (35.) szakasz ellen ... A magyar közjog szellemével és alkotmányunk egész fejlődésével ellenkeznek jogot adni a kormánynak arra, hogy valamely törvény hatályát rendelet által megszüntethesse“. Ez volt az akkor uralkodó közjogi felfogás. Azóta és különösen 1919 óta — fájdalom — nem vagyunk

„2. a, nyomtatvány útján, magánegyén ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés vétsége (1878: V. te. 259. és 261. §-ok).“ A 10. §. tehát az 1848: XVIII. tcikkbe Iktatott sajtótörvény 17. §-ával ellentétben, mely szerint „a sajtóvétségek felett nyilvánosan esküdszék ítélt“, — a magánbecsület ellen elkövetett sajtóvétségeket kivette az esküdbíróóság hatásköréből és a szakbíróóság hatáskörébe utalta. Az ellenzék éime rendelkezésben a sajtószabadság megtámadását, a 48-iki szabadságjogok egyik legbecsesebbjének súlyos sérelmét látta.

Az igazságügyi bizottság szövegezése szerint (Irom. 169.) az inkriminált 16. §. 2. pontja a; következő alakot nvexte: A kir. törvényszékek hatásköréhez tartozik: „2. a nyomtatvány útján elkövetett és az 1878: V. te. 259. és 261. §-ni szerint büntetendő rágalmazás és becsületsértés, amennyiben az nem az 1878: V. te. 262. és- 461. §-aiban meghatározott személyek ellen volt elkövetve; babái- a rágalmazás és becsületsértés nem is vonatkozik a sertett közhivatasának gyakorlására.“

Az igazságügyi bizottság jelentése idevonatkozólag a következőket mondja: „A bizottság nagy többsége elfogadta a javaslat azon elvi álláspontját, hogy az esküdszék hatásköre a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés tekintetében a magánegyének becsületének védelme érdekében korlátozandó. A bizottság többsége nem osztotta azoknak aggályát, kik a magánegyének ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés? megtorlásának az esküdbíróóságoktól való elvonásában az 1848-iki sajtótörvénnyel proklamált sajtószabadságnak vagy éppenséggel az alkotmánynak megsértését látják. E feltevést már az a körülmény a leghatározottabban kizárja, hogy a javaslat a közhivatalnokok (1878: V. tc. 461. §.) és a közfunkcionáriusok (1878: V. te. 262. §.) ellen nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés eseteit, az esküdbíróóságok hatáskörébe utasítja, tehát mindazokban az esetekben, amelyek az alkotmány vagy a közszabadság védelmének érdekét érinthetik, az eddigi jogot változatlanul fenntartja és a sajtó részére meghagyja mindazokat a garanciákat, amelyeket az esküdbíróósági eljárás nyújt.“ A bizottsági jelentés kiemeli azon egyéb nyomós okokat is, amelyek amellet szólnak, hogy a magán becsület védelme a törvényszékekre bízassák. A bizottság a szóbanforgó szöveg megállapításánál „figyelembe vette azt, hogy az esküdbíróóság hatáskörébe kell utalni mindazon cselekményeket, mélyek az alkotmányt és közszabadságot, habár távolról is érintik.“ A közfunkcionáriusok és közhivatalnokok tehát, bármily vonatkozásban támadtassanak is meg a sajtó által, a közérdek megóvása miatt az esküdbíróóság ítélezése alól el nem vonhatók.

A bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása, melyet az ellenzék leghevesebb támadása előzött meg és kísért, jún. 1-én kezdődött. Június 12-én a tárgyalás félbeszakít,tatván, más kisebb javaslatokat intézett el a Ház. (Ezek közül politikai szempontból igen nevezetes a honvéd nevelő- és képzőintézetekről szóló 1897.

ilyen skrupulózusok. Hiszen legújabban már a miniszterelnöki székéből is hirdetik, hogy a. kormánynak alkotmányadta *joga* van arra, hogy (a parlamenti felelősség fenntartásával) végszükség esetében az állam megmentésére, törvényhozási felhatalmazás *nélkül*, szükségrendeletet adhasson ki. (Bethlen miniszterelnök az állami kényszerkölcsön-előleg felvétele tárgyában 1924. febr. 19-én kiadott szükségrendelet megjelenése alkalmával.)

évi XXIII. tc. azért, mert az egyházpolitikai éra vége óta fokozódó politikai spleen-ben szenvedő nemzeti párt körében „az a felfogás emelkedett túlsúlyra, hogy ezzel meg van valósítva az ő katonai programjának javarésze“ és ezzel a párt zömében „az ellenzéki szerep megunottságának érzése mind általánosabbá és erősebbé lett“.¹ Jún. 18-tól 26-ig folytatódott a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló javaslat általános vitája; akkor újból megszakadt és jún. 30-án a cukoradóról szóló 1896. évi XIX. tc. hatályának meghosszabbítása tárgyában a pénzügyminiszter által beadott törvényjavaslat (írom. 188.) tárgyalása vette kezdetét.

Ez utóbbi mindössze két rövid szakaszból állt. Az első Szakasz szerint a cukoradóról szóló 1888: XXIII. tc. némely határozmányainak időleges módosítása iránt rendelkező 1896: XIX. te. hatálya 1898. évi július 31-ig meghosszabbítatik. A második szakasz a szokásos végrehajtási záradékot tartalmazza. A javaslatához fűződő pénzügyminiszteri indokolás előadja, hogy a cukorkiviteli jutalmaknak Németországban bekövetkezett felemelése által előidézett kényszerhelyzetben cukoriparunknak a világpiacon való versenyképessége érdekében az 1896: XIX. te. a. cukorkiviteli jutalmakat időlegesen egy évre felemelte, hogy cukoriparunknak legalább azok a kiviteli jutalmak biztosítsanak, melyeket a cukoradóról szóló 1888. évi XXIII. te. megállapított, de amelyek teljes mértékben nem érvényesülhettek. Habár a kormány a kiviteli jutalmak megszüntetése mellett foglalt állást, mégis feltétlenül szükségesnek tartja, hogy mindaddig, míg a cukorkiviteli jutalmakat megszüntető nemzetközi egyezmény létre inam jön (ami azonban Franciaország ellenállása miatt egyelőre nem várható), hazai cukoriparunk a világpiacon való versenyben az eddigi mértékben államilag Segélyezhessék. Ezért az 1896: XIX. te. hatálya, mely 1897. július 31-én megszűnik, egy további évre meghosszabbítatik.

Az ellenzék a 16. §. miatt rendezett „agyonbeszélés“-t a cukoradójavaslatra is kiterjeszti. Szónokai egyre hangoztatják, hogy az ellenzéki jogos küzdelemnek főoka a 16. §. A parlamenti béke, a normális viszonyok helyreállítása tehát csak úgy lehetséges, ha a kormány egyszerűen visszavonja ezt a szakaszt, vagy legalább is hozzájárul ahhoz, hogy az igazságügyi bizottsághoz visszaküldessék. Ha ezt teszi, az ellenzék megszünteti a vitát. Egyébként a cukorprémiumról szóló javaslat ellen kifejtett szokatlanul erős ellenállást az ellenzék azzal az érveléssel igyekszik indokolni, hogy miután az Ausztriával való gazdasági kiegyezés előestéjén (48, 53) állunk, az ellenzéknek hazafias kötelessége volt megmutatni, hogy a magyar államkincstárt az osztrák cukoripar javára érzékenyen megkárosító és — a kormány bevallása szerint is — túlnyomólag osztrák érdekeket szolgáló ezt a törvényjavaslatot a magyar országgyűlésen könnyű szerrel keresztül vinni nem lehet. Az ellenzék persze tiltakozik az „agyonbeszélés“ vádjá ellen. Ellenkezőleg azt állítja, hogy a cukoradójavaslatnak jún. 30-tól jár. 20-ig tartó általános vitája alatt mindvégig a legális ellenzéki küzdelem keretein belül maradt.

A kormány, persze, más véleményen volt. És ugyancsak júl. 20-án, mindjárt az ülés elején, tehát .mielőtt a cukor javaslat általános vitáját az elnök bezárta volna, Bánffy miniszterelnök a napirendhez szólva, megteszi

¹ Gr. Apponyi Albert Emlékirataim, I. k., 289. l. A l(i). §. ellen indított nagy ellenzéki támadás mégis a nemzeti pártot is magával ragadta. Ernyedt idegeit egy időre újból felvillanyozta.

elől jelzett indítványát az ülések tartamának további intézkedésig egy órával való meghosszabbításáról, miután úgy látja, hogy „ezen törvényjavaslat iránt, az érdeklődés igen nagy“ és másfelől a Ház asztalára még sok fontos, sürgős elintéztést igénylő javaslat van letéve.

A miniszterelnök indítványának tárgyalása — az ellenzék kívánságára — a jan. 21. ülés napirendjére tűzött ki.

Kossuth Ferenc, az első felszólaló, azon meggyőződésének ad kifejezést; hogy ez az indítvány mást nem jelenthet, mint azt, hogy a kormány az ellenzöket kimeríteni igyekezik. A miniszterelnök ugyan azzal okolja meg indítványát, hogy módot kíván nyújtani arra, hogy a szőnyegen lévő kérdések behatóbban és részletesebben megbeszéltesse. De ez az indoklás csak akkor volna elfogadható, ha nem volna nyilvánvaló, hogy az indítvány nem alkalmat akar adni arra, hogy az ellenzék álláspontját minél teljesebben kifejtse, hanem első láncszeme azon törekvésnek, mely az ellenzék ténykedését erőszakosan megbénítani iparkodik. Már pedig az ellenzék nem adott okot arra, hogy a kormány ily merényletet kövessen el. Csak alkotmányos kötelességét teljesítette, midőn a hírhető vált 16. §. és a cukorprémium ellen erős ellenállást fejtett ki. Ezen ellenállás közben az ellenzék az agyonbeszélésnek még árnyékát sem kísérletté meg, hanem mindig a megengedett tárgyilagos bírálat határain belül maradt; hiszen p. o. a függetlenségi párt tagjainak csak a fele beszélt a cukorjavaslat általános vitájában, pedig mindnyájan beszélhetek volna. Ezen okokból a miniszterelnök indítványát nem fogadhatja el.

Molnár János a néppárt nevében kijelenti, hogy a miniszterelnök indítványához nem járul hozzá.

Gr. Apponyi Albert a miniszterelnök kezdeményezését már azért sem tartja helyesnek, mert az eddigi precedensekkel ellentétben csak a többség egyoldalú akarátát érvényesíti, nem pedig a Ház összes tényezőinek meg egyezése alapján jött létre. De nem tartja helyesnek különösen azért, mert nem alkalmas annak a célnak az elérésére, melyet a miniszterelnök hona fide maga elé tűzhetett, t. i. a parlamenti tárgyalások simább és eredményesebb lefolyásának biztosítására. Ha pedig ennél továbbmenő célokat akar szolgálni, a miniszterelnök indítványa egyenesen veszedelmes. Két nagy kérdés foglalkoztatta a Házat az utolsó két hónap alatt: a cukorprémium kezelése ék a sajtószabadság védelme. Ezeknek a kérdéseknek rendkívüli jelentőségét már Kossuth Ferenc vázolta. Midőn ilyen nagy anyagi és erkölcsi érdekekről van szó, akkor az ellenzék nemcsak jogával él, de kötelességét teljesíti és jogainak körét semmivel sem lépi túl, ha érvényesíti legszélesebb kiterjedésben a minoritásnak kétségbevonhatatlan jogait. A kisebbségnek kétségbevonhatatlan joga ugyanis az, hogy a maga meggyőződése mellett szóló érveket abban a terjedelemben, amelyben szükségesnek látja, kifejtse, hogy ezzel megkísérlje a többség meggyőzését; ha pedig a parlamenten belül ez a meggyőzés nem sikerül, előkészítse a közvéleménynek az ellenzék felfogása szerint helyes irányú állásfoglalását. És vájjon az a széles mederben folyó vita, melyet az ellenzék folytat, akadályoz-e annak, hogy a szavazásnál a többség akarata érvényesüljön? Legfeljebb azt akadályozhatja meg, liogj a többség akarata azon időpontban érvényesüljön, amely időpontban a függőben levő javaslatok egy némelyikének természete kívánatossá, sőt szükségessé teszi. De ha ez így van, ezért nem az ellenzék terhel a felelősség; ez a kormány hibás parlamenti munkabeosztásának a következménye.

„Ha önök azt kívánják az ellenzéktől, hogy vitatkozási jogát korlátozza, ezen időbeli konvenciáknak követelményeihez képest, akkor az ellenzéktől olyasvalamit kívánnak, amit a parlamenti jog címén tőle nem követelhetnek, amit csak a politikai célszerűségnek címén kívánhatnak az ellenzéktől, amit, hogyha az ellenzék tesz és amiben ha az ellenzék önöknek deferál, az ellenzék deferendát gyakorol és nem kötelességet teljesít. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Már most megvallom egész őszintén, hogy legalább az a párt, amelyhez tartozni nekem szerencsém van, ilyen deferenciákra is hajlandó volna a fen forgó tárgyak mindegyikére nézve, dacára annak, hogy azoknak tartalmát érdemileg sem helyesli, ha önöktől egy vizontszolgálatot nyernék. *(Halljuk!)* És az a vizontszolgálat amelyet önöktől kívánunk, nem valami, ami nekünk, mint pártnak, vagy mint egyéneknek előnyünk, vagyis ha előnyünk nekünk mint egyéneknek, nekünk éppen úgy előnyünk, amint minden magyar polgáré; nem valami, ami párt- és politikai céljainkat előmozdítja; hanem az, amit mi ennek fejében kívánunk, semmi egyéb, mint az, hogy háriítsák el velünk egyetértőleg azt a veszedelmet, amely a mi legkomolyabb meggyőződésünk szerint a sajtószabadságot a benyújtott javaslat által érheti. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélsőbaloldalon.)* És ezt tenni, t. Ház, még akkor is, ha viszont tőlünk semmit- sem kívánnának, ami kötelességeinken túlmegy, a parlamenti helyes eljárásnak minden elfogadott elve és törvénye szerint önöknek nem) akarom mondani, kötelessége, hanem az önök részéről ildomos volna. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Én, t. Ház, elismerem, amint senkisé megtagadhatja, hogy a többség akaratának végső analízisben való érvényesülése a parlamentáris életnek egyik törvénye. Igen, egyik törvénye. De korántsem egyetlen törvénye érnem is a legfőbb törvénye. A legfőbb törvénye a parlamentarizmusnak: a nemzeti akaratnak szabad érvényesülése és befolyása nemcsak a törvények alkotására, hanem magára a kormányzásra is. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Ez a parlamentarizmus legfőbb törvénye. A többség semmi egyél), mint egy nélkülözhetetlen technikai eszköz arra, hogy a nemzetnek akarata formailag kifejezésre jusson. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Hogyan állunk ezzel a nemzeti szabad akarat nyilatkozásával, arról ez alkalommal nem akarok szólni, mert én minden ingerlő anyagot ebből a vitából ki akarok küszöbölni. De ezenkívül is magának a parlamenti tanácskozásnak a többség akaratának érvényesülésén kívül is még vannak törvényei; vannak nem kodifikálható törvényei, melyek azonban a parlamentarizmus helyes funkcionálásához, a parlament helyes és üdvös életéhez tartoznak. Talán nincs kormányforma, mely a vezető politikai egyéniségeknél és pártoknál annyi higgadságot, jóakaratot, okosságot, tapadtál hatóságot tételezne fel, hogy üdvösen működjék, mint a parlamentarizmus. Tisztán technikailag a parlamentarizmust kezelni nem lehet. Az nem gépezet, amely automatice működik, bizonyos fizikai törvények szerint, hanem különböző nézetű, különböző vérmérsékletű, különböző érzelmű emberek együttműködésén alapul, akiket ismét nem lehet oly ridegen elkülöníteni, hogy ez a többség, ez határoz és ez a kisebbség, mely aláveti magát a többségnek, hanem többség és kisebbség közt is kell bizonyos szellemi kölcsönhatásnak lenni, amelynek törvényeit — ismétlem — nem lehet kodifikálni, ha azonban ezen nem kodifikálható törvényeket a parlamentarizmus életéből kiküszöböljük.

akkor a parlamentárizmus annyira beteg, hogy már csak a formaságoknak egy üres rendszereként szerepel. *(Zajon helyeslés. Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Már most, t. Ház, a kormány és a t. túloldal minden egyes tagjának figyelmébe, higgadt és elfogulatlan megfontolásába ajánlom, vájjon nem a parlamentarizmus egészséges működésének egy ilyen nem írott törvénye-e az, mely a sajtószabadságot szerintünk veszélyeztető 16. §-ra nézve egy méltányos, a sajtószabadságnak minden veszedelmét kiküszöbölő meg-egyezést kíván és követel? Hogyan áll a dolog, t. Ház? A Háznak egész oldala, egész ellenzéki oldala, különben frakciókra oszolva, ebben az egy kérdésben nemcsak a dolog érdemére nézve ért egyet, de egyetért a kérdésnek Súlyára nézve is. Egyetért abban az aggodalomban, nehogy az 1848-iki nagy szabadsági garanciáknak épületéből mi egy sarokkővet kitorjünk. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Egyetért abban az aggodalomban, hogy minden egyes magyar állampolgár szabadsági, sőt biztossági garanciáit is megcsorbítjuk. Mert hiszen, t. Ház, a komplikált modern társadalmi és gazdasági élet tenyészti a legszebb, a leggyönyörűbb üdvös haladásé törekvések és munkák mellett is az iparlovagoknak és a törvény betűin belül maradó rablóknak egy egész seregét, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)* akiket bíró elé idézni nem lehet és akik ellen más védelem nincsen, mint az az ellenőrzés, melyet a nyilvánosság gyakorol az ő üzelmeik felett és a közvéleménynek az az ítélőszéke, amely elé az ilyeneket folyton állítja a sajtó. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Valamint a közönséget védtelenné tennék a közönséges útonállókkal szemben, hogyha a bíróságokat, a csendőrséget megszüntetnők: úgy a köztisztületben álló ezen útonállókkal szemben védtelenné tesszük a közönséget, hogyha egyedüli mentsvárától: a nagy nyilvánosság elé való idézésnek és a közvélemény ítélőszéke elé való hureolásnak garanciáitól azt megfosztjuk. *(Zajos helyeslés, éljenzés és tífis a bal- és szék őb cdo (dalon).)*

És, t. képviselőház, amint önök érvényesítik az egészséges parlamentárizmusnak azt a törvényét, hogy akkor, amikor a pártok ilyen módon állanak egymással szemben, legalább is a megegyezést keresik, az aggodalmakat tárgytalanokká akarják tenni: akkor egészségessé válik a parlamenti helyzet, akkor az én meggyőződésem szerint elháríthatják a parlamentarizmus sikeres működéséből minden mechanikai kényszereszköz nélkül azokat az akadályokat, amelyek ma tényleg vannak. És miért? Mert akkor egy lépést tettek oda, hogy valósággá váljék a parlamentarizmus, nemcsak külső formasága, hanem annak éltető szelleme szerint. *(Úgy van! Úgy vám! a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Addig pedig, ameddig a megoldást keresik, botorkálva enyhébb vagy szigorúbb kényszereszközök útján, addig, t. Ház, ezt a célt, amelyet így el akarnak érni, nem fogják elérni. Nem fogják elérni az enyhébb eszközökkel a dolog természete szerint; mert nekem sincs ugyan mandátumom másnak, mint annak a párt nevében beszélni, melyhez tartozom, de azt hiszem, senki az összes ellenzéki pártok közül nem fog meghazudtolni akkor, mikor azt mondom, bőg' a mi meggyőződésünk, mely szerint a sajtószabadságon csorbát ejtünk a 16. §-sal, oly komoly és a mi ragaszkodásunk a sajtószabadság csorbítatlanságához oly szilárd, hogy harcunkat a kényszernek semmiféle eszközével megtörni nem lehet. *(Hosszantartó éljenzés és taps a bal- és szélsőbaloldalon.)*

És ha azután a drasztikusabb eszközöknek terére lépnek, akkor annak a küzdelemnek, amely így be fog állani, a kimenetele kétséges. Meglehet, hogy önök győznek, meglehet, hogy mi győzünk. De akár önök győznek, akár mi győzünk, a®, ami azután hosszú időre véglegesen meg van ölve, de igazán meg van ölve, az a magyar parlamentarizmusnak a hitele és életerős működése. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőből oldalon.)* Mikor mi távol vagyunk attól, hogy erőszakoskodjunk, mikor mi távol vagyunk attól, hogy a többségnek jogát arra, hogy az ő akarata érvényesüljön, megtagadjuk, mikor csak figyelmeztetjük a t. többséget arra, hogy ezzel a joggal is, mint minden joggal, csak bizonyos nem kodifikálható erkölcsi korlátok között lehet és szabadi élni, mikor önöket kérjük arra, hogy az egész országnak a megnyugvást — talán egy kis hiúsági áldozat árán — adják meg, midőn ezen hiúság dédelgetését a legjobb esetben követni fogja azután az a szomorú dicsőség, hogy sikerült megrendszabályozni a sajtót a parlament megrendszabályozásán keresztül, a kiegyezést pedig követni fogná az a ragyogó dicsőség, hogy magasabb érdekek kedvéért önök is, mi is a szükséges mértékig le tudtuk magunkat és egyéni szenvedélyeinket győzni: akkor, t. Ház, nem lehet nehéz a választás¹. *(Zajos tetszés bal-oldalt.)*

Én ezt az utat ajánlom az egész t. túloldalnak higgadságába és hazafiságába és kérem azt. az első kísérletet, amely a miniszterelnök úrnak indítványában foglaltatik, elejteni.“

Gr. Apponyi Albert után felszólalt gr. Tisza. István a miniszterelnök indítványának pártolására. Majdnem kizárólag Apponyi beszédével polemizál, melynek lényeges részeit ezúttal szóserint közöltük. Ellenzéki közbeszólók ismét célzást tesznek Tisza Kálmán pártja, az egykori bal-közép által a szélsőbal támogatásával az 1872. választójogi javaslat ellen rendezett obstrukcióra (10.). Tisza István ez alkalommal sem habozik kijelenteni. mint már a Szapáry-féle közigazgatási reformjavaslat részletes tárgyalásaikor (24) sem, hogy azt az első obstrukciót is — minden különbség ellenére — elítéli.

Tisza beszédének még egy passzusa kíván rövid megvilágítást. Annak bizonyítására, hogy a. 16. §. a sajtószabadságot nem veszélyezteti, hivatkozik arra is, hogy így hiába kísérte meg az ellenzék ezzel a kérdéssel felizgatni a közvéleményt. E kísérlet csütörtököt mondott s egy pár érdekelt egyénen kívül a 16. §-szal senki az országban nem törődik. Nos, augusztus 10-én, a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásának befejeztekor Psik Lajos előadó jelentette, hogy ezen törvényjavaslathoz hét (tehát mindössze hét) kérvény nyújtott be. A törvényjavaslat elfogadásával a hét kérvény is elintézését nyervén, irattárba tétetett. (Napló IX. k. 372. 1.)

¹ Apponyi szerint tehát a sokat ostromolt 16. §. az ellenzék meggyőződéséhez képest „a közszabadság legsarkalatosabb biztosítékának, minden egyes magyar ember egyik legdrágább kincsének: a sajtószabadságnak veszélyeztetését rejti magában“. És íme, 25 évvel később Emlékirataiban, mikor az 1897-iki próba-obstrukció szenvedelmeinek tüze már régen hamuvá vált, a következőket írja a 16. §-ról: „Az ellenzék, nem éppen helytelenül, de *nagy túlzással*, ebben a sajtószabadság megtámadását, az 1848. évi törvényhozás egyik legszebb szabadsági vívmányának áttörését látta és az obstrukciónak — akkor még csak a „beszédes obstrukciónak“ — fegyvereivel küzdött ellene körülbelül két hónapig“. (I. k., 240.)

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Azon indítvány, melyet az igen tisztelt miniszterelnök úr tett, nem szokatlan a magyar parlamentben. Ismételten fordult az elő, hogy midőn egyes kérdések megvitatása hosszabb időt vett igénybe, az ülések tartama 4 órától 5 órára terjesztetett ki anélkül, hogy ez, amennyire emlékezetem a múltba kiterjed, bármikor is lényegesebb észrevételekre okot szolgáltatott volna. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És azt hiszem, hogy Kossuth Ferenc t. képviselőtársam, egészen hamis nyomon jár, midőn ezen indítványból azon törekvést akarja kiolvasni, mintha a többség az ellenzékét kifárasztani, rá nézve a vitát ez úton lehetetlenné tenni akarná. *(Zaj a baloldalon.)* Mellesleg jegyzem csak meg, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy fizikai fáradtság szempontjából a többség helyzete okvetlenül súlyosabb, mint az igen tisztelt ellenzéké, *(Derütség a szélső baloldalon.)* mert a többségnek kell gondoskodnia arról, hogy a Ház minden pillanatban határozatképes számban együtt legyen, az igen tisztelt ellenzék pedig, mint az eddigi praxis is mutatta, a dolog természeténél fogva elérheti célját, ha 34 tagja az ülések alatt állandóan együtt van. *(Zaj a baloldalon.)* De méltóztassék nekem megengedni, a fizikai fáradtság kérdésének emlegetését itt — majdnem azt mondhatnám — nevetségesnek tartom. Úgy nekünk, mint a t. képviselő uraknak, kötelességünk, ha a közérdek úgy hozza magával, nem 4, nem 5 órát, hanem esetleg sokkal több időt tölteni a közélet és a közérdek szolgálatában. *(Helyeslés a jobboldalon. Zaj balfelől.)* És nagyon furcsa színnel bírhat odakinn az országban azon férfiak előtt, akik kora reggeltől, késő estig verejtékes munkában fáradoznak, ha itt azt a 4 és 5 órát mint hazafias szenvedések között eltöltött időt akarjuk feltüntetni. *(Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Ivánka Oszkár: Tisza István mindig itt ül! Bankokban szenvedni könnyű! *(Zaj.)*

Elnök: Kérem a képviselő urat, ne szóljon közbe!

Gr. Tisza István: T. képviselőhöz! Kétségtelen, hogy e mai pillanatban éppen a t. ellenzéki pártok magatartása folytán ez a máskülönbben igen jelentéktelen indítvány alkalmul szolgál arra, hogy egy rövid pillantást vessünk a politikai szituációra. *(Halljuk! Halljuk!)* És midőn ezen a téren gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam előadását követném, mindenek előtt szabad legyen megjegyezmem, hogy a t. képviselő úr azt a benyomást keltette föl bennem, mintha egy hosszú kellemes álomból ébredt volna fel, *(Derütség jobbfelől.)* s most egyszerre egy olyan szituációban találta volna magát, amelynek előzményeit kéllőleg nem ismeri. A t. képviselő úr azt mondja, hogy az ellenzéknek joga van egyes kérdéseket beható megvitatás alá venni, ösz-

szes érveiket elmondani. Ezt, úgy hiszem, soha senki nem vonta, kétségbe. És ha a t. ellenzék részéről nem láttunk volna egyebet, mint komoly törekvést arra, hogy a még el nem mondott és-mondhatnám: a sokszor nem ismételt argumentumok után újabb érvekkel lépjenek síkra a napirenden levő kérdések ellen, akkor azt hiszem, erről a kérdéstről tovább kár volna egy szót is vesztegetni. *(Helyeslés jobb felől. Zaj a bal- és szélső baloldalon. Egy hang balfelől: A kedves papa másképp lelte! Derűltség balfelől.)* De hát gondoljunk vissza az utolsó két hónap történetére. Az utolsó két hónapot két olyan törvényjavaslat általános vitájának egy-egy része foglalta el, amely törvényjavaslatok rendes körülmények között, igénytelen nézetem szerint, a legkimerítőbb eszmecsere mellett is pár hét alatt letárgyalhatók lettek volna. Mert hiszen, hogy a cukoradóról és a cukorkiviteli prémium felemeléséről beszéljek, abban talán egyet fognak velem érteni t. képviselőtársaim, hogy a múlt évben, midőn ez mint új intézmény javaslatot, midőn az adónak és a prémiumnak felemelése forgott kérdésben, több alkalom nyílt a kérdés megvitatására, mint most, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* midőn egyszerűen egy már megvitatt, már elfogadott intézménynek rövid időre való-meghosszabbításáról van szó. *(Igaz! Úgy van! a. jobboldalon.. Élénk mozgás a bal- és szélső baloldalon.)*

A múlt alkalommal is voltak t. képviselőtársaimnak aggályaik, érveik e javaslat ellen. Nem is zseniőzták magukat abban, — nagyon helyesen tették, — hogy érveiket elmondják és azért a javaslat mégis néhány nap alatt letárgyalott. Most pedig ezen javaslat meghosszabbítására vonatkozó, az érdemleges vitára valóban nem sok alkalmat nyújtó javaslat általános vitája háromheti tárgyalás után érhetett csak véget. És t. képviselőtársaim, nem tehetem, hogy feltűnőnek ne találjam azt, hogy olyan igen tisztelt képviselőtársaim, akik iránt teljes tisztelettel viseltetem, akiknek kompetenciáját más kérdésekben szívesen elismerem, de akik saját maguknak sem arrogálják azt, hogy ezen szakkérdésben valami újat, valami lényegeset, a vitára nézve döntő fontosságút mondhatnának, két-három óra hosszát tartó beszédekkel vették igénybe a Ház türelmét. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és mozgás a bal- és szélső baloldalon és felkiáltások: A miniszternek szabad?)*

Elnök (csenget): Csendet kérek! Kérem Rakovszky képviselő urat, ne zavarja a rendet! *(Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon.)*

Gr. Tisza István: A t. képviselő urak azt mondják, hogy a miniszter úr is hosszasan beszélt. Elhiszem, hogy azt a beszédet nagyon szívesen elengedték volna. *(Igaz! Úgy van! Tetszés jobbfelől.)*

És t. Ház, nézzük meg a lefolyt vita jelenségeit tovább. Nem

méltóztattak-e észrevenni, hogy az egyes szónoklatok becse nem a beszéd tartalmától függött; hogy az igen tisztelt ellenzéknek azon férfiai, akik irányadók voltak ezen akcióban, nem kérdezték a szónoktól, hogy mit fog és tud-e valamit mondani, hanem azt, hogy hány óráig fog beszélni. (*Zajos helyeslés jobbfelől. Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Elnök csenget.*)

Justh Gyula: Honnan tudja?

Rakovszky István: Papájától tanulták! (*Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Gr. Tisza István: T. Ház! Nem szívesen térek rá erre a kérdésre, mert a Szapáry-féle törvényjavaslat agyonbeszélése alkalomával már egyszer felmerült, de ismételve hallom, hogy apámtól tanulták.

Hát, t. képviselő urak, én most ebbe nem megyek bele, hogy a különbséget azon obstrukció és egy most esetleg beállható obstrukció között fejtegessem, (*Zaj a bal- cs szélsőbaloldalon.*) és pedig nem megyek bele azért, mert azt az obstrukciót is elítélem úgy, ahogy ezt az obstrukciót is el fognam ítélni. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Mert azt. hiszem, hogy az ember azokkal szemben, akiket érdemeikért tisztel, — és itt nem a személyes viszonyról beszélek, amely köztünk fennáll, de a politikai viszonyról, a másik nem tartozik a nyilvánosság elé, — azon férfiakkal szemben nem azzal mutatja ki méltóan tiszteletét, hogy hibáikat mentetgeti, hogy hibáikban akarja utánozni őket. hanem azzal, ha jó és nagy tulajdonságaikat igyekszik utánozni. (*Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon, Mozgás a baloldalon.*)

De, t. Ház, bocsánat e kitérésért, visszatérek felszólalásom tulajdonképpeni tárgyára. Az eddig elmondottakból én azon következtetést vonom le, hogy itt obstrukcióval nem, de igenis — azt hiszem, teljes joggal állíthatom — az obstrukciónak bizonyos jelenségeivel találkozunk, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) és hogy tovább nem megyek nyilatkozatomban, hogy ma merem, még azt mondani, hogy obstrukció a szó teljes értelmében nincs, erre nézve alapul szolgál nekem azon vigasztaló körülmény, hogy az ellenzéki pártoknak felelős vezetősége — tudtommal legalább — az obstrukcióval mindez ideig nem azonosította magát. Elismerem tehát, hogy most egy fontos fordulópontnál, egy fontos pillanatnál állunk, ahol igenis mindenekelőtt el kell dőlnie annak a kérdésnek, hogy az ellenzéki pártok felelős vezérlete helyesli-e és azonosítja-e magát az obstrukcióval, vagy saját, hatáskörében, saját pártja kebelében megbirkózik-e ezzel a veszedelemmel és a parlamenti tárgyalást rendes mederbe akarja-e terelni? (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Nagy zaj.*)

Elnök (többször csenget): Kérem a képviselő urakat, hogy beszédeikben adják elő észrevételeiket! (*Derültség a baloldalon. Zaj.*) Kérek csendet!

Gr. Tisza István: Éppen azért érkezettnek látom a pillanatot én is arra, hogy gondolkozzunk azokon a módokon, melyekkel a parlament működésének rendes menetét biztosítani lehet. Ez irányban Apponyi Albert gróf t. képviselő úr egy javaslattal áll elő, mely szerint t. képviselőtársaink — mint magát kifejezte — hajlandók azon deferenciára, hogy a letárgyalásra váró javaslatok rövidített idő alatti letárgyalását lehetővé tegyék, ha ennek fejében a kormány a szóban forgó 16. §-t az ő igényeikhez képest módosítja. Készséggel elismerem, hogy a többség általi kormányzás nemcsak ki nem zárja, hanem sok esetben meg is kívánja a kompromisszumot. Igenis, nagyfontosságú elvi reformok megvalósításánál, ha az ember azt látja, hogy olyanokban, akik lényegileg, a főbb alapelveket illetőleg egy nyomon járnak a többséggel, bizonyos részletkérdésekre nézve súlyos aggályok merülnek fel, ha azt látja, hogy akkor, ha egyéni nézetétől a megengedhető határig enged, sikerül bizonyos javaslatokat talán szerinte kevésbé tökéletesen, de közmegnyugvásra megvalósítani: akkor igenis van helye a kompromisszumnak. Hogy többet ne említsek, — hiszen, ha ma vagy holnap nem is kerül még rá a sor, de minden gondolkozó embernek az országban foglalkoznia kell vele — itt van a közigazgatási reformok kérdése. El vagyok rá készülve, hogy alkalomadtán elferdítik, amit most mondok, de mégis kimondom, hogy bármily nézetei legyenek valakinek e kérdés körül, a lehetőségig kompromisszumra lépni azokkal, akik a reformnak elvi barátai, helyes és indokolt lehet. De a mai pillanatban nem kompromisszum az, mit t. képviselőtársam ajánl, hanem alku, melyben kijelentik, hogy nem akadályozzák meg bizonyos törvényjavaslatoknak kellő időben törvényre jutását, ha ennek fejében azon kérdésben, mely az egész ellenzéki akció kiinduló pontja volt, a többség lerakja kondíció nélkül a fegyvert. (*Zajos ellentmondás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Ivánka Oszkár: Hallatlan cinizmus így beszélni! Ez agent provokátor! (*Nagy zaj.*)

Elnök (csenget): Kérem a képviselő urakat, tessék nyugodtan meghallgatni a szónokot. (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem lehet!*) Dehogy nem lehet! Kötelességük meghallgatni! Tessék folytatni.

Gr. Tisza István: Nagyon gyengének tarthatják az ügyet, melyet védelmeznek, hacsak ily eszközökkel vélnek célt érhetni. (*Ellentmondás balfelől. Helyeslés jobbfelől.*)

T. Ház! Nézzük először is, mi volna az engedmény hordereje, melyet az ellenzék kér a többségtől. Gróf Apponyi Albert

t. képviselőtársam igen nagy hangsúllyal beszél azon szakasz bece és jelentősége felől és azt mondja, hogy minden egyes polgár szabadsági és biztossági érdekeit sérti, ha ezen szakasz a törvénybe tétetik. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Azt mondja, hogy ez hasonló ahhoz, mintha útonállókkal szemben nem gondoskodik az állam csendőrökről. *(Felkiáltások balfelől: Úgy is van!)*

Hát, t. Ház, először is szabad legyen megjegyezni, hogy bizonyos közgazdasági visszaélések leleplezése *(Nagy zaj balfelől. Halljuk!)* a nyilvánosság előtt igenis fontos közérdeket képez, hozzáteszem, hogy az általános közérdek, de senkinek nem lehet, inkább érdeke, mint a becsületére féltékeny, tisztességes üzletembernek. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől.)* De az a javaslat, amely a 16. §-ban foglaltatik, változtat-e abban az irányban a törvényen, hogy mit szabad leleplezni, mit nem? Változtat-e a tekintetben, hogy mit enged meg a törvény, mit nem? Gondolom, semmit sem változtat, *(Felkiáltások balfelől: De igen!)* változtat mindössze annyiban, hogy a változatlanul maradt materiális jogszabály végrehajtását az esküdtszék kezéből kiveszi és a rendes bíróság kezébe teszi le. Én azt hiszem, maga gróf Apponyi Albert képviselő úr sem fogja Magyarországon azt mondani, hogy azon ügyek, melyek felett a rendes bíróságok öröködnék, útonállóknak lennének kiszolgáltatva. *(Helyeslés jobbfelől. Zaj balfelől. Felkiáltások: Nem érti!)* Kérem t. képviselőtársaimat, ha egyszer olyan dologról beszélnek, amelyhez nem értek, akkor nagyfokú közeledést tanúsítanék t. képviselőtársaimhoz. *(Derültség jobbfelől.)*

Ezen javaslat nem csorbítja a jogbiztosságot a sajtóra nézve, ahol az a törvények által megengedett téren működik. De megengedem, könnyebbé, olcsóbbá teszi a megrágalmazott felekre nézve, kevésbé költségessé az államkincstárra nézve az eljárást. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És megvallom, engem nem lepett meg semmi, csak az, hogy a magyar zszurnalisztika, egyes kiváló férfiai is, akik bizonyára nem érdemlik meg, hogy egy kalap alá helyeztessenek a zugsajtó lovagjaival, ezekkel azonosították magukat ebben a kérdésben, holott ha valaki, éppen ők nézhették volna nyugodtan azon intézkedését a törvényhozásnak, mely a tisztességes sajtó ellen soha, de igenis a revolverzszurnalisztika ellen irányul. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

És, t. Ház, hogy eddig az egész országban így fogták fel a dolgot, azt jobban tudják a képviselő urak odaát, mint mi, mert hisz megkísértették a t. képviselő urak ezzel a kérdéssel a sajtó, a népgyűlés útján felizgatni a közvéleményt, de e kísérlet csütörtököt mondott, s egy pár érdekelt egyénen kívül a 16. §-sal senki az országban nem törődik. *(Ellentmondás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Barta Ödön: Kik azok? (*Nagy zaj. Felkiáltások balfelől; Helyre! Helyre!*)

Elnök (csenget): Kérem a képviselő urakat, ne állják el a kilátást a képviselő úrhoz. (*Zajos helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.*) Kérem a képviselő urakat, legyenek szívesek már most meghallgatni a szónokot. Azokat, akik kijönnek helyükről, beszélgetnek, a rendet zavarják (vagy a kilátást elfogják, én helyre fogom küldeni és ha nem mennek helyre, mint engedetlenekkel Jogok eljárni a házszabályok szerint. (*Élénk tetszés a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Most, sem a kilátást nem veszi el, sem a rendet nem zavarja senki, tehát a képviselő urak se vegyék észre, hanem menjen csendben minden. (*Élénk tetszés.*)

Gr. Tisza István: Elismerem, t. Ház, hogy ezen érvelésem sok tekintetben a kompromisszum lehetősége mellett szól; elismerem, hogy a mi részünkről az áldozat, amit e téren hoznánk, nem volna olyan nagy, mint aminő nagynak azt a képviselő urak feltüntetik. Épp azért nem is ebben látom a kompromisszum főnehézségét, hanem abban, hogy itt néni kompromisszum, hanem alku ajánlatik, és pedig cserébe egy oly szolgálatért, melyet mint alkutárgyat egy többség, mely a parlamentarizmus fenntartását igazán kívánja, soha egy kisebbségtől elfogadni nem fog. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Egy hang a szélsőbaloldalon: Ki bírta rá?*) Én csak egyéni nézetemet mondom. (*Zaj. Elnök csenget.*)

Mert hisz, t. Ház, ha abban egyetértünk, hogy a kisebbségnek joga van minden kérdést beható, meritorius vita alá venni, ha abban is egyetértünk, hogy in ultima analysi a többség akaratának érvényesülnie kell, akkor legfeljebb abban lehet köztünk eltérés, hogy hogy fogjuk fel azt a határidőt, amely a házszabályok és a parlamenti működés szelleme értelmében a kisebbségnek egy komoly, meritorius vita céljaira rendelkezésére kell, hogy álljon.

És ha most látom, hogy már két hónap eltelt csonka, általános vitákban, ha látom a készülődéseket arra, hogy magánál ennél az indítványnál, amely egyszerűen számos precedensnek megfelelőleg egy órával hosszabbítaná meg az ülések tartamát, egy hosszú vita indul meg: akkor méltóztassanak megengedni, én abban a nyilatkozatban, amelyet az igen tisztelt ellenzéki képviselő urak tettek, bárminő óvatos formában történt is, mégis csak egyet láthatok; azt, hogy ők az obstrukcióktól való tartózkodást helyezik nekünk kilátásba azon esetben, ha a 16. §-nál engedünk. Már pedig, t. Ház, méltóztassanak megengedni, mit jelentene az, ha egy többség akceptálná azt az állapotot, hogy normális viszonyok között aránylag másodrendű fontosságú kérdéseknél, bármikor jogosult fegyver legyen a kisebbség kezében

az obstrukció, amelyet kijátszik a többség ellen vagy azon célból, hogy megghiúsítson bizonyos dolgot, vagy azon célból, hogy mint kompenzacionális objektumot kínálja oda. Én azt hiszem, t. Ház, hogy mindenkinek, aki komolyan veszi nemcsak a parlamentarizmust, de a miniszteri felelősség kérdését is, vissza kell ottól laz álláspontjától riadnia. Mert hiszen nemcsak a nemzeti akarat érvényesülésének alkotmányos nagy elve követeli azt, hogy igenis a többség keresztül vigye akaratát, de követeli ezt a kormányzati felelősségnek nagy elve is. Mert, t. Ház, alapfeltétele a parlamentáris kormányformának, hogy a végrehajtó hatalom és a Ház többségének vezetése egyesül egy kézben, hogy ugyanazok, akik felelősek a végrehajtó hatalom mikénti kezelése iránt, felelősek az országgal szemben a parlament működése szempontjából is. *(Úgy van! a jobboldalon.)* És azt hiszem, azon nagy eredményeket, amelyek mindenütt, ahol meg nem hamisították a parlamentárizmust, a meg nem hamisított parlamentarizmusnak köszönhetőek, ezen nagy eredményeket nagyrészen annak is kell tulajdonítanunk, hogy voltak egyének, akik a parlament működéséért felelősséggel tartoztak. Már pedig, ha kiszolgáltatjuk a parlament működését vitarendező bizottságok szélszéleinek, ha abba a helyzetbe juttatjuk Magyarország felelős minisztériumát, hogy a háta mögött ülő nagy többséggel együtt kénytelen legyen akaratát módosítani, egyes, néha nem sok tagból álló kisebbségnek felfogásához, hol lesz akkor a felelősség Magyarország ügyeinek vezetésében? *(Helyeslés jobbfelől. Nagy zaj, mozgás balfelől.)* És tovább megyek, t. képviselőház. Tegyük fel, hogy a többség nem osztja az én egyéni nézetemet. Tegyük fel, hogy létrejön az alku. Hát mondják a t. képviselő urak, mi lesz ez alku következése? Gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam azt mondja, hogyha ez az alku meglesz, valósággá válik a parlamentárizmus és az egész országban helyreáll a megnyugvás. Hát én egyenesen t. képviselőtársamat kérdezem, hogy 48 órával ezen alku megkötése után, el fogja-e ismerni, hogy Magyarországon valósággá vált a parlamentárizmus? Sutba fogja-e dobni mindazt, amit húsz esztendő óta. mondott arra vonatkozólag. *(Nagy zaj. Derűtség balfelől. Felkiáltások: Eláll!)*

Elnök: Kérek csendet. *(Folytonos nagy zaj. Elénk felkiáltások balfelől: Apponyi nem akasztotta szegre az elveit!)* Kérem a képviselő urakat, már most ideje, hogy csend legyen.

tír. Tisza István: Sutba fogja-e dobni t. képviselőtársam mindazon vádakát, amelyekkel húsz esztendő óta illetve a szabadelvűi pártot és kormányait?

Szentiványi Árpád: Éx-dem szerint!

Gr. Tisza István: Tehát akkor sem desz valósággá a parlamentarizmus? Hát akkor miért mondják a képviselő urak, hogy valósággá lesz, ha maguk sem hiszik? *(Derűtség. Tetszés. Elénk*

éljenzés jobbfelől. Hoch! balfelől. Nagy zaj. Elnök ismételten csenget.)

T. képviselőház! Ha azt mondják a képviselő urak, hogy helyre fog állni az egész országban a megnyugvás, méltóztatssanak nekem megengedni: az ország nagyon nyugodt. *(Mozgás, ellentmondások a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)* T. képviselő urak, az országban nem kell helyreállítani a megnyugvást, mert az teljes mértékben megvan... *(Mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Elnök (csenget): Kérek csendet, képviselő urak, most már meg fogok mindenkit nevezni, aki a csendet zavarja!

Gr. Tisza István: ... A t. képviselő urakat pedig, félek tőle *(Zaj. Elnök csenget.)* a 16. §. sorsa csak igen rövid ideig lesz képes megnyugtatni. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Mindezeknél fogva nekem reményem arra nézve nincs, hogy a kompromisszum — amint nevezni méltóztatik — *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Most már nekünk sincs! Halljuk! Halljuk!)* létre jöjjön. *(Mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Elnök (csenget): Kérem, ne beszéljenek közbe a szónok beszédébe. *(Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: De igenis elismerem azt, hogy egy komoly pillanatnál állunk, ahol meggondolhatja, mielőtt késő lesz, ki-ki, hogy mit parancsol a közérdek iránti kötelesség. *(Úgy van! jobbfelől. Hangok a szélsőbaloldalon: Halljuk a fenyegetést.)*

Gróf Apponyi Albert t. képviselőtársammal teljesen egyetértek abban, hogy ja parlamentarizmus lényege nem a formák mechanikus alkalmazásában áll; *(Halljuk!)* teljesen egyetértek abban, hogy kötelességérzetnek, hogy morális, az egyéni akaratot, az egyéni szeszélyeket korlátozó rúgóknak kell közreműködniük, hogy a parlament közvetlenül az ország tekintélyének emelésére működjék és én azt hiszem, mielőtt egy, talán beláthatatlan ádáz harcba kezdenénk, gondoljuk meg mindnyájan azt, hogy választóink pártkülönbség nélkül a parlament tekintélyének szilárdítására, a magyar alkotmányos élet *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)* méltóságteljes és békés fejlődésének biztosítására és nem azért küldötték ide, hogy a magyar parlamentarizmus csődjét mondjuk ki.

T. képviselőház! Fenntartható a parlamenti működés házsabályok nélkül, vagy a házsabályokban lévő kényszereszközök nélkül mindenütt, ahol minden ellenzéki pártban, erősebb az önmegtagadó kötelességérzet, mint a pártszenvédély; amely pillanatban azonban akár a kormánypárt részéről, akár az ellenzék részéről olyan jelenségek merülnek fel, amelyek kétségtelenül beigazolják azt, hogy itt a házsabályokban lefektetett korlátozó intézkedések nélkül a parlament békés működése, a nemzeti aka-

rat érvényesülése és a felelős parlamenti minisztérium (*Zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!*) zavartalan és sikeres (működése (nem biztosítható, mindenütt a kerek világon hozzá kellett a többségeknek nyúlniok a parlamenti kényszereszközök-höz. A magyar parlament az egyedüli testület széles e világon, hol kényszereszközök ma még nincsenek; nem mondhatják a t. képviselő urak, hogy a többség sokszor nem lett volna abban a helyzetben, hogy ezeket teljes joggal hozhassa be. Gondoljanak vissza az elmúlt nyolc esztendőre; be fogják látni azt, hogy Magyarországon annyit nézett el e téren a többség, amennyire külföldön — méltóztassanak utána keresni — sehol példát találni nem fognak, *(Úgy van! Úgy van! jobb felől.)* legkevésbé az alkotmányosság klasszikus hazájában, Angliában. *(Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* Ez a türelem — ha csak magát az alkotmányos életet diszkreditálni nem akarjuk — nem tarthat örökké.

Most in optima forma előttünk áll az a kérdés, hogy helyesnek, jogosultnak, indokoltnak tartják-e a képviselő urak az: obstrukciónak fegyverét, pláne olyankor, mikor joggal mondhatom, teljesen normális viszonyok vannak. Ha e kérdést a t. képviselő urak magukra nézve akként döntenék el, hogy az obstrukció fegyveréhez nyúlnának, akkor erős meggyőződésem szerint a többség csak két dolog közt választhat. Vagy megalakítani, megvalósítani azokat a rendszabályokat, melyek a parlament működését a képviselő urak bárminő ellenszegülése dacára biztosítják, *(Nagy zaj és közbekiáltások g bal- és szélsőbaloldalon. Elnök csenget. Elénk helyeslés jobbfelől.)* vagy elzúlleni hagyni, esődbe jutni hagyni a magyar parlamentánzmust, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és közbekiáltások balfelől.)* és azért vállalni a felelősséget, *(Hosszantartó, nagy zaj és közbekiáltások balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.)* hogy amiért a mögöttünk álló generációk annyit szenvedtek, annyit küzdöttek, elzúllják, saját gyengeségünknel, saját gyámultalanságunknál fogva, hogy az önrendelkezési jogát visszanyert magyar nemzet harminc évi alkotmányos élet után, igazolja azt, hogy az alkotmányossággal élni nem tud, *(Élénk-helyeslés. Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és ellentmondások balfelől.)* hogy sorsának kezelésére alkotmányos eszközökkel nem képes. Én, t. Ház, egy pillanatig sem habozhatom, hogy melyik felelősséget válasszam. Ma a felelősség az önök kezében van. *(Nagy derűlttség balfelől. Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj. Elnök csenget.)* Ma a választás az önök feladata, ma a felelősség önökre nehezedik, önök választhatnak az obstrukció és a parlamentárizmus szellemének megfelelő ellenzéki működés közt. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és közbeszólások a bed- és szélsőbaloldalon.)* Válasszák, (amelyiket tetszik, önök lesznek érte felelősek. De ha egyszer választottak és oly értelem-

ben találtak választani, mely egy súlyos kötelességet hárít a többségre, akkor én, mint a többségnek egyik igénytelen tagja, összes erőm végső megfeszítésével küzdeni fogok e kötelességem teljesítése mellett. (*Hosszantartó éljenzés, helyeslés, tetszés és taps jobb felől. Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Hoch! Hoch! Nagy zaj.*)

Tisza István után gr. Apponyi Albert tiltakozik szavainak félremagyarázása ellen. Tisza jónak látta szavait akként értelmezni, mintha ő (Apponyi) fegyverlerakást kívánna a többségtől. Holott ő kívánatosnak mondotta és arra törekszik, hogy az egész parlamenti helyzet felett uralkodó 16. §. dolgában egymással szemben álló felek között oly méltányos kompromisszum jöhessen létre, amely sem az egyiknek, sem a másiknak megalázásával nem jár. Ez volt felszólalásának egész célja és tartalma. Sajnálja, hogy Tisza félreértette s ezzel veszélyezteti a parlamenti béke létrejöttét. Egyébként az ellenzéknek eddigi harcáért a szolidaritást és a felelősségét büszkén elvállalja.

Kossuth Ferenc ugyancsak személyes kérdésben kijelenti, hogy a vita-rendező bizottság működését helyesli és ezen bizottság tevékenységével, mint a függetlenségi párt elnöke magát teljében azonosítja.

61. 1897 július 23. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról. — Személyes kérdésben való felszólalás: az obstrukciótól való tartózkodást a többség nem vásárolhatja meg koncessziók árán. (Napló, VIII. k., 371—2. 1.)

A miniszterelnök indítványa feletti vita második napján, júl. 22-én, a függetlenségi párti Komjáthy Béla főleg gr. Tisza István júl. 21. beszédével (60.) polemizálva, furcsának tartja, hogy Tisza tegnap felszólalt. A kormány ugyanis hajlandónak mutatkozott arra, hogy a 16. §. dolgában, megbeszélés tárgyává téssek a kompromisszum és akkor feláll gr. Tisza István, ugyanaz, aki elfogadta a parlamenti béke helyreállítására irányuló tanácskozásban a tagságot, és itt mégis a kiegyezésnek teljes lehetetlenségét proklamálja és mutatja ki. Ez oly játék volt, mely maga is mutatja, hogy nagyon sok furfang van ott a kormánynál és szatelleseinél, akik minden fegyver használatára képesek csak azért, hogy a hatalmat megtartsák, illetőleg hogy másoktól a maguk kezébe kerítsék.

Júl. 23-án gr. Tisza István személyes kérdésben és szavai értelmének helyreigazítása végett kért szót.

Gr. Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Sajnálatomra nem lehettem az ülésteremben, midőn Komjáthy Béla t. képviselőtársam tegnapi beszédét megtartotta. Ezért kénytelen vagyok a t. Ház becses türelmét most egy egészen rövid nyilatkozat megtételére kikérni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Azon személyes támadásokkal, amelyekkel úgy t. képviselőtársam, mint más képviselő urak illetek, foglalkozni nem szándékozom, éspedig egyszerűen azért nem, mert egy ilyen személyes vitatkozást közöttünk a közérdek szempontjából teljesen közönyösnek tartanék. (*Tetszés.*)

Van azonban t. képviselőtársamnak egy észrevétele, amelyre felvilágosítással tartozom.

T. képviselőtársam azt mondja (*olvassa*): „Tisza István, ugyanaz, aki elfogadta a parlamenti béke helyreállítására irányuló tanácskozásban a tagságot, itt a kiegyezésnek teljes lehetlenségét proklamálta.“ Erre vonatkozólag, t. Ház. tartozom azzal a felvilágosítással, hogy én minden kiegyezés lehetlenségét itt nem proklamáltam, hanem igenis proklamáltam azon egyéni meggyőződésemet, hogy egy olyan kiegyenlítést, amelynél az ellenzéknek a tanácskozási időre vonatkozó deferenciáját — amint gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam kifejezte, — vagy az obstrukciótól való tartózkodását, — ahogy én a dolgot a maga természetes magyar nevének nevezem, — a többség koncessziók árán vásárolja meg, nem tartok lehetőknek. Ugyanezt mondtam a délutáni értekezleten is, hozzátéve azonban, hogy amely pereben a parlamenti tanácskozások oly mederbe tértek, ahol egy önérzetes többségnek is lehet kompromisszumról beszélni, a 16-ik szakaszra vonatkozólag méltányos kiegyenlítésnek barátja volnék. Ezt ismétlem ma is a leghatározottabban és ehhez ragaszkodom. (*Helyeslés.*)

62. 1897. júl. 24. országos ülés. — Miniszterelnök indítványa az ülések meghosszabbításáról. — Tisza István két felszólalása személyes kérdésben. (Napló, VIII. k., 401. és 402. 1.)

A Bánffy-féle ülés meghosszabbítási indítvány feletti vitában, mely júl. 21-től júl. 28-ig húzódott, az ellenzék pergőtüze elsősorban gr. Tisza István személye ellen irányul. Benne látja, vagy legalább sejti a legveszedelmesebb ellenfelet és a közeljövő vezető emberét, ki bizonyára a legkíméletlenebb eréllyel fog küzdeni a parlamentárizmusért, a magyar parlament méltóságáért és becsületéért. Mint már az 1897. évi költségvetési vita során (56., 59.), úgy most is éles támadásban részesítik a képviselőséggel állítólag összeférhetlen nagyarányú közgazdasági tevékenysége miatt.

Gajári Ödön (júl. 24.) egyebek között rámutat arra, hogy bizonyos hajszáknak éle, melyek főleg az ellenzék sajtójában állandóan jelentkeznek, egyetlen ember ellen irányul. Hogyha mélyre tekintünk a dolgoknak, az egész inkompatibilitási harc, tulajdonképpen gr. Tisza István, személye ellen csúcsosodik ki. Hiszen ha való volna csak részben is azon sok gyanúsítás, amivel illették, akkor gr. Tisza Istvánnak csakugyan el kellett volna köztünk játszani létjogosultságát a politikai küzdelemre. (Gr. Károlyi Sándor közbeszól, de szavai nem hallhatók.)

Gajári után gr. Tisza István kér szót személyes megtámadatás címén, hogy gr. Károlyi Sándortól felvilágosítást kérjen.

Gr. Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Szót kérek személyes kérdésben. Midőn Gajári Ödön t. barátom azon nyilatkozatot tette, hogyha az ellenem «zúrt vádak csak részben is igazak volnának, eljátszottam volna jogomat a közélet terén való szereplésre, gróf Károlyi Sándor t. képviselő úr kétszer is tüntetőleg azt mondta rá, hogy: úgy van. (*Halljuk! Halljuk!*) Hát én nem tudom, a t. képviselő úr ezt, hogy úgy van, arra értette-e, amit Gajári Ödön t. barátom mondott, mert ha vele egyetértését

akarta volna kifejezni, (*Felkiáltások balfelől: Igen!*) akkor nincs szavam. Ha azonban t. képviselőtársam úgy értette a dolgot, hogy én csakugyan eljátszottam a közélet terén való szereplésit a jogomat, (*Felkiáltások balfelől: Nem azt mondta!*) akkor volna hozzá szavam. (*Helyeslés jobbfelől.*) Hát én kérek ez iránt felvilágosítást, s ha az igent olybba vehetem, hogy nem az utóbira mondta, akkor felszólalni nem fogok.

Gr. Károlyi Sándor: „Abban az értelemben mondtam, amit mondtam, hogy Gajári Ödön képviselő úrtól hallott azon passzussal én is egyetértek. Máskülönben — azt hiszem — a kérdés nem is ide, hanem máshová való volna“.

Gr. Tisza István: Én azt tartom, hogy az a kérdés, vajjon egy képviselő el játszotta-e jogát a közélet terén való szereplésre, a politikai szereplésre, (*Zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) igen, vagy nem, ez ide is való. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) És ennek folytán még egyszer teljes tisztelettel és teljes higgadsággal kérem: feljogosít-e t. képviselőtársam szavainak olyan értelmezésére, hogy ő azt. kétségbe nem vonja, hogy nekem a politikai szerepléshez jogom van. (*Élénk felkiáltások balfelől. Megmonda.*)

Ha így értette felszólalását, teljesen meg vagyok nyugtatva.

A miniszterelnök ülésmeghosszabbító indítványa feletti vita jól 28-án az indítvány elfogadásával végződött. Ehhez képest jól. 29-től kezdve a függőben lévő két politikai fontosságú és a többi törvényjavaslat elintézéséig (illetve aug. 9-ig bezárólag) az ülések délután három óráig tartottak.

Még csak röviden, annyit az obstrukció történetéből, hogy a cukoradójavaslatnak jól. 20-án félbeszakított (60.) tárgyalását jól. 28-án folytatták és aug. 2-án befejezték. Ekkor ért véget a jún. 1-én megindult nagy ellenzéki harc. Aug. 5-én következett a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat jón. 26-án megszakított (60.) általános tárgyalásának folytatása. Az aug. 7-én kezdődő részletes tárgyalás során Erdély Sándor igazságügyminiszter — a pártok között időközben létrejött megállapodásnak megfelelően — bemutatja a lő. §. után felveendő új 16. §-t. Ez a szakasz, mely változatlanul ment át az 1897:XXXIV. t.-e.-be, az eredeti javaslattal és az igazságügyi bizottság szövegével szemben, is lényegesen kibővíti az esküdtbíróshoz tartozó becsületbeli sérelmek körét. Hiszen az új 16. §. második bekezdése szerint az esküdtbíróshoz ítélt, ha a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozás és becsületsértés — az 1878:V. t.-c. 262. és 461. §-aiban meghatározott személyeken kívül — a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok igazgatói és tisztviselői, továbbá a köz megbízottak ellen (és pedig az utóbbiaknak hivatalos tetteire vonatkozólag) volt elkövetve. Úgy, hogy — mint az igazságügyminiszter az új szakasz betérjesztése alkalmával mondta — ezen kibővítés nyomán alig marad valaki az országban, aki ellene sajtó útján elkövetett rágalmozás vagy becsületsértés esetén az esküdtbíróshoz ne tartoznék. Az ellenzék vezérszónokai azonban tiltakoztak az igazságügyminiszter azon állítása ellen, hogy az új 16. §. a pártok közt létrejött kompromisszum eredménye, mert az ellenzéki pártok a parla-

menti szólásszabadság megmentése érdekében belementek ugyan a kompromisszumba, de csak azon. határozott kikötéssel, hogy a 16. §. semmiféle módosítását el nem fogadják, hanem a sajtószabadság szempontjából a 16. §. törlését kívánják. Ezen elvi álláspont hangoztatása ellenére — miután a parlamenti béke helyreállítása végett az ellenzék hozzájárul⁴: „a vita kivételes módjának“ megszüntetéséhez — az új 16. §. és a hátralévő többi szakasz is hosszabb vita nélkül elfogadtatott. Aug. 10-én a részletes vitát már befejezték. A „próba-obstrukció“ tehát a 1G. §. dolgában létrejött kompromisszummal végződve, „határozott sikert aratott“. Így látja Apponyi is visszatekintőleg Emlékirataiban. (I. 240. 1.)

Az obstrukció „próba-kanter“-jének kitett két törvényjavaslat pedig mint 1897:XXIX., illetve XXXIV. t.-c. emelkedhetett végre törvényerőre.

63. 1897 aug. 4. országos ülés. — A hazai pénzüzetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A községi kötelezvények. A jelzálogüzletek. A vicinális rendszer hibái és ezek orvosszerei. (Napló, IX. k., 214—217. 1.)

A parlamenti érdeklődés homlokterében álló, az obstrukció hullámvéréseinek kitett két törvényjavaslat (cukoradó és bűnvádi pörrendtartás életbeléptetése) elintézése között a Ház több politikailag szürke törvényjavaslatot tárgyalt le. Ezek között a hazai pénzüzetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szólót. (1897:XXXII. t.-c.) Ennek a javaslatnak az a célja, hogy teljes hitelképességet szerezzen a kötvények oly kategóriáinak, amelyek eddig a teljes hitelképesség kellékeivel felruházva nem voltak és ezt a hitelképességet kiterjeszti olyanokra is, melyek eddig a nagyobb hitel kellékei híján piacra nem juthattak. A 2. szerint a kötvények három kategóriájáról van itt szó. Először a községi kötelezvényekről (kommunális obligációkról); másodsor a vicinális vasutak elsőbbségi kötvényei alapján kibocsátott címletekről; harmadsor — s ez az, ami a törvényjavaslatban új — bizonyos jelzálogüzletekre vonatkozó kötvényekről. A javaslat lehetővé teszi a birtokparcellázások és telepítések oly finanszírozását, mely ily törvényes intézkedések hiányában eddig lehető nem volt s így a földbirtok hitelképességének emelésére szolgál.

A rövid általános vitában (aug. 3.) két ellenzéki szónok vesz részt. Az egyik, Barta Ödön, a javaslatot általában rossznak találván, indítványozza tárgyalásának felfüggesztését és az igazságügyi bizottsághoz utasítását. Egyébként úgy véli, hogy a javaslat tulajdonképpeni célja az, hogy egyes pénzüzeteknek szolgálatot tegyen, amelyek tárcájában fel vannak halmozva olcsón bevásárolt vasúti elsőbbségek, amelyeken nem tudnak túladni.

Blaskovics Ferenc viszont elismeri, hogy a javaslatban több oly részlet van. amelyet teljesen helyesel és több oly részlet, melyet nagyrészt helyesel. De miután oly részesek is vannak benne, amiket semmiképpen sem helyesel, a törvényjavaslatot, nem fogadja el. Fő kifogása a vasúti kötvények ellen irányul a 25. folytán, mely a jelen javaslat hatálya alá eső kötvényeknek biztosított adómentességet a múltba is kiterjeszti. Különbséget óhajtana tételni a múltban kibocsátott és a

jövőben kibocsátandó kötvények között az adókedvezmény tekintetében, mert különben esetleg milliókra menő indokolatlan előnyt adunk egy-két oly pénzintézetnek, mely a vasúti elsőbbségi kötvények átvételével foglalkozik. Fejtegeti a helyes telepítési és parcellázási politika elveit. Nélküli a javaslatban a gazdasági személyi hitel kérdésének megoldását.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kiemeli, hogy a javaslatnak célja nem az, hogy a telepítések ügyét gyökeresen rendezze. Miután pedig a telepítési törvény, az 1894:V. t.-e., keretét szűknek tartja és idevágó kérdések megoldása szempontjából, szükséges, hogy e részben megfelelő új törvényjavaslat terjesztessék elő, mely a telepítési kérdést egészen felöleli és amely e tárgynak minden irányban való megbeszélésére a képviselőháznak alkalmat nyújt.

Az aug. 4. részletes tárgyalás alkalmával a 2. §-hoz fűződő vita csak a 2. pontra vonatkozik, amely a vasúti címletek alapján kibocsátott kötvényekről szól. Ezzel kapcsolatban gr. Károlyi Sándor és főleg Blaskovics Ferenc a vicinális rendszert éles bírálatnak veti alá.

Blaskovics Ferenc teljesen igazat ad gr. Károlyi Sándornak abban, hogy a helyi érdekű vasutak ügye mielőbb törvényes szanalásra szorul, mert a vicinálizmus közgazdasági állapotaink egyik legcsúnyább betegsége. Aki ismeri a vicinális vasutak létesítésének módját, tisztában van azzal, hogy az az üzérkedés, mely e téren előfordul, a közügynek, elsősorban az érdekelt községeknek, legnagyobb kárára fog válni. Jelenleg az a helyzet, hogy az egész érdekeltég, mely a vasútépítés érdekében, a legnagyobb anyagi áldozatot hozta, egészen félre van tolva az engedménnyel és a vasutat finanszírozó bankkal szemben. Az elsőbbségi részvények birtokosai vagy 1—2 pénzintézet mindenről intézkedik és azután az engedményes vagy vállalkozó, ki ezen elsőbbségi részvények többségét magánál tartotta. Ezen törvényjavaslat által a régi kibocsátású és méltánytalan alacsony kurzuson megszerzett elsőbbségi részvényeknek tetemes áremelkedést biztosítunk állami kedvezményekkel, amely kurzusi kedvezményekből a közjóra semmi sem hárul, hanem tisztán csak az elsőbbségi részvények tulajdonosaira. A 2. §. második pontjának kihagyását kívánja.

Gr. Tisza István kifejti azokat az okokat, amelyeknél fogva a 2. §-t változatlanul elfogadja. Beszédéből ismét (1., 19., 28., 53., 55.) kicsendül erős szociális érzése, midőn azt mondja, hogy „a parcellázásnál az egész kis ember részére adott kedvezményekre helyezné a fősúlyt“.

Egyébként főleg a vicinális rendszer nagy hibáival foglalkozik.

Gr. Tisza István: T. Ház! Szemben a most, elismerem, igen komoly vitában felhozott aggályokkal legyen szabad nekem is néhány rövid szót szólnom. Tehetem ezt minden gène nélkül, mert a törvény összes dispozicióinál azok a közgazdasági intézetek, melyek vezetésében részt veszek, érdekelve nincsenek.

A 2. §. három kategóriáját állapítja meg azon aktíváknak, melyek alapján ily kedvezményben részesülő kötvények kiibocsájt hatók.

Ámbár a vita az első pontra tulajdonképpen nem terjedt ki, legyen szabad csak röviden utalnom arra, hogy az egész tör-

vénnyajvaslatnak messze legfontosabb része az első pontban foglaltatik.

Az ott említett úgynevezett községi kötelezvények útján fedeztetnek a községek, vármegyék és vízszabályozási társulatok kölcsönei és eminens közérdek, hogy e kötvények előnyös és biztosított kelendősséggel bírjanak és az e kötvényeket kibocsátó intézetek azon helyzetbe jussanak, hogy a kölcsönkérőknek lehetőleg előnyös feltételeket nyújthassanak.

Tudjuk, t. Ház, hogy e tekintetben a kezdeményezés talán 15—16 évvel ezelőtt történt, a maiaknál sokkal kedvezőtlenebb feltételek mellett.

Időközben általában javulván a hitelviszonyok, megerősöd-
vén a külföldi piac bizalma a magyar közgazdasági élet fejlődése iránt, e címletek kelendőssége folyton kedvezőbb lett, míg a külföldi szakirodalomban egy jogi kontroversia fel nem merült, mely kiderítette, hogy mindaddig, míg e tekintetben törvényes garanciák nem nyújtanak, az úgynevezett kommunal-obligációk tényleg egyszerű elfogadványai a kibocsátó intézeteknek, melyeknél állhat az, hogy egy bizonyos ellenértékkel bírnak az államnak, vármegyéknek, községeknek, vízszabályozási társulatoknak kötelezvényeiben. De amint a bank nehézségek közé vagy pláne csődbe jut, ezek az állami, törvényhatósági stb. kötelezvények belesznek az aktívák, a kommunal-obligációk pedig a passzívák nagy tömegébe. Erre való tekintettel az utolsó két-három évben bizonyos visszaesés volt konstatálható a kommunális-obligáció külföldi értékesítése körül, oly visszaesés, melynek hátrányait mindazok érezhették, kik, mint például csekély személyem is, az utóbbi években vármegyei vagy községi vagy vízszabályozási kölcsönök kieszközlésében közreműködtek. Azt hiszem, hogy mindannyian, akik hasonló helyzetben voltunk, tapasztalhattuk, hogy a legutolsó időkben csak lényegesen kedvezőtlenebb feltételek mellett lehetett ily kölcsönöket kieszközölni, mint ezelőtt 1—4 esztendővel. így tehát igénytelen nézetem szerint a dolog magva egyedül a 17., és illetve a vasúti címletekben, melyekre majd áttérek, a 19. §-ban fekszik, amely ezen jogi alapot megadja, melynél fogva bármi történjék a kibocsátó intézettel, az intézetnek azok az aktívái, amelyek hivatva vannak a kibocsátott kötelezvények biztosítékául szolgálni, erre a célra mindenesetre kihasíthatnak és csak e célra lesznek fordíthatók. És mivel itt elsősorban a külföldi piacra kell gondolni, — mert hiszen tudjuk, hogy még arra is szegények vagyunk, hogy jelzálogszükségleteinket fedezhessük, hogy zálogleveleinket a belföldön adhasuk el, — természetes, hogy a tőke-gazdagabb külföldre kell elsősorban tekinteni. Éppen ezért a törvényben nyújtott többi kedvezményeket, tudniillik ezen címletek adómentességét inkább fonnának, inkább a címlet díszítésének tekintem, kvázi az állam

azon kijelentését látom benne, hogy ezen címleteket, jóknak, bizalomra méltóknak tekinti. Ajánlólevél ez a külföldi vevőre, mert különben a külföldi vevőre az, hogy Magyarországon az ezen címletek utáni jövedelem adómentes-e, vagy adóval terhelhető, egészen közönyös dolog. *(Mozgás balfelől.)*

Barta Ödön: A szelvényből levonják az adót!

Gr. Tisza István: Kérem, a szelvényadót Magyarországon nem hozták be és remélem, nem is fogják soha behozni; az azután nagyon messze vezetne, ha erről kezdenénk beszélni.

A törvényjavaslatnak tehát, ismétlem, legfontosabb és legüdvösebb részét határozottan a kommunális obligációk kérdésének megoldásában látom; de én a magam részéről hozzájárulok a harmadik és második kategóriákhoz is, tudniillik azokhoz, amelyek bizonyos jelzalogüzletekre és a vasúti címletekre vonatkoznak.

Ami a jelzalogüzleteket illeti, én nagyon sok tekintetben, ha nem is mindenben, osztozom azon felfogásban, melynek tegnap Blaskovics Ferenc t. képviselőtársunk adott kifejezést. A magam részéről is hiányát látom az intézkedéseknek és bizonyos irányban talán másra, tudniillik a parcellázásnál az egész lds ember részére adott kedvezményekre helyezném a fősúlyt. De e tekintetben teljesen megnyugtat a földművelésügyi miniszter úrnak azon tegnapi nyilatkozata, hogy ő azt a kérdés megoldásának nem tekinti és a Házat rövid idő múlva azon helyzetbe fogja juttatni, hogy e kérdéssel ex asse foglalkozzék. Én remélem, hogy akkor kiegészíthetjük, talán némileg helyesbíthetjük is az intézkedéseket. Addig is azonban, míg ez megtörténik, már itt a törvényben lefektetett intézkedéseknek előnyeit látom, azokat készségesen elismerem, azokhoz tehát hozzájárulok. *(Helyeslés jobb felől.)*

Most következik a vicinális vasutak kérdése. Itt is konstátálhatom, hogy a mai vicinális rendszer kritikájához, amelyet t. képviselőtársaim a túloldalról előadtak, ha nem is mindenben, de igen sok tekintetben hozzájárulok. A mai vicinális rendszernek szerintem is nagy hibái vannak és pedig különösen két irányban. Az egyik hibát látom abban, hogy az államvasút akku l fennálló üzemszerződésnél fogva az államvasutak igazgatóságánál azon az ő szempontjából teljesen jogosult tekintet vált döntővé és irányadóvá: úgy építeni ki a vicinális vasutat, hogy hosszú időközön keresztül ott újabb kiadásokra szükség ne legyen cs az üzem lehetőleg olcsón legyen kezelhető. Ebből azonban azon nagy hátrány következik, hogy éppen Magyarországon a vicinális vasútoktól oly létesítmények követeltetnek, a vicinális vasutok építési tökéjét oly kiadásokkal terhelik meg, amelyeket a sokkal fejlettebb külföldi viszonyok között sem találunk, úgy-hogy a vicinális vasúti építkezés minden inanciózási sallang

nélkül is költségesebb, drágább, luxuriózusabb Magyarországon, mint a külföldön. Ez tehát olyan drágítása a vicinális vasutak építésének, amelynek ellenértéké ugyan megvan, de felesleges sok irányban, mert a külföld példája mutatja, hogy egyszerűbb, olcsóbb rendszerrel is lehet vicinális vasutakat építeni és kezelni.

A másik hiba azonban a finanszírozás kérdésével függ össze és azt hiszem, nyílt titkot említek meg, midőn azt mondom, hogy tudatával bír mindenki, aki a vicinális vasutak ügyével bárminő szerepkörben foglalkozik, hogy azon névleges kurzus, amely mellett az elsőbbségi részvények elhelyezése rendszerint engedélyeztetik, a mai viszonyok közt abszolúte nem érhető el, hanem az elsőbbségi részvény első tulajdonosa, tudniillik a vasút engedélyese, legyen az bárki, hacsak saját tőkéje nincsen milliók erejéig, hogy évekig tarthassa vissza a részvényeket, kénytelen azokat a névleg megállapított kurzusnál sokkal kedvezőtlenebb kurzuson átengedni. Ebből folyik azután az a nagy anomália, hogy a vicinális vasutak költségvetéseinek felülbírálásánál kénytelenek az illető szakközégek, hacsak lehetlenné nem akarják tenni a vicinális vasút kiépítését, magasabb tőkét megállapítani, mint aminő rigorózus számítás mellett az építéshez szükséges, mert az építési tőkénél nyújtott ezen többletben kell az engedélyezett és a tényleg elérhető kurzus közötti különbségnek kiegyenlítést találnia. Már pedig elismerem, itt a határvonalat úgy megvonni, hogy a költségvetés többlete éppen annyi legyen, amennyi a finanszírozáshoz feltétlenül szükséges, csakugyan a lehetetlenségek közé tartozik. Ez tehát azon pont, melynél tényleg merül fel oly hasznok lehetősége, amely hasznok a vicinális vasutak intézményének nem előnyére, hanem ártalmára vannak, amelyeknek kiküszöbölésére minden esetre mindnyájunknak törekednünk kell. És én t. képviselőtársaimat csak arra az egyre kérem, hogy ha ezt az anomáliát hangsúlyozzák és ha saját szempontjukból teljes joggal — ezt is készséggel koncedálom — bizonyos szemrehányást tesznek a kormánynak azért, hogy ezen anomáliákat meg nem szüntette, azt azonban viszont méltóztassanak elismerni, hogy ebből az anomáliából pártkülönbség nélkül húztak hasznot mindazok, akik abból hasznot húzni akartak.

Ezen a bajon segíteni kétféle módon lehet. A radikális segítség az államnak közvetlen ingerenciája, az államnak részvétele a vicinális vasutak építésében, tudniillik az az álláspont, hogy mindenütt, ahol az előfeltételek megvannak, ahol az érdekelttség a tőkének bizonyos részét összehozta, az állam fedezze az építési tőkének hátralevő részét. Én nem mernék ma nyilatkozni arról, hogy államhiteli és állampénzügyi szempontból teljes megnyugvással lehetne-e egy ilyen megoldáshoz, mely a legtisztább és a legradikálisabb volna, hozzájárulni és nem tudom, hogy a közeljövőben ilyen megoldás lehetséges lesz-e; de ha egyelőre erre az

útra lépni nem akarunk, akkor a másik, kevésbé radikális mód az, hogy ezen címletek tisztességes kurzus mellett elhelyezhetők legyenek s ezáltal megszüntethessük azon anomáliát, melynek a névleges kurzus és a tényleges eladási ár közti különbözet, s ebből kifolyólag a teljesen rigorózus bírálat lehetetlensége képezi főforrását. Éppen ezen szempontból mint üdvös rendelkezést üdvözlöm a törvényjavaslatnak a vicinális vasútra vonatkozó részét is, mert ebből látom az első lépést arra, hogy a vicinális vasutak címletei már az első időpontban is tisztességes kurzus mellett vevőre találjanak, mert hiszen az elhelyezés legnagyobb hátránya éppen abban feködt, hogy ezen címletek további értékesítésének a legnagyobb bizonytalanság állja útját. Ha most e tekintetben legalább a jogi biztonság meglesz, ennek alapján, — amint meg vagyok győződve, — közgazdasági lehetősége is be fog állani a hitelképes helyi érdekű kötvények kibocsátásának. *(Helyeslés jobbfelől.)* És ez mindenesetre élesztőleg fog hatni a konkurenciára s a hazai és külföldi intézeteket, amelyek eddig is foglalkoztak vicinális vasúti papírok vételével, mindenesetre ösztönözni fogja arra, hogy nagyobb eszközökkel versenyre keljenek egymással s így nagyon természetesen a köztük kifejlődő verseny fel fogja emelni a vicinális vasúti címletek első elhelyezési árát is oly magasra, amely a közgazdasági lehetőséggel kellő összhangban áll. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Blaskovits Ferenc t. képviselő úr, úgy látszik, abban a hitben van, hogy most azon intézetek, amelyeknek birtokában már vannak vicinális vasúti címletek, egyszerre dús hasznot fognak zsebre vágni, azáltal, hogy ezen címen nagyobb mennyiségben fognak kötvényeket kibocsátani, illetőleg, miután eddig is bocsátottak ki kötvényeket, azokat jövőben, ezen törvény alapján magasabb összegért fogják értékesíteni, mint amennyibe nekik az illető címletek annak idején kerültek. Ebben a tekintetben a törvény azon diszpozíciójára akarok csak utalni, mely a 12. §-ban azt rendeli, hogy: „A jelen törvény hatálya alá eső kötvények legfeljebb a kibocsátási alapul szolgáló címletek vételére és az ilyen címletekre adott zálogkölcsonök tőkeösszegének erejéig bocsáthatók ki, de soha e címletek névértékén túl.“

Ennek folytán azt, hogy a többletkötvények kibocsátásánál a címletek vételárán felül az intézet hasznot realizálhasson, a törvény világosan és egyenesen kizárja. Igenis nagy előnye lesz ezen intézeteknek az, hogy a tárcájukban levő címleteket kötvények kibocsátása által mobilizálhatják. De, úgy gondolom, ez az előny vissza fog hatni a közhitelviszonyok javítására, magának a vicinális vasúti ügynek előbbrevitelére, mert az azáltal felszabadult anyagi erővel, segédforrásokkal újabb lendületet fognak természetesen adni a vicinális vasutak kiépítésének, illetőleg abba a helyzetbe fognak jutni, hogy magasabb vételár mellett vehessék

át az elsőbbségi részvényeket, mint eddig s az érdekeltségnek nem keilend a financozásra oly súlyos áldozatokat hoznia.

Már pedig a kibontakozás útját, a helyi érdekű vasút-ügynek egészséges alapra helyezését, elsősorban éppen az értékesítés kérdésének kielégítő megoldásában látom.

Ezek azok az indokok, amelyeknél fogva a második szakaszt változatlanul elfogadom. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

A Ház a 2. §-t a Blaskovics Ferenc és Barta Ödön által beadott módosítások elvetésével változatlanul elfogadta.

64. 1898. jan. 7. országos ülés. — A vám- és bankügynek, valamint ezekkel összefüggő némely kérdésnek ideiglenes szabályozásáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A magyar alkotmány nem ismeri az állami szükségjogra alapított szükségrendelet fogalmát. (Napló, XI. k., 348—349. 1.)

Az 1897. év utolsó hónapjait és az egész 1898. évet az Ausztriával való gazdasági kiegyezés bizonytalanságai töltik be. A kiegyezés kérdése uralkodik az egész parlamenti helyzeten. Az 1897 dec. 31-én lejáró vám- és kereskedelmi szövetség megújítására irányuló tárgyalások már az 1896. és 1897. évi költségvetési vitában ismételten szóba kerültek a Házban (48, 53.).

A gazdasági kiegyezési ügyek állása ugyanis az volt, hogy az 1897. év végével hatályát veszti mind a közösügyi költségekhez való hozzájárulási arány megállapításáról szóló ú. n. kvóta-egyezmény (1878:XIX. és 1887:XXIII. t.-c.), mind a két állam között fennálló vám- és kereskedelmi szövetség (1878:XX. és 1887:XXIV. t.-e.), mind az Osztrák-Magyar Bank szabadalma (1878:XXV. és 1887:XXVI. t.-c.). Mind ezen ügyekre és az ezekkel kapcsolatos egyéb kérdésekre nézve a két kormány közötti tárgyalások¹ még 1895 folyamán megindultak és 1896 őszig be is fejeztettek, úgy hogy 1896 szept. 3-án Lukács László pénzügyminiszter már hivatalosan be is jelenthette a Háznak, hogy a gazdasági kiegyezés körébe tartozó minden ügyben — a kvóta-kérdés kivételével, amelynek tárgyalása akkor még nem tartozott a kormány feladatai közé — a megállapodás a két kormány) között létrejött. Ugyancsak 1896 decemberében a kormány a vám- és kereskedelmi szövetséget felmondta, miután annak utolsó cikke szerint, ha az utolsóelőtti év végéig, tehát 1896 dec. 31-ig fel nem mondatik, önmagától további tíz évre meghosszabbítotttnak tekintetik. A kormány pedig néni akarván a fennálló vámszövetséget változatlanul fenntartani, élt a felmondás jogával, hogy szabad keze legyen a további tárgyalásra. Ugyanis annak ellenére,

¹ A kiegyezési tárgyalások történetének vezérfonalát találjuk Lukács László pénzügyminiszter 1898. jan. 5. beszédében. L. idevonatkozólag még Bánffy miniszterelnök 1897. dec. 22. beszédét, továbbá a gazdasági provizóriumról szóló első és második törvényjavaslat (Irom. 250. és 275. sz.) indoklását, végül osztrák részről E. Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze (2. kiad., 1911.) 557., 571. és 840. lapját. Részletesen tájékoztat az idevágó osztrák állapotokról (Badeni-féle 1897. ápr. 4. nyelvrendeletek és a kiegyezési provizórium alkotmányos elintézését meghiúsító obstrukció) G. Köiméi-, Parlament und Verfassung in Österreich című nagy munkájában. (VI. k., 1910. 204. és 295. sk. 1.)

hogy 1897 márc. elején a kiegyezési ügyekre vonatkozó összes megállapodások törvényjavaslatok alakjába öntve öfelségéhez előzetes szentesítés végett más felterjesztettek és a fejedelem engedélye alapján az országgyűlés elé kerülhettek volna, azok benyújtása elmaradt azért, mert a jogosulatlan osztrák követelések folytán a kvóta-kérdésben nem volt megállapodás és mért az osztrák kormány a gazdasági kiegyezés és a kvóta között a junktim elvét állította fel. A kvóta-kérdést illetőleg még említendő, hogy a két parlament által választott küldöttségek részéről folytatott egyezkedési tárgyalások 1897 május elején eredmény nélkül végződvn,¹ a közösügyi költségekhez való hozzájárulási arány újból való megállapítása tárgyában a két kormánynak kellett volna egymással megállapodnia, hogy idevonatkozólag a két törvényhozásnak egységes javaslatot tehesen. Ez azonban részint az osztrák parlamenti viszonyok, részint a kvótának felemelését célzó túlzott osztrák követelések miatt lehetetlenné vált. Úgy hogy, habár 1897 márciusában már minden kiegyezési törvényjavaslat — a kvótát kivéve — kész volt: a kormány még sem terjeszthette azokat a Ház elé, részint a junktim, részint az osztrák parlamenti obstrukció következtében. Egyébiránt az 1897 nyarán hiába is terjesztette volna be a kormány ezeket a törvényjavaslatokat a 16. §. és a cukorprémium-javaslat ellen megindult kéthónapos nagy harc (60, 62) miatt. Az aug. 11-től szept. 27-ig tartó nyári szünet után pedig az év végéig már oly kevés idő állt rendelkezésre, hogy ha meg is lett volna a megállapodás a kvóta kérdésében is, a kiegyezési javaslatokat nem lehetett volna rövid három hónap alatt letárgyalni és 1898 jan. 1-én életbeléptetni. Ezért a kormány — az osztrák kormánnyal egyetértve — 1897 okt. 12. benyújtotta azv Ausztriával való gazdasági provizórium tárgyában készült első javaslatot, amelyet a képviselőház rövid vita után egy ülésen, okt. 21-én, el is fogadott. Ellenben a Badeni-kormány által 1897 tavaszán kiadott nyelvrendeletek folytán kitört fékevesztett obstrukció lehetetlenné tette a hasonló osztrák törvényjavaslat parlamenti letárgyalását.

Ez az első provizórium-javaslat, mely szól „az 1878. évi XIX. t.-c. hatályának, a magyar korona országai és Öfelsége többi királyságai éte országai között fennálló vám-> és kereskedelmi szövetségnek, az Osztrák-Magyar BaVik szabadalmának meghosszabbításáról, s az utóbbival összefüggő ügyek ideiglenes rendezéséről“ (írom. 250): a kvótára, a vám- és kereskedelmi szövetségre és az Osztrák-Magyar Bank szabadalmára vonatkozó törvények és egyezmények hatályát 1898. dec. 31-ig meghosszabbítva, az ezeknek megfelelő állapotot egy további esztendőig fenntartani kívánja.. Kimondja azonban az 1. §. végső bekezdése, hogy „az előző bekezdésekben megjelölt ügyeknek ez a szabályozása csak az alatt a feltétel alatt lép érvénybe, ha a megfelelő azonos határozatok a birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban is törvényerőre emelkednek, elveszti pedig ez a szabályozás hatályát 1898. évi december hó 31-ike előtt is abban az időpontban, amelyben ezeknek az ügyeknek végleges törvényes szabályozása hatályba lép“.

Ez tehát azt jelenti (és a kvótára vonatkozó rendelkezésétől eltekintve, főleg ebben tér el ez a javaslat a provizóriumról szóló második

¹ L. a magyar kvóta-bizottság 1897 máj. 5-én kelt jelentését és a hozzátartozó iratokat. Írom. 252. sz. a.

javaslattól), hogy a kiegyezési ügyek tekintetében fennálló statusquo-t nem egyoldalú elhatározással, hanem a két parlament közötti megegyezéstől feltételezve, illetve az 1867:XII. t.-r. értelmében létrejött magyar és osztrák egyezményes törvény útján kívánja fenntartani; tehát kizárásával annak is, hogy a magyar törvényben foglalt szabályozásnak megfelelő azonos határozatok Ausztriában a híres 14. §. alkalmazásával és néni a törvényhozás rendes útján jöjjenek létre. Az ideiglenes állapotnak egy esztendei időtartamra tervezett fenntartása azonban természetszerűleg nem zárja ki, hogy ha a szóban forgó ügyekre vonatkozólag ez esztendő folyamán végleges törvényhozási rendezés történik: egyidejűleg, a javasolt törvény hatályát vesztvén, az ideiglenes állapotot végleges állapot váltsa fel.

Ezt a törvényjavaslatot — mint emlitem — a képviselőház okt. 21-én elfogadta. A főrendiház szintén. Miután azonban az anarchiába süllyedt osztrák parlamenti viszonyok nem engedték, hogy Ausztriában hasonló értelmű törvény jöjjön létre, a kormány a már letárgyalt törvényjavaslathoz nem kérte ki a fejedelem szentesítését, hanem — az 1867:XII. t.-c. 68. §-ára való tekintettel — 1897 dec. 6-án törvényjavaslatot terjesztett be a vám- és bankügynek, valamint ezekkel összefüggő némely kérdésnek az ország önálló törvényes intézkedési joga alapján való ideiglenes szabályozásáról (Irom. 275). Ez az ú. n. kiegyezési provizóriumról szóló második törvényjavaslat. Az elsőtől eltérőleg nem az Ausztriával való alkotmányos megegyezés, hanem a 68. §-ban biztosított önálló intézkedés alapján áll. A vám- és bankügy tekintetében fennálló állapotot — a viszonosság feltétele mellett — 1898 dec. 31-ig változatlanul fenntartja, Ausztria belügyének tekintvén a viszonosságnak mily módon való fenntartását. Magyarországnak, mély a maga részéről az önálló intézkedés jogát veszi igénybe, jogilag közömbös, vájjon ez az osztrák parlament által alkotott törvénnyel avagy pedig a híres 14. §. alapján kiadott császári rendelettel történik-e? A javaslatnak egyik főcélja az, hogy habár a vámszövetség 1897. év végén megszűnván, 1898 jan. 1-én az önálló vámterület jogi állapota következik be, a kormánynak időt adjon arra, hogy a vámszövetség megújítása végett az egyezkedési tárgyalásokat folytathassa és záros határidőn belől, t. i. 1898 május 1-ig be is jfejezhesse. De miután a szóban levő gazdasági ügyekre nézve az ideiglenesség hosszabb ideig fenn nem tartható, sőt a viszonyok mielőbbi végleges rendezését a monarchia tekintélyének és a legéletbevágóbb gazdasági érdekek megóvásának szempontja sürgeti és követeli: a javaslat utasítja a kormányt, hogy arra az esetre, ha az ezen ügyeket rendező egyezményekre vonatkozó javaslatok legkésőbb 1898. évi május hó 1-éig a monarchia két állama törvényhozásai elé nem terjesztethetnének, a jegybank-ügynek, nemkülönben a jelen törvény 1. §-ában ideiglenesen szabályozott többi kérdéseknek, az utóbbiaknak az 1867. évi XII. t.-c. 68. §-ában fenntartott jog alapján leendő állandó szabályozása iránt, javaslatokat terjesszen elő, még pedig dly időben, hogy ez a szabályozás még 1898. évi dec. 31-ike előtt törvényerőre emelhető legyen“. A kiegyezési provizóriumról szóló második törvényjavaslat tehát az ország gazdasági érdekein kívül egyben a 68. §-ban biztosított önálló intézkedési jogát is szem előtt tartja. Az adott viszonyok között, az idő rövidege miatt és a szükséges előfeltételek hiányában, amúgy sem lehetett volna az 1897 végén lejáró közös vámterület helyébe rögtön a külön vámterületet felállítani. Bizo-

nyos átmeneti intézkedésre feltétlenül szükség volt. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint az önálló vámterület jogi állapota ellenére a vámközösség tényleges állapotát a 68. 5. alapján egyoldalú intézkedéssel ideiglenesen fenntartani.

Szóval a kormány álláspontja, miként az idevágó nyilatkozatokból kétségtelen, az volt, hogy: vámszövetség, ha lehet; önálló vámterület, ha kell.¹

Lássuk már most egész röviden a második provizórium-javaslatnak további sorsát.

A függetlenségi párt, melynek egyik fő programpontja a külön vámterület, a javaslatot kezdettől fogva nagy ellenszenvvel fogadta.. Mindjárt benyújtásakor (dec. 6.) többnapos vitát provokál az előzetes tárgyalás módjáról. Végre dec. 10-én a javaslat a pénzügyi bizottsághoz utasítatik. Általános tárgyalása dec. 16-án kezdődött.

Dec. 17-én mondotta gr. Apponyi Albert nagyszabású beszédét a javaslat védelmére. „A puszkaporos hangulat dacára azonban 1897. év őszén abba a helyzetbe jutottam (írja Emlékirataiban I. 240—241. 1.) hogy — meggyőződéseim és lelkiismeretem sugallatát követve — nagy szolgálatot tegyek a kormánynak... Én a dolgok akkori állásában a a kormány javaslatában foglalt intézkedést tartottam egyedül helyesnek és kötelességszerűen melléje állottam“.

Apponyi a javaslatnak közjogi természetét vizsgálva, azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon megfelel-e a valóságnak a függetlenségi pört részéről hangoztatott az az állítás, hogy e javaslat áttöri vagy meggyengíti az 1867:XII. t.-c.-ben foglalt biztosítékokat? Arra az eredményre jut, hogy a javaslatnak sem intézkedő részében, sem abban a részében, mely a kormányra nézve utasítást tartalmaz (3. §.), közjogi-lag sérelmes momentum nem foglaltatik, hanem a javaslat az 1867:XII. t.-c. 68. §-ának teljesen megfelel. Vizsgálódása keretében kifejti a 68. §. helyes értelmét, mely szerint, ha a vámszövetség létesítésére irányuló tárgyalások a két parlament között megegyezésre nem vezetnek, a vámszövetség keretébe tartozó viszonyok tekintetében önálló intézkedéssel rendezés csak az önálló vámterület elvi alapján lesz lehetséges. A 68. §-ban biztosított önrendelkezési jog alapján az ország vámszövetséget nem köthet. Mert vámszövetség csak a 61. §-ban előírt módon történő alkotmányos megegyezés alapján köthető meg. Ha azonban a megegyezés nem jön létre, életbe lép az ország önálló intézkedési joga, amelynek tartalma minden egyéb lehet, csak vámszövetség nem. Ennek ellenére nem állhat meg az a kifogás, mely a javaslat azon utasítása ellen irányul, hogy a kormány 1898 május 1-ig a vám- és bankügy rendezésére nézve esetleg egyezményes alapon is adhat be javaslatokat. Mert habár 1898 jan. 1. napján az önálló vámterület jogállapotába lépünk, az 1867:XII. t.-c.-nek semmiféle rendelkezése sem tiltja, hogy ha az ország egyszer bármilyen okból a vámterületi különválás alapjára lépett, azontúli időkből sohase legyen neki többé szabad ismét a vámszövetség megkötése céljából az 1867:XII. t.-c.-ben megjelölt módon Ausztriával egyezkedésre lép-

---

¹ Így Bánffy miniszterelnök 1897. dec. 22. és 29., Lukács László pénzügyminiszter 1898. jan. 5. beszédéből. Hogy a nemzeti párt is osztozik ebben a felfogásban, mutatja gr. Apponyi Albert 1897. dec. 17. és Horánszky Nándor dec. 30. beszéde.

nie. Beszédét azzal fejezi be, hogy a jelenlegi súlyos helyzetben, a mostanihoz hasonló nagy pillanatokban a pártszenvédeknek el kell némiük a nemzeti érdeknek történeti egzisztenciái előtt s ezért eltekintve minden pártpolitikai és bizalmi szemponttól, az ország iránti kötelességből a törvényjavaslatihoz hozzájárul.¹

A dec. 22. ülésen Bánffy miniszterelnök kijelenti, hogy Apponyi közjogi fejtegetéseit magáévá teszi, mert azok semmiféle kiegészítésre nem szorulnak.

Dec. 28-án Polónyi Géza a törvényjavaslat ellen mondott nagy beszédében úgy találja, hogy a 3. §-ban foglalt utasításhoz főzött közjogi fejtegetések tekintetében ellentét mutatkozik gr. Apponyi Albert és a miniszterelnök nézete között. Polónyi ezen inszinuációja a dec. 29. ülésen gr. Apponyi és a miniszterelnök részéről kölcsönös kijelentésekre adott okot. Dec. 30-án Horánszky Nándor e közjogi fejtegetések rekapitulálása után arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a 68. §. értelmezése tekintetében Apponyi és a miniszterelnök nyilatkozatai között különbség nincs. Hiszen a miniszterelnök egyebek között kijelentette, hogy a kormány törekvése az, hogy 1898. május 1-ig a vámszövetséget létrehozza. Ha ez azonban nem sikerül, létrehozza az ország önrendelkezési jogánál fogva esetleg a kereskedelmi szerződést és létrehozza a külön vámterületet is. Egyébként Horánszky azt a tételt állítja, fel: hogy az ország a 68. §. alapján mindent tehet, csak egyet nem, t. i. a monarchia másik államával alkotmányos formák nélkül vám- és kereskedelmi szövetséget nem köthet, ezentúl mindent megtehet.

Apponyi dec. 29. felszólalása, melyben (habár dec. 17. beszédével összhangban) a szélső baloldal élénk helyeslése közben nyomatékkai hangsúlyozza, hogy a 68. §. alapján történő rendezés más, mint külön vámterületi alapon nem képzelhető; ami ugyan nem zárja ki, hogy Ausztriával szerződéses megállapodás jöjjön létre, csak a szövetségi viszonyt zárja ki, t. i. a két vámpolitikai egyéniségnek összeolvadását: ez a felszólalás igen rossz hatást keltett a kormánypártban. (Nemzet, 1897. dec. 30. sz.) Annál nagyobb elismeréssel fogadták Horánszky Nándor dec. 30. beszédét, amelyben annak a bizonyítására vállalkozott, hogy Apponyinak dec. 17. és 29. közjogi fejtegetései között a 68. §. értelmezése tekintetében eltérés nincs és így nincs különbség Apponyi és a miniszterelnök idevágó nyilatkozatai között sem. A Nemzet 1897. dec. 31. számában dec. 30-áról keltezett félhivatalos cikket közöl „Horánszky beszéde és a szabadelvű párt” címmel, melynek lényeges része a következő: „Jól értesült körben mitsem tudnak a Tiszák állítólagos Apponyi-ellenes magatartásáról, sőt ugyané

---

¹ Apponyi Emlékirataiban (I. k., 241—2. 1.) megemlíti, hogy állásfoglalását nemcsak a függetlenségi párt vette zokon, de saját pártja sem volt tőle elragadtatva. „Viszont a szabadelvű párt szemében egyszerre nagy emberré lettem és beszédem elmondása után olyan ünneplésben részesültem, amilyenben ritkán volt részem . . . Jellemző az akkori európai felfogásokra, hogy az angol nagykövet is felkeresett szerencsekívánataival azért a nagy szolgálatért, melyet a monarchia szilárdságának és ezzel Európának tettem.” Már ebből az utolsó mondatból is érthető, hogy — minden közgazdasági megfontolástól eltekintve, — miért nem következhetett be a régi monarchia idejében az 1907-ben törvénybe cikkelyezett magyar autonóm vámtarifa ellenére az önálló vámtarifa tényleges állapota?

körben azt tudják, hogy maga Tisza Kálmán elismeréssel nyilatkozott a nemzeti párt állásfoglalásáról s annak Horánszky által ma kifejtett . . . ismertetése után nincs oly árnyalat a szóbanforgó kérdésnél, amely csak megjegyzés tárgya is lehetne“. Polónyi konkolyhíntése tehát nem sikerült. Vagy legalábbis a Nemzet közleménye úgy tünteti fel a dolgot, mintha semmi sem történt volna; mintha teljes volna az összhang Apponyi és a miniszterelnök közjogi felfogása között.

Elérkezett 1898. jan. 1. napja s ezzel az első kiegyezési „ex-lex“, miután a szélsőbaloldal obstrukciója megakadályozta, hogy a szóbanforgó törvény 1897. dec. 31-ig létrejöjjön. A kormány a vám- és bankügy terén fennálló állapotnak ideiglenes fenntartása végett kénytelen volt hatáskörének túllépésével saját felelősségére törvénytelen intézkedéseket tenni.

A vám- és bankprovizóriumról szóló törvényjavaslat általános vitája csak újév után, jan 4-én ért véget.

A részletes tárgyalás során az 1. §. a miniszterelnök módosítványával (a 2. pont elején „határozatok“ szó helyett „határozatoknak megfelelő jelenlegi állapotok“) és a 2. §. változatlanul fogadtatott el.

A jan. 7. ülésen a 3. §-hoz a miniszterelnök, tekintettel a jan. 1-én előállott helyzetre, kétrendbeli módosítványt tesz. Nevezetesen a 3. első bekezdése helyébe, mely így szól: „A jelen törvény 1898. jan. hó 1-én lép életbe“, a következő szöveget hozza javaslatba: „A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe, de hatálya kiterjed mindazon intézkedések érvényére, melyek a jelen törvény 1. §-ában említett ügyekre (t. i. a vám- és bankügyekre) vonatkozólag a tényleges állapotok fenntartása érdekében folyó év január 1-je óta tétettek“. Továbbá azon célból, hogy az 1867:XII. t.-c. 68. §-ában biztosított önálló intézkedési jog szószerinti idézéssel nyerjen az alkotandó törvényben kifejezést, a 3. §. harmadik bekezdésének következő új szövegezését ajánlja elfogadásra: „Utasítatik a kormány, hogy arra az esetre, ha a fentebb említett (t. i. a vám- és bankügyét szabályozó) egyezményekre vonatkozó javaslatok 1898. évi május hó 1-ig a monarchia két állama törvényhozásai elé nem terjesztethetnének, a jegybankügynek, nemkülönben a jelen törvény 1. §-ában ideiglenesen szabályozott többi kérdéseknek, ez utóbbiakra nézve az 1867:XTT. t.-c. 68. §-ában az országnak fenntartott önálló törvényes intézkedési joga alapján leendő állandó szabályozása iránt javaslatokat terjesszen elő, még pedig oly időben, hogy ez a szabályozás még 1898. évi december hó 31-ike előtt törvényerőre emelhető legyen“.

A miniszterelnök egyidejűleg kéri a Házat, hogy az általa beterjesztett iratok alapján, amelyekkel tájékoztatja a Házat, arra nézve, hogy a kormány mely intézkedéseket tartott szükségesnek az 1898. jan. 1-én bekövetkezett állapot tekintetében: a kormány intézkedéseit tudomásul venni s ezzel ezen kérdést befejezettnek tekinteni szíveskedjék. Nem kívánja használni azt a kifejezést, hogy „méltóztasson a kormánynak a felmentést megadni, de kívánom és kérem a t. Házat, hogy a kormánynak felelőségére tett ezen intézkedéseit tudomásul venni szíveskedjék“.

Polónyi Géza sem a 3. §-t, sem a miniszterelnöknek módosításait nem fogadja el.

Gr. Apponyi Albert a tárgyalás alatt álló 3. §-t a miniszterelnök módosításaival elfogadja és pedig politikai álláspontjának minden sérelme nélkül, mert sem a szakasznak eredeti intézkedései, sem azok, amik a miniszterelnök módosításában foglaltak, nem tartalmaznak olyant, ami

szóló felfogása szerint a bizalom kérdését érintené. Másként áll a dolog azon indítvány tekintetében, melyben a miniszterelnök arra kéri a Házat, hogy a kormánynak ideiglenes közigazgatási intézkedéseit tudomásul vegye. Ebben a külön indítványban benne van a kormány politikája iránti állásfoglalásnak a kérdése s éppen azért a nemzeti pórt nincs abban a helyzetben, bőgj ezt a külön indítványt elfogadhasssa. Ezt az álláspontot kívánja rövidesen megokolni. De ezt megelőzőleg kénytelen egyet megjegyezni jövőre származható nem helyes precedenseknek elkerülése végett.

„Ha a t. kormány azt hitte, hogy enyhít a helyzet súlyán azzal, hogy az ő rendelkezéseinek azt az igénytelen formát adja, amelyben megjelentek, mely szerint azok — hogy úgy mondjam — szolgálati utasítások és az osztrák kormánnyal, vagy a bankkal való jegyzékváltások útján történtek, akkor én ezt illúzióknak és tévedésnek tartom. A dolog lényege abban van, hogy a törvényhozási elintézésnek fentartott tárgyak felett a végrehajtó hatalom intézkedett. Hogy ez kevésbbé ünnepélyes, vágy ünnepélyesebb formában történt-e, az a dolgon nem változtat semmit.

Sőt, t. képviselőház, megvallom egész őszintén, nagyon komolyan vitatható az az álláspont is, hogy helyesebb lett volna a törvényt pótló rendelet, mint a dolognak ezen — hogy úgy mondjam — szolgálati utasításoknak alapján való elintézése. Miért? Egyszerűen azért, mert az elintézésnek azon módja mellett, melyet a t. kormány választott, tulajdonképpen semmi néven nevezendő jogszabály nem állott fenn január elseje óta és tisztán a forgalom praktikus érzékének tulajdonítható az, hogy ebimi fennakadás nem támadt. Olyan esetekben, amely esetekben a törvényhozás force majeure folytán nem teljesítheti az ő feladatait, előáll az a szükségjog, amelynek folytán a végrehajtó hatalom ideiglenesen rendezi ezen ügyeket és az e tekintetben a parlament utólagos jóváhagyása reményében kiadott rendeletek jogszabályt képeznek, addig, míg a parlament azokra nézve nem döntött. Ilyen jogszabálynak teljes hiánya mindenesetre a legprekariásabb állapot, melyet támasztani lehet és én anélkül, hogy a kettő közötti különbséget és az egyiknek vagy másiknak az előnyeit tovább vitatnám, csak annak konstatálására szorítkozom, hogy a legjobb esetben és a legenyhébb, a kormányra nézve legkedvezőbb magyarázat mellett is közjogilag különbséget az nem tesz, hogy a rendelet nyíltan, ünnepélyesen adatik-e ki, vagy pedig úgy kéz alatt és igénytelen formában. *(Úgy van! balfelől.)*

A dolog lényege az, hogy a végrehajtó hatalom intézkedett olyan ügyekben, melyek a törvényhozásnak vannak rezerválva. Mondom, hogy az elintézésnek ez a módja semmi esetre sem előnyösebb, semmi esetre sem kevésbbé aggályos, mint a másik, amely nyíltan a szükségjog alapján bocsátja ki a rendeleteket. A kérdés tehát a parlament előtt mindig az, hogy vájjon először beállott-e tényleg az a force majeure, az az elkerülhetetlen helyzet, mely « végrehajtó (hatalmai a szükségjog igénybevételére kényszerítette *(Egy hang a szélsőbalon: És jogosította!)* és jogosította — meit a kényszerben fekszik egyúttal a jogcím — és másodsor, hogy e helyzet nem állt-e elő részben, vagy egészben magának a kormánynak hibái folytán. Az első esetben, lin a képviselőház úgy találná, hogy nem is létezett oly helyzet, mely ily szükségjogot megállapított, alkotmányjogi felelősségre vonásnak van helye; a második esetben, ha e kényszerhelyzet létezett ugyan, hanem a kormány hibájából állt elő, a politikai felelősségrevonásnak esete forog fenn.

Én egész nyíltan kijelentem, hogy én olyan kényszerhelyzetet, mely a végrehajtó hatalmat hasonló intézkedésekre kényszerítette, fennforogni igenis láttam. Mert arra, hogy a vámterületi különválás, gazdasági értelemben, egész terjedelmében és minden konzekvenciáival életbeléptetessék január elsején, számos oly feltétel hiányzott, melyet rögtönözni senki képes nem lett volna. De nem vagyok abban a helyzetben, hogy a kormányt felmentsem minden felelősség alól azért, hogy ily helyzet előállt, s hogy annak bekövetkezését törvényhozási úton elhárítani nem sikerült.

E témára lesz alkalmunk visszatérni mindannyiszor, valahányszor a kormány politikáját leszünk hivatva bírálni. Most, mint mondtam, nem akarok a vitának új anyagot szolgáltatni, e felfogásunknak egyszerű konstataálásán túl nem megyek. De kijelentem, hogy azért, mert a kormányzatnak az egész kiegyezési ügy körül, s e helyzet előidézése körül is számos mulasztását és hibáját ismerjük: bár a történt rendszabályoknak utólagos törvényesítéséhez hozzájárulunk, de ahhoz a tudomásulvételhez, mely egyúttal a politikai abszolutizmust is magában foglalná, szavazatainkkal hozzá nem járulhatunk.¹ (*Élénk helyeslés balfelől.*)“

Major Ferenc (néppárti) bizonyos újságközleményekre hivatkozva, kimutatni iparkodik, hogy mily kevéssé őszinte a kormánypárt viselkedése gr. Apponyi Albert 1897. dec. 29. közjogi fejtegetéseivel szemben és hogy a miniszterelnök ugyanakkor adott válaszával pártjának többsége nem ért egyet, kivéve közvetlen tanácsadóit. Egyébként a 3. §. és a miniszterelnök indítványa tekintetében ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint a nemzeti párt szócnoka.

Major Ferenc után felszólal gróf Tisza István, hogy a -3. §. első bekezdéséhez benyújtott miniszterelnöki módosítvánnyal kapcsolatos nagyfontosságú közjogi kérdésben nyilatkozzék. Apponyival szemben nagyon helyesen kifejti, hogy a magyar kormánynak nincs joga arra, hogy az u. n. jus eminens-re vagy szükségjogra hivatkozva, szükségrendeletet bocsásson ki.²

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Gondolom felment a t. képviselőház attól, hogy azzal a kérdéssel foglalkozzam, amelyet csekély személyemmel összefüggőleg előttem szólott t. képviselőtársam említett. (*Helyeslés jobb felől.*) Nemcsak privát körben mondtam meg, hanem a sajtóban is világosan megírtam, hogy gróf Apponyi Albert első és második nyi-

¹ A kormánypárt hivatalos közlönye, a Nemzet, 1898. jan. 8. számának vezércikkében Apponyi állásfoglalásához egyebek között a következő megjegyzést fűzi: „Apponyit most megint elhagyta az, ami döntő pillanatban mindig el szokott távolodni mellőle: a határozottság és következetesség“.

² A szükségjog fogalmát a mai német közjogi irodalom is visszautasítja. „Die auf naturrechtlichem Bóden erwachsene Kategorie des jus eminens hat im modernen Verfassungs- und Rechtsstaate keine Daseinsberechtigung mehr.“¹ (Meyer-Anschütz, Lehrbuch des deutschen Staatsrechts, 7. kiad., I. rész, 1914., 30—31. 1.) A szükségjog és szükségrendelet kérdésére nézve a magyar jogban I. Ferdinandy Gejza, A magyar alkotmányjog tankönyve, 1911., 289—290. 1. továbbá ugyancsak Ferdinandynek Törvényfelfüggesztő rendelet c. utolsó cikkét a Budapesti Hírlap 1924. febr. 24. számában. A legrészletesebben foglalkozik ezzel a problémával Ereky István Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok c. kitűnő művének II. kötet, 1918., 544. s. k. 1.

latkozatát egymással teljesen összhangzásban állónak tartom, újságpletykákban lévő egyéb részletekre pedig kitérni egyáltalán nem szándékozom. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Jelen rövid felszólalásomnak kizárólagos célját az képezi, hogy minden polémiát kerülve, lehetőleg világosan állítsam magam elé azt a nagyfontosságú közjogi és alkotmányjogi kérdést, amely most elintézés alatt áll és lehetőleg világos kifejezését törekedjem adni annak, minőtartalmat, minő értelmet tulajdonítok én a beadott módosítványnak és a Ház határozatának.

T. Ház! A képviselőház január elsején abban a helyzetben volt, hogy azt a törvényt, amely időhöz kötött törvények pótlására feltétlenül szükséges lett volna és amely törvényre vonatkozólag a törvényhozás összes faktora nagy többségének akarata már előzőleg konstatálható volt, mechanikai okokból kellő határidőre el nem készíthette. Ily körülmények között, t. Ház, úgy gondolom, a kormánynak feltétlenül kellett intézkednie, mert hiszen azért kormány a t. kormány, azért élvezi ő Felségének és; a parlament többségének bizalmát, hogy minden oly pillanatban, amidőn az ország ügyei bármely forduló ponthoz értek, legyen bátorsága a felelősséget magára venni és az iniciatívát az intézkedés terén megragadni. Én azt hiszem, nem csak joga, de eminens kötelessége minden kormánynak, (*Helyeslés jobbfelől.*) amely e névre érdemes, odaállani gazdájául azon kibontakozásnak, vagy azon elintézésnek, amelyet szükségesnek tart és viselni érte a felelősséget. És úgy gondolom, t. Ház, akkor járt el a kormány az alkotmány szellemében, midőn az intézkedést oly irányban ^tette meg, amely kétségtelenül a nemzet nagy többsége és a törvényalkotásra hivatott faktorok előre konstatálható meggyőződésének megfelel és akkor sértette volna meg az alkotmány szellemét, ha valamely oly intézkedést tett volna, amely nem a nemzet nagy többségének, hanem egy kisebbségnek politikai meggyőződését segítette volna érvényesülni.

Tökéletesen áll az, hogy itt a forma egészen mellékes. Én is azt tartom, hogy legyen ez az intézkedés jegyzék vagy rendelet, vagy bárminő más ténye a kormánynak, ez a felelősség szempontjából közömbös. Legyen szabad csak azt jegyezni meg, hogy igénytelen nézetem szerint a kormány jogszabályt alkotó rendeletet tulajdonképpen a szó szoros értelmében nem is alkothatott. Mert hiszen a kormány arra, hogy törvény nem létében oly jogszabályt alkosson, mely, felteszem, ha a bíróság előtt vitássá tétetik, ott megáll, egyáltalában feljogosítva nincs. Úgy hiszem, soha magyar bíróság azt a jogát a kormánynak, hogy ily esetben jogszabályt alkosson, el nem ismerné. Ennélfogva mást nem is tehetett a kormány, mint hogy adminisztratív téren, saját hatáskörében intézkedik. Itt azután intézkedhetett a legkülönbözőbb formákban, ez a dolog lényegébe nem vág. Azt hiszem, a dolog

lényege abban fekszik, hogy ezen intézkedések által a kormány a felelősséget teljesen magára vette, felelősségét teljesen engagirozta és pedig nem csak politikai, hanem jogi felelősségét is. Mert hiszen a kérdés azon része, hogy vájjon a kormány célszerűen járt-e el december 31-éig, hogy általában a kormány politikája okozta-e, igen, vagy nem, azon kényszerhelyzet beálltát, amelyben ily rendkívüli eszközökhöz kellett folyamodnia, — a kérdés ezen részénél a kormány politikai felelőssége jön tekintetbe. Nagyon helyeslem, hogy a mai pillanatban ezt a kérdést kint hagyjuk a vita keretéből. Azon ténye azonban a kormánynak, hogy 10 január elsején tényleg hatáskörén túllépve intézkedett, a kormány jogi felelősségét engagirozta és ezen jogi felelősség terhe alól csak akkor szabadul fel a kormány, ha a parlament őt ezen eljárásának jogi konzekvenciái alól felmenti. (*Úgy mm! jobbfelől.*)

Úgy gondolom, a dolog súlypontja ebben fekszik és szükségesnek tartottam erre rámutatni azért, mert ha nem is a Házban, de a sajtóban mind több és több jelét láttam annak, a nézetem szerint, merőben téves felfogásnak, mint hogy ha itt olyas valami intézkedésről s a kormánynak olyas valami, hogy úgy mondjam, veleszületett jogáról volna szó, amely a német tudomány cs egyes német alkotmányok szükségrendeletének fogalmával és erre vonatkozó intézkedéseikkel állana összefüggésben. A magyar alkotmány a szükségrendelet fogalmát egyáltalában nem ismeri. A magyar alkotmány nem ismerte el és remélem nem is fogja elismerni soha a kormány formai jogát arra (*Úgy van! jobbfelől*), hogy bármely pillanatban, bármennyire szükséges lenne is, hatáskörét túllépve intézkedjék és jogszabályt alkothasson. Azt hiszem, hogy éppen, a jelen esetben csakis akkor kerüljük el egy helytelen, vagy legalább is kétértelmű, precedens megalkotásának veszélyét, ha ezt teljes határozottsággal és nyíltsággal konstatáljuk. Igenis állhatnak be pillanatok, amikor eminens kötelessége a kormánynak túllépni hatáskörén is. Hisz a parlamentáris nemzetek története erre számtalan példát mutat fel. De akkor nyíltan, be kell vallania, hogy túllépte a hatáskörét, nyíltan be kell vallania, hogy ezen lépésének jogi konzekvenciái alatt áll és a parlament szabad elhatározásától függ ezen jogi konzekvenciákat a kormányra alkalmazni, vagy őt ez alól felmenteni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A jelen esetben, t. Ház, úgy gondolom, hogy felesleges volna tovább indokolnom azt, hogy a kormány tényleg oly helyzetben találta magát, ahol intézkednie kellett, ahol tehát a parlament akkor jár el helyesen, ha felelősségre vonási jogával nem él, ha a kormányt ezen eljárásának jogi konzekvenciái alól fölmenti.

Őszintén megvallom, hogy jobban szerettem volna, ha a kérdésnek ezen közjogi oldala a beterjesztett szövegben még pregnánsabb kifejezésre talál. De mivelhogy ezen felfogással meg-

egyeznek azon nyilatkozatok, amelyek a t. kormány részéről is történtek, miután úgy foghatom fel a dolgot, hogy latenter abban, hogy a törvényhozás törvény erejével ruházza fel a kormány intézkedéseit, benne van az a fogalom is, hogy e szerint itt a törvényhozásnak kellett a kormány magukban véve törvénytelen intézkedéseit szankcionálnia, a betérjesztett szövegben megnyugsom. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Gr. Tisza István felszólalása után a Ház a 3. §-t a miniszterelnöki módosítványokkal és határozati javaslattal együtt elfogadta. Ezzel a vám- és bankprovizóriumról szóló nevezetes törvényjavaslat részleteiben is le volt tárgyalva és mint 1898: I. t.-c. került a Törvénytárba.

65. 1898 március 12. országos ülés. — Házsabályvita Mócsy Antal viszonválasza körül. (Napló, XIY. k., 59. 1.)

Erdély Sándor igazságügy miniszter a márc. 12. ülésen (szombat) válaszolt Mócsy Antal interpellációjára az uzsora ügyében. Ismertette a kormánynak az 1883:XXV. t.-c. alapján tett intézkedéseit, kéri válasznak tudomásulvételét. Mócsy Antal viszont kérte, hogy miután a miniszteri válaszból édes-keveset éltett és miután a Ház tegnapi napirendmegállapító határozata értelmében előbb a kérvényeket kellett volna tárgyalni és csak azután következhetett volna a miniszter válasza: csak a napirendre kitézött kérvények tárgyalása után válaszolhasson a miniszternek, addig pedig a gyorsírói jegyzetkből tájékozódhassák a miniszteri válasz tekintetében. A Ház teljesítette ezt a meglehetősen szokatlan kívánságot. Mikor azonban újból viszonválaszára került a sor, Mócsy ismét beszédének elhalasztását kérte, mivel még mindig nem volt alkalmá, hogy a miniszteri válasz iránt magát tájékozhasssa és mert már ügyis 2 óra van. A Ház ezen kívánságot nem teljesítvén, végre elmondta viszonválaszát.

Major Ferenc a házsabályokhoz szólva, megjegyzi, hogy Mócsy Antal kérte, hogy válaszát a következő hétfőn vagy szerdán mondhasssa el; de a Ház ehhez nem járult hozzá, noha nem határozatképes. Épp azért kéri, hogy a miniszteri válasz tekintetében ma ne döntsön a Ház, hanem a határozathozatal a következő ülésre halasztassék.

Gr. Tisza István: T. Ház! A t. képviselő úr nem a jelenlévők megolvasását, hanem a határozatnak hétfőre való halasztását kérte, ezt pedig csak húsz képviselő kérheti, ezt figyelembe véve tehát, kérem, méltóztassék a határozatot meghozni. (*Élénk helyeslés és derültség a jobboldalon.*)

Egy- kis házsabályvita után a Ház a miniszter válaszát tudomásul vette.

66. 1898 március 17. országos ülés. — Az 1898. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása: Az állami gépezet egyszerűsítése. Az adók magassága és expanzivitása. A quóta, A kisbirtokosok földadója és az ártérfejlesztési munkálatok. A középbirtokosok jelzáloghiteiének állami szervezése. A szociális bajok pillanatnyi leküzdése és gyökeres orvoslása. Szociálizmus és liberálizmus. Vallás és liberalizmus. A magyar katolicizmus és a néppárt, (Napló XIV. k. 121—127. és 127. 1.)

Az előzőkben már ismételtén (40. és 55.) foglalkoztunk a magyar mezőgazdaság válságos helyzetével, melyet csak súlyosbított az 1897. évi országos rossz termés, az 1886—1898. közötti tizenkétéves időszakban a leggyengébb, és az aratási sztrájk, mely ugyanezen évben különösen nagy mérvet öltött, amit ugyan főleg a gabona közvetlenül aratás előtt beállott megromlásának, de részben a munkások között mindjobban elharapódzó lelketlen bujtogatásnak is lehet tulajdonítani.* Az országban egyre veszélyesebb mértékben terjedő agrárszocialista izgatások megteremtették szomorú gyümölcsüket, úgyhogy a közbéke, a személy- és vagyonbiztonság több ízben csakis a fegyver használatával — emberéletek árán — volt fenntartható. A rendbontó izgatások ellenében a kormány az 1898. év elején bizonyos — részben pillanatnyi kiegészítő eszköznek tekintett — korlátozó rendelkezéseket tett mind a sajtó jog, mind a gyűlékezési és egyesületi jog terén.**

Ilyen előzmények után érthető, hogy az 1898. költségvetési vitát is, miként már az 1897-ikét (55.), az agrárszocializmus kérdése dominálta és hogy a kormány idevágó ellenrendszabályai is beható bírálatban részesültek.

A 1898. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat általános tárgyalása, mely bennünket most közelebről érdekel, 1898 március 16-án

* L. A Közgazdasági Lexikon Mezőgazdasági termelés és Mezőgazdasági munkások c. cikkét (II. k.).

** Idevonatkozólag a következő rendeletek adattak ki: 1. Az igazságügy-miniszter 1898. febr. 7-én 8835. sz. a. kelt rendelete a nyomtatványok sajtórendészeti köteles példányainak a büntető jogszolgáltatás céljaira való felhasználása tárgyában, amely rendelet a közönségtől tréfásan u. n. „éjjeli ügyészek“ és „repülő ügyészek“ intézménye útján kívánja biztosítani a sajtótermékek hatékony ellenőrzését és megakadályozni a büntetendő tartalmú sajtótermék szétküldését, illetve postai szállítását. 2. U. e. miniszter máj. 6-án 858/1. M. E. sz. a. kelt rendeleté a bíróságilag lefoglalt nyomtatványok postai szállításának megakadályozása tárgyában.

Az igazságügyminiszter ezen sajtójogi rendelkezéseivel egyidejűleg a következő belügyminiszteri rendeletek jelentek meg: 1898. febr. 13-án a 766/eln. sz. r. a népgyűlösek tárgyában és a 768/eln. sz. r. az utazó szocialista izgatók működésének megakadályozása tárgyában. Febr. 22-én 10.037. sz. a. r. a sajtóügyi köteles példányok idejekorán átvizsgálása tárgyában és végül febr. 26-án az 1136/eln. sz. r. a szabályellenesen alakult, illetőleg a hatóságilag feloszlott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételnek kihágássá minősítése tárgyában.

Meg kell jegyeznünk, hogy a 90-es évek elejétől kezdve az Alföldön, valamint Szabolcs-, Szatmár- és Zemplén vármegyékben jelentkező mezőgazdasági munkásmozgalmak igazában nem szocialisztikus, hanem egyelni tulajdont kereső, anarchista jellegűek voltak. Hiszen a munkások követelése — eltekintve a munkabér megjavítását célzó legális törekvéstől — legszélsőbb kilengésükben nem a magántulajdon megszüntetésére és a kollektív termelésre, hanem az ezzel homlokegyenest ellenkező erőszakos földosztásra, a földnek egyének szerint való más megosztására irányultak. Így volt ez 1897-ben és 1898 első negyedében is. És igen érdekes megfigyelni, hogy Oroszországban a Lenin-féle kommunizmus, a maga alapelveinek megsúfolásával, nem a kollektív termelés bevezetésével, hanem ellenkezőleg, a még meglévő földközösség, a faluközösségek megszüntetésével és a mezőgazdaság terén a magántulajdon megteremtésével, tehát óriási arányú földosztással, illetve földrablással kezdődött. (Are Waerland, Die Diktatur des Proletariats, 1921., 73. 1.)

kezdődött. Persze csak azzal a két beszéddel foglalkozhatunk, amelynek egyes részei ellen gr. Tisza István március 17. polemikus felszólalása irányul.

Gr. Zichy János (néppárti, március 16) nézete szerint a kormány arra » meggyőződésre jutott, hogy az agrárszocializmust, ezt az égető nagy bajt, csakis a szuronyok segítségével, csakis karhatalommal és némely törvényeik szellemének félremagyarázásával lehet orvosolni. Ez természetesen, hiszen a liberális kormánynak nem állanak rendelkezésére semmiféle hathatós eszközök arra, hogy a szocializmus ellen sikerrel küzdhessen, mert a liberalizmus, mint théoria és a szociálizmus, mint elmélet között, bizonyos szervi kapcsolat van. A szocializmus, mint théoria, a liberalizmusra, mint elméletre támaszkodik. S éppen azért, ha a liberalizmus küzdeni akar a szociálizmus kinövéséi ellen, vagy ellentétbe jön saját elveivel, vagy szofizmushoz kénytelen folyamodni, mint ahogy azt a jelenlegi esetben is teszi. Ezt a tételt kívánja szóló röviden bizonyítani. A liberalizmus alapfelfogása szerint az ember nincs erkölcsi kötelek által korlátolva embertársai és a köz irányában, felette nem áll az állam tekintélye fölé is emelkedő erkölcsi tekintély, hanem eszménye a minden korláttól, minden tekintélytől ment egyén, aki mint ilyen az egoizmus megtestesülését képezi. A liberalizmus vitte a szocialisták táborába az individualizmus elméletét s ez tette a szocialista mozgalmakat oly elkéseredetté. Az a rettenetes materializmus, amelyet a liberális rendszer megteremtett, csak táplálja és növeli magát a szocializmust, amely materializmusból cl. Ha a vallás terére nézünk, azt látjuk, hogy a szociálizmus a liberalizmustól vette át az atheizmust. És hányszor hallottunk az egyházpolitikai viták alkalmával annak a meggyőződésnek adni kifejezést, hogy a vallás magánügy. Erre vonatkozólag a szociálisták felfogása ismét ugyanaz, ami a liberálisoké. Végre magának a házassági köteléknek lazítása, a házasságnak az egyház köréből való kivonása, a házasság felbonthatatlanságának tagadása: szintén azonos a szocialisták felfogásával, akik azt vallják, hogy kényszerről a házasságban szó sem lehet és hogy a vallásnak nincs joga arra, hogy egész életére rabbá tehessen egy embert. Mennyire hasonlítanak ezek a kitételek is azokhoz, amelyeket az egyházpolitikai harc idején itt az országban hallottunk. De a liberalizmus és szociálizmus között nemcsak az elméletben, hanem bizonyos fokig a gyakorlati eszközökben is van rokonság: mindkettő zsarnok a szabadság és felvilágosodás nevében. Ezt legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy ma nálunk a liberális kormány a szabadelvűség nagy alkotásai, úgymint a szabadság és gyülekezési jog nevében hirdeti a cenzúrát és a gyülekezési szabadság korlátozását. Teszi ezt ugyanakkor, mikor az 1848-iki törvények megalkotása emlékének megünneplése céljából törvényjavaslatot (1848:V. tc.)terjesztett a Ház elé. A liberális kormány az 1848-iki törvények félremagyarázásával iparkodik megküzdeni a szociálisták rendbontó törekvéseivel. Szóló meggyőződése szerint kell jönni egy reakciónak, mert különben az egész világon a szociálizmus foglalja el a liberalizmus helyét. A reakció szótól nem kell megijedni, mert ez esetben oly reakcióról van szó, amely egy bomlasztó áramlattal száll szembe. Hogyha az a reakció, mely nem lehet más, mint a keresztény elvek diadala, késik; ha ez a reakció a szociális bajokat nem igyekszik gyógyítani azzal, hogy a jövő generáció szívéből kiirtjuk az egoizmust és materializmust; ha az iskolákban nem foglalja el a ke-

reszt az őt megillető helyet; ha az állam nem mondja ki a keresztény vallás szuverenitásának elvét; ha a társadalomban nem ébred fel az erkölcs és nem lesz rugója minden cselekedetünknek; ha a liberalizmus el nem tűnik, még mielőtt ez a reakció bekövetkezik: akkor vagy teljes apátia fertőzi meg és sorvasztja el a nemzetet vagy bekövetkezik az a társadalmi forradalom, melynek lángjaiban feltámad újra az a félelmetes kísértet, amely nem egyéb, mint a diktatúra. Pártja, mely üdvös reakciót kíván létrehozni a liberalizmus ellen, a kormány iránti bizalmatlanságból a költségvetési javaslatot nem fogadhatja el.

Horánszky Nándor március 17-én nagy beszédben foglalkozik az ország pénzügyi, gazdasági és politikai helyzetével, melyről igen sötét képet fest. Helytelennek és egyenes felbízgatásnak tartja, hogy amikor a quótatárgyalások ismét közelednek és Ausztriában a quóta emelését követelik (64), Lánezy Leó kormánypárti képviselő beszédében azt állítja, hogy az ország anyagi ereje és a közszolgáltatások mérve között az összhang megvan. Sőt tovább menve, azt mondja, hogy meg van az országnak expanzív ereje arra, hogy haladjon az eddig követett úton. Ezt a beszédet a pénzügyminiszter észrevétel nélkül hagyta, noha ezek a tételek nem felelnek meg a valóságnak. Szólok szerint szó sem lehet az ország expanzív erejéről. Az államháztartás megjavulása csak látszat. Egyebek között kérde, lia csakugyan oly nagy az expanzív erő, honnan van az, hogy direkt adóban nálunk egy-egy főre nagyobb összeg esik, mint Ausztriában Vagy más nyugati államban? Hát nálunk talán nagyobb a gazdasági elő, mint ott"? Hiszen itt sem tőke, sem ipar nincs <"s minden teher a földre hárul vissza, a földbirtokra nehezedik. He már az indirekt adóknál, melyek kényszerrel be nem hajthatók, fejenként kisebb adótétel esik, mint Ausztriában. Ha tehát volna nálunk igazi expanzív erő, akkor az indirekt adóknál is ugyanazt észlelnők, mint a direkt adóknál. De nem érthet egyet azzal a pénzügyi felfogással sem, melyet itt. néha elkeseredés alakjában hallott, hogy t. i. mindegy, akárhogy pusztulnak az egzisztenciák; a föld, a ház, itt van; akárhogy vau megterhelve, valakié csak lesz. Nem érthet egyet ezzel a felfogással, mert ha valaki helyes gazdasági és pénzügyi politikát akar követni, akkor nem választhatja el egyéni érdekeit saját nemzetének érdekeitől. Azt állítja nfn is, hogy az ország teljesítési képessége egészen a szélső határig ki van merítve. Hogy a zárszámadási többletek, melyek a magyar államháztartást kedvező színben tüntették fel, el vannak használva, és már 'a. szélső határon vannak. Állítja továbbá azt, hogy igen sok igény van még, ami kielégítetlen és amelynek kielégítése el nem kerülhető. Hogyha ezen igényeket a jelenlegi pénzügyi politika útján tovább haladva ki akarjuk elégíteni, két alternatíva elé jutunk. Vagy kénytelenek leszünk az adózók vállaira újabb adóterheket rakni, vagy pedig újra fel fognak tűnni a deficites esztendőök. Áttérve a gazdasági helyzetre, ismerteti a földbirtok megterhelésére vonatkozó adatokat, amelyekből kiténik, hogy a földbirtok terheinek zöme a közép- és ki-birtokon nyugszik. Leginkább a tíz holdig terjedő kisbirtok és a kétszáz holdnál nagyobb középbirtok van megterhelve. És vájjon milyen politikát követett eddig e részben a. magyar állam? Azt a politikát, hogy ezért a két osztályért nem tett semmit. Volt pénze a magyar államnak mindenre. Csak egyre nem volt pénze: hogy a társadalomnak ezt a két gerincét, elpusztulni ne engedje. Felállított ugyan egy agrárbank

azzal a céllal, hogy a magyar földbirtok hiteligényeivel szemben segítséget nyújtson. De ha valaki azt hiszi, hogy törvényhozási alkotások nélkül a magyar kis- és középbirtok hiteligényeit bármiféle banknak is ki lehet elégíteni, az óriási tévedésben van. Szükség van egy nagy-szabású koncepcióra. Ilyen lenne a kisbirtok és a nagyobb kamattal terhelt középbirtok ingatlan terheinek konvertálása, ha kell állami, törvényhozási hozzájárulással, és talán az állam külön megterhelése nélkül, ami sok részben lehetséges. Legfeljebb jótállását, tekintélyét kell az államnak hozzáadnia azon hitelpapírokhoz, amelyeknek segítségével és törvényhozási alkotások útján a konverzió által elérhető kisebb kamatterhe lehetséges lenne és lehetséges lenne, hogy az a kisbirtokos és talán középbirtokos egy szép reggel arra ébredhessen, hogy évi törlesztési és kamatterhe 30—40 százalékkal könnyebbedett. És mi történt a kataszter készítésénél? Szólv kezében van egy memorandum, melyet a kataszter készítésébe befolyt és kiváló állást elfoglalt egyén adott át neki évekkkel ezelőtt azzal a kéréssel, hogy halála után hozza nyilvánosságra, hogy a közönség megítélhesse a kataszter készítésének módját. Nem kíván vele foglalkozni, de utal a statisztikai adatokra, melyekből kimutatható, hogy sok helyt 20—25 százalékkal nagyobb a kis- és középbirtok megterhelése, mint a nagybirtoké. Felhívja ezzel kapcsolatban a figyelmet az ártérfejlesztési munkákra. A kisemberek birtokait, megelőző időkben, rendszerint magaslatokon osztották ki, éppen azért, hogy ezek az úrbéri természetű birtokok használhatók legyenek; tehát soha szabályozási terhekkal megróva nem voltak, bevonták őket mégis a szabályozásánál az ártérbe. Ezt azután azok a kisemberek sem megérteni, sem elviselni nem bírják. Ami végül a politikai helyzetet illeti, nem szívesen foglalkozik ezzel, mert az undor fogja el az embert, ha látja azt a helyzetet, melyben az ország laborál. Az az alap, melyen az ország élete ez idő szerint nyugszik, nem más, mint a cinizmus, a romlottság, az erőszak és a rövidlátás. Nem cinizmus-e, midőn az ország színe előtt látjuk kicsavarni az élő törvények nyakát, midőn így jár el az igazságügyminiszter a sajtótörvényre, a belügyminiszter a gyülekezési jogra nézve? Az erkölcsi eszme helyét a törvényhozási működésben a többség eszméje foglalja el. Egész kormányzati rendszerünk pusztán az erőszakon és a törvények selejtes kezelésén alapszik. Miután a kormányzást határozottan kárhóztatja, a költségvetési javaslatot nem fogadja el.

Gróf Tisza István ugyancsak március 17-én rögtönzött fényes beszédben foglalkozik Horánszky Nándor pénzügyi és gazdasági érveivel; majd gr. Zichy János támadását verve vissza, kelt pártja és a liberalizmus védelmére. Horánszkyval szemben utal egyebek között arra a nagy szolgálatra, amelyet a gazdasági kiegyezési provizórium ügyében (64) a nemzeti párt hazafias kötelességérzetből a közelmúltban a kormánynak tett. Ami pedig a munkáskérdést illeti, a kormány legújabb rendkívüli rendelkezéseit a sajtó- és gyülekezési jog terén, csak mint a pillanatnyi fenyegető veszély elhárítására szolgáló leggyorsabb kiegészítő eszközt fogadja el. De a végleges rendezést csak a munkások, a mezőgazdasági és ipari munkások széleskörű önkormányzatával, a szabadelvűség nagy és nemes elveinek, tehát azon alapelveknek megvalósítása útján tartja lehetségesnek, amelyeket idevonatkozólag az ipari és a mezőgazdasági munkáskérdésben az 1897. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával (53. és 55.) kifejtett. Zichy Jánossal való polémiájával kapcsolatban utalunk egy-

részt a néppárti mozgalomról annak idején (42. és 58.) mondottakra, másrészt Tisza Istvánnak a magyar liberalizmust a kontinentálistól elválasztó mélyreható különbségről irodalmi munkásságában vallott nézeteire.¹ Itt még csak azt a megállapítását akarjuk kiemelni, hogy a „kereszténység örök igazságai, a vallás és a liberalizmus között ellentét nincs, de ellenkezőleg, a keresztény erkölcs, keresztény testvériség és a liberalizmus által felidézett humanizmus között elválaszthatatlan kapcsolat van“.² Egyébként nagyérdekű polemikus beszéde így hangzik:

Gr. Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Nem tagadom. bizonyos kellemes várakozással és érdeklődéssel kezdtem Horánszky Nándor t. képviselőtársam beszédét meghallgatni, különösen akkor, midőn beszéde elején hangsúlyozta, hogy behatóan fog pénzügyi helyzetünkkel foglalkozni, mert hiszen magam is azon meggyőződésben vagyok, hogy azon sok tekintetben kedvezőtlen fordulat után, melyet gazdasági viszonyaink a közelmúltban vettek és azon fenyegető veszély után, hogy egy újabb országos rossz termés esetén ezek a jelenségek súlyosbodni fognak: valóban helyén való volna a kritika, és különösen oly férfiú részéről, mint t. képviselőtársam, aki Magyarország pénzügyének, alapos ismerője és egyúttal a mai kormányzatnak, ezen pártnak és kormánynak kérelmelhetlen ellenfele.

Én is azt hiszem, hogy jó lesz vigyázni, mert hiszen eddig átéltük az utolsó öt-hat, év rapid fejlődési korszakát., anélkül, hogy pénzügyeink egyensúlyát csak legkevésbé is megzavartuk volna, átéltük annál fogva, hogy pénzügyeink azon expanzivitása, melyet t. képviselőtársam mai felszólalásában hiába vesz tagadásba, lehetővé tette a bevételek természetes szaporodását ugyanazon arányban, amelyben a kiadások növekedtek, úgy, hogy nagyjából beszélve, ugyanazon felesleggel rendelkezett a magyar állam a legutolsó időben is rendkívüli beruházásokra, mint amely ily célokra öt-hat év előtt rendelkezésre állott. Azonban ez nem tart-

¹ L. idevonatkozóink gr. Tisza István összes Munkái I. k., 300. és 377. 1.

² A vallás és- liberalizmus, illetve a kereszténység és liberalizmus közötti viszonyról értekezik az ő mélyen szántó módján Concha Győző az 1901—2. egyetemi évet megnyitó nagyszabású dékáni beszédében, továbbá Eötvös és Montalembert barátsága c. remekművében. (1918., 196—201. 1.) Ugyanezt a kérdést tárgyalja röviden jelen munka szerzője a debreceni m. kir. Tisza Intván Tudományegyetem 1921. jún. 5-én tartott névavató ünnepélyén mondott ünnepi beszédében.

A kereszténység és liberalizmus szoros eszmei kapcsolatát ismételtelen kiemeli Bernát István, a „keresztény és nemzeti eszme“ kiváló irodalmi harcosa is. (Így pl. György Endre emlékezete, továbbá Adam Smith c. 1929 ben a Bp. Szemlében megjelent két értekezésében.)

Hogy a vallás tisztán magánügy, azt a magyar liberalizmus sohasem mondotta. Ezt az elvet tételes rendelkezés alakjában nálunk nem a liberális rendszer, hanem ennek szöges ellentéte, a gyászos emléké 1919. proletárdiktatúra hirdette. (Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos idevágó hirhedi nagyheti rendeletéről 1. A bolsevizmus Magyarországon e. műnek — szerkesztette Gratz Gusztáv, 1921. — 599. 1.)

hat örökké így. Állhat be stagnáció a közgazdasági fejlődésben, állhat be momentán visszaesés is; ez okvetlen kifejezést fog találni az állami bevételekben is, ezt a kormánynak és törvényhozásnak kötelessége idejekorán figyelembe venni, hogy ne menjünk állami kiadásainknak minden, téren való emelésében tovább, mint amíg az a bevételek természetes emelkedésében a maga egyenértékét megtalálja. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Éppen azért ne méltóztassanak rossz néven venni, (*Halljuk! Halljuk!*) ha pár szóval felhívom mindnyájunknak figyelmét azon nagy veszélyre, amely igénytelen nézetem szerint állami apparátusunk önsúlyának — hogy úgy fejezzem ki magam — rohamos növekedésében rejlik. A gépezet feladatai is nőttek; a gépezetet új kerekkel, új ágazatokkal szerelték fel; de amellet e gépezet mozgása oly nehézkes, annyira szaporodik mindaz, ami a bürokratikus munkát fokozza, anélkül, hogy tulajdonképpen az állami tevékenységet érdemileg előmozdítaná, hogy ha ezen a téren egy, a legkisebb detajlokig lehető, de céltudatos, pihenést és fáradságot nem ismerő tevékenységgel nem találkozunk, amely állami szervezetünket mindenütt, ahol lehetséges, egyszerűsítse, közigazgatásunkat a felesleges terheitől megszabadítsa, ennek meg lesznek a hátrányos következményei más téren is. de meg fogja magát ez bosszulni pénzügyi téren is.

Hanem hát őszinte sajnálatomra Horánszky Nándor t. képviselőtársam, ahelyett, hogy a helyzetnek ezen momentumával egy — engedjen meg a kifejezésért — az ő parlamenti szituációjához méltó színvonalon foglalkozott volna, lelkének egész keserőségét vitte a mai vitába, és azon határozott tendenciát, azon határozott nízust tanúsította, szuggerálni a magyar társadalomba, legalább annak széles rétegeibe, hogy ez a kormány nem viseltetik érzékkel érdekei iránt; hogy elmulasztja megtenni azt, amit az államhatalom segélyével megtehetne és megtennie kellene.

Nem foglalkozhatom rögtönzött beszédben azokkal az adatokkal, azokkal a számokkal, amelyeket t. képviselőtársam felhozott, de egész kritikájának objektivitását, azt hiszem, sikerülni fog egy pár észrevétellel jellemezni. (*Halljuk! Halljuk!*) Még azt is fel- említi t. képviselőtársam, mintha itt szóba hozták volna, hogy közönyös az, mi történik az egyesekkel, a személyekkel, hisz megmarad a föld, megmarad a ház.

Ha jól emlékszem, ennek a mondásnak huszonöt esztendő múltja van. Ha jól emlékszem, Kerkápoly pénzügyminiszter mondott egyszer valami ehhez hasonló dolgot, s amint ezért megtámadtatott, mindjárt megadta a korrekt magyarázatot. Engedje meg t. képviselőtársam, de nagyon rossz lehet az az ügy, amelyet képvisel, ha még egy olyan kaliberű pénzügyi kapacitás is, mint t. képviselőtársam, oly eszközhöz kényszerül folyamodni, hogy egy ilyen, ezen pártnak és ezen párt összes férfiúinak együttműködé-

sét megelőző időben, hogy úgy mondjam, félreértésből kijuttatott röpke szóból akar a mai kormány ellen fegyvert kovácsolni. *(Úgy van! Tetszés jobbfelől.)*

Felhossa a t. képviselő úr adóink magasságát. Az Isten szerelméért, ki ne tudná, hogy adóink magasak? De ha ezt felhossa valaki és ha ezzel nem olcsó hatást akar elérni, nem kötelessége hozzátenni azt is, hogy ha a magyar nemzet, a magyar társadalom háromszáz éven nemcsak fejlődni képes, de különböző csapásait kénytelen a sorsnak elviselni és egy háromszázévesztendős ilyen múlt után kapja azt a feladatot, azt a parancsoló kötelességet, hogy ne csak pótolja a múltnak a mulasztásait, de rohamosan igyekezzék egy moderm, egy kulturális, szellemi és anyagi tekintetben hatalmas és egy katonailag is hatalmas államot fenntartani: hát mondom, ha ezt hozzá teszi valaki, ám mondja meg, hogy lehet-e a célt elérni abnormisan magas adók nélkül? *(Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.)* És ha most összehasonlítjuk adóinkat más államok adóival, azt hiszem, össze kell hasonlítani azt az aránytalanságot is, ami múltunk és jelenünk feladatai közt, amely azon anyagi erő között volt, amelyet a múltban gyűjthetett e nemzet a jelen feladatai számára más, szerencsésebb múlttal, régibb kulturális múlttal bíró nemzeteknek helyzetével. És ha t. képviselőtársam mindezekből fegyvert kovácsol annak kimutatására, hogy a mi adóink expanzivitással nem bírnak, engedje meg nekem, mindaz, amit ő felhozott, mindaz, hogy adóink magasak, mindaz, hogy az indirekt adó kisebb, a direkt adó nagyobb nálunk, mint Ausztriában, vagy pláne a külföldön fejenként számítva, mindez ebben a tekintetben teljesen irreleváns. Az adók és az adó-erőforrások expanzivitásának bizonyítékát csak az képezheti, hogy az adótörvények és az adótételek változása nélkül fokozódnak-e az állam jövedelmei, fokozódnak-e különösen oly adónemekenél, amelyek spontán fizetésnek képezik tárgyát, amelyeknél az adóprést alkalmazni nem lehet és ha ily szempontból vizsgáljuk a kérdést, be kell ismernünk, be kell ismernie mindenkinek, mert a számok ebben kérlelhetetlenek, hogy az elmúlt időszakban határozottan expanzív erőt, expanzív fejlődési képességet mutattak az állami bevételek. Igen olcsó fegyver továbbá igen t. képviselőtársam kezében úgy tüntetni fel a dolgot, mint egy kisebbszabású hazaárulást, hogy ha mi a legtúlzottabb, a legsötétebb ellenzéki vádakkal szemben igyekezzünk meggyőződésünk szerint az igazságot helyreállítani. Ma is használta a t. képviselőtársam azt a kifogást, hogy miért adunk mi argumentumokat az osztrákok kezébe?

Méltóztassék megengedni: az, hogy a kvóta a jövőre milyen magasságban állapíttassák meg igazságosan, nem attól függ csupán, hogy mi gazdagodtunk-e vagy szegényedtünk, hanem attól, hogy miképpen módosult nálunk az anyagi helyzet és hogyan Ausztriában? Én igen jól elképzelhetem azt, hogy nálunk vágyó-

nosodás állott be és mi mégis joggal követelhetnénk egy kisebb kvótát, követelhetnénk abban az esetben tudniillik, hogyha az anyagi fejlődés és haladás gyorsabb lett volna Ausztriában, mint minálunk. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Anélkül tehát, hogy ezen kérdés részleteivel ezúttal foglalkozni akarnék, egyszerűen jelezni kell azt, hogy semmit nem adunk fel, semminek nem prejudikálunk azáltal, hogy a tényeket itt a maguk világosságában igyekezünk felállítani és tisztába hozni, mert abból, hogy ez az ország tíz esztendő alatt vagyonosodott, szemben azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy Ausztria is nagy mérvben vagyonosodott, a kvóta tekintetében még abszolúte semminő álláspontot formálni nem lehet. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

T. képviselőtársam vádat kovácsol a kormány ellen egy nála levő titkos memorandumból, amelyből kitűnik, hogy a kisbirtok földadója ez országban, — mint ő mondta — körülbelül húszszázalékkal magasabb, mint a nagybirtoké. Egy fűst alatt hozzátette, hogy másrésről pedig nézzük meg az ártérfejlesztési munkákat; ott azt látjuk, hogy a kisbirtokosnak a fensíkokon, magaslatokon levő, tehát a víztől nem szenvedő területei éppúgy bevonatnak az ártérbe, mint a nagybirtoknak lenni fekvő területei. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Hát t. képviselőtársam, vagy az egyikből kovácsolhat vádat, vagy a másiktól. Ha áll az, hogy a kisbirtokosoknak jobb fekvésű, árvíznek ki nem tett helyen adatnak ki a területek, szemben a nagybirtokossal: akkor a dolog természetéből folyik, hogy nagyobb adót is kell viselniük. Ha pedig az első állítása áll; ha méltánytalan az, hogy a kisbirtokos nagyobb adót fizet, mint a nagybirtokos: akkor teljes lehetetlenség, hogy az árvízveszély hátrányai is ne egyformán oszoljanak meg a kis- és nagybirtokosokra nézve, hogy tehát ne egyformán részesüljenek a vízszabályozás terheiben. *(Élénk ellenmondások a bal- és szélső baloldalon. Zaj. Halljuk! Halljuk!)* És t. Ház, amennyire én a viszonyokat az országban ismerem, pedig, fájdalom, vágj 8—10 társulatnál van szerencsém alaposan ismerni, *(Mozgás balfelől)* nyugodt lélekkel állíthatom, hogy a legkülönbözőbb fekvésű területekben nagyjában egyformán részesednek a kis-, közép- és nagybirtokosok. A legtöbb község határában a tagosításkor tekintet volt a különböző fekvésű földekre és arra, hogy mindenki részesüljön ártéri földekben és házas területekben, e tekintetben tehát megint csak t. képviselőtársam tendenciáira mutat az, hogyha itt az osztályellentétet igyekszik felidézni; ha a kisbirtokosokban, keserűséget és izgalmat akar ébreszteni. *(Élénk ellentmondások balfelől. Úgy van! a jobboldalon.)*

Rakovszky István: Esze ágában sincs! *(Zaj.)*

Gajáry Géza: Belelátott a veséjébe! *(Mozgás a baloldalon.)*

Gr. Tisza István: Kérdezze meg t. képviselőtársam pártjának azon kiváló tagjait, akik vízszabályozási ügyekkel régóta behatóan foglalkoznak: nem volt-e általános sérelem és panasz a szabályozási társulatok körében az, hogy a régi ártérfejlesztési munkálatok alapján tönkre kell az érdekeltségnek mennie? Nem volt-e általános kívánság a magaslatok bevonása? Nem volt-e az pártkülönbség nélkül mindenki részéről, aki foglalkozott, ezen ügyekkel, elismert tény, hogy műszaki alapon, szélesebb keretben kell azt a bázist megállapítani, amely a hozzájárulás alapját képezi. Nagyon természetes, hogy e mellett egy igazságos osztályozás feladatát kell képeznie annak, hogy a vízszabályozási műveletnek több vagy kevesebb hasznát élvező, mélyebb vagy magasabb fekvésű területek között az igazságos teherviselési kulcs megállapíttassék. Nagyon szerencsétlen ténnyé téved tehát t. képviselőtársam, midőn ebből is ilyen természetű vádakat kovácsol.

De koronáját tette fel t. képviselőtársam ezen működésére beszédének azon passzusában, midőn a középirtokhoz — amint magát számszerűleg is kifejezte, a kétszáz holdnál nagyobb birtokhoz fordult azzal a revelációval, hogy itt lehetne az államnak direkt áldozatok nélkül — gondolom, azt mondta: az állam szavatossága, vagy közvetítése mellett — a középirtokosok hitelviszonyait úgy rendezi, hogy a kamat negyven-ötven százalékkal csökkenjen. A kétszáz holdas és azon felüli középirtok azon határig, ameddig egyáltalában észszerű hitelképességről beszélni lehet, a mai viszonyok között körülbelül olyan kamatláb mellett kap kölcsönt, mint maga a magyar állam. (*Mozgás balfelől.*) A magyar állam garanciája és hozzájárulása nem adhat nagyobb hitelképességet, mint amennyivel az állam maga bír és ha azt látjuk, hogy az állampapírok és a négyszázalékos záloglevelek árfolyama egyaránt a pari körül mozog, akkor be kell látnunk mindnyájunknak, hogy milyen csekély érdekléssel bírna a magyar állam garanciája, szavatossága a földbirtokosok jelzáloghitelének szervezése terén.

T. Ház! Hogyha ezt valaki más mondta volna, talán azt gondoltam volna magamban — el nem mondtam volna, — hogy megint arabusul beszél valaki, aki nem tud arabusul. De t. képviselőtársam nagyon jól tud arabusul, az ügyek alapos ismeretével állította fel ezt a tételt, s engedjen meg nekem, t. képviselőtársammal szemben nem tartóztathatom magam vissza annak kijelentésétől, hogy itt, egy olyan kérdésben, amelyben tisztán lát, iparkodott azon körök részére, amelyeket fel akar izgatni a kormány ellen. (*Élénk mozgás balfelől.*) egy teljesen beválthatatlan követelést felállítani. (*Nagy zaj a szélsőbal oldalon.*) *Felkiáltások: Ez gyanúsítás!*

T. Ház! Én ismétlem azt, amivel felszólalásomat kezdettem, hogy igenis, sok tekintetben komolynak tartom a pénzügyi hely-

zetet, mert látom azt, hogy az állami gépezet természetszerűleg majdnem feltartóztathatlanul nő és ezzel szemben látunk jelenségeket, amelyek a közgazdasági fejlődés terén bizonyos pangásra mutatnak. Azonban én azt hiszem, hogy ha ezeket a jelenségeket látjuk, nem túlzásokba kell mennie, nem vádaskodni kell, de támaszt kell nyújtani a kormánynak. *(Nagy zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb felül.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gr. Tisza István: Már a 1. képviselő urak voltak a közelmúltban egyszer abban a helyzetben, — és ezt a leghazafiasabb elismeréssel emelem ki, — hogy támaszt nyújtottak a kormánynak egy olyan ügyben, amelyben... *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Meggyőződésünk szerint!)* ... — igenis nézetünk szerint, — az ország érdeke követelte ezt; igaz, hogy nehezükre esett, igaz, hogy ez fokozza azoknak az érdemét, akik ezt önöknél keresztülvitték, de engedjék meg nekem, hogy jobb véleménnyel legyek önökről, mint önök saját magukról: nem hiszem, hogy ez egymagában álló eset maradhatna és szeretném remélni, hogy ez precedens lesz a jövőre. *(Tetszés jobb felől. Zaj a baloldalon.)*

Bartha Miklós: Ingyen?

Gr. Tisza István: Hát pénzért? Ugyan ne sértsék meg a nemzeti pártot. *(Élénk tetszés jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)* Ez az „ingyen” közbeszólás a közbeszóló képviselő úr gondolkozásmódját siralmasan jellemzi, a nemzeti pártot pedig mélyen sérti. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zajos ellenmondás a szélső baloldalon.)*

Ezt mondom, t. Ház, természetesen csakis arra az esetre, ha abban a nézetben vannak. De fel akarom tenni a képviselő urakról: ha csakugyan belátják azt, hogy itt bizonyos igényeket, melyek az állam iránt minden oldalról támasztatnak, vissza kell tartani, vissza kell szorítani, akkor — úgy gondolom — a helyes eljárás pártkülönbség nélkül az volna, ezen a téren erősíteni a kormány kezét, ezen a téren felvilágosítani a társadalmat, és módját ejteni annak, hogy idejekorán megállhassunk az állami kiadások terén. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ezzel végeztem azt, mit a pénzügyi kérdésre vonatkozólag mondani szükségesnek tartottam. Méltóztassanak megengedni, hogy most a vitába eddig belevont politikai kérdésekre áttérve, elsősorban gróf Zichy János képviselőtársam tegnapi igen érdekes felszólalására térjek át. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. képviselőtársam megütötte röviden a szocializmus kérdését és csak röviden konstatálta azt, hogy a szocializmussal szemben a kormány nem tud egyebet, mint a szuronyokra hivatkozást és „a cenzúrának és a gyülekezési jognak korlátozását az egész vonalon“. Lényegileg ugyanez foglaltatik Horánszky Nándor t. képviselőtársam előadásában is.

T. Ház! Ami először is a cenzúra és a gyülekezési jog korié-

tozását illeti, talán nagyon elragadta a szónoklat heve t. képviselőtársamat, midőn azon intézkedésekben, amelyek itt elmondattak, a cenzúrárt látta megvalósítva. Én azt hiszem, itt semmi egyébről szó nem volt, mint az 1848-iki törvények intézkedéseinek oly módon való végrehajtásáról, amely egy pillanatnyi fenyegető veszély elhárítására a leggyorsabb és legegyszerűbb eszköznek mutatkozott. (*Ellenmondások a bal- és szélső baloldalon.*) T. Ház! Hozzáteszem, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy ezt egy pillanatnyi expediensnek tartom és nem szeretném állandósítani azt a helyzetet, hogy az egész napi sajtó egy ilyen éjszakai kontroll alatt álljon, és hogy ha bírói parancsra is — mert azt ne méltóztassék feledni, hogy bírói parancsra történik a lefoglalás — a szétküldetésben megakadályozható legyen. Azonban ebben a pillanatban, mint expedienshez és pedig a bajon azonnal segítő expedienshez, teljes mértékben hozzá járulok.¹ Én sohasem tartoztam az alarmisták közéi, de igenis láttam fájó szívvel azt, hogy a sajtónak termékei napról-napra büntetlenül kimenve, minő zavart képesek a nép felfogásában előidézni. Maga az a tény, hogy oly lap, amely ilyen dolgokat hirdet, napról-napra az országban kézbesítetik, maga az a tény, hogy a királyi posta viszi szét ezt az anyagot, mennyi tápot nyújtott a félreértésre, a félremagyarázásra, az eddig békés honpolgárok kedélyének felizgatására! (*Igaz! Úgy van! a jobb-oldalon.*) És láttam azt, hogy a kormány előtt egy szomorú alternatíva áll: rendet csinálni úgy, hogy ez egypár száz, talán egypár ezer szerencsétlen elámitott ember életébe kerül, vagy rendet csinálni úgy, hogy megfogja a baj gyökerét és elejét veszi a szélesebb néprétegek további felizgatásának. És a szóban forgó intézkedés anélkül, hogy hosszabb törvényhozási vitákat, nagyobb apparátus megmozgatását tette volna szükségessé, ezen a valóban sürgős momentán bajon határozottan és gyökeresen segít. De ismétlem, ha a dolog végleges rendezésére gondolok, én sem szeretném, én sem gondolnám lehetőnek ezen állapot állandósítását. Én azt hiszem, hogy igenis az államnak, szemben a szociális kérdéssel, rendőri, igazságügyi, preventív és büntető rendelkezéseket kell tennie, mert hisz most mindennek előtt az az alakja lépett fel az országban ennek a mozgalomnak, amelyben a közbiztonságnak brutális, durva megsértése nyilvánul: életveszélyes fenyegetések, tettes kihágások, melyekkel szemben az állam, ha állam akar maradni, nem tehet egyebet, mint — ha kell — hasonló brutalitással helyreállítani a rendet. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: Ez igaz! Megszoktuk! Ez jellemző! Elnök csenget. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

¹ Az 1898. évi 8835. sz. sajtójogi rendeletben foglalt, „pillanatnyi expediens-t alkalmazta az összes lapokkal szemben a Fejérváry-kormány 1906. műre. 24-én kelt intézkedésével. Lányi Bertalan, A Fejérváry-kormány, 181. 1.)

És, t. Ház, azt hiszem, a jövőre nézve is fontos ága e kérdésnek a represszív intézkedések kérdése, amelyeknél erős meggyőződésem szerint az állam rendelkezésére álló eszközöket meg kell erősíteni. Ez a nézetem nem mai keletű, és nem is a szociális kérdés folytán támadt; mindössze egy újabb argumentumot látok ez újabb fordulatban arra vonatkozólag, hogy a büntető törvénykönyvnek az izgatás és lázításról szóló anyagi dispoziói szigorítandók. Erre a meggyőződésre vitt engem a nemzetiségi kérdés beható tanulmányozása. Igyekeztem magamnak megszerezni ez irányban a bíróságok döntvényeit, s Erdélyben, ahol a román kérdés pár év előtt akut jelleget öltött,* megismerkedni a judikatura működésével. Ezzel kapcsolatban és ily módon jutottam arra a meggyőződésre, hogy ha a magyar államot és a magyar nemzet ügyét nem akarjuk védtelenül hagyni, revideálni kell a büntető törvénykönyv idevonatkozó intézkedéseit. (*Helyeslés jobbfelől.*) És most egy más vonatkozásban újabb szomorú jelét látjuk az állapotok tarthatatlanságának. De tovább megyek. A sajtóügyi vétségek megtorlása terén újabb intézkedések szükségesek, szükség van a büntetések szigorítására és mindenek előtt az eljárás gyorsítására; (*Mozgás balfelől.*) mert méltóztassanak elhinni, a büntetés elveszti minden morális hatását, ha ilyen esetekben több hónappal, talán évekkel a vétség elkövetése után következik be. (*Úgy min! jobbfelől.*) Exemplárisan, nyomban érje utói a tettest a büntetés, akkor az esküdszéki eljárás és a teljes sajtószabadság mellett meglesz a megtorló intézkedések teljes hatása.

De az is kétségtelen, hogy itt nemcsak rendőri és büntető szempontból mérlegelendő a kérdés, hanem hogy nem annak mai kihágási alakjával — hogy így fejezzem ki magam — hanem a magyar nép széles rétegeit hatalmába kerítő munkásmozgalmal állunk szemben és fogunk is szemben állani. Ilyen körülmények között, nézetem szerint, az államnak elsősorban egy feladata van: megőrizni teljes imparcialitását. s amint helyesen történt a mezei munkásokra vonatkozó utolsó törvényben, biztosítani a szerződések szentségét drákói szigorral, de egyenlően mind a két féllel szemben. (*Helyeslés a jobboldalba.*) Egyrészt biztosítani, hogy mindkét fél lelkiismeretesen és pontosan teljesítse kötelességét, másfelől azonban akkor, midőn a két fél közt a harc nem a szerződésszegés törvénytelen alakját ölti fel, hanem mint a magasabb és alacsonyabb bér körül folytatott küzdelem jelentkezik, egyenlő szabadságot engedni mind a két fél számára, hagyni, hogy hadd szervezkedjék mindkét gazdasági fél és mindaddig egyiket sem érinteni, míg a mozgalom törvényes téren marad. (*Helyeslés jobbfelől.*) És engedje meg a t. Ház. most, midőn bizonyos idegességgel látom tárgyalni e kérdést, nagybecsű figyelmébe ajánlom a t.

*T. i. a 90-es évek elején. (37.)

Háznak azon nagy alapelveket, amelyek a múlt ülésszakban e kérdés körül itt tárgyaltattak; figyelmébe ajánlom, hogy e kérdések megoldásánál ismét csak a szabadság vezethet bennünket, (*Helyeslés jobb felől. Mozgás és dermedtség a bal- és szélső baloldalon.*) ismét csak a szabadság és a szabadelvűség az, ami a helyes megoldást és a helyes fejlődést biztosítja. (*Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás balról.*) Mert csak a munkásoknak s itt egyaránt értem a mezőgazdasági és az ipari munkásokat, szabad szerződése, oly célból, hogy életviszonyaikat lehetőleg kedvezőbbé tegyék maguknak, csak a munkások helyes önkormányzata, mely jelentékeny anyagi segélyforrások gyűjtésére s életbevágó érdekük kielégítésére teszi őket képesekké, mely odavezet, hogy súlyos tanpénzt is fognak fizetni akkor, ha meggondolatlanul, céltalanul, könnyelműen mennek bele egy meg nem valósítható ideálért: a harcban csak ez az egy út — elismerem, nehéz és rögs fit — az, mely egy szebb jövő felé, mely a szociális békének nem idealisztikus megteremtésére, de oly szociális állapotra vezethet, ahol legalább a világrend fel forгатásától, a személy- és vagyonbiztonság veszélyeztetésétől tartani nem kell. (*Helyeslés jobb felől.*)

Ismétlem, t. Ház, ne tessék azt hinni, hogy illúziókban élek. Lassú és nehéz munka lesz ez és lesz közben, ha erre az útra lépünk, krízis és veszély, lesz panasz és elégedetlenség, de azt hiszem, egyeseknek és nemzeteknek nem adatik egy áldás sem ingyen az isteni gondviselés által: meg kell szolgálni, meg kell szenvedni mindenért, ki kell érdemelni munka, kitartás, erkölcsi ei'ő által minden eredményt és ha a magyar társadalom ezen kérdésnek kielégítő megoldása felé akar törekedni, úgy annak minden osztályában s a magyar földbirtokos osztályban is kell a célhoz elég erkölcsi erőnek lenni arra, hogy ebbe a küzdelembe belemenjen és hogy ebben a küzdelemben zsandár után csak akkor kiabáljon, mikor a közbiztonság tényleg fenyegettetik. És ha gróf Zichy János t. képviselőtársam azt mondja, hogy a liberálizmus természetsszerűleg nem orvossága a szocializmusnak, mert a liberális theóriák és a szociális theóriák közt szerves kapcsolat van, erre nekem csak az a tiszteletteljes válaszom lehet, hogy t. képviselőtársam sem a szocializmust, sem a liberálizmust nem ismeri. (*Mozgás balfelől.*) T. képviselőtársam a szociálizmusról azt mondja: kifejldött tehát a szocialisták közt az individualizmus theóriája. Gondolom, felesleges tovább beszélni; ez contradictio in adiecto. A t. képviselőtársam a liberálizmusról ismét azt mondja, hogy a liberálizmus alapelve, hogy „az ember nincs kötelességek által korlátozva, a liberálizmus az egoizmus megtestesítését képezi, a liberálizmus egy rettenetes materiálizmust terem“.

Hát, t. képviselőtársam bizonyára ismeri Magyarország történelmét, tudja azt, hogy az ideálizmusnak, a lelkesedésnek, az önfeláldozásnak, a hazáért meghalni tudásnak legmagasztosabb

példái a liberalizmus elveivel vannak összeforrv. (Helyeslés jobb felől. Zajos ellentmondás balfelől.)

A t. képviselőtársam tovább menve ezt mondja: „nézzük a vallás terét“ és hivatkozik a szociális agitátorokra, citálja azokból azt, hogy az atheizmust a liberalizmusból vették át. Hát megengedem, hogy ezt a szociálista agitátorok mondták; de talán mégis jobb volna, ha a t. képviselőtársam, aki — mint örömmel látom beszédéből — bizonyos passzióval, kedvvel és higgadsággal akar foglalkozni komoly kérdésekkel, nem Liebknechtet kérdezné meg aziránt, hogy a liberalizmus és az atheizmus egy dolog-e, hanem közvetlenebb forrásból merítené mondását, és ha ezt megteszi, akkor igen könnyen rá fog jutni arra az eredményre, hogy nemcsak hogy a (kereszténység örök igazsagai, a vallás és a liberalizmus közt ellentét nincsen, de ellenkezőleg a keresztény erkölcsstan, keresztény testvériség és a liberalizmus által felidézett humanizmus között elválaszthatatlan kapcsolat van. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Ellentmondás a baloldal hátsó padjain.)* Igenis, tekintsen végig t. képviselőtársam a történelmen és azt fogja látni, hogy több ízben fordult elő... *(Nagy zaj a baloldal hátsó padjain.)*

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Gr. Tisza István: ... hogy uralomra jutott egyházak — és itt hozzáteszem, mert engem semmiféle felekezatiség nem vezet — protestáns egyházak éppúgy, mint katolikus egyházak szervezetében az idők folyamán oly felfogások tolultak előtérbe, amelyek az egyház érdekét tették a vallás érdeke helyébe, amelyek világi érdekeket, világi célokat tettek a vallás örök igazsagai, a vallás örök céljai helyébe, amelyek azt a hatalmat, amely azért adatott az egyháznak, hogy az igaz kereszténység jótévő hatását, gyakorolja, azt a hatalmat politikai érdekek, osztályérdekek, reakcionárius érdekek szolgálatába bocsátották. *(Igaz! Úgy van! a. jobboldalon. Zaj a baloldal hátsó padjain.)* Nézzen végig t. képviselőtársam a történelmen. *(Zaj a baloldal hátsó padjain.)*

Zmeskál Zoltán (közbeszól).

Elnök: Zmeskál Zoltán képviselő urat. rendreutasítom. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Gr. Tisza István: Mindig a liberalizmus szelleme volt az, amely talán krízisek, összeütközések árán. de végeredményében megtisztította az egyházi felfogást ettől a belekeveredett salaktól: mely szellem regenerálóan, felfmsítően, új életet adóan hatott az egyházra. És nem szerencsés t. képviselőtársam, mikor ismét a mi viszonyainkra akar hivatkozni. Nem szerencsés akkor, amikor azt mondja, hogy az itt elhangzott nyilatkozatok jutnak eszébe, ha a szociáldemokraták azt mondják, hogy a vallás tisztán magánügy. Kérdem t. képviselőtársamat, hol hallotta ezt a nyilatkozatot a magyar közélet bármely számottevő faktorától,

és kérdem: nem látja-e az ezzel homlokegyenest ellenkező fel-fogást érvényesülni a pártkülönbség nélkül helyeselt és elfoga-dott magyar kultúrpolitikában? Hát az a tény, hogy most a kongnia rendezése felekezeti különbség nélkül egy nagy állami akció segítségével készül; (*Ellentmondás a szélsőbaloldalon. Fel-kiáltások: Hol?*) az a tény, hogy a kormány kiváló súlyt helyez arra, hogy az állami iskolákban, a községi iskolákban a Vallás tanítassák; hogy a gyermekek tudományos művelése is oly irányban haladjon, mely a vallási meggyőződésünkkel ellentétben nincs; az a tisztelet, amely a közélet minden nyilvánulásában az egyházzal szemben mutatkozik: mindezek nem a legerélyeseb-ben tmegcáfolják-e azt, mintha itt magánügynek tekintenék a vallást? (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) És ha azt mondja t. képviselőtársam, hogy mi is az egyházpolitikai vitatkozásokban a házassági kötelék Lazítására törekedtünk, mi is arról Ikszel-tünk, hogy kényszerről a házasságban szó nem lehet: itt tismét azt ajánlom t. képviselőtársam figyelmébe, hogy olvassa el a házassági törvényt. Hiszen annak a törvénynek alapelve. amint minden szigorú erkölcsi alapon alapuló jogrendszerben más nem is lehet, mint az, hogy igenis kényszer van a házasságban, hogy igenis a házasság a felek tetszése szerint fel nem bontható, de magasabb erkölcsi érdekek szempontjából a felek ellenére is fen-tartandó. És gondolja meg t. képviselőtársam, hogy a házassági jog reformja nem meglazította a házassági köteléket, nem meg-könnyítette a válást, (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Felkiáltá-sok: T)c nem ám!*) hanem ellenkezőleg, megnehezítette (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) és azokat a visszataszító jeleneteket tette lehetetlenné, azoktól vonta meg az alapot, hogy például római katolikus polgárai az országnak olyan meióen üies komé-diát végezzenek, hogy áttérjenek az unitárius vallásra, elválja-nak és rövid idő múlva mint katolikus egyetek elnökei tűn-jenek fel a láthatáron. Ila mindezeket t. képviselőtársam fon-tolóra veszi, talán még sem fogja azon vádatat fentartani, ame-lyeket ez irányban emelt. És végül figyelmeztetnem kell t. kép-viselőtársamat, hogy igen veszélyes térerre lép beszédének befeje-zésében, igen veszélyes játékot üz a szavakkal, midőn a „reak-ció ‘ szót ejti ki és azt egyúttal oly homályos magyarázatok közé burkolja, amelyekbe mindent bele lehet érteni. Mert méltóztas-sanak megengedni, mit ért t. képviselőtársain a keresztény elvek diadala alatt, mit ért. az alatt, hogy az iskolákban elfoglalja helyét a kereszt, mit ért t. képviselőtársam a keresztény vallás szuverenitása alatt? Így odavetve, ezen jelszavak igenis fel-támaszthatják a közvéleményben azt az aggályt, azt a félelmet, hogy itt az egyházi hatalom túltengése felé tör egy reakció (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*) hogy itt a magyar állam, a magyar nemzeti élet lenyűgözése a feladat. Ez. t. képviselőtársam, nem

fog veszélyt hozhatni a magyar nemzetre, de — és ezt mint vallásos ember mélyen fájlalom, — igenis a magyar nemzet valóságát ingathatja meg. Nézze meg t. képviselőtársam azon államokat, ahol liberáliszmus, nemzeti szabad fejlődés és egyházi szervezet közt kitört a harc. Mit lát ott? Vallásos embereket, akik meghasonlottak a tudománnyal és a nemzeti haladással és szabadelvű embereket, lakik elvesztették vallásukat. Hogy ez idáig nem volt így Magyarországon, az a magyar katolicizmus, a magyar klérus belátására, mérsékletére, hazafiságára mutat. Én ebben bízom, erre apellálok (és ezt hívóin föl arra, hogy mentse meg a magyar katolicizmust attól a veszélytől, *(Élénk helyeslés és éljenzés jobb felől.)*) amivel t. képviselőtársam les a hozzá hasonló túlzók fenyegetik. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobb felől.)*

A márc. 17. ülésen még egyszer felszólalt gr. Tisza István. Ugyanis Martini Miklós személyes kérdésben kérve szót, előadja, hogy Tisza ímént elhangzott beszédében egy csendes kis hivatatót intézett a nemzeti párt-hoz olyvégből, hogy ez párt politikailag támogassa a jelenlegi kormány-rendszert. Ő (Martba) erre közbeszólóig azt kérdezte, hogy ingyen-e? Mindenki tudja, hogy ez a szó nem a zseb szempontjából volt mondván, hanem a politikai hatalom szempontjából. Tisza azonban azt felelte ezen közbeszólására, hogy az ő gondolkodási módját siralmasan jellemzi ezen közbeszólás. Ami annyit jelent, hogy a közélet terén ő az egoista, Tisza, István pedig az idealista. Ezekután semmi mondanivalója nincs, mert az ország közvéleménye az ő közbeszólását bizonyára nem értette félre.

Gr. Tisza István: T. Ház! Tartozom az igazságnak és saját magamnak azzal, hogy konstataljam, hogy Bartha Miklós t. képviselő úr közbeszólását én sem értettem a dolog sordidus, anyagi értelmében. Ha nem csalódom, kicsúszott ajkaimon az a szó, hogy pénzért. Ha mondtam, határozottan nyelvbortlás volt; kérem annak venni. Hajlandó vagyok a t. képviselő úr közbeszólását én is politikai értelemben venni; de akkor is azt tartom, hogy siralmas felfogás egy politikai pártról feltenni, hogy amit az ország érdekében valónak tart, csak hatalomért, csak politikai jutalomért hajlandó megtenni. *(Élénk tetszés jobb felől.)*

Az appropriációs javaslat általános tárgyalása csak márc. 26-án ért véget.

67. 1898 márc. 26. országos ülés. — Az 1898. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A kis- és középbirtokos kamatterheinek csökkentése. Az állami bevételek fejlődési képessége. A zárszámadási eredmények. Az állami gépezet túltengése. Az adóreform és a kisbirtokos adóterhének könnyítése. Vallás és liberáliszmus. A magyar katolicizmus és a néppárt. (Napló, XIV. k., 286—291. 1.)

Horánszky Nándor márc. 17. nagy beszédének pesszianisztikus fejtegetéseit gr. Tisza Istvánon kívül (66) Darányi Ignác földművelésügyi

miniszter és Lukács László pénzügyminiszter is beható bírálatnak vetette alá. Ezen bírálatokkal szemben gr. Apponyi Albert ugyancsak az appropriációnális javaslat általános vitájának keretében Horánszky Nándor pénzügyi és közgazdasági érveinek helyességét, iparkodott bizonyítani máre. 21. felszólalásában.

Gr. Tisza István beszédéről Apponyi elismeri, hogy a cáfoló beszédek közt tagadhatatlanul a legmagasabb színvonalon áll. Tisza a Horánszky festette sötét képpel szemben a legnagyobb emfázissal hivatkozik arra, hogy közgazdaságunk és államháztartásunk expanzivitást mutat és megvan az a jelenség is, hogy az államnak éppen olyan feleslegei maradnak most produktív célokra, amint maradtak négy-öt évvel ezelőtt. Majd így folytatja Apponyi:

„T. Képviselőház! Csodálatos két állítás! A második, tudniillik a feleslegeknek változatlan magassága, olyannyira ellenkezik a zárszámadási tényekkel, hogy én ennek egyszerű konstatálásán kívül addig, míg *t* képviselőtársam minket fel nem világosít, hogy mi vezethette őt erre az állításra, nem is tudok azzal foglalkozni; hiszen tudjuk mindnyájan, hogy azok a 30—40 millió feleslegek, amelyek a nagy új adók behozatala után közvetlenül jelentkeztek, a mi zárszámadásainkban most folyton csökkennek és ezidőszerint jóformán el is tűntek. Ezt tehát én egyszerűen nem érteni; ez mindenestre bővebb magyarázatot-igényel.

Ami pedig az expanzivitást illeti, amelyről soha senki sem állította, hogy egyáltalában nincs, mert csak azt mondták, hogy igen gyenge mértékben fordul elő, hogy semmi arányban nem áll az állami költségvetés növekedő igényeivel szemben, ennek az expanzivitásnak a megvilágítására csak két zárszámadásnak egynéhány adatát akarom összehasonlítani.

Az egyik vonatkozik a fogyasztási adókra. Ezekről a t. pénzügyminiszter úr — a mi fogyasztási adórendszerünket tekintve, nézetem szerint nem egészen szabatosan, — azt állította, hogy ezekben az adócsavar nem működhetik, ezek tehát kifejezésre juttatják a nemzeti erő fejlődését. Összehasonlítom az 1893-iki és 1896-iki évnek zárszámadását. Gondolom, a magunk tételére nézve nem nagyon kedvező összehasonlítási terminusokat választok, mert az 1893 év egy igen középszerű, az 1896-iki év pedig egy igen kitűnő gazdasági év volt Magyarországon, mert az 1896. év az országnak leggazdagabb részseljen, az Alföldön, a legjobb terméseknek egyikét hozta, amelyekre emlékszem. Az összes fogyasztási adók jövedelmeztek tényleg — kerek összegekben szólok — 1893-ban 81 millió, 1896-ban 83 millió forintot. Az expanzivitás tehát ezen két- év közt az összes fogyasztási adóknál kétmillió forintban nyilvánult volna. Igen ám, de mennyit lehet ebből természetes növekedésnek tekinteni? Ne feledjük, hogy 1892-ben módosítottuk az italmérési adóról szóló törvényt abban az irányban, hogy a tulajdonképpeni házi fogyasztás is adóztatás alá kerül, amely új adó 1893-ban még a maga teljes erejében nem nyilvánulhatott. Ne feledjük el továbbá, hogy időközben a népesség is szaporodott és hogy a mi fogyasztási adórendszerünk mellett, ahol a fogyasztási adóknak bérbeadása játszik szerepet, hol a ráutalás és más ilyenek szerepelnek, az intenzívebb kihasználásra szolgáló számos alkalom is van a pénzügyi kormányzat kezében. *(Úgy van! balfelől.)* Mindeizen tényezőket tekintetbe véve, ez a kétmillióban nyilvánult» expanzivitás három év alatt jóformán minden jelentőségét elveszti.

Vegyük ugyanazon időközben a direkt adóknak expanzivitását.

A direkt adók tényleg jövedelmeztek 1893-ben kerek összegben 104.600.000forintot, 1896-ban 109,800.000 forintot, a növekedés tehát 5.200.000 forint.

Már most vizsgáljuk, milyen tételeknél nyilvánul ez a növekedés?

Előfordul a szállítási adónál, ahol ez 1,700.000 forintot tesz, ki, tehát egy oly tételnél, amely a vasúti hálózatnak megnövekedésével önként gyarapodik, s amely különben inkább az üzleti konjunktúrák szerint, mint a természetes növekedés törvényei szerint hullámszik. Mutatkozik a kereseti adónál, ahol 1,100.000 forintot tesz ki, amelyben benn van a harmadosztályú kereseti adónak azon exorbitáns növekedése, melyre Horánszky Nándor t. barátom rámutatott, anélkül, hogy ezen adatával szemben egyetlen észrevételt tenni csak meg is kísérelték volna, K amely éppen azért, mert olyan nagyon mágus, a „qui minimum próbát, nihil próbát“ elvénél fogva, — mintán teljesen abszurd föltevés, hogy azon osztályoknál, melyek ezt az. adót fizetik, 30 százalékos vagyoni emelkedés fordult légyen elő, — (*Derültség balfelől.*) ‘másnak, mint az adócsavamak nem tulajdonítható. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Előfordult a házadóban 900.000 forinttal, ahol ismét nagy szerepet játszanak az időnként megszűnő adómentességek, és előfordult a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál 1.200.000 forint erejéig.

Ha e tételeket összeadjuk, 4,900.000 forintot nyerünk, ami már megközelíti, sőt, majdnem megfelel annak az 5,200.000 forintnyi összegnek, amelyben az egész növekedés nyilvánul, sőt ha a kereseti adónál, házadónál és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójánál hozzáadjuk a jövedelmi pótdadói is, illetőleg a jövedelmi pótdadónak a növekedésre eső hányadát, a hányad magában is közel egy milliót fog kitenni, úgy, hogy az ezen tényezőben beállott emelkedés, amely az említett okokra vezethető vissza, többet tesz ki, mint amennyi az összes direkt adók emelkedésének összege. (*Úgy van! Úgy van! hal fel öl.*)

Hol van tehát itt az expanzivitás, hol van itt az a természetes növekedése és emelkedése az állam jövedelmeinek, amelyből közigazdaságunknak virágzó állapotára lehetne következtetést vonni? molyból kiindulva, tagadni lehetne azt a tételt, amelyet felállítunk és fenntartunk, hogy a népesség megterhelhetése elérte utolsó határát? (*Úgy van! balfelől.*) hogy itt a telkeknek igazságosabb felosztásáról kell, hogy szó legyen, de a telkeknek fokozásáról lehetetlen, hogy szóljunk, (*Úgy van! Úgy vart! hal felől.*) hogyha nemzetünknek tőkeerejét nem akarjuk megtámadni?“

Beszédének második felében Apponyi .hivatkozik arra, hogy a kormány és pártja mind a törvényhozás, mind a kormányzat terén csak saját uralmának biztosítását tűzi ki célul, nem pedig a .nemzet erejének fokozását és az igazi szabadelvűség követelményéhez képest, a jog uralmának minden vonatkozásban szeplőtlen fenntartását. Pedig ez utóbbi a liberalizmusnak tulajdonképpeni lényege. Ezért nem imponálnak szólónak azok a különben igen szép szabadelvű felbuzdulások, amin őket, legutóbb gróf Tisza Istvántól gróf Zichy János beszédével szemben (66) hallani lehetett. A dolog lényegében hajlandó ugyan Tisza Istvánnak igazat adni, mert nézete szerint. Zichy János nem helyesen disztinválta, amidőn a magát liberálisnak nevező politikai iránynak képét az igazi szabadelvűséggel azonosította. De szóló maga is elismeri, hogy van az európai kontinensen a liberalizmusnak egy elfajulása mindenütt, amely azt hiszi, hogy a libe-

rálizmus semmi egyébben nem áll, mint az egyházi tényezők üldözésében. A liberalizmusnak ezt az elfajulását láttuk Németországban a kultúrküzdelem idejében. Minálunk, ahová a világrámlatok néha kissé elkésve s gyérítve jutnak, a liberalizmusnak az az elfajulása, mely ott, ahol erőteljesebb élet lüktet, az egyházellenességben véli feltalálni a liberalizmusnak tulajdonképpeni kritériumát, minálunk a liberalizmusnak ez az elfajulása szelídebb alakot öltött. Nem vádolja a kormányt üldözési szándékkal, de megjelent nálunk ugyanez az irányzat abban a szelídebb alakban, hogy a kormánypárt nagy része azt látszik hinni, hogy a szabadelvűséget egyszer s mindenkorra kifizette azzal, hogy akkor, amikor felsőbbhatósági engedéllyel lehetett, a polgári házasságra szavazott és ezt behozta és hogy ebből az egy tényből megélhet.

Horánszky Nándor március 24-én mondott nagy záróbeszédében foglalkozik azokkal a nézetekkel, amelyek kifejtett álláspontjával szemben az appropriacionális javaslat általános tárgyalása során kifejezésre jutottak. Az általa március 17-én felsorolt tényeket a kormány tagjai és a kormánypárti szónokok részint elmagyarázni, részint agyonhallgatni törekedtek, de adatait nem döntötte meg senki. Tisza István azt mondta, hogy szóló valami kisebb méretű hazaárulást látott abban, hogy valaki az ország helyzetének felderítésével foglalkozik, mert hiszen ez szóló szerint a malmára hajtja a vizet a monarchia másik állama követeléseinek. Erre az a válasza, hogy nem látott hazaárulást, de igenis látott meg gondolatlanságot. Mert vajjon nem az osztrák túlzott kvótakövetelések (64) malmára hajtják-e a vizet éppen azok, akik nem az igazságot felkutatni, hanem akik az igazságot eltakarni igyekeznek?

„T. képviselőtársam, gróf Tisza István megemlékezett beszédemnek ama részéről is, amelyben én a -kisebb emberek érdekeinek gondozás nélkülségét hangsúlyoztam. Szóltam a kataszterről, de nem azon titkos memorandumok alapján, bár az is sajátságos dolgokat tüntet fel, szóltam a statisztika alapján és az én t. barátom, akinek igazán kiváló képességei meg tudják találni nemcsak a számokat, de az azokban rejlő igazságokat is, ám vizsgálja meg az országnak egyes területeit, hasonlítsa össze a kvantitás-különbözetnélküli földbirtok kataszteri mennyiségét és állítsa össze, hogy mi az az adó, amit a közép- és a nagybirtok képvisel és állítsa össze a kis egzisztenciáknak ugyanazon mennyiségen és minőségen nyugvó adóit és akkor meg fogja találni a valódi igazságot.

Szólt ő az ártérfejlesztés dolgairól is, igen helyesen konstatálván, hogy ebben ő szakferfiú, mert ezekkel a dolgokkal régi idők óta foglalkozott. Én is foglalkoztam ezekkel a dolgokkal, még pedig olyan időben, amelyben a t. barátom még azokkal nem foglalkozhatott. Láttam azon időket, midőn Magyarországnak árvízveszélyes területei, mondjuk az 1855. és az 1865-iki óriási árvizekkel fenyegetve voltak és amely alkalommal azon kis egzisztenciák birtokai vizet egyáltalában nem láttak. Ezek ma már mind be vannak vonva tényleg az árterületbe. Kinek a javára? Azoknak a javára, akik azelőtt is és azóta is ily árterületen bírták és birják birtokaikat. Melyik kis egzisztencia fogja most már megérteni, hogy mikor az ő birtokát a múltban semmi árvíz nem fenyegette, soha árvíz az ő birtokának; még tájékát sem látta, most kontribuáljon olyan célokra, amely célokban a maga érdekeit feltalálni nem tudja?

Nem arról van tehát most szó, hogy itt két dolog egymással ellenke-

zik; nem arról van szó, hogy vagy az egyik, vagy a másik, hanem szó van egy harmadikról, amely szerint a kis egzisztencia nem volt gondozva sem a kataszternél, sem pedig az ártérfejlésénél. (*Úgy van! balfelől.*)

T. képviselőtársam múltkori beszédének fonálán — és ezzel búcsúzni is szándékozom felszólalásától — egyebek közt. a következőket mondta (*Halljuk! Haltjuk! balfelől, Olvassa*):

„Koronáját teszi fel t. képviselőtársam ezen működésére beszédjének azon passzusában, midőn a középbirtokhoz, mint magát számszerűleg is kifejezte, a 200 holdnál nagyobb birtokhoz fordul“ — közbevetőleg mondva, nem* ahhoz fordulok, mert én a kisbirtokról és esetleg a középbirtokról szólottam — „azzal a revelációval, hogy itt lehetne az államnak direkt áldozatok nélkül, gondolom, az állam szavatossága vagy közvetítése mellett a középbirtok viszonyait úgy rendezni, hogy terheinek kamara 40—50%-kal csökkenjen.“

Azt mondta később, hogy: „Ezen felszólalásomban iparkodtam azon körök részére, amelyeket fel akartam izgatni a kormány ellen, egy teljesen beválthatatlan követelést felállítani.“

T. képviselő úr, én, amit különösen a törvényhozás termében kimondok, azt nagyon meg szoktam rágni és meg szoktam fontolni, de azért, hogy az én t. képviselőtársam, vagy vele kapcsolatosan a t. földművelési miniszter úr és a T. pénzügyminiszter úr is valamit teljesíthetetlen dolgoknak tart., ne méltóztassanak azt hinni, hogy az ő nyilatkozatuk dogmák is. mert hiszen aki nyilatkozatait dogmáknak tartja, csak az nyilatkozhatok azzal a merészséggel, mely t. barátom felszólalásában foglaltatik. Én t. képviselőtársam kijelentésében legfeljebb az önértetnek nagyfokú túltengését látom, és ezzel szemben konstatalem, hogy aki pedig Magyarország kisbirtokosainak három- és tízszázalékos adósságainak kamatait — mert a váltótartozások egynémely része ennyire is megy — mondjuk, 4.50-re vagy 4.80-ra leszállítani nem tudja, s nem tudja ezt akkor, mikor módjában áll törvényhozási alkotásokat létesíteni és az állam tekintélyét felhasználni, ezt én a szellemi szegénység oly nagy fokának tartom, amelyet megérteni nem tudok. (*Helyeslés balfelől.*)

Projektumok előterjesztésével itt nem akarok foglalkozni, mert erre magamat a mai frivol politikai viszonyok közt, (*Helyeslés balfelől.*) a mai gyanúsító, minden irányban misztifikáló közélet közepette sem hivatottnak, sem kötelezettnek nem érzetni. (*Helyeslés balfelől.*) Próbálja meg az én t. képviselőtársam kezembe adui módját annak, amiről nemcsak itt gondolkoznak, hanem más országokban is, ahol ezek a bajok fennforognak és meg fogja látni, hogy ez még csak a nagy nehézségek közé sem tartozik, hogy ez legfeljebb az államnak minimális megterhelésével, esetleg tekintélyének minimális latbavetésével van kapcsolatban.“

A költségvetési törvényjavaslat részletes tárgyalása március 26-án kezdődvén, az 1. §-nál felszólal gróf Tisza Tstván, hogy válaszoljon azon észrevételekre, amelyek az általános vita alkalmával mondott beszédére Horánszky Nándor és Apponyi Albert részéről elhangzottak. Polémiája egyben újból felőleli Horánszky március 17-iki beszédének a kis- és középbirtokos kamatterheinek csökkentésére vonatkozó részét. Beszéde végén ismételtén foglalkozik a vallás és liberalizmus viszonyával, érinti azt a mélyreható különbséget, mely e részben a magyar és a kontinentális nyugateurópai liberalizmus között mutatkozik és konstatalja, hogy

„Magyarországon a katholicizmusnak egyetlenegy ellensége van és ez a néppárt“.¹

Gróf Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Úgy gondolom, a házszabályok szellemében járok el akkor, ha jelen felszólalásomban kizárólag azon témákra szorítkozom, amelyek az általános vita alkalmával általam felhozatván, az utánam felszólalt t. képviselőtársaim részéről beható kritika tárgyát képezték.

És úgy gondolom, hogy talán nem végzek felesleges munkát, ha ezen fontos kérdésekkel, kivált a pénzügyi kérdésekkel, melyek a köztünk fenforgó vitatkozás tárgyát képezték, még egyszer foglalkozom. (*Halljuk!*) Hisz úgysis nagyon régóta ez az első igazán beható pénzügyi vita, mely a képviselőházban lefolyt, és magam is teljes mértékben úgy ítélem meg a jelen pénzügyi helyzetet, hogy egy ilyen, a dolgok mélyére hatni igyekező pénzügyi vitára sok tekintetben szükség van, dacára annak, hogy szemben az Ausztriával folytatott tárgyalásokkal, a vita nehézségeit a magam részéről is látom.

Horánszky Nándor igen tisztelt képviselőtársam azt mondta záróbeszédében erre vonatkozólag, hogy hazaárulást ugyan nem, de igen igen nagy meggondolatlanságot lát abban, ha mi az ő adatait cáfolni igyekezve, az ország fejlődését kimutatni törekszünk. Méltóztassék megengedni, lm valaki meggondolatlanságot lát abban, hogy az ország pénzügyi és közgazdasági fejlődése felett itt viták folynak, érvek és ellenérvek felhozatnak, akkor ne provokálja ezt a vitát. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

De engedjen meg. t. képviselőtársam, évek során keresztül tétlenül hallgatni a meggyőződésünk szerint túlzott állításokat; éveken keresztül tétlenül nézni azt, hogy idebenn az országban és künn a külföldön a kelleténél sokkal sötétéül) képét festették az ország pénzügyi helyzetének, hogy azután az a meggyőződés terjedjen idebenn és künn. hogy ez az ország elszegényedik, ennek az országnak hitelképessége csökken: ez teljesen lehetetlen huzamosabb időn keresztül, mert ebből nagyobb kár, nagyobb hátrány háramlanék. mint aminők származhatnak abból, hogy ha az úgysis nyilvános

¹ A vallás és liberalizmus viszonyát, a magyar és a külföldi liberalizmus közötti különbséget illetőleg l. Tisza István márc. 17. beszédét is és a (66.) jegyzet rovatában összes Munkáinak (I. k.) idevágó helyeire való utalást.

Márc. 26. beszédében Tisza — Apponyival polemizálva — érinti az 1803—1896. évek gabonatermési és árviszonyait. Erre nézve kiegészítésül csak annyit, hogy 1893-ban búzatermésünk volt kereken 43.7 millió mm., 1894-ben 39.6, 1895-ben 43.2 és 1896-ban 41.2 millió mm. (1897-ben csak 22 és 1898-ban 34.8 millió mm.) A búza budapesti ára volt 1893-ban kereken 8 o. é. forint, 1894-ben és 1895-ben átlag 7 forint. 1896-ban 7 forint 30 kr. (1897-ben 10 forint 36 kr., 1898-ban 11 forint 70 kr.) L. idevonatkozólag a Közgazdasági Lexikon Mezőgazdasági termelés és Terményárak c. cikkét. (II. és III. k.), továbbá Tisza István Magyar agrárpolitika c. tanulmányának a búzaárakra, vonatkozó adatait, (összes Munkái T. k.. 290. 1.)

adatokat, amelyeket az osztrákok úgyis ismernek, úgyis felhasználhatnak velünk szemben, itt a vita keretébe bevonjuk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* És ha a t. képviselőtársammal szemben mégis bizonyos rezervával járt el a pártnak és a kormánynak minden felszólaló tagja; ha mégis bizonyos vonakodást tanúsított az adatok túlságos felhasználásában, akkor odaáll t. képviselőtársam és igen büszkén hirdeti, hogy ő az adatok tömkelegével állt elő és azokat nem cáfolta meg senki; ha pedig megcáfolja valaki, akkor, ha nem is hazafiatlanságot, de nagyfokú meggondolatlanságot követel az illető. *(Tetszés jobbfelől.)*

T. képviselőtársamnak különben csakis azzal az állításával kívánok most foglalkozni, amely a kis- és középbirtoknak biztosítandó nagyfokú kamat-redukcióra vonatkozik.

T. képviselőtársam záróbeszédében az ő álláspontjából nagyon természetesen és igen ügyesen, lehetőleg kieszkamotírozni törekedett a középbirtokot. Midőn e témát bevezeti, megemlíti ugyan a középbirtokost is, de azután egész okoskodásában a kisbirtokos viszonyaival foglalkozik. Már pedig engedjen meg a t. képviselőtársam, az az, elismerem, talán éles támadás, amelyet első beszéde ellen ezen a címen intéztem, éppen arra vonatkozott, hogy t. képviselőtársam a középbirtokosban támaszt olyan reményeket, amelyeknek megvalósíthatása minden lehetőségen kívül áll. Azt hiszem, t. képviselőtársam első beszéde teljesen megadta a jogosultságot ezen kritikára.

Azt mondja ugyanis t. képviselőtársam, hogy egy nagy koncepcióra van szükség, amely egy csapásra egy nagy konverzionális művelet által segítsen a drága hitel bajain és azt mondja továbbá: „az állam megterhelése nélkül, állítom, ez sok részben lehetséges“.

Hát melleleg megjegyezve, igen sajátos hatást tesz reám az, hogy a t. képviselő úr, midőn ily nagyfontosságú kérdésben nyilatkozik, különös nyomatékkai kiemeli, hogy az ő állítása sok részben lehetséges. Engedjen meg nekem t. képviselőtársam, amit az ember állít, az legyen olyan, hogy legalább meggyőződése szerint minden részben lehetséges legyen. *(Tetszés jobbfelől.)*

De menjünk tovább. Azt mondja a t. képviselő úr: az államnak legfőlegbb jóállását, tekintélyét kell hozzáadnia. Hát bocsánatot kérek, én azt kérdezem: jóállását-e vagy tekintélyét, mert ez a két dolog megint toto coelo különbözik. Tekintélyét odaadhatja az állam bizonyos papíroknak biztosítandó kedvezmények által egy ilyen akcióhoz; jóállását hozzáfűzi, ha minden garasért, amely kockáztatva van, az állampénztárral vállal felelősséget. Nagyon célszerű lett volna, ha t. képviselőtársam megmondta volna, hogy melyikre céloz. *(Helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Végül azt mondja t. képviselőtársam, hogy egy szép reggel a

kis- és talán a középbirtokos is arra ébredhessen, hogy évi törlesztési és kamatterhei 40—50%-kal csökkennek.

Hagyjunk békét a kisbirtokosnak; 40—50% kamatcsökkenést ott is utópiának tartok, de ha követjük a hitelpolitika terén azon öntudatos eljárást, mely az utolsó 15 év alatt már 10—12%-ról 6—7, legfeljebb 8%-ra redukálta a kisbirtokos kamatterhét, igenis további tetemes redukción ott én is lehetségesnek tartok, nem egy nagy koncepció, nem valami titokzatos csodás eszköz által, hanem azért, hogy minden téren, lépésről-lépésre, fokról - fokra követjük azon politikát, melyet eddig követtünk.

Hanem hát a középbirtokos! Amikor t. képviselőtársam ezt a varázsigt kiejtette, nekem, úgy rémlett, hogy láttam is e házban képviselőtársaim közt ábrázatokat, melyek már azt a kifejezési öltötték magukra, mint azon bizonyos szép reggelen, midőn csakugyan 40—50%-kal fog kamatterhük csökkenni. Én azt hiszem, teljes joggal ismételhetem azt, amit erre vonatkozólag első felszólalásomban mondtam: hogy akkor, midőn a középbirtokos földje értékének feléig négyszázalékos vagy a négyet egy árnyalattal felülmúló kamatozás mellett kaphat kölcsönt; akkor, midőn azon titkot még sehol fel nem fedezték, hogy valaki vagyonának egész értékéig olcsó kölcsönt kaphasson, akkor azzal biztatni a földbirtokost, hogy az államot csak fel kell rázni letargiájából és felére fognak leszállani kamatterhei, engedjen meg, de ez nekem t. képviselőtársamtól legkevésbé sem várt könnyelműségnek tetszik. *(Mozgás a baloldalon. Helyeslés jobbfelől.)*

És, ha t. képviselőtársam azt mondja, — amit záróbeszédében mondott, — hogy adjunk neki módot és alkalmat arra, hogy ezen tervet megvalósítsa: ami az én csekély személyiségemet illeti, én közreműködésemet arra, hogy t. képviselőtársamat ezen vágya eléréséhez juttassam, fel nem ajánlhatom.

Én az experimentumot nagyon szeretem sok helyen, de tartózkodom experimentumokba bocsátkozni ott, ahol a tanpénzt az ország fizetné meg, tartózkodom ott, ahol az esetleges rossz eredmény a nemzetnek okoz kárt. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Erre a magam részéről nem vállalkozom. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Arról azonban biztosíthatom t. képviselőtársamat, hogy én abszolúte semmiféle mesterséges akadályt nem szándékozom ezen vágyának elérése elé gördíteni. És biztosíthatom arról is, hogy képviselőtársamban ezen hely betöltésére az egyéni kvalifikációt minden értelemben véve teljes mértékben meglévőnek tartom. *(Egy hang a baloldaltól: Úgy is van!)*

Hanem aztán engedjen meg nekem, ha a t. képviselőtársam valaha erre a helyre fog ülni és pedig, amint felteszem róla, mert ismerem, azzal a komoly felelősségérzettel fog ezen helyen ülni, amelyet komoly férfinak e helyen tanúsítania kell, nem szeretnék

t. képviselőtársam bőrében lenni akkor, midőn a mostani beszédjében elhangzott Ígéreteteket itt fogják tőle számon kérni. (*Élénk tetszés jobbfelől. Mozgás és zaj a baloldalon.*)

Hanem, t. Ház, szabad legyen áttérnem gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam felszólalására, (*Halljuk! Halljuk!*) aki az általam elmondott pénzügyi dolgokat illetőleg főleg két állítást tette bíráló tárgyává.

Foglalkozott először a jövedelmek fejlődési képességével, másodsor a zárszámadási eredményekkel. A kettő közt szoros összefüggés van, mert hiszen első felszólalásomban azt mondtam, hogy a bevételek természetes szaporodása tette lehetővé azt, hogy a kiadások nagyobb arányú növekedése dacára — nagyjában beszélve — ugyanazon fölösleggel rendelkezett a magyar állam a legutolsó időben is rendkívüli beruházásokra, mint aminő ilyen célokra öt-hat évvel ezelőtt rendelkezésére állott.

T. képviselőtársam a bevételek fejlődésképeségére vonatkozólag tett állítással szemben egy tényre hivatkozik, tudnillik arra, hogy a fogyasztási adók 1893—96-ig mindössze kétmillió forinttal emelkedtek.

És hozzáteszi, hogy ő azért választotta ezt a két évet, mert míg az 1893-i év közepes gazdasági esztendő volt, addig az 1896-i év egyike volt az országban a legnagyobb terméseket adó éveknél.

T. képviselőtársamnak ezen egy állítása szomorúan győzött meg arról, mennyire nem foglalkozik a magyar gazda állapotával. (*Úgy van! jobbfelől.*) Mert hiszen ha csak azokat a számokat veszem, melyek legkönnyebben ellenőrizhetők, a gabonatermési számokat: 1893-ban több millió mázsával haladta meg a termés az 1896. évit. Az 1896-i gabonatermés egy tisztességes középtermés volt, amilyen 1891 óta minden évben volt, az 1894. évnek és természetesen az 1897-i sokkal rosszabb évnek a kivételével.

Tehát már gabona kevesebb termett 1896-ban, mint 1893-ban, a gabona ára pedig közel 20%-kal volt rosszabb 1896-ban, mint 1893-ban, dacára annak, hogy az átlagos számításba beleesnek az utolsó hónapok magas árai is, aminek azonban, tudjuk, hogy a gazdaközönség mentül kisebb része látta hasznát, mert közvetlenül az aratás után öt forinttal és egy árnyalattal öt forinton felül adta el búzáját.

De vegyük a mezőgazdaság többi faktorait. Hát nem tud t. képviselőtársam a sertésvésztről? Azokról a kalamitásokról, amelyek a szarvasmarha forgalmát gátolták? Nem vette észre, hogy 1893-ban, ha nem csalódom, 40—50 millió forintra menő aktív forgalom volt állati termékekben, míg ez az állatforgalom 1896-ban minimumra szállott alá?

Ha tehát mindezeket tekintetbe veszi, nem veszi észre t. képviselőtársam, hogy míg 1893-ban relatíve tűrhető viszonyok léteztek a magyar gazdára nézve, addig 1894 óta szakadatlan rosszab-

botlás van és 1894., 1895. és 1896-ot minden törekvő és komolyan számító gazda sokáig meg fogja emlegetni mint a megpróbáltatás esztendeit. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Azt hiszem, t. Ház, hogy ha összehasonlítást akarunk tenni, az utolsó hat évet kell alapul vennünk, amelyről zárszámadások, vannak. Még pedig különböző okokból; először azért, mert már az 1894-i zárszámadás tetemes fölösleget mutat fel, másodszer azért, mert 1891-től 1894-ig csakugyan gyorsabb fejlődése mutatkozik a bevételeknek, ami megfelelt a mezőgazdaság kedvezőbb állapotának. 1894 óta azonban a fejlődés meglassúbbodott, ami ismét a közgazdasági általános helyzet súlyosbodásával függ össze.

És hogyha így állítjuk össze a tételeket, t. Ház, akkor a következő eredményekre jutunk.

Először is nem tartom helyesnek azt, hogy az egyenes adókat annyira tekinteten kívül hagyjuk, mint azt az ellenzékéről felszólalt t. képviselőtársaim tették, még azt a hírhedt III. osztályú kereseti adót sem. Elismerem, hogy ott a bevételi többletnek egy tetemes része arra a számlára esik, hogy azon, mondhatnám, botrányos jövedelemeltitkolások, melyek e téren általánosak voltak az országban, a pénzügyi közegek szigorúbb eljárása folytán némileg csökkentek. Egy nagy része ellenben kétségkívül azon körülmény rovására esik, hogy épp a kereskedelmi üzlet és jövedelem határozottan fejlődött az utolsó években. Hisz t. képviselőtársam nem veszi észre, hogy a mai adórendszer szerint egyedül a III. osztályú kereseti adó az, amely azon bizonyos adóprivilegiumokat is, amelyeket oly nagyon szeretnek felhozni, megfogni igyekszik. Hisz minden lépten-nyomon halljuk t. képviselőtársaink részéről, hogy ez országban a kereskedés, az üzérkedés a földművelés rovására halad, fejlődik és gazdagodik. Hát akkor csak természetes, hogy az adóemelkedésnek legalább egy része ezen osztályok emelkedett jövedelmében, emelkedett vagyonában leli eredetét. (*Helyeslés jobbfelől.*) De azután ott van a házadó és a szállítási adó. Hát kérem, ha valahol áll az, hogy nem az adóemelkedés okozza a szaporulatot, hanem az adótárgyaknak természetes szaporodása, a közvagyonnak emelkedése, úgy éppen a házadó az; és hozzá kell tennem, hogy az ideiglenes adómentességnél fogva köztudomás szerint ebben az adóemelkedésben még csak nem is azon igen nagyarányú építkezés nyert kifejezést, amelyet mindenütt láttunk az ország nagyobb városaiban és kivált Budapesten az utóbbi években úgy, hogy tulajdonképpen itt az adótárgyaknak egy sokkal nagyobb szaporodásával állunk szemben, mint. amely adóemelkedésben kifejezést nyer. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Ami pedig a szállítási adót illeti, hisz az csak formailag, a mi budgetrendszerünk szerint egyenes adó, a dolog természete szerint sokkal hasonlóbb a fogyasztási adókhoz; és erre éppen azon szem-

pontból, hogy megmérjük vele egy állam közgazdasági fejlődését, sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint a többi egyenes adókra. (*Helyeslés jobbfelől.*)

De hát térjünk át a fogyasztási adókra. A fogyasztási adók 1891-től 1896-ig, tehát öt év alatt, 72 millió forintról 83,900.000 forintra emelkedtek; az emelkedés tehát 11,900.000 forint. A bélyeg- és illetékből eredő jövedelmek az adótételek minden emelése nélkül 32,400.000 forintról 40,100.000-re, az emelkedés 7.700.000 forint, a dohányjövődék tiszta jövedelme 27,500.000 forintról 32,200.000-re, az ötévi emelkedés tehát 2,500.000 forint, vagyis itt is cirka 10%. Nem akarok az államvasutaknál számokat felhozni, mert ott ismét két faktor játszik szerepet: a hálózat növekedése és a forgalom természetes emelkedése, amelyeket számszerűleg egymástól elválasztani nem lehet, de mindnyájan tudjuk, hogy 1892 óta a hálózat növekedése relative alárendelt szerepet játszott és azon nagy többletekben, amelyeket az államvasutak jövedelme felmutat, elsősorban a forgalomnak természetes fejlődése, természetes emelkedése nyert kifejezést. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Azt hiszem tehát, t. Ház, csakugyan megfoghatóan itt vannak számokban előttünk azon természetes emelkedései az állam főbb jövedelmi ágainak, amelyekre beszédemben hivatkoztam; és azt hiszem, akkor sem jártam messze az igazságtól, midőn azon konklúziót vontam le belőlük, hogy a rendes kiadások emelkedését a bevételek természetes növekedése ellensúlyozta s hogy rendkívüli beruházási célokra ugyanannyi összeg áll ma rendelkezésre, mint állott öt-hat évvel ezelőtt. Ez a tézis, ezt kell bebizonyítanom.

Ezzel szemben csodálkozását fejezi ki gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam és utal engem a zárszámadások nagyon is eltérő évi eredményeire. Én lehetőleg egyszerűsíteni kívánom a vitát (*Halljuk! Halljuk!*) és lehetőleg t. képviselőtársam álláspontjára helyezkedem. Elfogadom tehát alapul először nem az egyszerűen szám szerint mutatkozó zárszámadási eredményt, hanem azon leszámolást, amelyet a számszék teljesít, midőn az illető évnek javára vagy terhére nem számítható rendkívüli tételeket úgy a bevételekből, mint a kiadásokból leüti. Másodszor, dacára annak, hogy a magam részéről is helyesebbnek tartom az előírási eredményt venni alapul, elfogadom a tényleges kezelési eredményt is. Es már most, ha ezen az alapon számítok, kétségtelen, hogy első pillanatra, felületes megtekintésére a dolognak gróf Apponyi Albert állítását, teljesen jogosultnak kell tartani. A zárszámadások szerint főlőleg ugyanis volt 1891-ben 27,600.000 forint, 1892-ben 19,080.000 forint, 1893-ban 55,200.000 forint, 1894-ben 5,700.000 forint hiány; 1895-ben 6,800.000 forint fölösleg; 1896-ban 1,600.000 forint hiány. Úgyde én azt hiszem, hogy ezeket a számokat, ha igazságos alapon akarunk eljárni, bizonyos rektifikációnak kell alávetnünk.

Én csak két nagyon kardinális dologra terjeszkedem ki; a kisebbeket figyelmen kívül hagyom.

Először is, a fizetési határidőknek konverzióval kapcsolatos eltolatása folytán kerek számban mintegy 20 millió forint kamat, mely az 1893. évet terhelte, nem ezen évben, de 1894-ben került kifizetés alá. Másodsor, amint az államháztartás évről-évre fölöslegeket mutatott fel; amint felgyűltek a rendelkezésre álló pénzkészletek, nagyon természetesen felmerült annak lehetősége, sőt, célszerűsége, hogy bizonyos rendkívüli beruházások a pénztári készletek terhére nem a költségvetésben, de időről-időre alkotott törvényekben megszavaztassanak. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Már most, t. Ház, ezek az így megszavazott rendkívüli beruházások kifizették egyik és másik esztendőben; zárszámadásainkban az illető évről pénzügyi eredményét terhelik meg, de ha igazságosan akarunk eljárni az illető év megítélésénél, eliminálnunk kell őket; hisz a cél éppen az volt, hogy a múltban felgyűlt pénztári fölöslegeket fordítsuk e célra. Figyelemmel kell lennünk tehát azon rendkívüli beruházásokra, amelyek évközben a felgyűlt fölöslegek, a felszaporodott pénztári készletek terhére szavaztattak meg, csak azért, mert ily készletek léteztek, mert azokat erre a célra felhasználni célszerűnek mutatkozott. (*Úgy van! Úgy váám! jobbfelől.*) És akkor, t. Ház, azt látjuk, hogy 1891-ben számbavehető összeg ily címen nem szerepelt; 1892-ben kiadatott ily természetű összeg 3 millió forint; 1893-ban 3 millió forint; 1894-ben 12.500.000 forint; 1895-ben 16 millió forint és 1896-ban 14 millió forint. Hozzáteszem, hogy csakis a valódi, közgazdasági szempontból beruházást képező tételeket vettem fel és hogy ezt igazoljam, felemlíthetem, hogy ezen itt felsorolt, összesen nem egészen 50 millió forintból az 1895:VI., az 1895:XV. és az 1896:1. törvény-cikkekben megszavazott összegek összesen 43 millió forintot tesznek ki, mind új vasutak építésére és a vasútnak forgalmi eszközzel való felszerelésére, valamint kisebb összegben vízszabályozási célokra szolgáló kiadások.

Már most, ha ezen korrektúrát megteszem, ha tudnillik az előbb felolvasott számoknál a 20 milliót 1893 és 1894-ben kiegyenlítem, továbbá, ha a pénzügyi eredményhez ezen, a készletek terhére megszavazott összegeket mindenütt hozzáadom: akkor azt találom, hogy valójában 1891-ben 27 millió, 1892-ben 22 millió, 1893-ban 38 millió, 1894-ben 26,700.000 forint, 1895-ben 24,800,000 forint és 1896-ban 20,300.000 forint fölösleg mutatkozik, hozzávéve — amit elfelejtettem megmondani, — hogy ezen 20 milliót beszámítottam és — nézetem szerint helyesen — azon 8 millió forintot is, amivel a terhelő hátralékok a kereskedelemügyi tárcánál ebben az évben csökkentek. Azonban, t. Ház, dacára annak, hogy ez már a mi budgetünk nagy arányaival szemben meglehetősen egyforma állapotra mutat, azt hiszem, hogy ha,

amint én felállítottam a thézist, azt akarjuk nézni, hogy mennyi pénze marad az államnak rendkívüli beruházásokra: akkor a súlypontot a rendes kezelés fölöslegeire kell fordítanunk és ebből a szempontból vizsgálva a helyzetet, azt látjuk, hogy a rendes kezelés fölöslege 1891-ben 52 millió forint, 1892-ben 49 millió forint, 1893-ban 66 millió forint — levonva tudniillik azt a bizonyos kamattételt — 1894-ben 61 millió forint, 1895-ben 50 millió forint, 1896-ban 56 millió forint. Eszerint tehát 1896-ban nagyobb, mint akármelyik megelőző esztendőben, az 1893. és 1894. éveket kivéve. Ha pedig csoportosítani akarjuk ezeket a számokat, hogy mégis bizonyos fejlődést tudjunk belőle konstatálni, úgy az én álláspontomra nézve a legelőnytelenebb csoportosítás, ha az egymást követő két-két esztendőt foglalom össze. És akkor azt látom, hogy a rendes kezelés fölöslege 1891—1892-ben átlag nem egészen 50 millió, 1893—1894-ben átlag 64 millió, 1895—1896-ban átlag 53 millió.

Ezek szerint kétségtelen, hogy így, amint jeleztem is, az 1891-től 1893-ig tartó gyorsabb közgazdasági fejlődés hatása alatt a rendes kezelés fölöslegei 1891-től 1894-ig szaporodást, 1894-től 1896-ig pedig némi visszaesést mutatnak. De szó szerint igazam volt, sőt kevesebbet mondtam a valónál, midőn azt mondtam, hogy annyi pénz áll ma rendkívüli célokra rendelkezésünkre, mint öt-hat évvel ezelőtt, mert míg 1881—1892-ben ezen fölösleg 50 milliót tett ki, addig most. ez több, mint hárommillió forinttal magasabb összegre rúg.

Nem azért hoztam én fel ezeket, hogy rózsás színeket fessek. Már a múltkori beszédemben említettem, hogy a bevételeknek ez a rapid fejlődése nem tarthat örökké és ha elismerem is azt, hogy az állami kiadások fokozása célszerű és szükséges tételekre történt, kevés kivétellel; ha látom is azt, hogy például a földművelés- és közoktatásügyi tárcának nagyfokú többdotációja semmi esetre sem tekinthető kárbavesztett kiadásnak; ha látom is másfelől, hogy az állami tisztviselők fizetésének rendezésére fordított milliók és a megyei dotációk felemelésére fordított, összegek már a küszöbön álló közigazgatási reform szempontjából sem tekinthetők kidobott pénznek, — azért mégis nagyban és egészben igen komoly jelenséget látok abban, hogy évek során át megszoktuk a rendes kiadásoknak egy olyan évi emelését, amelyet megtehettünk baj nélkül a közgazdasági emelkedés ezen szakában, de nagyon félek, hogy most, az 1897. 1898-i tényleges eredmények meg fognak győzni arról, hogy ezen a téren meg kell állni, ha csak nagyobb bajokat nem akarunk felidézni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Utaltam múltkori beszédemben az állami gépezet önsúlyának vagy holsúlyának emelkedésére. Nincs most alkalom és idő e kérdéssel behatóan foglalkozni; nagyon óhajtandó volna, ha egyszer behatóan foglalkoznánk közigazgatási egész rendszerünk ezen bajaival is, mert annyira túlnyomó minálunk pártkülönbség

nélkül a reformot, a haladást, a közigazgatás javítását: a nyilván-
tartásoknak, a sablonszerű kontrollnak, a kimutatásoknak túl len-
gésében látni, *(Igaz, úgy van! Élénk helyeslés.)* olyan ijesz-
tően szaporodik a meddő, bürokratikus munka, *(Úgy van! Úgy
van!)* hogy én nagyon félek tőle, hogy a magyar állam közigazga-
tási apparátusa mindjobban és jobban a számtisztek és díjnokok
tömegében fog érvényesülni, *(Úgy van! Úgy van! Helyeslés.)* és
hogy mind több és több erőt fogunk elvonni ilyen formalisztikus,
ilyen utóvégre is másodrendű feladatok teljesítésével a valódi,
érdemleges munkától. *(Igaz! Úgy van!)*

De másodsor ott áll előttünk két nagy feladat. Az egyik a
közigazgatás reformja, amelynél, azt hiszem, a teljes reform 8—10
millió forint évi rendes kiadási többletet fog előidézni és pedig
igénytelen nézetem szerint azért, mert feltétlenül szükségesnek
tartom, hogy a községi reform összeköttessék a községi terheknek
leszállításával, *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a jobbolda-
lon.)* elsősorban azért, hogy a jegyzői kiadások terheitől legalább
a kisebb községek egészen vagy túlnyomó nagyrészen megszaba-
dítottassanak. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Itt tehát egy súlyos pénzügyi feladattal állunk szemben,
amelyre a rezervál, az anyagi lehetőséget meg kell költségveté-
sünkben tartanunk.

Másodsor t. Ház, ott állunk az adóreform kérdésével szemben.
Azt hiszem, hogy azon megrögzött kalamitásokkal szemben, melyeket
nálunk különösen a kereseti adóknál, de minden adónál, ami a
szemmel nem látható adótárgyat érinti, a túl magas adótételek von-
nak maguk után, egészségesebb új éra csak az adótételek radikális
leszállításával képzelhető. Igen ám, de ha hiszem is azt, hogy ha
kellő módon végrehajtatik a reform, pénzügyi eredménye évek
sora múlva pótolni fogja azt a hiányt, ami kezdetben mutatkozik,
arra készen kell lennünk, hogy a reform első esztendejében tete-
mes bevételi csökkenés, tetemes hiány fog beállhatni. Radikális
adóreformot e nélkül a rizikó nélkül sohasem fogunk keresztül-
vinni. Ebből a szempontból is tehát feltétlenül szükséges, hogy
megmaradjunk azon előirányzati mód mellett, mely a bevételeknek
a tényleg befolyó összegnél lényegesen kisebb előirányzatában
erre a célra egy latens rezervát bocsát rendelkezésünkre. *(Úgy
van! jobbfelől.)*

S csak még egy szót. Az adóreformnál t. képviselőtársaim
ismét és ismét hangsúlyozták, hogy a kisember adóterhén kell
könnyíteni. Teljes mértékben osztom ezt a felfogást, de méltózas-
sék nekem megengedni, ha igazán a kisember, a fertálytelkesnél
kisebb ember adóterhére gondolunk elsősorban, akkor ott nagyon
kis szerepet fog játszani a földadónak még jelentékeny perccel
való leszállítása is. Azokra az egzisztenciákra nézve a házadó

két fontos tételének, a II-od osztályú kereseti adónak és a családtag adójának, a hadmentességi díjnak és az általános jövedelmi pótagónak sokkal nagyobb jelentősége van, mint a földadónak. Különösen ki kell emelnem az általános jövedelmi pótagót, mely a dolog természeténél fogva nem igazságos a kisbirtokossal szemben. Az eladósodott nagybirtokos kimutatja betáblázott adósságát és megmenekszik az általános jövedelmi pótagótól. Melyik parasztember az, aki képes, aki elég törvénytudással, elég intelligenciával rendelkezik kimutatni azt, hogy az ő földecskéjén 160, vagy 200 forint teher van s ennek folytán a jövedelmi pótagót fizetni nem tartozik?

Mondom, a kisember adózási bajainak súlypontja ezeken az adónemenek fekszik és ha mi a. földadó leszállítására akarjuk fordítani nagyrészt azon összegnek, mely az adóreform céljaira rendelkezésünkre áll, akkor méltóztassék nekem megengedni, kikapartatjuk a kisgazdával a gesztenyét a nagybirtokos számára.

T. Ház! Mielőtt befejezném beszédemet, (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) elhagyva most már a pénzügyi tért, egyetlenegy megjegyzésével kell gróf Apponyi Albert t. képviselőtársamnak foglalkoznom. (*Halljuk! Halljuk!*) T. képviselőtársam nem mondhatnám, hogy védelmébe veszi gróf Zichy János t. képviselőtársamat és a néppártot az én támadásaimmal szemben, de mégis bizonyos enyhítő körülményeket keres, — és ezt, higgyék meg nekem a képviselő urak, igaz sajnálattal konstatalom, — olyasmi magyarázatot is ad, mintha talán egy halaványabb, egy talán kevésbé agresszív alakban, de minálunk is a liberalizmusnak a vallás iránt legalább is közönyös, ha nem is vallásellenes irányzata merülne újabb időben fel, amelyet a külföldnek sok részén találunk. Engedjen meg nekem a t. képviselőtársam, ne lépjen erre a sikamlós tέρre. Saját múltjának legszebb tényeivel helyezné ellentétbe magát azzal, hogy ha azt állítja, hogy az egyházpolitikai küzdelemben, ha halaványabb alakban is, de azon formája a liberalizmusnak merült fel, amely a külföldön oly agresszív módon nyilvánul az egyházzal szemben. Ezt mondotta t. képviselőtársam beszédében.

Mondom és ismétlem, hogy t. képviselőtársam még akkor is, midőn elválasztotta magát az egyházpolitikai reformtól, még akkor is, midőn fenntartotta magának a szabad kezét a házasság kötelező formájának elfogadása, vagy elvetése iránt, még akkor is tekintélyének egész súlyát latba vetette, hogy tiltakozzék azon felfogás ellen, mintha ebben az egyháznak bárminő jogosult sérelme lehetne. És azt hiszem, hogy itt ismét arra a tέρre kerülünk, amelyen decemberben állottunk s amelyről t. képviselőtársam azt mondotta, hogy nagy országos érdekeknél hajlandó félretenni minden párttaktikai szempontot. Mert ha nem is látok közvetlen politikai veszedelmet abban, ha sikerül azt a felfogást elterjeszteni ebben az országban, mintha itt csakugyan a liberalizmus és az igazi

vallásosság között ellentét, vagy csak elhidegülés is állott volna be, azt hiszem, ezzel közvetlen politikai veszedelmet felidézni nem fognak, de megmértelyezik a jövő nemzedékek szellemi és erkölcsi gondolkodását, veszélyeztetik azok lelki egyensúlyát, belső békéjét. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon.)* És nincs erre indok, nincs erre szükség. Meg vagyok róla győződve, hogy amint a felületes műveltség elvezet a vallástól, úgy az igazi, a mély gondolkodás visszavezet a valláshoz. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)* Mert bármily téren, az exakt tudományok terén is, a gondolkodó elme mihamar eljut az emberi ész határához, eljut ama problémákhoz, amelyeket boncoló ésszel s a dialektika módszerével megérteni, felfogni nem lehet és ha akkor a teljes székszis sivárságában elmerülni nem akar, kell, hogy visszatérjen a vallásos érzéshez, az Istenben való megnyugvás sziklaszilárd talajához; *(Zajos helyeslés és tetszés a jobboldalon.)* s azt hiszem, hogy amiként a félműveltség, úgy a politikában is csak felületes radikális teóriák fordulhatnak a vallás ellen, az igazi, a nemes értelemben vett liberalizmus mindig hü szövetségese, édes testvére lesz az igazi vallásosságnak, a tiszta istenfélelemnek. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

Abban, hogy Magyarországon eddig így volt, nagy áldás rejlik erre az országra nézve s én nem hiszem, hogy ebben a kérdésben ne gondolkoznánk és ne éreznénk együtt és egyformán gróf Apponyi Albert t. képviselőtársammal, hiszen ő fényes példa rá, hogy a magyar római katolikus egyháznak lehetnek kiváló tagjai, buzgó vallásosságú férfiak — ezt minden gúny nélkül mondom, mert magamat is buzgó vallásosságú embernek tartom — buzgó vallásosságú férfiak, akik büszkeségei egyházuknak, de ott, ahol nemzeti ügyről van szó, emancipálni tudják magukat a jogosulatlan egyházi befolyás alól. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)* Mert gróf Apponyi Albert egész politikai, de különösen egész egyházpolitikai magatartása is — noha nem követett bennünket odáig, ameddig mi mentünk, — fényes példája annak, hogy politikai magatartását egyházi hatósága által magának előírni nem engedte. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ha most mi, kik így gondolkozunk és így érzünk, látjuk azt, hogy egy, ma még kicsiny, de elszánt csoport, mindig merészebben — engedjék meg nekem a szót, — mindig cinikusabban akarja az ellentétet és a harcot az egyház és a fölvilágosodás között, az egyház és a magyar nemzeti haladás ügye között felidézni, *(Hosszantartó, élénk helyeslés a jobboldalon.)* akkor igazat fog nekem gróf Apponyi Albert t. képviselő úr adni, ha azt mondom, hogy Magyarországon a katolicizmusnak egyetlen egy ellensége van, és ez a néppárt. *(Hosszantartó helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalán.)*

Kubinyi Géza: Igaz! Úgy van! Az teszi gyűlöltté! *(Zaj.)*

Gróf Tisza István: Forduljon ez ellen az ellenség ellen mindenki, aki a magyar nemzet és a vallásosság ügyét ebben az

országban szíven viseli. (Hosszantartó, mey-megújuló éljenzés, taps a jobboldalon. Szónokot számosan üdvözlük.)

68. 1898 május 20. országos ülés. — A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló XVI. k., 206. 1.)

A szövetkezeti ügy hazánkban először az 1875. évi kereskedelmi törvény keretében nyert általános szabályozást. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy ez a törvény nem mozdítja elő az alsóbb néposztályok gazdasági helyzetét, nem részesíti kellő támogatásban azon kisebb existenciákat, amelyeknek fenntartása és megerősödése elsőrendű állami és társadalmi érdek. A törvény idevágó rendelkezéseinek hiányai már rég megérlelték azt az eszmét, hogy itt minél előbb a reform terére kell lépni. Gazdasági és ipari körökben, a sajtóban és a képviselőházban mind sürűbben adtak kifejezést azon meggyőződésnek, hogy csakis a szövetkezeti ügynek helyesebb alapokra fektetése által lehet a kisiparost és kisbirtokost a végromlásból megmenteni.

A kormány végre alapos előkészítés után a sürgetett reform megvalósításának terére lépett a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvényjavaslattal, melynek általános vitája 1898 május 9-én kezdődött, amikor Neumann Ármin előadó jeles bevezető beszédében nagy elismeréssel emlékezett meg gróf Károlyi Sándor úttörő érdemeiről, apostoli buzgóságról a szövetkezeti ügy társadalmi propagálása körül.

Gróf Tisza István, ki az országgyűlési tárgyalások folyamán a hitelszövetkezetek ügyében már előzetesen ismételt (1, 55, 56) nyilatkozott, a törvényjavaslat általános vitájában nem vett részt, ellenben háromszor is felszólalt a részletes tárgyalás alkalmával.¹

A május 20-iki ülésen a 41. §-nál kér szót.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! A törvényjavaslat a szövetkezeti ügyben — igen helyesen — kizárja la nyereszkeskedést az egész vonalon és nem enged meg a szövetkezet tagjainak nagyobb anyagi hasznot, mint 5%-át. az általuk jegyzett üzletrészeknek. Teszi ezt — igen helyesen — azon indokból, hogy lehetőleg erőt gyűjthessenek a szövetkezetek, hogy azon többlet-haszon, amely eléretnék, ne osztassák fel a tagok közt, de a szövetkezeti ügy erősítésének, fejlesztésének céljaira vissza tartassák. Önként következik ebből, hogy mindenütt, ahol jól szervezett, jól vezetett szövetkezetek fognak fel állíttatni, reményesgünk lehet, rá, miszerint idők folyamán aránylag jelentékeny összeget képviselő tartalékalapok fognak létesülni. Azonban, t. Ház, igénytelen nézetem szerint itt azután a 41. §. egy bizonyos veszélyt rejt magában, mert éppen ezen virágzó szövetkezeteknél, éppen ott, (ahol a törvény által kitűzött cél eléretett, igen nagy kísértésnek lesznek kitéve a szövetkezet azon tagjai, kik nem az erőgyűjtés lassú és nehéz munkájában vettek részt,

¹ Nem akarom említés nélkül hagyni, hogy a május 21-iki ülésen (69) a függetlenségi Balta Ödön Tiszáról tévesen, mint a pénzügyi bizottság tagjáról tesz említést, mert azt hiszi, hogy mint pénzügyi tekintélynek. „e tagságra meg van a teljes kvalifikációja“.

hanem a későbbi, boldogabb korban lettek a szövetkezet tagjai. Ezeknek nyújt a törvény igen egyszerű módot arra, hogy jelentékeny hasznot és jelentékeny nyereséget realizáljanak. Tehetik ezt a szövetkezet felszámolása által, mert mindaddig, míg az a virágzó szövetkezet fennáll, többet nem kaphatnak 5%-nál, ellenben a felszámolás alkalmával a törvényjavaslat 41. §-a értelmében 90%-át a felgyűlt alaptőkének maguk közt kioszthatják és igen könnyen előfordulhat az az eset, hogy ennek a kísértésnek ellenállni képesek nem lesznek, megalakul egy többség a szövetkezetben, amely felszámolja azt tisztán azért, hogy a tartalékalapra ráehessék a tagok a kezüket, azt kioszthassák maguk közt és esetleg a szövetkezetét, újra megalakíthassák.

Úgy hiszem, t. Ház, hogy ez ellenkezik azzal a céllal, melyet, a törvény kitűzött s amely pártkülönbség nélkül az egész Házat vezette e törvényjavaslat tárgyalása alkalmával. Ennélfogva, megvallom, legjobban szerettem volna és legjobban szeretném, ha egyenesen az mondatnék ki egész radikálisan, hogy a felszámolás alkalmával fenmaradt felesleg a maga egészében valamely közcélra legyen fordítható. Miután azonban ezzel szemben bizonyos aggályok merültek fel, melyeket részemről lehetőleg figyelembe venni és respektálni óhajtanék, ni ódasi tványom mindössze oda terjed ki, hogy a 41. §-ba 10% helyett 50% tétessék, vagyis felszámolás esetén legalább a tartalék fele fordíttassék például a szegényalapra. Ajánlom ezt a módosítást elfogadásra.

Erdély Sándor igazságügyminiszter a maga részéről is kéri gróf Tisza István módosítványának elfogadását. A Ház ily értelemben határozott.

69. 1898 május 21-iki országos ülés. — A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása. (Napló, XVI. k., '220—221. és 233—234. 1.)

A részletes tárgyalás további folyamán a május 21-iki ülésen arát Tisza István még kétszer szólalt fel.

Elsőben módosítványt terjeszt elő az 55. §. első bekezdésének második n mulatóhoz és második bekezdéséhez.

Gr. Tisza István: A szakasznak két különböző rendelkezésére nézve van szerencsém módosítást előterjeszteni. Az első bekezdés végén az mondatik, hogy a maradék, tudniillik a jövedelmi felesleg, egyenlő részben a tartalékalap és a külön biztosítéki alap között osztandó meg. Én azt az intenciót tökéletesen helyeslem és magamévá teszem, hogy ezen felesleggel egyéb ne történhesék, mint hogy vagy a tartalékalaphoz, vagy külön biztosítéki alaphoz csatoltassék. de úgy gondolom, felesleges volna előre megállapítani azt az arányt, amelyben a két különböző cél között felosztassák. Bízunk azt a közgyűlésre, hogy a viszonyok, ai gyakorlati igények szerint eszközölje a felosztást (*Helyeslés a jobb-oldalon.*) Első módosításom szerint tehát ezen mondat a követ-

kező szövegezésben volna, elfogadandó: „A maradék a tartalék-alap és külön biztosítéki alap közt. a közgyűlés által megállapítandó arányban osztandó meg.“

Másodszor, t. képviselőház, az 55. §. második bekezdése szerint az üzletrészek visszafizetésének módozatait az alapszabályok határozzák meg. Én hallottam azt az eszmét felmerülni, hogy az alapítói üzletrészeknek olyan szervezete kontempláltassék, amelynél fogva az az intézmény fejlődése után szukcesszíve quasi kisorsolás által visszafizetessék. Nem tartanám célszerűnek és szükségesnek, hogy ez az eszme, nemcsak hogy a törvénybe beiktattassék. de hogy quasi nyitva hagyjuk a kaput ez eszme megvalósítási előtt, még pedig egyszerűen azért nem, mert én úgy gondolom, hogyha ezen intézménynek a jövőjét valóban erős alapra akarjuk fektetni, akkor a. tőkegyűjtés momentumát kell minden téren, az egész vonalon megragadni és nem használni fel a felgyűlő rezervákat arra. hogy olyan tagoknak is visszafizessük alapítványaik, lakik esetleg nagyon szívesen behagyják a jövőre is. Én tehát azt gondolom, hogy éppen úgy, mint a rendes tagoknál, az alapító tagoknál is csak a kilépni akaró, vagy kizárt tag alapítványának visszafizetéséről kellene beszélni. Másrészt azonban, t. Ház, azt hiszem, szükséges latitude-t adni az alapszabályoknak abban az irányban, hogy a kilépni akaró alapító tag alapítványának visszafizetését csak bizonyos körülmények között legyen kénytelen a szövetkezet teljesíteni. mert ismét nem szeretném a központi hitelszövetkezetet annak kitenni, hogy esetleg bármily ok miatt a belépett alapító tagok egy része mindjárt eleinte felmondja alapítványát és jelentékenyen meggyöngítse azt a tőkét, ami a szövetkezetek rendelkezésére áll.

Azt. hiszem, t. Ház, hogy e különböző szempontokat kiegyenlíthetjük azon szöveggel, melyet felolvasni bátorodom. (*Hulljuk! Halljuk! Olvasna*): „A kilépő vagy kizárt tag üzletrésze visszafizetésének idejét és módozatait az alapszabályok állapítják meg.“ (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ebben tehát először benne van, hogy csak kilépő vagy kizárt tag alapítványának visszafizetéséről lehet szó, de másodszor benne van az is, hogy a visszafizetés idejét az alapszabályok meghatározhatják, vagyis kimondhatják azt. hogy alapítói üzletrészek visszafizetésére csak akkor kerülhet a sor. ha a tartalék okbizonyos fokig felnöttek, vagy (egyáltalában a szövetkezet oly anyagi helyzetben van, hogy ezen visszafizetést a maga rendeltetésének kockáztatása nélkül eszközölheti.

Bátor vagyok mindkét indítványomat a t. Háznak elfogadásra ajánlani. (*Helyeslés.*)

A Ház mindkét módosítást elfogadta. A 70. §-nál Komjáthy Béla indítványozza, hogy a. javaslat 70. és 71. §-a együtt tárgyalassék. Majd

módosítást nyújt be oly célból, hogy ez a két szakasz vonassák egy szakaszba össze és hogy a 71. j. a bizottsági szövegezés helyett az eredeti szöveggel fogadtassák el.

Gróf Tisza István kérésére az elnök mindenekelőtt határozatot provokál abban a kérdésben, vajjon együtt tárgyalassék-e a két szakaszt.

A Ház Komjáthy Béla ebbeli indítványát nem fogadta el.

Gr. Tisza István: T. képviselőházi Nem terjeszkedek ki arra a kedélyes incidensre, hogy t. képviselőtársam itt a 71. §-nál teendő módosítást igen ügyesen és élelmesen elkaparítja magának. Az utóvégre tökéletesen közönyös, hogy a módosítás honnan tétetik, a fődolog, hogy az megfeleljen a célnak. Hanem engedje meg nekem, hogy lehető röviden egy pár szóval megjegyzést tegyek azokra, amiket t. barátom a. 30,000.000 tőkével kapcsolatban a kibocsátandó kötvényekre nézve mondani méltóztatott. Teszem ezt azért, mert nézetem szerint korántsem közönyös az, hogy már most, midőn hozzáfogunk a közeljövőben a szövetkezetek megalakításához, lehetőleg tiszta képben álljon előttünk a helyzet pénzügyi része, hogy az túlfokozott reményeket ne ébresszen fel, ami azután csak keserű csalódásban és magának az intézménynek diszkreditálásában. végződhetnék, és másrésről iparkodjunk már most szemünk elé tűzni azt a távoli leélt, amelyet, kitartó munkával hosszabb idő alatt kell elérnünk, hogy ezen ügyet valóban olyan magas fokra fejleszthessük, amelyre én azt tökéletesen képesnek tartom.

T. barátom egy 30 millió forintnyi idegen forrásból beszerzendő pénzszükségletet hoz fel, amelyre nézve felállítja a tételt, hogy abból 15 millió forint a. (kötvények kibocsátásából áll elő és azt mondta, hogy ez megvan és azután felállít egy 15 millió forintnyi, részvényekből beszerzendő összeget, amelyet maga is bizonytalannak mond.

Az elsőre nézve a javaslat kétségtelenül mutatja a külön biztosítéki alap kiszabása által, hogy elsősorban a 30 millió korona emissziójára gondol; hogy azonban ez a pénz megvan-e. vagy sem, hogy kevesebb, vagy több lesz-e, azt én kiszámíthatatlannak tartom és az tisztán a (pénzpiac felvételi képességétől függ, amit sem a pénzügyminiszter, sem más ember meg nem mondhat.

Ami pedig a reeszkomptot illeti, én abban a meggyőződésben vagyok, hogyha a központi szövetkezet igazgatósága megkísérlem! a 15 millió forintot ilyen parasztváltók reeszkomptálása útján megszerezni, úgy azonnal el kellene csapni az igazgatóságot, mert nem érdemelné meg, hogy csak 24 óráig is helyén maradjon. Ennélfogva nagyon kérem, hogy a másik 15 millió forintot egészben, vagy kilencetized részében húzza le az összegből.

Komjáthy Béla: Én is azt mondtam.

Gr. Tisza István: Ami már most az emissziót illeti, mellesleg megjegyzem, én a súlypontot nem annyira a kamatláb olcsó voltára helyezném, mint arra, hogy lehetőleg a pari értéken vagy a pari értéknek egy traktával csekélyebb áran értékesítsék, mert nagy mértékben túlságosnak tartom azt a pari számítást. Arról meg vagyok győződve, hogy a kisbirtokosok hitelviszonyaihoz képest itt eredményt elérni, sikerrel működni csak abban az esetben lehet, ha ezen emisszió által oly összeget szerzünk be, amelyet az illető kötvényeknek majdnem pari értéken adhatunk ki. Az nem bír jelentőséggel, ha a kamat 4½% avagy 5% lesz is. Mert valószínűleg az államhitel és ezen papírok kamatlába nem lesz egyforma. Mindenütt a világon egészen más kamatlábal operál az államhitel és egészen más kamatlábat tart jogosultnak a magánhitel.

En tehát odakonkludálok, hogy igenis ezen emisszió által remélem, hogy néhány millió forintnyi pénzkészlet fog mindjárt kezdetben a szövetkezetek rendelkezésére állni és remélem azt is, hogy idővel, amint fejlődnek a szövetkezetek, a bizalomnak a szövetkezetek iránt való fokozatos emelkedésével ezen összegnek nagysága is fokozatosan emelkedni fog.

Azonban ha ez az összeg nem is nagy magábanvéve, mégsem szabad kicsinyeini azt a körülményt, ha a szövetkezet már a megindulás pillanatában a milliók tekintélyes számával rendelkezik. Azért én a kötvények kibocsátására vonatkozó egész fejezetet a teendő módosításokkal együtt a magamévá teszem, de nagyon tévesnek tartanám azt hinni, vagy hinni engedni a hitelt kereső közönség körében, hogy már imost megnyílt a bőség szaruja, hogy már most lesz annyi pénz, amennyi szükséges. Hiszem, hogy a hitelszövetkezetek idővel nagy eredményt fognak felmutatni; de csak idővel, ha már most arra irányozzuk egész akciónkat, hogy nagyobb eredmények elérése csak a takarékoság és tőkegyűjtés rögzös útján lehetséges. *(Helyeslés a jobb-oldalon.)* Nem kicsinylem a pillanatnyilag elérhető eredményt. Mert hiszen nemcsak az a milliónyi hitel fog szerepet játszani, melyet a központ már kezdetben rendelkezésre bocsáthat. Az az új pénz, mely a vidéknek legdrágább kölcsönökhöz szokott körébe fog befolyani, versenyt fog csinálni azoknak, akik ma e körök hiteligenyét kielégítik s e verseny kényszeríteni fogja a vidéki takarékpénztárakat is, hogy lejobb szállítsák a kamatlábuikat. Tehát nemcsak az a pénz lesz olcsóbb, melyet a hitelszövetkezet ad, hanem az olcsóbbá fog tenni más pénzt is.

Bocsánatot kérek, hogy az előrehaladott időben a t. Ház figyelmét még igénybe veszem, de úgy gondolom, hogy mindnyájunkat az ügy iránti legtisztább szeretet vezet s azt hiszem, csak úgy érhetünk célt, ha iparkodunk annyi pénzt rendelkezésére bocsátani a szövetkezeteknek, amennyit csak lehet, de nem

ébresztjük azt az illúziót, hogy már most minden igényt ki lehet, elégíteni. Ellenkezőleg, csak sok százezer ember félretett garasai fogják ezt elérhetni, ha azok jelentékeny tőkévé nővik ki magukat. Ezt az utat kell — nézetem szerint, — (követnie úgy a kormánynak, mint a társadalomnak. A szakaszt különben elfogadom. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*)

A Ház a 70. §-t változatlanul elfogadta.

A 71. §-nál Pap Géza lényegileg megismétli Komjáthy Béla niódosítványát. A Ház a bizottsági szöveggel szemben az eredeti kormánysszöveget fogadta el.

A törvényjavaslat, mint az 1898. évi XXIII. te. került a Törvény-tárba.

70. 1898 október 22-iki országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása. — Házsabályokra való hivatkozás. (Napló XVII. k. 258. 1.) Az „ischli klauzula“. A nagy obstrukció kezdete.

Ismerjük már (64) az Ausztriával való gazdasági kiegyezésnek az 1897. évi utolsó negyedében beállott válságát és azokat az előzményeket, amelyek a vám- és bankügynek, valamint az ezekkel összefüggő némely kérdésnek ideiglenes szabályozásáról szóló 1898:1. te. megalkotására vezettek. Ez a törvény tudvalevőleg az idevágó kiegyezési ügyek tekintetében fennálló állapotot az 1867: XII. te. 68. §-ában biztosított egyoldalú rendelkezési jog alapján és a viszonyosság feltétele mellett íz 1898. év tartamára ideiglenesen fenntartja. Egyben 3. §-ában utasítja a kormányt, hogy arra az esetre, ha a kiegyezési javaslatok legkésőbb 1898 május 1-ig a monarchia két állama országgyűlései elé nem terjesztethetnének: „a jegybankügynek, nemkülönb a jelen törvény 1. (-óban ideiglenesen szabályozott többi kérdéseknek, ez utóbbiakra nézve az 1867. évi XII. te. 68. §-ában az országnak fenntartott önálló törvényes intézkedési joga alapján leendő állandó szabályozása iránt javaslatokat terjesszen elő, még pedig oly időben, hogy ez a szabályozás még 1898. évi december 31-ike előtt törvényerőre emelhető legyen.“

Ennek az utasításnak megfelelően, a magyar kormány — az osztrák-kormánnyal létesült megállapodás alapján — 1898 április 20-án a vám- és kereskedelmi szövetség megújításáról szóló törvényjavaslatot a többi kiegyezési javaslattal együtt (írom. 388. és köv. sz.) alkotmányos tárgyalás végett az országgyűlés képviselőháza elé terjesztette. (Ugyanígy járt el az osztrák kormány is.) Míután azonban az osztrák parlamenti obstrukció miatt nem lehetett remélni ezeknek a javaslatoknak az 1898. év végéig való elintézését és törvényerőre emelkedését, a két kormány ugyanezen év augusztus havában (nem ugyan Ischlben, Ő Felsége szokott nyári tartózkodási helyén, mint akkoriban általában hitték, hanem) Becsben bizonyos n agy fontosságit megállapodásokat létesített, amelyeket tehát helyesen „augusztusi megállapodások“ névvel jelölhetünk.¹ Ezek szerint oly célból,

¹ A helytelenül u. n. „ischli klauzula“-ról és a bécsi „augusztusi megállapodások“ tartalmáról részletesen nyilatkozott később, 1899 március 14-iki képviselőházi beszédében (Napló XXI. k. 42—44. 1.) Lukács László pénzügyminiszter, az augusztusi bécsi tárgyalások egyik magyar résztvevője. Leg-

hogy a magyar és az osztrák kormány között hosszú küzdelem után létrejött kiegyezési mű az osztrák képviselőház állandó munkaképtelensége miatt kárba ne vesszen, hanem ennek materiális része életbe lépjen: a magyar kormány az országgyűléshez törvényjavaslatot nyújtott volna be, melynek bevezetése megállapítja, hogy miután az 1867: XII. te. 61. §-ában előírt módon vám- és kereskedelmi szövetség nem jöhetett létre, ugyanazon törvénycikk 68. §-a alapján bizonyos rendelkezések tétetnek. E bevezetés után következett a törvényjavaslat tartalma, mely nem volt egyéb, mint ugyanazon dolgoknak, melyek a 1898: I. törvénycikkben is egyoldalú intézkedéssel tartattak fel 1903 végéig, vagyis azon időig való fenntartása, míg az idegen államokkal kötött kereskedelmi szerződések lejárnak; fenntartása egyoldalúlag Magyarország részéről a reciprocitás feltétele mellett és figyelmen kívül arra, hogy Ausztria a megfelelő rendelkezéseket mily módon fogja megtenni. A törvényjavaslatba fel volt véve még egy igen fontos rendelkezés, mely az országnak egy régi égető sérelmét volt hivatva orvosolni, ez vonatkozott — az új vámszövetségi javaslatnak megfelelően — a fogyasztási adóvisszatérítések és a kiviteli jutalmak helyes és igazságos felosztására. Végül az osztrák parlamenti helyzet nyomása alatt a törvényjavaslat még egy rendelkezést tartalmazott, mely közjogi szempontból a legfontosabb. Azt t. i., hogy amennyiben 1903 végéig az 1867: XII. te. 61. §-ában megszabott parlamenti megegyezéssel a vámszövetség a két állam között nem jöhetne létre: „addig is, míg a magyar törvényhozás másképpen nem rendelkezik, ideiglenes kiegészítő eszköz gyanánt az itt elősorolt stipulációk maradnak érvényben“. Tehát érvényben marad a gazdasági státuskvó, a vámközösség állapota mindaddig, míg a magyar törvényhozás másképpen nem intézkedik. (A törvényjavaslatnak ezt a záró rendelkezését értették a közéletben az „ischü klauzula“ neve alatt.)

A budapesti és bécsi lapok 1898 augusztus 31-iki számában a két kormány között augusztus folyamán (Becsben, Lseidben, Budapesten, majd augusztus utolsó napjaiban ismét Bécsben) a kiegyezés létrehozása céljából folyt tárgyalásokról Bécs augusztus 30. kelettel egy magyar és egy osztrák félhivatalos közlemény jelent meg. Ezek természetesen semmit sem árulnak el a bécsi „augusztusi megállapodások“ érdeméből és legfontosabb részükben csak annyit mondanak, hogy „arra az esetre, ha a kiegyezés idejekorán való parlamentáris elintézése Ausztriában nehézségekbe ütköznék, a magyar kormány (a Magyar Távirati Iroda jelentése szerint) már előzetesen megállapodott azokra az elvekre nézve, amelyek szerint eljárni kíván“. „A kormányok — teszi hozzá az osztrák félhivatalos jelentés — minden eshetőségre elkészültek“.

Szept. 5-én (a jón. 28-án kir. leirattal elnapolt képviselőház összeállításának első napján) a szabadelvű párt értekezletet tartott, amelyen Bánffy miniszterelnök a Ház munkaprogramja kapcsán a sajtó által — nézete szerint — jogosulatlanul ú. n. kiegyezési válságról nyilatkozott.*

újabban pedig osztrák részről A. Spitzmüller volt kereskedelmi és pénzügyminiszter *Dér letzte öatt.-ung. Ausgleich* (1999) c. visszaemlékezésében érinti ezt a tárgyat. (L. még idevonatkozólag Apponyi Emlékiratainak I. k. 244. 1. is G. Kolmer, *Parlament und Verfassung* el művének VII. k., 1911. 107. s. k. I.)

* L. a „Nemzet“ 1898. szept. 6. számának tudósítását a szabaddvűpárt szept. 5. értekezletéről.

Volt idő — úgymond — midőn az a veszély fenyegetett, hogy az osztrák parlamenti viszonyok esetleg lehetetlenné teszik, hogy az április 20-án mindkét parlamentben benyújtott kiegyezési javaslatok az osztrák birodalmi tanácsban tárgyalhatók nem lesznek. E tekintetben legalább egyelőre aggályra nincs ok. A birodalmi tanács egybehivatott s ezzel helyre van állítva a javaslatok tárgyalásának, lehetősége. A magyar kormány reméli, hogy az osztrák parlament nem fog munkaképtelennek bizonyulni. Ám tegyük fel, hogy ez a remény nem valósul meg. Ez esetben az 1867. évi XII. te. 68. Hibán és az 1898. évi 1. te. 3. Hibán le vannak fektetve azok az elvek, meg van jelölve azon irány, amelyet az önálló rendelkezésben követnünk kell, amiből azonban nem következük oly különválás, amelyet sem politikai, sem gazdasági érdekeink nem tanácsolnak. A részletekre nézve most még természetesen nem nyilatkozhatik. Aliban a reményben van, hogy parlamenti úton rendezhetjük viszonyainkat. Biztosíthat azonban mindenkit arról, hogy a kormány meglepetéseknek nem lesz kitéve s hogy az ország gazdasági érdekeinek teljes biztosítása mellett a törvények által megszabott útról nem fog letérni. Annak idején, módjában lesz a kormánynak e tekintetben is tüzetesen nyilatkozni.

A kormány elnök tehát a szabadelvű párttal való legelső érintkezését felhasználta Magyarország önrendelkezési joga tekintetében fennforgóit-különböző félreértések tisztázására. Önrendelkezési jogunk gyakorlatbavétele esetére is a vámközösségi állapotok fenntartását jelölte ki programmjául.

A vázolt előzmények után a Házban kezdettől fogva puszkaporos a levegő. Szept. 6-tól az ellenzék még a. javaslatba hozott napirendekhez sem hajlandó hozzájárulni. Részletes felvilágosítást kér a két kormány közötti nyári kiegyezési tárgyalások eredményéről és folyton azzal u kérdéssel zaklatja a kormányt, hogy mi a szándéka azon esetre, ha az újból egybehívott osztrák parlament ismét munkaképtelennek bizonyulna és így idejekorán nem sikerülne a kiegyezési javaslatokat parlamentáris módon elintézni? A kormány azzal válaszol, hogy miután az osztrák képviselőház okt. 6-án a kiegyezési javaslatokat az első olvasás befejezése után előzetes bizottsági tárgyalásra utasította, egyelőre még nem érkezett el az ideje annak, hogy a kormány az 1898:1. t.-c. 3. §-a értelmében az ott felsorolt ügyeknek egyoldalú és állandó szabályozása iránt javaslatokat terjesszen elő. Ha azonban Ausztriában esetleg a kiegyezési javaslatoknak érdemleges tárgyalása nem lesz lehetséges, a kormány kötelességének fogja tartani, hogy az 1867:XII. t.-e. 68. Hibán és az 1898:I. t.-e. 3. Hibán előírt rendelkezéseknek megfelelően mentül előbb a szűkséges intézkedéseket megtegye.

De a türelmetlen ellenzék nem bízik sem az osztrák képviselőház munkaképességében, sem- a kormány nyilatkozataiban. Okt. 6-án a függetlenségi párt hivatalosan is kimondta az általános, minden javaslatra kiterjedő obstrukciót mindaddig, míg ia kormány nem nyilatkozik részletesen terveiről a kiegyezés kérdésében. A függetlenségi párt kezdette obstrukcióhoz (melynek rendezésében Polónyi Géának oroszánrésze volt) eleinte burkoltan, később nyíltan a nemzeti párt is csatlakozott. (Hall) zog sic ihn, halb sank er hin“, mondja Goethe Fischer-ében.) Az akkori helyzet elmérgesedésében kétségtelenül igen nagy része volt az „ischli klauzuláról“ szóló, illetékes helyről meg nem cáfolt hírnek, mely klauzulában az ellenzék nemzeti önállóságunk egyik biztosítékának meg-

csorbitását látta, mint tíz évvel előbb az 1889. véderő javaslat híres 14. §-ában. Annyi bizonyos, hogy az ellenzék az „ischli klauzula“ okozta hangulatot igyekezett felhasználni a választási visszaélései (52) és egyéb állítólagos bűnei miatt gyűlölt Bánffy megbuktatására. Az obstrukciós terv tüzet bizonyára szította a romboló hatású osztrák obstrukció példája is, valamint az 1897 nyarán lefolyt „próba-obstrukció“ (60—62) sikere is. Persze az akkori és az 1898. obstrukció között az volt a nagy különbség, hogy míg az előbbi csak egy (illetve két) meghatározott törvényjavaslat ellen irányuló „beszédés obstrukció“ volt, addig az utóbbi minden javaslatra kiterjedő, a Ház egész munkarendjét megakasztó, általános és túlnyomóan „technikai obstrukció“ volt. Ez annál könnyebben volt heteken és hónapokon át folytatható, mert hiszen az akkori házszabályok mellett hús ember névszerinti szavazásokkal és zárt ülésekkel teljesen megbéníthatta a parlament munkásságát.

Okt. 15-én egy kivételével beterjesztettek az összes kiegészítési törvényjavaslatokra vonatkozó bizottsági jelentések (Irom. 488—499. sz. a.). A Ház elhatározza ezeknek az osztályok mellőzésével annak idején napirendre tűzését. Ezt megelőzőleg ugyanezen ülésen benyújtott a pénzügyi bizottság jelentése az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat tárgyában. De az ellenzék nem hajlandó az indemnitási javaslatnak napirendretűzéséhez sem hozzájárulni, míg a kormány a kiegészítés kérdésében részletes felvilágosítást nem nyújt és míg Bánffy le nem mond. A nemzeti párti Gulner Gyula már okt. 17-én hangoztatja, hogy „közeledik a leszámolás órája“.

Apponyi maga, a pártvezér, mint Emlékirataiban (I. k. 245—246.) mondja, „a leghatározottabban ellenezte“ az obstrukciót. És Kossuth Ferenc is körülbelül épp úgy gondolkodott az obstrukcióról, mint ő. De a két párt tagjai — vezérek minden hazafias aggodalma ellenére — legnagyobbreszt, lelkesedéssel folytatták azt. Apponyit pláne ebben a kérdésben saját pártja cserben hagyta, mert a nov. végén vagy dec. elején tartott pártértekezleten az obstrukciót kimondó határozatot a/z összes szavazatokkal az övé ellen hozták meg.

Ilyen előzmények után, az obstrukciós hadjárat kellős közepén, következik el az okt. 22. ülés, melynek napirendje még mindig: az indemnitási törvényjavaslat napirendretűzése felett okt. 15., illetve 18. óra folyamatban levő vita folytatása volt.

A dolog t. i. úgy állj, hogy okt. 18-án végre elfogadta a Ház a pénzügyi bizottság előadójának okt. 15-én tett azon indítványát, hogy az indemnitásra vonatkozó bizottsági jelentés az osztályok mellőzésével tüzesség napirendre és ugyanakkor indítványozta az elnök ennek a jelentésnek az okt. 22. ülés napirendjére tűzését. Ezen elnöki indítvány felett megindult vita során, okt. 22-én, Gajéry Géza a parlament tekintélye érdekében módosítványt nyújt be, mely szerint a jelentés csak a folyamatban levő napirendi vita befejezését követő legközelebbi kedden, vagyis okt. 25-én vétessék tárgyalás alá. Horánszky Nándor viszont indítványozza, hogy Gajéry Géza módosítványa nyomassák ki, osztassák szét és annak tárgyalása a jövő hétfői, okt. 24. ülés napirendjére tűzessék. Erre a ki nyomás és szétosztás kérdésében 26 képviselő névszerinti szavazást kivan, ezenkívül több mint 20 képviselő kívánja ezen szavazásnak hétfőre halasztását. Ennélfogva elnök a névszerinti szavazást elrendeli és kimondja, hogy a szavazás hétfőre halasztatik.

Mindennek tetejébe Gulner Gyula indítványozza, hogy a napirendi vita folytatása a hétfői ülésen megejtendő szavazás megtörténtéig elhalasztandó. Éhez az indítványhoz szólásra senki sem jelentkezvén, elnök enunciiálja, hogy ebben a kérdésben a névszerinti szavazás elhalasztatik a hétfőn tartandó ülésre.

Gr. Tisza István a házszabályokhoz kér szót.

Gr. Tisza István: T. Ház! Megvallom, azt hittem, hogy mielőtt a kérdés feltétek, *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Mihez beszélj Felkiáltások jobb felől: A házszabályokhoz!)* módjában lesz a Háznak a legutoljára beadott indítványhoz is hozzászólani. Gondolom, most már e jogtól, talán figyelmetlenségem következtében elestem, amennyiben az elnök úr a kérdést feltette és a szavazás elhalasztását is kimondta. De méltóztassék mégis megengedni, hogy egyszerűen konstataljam... *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Miért? Nagy zaj.)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: Megmondtam ismételen, hogy a házszabályokhoz kívánok szólani. Három szóban el fogom mondani, tisztán a házszabályok keretén belül maradvá, amit mondani akarok. Egyszerűen konstatalni akarom, hogy a mai ülés napirendje meg volt állapítva. A Ház kimondta volt, hogy a mai ülésen tárgyalja az elnöki előterjesztést, természetesen a Iláz tanácskozásaira megállapított idő keretén belül. Ma hűsz vagy valamivel több tagja a Háznak indítványozta, hogy a Ház e korábbi határozatát megváltoztatva, ne folytassa a már egyszer mára megállapított napirend fölötti tanácskozást. Ez indítványhoz hozzácsatolván a szavazás elhalasztásának indítványát, ez arra az eredményre vezetett, hogy mint az elnöki enunciacióból tudjuk, gondolom 26 képviselőtársunk beavatkozása folytán a Ház nem volt képes korábbi határozatának megfelelőleg mai napirendjét letárgyalni. Ehhez most egyéb konzekvenciát nem fűzhetek, mint hogy konstatalom, hogy házszabályaink értelmében 25—20 tagja a háznak bármely pillanatban egyáltalán illuzoriussá teheti a tanácskozást. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zajos felkiáltások: Halljuk az elnököt!)*

Íme, egy szemléltető kép az 1898. őszi nagy obstrukció idejéből!

71. 1898 okt. 30. ugrai beszámoló beszéd: Erzsébet királyné halála. Az ezredéves ünnepélyek. A 48-iki törvények megalkotásának emléke. A katonai oktatásügy reformja. Az alföldi munkásmozgalmak. A munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozása. A szövetkezeti törvény. A lelkészi jövedelem kiegészítése. Az egyházi és községi adóterhek mérséklése. A betegápolási költségek fedezéséről szóló törvény. Az eredményesebb reformakció két akadály: a gazdasági kiegyezés bizonytalanságai és a parlamenti obstrukció. Küzdelem az obstrukció ellen.

Gr. Apponyi Albert 1898 okt. 16-án tartotta Jászberényben képviselői beszámolóját, amelyben egyebek között a gazdasági kiegyezéssel foglalkozva, a kiegyezési javaslatokat — bizonyos eredmények elismerése ellené-e is — általában rossznak mondja. A vívmányokat pedig egy magasabb kvótával kell megfizetnünk. Ha bármi okból Ausztriával alkotmányos módon a közös vámterület alapján kiegyezést létrehozni nem lehetne, a nemzeti pártot ugyanaz a szellem fogja vezérelni, amely 1897 végén vezette az 1898:1. t.-e. megalkotásának támogatásakor (64). Ez azonban „nem azt jelenti, hogy ugyanazt fogjuk tenni, mert a premisszák nagyon különbözők lennének még akkor is, ha a kiegyezés megkötésének lehetőségét ismét az osztrák parlament működésében beállott zavarok okoznák“. (Nemzet, 1898 okt. 17. sz.)

Két héttel később, okt. 30-án, megszólal ugrai választói előtt a szabadelvű pártnak fényes képességei által mindinkább kimagasló fiatal tagja, gr. Tisza István is. Fékevesztett parlamenti obstrukció közepette (70), szenvedélyes küzdelmek küszöbén jön választói körébe, hogy az 1896 októberi általános választások óta lefolyt két esztendő politikai eseményeiről beszámoljon.

Nagy beszédének bevezető részében rámutat a király és nemzet közötti teljes összhang néhány örvendetes tanújelére a közelmúltból. Teszi ezt annál nagyobb örömmel, mert hiszen egész politikai pályájának egyik vezetőszólamja volt: ezen összhangnak, mint a sikeres nemzeti politika egyik főfeltételének, benső meggyőződéstől áthévitett hirdetése.

Majd szemlét tart a lefolyt két esztendő nevezetesebb törvényhozási alkotásai felett és ezzel kapcsolatban rátér a parlament eredménydúsabb működésének két akadályára: ezek az Ausztriával való gazdasági kiegyezés bizonytalanságai és az obstrukció. Beszédének túlnyomó része ennek a két kérdésnek és főleg az ismételten előfordult obstrukciónak szól (64, 70, illetve 60—162, 64, 70). Az 1898. őszi obstrukció sivár jeleneteire utalva, újból kifejezést ad azon alapvető meggyőződésének,¹ hogy Magyarország jövője a parlament tekintélyének sértetlen megóvásától függ. „Más nemzetek — úgymond — gondolhatnak talán más kormányformára is. A francia, a német, az angol: francia marad, német marad, angol marad minden körülmények között; de Magyarországon el tudunk-e mi egy nemzetet, egy alkotmányt, egy államot képzelni más-kép, mint szabadelvű parlamenti formák közt?“ És különösen most tartja a magyar nemzet jövője elleni megbocsáthatlan bűnnek a könnyelműen felidézett obstrukciót, most, midőn az osztrák parlamenti élet fokozódó bomlása miatt Európászerte „napról-napra erősebb lesz a meggyőződés, hogy az osztrák-magyar monarchiának politikailag legfontosabb pontja Magyarország... és a magyar nemzet egy nagy politikai szituációnak áll küszöbén“.

Nem akar letenni a reményről, hogy talán az ellenzék megfontoltabb elemei meg tudnak még állani a lejtőn, amelyre könnyelműen jutottak és talán meg lehet szilárdítani a magyar parlamentarizmust és ki lehet küszöbölni annak legkiáltóbb visszaéléseit az összes pártok komoly elemeinek közreműködésével. Ha azonban nem így volna, ha súlyos küzdel-

¹ Mint már előbb különösen 1891. vízaknai beszámolójában (25) és 1892. dec. 16. budgetbeszédében (31).

mek következnek, ezek elől nem fog kitérni. Biztosítja választóit arról, hogy: „nem óhajtom, nem keresem a küzdelmet; de ha belejutottunk, lelkemnek egész erejével, minden porcikám megfeszítésével teljesíteni fogom kötelességemet“. Ezzel az egyéniségére annyira jellemző férfias fogadalommal¹ zárja beszámolóját.

Ugrai választói körében mondott beszéde a „Nemzet“ október 33. számában közölt szöveg szerint a következő:

Tisztelt barátaim! Midőn megjelenek az önök körében, hogy a közelmúlt politikai eseményeiről beszámolva, egyúttal néhány szót szóljak a közelebbi jövő feladatairól is, nem tehetem ezt anélkül, hogy mindenekelőtt meg ne emlékezzem azon megrendítő szerencsétlenségről, amely a legközelebbi múltban érte a magyar nemzetet. Hiszen alig néhány hete villámcsapásként sújtott ez országra a rémhír, hogy urunk királyunknak odaadó hitvesét, a magyar nemzetnek védangyalát egy elvetemült, egy esztelen orgyilkos gyilk. sújtotta le.*

Tisztelt barátaim! Megdiesőült királynénk nagy alakját a történelem fogja megfesteni; a történelem fog beszámolni arról az áldásos nagy szerepről, amelyet a magyar nemzet javára, a magyar nemzet érdekében töltött be. Nehéz idők voltak azok, amelyekben először megismerkedett a magyar nemzettel, nehéz és gyászos idők a nemzetre és az uralkodócsaládra nézve, és ott, ahol még a férfikebleket a szenvedély, a méltatlan bánásmód feletti gyűlölet ragadta magával, ott, ahol még csak kezdett derengeni az értelemben a kibékülés szükségének tudata: ott az ő gyengéd, tiszta női lelke egész melegével ragadta meg a szeretetnek, a vonzalomnak, a bizalomnak a szárait, szeretetet és áldást terjesztett maga körül, szeretetet és bizalmat ébresztett a nemzetben. A nagy mű. amelynek élete javát szentelte, sikerült és élete alkonyán meg nem érdemelt megpróbáltatások és betegség által is lesújtva, visszavonult az események színteréről; de azért odaadó, igaz támasza, vigasztalója volt imádott urunknak, királyunknak utolsó leheletéig és igaz véőangyala, igaz támogatója a magyar nemzetnek. És éppen azért a magyar nemzet osztatlan bánata siratja drága halottját és osztatlan részvétellel osztozik a koronás királynak súlyos bánatában is. Adjon Isten neki verőt, adjon kitartást, adjon vigaszt, a törhetetlen munka és kötelesség teljesítésében és adjon neki enyhülést az a tudat, hogy népei és elsősorban a magyar nemzet egy szívvel, egy lélekkel osztozik gyászában.

Mi pedig, t. barátaim, őrizzük meg megdicsőült királynénk tiszta emlékét lelkeinkben! Tanúsítsunk igaz kegyeletet iránta nemcsak szavakkal, de tettekkel is; mutassuk meg egész eljárásunkkal, hogy nem élt közöttünk hiába; mutassuk meg, hogy a

¹ Genfben 1898. szept. 10-én.

kibékülésnek, a kölcsönös bizalomnak nagy akciója, amelynek megindításában oly nagy része volt és amelyet életében sikerre vezetett, túléli őt, túl fog élni mindnyájunkat, a trónnak és a nemzetnek javára.¹

Hiszen csak a közelmúltban is néhány örvendetes eseményre, néhány örvendetes jelenségre mutathatunk rá: megannyi tanújeleire annak, hogy a magyar nemzetre nézve is a kiegyezés, az összhang, a bizalom politikája milyen áldást hozó. Mindnyájunknak emlékezetében vannak még az ezredéves ünnepélyek² lélekemelő mozzanatai. Alig hogy azok befejezést, nyertek, következett egy nagy horderejű reformnak az életbeléptetése: a magyar katonai oktatás sokáig kényes, sokáig függő kérdésének megoldása. Majd, kevés idővel rá Felséges Urunk leghatalmasabb szövetségését, leghatalmasabb barátját, a német császárt Budapest fővárosában fogadta. Emlékezőnk azokra a lélekemelő nyilatkozatokra, amelyek úgy a mi Felséges Urunk ajkairól, mint vendégének ajkairól elhangzottak, megannyi tanújeleként annak, hogy a magyar nemzet súlya, a magyar nemzet tekintélye, a magyar nemzet erejébe, jövődjébe vetett bizalom idebenn az országban és künn, szövetségeseink között emelkedőben van; megannyi tanújeleként annak, hogy az idők, a körülmények kedveznek a magyar nemzet emelkedésének; saját botorságunk tehet csak tönkre bennünket, más nem. És talán a legnagyobb horderővel a folyó év tavaszán lezajlott azon ünnepély bír e tekintetben, amidőn Urunk, királyunk a nemzettel együtt érezve, ülte meg a negyvennyolcadiki törvények megalkotásának ötvenéves évfordulóját.³

Milyen közel van még az az idő, amidőn a legbőszebb szenvedélyeket idézhette fel minden oldalon minden emlékeztetés a negyvennyolcra! S még akkor is, midőn megtörtént a kibékülés, még akkor is azt kellett mondanunk: Vessünk fátyolt a múltakra, ne idézzünk fel emlékeket, amelyek az elmúlt küzdelmek terén a visszavonás, a gyűlölet érzelmeit kelthetnék fel! Most urunk királyunk maga volt az, aki a fátyolt fellebbentette, fellebbentette azért, hogy a teljes összhangot, az értelemnek és az érzelmeknek teljes egyetértését, teljes összeforradását konstatalja ezen a téren is a nemzet és királya között.

T. barátaim! Ezen ünnepélyek közt folyt tovább a képviselőház munkája is. Engedjék meg, hogy egész röviden emlékezzem meg néhány mozzanatról. Említettem már — és talán

¹ Az osztrák történetírók is kiemelik Erzsébet királyné rajongó szerelét a magyar nemzet iránt és a 67-iki kiegyezés létrejötté körüli nagy érdekeit. (így pl. legújában Bedlich, Kaiser Franz Joseph, 1928., 309. 1. és Mitis, Das Leben des Kronprinzen Rudolf, 1928., 117. 1.)

² 1896:VII. t.-c.

³ 1898:V. t.-c.

egyik legfontosabb ez — a katonai oktatásügynek reformját.¹ Hiszen nekünk is, akik kívánjuk a közös hadsereget, mert azt tartjuk, hogy ennyi hatalmas ellenségtől körülvéve, a magyar nemzetnek egyesülnie kell a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok népeivel arra, hogy vállalva, közös erővel védhesse meg magát: nekünk is a lelkünk mélyében van az az óhajlás, hogy a vitéz, a harcias, a fényes katonai tulajdonokkal bíró magyar nemzet minél nagyobb számmal lépjen be abba a hadseregbe, foglaljon el mentői magasabb polcokat, vigye be a magyar nemzetnek minden érzelmét, minden eszméjét, egész egyéniségét e hadseregbe. És erre hosszú, nehéz vajúdás után végre most megadatott az alkalom. Felépülnek egymásután — hisz láthattuk mindnyájan a nagyváradi — a magyar katonai iskoláknak büszke épületei. Az állam megteszi, amit tehet; a társadalmon van a sor. Nyitva állanak az intézetek kapui: menjenek be a magyar ifjak mentül többen, mentül erősebb elhatározással foglalják el azt a tért a hadsereg tisztikarában, amely a magyar nemzetet mindnyájunk szerint megilleti.

De, t. barátaim, kiterjedt a törvényhozás figyelme gyakorlati, hogy úgy mondjam, gazdasági természetű kérdésekre is. Így tudjuk, minő súlyos bonyodalmak fenyegették éppen különösen az alföldi részeit az országnak a munkászavargások, a szocialista mozgalom révén.² Nem szándékozom ez alkalommal hosszabban beszélni erről a mozgalomról. Itt, ahol ismernek talán mindnyájan, tudhatják rólam, hogy a munkásembernek igaz, jóindulatú barátja vagyok; tudhatják rólam, hogy én nem akarom a munkást a maga keresetében megrövidíteni; ellenkezőleg: azt tartom, hogy csak, ha a munkás jól keres, csak ha a munkás megvan elégedve, akkor lehet a gazdának is jó dolga, akkor lehet a földbirtokos is nyugodt és megelégedett. De azt hiszem, t. polgártársaim, hogy nemcsak a földesúrnak, hanem a munkásnak, a szegény embernek is azok az ámítók, azok a lelketlen izgatok az igazi ellenségei, akik felizgatják itt hamis hírekkel, teljesíthetetlen remények felköltésével a kedélyeket s aztán ezt az izgalmat felváltják heti piculás befizetésekre, amelyeket azután Budapesten költenek el, dorbézolva és markukba nevetve.

És én azt hiszem, t. barátaim, hogy a törvényhozás e mozgalommal szemben egészen helyes úton jár akkor, midőn szigorú rendszabályokat alkotott arra nézve, hogy a munkás és a munkaadó között méltányos, igazságos szerződésnek kell létrejönnie és azután szigorú intézkedésekkel védi meg a szerződésnek a szentségét, egyaránt büntetéssel sújtva a munkást, aki megszegi,

---

¹ 1897:XXIII. t.-c. (60).

² (55, 661).

amire szerződött és a munkaadót, aki ezt teszi.¹ És én azt hiszem — és e tekintetben Bihar vármegyében bizonyosan senkinek sem lesz oka panasza, — hogy itt még az a feladat vár a lakosságra is, hogy teljes igazságossággal, teljes részrehajlatlansággal, kérelhetetlen szigorral járjon el úgy a munkással, mint a munkaadóval, a földesúrral szemben, ha vét a törvény intézkedései ellen. És én remélem, hogy ha ezt az eljárást követjük, mihamarább le fog csillapulni az a valóban káros, valóban céltalan és esztelen mozgalom, amely, ha nagyobb hullámokat nem vert is fel itt mi közöttünk, többé-kevésbé mégis megzavarta egyik-másik községnek békéjét. És talán, ha általánossá lehet éppen szegényebb sorsú lakostársaink között annak tudata, hogy ne keressenek ők ellenséget az államban, a hatóságokban, a többi társadalmi osztályokban, — úgy gondolom, ezen a téren igen sokat fogunk tehetni, ha felhasználjuk azon előnyöket, felhasználjuk azon lehetőségeket, amelyeket az ebben az esztendőben elfogadott szövetkezeti törvény² nyújt ebben a tekintetben.

T. polgártársaim! Most már, gondolom, küszöbön áll a központi országos szövetkezetnek a megalkotása; meg lesz tehát az erős központ, amely támogathatja az egyes községekben megalakuló szövetkezeteket. Nagyon sajnálom, hogy ezúttal nem terjeszkedhetem ki — hiszen kímélni akarom idejüket és türelmüket — a kérdés részleteire. Talán lesz alkalmunk, ha ez a szövetkezeti mozgalom megindult, ezen a téren még találkozni, ezt a kérdést még barátságosan, részletesen megbeszélni, de már most figyelmeztetem önöket, t. polgártársaim, arra, hogy a szövetkezeti eszmében nagy erő rejlik; a szövetkezeti eszme, ha helyes irányban indulunk, ha józanul, ha okosan bánunk vele, a legszegényebb embernek is módot nyújt arra, hogy erejéhez mérten, viszonyaihoz mérten, tisztességes feltételek mellett hitelt vegyen igénybe. De ne gondolják azt, hogy a szövetkezet a bőség szaruja, amely hinti a pénzt széjjel az országban boldog és boldogtalannak. A szövetkezetnek nagy előnye éppen abban rejlik, hogy meg tudja rostálni a kölcsönkérő embereket, meg tudja válogatni az értelmes, józan, szorgalmas polgárt, azt, aki megbecsüli a vett kölcsönt, azt, aki igyekszik azt visszafizetni, meg tudja különböztetni a korhelytől, aki alig, hogy felvette a takarékpénztárból a pénzt, hazáig sem tud elmenni anélkül, hogy az utszéli korcsmában meg ne álljon. És a szövetkezeti eszmének ereje csakis ott lehet, ahol elsősorban a lakosságnak józan, szorgalmas elemei állanak össze szövetkezetbe; ahol vigyáznak, hogy kit vesznek be maguk közé; ahol vigyáznak, hogy kinek, mi célra adják a kölcsönpenzt, mert ezzel azután rá terelik talán könnyelműbb, talán meggondolat-

¹ 1898:11. t.-c.

² 1898:XXIII. t.-c. (68, 69).

lanabb polgártársainkat a helyes útra; megmutatják nekik, hogy a józanság, hogy a munka, hogy a takarékoság útján kell tovább haladniok, ha a szövetkezet segélyével boldogulni akarnak. Én, ismétlem, remélem, a közeljövőben megindulhat ezen törvény alapján országszerte a mozgalom. Nagyon kérem önöket, vegyék e hatalmas eszközt kezükbe; de használják azt megfontoltan, józanul, a takarékoság, a munka helyes ösztönétől vezetve.

Még egy tényéről a törvényhozásnak kell megemlékeznem, t. polgártársaim, és ez a lelkész! fizetések kiegészítésére vonatkozó törvény.¹ Tudjuk azt mindnyájan, hogy bizony a mi lelkészi karunknak egy tetemes része, ha talán ezen a vidéken kevésbé is, mint az ország más vidékein, oly sanyarú anyagi viszonyok között sínylődik, amelyek között tisztességes, nyugodalmas, gondtalan életmód alig képzelhető; és én azt hiszem, a magyar állam csak tartozását róttá le akkor, midőn segítségére sietett az egyháznak és midőn iparkodott, legalább szerény keretben, segíteni a legélesebb bajokon. De azt hiszem, t. polgártársaim, itt nem szabad az állami segélynek megállania. Tudjuk mindnyájan, hogy az egyházi teher mennyire egyenlőtlen, különösen a mi református községeinkben. Tudjuk, hogy egyes községekben magasabb — néhol sokkal magasabb — a szegény ember egyházi adója az állami adónál. Itt. t. barátaim, ismét olyan egyenlőtlenségek, olyan súlyos viszonyok vannak, amelyek nem kerülhetik el és nem is kerültek el eddig sem az állam figyelmét. Ezen a téren az adatoknak gyűjtése folyamatban van és én remélem, nem hosszú idő múlva abba a helyzetbe juttathatja a magyar állami segélyezés a mi református egyházunkat, hogy enyhíthessen az egyházi adóterheken azokban a községekben, ahol az egyházi teher valóban olyan égbekiáltóan magas. Általában, t. barátaim, egy általános irányzatot látok ebben: nekünk törvényhozóknak, képviselőknak különös gondot kell a jövőben arra fordítanunk, hogy ott, ahol lehet, könnyítsünk az egyeseket vagy az egész községet érintő terheken.

Hála az ég urának, hosszú odaadó munkálkodás és önmegtagadó takarékoság után a magyar államnak pénzügyi egyensúlya helyreállott.² De akkor, midőn ez megtörtént, nem felejt-hetjük el, hogy talán napról-napra, lépésről-lépésre szaporodtak azok a feladatok, amelyek az államot érdeklík ugyan, de amelyeket községi tehernek, vagy a polgárok kisebb körzeteire súlyosodó tehernek tekintek. Hiszen látjuk, tapasztaljuk, érezzük mindnyájan, mennyire emelkedtek a községi terhek évről-évre az ilyenféle dolgok által. Hát én azt hiszem, t. polgártársaim, hogy már a közigazgatási reform keresztülvitelének figyelemmel kell lenni

---

¹ 1898: XIV. t.-c.

² (10) és (10).

erre a körülményre; én azt hiszem, hogy ott mindjárt nagyon jelentékenyen lehet csökkenteni a községi terheken, ha a jegyzői fizetések terhétől a községek megszabadulnak; de minden egyéb téren is, minden más intézménynél is figyelemmel kell lenni erre a körülményre és akkor úgy gondolom, hogy anélkül, hogy magukat az állami adótételeket, az államnak jövedelmeit lényegesen csökkentenők, lehetséges lesz igen sok, jelentékeny könnyebbséget juttatni a községek lakosainak.

Egy szerény kezdeményezés is történt ezen a téren. Ott van a betegápolási költségek fedezéséről szóló törvény,¹ amely ha gyökeresen nem is változtatott a rendszeren, de mindenesetre könnyítette úgy a rokonoknak, mint a községeknek a terhét a vagyonatlan betegeknek ellátására nézve. És én gondolom, hogy t. polgártársaim közül azok, akik egyik-másik község előljárósági tagjaiként részt vettek a községek ügyeinek intézésében, számos esetet tudnak olyat, ahol messze földre elkóborolt és ott meghalt, községükben illetőségű egyének miatt nagy terheket kellett vagy a rokonoknak vagy a községnek viselni és én azt hiszem, helyes és méltányos dolog, hogy ezeken a terheken a törvényhozás legalább a lehetőség keretében segített.

De a legutóbbi két esztendőn keresztül, t. polgártársaim, amely lefolyt az utolsó képviselőválasztások² óta, valami nagy eredményű reformakciót a törvényhozás ki nem fejthetett. Nem fejthetett ki két okból: az egyik ok az Ausztriával való gazdasági kiegyezés állapota volt, amely tudjuk, az osztrák viszonyok összebonyolódásánál fogva az egész időszakon keresztül bizonytalanságban tartotta és elfoglalta a kormányt és az országgyűlést.³ Most valahára küszöbön áll e kérdések végleges elintézésének lehetősége. És — amit nagyon természetesnek is találok — az a párt, amely az egész gazdasági kiegyezést Ausztriával nem helyesli; az egész párt, amely a külön vámterület lobogóját lobogtatja, kísérleteket tesz népgyűléseken is kiterjeszteni az ő meggyőződésüket, híveket toborozni a párt számára. T. polgártársaim! Ezt nagyon természetesnek tartom. Hiszen mindnyájunknak honpolgári jogunk és kötelességünk is talán polgártársainkat e téren felvilágosítani. Midőn tehát én is szíves figyelmüket kérem ki, hogy röviden megérintsem a tárgyat önök előtt, engedjék meg, hogy itt szemfényvesztést különböző számcsoportosításokkal ne űzzek. Azt szokták mondani, hogy a papiros nagyon türelmes. Hát én még hozzáteszem, hogy bizony a számtan is sokszor nagyon türelmes és mi sem könnyebb, mint olyanok előtt, akik a kérdésnek részleteivel nem foglalkozhattak, dobálózni a milliók-

¹ 189K:XXI. t.-c.

² (52).

³ (70).

kal, oly summákat mondani oda, hogy kéket-zöldet lásson az ember bele és azzal hangulatot kelteni egyik vagy másik álláspont mellett. És én nem akarok erre a térre lépni, t. barátaim, én egészen röviden és egyszerűen állítom oda a kérdést,

Ausztria túlnyomólag iparúzó állam, Magyarország túlnyomóan földműveléssel foglalkozó állam. Ausztriának feleslege van iparcikkekből, de rászorul idegen országokra a mezőgazdasági termények dolgában; Magyarországnak feleslege van búzában, sertésben, szarvasmarhában, de rászorul idegen, fejlettebb államok iparcikkeire. Ebhez hozzájárul még egy körülmény. Az osztrák ipart az utóbbi időben más, talán még műveltebb államok ipara határozottan túlszárnyalta. Az angol, a német, az amerikai ipar ugyanazokat a cikkeket olcsóbban tudja előállítani, mint az osztrák ipar. Ennek folytán Ausztria nemcsak piacot kell, hogy keressen iparcikkei számára, de a lehető legélethevőbb érdeke olyan piacra találni, amely kedvezőbb viszonyok között eressze be az ő iparcikkeit, mint az angol, vagy a német, vagy az amerikai iparcikkeket.

Magyarország tökéletesen ugyanilyen helyzetben van. Magyarországnak is nem elég, hogy valahol, akárhol a külföldön eladhassa a gabonáját. Hajdan elég volt, hajdan nem kellett vele törődni; de tudjuk, hogy az utolsó húsz-harminc esztendőben vasutakkal, csatornákkal hálózták be Amerikát, Oroszországot, Kelet-Indiát. Oly tartományok, amelyek ezelőtt az ekét hírből sem ismerték, ma búzatermő területekké váltak és a vízi utak felhasználásánál fogva ma Amerika közepéből Angliáig olcsóbban lehet elszállítani a búzát, mint a magyar Alföldről. Ilyen körülmények között Magyarország a maga búzájával, a maga állataival tökéletesen ugyanabban a helyzetben van, amelyben Ausztria a maga iparával. Hiába van nekünk olyan piacunk, ahol nekünk versenyezni kell az orosz vagy amerikai, vagy a keletindiai búzával, mert hisz azoknak a szűz területeknek a művelése jóformán semmi pénzbe sem kerül, azok megélhetnek, ha öt-hat forintot kapnak is a búzáért; nekünk pedig, tudjuk, milyen siralmas dolog még a mai ennél jobb árak mellett is a megélhetés.

Világosan következik az elmondottakból, hogy Ausztriának is, Magyarországnak is élethevőbb érdeke az, hogy mindegyikök a másiknak piacát magának biztosítsa. Mi azt mondjuk az osztráknak: Ereszd be vámmentesen a mi búzákat, de vámold meg ott az orosz, az amerikai, a keletindiai búzát, cserébe mi beeresztjük az iparcikkeidet, de megvámoljuk az amerikaiaknak, a franciának, a németnek az iparcikkeit. Ez becsületes, méltányos, tisztességes alku két szövetségtárs között, amelyből haszna van mind a kettőnek és amelyből kára egyiknek sem lehet.

Én csak egyetlen egy adattal — több számot azután igazán nem mondok — igazolom állításomnak gyakorlati horderejét.

Ma Budapesten 10 forintot ér egy métermázsa szép búza, Angliában Londonban ma a legszebb búza 8 frt 50—60 kr. Ha most az osztrák piacot elzárják előlünk, kell menni piacot keresni más idegen országokba. Felteszem, hogy el kellene menni Angliába. Arra, hogy Angliában ezt a búzát 8 frt 50 krért eladjuk, Budapesten a legjobb esetben sem lehetne azért a búzáért többet kérni 7 frt 50 kr-nál. Világos tehát, hogy sokkal rosszabbul járnánk akkor is, ha Ausztriával megszűnnék a vámközösség, ha Angliába vagy Franciaországba kellene búzákat eladni. Vagy el kellene menni Ausztriába, meg kellene fizetni azt az 1 frt 80 krt, tehát ha nem is két és fél—három forintot, amint az angol példából látjuk, de legalább is azt az 1 frt 80 krt elvesztenék azon a métermázsa búzán, amelyet a közös vámterület mai állapota mellett megnyerünk.

Ily körülmények között, t. polgártársaim, én egész nyugodt lélekkel ajánlom önöknek, hogy csatlakozzanak önök is a közös vámterület álláspontjához. Én csak azt jegyzem meg még, hogy ennél a kérdésnél nem szabad függetlenségről, nem szabad az ország jogairól beszélni, mert hiszen, ha mi tíz esztendőre vagy bármennyi időre, de korlátolt időre, szerződést kötünk Ausztriával, azt mondva: most úgy látjuk, hogy a mi érdekünk a közös vámterületet kívánja meg; szerződünk vele bizonyos időre; ha az az idő lejárt, akkor módunkban van vagy megújítani azt a szerződést, vagy felállítani a külön vámterületet, úgy, ahogy a viszonyok akkori alakulásai között a magyar nemzetre nézve előnyösebbnek látszik. Ha tehát ezt mondtuk, t. polgártársaim, mit som áldoztunk fel az ország függetlenségéből; egyszerűen szerződést kötöttünk egy más nemzettel, oly szerződést, aminőt köthetünk a némettel vagy románnal, vágj bármilyen más szomszédval. A kérdés csak az: jó-e, helyes-e, méltányos-e az alku, mert azután olyan embert nem fognak találni Magyarországon, legalább komoly embert nem, aki azt mondja: kész vagyok minden áron megegyezni, kész vagyok érdekeimet áldozatul hozni, s kész vagyok olyan kiegyezést kötni, amely káros az országra nézve.

Sőt tovább megyek. Ha Ausztriában csakugyan egy oly irányzat kapna lábra, amely egyenesen Magyarország megkárosítását, Magyarország megalázását tűzné ki a kiegyezés megkötésénél, amely egyenesen azon jelszóval indulna a harcba, hogy: itt meg kell mutatni, hogy mi vagyunk az erősebbek és Magyarország a gyengébb fél, — ha csakugyan komolyan lábra kapna Ausztriában ez az irányzat, ez t. polgártársaim, lehetlenné tenne minden kiegyezést. A magyar nemzet öntudatos és büszke nemzet; a magyar nemzet is érzi azt, hogy még gazdasági kérdések is megszűnhetnek forint és krajcár kérdései lenni; hogy egy nemzet, amely örökre nem akarja magát kiszolgál-

tatni, amely nem akarja mindig a rövidebbet húzni, kell, hogy bátorsággal bírjon esetleg magára venni a harc veszélyeit, magára venni a harcnak károsodásait. De hát arra a kiegyezésre, amely ma előttünk fekszik, csakugyan nyugodt lélekkel elmondhatjuk, hogy az megfelelő, méltányos, helyes kiegyezés; és ezt nem is kell hosszasan bizonyítgatnom. Egyszerűen arra a tényre utalok, hogy most félesztendő óta egyébről sem beszél az ellenzék, mint a kiegyezésről Ausztriával, egyebet sem tesz, mint, támadja a kormányt és a kormány eljárását, de én legalább a magam részéről ennek a kiegyezésnek egyetlenegy tételét, egyetlenegy részletét sem hallottam megtámadni; meg sem próbálták kimutatni, hogy [miben károsít ez bennünket, melyik pontja az a kiegyezésnek, amelyiket javítani, amelyiket módosítani kellene. Igenis, azok, akik a külön vámterület hívei, akik a külön vámterületnek a jelszavát hangoztatják, megtámadnak minden kiegyezést azért, mert a külön vámterületnek hívei; de az ellenzéknek az az egész nagy árnyalata, amely a közös vámterület elvi álláspontján áll, egyszerűen azt tartja: beszélni ezüst, hallgatni arany; beszélnek fűről-fáról, mindenről a világon, de egyszerűen szöknek az alkalom elől, hogy ennek a kiegyezésnek a részleteit megbírálják.

Íme, t. polgártársaim, egyik akadály a eredménydúsabb működésnek a kiegyezési politika volt. Reméljük, hogy rövid idő alatt befejeződik ez az akció és az ország figyelme ismét a belügyi reformok felé, közigazgatásunk javításának kiépítéside fordul.

De van a magyar parlament működésének egy másik akadály is: és ez az ellenzéknek immár rendszeresen követett magatartása: hogy a szokásos kifejezést használjam — az obstrukció. T. polgártársaim! Nem mai keletű dolog ez az eljárása az ellenzéknek. Talán messze visszamehetnénk a múltba, hogy annak első csíráit, felkutassam; de megelégszem azzal, hogy felhívjam figyelmüket a tavaly nyári és tavaly téli eseményekre.

Tavaly az év tavaszán benyújtott a kormány két törvényjavaslatot az esküdtszéki intézményről és a bűnvádi eljárásról. E két törvényjavaslat szabad szellemű irányban kiterjesztette az esküdtszék hatáskörét igen sok esetre, amelyre az eddig nem vonatkozott, másrésről azonban kivette az esküdtszékek hatásköréből a sajtó, a hírlapok útján elkövetett vétségek némely részét és pedig, nézetem szerint nagyon helyesen; mert hiszen t. polgártársaim, a sajtószabadságnak és a sajtó nemes hivatásának senki nagyobb tisztelője nálamnál nem lehet. Tudom én azt, hogy szükség van arra ott, ahol a nemzetnek jogait védelmezi; ott, ahol a közélet nagy kérdéseit megvitatja, még ott is.

ahol a közélet férfainak működését kritika tárgyává teszi, esetleg éles, esetleg szenvedélyes támadások tárgyává teszi, — hogy ott a sajtó szükséges és áldásthozó működést fejt ki, hogy a szabadságnak, a szabad alkotmányos életnek mellőzhetetlen előfeltétele, és mint ilyen, az esküdtszéknek biztosítékaival körülveendő; hanem, t. polgártársaim, ilyen megítélés alá esik minden kinyomatott mondat, csak azért, mert az egy újságnak a lapjain jelenik meg! Hát felteszem, ha valaki polgártársát becsmérli, s ezt a kocsmában, vagy az utcán, vagy magánháznál követi el; bűnösebb dolgot tett-e, mintha ugyanezt az újságba írja ki, ahol azután sok ezren olyanok is olvassák, akik /ezt a megbecsülett polgártársunkat talán nem is ismerik, akik tehát, sokkal inkább félrevezethetek e téren, sokkal inkább »kaput nyithatnak a rágalomnak? Én azt hiszem, hogyha egyenesen magánügyeket a sajtó terén beszélnek meg, ha egyenesen magánügyekre vonatkozó becsületsértések, rágalmazások a sajtó terén fordulnak elő, ezek éppoly hitvány természetű, a nemzetnek fontosabb érdekeit nem érintő vétségek, amelyekkel éppoly kurtán kell elbánni a járásbírósnak, minthogy ha ugyanaz a becsületsértés, ugyanaz a rágalmazás másutt, utcán, kocsmában, vagy magánlakban követtetett el. É11 azt hiszem, t. polgártársaim, hogy ez a jogegyenlőségnek egyenes követelménye. Ezzel szemben az ellenzék egy része, látva azt, hogy a sajtó munkásai között ez bizonyos idegességet szül — amit, megvallom, nagy meglepetéssel vettem észre, mert hiszen, ha valaki, éppen a tisztességes sajtónak érdemdús munkásai kell, hogy megkülönböztessék magukat azoktól, akik ily alacsony természetű kihágásokat. és vétségeket is elkövetnek .— mondom az ellenzék egy része, látva ezt az idegességet, felhasználta ezt arra, hogy megpróbálja megakasztani a magyar képviselőház működését; felhasználta nem okul, de léha, előrántott ürügyképpen. És hogy e kemény szót ily határozottan ki merem mondani, erre jogot ad nekem, erre alapot szolgáltat nekem a küzdelem befejezése; mert hiszen tudjuk, folyt a szószaporítás hónapokon keresztül; az unalom, a léhaság, a semmittevés tanyája volt a magyar képviselőház hónapokon át. És mi volt a befejezés? Mikor látták, hogy senki az országban ez akcióban őket nem támogatja, mint a vízbe fúló a szalmaszálhoz, úgy kaptak a módosításhoz, amellyel megváltoztatták ugyan a javaslat eredeti szövegét, de megváltoztatták úgy, hogy még nagyon sok esetet, -amelyben eredetileg esküdtszékhez kellett volna menni, kivettek az esküdtszék hatásköréből.1 Ha tehát veszélyes volt az eredeti javaslat, ha oly veszéllyel fenyegette az alkotmányos szabadság érdekeit, amely az ellenzékét ily kivételes fegyverek használatára joga-

---

1 (62).

sította fel, még sokkal veszedelmesebb, még sokkal károsabb volt a szabadságra, még sokkal sérelmesebb volt az új szakasz, amelyet felhasznált az ellenzék arra, hogy bevégezze a vitát és kámforrá válva, eltűnjék a küzdterről.

És, t. barátaim, ehhez hasonló jelenetet látunk az év vége felé. Tudjuk, hogy éppen az osztrák bonyodalmak miatt a magyar törvényhozásnak kellett törvényt alkotni arról, hogy mi legyen 1898 január 1-étől fogva.* Az ellenzék ismét kihúzta a vitát 1898. évi január 3-ig, mindenféle nagy frázisok, jelszavak ürügye alatt. De ha megvizsgáljuk, hogy volt-e komolyabb értelme ennek az egész álláspontnak; volt-e komolyabb célja az ellenzéknek, egyáltalán akart és tudott-e valamit elérni: ismét csak azt látjuk, hogy léha, gyerekes csíny volt az egész, mert hiszen január 3-án vége volt a vitának; január 3-án túl senki többé az ellenzék részéről erről nem beszélt. És mi volt az eredmény, amit elérték? Semmi egyéb, „mint az, hogy megtörtént az, amit a többség kívánt, de, fájdalom, az ellenzék magatartása miatt nem történt meg a törvényalkotás formái között, hanem ideiglenesen törvény nélkül, kormányhatalommal kellett intézkedni, ami azonban meggondolandó, legalábbis veszélyes dolog és amit minden hazafias embernek, a jövőre legalábbis, kerülni kell.

Most, tisztelt barátaim, harmadszor** is látjuk az obstrukció veszedelmét és most ismét tünődve kérdezhetjük magunktól: Mit akarnak e jó urak? Lehetetlenné akarják tenni a kiegyezést? Azt hiszik, hogyha ennék az országnak túlnyomó nagy többsége akar valamit, hogy akkor mégis nem ennek a nagy többségnek az akarata lesz meg, de annak a csekély kisebbségnek, amely a kiegyezést nem akarja? Hát úgy képzelik ők maguknak a magyar alkotmányosságot, úgy képzelik a magyar nemzet önrendelkezési jogát, hogy itt ne az történjék meg, amit a nemzet nagy többsége kíván, de az, amit a csekély kisebbség kíván?

T. barátaim, én azt hiszem, hogy nagyon jól tudják az urak azt, hogy ebből semmi sem lesz, de tudják azt is, hogy kellemetlenséget, zavart okozhatnak; tudják azt is, hogy kár éri az országot abban az esetben, ha ez a kormány később lépteti életbe ezt az új kiegyezést, amely a réginél sokkal (kedvezőbb, amely pl. a fogyasztási adók révén minden hónapban körülbelül négy-öt százezer forint tiszta hasznot eredményez az országra nézve; és azt gondolják, hogyha a kormány nem tud eredményt felmutatni, ha a kormány és a többség tehetetlennek bizonyul velük szemben, ezzel aláássák a kormány tekintélyét, aláássák

(64).

(70).

a kormány állását és talán sikerül egy válságot előidézni, amelyben ők azután a zavarosban halászhathnak.

Hát, t. polgártársaim, nem gondolják meg ezek az urak — ha meggondolnák, én jobb hazafiaknak tartom őket, semhogy képeseknek tartanám ilyesmire — nem gondolják meg, hogy nem csak a kormánynak, nemcsak a. pártnak a tekintélyét ássák alá ily magatartással, — sőt talán azt nem is fogják aláadni, mert hiszen a kormánynak nem lehet betudni az ő maguktartását — de magán a. magyar alkotmányon, a magyar nemzet tekintélyén, becsületén, jó hírnevén ejtenek talán helyrehozhatatlan csorbát? Hiszen, t. polgártársaim, minden szabadságnak, minden alkotmányosságnak alapelve az, hogy a többség akarata érvényesüljön. Hiszen a magyar nemzet hogyan lehet a maga sorának bírója és ura? Úgy, hogy megválasztja a maga képviselőit- és mikor ezek a képviselők összejönnek, megvitatni maguk között a dolgokat, vitassák meg teljes lélekkel, tüzzel, buzgalommal, de azután érvényre az emelkedjék, amit a nemzet többsége által megválasztott képviselők többsége kíván.

És, t. barátaim, nemcsak az az érdeke van a szabadságnak és a magyar nemzet jövőjének, hogy a többség akarata érvényesüljön; de éppen olyan érdeke az is, hogy a magyar parlamentben a viták olyan színvonalon folyjanak, a magyar parlament egész működése olyan legyen, hogy a nemzetnek tekintélyét, a nemzetnek jó hírnevét, a nemzet iránt érzett tiszteletet és becsületet emelje. És nem tudom, t. polgártársaim, van-e valaki, akinek tetszenek azok a jelenetek, amelyek most a képviselőházban folynak. Ha van valaki, ám álljon elő! De én azt hiszem, hogy minden képviselőt, nemcsak bennünket, a többség tagjait, de a kisebbség tagjait is pártkülönbség¹ nélkül, minden választókerület azzal a céllal, azzal a szándékkal küldte fel, hogy ott képviselje a maga meggyőződését bátran, férfiasán, de vigye lelkének legjavát a küzdelembe, viselje magát ott, a nemzeti közélet templomában úgy, amint azt az a szent hely megkívánja és minden tényében iparkodjék a magyar nemzetnek tekintélyét, politikai, erkölcsi súlyát emelni.

Ebben és csakis ebben rejlik a mi jövőnk, a mi boldogulásunk reménye. Más nemzetek gondolhatnak talán más kormányformára is. A francia, a német, az angol: francia marad, német marad, angol marad minden körülmények között; de Magyarországon el tudunk-e mi egy nemzetet, egy alkotmányt, egy államot képzelni másképp, mint szabadelvű parlamenti formák közt? És különösen a mai viszonyok közt, amidőn Ausztriában oly bonyodalmak támadtak, amidőn mindazok között, akik gondolnak ezen oszt-rák-magyar monarchia, jövőjével, akiket érdekel az, hogy itt mi történik, mindazok közt napról-napra erősebb lesz a meggyőződés, hogy ennek a monarchiának politikailag legfontosabb

pontja Magyarország, hogy itt van erő, itt van politikai józan-ság, itt van belátás, hogy erre támaszkodni lehet, hogy ebben bízni lehet, — midőn, mondom, az események súlyánál fogva Európa figyelme mindjobban a magyar nemzet felé terelődik és a magyar nemzet egy nagy politikai szituációnak áll küszöbén: most, t. barátaim, a legmegbocsáthatatlanabb elvakultság, legvégzetesebb könnyelműség kell hozzá, hogy magunk rántsuk sárba a saját magunk intézményeit és ellenségeink gúnykacaja közt mi tegyük tönkre a saját érdekeinket.

T. polgártársaim! Hosszú nehéz küzdelmek között védtek meg őseink a magyar nemzet létét és a magyar szabadságot és apáink bölcsessége, apáink kitartása, szívóssága, úgy a harcban, mind a szenvedések nehéz éveiben, őseink véráztatta földjén építette fel a modern magyar alkotmányosság büszke épületét. Ennek a nemzedéknek, amelyet mi képviselünk, hivatása ,csak az lehet, megőrizni azt, amit apáink nehezebb viszonyok között, teremtettek; tovább építeni, továbbfejleszteni az ő nyomdokokon. És, t. polgártársaim, haszontalan, himpellér nemzedék lennénk, ha ma a béke boldog éveiben, ma a mostani dicsőén uralkodó királyunknak jogara alatt, mondom, ma, midőn nem fenyegeti e nemzetet, nem fenyegeti a magyar szabadságot semmi komoly veszedelem: léhaságból és gyerekes szeszélyből és — ami az okosabbat illeti — gyáva tehetetlenségből veszélyeztetjük azt, amit apáink drága vérrrel szereztek.

Én azt hiszem, t. uraim, hogy ez nem egy pártnak a feladata, nem egy pártnak az érdeke. Ne tegyünk le még a reményről; hisz az ellenzéken is vannak megfontoltabb elemek; talán meg tudnak még állani a lejtőn, amelyre könnyelműen jutottak; talán meg lehet szilárdítani a magyar parlámentárizmust, talán ki lehet küszöbölni annak legkiáltóbb visszaéléseit, úgy ahogy a magyar nemzet érdeke igazán megkívánná, úgy ahogy a magyar nemzet múltjához méltó volna: az összes pártok komoly elemeinek közreműködése mellett.

Sikerülni fog-e ez, be fog-e válni ez a remény, nem tudom; lehet, hogy igen, az is lehet, hogy nem; az is lehet tehát, hogy súlyos, nehéz, szenvedélyes küzdelmek küszöbén állunk. Én, t. barátaim, e szenvedélyes küzdelmek küszöbén jöttem önökhöz. Tartsák meg kérem e küzdelemben is bizalmukat, ragaszkodásukat csekély személyemhez és mindenek felett, az ügyhez. És legyenek róla meggyőződve, hogy nem óhajtom, nem keresem a küzdelmet, de ha belejutottunk, lelkemnek egész erejével, minden porcikám megfeszítésével teljesíteni fogom kötelességemet.

72. 1898 november 11. országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása: Az obstrukció fajai. Az obstrukció indokai. A választási

73. •visszaélések kiküszöbölése. A kiegyezési javaslatok. A Desseóffy-ügy. A Blaskovics-féle levél. A miniszterelnök védelme. Hazánknak legélethevágóbb érdeke a parlamentarizmus sértetlen fenntartása. Nem parlamentáris kormányforma mellett önálló nemzeti lét lehetetlen. — Két felszólalás személyes kérdésben. (Napló XVIII. k. 114—121. L, 122. és 123. 1.)

Gróf Tisza István ugrai reménye (71) nem teljesül, az okt. 18. óta tartó obstrukciós napirendi vita (70) változatlanul tovább folyik.

Az október 24-iki ülésen, miután a Ház Gulner és Horánszky október 22-iki halasztó indítványát (70) névszerinti szavazással elvetette, a kormánypárti Örley Kálmán a költségvetésen kívüli állapot elkerülése végett az elnök Október 18-iki napirendi indítványához, mely akkor (október 24-én) már értelmét veszítette, a következő módosítványt nyújtotta be: „Határozza el a Ház, hogy az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslatot az ezen törvényjavaslat napirendre tűzése felett folyamatban lévő vita befejezését, illetőleg az e felett való szavazást követő legközelebbi hétköznapon veszi tárgyalás alá“.

A november 11-iki ülésen gróf Tisza István hatalmas beszédet mond az obstrukció ellen és ez-ülés folyamán még kétszer felszólal személyes kérdésben, Horánszky Nándorral polemizálva.

Tisza nagy beszédével kapcsolatban e helyütt csak két megjegyzésre szorítkozunk. Mikor Tisza arról beszélt, hogy a nemzeti párt a maga mandátumait túlnyomó részben kölcsönként néppárti szavazatokkal szerezte, közbeszól Szentiványi Árpád: „Ez hozza a béke olajágát?“ Tisza azzal replikázik, hogy az ellenzék magatartása lehetetlenné teszi önérzetes embernek, hogy ide olajággal jöjjön. Endrey Gyula: Az „Olay“-ágot már kiadták tegnap! — Endrey közbeszólása célzás akar lenni arra, hogy midőn a függetlenségi párti Olay Lajos az utóbbi időben felszólalt, az ellenzéki padokból kisebb-nagyobb felháborodás, sokszor némaság fogadta, a kormánypárt részéről pedig taps és éljenzés.¹

A Tisza említette Desseóffy-ügy pedig, melyből folyólag az ellenzék erősen támadta Bánffy-t, röviden abban áll, hogy a miniszterelnök táviratilag magához kérte az 1896-iki általános választások előtt Desseóffy Emil főszolgabíró-t, hogy tőle tájékoztatást nyerjen a monori választókerület helyzetéről és ez alkalommal állítólag hivatali nyomást akart reá gyakorolni a hivatalos jelölt érdekében.²

Tisza a parlamenti anarchiát előidéző obstrukcióval foglalkozva, ismét (71) figyelmeztet arra, bőgjnálunk a parlamenti kormányzat tehetősége az önálló nemzeti lét kérdése. Örley indítványához csatlakozik.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* őszintén szólva, ..sokáig haboztam, hogy ebben a vitában részt vegyek-e, vagy sem; haboztam pedig azért, mert az a praxis, melyet az igen tisztelt ellenzéki képviselő urak

¹ Olay erre a szemrehányásra, mely más alkalommal is felmerült, később személyes kérdésben reflektált. (Napló, XVIII. k., 183. és 191. 1.)

² L. idevonatkozóig a Napló XVIII. k., 85. sk. 1. (Bánffy cáfoló nyilatkozata) és 186. sk. 1.

ezúttal kezdeményeztek, hogy tudniillik bizonyos ügyek napi-rendre tűzésének tisztán formai kérdését hosszú, beható vitatkozások alkalmául használják fel, igénytelen nézetem szerint nemcsak egészen szokatlan a parlamentek történetében, de helytelen is, célszerűtlen is, (*Zaj a szélsőbaloldalon.*) és a parlament működésének megakasztására vezet. Én tehát felszólalásommal nem kívántam egy oly gyakorlathoz hozzájárulni, melyet helyesnek nem tartok és melyre nézve ma is csak azon óhajomat fejezhetem ki, hogy az precedensül ne szolgáljon.

Másrészt azonban teljes lehetetlen erre a pártra, ezen párt tagjaira nézve, hogy heteken keresztül halljanak vádak, halljanak támadásokat és ezekkel szemben semmit ne tegyenek arra, hogy a közvélemény előtt saját álláspontjukat helyreállítani és képviselni igyekezzenek. Telik egyik nap a másik után, egyik hét a másik után anélkül, hogy ennek a vitának a vége belátható volna. Ily körülmények közt, bár sajnálom, hogy ezen vitában részt venni kénytelen vagyok, úgy gondolom, kötelességet mulasztanék, ha a magam részéről is a szőnyegen levő kérdésekre nézve véleményemet kimondani és képviselni ne törekedném.

Talán nevetségessé tenném magamat, ha arról kezdenék beszélni, hogy az, ami itt folyik, obstrukció-e, vagy sem. Én azt hiszem, hogy ebben a tekintetben régen tisztában lehet már a közvélemény. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Obstrukció az, ami itt folyik, és pedig, méltóztassanak nekem megengedni, az obstrukciónak legmesszebbmenő, legelítélendőbb faja. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Hiszen az obstrukciónak is vannak fokozatai. Az első, a legkevésbé elítélhető obstrukció az, amely valamely törvényhozási újítás megakasztására törekszik. A legkevésbé elítélendő azért, mert ez az államgépezetet nem akasztja meg, csak valamely változásnak bekövetkezését tolja hátrább. Ilyen obstrukció volt az, amelyet a t. közjogi ellenzék a közigazgatási törvényjavaslat ellen folytatott* ilyen obstrukció volt az, amelyikkel 1872-ben az akkori balközép a választási törvényt meghiúsította.

Volt alkalmam már a Házban máskor** is kijelenteni, minden feszélyezés nélkül kijelentem ma is, hogy ezt az obstrukciót sem helyeslem, hogy ezt is elítélem, de kétségtelen dolog, hogy ez az obstrukciónak legenyhébb formája. Már erősebb, már az államéletre nézve kritikusabb neme az obstrukciónak az, amely bizonyos időhöz kötött intézkedéseit a törvényhozásnak akadályozza meg. Költségvetést, újoncok megszavazását, vagy olyan törvényjavaslatok idejekorán való törvényerőre emelkedését, amelyeknek létrehozatala szük-

* (24).

** (24, (50).

séges azért, hogy már egy lejáró törvény helyébe valami más helyeztessék. Ilyen a kiegyezési törvényeknek egész komplexuma. De legmesszebbmenő, a parlamentarizmus alapelveit legmélyebben sértő obstrukció az, midőn az obstrukcióba belemenő párt, vagy pártok a parlamentnek egész működését az egész vonalon minden ténykedésnél megakasztani töreksenek. Ezt tették a t. képviselő urak, illetőleg kezdeményezték 1897 nyarán,¹ midőn a sajtóra vonatkozó intézkedések megakadályozása végett, más javaslatoknál kezdték meg az obstrukciót és az folyik ma sokkal messzebbmenő eszközökkel, sokkal radikálisabban, sokkal féktelenebből, mint máskor bármikor.

A kérdés az, t. képviselőház, minő indokokat hoznak fel t. képviselőtársaim ez eljárásuk igazolására. És itt embaras de richesse-szel állunk szemben, mert hiszen főleg két indokot hallok emlegetni a t. képviselő urak részéről, de ez a két indok egymást kizárja. Halljuk azt, hogy az obstrukció indokát képezi a kormány hallgatása a kiegyezési akcióra vonatkozólag.² Több ízben kijelentették egyes ellenzéki tagjai a Háznak, hogy nyilatkozzék a kormány, tőle függ, vessen végeit az obstrukciónak. Másik indok, amely felhozott, hogy itt a Bánffy-kormánynak oly bűnei vannak, (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) amelyeket az ellenzék ...

Bíró Lajos: Mind a kettő az oka!

Gr. Tisza István: ...Bocsánatot kérek, mind a kettő egyszerre nem lehet. Én Bíró Lajos t. képviselőtársamnak és barátomnak szívesen elhiszem vagy azt, hogy addig obstruál, míg a kormány nem nyilatkozik, vagy azt, hogy ő addig obstruál, amíg Bánffy le nem mond, de mindkettőt lehetetlen a legjobb akaratlan is elhinni.³ (*Derűltég és tetszés jobb felől. Ellentmondás a baloldalon.*)

Hanem mindegy: fogadjuk el a vitatkozást mind a két indokra nézve. Van-e joga a t. ellenzéknek bizonyos nyilatkozatot követelni a kormánytól (*Élénk felkiáltások balfelől: Hogyne!*) és a parlamenti munka megakasztását tenni ezen nyilatkozatok megtagadásának következményéül? T. Ház! Abc-je a parlamentarizmusnak az, hogy igenis a parlament bármely ügyben bármely kormánytól nyilatkozatokat, követelhet. A kormánynak .ismét kötelessége a közérdek iránt megfontolni, hogy azon nyilatkozatok megtétele az adott pillanatban szükséges-e és az ország érdekében van-e, vagy sem? Ha a kormány azon nézetben van és függőben levő tárgyalások alkalmával rendszerint mindenütt a világon azon nézetben is szokott lenni, hogy a nyilatkozatok megtétele nem időszerű és az ország érdekeire nézve

¹ (60—2).

² (70).

³ Napló XVII. k. 338. 1.

sérelmes, ezt megmondja a Háznak, — akkor a Háznak, de nem a Ház kisebbségének joga: vagy követelni a kormánytól a nyilatkozást, vagy felmenteni őt ezen kötelezettség alól. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ha a Ház követeli ia nyilatkozatot a kormánytól, akkor oly kormány, mely tudja kötelességét, egyebet nem tehet, mint hogy ott hagyja helyét s azt a Ház bizalmát bíró kormánynak engedi át. De mindaddig, amíg a Ház többsége, a Ház határozata a kormányt nyilatkozatokra nem kényszeríti, mindaddig sem egyes tagjai a Háznak, sem a Ház kisebbsége nem arrogálhatja magának a jogot, hogy oly nyilatkozatokat követeljen u kormánytól, amelyekre nézve a többség nézete is az, hogy ezen nyilatkozatok ma szükségtelenek, vagy károsak. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Különben is mit akarnak t. képviselőtársaim? A kormánynak minő nyilatkozataira kíváncsiak? A mai pillanatban, amikor az osztrák parlament előbbre van a kiegyezési tárgyalás dolgában, mint mi, nekünk nem szabad azzal az eshetőséggel foglalkoznunk, hogy mi lesz, ha Ausztriában legyőzhetetlen akadályokba ütközik a kiegyezés.¹ De ha egyáltalában foglalkozunk is ezzel a kérdéssel, mint egy bekövetkező vagy bekövetkezhető eshetőséggel, a múlt eseményeiből nagyon könnyen megkonstruálhatjuk főbb vonalaiban magunknak azon álláspontot, amelyet mindenkinek, aki a gazdasági kiegyezésnek közgazdasági szempontból híve, elfoglalnia kell. Mert hiszen ha visszagondolok a tavalyi év végén lefolyt vitákra, abban a tekintetben konstatálhatott a megjegyzés a közjogi alapon álló pártok között, hogy egy megfelelő kiegyezést közgazdasági szempontból az országra nézve hasznosnak tartanak. Ezen kiegyezés azonban vámszövetség alapján csakis az 1867: XII. törvénycikkben előírt alkotmányos úton és módon jöhet létre. Ha ez az út és mód az osztrák viszonyok alakulása folytán lehetetlennek bizonyulna, akkor Magyarországnak szabad keze van mindenben, kivéven a vámszövetség megkötését.² (*Helyeslés jobbfelől.*) Tehát igenis, Magyarország életbeléptetheti azokat a közgazdasági intézkedéseket, amelyeket saját érdekében szükségeseknek és célszerűeknek talál. Életbeléptetheti magyar törvények útján, de nem vámszövetség alakjában. Életbeléptetheti úgy, hogy a magyar állam szuverén akaratát (*Zaj. Elnök csenget.*) nem kapcsolja össze, nem köti le az osztrák állam akaratával szemben. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Mert méltóztassék megengedni, hogjha ennek a fogalomnak, hogy vámszövetség, vagy nem vám-

¹ Nov. 4—11-éig az osztrák képviselőház kiegyezési bizottságának két albizottsága letárgyalta a vámszövetségi és a jegybankról szóló törvényjavaslatot.

² (64).

szövetség egyáltalán komoly közjogi tartalmát keressük, azt csakis abban találhatjuk meg, hogy vámszövetségre lépve, a magyar állam akaratára hozzáfűzetik, hozzákötetik bizonyos időre a vele szövetségre lépett osztrák állam akaratához. Mindaddig, amíg a szövetség tart, sem az egyik, sem a másik állam egyoldalú intézkedésekkel ezen vámszövetség tartalmán nem változtathat. Ezt nem hozhatjuk létre másként, mintha Ausztriában is alkotmányos úton vihető az keresztül. Ha ez az utóbbi út lehetetlennek bizonyulna, Magyarország tehet oly intézkedéseket, aminőket az ország érdekében jónak lát, *(Helyeslés a jobboldalon.)* de ezt úgy teszi meg, hogy akaratát az osztrák állam akaratához hozzá nem fűzi, egyéges akaratkifejezés a két állam között létre nem jön, hanem igenis intézkedik a magyar törvényhozás saját szuverén jogánál fogva, és ezen intézkedés hatályát addig tartja fenn, ameddig ez a magyar törvényhozásnak tetszik. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

T. képviselőház! Menjünk már most át az obstrukciónak másik indokára, amelyet mindjárt a vita elején, gondolom, Kosuth Ferenc képviselőtársam úgy fejezett ki, hogy ők nem a gépezetet akarják megállítani, hanem a gépészt akarják elcsapni.*

Polónyi Géza: Annak már befűtöttek. *(Derűtség balfelől.)*

Gr. Tisza István: Hát, t. képviselőház, ez nagyon dicséretes jó szándék, húszén amíg ellenzék lesz a világon, az az ellenzék sohasem lesz a gépéssel megelekedve és mindig törekedni fogázt a gépészt elcsapni. De hát bocsássák meg, ha itt ismét a parlamentarizmus legkezdetlegesebb alapfogalmaira kell visszatermem.

Horánszky Nándor: Halljuk a leckét!

Gr. Tisza István: Ez nem lecke, *(Egy hang jobbfelől: Igazság!)* ez nem akar egyéb lenni, mint felvilágosítása az ország közvéleményének, amelyet a t. képviselő urak hetek óta tendenciózan igyekeznek félrevezetni. *(Úgy van! Elénk helyeslés a jobboldalon. Felkiáltások balról: Kisgazda! Nagy zaj.)* Hát, t. Ház, én úgy tudom, hogy Magyarország kormányát Ő Felsege nevezi ki és úgy tudom, hogy az alkotmányosság szelleméből folyik a politikai szolidaritás, a politikai bizalom az ország kormánya és a parlament többsége között és úgy tudom, hogy mindenütt a világon teljesen közönyös kérdésnek tekintik azt, hogy az illető férfiak, vagy az illető férfiú, ki a kormány élén áll, a Ház kisebbsége előtt, kedvelt vagy népszerű egyén-e? *(Tetszés jobbról. Zaj balról. Elnök csenget.)*

Hock János: Az nem közönyös, hogyan szerezte meg a többséget.

* Napló XVII. k. 207. 1.

Gr. Tisza István: És én azt hiszem, másutt nem szokták a kormányelnöki kvalifikációt abban keresni, hogy az illető grata persona-e az ellenzék előtt.

Justh Gyula: Hogyan szerezte a többséget, az a kérdés!

Elnök-. Kérem, tessék azt beszédben elmondani.

Polónyi Géza: El is mondják bizonyosan!

Gr. Tisza István: Én azt hiszem, t. Ház, hogyha bármikor csak hallgatással is szentesítést nyerne azon tan, hogy a kisebbségnek bizonyos befolyása van azon személyek megválasztására, akikre a többség a maga politikájának keresztülvitelét bízta: ez a tan merőben felforgatná a felelősség elvét, merőben felforgatná a parlamentarizmus alapelveit. (*Zaj. Ellentmondások a szélsőbaloldalon.*) És bocssánnak meg nekem: ha rendszerre válnék itt az, hogy a kisebbség kiüldözhet ebből a székből egyeseket, (*Közbeszólások a szélsőbaloldaltól: Akik nem odavalók!*) hogy Magyarországon miniszterelnök valaki nem lehet, másként, csak a kisebbség kegyelméből, (*Zajos helyeslés a jobboldalon. Élénk ellentmondások a bal- és szélsőbaloldalon.*) nem hiszem, hogy akadjon önérzetes ember, aki még ezen miniszteri szék betöltésére vállalkozzék. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Polónyi Géza: Tisza Kálmán 15 évig kormányzott! (*Nagy zaj.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek! (*Egy hang a baloldalon: Valami „kiszagda“ csak akad! Derűlttség a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Gr. Tisza István: T. Ház! Nem mondom, hogy mint harmadik indokát az obstrukciónak, de talán mint enyhítő körülményt, vagy mint magyarázatát, igazolását az akciónak, halljuk ismételten a választásokat emlegetni.

Polónyi Géza: És nem ok nélkül!

Gr. Tisza István: Ez a téma két év óta van előtérben.*

Hock János: És így elévült! (*Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Még tovább is lesz! Nagy zaj.*)

Gr. Tisza István: Úgy látom, a képviselő urak nagyon megvannak akadva újabb téma dolgában . . .

Polónyi Géza: Elég jó ez nekünk! (*Igaz! Úgy van! a szélsői aloldálon.*)

Gr. Tisza István: ...mert ezen üres szalmát ismételve és ismételve csépelik a Ház előtt.

Hock János: Nagyon szellemes!

Gr. Tisza István: Én nem szeretek üres szalmát csépelni.

Justh Gyula: Csak a pártkassza legyen tele!

Gr. Tisza István.- Ennek folytán igen röviden jegyzem csak meg... (*Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Elnök (csenget): Ne tessék folyton közbeszólani.

Gr. Tisza István: ... a képviselő urak előadására, hogy az, aki a választási mozgalmakat figyelemmel kísérte, két dolgot az én igénytelen nézetem szerint meg kellett, hogy lásson. (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) Az egyik az, hogy a közvéleményben, még pedig különösen a tőzsgyökeres magyar intelligencia körében azon küzdelem, melyet a szabadelvű párt az egyházpolitika terén kifejtett és az a magatartás, amelyet az egyházpolitikai campagne alatt a t. nemzeti párt és a függetlenségi pártnak egyházpolitikáéi lenes szárnya tanúsított, mély nyomokat hagyott maga után. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) A szabadelvű párt sorai lényegesen megerősödtek, különösen a független magyar intelligencia köréből. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Azt a két árnyalatot pedig, amely e téren nem igazolta a hozzá fűzött reményeket, éppen párthíveinek legbecsesebb része hagyta cserben. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) És ha a t. nemzeti párt megfogyva ugyan, de törve nem, ezt elismerem, mégis bejutott a Házba, ezt túlnyomó nagyrészben kölcsönként néppárti szavazatokkal érte el.* (*Nagy zaj és élénk felkiáltások balfelől: Nem áll!*)

Major Ferenc: Mit jelent ez? Tessék kimagyarázni. (*Nagy zaj. Elnök csenget.*)

Szentiványi Árpád: Ez hozza a béke olajágát? (*Zaj.*)

Elnök: Kérem a képviselő urakat, nem járja folyton közbe kiáltásokkal zavarni a szónokot.

Gr. Tisza István: Nem tudom, az én tisztelt barátom mióta tart engem galambnak (*Elénk derűtség jobbfelől.*) és nem tudom, hogy az a magatartás, amelyet tisztelt képviselőtársaim hetek óta itt követnek s azok a megtámadások, amelyekkel hetek óta elhalmozzák ezt a pártot, egyáltalában lehetővé teszik-e önérzetes embernek, hogy ide olaj ággal jöjjön. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Endrey Gyula: Az „Olay“-ágot már kiadták tegnapi (*Derűtség bal felől.*)

Gr. Tisza István: A másik észlelet, amelyet a lefolyt képviselőválasztásoknál tehattünk, az, hogy igenis a néppártnak a vallás fegyvereit felhasználó agitációja a tudatlanabb néposztályok széles rétegeit képes volt felkavarni és felizgatni s ezzel egyfelől bizonyos sikereket elérni, de másfelől a legmesszebbmenő felháborodást kelteni fel, éppen a magyar intelligensebb közvélemény körében. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Ez a felháborodás kifejezésre jutott a választásoknál is. Én elismerem, hogy kivált azon kerületekben, ahol a néppárti agitáció erősebben fellépett, a választások tisztasága ellen súlyosabb kihágások

történtek, mint korábban, súlyosabb kihágások azok részéről, akik talán pénzzel, akik talán presszió eszközeivel léptek fel, de éppúgy azok részéről is, kik e lelkiismeretlen és féktelen izgatás üszkét dobták a jámbor nép közé. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Mert engedjék meg nekem, t. képviselő urak, a választások tisztasága ellen nemcsak pénzzel, nemcsak hivatalos presszióval lehet véteni; ne beszéljen nekem a választások tisztaságáról az, aki a népben létező naiv vallásos érzülettel visszaélve, azt kizsákmányolva, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* a nép félrevezetésével kívánja politikai céljait elérni. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Major Ferenc: Ezt még maga sem hiszi el! *(Felkiáltások jobbfelől: Mindnyájan elhisszük! Zaj.)*

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Konstatálom tehát, hogy legalább igénytelen nézetem szerint, az utolsó képviselőválasztásoknál igenis egy hatalmas áramlata a közvéleménynek nyilatkozott meg a szabadelvű párt mellett. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* De másrésről konstatálom azt is, hogy bizonyos visszaélések, bizonyos elítélendő és szomorú jelenségek, — de, mondom, az egész vonalon, mert nemcsak e jelenségek egyes részeire kell kiterjeszkednünk, — bizonyos szomorú jelenségek mutatkoznak, amelyeket elítélendőknak, amelyeket az ország érdekében károsaknak tartunk. És nagyon kérem t. képviselőtársaimat, fogadják tőlem ezt a nyilatkozatot teljes komolysággal. *(Halljuk!)* Én a magam részéről igenis szükségesnek tartom, hogy ez a Ház, feltétlenül a következő választások előtt, komolyan foglalkozzék a választási visszaélések kérdésével.* *(Derültség balfelől.)* Én nem kötöm magamat az elintézés formájához, én nem szegzem magamat semmiféle részlethez, de igenis kijelentem, hogy egyéni meggyőződésem szerint, mihelyt itt a parlamenti anarchia tünetei megszűntek, kötelességünk lesz a választási visszaélésekkel, — de újra mondom, az egész vonalon — foglalkozni.

Polónyi Géza: De nem Bánffyval! *(Zaj.)* Először a céhmestert el kell távolítani.

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gr. Tisza István: Hanem hát mondják meg nekem, t. képviselőház, ha voltak választási visszaélések, orvosoljuk-e ezeket azáltal, meggyógyítjuk-e a magyar közéletet azáltal, ha a választásnál felmerült visszás körülményeket a parlamenti helyzetnek megrontásával tetézzük? *(Igaz! Úgy van! Tetszés jobbfelől.)* Hát gyógyítása-e az a bajnak, ha mi parlamenti anarchiát teszünk egy talán nem minden tekintetben kifogástalanul választott, parlament működése helyébe? Én egyéni felfogásom szem-

pontjából elismerem egy álláspontnak a jogosultságát: ha valaki azt hiszi, hogy egy parlament annyira helytelen módon alakított össze, hogy a nemzeti akarat törvényes kifejezésül nem tekinthető, akkor nemcsak joga, de kötelessége az első perctől fogva ezen parlament minden ténykedése ellen tiltakozni.

Polónyi Géza: Meg is tettük!

Gr. Tisza István: Az adót, amelyet a parlament megszavaz, nem fizetni, az újoncot, amit ez a parlament megszavaz, nem állítani, mert akkor ez uzurpáció. *(Felkiáltások balfelől: Tiltakoztunk! Megtettük!)* Cukros vízben tiltakoztak, de részt vettek a parlament munkásságában. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hát dinamittal működünk volna? Nagy zaj.)* Engedőimet kérek, ezek sokkal fontosabb kérdések, semhogy ezekkel ilyen frivol módon lehessen játszani. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Ila egy parlament nem törvényes, ha egy parlament uzurpálja a nemzeti akaratot, akkor nem egyszer-másszor kell itt obstrukciót csinálni, de akkor egy törvény létrejöveteléhez sem kell hozzájárulni. *(Nagy zaj és mozgás balfelől.)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: A t. képviselő urak azt mondják, hogy azt csinálják. Későn ébredtek fel! *(Felkiáltások balfelől: Jobb későn, mint soha!)* Két esztendeig nem csinálták; két esztendeig részt vettek a parlament működésében; két esztendeig én sehol sem olvastam azt, hogy ez a parlament nem szavazhatja meg az adókat ...

Ivánka Oszkár: Mindig tiltakoztunk, még a törvénytelen elnöki rendreutasítások ellen is. *(Zaj.)*

Elnök: Kérek csendet! Kérem, adják meg az illető felvilágosításokat beszédben!

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Abból a körülményből, hogy két év előtt a választásoknál mi történt, ma, két év múlva semmiféle oly argumentumot a t. képviselő társaink nem kovácsolhatnak, amely eddigi magatartásukkal ellentétben áll. *(Mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon, Halljuk! Halljuk!)* Gróf Apponvi Albert t. képviselőtársam az 1897. év nyarán a Házban kijelentette, hogy ő elismeri, hogy a parlamentarizmus egyik alapelve, hogy a többség akaratának érvényesülnie kell, tagadta is, hogy akkor obstrukció folya.* A tegnapi** ülésben megtudtuk, hogy ugyancsak t. képviselőtársam tavaly decemberben is alkotmányellenes dolognak tartotta az obstrukciót. Már most, ha ez volt a. nézete 1897 júniusban; ez 1897 decemberben: akkor arra, hogy most nézetét megváltoztassa, az 1896-iki választások történelméből többé érvet kovácsolni nem lehet. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

*(60).

** A november 10. zárt ülésben.

Polónyi Géza: De egy kis szószegés is jött közbej,

Gr. Tisza István: Hát, t. Ház, ez az a három indok, amelyekkel t. képviselőtársaim eljárásukat indokolni, magyarázni törek-szenek. Igyekeztem kimutatni, hogy nézetem szerint a bírálatot egyik sem állja ki. De én azt hiszem, hogy t. képviselőtársaim-nak talán öntudatlanul egy negyedik indoka is lehet még. És ez az indok: a kitérés a függőben levő nagyon komoly, életbe-vágó kérdések komoly megvitatása elől. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Ellenkezőleg! Tessék napirendre tűzni a kiegyezési kérdéseket! Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Elnök csenget.)*

És azt hiszem, 1. képviselőtársaim, hogy az ilyen közbekiál-tások ebben az országban senkit megteveszteni nem fognak. A t. képviselő urak három vagy négy hét óta semmit sem engednek napirendre tűzni és most azt mondják, hogy: „Tessék napi-rendre tűzni!” Hát ez jellemzi a t. képviselő urak eljárásának őszinteségét. *(Elénk helyeslés a jobboldalon.)*

Polónyi Géza: Tűzzék ki holnapra a kiegyezést, elfogadjuk!

Gr. Tisza István: T. Ház! Az igen tisztelt közjogi ellenzék már egy-két évvel ezelőtt, ha nem csalódom, igen beható beszé-dekben* foglalkozott a közös és külön vámterület kérdé-sével és erről az oldalról ismételtén azzal a kijelentéssel találkozott, hogy nem tartjuk elérkezettnek az időt arra, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzunk, de azzal a kijelentéssel is, hogy midőn annak ideje itt lesz, a vita elől kitérni nem fogunk; ellen-kezőleg magunk óhajtjuk azt, hogy egy komoly, beható vita által az ország előtt lehetőleg tisztába hozassanak a közös és külön vámterület előnyei és hátrányai. Most itt az alkalom, t. Ház. Ha önök bíznak ügyükben; ha önök hiszik, hogy a külön vám-terület kérdése a komoly megvitatás próbatüzét kiállja, ne aka-dályozzák azt, ...

Polónyi Géza: Tessék mindjárt holnapra kitűzni!

Endrey Gyula: Egész nyáron hol voltak? *(Mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.)*

Elnök: Kérem, a képviselő urakat meg fogom név szerint szólítani!

Gr. Tisza István: ... ne akadályozzák azt, hogy az indem-nity gyorsan, úgy, amint normális körülmények közt szokott, megszavaztatván, ezekkel a kérdésekkel a Ház foglalkozhassék. És ha t. képviselőtársaim, bármilyen ürügyek alatt folytonosan kibújnak e vita alól, ez, engedjenek meg, más meggyőződést nem érlelhet meg az országban, minthogy saját maguk jobban szeretik, ha annyiszor hangoztatott jelszavaik egy komoly parlamenti csata megpróbáltatásának kitéve nem lesznek. *(Elénk helyeslés)*

jobbfelől. Zaj és ellentmondások a szélsőbaloldalon. Egy hang ugyanott: Erre nem illetékesek! Elnök csenget.)

De, t. Ház, még sokkal jobban áll ez a szempont a t. nemzeti pártra nézve. Mert hiszen a külön vámterület és a közös vámterület kérdése még nyújt némi alapot a vitatkozásra; de az igen tisztelt nemzeti párt, úgy látom, teljesen nélkülözi a támadási pontot a kiegyezési javaslatok meritumára nézve. (*Mozgás balfelől.*) Egy félév óta az ország színe előtt, a Ház asztalán fekszenek ezek a javaslatok. Alkalmuk volt t. képviselőtársaimnak e javaslatok minden hézagát, hibáját, minden gyöngye oldalát megismerni.

Polónyi Géza: A kvótát is?

Gr. Tisza István: Kérem, éppen a kvótáról akarók beszélni. A képviselő urak nem tettek egyebet, minthogy mélységesen hallgattak a javaslatok azon részéről, amelyet ismernek, de rejtelmes találgatásokba, mentek bele arra a részre vonatkozólag, amelyet nem ismernek. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Ellentmondások balfelől. Zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Elnök: Kérem Förster képviselő urat, ne tessék közbeszólni.

Gr. Tisza István: Engedelmet kérek, t. képviselőtársaim. Ez a csökönyös hallgatás a kiegyezési javaslatok tárgyról, ez az elbúvás minden alkalommal ezen javaslatok érdemleges megvitatása. elől, a legerősebb bizonyíték a kormány mellett, a legerősebb igazolása annak, hogy az egész kiegyezést, amennyiben az befejezést nyer, a kormány az ország érdekeinek megfelelőig csinálta.* De, t. képviselőtársaim, csak megerősít engem ebben a felfogásban az, hogy ha a t. képviselő urak legutóbbi harcmódorát kísérem figyelemmel. Mert hiszen engedjenek meg. azt a magyar parlamentarizmus eddigi történelme busásan kimutatta, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy az apró incidensekből való élőködés, az apró kérdések nagyra felfűvése és elmérgesítése, a személyes inzultusokhoz folyamodás, mindig a nagy elvi harcok csődjét jelenti. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) T. képviselő urak! Bizonyos elismerés rejlik e szavaimban; a t. képviselő urak ezekhez a fegyverekhez mindig csak a legnagyobb megszorultságuk állapotában folyamodtak.

Horánszky Nándor: Sohasem voltunk megszorulva, majd adunk ezután is ideákat az uraknak!

Gr. Tisza István; Arra nézve, hogy mennyire megvannak a t. képviselő urak szorulva, elég felhoznom azon két esetet, amelyet hetek óta itt felfújnak és kizsákmányolni igyekeznek. Az egyik a Desseőffy-ügy. Ez már az unalomig el van csépelve. (Zajos felkiáltások balfelől: Elhisszük! Még nincs vége a dolog-

nak!) Próbáltak belőle — hogy úgy mondjam — a privát becsület szempontjából kázust csinálni. A kérdésnek ez a része, hála Istennek, letűnt a napirendről. De most meg próbálnak belőle alkotmányjogi nagy sérelmet csinálni. Méltóztassék megengedni, hogy anélkül, hogy az ügy részleteire visszatérjek, kijelentsem, hogy csak megelégedéssel konstátálom azt, hogy a magyar alkotmányt ennek a zsarnok kormányzatnak kezében más veszedelem nem fenyegeti, mint az, hogy a miniszterelnök beszélt egy főszolgabíróval a választásokról. *(Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Felkiáltások: Presszió! Jobbfelől: Halljuk! Halljuk!)*

Polónyi Géza: Ezen csak megcsíptük!

Gr. Tisza István: Mikor aztán tudomására jutott, hogy az az ellenzéki szolgabíró fenyegetésnek vette szavait, azonnal spontán eloszlatta a félreértést, *(Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Egy hang balfelől: Milyen ártatlan!)* és biztosította a főszolgabírót, hogy bántódása nem lesz.

A másik ügy az a szintén régóta emlegetett levélügy.¹ Én nem tudom, de azt hiszem, hogy a t. nemzeti párt azon képviselő urak részéről, akik ezen levélügyet ismételten felhozták, több fegyverbaráti jóindulatra számíthatott volna, minthogy éppen ezt a bizonyos levelet annyiszor hurcolják a közvélemény elé. Mert ezzel a levéllel a t. miniszterelnök úrnak komoly kellemetlenséget nem okozhattak. Először azért nem, mert a levélhez teljesen megengedett úton jutott hozzá, másodsor azért, mert annak a levélnek a tartalma, abszolúte nem diszkrét magánügyekre vonatkozott, hanem olyan természetű közügyekre, melyek igenis a nyilvánosság elé valók voltak. *(Felkiáltások balfelől: Privát levél volt!)*

Bármilyen úton jusson egy levél valakinek a kezébe, az nem gentlemanlike és elítélendő dolog, hogyha diszkrét természetű magánügyök hozatnak olyas valakinek tudomására, akire azok nem tartoznak. De az, *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* hogy a néppárt és a nemzeti párt suba alatt micsoda szövetségeket köt a választásokra, ez lehet, hogy diszkrét ügy, de nem magánügy, az igenis a nyilvánosság elé tartozik. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Engedjenek meg nekem t. képviselőtársaim, ha egy párt részéről azt az eljárást tapasztaljuk, hogy a párt vezére és elnöke, mind a kettő különböző alkalmakkor elítéli egy másik párt agitacionális fegyvereit, de ha aztán azt tapasztaljuk, hogy ugyanezt a működést, ugyanazokat az agitacionális eszközöket ezen pártnak egy képviselőjelöltje bérbe veszi a maga számára, az a párt, amelyikre ilyen rábizonyulhat, kicsit óvatosabb legyen akkor, mikor mások politikai őszinteségét kritizálja. *(Igaz!: Úgy van! a jobboldalon.)*

---

¹ A Blaskovics-féle levél ügye. (58.)

És, t. képviselőház, önöket ráviheti az elvi kérdésekbeni szegénységük továbbmenő személyes harcoknak, személyes botrányoknak a felkutatására. De engedjenek meg, ezzel célt nem érhetnek. A t. miniszterelnök úr, mielőtt e Ház tagja lett volna, már szerepet töltött be Magyarország közéletében. Ebbéli hosszas működése alatt talán kíméletlen volt ellenfeivel szemben, de a szó igaz értelmében férfinak és magyarnak mutatkozott,* (*Élénk tetszés és zajos éljenzés a jobboldalon.*) Férfinak és magyar hazafinak (*Zajos éljenzés a jobboldalon.*) ismerték elkeseredett politikai ellenfelei is. Mint férfit, mint magyar hazafit parentálták és jellemezték, midőn megvált a főispáni helytől, az ellenzéki lapok is. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

És, t. Ház, azóta, hogy a t. miniszterelnök úr ezt a helyet foglalta el, azóta, én azt hiszem, csak növekedhetett minden elfogulatlanul gondolkodó ember tiszteletében. (*Zajos helyeslés a jobboldalon.*) Az eseményeknek egész láncolatára utalhatok rá. (*Egy hány a, szélsőbaloldalon: A három millióra!*) amelyek mind azt mutatták, hogy ennek az országnak tekintélye és súlya: növekedőben van. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Az események egész láncolata tanúsítja, mindazok a körülmények, amelyek az Ausztriában sajnosán kifejtett krízissel s Magyarországnak e krízissel való vonatkozásaival összefüggésben állanak, mindezek a körülmények tanúsítják azt, hogy itt az ország érdekei erős és hazafias kezekben vannak. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) És ha a t. képviselő urak a támadásoknak ezen modorát folytatják tovább, céljuknak ellenkezőjét fogják elérni. (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Majd meglátjuk! Felkiáltások a jobboldalon: Majd meglátjuk!*) Mert lehetnek a t. miniszterelnök úrnak is hibái, (*Felkiáltások a baloldalon: De mennyi! Zaj. Elnök csendet.*) lehetnek a t. miniszterelnök úrnak is tényei, amelyekkel nem mindenki ért egyet, de ha azt látjuk, hogy az ő személye ilyen méltatlan támadások céltáblájául szolgál, ha azt látjuk, hogy itt az egész politikai közélet az alkotmányosság és miniszteri felelősség alapelveinek megtámadásában áll, (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) akkor háttérbe szorul minden egyéb kérdés, elnémul minden bírálat, akkor itt más kötelességünk nem lehet, mint teljes erővel kitartani a méltatlanul megtámadott személye mellett, (*Élénk helyeslés és zajos éljenzés a jobboldalon.*)

És éli nagyon kérem a t. képviselő urakat... (*Nagy zaj a szélsőbaloldalon.*)

Elnök: Polónyi Géza képviselő urat rendreutasítom. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

* Ezt még Take Jonescu is elismeri Bánffyról szélé megemlékezésében. (Souvenirs, 1919., 123—129. 1.)

Gr. Tisza István: Nagyon kérem a t. képviselő urakat, mielőtt tovább haladnának azon a lejtőn, amelyen megindultak, gondolják meg, hogy mit fognak elérni.

Horánszky Nándor: Nem öntől kérünk tanácsot! *(Úgy van! Úgy van! a bal- ép a szélsőbaloldalon. Nagy zaj.)*

Gr. Tisza István: Azt a céljukat, hogy a kormányt megbuktassák, elérni nem fogják. *(Zaj balfelől.)* Ha nagyon hosszú ideig kitartásuk lesz, talán, mert örökké nem tarthatják meg a miniszterek állásukat. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* Azt a céljukat, különösen a t. közjogi ellenzék, hogy a közgazdasági kiegyezés kérdéseiben a saját elveiket juttassák diadalra, szintén nem érhetik el. *(Nagy mozgás és felkiáltások balfelől: Miért nem? A törvényt mondja!)* Méltóztassanak megengedni, nagyon könnyű dolog elérni azt, hogy december 31-ére semmiféle törvényes intézkedés létre ne jöhessen sem a külön vámterület felállítására, sem a közös vámterület fenntartására; de méltóztassanak megengedni, a törvényhozás nagy többségének akarata, ha nem is a törvényalkotás formái közt... *(Nagy zaj.)*

Wittmann János: Összevásárolt többség! *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Elnök (csenget): Wittmann János képviselő urat rendutasítom. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Gr. Tisza István: ... ha nem is a törvényalkotás formái közt, de világosan és kétséget kizárólag konstatálható lesz előzetesen. Akkor a kormány részére, nézetem szerint, csak az a kötelesség állhat fenn, hogy a saját veszélyére, a saját felelősségére, utólagos szentesítés reményében *(Helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és közbíztársolások a bal- és szélsőbaloldalon.)* oly intézkedésüket tegyen... *(Folytonos zaj és közbekiáltások a bal- és szélső baloldalon.)*

Endrey Gyula: Tisza-politika!

Elnök (csenget): Kérem a képviselő urakat, most már no konverzálnak az egyik oldalról a másik oldalra. *(Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: ...oly intézkedéseket tegyen, mely megrázkódtatások nélkül a törvény akaratának végleges érvényesülését teszik lehetővé.¹ *(Nagy zaj és felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Mi az?)* Méltóztassanak megengedni, ha beáll a december 31-ike úgy, hogy törvényes diszpozícióink nincsenek, akkor nem fog lenni törvény sem a külön vámterület felállítására, sem annak ellenkezőjére, akkor a kormány abba a kényszerhelyzetbe juthat, *(Folytonos nagy zaj a bal- és szélsőbal oldalon.)* hogy saját jogi felelősségére intézkednie kell, resz-

---

¹ Éppen ezt célozta a Lex Tisza. (74).

kírozva, hogy vád alá helyezik. *(Folytonos, nagy zaj. Egy hang balfelől: Felrobbantja a monarchiát! Derűltség a bal- és szélsőbaloldalon.)* És akkor a kormány csak aközött választhat, hogy a többségnek, vagy a kisebbségnek akarata értelmében tegyen intézkedéseket. *(Folytonos nagy zaj.)*

Bartha Miklós: De ha a többségnek nincs akarata!

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Bartha Miklós: Tessék megmondani, hogy mit akarnak. *(Folytonos zaj.)*

Elnök: Bariba Miklós képviselő urat rendreutasítom. *(Helyeslés, jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Gr. Tisza István: Elérhetnek azonban a t. képviselőtársaim egy dolgot, elérhetik azt, hogy komoly veszedelembé döntik a magyar parlamentarizmust. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és közbekiáltások a bal- és szélsőbaloldalon.)* Horánszky Nándor t. képviselőtársam foglalkozott ezzel a kérdéssel és azt mondta, hogy előtte két alternatíva áll; az egyik az, hogy vagy sebezze meg az országot és annak nagy érdekeit, vagy sebezze meg — fájdalommal — a parlamentarizmust.¹ Hát a t. képviselőtársam mondja meg nekem, van-e ennek a nyilatkozatnak értelme? Hát a parlamentarizmus érdeke és az ország érdeke nem egy és ugyanaz? *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! jobbfelől, Nagy mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* Hát ismeri t. képviselőtársam ennek a mi magyar nemzetünknek és hazánknek életbevágóbb és fontosabb érdekét, mint azt, hogy itt a parlamentarizmus meg ne sértessék? *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől, Mozgás a bal- és szélsőbal-oldalon.)* Minden más országban életkérdés az, de sehol sem annyira, mint minálunk, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől),* mert nem parlamentáris kormányforma mellett önálló nemzeti lét egyáltalán lehetetlen. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

T. képviselőtársaim! Éppen a mai pillanatban, midőn, sajnos, természetes és állandó szövetségstársunk, Ausztria, belső krízisek súlya alatt laborál, nem legéletbevágóbb érdeke-e a magyar nemzetnek az, hogy itt oly színvonalra emelkedjék a parlament, hogy oly konszolidált viszonyok közé jusson a nemzeti akarat érvényesülése, hogy soha senkinek eszébe ne juthasson azon bonyodalmakat és veszélyeket, amelyeket az osztrák belügyi helyzet magában rejt. bárminő irányban kapcsolatba hozni Magyarországgal? *(Helyeslés jobbfelől.)*

És, t. Ház, a magyar nemzetnek századokon keresztül kellett egy reá nehezedő fatális világtörténelmi helyzet bonyodalmaival és veszélyeivel megküzdenie. Harminc éve annak, hogy ez a nemzet önrendelkezési jogát visszanyerte és teljes politikai szó-

¹ 1898. okt. 20. beszédében.

lidaritásban uralkodójával, belügyi fejlesztésének, alkotmánya kiépítésének szentelhette működését. Történhettek hibák ezen 30 év alatt, történtek is, de azt senki kétségbe nem vonhatja, hogy az ország e 30 év alatt nagyot haladt és hogy az ország hitele, tekintélye, politikai súlya, a nemzet politikai érettségébe vetett bizalom ezen országban és az ország határain kívül növekedett. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És ha nőtt a bizalom ez ország iránt, annak elsősorban parlamenti vitatkozásainak modora és színvonala volt az egyik oka. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Én nagyon jól emlékszem azon időre, t. képviselőtársaim, midőn 20—25 év előtt, mint fél-gyermek a karzatról néztem a tanácskozásokat. Kritikusabb helyzet volt az, mint a mai, sokkal rosszabbak voltak a közviszonyok, sokkal kisebb a többség és igazabbak a szenvedélyek, mint most, de akkor ezen erős küzdelmek élén az ország legjelesebb, legerősebb férfúi állottak és küzdtek erejük, tehetségük egész súlyával. Akkor az a gyermek, aki ott ült, rajongással nézhetett arra, ami itt történt, tiszteletet, nemes ambíciót meríthetett abból, amit itt látott. Mi történik most azzal a fiatal emberrel, aki utolsó négyheti parlamenti vitáinkat végignézi? Nem mi öljük ki belőle a hitet, a bizalmat a nemzet szabad intézményei iránt, *(Élénk tetszés-jobbfelől)*, nem mi öntünk-e lelkébe sivár politikai nihilizmust? *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Ha ez így folyik tovább, t. képviselőház, ha ez a krónikus állapot rövidesen meg nem szűnik, akkor kell, hogy ez a politikai szkepticizmus, politikai sivárság nőjön a nemzet mind szélesebb rétegei között. És ez nem fog egyik napról a másikra nagy veszedelmet hozni az országra, mert ez olyan, mint a mérges gázoktól megfertőztetett levegő; lassanként szívjuk magunkba, nem vesszük észre gyilkoló hatását, de mikor egyszer változnak a viszonyok, mikor a nemzet energiájára, a szabad intézményekbe vetett élő hitére szükség lesz, akkor fogjuk látni, hogy korhadt ennek a nemzetnek a szervezete, hogy saját hibáinkból, mulasztásainkból elernyed az az erő, amely a nemzetet nagy veszélyekből mindig kiszabadította. *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon. Zaj a bal- és szélsőbal oldalon.)*

Ha elmulasztjuk, t. Ház, a mai kedvező viszonyokat, ha fel nem használjuk ezeket arra, hogy a parlament működését biztosítsuk és konszolidáljuk, irtóztató felelősség hárul mindnyájunkra, azokra is, akik tettekkel s azokra is, akik mulasztásukkal idézték azt elő. *(Zajos helyeslés jobbról.)* E felelősséget ne vegyük magunkra. Kérve-kérem a Ház minden tagját, vessünk véget ez áldatlan állapotnak; tegyük lehetővé az érdemleges, komoly vitatkozást, ne álljuk útját a Ház eredményes munkálkodásának.

Örley Kálmán t. barátom indítványát fogadom el. *(Hosszan-*

tartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps jobbfelől, a szónokot számosan üdvözlük.)

Horánszky Nándor személyes kérdésben cs szavai értelmének helyreigazítása címén foglalkozik azzal a kérdéssel, vajjon lehet-e igazi parlamentarizmusról a Bánffy-féle választások után beszélni? és egyben visszatartja Tiszának azt az állítását, hogy a nemzeti párt kikölesönzött néppárti szavazatokkal operált.

Gr. Tisza István: Személyes kérdésben igen röviden nyilatkozom. T. képviselőtársam először azt mondta, hogy ezen parlament, ezen parlamentarizmus iránt, mert ez meghamisítása a parlamentarizmusnak, nem érez magában kötelezettséget. Ismételve csak azt kérdelem, miért érzett magában 1897 júliusban és 1897 decemberben? Mert engedelmet kérek, az nem lehet, hogy ez a parlamentarizmus páros napokon komoly, páratlan napokon pedig nem komoly legyen. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Ami a másik kérdést illeti, egy ízben, ha jól emlékszem, 1897 első hónapjainak valamelyikében, a képviselőházban beszéltem a nemzeti párt és a néppárt közti közös akcióról.* T. képviselőtársam akkor közbeszólt, én felemlítettem a sárosi esetet, felemlítettem Blaskovich képviselőtársam levelét, mely természetesen nem éppen szavazatok, de szavazatok megszerzésére alkalmas izgatató iratok kölcsönvételére irányult.

Horánszky Nándor: Akkor nem is volt jelöltje a pártnak!

Gr. Tisza István: És akkor t. képviselőtársamnak egy szava sem volt ezekkel a tényekkel szemben. Én tehát abban a meggyőződésben voltam és vagyok, hogy igenis hivatalosan a nemzeti párti képviselő urak igen óvatosak ily dolgokban, a nemzeti párt előkelő módon dezavualta a néppártot, de a nemzeti párt egyes tagjai a néppárti papok támogatását és izgatását vették igénybe. *(Nagy zaj a baloldalon. Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Horánszky Nándor líjból személyes kérdésben szólal fel. Tisza azt mondta, hogy a nemzeti párt igen óvatos; egészen másként cselekszik, mint ahogy beszél. Szóló kérdi: hol és mikor történt ez? Ha a nemzeti párt annyira óvatos volna, mint Tisza István, kinek minden felszólalásánál a hátsó gondolatoknak egész tömegét látjuk, — így a közigazgatási reform tárgyaló sakor mondott beszédében, — akkor egészen más politikai helyzetben volna, mint jelenleg. Ha a nemzeti pártnak hibái voltak, mindig csak kettőről lehet szó: az őszinteség és a szoliditás, mellyel az utolsó Vonalig elment a parlamenti érdekek megoltalmazásában. Ez a párt még az ellenzékéről sem mondott soha olyat, amit talán más helyen beváltani nem tudna. Ezen hibái voltak igenis a nemzeti pártnak, de nem azok a hibák, amelyek segítségével Tisza István annyira fürdik a hatalomban.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! *(Nagy zaj balfelől.)*

* (58) és később (73).

Pólónyi Géza: A római pápához intézett levélről jó lesz beszélni!* (*Nagy zaj.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Sima Ferenc: A római pápáról beszéljen! (*Nagy zaj jobbfelül és felkiáltások: Halljuk! Halljuk!*)

Elnök! Kérem a t. képviselő urat, ne tessék közbeszólni! (*Zaj.*)

Gr. Tisza István: T. Ház! Stolz liebe ich den Spáníel*. (*Tetszés jobbfelől.*) A t. képviselő úrban az önérzetnek oly magas foka van kifejlödve, (*Felkiáltások balfelől: Jogosan! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) hogy valóban vágyaim netovábbja volna olyan derék embernek lehetni, aminőnek t. képviselőtársam tartja magát. (*Nagy zaj balfelől.*)

Sima Ferenc: Ő nem járt Rómában!

Horánszky Nándor: Én nem vettem hasznát a politikának! (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon. Elnök csenget.*)

Gr. Tisza István: Amiket én t. képviselőtársammal szemben és a nemzeti párt és néppárt közti viszonyra nézve felhoztam, azok köztudomásra jutott tények, amelyek tekintetében nem voltam elkészülve, hogy itt letagadják a t. képviselő urak, (*Nagy zaj a baloldalon.*) bármennyire fájlalják is a felhozását azon jelenségeknek, adatoknak és tényeknek, amelyekre rámutattam. (*Nagy zaj és mozgás a baloldalon.*)

Hock János: Hát nem tisztességes párt az?!

Bolgár Ferenc: Hát a néppárt mit csinál? Azért, mert nem kálvinista?! (*Nagy zaj és nyugtalanság balfelől.*)

Elnök (csenget): Kérem, a képviselő úr használt-e sértő kifejezést? (*Felkiáltások balfelől: Használt! Zajos ellenmondások a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István: Bocsánatot kérek, a néppártról semmit sem mondtam. Csakis tévedés lehet a dologban. Én azt a szót, hogy tisztességes, most abszolúte nem használtam és a néppárttal vonatkozásban éppen semmi sértő kifejezést sem használtam. Csakis félreértésből hallhatták azt a képviselő urak. (*Zaj.*)

Elnök: Tessék kérem csendesén lenni! Én nem tudom itt ellenőrizni a képviselő urakat, a közbeszólókat és beszélőket, ha itt nincs az a csend, hogy legalább az elnökhöz eljusson a szó, amelyet mondanak. (*Felkiáltások balfelől: Helyre! Helyre!*) Tessék a helyükre menni.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! T. képviselőtársam szíves volt azt mondani, hogy az én nyilatkozataimban szokta ő a hátsó kapuk egész sorozatát feltalálni. Sem azon beszédemben, amelyet a közigazgatási reform kérdésében mondtam, sem másféle nyilatkozataimban a t. képviselő úr hátsó ajtókat fölfedezni nem

* (34) és (58).

fog, hacsak, amit mély részvétellel konstatálnék, az epeömlést. képviselőtársamnál már a szemévilágára is ki nem terjedt. (*Tet-szés a jobboldalon. Mozgás a bal- és szélső baloldalon.*)

Másnap, november 12-én, Tisza Kálmán mondott Bihar vármegye közgyűlésén nagyhatású beszédet a parlamenti obstrukció ellen. (Nemzet, nov. 13. sz.)

73. 1898. november 15. országos ülés. — Az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat napirendre tűzése feletti vita folytatása.— Személyes kérdésben való felszólalás; a nemzeti párt és a néppárt közös választási akciója; Tisza Kálmán állítólagos családi politikája; Tisza István közgazdasági tevékenységének oka. (Napló XVIII. k. 190—1. 1.)

Tehát még mindig (70 és 72) az indenmitási törvényjavaslat napirendre tűzése felett október 18-ika óta húzódó obstrukciós vita folytatása ...

Gróf Tisza István november 11-iki nagy beszédével több ellenzéki képviselő foglalkozott, ezek közül Hodossy Imrén kívül Ivánka Oszkár, a nemzeti párt és a néppárt közös választási akciójának kérdésével is.¹

Ivánka egyébként november 14-iki beszédében annak a bizonyítására vállalkozik, hogy Tiszának mind ugrai, mind legutóbbi képviselőházi beszéde oly állításokat, oly súlyos vádakat foglal magában, amelyek rágalmaknál és gyanúsításoknál egyébnek nem minősíthetők. Tiszával polemizálva, ellene és Tisza Kálmán ellen éles személyes támadást intéz. így tiltakozik az ellen, hogy Tisza István az ellenzékről szólva, azt mondja, hogy válságot akarnak előidézni, hogy azután a zavarosban halászhasznak. Ha politikusokról azt mondja valaki, hogy a zavarosban akarnak halászni, ennek más értelme nem lehet, mint hogy azt állítja róluk, hogy olyan politikai állapotokat akarnak előidézni a nemzet kárára, amelyből azután egyéni hasznot húzhatnak. Az ilyen állítás legkevésbé illik gróf Tisza István szájába, ki tagadhatatlanul nagy tehetség és nagy készült-ségű férfiú, de. bizonyára ő sem fogja tagadni, hogy sem azon politikai és társadalmi pozíció, sem azon nagyon nagy fizetéssel dotált állások, melyeket ő betölt, nem annyira az ő egyéni tulajdonságainak a jutalma, mint inkább következményei annak, hogy édesatyja, Tisza Kálmán, jónak látta a hatalomért szegre akasztani a bihari pontokat és megtagadni politikai múltját. A hatalmat azután olyan irányban kezelte, hogy minél több haszon háromlójék abból úgy az ő családjára, mint azokra, akik őt politikájában támogatták. Ezzel korántsem azt akarja szóló mondani, mintha akár Tisza Kálmán, akár Tisza István meg nem engedett hasznokat csinálnának maguknak. Ez úgy értendő, hogy ők a hatalmat felhasználták pozíciók teremtésére és azután tekintélyes állásuknál fogva elértek vagyoni előnyöket is. Az a gróf Tisza István, aki a képviselőházban alig tölt el néha néhány órát, hanem idejét pénzügyileg sokkal hasznosabb foglalkozásban, bankoknál szokta eltölteni: ez a Tisza István, ki minden-estre igen kényelmes helyen nagy hálóval kövér aranyhalakat fog, leg-

¹ Az ugrai beszámolóval (71) néhány nappal később a függetlenségi Visontai Soma és Sima Ferenc foglalkozott.

kevésbé sem jogosult arra, hogy a zavarosban halászás vádját vágja azok fejéhez, kik egész életüket önfeláldozó, hazafias munkának szentelték, kik egyéni haszon kedvéért sohasem voltak hajlandók elveiket, szegre-
akasztani.

Ivánka Oszkár támadásai készítetik Tisza Istvánt arra, hogy a nov. 15-iki ülésben személyes kérdésben felszólalva, egyebek között az ellenzék részéről ismételt (30, 56, 59) szóvá tett közgazdasági tevékenységéről is újból nyilatkozzék.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! *(Halljuk!)* A tegnapi napot falun töltöttem. Ennek folytán csak ma reggel, a fővárosba megérkezve, értesülhettem azon támadásokról, amelyekben pénteki beszédem kapcsán a tegnapi ülésben részesültem. Méltóztassék megengedni, hogy személyes kérdésben és félreértett szavaim értelmének helyreigazítása címén a mai napon szólalhattam fel. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ami először is szavaim értelmét illeti, többen a t. képviselő urak közül foglalkoztak a nemzeti párt és a néppárt választási akciójára vonatkozólag tett megjegyzéseimmel, de igénytelen nézetem szerint nem helyes pontban keresték a dolog lényegét. T. Képviselőház! Abban semmi sincsen, ha két párt bizonyos körülmények között bizonyos választási akciókban egymást támogatja. Én, azt hiszem, elég távol állok az igen tisztelt ellenzék bármely árnyalatától, de ha oly választókerületben volna szavazati jogom, vagy némi befolyásom, amelyben a szabadelvű pártnak győzelemre kilátása nincsen, de amelyben különböző ellenzéki pártok küzdenek, én mindenesetre támogatnám — fölteszem — a t. közjogi ellenzék jelöltjét a néppárttal szemben, és támogatnám a nemzeti párt jelöltjét akár a közjogi ellenzékkel, akár a néppárttal szemben. *(Helyeslés jobbfelől.)* amint erre nézve konkrét példákra tudnék hivatkozni.

Az én támadásom a t. nemzeti párt eljárását illetőleg arra vonatkozott, hogy az igen tisztelt nemzeti párt, mint az országra károst és mint indokolatlant ismételve elítélte azt az agitációt, amelyet a felekezeti féltékenység és a vallási rajongás föltámasztása céljából a néppárt megindított, de azután ezen agitacionális fegyvereket saját választási céljaira is felhasználta. *(Igaz! Úgy mn! a baloldalon.)*

T. Ház! Ma reggel jövén fel a fővárosba, most már csak az idő rövideje miatt, de azért sem kívánok itt bizonyítékokat felhozni, mert jelen felszólalásom rövid keretében azok, nézetem szerint, bele nem illenének; ha szükségesnek fog mutatkozni, lesz rá alkalmam, hogy ebben a tekintetben a bizonyítékok egész sorozatát előadjam. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Ezek után, t. Ház, áttérek felszólalásomnak személyes oldalára. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ivánka Oszkár t. képviselő úr tegnapi felszólalásában azt

mondotta nekem, hogy politikai és társadalmi állásomat és nagy fizetéssel dotált állásaimat nem annyira egyéni tulajdonságaimnak, hanem annak köszönhetem, — itt már szószerint olvasom beszédét — *(olvassa):* „hogy édesatyja, Tisza Kálmán képviselő úr, jónak látta azért, hogy a hatalomhoz juthasson, szegre akasztani a bihari pontokat és megtagadni politikai múltját; a hatalmat azután kezelve, kezelte azt oly irányban, hogy minél több haszon háramoljék abból az ő családjára“. *(Élénk mozgás a jobboldalon.)*

T. Ház! Én nem szeretek sem magamnak, sem családomnak privát dolgaival a Ház elé lépni, de ezután a provokálás után tartozom az igazságnak azzal, hogy konstátáljam, miszerint Tisza Kálmán a hatalmat nemcsak, hogy nem használta családja érdekében, *(Derültség balfelől.)* de azon hosszú időn keresztül, amíg egész egyéniségét és tevékenységét a közügyeknek szentelte, oly nagyfokú anyagi bonyodalmakba vitte be magát és családját, hogy az én igénytelen személyemnek évekig kizárólag feladatát az kellett, hogy képezze, hogy ezen privát ügyekbe némi rendet hozzak be. *(Helyeslés a jobboldalon. Mozgás balfelől.)* Ez az igazság.

Talán meglepi a t. képviselő urakat, mert nem szokásom ezen dolgokról beszélni; de egyszer már ezek után a személyes támadások után az igazságot meg kellett mondanom. *(Élénk helyeslés jobbról.)* És megmondom ezt büszkén, önérzettel, mert örökre büszkén fogok visszagondolni arra, hogy azokkal a nagy érdekekkel, amiket Tisza Kálmán az ország érdekében szerzett, *(Élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon.)* a privát érdekeknek ily meszszenő veszélyeztetése járt.

És, t. Ház, ezen körülményekben méltóztassék magyarázatát látni annak is, hogy igyekeztem személyes képességeimet a közgazdasági tevékenység terén is értékesíteni. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Egyszerűen úgy állott a helyzet előttem, hogy vagy lemondok teljesen a közügyek terén való szereplésről, vagy saját munkám által tisztességes, becsületes úton keresek magamnak annyit, hogy azzal az évnek egy részét Budapesten töltve, a kiadásokat fedezhessem. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Ez volt egyszerű célja és oka annak, hogy én bizonyos közgazdasági vállalatoknál állásokat foglaltam el. És apellálok ezen ország egész munkástársadalmára; én azt hiszem, hogy ebben az országban nagyon kevesen fogják azt mondani, hogy a munka megszegyenít. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Igenis, támadjanak ezért a képviselő urak, amennyit akarnak, én nyugodtan, tiszta lelkiismerettel fogok a magam útján továbbhaladni. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

Ivánka Oszkár t. képviselő úr beszédében határozott személyes sértések is foglaltatnak. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy hivatalos állásom nincs, amely iránt tartoznám azzal, hogy ezen a téren ne úgy járjak el, ahogy önérzetes emberek eljárni szoktak. Ennek folytán a kérdések ezen részét nincs szándékomban a Ház elé vinni. Egyszerűen konstatalom először is azt, hogy legjobb meggyőződésem szerint sem egész politikai szereplésem, sem utolsó felszólalásom, sem hangjánál, sem tartalmánál fogva ilyen támadásokra méltó okot nem szolgáltatott. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) És biztosítom másfelől a képviselő urakat arról, hogy amíg testi és lelki képességem megmarad, csináljanak bármit, támadjanak bárhogyan, teljesíteni fogom kötelességemet. (*Hosszan tartó, élénk éljenzés és taps és felkiáltások jobbfelől: Így beszél egy úr, aki dolgozik!*)

74. 1898 december 19. országos ülés. — Az elnökválasztás napjának megállapítása: Kossuth Ferencnek az elnökválasztással kapcsolatos határozati javaslata. A „lex Tisza“. Apponyi és a szükségjog. Az obstrukció indoka. Ellentét Apponyi és párthívei között. — Félremagyarázott szavak érteimének helyreigazítása. (Napló, XIX. k. 198—203 és 204 1.) A „lex Tisza“ és Tisza István felszólalása a dec. 6. pártértekezleten. — A disszidensek. — Tisza István képviselőházi elnökjelöltsége.

Az indemnitási törvényjavaslat napirendre tűzése felett október 18. óta folyamatban lévő obstrukciós vita csupán november 17-én ért véget Öiiey Kálmán indítványának (72) elfogadásával. Azonban bizonyos gátló okok miatt csak november 24-én indult meg végre a törvényjavaslat általános tárgyalása. De félbeszakítja hónapokra (egészen a Széllkormány megalakulása utáni időre, 1899 március 3-ig) egyrészt a december 7-én bekövetkezett elnökválság, másrészt az obstrukció féktelen tobzódása.

December 7-én ugyanis lemondott luizelnüki állásáról Szilágyi Dezső azzal a megokolással, hogy reá nézve az adott körülmények között a sikeres működés feltételei hiányoznak és lemondási kérelméhez, a Ház egyhangú marasztaló határozata ellenére is, változatlanul ragaszkodott. Ezt követőleg lemondott a két a 1 elnök is, úgyhogy a Ház december 17-től 1899 március 2-ig (Perezél Dezső elnökké választásáig) a függetlenségi-párti Madarász József korelnök vezetése alatt folytatta tanácskozását, miután az obstrukció még az elnökválasztást is megakadályozta.

A december 7-én bekövetkezett elnökválság előtti napon egy nagyfontosságú politikai esemény játszódott le a Ház falain kívül, melyről lehetetlen meg nem emlékeznünk, hiszen a helyzet további kialakulásában elsősorú tényezőként jön számba.

1898 december 6-án volt az országgyűlési szabadelvű pártnak alkotmányos életünk újabb történetében nagyjelentőségű értekezlete, amelyen Tisza Kálmán bevezető beszéd kíséretében a következő törvényjavaslatot ajánlotta elfogadásra:

„Törvényjavaslat a kormánynak adandó felhatalmazásról.

1. §. Felhatalmaztatok a kormány, hogy arra az esetre, ha az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat 1898. évi december 31-éig törvénnyé nem válnék, az államháztartás érdekében szükséges teendőket az ebben megállapított határok között intézze.

Felhatalmaztatok továbbá a kormány, hogy arra az esetre, ha az osztrák-magyar monarchia két államának kormányai által megállapított kiegyezési javaslatok ugyancsak folyó évi december végéig törvényhozási elintézését nem nyernének, az azokban tárgyalt ügyekre nézve a teljes viszonyosság biztosítása esetében a mostani állapotot fenntartsa.

2. §. E törvény érvénye 1899. évi december 31-ig tart, de előbb is megszűnik az államháztartással kapcsolatos ügyekre nézve, amint az 1899. év négy első hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvény megalkottatott; a többi ügyekre nézve pedig akkor, amikor azokat illetőleg a törvényhozás másképpen intézkedett. E törvény végrehajtásával a kormány bízatek meg.

Indokolás.

Dacára annak, hogy elsősorban a kormány és azután a szabadelvű párt részéről is minden megtörtént az indenmity kellő időben való létrejöttének érdekében, éppúgy, mint az úgynevezett kiegyezési javaslatok letárgyalására: mégis a képviselőház kisebbsége részéről követett eljárás következtében, ha kivált ez tovább is úgy tart, alig remélhető, hogy csak az indenmity-javaslat is még ez évben törvénnyé váljék^ a többi említett javaslatokra nézve pedig ez már teljesen kizártnak tekinthető.

Iía ebben a helyzetben érkezünk el az 1899. évhez, bárki legyen is akkor kormányon, kényszerítve lesz saját felelősségére a későbbi felmentés reményében megtenni mindazt, ami okvetlenül szükséges arra. liogy az ország összes ügyei meg ne zavartassanak, érdekei helyrehozhatatlan kárt ne szenvedjenek.

Bízunk a jelen kormányban, hogy azt, ha kell, meg fogja tenni — bármennyire érezze is az ezzel járó felelősség súlyos voltát, — mert az országot anarchiába süllyedni nem engedheti.

Erre a kötelességre rámutatva, hangsúlyozni kell hazafiúi komoly aggodalmunkat afelett, vájjon ezzel a „salus reipublicae suprema lex esto“ helyesen értelmezett alapelveinek alkalmazásából folyó kötelességteljesítéssel nem alkottatik-e oly precedens, amelyre azután az elv tágabb magyarázata mellett hivatkozhatnak majdan más viszonyok között, más kormányok a haza érdeke s az alkotmányos szabadság komoly veszélyeztetésével.

Fájdalom, ezt a veszélyt elhárítani, szemben a kisebbség eljárásával, nincs hatalmunkban.

E törvényjavaslat betérjesztésének egyik célja felhívni a képviselőház minden tagjának a figyelmét erre a veszélyre. Talán elérjük ezáltal, hogy legalább az indenmity-javaslat kellő időre törvénnyé válik. Másrészt e törvényjavaslat betérjesztése által gátat vetni kívánunk annak, hogy az előreláthatólag bekövetkező szomorú eset bárki által könnyűszerrel felhasználható precedenssé ne válhassék. Mert a javaslat benyújtása után ezt csak oly kormány és oly viszonyok között használhatja fel, amelyik

arra is hivatkozhatik, hogy a képviselőház kétségbe nem vonható számszerű többsége előzetesen nyilvánította és törvényjavaslat benyújtásával dokumentálta az egyetértést és szolidaritást abban, hogy e rendkívüli eljárás az ország és a nemzet érdekében az adott viszonyok között, mint ideiglenes és kiegészítő eszköz, feltétlenül szükséges volt“.

A törvényjavaslat és indokolásának felolvasása után Tisza Kálmán folytatólagosan még kiemeli, hogy az indítvány által elérni kívánt cél csak úgy valósulhat meg, ha a törvényjavaslatot annyi képviselő kívánja, amennyi a képviselőház összes tagjainak többségét alkotja. És csakis azon esetben, ha az indítványt ez a többség magáévá teszi, tartja azt a Házhoz benyújtandónak. Azért kéri, hogy azok, akik indítványát helyeslik. írják alá. Azzal zárja beszédét, hogy ezen alkalommal is igyekezett azt, amit hazánk iránti kötelességének tartott, megtenni.

Miként Tisza Kálmán bevezető beszédében hangsúlyozta, a törvényjavaslat egyik főcélja, hogy lehetőleg kizárja, hogy később valamely más kormány nem hasonló előzmények után az úgynevezett exlex-kormányzashoz nyúljon, erre a javaslatra, mint precedensre hivatkozva. A javaslat másik főcélja pedig az volt, hogy az országgyűlés általi elfogadása esetében a kormány alkotmányos felhatalmazást nyerjen egyrészt az államháztartás törvényes vitelére, másrészt az Ausztriával fennálló gazdasági kiegyezési állapotok ideiglenes fenntartására. De ha ezt az alkotmányos provizóriumot is meghiúsítja az obstrukció, akkor ez a törvényjavaslat (szerzője célzata szerint) hiteles dokumentum arra nézve, hogy a kisebbség erőszakoskodása lehetetlenné tette az alkotmány sértetlen megővését.¹

Tisza Kálmán indítványa felett beható vita indulván meg, felszólalt *gróf Tisza István* is. Rövid felszólalása a következő volt:

Tisztelt értekezlet! Csak egy pár, igen rövid szóra kérem a t. értekezlet figyelmét, hogy a javaslatnak olyan oldalára hívjam fel a t. értekezlet figyelmét, amely az eddigi felszólalásokban elő nem hozott.

A javaslat betérjesztője elmondta, miszerint egyik célja vagy a főcélja a javaslatnak az, hogy lehetőleg nehezzé tegye hasonló esetekben e precedensre való hivatkozást. Tökéletesen helyeslem. De gondolom, ezen javaslat benyújtása által még egy másik nagy előnyt érhetünk el. Tudjuk mindnyájan, hogy künn az országban elítéli ugyan a közvélemény túlnyomó többsége az ellenzék magatartását, de azért tagadhatatlanul — és nem is volna jó, ha nem így volna, — nem tetszets az a kilátás a közönség előtt, hogy január elsejével esetleg törvénykivüli állapot jöjjön létre. Hát én gondolom, nekünk az ügy érdekében és az ország érdekében meg kell ragadnunk minden

¹ Dec. 20. nagyváradi beszámolójában Tisza Kálmán egyebek között rámutat arra, hogy az u. n. lex-Tiszát ellenzéki oldalról bizonyára azért támadják oly kegyetlenül, mert „látják — ha ez beadatik a képviselőháznak — nem azt mondom, hogy tárgyalatik, mert azt sohasem hitte senki, hogy ezt tárgyalni fogjuk — ha beadatik, hivatalosan dokumentáltatik a jövődő számára, hogy kik azok, akik az országra nézve az ideiglenes alkotmányon kívüli eljárás szükségét, előidéztek“. (Nemzet dec. 21. sz.)

alkalmat arra, hogy lehetőleg dokumentáljuk, miszerint itt az alkotmányosságon csak formai sértés követtetik el, hogy a kormány eljárása az alkotmányos élet lényegével, szellemével nemcsak ellentétben nem áll, de annak egyenes folyománya. És én úgy gondolom, hogy igen célszerű volna ezen törvényjavaslat beadása éppen ennek dokumentálása szempontjából is. E törvényjavaslat tartalma t. i. nem egyéb, mint lényegileg ugyanazon felhatalmazás a kormány részére, amelyet az indemnity tartalmaz és amelyet egy rövid kiegyezési provizórium tartalmaz, felhatalmazási statusquo alapján továbbvinni a költségvetést és fentartani Ausztriával a közgazdasági viszonyt. Már most kérdem a t. értekezletet: a dolog lényegét felvéve, micsoda különbség van abban, ha egy ilyen törvényjavaslatot a képviselőház abszolút többsége aláír, vagy egy névszerinti szavazás alkalmával névszerint elfogad?

Formailag a dolog egészen más. Egyik esetben törvény jön létre, a másik esetben nem. De a dolog lényegét tekintve, a többség akaratát, a nemzeti akaratot éppúgy dokumentáljuk a javaslat aláírásával, mint hogyha egy névszerinti szavazás alkalmával adnák rá szavazatunkat. Hát én azt gondolom, ez is egy indok, melynél fogva e javaslat megnyugtatósára szolgálhat a nyugtalankodó közvéleménynek s még ez indokot fel akartam hozni.

Megjegyzendő még, hogy a miniszterelnök, mint pártvezér, a Tiszza-féle javaslatot magáévé téve, felhívta pártjának tagjait, hogy „aki a komoly küzdelemre Magyarország alkotmányának biztosítása céljából vállalkozik, az jöjjön velünk; aki úgy tartja, hogy az út, melyet követünk, nem jó, határozza el magát és váljon ki“. Szóval a miniszterelnök pártkérdéssé tette a Tiszza-féle törvényjavaslat elfogadását és aláírását.

A miniszterelnök felhívásának meg is volt az eredménye. Már december 8-án estig 227 szabadelvűpárti képviselő írta alá a javaslatot, tehát a képviselőház tagjainak abszolút többsége. Ez a szám december 15-ig bezárólag 241-re emelkedett (239 magyarországi képviselő és 2 horvát).¹ Viszont a szabadelvű pártból 25 képviselő (270 közül csak 25) kilépett. Igaz, a kilépettek között a pártnak olyan oszlopos tagjai voltak, mint Szilágyi Dezső, gróf Csáky Albin, Hieronymi Károly. Ezek között voltak az Andrássyak is és egyéb mágnások.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Szilágyi Dezső lemondásával kapcsolatban a kormány és pártja körében nagyon komoly mérlegelés tárgya volt gróf Tisza Istvánnak, mint a kisebbségi erőszak leverésére

---

¹ Ezen abszolút többség ellenére a javaslatot a képviselőházhoz sohasem nyújtották be és így ott tárgyalás alá sem került. Erről a javaslatról nagyérdékű vita folyt a képviselőház dec. 19—21. ülésein. Igen nevezetes még idevonatkozólag Tisza Kálmán dec. 20. nagyváradi beszámolója, továbbá Szilágyi Dezső dec. 21. levele pozsonyi választóihoz és dec. 22. pozsonyi beszámoló beszéde. (Nemzet, dec. 21—23. sz.) A javaslatot és az aláírók névsorát Szentiványi Árpád felolvasta a Ház dec. 20. ülésén. L. még idevonatkozólag az ellenzék dec. 11. manifestumát a nemzethez és a szabadelvűpárt hasonló manifestumát a Nemzet dec. 14. számában, továbbá Apponyi Emlékiratainak I., 247. és 249. l.

legalkalmasabb egyéniségnek, képviselőházi elnökjelöltségre.* Végre is a szabadelvű párt ezen kombinációt alapos okokból elejtve, december 16-iki értekezletén a képviselőház elnökévé Perczel Dezsőt, alelnökké pedig Tallián Bélát és Dániel Gábort jelölte. Ilyen előzmények után került a december 19-iki ülés napirendjére az elnökválasztás napjának megállapítása.

Kossuth Ferenc (az első felszólaló) szerint, mielőtt az elnökválasztás napját meghatároznák, tanácsos megvitatni a helyzetet, mely az elnök választásának szükségét előidézte. E szükség igazolja felszólalását, melyet szokatlannak ismer el, mert az elnökválasztásnál

* Igen fontos felvilágosítást nyújt e kérdésben Gajáry Ödönnek (képviselő és a Nemzet felelős szerkesztője) gr. Tisza Istvánhoz írt dec. 10. levele, mely feltalálható Tisza István hagyatékában. Gajáry nagyérdekű levelének lényeges részei a következők: „Jelöltséged nyilvánosságra jutása az ellenzékben, de főleg azt a kilépetekben óriási felháborodást keltett. Dűhtől tájékozódnak ... fűdesatyád újból és újból lelkekre kötötte, kövessék el mindent a (Bánffyval e részben történt) megállapodás visszacsinálására ... Azzal szemben, hogy jeleztem a kegyelmes úrnak, (t. i. Tisza Kálmánnak) roppant aggodása mellett azt a tépelődését, amely szerint a közéletől ő vonulna vissza, Bánffy úgy állította fel a kérdést: Most már István vagy vállalkozik arra, amiben megállapodtunk ... vagy pedig én elmegyek. Tudom, hogy ... Te lehetsz az utolsó, aki segíthetnél a dolgot megváltoztatni. Mert be kell látnom, hogy Bánffynaik tett ama nyilatkozat után, amellyel neki magad ajánlottad, hogy — ha alkalmasabbat nem talál — Te vállalkozol: lehetetlennek tartom részedről a visszavonulást. Másrésztől Bánffyt is teljesen értem. Tisza István elnökjelöltsége a harci elszántságot, a szabadelvűpártnak kitartását jelenti. A visszalépés az első imbolygás a kompromisszum felé“.

Tisza István tervbe vett házelnöksége ellen íródott egy másik nevezetes levél is. Mikszáth Kálmán levele Tisza Istvánhoz. (Mikszáth akkor a Bánffy-kormányhoz közelálló Országos Hírlap főszerkesztője volt.)

„Kedves Barátom!

Szeretném, hogy e soraimat előbb kapjad meg, mintsem a miniszterelnökkel beszélsz. Tájékoztatni óhajtalak, ha már más nem tette volna azóta, hogy a helyzet megváltozott azóta. 3 amilyen nagyon lelkesedtem elnökségedért eleinte, most nagy szerencsétlenségednek találnám. Tudom, hogy ez az argumentum téged meg nem tántorít. De, reményelem, megtántorít az, hogy elnökséged aligha lehetne az országra hasznos. Tömérdék emberrel beszéltem, ellenzékiekkel és pártunkbeliekkel. Az ellenzék fel van dühödve annak a gondolatára is, hogy elnök légy, a *végleteire* készül, de ez nem volna baj, ha a párt tagjaiban *nem volna félreismerhetetlül érezhető az erkölcsi botorság megingása a helyzettel szambán*. Rémlátások gyötrik a pártot, sötét élelérzések, melyek hatalmasabban uralkodnak felette, mint a logika,, vagy mint a tények.

A párt egyik fele nem akar a *mostani időben* elnöknek, maga Széll Kálmán azt mondta, hogy ez *élet verne* a pártba. Vannak ellenségeid a pártban, akik éppen nem akarnak. Széll Kálmánról szólva (magunk közt maradjon ez a megjegyzésem) gyanús előttem, hogy ezt az alkalmat fogja felhasználni a tőlünk való visszahúzódsra, melyre meg volna a kedve, ha úgy mehetne, hogy meg legyen két kedvenc nyalánksága: a fejedelmi kegy és a népszerűség. Meglásd, hogy te leszel az ürügy.

A Tisza-lex nem úgy fogadtatott a közvéleményben, mint gondoltuk.

csakugyan nem szokás mást tenni, mint egyszerűen szavazni; de hát szokatlan az előállott politikai helyzet is. Felszólalásának célja, hogy az elnökválasztásnak tisztaságát és az elnöki szék függetlenségét megőrizze. Ebből indulva ki, pártja nevében is a következő indítványt adja be: „Mondja ki a Ház, hogy elvárja azt, hogy a megválasztandó elnök a Ház szabályait minden irányban teljesen pártatlanul fogja alkalmazni, abban a szellemben, amely a képviselőház harminc évi gyakorlatának megfelel és pedig annál inkább, mert legújában oly tényék jutottak köztudomásra, amelyekben az alkotmány megtámadása foglaltatik“.

Ezeket a tényeket Kossuth Ferenc természetesen a- december 6-iki

Remegés fogta el, az idegesebb közvéleményt, az idegeset, tehát a felszínen levőt s ennél fogva a döntőt az exlexre. Okosságot, hiába mi nem önthetünk a néplte. Az ítélet ehelyett ellenünk kezd dőlni. Csak a korona van már mellettünk. S a koronától inkább csak sejtelemszerűen, az osztrák eseményektől, illetve az osztrák események végkifejlesztől varrva hímét, pártunk félni kezd. Egyetlen támogatónk, akitől fáznak! Ez a helyzet.

S most jön előtérbe az elnökséged ezen Tisza-lex után és az ellenzék törekvése, az obstrukció célja *igazi valóságában kezd kidomborodni*, leveti álarcát, vagy csak új jelszót vesz fel, ezen nem vitatkozom. De az tény, hogy most már a Bánffy feje csak mellékes dolog, hanem a *Tisza-hatalom végleges megtörése* a riadó harci kiáltás.

Ha kedvezne az idő ez összemérkőzésnek, azt mondanám: ám vegyük fel a harcot. De biztos e percben a leveretés, olyan végtelenül szerencsétlenül alakulnak a viszonyok, mióta elmentél. Ez az elnökség lehetetlen. Tudom, meg vagyok győződve, hogy el sem juthatsz az elnöklés tényéig. Kérve-kérlek, ne fogadd el, ha teheted, örültség az! Szerencsétlennek érzem magam, ha csak egy percig arra gondolok, hogy én is biztattalak rá.

Atyád lelkileg össze van törve. Az atya lelke magasabb valami minden értelemnél és minden kombinációnál, ő érzi, hogy ez rád veszélyt hozna. De érezzük mi is, a barátaid; a gentry-szoba embereinek is körülbelül mindnek az a véleménye, ami az enyém, hogy ne fogadd el. Az országnak csak árt a dolog, sőt végzetes lehet az országra, rád bizonyosan az lesz. Elnökségedet néni is óhajtja más, csak Pulszky Gusztó és néhány nagy optimista és néliány nagy harckedvelő, de ezeket ujjunkon meg lehet számlálni.

Tudom a kérdés nehézségeit s számoltam egyéni karaktereddel is: tudom, hogy *te magad ajánlkoztál*. Bánffy tehát azt mondhatja: „Én az úr ígéréteben bízva, kezdtem meg a harcot Szilágyi ellen, most tessék helytállni“. Azt is tudom, hogy Bánffy makacsul ragaszkodik a te elnökségedhez (bár nem értem, miért?). Mindent tudok, hiszem, hogy nehéz nemet mondani. De legalább arra kérlek, kérj Bánffytól gondolkozási időt, míg magadat tájékozhatod. Ne hallgass ránk, nem bánom. Megengedem, hogy te jobban ítéled meg a viszonyokat, mint mi. De legalább ítéld meg előbb, azután határozz.

Ha lehetetlen kitérned ígéreted elől, míg Bánffy akarja, *viszont lehetetlen azt most betartanod, mert nem tudod az egész párt bizalmát*. Követeld legalább azt, erre támaszkodva, hogy egy más jelöltet is állítson fel melletted a párt (én Gajarit vagy Perczelt tartanám legjobbnak). Mi meg fogunk téged buktatni, mert Magyarország szegény arra, hogy téged, az egyedülit a következő generációból, odadobjon *minden hasson nélkül* egyszerű zsák-mányul — a disznóknak.

Bocsásd meg, hogy a dolgaidda avatkozom és hogy teljesen leplezetlenül szóltam, nem hagyva ki a kellemetlen megfigyeléseimet sem. Nem érzélgős ez, vagy valami különös affektáció, hogy valami mentő szerepet eljátszak, nincs énbennem semmi a komédiásból. Még olyan dologba se szeretek avat-

nevezetes szabadelvűpárti értekezleten történeteket érti és ugyancsak Tisza Kálmán ott előterjesztett törvényjavaslata körül forgott gróf Apponyi Albert beszéde is.

Apponyi idevágó fejtegetéseiben kiindul abból, hogy a Tisza Kálmán-féle javaslat indokolásában és az indokoló beszédben az ellenzék küzdelme olyannak van bemutatva, amely célzatosan odairányul, hogy az alkotmány működését, az állami gépezetnek működését megakassza, a kisebbség erőszakát a többség törvényes akarata fölé helyezze. Ezzel a súlyos váddal szemben megállapítja, hogy az ellenzék küzdelmének célja szept. eleje óta

kozni, amibe kellene, nemhogy abba avatkoznám, ami nem az én dolgom. De egy végzetes szituációban vagyunk és a te dolgod most mindnyájunk dolga.

Dixi et salvavi stb. igaz barátod,

Vasárnap este..“

Mikszáth Kálmán.

(Ez a „vasárnap este“ a levél adataiból megállapíthatólag 1898. dec. 11. volt. Ugyanis dec. 6-án (kedden) tárgyalta a szabadelvűpárt értekezlete a Tisza Kálmán-féle határozati javaslatot, az u. n. „Tisza-lex“ -et. Dec. 6-ára következő vasárnap dec. 11. volt. Dec. 16. értekezletén (péntek) a párt — Tisza István házelnökségének tervét elejtve — már az elnöki tisztség másirányú betöltésével foglalkozott.)

Ez a két levél tehát világosan mutatja, hogy — önfeláldozó ajánlkozása alapján — mennyire befejezett tény volt akkoriban Tisza István elnökjelöltsége, mely azzal végződött, hogy a szabadelvű párt december 16-iki értekezlete a képviselőház elnökévé hivatalosan Perezel Dezsőt jelölte. Tisza István házelnökségének legfőbb akadálya tehát (mint azt az 1898-iki kabinetnek egyik volt tagjától is tudom) Tisza Kálmán volt, ki jogos aggodalmában minden követ megmozdított, hogy lia a házelnöki állásra ne jelöltesék. Tisza Kálmán aggodalma győzött Bánffy Dezső álláspontja felett.

Figyelemreméltó még idevonatkozólag a Nemzet december 13. számának következő sugalmazott cikke:

„Budapest, december 12. (A képviselőházi elnökjelöltség.) Néhány lap egész határozottsággal állítja, hogy az országgyűlési szabadelvű párt Tisza István grófot jelölte a képviselőházi elnöki állásra. Ezzel szemben ki kell jelentenünk, hogy habár a házelnökségi kérdésben folyton Tisza István neve lép előtérbe, ez a jelöltség végleges megállapodásnak nem tekinthető, annál kevésbé, mivel a szabadelvű párt még egyáltalában nem határozott ebben a kérdésben, sőt a pártban némelyek azon a nézeten vannak és ezek között van Tisza Kálmán maga is, kik célszerűbbnek találnák, ha nem Tisza István gróf lenne ezúttal a Ház elnöke. De korántsem abból az okból, amelyet némely ellenzék i Újság, könnyen érthető és mindjárt észrevehető céllal emleget, mintha Tisza István grófnak kétségkívül fényesnek ígérkező politikai karrierjét félténék. Mert egyrészt erre a félelemre komolyabb ok nincs is, de másrészt, még ha volna, sem eshetnék az most a mérlegbe. Ha a Ház többsége Tisza István grófot akarná az elnöki székben látni, reá nézve tisztán és egyedül a kötelesség teljesítése lenne az irányadó. De nem a magánszempontok. Azonban itt arról van szó, hogy éppen most, a küzdelmek és pártusák közepeit, a szabadelvű párt számos tagja Tisza István grófot inkább a küzdők, a harcosok sorában szeretné továbbra is megtartani. Mert ezt a kiváló, hatalmas parlamenti erőt nem szeretné egy, a pártok fölé helyezett állásban, jóformán semleges helyen tétlenül hagyni. A képviselőházi elnöki állásra jelöltül ugyan még mindig Tisza István grófot emlegetik, de mellette már más neveket is hoztak forgalomba. Ezeket azonban mind csak kombinációknak kell tekintenünk. Ugyanis a pénteken (dec. 16-án) tartandó pártértekezlet lesz hivatva megállapodást létesíteni az elnökjelöltség kérdésében és annak eredménye gyanánt aztán a jelöltek neveit is közölhetjük.“

semmi más nem volt, mint az, hogy a parlament azt a hatalmi eszközt, mely az állami kiadások és bevételek feletti rendelkezésben rejlik, át ne adja a kormánynak előbb, míg meg nem győződött arról, hogy a kormány az 1867:XII. t.-c. és az 1898:1. t.-c. által előírt alkotmányos bázison meg fog maradni. Az ellenzéki akció célja tehát nem az volt, hogy az állami élet folytonosságához szükséges eszközök megtagadásával a maga akaratának megfelelő kormányválságot idézzon elő, hanem az, hogy biztosítékot, megnyugvást szerezzen abban, hogy a kormány az 1898:1. t.-c. meghozatala alkalmával 1897 végén egyértelműleg elfogadott közjogi magyarázathoz változatlanul ragaszkodik. Azonban a kormány nem nyilatkozott a kiegyezés kérdésében, nem ismertette kiegyezési politikáját, nem oszlatta el az ellenzéknek idevágó aggályait. Mikor az ellenzék akcióját a parlamenti rend elleni forradalomnak akarják nyilvánítani, lázadásnak az alkotmány ellen, akkor azt kérdi, hol van a forradalom? A forradalom a fennálló törvényes renddel szemben az egyéni önkénynek fellázadása. A forradalom útján egy nagy és végzetes lépés történt a szabadelvűpánnak dec. 6-án körtudomásra jutott mozgalmával, mely veszélyezteti Magyarország parlamentjének egész, tekintélyét és egész jövőjét. A Tisza Kálmántól e törvényjavaslatnak kifejezetten a célja, hogy az u. n. ex-lex-állapotnak veszélyei csökkenjenek. Mert a javaslat benyújtójának okoskodása szerint, ha az ex-lex-állapot beáll, abból könnyen származhatik veszedelmes precedens, mert megeshet az is, hogy valamikor egy nem annyira törvénytisztelő kormány, mint a mostani, abból, hogy most törvényenkívüli állapotban kellett a szükséges intézkedéseket megtenni, precedenst alkothat hasonló eljárásra. Ezt a precedenst akarják meggátolni a törvényjavaslat benyújtói. Szóló ezzel szemben azt hiszi, hogy ezek az urak nem voltak egészen tisztában a precedens fogalmával. Ők azt hitték, hogyha valami megtörtént, az a precedens természetével bír. Holott az a pusztán tény, hogy valami megtörtént, önmagában soha semmi körülmények között precedenst nem alkothat. Precedenst az alkot, ami a jogszerűség igényével lép fel és amiről azt, hogy jogszerű, vitatják, esetleg el is ismerik. A törvényjavaslat benyújtói nem vették észre, hogy aziránti buzgólkodásukban, hogy precedenst ne teremtsenek, ők maguk teremtettekilyent. Megalkották a legveszedelmesebb precedenst, amellyel az egész alkotmányt fel lehet forgatni. A törvényjavaslat benyújtásával ugyanis előzetesen akarják dokumentálni az egyetértést abban, hogy ,az a rendkívüli eljárás, mely esetleg január 1-én be fog következni, az ország érdekében és az adott viszonyok között feltétlenül szükséges. Már pedig afőlött, hogy a szükségjognak esete fennállott-e, afőlött, hogy ez a kormánynak hibáján kívül állott-e elő, afőlött, hogy a kormány annak határait túl nem lépte-e: a képviselőház tagjai utólag, mint bírák vannak hivatva ítélni. Kétségtelen, hogy a bírói hatalom gyakorlásának egyik nélkülözhetetlen kelleke, hogy a bíró arról ,siz ügyről, amelyben neki ítélnie kell, előre ne nyilatkozzék. Az a bíró, aki előre nyilatkozik az ő megbírálása alá kerülő ügyről, ezáltal diszkvalifikálta magát a bírói tiszt gyakorlására. Azt mondta a törvényjavaslatnak egyik legbuzgóbb védelmezője, gr. Tisza István a dec. (i. pártértekezleten, hogy a végén csak formai különbség van aközött, vajjon a képviselőknek többsége ilyen törvényjavaslatot itt a Házban, névszerinti szavazás útján megszavaz-e, vagy pedig előre aláírja. Hát micsoda igazában a képviselőházi többség? Úgy látszik, a szabadelvűpárt nézete szerint a képviselőház többsége azon képviselők csoportja, akik a

Lloydépületi klubban összejönnek. Holott a képviselőháznak többsége alkotmányjogi értelemben, amely nemcsak törvényeket alkotni, de a kormánynak felmentvényt adni is egyedül hivatott, nem más, mint az, amely a tárgyaknak megvitatása után itt a Házban szavazás útján nyilvánul. Ennek a többségnek létrejövetelét, e többség akaratának érvényesülését mesterségesen meggátolni — úgy-e bár, a kormánypárt felfogása szerint — parlamenti forradalom? Hát mit tettek pedig egyebet ezen törvényjavaslat által és annak aláírásával? Először is ítéletet mondtak dec. 6-án egy oly tényről, amelynek összes körülményeit csak dec. 31-én fogják ismerni. Másodsor kimondták azt, hogy a képviselőháznak tanácskozásai és ezek folyamán a kölcsönös kapacitásának a lehetősége egyszerűen komédia, mert hiszen a szabadelvűpárt szerint csak formailag különbözik a képviselőházi szavazástól, de lényegileg nem, az, hogy három héttel előbb a képviselők abszolút többsége egy nyilatkozatot vagy törvényjavaslatot aláír. Ez az előzetes szavazategyűjtés, ez az előzetes többségmegalkotás semmi más, mint forradalma a politikai értelemben vett többségnek az alkotmányos többséggel szemben, mert előzetes megnehezítése, erkölcsi lehetetlenné tétele annak, hogy az alkotmány szerű többség törvényes módon szavazással megalakulhasson, még pedig akkor, amikor ez a többség egy törvényenkívüli lépéssel szemben a bírói tisztet van hivatva gyakorolni. Hát lehet-e még beszélni a kormány alkotmányos felelősségéről Hol van ennek a felelősségnek még csak nyoma is, mikor a felmentő ítélet előre biztosítva van? A dec. 6. kísérlettel alkotmányosságunknak utolsó maradványa, a többség uralma is eltűnik, mert az alkotmányos értelemben vett többség akaratnyilvánításának útjába is majdnem legyőzhetetlen akadályokat gördít. Ama híres ú. n. törvényjavaslatnak alkotmányjogi oldalával leszámolván, még pár szót kíván mondani annak politikai következményeiről. A javaslat benyújtói azt állítják, hogy ők intést is akarnak intézni ebben az alakban az ellenzékhez, hogy szálljon magába és az utolsó órában álljon el attól a szándékától, hogy lehetetlenné tegye az indomnitás létrejövetelét és így szükségessé az ex-lex-átlapotnak bekövetkezését. Hát azok az urak, akik ennek a célnak elérésére ezt a javaslatot alkalmas eszköznek tartották, nagyon rossz pszichológusoknak mutatkoztak. Ha az ellenzéknek egyáltalában az a szándéka, amit neki a kormánypárti oldalról tulajdonítanak, úgy egy ilyen célzat szempontjából soha ellenzék magának hasznosabb szövetséges társat nem kívánhatna, mint a jelenlegi kormányt és a jelenlegi többségnek magaviseletét. És ha az ellenzéki oldalon is voltak olyanok, akik az ellenzéki akciónak túlságokba csapását mérsékelni és az ellenzéki küzdelem lényeges céljainak veszélyeztetése nélkül az ex-lex-állapot elkerülésére iparkodtak: ezeknek a törekvéseknek lehetőségét lerontották azzal a szerencsétlen Tisza-féle javaslatral, amelyet másnak, mint forradalmi lépésnek nem lehet nevezni és amelynek sikerülnie nem szabad. Azzal a kéréssel fordul minden jóhiszemű hazafihoz és alkotmányos érzületű emberhez a túloldalon, hogy ezen szerencsétlen lépés visszavonása által tegyék lehetővé, hogy kezet foghassanak azok, akik a parlamenti tanácskozásoknak rendes kerékvágásba jutását és a kérdéseknek törvényes megoldását elő akarják mozdítani. Az akadályt elhárítani a túloldal feladata. Elfogadja Kossuth Ferenc határozati javaslatát.

Gr. Apponyi Albert után gr. Tisza István mond hosszabb beszédet Kossuth Ferenc határozati javaslata ellen és főleg — Apponyival polemi-

zálva — a Tisza Kálmán-féle törvényjavaslat védelmére. Újból (64) tiltakozik a szükségjog fogalma ellen a magyar közjogban.

Gr. Tisza István: T. Képviselőházi *(Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Nem tartom az adott pillanatot alkalmasnak hosszabb vitákra. *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Azon a nézetem vagyok magam is, amelynek előttem szólott képviselőtársaim kifejezést adtak, hogy a Ház voltaképpen alig tekinthető megalakultnak a jelenlegi pillanatban, és habár a jelen percben szerencséseknek mondhatjuk magunkat, hogy a sors szeszélye oly férfiút ültetett az elnöki székbe, *(Éljenzés.)* aki a tárgyalások vezetésére nézve személyi tulajdonságait illetőleg garanciákat nyújt, *(Egy hang a szélső baloldalon: Válasszuk meg elnöknek!)* de azért kétségtelen dolog, hogy a képviselőháznak egyik eminens joga és kötelessége, hogy a tanácskozásokat önválasztotta elnökség alatt folytassa és semmiestre sem tartanám helyes dolognak, hogy itt hosszas viták és tanácskozások follyanak a korelnök vezetése alatt. *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Merültek fel azonban olyan témák a mai eszmecsere folyamán, amelyekkel bár lehető rövidséggel, de úgy gondolom, foglalkozni a Ház ezen oldaláról is kötelességünk. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* És mindenekelőtt szabad legyen egész röviden megmondanom azon indokokat, amelyeknél fogva én Kossuth Ferenc t. képviselőtársam indítványát el nem fogadom. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Mindjárt tudtuk!)*

Engedjék meg nekem, t. Képviselőház, hogy itt egy a bürokráciában megszokott kifejezést használjak, nem tehetek róla, ez jutott eszembe, hogy: ezen indítvány tartalmánál fogva nem alkalmas arra, hogy jogszabályul szolgáljon. *(Derültség balfelől. Úgy van! Tetszés jobbról.)* Ment méltóztassék nekem, megengedni, hogy részrehajlatlanul alkalmaztassanak a házszabályok, az, azt hiszem, mindnyájunk óhajtása. *(Nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Élénk helyeslés jobbfelől.)* Én magamról tudom, hogy ezt óhajtom; *(Egy hang balfelől: Hát miért küldték el Szilágyit?)* de ha t. képviselőtársaim némely része abban a hitben van, hogy nem mindenki óhajtása ez, azt hiszem, hogy csakis azon oldalon lehet, keresni az illetőket. *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Ami már most az indítvány lényeges részét illeti, azt a kifejezést, hogy: a házszabályok jövőre is azon szellemben alkalmaztassanak, amelyben 30 éven át alkalmaztattak, — méltóztassék nekem megengedni, ezt én a gyakorlat szempontjából teljesen tartalmatlannak, vagyis jogszabály alkotására, nem alkalmasnak tartom. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Méltóztassék megnézni a Ház naplóját a 67-es kiegyezést, közvetlen követett időből, azt fogják találni, hogy ott a rendre, a fegyelemre, a Ház méltóságának

megőrzésére vonatkozólag sokkal messzebbmenő igényekkel léptek fel a Ház tagjai pártkülönbség nélkül, sokkal nagyobb fegyelmet kívánt az elnökség. A viszonyok változtak, az idők fejlődtek. *(Felkiáltások a Imi- és szélsőbaloldalon. Az igen! Visszafelé! Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Ivánka Oszkár: Az önök dicsőségére!

Gr. Tisza István: Nagyon örülnék, ha ebben a tekintetben a viszonyok nem fejlődtek volna, hogy ha ma is olyan viszonyok között, olyan modorban folynának a Ház tanácskozásai, ahogy 20—30 évvel ezelőtt, *(Zaj halj dől. Halljuk! Halljuk! jobbról.)* de tény az, hogy fejlődtek. Ezt lehet sajnálni, de ez előtt szemet hunyni nem lehet. Az is tény, hogy ugyanazon szabályokat egy a helyzet magaslatán levő és kötelességét ismerő férfi mindig az illető esethez mérten fogja alkalmazni, mindig az illető eset körülményeinek alapos és objektív mérlegelésével. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ennek elébe vágni nem szabad, legkevesebb szabad egy olyan indítvánnyal, amelybe igazán mindenki azt értheti és disputálhatja bele, amit akar.

Ezzel, t. Ház. végeztem az indítvány... *(Derűtség és felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Könnyen! Halljuk! Halljuk! jobbról.)* Ne tessék olyan türelmetleneknek lenni, nem az indítvánnyal, hanem az indítványra vonatkozó egyéni álláspontom indokolásával; ez ellen talán nem lesz kifogásuk. De méltóztassanak talán már most megengedni, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy foglalkozzam az előttem szólott t. képviselő úr beszédének lényeges tartalmával, a decemebr 6-án a szabadelvű párt körében előterjesztett javaslattal. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon. Mozgás balról.)*

T. képviselőház! Mielőtt belemennék a t. képviselő úr előadásának taglalásába, mégis egész röviden konstatálnom kell két dolgot. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* Az egyik az, hogy e javaslat-tartalmilag abszolúte nem egyéb mint...

Szalay Károly: Hazaárulás! *(Nyugtalanság és élénk felkiáltások jobbról: Halljuk! Halljuk!)*

Ivánka Oszkár: Nem lehet Magyarországból családi hitbizományt csinálni. *(Halljuk! Halljuk! jobbról.)*

Gr. Tisza István: ... az indemnity-javaslatokban foglalt rendes felhatalmazásnak megadása és egy rövid kiegyezési provizórium *(Derűtség a hal- és szélsőbaloldalon)* a statusquo alapján. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ezek szerint, t. Ház. tartalmilag véve fel a dolgot, mindenki, aki ezen javaslatához csatlakozik, bárminő formában, nem tesz egyebet, mintha megszavazná az indemnityre vonatkozó törvényjavaslatot és megszavazna egy rövid kiegyezési provizóriumot. *(Zaj balról. Halljuk! Halljuk! jobbról.)*

Polónyi Géza: Kötéllel fogott aláírásokkal!

Gr. Tisza István: Ha e két javaslatban jogsértés, hazárulás és nem tudom, még mi minden nem foglaltatik, akkor tartalmát tekintve, ezen törvényjavaslatban sem foglaltatik ebből semmi.

Ami pedig az aláírás és letérjesztés módját illeti, méltóztassanak nekem megengedni, én úgy tudom, hogy a képviselőház minden egyes tagja bír indítványozási joggal, a képviselőház minden egyes tagja terjeszthet be törvényjavaslatot, vagy más természetű indítványt, azt beterjesztheti magában, beterjesztheti másod- vagy többed magával. A közelmúltban is láttuk, hogy egy ilyen nevezetes okirat, indítvány beterjesztetett a Ház jóformán összes ellenzéki tagjainak, gondolom, 93-nak aláírásával. Mást most, *(Zaj balról. Halljuk! Halljuk! jobbról.)* ha ebben a Házban indítványt tenni egy embernek, húsz embernek, meg 93 embernek is szabad, én igazán nem tudom, minő logikával lehet megmagyarázni, hogy azonnal jogsérelem válik az ilyen indítvány beterjesztéséből, ha azt nem 93, hanem 240 ember írja alá. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől. Mozdás és zaj balról.)*

És ha már most sorba vesszük azokat az érveket, azokat az indokokat, amelyekkel t. képviselőtársam ezt az akciót megtámadta. mindenekelőtt azt látjuk, hogy kifogásolja t. képviselőtársam azt, hogy a képviselőháznak tagjai, akik esetleg január hó beálltával mint bírák kell, hogy az ügyben eljárjanak, most nyilvánítsanak a kérdésben véleményt. *(Nagy zaj és mozdás a hal- és szélsőbaloldalon. Halljak! Halljak! jobbfelől.)* Engedjem meg nekem a t. képviselőtársam... *(Folytonos, nagy zaj. Halljak! Halljuk! jobbfelől.)*

Bartha Miklós: Csak szabad társalogni! *(Élénk mozdás. Halljak! Halljak! jobbfelől. Felkiáltások balfelől: Helyre! Helyre!)*

Elnök (csenget): T. képviselőház! Kérem t. képviselőtársaimat itt a baloldalon, én már kértem egyszer, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* hogy midőn bármelyik képviselő bármelyik oldalon felszólal, legyenek szívesek a folytonos, hosszabb közbeszólásaikkal nem zavarni és meghallgatni a képviselőt. Most másodszor vagyok kénytelen itt a baloldalon t. képviselőtársaimat figyelmeztetni, hogy nekem az elnöki székben, míg én itt vagyok, részrehajlatlanul kötelességem *(Éljenzés jobbfelől)* a vélemény szabad nyilvánítását, a képviselő szabad szólhatását megvédenem. *(Élénk helyeslés jobbról.)* Arra figyelmeztetem t. képviselőtársaimat, hogyha netalán máskor ily közbeszólásokkal a képviselők majdnem hallhatatlanná akarnák tenni, kötelessé-

gemnek tartom azokat, akik e részben így viselkednek, rendretasítani. *(Élénk helyeslés és éljenzés. Felkiáltások bal felől: Helyre! Helyre!)* Kérem itt a képviselőtársaimat, *(A baloldalra mutat)* menjenek helyükre. *(Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: T. Ház! Én azt hiszem, hogy előttem szolt képviselőtársamnak imént idézett állításában, engedjen meg nekem a kifejezésért, de bizonyos fogalomzavart kell konstatálnom. Engedjen meg nékem, a képviselőház. soha, semmi körülmények közt, mint bíró nem jár úgy el a felelős kormány ügyeiben, hogy a bírói inkompatititásnak, a bírói tiszttel összeférhetetlen nyilatkozatoknak a képviselőház tagjainak előzetes állásfoglalása prejudikálna. *(Ellentmondások és zaj balfelől. Élénk felkiáltások jobbról: Halljuk! Halljuk!)* Engedjen meg nekem, a képviselőház csakis a vád alá helyezés ügyében határozhat és mindaz, amit t. képviselőtársaim e címen felhozott, csakis a főrendiházra, illetőleg a főrendiháznak a miniszterek fölött ítékezni hivatott bíróságára vonatkozhatok. De egyenesen lehetlenné is tenné az aktuális politikai kérdések megvitatását az, hogyha itt e Házban a kisebbséget és a többséget feszélyezné a vitában az, hogy abban a kérdésben esetleg vád alá helyezésre kerülhet' a sor és nekem esetleg mint bírónak kell a kormánynyál szemben állást foglalnom, tehát nem prejudikálhatok mai politikai nyilatkozatommal a bírói határozatnak. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés és tetszés jobbról. Nagy zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)*

A másik kifogás, a másik ellenérv a felelősség szempontja. Engedjen meg nekem, t. képviselőtársam, én teljesen osztom azt a nézetet, hogy sem a Háznak, sem a Ház egyes részeinek tagjainak bárminő ilyen előzetes nyilatkozatai a felelősséget nem érinthetik. Teljesen jogosult volna tehát, t. képviselőtársam, ezen kifogása, ha bármely oldalról észrevette volna azon intenciót, hogy itt a felelősség kisebbitése, a felelősség alóli kibúvás céloztatik. De ha t. képviselőtársam figyelemmel kísérte az ott elhangzott nyilatkozatokat, kellett konstatálnia, hogy a leghatározottabban kifejezést nyert a kormány részéről is az az álláspont, hogy határozzon a párt bármit, ez a kormány felelősségét semmi tekintetben nem érinti, a kormány a maga teljes felelősségével fog eljárni. *(Igaz! Úgy van! jobb felől.)* Engedjen meg tehát t. képviselőtársam, ez a vád, ez a kifogás a nyilvánosság előtt elhangzott nyilatkozatokkal szemben a fair argumentáció, a fair vitakozás szempontjából meg nem állhat.

Következik már most mindaz, amit t. képviselőtársam a precedens szempontjából elmondott, és talán a kérdésnek a magva valóban e köiül forog. Igen helyesen mondta t. képviselőtársam, *(Zaj balról. Halljuk! Halljuk! jobbról.)* hogy nem minden cselekedet képez precedenst és igen helyesen tette hozzá

azt is, hogy hasonló esetekben precedensül felhasználtni csak oly előzmények szoktak, amelyeknek jogszerűsége is állítottok. Ebből indulok ki én is, t. képviselőház.

Sima Ferenc: Vitatkozunk a bihari pontokról. (*Zaj jobbról. Halljuk! Halljuk! balról.*)

Gr. Tisza István: Bátor leszek a Házat és t. képviselőtársamat is figyelmeztetni rá, hogy az adott esetben nagyon helyes bizonyos óvatossággal eljárni, nem azért, hogy precedens alkotassák, (*Folytonos zaj balról. Halljuk! Halljuk! jobbról.*) de azért, hogy precedens ne alkottassák. Mert a közelmúlt nyilatkozataiban látjuk előjeleit annak, hogy bizonyos tények a jogszerűség színével is ruháztatnak fel némelyek által, amelyek, szerintem, a jogszerűség színével nem bírnak.

Nagy sajnálatomra, t. képviselőtársam — és ez megerősített nézetemben — ma Is használta a szükségjog kifejezést. Egy okkal több arra, hogy felhívjam a t. Ház figyelmét azon argumentációra, amellyel t. képviselőtársam tavaly januárius 7-én a törvényenkívüli állapotot megítélni igyekezett.* T. képviselőtársam azt mondta, hogy a kormány eljárásának célszerű vagy célszerűtlen volta, illetve azon szempont, hogy mennyiben hibás a kormány a force majeure előidézésében, a politikai felelősséget érinti. T. képviselőtársammal eddig tökéletesen egy úton járunk. A jogi felelősséget azonban, vagyis azon tényt, hogy a büntetőjogi felelősséget a kormány angazsírta-e hatáskörének túllépése által, a force majeure szempontjából kell megítélni, állért ha csakugyan vis major állott be, akkor feléled a kormány szükségjoga, amelynél fogva jogszabályt alkothat és a jogszabály megáll addig, míg a törvényhozás másképp nem határoz.

Ez volt t. képviselőtársam álláspontja január 7-én; visszatérve azt mondja, hogy a szükségben, a törvény létre nem jöttében, a vis majorban jogcímet lát a kormányra nézve. (*Folytonos zaj a szélsőbal oldalon. Elénk felkiáltások jobbról: Halljuk! Halljuk!*) Én azt hiszem, nekünk nagyon kell óvakodnunk attól, hogy ilyen indokolások kapcsán ne akarjunk precedenseket alkotni. Mert méltóztassanak nekem megengedni, (*Zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) ez egyike a legszomorúbb, a legkiáltóbb példáknak annak illusztrálására, hogy nálunk, Magyarországon még a közélet kiváló férfiai közt is. (*Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halijuk! jobb felől.*) még az országlegelső gondolkozói közt is mily veszedelmesen harapóznak el azoknak a német teóriáknak a tanai, melyek elvi negációját képezik a parlamentarismusnak. (*Zaj a hal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) melyek egyenes igazolását képezik oly kormányok eljárásának is, melyek parlamenti kormányoknak nem tekintetnek, melyeknek a képviselőház többségével kifejlo-

* (64).

dőlt konfliktusa idézheti elő a vis major esetét. *(Folytonos zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

T. képviselőtársaimnak nem lesz nehéz ezzel az eszmecserével, melyet t. képviselőtársaim folytatnak, odáig elfárasztani a hangomat, hogy ne legyek képes megértetni magamat a Ház minden tagjával. Engedjenek meg nekem t. képviselőtársaim, egyfelől kérem önöket, méltányosságra hivatkozva, *(Zaj bal felől. Élénk felkiáltások: Halljuk! Halljuk!)* legyenek szívesek azzal a mértékével a figyelemnek megajándékozni, amelyben az önök szónokai a Ház ezen oldaláról részesülnek. *(Zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Hidljuk! a jobboldalon.)* Heg kell egyúttal jegyezzenem azt is, hogy a szónok hangjának mesterséges kifárasztása nem cáfolat, *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* hogy t. képviselőtársaim csak azt árulják el az ily eljárás által, hogy nem bíznak ügyük igazságában, *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon. Élénk mozgás és zaj a bal- és szélső baloldalon.)* hogy félnek azon hatástól, melyet a teljesen tárgyilagos cáfolat és okoskodás előidézhet. *(Folytonos zaj a szélső baloldalon. Élénk felkiáltások jobbról: Halljuk! Halljuk! Csendet kérünk!)* Ez t. képviselőtársaim dolga; én a csendet, ha megajándékoznak vele. őszinte köszönettel fogadom, ellenkező esetben, míg hangom fizikai ereje engedi, igyekezni fogok kötelességemet teljesíteni. *(Helyeslés. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

T. Ház! Gróf Apponyi Albert most előadott álláspontjával szemben igénytelen nézetem szerint a magyar alkotmány szeplőtleniségének álláspontja csak az lehet, hogy nincs szükségjog, nincs vis major, nincs az a körülmény, mely jogcímet adjon egy kormánynak bárminő körülmények közt túllépni hatáskörét és jogszabályt alkotni azon a téren, amelyen Magyarországon jogszabályt csak a törvényhozás alkothat. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Igenis állhat be az az eset, hogy a kormánynak ezt meg kell tennie a magasabb közérdek szempontjából, de akkor teljesen ki van szolgáltatva a képviselőház határozatának, akkor teljesen a képviselőháztól függ megadni a felmentést, vagy ráhúzni a kormányra eljárásának büntetőjogi következményeit. *(Zaj a bal- és szélső baloldalon.)*

Nincs tehát szükségjog és nincs szükségből merített jogcím, hanem igenis van valami, s ez az, hogy minden ilyen eljárásra lesz erkölcsi bátorsága és lesz lehetősége egy olyan kormánynak, amely a parlamentáris kormány előfeltételeivel rendelkezik, amely bírja Ő Felségének és bírja a képviselőház többségének bizalmát. *(Úgy van! a jobboldalon. Nagy zaj és ellenmondások a bal- és szélső baloldalon.)* Hát. t. képviselőtársaim, bárhogy ítéljék meg a jelen többséget és a jelen kormányt, mégis csak, méltóztassanak megengedni, ha nem ismerik el azt, hogy rendes körülmények közt a kormányoknak a többség bizalmával bírniok kell, elvi

negációba helyezik magukat a parlamentárizmussal. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon.*) Mondom tehát, ebben látom a garanciát, ebben látom az alkotmány és az állam érdeke összeegyeztetésének a módját, ha igenis egy ilyen akcióra, amely törvénysértés, amely a büntetőjogi felelősséget angazsírozza, amely a kormányt a Ház tetszésszerű szabadság elhatározásának kiszolgáltatja, csak egy olyan kormány vállalkozhatik, amely a korona és a Ház többségének bizalmával bír, (*Zaj bal felől.*) és csakis egy olyan akcióra vállalkozhatik, (*Folytonos mgg zaj a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.*) amely akcióról joggal feltehető, hogy az tartalmilag is megfelel a többség programjának, helyeseltetni fog a többség által. (*Nagy zaj balfelől.*) Ebben az irányban tisztázza az eszméket, megnyugvással szolgálhat, ha az a többség, amely annak idején hivatva lesz itt a Házban az alkotmányjog által előírt formák között utólag nyilatkozni e kérdésben, egy vagy más formában — a forma nekem mellékes (*Nagy zaj és nyugtalanság a hal- és szélső baloldalon.*) előzetesen nyilatkozik, konstatálja akaratát, (*Folytonos zaj balfelől. Halljuk! Halijai;! a jobboldalon.*) és egyúttal bizonyos korlátokat is von. egyúttal azon határokra is rámutat, amely határokon belül a kormány akcióját utólag jóváhagyni kész, midőn a kiegyezés körüli törvénynélküli eljárást világosan a statusquo egyszerű fentartására szorítja. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj balfelől.*)

És megvallom, t. Ház, teljességgel nem bírom látni azt a nagy jogsérelmet, azt a nagy alkotmány sérelmet, amelyet gróf Apponyi Albert t. képviselő úr lát abban, hogy mi többségnek tekintjük a képviselők többségének nyilatkozatát akkor is, amidőn az nem itt a Házban nyilatkozik meg a házszabályok által előírt törvényalkotási, vagy határozási formák között. És felveti t. képviselőtársam a kérdést, hogy mi az a többség, hol van az a többség? Hát, t. Ház, a többség a képviselőház tagjai felénél egy-egyel több. Azt hiszem, ez egy egyszerű matematikai igazság. Ha törvényalkotás terén kell megnyilatkoznia, ha jogi hatállyal kell megnyilatkoznia, másutt nem nyilvánulhat, mint itt, más formák közt nem nyilvánulhat, mint a törvényalkotás szabályszerű formái között. De engedelmet kérek, az országnak nagyon jó, nagyon szükséges azt tudni, (*Nagy zaj bal felől. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) hogy hol van az a többség, mit akar az a többség akkor is, midőn nem a Házban kell egyes szavazásnál megnyilatkoznia. Meglehet, hogy az a többség, amely ma megtalálható (*Nagy zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) úgy e Házban, mint a Lloydnak nagytermében,¹ meglehet, hogy a

¹ A Pesti Lloyd-Társulat épületében (a Ferenc József-tér és a Dorottya-utca sarkán) volt a szabadelvűpárt klubja.

közel jövőben ez a többség kisebbségbe jut. *(Folytomas zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Hát, t. Képviselőház, akkor minden esetre más többség fog itt alakulni. De most kérdem én, — és ezt nem tartom közönyösnek, — hogy hol fogom azt a többséget megtalálni, amely egyes szavazásoknál a véletlen szerint esetről-esetre megalakul? *(Folytonos zaj a baloldalon.)*

Szerb György: Mi csendesek vagyunk, önök soha. *(Derütség balfelől.)*

Gr. Tisza István: Engedjenek meg t. képviselőtársaim, *(Halljuk! Halljuk!)* igenis, az ország érdeke azt kívánja meg, *(Felkiáltások a baloldalon: Hogy a Tiszák vonuljanak vissza! Folytonos zaj. Halljuk! Halljuk!)* és mindenkinek arra kell törekednie, hogy az a többség, amely a szavazások alkalmával megnyilatkozik, az megtalálható legyen egy elvi alapon álló párt kompakt soraiban. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Nagy kalamitásnak fogom tartani Magyarország közügyeire nézve, ha beáll itt is az a helyzet, *(Folytonos zárj a bak és szélsőbaloldalon. Felkiáltások: A Tisza-uralom az az átok!)* amely sok más államban beállott., mindenütt romlására a parlamentarizmusnak, mindenütt kárára az ország vitális érdekeinek: hogy azok mögött a többségek mögött, amelyekben a szavazásnál a Ház akarata megnyilatkozott, inkongruens, egymással ellentétben álló kisebb csoportoknak esetről-esetre összeverődött találkozása álljon. *(Helyeslés a jobboldalon. Folytonos zaj a szélsőbaloldalon.)*

Ismétlem, t. Képviselőház, az úgynevezett Tisza-lex teljesen és abszolúte nem szokatlan, egészen közönséges két felhatalmazást foglal magában. Azon tény, hogy azt 240 tagja a Háznak írta alá, semmi irányban semmiféle jogsérelmet nem képez. *(Igen! Úgy van! a jobboldalon.)* Politikai hatását tekintve egyéb célja nem lehet, mint hogy konstatalja azt, hogy itt egy kompakt többség akarátát akarja a kisebbségnek egy merénylete megakadályozni. *(Nagy zaj és mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon.)* Nem arrogál magának semmi egyebet, mint hogy egyszerű véleménynyilvánítása 240 képviselőnek, amely a Háznak kötelező határozatává csakis itt válhatik, amely csakis akkor bírhat joghatállyal, ha itt rendes formák között alakul meg. *(Folytonos zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)* Én tehát, méltóztassanak megengedni, semmi egyébnek a nagy felháborodást, amely ezen javaslat körül kifejlődött, nem tulajdoníthatom, mint annak, hogy mint a vízbehaló a szalmaszálhoz, úgy kapkodnak *(Folytonos, nagy zaj.)* önök az ily incidensekhez, amelyekkel az ország figyelmét a most napirenden levő nagy kérdések lényegétől elterelni és azt az akciót, melyet önök hónapok óta folytatnak, az ország előtt téves megvilágításban bemutatni törekszenek. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* T. Ház! *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon, Elnök csenget.)* Hiába áll nekem elő t. képviselőtársam

ma ismét, azzal az állítással, hogy az egész szeptember óta folyó harcnak egy indoka van csak, az, hogy a kormány a kiegyezés kérdésében nem nyilatkozik. Ismételhetem azt, amit máskor mondtam. *(Nagy zaj a bal- és „szélsőbaloldalon. Elnök csenget.)*

Horánszky Nándor: Állják-e szavukat? *(Felkiáltások a baloldalon: Állják-e szavukat? Egy szóval lehet válaszolni.*

Elnök csenget.)

Gr. Tisza István: Amely percben a képviselőház többsége egy pendens ügyre nézve nyilatkoznak helyét nem látja, nincsen kötelezettség a kormányra nézve ezen nyilatkozatot „megtenni. *(Igaz! Úgy van! Helyeslés a jobboldalon.)* Egyébiránt, azt hiszem, t. Ház, hogy lesz rá alkalom ezzel a kérdéssel foglalkozni abból a szempontból is, hogy álljuk-e szavunkat? És akkor ki fogjuk mutatni, hogy t. képviselőtársaim is a „súlypontot összes közjogi formulázásaikban az egymással szemben leköötött akarat közjogi kritériumára fektetik és konstatálni fogjuk, hogy ha van valami eltérés, az csakis egy részletben lehet. Gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam már tavaly is és konzekvensen a japái szerződés tárgyalásánál is azon nézetének adott kifejezést, hogy amint egyszer a két állam egymásnak leköötött akarral le nem mondott gazdaságpolitikai különállásáról, azoknak kisállamokkal szemben mint különálló gazdasági individualításoknak kell tárgyalniok és hogy ez alul kivételnek van ugyan helye, de csak esetről-esetre adott törvényhozási felhatalmazás útján.

Gondolom, teljes precizitással idéztem t. képviselőtársam szavait. Ezzel szemben az eltérés mindössze azon árnyalatban található, hogy t. képviselőtársam megengedi ugyan közös diplomáciai akciónak kifejtését a gazdasági-politikai nemzetközi eljárás terén, de ehhez esetről-esetre megkívánja a törvényhozás előzetes felhatalmazását, holott, a japáni szerződés alkalmával ez előzetesen ki nem kéretett és valószínűnek tartom, hogy a kormány jövőre is esetről-esetre való kikérését a törvényhozás beleegyezésének feleslegesnek fogja tartani, annyival inkább, mert a törvényhozás az illető szerződés el-, vagy el nem fogadása által a maga szuverenitását úgy is nyilvánítja. Megengedem, hogy itt egy nuance, egy árnyalateltérés van. De olvassa el bárki úgy gróf Apponyi Albert, mint Horánszky Nándor t. képviselőtársaim decemberi beszédei,** ott a súlypont az egész vonalon és szerintem is nagyon helyesen az állami akarat leköötésére van fektetve, arra, hogy lemond-e Magyarország Ausztriával szemben bizonyos időre cselekvési szabadságáról, vagy nem? És nagyon helyesen; én is ezt tartom és nem azért, mintha itt valami szent

* (72).

** (64).

fogadalom kötne le bennünket önök irányában, hanem, mert ez meggyőződéseim, jövőben is ezen az állásponton fogok maradni. De mondja meg minden elfogulatlan szemlélő: érdemes-e ezen harcot kezdeményezni, érdemes-e az országnak annyi fontos érdekét kockára tenni *(Fel kiált ásol; a baloldalon: Önök teszik kockára!)* csak azért, mert diplomáciai alkudozás esetében önök esetről-esetre előzetes felhatalmazást kívánnak, amit mi feleslegesnek tartunk.

De mindegy, t. képviselőház, én nem akarok ezzel a kérdéssel most hosszasan foglalkozni. Mert hiszen t. képviselőtársam megint azt a benyomást tette rám, mintha álmok álmódó ja lenne; ő beszélt nekünk a kormány nyilatkozatairól, mint az egész obstrukció kiinduláspontjáról, nem gondolva meg, hogy nemcsak az ellenzék többi árnyalatainál, de saját párthíveinél is ezen álláspontjával homlokegyenest ellenkező nyilatkozatokat talált; már szeptemberben azt mondotta Gulner Gyula t. képviselőtársam: ütött a leszámolás órája.* *(Felkiáltások balfelől: Igenis ütött! Nagy zaj és derűtség jobb felől.)*

Gtdner Gyula: Ennek a rendszernek el kell pusztulnia, addig Magyarországon béke nem lehet! *(Nagy zaj.)*

Gr. Tisza István: Kérem, ez háziügy, ez a t. képviselőtársaim háziügye. Én konstatalom, hogy gróf Apponyi Albert szerint itt az obstrukciónak egyedüli indoka az, hogy a kormány nem ad felvilágosítást, önök szerint pedig személynek és rendszernek pusztulni kell. Végezzék el ezt egymás közt. *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől)* de engedjék meg nekem: ha mint párt politikai őszinteségre akarnak jogcímet szerezni, ne beszéljenek ilyen különbözőképpen, ne bujkáljanak, *(Nagy zaj és felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Ki vele! Eláll! Egy hang a baloldal hátsó padján: Mi azt szoktuk mondani, amit gondolunk!)* mondják meg nyíltan és férfiasan, hogy mit akarnak, de ne akarják eljárásukat minden lépten-nyomon vagy letagadni, vagy idegen mezbe felöltöztetve bemutatni. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* És íme, most itt van egy fényes alkalom. T. képviselőtársam. *(Halljuk! Halljuk!)* beszédjét egy igen lelkes felhívással végezte: szüntessük be azt az akciót, amely a december 6-iki konferencián megindult.

Polónyi Géza: És bukjanak meg! *(Derűtség és zaj balfelől.)*

Gr. Tisza István: És akkor beáll, amint, ő magát kifejezte, *(Halljuk! Halljuk!)* a kiegyenlítés lehetősége. Magyarázza meg, t. képviselőtársam, hogy mit ért a kiegyezés lehetősége alatt? Mert, ha csak erkölcsi biztosítékot nyújt is nekünk arra nézve, hogy ezen javaslatnak megsemmisítése bárminő formában lehetővé teszi a törvényes megoldást e hónap folyamán, én csak a

magam nevében beszélek, *(Derűtség és zaj balfelől. Egy hang balfelől: A papa mit szól hozzá?)* de azt hiszem, nincs senki ebben a Házban, aki a békés kiegyenlítésnek ezt a módját örömmel ne fogadná. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha azonban nem így áll a dolog, akkor engedje meg, t. képviselőtársam, hogy azt a kérést intézzél« hozzá: hogy ezekben a komoly időkben, ezekben a mindnyájunkra nézve komoly *(Nagy zaj balfelől. Felkiáltások: A Tiszákra nézve komoly!)* felelősséggel járó pillanatokban óvakodjunk a rhetori flosculusoktól és öntsünk tiszta bort a pohárba. *(Hosszan-tartó, élénk tetszés, helyeslés és éljenzés jobbfelől. Felkiáltások balfelől: Halljuk Apponyit!)*

Gr. Apponyi Albert félremagyarázott szavai értelmének helyreállítása végett kér szót és rámutat arra, hogy gr. Tisza István beszédének nemcsak egyes mondatait, hanem egy egész nagy részét félremagyarázta, illetve ignorálta, mikor neki azt a. felfogást tulajdonította, hogy szerinte az egész ellenzéki küzdelemnek egyedüli tárgya még ma is csak az, hogy a kormány a kiegyezési kérdésekre, illetőleg azok célbavett megoldásának alkotmányjogi korrektségére nézve nyilatkozzék. Holott szóló egész világosan kifejtette, hogy a küzdelemnek kiindulási pontja és eredete ugyanez volt, de azután ez a küzdelem nagyobb területet, több kérdést ölelt fel és szélesebb alapot nyert, mikor a miniszterelnök egyik nyilatkozatában az eddig tényleg létezett hatalmi visszaéléseket a választásoknál kormányzati rendszerré avatta.

Gr. Tisza István: T. Ház! Engedjék meg nekem, hogy szavaim értelmének helyreállítására egy pillanatra felszólaljak. *(Halljuk! Halljuk!)* Teszem ezt azért, mert különös érzékenységgel viseltetem abban a tekintetben, hogy rólam t. ellenfeleim is. akikkel esetleg a polémia terén találkozom, feltehessék, meg lehessenek győződve arról, hogy lojálisán idézem és lojálisán támadom őket. Én t. képviselőtársammal szemben igenis kifogásoltam azt, hogy azon állítás, mintha az obstrukciós campagne okát csupán a miniszterek nemnyilatkozása képezi, más ellenzéki férfiak állításaival ellentétben van. Erre t. képviselő úr hivatkozott arra, hogy az ő meggyőződése szerint is haladt időközien az ügy és újabb és újabb kérdések csatlakoztak azokhoz, amelyek az ő hazafiúi elkeseredésüket növelik. T. Ház! Én csak egyetlen egy tényt ismertek, melyet beszédemben mondtam. T. képviselőtársam szeptember havában és Horánszky Nándor I. képviselő úr is tisztán ezen egy indokát említették fel a napi-rendi vita elhalasztásának. Gulner Gyula t. képviselő úr szintén szeptember havában mondta, hogy „ütött a leszámolás órája, buknia kell ennek a rendszernek“. Tessék ezt a házi perpatvart egymás között elintézni. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Még csak annyit, hogy dec. 22-én volt a budapesti szabadelvű polgárok gyűlése a Vigadóban, melyen egyebek között gr. Tisza István is felszólalt. Az obstrukció okaival és káros következményeivel foglalkozik; az obstrukció elleni elszánt küzdelem és a Bánffy-kormány melletti szilárd

kitartás szükségességét hirdeti. (Kivonatoss beszéd a Nemzet dec. 2.3. számában.)

75. 1898. dec. 21. országos ülés. — Karácsonyi szünet. Házsabályokra való hivatkozás. (Napló, XIX. k., 261. 1.)

Madarász József korelnök a karácsonyi szünetre nézve tesz javaslatot. Polónyi Géza és Buzáth Ferenc ezzel szemben módosítást ajánl. Elnök a vitát bezárván, miután több képviselő kívánt hozzászólni a kérdés feltevéséhez és hűsznál több képviselő kérte az efeletti vitának másnapra való áttételét és erre a névszerinti szavazás elrendelését: elnök kijelenti, hogy kötelességéhez képest, ezen kérdés megvitatását átteszi a másnapi ülésre.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! A házsabályokhoz kérek szót. *(Folytonos zaj.)*

Sághy Gyula: Két óra elmúlt, mar nem lehet. *(Halljuk! Halljuk! Zaj. Korelnök cseppet.)*

Gr. Tisza István: Amint egyszer hűsz, vagy hűsznál több képviselő szavazást és a szavazásnak holnapra való halasztását kérte, természetes, hogy miután a házsabály alapján joguk van ehhez a kéréshez, a Ház azt meg nem tagadhatja. *(Nagy zaj bal-felől.)* De úgy hiszem, hogy ez a kérés csakis a szavazásra vonatkozik és talán *(Folytonos zaj. Felkiáltások: Az elnök kimondta a határozatot. Ki van már mondva a határozat! Folytonos zaj. Halljuk! Halljuk!)* ... talán a zaj miatt nem értettem jól a mélyen tisztelt elnök úrnak enunciációját, mert én azt hiszem, hogy a házsabályok szerint csakis a szavazásnak elhalasztását kérheti a háznak hűsz tagja, vagyis, a házsabályok a hűsz tagnak csak azon jogot adják meg, hogy csakis a névszerinti szavazásit lehet másnapra halasztani. *(Helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj bal-felől.)*

76. 1898 dec. 22. országos ülés. — Karácsonyi szünet. A kérdés feltevése. (Napló, XIX. k., 264. 1.) Az első „ex-lex“.

A napirend első tárgya, volt — a Ház dec. 21. határozata értelmében — a karácsonyi szünetre vonatkozólag a kérdés feltevése fölötti vita folytatása.

Korelnök ismerteti az ügy állását és gr. Tisza István tegnapi felszólalásai következtében igazolja eljárását.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! Csak igen röviden szorítokozom annak kijelentésére, hogy amint tegnapi felszólalásomban jeleztem, magam is abban a hitben voltam, hogy talán nem hallottam jól a mélyen tisztelt elnök úr enunciációját. Tényleg úgy hallottam, mintha az érdemleges vitát halasztotta, volna mára. Felszólalásom indokát ez képezte. A tévedés fel van derítve, a mélyen tisztelt elnök úrnak az eljárása, hogy a kérdés feltevése felett a 174. §-bam megengedett vitát halasztotta mára, teljesen korrekt. *(Helyeslés.)*

A Ház névszerinti szavazással elfogadta a korelnöknek a karácsonyi

szünetidőre nézve tett javaslatát. Eszerint a Ház a rendkívüli parlamenti helyzet miatt ezúttal szokatlanul rövid, mindössze dec. 24—26-ig terjedő háromnapos szünetet engedett magúnak.

A dec. 23. ülésen Lukács László pénzügyminiszter törvényjavaslatot nyújtott be az 1898:1. és XV. törvénycikkek némely intézkedéseinek meghosszabbításáról. Ez a javaslat a viszonyosság feltétele mellett 1899. jún. 30-ig¹ terjedő, tehát 6 hónapos kiegészési provizórium iránt rendelkezik, de 1899. jan. 1. előtt az obstrukció miatt persze épp oly kevésbé nyerhetett alkotmányos elintézetést, mint a még okt. 14-én előterjesztett indemnitási javaslat.

Méltán írhatta tehát a Nemzet dec. 31. vezércikkében: „Szomorúan végződik az 1898. esztendő, melynek uralkodó politikai planétája az obstrukció volt... Azon borzasztó gondolattal búcsúzunk ez évtől, hogy annak napjaival leperegnek a törvényes és alkotmányos állapotok órái az államélet jelentékeny részében“.

1899. jan. 1-én beköszöntött az első pénzügyi és a második (64) kiegészési „ex-lex.“¹

77. 1899. január 1. Újévi beszéd: Az ex-lex. Parlamentarizmusunk elfajulása. Az obstrukció kárai. Gyökeres orvoslás szüksége. Az elfogadható kiegyenlítés. (Magyar Újság, 1899. január 2. sz.)

Az ex-lex-állapottal súlyosbított parlamenti anarchiában lépi át a magyar nemzet az 1899. újév küszöbét. Ebben a felette komoly politikai helyzetben szólal meg gróf Tisza István és tolmácsolja az évforduló alkalmából báró Bánffy Dezső miniszterelnöknek a szabadelvű párt üdvözlését.

Az obstrukcióban rejlő borzasztó veszélyekre utalva, 1898. október 30. ugrai beszámolójából (71) már ismert motívumot szólaltat meg, midőn megdöbbenve kérdi, hogy „most kellett-e ezen parlamenti helyzetet kifejlődésre hozni, most egy nagy politikai szituáció küszöbén, most, midőn 30 évi áldozatkész, nehéz munka eredménye érett gyümölcsként hullana a magyar nemzet ölébe? ... Ki áll jól róla, hogy nem áll-e be bármely pillanatban oly szituáció, amelyben a nemzetnek egész erejére, egész akcióképességére van szüksége?“²

A politikai bajok orvoslásának módjaival foglalkozva, nem akar ugyan kitérni a szívós küzdelem elől, de hazafiúi örömmel üdvözlölné egy valóban megnyugtató békés megoldást. Oly megoldást, mely biztosítaná a parlament munkaképességét és egyúttal biztosítaná a lehetőség korlátai között a választások rendjét és tisztaságát. Bármiként alakuljon a

¹ Erről az első pénzügyi „ex-lex“ -ről érdekes visszaemlékezést közöl az akkori kormány kultuszminisztere, br. Wlassics Gyula, a Magyar Jogi Szemle IV. évf., X. számának 313. lapján, továbbá gr. Apponyi Albert Emlékiratainak I. k., 247. l. L. még idevonatkozólag Magyary Zoltán, A magyar állam költségvetési joga (1923) c. művének 49. és 141. l. Igen figyelemreméltó végül Hodossy Imrénének, a nemzeti párt oszlopos tagjának, a Ház egyik kiváló közjogi tekintélyének beszéde az ex-lex-állapotról az 1899. jan. 4. ülésen. És nem érdektelen a Ház 1898. dec. 30. ülése sem, amelynek végén az ellenzéki vezérek és a miniszterelnök kölcsönösen egymásra hártják a bekövetkező törvényenkívüli állapotért való súlyos felelősséget.

² Tudjuk (25, 2), hogy életének nagy feladata volt, hogy nemzetét előkészítse, felvértezze az idők méheben rejlő világháborúra.

jövő, a párt teljesíteni fogja kötelességét. A miniszterelnököt ért féktelen támadások csak fokozzák barátainak ragaszkodását.

Gróf Tisza István újévi beszéde a „Magyar Újság“ január 2. számában közölt szöveg szerint a következő:

Tisztelt Barátom! Midőn megjelenünk előtted, hogy neked és munkatársaidnak átadjuk ez évforduló alkalmából jött üdvözetünket, nem zárkozhatom el a helyzet komolyságának benyomása alól. Komolynak nevezem a helyzetet, mert hiszen nem kicsinyelhetjük azon anomáliának súlyát, miszerint a magyar állam költségvetés, vagy költségvetési meghatalmazás *nélkül lépte* át az újév küszöbét s azon súlyos felelősség nehezedik rátok, hogy ily körülmények között saját felelősségekre tegyetek meg azt, amit az ország érdeke elkerülhetetlenül parancsol. De azért, ha súlyos is a helyzet, nem szabad túl ságba mennünk annak megítélésében, mert hiszen az alkotmányos életnek igazmélyreható komoly krízisével nem állunk szemben. Hiszen itt a törvényalkotásra, az ország sorsának intézésére hivatott illetékes faktorok között konfliktus nem fordult elő, az illetékes faktorok akarata között megvan a teljes összhang s csakis technikai körülmények akadályozták meg ezt az összhangot abban, hogy idejekorán a törvényalkotás formái között nyilvánuljon. A törvényalkotáshoz a komoly akarat meg volt és meg van; az animus legem ferendi hatja át a képviselőház többségét ma is. és ez akarat érvényesítésére, az akarat útjában álló akadályok leküzdésére törekednie kell a többségnek; küzdeni is akar e többség, parlamentáris küzdelem útján, alkotmányos eszközökkel a jövőben is. És, t. barátaim, hogy ez a helyzet ne legyen alkotmányellenes, az egyenesen attól függ, hogy e parlamenti küzdelemben szünet be ne álljon. A parlamenti felügyelet, a parlamenti ellenőrzés fenn kel) hogy maradjon és a törvényalkotásra irányult komoly törekvésnek a parlamentben minden akadállyal szemben a jövőben is meg kell nyilvánulnia.

És ha ez meg lesz, — amint bizonyára meg is lesz — nem félek én attól, hogy e helyzetet, hamis színekben lehessen az ország közvéleménye előtt feltüntetni. Hiszen nagyon jól látja, tisztán látja az ország közvéleménye azt a harcot, mondjuk azt a hajsztát, amely hónapok óta folyik, amelynek eredményével ma állunk szemben. Tisztában lehet mindenki azzal, hogy kit meny nyiben terhel e beállott helyzetben a felelősség. Én nem is fogok tovább erről beszélni. Mert hiszen frivol és hiábavaló dolognak tartom a felelősségnek áttolását egyikünkről a másikra; mindenkire rá esik a felelősség tetteiért és mulasztásaiért; nem kérdés, hogy vállalja-e, vagy nem vállalja, azt viselnie kell.

Hanem egy dologra talán mégis figyelmeztethetjük azokat, kik tovább is folytatni akarják e küzdelmet. Mi okozta ezt az abnormis helyzetet? Az, hogy a törvények idejekorán létre nem

jöhettek. Mi a kiút ebből az állapotból? A törvények mielőbbi megalkotása. Ki akarja ez állapot megszüntetését? Az, aki a törvények megalkotására törekszik. És ki akarja ezt meggátolni és ki akarja e rendes kerékvágásból kizökkent szekeret továbbra is az abnormis úton tartani? Az, aki továbbra is akadályozza e törvények megalkotását. A tiszta, egyszerű igazság ez, t. barátaim, amelyet semmiféle frázis, semmiféle dialektika el nem magyarázhat. És hiába állanak elő azok, akik felgyújtották a házat, hiába verik azok félre a harangot, ezzel ebben az országban senkit megtéveszteni nem lehet.

De nem szabad az ország közvéleményét más irányban sem megtéveszteniök; nem szabad, hogy az úgynevezett *ex-lex állapot* feletti láрма elterelje az ország figyelmét, elterelje mindnyájunk figyelmét attól a sokkal nagyobb bajtól, attól a sokkal nagyobb veszélytől, amelyet egész parlamentarizmusunk *elfajulása* rejt mellében.

T. barátaim! Aki figyelemmel kíséri az események folyását, régóta láthatta e bajnak fejlődését az országban és nem lephet meg senkit, ki nyitva tartja szemét, hogy ez a rég lappangó baj most egyszerre ily elementáris erővel tudott kitörni. De ha megszoktuk is némileg e haj szimptomáit, ne kicsinyeljük annak mélyreható kihatását az ország viszonyaira.

Hiszen, tisztelt barátaim, nekünk magyaroknak fizikai erőnk csekély azon nagy feladatokhoz, amelyeket az isteni gondviselés s a világtörténelem vaslogikája rótt e nemzetre. Nekünk erkölcsi eszközökre, erkölcsi tőkére, tekintélyre, politikai belátásra van szükségünk, ha meg akarjuk állni helyünket. És azon 30 esztendő lefolyása alatt, melyet a magyar nemzet zavartalan alkotmányos élete tölt be, ez az erkölcsi töke szüntelen gyarapodóban volt, úgy, hogy midőn a közelmúltban oly mélyreható bonyodalma támadtak e monarchia másik államában, amelyek komoly aggodalmakat támasztottak barátainkban és reményeket ellenségeinkben, — akkor egyszerre általánossá vált a meggyőződés itt benn és künn az ország határain kívül, hogy ennek a monarchiának biztos alapját, biztos gerincét a magyar nemzet képezheti.

Pedig, tisztelt barátaim, e monarchiának fennállása — hozzáteszem, fennállása, mint tisztelettől környezett, akcióképes hatalmas nagyhatalmasságnak — Európa érdekét képezi és életkérdés a magyar nemzetre, úgy, hogy saját sorsunk szempontjából és azon megítélés szempontjából, mellyel a magyar nemzet Európában találkozni fog, döntő fontosságú kérdés az: fenmaradjon-e a hit, fenmaradjon-e a bizalom, hogy a magyar nemzet a monarchiát nemcsak fenn akarja tartani, de fenn is tudja tartani, fenn is képes tartani?

Hát ily viszonyok között megdöbbenve kérdezhetjük azt, hogy

most kellett-e ezen parlamenti helyzetet kifejlődésre hozni, most, egy nagy politikai szituáció küszöbén, most, midőn 30 évi áldozatkész, nehéz munka eredménye érett gyümölcsként hullana a magyar nemzet ölébe?

Hát nem látják-e azok az urak, akik e bajokat könnyelműen s a szenvedélytől elragadva felidézték, nem látják-e azt az iszonyú kárt, amelyet e nemzetnek már is okoztak? Nem is beszélek a nemzetgazdasági kárról, azt érezzük és viseljük mindnyájan. De nézzék meg a nemzetiségeknek mozgolódását az országban. Hallgassák csak meg ellenségeinknek gúnykacaját; nézzék meg a megdöbbenést szövetségeseinknél, akik egyszerre azt látják, hogy csatlódás volt a magyar nemzetbe vetett bizalom.

Én nem értem, hogy ha mindezeket fontolóra vesszük, ne a megszegyenülés, ne a hazafiúi bánat és a hazafiúi elkeseredés hangján kelljen e dolgokat megbeszélni? És nem látják-e azok az urak azon továbbmenő borzasztó veszélyeket, melyeket e helyzet rejt méhében? Hiszen ki állhat jót a jövőért? Az isteni gondviselés útjai kikutathatatlanok. Ki áll jót róla, hogy nem áll-e be bármely pillanatban oly szituáció, amelyben a nemzetnek egész erejére, egész akcióképességére van szüksége? Minő borzasztó következményekkel járna az, ha egy ilyen pillanat ebben a tehetetlen anarchiában találná a magyar nemzet alkotmányos szervezetét.

Tisztelt barátaim! Damokles kardja ez a magyar nemzet legdrágább kincsei felett, minden felett, ami szent előttünk és én azt hiszem, hogy a mai politikai helyzet legelső feladatát ezen bajoknak alapos, gyökeres szanálása kell, hogy képezze.

Kötelessége ez pártkülönbség nélkül minden jó hazafinak. De leginkább kötelesség ez miránk nézve, mert hiszen mi a nemzetől nemcsak jogokat, hanem kötelességeket is kaptunk; minket azzal a paranccsal küldött a nemzet az ország házába, hogy azt a politikát, melyet helyesnek tartunk, érvényre emeljük.

Hogy minő eszközökkel jussunk el a célhoz, arról nemcsak mi nem nyilatkozhatunk, de Tőled sem kérünk nyilatkozatot, mert hiszen az eszközöknek a pillanat változó konzekvenciáihoz kell alkalmazkodniok. De azt hiszem, az eszközöket illetőleg is két általános szempontot kiemelhetünk. Az egyik az, hogy meg kell ragadni minden alkotmányos fegyvert és eszközt, mi a cél elérésére feltétlenül szükséges, de egy hajszállal sem többet, mint ami arra elkerülhetetlenül szükséges. A másik az, hogy ha kell, küzdenünk kell e célért magunknak is, méltóságteljes, törvényt tisztelő, de csüggedést nem ismerő szívós küzdelemmel; de ha nyílnék rá alkalom, hogy ezen kérdések közmegnyugvásra békés utón intéztessenek el, ezt az alkalmat hazafiúi örömmel kellene meg-

ragadni. És itt, azt hiszem, bátran kimondhatom, hogy nincs senki ebben a teremben, aki, ha egy ilyen kiegyenlítés objektív előfeltételei megvolnának, bárminő kicsinyes szempontokból, bárminő mellékes tekintetekből e kiegyenlítésnek útját állana.

De hogy e kiegyenlítés valóban szánálja a helyzetet, hogy ez valóban megnyugvást idézzen elő s egy jobb jövőnek képezze alapját, annak előfeltételét képezi, hogy az egyénekre és pártokra nézve megalázkodással ne járjon, hogy az egyének és pártok jogos önértékét intakté tartsa fenn; és másodsor, hogy ne csak a pillanat nehézségeiből keressen kibontakozást. Mert hiszen, ha expedienst találunk), amellyel keresztülbotorkázhatunk a pillanat nehézségein, de fennhagyjuk azt a Damokles-kardot, amelyet az imént említettem, nem javítottunk, de elrontottuk a helyzetet. A megoldásnak megnyugvást kell hozni minden téren, ki kell húznia mindazon mérges anyagot, amely a helyzet elfajulására vezet.

Annak tehát biztosítania kell a parlament méltóságát, rendjét és munkaképességét, de egyúttal biztosítania kell a lehetőség korlátai között a választások rendjét és tisztaságát is.

Tisztelt barátaim! Hogy találunk-e ily módot a megoldásra, ki tudná azt megmondani? Mi csak azzal a szilárd elhatározással nézhetünk a bizonytalan jövőbe, hogy bármint alakuljanak ennek esélyei, teljesíteni fogjuk köteleességünket.

Neked, mélyen tisztelt barátunk, a múltban nehéz viszonyok közt teljesített kötelesség s a haza ügye körül szerzett érdemek lélekemelő tudata adhat erőt e küzdelemben. Ez a tudat vértéken fel téged azon féktelen támadásokkal szemben is, melyekkel ellenfeleid vad kétségbeesése fordul feléd. A méltatlan vád visszahall a vádló fejére, annál súlyosabban, mennél méltatlanabb és barátaidnak tiszteletét, ragaszkodását, szeretetét irántad csak melegebbé teheti.

Ezektől az érzelmektől áthatva jöttünk most hozzád, hogy erőt, kitartást, egészséget kívánjunk neked és Isten áldását kérjük mindnyájunk közös küzdelmére. Áldjon meg téged a jó Isten, adjon neked és az országnak egy boldog új esztendőt!

78. 1899 jan. 3. országos ülés. — Miniszterelnök beszédének utólagos bevétele a Naplóba. Napirendelőtti felszólalás. (Napló. XX. . 9. 1.)

A legutóbbi, az 1898. dec. 30-án tartott ülés jegyzőkönyvének hitelesítése során, majd ennek megtörténte után napirendelőtti felszólalás alakjában ellenzéki részről többen felhozzák, hogy a miniszterelnöknek 1898. dec. 30-án a képviselőház naplójába felvett beszéde a valóságban a Házban elmondva nem volt, gyorsírva nem lett s így a napló hitelességének rovására szabályellenesen utólagosan vétetett fel a naplóba. Ezért a jegyzőkönyv hitelesítése után Holló Lajos a következő indítványt terjeszti elő:

„Minthogy a miniszterelnök úr a múlt ülésben nem beszélhetett¹, mégis beszéde utólagosan a naplóban feltalálható, utasítatik a naplóbíró bizottság, hogy tartson vizsgálatot és az utólagosan felvett beszédet a naplóból törölje“. Visontai Soma ehhez az indítványhoz azt a módosítványt ajánlja, hogy a miniszterelnök felszólalása elbírálás végett a naplóbíró bizottsághoz utasíttassék azzal, hogy tegyen ez ügyben a képviselőháznak jelentést.

Ezzel szemben Gulner Gyula a következő indítványt nyújtja be: „Utasítatik a naplóbíró bizottság, hogy a fennforgó esetet vizsgálja meg és a Háznak tegyen jelentést“.

Kubik Béla fölemlíti, hogy közvetlen tudomása szerint az 1898. dec. 10. ülés naplójába is a miniszterelnöknek egy oly beszéde vétetett be, melyet a miniszterelnök csak kis részben mondott el, nagyobbik része azonban a Házban el nem mondatott. Állítását részletesen bizonyítja.

Gr. Tisza István: T. Ház! *(Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk!)* Egész röviden jelentem ki, hogy Gulner Gyula t. képviselőtársam indítványát a magam részéről szükségesnek nem tartom ugyan, de ha annak elfogadása a Ház némely oldalán megnyugvást kelt, ebben semmi nehézséget nem látok, ahhoz a magam részéről is hozzájárulok.

Arra nézve, amit Kubik Béla t. képviselőtársam előadott, egyszerűen csak azt jegyzem meg, hogy mind e dolgok és t. képviselőtársam verziója szerint még sokkal súlyosabbak, még ennél is sóikkal inkább mutatják meg, hogyan értelmezik a szólás-szabadságot azok, kik annak kizárólagos birtokában vélnek lenni. *(Tetszés jobbról. Zaj.)*

79. 1899 márc. 16. országos ülés. — Az 1899. évi állami költségvetés általános tárgyalása: Ne visszafelé nézzünk! Pénzügyi kibontakozásunk előzményei. Az 1890. és 1897. zárszámadási eredmények. Aggályos jelenségek az állami jövedelmek fejlődése, az állami üzemek pénzügyi eredménye és a kiadások emelkedése tekintetében. A bürokratizmus túltengése. A közigazgatás javítása. Magyarország és Ausztria viszonya. Az osztrák fejlemények. Paritás és német hegemonia. Föderalizmus és magyar nemzeti állam. *(Napló, XXI. k., 62—69. 1.)* Bánffy bukása. — A Széll-kormány bemutatkozása és gróf Tisza István beszéde a szabadelpúpárt 1899 febr. 28. értekeztén.

1898. dec. 30. ülésen Szentiványi Árpád, a szept. eleje óta szakadatlanul tartó nagy ellenzéki harcra célozva, a jobboldal élénk derültsége mellett azt a kijelentést tette, hogy eddig nem volt obstrukció. De hozzáfűzte, hogy miután a kormány és pártja rálépett a törvénytelen állapotra, most már az ellenzék kötelessége, hogy az obstrukció terére lépjen. És csakugyan 1899. jan. és február havában a legmeztelenebb technikai obstrukció teszi lehetővé a Ház érdemleges működését. A napirend

¹ T. i. az ellenzék féktelen terrorja miatt, mely miként a dec. 10. ülésen, úgy a dec. 30. ülésen is megakadályozta beszéde elmondásában.

tárgyalására szánt idő a jegyzőkönyv hitelesítésével és napirendelőtti felszólalás megengedése iránti kérelemmel kapcsolatos névszerinti szavazásokkal és zárt ülésekkel telik el. A technikai obstrukció ezen féktelen tobzódásai közben mégis felrepül a béke galambja. A Tisza Káknán-féle javaslat (74) miatt a szabadelvűpartból kilépettek vezérei (Andrássy Gyula, Szilágyi Dezső és Csáky Albin) közvetítőszererepre vállalkoztak a kormány és az ellenzék között és megindították a béketárgyalásokat. A hosszasan húzódó tanácskozások sarkalatos pontja volt a kúriai bíraskodásnak 1896-ban a képviselőház által elfogadott szövegben (51) és némely választási visszaélés meggátlását célzó bizonyos módosításokkal való törvénybeiktatása, valamint ezzel junktim a hárszabályok szükséges módosítása. (Ez utóbbi két tárggyal foglalkozó négyes bizottságba a kormány br. Fejérváry Géza honvédelmi minisztert és gr. Tisza Istvánt küldte ki.)

A febr. 17-én tartott szabadelvűpárti értekezleten Bánffy miniszterelnök bejelentette a kormány lemondását, miután a béketárgyalások nem sikerültek. Febr. 18-án a képviselőházban (minden megokolás nélkül) csak annak a bejelentésére szorítkozott, hogy a kormány elhatározta lemondását. Ezzel el volt hártva a kibontakozás legfőbb személyi akadálya. Hiszen kezdettől fogva az 1896. választások (52) miatt gyűlölt Bánffy feje volt az obstrukció megszűnésének ára. Febr. 20-án megtörtént Széll Kálmánnak miniszterelnökké deszignálása, ki a kompromisszumos tárgyalásokat az ellenzékkel folytatta és már febr. 22-én szerencsésen be is fejezte. Létrejött a béke „elvi áldozatok nélkül“, mint akkoriban mindkét részről hangoztatták.¹ A Széll-kormány 1899 február 28-án

---

¹ A békemegállapodásokról felvett jegyzőkönyvet (a Nemzet 1899. febr. 26. számának mellékletében foglalt szöveggel) az alábbiakban szösz szerint közöljük annál inkább, mert erre az ú. n. „paktum“-ra később és különösen gr. Tisza István első miniszterelnöksége idejében a képviselőházi viták során sűrűn történt hivatkozás.

„JEGYZŐKÖNYV,
felvétellett Budapesten, 1899 február 23-án.

Jelen voltak:

Széll Kálmán,

Apponyi Albert gróf, Horánszky Nándor, Szentiványi Árpád, Kossuth Ferenc, Thaly Kálmán, Gyóry Elek, Hentaller Lajos, Tóth János, Bartlia Miklós, Polónyi Géza, Molnár János, Kakovszky István.

Egyrésztől Széll Kálmán deszignált miniszterelnök, másrésztől az ellenzéki pártok kiküldött megbízottai között, közös megegyezés alapján, a következő megállapodások jöttek létre:

I. Az ellenzéki pártok az új kormány megalakulása után nem gátolják meg az elnök és alelnökük választását;

II. nem gátolják meg elvi álláspontjuknak és programjuknak fenntartása mellett a következő törvényjavaslatoknak törvényerőre emelését:

1. A folyó év négy első hónapjára szóló pénzügyi felhatalmazási törvényjavaslatot (indemnity).

2. A véderő létszámának a folyó óv, re leendő meghoszabbításáról szóló törvényjavaslatot.

3. Az újoncok megajánlásáról szóló törvényjavaslatot.

4. Az Ausztriával egy évre terjedő gazdasági provisoriumról szóló törvényjavaslatot, melynek szövege A. *•• alatt mellékeljük.

5. Horvát—Szlavón—Dalmátországokkal leendő pénzügyi egyezményről szóló törvényjavaslatot.

mutakozott ho hivatalosan az e végből tartott értekezleten a szabadelvű pártnak.* Ez alkalommal Széll Kálmán miniszterelnök részletesen ismer-

Még pedig az 1., 4., 5. alatti törvényjavaslatokat kiegészítve azon felmentéssel és utólagos törvényesítéssel, melyeknek szüksége a kéthavi törvényen kívüli állapotra való tekintettel fenforog.

III. 1. Az 1899. évre szóló állami költségvetésről szóló törvényjavaslatot, melynél lehetőleg figyelembe vétetik a kormány azon óhaja, hogy az indemnity lejárati határidején belül intéztesék el.

2. Kúriai bíraskodást azon szöveggel, mely B. */. alatt mellékeltek és azzal a megállapodással, mely annak bevezetését képezi.

3. Hárszabálymódosítást C. */. alatt mellékel szövegezésben.

4. Ausztriával való közgazdasági viszonyok 1903., esetleg 1904. év végéig terjedő rendezésére vonatkozó javaslatot. Ezzel összefüggőleg a bankügyre, valutára, fogyasztási adókra vonatkozó törvényjavaslatokat, még pedig tekintettel arra, hogy a fogyasztási adókra vonatkozó javaslatok még a tér melési idény kezdete előtt törvényerőre emelhetők legyenek.

Megjegyeztetvén, hogy a vámügyre vonatkozó javaslatnak bevezető része, továbbá a külfölddel kötendő szerződésekre vonatkozó rész azon szövegben lesz megállapítandó, amely szöveg az ellenzéki pártok kiküldötteivel közöltetett. Tartalma pedig a Ház előtt fekvő e tárgyra vonatkozó törvényjavaslatokból veendő. Megjegyeztetik továbbá, hogy ha az Ausztriával való közgazdasági viszonyok rendezése 1903-tól 1904. év végére prolongáltatik, ez esetben a külfölddel kötött és kötendő nemzetközi szerződések lejárati idejének is össze kell esni e határidővel.

Amennyiben pedig időközben Ausztriával a törvényben előírt módon vámszövetség köttetnék, jelen megállapodás az erre irányuló törvényjavaslatokra is fennáll.

IV. Az új miniszterelnök a béketárgyalások folyamán felmerült és még a jelen országgyűlés tartama alatt megalkotandó törvényekre, valamint a kormányzati működésre vonatkozólag a Házban fogván nyilatkozni, e helyen külön megállapodások (felvételének szüksége fenn nem forog.

V. A hárszabályok 204. §-ának módosítása ezidőszerint nem tartott sem célszerűnek, sem szükségesnek. A magyar képviselőhöz önérettel és elégtétellel tekinthet arra vissza, hogy 34 évi szakadatlan működése alatt 1865. óta nem forgott fenn eset, melyben ezen §. alkalmazásának szüksége előállt volna. A magyar parlament méltósága és tekintélye érdekében reméljük, hogy nem lesz szükség ezután sem. lie ha azon sajnos eset beállna, hogy ezen §. alkalmazása elkerülhetlenné válnék: az összes pártok részéről kimondatik és megállapítatik, hogy a hárszabályok 204. §-a végrehajtandó. A képviselőház összes pártjai felteszik és elvárják minden egyes tagjától, hogy ha a Ház valamely tagjára a kizárás határozata kimondatnék, az minden repressziv rendszabály alkalmazása nélkül, önként meghajol a hárszabályok értelmében kimondott ítélet előtt és erkölcsi kötelességének ismeri magát annak önként alávetni.

Kmf.

Széll Kálmán.

A nemzeti párt nevében:

Apponyi Albert gróf, Horánszky Nándor, Szentiványi Árpád.

A függetlenségi és 48-as párt nevében:

Kossuth Ferenc, Polónyi Géza, Bartha Miklós, Tóth János, Hentaller Lajos, Gyóry Elek, Thaly Kálmán.

A néppárt nevében:

Molnár János, Rakovszky István.“

* L. a Nemzet 1899. márc. 1. sz.

tetvén a „paktum“-ot. Lukács Béla szólalt: fel elsőnek. Indítványt terjeszt elő, mely szerint a szabadelvű párt a „békés kibontakozásnak Széll Kálmán miniszterelnök úr által megjelölt útját elfogadja és a miniszterelnök úr által előterjesztett programm keresztülvitelére vállalkozott szabadelvű kormányt teljes készséggel és loyálisan fogja támogatni“.

Lukács Béla után gróf Tisza István szólalt fel.

Gróf Tisza István beszéde a következő volt:

Tisztelt értekezlet!

Egyetlen egy körülmény az, amelyik rövid felszólalásra készítet, mert hiszen az elhangzott beszédek után tulajdonképpen egyszerű szavazatommal is konstatálhatnám azt, hogy az igen tisztelt miniszterelnök úr által előadottakat a magam részéről is tudomásul veszem és elfogadom.

De, t. értekezlet, van egy körülmény, mely annál az őszinteségnél fogva, amelyet mióta a közélet terén szerepelek, mindig, mindenkivel szemben, de kétszeresen pártvezéremmel szemben is követni megtanultam, kényszerít, hogy rámutassak azon egy pontjára a. szituációnak, amelynél fogva teljes megnyugvással, a jövőbe vetett teljes reménnyel nem viseltethetem. Ez, t. értekezlet, a házszabályok tervezett megoldása; és itt mindjárt kijelentem, hogy nem a 204. §-ra vonatkoznak aggályaim; én melegen óhajtottam volna azt a kibővítést is a 204. §-nak, mely a múlt kormány javaslatában foglaltatott és amely utóvégre is sokkal enyhébb formája a szankciónak, mint amely a külföldi házszabályokban foglaltatik; nem hunyhattam azonban szemet azon nagy nehézségek előtt, melyek e szakasznak, mint kompromisszumtárgynak, a mai pillanatig való elfogadása előtt állottak és a magam részéről hajlandó lettem volna teljes megnyugvással megalkudni egy olyan kompromisszummal, amely ezen szakasz elejtése mellett teljes garanciát nyújt az ú. n. technikai obstrukció megismétlődésével szemben; őszinte sajnálatomra, t. értekezlet, nekem komoly aggályaim vannak abban az irányban. Ha ma abba a helyzetbe jönnénk, hogy remélhetnék még részletes módosításait az előterjesztett javaslatnak, kötelességemnek tartanám azon egyes pontokra is rámutatni, melyek, nézetem szerint, elégteleneknek fogynak bizonyulni. Miután azonban máma bizonyos fait accompli előtt állunk és csak a felett lehet választanunk, hogy az egész szituációt úgy ahogy van, elfogadjuk vagy el ne fogadjuk: tartózkodom a részletekbe való meneteltől, csak előre jelzem a nehézségeket, előre jelzem azon nagy aggályomat, hogy ha talán nem is a közvetlen jövőben, de amint egyszer új kérdések merülnek fel, amelyek különösen a közjogi alapon nem álló ellenzékire nézve obstrukcionális eljárás hálás témájául mutatkozhatnak, ismétlődhetnek azon bajok, amelyeknek az ország most oly nagy kürtit vallotta, és magam úgy látom, hogy a most tervezett házszabályok, bár tagadhatatlanul javítják a helyzetet, kellő orvoslást mennyire

nem nyújtanak.¹ Ez tette, t. értekezlet, rám nézve nehézzé az elhatározást; igyekeztem a legridegben mérlegelni azt, hogy mit kíván tőlem a közérdek. És miután, ismétlem, csak azon alternatíva előtt állhattam, vagy elvetni az egészet, vagy elfogadni az egészet: nem könnyen ugyan, de azon konklúzióra jutottam, hogy igenis, dacára ezen aggályaimnak, dacára azon veszélynek, melyet a jövőben ezirányban látok, elfogadom az előterjesztett javaslatot. (*Élénk éljenzés.*) Elfogadom nyitott szemmel annak hátrányai iránt is, de minden hátsó gondolat nélkül, teljes, erős elhatározással. A t. értekezletnek talán minden tagja tudhatja rólam azt, hogy én a legerősebb harctól sem riadtam volna vissza, (*Úgy van!*) megvívтам volna azt nyugodt lelkiismerettel azon hitben, hogy igaz ügyet szolgálok és megvívтам volna a siker iránti teljes reménnyel azon hitben, hogy a magyar nemzet túlnyomó nagy többsége előtt igazolni tudom ezt a célt. Azonban, t. értekezlet, a körülmények úgy alakultak, hogy a békés megoldás lehetősége mutatkozott. Már most a legtévesebb, a leghelyteleb, a legkárosabb dolog volna, ha azokat az indulatokat, azokat a szenvedélyeket, amelyekre talán szükségünk lett a harcban, akarnék belevinni ebbe a szituációba, amely a békés kibontakozás szituációja. (*Helyeslés.*)

Én azt hiszem, hogy ha most elfogadtuk, amint elfogadjuk a békés kibontakozás ezen módját, ebben azon további következés van, hogy vonjuk le a következtetéseket saját magunkra nézve minden irányban, helyezkedjünk arra az alapra, mely adatott előttünk és igyekezzünk a közérdeket, a közügyet ezen alapon helyesen szolgálni. (*Helyeslés.*)

És, t. értekezlet, megkönnyíti ezen elhatározást reám nézve azon nyilatkozat, amelyet az igen tisztelt miniszterelnök úrtól hallottunk. De még jobban megkönnyíti az, hogy ezen nyilatkozat kifejezésre juttatja az ő érzületét és egyéniségét: azt az érzületet és azt az egyéniséget, amelyet nemcsak szavakból, de egy hosszú nyilvános életből tanultunk megismerni. (*Úgy van!*) Ezen tények még inkább, mint szavai, adják meg nekem a hitet és reményt arra, hogy azon elvi alapon, amelyen állottunk és amelyen szilárdan megállni akarunk, igenis sikerrel, kitartással, bizalommal fogjuk az ország ügyét tovább szolgálni. Hozzájárulok a javaslathoz. (*Élénk tetszés és helyeslés.*)

Pulszky Ágost és Heltai Ferenc felszólalása után báró Podmaniczky Frigyes elnök kimondta, mint egyhangú párthatározatot, hogy a párt úgy a békeponozatokat, mint Lukács Béla indítványát elfogadja. Egyben bemutatja azt a levelet, amelyet 1899 február 27. kelettel a Lex Tisza miatt kilépett szabadelvü-

---

¹ Tisza István „nagy aggálya“, — mint látni fogjuk, — rövid négy év múlva teljes mértékben bevált.

párti képviselők* hozzá intéztek, bejelentve a szabadelvű pártba való belépésüket.

Az értekezlet ezen levelet tudomásul vette. Elnök jelentette végül, hogy ezen új tagokkal a szabadelvű párt tagjainak száma 283-at tesz. Ezzel az emlékezetes értekezlet véget ért.

Széll Kálmán, a február 26-án kinevezett új miniszterelnök, a „nagy békeapostol“, március 1-én mondott bemutatkozó beszédében a Ház minden oldaláról jövő taps és éljenzés között hirdette, hogy az ő vezérszilaga „ebből a hármás jelszóból áll: törvény, jog és igazság!“**

És a nagy békeműnek logikai folyamánként mindjárt máre. 2-án történt még valami: a nemzeti párt feloszlása és a szabadelvű pártba való beolvadása. „Megtörtént az egyesülés — amelyből csak Beöthy Ákos maradt ki a vezető egyéniségek közül — nem fúzió, hanem egyszerű belépés útján, ingyen, azaz személyes kikötések nélkül, melyeket legfelsőbb helyen nem voltak hajlandók honorálni“. (Apponyi, Emlékirataim, I. k. 252. 1.)

* (74).

** Ugyanakkor nyilatkozott Széll Kálmán a kormány megalakulása előtt létrejött s annak létalapját alkotó „tranzakció“ lényegéről. Ennek integráns részei a miniszterelnök felsorolása szerint a következő parlamenti teendők, illetve javaslatok voltak: a Ház elnökségének megválasztása, az indemnitás, a véderőtörvény meghosszabbítása, az újoncmegajánlási törvény, a gazdasági kiegyezési provizórium Ausztriával, a horvát pénzügyi egyezmény meghosszabbítása, a költségvetési törvény, a kúriai bíráskodás megalkotása, a házszabályok módosítása, a gazdasági kiegyezési kérdések végleges megoldása, végül a vám- és kereskedelmi szövetségi javaslatnak kellő időben való letárgyalása.

Hogy gr. Tisza István, ki mindenkor a parlamenti többség feltétlen akaraturalmának elvét képviselte, milyen álláspontot foglalt el a Széll-féle-paktálási rendszerrel szemben, világosan kitűnik naplószerű föl jegyzéseinek következő soraiból: „A Széll-kormány alakulásakor elhatároztam, hogy súlyos aggályaim dacára a pártban maradok. Nagy elvi kérdések nem választottak el a kormánytól; a kormányzati és parlamenti taktikára nézve volt mélyreható-eltérés közöttünk, úgy gondoltam: helyesebb emiatt nem emelni válaszfalat közöttem s olyanok között, kikkel együtt szolgálhatjuk igazán sikerrel a közügyét a jövőben. Az élet döntse el, nekik van-e igazuk, vagy nekem, ki végzetes illúzióknak tartom azon reményüket, hogy Magyarországon sikerrel lehessen a közügyeket intézni anélkül, hogy a többség számára biztosíthatnának ázom hatalmi eszközök, melyek széles e világon szükségesnek bizonyultak“. Tisza István tehát „az önmegtagadás legnagyobb mértékével“ fair play-t engedett az új kormánynak, skártba tette magát, s a cselekvés órája csak akkor ütött számára, midőn az ellenzék fojtogató obstrukciója a Széll-rezsim ellen is bekövetkezett. (Az 1903. évi válság. Gr. Tisza István Összes Munkái, I. k... 697. 1.)

Ugyancsak naplószerű feljegyzéseiben Tisza István néhány éles vonással járul hozzá a „nagy békeapostol“ emberi és államférfiúi egyéniségének rajzához. (I. k., 688, 694, 696—698. 1.) Sok jellemző adatot találunk idevonatkozólag Széll Kálmán belső bizalmas emberének és sajtófőnökének, Klein Ödönnek, Tiszától —Tiszáig című érdekes visszaemlékezéseiben. (1922., 63. sk. 1.)

A Bánffy-kormány válságának és a Széll-kormány megalakulásának intim történetére nézve érdekes adatokat találunk legújabbban gr. Széchenyi Manó-hátrahagyott politikai feljegyzéseiben. (L. a Budapesti Hírlap 1929. febr. 24., márc. 3., márc. 10., márc. 17. és márc. 24. sz.)

A létrejött paktum alapján a nagy obstrukció okozta bénultság után ismét megindult a Ház vérkeringése, rendes működése. Márc. 2-án megválasztják az elnökség tagjait. (Perczel Dezső elnök, Tallián Béla és Dániel Gábor alelnökök.) A következő napokban megszavazzák az indemnítást és a paktum integráns részeit alkotó egyéb sürgős javaslatokat, úgy hogy márc. 13-án már megkezdődhetett az 1899. évi állami költségvetés általános tárgyalása. Magával a költségvetéssel, tartalmának pénzügyi és gazdasági szempontból való bírálatával a vita szónokai szokás szerint általában vajimi keveset foglalkoznak; ehelyett túlnyomólag a politikai helyzettel kapcsolatos mozzanatok fejtegetésébe bocsátkoznak.

Kossuth Ferenc (márc. 14.) azzal kezdi, hogy habár a miniszterelnök személye iránt őszinte rokonszenvvel viseltetik, közjogi meggyőződésénél fogva semmiféle 67-es alapon álló kormánynak a költségvetést nem szavazhatja meg. Igen helyesnek találja, hogy a feloszlott nemzeti párt a kormánypártba belépett. Magyarországnak Ausztriával való szövetségét ti magyar államiság szempontjából a lehető legrosszabb állapotnak mondja. Mert, mi történt Magyarországgal a mohácsi vész után és azóta folytonosan? Az történt, hogy a mohácsi vész után azért, hogy el ne tiporja Magyarországot egy hatalmas szomszéd, odavetette magát az ország egy másik hatalmas szomszéd karjaiba. E szomszéd inkább eltiporta Magyarországot. A védőhatalomtól többet szenvedett, mint szenvedett volna attól *n* másik hatalomtól, amely ellen védekezett, míg azon kis államok, melyek nem bírták magukat megvédelmezni, bár Magyarországnál sokkal kevésbé fejlett kis országok, már régóta élvezik önállóságukat és függetlenségüket. Aggasztó jelenségnek tartja, hogy a büdzsé évről-évre folyonos emelkedést mutat, Nem helyesli azt sem, hogy a zárszámadások mindig óriásilag eltérnek az előirányzatoktól. Helyteleníti végül, hogy amikor az országnak van annyi pénze, hogy 156 millió forintot költ el a közös ügyekre, a földművelési ügyekre csak 19 milliót és a közoktatási ügyekre csak 13 milliót költ el.

Gr. Apponyi Albert (márc. 14.) — utalva arra, hogy Horánszky Nándor már a miniszterelnök programbeszédével kapcsolatban kifejezést adott annak, hogy egyénileg teljesen egyetért a miniszterelnök által kifejtett szempontokkal — részletesen ismerteti azokat az indokokat, amelyek a nemzeti párt tagjait arra készítették, hogy be nem várva, hogy a múlt harcok emléke felett fű nőjön, a szabadelvűpárttal való egyesülést, melyre *iz* elvi alap és az alanyi előfeltételek is nagyrészt meg voltak, rögtön, haladék nélkül végrehajtsák.¹

Mezőssy Béla (függetlenségi párti, márc. 14.) azt hiszi, hogy hiába hangoztatta a miniszterelnök bemutatkozó beszédében, hogy kormányzatának alapja a közjogi kiegyezéshez való rendíthetetlen ragaszkodás és

¹ Ebben a beszédben Apponyi a nemzeti pártnak a szabadelvűpárttal való — igazán lázas sietséggel végrehajtott — egyesülését iparkodik igazolni. Az ott mondottaknál sokkal érdekesebb, mert őszintébb és mert a nemzeti párt feloszlásának némileg intim történetét adja Emlékiratainak idevágó része (I. k., 249—252. 1.). És már előbb a 231. és 237—239. lapon jelzi a párt megszűnésének főokait: a nemzeti párton az egyházpolitikai éra vége óta erőt vett politikai spleen, az ellenzéki szerep megunottságának egyre fokozódó érzete és a honvéd nevelő- és képzőintézetekről szóló 1897. évi XXIII. t.-c. megalkotása által a párt katonai programjának javarészben való megvalósulása. A

hogy ennek a közjogi kiegyezésnek minden betűjéhez ragaszkodik, mert a miniszterelnöknek nem lesz módjában ezt a programját beváltania. Lehetetlenné teszik ezt ránézve az Ausztriában fennforgó állapotok. A kiegyezésnek alapelve. ugyanis a két állam teljes egyenjogúsága, a teljes paritás. Deák Ferenc úgy képzelte a paritást és nyíltan meg is mondta, hogy a paritás elengedhetetlen feltétele az, hogy Ausztriában a német, Magyarországon pedig a magyar nemzet vigye a vezérlő szerepet. Ezzel szemben azt látjuk, hogy Ausztriában a német nemzet fokenként veszített vezető állásából és hogy ma élet-halál harcot vív a szláv nemzetiségekkel szemben. Ez a tény nem pusztán Ausztria belügye, hanem oly jelenség, melynek a dualisztikus államforma fennállására is esetleg óriási hatása lehet. Nem mondhatni tehát, hogy Magyarországnak semmi köze ahhoz, vájjon Ausztriában a szlávok viszik-e a hegemon szerepet? Hát nem lehetséges-e, hogy a szláv politikának szükségszerűen Magyarországra is kell, hogy kihatása legyen? Hát nem képzelhető-e, hogy a szláv hegemoniának érvényesülése Ausztriában a dualizmusból esetleg trializmust csinál? Hiszen az u. n. föderális kísérlet nem új dolog Ausztriában. Az erre való törekvést 1866-ban és 1871-ben magyar államférfiak buktatták meg. Úgy látja, hogy ez a tengeri kígyó ütötte fel a fejét újból Ausztriában. Nézete szerint Magyarország sohasem járulhat ahhoz, hogy a dualizmusból trializmus legyen. Nem járulhat hozzá azért, mert habár el is tűrte, hogy a dualisztikus államszervezet érdekében jogai megcsönkít - tassanak, nem fogja megtűrni, hogy az Ausztriában uralkodó bármely szláv nemzetiség kedvéért a mi jogaink újból tetemes kárt szenvedjenek. És ha ez a kísérlet rövid időn belül érvényesülni akar, akkor a mi feladatunk nem lehet más, mint a restitutio in integrum követelése Magyarországnak teljes önállóságával és függetlenségével.*

Március 16-án gr. Tisza István mond túlnyomó nagy részében a költségvetés bírálatával foglalkozó beszédet, melyről az utána következő néppárti Rakovszky István is úgy nyilatkozott, hogy „a t. képviselő úr valóban meglepett azon nagy tárgyilagossággal és azon nagyon is figyelemreméltó óvatossággal, amellyel minden politikai célzást, minden politikailag felhasználható érvelést került“.

fír. Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Nem szándéksom az előttem felszólalt t. képviselő urak azon állításai- val és azon nyilatkozataival bővebben foglalkozni, amelyek a közelmúlt politikai eseményekre vonatkoznak, nem szándéksom pedig azért, mert azt a magam részéről teljesen időszerűtlennek tartom. Időszerűtlennek már csak azért is, mert hosszú, elkese- redett küzdelmek után a béke valahára helyreállott, és én úgy gondolom, az ország érdeke nem azt követeli mitőlünk, hogy ret-

nemzeti párt márc. 2. utolsó értekezletének lefolyásáról, melyen Horánszky Nándor indítványára kimondták a párt feloszlását, aminek megtörténével és az elfogadott határozati javaslat következményeként a párt tagjai legnagyobb részben „minden fentartás nélkül“ kötetességszerűen beléptek a szabadelvű- pártba — tudósít a Nemzet márc. 3. száma; a márc. 4. és ő. számnak vezér- cikke pedig szintén a nemzeti párt megszűnésével foglalkozik.

* Ez be is következett az 1918 okt. 16. végzetes császári manifesztáló szükségszerű hatásaként a régi országgyűlés októberi utolsó ülésein.

roszpektív polémiákkal a szenvedélyeket ismét felcsigázzuk, hanem azt, hogy a békét produktív hasznos munkásság számára használjuk fel. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* E felfogásban megerősít azon körülmény is, hogy a szabadelvű pártban oly. t. képviselőtársaim is beléptek, kiket csak a közelmúltban erős ellentét választott el mitőlünk. Én úgy hiszem, hogy azon teljesen korrekt nyilatkozatok után, melyek ezen t. képviselőtársaim belépését kísérték és melyek legutoljára gróf Apponyi Albert t. képviselőtársam képviselőházi beszédében is kifejezést találtak, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* az ezen új párttagokkal szemben való loyaltás, de az ország érdeke is azt kívánja, hogy ne visszafelé nézzünk, hanem keressük előretekintve a tért, az együttműködésre. *(Élénk helyeslés.)*

Ennek folytán engedje meg nekem a t. képviselőház, hogy mellőzve ezen politikai természetű kérdéseket, a költségvetés tartalmával, az ország pénzügyi helyzetével és ezzel összefüggőleg az adminisztráció viszonyaival igyekezzem behatóbban foglalkozni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én úgy hiszem, t. Ház, hogy erre a viszonyok ma egészen alkalmasak. Alkalmasak már azon fénynél fogva is, hogy a pártcsatákban bizonyos pauza állott be, beállott úgy, hogy a kormány háta mögött óriási többség sorakozott. Ilyen körülmények között sokkal könnyebb a kritika álláspontjára való helyezkedés is, mert sokkal kevésbé szolgálhat okul a félremagyarázásokra, sokkal nehezebb azokba párttaktikai momentumokat belevinni vagy belemagyarázni, és másfelől célszerű, szükséges és időszerű e dolgokkal foglalkozni, mert végre-valahára remélhetjük, hogy ideje lesz a kormánynak és ideje lesz a Háznak, nem mindig pártküzdelmekre fecsérelni erejét, hanem az ország érdekeinek gyakorlati gondozásával is foglalkozni. *(Élénk helyeslés jobb- és baloldalon.)*

Éppen ezért bizonyos sajnálkozással láttam azt a csekély figyelmet, amelyben a költségvetés pénzügyi része e Házban részesült. Hiszen ha emlékezetem nem csal, csakis Kossuth Ferenc t. képviselőtársam foglalkozott pénzügyi kérdésekkel is, — ő is beszédének rövidebb részében, — és az ő pénzügyi természetű nyilatkozata tulajdonképpen abban kulminál, hogy 156 milliót költünk közös költségekre és mégis csak olyan kevés jut kulturális és mezőgazdasági érdekeink istápolására.

Hát legyen szabad mindenekelőtt egy kis nyelvbotlását t. képviselőtársamnak helyreigazítani. Nem áll egészen úgy a dolog, ahogy ő mondotta. Ennek az országnak nincs annyi pénze, hogy 156 millió forintot költjön közös költségekre, hanem, amint azt igen tisztelt képviselőtársam — sajnálom, hogy nincs jelen — igen jól tudja, a közös költségvetésnek összes kiadási tétele 156 millió forint, ennek tehát csak kvótaszámszerű aránya esik Magyarországra, úgy, hogy a kerekszám kedvéért 100 milliócskát

üssünk le, ha azt akarjuk megítélni, hogy mennyit fordítunk mi a közös kiadásokra. (*Tetszés jobbfelől.*) De másrésről nem tartom szerencsésnek és nem csatlakozhatom azon konklúziójához sem t. képviselőtársaimnak, mintha kicsiny volna ezen keret, melyben kiadásaink a költségvetésben megjelennek. Én ellenkező szempontból kell, hogy megítéljem a költségvetést. E költségvetés megítélésénél nem nyomhatom el az aggodalomnak bizonyos érzetét abban az irányban, hogy talán messzebb is megyünk kiadásaink emelése terén, mint amennyire menni egészen helyes, egészen célszerű volna.

És itt méltóztassék nekem megengedni, hogy rövid visszapillantást vessek pénzügyi kibontakozásunk előzményeire. Amint igen jól tudjuk, 1875-ben jóformán a tönk szélén állott Magyarország és pártkülönbség nélkül az egész ország és az egész Ház elsőrendű politikai feladataként az állam pénzügyeinek rendezése lebegett. Megindult a kísérlet erre, e kísérletnek különböző fázisait, amelyek több-kevesebb szerencsével törekedtek a ccl felé, jelenleg kísérni nem szándékozom.

De bekövetkezett egy 12—13 esztendő időszak, amelyet egyfelől a kiadások lehető megszorítása, másfelől a bevételek lehető fokozása jellemez, egy erőteljes, kitartó küzdelem korszaka a pénzügyi egyensúly helyreállítása érdekében. Tudjuk nagyon jól, hogy bizonyos visszaesés után a nyolcvanas évek végén rapidé sikerült az egyensúlyt helyreállítani.¹ Sikerült helyreállítani egyfelől azáltal, hogy a legnagyobb erővel keresztül vitetett a rend. takarékoság és pontosság a kezelés kiadási részében, sikerült másfelől az által, hogy különösen a fogyasztási adók terén új jelentékeny jövedelmi források nyitattak, úgy, hogy midőn mindazon körülmények, melyekre e politika alapítva volt és amelyekből e politika az ország pénzügyeinek rendezését várta, megvalósultak, tehát már az 1890-ik esztendőben, a zárszámadások nemcsak hiány nélkül, mint 1889-ben, hanem tetemes, gondolom 32 millió forintnyi többlettel záródtak. Az 1889. év volt az első többlettel záruló esztendő. Ez időtől fogva nyílt meg egy új korszaka pénzügyeinknek, az a korszak, amelyben új adótörvények, új jövedelmi források kutatásával többé nem találkozunk, de amelyben a jövedelemnek természetes fejlődése és ezzel kapcsolatban az állami életnek is kissé intenzívebb fejlesztése, a kiadásoknak is nagyobb fokozása mutatkozik.

T. Ház! Tavalyi beszédemben, gondolom az appropriációnális vita alkalmával, részletesen volt szerencsén az 1891/96-ig tejedő pénzügyi évek eredményeit szembeállítani.² Méltóztassanak megengedni, hogy most egyszerűen ezen tetemes többlettel ren-

¹ (10, 16).

² (66, 67).

delkező időszak első és utolsó évét — értve természetesen az utolsó zárszámadási évet — az 1890 és 97-iki esztendőt hasonlítsam össze egymással. (*Halljuk! Halljuk!*) Említettem volt, hogy ezen korszak egyik jellemző vonása az államjövödelmeknek természetes és jelentékeny emelkedése. Erre nézve csak a legfontosabb, közszolgáltatás természetével bíró jövödelmekre hívom fel a t. Ház. figyelmét. (*Halljuk! Halljuk!*) Az egyenes adók 1890-ben 102½ milliót, 1897-ben 112,700.000 forintot jövödelmeztek. A fogyasztás és ital adók 67,000.000 majd 83,000.000 forintot; a bélyeg és illetékek 30½ milliót, majd 43½ milliót jövödelmeztek. Összesen tehát, jövödelmeinknek ezen három csoportja 201 millió forintról 240 millió forintra emelkedett. Ezzel szemben, az érem másik oldalán, a kiadások nagyarányú emelkedése látható. De itt, t. Ház, óvakodnunk kell azon hiba elkövetésétől, amelybe majdnem mindazok belesznek, akik a magyar költségvetés megítélésével foglalkoznak, tudniillik attól, hogy itt egy kalap alá vesszük a legheterogénebb természetű kiadásokat. Mint méltóztatnak tudni, a magyar költségvetésnek úgy kiadási mint bevételi részében igen jelentékeny faktort bizonyos üzemek természetével bíró kiadások és bevételek képeznek, amelyeknél a kiadások emelkedése összefügg a bevételeknek olyan arányú, sőt többnyire még kedvezőbb arányú emelkedésével. Ha tehát valóban az állami életnek, a szorosan vett állami funkcióknak költségeit akarjuk figyelembe venni, akkor számításunkból ezen üzemek természetével bíró tételeket ki kell hagynunk. Ha így járunk el, t. Ház, azt látjuk, hogy míg a rendes kiadások összes összege 1890-ben 332 millió volt, 1897-ben volt 455,600.000 forint, az emelkedés tehát 123 millió forint. Ebből az üzemekre és itt mindjárt hozzáteszem, az állami adósságokra is, amelyeket össze kellett foglalnom az üzemekkel azért, mert ezen időszak alatt az államadósságoknál lényeges változás csak bizonyos államvasutak államosítási akciója által állott elő, tehát csak az üzemi jövödelmeknek megfelelő államosításával, mondom, ezeket a tételeket összevonva, ezek képeztek 221 milliót, illetve 1897-ben 321 millió forintot. Ennek folytán maradt a szorosan állami kiadásokra 1890-ben 108 millió, 1897-ben 144 millió forint. Ha már most ebből levonjuk a közözügi rendes szükségletet, mely az egyik évben 23, a másikban 24 millió forint; marad szorosan a magyar állami kormányzati kiadásokra 1890-ben 84 millió, 1897-ben 120 millió forint. Azt látjuk tehát, hogy hat év leforgása alatt a fentemlített bevételek 40 millió forinttal, kerek számban beszélve, évente 5,700.000 forinttal, az állami természetű kiadások pedig ugyanazon időszakban 35 millió forinttal, vagyis évenként 5 millió forinttal emelkedtek. Azonban, t. Ház, ezen emelkedés nem terhelte a maga egészében a fentemlített adókból eredő bevételeket, először nem azért, mert az egyes tárcák kisebb bevételei is emelkedtek; de másodszor és különösen

nem azért, mert a lefolyt időszakban az állami üzemek jövedelme, különösen az államvasutak, a posta és távírda jövedelmei egészben véve emelkedtek, úgy, hogy a kiadások emelkedésének igen jelentékeny részét az üzemeknek emelkedett jövedelme fedezte. Úgy, hogy ha összehasonlítjuk az 1890. év rendes kezelési eredményét az 1897-ikiével, azt látjuk, hogy a bevételi többlet 1890-ben 47 millió, 1897-ben pedig 62 millióra emelkedett, vagyis a főbb állami jövedelmek 40 milliónyi emelkedéséből 25 milliót abszorbeált a kiadások emelkedése, 15 millió forint pedig a pénzügyi rendes kezelés mérlegének javulásában leli kifejezését. És ha Kossuth Ferenc t. képviselőtársam hibáztatja a kormányt azért, hogy ilyen jelentékeny többlettekkel, feleslegekkel dolgozik és ezeket a költségvetésben kifejezésre nem juttatja: úgy, engedőimet kérek, itt ismét nem lehetek t. képviselőtársammal egy véleményen. Mert én azt gondolom, hogy éppen nekünk Magyarországon, az ország jelenlegi viszonyai között kell jelentékeny rezervát ily módon összegyűjtenünk; kell összegyűjtenünk azért, hogy az: két nagy cél elérésére szolgáljon. Az egyik nagy cél a közigazgatás reformja. *(Általános helyeslés.)* Arra, hogy a közigazgatás reformját elérhessük, föltétlenül jelentékeny többletre van szükségünk; többletre azért, mert már ma elégtelen a közigazgatás-dotációja, *(Igaz! Úgy van!)* de azért is, mert erős meggyőződés szerint a közigazgatás reformjával kapcsolatban föltétlenül szükséges lesz a községek terhein könnyíteni; *(Általános helyeslés.)* és egy részét azon kiadásoknak, melyek községi terhet képeznek, az államnak kell átvennie.

A másik nagy cél, amelynek elérésére igen jelentékeny rezervára van szükségünk, az egyenes adók reformja, ahol, igénytelen nézetem szerint, félmunkát végeznünk ismét nem szabad. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ezt a reformot radikálisan kell megoldani; arra pedig, hogy a reform radikális lehessen, el kell készülnünk arra, hogy átmenetileg, legalább az első években, jelentékeny jövedelmi kevesblet fog beállani. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Én tehát a magam részéről elhibázott dolognak tartanám az egyenes adók reformjához hozzányúlni máskor, mint olyankor, amidőn azon különbségben, amely az adók zárszámadási eredménye és előirányzata között fenforog, egy oly jelentékeny rezervával rendelkezünk, amely rezerva fedezetet nyújthat legalább az átmeneti időben kétségtelenül mutatkozó jövedelemhiányra. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Eminens politikai célnak tartom t. Ház és egy előrelátó kormányzati politika egyik kardinális feladatának ez államban, hogy úgy intézze az ország pénzügyeit, hogy azon rezerva, amely ily célokra ma is egy bizonyos fokig megvan, évről-évre gyarapíttassék és emeltessék. *(Helyeslés jobb felől.)* És ezzel szemben nem zárkozhatom el azon sajnálatos tény elől, hogy a folyó évi költség-

vetés, legalább, ha csak rendkívül kedvező körülmények nem fogják más irányban befolyásolni az eredményt, bizonyos visszalépés, bizonyos visszamaradás természetével bír. *(Halljuk! Halljuk!)* Aggályos jelenségeket látok t. Ház, a jövedelmek fejlődését illetőleg. Tudjuk, hogy 1897-ben csapásszem rossz termés következett az országra, s hogy azóta a közgazdasági viszonyok általában inkább kedvezőtleneknek mondhatók. És ez meglátszik jövedelmünk fejlődésén már 1896-ról 1897-re is; mert hogy a közszolgáltatásoknak azt a három nemét említsem, amelyről fentebb megemlékeztem: az egyenes adókat, a fogyasztási és italadókat s a bélyegilletéket, e háromnál a jövedelemszaporulat 1896-ról 1897-re csak 2.3 millió forint, tehát lényegesen kevesebb, mint azon átlagos 5,700.000 forint, amelyet a hatévi összeállítás folytán nyerünk.

De, t. Ház, súlyosabban esik nézetem szerint a latba az, hogy bizonyos stagnáció, sőt bizonyos tekintetben visszaesés mutatkozik az állami üzemek gazdasági eredményében; és itt nem szándékozom a t. Képviselőházat ezen üzemek kisebbjeinek részleteivel untatni, de kötelességemnek tartom az államvasútnak pénzügyi eredményeire felhívni a t. Ház figyelmét. Az államvasútak tiszta 36.700.000 jövedelme 1894-ig rapid és folytonos fejlődésben van; 1894-ben forint feleslegben kulminál; e felesleg 1895-ben leszalóit 33 millió forintra; 1896-ban különféle kedvező körülmények összejárásán folytán felemelkedik 38 millió forintra, 1897-ben azonban ismét 34 millió forintra száll alá, tehát az 1897-iki eredmény az 1894-ikinél ismét több, mint harmadfélmillió forinttal kedvezőtlenebb.

És, t. Ház, szemben ezen némileg kedvezőtlen pénzügyi eredménnyel, sajnálattal látom, hogy az államvasutak vezetősége az előirányzás elkészítése terén szakít azon egészséges, régi tradícióval, amely lehetővé tette, hogy egészen a legutolsó időkig évről-évre többet hozott tiszta jövedelemben az államvasút, mint amennyi előirányozva volt; mert ha ebből a szempontból vizsgáljuk az államvasútak előirányzatát, ott ismét azt látjuk, hogy a múltban állandóan, rendszeresen kevesebb jövedelem irányoztatott elő az államvasútnaknál, mint amennyi tényleg befolyt két évvel előbb, az utolsó, már akkor ismert zárszámadás eredménye szerint. Még 1896-ban az igaz, valamivel kevesebb irányoztatott elő, mint amennyi az 1894-iki év zárszámadási eredményeiben mutatkozott, de már az 1897-iki előirányzat az 1895-iki év zárszámadási eredményét négy millió forinttal múlja felül. Ez a különbség leszaló 1898-ban, az 1896-iki év rendkívül kedvező eredményeinél fogva 800.000 forintra, de 1899-ben, vagyis a jelen költségvetésben ismét 5,200.000 forinttal van az államvasútnak magasabb tiszta jövedelme előirányozva, mint amennyi 1897-ben tényleg befolyt. Általában t. Ház, az a 39 millió és — gondolom —

hétsszázezer forint, amely, mint az államvasutak tiszta bevételi feleslege, a folyó évre előirányoztatott, meghaladja minden eddigi tényleges eredményét az államvasutaknak, messze meghaladja a kedvezőtlenebb évek eredményét, és nekem igen súlyos aggályaim vannak aziránt, hogy itt ismét nem fogunk-e egy tetemes visszamaradással találkozni az előirányozott bevétellel szemben.

Hát, t. Ház, az államvasutak pénzügyi eredményére befolyást gyakorolnak kétségtelenül a bevételeknek a konjunktúráktól: a terméstől, a közgazdasági viszonyoktól függő momentumai, de befolyást gyakorol a kiadásoknak emelkedése is. És itt ismét az emelkedés két különböző kategóriáját kell megkülönböztetnünk. Az egyik a költségvetésileg előrelátott emelkedése a kiadásoknak, amely helyes, természetes, elkerülhetetlen dolog, mert hiszen tudjuk mindnyájan, hogy az az apparátus, mely az államvasutaknak forgalmát tíz évvel ezelőtt képes volt lebonyolítani, azt a rapid emelkedő forgalmat, amely valósággal amerikai arányokban fejlődött ki a mi államvasútainkon, lebonyolítani képes nem volt. Azzal tisztában lehetett mindenki, hogy itt a fentartási és személyi kiadásoknak lényeges fokozása lesz szükséges arra, hogy az egyensúly a személyzet meg az anyagszerek szolgáltatási képessége és a megnövekedett forgalom közt helyreálljon. Ennek folytán helyes és természetes dolog, hogy ez kifejezésre talált a költségvetésben. De kell is ennek a költségvetésben kifejezést találnia, mert ez egy előrelátott, előre tudott eredmény, olyan, amelyet az államvasutak vezetésének öntudatosan kell maga, elé tűznie és megvalósítania. Ezzel szemben a kiadásoknak további emelkedése csak akkor jogosult, ha, a forgalom is nagyobb arányúvá fejlődik, (*Helyeslés jobbfelől.*), mint amely forgalom az előirányzat alapján szolgált. Nagyon természetes dolog, hogyha több vonatkilométert, vagy több tonnakilométert kell teljesíteni, ez a forgalom ingyen nem bonyolítható le, ez a kiadásoknak is fokozásával jár, de ezen kiadások fokozása sohasem lehet több, mint az emelkedő bevételek egy bizonyos hányada.

És ha, ebből a szempontból nézzük az államvasutaknál a költségvetés és zárszámadás közti viszonyt, azt fogjuk találni, hogy tényleg például 1892-ben a bevételek 4,000.000 forinttal emelkedtek, a kiadások pedig másfélmillió forinttal haladták túl az előirányzatot; 1893-ban 7,700.000 forint bevételi többlettel 4.300.000 forint kiadási többlet, 1894-ben 8,200.000 forint bevételi többlettel 4,400.000 forint kiadási többlet állott szemben. A helyes arány tehát mindig megvan a kiadások és a bevételek emelkedése közt. A helyzet 1895-ben megváltozott. 1895-ben a bevételek még mindig emelkednek ugyan 1,700.000 forinttal, de ezzel szemben a kiadások közel 3,000.000 forinttal emelkednek; 1896-ban a már említett rendkívüli kedvező körülmények hatása alatt a kép ismét javul, mert 4,000.000 forinttal emelkedő bevéte-

lekkel csak 2,700.000 forint kiadási többlet áll szemben. Az 1896-ik év azonban ebben a tekintetben is kedvezőtlenebb minden előző esztendőnél, mert míg a bevételek 650.000 forinttal csökkennek, addig a kiadások az előiránnyal szemben 2,300.000 forinttal emelkednek.

T. Ház! Kötelességemnek tartottam ezekre a jelenségekre rámutatni, hogy ezekből azon következtetést vonjuk le, hogy az államvasútnak pénzügyi eredményére cs az államvasútnak egész kezelésére a legnagyobb gondot kell a kormánynak fordítania, mert itt egy oly faktorával állunk szemben a magyar államéletnek, amely faktor nemcsak gazdasági téren tett és tesz eminens szolgálatokat, de amelynek a magyar pénzügyi egyensúly helyreállításában is jelentékeny szerep jutott és valóban szomorú fordulat volna, ha a közelebbi időben ugyanezen faktor talán bizonyos lazább kezelésből kifolyólag a pénzügyi egyensúly megrontása szempontjából rejtene magában veszélyeket. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A második aggasztó jelenség tehát a pénzügyi helyzet megítélésénél az üzemek helyzetében rejlik.

A harmadik a kiadások emelkedése. *(Halljuk! Halljuk!)*

1896- ról 1899-re a rendes kezelésben a kiadások kerekszám 11 millió forinttal vannak magasabbra előirányozva, itt azonban ismét le kell ütnünk az üzemek természetével bíró kiadásokat, de le kell ütnünk a betegápolási alap befoglalása folytán előállott új tételt is, amelynek megfelelő jövedelem is van beállítva a betegápolási pótdobban, és végül le kell ütnünk azon 1,100.000 forintot, amelyet, a pénzügyminiszter úr bizonyos városoknak a fogyasztási adóban való ideiglenes részletetése címén vett fel, mert ez is tulajdonképpen nem kiadás, hanem a befolyó állami jövedelmek egy részének más hatóságok számára való átutalása.

Ha ezen három faktort levonjuk, akkor is 5,500.000 forinttal nő a kiadások összege 1898-ról 1899-re.

A dolog tehát úgy áll, hogy míg egyfelől 1896-ról 1897-re, tehát az utolsó zárszámadások szerint az adójövedelmek 2,700.000 forinttal emelkedtek, míg az üzemeknél stagnáció, vagy pláne visszaesés mutatkozott, addig az állami kiadások 5 és fél millió forinttal emelkedtek. Ezért voltam kénytelen azt mondani, hogy itt bizonyos visszalépést látok a kitűzött céltól és azon kérdéssel kell fordulnom az igen tisztelt kormányhoz, méltóztassék a legerősebb igyekezettel odahatni, hogy ez a visszalépés izolált lépés legyen, hogy azon nagy cél felé való következetes törekvésben, hogy tudniillik az általam említett két nagy ügy megoldására keilő rezervával rendelkezessünk, a jövő évi költségvetésben ismét fokozottabb lépés történjék. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És általában, ha most megnézzük azt, hogy a szorosan vett állami kiadások 1890-ben 84 millió forintot tettek ki, — nem véve

a közöshadsereg szükségletét — 1899-ben pedig 130 millió forinttal vannak előirányozva, tehát több mint 50%-kal magasabbra és ezzel szemben azt kérdezzük, hol állott be a magyar állam funkcionálásában szolgáltatásaiban olyan nagymérvű haladás, amely ezen 50%-os kiadási többletet teljesen ellensúlyozná, én kénytelen vagyok a magam részéről bevallani, hogy ezen kiadási többlet és a vele szemben álló állami szolgáltatások többlete között a kellő egyensúlyt feltalálni nem tudom. Nem hunyok szemet azok előtt a hasznos és üdvös kiadások előtt, amelyek az emelkedéseknek jelentékeny részét képezik, igen jól tudom, hogy ezeknek tetemes része üdvös, hasznos, anyagi és szellemi fejlődésünket előmozdítani hivatott célokat szolgál. Azonban méltóztassék mégis megengedni, én a kiadások ezen nagy emelkedésében nagy veszedelmet látok feltűnni, egy nagy veszedelmet, amelyre már utaltam tavalyi beszédemben is, tudniillik az állami gépezet holt-súlyának, az állami gépezet meddő zakatolásának emelkedését.¹ (*Mozgás. Halljuk! Halljuk!*)

Én azt hiszem, t. Ház, hogy ebben az országban egy oly egyoldalú, olyan félszeg bürokratizmus fejlődik ki, amely akkora ólomsúllyal nehezedik nemcsak a központi államszervek működésére, de azután a közép- és a legalsóbbfokú állami szervek működésére is, hogyha ezzel a kérdéssel a legradikálisabban, a legmesszebbmenőleg foglalkozni nem akarunk, pénzügyileg és adminisztrációnk jósága szempontjából is meg fogja a dolog magát bosszulni. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Engedje meg nekem a t. Ház, — talán triviális a dolog — de ha bürokráciánk működésére gondolok, mindig egy régi anekdota jut eszembe. (*Halljuk! Halljuk!*) Egy sok uradalommal rendelkező főúr hosszú távollét után meglátogatta egyik alföldi gazdaságát, és ott szóba állván régi kedves gulyás-számadójával, azt mondja neki: „János, nem olyan gömbölyű ez a jószág, mint mikor utoljára láttam.“ Erre János azt felelte: „Méltóságos uram, amióta papirosról etetünk, meg kalamárisból itatunk, elvitte az ördög azt a szegény jószágot.“ (*Tetszés és derűlttség.*) Méltóztassék megengedni, átvitt értelemben véve a dolgot, de én nagyon sokszor látom, hogy papirosról etetjük és kalamárisból itatjuk a magyar népet és a magyar állami tevékenység nem az ügyek elintézésére, nem érdekeknek a gyakorlatban való gondozására, de a tintának és papirosnak kolosszális mennyiségben való fogyasztására irányul. (*Helyeslés.*) Ne áltassuk magunkat, t. Ház. (*Halljuk! Halljuk!*) Az utolsó években állandó, komoly törekvés tárgyát képezte a közigazgatás javítása és én azért nem tudom, hogyha ma vizsgáljuk a dolgot, nem jutunk-e arra a leverő tudatra, hogy az utolsó időkben mindezen igyekezet dacára nem

---

¹ (66, 67).

javult, de romlott ezen ország közigazgatása. És ha, ezen romlás okait vizsgálom, ott mindenekelőtt találok egy szükségszerű körülményt, mely nézetem szerint az államosítási akció haladásában rejlik. Mert hiszen a mai választási rendszernek tarthatatlansága, az az ellentét, amely a megélhetési viszonyok, a középosztály anyagi helyzete, az önkormányzatra hivatott osztályoknak viszonyai és a közigazgatás modern feladatai s az ezekből folyó igények között létezik, fájdalom, évről-évre fokozódik, és ezen aránytalanság káros következményei évről-évre nagyobb mértékben lelnék közigazgatásunk terén kifejezést, ezen tehát segíteni csak egy módon lehet, az államosításnak minél előbbi megalkotásával. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

De, t. Ház, azt hiszem, van egy másik és orvosolható oka e romlásnak. Méltóztassanak nekem megengedni, én ezen másik káros tényezőt nem kereshetem másban, mint központi bürokráciánk egyoldalúságában és hibáiban. Nagyon kellemetlen volna rám nézve t. Ház, ha azok az érdemes férfiak, akik tisztán a közérdekeket tartva, szem előtt, egy életen át működtek itt egy ország közigazgatásának terén, kisebbitést, gáncsot látnának ebben a kritikában, amelyet elmondani kötelességem. Nagyon jól tudom, hogy nagyon sok tekintetben ők sem tehetnek erről a dologról: nagyon jól tudom, hogy sok félszegség, sok egyoldalúság, sok fonákságnak egyenesen éppen a tisztviselők választásában, az államosítás elmaradásában rejlik oka. Mert ez tesz egy egészséges vérforgást a központ és hatóságok közt lehetetlenné, ez akadályozza meg annak orvoslását, hogy itt a központban mindig csupán, vagy kevés kivétellel, olyan főtisztviselőknek kezébe kerül az ügyek intézése, akik ifjúkoruktól fogva az irodák légkörében nőttek fel, azok ablakaiból látták a közigazgatást. *(Helyeslés.)* De, t. Ház, azon tény előtt szemet hunyni, azt eltitkolni nem lehet, hogy rászorult az erélyes, szigorú, mélyreható reformra maga a központi bürokráciánk kezelése és működése is. Hiszen képtelen helyzet az, hogy hetek teljenek bele, míg egy akta a maga normális útján az írótól a kiadóig jusson. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hónapok!)* Nem adminisztráció ez, ahol ez heteket, hónapokat vesz igénybe, és ha valaha valakinek volt alkalma, mint fájdalom, nekem volt egyszer-másszor vármegyémnek, vagy egy-egy vízszabályozó társaságnak ügyében eljárni, módjában volt megfigyelni azt, hogy amely ügy három minisztériumon megy keresztül, esetleg abban a minisztériumban öt-hat osztályon, ez oly ügyeknél is, amelyeknél érdemleges nehézség, semmi megfontolandó körülmény, semmi érdemleges munka nincsen, ismételt és ismételt utánjárás után hónapokat vesz igényim. *(Helyeslés. Úgy van! Úgy van!)*

Méltóztassanak megengedni, én meg vagyok győződve, hogy ha a t. kormány teljes igyekezettel kezébe veszi ezeket a nem tét-

szetős detailokat, ha teljes figyelmét arra fordítja, hogy benn a normális, a mindennapi ügykezelésben kevesebb legyen a formalizmus, a meddő érintkezés osztály meg osztály között, kevesebb a revideáló és több az író és a fogalmazó közeg, *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van!)*, akkor ezen a téren már igen jelentékeny haladást fogunk tapasztalni. *(Helyeslés.)*

De természetszerűleg még sóikkal végzetesebben nyilvánul a központi hatóságok egyoldalúsága abban a befolyásban, melyet a vármegyei közigazgatásra gyakorolnak, még pedig mindenekelőtt a bizalmatlanságnál fogva. Elterjedt egy kicsinylő, kedvezőtlen vélemény a vármegyei közigazgatás felől. Ennek a terjesztésében bűnösök voltunk többé-kevésbé mindnyájan, és talán igen tisztelt ellenzéki és municipalista képviselőtársaink bűnösebbek, mint mi, szegény államcsinálók; de tény az, hogy elterjedt egy mind nagyobbfokú bizalmatlanság a vármegyei közigazgatás működése iránt, ami azután két irányban bosszulta meg magát: először is agyonszekírozták, agyonnyomták a leül tiszt viselőt, ellenőrzési, nyilvántartási, kimutatás-csinálási, jelentésszerkesztési dolgokkal; *(Úgy van! a bal- és szélsőoldalon.)* másodszor mindig több és több szolgálati ágat kivettek az általános vármegyei közigazgatás keretéből, külön állami közegek kezébe adták, amely állami közegek és a vármegyei adminisztráció közt azután a kellő összhang, a kellő közreműködés nem volt meg. Ezek Mohamed koporsójaként lebegvén a központ és a talaj közt, függetlennek érzik magukat a vármegyei közegektől, kezdve a főispántól a szolgabíróig és csakis a minisztérium diszpozíciója és kontrolja alatt állanak, ami zavart, egyenetlenséget, a gépezet megakadását eredményezi. Harmadszor semmi sem történt a központban arra, hogy a közigazgatás általános érdekei bizonyos ötletszerű megtámadatások ellen megvédessenek. Számos esetet tudnék rá. *(Halljuk! Halljuk!)* Egyik-másik minisztériumban talán egy ambiciózus fiatalembernek támadt egy eszméje, abba. beleszeret, az öregebb urak is azt találják, hogy egészen helyes dolog és ez az eszme testet ölt egy rendeletben, amely azután oly munkát hárít, az ország minden főszolgabírójára, ha nem minden jegyzőjére, hogy az illetőknek nem marad ideje tulajdonképpeni hivatásuk teljesítésére.

Mondom, nem akarok példákat felhozni, *(Halljuk! Halljuk!)* bár tudnék számos példát; de, azt hiszem, életbevágó szükség volna, hogy legyen valaki ennek az országnak kormányzatában, aki mindezeket az experimentumokat, mindezen újszülött honboldogító eszméket abból a szempontból vizsgálja meg, hogy van-e a közigazgatásnak ideje és elég fontos-e ez arra, hogy egy új munkát rójunk érte az egész közigazgatásra. *(Általános élénk helyeslés.)*

Rakovszky István: Éljen! Ez kitűnő eszme! Ha ezt két hónap előtt hallottuk volna! (*Elnök cseppet.*)

Gr. Tisza István: És t. Ház, nemcsak az idővesztegetés szempontjából kell e tekintetben vigyáznunk bizonyos, még pedig tisztviselői karunk javához tartozó urak ambíciójának érvényesülésénél, de a pénzügyi téren is súlyos következményekkel járhat ez. Értem azon teheröbületet, mely ily címen a községekre hárul. Itt ismét egy sajátságos anomáliával állunk szemben. Ha egy reszortminiszter száz- vagy kétszázezer forintot akar valamely új célra, annak, azt hiszem, először is kemény harcot kell vívnia t. barátommal, a pénzügyminiszterrel, míg ezt a dolgot keresztülviszi; ha egy vármegye, mondjuk, egyhangúlag megszavaz bárminő üdvös köz célra félszázalék pótdadó-emelést, akkor összeül két, esetleg három minisztériumban legalább hús fogalmazó és segédfogalmazó és mind azon törí a fejét, hogy megengedjék-e a vármegyének, nem fogja-e ez az adóképeséget megtámadni. Ha azonban valamely kedvenc eszme merült fel egyik-másik minisztériumban, akkor mennek ki vígan az ukázok a községekbe és nem gondol rá senki, hogy oly terheket rovník rá egySzer közegészségügyi, másszor rendőri szempontból, (*Élénk helyeslés balfelől*) amelyek a lakosság adóterhét valóban súlyos és aggályos mérvben fokozzák.

Szükségesnek tartottam ezeket felhozni először azért, mert — amint beszédem elején jeleztem — a mai politikai helyzetet, alkalmasnak látom arra, hogy figyelmünkől többet szenteljünk ezen detail-kérdésckncnk, mint amennyi a közelmúlt pártküzdemei alatt ezeknek jutott; de másodsor szükségesnek tartottam ma, a közigazgatási reform küszöbén ezen kérdéseket megérinteni, mert azt tartom, hogy egyfelől ezek a detail-dolgok közigazgatásunkat lényegesen javíthatják, még pedig gyorsabban, egyszerűbben és könnyebben, mint maga a nagy reform keresztülvitele, de másrésről egy nagy csalódás és illúzió lesz az egész közigazgatási reform hatása, ha az csak bizonyos nagy elvi kérdésekre szorítkozik és a mindennapi élet terén ezen aprólékos kérdéseket elhanyagolja.¹

Ezen szempontból benső örömmel fogadtam azon nyilatkozatot, amelyet az igen tisztelt miniszterelnök úr éppen a közigazgatási reform kérdésében programjába felvett.² Ez a helyes út közigazgatásunk megjavítására. Igenis, alkalmazni a reformot a létező viszonyokhoz, a tényleges állapotokhoz, nem hanyagolni el a detlailokat, hanem felkarolni minden kis érdeket, megnézni minden kis anomáliát, amelyen segíteni lehet és nem egy-két nagy elvi álláspont körüli csatában, de a mindennapi élet terén

¹ (33).

² Napló, XX. k., 257—8. 1.

kifejtett aprólékos mimikában keresni a kérdés megoldását. *(Helyeslés.)* Azt hiszem, hogyha az igen tisztelt miniszterelnök úr a gyakorlat férfiaiból magához vesz egy pár alkalmas embert és azon feladatot adja nekik, mutassátok ki nekem rendeletekből, utasításokból, mi az a ballaszt, amelyet kidobhatok a közigazgatás hajójából, mi az a felesleges munka, amelytől felmenthetem a külső tisztviselőkart, azt hiszem, rövid idő alatt, még törvény létrejötte nélkül is tisztán a rendeletek diszpozícióinak revíziója által óriási meddő munkától lehet a magyar közigazgatást megszabadítani és nagy lépést lehet tenni a közigazgatás javítása felé. *(Helyeslés.)*

T. Ház! Mindezek után azzal konkludálhatok, hogy a költéséget elfogadom. Elfogadom dacára most kifejtett aggodalmaimnak, azon reményben, hogy az a következetes munka, amely az utolsó évek alatt az általam jelzett rezervagújtés terén érvényesült, ha talán pillanatnyilag megakadna is, ismét folytatását fogja találni. És itt nem zárkozom el azon benyomás elől, amelyet kelt bennem, ha meggondolom, hogy éppen az igen tisztelt miniszterelnök úr volt az, aki 24 esztendővel ezelőtt megkezdte azt a szizifusinak látszó munkát, amellyel a kétségbeesett magyar pénzügyi helyzetnek a rendezése jár. Nekem fülembé csengenek ma is azon vádak és támadások, amelyekkel a t. miniszterelnök urat illették ridegsége, kíméletlensége és szerintük túlságba vitt takarékosága folytán. És sajtóságos véletlene, vagy logikája az eseményeknek, hogy éppen akkor jut döntő befolyás a t. miniszterelnök úr kezébe, midőn az akkor elvetett mag kikelt és megerősödött, mikor az akkori odaadó, nehéz küzdelmeinek gyümölcsét learatja. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)*

Az aratás küszöbén állunk, de a gabona még nem érett meg. Meg fog érni az a gabona, jó termést fog adni az országnak akkor, ha sikerülni fog rezervába helyezni az adóreform és a közigazgatási reform pénzügyi eszközeit. Ettől még nehéz lépések választanak el. Arra, hogy érett legyen a gyümölcs, arra, hogy ezt a célt is elérhessük, még talán pár évig tartó szigorú takarékoságra, odaadó igyekezetre van szükség, de ha valakinek, talán éppen a t. miniszterelnök úr múltjában találjuk fel a reményt és a kilátást arra, hogy ezen a téren szigorú következetességgel tovább fog haladni a. cél elérésére. *(Éljenzés jobbfelől.)*

Beszédem végéhez érkeztem, de méltóztassanak megengedni, hogy annak befejezése előtt, elhagyva most már a pénzügyi tért. egy pár megjegyzést tegyek azokra vonatkozólag, miket az igen tisztelt függetlenségi párt részéről Ausztriával szembeni viszonyunkra nézve hallottunk. *(Halljuk! Halljuk!)* Megvallom, nem találok rá enyhébb szót, bizonyos megütközéssel hallottam Kossuth Ferenc képviselőtársamtól, hogy Magyarország a mo-

hácsi vész után egy hatalmas szomszéd karjaiba vetette magát, azért, hogy a török el ne tiporja, és hogy a védőhatalomtól többet szenvedett, mint szenvedett volna a másiktól; *(Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* mert hiszen azok a kis államok, amelyek török iga alá kerültek, ma függetlenebbek Magyarországnál. Engedjen meg nekem, Szerbia, Montenegro, Bulgária függetlenségével akarja Magyarország mai viszonyait összemérni? *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Gondolják meg, micsoda függetlenség az és gondolják meg, hogy egyáltalában léteznék-e ez a függetlenség is, hogyha az Osztrák-Magyar monarchia fennállása, mint irányát érvényesíteni képes európai nagyhatalomé, nem tette volna lehetőségessé a Balkán ezen fejlődését. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Sok hálátlanságot, sok végzetes tévedést mutat fel a történelem, de egyike a legméltatlanabbnak, legérthetetlenebbeknek az, hogy éppen a magyar nemzetet tiintetik fel széles e világon azon kis nemzetek ellensége gyanánt. Nem véletlen összejátszása az eseményeknek, hogy az a világtörténelmi fordulat, amely a hagyományos osztrák nagyhatalomból az alkotmányos Osztrák-Magyar monarchiát hozta létre, a Balkán félszigettel szembeni európai politika és felfogás terén is gyökeres fordulatra vezetett. Jogos büszkeséggel mondhatjuk, hogy egyenesen a magyar nemzet felfogása, a magyar nemzet irányadó férfiainak nézete és politikája volt az, mely a Balkán félsziget viszonyaiba a fejlődés új politikai momentumait, új politikai eszméit vitte be. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Az előbb létező konzervatív politika a török uralmat akarta fenntartani, a hódító politika meg akart osztani Törökország örökségén, de azt a gondolatot, hogy a Balkán ne legyen a töröké, de ne legyen a másé se, hanem a Balkánon lakó népek szabad fejlődése biztosíttassék, azt egyenesen a magyar nemzet hozta bele az európai köztudatba *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* s ez eszme diadala csakis annak tulajdonítható, hogy az Osztrák-Magyar monarchia külügyi politikájában a magyar nemzetnek és magyar embereknek döntő befolyása, volt. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Mezőssy Béla t. képviselőtársam azon igen figyelemreméltó beszédében, melyet tegnapelőtt tartott, beszélt arról is, hogy a miniszterelnök úr nem lesz képes közjogi politikáját beváltani, megvalósítani az osztrák viszonyok miatt. Én azt hiszem, hogy nekünk, ha az osztrák viszonyokról beszélünk, igen nagy tapintatra, igen nagy tartózkodásra van szükségünk. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

És különösen óvakodnunk kellene az olyan nyilatkozatoktól, mintha a paritás egyenesen a német hegemoniával Ausztriában függene össze. Méltóztassék megengedni, a dualizmus és paritás jelenti azt, hogy Magyarországnak éppen annyi közjogi súlya,

éppen annyi joga legyen, amennyi van azon népeknek és országoknak együttvéve, amelyek Ő Felségének másik birodalmát alkotják. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Ez a paritás, ez a dualizmus. Hogy azon másik birodalom egyes népfajai és országai miképp rendezkednek be egymás közt, ez mindaddig, míg az egyenjogúság Magyarországon és ezen egész konglomerátum között fennáll, Magyarországra közjogilag nem tartozik, abba Magyarország nem avatkozhatik bele. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Igaz, sok tekintetben legcélszerűbb, legtermészetesebb megoldásnak látszott egy német rendszer Ausztriában, szemben a magyar centralizmus-sal Magyarországon. Tudjuk nagyon jól, hogy a magyar viszonyok fejlődése kétszer segítette diadalra a németiség ügyét Ausztriában. Kétszer ült nyeregbe az osztrák németiség arra, hogy ott a gyepelűt kezébe vehesse és valóban nem Magyarországnak és nem a magyar viszonyok által Ausztriára gyakorolható befolyásnak tulajdonítható, ha ezen helyzetről kétszer ismét leszorított. Ma azzal a szomorú ádáz küzdelemmel szemben, amely Ausztria egyes népfajai között főijük és amelyet csak részvétellel, csak sajnálkozással nézhet minden magyar ember, *(Úgy van! a jobboldalon.)* — mert hisz természetszerűleg bennünket is gyengít mindaz, ami szövetségeseinket gyengíti — ma ezzel szemben Magyarország csak a jóindulatú semleges szerepére szorítkozhatik, csak azt kívánhatja és csak abban az irányban gyakorolhat esetleg erkölcsi befolyást, hogy ott sikerüljön ezen népek és nemzetek között megtalálni egy méltányos modus vivendit, amely a békét, az egyetértést köztük helyreállítja. De a legvégzetesebb hibának tartanám, ha akár az egyik, akár a másik mellett, akár a szláv, akár a német irány mellett állást foglalna és ezzel ellenséggé tenné mindazokat, akik ezen nemzetiséghez, ezen fajhoz nem tartoznak. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

És ha t. képviselőtársam a föderalizmus veszélyét emlegeti, hát méltóztassék megengedni, az a föderalizmus, amelyre bizonyos törekvés Ausztriában föltétlenül látszik, az talán fog keresni a megélhetésre módot a magyar nemzettel, ha abban nem kell, hogj ellenséget lásson magára nézve, de a dolog természeténél fogva elkeseredett ellenségévé válik a magyar nemzetnek és iparkodni fog a föderaliztikus törekvést itt is feléleszteni, ha azt fogja látni, hogy mi a német hegemonia mellé kötjük le magunkat, ha azt látja, hogy ő a magyar nemzeti állammal megélni, megalkudni nem tud. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Arra pedig, hogj^r ez a föderalizmus ne csapjon át Magyarországra, én azt ajánlom, hogy mi ennek a módját semmi másban ne keressük, de bízunk saját erőnkben; *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon)* iparkodjunk rendben tartani saját szénánkat, hogy itt egy a történelmi múltjából örökölt nagy nemzeti kincseit megbecsülő alkotmányával élni tudó, egységes magyar nemzet álljon,

amely mint egy ember utasítana vissza minden törekvést, amely az itteni nemzeti állam alapjait megingatni akarná. (*Zajos tetszés és helyeslés a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!*)

Rakovszky István: Angyal megy a termen keresztül! (*Zaj és mozgás a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István: És, t. Ház, én azt hiszem, ezen a téren tagadhatatlanul megteremtheti gyümölcseit az, ha Magyarországon különösen a közjogi harcok terén bizonyos szünet áll le és ha legalább azok, akik az 1867-iki kiegyezés alapelveit eddig is magukénak vallották, egy táborban találhatók fel, hogy frontot csináljanak minden, ezen közjogi alap megingatására irányuló törekvés ellen.

T. Képviselőház! Minthogy az igen tisztelt miniszterelnök úr is a közjogi alaphoz való szigorú ragaszkodás politikáját képviseli és a kormány programbeszédében ez is kifejezésre jutott, ez is egy okkal több arra, hogy a költségvetést elfogadjam. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon. Szónokot számosén üdvözlük.*)

80. 1899 márc. 20. országos ülés. — A belügyi tárca 1899. évi költségvetésének tárgyalása. Félremagyarozott szavak értelmének helyreállítása. (Napló, XXI. k., 149—150. 1.)

Ezen az ülésen már a belügyi tárca 1899. évi költségvetése is sorra került.

Komjáthy Béla (függetlenségi párti) hivatkozik egyebek között arra, hogy gr. Tisza István «lánc. 16-án a költségvetés általános tárgyalása alkalmával mondott beszédében (79) szövéttette, hogy a közigazgatás rosszaságának az oka az, hogy a kinevezési rendszer még nincs meg és — ahogy magát kifejezte — a választási rendszer ellentétben van a jó közigazgatáshoz fűzött modern feladatokkal és ez kapcsolatban van a közigazgatásra hivatott osztály anyagi helyzetével. Hát szóló egy olyan okos és fegyelmezett gondolkodású embertől, aminő gr. Tisza István, ezt az állítást nem várta. Mert ha mi most kinevezzük a tisztviselőket és nem választjuk, a közigazgatási viszonyok egy varázsütésre megjavulnak? Ezt bizonyára senki sem gondolja. Ellenben ha azt akarjuk, hogy a közigazgatás jó legyen, akkor fizessük jól a tisztviselőket. De erre gr. Tisza István azt mondja, hogy talán már most is tovább mentünk a kiadásokban, mint amennyire lehetett. Ezt szóló is elismeri, csupán azt kívánja, hogy ne ott kezdjük a takarékoskodást, azoknál a szegény páriáknál, akik csak abból a kis fizetésből élnek, hanem próbáljuk meg a felesleges állások megszüntetésénél.

Gr. Tisza István: T. Ház! Szavaira értelmének helyreállítása céljából kérek szót, késztetve előttem szólott tisztelt barátomnak két állítása által.

Az én t. barátom hangsúlyozza azt, hogy mennyire ki nem elégítő a tisztviselők fizetése és azon tanácsot fűzi hozzá, hogy ne ezen tisztviselők filléreinél keressem a megtakarítást.

Ha t. barátom múltkori beszédemet nagyobb figyelemben részesítette volna, észrevette volna, hogy egyenesen azért hangsúlyoztam a takarékossgot, hogy a közigazgatási reform céljaira szükséges nagy összegek meglegyenek. (*Úgy van! jobbfelől.*) Nagyon természetes dolog, hogy ezen nagy összegekben a tisztviselői fizetések megfelelő rendezésének követelése is benfoglalatik. (*Helyeslés jobb felől.*)

Másfelől megemlékezik t. barátom utolsó beszédemnek azon passzusáról, amelyben azon ellentétről beszéltem, amely a modern közigazgatás igényei és az önkormányzati életben résztvevő és vezető társadalmi rétegek vagyoni és megélhetési viszonyai közt kifejezésre jut. Azon észrevételek, amelyeket t. barátom ezen állításomhoz fűzött, meggyőztek, — nagy meglepetésemre — arról, hogy szavaim valódi értelmét t. barátom teljességgel nem értette meg; kénytelen vagyok tehát azt egy kissé világosabban precizirozni.

Mi az ellentét az általam említett két faktor közt? A modern közigazgatás a tisztviselő idejét, munkaképességét, szellemi tőkét, egész egyéniségét mind jobban és jobban leköti és abszorbeálja; másfelől azon társadalmi osztályoknak megélhetési és anyagi viszonyai úgy alakultak, hogy mind kevesebb és kevesebb ember lesz ezen osztályokban, aki ilyen nagy munkával járó tisztviselői állásra, hogy úgy mondjam, mellékesen vállalkozik. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Ennélfogva, ha egyes ritka kivételektől eltekintünk, a tisztviselői karnak zöme oly férfiakból áll, akikre nézve a tisztviselői hivatal életpályát, fő megélhetési forrást képez. (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*) Ebből következik, hogy feltétlenül szükséges, hogy azon férfiak, akik a tisztviselői pályára szánják magukat, ne csak a tisztességes fizetés, de egyúttal az állás állandósága és biztosított előmenetel felől is kellőleg biztosítva legyenek. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ez hiányzik és hiányozni is fog a választási rendszer mellett mindig; ezt csak az államosítás adhatja meg. (*Úgy van! jobbfelől.*) És hogy ez mennyim égetően szükséges, sürgős feladat, erre nézve elég arra a szomorú tényre utalnom, hogy ma már az ország legtöbb vármegyéjében lámpással keresik a kvalifikált embereket arra, hogy az üresedésben levő állásokat betölthessék. Ezt akartam elmondani. (*Helyeslés jobbfelől.*)

81. 1900 febr. 8. országos ülés. — Az 1900. évi állami költségvetés folytatólagos tárgyalása: A nemzetiségi kérdés és a brasói román iskolák segélyezésének ügye. Az 1898. zárszámadás eredményei. Az 1900. évi költségvetés és a személyi kiadások emelkedése. A felesleges bürokratikus munka és ellenszerei. A kihágási büntetéspénzek egységes kezelése. A közigazgatás egyszerűsítése érdekében a törvények és rendeletek átvizsgálása. (Napló. XXVI. k., 238—244. 1.)

Az 1900. évi állatni költségvetés általános tárgyalása, mely febr. 1-én kezdődött, súlyos kérdések egész sorozatát hozza szőnyegre. A vita során nagy szerepet látszik egyebek között: a nemzetiségi kérdés, a közigazgatási reform, a közigazgatási eljárás egyszerűsítése és javítása, az állami kiadások és különösen a személyi kiadások aggasztó növekedése, a tisztviselők fizetésének problémája általában a tisztviselőkérdés.

A nagyon tartalmas, magas színvonalú vitában gr. Tisza István febr. 3-án szólal fel. Miként 1899. budget-beszédében (79), úgy ez alkalommal is, majdnem kizáróan az állam pénzügyi helyzetének bírálatával és ezzel összefüggőig a közigazgatás ikülönböző bajaival, ezek orvoslási módjaival foglalkozik, tehát oly témákkal, amelyeket már az 1898. appropriációs vita keretében is (66, 67) behatóan tárgyalt.

Erésben csak egy kivételt tesz. T. i. Komjáthy Bélának febr. 3-án, a nemzetiségi kérdéstről mondott nagy beszéde arra készíti, hogy néhány szóval újból kifejezést adjon korábbi nyilatkozataiból (37, 38, 46) már ismeretes idevágó alapfelfogásának. Örömmel állapítja meg, hogy azon megoldási mód, amellyel a brassói román középiskolák segélyezésének ügye a kormány részéről találkozott, az általa jelzett politikai szempontoknak legszerencsésebb egyesítését foglalja magában.

És itt magyarázatként meg kell említenem, hogy a Ház febr. 1-én tartott ülésén Komjáthy Béla a brassói román iskolák segélyezése ügyében nem kevesebb, mint 24 pontból álló interpellációt terjesztett elő, mely terjedelem dolgában talán páratlan a magyar parlament történetében. Hosszú bevezető beszédében annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogyha csakugyan igaz az a hír, hogy a magyar kormány törvényesnek ismeri el, hogy idegen államtól szubvenció jön oly iskolák támogatására ez országba, amelyek a magyar nemzet érdekeivel ellentétes irányban működnek: akkor ez a magyar állam integritása elleni támadás, a nemzeti önérzet lealacsonyítása és oly bűn, amelyet magyar ember nem bocsáthat meg soha.¹ Ezzel szemben Széll Kálmán miniszterelnök előadta, hogy az 1898 nyarán megejtett helyszíni vizsgálat és a román kormánnyal folyt diplomáciai tárgyalások eredményeképpen megállapítható, hogy az iskolafenntartó brassói Szentmiklós-egyház alapítása óta az elmúlt századokban az oláh fejedelmektől különböző vagyoni jogokat és ingatlan birtokokat kapott. Mikor aztán 1863-ban bekövetkezett Romániában az egyházi vagyon szekularizálása, ez egyháznak birtokait is szekularizálták. Mint-hogy pedig a szekularizációból a kártalanításnak kisebb-nagyobb mértékben való (legalább is morális) kötelezettsége folyik, közel feküdt a román kormánynak az a felfogása, hogy az állami költségvetésbe köteles kártalanításul bizonyos összeget felvenni és így ezen felfogás alapján a brassói gör. kel. román iskolák segélyezésére bevett évi 38.500 frankot büdzséjébe. Miután azonban a magyar kormány 1898-ban ezen szubvenció elfogadását megtiltotta (hasonló tiltó rendelkezés történt már 1875-ben, de minden

¹ Mint érdekes adatot említtem meg, hogy Széll Kálmán mindjárt kormányrajutása után kénytelen volt a nemzetiségi osztályt, amelyet Bánffy Dezső a miniszterelnökség kebelében felállított, feloszlatni, még pedig a román királynak I. Ferenc Józsefhez intézett levele folytán. (Klein Ödön, Tiszától — Tiszáig, 1922., 3—4. l.)

A brassói g. kel. román iskolák romániai szubvenciójáról legújabbán, kimerítő hiteles tájékoztatást nyújt .Tancsó Benedek i. m. 248. s k. 1.

eredmény nélkül), a nevezett egyház a román állam ellen kártalanítási part indított. Ilyen előzmények után ez a szövevényes és kínos ügy a román kormánnyal folytatott hosszú tárgyalások után végre olyatén rendezést nyert, hogy a román kormány kijelentette, hogy ezt a segínyt a büdzséből törli, ennek ellenében átutal a magyar kormányhoz kártérítés címén egy bizonyos váltásösszeget, mely a magyar központi állampénztárban alapítvány gyanánt kezeltetik a kultuszminiszter rendelkezése és felügyelete alatt, aki gondoskodik arról, hogy ezen kártalanítási tőke kamatai kizárólag két brassói gör. kel. román középiskola céljaira fordíttassanak. A román kormány ezenfelül azt is kijelentette, hogy ezen kártérítési összegben felül soha, semmiféle címen, semmiféle szubvenciót a magyar állam területén semmiféle iskolának nem ad.* Ezzel a megoldással — mondta Széll Kálmán — ennek a kényes ügynek rendezése a segélyezés alapjáról a kártalanítás és tartozás alapjára helyeztetvén, a magyar állam szuverenitásának és .az 1883:XXX. t.-c. 72. §-ában foglalt tiltó rendelkezésnek is elég tétetett.

Gróf Tisza István: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Igyekeznünk fogok, az idő előrehaladottságára való tekintettel, lehetőleg rövidre fogni felszólalásomat, ha azonban mégis némileg, reményiem, nem sokkal túlterjedne a két órán, szíves elnézésüket és türelmüket (kérem. (*Halljuk! Halljuk!*))

Maga az előrehaladott idő egy okkal több arra, hogy lehetőleg tartózkodjam a polémiától, lehetőleg a költségvetéssel szoros kapcsolatban álló tárgyakra szorítkozzam, kerülve a politikai természetű kérdések taglalását. S én valóban azt gondolom, hogy midőn az egész kerek esztendőn keresztül jóformán nem csináltunk jegyebet, mint magas politikát, legalább ezt az egy alkalmat használhatnék fel arra, hogy pénzügyi helyzetünket és a költségvetéssel szoros kapcsolatban álló financiaális és adminisztrációs kérdéseket vegyük objektív bírálat alá. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ezért bocsássanak pieg nekem előttem felszólalt t. képviselőtársaim, ha olyan természetű megjegyzéseikkel, amelyek nem esnek az ügyek ezen szűkebben megvont csoportjába, egyáltalában nem foglalkozom. Kivételt csak egy dologgal szemben vagyok kénytelen tenni, s ez Komjáthy Béla t. barátom múltkori felszólalása, amely a nemzetiségi kérdésre hívta fel a Ház figyelmét. (*Halljak! Halljuk!*)

Az én t. barátom azzal végezte beszédét, hogy az nem pártkérdés, hogy ő minden magyar emberhez fordul.¹ Nagyon helyesen, de én nagyon sajnálom azt, hogy ezen nyilatkozatot egy kétórás vádbeszéd végén tette t. barátom, mely beszéd nem volt

---

¹ Napló XXVI. k., 141. 1.

egyéb, mint az egész nemzetiségi kérdésnek kiélezése a kormány, különösen a miniszterelnök úr ellen. Már pedig méltóztassanak nekem megengedni, csakugyan úgy áll a dolog, ha valahol van egy kérdés, amit nem szabad pártmomentumokkal és egyének iránti szimpátia vagy antipátia, politikai bizalom, vagy bizalmatlanság momentumaival összekeverni, ha van egy kérdés, amelyet nem szabad a pártszenvedély labdájául odadobni: úgy a nemzetiségi kérdés az. *(Igaz! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* Mert méltóztassék megengedni, van nagyon sok baj ezen a téren, van nagyon sok kellemetlen jelenség, vannak talán veszélyek is; ezekkel meg kell birkózni egész komolysággal, egész határozottsággal, de soha hidegvérünket elveszíteni nem szabad, soha bárminő pártpolitikai célokért, vagy pártszenvedélytől elragadtatva is, nem szabad ezen jelenségeket általánosítani úgy, hogy azok ne csak megsebezék esetleg azt a kormányt, vagy azt a pártot, amely ellen vádudul használnak, hanem megmérgezzék azt a jó viszonyt az országban lakó nemzetiségek között, amelyre, azt hiszem, ennek az országnak eminens szüksége van. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)*

Az általános vád könnyen elhangzik és sebet üt sok százezer hű honpolgárnak honfiúi önérzetén, aki eddig nem azonosította magát azokkal az elemekkel, amelyek tényleg a nemzetiségi kérdést államellenes irányban élesítik ki, de amelyekkel szemben igazi testvéri jóindulatra, igazi baráti érzületre, azt mondhatnám: bizalom mutatására van szükség, ha azokat az izgatók karjaiba hajtani nem akarjuk. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És, t. Ház, lehet azt mondani, hogy ez nem jól van így, ez egyéni! felfogás dolga.¹ vehet azt állítani, hogy Szent, Istvántól kezdve Deák Ferencig és Kossuth Lajosig minden magyar vezető politikus eltévesztette a dolgot. De ma, egy ezredéves történelmi fejlődés eredményeként áll az a tény előttünk, hogy az egész magyar állam egységes nemzeti alapon, de a nemzetiségek jogainak, szabad kulturális és anyagi fejlődésének teljes respektálása mellett épült fel. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És én azt hiszem, hogy; amily határozottan kell elbánni minden olyan törekvéssel, amely nemzetiségi részről államellenes irányban mutatkozik, amely a magyar állam területi épségét, vagy nemzeti jellegét támadná meg — mert ebből nem leltet elalkudni vagy elengedni egy jótányit sem, *(Helyeslés a jobboldalon.)* — épp olyan óvatossággal kell kerülnünk a bizalmatlanságnak, az ellenszenvnek, a chicánériáfcnak minden oly nyilvánulását, mely a nemzetiségeket az ő megengedett kulturális missziójuk betöltése körül támadja meg. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

És ha ezt a mértéket alkalmazom a kormány azon legeklatánsabb politikai tényére, amely jelenleg konkrét alakban előttünk fekszik, örömmel konstatálhatom, hogy azon megoldási mód,

amellyel a brassói román középiskolák segélyezésének ügye a kormány részéről találkozott, épp ezen politikai szempontoknak legszerencsésebb egyesítését foglalja magában. (*Helyeslés a jobb- és a baloldalon. Élénk ellenmondások a szélső baloldalon.*) Engedjenek meg nekem t. képviselőtársaim, hát az lett volna a magyar állam feladata, hogy anyagilag károsítson egy román iskolát? Az, hogy bizonyos jogászi szűkkeblűségnél fogva megakadályozza azt, hogy 30—40.000 frankot, vagy nem tudom mennyit egy román iskola kézhez kaphasson?

Komjáthy Béla: Kitiltani! Igenis, az lett volna a kötelessége! (*Zaj a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István: Bizonyára nem! A románoknak joguk van iskolákat fentartani, joguk van arra pénzforrásokat szerezni és kicsinyes chicanéria volna, a magyar állam részéről ebben őket megakadályozni. (*Élénk helyeslés a jobb- és a baloldalon.*) De igenis feladatát képezte a magyar államnak az, hogy azon szálat, a befolyásolásnak azon módját, alkalmát és eszközeit, amelyek a segélyezés eddigi módjával függtek össze, vágja el, azokat akadályozza meg és az anyagi előnyt megadva a román kulturális misszióknak, egyúttal mind azt a befolyást, az ellenőrzésnek mind azt a jogát, kötelességét és hivatását, amely ezen segély kiadásával járhat, a maga számára foglalja, le. (*Élénk helyeslés u jobboldalon.*)

És én, t. Képviselőház, valóban szomorúan látom azt — és nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha ez a jelenség általánosabbá lenne, — hogy éppen ilyen kérdések, éppen ilyen tények használatnak fel pártfegyverül, használatnak fel politikai eszközül, politikai ellenfeleinkkel szemben, és nagyon kérem t. képviselőtársaimat, nagyon kérnék mindenkit, aki politikai szerepet játszik az országban, hogy óvakodjunk minden olyan eljárástól, óvakodjunk minden olyan támadástól, amely talán nem oda vágva, ahova az illető céloz, végeredményében a nemzetiségi kérdés elmérgesítésére, hű honpolgároknak, ez országban élő nemzetiségi polgártársainknak elkedvetlenítésére, bizalmatlanná tételére vezethet. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Ezek után engedje meg a t. Ház, hogy most a költségvetés felé forduljak és felvegyem a fonalat ott, ahol körülbelül egy esztendővel ezelőtt elejtettem,¹ az objektív tárgyilagos kritikának a fonalát. Bevezetésül még csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy ezt a fonalat tulajdonképpen nem tavaly vettem először a kezembe. Akit érdekel a kérdés, méltóztassék elolvasni két esztendővel ezelőtt, a költségvetési vita alkalmával tartott felszólalásaimat,² hol egész határozottan, egész világosan kifejezést

¹ (79).

² (66, (67)).

adtam azon meggyőződésnek először, hogy állami kiadásaink állandóan ilyen arányokban nem növekedhetnek, hacsak pénzügyi bajok ismétlődésének magunkat kitenni nem akarjuk és másodszer, hogy ez az állandó növekedése kiadásainknak természetszerű erővel tartani fog és talán súlyosbodni fog mindaddig, amíg közgazdaságunkat meg nem szabadítjuk azon felesleges teherrel, amely arra évről-évre jobban reá nehezedik. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ezt mondtam t. Képviselőház két évvel ezelőtt, tehát a Bánffy-kormány fennállása alatt. Ismétlem tavaly és lesznek szerencsés valamivel bővebben kifejteni a jelen alkalommal is. Csak azt teszem még hozzá, hogy én reám valóban mindig igen sajátos benyomást tesz az, hogy a kritikának bizonyos jelenségekkel szemben való tárgyilagos gyakorlása némely képviselőtársaink részéről a politikai támadás jellegével ruháztatik fel. *(Mozgás a szélsőbaloldalon.)* Egy sajátos felfogás az, amelyet lélektanilag meg tudok érteni, mert hiszen t. képviselőtársaim némelyikénél, — nem mondom, hogy mindnyájánál, — de némelyikénél annyira összeforrt minden baj, amely ez országban történik, egy gyűlölt kormányrendszerrel, vagy egyes gyűlölt férfiak személyével, hogy természetszerűleg még az esőt és jó időt is egyes emberek, egyes kormányok, egyes pártok hibájának rójják fel. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Hát méltóztassanak nekem megengedni, hogy amint nem áll ez az esőre és jó időre, éppúgy nem áll közállapottainknak számos mozzanatára.

Kubik Béla: Nagyon naív! *(Derütség a szélső baloldalon.)*

Gr. Tisza István: Éppen azok a bajok, amelyekkel jelenleg foglalkozni bátor leszek, azok, hogy úgy fejezzem ki magamat, természetes képződményei, jóformán vele született gyarlóságai a mi egész alkotmányos életünknek, mert azok nagyrészt örökségkép vettük át egy abszolutisztikus bürokrácia tradíciója és felfogásaként, amelyet át kellett vennünk 1867-ben, hogy az állami gépezet egyáltalában meg ne akadjon és amely azóta súlyosbodott tovább és tovább. A legnagyobb esztelenség volna, t. Ház, ezen jelenségeket hibául róni fel bármely ma élő államférfiúnak, vagy azon körülményből, hogy ezen jelenségeket bíráljuk, vizsgáljuk és kritika tárgyává tesszük, politikai vádatat kovácsolni bárkivel szemben. De azt hiszem, hogyha segíteni akarunk e bajokon, akkor igenis teljes objektivitással foglalkozni kell azok felderítésével és felismerésével. És azt hiszem, hogy erre sohasem lehet kedvezőbb idő és alkalom, mint az olyan, amikor a pártviszonyoknál és a politikai helyzetnél fogva is ily kérdés taglalása még csak színezetével sem bírhat a kormánybuktatási, vagy pártpolitikai akciónak.

Hát t. Ház, én a költségvetés és a pénzügyi helyzet megítélésénél, amint a múltban tettem, a súlypontot jelenleg is arra

helyezem, hogy mennyi latens reserva marad az állam rendelkezésére, melyet a közel jövő nagy feladatainak megoldására fordíthat. Előttünk állanak az egyenes adóreformok, a közigazgatási reform, most már erősen kidomborítva a közigazgatási reformmal együtt a tisztviselők fizetésének újabb emelése is. Ha akarjuk ezen kérdések megoldását az állam pénzügyi helyzetének kompromittálása nélkül, akkor igenis latens rezervákra és hozzáteszem: a mainál nagyobb rezervákra van szükségünk. És ha Barta Ödön t. képviselőtársam mai felszólalásában* is bizonyos pesszimizmussal azt mondja, hogy hiába erőlködünk, hiszen a közös ügyek molochja mindent felemész, sőt valóban Csanádv Sándor bátyánkra emlékeztető kifejezéssel élve: Ausztria-Bécs foglal el mindent: akkor én csak két dologra, hívom fel t. barátom figyelmét. Az első az, hogy a külön hadsereg és a külön diplomáciai képviselő mellett, ugyanazon politikai feladatok teljesítése, ugyanazon politikai saját magunk iránti köteleességek teljesítése,

Kubik Béla: Nem ugyanazon!

Thaly Kálmán: Nem ugyanazon, nagyon is ellentétes!

Gr. Tisza István: ...amelyeket akkor is saját érdekünkben, hacsak biztonságunkról és világtörténeti missziókról lemondani nem akarunk, teljesítenünk kellene, nagyon sokkal nagyobb anyagi áldozatokat kívánnának. Kívánnának először azért, mert akkor a népesség arányában kellene viselni a terheiket; másodszer azért, mert egy kettős szervezet fenntartása magában véve sokkal költségesebb lenne, mint egy egységes szervezeté. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Más oldalról pedig t. képviselőtársam attól fél, hogy ezekre a (latens rezervákra s a felgyülemelő pénztári készletekre a katonaság teszi rá a kezét.** Én nagyon kérem t. képviselőtársamat, hiszen ő sokkal alaposabb ismerője a (zárszámadásoknak, semhogy e téren bárkitől útmutatásra volna szüksége, feszítse meg emlékezetét és ágazat fog nekem adni. hogy azon felgyülemlett pénztári készletek, amelyek az évről-évre ismétlődő feleslegek eredményeként mutatkoztak, igen nagy részben valuta-rendezési célokra, azután vasútokra, vízépítési és vízszabályozási célokra, kisebb részben pedig némely más magyar beligazgatási beruházási célokra fordítottak és ebből tulajdonképpen az első igazán jelentékeny összeg, mely katonai célokra elvonatott, azon körülbelül ötmillió forint, mely az 1898-iki zárszámadásban előfordul. Tehát 100 millió forintot meghaladó összeg fordíthatott ebből tisztán magyar belpolitikai produktív célokra és alig néhány millió forint katonai túlkidadásokra.

És, t. Ház, ha ebből a szempontból vizsgálom a zárszáma-

* Napló, XXVI. le., 221—222. 1.

** Napló, XXVI. k., 221. 1.

dást, — mert hiszen súlypontja a dolognak a tényleges eredményekben fekszik — úgy az 1898-iki zárszámadás tagadhatatlanul kedvező benyomást kelt, dacára annak, hogy az 1898. év emészti meg, — hogy így fejezzem ki magam, — az 1897-iki majdnem inséges termésnek rossz pénzügyi következeit és dacára annak, hogy az 1898-ik év második fele sem volt kedvezőnek mondható. Az 1898-iki zárszámadás, mondom, mindennek dacára végeredményében tetemes többletet mutat fel, ámbár elmaradván a kedvezőtlen hitelviszonyok folytán a 3 és fél millió forintos kölcsön kibocsátása, az állami beruházások nagy összegei is a folyó rendes bevételekből voltak fedezendőek és a 30 milliós rendkívüli katonai kiadás tetemes része ezen év zárszámadását terheli, úgy, hogyha azt vesszük tekintetbe, hogy mennyi marad az ország rendes bevételeiből a rendes kiadásuk levonása után rendkívüli beruházások céljaira, ahogy azt a számítást felállítottam már több ízben, korábbi beszédeimben: úgy azt látjuk, hogy az előirányzat szerint 64 millió, a tényleges eredmény szerint 56 millió forint marad rendelkezésre, vagyis valamivel több, mint, a közvetlenül megelőző esztendőben, úgyhogy egész 1894-ig kell visszamennünk, hogy ennél valamivel kedvezőbb eredményt találjunk.

Azonban, t. Máz, az eredmények pontosabb és gondosabb megvizsgálása mellett, bizonyos kedvezőtlen körülmények tagadhatatlanul észrevehetőek. Ezek egyike az, hogy míg az utolsó 6—7 esztendő kedvezőbb eredményeit elsősorban a főbb adónemeik spontán fejlődése tette lehetővé, addig 1897-el szemben az 1898-iki zárszámadásban az egyenes adók, fogyasztási adók és a bélyegilleték együttes jövedelme mindössze 1,100.000 forint emelkedést mutat. Az utolsó évek átlagos emelkedése, millió forint, leszállóét 1896-ról 1897-re 2.3 millióra és most ismét 1897-ről 1898-ra leszállított 1.2 millióra. És nem javul a helyzet, ha tovább analizáljuk a kérdést, mert azt fogjuk találni, hogy ez az emelkedés is csak azáltal állhatott elő, hogy az egyenes adóknál két millió forintot meghaladó többlet mutatkozott, mert csakis ezen többlet folytán mutatkozik a végeredményben is némi szaporulat, dacára a fogyasztási adóknál fölmerült 1.200.000 forintos visszaesésnek. És ott van még egy körülmény, amelyet nem hallgathatok el és ez a túlkiadások kérdése, ahol én a legélesebb megkülönböztetést kívánom tenni az állami természetű, a tulajdonképpeni adminisztrációnál is természetű kiadások és az üzemkiadások között. Ment, hisz nagyon természetes dolog, egészen más megítélés alá esnek az üzemek túlkiadásai, ha a túlkiadásoknak megfelelő nagyobb teljesítmények és nagyobb bevételek is mutatkoznak és más megítélés alá esnek az állami kiadások. És itt nem lehet, hogy sajnálattal ne konstataljam azt, hogy míg a közelmúlt esztendeiben kivétel nélkül a szorosan vett állami

kiadásoknál némi csekély megtakarítás mutatkozott, illetőleg a megtakarítások bőven fedezték az egyik-másik címnél mutatkozó túlkidást, addig az 1898-ik évi zárszámadás a trendes kiadásoknál, az állami természetű tételeknél 1½ milliónyi túlkidási többletet eredményezett. Igaz, hogy ez magában véve nem olyan horribilis nagy összeg. De méltóztassék megengedni, ez az első fecske. (*Halljuk! Halljuk!*) S ha visszagondolunk arra, (hogy milyen rákfenéjét képezték ezen túlkidások a magyar állam háztartásának, milyen borzasztó akadályát az államháztartás rendezésének, úgy nem lehet, hogy ennél az első, talán csekély jelenségnél is bizonyos megdöbbenéssel ne forduljunk a kormányhoz azzal a kéréssel, hogy ezen jelenséggel szemben a legkérelhetetlenebb szigorral járjon el. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Áttérve már most a folyó évi költségvetésre, ott ismét, amint évről-évre, a kiadásoknak bizonyos emelkedésével találkozunk. Igaz, t. Ház, rendkívüli körülmények is játszanak bele abba, hogy ez az emelkedés valamivel nagyobb legyen. Ilyen az új büntetőeljárás életbeléptetése (*Halljuk! Halljuk!*), ilyen a honvéd-, csendőr- és mentelepbeli tiszték illetményeinek rendezése, de végeredménykép mégis úgy áll a dolog, hogy a tisztán állami természetű kiadásoknál, tehát az üzemeket egészen kívül hagyva a megítélésen, a bruttó többlet 16,900.000 korona, amelyből, ha a megfelelő tárcabevételeknél mutatkozó szaporulatot két millió koronával leütjük, közel 15 millió koronával szaporodnak az állami természetű rendes kiadásaik, nem értve bele a közös kiadásoknak a quóta felemelésével kapcsolatos szaporulását. Úgyhogy ennek folytán a helyzet költségvetésünkben akként változik, hogy míg az 1899. költségvetésben az általam már korábban említett főbb adónemek összesen 55 millió koronával kisebb -összeggel vannak előirányozva, mint aminő 1897-ben tényleg befolyt, ez a többlet, ez a latens rezerva 1900-ra 40 millió koronára csökkent, vagyis 15 millióval kisebb az a többlet, amivel a most előirányzott bevételek az 1898-ik évi zárszámadási eredményeket felülmúlják, mint volt ugyanez a tétel egy évvel ezelőtt.

Ne feledjük, hogy azóta éppen a kiegyezéssel kapcsolatban, részint bizonyos adóemelések, részint az átutaló eljárás folytán, tényleg jövedelmi szaporulat; várható. Ezt ma számszerűleg kifejezni nem lehet, de valószínű, hogy a 15 millió korona rosszabbodásnak egy jelentékeny részét fogja ellensúlyozni, az egészet azonban, félek tőle, bizonyára nem, úgy hogy itt a helyzetnek egy bizonyos rosszabbodását kétségtelenül konstatálni kell; Egy okkal több ez arra, hogy a legnagyobb igyekezettel forduljunk a közigazgatásnak azon legnagyobb baja felé, amelyről ismételtlen volt szó, amelyről nagy örömmre úgy az előadó úr, mint Hegedűs Lóránt t. barátom,* megemlékeztek, tudniillik a

* Napló, XXVI. k., 103. és 180. sk. 1.

személyi kiadásoknak és, — ami ezeknek természetesen szülőökát képezi, — a felesleges bürokratikus munkának az a borzasztó szaporodása, amely ezt az országot pénzügyi tekintetben is, az adminisztráció szempontjából is, igen nagy veszéllyel fenyegeti. *(Úgy van!)* Nem szándékozom ez alkalommal e kérdés elvi készével foglalkozni, megtettem ezt máskor, az ügy érdekében konstátalom örömmel, a t. Ház nagy részének helyeslése mellett; nem aterom ismételni, nemcsak azért, hogy a t. Házat, felesleges dolgokkal ne untassam, de azért is, mert mint általában ,a legtöbb gyakorlati kérdésnél, különösen azonban itt, nem jelszavak, nem is helyes elvi szempontok hangoztatásán, de a konkrét teendők megjelölésén van a sor. *(Úgy van!)* És ebben a tekintetben ismét, a dolog természeténél fogva, a konkrét teendők megjelölése első-sorban azoknak képezheti feladatát, akik az ügyek vezetésénél egyfelől a kellő anyaggal rendelkeznek a kérdés megítélésére, másfelől a kellő hatalommal rendelkeznek a megpendített eszmék keresztülvitelére. Egyes dolgokat azonban kötelességeimnek tartom, ha talán szórványos megjegyzések lesznek is, megemlíteni, már csak tízért is, hogy például szolgáljanak. *(Halljuk!)*

Azt hiszem, mindenekelőtt magába a minisztériumok rendes ügykezelésébe kell elevenebb vérforgást belehozni. *(Helyeslés.)* Ma a gépies irodai teendők borzasztó időt vesznek igénybe, azon időn felül, amelyet az ügyeknek, hogy úgy mondjam, érdemleges elintézésével kell tölteni. És minthogy az egyes segédhivatalokban, az irodákban végzett évi munka körülbelül megfelel gz egy év alatt beérkező anyagnak, mert nem hallottam legalább, hogy hátralékok gyűlnének fel, — azt hiszem, itt megvan a munkáein, amely legyőzheti e feladatokat, csak egyszer át kell szökkenteni azon a bizonyos időtrabló hátralékmennyiségen, amely jelenleg útjában áll. És én pgy gondolom, hogy itt igen kedvező hatással lehetne a segédhivatalok munkaidejének a beosztását is revízió alá venni, mert én itt pl. ismeröm, hogy a lassúság egyik jelentékeny oka az is, hogy tulajdonképpen az az egész munka, amely a búrokban folyik, a napnak egy rövid szakára, négy, legfeljebb öt órára pontosul össze. Ha már most az irodák munkáját úgy oszthatnák be, hogy ez (részben megelőzze, részben kövesse azt az időt, amidőn az érdemleges munka folyik: úgy gondolom, sokkal gyorsabb lenne az .akták irodaszert! ellátása és azt hiszem, hogy a kisebb hivatalnokokra nézve alkalmas és célszerű módját lelnők ebben az illetmények rendezésének is. Mert azt gondolom, hogyha ahelyett, hogy a folyton szaporodó bürokratikus irodai munka elintézésére a díjnokoknak folytonosan újabb és újabb seregét vennék fel, meghosszabbítanék a jelenlegi alkalmazottak munkaidejét *(Helyeslés jobbfelől.)* és ezen több munkának megfelelő magasabb díjazásban részesítenők őket, ez, azt hiszem, célszerűbbé tenné magában a hivatalban az ügykezelést,

de egyúttal az állami tisztviselőknek éppen ezen az osztályán segítenénk, amely osztály erre legközvetlenebbül rászorul. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

A másik feladat, t. Ház, magának a fogalmazást, az érdelemes munkát végző tisztviselői kar munkájának újjászervezése, ahol, úgy gondolom, feleslegesen sok revíziót és kevés tulajdonképpeni fogalmazást végeznek.

A harmadik: revízió alá vétele minden oly ügy kezelésének, amely egy minisztériumban több osztályt és különösen azokénak, amelyek több minisztériumot érdekelnek. Ez már olyan feladat, amellyel csak a hivatalos gépezetben bennülő férfiak foglalkozhatnak, de lehetetlennek tartom, hogyha a kérdés komolyabb tanulmány tárgyává tétetik, azokon a flagrns bajokon segíteni ne lehetne, amelyeknél fogva (Csekélységek, lappáliák felett, hónapokon keresztül veszekszik minisztérium és minisztérium egymással, és tulajdonképpen X fogalmazó ebben a minisztériumban Y fogalmazóval abban a másik minisztériumban. *(Úgy van! jobbfelől.)*

De, t. Ház, a fődolog volna, nemcsak az ügykezelést magát formai revízió alá venni; fődolog volna, új szellemet vinni bele a közigazgatásba; szakítani a formalizmusnak, a bürokratizmusnak azzal a szellemével, amelyet Hegedűs Lóránt t. barátom abban az igen figyelemreméltó beszédben,¹ amelyet igen nagy élvezettel és örömmel hallgattam, *(Halljuk! a szélső baloldalon.)* oly szépen fejezett ki. De t. barátom nem sejtette azt, hogy ő nemcsak beszédeiben állítja igen frappáns színekkel mi élénk azon egyoldalúságot, — azt a gögőt, — ahogy ő magát kifejezte, — amely a hivatalnokokat áthatja, de egyúttal saját beszédjével, saját személyével is akaratlanul egy frappáns példát nyújt arranézve, hogy még egy nagy tehetségű, nyílt eszű és nyílt szemű fiatalember is, ha rövid időt tölt is a hivatalok légkörében, mennyi egyoldalúságot tudott elsajátítani, mert t. barátom felfogásában láttam bizalmatlanságot, kicsinylést és lenézést a bíróságokkal szemben; láttam bizalmatlanságot önkormányzati elemekkel szemben és az ő reformeszméi a szakszerű pénzügyi tisztviselő mindentudásának és teljhatalmának dicsőítésében csúcsosodtak és domborodtak ki. *(Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélső baloldalon.)* Hát ne vegye nekem rossz néven, t. barátom, akinek, ismétlem, igen nagy örömmel hallgattam beszédét, ha ezt kiemelem; nekem szükségem van erre, azért, hogy bemutassam, hogy igenis így lesz egyoldalúvá a felfogása még a legeszesebb, még a legkomolyabb ambícióval ellátott fiatalembereknek is.

És, t. Ház, hogy ma a bürokráciának felfogásában mennyire nincs meg a takarékoság, a takarékoság pénzben, de különösen

---

¹ Napló, XXVI. k., 179 sk. 1. (Szűzbeszéd.)

időben és munkaerőben, erre csakugyan számtalan példát tudnék felhozni, de azt hiszem, számtalan példát tud felhozni mindenki, aki a szemét nyitva tartja, Vegyük az építkezést; kísérjük figyelemmel, hogy a különböző szolgálati ágak építkezései, sokszor ugyanegy minisztérium különböző osztályainak építkezései, mennyire más szempontok szerint vitetnek keresztül. Azok a célszerű olcsó építkezési módok, amelyek megvannak az egyes szolgálati ágaknál, mennyire ismeretlenek, mennyire nem alkalmaztatnak a másiknál. Vegyük azt a sok százezer forintot, ma talán még nem megy milliókra, amelyet egyszerűen téglába dobtunk ki, nem akarom mondani, hogy sárba, midőn például az állami népiskoláknál olyan luxuriózus építkezésekbe mentünk bele, hogy azt a célt háromszorta kevesebből, vagy ugyanabból három annyit bírtunk volna elérni.* Ami a takarékoságot illeti időben és munkaerőben, ismét csak az újabb jelenségekről beszélve, sajtóságos bizonyítékot látok a távirdai küldöncdíjak kérdésében, amelynek a magyar közigazgatás már egyszer megtalálta a természetes, könnyű és a közönségre nézve is előnyös megoldási módját, ahol könnyű lett volna az államnak netalán károsodását megakadályozni a díjtétel felemelésével.

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Megtörtént!

Gr. Tisza István: Nagyon örülök, hogy megtörtént és tudtam is, csak méltóztassék megengedni, hogy ezt felemlítsem mint bizonyítékot. Keresni kell egy olyan megoldási módot, hogy a 10—12 krajcáros visszatérítések miatt ne levelezzenek egymással posta- és távirdahivatalok és ne zaklassák a felet ismételten és ismételten.

Ott van az illetőség kipuhatolására vonatkozó eljárás, (*Halljuk! Halljuk!*) amidőn a legcsekélyebb anyagi érdek, a legnagyobb lappáliák miatt 9000 aktát írnak meg, ha semmi egyéb nem történik, mint hogy az illető egyén illetősége miatt minden egyes jegyzői hivatalhoz lemegy a kérdés és válasz jön reá. De van számtalan más dolog, amelyekkel a t. Házat untatni nem kívánom. (*Halljuk! Halljuk!*) A fődolog az, hogy szakítani kell azzal a bizalmatlan, kicsinylő szellemmel, amellyel a központi hivatalok különösen a választott vidéki tisztviselők és hivatalok működését kísérik. Ez a szellem szülte meg azt a sok jelentést és rubrikát és ellenőrzési sablonokat és addig, amíg ez a szellem meg nem szűnik, meg fogja fojtani közigazgatásunknak érdemleges munkáját ezen teljesen meddő feladatok tengerében. Csak egyet legyen szabad még mondanom. (*Halljuk! Halljuk!*) A példa nagyon felvilágosító lesz. Ismételten és ismételten volt alkalmam, — talán a plénumban, a Ház ülésében nem, arra nem emlékszem, de a bizottsági tárgyalások alkalmával, — utalni a kihágási pénzek, a pénzbüntetések kezelésének kérdése. Ezek a pénzek ma számos

külön célra külön kezeltetnek és számoltatnak el. Ha egyesítetténeek, s az egyes alapok eddigi jövedelmének megfelelő összegek a költségvetésbe illesztetnének, ez a főszolgabírói hivatalokat 60—70 nyilvántartás vezetésétől s óriási komplikációktól s munkától mentené meg.*

Nekem mindenki igazat adott akkor, mikor ezt előhoztam, én nem találtam soha senkit, aki bármilyen komoly érvet fel tudott volna ez ellen hozni, de azért telik egy év a másik után és e kérdések megoldására sohasem kerül a sor. Ez egy a sok közül; de azt gondolom, a gyakorlat férfiai, azok, akik belenéznek a közigazgatásba, nagyon sokat tudnának hozzátenni ahhoz, amit elmondtam és éppen azért fordulok ismételve azzal a kéréssel a t. miniszterelnök úrhoz, vegye e kérdést a maga horderejével a kezébe és pedig elsősorban az által, hogy hívja meg a gyakorlat, a külső közigazgatás legkiválóbb elemeit, adja nekik egyenesen utasítással, hogy vizsgálják meg a törvények és rendeletek egész tömkelegét, vegyék ki azokat, amelyek elvi jelentőséggel nem bírnak és amelyek módosítása komplikációt nem okozna, ahol egy rövid törvényhozási novellával, vagy a rendeletekre nézve rendeleti módosítással szimplifikálni lehetne a dolgokat; meg vagyok győződve, hogy rövid idő alatt nagy eredményt lehetne ezen a téren elérni.** Azt gondolom, analóg fórum kellene a jövő szempontjából. Mert hiszen, hogy jöttek létre ezen intézkedések és hogy jönnek létre most is napról-napra? Úgy, hogy bármely minisztérium bármely osztályában megszületik egy talán egészen helyes és okos gondolat, de oly valakinek a fejében, aki a dolog természeténél fogva nem is ismeri a vidéki közigazgatás viszonyait, nem is érzi hivatását e viszonyok védelmére és figyelembe tartására. És talán kellő ellenőrzés, kellő átvizsgálás és kellő megrostálás nélkül adatnak ki e rendeletek, amelyek újabb s újabb tetemes munkát okoznak a közigazgatásnak és nagyon sokszor tetemes terhet a községeknek. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ezért gondolom, hogy ^feltétlenül szükség volna egy fórumra, mely minden általános utasítást és normatívumot tartalmazó rendeletet, mely akár költséget, akár munkatöbbletet ró a külső hatóságokra, átvizsgálna, még pedig elsősorban azon szempontból, hogy az elérendő cél fontossága arányban van-e a költséggel, vagy munkatöbblettel, amelyet okoz. És ha e fórumot felállítjuk s előzetes átvizsgálása alá bocsátunk minden ezután kibocsájtandó rendeletet, azt gondolom, helyesebb, jobb, egészségesebb kezelésnek vetjük meg az alapját.

Általában azt gondolom, úgy a kormányzati, mint a törvényhozási téren ki kell domborítani e szempontot. Napoleonról

* 190t:XX. t.-c. 23—24. §.

** (79) és 1901:XX. t.-c. 31—35. §.

írják, hogy mikor mint konzul a reformjavaslatok tömkelegével foglalkozott, a legfontosabb kérdéseknél is azt a kérdést tette fel magának: Mit mondana ehhez egy vastag paraszt? Igyekezett magát behelyezni a francia paraszt felfogásába és annak szempontjából igyekezett megbírálni a javaslatot: mit mondana hozzá az az ember, hogyan illeszkednék bele az ő felfogásaival, viszonyaival, érdekeivel? E szempontot tartuk szem előtt minden reformmunkánál, e szempontot kell bevenni a törvényhozásnál, a rendeletek kibocsátásánál, szóval az állami tevékenység egész vonalán. És ne méltóztássék kicsinyelni ezt a feladatot; meg vagyok róla győződve, hogy hiába alkotjuk meg a legszebb közigazgatási reformot bármily elvi alapon, mindaddig jó (közigazgatás ez országban nem lesz, amíg ezeken az apró-cseprő mizériákon nem segítünk. És viszont minden ily kisebb baj, melyet elteszünk a nagy reform útjából, meg fogja könnyíteni, hogy a szerves reform jól, könnyen, helyesen, nagyobb megrázkódtatás nélkül mehessen keresztül.

Ne méltóztássék a munkát sem kicsinyelni, amivel ez jár. Odadobni az eszméket, mint én e beszédem keretében tettem, könnyű, végrehajtani nagyon áldásos, de nagyon nehéz feladat, mert számtalan embernek megrögzött felfogásával, gondolkozás! módjával kell megküzdeni, és itt az érdem sohasem azé, aki egy talán egészséges eszmét felszínre vet, hanem mindig azé, aki azt a mindennapi élet ezer meg ezer nehézségei közt keresztülviszi és győzelemre segíti.

Abban a reményben, hogy ezen a téren eredményt fog a t. kormány felmutatni elfogadom a költségvetést. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

82. 1900. márc. 17. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1900. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: A telepítés kérdése. Birtokváltozások nemzetiségi vidékeken. Birtokparcellázások. A hitbizományok áttelepítése. Borhamisítás és borkereskedelem. A tőzsdei forgalom és a gabonaárak. Az őrlési forgalom megszüntetése, a szabadraktárok, a nemzetközi búzakereskedelem. A fedezetlen határidőüzlet. Az 1899. búzaring. A védvám és a közös vámterület. A termelési ágak érdekközössége. (Napló, XXVII. k., 293—299. 1.)

A földművelésügyi tárca 1900. évi költségvetésének tárgyalása alkalmával gr. Tisza István első ízben március 17-én szólalt fel, hogy a nagyérdékű általános vita során felmerült egyes fontos kérdésekkel foglalkozzék.

Gr. Tisza István: T. képviselőházi Sokkal inkább óhajtom a t. Ház idejét és türelmét kímélni, semhogy arra vállalkozhatnám, hogy mindazon érdekes kérdésekkel foglalkozzam, amelyek a jelen vita során a t. Házban felmerültek. (*Halljuk! Halljuk!*) Engedje meg nekem a t. Ház, hogy ezek közül csak egyeseket,

elsősorban a telepítés kérdését, említsem fel és tegyem néhány észrevétel tárgyává. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Én úgy gondolom, (hogy a telepítés terén követendő helyes politikát már más alkalommal is, de utolsó beszédében is, az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr teljesen helyesen és célszerűen precizizálta és ahhoz a magam részéről hozzátenni valóm nincsen. Csak arra vagyok bátor a t. Ház figyelmét felhívni, hogyha mi csak a szorosan vett tipikus telepítés terén alkarunk mozogni, ha tudniillik csak arra koncentrálnak eljárásunkat, hogy egyes önálló telepeket, egyes önálló községeket létesítsünk, ily célokra megszereshető nagybirtokok felaprózása útján, akkor igen hosszú idő alatt, igen nagy anyagi eszközökkel, igen csekély eredményt fogunk elérni. Én helyeslem ezt a tétit, nagyon örülök minden lépésnek, amelyet e téren előre tehetünk, de nem tehetek róla, kételyeim vannak az iránt, hogy a tényleges eredmények (magának a célnak fontosságával és a mi jóindulatunkkal, a mi jóakaratussággal arányban fognak-e állani. Azok az idők elmúltak, amikor százezreket, vagy legalább is tízezeit a családoknak lehetett áttelepíteni és amikor ezen a téren nagy eredményeket gyorsan lehetett felmutatni. Ma összes életviszonyaink, összes gazdasági viszonyaink között itt mindig csak egy bizonyos korlátolt tempóban és korlátolt körben fogunk mozogni. De azt hiszem, nem is szükséges megállani ezen a ponton, nem is szükséges a mi törekvésünket a birtokviszonyok javítására, a szorosan vett telepítésre szorítani; hiszen naponta folyik előttünk egész sorozata az eseményeknek és tényeknek, amelyek példájára talán csekély fáradtsággal és talán csekélyebb áldozatokkal is az állam részéről törekvéseink oly mederbe terelhetők, amelyben teljesen rokoncélokot érnének el azokkal, amelyek a telepítésnél szemünk előtt lebegnek.

Itt van a birtokváltozásoknak gyakran előforduló esete. Igen sokszor felhozott a t. Házban, hogy birtokváltozások történnek, kivált az ország nemzetiségi vidékein, fájdalom, nagyon sokszor nem oly irányban, mint aminőben a t. Ház azt óhajtja és látjuk azt, t. Ház, hogy tisztán társadalmi faktorokkal, tisztán társadalmi eszközökkel, kevés beszéddel, de öntudatos eljárás által, mily nagy eredményeket tudnak mások e téren felmutatni. Miért ne tehetné ugyanezt a magyar társadalom is? Miért ne tehetné a magyar államnak támogatásával? *(Helyeslés.)* Miért ne lehetne kézbe venni azt a kérdést? Hogyan kísérhetné az állam figyelemmel ezen birtokváltozási kérdéseket, hogyan istápolhatná az államkormány azt, hogy midőn egy-egy magyar birtokosnak birtoka jobbra, kerül, olyan kezekre kerüljön, melyek a magyar nemzeti célt szolgálják? *(Általános helyeslés.)*

És, t. Ház, ott van egy másik mezeje a tényeknek, az a nagy arányokban folyó birtokszerzés, amely különösen az alföldi vagyó-

nos parasztnép körében előfordul. Mindenki, ki nyitvatartja szemét és akár kint az életben, akár Pesten, az üzleti körökben, a pénzintézetek körében, figyelemmel kíséri ezen körülményeket, rá fog jönni, hogy igenis nagy számmal történnek birtokvásárlások és birtokparcellázások az Alföldön; például Békés vármegye, Csongrád vármegye, egész rajokat bocsát ki a Bánságba, Aradmegyébe, részben Biharmegyébe, de ez történik ma rendszertelenül, állami vagy társadalmi segítség nélkül és történik igen nagy hátránnyal összekötve. Ezeket a birtokszerzéseket nagyon sok esetben igen tetemes, sokszor igen elítélendő közvetítói hasznok kísérik és ezeket mindenütt megdrágítja az aránytalanul nehéz hitel. Mert hiszen az még kedvezőbb része az ily célokra igénybe vett pénzeknek, amely hosszabb törlesztésekre jelzáloghitel útján megkapható, de ezen jelzáloghiteit követőleg megmarad még egy egészen drága váltóhitel, amellyel az új birtokosnak számolnia, amelyet törlesztenie kell. Olyan könnyű volna ezt a kérdést belevonni a telepítési akcióba, olyan könnyű volna aránytalanul csekély állami eszközökkel segítséget nyújtani ezen a téren és elérni azt, hogy az ilyen spontán birtokszerzéseknél a közvetítói nyereség lehetőleg elimináltassék és amennyiben szolid alapon történik, olyan hitelnyújtás adassék, — nem akarok a dolog részleteibe belemenni, elég itt ráutalnom per analógiám arra a garanciára, amit az állam a szőlőfelújítási kölcsönöknél magára vett, — amelynél fogva az új birtokos a mainál aránytalanul csekélyebb terhekkel találja szemben magát. *(Helyeslés jobbfelől.)* Én tehát helyeslem a telepítési akciót, de azt tartom, hogy ha gyorsan és nagy eredményeket akarunk elérni, ha a szemeink előtt lebegő nemzeti célokat is gyorsan akarjuk megvalósítani, ha nem akarjuk annak a veszélynek kitenni magunkat, hogy addig, míg itt a telepítésekről szónokolunk, napról-napra, évről-évre folyják tovább a magyarság deposszedáiója, akkor a kérdés ezen oldalával is egész komoly-sággal foglalkoznunk kell. *(Általános, élénk helyeslés.)*

Fölemlítették, t. Ház, hogy a telepítésnek, és különösen a birtokparcellázásnak a kötött birtok akadályát képezi. Én ezt némi részben aláírom. Tényleg vannak olyan vidékei az országnak, ahol a kisbirtokosra nézve a birtokszerzés rendkívül meg van nehezítve azáltal, hogy relative nagyon sok kötött birtokkal találja szemben magát. Azt hiszem, hogy ezen fokozatosan, erőszakos intézkedések nélkül, szukszesszive segíteni lehet, ha módja találtatik annak, hogy oly vidékről, hol túlságos sok kötött birtok van, az illető birtokos beleegyezésével, érdekeinek teljes kímélete mellett, áttelepíttessék az a majorátus más vidékekre. Ezt a mozgalmat mindenféle szempontból csak helyeselni és előmozdítani tudnám. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Én azt hiszem, hogy éppen a birtokkötöttség, a majorátus, a hitbizomány kérdésével is úgy vagyunk, mint nagyon sok más kérdéssel, hogy sokkal nagyobbaknak lát-

szanak az ellentétek, mint ahogy azok a valóságban tényleg fennállanak. Hiszen, ha azt az egész irodalmat, egész polémiát végignézzük, amely a majorátus kérdésében Magyarországon kifejlődött,¹ amint a jelszavakból, az elvi álláspontokból kibontakozva, a konkrét javaslatokkal foglalkozunk, ha azt nézzük meg, hogy mit indítványoznak, mit kívánnak tehát konkrét alakban az egyik, vagy másik irányzat vezetői, meg leszünk lepetve, hogy oly csekély eltérésre találunk. Hogy többet ne említsek, igen sok támadásnak volt kitéve a mi t. barátunk és képviselőtársunk, Beksies Gusztáv, akit, sajnálatomra, betegség gátol a megjelenésben, azok miatt, amiket a hitbizományok kérdésében állított és én a magam részéről hozzátésem, hogy elvi fejtegetéseinek tetemes részével nem is azonosíthatnám magamat; de ha konkrét javaslatait nézzük, azok oda vezetnek, hogy a majorátusok lehetőleg spontán áttelepíttessenek az erdőbirtokokra, tehát lényegileg ugyanoda, amit az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr beszédében előadott. És ha végignézzük a gazdasági élet egész vonalán, nagyon sok helyen fogjuk azt a sajnálatos tényt tapasztalni, hogy mi szenvedélyes vitákba bocsátkozunk, hogy úgy nézünk ki, mint kiegyenlíthetetlen ellenfelek, és ha nyugodtan vesszük szemlélőre a dolgot, ha a dolog lényegét, a gyakorlati oldalát keressük, igen csekély valódi eltérés fog a jelszavaknak és sokszor az indulatoknak, az ellenszenvnek, a bizalmatlanságnak egész apparátusa mellett fennmaradni.

Hiszen, t. Ház, van-e egyáltalában ép, józan ésszel bíró magyar ember, aki kétségbe vonná azt, hogy Magyarországon a közvagyonosodásnak és minden anyagi érdekeknek első forrása, első kútfeje a magyar mezőgazdaság, a magyar földbirtokosság jóléte és virágzása? *(Általános helyeslés.)* Hisz lehet-e Magyarországon iparfejlesztésre csak gondolni is, lehet-e Magyarországon a kereskedőnek jó dolga, lehet-e mindennekfelett azoknak a - fájdalom, Magyarországon nem nagyon népes köröknek — jó dolguk, akik gyümölcsözőleg helyezik el tőkájüket, akkor, ha a magyai mezőgazda dolga rosszul megy. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* És viszont, a mezőgazda szempontjából, lehet-e a magyar mezőgazdának hőbb vágya és nagyobb kívánsága, mint hogy az ipar mentül jobban fejlődjék az országban, mint hogy a mi nyersterményeink itt kerüljenek feldolgozásra és feldolgozott, értékesebb alakban vitessenek ki és hogy legyen itt közelben egy közvetlen fogyasztóközönség, melynél sokkal jobban értékesíthetők terményeink, mintha azokat kivinni vagyunk kénytelenek?

Ezek valósággal közhelyek, t., Ház, nem is fogja senki tagadni, nem is vonta ennek az országnak egyetlenegy vezető tényezője soha kétségbe ezeket az igazságokat. És mégis azt lát-

---

¹ Gr. Tisza István Összes Munkái, I., 377. 1.

juk, hogy dacára ennek fenmarad, amint Láng Lajos t. barátom igen figyelemre méltó felszólalásában* hangsúlyozta, fenmarad az érzületekben, a kedélyekben, a bizalmatlanságnak, az ellentétnek egy bizonyos maradványa, amely károsan érzeteti hatását minden egyes konkrét kérdés elintézésében.

Hogy többet ne említsek, egy flagrans példát hozok fel erre. Itt van a borhamisítás kérdése. Az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr drákói szigorral jár el egyes flagrans borhamisítási esetekben. Föltétlenül igaza volt (*Általános helyeslés.*) és azt tartom, hogy minden ilyen kérdésben, minden faktornak, nemcsak a termelőnek, de a szolid kereskedőnek is az az érdeke, hogy minden olyan dolog radikálisan kiküszöböltessék, ami megronthatja a termelésnek és a kereskedőnek hitelét. Igaz, hogy momentán nagyon nagy kárt tett ez az intézkedés; nagyon nagy kárt tett az ország szolid borkereskedőinek és talán — nem is talán, de bizonyára, — kárt tett a boreladó termelőknek is, mert hisz az elkerülhetetlen dolog. Ha egyszer megvan a fekély, s annak kivágása alkalmával nyilvánosságra kerül a dolog, nagyon természetes, meg kell inni a múlt bűneinek a levét, el kell viselni azt az átmeneti hátrányt, amely a bajoknak föltárása folytán származik és én egyáltalában nem értem és egyáltalában nem helyeslem azt, hogy ebből kifolyólag éppen szolid kereskedői körökből is szemrehányások tétetnek az igen tisztelt miniszter úrnak. Én azt hiszem, hogy itt a kormányzatot azért, amit tett, hibáztatni nem lehet; azért lehetne hibáztatni, ha megállana itt, ameddig elment és nem gondolna a további teendőkkel is, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) mert úgy gondolom, a másik kérdéssel is kellene foglalkozni és itt fel kellene szólítani éppen a szolid kereskedőket a közreműködésre; szervezni kellene most már az ország hitelképes borkereskedelmét; átsegíteni a borkereskedést ezen átmeneti nehézségeken, az átmeneti krízisen, és karöltve, együtt dolgozva a bizalomra méltó borkereskedőkkel, helyre kellene állítani a magyar bor iránti bizalmat. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Nagyon sok tekintetben rokon nehézségek azok, amelyek a tőzsdei forgalom kérdéseinek szabályozásánál is felmerültek. T. Ház, évek óta áll e kérdés különböző alakban előttünk, mert hiszen nemcsak minálunk, — hozzánk külföldről csapott az át, — a külföldön is hosszú idő óta vita tárgyát képezte az, hogy a mezőgazdasági terményeknek és pedig elsősorban a gabonaneműeknek óriási árdepressziója tulajdonképpen mire vezethető vissza. És itt évek során két árnyalat küzdött egymással. Az egyik természetes faktorokban, a kereslet és kínálat egyensúlyának természetes megváltozásában, kereste a bajokat; kereste a tengerentúli termelésben és a közlekedésnek aránytalanul olcsóbbá válásában.

A másik nagy árnyalat ellenkezőleg bizonyos mesterkéltn machinációkban, az üzleti köröknek bizonyos meg nem engedett üzelmekben kereste a baj főforrását. És így állt elő két áramlat ezen a téren, amelyek utóbbika a tőzsdéforgalom és a gabonaüzlet terén eddig létezett intézmények gyökeres reformjának keretében kereste volna a gabonaárak megjavítását. T. Ház! azt hiszem, hogy ma az utolsó évek gyakorlati tapasztalatai irtán, ezt a kérdést jóformán eldöntöttnek lehetne tekinteni, (*Úgy van! jobb-felől.*) mert hiszen ott van az 1894-ik évi rossz termés esete, amely tudjuk, rohamosan felszöktette az árakat és midőn a következő években beállott jobb termések után az árak ismét igen alacsony nivóra szállottak alá. bekövetkezett az a nagy tanulság, az a nagy leezke, amelyet az 1897. évi világszerte rossz vagy gyenge termés szolgáltatott e téren az emberiségnek, amidőn a kereslet és a kínálat közötti viszony megváltozása folytán oly magasra szálltak, szökkentek fel ismét a gabonaárak, aminőket a legmagasabb árak idején is csak elvétve találunk.* Azt hiszem, t. Ház, hogyha figyelemmel kísérjük az 1897—1898. években történeteket, azt tagadni nem lehet, hogy igenis a kereslet és a kínálat természetes viszonyának módosulása szerint fog változni a spekuláció iránya és a gabonaárak nivója is. És bármint erőlködjük, bármint dolgozzon a spekuláció, a végleszámolás, az az ár, amely egy-egy kampagne végén mint egyenleg — hogy úgy mondjam, — fenmaradt, a tényleges viszonyoknak, a tényleges kereslet és kínálat közötti valódi viszonyoknak fog megfelelni. Azonban, t. Ház, ezzel nem mondtam azt, hogy bizonyos intézmények hatása alatt, bizonyos üzelmek folytán is ne lehetne ideig-óráig mesterséges hatást gyakorolni a gabonaárakra, ha nem is oly óriási méretekben, mint talán némelyek gondolják, de bizonyos korlátok közt. Már pedig korántsem szabad közönyös kérdésnek tartanunk azt, hogy az egész kampagne kezdetén, akkor, amikor a gazdák nagy zöme eladja a maga terményeit, a gabonapiac helyzete miként alakul. Éppen azért igen fontosnak tartom, hogy lelkiismeretesen, komolyan, rideg objektivitással vegyük fontolóra meglevő kereskedelmi intézményeink mérlegelésénél azt, hogy mennyiben adhatnak tényleg támpontot oly törekvéseknek, amelyek a gabonaárának ideiglenes lenyomását célozzák. Ebből a szempontból meg-támadásnak volt kitéve a gabonaörlési forgalom, kapcsolatban a szabadraktárak intézményével. Én nem szándékozom feleleveníteni egy vitát, ahol befejezett ténnyel állunk szemben, ma csakugyan nem tehetünk egyebet, minthogy meghajlunk a befejezett tény előtt és megvárjuk azt, hogy hogyan fogja hatását érvényesíteni az életben.

Ma, bár a látszat azok mellett szól, akik ellene voltunk az

őrlési forgalom¹ beszüntetésének, korai volna ebben a tekintetben végleges nézetet mondani. Én azonban, aki sohasem csináltam titkot belőle, hogy az őrlési forgalom teljes eltörlését, mint magyar gazda, a magyar gazdák szempontjából elhibázott intézkedésnek tartom, nagyon félek tőle, hogy utólag rá fognak arra jönni azok is, akik a gabonaőrlési forgalom eltörlésén legjobban ujjongtak. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) És itt van a szabad raktárak és illetőleg a nemzetközi búzakereskedelem kérdése. Talán nehezen megvédhető állásponton vagyok, de meg kell őszintén vallanom, hogy én különösen ma, az őrlési forgalom eltörlése után, a magyar mezőgazdaság szempontjából és ennek folytán a magyar közérdek szempontjából is, nem látok, vagy legalább is nagyon kétes előnyt látok abban, hogyha a nemzetközi gabonaforgalom Budapestre lehetőleg bevonatik. Minden országnak igen nagy előnye van a kereskedelmi és forgalmi koncentrációból oly cikkeknel, amelyeket évről-évre, nagy tömegben kivinnie, vagy importálnia kell. A gabonaneműeknél ez egyik sem áll. Tudjuk, hogy a mi vámterületünk, az osztrák-magyar vámterület, szükséglete nagyjában megfelel egy gyenge középtermés hozamának. A rendes állapot tehát az lesz, hogy vagy semmi, vagy nagyon csekély exportálni való feleslegünk lesz. Ilyen körülmények között aggódó szemmel nézek minden olyan intézkedést és az üzletnek és a viszonyoknak minden olyan fejleményét, amely kedvezményeket nyújt idegen búza idehozatalának, amely lehetővé teszi, hogy itt idegen búza beraktározassék, nem azért, mintha az itteni fogyasztásnak szüksége volna rá, hanem azért, hogy fegyvert képezhesen a pesti piacon a kereslet és kínálat közti viszony megzavarására, hogy fegyverül szolgálhasson az üzleti harc kiküzdésében és azután — a mór megtette kötelességét, a mór mehet, — tovább hajózhat ismét. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Ezeket a kérdéseket igénytelen nézetem szerint komolyan fontolóra kell venni és itt már nem riadnék vissza attól, hogy bevett jelszavakkal, bevett nemzetgazdasági elvekkel is látszólag szembe szálljak.

A támadások zöme azonban a fedezetlen határidőüzlet ellen irányul.² Ennek a kérdésnek elbírálása szempontjából elsősorban arra kérem fel t. képviselőtársaim figyelmét, hogy a magyar gazdák szempontjából, akik, amint az előbb jeleztem, túlnyomó nagyrészen eladók, akikre nézve a termésnek learatása után a legfontosabb kérdés, hogy abban a kritikus pillanatban, midőn az ország évi szükségletének megfelelő búzamennyiség legnagyobb része vevőt keres, kellő számú vevővel találja magát szemben, mert ha ugyanabban a pillanatban, amidőn mint eladó fellép a termelők túlnyomó nagyrésze és pedig, fájdalom, mint sürgős eladó, ha

¹ (40, 50).

² (40, 55, 50).

ugyanabban a pillanatban csak a normális fogyasztási szükséglettel találja magát szemben: nagyon természetes, hogy be fognak állani azok a viszonyok, amelyek hajdan voltak aratás után közvetlenül és fele árán fog a búza elkelni, mint, mondjuk, tavasszal. Már pedig, ha a fedezetlen határidőüzletet eltöröljük, akkor ősszel búzát más nem vehet, mint bizonyos korlátolt keretben, pár havi szükségletének fedezésére a malom és vennének esetleg azok, akik spekuláció, nyerészkedés szempontjából vesznek búzát, s éppen a szolid, a hivatása magaslatán álló kereskedőt zárnák ki az üzletből.

A búzakereskedők nagy zöme egyáltalában nem spekulál a búzán; az keresi a maga jogosult közvetítői hasznát azért, hogy az árút a termelőtől a fogyasztóhoz juttatja, de nem spekulálni kíván, ellenkezőleg ki akarja ezt zární, fis arra a célra, hogy a spekulációt kizárhassa, a biankó-eladásra feltétlenül szüksége van. Mert hiába mondják némelyek, hogy adjanak el határidőre, de bizonyos megkötésekkel, úgy, hogy azt a búzát legyen kénytelen szállítani később, amelyet a gazdától megvett; mert hát először is a magyar búza értékesítésénél annak a búzának az egyéni kvalitása, hogy úgy fejezzem ki magam, oly nagy szerepet játszik, amelynél fogva a búzának bizonyos típusokba való beosztása sok árvesztéssel jár. Továbbá gabonatőzsdénk csak egy van, Budapesten, az egész határidőüzletnek itt kell koncentrálnia, már pedig az eladásra kerülő magyar búzának körülbelül csak egynegyed része nyer itt elhelyezést, háromnegyed része más elhelyezést keres és talál és pedig már az ország keleti részében is ott, hol vidéki malmok versenye érezhető a budapesti paritásnál magasabb árakon. Már itt is veszít a termelő, vagy a kereskedő, aki azt a búzát nem a helybeli fogyasztónak, hanem Budapestre adja el. De még sokkal jobban áll ez az ország nyugati részére, ahonnan tudjuk, kiviszik a búzát Csehországba vagy Ausztriába, vagy ma ugyan már kevesebbet, külföldre, tehát sokszor jobb árt érhet el a búzájáért, mint Pesten. Ily körülmények közt abba a spanyol csizmába beleszorítani a búzakereskedést, hogy az egész forgalom Budapestre terelődjék, azt hiszem, veszteség volna nem a kereskedőre, hanem a termelőre. Mert a kereskedő csak annyit adna érte, amennyit összes költségeinek és kockázásának levonása után adhatna. Ily körülmények között egyenesen a termelők érdekében a legvégzetesebb dolognak tartanám azt, ha eltörölnék a biankó-eladás; mert megszoríthatnák ezáltal a szolid kereskedőnek üzleti tevékenysége és ki lenne szolgáltatva a termelő a búza-uzsorának. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy semmi tenni-való ezen a téren nincsen. Mert ha közelebbről vizsgáljuk a budapesti tőzsde szokásait, lehetetlen kitérni egy anomália elől, ez az a nagy eltérés a határidőre eladott búza közt és azon búza közt, mely Magyarországon az effektív forgalom tárgyát képezi,

amelyre a fogyasztónak szüksége van. Mert én a biankós kötlevelet is utalványnak tartom a kész búzára, oly formán, mint ahogy a bankjegy és a cheque is utalvány ércpénzre. Amint a bankjegyforgalomban a legtöbb esetben a tartozások kiegyenlítése készpénz igénybe vétele nélkül történik meg, ugyanez áll a búzára is, a határidő kötések legnagyobb része lebonyolítható, effektív búza igénybevétele nélkül. De valamint a bankjegy csak akkor teljesíti hivatását, ha az a tényleges áru, az az arany, amelyet a bankjegyért kap az, akinek arra szüksége van, aki fel akarja venni, tényleg megfelel annak az értéknek, melyről a bankjegy szól, ugyanez áll a búzára, a búzakötésre nézve is, és feltétlenül szükséges, hogy ha valaki a schluszt nem a differencia kifizetésével, de kész szállítással, vagy átvétellel akarja lebonyolítani, az a búza, amit szállítani, vagy átvenni akar, olyan, búza legyen, mely a magyar effektív üzletben élőárút képez. *(Élénk helyeslés a jobb-oldalon.)*

Polónyi Géza: Ez a varrans, világos dolog! *(Élénk ellenmondás fi jobb- és baloldalán.)*

Rosenberg Gyula: Egészen más! Nagy fogalomzavar!

Gr. Tisza István: Ha figyelemmel kísérjük — és e tekintetben csak flagrans példát akarok felhozni, — az 1899 tavaszán lefolyt eseményeket, lehetetlen, hogy e kérdés fontossága előtt szemet hunyjunk. Tudjuk, hogy 1899-ben quasi búzaring jött létre, amellyel szemben az eladók nagyobb arányú szállításokban kerestek menekülést. Nehéz dolog volt nekik a szállítandó búzát megszerezni, mert messze földről kellett hozatni, különben sokkal értékesebb búzát kellett volna szállítaniok, mint az usancefeltételek megkívánják.

Mikor ez megtörtént és a búzát szállíthatták, az átvevők oly árut kaptak kezükbe, amellyel tulajdonképpen nem tudtak mihez fogni, mit csinálni, amelytől csak nagy áldozatok árán menekülhettek, úgy, hogy dacára annak, hogy a tavalyi búzacsata nagy árkülönbözeteket eredményezett, nagy sebeket ütött, a végeredményben, azt gondolom, egyik párt. sem dicsekedhetett haszonnal, mert a háború költségei emésztették fel a mutatkozó differenciákat. *(Úgy van! a jobb- és baloldalán.)* A közérdek pedig határozottan vesztett, a budapesti effektív piac meg volt nyomorítva a nagymennyiségű silány búzával, amelyet meg kellett emésztetni. *(Úgy van! a jobb- és baloldalán.)* Ezeket a viszonyokon, ezen a helyzeten az én nézetem szerint is sürgősen kell segíteni.

Most nem merném állítani, hogy a segítségre melyik a legcélhozvezetőbb út. Azt gondolom, e szempontból szükséges volna elsősorban a hivatott nagykereskedők véleményét meghallgatni, elsősorban tőlük kell kérni javaslatokat. De nem habozom kimondani, hogy abban az esetben, ha az érdekelt üzletkörök e cél

elérésére más teljesen, megfelelő eszközt nem nyújtanak, akkor nem riadnék vissza attól sem, hogy az usance búza belföldi származáshoz köttessék. (*Helyeslés.*)

Azt hiszem, hogy ily intézkedésekkel is sokat lehetne elérni a magyar termények jobb értékesítése szempontjából. De azért nem csinállok magamnak illúziókat és megmaradok régen kifejezett meggyőződéssem, mellett, hogy az európai államok a maguk nyers-termelésük érdekében csak egy igazán célhoz vezető eszközzel rendelkeznek és ez a védvám.* Gondolom, ez a kérdés is a gyakorlat emberei előtt körülbelül túl van a vitatkozás stádiumán. A tények évtizedeken át ékesszólóan beszélnek és beigazolják, hogy az európai fejlett kultúrájú államok mezőgazdasága nem állhatja meg a versenyt a tengerentúli államokkal, amelyek mind nagyobb tömegben és hozzáteszem, mind jobb és jobb és mind több és többoldalú árukkal jönnek versenybe, — nem állhatja meg, csak abban az esetben, ha maga számára védvámokkal körülvett és ennek folytán a világszámáránál magasabb árakat fizető fogyasztási területet létesít. Nekünk ez a fogyasztási terület, ha mi magyarok külön szervezkedünk, fájdalom, egyáltalában nem áll rendelkezésünkre, míg a közös vámterület keretében, ha nem is teljesen, de néhány igen fontos cikkre nézve jórészen áll. Méltóztassék nekem megengedni, azok az áldozatok, melyeket Magyarország az osztrák ipar érdekében évtizedeken át hozott, a világért sem mondom, hogy teljes mértékben, de némileg legalább megtérülnek azon körülményben, hogy ezen évek sora alatt megerősödött az osztrák ipar fogyasztóképessége annyira, hogy mint fogyasztó segélyére jöhet a magyar mezőgazdaságnak épp akkor, mikor a legválságosabb viszonyok közt, szorul támogatásra. És engedje meg nekem Barta Ödön t. képviselőtársam, egy, az ő komolyságához talán nem méltó szójátéknak kell tartanom azt, amivel ma az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úrnak válaszolt.** Világos dolog, hogyha a kormány nyilatkozataiban az ipar védelmével egyenlő védelem van gazdasági terményekre kimondva, ez a közös vámterület vámtarifájára vonatkozik, tehát nem jelent és nem is jelenthet egyebet, minthogy a mezőgazda, tehát a magyar mezőgazda is ugyanolyan mérvű vámvédelemben részesül, mint aminőben az osztrák ipar. Azt hiszem, ez oly kétségtelen tény, hogy csakis szójáték tárgyává lehetett tenni és nem komolyan megtámadni. Nekem a kormány szájából ma ezen nyilatkozat tökéletesen elég, ennél többet az előmunkálatok mai stádiumában kormány a maga felelőssége mellett nem mondhat. De azt hiszem, nekünk, a Ház tagjainak nemcsak szabad, de talán szükséges is, anélkül, hogy elvesznénk a részletekben, némileg tovább menni, és közreműködni

* (40, 55).

** Napló, XXVII. k., 280—287. 1.

a közvélemény megértetésénél. Úgy gondolom, amint Láng Lajos t. barátom is helyesen mondta, a vámkérdésnél is specializálni kell, mert az agrárius termények általában nem vonhatók egy kalap alá, hanem ugyanazon a csoporton belül is a legellentetesebb horderővel bíró kérdésekkel állunk szemben. Hogy többet ne említsek, a gabonavámok kérdésénél, a gabonafélék közt, meg kell különböztetni a kenyérféléket, melyekben a mi helyzetünk a nemzetközi piacon egészen más, ahol az elérendő célok és az azok szolgálatára Szóló eszközök egészen mások, például az árpától és, ha nem is tartozik szorosan a gabonaneműek közé, a tengeritől, ahol állattenyésztési és más egyéb gazdasági szempontokból a tengeri megdrágítása megbosszulja magát. De egészen véve, a vámkérdésben csoportosítani kell a cikkeket aszerint, amint jelentékeny és állandó beviteli többletünk van, vagy legalábbis bizonyos egyensúly van a kivitel és a bevétel közt, és haramadszor kell venni azokat, amelyeknél jelentékeny kiviteli többlet van. Nagyon óhajtánám, hogy minden nyersterményünk az első csoportba volna sorolható és nagyon hibásnak tartom a közös vámterület fontosságát és üdvös hatását abból a szempontból akarni megítélni, hogy a magyar nyerstermények kivitele szaporodott-e vagy csökkent. E tél folyamán hallottam e kérdésben oly okoskodást, és pedig figyelemreméltó oldalról, hogy a vámterület magyar szempontból nem vált be, mert a gabonakivitel csökkent. Hiszen éppen akkor nem vált volna be, ha nem csökkent, de emelkedett volna a gabonakivitel. Mikor mi, magyar gazdák, a Vámterületbe bemegyünk, nem azért megyünk be, hogy szaporodjék az a többlet, amelyet a nemzetközi piac rossz árai mellett a kivitelben kelljen értékesítenünk, hanem hogy fogyasztási piacunk legyen, amely terményeinket jobb árakon vehesse fel. Az az okoskodás fejetetejére állítása az igazságnak. Ma még, fájdalom, csak egyes cikkeink vannak, amelyeknél állandó beviteli többlettel állunk szemben. Nagyon természetes, hogy itt a védvám feltétlenül érvényesül. Elsősorban ezek azok a cikkek, hol a védvám, nem mondom, hogy exorbitans védvám, de az ipari védvámmal körülbelül egyenlő védvám, keresztülviteléhez feltétlenül ragaszkodnunk kell. Ilyenek a gyapjú, — hogy egy pár főbbet említsek — és a bor.

Az áruknak másik csoportjába tartoznak azok, amelyeknél, mint főleg a gabonaneműeknél, csekély kiviteli, vagy beviteli többlet mutatkozik és nagyjából az egyensúly, a fogyasztás és termelés közt jóformán helyreáll. Ezen cikkeknél ragaszkodnunk kell a védvámokhoz, hogy legyen meg a védelem gyengébb, rosszabb termékek esetén is, s ne legyünk kitéve annak, hogy olyankor se legyen ára a búzáknak, mikor kevés termett. (*Helyeslés a jobb-oldalon.*) De nem elég nézetem szerint a kérdésnek ezen megoldása-

Az államnak törekedni kell azon cél elérése felé, hogy azon csekély kiviteli többlettől, mely ezen egyensúlyt megzavarhatja, közgazdaságunk lehetőleg előnyös feltételek mellett szabadulhasson meg. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

A harmadik csoportba tartoznak azon termények, amelyeknél lényeges kiviteli többletünk van, elsősorban az állati termények, úgy gondolom, hogy ezen kérdéseknél a vámpolitikát bizonyos elaszticitással kell kezelni, hogy azon esetben, ha ezen feleslegünk débouchét talál, abba a helyzetbe jussunk, hogy másoknak kedvezményeket nyújthassunk. Én a vámtételek ezen mezejére utalnék elsősorban, kompenzacionális okokból, de mindig abban a feltevésben, hogy legalább amilyen arányban mi eresztjük be mások terményeit, ugyanolyan arányban biztosítsuk a mi feleslegünk kivitelét; *(Helyeslés a jobboldalon.)* mert a legképtelenebb helyzetbe hozzuk magunkat, midőn közel állunk a saját zsírunkban való megfulladáshoz, s tovább eresztjük be az idegen terményeket, a nélkül, hogy azok útja mitőlünk kifelé biztosítva lenne. *(Élénk helyeslés a jobboldalén.)*

Ezeknél a cikkeknél igen nagy fontossággal és igen nagy súlylyal bír a kiviteli kereskedésnek alapos ügyszeretettel, bizalommal való kultiválása; igen nagy fontossággal bír a közreműködés a termelő és a kereskedő közt. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Én bízom a magyar mezőgazdaság expanzivitásában; látok újabb és újabb termelési ágakat kifejlődni, amelyekből a jövőben jelentékeny kiviteli produktumok fejlődhetnek ki. Ott van a tojás, baromfi, az összes tejtermékek, amelyek, hogy úgy mondjam, gyermekkorukat élik ma még nálunk, de hiszem, hogy a jövőben jelentékeny lendületet vehetnek. Mindezeknél az első perctől fogva szükséges a szerves összefüggés, a bizalomteljes közreműködés a termelő és kereskedő közt. Igen sok meddő kiadást okozhat a közvetítés a termelőnek és így helyesen teszi, ha az ellen küzd, akár szövetkezetek útján, akár azáltal, hogy a kiskereskedés. — hogy úgy mondjam, — az uzsoráskodó kereskedés, békéiből kiszabadulva, kifejlesszük a modern nagykereskedés egész apparátusát. Mentői fejlettebb, mentői magasabb nívón áll, mentői erőteljesebben kifejlődött Magyarország nagykereskedői osztálya, annál biztosabban, annál kevesebb költséggel és rövidebb úton fogjuk mi terményeinket a legjobb piacokra kivinni, *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* annál nagyobb szolgálatot fog tenni a magyar gazdának. *(Helyeslés >a jobboldalon.)*

En azt hiszem, hogy amint a magyar gazda, azzal az öntudattal kell, hogy a kereskedelemügyi miniszter úrhoz forduljon, hogy igaz barátot lát benne, akivel együtt működhet, úgy a magyar kereskedőnek, a magyar üzleti köröknek, a földművelésügyi minisztériumban támaszt, barátot, szövetségest kell látniok és találniok. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Hiszen miben volt Széchenyi gazdasági alkotásainak titka és becsé? Éppen abban, hogy az üzletembereket tudta a megszokott sablonokból felzavarni, tudta céljainak megnyerni, bizalmat tudott önteni minden gazdasági osztályba, meg tudta nyerni minden gazdasági osztály közreműködését.

Gróf Széchenyi Istvánnak munkája korántsincs befejezve, t. Ház, azon az úton tovább csak az ő általa előírt módon, az ő tradícióinak szem előtt tartásával haladhatunk és az ország mezőgazdaságának felvirágozását is a különböző érdekcsoportok, összliangzatos, bizalmas közreműködése által biztosíthatjuk. Elfogadom a költség vetést, *(Élénk helyeslés és éljenzés a jobb- és baloldalon. A szónokot számosán üdvözlük.)*

83. 1900. márc. 20. országos ülés. — A földművelésügyi tárca 1900. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: A Szamos folyó szabályozási ügye. (Napló, XXVIII. k., 45—46. 1.)

Mint már két régebbi alkalommal (13, 26), úgy ezúttal is felszólal gr. Tisza István a vízmunkálatok tételénél, hogy a szamosi szabályozás, illetve a Szamos-balparti és ecsedi láp szabályozó társulat ügyére hívja fel a Ház és a kormány figyelmét.

Gr. Tisza István: T. Ház! A vízmunkálatoknál a beruházások közt a Szamosnál teljesítendő munkálatokra 200.000 korona irányoztatott elő. Midőn ezen tételre a t. Ház figyelmét felhívom, méltóztassék megengedni, hogy röviden a szamosi munkálatok történeti fejlődéséhez kapcsoljam fejtegetésemet. *(Halljuk! Halljuk!)*

1894-ben alakult meg a Szamos-balparti és ecsedi-láp szabályozó társulat és kezdte meg a maga működését. Ezen egész szabályozási munkálatnak egyik integráns részét képezte a sok helyen elfajult Szamos-medernek szabályozása is. Már eredetileg az igen tisztelt kormány közegei által készített tervek azon az alapon készültek, hogy ezen átmetszések állami feladatot képeznek, az állam költségén fognak keresztülvitetni, sőt azon nem eléggé méltányolható segítséget is nyújtotta a t. kormány a társulatnak, miszerint, vállalkozott arra is, hogy átmetszésekből kikerült földdel az illető töltésszakaszokat egyúttal a társulatnak kiépíti, vagyis ezen földet nem mint alaktalan deponiát, de mint kiépített töltést adja át a társulatnak, ami az államra nézve igen csekély költség-többletet jelenthet, a társulatnak azonban védgátépítési költségeit körülbelül 300.000 forinttal csökkentette. Az egész munkálat koncepciója tehát az volt, hogy parallel halad majd előre a Szamos mederrendezése a Szamos balparti töltések felépítésével és az ecsedi láp lecsapolásával. A társulat betartotta munkaprogramját. Három év alatt kiépítette a maga töltéseit és csatornahálózatát, de mentői jobban közeledett annak befejezéséhez, annál jobban erősödött azon aggálya, hogy az állam a feladatnak reá eső részével nem fog idejekorán elkészülni, már pedig az 1896 tava-

szán lefolyt események meggyőzhettek mindenkit arról, hogy itt, különösen Sályi község körül oly kritikus helyzettel állunk szemben, mely az egész munkálat sikerét kockára teheti, mert az 1896-iki elég enyhe lefolyású jégzajlás és kitavaszkodás az ezen folyamatszaksz rossz, rendezetlen állapotánál fogva a Szamos összes jege ott torlódott meg és a balparti kétségbeesett védekezés a jobbparton töltésszakadást okozott. Ennek folytán 1896 tavaszán felírt a társulat a földművelésügyi miniszter úrhoz és kérte a hátralevő átmetszések mielőbbi kiépítését, mire 1896 májusban az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr kijelentette, hogy ő ezen átmetszéseket kiépíti azon arányban és azon időpontban, amelyben a törvényhozás részéről a szükséges összegek rendelkezésére bocsátatnak. A társulat erre 1896 október havában tartott közgyűlésén kijelentette, hogy amennyiben a t. miniszter urat a munkálatoknak kellő gyorsasággal való végrehajtásában az gátolná, hogy budgetszerűleg az illető összegekkel nem rendelkezik, kész előlegezni azon összegeket, amelyekre az átmetszés gyors kiépítése céljából szükség van és e célra 1897. évi költségvetésébe, gondolom 70.000 forintot, mint első részletet fel is vett. Ezen költségvetés a földművelésügyi minisztérium részéről jóváhagyatott, a társulatnak ezen most jelzett felterjesztése azonban válasz nélkül maradt. 1898 május havában újabb felterjesztéssel élt e tárgyban a társulat a miniszter úrhoz, kifejtve abban, hogy most már saját munkálataival elkészült, az illető területeknek gazdasági használat alá vétele küszöbön áll, valamint küszöbön áll a kivetésnek eszközlése és a fizetés is. Ily körülmények közt tehát kétszeresen sürgős a még hiányzó átmetszések kiépítése. Azonban sem ezen felterjesztésére, sem az 1898 novemberben intézett újabb felterjesztésére egészen 1899 január haváig válasz a földművelésügyi miniszter úrtól nem érkezett. Végre 1899 január havában kapott a társulat egy leiratot, amelyben az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr kijelenti, hogy a kérdéses átmetszések kiépítésére a maga részéről i. s. súlyt helyez, a sályi átmetszésnél a kisajátítási tárgyalásokat legközelebb folyamatba fogja tenni és a munka kiépítését megkezdi akkor, ha a kisajátítási ügy méltányos megoldása biztosítva leend. Lefolyt az 1899. év i. s., a nélkül, hogy ott egy kapavágás történhetett volna. 1899 december havában azonban megtörtént az, hogy középvíz-állás mellett 549 folyóméter hosszban partszakadás történt, mely az egész érdekeltséget, az egész vidéket a legkritikusabb helyzetbe hozta s az isteni gondviselés örökösödik ezen a tavaszon a felett, hogy ott katasztrófaszerű szerencsétlenség ne történjék. A jövő szempontjából ezen veszedelem elhárítására a társulatnak 12—15.000 forintnyi munkálatot kell végrehajtania, olyant, amely csak ideiglenes segédeszközt képezne, mert az illető szakasz nem esik a töltésnek végleges vonalába, az fölöslegessé fog válni, amint az átmetszések megtörténtek.

T. Képviselőházi Kötelességemnek tartottam ezzel hű képét tární fel a kifejlődött helyzetnek. Legyen szabad megjegyezni, hogy már az 1899 január havában kelt miniszteri rendelet utal egy körülményre és tudomásom szerint ez okozhatta a miniszter úrnak azon elhatározását, hogy az átmetszéseket előbb végre nem hajtatta. Ezen körülmény a kisajátítások terén előfordult nehézségekben, illetőleg az ott felmerült túlságosan felcsigázott követelésekben rejlik. Mi sem áll tőlem távolabb, minthogy ezeket igazolni, vagy helyeselni próbáljam, ellenkezőleg, a magam részéről is igen szigorú megítélésben részesítem azok eljárását, akik egy ilyen közérdekű munkálatnál, a kisajátításnál kapzsiskodni, vagy nyereszkedni akarnak. De méltóztassék megengedni, öt-hat embernek ilyen, szerintem is elítélendő magatartása, az én igénytelen nézetem szerint, nem képezhet indokot arra, hogy egy egész nagy vidék felett Damoklész kardja gyanánt lebegjen az újabb árvíz-csapás veszedelme, különösen nem most, midőn a helyzet már a társulati munkálatok előrehaladása folytán gyökeresen megváltozott. Mert hiszen a régi rendezetlen viszonyok közt gyakran fordultak elő kisebb-nagyobb szakítások és árvizek a Szamos mentén, ezek rendszerint, ha télen történtek, jelentékeny kárt nem okoztak, mert a kiömlött víz gyorsan átfutott a művelés alatt lévő hátság területén és természetes recipienst talált a lágban. De most a helyzet teljesen megváltozott; a lápi csatornahálózat egy év óta teljesen készen van, s ott az egyes gazdák által megindult a lág területének használatbavétele, de másrésztől megindult 1899 július elsejétől fogva a holdankint 4 forintot meghaladó kivetések eszközése és az ottani érdekeltség most van azon legkritikusabb átmeneti stádiumban, midőn egyfelől a terhes vízszabályozási költséget viselni kénytelen, másfelől birtoka még jövedelmet nem hoz. ellenkezőleg beruházásokat igényel. Azt hiszem, hogy ha ma, ebben a kritikus átmeneti pillanatban egy árvíz sújtaná azt a vidéket, olyan katasztrófászerű hatása lenne annak az ottani közönségre, amelyért magam részéről nem volnék képes a felelősséget elvállalni.

Mindezek alapján tehát azon tiszteletteljes kérést intézem a t. miniszter úrhoz, méltóztassék a kisajátítási ügyeket, ha másképp nem, hatósági úton — hiszen van bíró Magyarországon, — lehetőleg gyorsan rendezni és illetőleg a törvényben előírt legrövidebb procedúra alkalmazásával ezen régóta tervezett és szükségesnek elismert átmetszéseket minél előbb végrehajtani. Különben a tételt elfogadom. *(Helyeslés jobbfelől.)*

84. 1900. jún. 11. országos ülés. — Napirendelőtti felszólalások az összeférhetlenségi bizottság működéséről. Személyes kérdésben való felszólalás: „Adria“-ügy, közigazdasági állások, összeférhetlenség és tisztesség. (Napló, XXIX. k., 239—240. 1.)

Ugron Gábor napirendelőtti felszólalásában azt állítja, hogy az össze-

férhetlenségi bizottság részéről az ő ügyében a házszabályokba ütköző húzás-halasztás folyik.

Rakovszky István csatlakozva Ugron Gábor felfogásához, sajnálattal konstatálja, hogy ez a bizottság nem jár el úgy, amint- a házszabályok követelik és a letett eskü kívánja. Különbség tétetik aszerint, amint a bizottság előtt ellenzéki vagy kormánypárti képviselő ügye van. Emlékeztet gr. Tisza István „Adria“-esetére és arra, hogy gr. Andrássy Tivadar az összeférhetlenségi bizottság által ezen ügyben kimondott ítélet következtében mondott le az elnökségről.

Apáthy Péter, az összeférhetlenségi bizottság elnöke, tiltakozik a bizottság működéséről elhangzott vádak ellen és azok alaptalan voltát bizonyítja.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! Ilakovszky István t. képviselő úr jónak látta személyemet és az Adriára vonatkozó összeférhetlenségi ügyet a vitába bele vonni. Ebben a kérdésben, illetve a közgazdasági vállalatoknál elfoglalt állásaimat illetőleg, álláspontomat a t. Ház előtt már egyszer egész nyíltsággal konstatáltam* és el vagyok határozva arra, hogy erre a kérdésre semmiféle provokáció folytán sem térek vissza a Ház színe előtt. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Kötelességem azonban, hogy ebben az esetben személyes kérdéseimén két dolgot megjegyezsek. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik az, hogy a t. képviselő úr ténybeli tévedést követett el, -amennyiben gróf Andrássy Tivadar nem az Adria-ügy miatt mondott le az elnökségről, hanem más ügy miatt, úgyhogy mikor az Adria ügyét tárgyalták, már nem volt elnöke a bizottságnak.

A másik megjegyzésem pedig az, hogy ama fogalomzavar ellen, mely most kezd nyilvánulni és az összeférhetlenség és a tisztesség kérdését összekeveri, leghatározottabban tiltakozom. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Az összeférhetlenség dolgában lehetnek a nézetek különbözők. Én minden egyes állásomra nézve abban a meggyőződésben vagyok, hogy összeférhető. Egyáltalán nem szubszummálok, hogy más más nézetten ne lehessen és összeférhetlenek ne tarthasson. De bocsánatot kérek, lehet valami dolog összeférhetlen és tisztességes, *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* és összeférhető és tisztességtelen. *(Helyeslés jobbfelől.)* Csak ezt kívántam mondani. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Ami gr. Tisza Istvánnak az „Adria“ tengerhajózási társaságnál elfoglalt igazgatósági tagságát illeti, az 1897. jún. 1. ülésen felolvasatott az összeférhetlenségi bizottság idevonatkozó ítélete, mely szerint a bizottság négy szóval három ellen megállapította, hogy összeférhetlenség esete nem forog fenn.

Ugyanezen az ülésen Molnár Béla összeférhetlenségi bejelentést tett gr. Tisza Istvánnak a többi iparvállalatoknál és pénzintézeteknél betöltött igazgatósági állásaira nézve. (Napló, VI. k., 245. és 247. l.)

Az 1897. alig. 10. ülésen felolvasták az összeférhetlenségi bizottság-

*(59).

nak gr. Tisza István összeférhetlenségi eseteire vonatkozólag hozott határozatát. Az inkompatibilitás egy esetre sem állapított meg. (Napló, IX. k., 361.1. és Nemzet 1897. aug. 10. esti kiadás.)

Egyébként Tisza István az 1901. évi összeférhetlenségi törvényjavaslat tárgyalása előtt lemondott összes igazgatósági tagságairól, csak azért, hogy a törvényjavaslat feletti vitában úgy vehessen részt, hogy senki elfogultsággal ne vádolhassa. (Sehmidt Henrik, Tisza István boldog évei (1923, 8. 1.)

85. 1900. jún. 11. országos ülés. — A gazdasági munkás- és cselédségélypénztárról szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló, XXIX. k., 251, 252, 253, 255, 256, 258. i.)

Ugyancsak a jún. 11. ülésen került sorra¹ a gazdasági munkás- és cselédségélypénztárról szóló törvényjavaslat (1900:XVI. t.-c.), mely mind a munkaadók, mind a jóra való munkások körében megnyugvással találkozván, a Házon kívül is általános rokonszenvvel fogadtatott.

Tudjuk, hogy gr. Tisza István oly melegen érző atyai jóbairátja volt a népnek, amilyenek minden magyar földesúrnak, minden igazi földesúrnak lennie kellene.¹ Természetes tehát, hogy rendkívül fejlett szociális érzeke, szellemének gyakorlatias iránya e javaslatnál is megnyilatkozik. Nem a semmitmondó általános frázisok embere. Miként annakidején az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásánál (19), úgy ez alkalommal is heható részt vesz a vitában és igyekszik a részleteken javítani a gazda sávi munkások érdekében.

Gr. Tisza István: T. képviselőházi A 11. §. a) és b) pontja felsorolja azokat az eseteket, melyeknél a pénztár a segélyt megtagadhatja és itt az építkezéseket is felsorolja. Úgy gondolom, nem lehet intenciója a törvénynek, hogy ez a kivétel, vagyis a segélyezésnek meg nem adása a gazdasági építkezéseknél felmerülő bal-esetekre is kiterjedjen. Ennélfogva bátor vagyok javaslatba hozni, hogy ab) pontban ezen szó után „építkezésnél“ ezen szavak: „kivéve a gazdasági építkezéseket“ beszúrassanak.

A Ház a 11. §. b) pontját gr. Tisza István módosításával fogadta el.

A 13. §-nál újból szót kér.

Gr. Tisza István: T. Ház! A törvényjavaslat úgy a 13., min-16. és 18. §-ában a munkaképtelenség cinozuráját abban találja fel, hogy a munkás keresetképességének felét elveszti és különböző kategóriái között. Én úgy gondolom, a cél nagyon helyes, tényleg azonban meg kell különböztetni egyfelől a gyermeknek kisebb kereset-

---

¹ Hogy Tisza István nem volt „a népnek esküdt ellensége“, mint annakidején a rosszhiszemű taktika hirdette, már eddigi nyilatkozataiból is kiviláglik. (1, 19, 28, 53, 66, 60, (57.). Ellenkezőleg, a magyar nép minden rétege — az értelmes parasztagazda, a mezőgazdasági és az ipari munkás — iránti őszinte szeretetéről Tisza Istvánnak szinte minden lépése tanúskodik. L. erre nézve Szász Károlynak Tisza Istvánról szóló élet- és jellemrajzi vázlatát (1920) 6, 14, 43, 45, 75, 84. 1. és Sehmidt Henrik, Tisza István boldog évei e. könyvecskéjét (1923) 71 és 130. 1.

képességét, másfelől a nőnek kisebb kereset képességét, harmadsorban a férfi nagyobb keresetképességét, mert az igazság egyen Lei mértékét csak így találhatjuk meg. Én úgy gondolom, ezen intenciót kívánja a törvényjavaslat szolgálni, midőn a „vele egykorú“ kifejezést iktatja bele a törvénybe. E kifejezésnek azonban két irányban van árnyoldala; az egyik, hogy a nő és a férfi közti különbséget nem öleli fel, a másik, hogy méltánytalan az aggkorba jutott munkásokkal szemben, mert ha az aggkorba jutott munkás, keresetképtelen, nem a teljes férfikerestet felével számíttatik, hanem csak az elbetegedett öregember kisebb keresetképességével; így sokkal súlyosabb helyzetbe fog jutni az a munkás, ki 60—70 esztendőskoráig munkaképes volt, akart is dolgozni, dolgozott is, amijr csak lehetett, mint az a másik ember, ki sokkal korábban esett a pénztár terhére. Én úgy gondolom, a célt, mely a törvényjavaslat előtt is lebegett, a legcélszerűbben akkor érhetnék el, ha a „vele egykorú“ kifejezés kitöröltetnék, s e helyett a gyermek, a nő és a férfi közti különbség iktattatnék a törvénybe, amely esetben az illető passzus így szólna:

„Ha a baleset miatt a tag egy hétnél hosszabb időre oly mértékben válik munkaképtelenné, hogy egy helybeli — (gyermek, nő és férfi) — gazdasági munkás, vagy cseléd rendes keresetének a fele részét sem tudja megkeresni“ stb....

Ajánlom módosítványomat elfogadásra. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

A 13. §. gr. Tisza István módosítványával fogadtatott el.

A 15. §. első bekezdésének második mondata a tárgyalás alatt álló szövegben (Irom. 860. sz.) így szólt: „Ha a baleset következtében megbetegedett cseléd kórházi ápolásban részesíthetik, az ápolási díjat a kórházi pénztárnak az 1898:XXI. t.-c. 5. §-a szerint a gazda helyett a pénztár fizeti meg“.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! A 15. szakasz első bekezdése gondoskodik azon esetről, ha a baleset sújtott cseléd kórházi ápolásban részesíttetik. Nem terjeszkedik ki azonban arra, hogy mi történjék, ha a munkás részesíttetik kórházi ápolásban. Már pedig úgy gondolom, hogy ez különösen olyan vidéken, ahol távoli, messzeföldről odajött munkást ér baleset, sokkal lényegesebb, sokkal fontosabb kérdés, mert sokkal hamarabb áll be az az imminens érdeke a munkásnak, hogy kórházi ápolásban részesüljön. Indokolt volna tehát gondoskodni arról, hogy a kórházi ápolási díjak azon esetben is megtéríttessenek, ha nem cseléd, de munkás részül kórházi ápolásban. *(Helyeslés jobb felől.)*

Másrészt azonban tisztán célszerűségi és könnyebb végrehajtási szempontból célszerűnek látnám ezen bekezdésnek olyan szövegezést adni, hogy itt mindazok a komplikált, vitás kérdések, amelyek bírói eljárást is vonhatnak maguk után, hogy tudniillik a

gazda hibájából, vagy hibáján kívül állott-e be a baleset és mindaz, ami ezzel összefügg, idéztessenek el a munkaadó és a pénztár között és ebbe egy harmadik faktor, tudniillik a kórházi pénztár bele ne vonassák, mert ha ezt a három kérdést három faktornak együttesen mindenféle korrespondenciával kell elintézni, az ügy elintézése mindenesetre sok munkát, időt, és költséget fog igénybe venni.

Ezen kettős szemponttól vezetettve, az első bekezdés második mondatát a következő szövegben vagyok bátor elfogadásra ajánlani:

„Ha a baleset következtében megbetegedett munkás vagy cseléd a munkaadó terhére kórházi ápolásban részesítetik, a kórházi pénztárnak megfizetett ápolási díjat .a pénztár megtéríti.“

Ajánlom módosításonkat elfogadásra. *(Helyeslés a jobb-oldalon.)*

A 15. §. gr. Tisza István módosítványával fogadtatott el.

Molnár Antal jegyző olvassa a 16. §-t.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! A szakasznál ugyanazt a módosítást vagyok bátor beadni, amelyet már a 13. §-nál a Ház elfogadott, tudniillik hogy a „vele egykorú“ szavak pótlása és helyettesítése az említett szavakkal történjék.

A 16. §. ezzel a módosítással fogadtatott el.

A 18. §-nál újból felszólal gr. Tisza István.

Gr. Tisza István: T. Ház! Itt ismét a „vele egykorú“ kifejezéssel találkozunk. Módosításom a 13. és 16. §-tól csak annyiban tér el, hogy itt a „gyermek“ kifejezésre nincs szükség, miután ez a szakasz csak olyan tagra vonatkozik, aki már tíz év óta tagja a pénztárnak, tehát nem lehet gyermek.

A módosítás elfogadtatott.

Visontai Soma indítványozza, hogy .a 28. §. első bekezdésének második mondatában „a pénztár helybeli tagjai“ helyett tétessék „a pénztár helybeli rendes tagjai“. Indítványozza továbbá, hogy a második bekezdés d) pontjában „vád alá van helyezve“ szavak után tétessék: „vagy ellene a főtárgyalás elrendeltetett“.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! Az előttem szolt t. képviselő úr első módosítására nézve csak arra vagyok bátor figyelmeztetni, hogy a pénztárnak három rendbeli tagja van: alapító, rendes és rendkívüli. Úgy gondolom, itt csakis arról lehetne szó, hogy az alapító tagokat kizárjuk, hogy azok ne a munkásokkal együtt vegyenek részt a megalapításban. A rendkívüli tagokat azonban, vagyis azon munkásokat, akik egy korona hozzájárulás mellett a segélyezésnek kisebb mérvét veszik igénybe, nem volna helyes kizárni. Azt hiszem, a t. képviselő úr által hangsúlyozott intenció csakis úgy volna kielégíthető, ha a „rendes“ után .a „rend-

kívüli“ is betétnék. Ettől eltekintve, én még ugyancsak az első bekezdésre vonatkozólag egy stílusos módosítást volnék bátor proponálni. Úgy, ahogy a szöveg ma szól, kétes lehet, hogy a „magük közül“ kifejezés csak a pénztár tagjaira vonatkozik-e, vagy pedig a munkaadókra, is? Már pedig úgy gondolom, a javaslat intenciója csak az lehet, hogy ez csak a munkásokra vonatkozzék. A munkaadókat hozzuk azon helyzetbe, hogy egy lelkészt vagy néptanítót, vagy más, a községben élő, az ügy iránt érdeklődést mutató egyént beválasszanak; ez tehát kellő világossággal kitüntetendő a szövegben, de itt a sorrend megváltoztatásával azt kellene mondani, hogy négy tagot a pénztár tagjai közül válasszanak. Yisontai Soma képviselő úr módosításának elfogadása esetén a pénztár rendes és rendkívüli tagjaira vonatkoztatandó ezen rendelkezés. Továbbá „az utolsóelőtti kikezdés felsorol néhány oly egyént, aki, hogy úgy fejezzem ki magamat, állásánál fogva tagja a helyi bizottságnak. Én célszerűnek látnám, hogy ezeken kívül még egy taggal szaporíttassék „a helyi bizottság és pedig a központi igazgatóság egy küldöttjével, mert ha figyelembe vesszük azon fontos ügykört, amelyben eljárni lesz hivatva a helyi bizottság, amely anyagot ad a központi igazgatóság minden egyes döntésére, amely tehát hivatva van előkészíteni az ügyeket, amelyekben a központ és pedig a központ zsebére dönteni fog, azt gondolom, nagyon indokolt és nagyon helyes, hogy minden körülmények között legyen a központnak egy bizalmi közege a helyi bizottságban is. Nagyon fontos ez abból a szempontból is, hogy minden községben fog a helybeliek közül oly egyén akadni, aki a referensi teendők ellátására képes és hajlandó. Ilyen esetekben célszerűnek fog mutatkozni, ha a központnak módjában lesz több helyi bizottság részére ugyanazon tagot nevezni be, aki ezen teendőket el fogja láthatni. Tehát az utolsóelőtti bekezdést kiegészítendőnek vélném azon passzussal, hogy a helyi bizottsági ülésen szavazati joggal bír a,z e szakaszban felsoroltakon kívül a központi igazgatóság kiküldöttje is. *(Helyeslés jobb felől.)*

Végül, az utolsó bekezdésben három alternatíva van felállítva azon esetre, ha valamely községben a helyi bizottság meg nem alakítható. Ily esetben vagy a községi elöljáróság, vagy/ a központi igazgatóság megbízottja láthatja el a helyi bizottság teendőit, vagy körjegyzőségi bizottság alakítandó e kikezdés szerint, de nincs megállapítva, hogy ki döntse el, hogy ezen három módozat közül melyiket válasszák. Itt szükséges erről intézkedni és mivel arról van szó, hogy a községi elöljáróság quázi rákényszeríthető ezen ügyek ellátására: azt hiszem, hogy ezen ügykörrel is a földművelésügyi miniszter volna megbízható. Harmadik módosításom tehát odairányul, hogy ezen utolsó bekezdésben a „megfelelő“ kitétel helyett a „földművelésügyi miniszter rendeletére“ teendő. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

A 28. §. az összes módosításokkal együtt fogadtatott él.¹

Visontai Soma indítványozza, hogy a 30. §. negyedik bekezdésében a „fellebbezni“ szó után tétessék a következő mondat: „a fellebbezés a megfellebbezett határozat végrehajtását felfüggeszti“.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Hogy mindenekelőtt a most előterjesztett módosításra tegyem meg észrevételeimet, én a módosítást, amennyiben az a feloszlást kimondó határozatra vonatkozik, nem tartanám aggályosnak. Ellenben a felfüggesztést kimondó határozat sürgős szükség esetében azonnal effektuálandó volna, mert különben azt hiszem, sok esetben előfordulhat és a legnagyobb anomáliákra vezethet az, hogy a felfüggesztést kimondó határozat ne legyen végrehajtható és az intézet folytassa működését mindaddig, amíg a miniszter végérvényes határozatot hoz. Én tehát hajlandó volnék a t. képviselő úr határozati javaslatát oly alakban elfogadni, hogy ez csakis a feloszlást kimondó határozatra vonatkozzék. Ami egyébként magát a szakaszt illeti, én azt gondolom, hogy az első alineát stílusosan jobb volna talán annyiban átdolgozni, hogy jobban kidomborodjék az, hogy a fegyelmi hatóság működésének hatósági jellege van, mert ahogy a szakasz szól, ez inkább egy másféle, talán könyvelői felügyelés volna, vagy olyan felügyelés, amelyet az intézet szakközegei kell, hogy végrehajtsanak. Ennélfogva bátor volnék az első alineában a következő módosítást ajánlani (*olvassa*): „A felügyelő hatóság a helyi bizottságot, ha feladatának nem felel meg, vagy hatáskörének nem megfelelő tevékenységet fejt ki, felfüggesztheti.“

Ezenkívül bátor volnék javaslatba hozni, hogy a harmadik alinea hagyassék ki és helyébe tétessék (*olvassa*):

„A központi igazgatóság a felügyelő hatósággal közvetlenül érintkezik.“ Úgy, ahogy a harmadik alinea most szól, azon téves következtetésre adhatna támpontot, mint hogy ha ez a központi igazgatóság felettes hatósága volna az elsőfokú politikai hatóságnak, ami, úgy hiszem, csak anomáliákra, vezethetne. A cél, hogy röviden, közbeeső posták nélkül közvetlenül érintkezhessék, el van érve az általam javasolt szöveggel.

Mielőtt azonban szavaimat végezve, módosítványomat beadnám, bátor vagyok még a miniszter úrhoz intézendő egy kérdésre kiterjeszkedni. Úgy vettem észre, hogy a törvényjavaslatnak közismeretűvé vált szövege bizonyos körökben aggályokat keltett egy bizonyára téves interpretáció következtében. Azt a következtetést vonták ugyanis sokan le a 30. §. szövegéből, minthogyha itt a főszolgabírónak adatnék bizonyos hatáskör, ellenben az alispánnak,

---

¹ A szabatosság kedvéért meg kell jegyezmem, hogy gr. Tisza István harmadik módosítása odairányult, hogy a 28. j. utolsó bekezdésében a „tennivalóit“ szó után „a földművelésügyi miniszter rendeletére“ tétessék. Ezen betoldáson kívül az utolsó bekezdés változatlanul maradt.

mint a főszolgabíró fölötte« hatóságának hatásköre egyáltalában nem volna. Úgy gondolom, ez téves felfogás. Mert nagyon természetes dolog, hogy az alispán általános felügyeleti ügyköre kiterjed az alá rendelt hatóság egész működési körére, tehát a főszolgabírónak ezen hatáskörére is és az alispán úgy a főszolgabírói, mint a községi működésnek ezen részére általános felügyeleti jogánál fogva felügyeleti jogot gyakorol. Azt gondolom, ez a törvényjavaslat álláspontja is és így talán módosításom felesleges volna; hogy azonban a némelyek által hangoztatott aggályt eloszlatthassam, azért kívántam ezt szóba hozni azzal a kéréssel, hogy a t. miniszter úr eziránt autentikusan nyilatkozni méltóztassék.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kijelenti, hogy gr. Tisza István módosítványaihoz hozzájárul.¹ Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy az alispánnak mi a hatásköre e törvényjavaslat tekintetében, arra nézve azt. válaszolja, hogy az alispán felügyeleti hatásköre egyáltalában nincs kizárva, habár itt éppen csak a főszolgabíró van megemlítve, mert közvetlenül ő intézkedik.

A Ház gr. Tisza István módosítványait elfogadta.

A 39. §. második mondata a pénzügyi bizottság szövegezése szerint így szólt: „Ha azonban az a cseléd, aki helyett a bérbe való betudás nélkül a gazda fizette a díjakat, ötévi szolgálati idő eltelte előtt, lép ki a szolgálatból: a munkaadó által befizetett összeget annak megtéríteni köteles.“

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Ezen szakasz második mondata, azon diszpozíciót tartalmazza, hogy amennyiben „a gazda betudás nélkül fizette be. a tagsági díjat cselédje helyett, de ez öt éven belül elhagyja szolgálatát., az így befizetett tagsági díjat a gazda visszakövetelheti. Megvallom, az egész mondat kihagyását tartanám célszerűnek, mert azt a szociálpolitikai célt, mely szem előtt, lebeg, hogy a cselédek nagy állandósága éressék el, lelkemből helyeslem, de nem hiszem, hogy a presszionálás ily eszközzel sokat tehetünk a cél elérésére. De miután a célt üdvösnek tartom és az előzetes tanácskozások meggyőztek arról, hogy a munkaadók körében sokan súlyt helyeztek a dologra, ez ellen nem tennék kifogást; szükségesnek vélem azonban a szöveg módosítását addig a határig, hogy ezen levonásnak helye csak akkor lehessen, ha a gazda és cseléd erre vonatkozólag előzetesen megállapodott, hogy ne jöhessen a cseléd abba a helyzetbe, hogy a gazda felajánlja, hogy előre befizeti a díjat, a cseléd pedig abban a hiszemben van,

---

¹ A 30. §. első bekezdésének második mondata, melyre gr. Tisza István első módosítványa vonatkozik, a bizottsági szövegezésben így szólt: „A felügyelő hatóság a helyi bizottságot, ha az feladatának meg nem felel, felfüggesztheti s a vizsgálat eredményéhez képest fel is oszlathatja“. Tisza módosítása tehát néhány szónak betoldását jelenti.

A 30. harmadik bekezdése pedig, mely helyett Tisza új szöveget hoz javaslatba, eredetileg a következőleg rendelkezett: „A felügyelő hatóságok az igazgatóság megkereséseit teljesíteni kötelesek“.

hogy erre több gondja az életben nincs; mikor azonban el akar menni, összeütközés áll elő közte és a gazda között a levonás miatt. Bátor volnék a második mondat végére a következő toldást indítványozni *(olvassa)*:

„Utóbbi esetben a gazda a, szolgálati szerződésben kikötheti, hogy amennyiben a cseléd ötévi szolgálati idő letelte előtt lép ki a szolgálatból, az általa befizetett összeget neki megtéríteni tartozik.“ *(Helyeslés.)*

Az eredeti szöveg gr. Tisza István módosításával fogadtatott el.

A törvényjavaslat mint 1900:XVI. t.-e. került a Törvénytárba.

86. 1900 okt. 11. országos ülés. — A birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. (Napló, XXX. k., 40., 41., 43. l.)

A törvényjavaslat általános tárgyalása akt. 10-én kezdődött, 11-én annak befejeztével már a részletes tárgyalás következett. Ennek során gróf Tisza István ismét (85.) több lényegbe vágó módosítást terjeszt elő.

Először a 7. §-nál szólal fel.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! Ezen szakasz utolsó bekezdése a birtokos számára az áthelyezés jogát állapítja meg. Én úgy gondolom; habár magától értetődik ugyan, hogy ez az áthelyezés csak a birtokos költségére történhetik, de netáni félreértések elkerülése végett talán nem lesz egészen fölösleges ezt ipsissimis verbis magában a szövegben kifejezni. Azért a magam részéről bátor vagyok azon módosítványt benyújtani, hogy az utolsó mondatban ezen szavak után: „a birtokos a gazdatisztet“ szurassanak be e szavak: „a saját költségén“ és akkor az egész mondat így hangzanék *(olvassa)*:

„Ellenkező megállapodás hiányában a birtokos a gazdatisztet, a saját költségén egyik gazdaságból a másikba áthelyezheti.“ *(Helyeslés.)*

A Ház a 7. §-t gr. Tisza István módosításával fogadta el.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! Az igazságügyi bizottság a 9. §. utolsó bekezdéséhez indokolásában a következőket mondja *(olvassa)*:

„A bizottság ezen szakasz utolsó bekezdésében felvett rendelkezést helyesnek tartja, s az itt használt kifejezések helyett mást alkalmazni nem akart abban a, föltevésben, hogy ez a magánjog általános elveivel megegyezőleg fog a bíróság által alkalmaztatni.“

Úgv gondolom tehát, hogy ez csakis úgy érthető az igazságügyi bizottság felfogása szerint, hogy a gazdatiszt egészsége, vagy testi épségének a birtokos hibájából történt veszélyeztetése vágj- károsítása esetében a birtokosra nézve más felelősség nem állapíttatik meg, mint amilyen az általános magánjog kereten belül minden személyre nézve fönnállhat, ha más személynek egészségét, vagy testi épségét hiba, culpa folytán veszélyezteti. Ily értelemben nem

is teszek a szakasz ellen észrevételt. Minthogy azonban más felfogás is lehetett volna irányadó, célszerűnek vélem, ha itt a Ház tárgyalásai közben, világosan konstatáltak, hogy a törvényhozás úgy fogja fel a dolgot, hogy csakis ezen általános magánjogi felelősséget akarja a birtokosra nézve megállapítani.

Én tehát azon reményben hoztam szóba ezt a kérdést, hogy illetékes részről ezen felfogásom meg fog erősíttetni és ebben az esetben a szakaszt úgy, ahogy van, elfogadom. *(Helyeslés.)*

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megnyugtató kijelentése után a Ház a 9. §-t elfogadta.

A 10. §. eredeti szövege (Irom. 867. sz.) így szólt: „A gazdatiszt javadalmazása nem csorbítható, ha aránylag rövid időn át, személyében rejlő okból, de hibáján kívül, szolgálatának teljesítésében gátolva van“.

Gr. Tisza István: T. Ház! *(Hulljak! Halljuk!)* Azon esetben, ha a gazdatiszt akadályozva van szolgálatának teljesítésében, fölmerülhet a helyettesítésnek szüksége, s ebben az esetben, különösen. a pusztai gazdálkodásnál, azon kérdés is felmerül, hogy a helyettes hol és miként helyeztessék el és miként nyerje ellátását? Én legkevesébbé sem szándékozom csorbítani azon elvet, amelyet a 10. §. kimond, tudniillik ily esetben a gazdatiszt semmiféle kárt ne szenvedjen. Ennek folytán a kérdést oly módon találom megoldandónak, hogy a gazdatiszt köteleztetnék helyettesének elhelyezésére és ellátására, az így felmerült költség azonban a birtokos által megtérítendő neki.

E szerint a 10. §. végére teendő lenne:

„Ebben az esetben köteles a gazdatiszt a birtokos által neta-lán kirendelt helyettést a szükséghez és a lehetőséghez képest lakással és élelmezéssel ellátni, melynek tényleges költségeit viszont a birtokos tartozik a gazdatisztnak megtéríteni.“

Ajánlom a t. Háznak módosításomat elfogadásra, *(Helyeslés.)*

A 10. §. gr. Tisza István módosításával fogadtatott el.

A 11. §. első bekezdése a bizottsági szövegezés szerint így szólt: „Ha a birtokos a gazdatiszt, illetőleg családja részére a szolgálati szerződésben a nyugdíjazás vagy' végkielégítés kiszolgáltatása tekintetében messzebbmenő kötelezettséget nem vállal, a gazdatisztnak a szolgálati időtartam alatt bekövetkezett halála esetében a birtokos köteles a gazdatiszt özvegyének vagy kiskorú gyermekeinek — ha a gazdatiszt ezen törvény életbelépte után tíz évnél kevesebb, de legalább öt évet töltött szolgálatában — félévi, ha pedig több, mint tíz évet töltött szolgálatában, egyévi javadalmazásának megfelelő összeget végkielégítésül kiszolgáltatni“.

Gr. Tisza István: T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Ezen szakaszban a gazdatiszt özvegye és családja részére végkielégítés állapítatik meg, még pedig félévi fizetéssel egyenlő végkielégítés, ha öt évnél hosszabb, tíz évnél azonban rövidebb időt töltött szolgálatban és hogy egyévi javadalmának megfelelő összeg tíz évnél hosszabb szolgálat után. Én őszintén megvallom, nem tartom méltá-

nyosnak, hogy azon gazdatiszt családja felől, aki öt évnél rövidebb időt töltött szolgálatban, a lakásra vonatkozó szerény gondoskodáson kívül semmi egyéb gondoskodás ne történjék. Én tehát tekintettel az itt felemlített végkielégítésekre és azokkal aránylagosan bátor volnék javaslatba hozni, hogy azon esetre, ha a gazdatiszt öt évnél rövidebb szolgálati idő után hal meg, özvegye vagy családja részére legalább negyedévi fizetés állapíttassák meg. *(Helyeslés.)*

Ezt tartalmazó módosításomat ajánlom a t. Háznak elfogadásra.

A 11. §. első bekezdése ezzel a módosítással fogadtatott el.

A 14. §. bizottsági szövegében a „meg nem állapotok“ szavak után „fontos okból, nevezetesen“ szavak következtek.

Gr. Tisza István: T. Ház! A 14. §. felsorolja azokat az eseteket, amelyekben a határozott időre kikötött szerződés és ezen előre megállapított határidő előtt felbontható, és itt felsorolja a birtokeladást, a bérlet abban hagyását, továbbá a birtokos személyében, a birtok állagában vagy kezelésében beállott lényeges változásokat. Azt hiszem, t. Ház, ezzel teljesen ki van merítve mindazon esetek sorozata, amelyekben egyáltalán komoly érdek szólhat a mellett, hogy a felmondási jog biztosíttassék ilyen szerződésekre nézve is, és nem gondolom, hogy akármely félnek érdekében volna, túllőve a célon, a bizonytalanságnak egy oly elemét hozni bele a szerződés által létesített helyzetbe, amely kaput nyisson arra, hogy egy esetben a gazdatiszt, másik esetben a birtokos ürügyet keressen a szerződés idő előtt való felbontására. Azt gondolom tehát, célszerű volna a szakaszból ezen szavakat: „fontos okból, nevezetesen“, amelyek az itteni felsorolást exemplikativ természetűvé teszik és kaput nyitnak további fontos okok utáni fürkészésre, kihagyni és az itt felsorolt okokat, mint taxativ felsorolást hagyni meg. *(Helyeslés.)* Úgy gondolom, mindkét fél érdekében csak előnyösebb lesz így a dolog. *(Helyeslés.)* Ajánlom elfogadásra módosítványomat.

A 15. §. eredeti szövege csak a jelen végleges szöveg első és második bekezdését foglalta magában.

Gr. Tisza István: T. Ház! Én a 15. szakaszt változatlanul fogadom el. azonban annak egy bizonyos kiegészítését tartanám szükségesnek. Igen sok olyan eset is merülhet fel ugyanis, amidőn szüksége fog beállani annak, hogy a szolgálati viszony a gazdatiszt és a birtokos közt előbb szüntettessék meg, mint mikor a felmondási határidő lejár.

Én úgy gondolom, hogy ez a kérdés mindkét fél érdekének teljes megóvása mellett megoldható, mert hiszen a gazdatiszt jogos érdeke csak azt kívánhatja, hogy ő mindazon anyagi járulékokat és illetményeket megkapja a felmondási időre, amelyeket megkapott addig, míg szolgálatban állott, de a gazdatisztnak sem-

miféle jogos érdeke nem kívánhatja azt, hogy megmaradjon a hirtok kezelésében és gyakorolja az intézkedéssel járó jogokat még azon esetben is, ha egy vagy más okból a birtokos ezt eélszerűnek nem látná. Nem akarok a részletekbe bocsátkozni, de azt hiszem, nagyon szembeötlő dolog, hogy sokszor lehet olyan a személyes viszony a felmondott felek között, amely mind a két fél érdekében csak óhajtandóvá teszi a személyes érintkezésnek, a szolgálati viszonyoknak mielőbbi megszűnését.

Ennélfogva bátor volnék javasolni, hogy a 15. §. részére a következő kiegészítés tétessék *(olvassa)*: „Ha a birtokos a felmondás közlése után a gazdatisztet a felmondási időre eső minden járandóságára nézve kielégíti, vele a szerződést a felmondási idő előtt is megszüntetheti. A lakásból való kiköltözésre azonban a gazdatisztnek 30 napi határidő hagyandó“.

Gondolom, ezen utolsó mondatnak külön indokolása felesleges. *(Helyeslés.)*

Rátkay László indítványozza, hogy gr. Tisza István módosítványának ezen szavai után: „minden járandóságára nézve“ kiegészítésként ezek a szavak tétessenek: „tehát a lakbérre nézve is“.

A Ház gr. Tisza István módosítványát elfogadta, megtoldva a Rátkay László ajánlotta kiegészítéssel.

A törvényjavaslat mint 1900:XVII. t.-c. emelkedett törvényerőre.

87. 1901. febr. 7. országos ülés. — Napirendi vita. A marosvásárhelyi véres képviselőválasztás. (Napló, XXXIII. k., 89. 1.)

A febr. 7. ülés napirendjére a földművelésügyi tárca 1901. évi költségverésének folytatólagos tárgyalása volt kitűzve. Ámde váratlanul az ülés képe egészen másképp alakult. Távirati jelentés érkezett a függetlenségi pártihoz, mely szerint a marosvásárhelyi II. kerületben febr. 6-án lefolyt képviselőválasztásnál csendőrfegyver használata következtében több haláleset és súlyos sebesülés történt.

Ez a hír nagy izgalmat váltott ki az ellenzék körében, úgyhogy az ülés legnagyobb részét napirendelőtti felszólalások és sürgős interpellációk töltötték ki a marosvásárhelyi képviselőválasztás ügyében.

Ezek elhangzása után elnök javasolja, hogy a következő napon tartandó ülésre a febr. 7-ére megállapított napirend tűzessék ki.

Az elnöki előterjesztéssel szemben Barta Ödön a következő ellenindítványt adja be: „Addig, míg a kormány a marosvásárhelyi vérengzés tetesei és bűnrészei ellen tett intézkedésekről a Háznak pozitív jelentést nem tett., a Ház a költségvetés tárgyalását felfüggeszti“.

Barta Ödön indítványát Polónyi Géza és Kossuth Ferenc pártolta. Míg Darányi Ignác földművelésügyi miniszter odanyilatkozott, hogy bármennyire álljon is a Ház ezen sajnálatos eset nyomása alatt, ez nem akadályozhatja a Házat abban, hogy dolgozzék és az ország iránt elvállalt kötelességét teljesítse. Azért kéri a Házat, hogy az elnök napirendi indítványát fogadja el.

Gr. Tisza István: T. képviselőház! Mindaddig, míg a Marosvásárhelyt tegnap lefolyt mélyen sajnálatos incidens összes hiteles adata, a tényállásnak hiteles előadása előttünk nem lesz,

egyáltalán nem leszünk abban a helyzetben, hogy ezen sajnálatos incidensnek karaktere, jellege felett véleményt alkothassunk magunknak s abból a konzekvenciát levonhassuk. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Nem kétlem, hogy a kormány részéről a lehető legrövidebb idő alatt a legnagyobb objektivitással fog felderíttetni a valóságnak megfelelő tényállás. Akkor leszünk abban a helyzetben, hogy vagy lesújtó kritikát gyakoroljunk azok felett, akik könnyelműen mentek bele az eset felidézésébe, vagy ellenkező esetben, a legnagyobb részvétellel viseltessünk a közérőnek azon bizomnyosai iránt is, akik ezen nehéz, kellemetlen és odiozus kötelességteljesítés kényszerhelyzetébe jutottak. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Addig, míg a tényállás előttünk nem fekszik, magam részéről tartózkodni kívánok minden észrevételtől, minden kritikától, úgy magára a tényre, mint azon fellépésre nézve, melyet ezzel kapcsolatban a t. képviselő urak, talán igen érthető felháborodás pillanatában követtek. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Azonban én azt gondolom, bárhogyan üssön is ki végleges ítéletünk ezen események felett, ez semmi körülmények közt nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy hivatásunkat teljesítsük, az ország dolgaival foglalkozzunk és feladatainkat megoldjuk. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Én tehát a magam részéről az elnök úr indítványához hozzájárulok. (*Helyeslés » jobboldalon.*)

A Ház az elnök napirendi javaslatát fogadta el.

88. 1901. febr. 16. országos ülés. — A vallás- és közoktatásügyi tárca 1901. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása: Az állami építkezési luxus. A tanfelügyelői szervezet fogyatékosága. A budapesti egyetem jogi karán uralkodó szomorú állapotok: a tan- és vizsgarendszer hiányai; a tanároknál általában nem látni a komoly kötelességteljesítést; tudományos munkásságukban a német befolyás egyoldalúsága és a magyar nemzeti jelleg hiánya. A tudomány nem tartott lépést a közélettel. A kultuszminiszter feladatai európai színvonalú és mégis magyar tudomány fejlesztése körül. (Napló, XXXIII. k., 263—267. 1.)

A magyar nemzeti kultúra és a nemzeti lét szempontjából nagyjelentőségű beszéd ez, melyben főleg a budapesti egyetem jogi karával foglalkozva, gr. Tisza István hazafias aggodalommal mutat rá a mi tudományos életünkben a német jogi kultúrának egyoldalú kizárólagosságára. Arra a nagy veszélyre, hogy a német elmélet, mely a mieinktől egészen különböző történelmi előzményekből és társadalmi viszonyokból táplálkozik, a maga uralkodó túlsúlyával legfontosabb közügyeinknek olyan irányú megoldást ad, egész felfogásunkat és közéletünket olyan szellembe tereli, mely ezt az államot magyar nemzeti jellegéből ki fogja vetkőzhetni.

És nevezetes ez a beszéd azért is, mert mutatja Tisza meglepően sokoldalú tájékozottságát. Azt, hogy nemcsak a közgazdasági, pénzügyi és

közjogi kérdésekben volt otthon, hanem a közoktatás terén is fején találta a szöveget.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Ha majd valamikor a történelem fel fogja állítani a mai nemzedéknek mérlegét és vizsgálni fogja, hogy mit tett ez az egészben véve szerencsés, békés korszakban élő nemzedék a jövő alapjainak lerakása és megerősítése körül, talán a legkedvezőbb momentum, amelyet a mi javunkra kiemelhet, az a komoly és áldozatrakész törekvés lesz, melyet kultúránk fejlesztése terén tanúsítunk.

T. Ház! A most előttünk fekvő költségvetés ismét jelentékeny újabb erőfeszítésről tesz ezen a téren tanúságot, s a kérdés csak az, vájjon arányban áll-e mindenütt az eredmény, melyet tényleg elérünk, az áldozatokkal, melyeket azok elérésére fordítunk. Ha ezen szempontból mérlegeljük a helyzetet, attól az erős vágytól áthatva, hogy minden fillér lehetőleg produktív kiadásokra fordíttassék, akkor vannak legalább egyes mezői közoktatásügyünknek, ahol, úgy gondolom, bizonyos aggályok merülnek fel, ahol be kell ismernünk azt, hogy ugyanannyi eszközzel nagyobb eredményt lehetett volna elérni. Egyik ilyen ága közoktatásunknak a. népiskola-ügy. Nem akarok sok részletre kiterjeszkedni, ki kell azonban emelnem egy körülményt, amellyel nem mondok újságot a t. Ház előtt és ez az építkezések kérdése, az építkezések terén felmerült költségek.¹ (*Halljuk! Halljuk!*)

És itt engedje meg nekem a t. Ház, hogy általánosítsam ezt a megjegyzést és nemcsak népiskoláink, nem is kizárólag kultúr-intézményeink építkezéseivel, de általában összes állami építkezéseinkkel szemben emelhessem ezt a kifogást. Én tudom azt nagyon jól, hogy vannak az államnak is jogosult és szükséges luxuskiadásai, hogy a szép kultuszáért az államnak is áldozatot kell hoznia és pedig nemcsak a szorosán vett szépművészet, de az építkezés terén is. Ennek megvan a maga jogosult tereuma azon monumentális építkezéseknél, amelyeknél a művészeti szempontnak szükségképp ki kell domborodnia; azonban mindenütt, ahol a szükség és célszerűség momentuma kell, hogy domináljon, elsősorban célszerűeknek, tartósaknak, de egyszerűeknek és takarékosaknak kell az állam épületeinek lenniök. (*Helyeslés.*) Hiszen a középítkezések élénk világot vetnek egy állam, egy nemzet jellemére. Ha megnézzük a nyugati nagy államok, nagy nemzetek építkezéseit, mindenütt látni fogjuk azt, hogy a célszerűség, az egyszerűség szempontja mennyire kidomborodik, mennyivel takarékosabban, mennyivel kevesebb felesleges kiadással építik ott fel az ily nagyarányú épületeket. Azt hiszem, különös szükség van erre minálunk, hol e tekintetben éppen az állam kellene, hogy jó példával menjen a társadalom előtt. Éppen a mi társadal-

---

¹ Ezt a fényűző túlköltségek Tisza már előzetesen is kifogásolta. (81.)

munknál, hol fájdalom, annyiszor tapasztaljuk azt, hogy a belső értékét a külső mázzal vagyunk hajlandók helyettesíteni, veszedelmes példának tartom azt, ha az állam kelleténél nagyobb súlyt helyez a külső díszre, a külső cifraságra, sokszor a valódi célszerűségnek rovására. *(Helyeslés. Úgy van!)*

Ezt mellesleg jegyeztem csak meg; népiskolai bajaink kútforrásai, illetőleg a népiskolai ügy terén elért eredmények elégtelenségének fő okát a tanügyi adminisztráció szervezetében kell, hogy keressem, mert hiszen a népiskolai adminisztráció ma a tanfelügyelő kezében összpontosul. Hogy minden egyébtől eltekintsek, hogy ne említsem fel azt, ami nézetem szerint igen szerencsétlen konstrukciója az intézménynek, hogy tudniillik a tanfelügyelő az összes közhatóságoktól elszakítva, mindössze a közigazgatási bizottság útján áll azokkal némi laza kapcsolatban és hogy a tanfelügyelő fölött a dolog természeténél fogva a mai szervezetben kellő felügyelet nem gyakorolható: csak azon egyetlen körülményre terjeszkedem ki, hogy egy nagy vármegye tanfelügyelője az ezret sokszor meghaladó iskola felett kell, hogy a felügyeletet gyakorolja. Azt hiszem, ez az egy tény által eléggé meg van világítva, hogy itt hatékony iskolai felügyeletről beszélni nem lehet, hogy itt az államnak orgánuma nincs, mellyel a maga akaratát a népiskolák tekintetében megvalósíthassa. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Igen helyesen utalt a t. közoktatásügyi miniszter úr a vitát bevezető beszédében arra a körülményre és igen nagy örömmre szolgált, hogy kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy e téren az általános közigazgatási reform keretében segíteni kell. Teljesen hozzájárulok ehhez a felfogáshoz. Ma, midőn a mostani rendszer keretében egy más megoldás nehezen volna beilleszthető, s midőn úgysis komolyan foglalkozunk az általános közigazgatás reformjával, én is azt hiszem, hogy várunk kell minden módosítás megtételével. De ha egyszer az általános közigazgatási reform megtörténik, én népiskolai ügyünk fellendülését csakis attól várom, hogy a népiskolai igazgatás az általános közigazgatás keretébe beillesztetik, *(Helyeslés a jobboldalon.)* hogy a tanfelügyelő, mint a népiskolai ügyek szakszerű képviselője és referense, az alispáni hivatalban foglaljon helyet és a kivitel, a végrehajtás, az intézkedés, az általános adminisztráció exponált közegeire bízatik. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Én azt hiszem, t. képviselőház, hogy ettől sem pedagógiai, sem más szempontból nem szükséges megijedni. Hiszen a népiskolák vezetésénél és felügyeleténél a pedagógiai szempont úgysis háttérbe szorul. Legyen szabad utalnom egyenesen a magyar reformált egyház tapasztalataira, annak kiemelése végett, hogy minő üdvös eredményekkel járhat az, ha a magyar intelligenciának a néppel foglalkozó elemeiben az érdeklődés az iskolai ügyek iránt felébresztetik, ha nekik hatáskör adatik arra, hogy a népiskola

helyzetével, a tanítással a népiskolában és azzal a szellemmel, amely a népiskolában van, behatóan foglalkozzanak.

Csak egy példát vetek fel a t. Ház előtt, hogy illusztráljam a dolog fontosságát. Hol állnánk ma a magyar nyelv tanítása szempontjából, ha a magyar intelligencia szélesebb köreinek kellő hatáskör mellett módjuk lett volna ezt a kérdést a népiskolákban felkarolni? *(Úgy van! jobbról.)*

Rátkay László: Ha a véderőtörvényt nem hozták volna meg! *(Mozgás. halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: Én azt hiszem, hogy a véderőtörvény ezzel semmi összefüggésben nincs. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Különbem is én igen szívesen ereszkedem igen tisztelt képviselőtársaimmal egyszer-másszor polémiába is, jelen beszédem keretében azonban igyekeztem teljesen kihagyni minden polémiát és nem is szándékozem közbeszólások folytán sem polémiába sodortatni magamat. *(Helyeslés és tetszés a jobboldalon.)* Higyjék meg igen tisztelt képviselőtársaim, ezek a kérdések élni fognak és az ezek terén való helyes vagy helytelen lépések hatásai mélyrehatóan ki fognak hatni a nemzet sorsára akkor is, amikor bennünket és marakodásainkat már rég elfelejtették. *(Tetszés! Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Hadijuk! Halljuk!)*

T. Képviselőház! Ennyit kívántam a népiskolai ügyekről elmondani. Most legyen szabad átmennem beszédem tulajdonképpeni főtárgyára, azokra az állapotokra, amelyek a jogi oktatás terén *(Halljuk! Halljuk!)* és pedig különösen a magyar felsőbb kultúra szeméiényét képező budapesti egyetem jogi szakában kifejlődtek. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én azt hiszem, t. Ház, hogy az ottani szomorú állapotoknak oka elsősorban a mi tanrendszerünkben és vizsgarendszerünkben rejlik; a mi tanrendszerünkben, amely egy szerencsétlen középúton van, a tanszabadság és a tanulási kényszer között, amely egyesíti magában mindkét rendszer hátrányait és jóformán lehetetlenné teszi, hogy akármelyik rendszernek előnyei kellőleg érvényesülhessenek. Én nem tudom, hogy mennyire van még az úgynevezett katalógusolvasás szokásban. Amennyire tapasztalataim terjednek, még előtérben állott akkor még az egyetemen; de azt hiszem, hogy ma is megérettéti mértelyező hatását az ifjúságra. Mert hiszen mindazok a rendszabályok, amelyeket behoztak a mi egyetemünkön arra, hogy ifjúságunkat a tanulásra kényszerítsék, — abból a szempontból, hogy ott tanuljon az, aki nem akar tanulni, abszolúte hatálytalanok. *(Úgy van! Úgy van!)* Kényszerrel felső iskolai tanulót tanulásra bírni nem lehet. *(Igaz! Úgy van!)* Abban azonban éreztetik rossz hatásukat, hogy annak a kisebbségnek, amelyik azért jön oda, hogy komoly munkát végezzen, munkáját zavarják, igen sokszor lehetetlenné teszik és az egész egyetem nívóját leszállítják. *(Élénk helyeslés és tetszés.)*

És, t. Ház, szorosan összefügg ezzel a mi szerencsétlen vizsgarendszerünk, amely a tanári karnak, hogy — egyebet ne mondjak — idejét oly mértékben veszi igénybe, hogy azokat nagy mértékben vonja el a komolyabb tudományos foglalkozástól, tehát magasabb hivatásuknak teljesítésétől; *(Úgy van! Úgy van!)* a fiatalság figyelmét pedig szintén elvonja az igazi, mélyreható, produktív munkától és egészen a vizsgák felé tereli. *(Úgy van!)* Nem akarok a részletekbe belemenni, de akik az egyetemi életet bizonyos érdeklődéssel kísérik figyelemmel, megdöbbenve vehetik észre azt, hogy a fiatalságnak a munka, a tanulás felőli fogalma milyen téves irányba terelődött *(Igaz! Úgy van!)* és komoly tudományos foglalkozás helyett mennyire koncentráliódik az ifjúság figyelme arra, hogy az egyes tanároknak vizsgálási modorát, *(Igaz. Úgy vén! Általános élénk helyeslés.)* sokszor — ki kell mondanom — vizsgálási uniformját *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés.)* ellessék és bizonyos vizsgázási ügyességet sajátítsanak el, ami egyenesen megrontása a tudománynak. *(Igaz! Úgy van! Általános helyeslés.)*

És nem lehet, t. Képviselőház, tagadni, ha az igazat ki akarjuk mondani, azt sem, hogy ezeket a bajokat sok tekintetben súlyosbítja legalább egyes tanároknak eljárása, mert én a legmélyebb sajnálattal kell, hogy konstataljam, hogy nem látom, legalább általánosan az egyetemi tanároknál azt a komoly hivatásuknak-életét, azt a szigorú pontosságot, rendet és komolyságot *(Igaz! Úgy van! u jobboldalán.)* a tanári funkció ellátásában, amelyre valóban szükség van. Nekem minduntalan feltűnik lelki szemeim előtt, ha ezekre a kérdésekre gondolok, a berlini egyetemnek képe. Sokszor kísértem azt figyelemmel, hogy amint a berlini egyetemen az egynegyedét üti az óra, nyílik a tanári szobának ajtaja és Európának legelső celebritásai jönnek ki abban a pillanatban és mennek, kiki a maga tantermébe. Ne méltóztassék kicsinyesnek venni ezt az észrevételemet, én igen nagy súlyt helyezek rá, mert én azt tartom, hogy nemcsak az ifjúság foglalkozhatok tudományával csak akkor behatóan és haszonnal, ha tanárai annak élnek egészen, hanem az egyetem csak akkor teljesítheti a maga nemes hivatását abban is, hogy felemelőleg, nemesítőleg, a kötelességérzetet tanítólag hasson a fiatalságra, *(Élénk helyeslés,« jobboldalon.)* ha ez vérebe megy az egész intézménynek és elsősorban legmagasabb állásban levő legkiválóbb tanárai járnak elől a jó példával. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Én azonban nagyon jól tudom, t. Ház, — és hibát követnék el, ha ezt ki nem emelném, — hogy vannak hála Istennek nagy számmal a budapesti egyetemen is komoly, tudományos, derék, kiváló férfiak, akik a maguk egész nemes ambícióját tudományuk előbbrevitelének szentelik. Azonban, — és talán ez a legsötétebb képe, én rám nézve legalább, a kérdésnek — ezen derék férfiak munkája sem éri el azt a célt, amelynek elérését tőlük a nemzet érdekében

megvárhatjuk. Mert, t. Ház, én megdöbbenve veszem azt észre igen sokszor, ha ezekkel a kérdésekkel foglalkozom, hogy ha a budapesti egyetemen végzett, — mindig csak a jogi karról beszélek, — igazán tudományos, komoly munkának tartalmát, szellemét, irányát nézzük: azt fogjuk képzelni, hogy nem egy magyar, hanem egy német egyetemnek tanári karával állunk szemben. (*Úgy van! jobbfelől.*) Annyira dominál a német tudománynak szelleme, annyira egyoldalúan a német befolyás érvényesül a mi jogi, közgazdasági tudományos munkálkodásunk egész mezején, hogy itt csakugyan a nemzeti szellemnek, a magyar nemzeti jellem érvényesülésének mentül kevesebb nyomát látni. Már pedig, t. Ház, ezek a tudományok azok, ahol ha megvan az általános igazságnak is a jogosult területe, de ahol minden nemzet, amelyik mint nemzet fennállani akar és fennállani képes, ráüti a maga egyéniségének bélyegét. (*Élénk helyeslés.*) Minden nemzet, amely haladni akar, kell, hogy magába szívja mindazt az új szellemet, mindazt az új áramlatot, amely a többi kultúrnemzeteknél a szociológia, a politika, a közjog, a közigazgatási jog terén felmerül, de egyúttal meg kell, hogy eméssze azt az idegen gyümölcsöt, asszimilálnia kell azt saját felfogásával, saját igényeivel, saját szellemével.

És, t. Ház, hogy ha a magyar nemzet történelmén végignézzünk, a magyar nemzetnek egyik legsajátosabb, legjellemzőbb és legidősebb tulajdonsága volt az, hogy mindig fogékonysággal birt a nyugati nemzetek újabb eszméi iránt, mindig felhasználta azokat, de sohasem majmolta a külföldet, hanem mindig saját nemzeti egyéniségéhez képest átgyúrva tette azokat magáévá. így tartott ez a legutóbbi időig, de most, ha figyelemmel kísérjük a dolgokat, attól kell félni, hogy míg ez a táplálék generációról generációra növekszik, — mert hiszen a nemzeteknek egymásra való kölcsönös hatása a modern életben sokkal erősebbé vált, — felvételi képességünk, asszimiláló képességünk, feldolgozási képességünk nem erősödött azon arányban, mint amilyen arányban nőtt az idegen táplálék, amelyet feldolgoznunk kell. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Most, t. Ház, a német példa áll előttünk. Távolságot legyen tőlem, hogy én a tudatlanságot prédikáljam, ellenkezőleg, igenis kívánom, hogy minél többet tanuljunk a Nyugattól. De éppen ezen a téren mit tanulhatunk meg először a németektől?

Nagyon messze vezetne tárgyamtól és nagyon messze túllép-ném egy parlamenti beszéd keretét, ha bele hagynám magamat sodortatni abba a rendkívüli érdekes témába, hogy a német szellem hogyan alkotta meg éppen ezen tudományos téren a maga tudományos elméleteit. Mindenki, aki foglalkozott e kérdéssel, tudja és látja, hogy minő káosz állt be a német tudományban, a német politikai áramlatokban és a német közéletben, amikor a német tudománynak és a német jogfelfogásnak hagyományos tradíciói összeütközésbe jöttek a francia forradalom által életre élesz-

tett új áramlatokkal. Megteremtett az eszmék zűrzavara a tudomány terén, megteremtett a tények zűrzavara a gyakorlati politika terén és a német közélet ezen ellentétes áramlatok hatása alatt 1813-tól egészen a 60-as évekig, mondhatni, egy reménytelen körforgásban tehetetlenül vergődött. A német tudomány volt az, t. Ház, amely kivezette ebből a német nemzetet. Csak három nagy etapera Hegeltől Steinig és ezen keresztül Gneistig kell hivatkoznom, hogy lássuk azt az utat, amelyet a legelvontabb és a legködösebb látszó filozófiai elméletektől tett a német kultúra, a német tudományos világ és ennek vezetése mellett a német nemzet egy oly tudományos álláspontig, amely a német nemzet igényeinek teljesen megfelel és amelyen felépíthette a német egységnek és a mai békés alkotmányos német közállapotoknak büszke és erős épületét. És ha azt kérdelem én magamtól, t. Ház, hogy ez a tudomány, amely mindenek előtt a. Stein- és Gneist-féle társadalmi elméleten alapszik, hogy ez a tudomány jó-e, helyes-e és igaz-e a német nemzetre magára nézve, akkor feltétlenül igennel kell felelnem; de ha azt kérdezném, jó-e és igaz-e általánosságban és különösen jó-e, igaz-e minálunk, a legemfatikusabban nemmel kell, hogy válaszoljak reá. Mert hiszen összes történelmi előzményeink, a magyar nemzet múltjának legszebb és legdiesőbb emlékei mind vétőt mondanak oly állítással szemben, mintha a társadalom mindig, mindenütt, minden vonatkozásaiban osztályérdek szerint széttagolva jelentkeznek, mint hogyha a közéletben is, ha ebben a társadalom szabad faktorainak döntő befolyás adatnék, az osztályérdek kerülne uralomra és mintha ezen társadalmi tényezőkkel szemben csakis az államhatalmat képviselő monarchikus erőnek volna és lehetne hivatása az állami és a nemzeti közérdeket, az egység momentumait szolgálni. *(Élénk helyeslés és tetszés.)* Ezen az alapon épült fel a német felfogás, ezen épült fel a németek állam berendezése is. És nagyon helyesen, mert ez nekik így volt a legjobb. De mi ne azzal majmoljuk a németeket, hogy elsajátítsunk tőlük tudományos elméleteket, amelyek éppoly kevésbé «alkalmasak nálunk, mint amennyire alkalmasak ott; de tanuljuk meg tőlük azt az eljárást, hogy saját nemzeti jellegünkből, saját történelmünkből, saját viszonyainkból és az előttünk lebegő nemzeti célokból vegyük ki azt az alkotó erőt, amellyel átgúrhassuk, magunkévá tehecsük a művelt külföld elméleteit.¹ *(Élénk tetszés.)*

És, t. Ház, ha ebből a szempontból vizsgálom a legutóbbi időnek áramlatait, konstataálnom kell, hogy a magyar közélet férfiai c. téren teljesítették hivatásukat. Mert hiszen az eszmék ezen harcá-

---

¹ Itt emlékeztetünk arra, hogy Tisza István már a közigazgatási reform általános vitájában mondott 1891 jún. 3. beszédében (23) tiltakozott a Stein és Gneist-féle társadalmi elmélet alaptételeinek a német viszonyoktól gyökeresen eltérő magyar viszonyokra való alkalmazása ellen.

A Magyar agrárpolitika című röpiratában (55) pedig a következő

ban, az eszmék ezen összeütközésében, amely már a század első felében minálunk is jelentkezett, a magyar közélet vezetőférfiai közt láttunk kifejlődni olyanokat, akik asszimilálni tudták a régi magyar alkotmányos felfogást a modern áramlatokkal, fel tudtak emelkedni egy olyan jogi és politikai felfogásra, aminőt a modern magyar nemzeti állam kiépítése kiránt. Hogy senki mást ne említsek, ott van Deák Ferenc nagy alakja, kiben az erős, hagyományos magyar közjogász a modern államférfival a legszebb, legteljesebb összhangban egyesült. *(Élénk tetszés.)*

De kénytelen vagyok bevallani, hogy a tudomány nem tartott lépést a közélettel; az a tudomány, amelynek hivatása lett volna azokat az eszméket, melyek megnyilvánultak a magyar közélet nagy vezetőinek inkább tetteiben, mint nyilatkozataiban, rendszerbe szedni és azokat az eszméket, mint tovább fejlesztendő szent hagyományt beoltani a következő nemzedékek szívébe. *(Élénk helyeslés.)*

Ez az, amit ma nélkülözünk, t. Képviselőház és ez az, ami súlyos aggodalmakkal tölt el a jövő iránt.

Ma még a mi egész nemzeti felfogásunk alapelvei megátadva nincsenek, de minden lépten-nyomon, hol egy közgazdasági, hol egy közjogi,* hol egy közigazgatásjogi kérdésnél** észrevehető a német elméletnek, a német tudománynak olyan behatása a mi felfogásunkra, amely in ultima analisi a mi egész alkotmányos életünkkel és felfogásunkkal ellentétben áll. *(Úgy van! Úgy van! Helyeslés.)* Pedig, t. Ház, ha tétlenül hagyjuk, hogy az újabb nemzedékek ilyen befolyások alatt nőjenek fel, ha elnézzük továbbá azt, hogy egy ilyen, a mi felfogásunkkal, nemzeti céljainkkal, érdekeinkkel sok tekintetben kollízióban álló eszmekörben nyerjék szellemi táplálékukat: akkor félek tőle, hogy akkor fogjuk észrevenni a bajt, amikor már későn lesz és a mi egész közéletünk, legfontosabb közügyeink megoldása olyan szellembe, olyan irányba töröltetik át, amely ezt az államot, ezen társadalmat, ezen nemzetet a maga magyar nemzeti jellegéből ki fogja vetköztetni. *(Helyeslés és tetszés.)*

Nagyon sajnálnám, t. Képviselőház, ha gáncsol, hibáztatást. látnának azok a kiváló férfiak, akiknek eljárásával szemben ezeket megjegyezni kötelességemnek tartottam, azokban, amiket elmondtam. Én azt hiszem, nem kell azért kicsinyelnünk, nem kell hibáztatnunk az ő komoly törekvéseiket, de egy nagyobb, egy

nagyon megszívlelendő intelmet intézi honfitársaihoz: „Nagyon sokban hát lábba vagyunk még a kontinens műveltebb, gazdagabb nemzeteinél, de politikai fejlettség dolgában messze fölöttük állunk. Nagyon sokat kell még tőlük tanulnunk, de éppen a közélet, a politikai eszmék és áramlatok terén vigyázzunk, mit s hogyan sajátítunk el“. (Összes Munkái. I. k. 300. 1.)

* Így pl. az ú. n. állami szükségjog elméletében. (64, 74).

** (23).

szebb, egy magasztosabb feladatot kell elibök állítanunk és azt mondani nekik: derék munka, amit végeztetek, de nem teljesíthettek azt a magasztos hivatást, melyre hivatva vagytok, hogy ha kizárólag az idegen kultúra emlőjén szívjátok ismereteiteket. És azzal a kérdéssel fordulok az igen tisztelt kultuszminiszter űrhez, aki már eddig is az élet minden vonatkozásaiban megmutatta, hogy ő együtt érez a magyar kultúra minden érdekével, a magyar szellemi élet minden mozgalmával és érez hivatást magában kezdeményezőleg, irányadóig lépni fel ebben a tekintetben, — a direkt állami intézkedéseknek természetesen mentői kevesebb tere van e részben, — de az irányadó, a kezdeményező eszmék kibocsátásának és bizonyos olyan tevékenységnek, mely hozzáférhetővé teszi a többi nyugati államok kultúráját a mi fiatalgunknak és kivált azoknak, akik a tanári pályára készülnek, de továbbá oly intézkedések által, melyek visszavezetik tudományos köreink érdeklődését a ma, fájdalom, nagyon is elhanyagolt magyar nemzeti előzmények felé, melyek több súlyt helyeznek a mi közjogunk, a mi történelmünk, a mi viszonyaink tanulmányozására, mint eddig történt, meg fogja teremni ezen a téren a gyümölcsseit. (*Helyeslés és tetszés a jobboldalon.*) Ezeket kívántam elmondani, különben a költségvetést elfogadom. (*Hosszantartó, élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.*)

89. 1901. febr. 20. országos űlés. — A vallás- és közoktatásügyi tárca 1901. évi költségvetésének folytatólagos tárgyalása. — Félreértett szavak értelmének megmagyarázása: még egyszer a budapesti egyetem jogi karának tudományos mukásságáról. (Napló XXXIII. k., 292. 1.)

Wlassics Gyula kultuszminiszter a vita folyamán hallottakra válaszolva, kötelességének tartja, hogy gr. Tisza István febr. 16. beszédére (88), „amely mindenesetre igen magas színvonalon mozgott és nagy hatást is ért el“, néhány észrevételt tegyen. Beszédének főleg a budapesti egyetem jogi karára vonatkozó részével foglalkozik bővebben, részint nagy horderejű tartalmánál fogva, részint azért, hogy a napsajtó kivonatos közlései okozta bizonyos félreértéseket tisztázzon. Teljesen egyetért Tiszával atekintetben, hogy az egyoldalú és kizárólagos befolyása valamely idegen kultúrának egy nemzet művelődésére minden tekintetben káros. Azon bán úgy látja, hogy a mi jogi életünkben, egyetemünkön is a német jogi kultúrának túlsúlyáról lehet ugyan beszélni, de abszolút kizárólagosságát a mi tudományos életünkben szóló nem fogadhatja el. Amennyiben tehát úgy lehetne érteni Tisza, beszédét, hogy a jogi kultúrában nálunk egyoldalú kizárólagossággal a német befolyás dominál, az ily félreértés kikerülése végett kötelességének tartja a budapesti jogi kar egyes kiválóbb tanárainak példáján megmutatni, hogy a német tudománynak túlsúlyban lévő befolyása ellenére is nálunk egyéb jogi kultúráknak földolgozása is napirenden van. És habár — mint Tisza István igen helyesen mondotta — direkt állami intézkedéseknek a tudomány világában vajmi kevés tere van, kötelességének ismeri arról gondoskodni, hogy a magyar kultúra felszívja magába az európai összes kultúráknak elemeit, de azért egynek a rabságé-

ban se görnyedezzen, mert egy nemzetnek, mely élni akar, feltétlenül önálló alapokon kiépült kultúrával kell bírnia.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*)

Sokkal komolyabbnak tartom a témát, amelyet minapi felszólalásom végén szellőztetni bátor voltam és igénytelen nézetem szerint sokkal komolyabb érdekek fűződnek hozzá, hogy ezen a téren megértsük egymást, semhogy néhány rövid pillanatra ki ne kérésem félreértett szavaim értelmének helyreigazítására becses türelmüket. (*Halljuk! Halljuk!*)

T. Ház! Midőn én a pesti egyetem jogi karán végzett tudományos munka nemzeti jellegéről beszéltem, a dolog természeténél fogva elsősorban azon diszciplínákra, a jogi tudomány azon ágaira gondoltam, amelyeknél minden önálló fejlődésére súlyt helyező nemzetnél a nemzeti jellemnek ki kell domborodnia. Hogy egy kissé világosabb legyek, ott vannak a közgazdasági tudományok, ahol én az államszocializmus terjedésében¹ látok egy nagy veszedelmet és ott vannak a közjogi és politikai tudományok, ahol megint azon, szintén német eredetű elméletek terjedésétől félek, amelyek egyenes negációját, egyenes megtámadását képezik a parlamentárizmusnak, a parlamentben nyilvánuló nemzeti akarat uralmának.² (*Úgy van! Úgy vart! a jobb oldalon.*) Én tehát elsősorban ezen veszedelemre óhajtottam felhívni úgy igen tisztelt barátom, a kultuszminister úr, mint a t. Háznak becses figyelmét, s én azt gondolom, hogy ezen a téren igenis megvan jogsultsága a nemzeti jellegnek; ezen a téren megvárhatjuk a mi szaktudományunktól, hogy megteremtse azt a teóriát, amely nekünk kell; megteremtse nemcsak az által, hogy általánosan magába vegye a nyugati kultúra új eszmeáramlatait, de az által is, hogy elég nemzeti jellemmel bírjon arra, hogy ezeket a mi történelmünk, a mi céljaink, s a mi egyéniségünkhöz mértén dolgozza fel és domborítsa ki. Ezeket tartottam szükségesnek szavaim értelmének helyreállítása céljából elmondani. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

90. 1901 febr. 20. országos ülés. — Gr. Tisza István interpellációja a kiházasítási egyletek ügyének rendezése tárgyában. (Napló, XXXIII. k., 292—294. 1.)

Gr. Tisza István erős szociális érzékéről (85, 80) tanúskodik a következő interpelláció is, amelyet a kiházasítási egyletek ügyében a miniszterelnökhöz, mint belügyministerhez intézett.

Gr. Tisza István: T. Ház! Az ország némely részében, így többek között épp azon vidéken is, ahol az év nagy részében tartózkodom, az utolsó 8—10 év alatt, mondhatom, gombamódra szaporodtak el a kiházasítási egyletek. Egy időben nagy népszerűsége

¹ (19, 20, 53—54).

² L. a. (88.) számnál történt utalásokat.

tettek szert, igen széles körben vették ezeket igénybe a lakosság legszegényebb részében is. Idő múltával azonban — s aránylag rövid idő múltával — bajok merültek fel ezeknél az intézeteknél; általános nyugtalanság lepte meg a közönséget, aggályos hírek terjedtek el a befizetések bizonytalansága tekintetében. Ilyen módon egyes befizetéseikért aggódó lakostársaim felkeresése folytán jutottam abba a helyzetbe, hogy figyelmessé tettem az ügyre és azzal foglalkoztam; igyekeztem lelkiismeretesen végére járni a tényállásnak és legalább ott, azon a vidéken, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ott tényleg igen aggályos helyzet fejlődött ki, tényleg igen komoly bajok vannak. Nem azért, mint hogyha ott sikkasztottak volna, vagy visszaélést követtek volna el, mert amennyire az én tapasztalataim e téren terjednek, nyugodt lelkiismerettel elmondhatom, hogy a kezelés jóindulatúan, becsületesen megy; hanem az egész intézmény szerencsétlen konstrukciója volt az, amely a pusztulás magvát már eredetileg magában hordta.

Ami először is a dolog lényegét illeti, ezek a kiházasító egyletek létrejöttek megfelelő matematikai alap nélkül és megfelelő szakszerű számítások nélkül. Az esketési díjakra volt bázisra az egész; tudniillik valahányszor egy tag férjhez ment, vagy megházasodott, az összes többi tagok teljesítettek befizetéseket és a nászjutalék ezen befizetésekből adatott ki. Ebből önként kitetszik két dolog. Az első az, hogy az egész intézmény a legmesszebbmenő szerencsejáték lett, mert aránytalanul nagy hasznot nyújtott azoknak, akik az intézmény megalapítása után leelőször mentek férjhez vagy házasodtak meg és aztán fokról-fokra rosszabbodott a helyzet azokra nézve, akiknél ez később következett be. Már pedig a halálesetre való biztosítástól eltekintve, ahol egy természeti eseménnyel állunk szemben, egy olyan ténnyel, amelyről nem tehet az illető, az életbiztosítás minden neménél kell, hogy egy pozitív bázis legyen és kell, hogy egy bizonyos fix terminus álljon fenn a befizetések és kifizetések tekintetében. Másodszor az intézmény szempontjából is labilis a helyzet. Addig, amíg nagyon sok volt még a tag és csak kezdődtek a férjhezmenetek és megházasodások, addig tetemes többletek álltak be a befizetésekből; mód volt tehát arra nyújtva, hogy bizonyos tartalékok gyűjtessenek. Itt mindjárt megjegyzem, hogy úgy láttam, hogy ezen tartalékok horderejével sem voltak az illető intézetek tisztában. Hogy úgy mondjam., megrészegettek attól, hogy meglehetősen felesleggel dolgoztak és becsületesen, de nem elég szigorúan, nem elég takarékosan bántak az ilyen többletekkel, úgy, hogy beállott az az időpont, hogy fogyván a befizetésre kötelezett tagok száma, hozzá kellett nyúlni a tartalékokhoz, hogy kiegészíttessenek a nászjutalékok. Akkor beállván a tartalékok rohamos csökkenése, ez általános riadalmat idézett elő a közönségben, a tagok kezdtek kilépni, kezdték kötelességüket nem teljesíteni. És itt jövök az

intézmény másik nagy hibájához, amely szerint nemcsak tartalmilag volt hibásan felépítve az intézmény, de nélkülözte a jogi formákat is, amelyek egyfelől a vezetőség kötelességét és felelősségét előírták volna, de másfelől a tagok kötelezettségeit is megállapították volna az intézettel szemben. Az intézetnek a tagokkal szemben semmiféle szankciója nincs, csak az, hogy ha a tag kilép, az odafizetett fillérei elvesznek. Tovább kötelezni a tagokat, hogy teljesítsék a befizetéseket és módot nyújtsanak arra, hogy a benmaradó tagok érdekei kielégítést nyerjenek: erre az intézmény semmiféle jogi szankcióval nem rendelkezik. Nagy hiba volt az intézet koncepciólásánál kezdettől fogva, hogy azok, akik alapították, ahelyett, hogy amint a dolog természetze megkívánta volna, a közkereseti társaság egyik-másik formáját, teszem, a szövetségi formát ragadták volna meg, ie helyett az egyleti formának mindenütt, de különösen nálunk labilis mezejére léptek és így az ily üzletszerű vállalat keresztülvitelére semmi tekintetben nem voltak meg a jogi előfeltételek. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ehhez még egy más, fatális körülmény járult hozzá. Az egyleti alapszabályok miniszteri jóváhagyás alá terjesztendők. Egeidégig, addig legalább, míg a dolog aggályos jelenségei nem mutatkoztak, a belügyminisztérium ezeket az egyleteket, mint állambiztonság szempontjából egészen ártatlan intézményeket jóváhagyta; és arról megint tanúskodom, hogy mily kárt tett a közönségben az, hogy jóváhagyási záradékkal látták el az alapszabályokat. Az ügynökök ugyanis, akik az intézmény mellett híveket igyekeztek toborozni, kihasználták ezt, félrevezették a hiszékeny népet és úgy tüntették fel az egyleteket, mint állami garanciával, vagy legalább oly fokú állami pártolás mellett létesített vállalatokat, amelyek jobb, biztosabb és több garanciát nyújtanak, mint a tulajdonképpeni életbiztosító-társulatok, amelyek természetesen, miután nem egyletek, nem rendelkeznek miniszteri jóváhagyással.

Ma, t. Ház, nagyon nehezen fér azoknak az egyszerű embereknek fejébe az, hogy hogyan lehetett jóváhagyni oly alapszabályt, amelynek gyarlósága folytán ők károsodnak és igen nehezen értik meg, hogy ennek a jóváhagyásnak nincsen olyan jellege, mintha tartalmilag garantírozná magának az intézetnek üzletszerű szempontból a jóságát.

Azt hiszem, egyfelől kötelességet teljesítek akkor, amikor erre az országos, vagy legalább az ország nagy részében általános hajra nemcsak itt hívom fel a figyelmet, de felhívom a nagyközönség figyelmét is. *(Helyeslés.)* Meg vagyok győződve arról, hogy talán felesleges munkát végzek abból a szempontból, hogy a t. kormány figyelmét hívom fel; de azt hiszem, hogy addig is, míg e tarthatatlan helyzet szanálására szükséges intézkedések, amelyek huzamosabb időt kívánnak, megtörténnek, addig is ejtsünk ki intő szót

innen azokhoz, akik ezután is hasonló téves mozgalom áldozatai lehetnének.

Ez volt főoka annak, hogy ezt az ügyet, a t. Ház keretében szóba hoztam és a következő interpellációt intézem a miniszterelnök úrhoz, mint belügyminiszterhez. *(Olvasza):*

„Interpelláció a miniszterelnök úrhoz, mint belügyminiszterhez!

1. Van-e tudomása a belügyminiszter úrnak arról, hogy az ország némely vidékein elszaporodott kiházasítási egyletek nagy része válságos helyzetbe jutott, s a tagok által teljesített befizetések részint már elvesztek, részint veszélyeztetve vannak?

2. Minő intézkedéseket kíván tenni azon célból, hogy ezen egyletek kezelése szigorúbb és hatékonyabb felügyelet alá helyeztessék?

3. Hajtandó-« az ügy végleges rendezését akként kezdeményezni, hogy hasonló üzletszerű jelleggel bíró vállalkozások jövőbe csak közkereseti társaságok alakjában létesülhessenek, s megalakulásuk feltételei törvényben akként állapíttassanak meg, hogy az intézetek fizetőképessége, s a tagok által szerzett jogok biztonsága megfelelő garanciákkal vétessek körül?

4. Addig is, míg ez megtörténék, hajtandó-e ezentúl alakuló hasonló egyletek alapszabályainak jóváhagyását megtagadni?“ *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Széll Kálmán miniszterelnök válaszában kijelenti, hogy a kiházasítási egyletek ügyének rendezését törvényhozási intézkedés tárgyává teendőnek tartja, mert az ilyen egyletek éppen a legszegényebb és legértelmetlenebb nép filléreiből szedik össze vagyonukat és arra alapítják egész működésüket. Míg a törvényhozás ezzel a kérdéssel foglalkozik, addig is szóló adminisztratív úton megtett mindent, amit megtehetett.

Gr. Tisza István: A választ köszönettel és megnyugvással tudomásul veszem. *(Helyeslés.)*

A Ház a választ szintén tudomásul veszi.

91. 1901 márc. 2. országos ülés. — Rakovszky István interpellációja az Adria magyar tengerhajózási részvénytársaság adómentessége ügyében. — Személyes kérdésben való felszólalás. (Napló, XXXIV. k., 95. 1.)

Rakovszky István azzal kezdi, hogy interpellációja tendenciózus és hogy azért terjeszti elő ezt az interpellációt, mert összefüggésben látja a nemsokára tárgyalás alá kerülő Adria-javaslatlalt és az inkompatibilitási esetekkel, amelyeket itt elégszer élesen támadott. Arról van szó, hogy az Adria tengerhajózási társaság fennállása (1880) óta társulati adót nem fizetett és pedig azzal a semmiféle törvényes alappal nem bíró kifogással, hogy a vállalat által élvezett állami szubvenció az üzleti bevételek közé nem számítható és a szubvenció levonásával a társaságnak megadóztatható tiszta nyeresége nincs. Legutóbb az illetékes adókövető bizottságban a kincstár képviselője az ellenkező felfogás mellett foglalva állást, a társa-

ság megadóztatását hozta javaslatba. De érvelését a bizottság el nöm fogadta és a társaságot az adófizetéstől felmentette. A kincstár képviselője az adófelszólamlási bizottsághoz fellebbezett. Utóbbi még ebben a kérdésben nem határozott. Ezek előrebocsátásával kérni szölv: hol voltak azok a törvényhozó igazgatótanácsos urak, akik között a társaság kimutatásai szerint gr. Tisza István is szerepel, a közérdek szolgálatában kifejett közgazdasági tevékenységükkel akkor, amidön 19 éven át a társaság üzleti mérlege előttük feküdt, amidön jól meg lettek fizetve és nem törödtek azzal, vájjon ez a társaság, amelyet mindig magyar érdekekben fennállónak neveznek, a magyar állam iránti kötelességét le is rójja-e úgy, mint a legutolsó koldus, akkor, amidön egymillión felüli szubvencióban részesül? Tanulmányozta a társaság kimutatásait, de nem tudott rájönni, hogy mily fizetésben részesülnek ezek az igazgató urak? Úgy vélte, hogy talán azért, mert csekély fizetésiben részesülnek, nem fejtik ki a kellő közgazdasági tevékenységet az ellenörzésben. Egész hihetetlen, hogy a mostani nyomorúságos gazdasági helyzetben a kereskedelemügyi miniszter törvényileg akar szentesíteni egy visszaélést, amelyet ez a társaság fennállása óta mindmostanáig tanúsított, azért, hogy az Adria-törvényjavaslat (1901: VII. t.-c.) 27. §-ában ennek a társaságnak adómentességet akar biztosítani, mely eddig az 1875:XXIV. és az 1891:XXX. t.-c. szerint meg nem illette. Pedig a szociális ellentétek szegény és gazdag között sohasem voltak annyira kiélesítve, mint jelenleg. Ennek oka az, hogy a nép nem irigylt ugyan az öröklött vagyont és nem irigylt a becsületes munka árán megszerzett vagyont, de irigylt az összeharácsolt milliókat. És ez van itt is. Az Adria-törvényjavaslat tárgyalásánál majd rá fog mutatni ennek a társaságnak finandális hátterére, azokra a machinációkra, amelyek ott a bécsi Länderbank és Bankverein révén és javára történtek. Interpellációjával be akarta bizonyítani azt, hogy a közgazdasági tevékenység magángazdasági tevékenység, mert különben ilyen eset, hogy az Adria igazgatóságában ül négy-öt képviselő és ezt az adókérdést a köteles figyelemmel nem kíséri, meg nem történheték.

Lukács László pénzügyminiszter az interpellációra adott válaszában kifejti, hogy jelen ügyben a kormány részéről semmiféle beavatkozásra és semmiféle megtorlásra szükség és jögalap nincs.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Személyes kérdésben kérek szöt. Rakovszky István t. képviselő úr szemrehányást tett azon képviselőknak, kik az „Adria“ igazgatóságában helyet foglalnak, vagy helyet foglaltak és azt mondotta, nem teljesítették kötelességüket, midön a társulat ily fellépését meg nem akadályozták; hozzá tette és ez a t. képviselő úr felfogására igen jellemző, hogy talán azért voltak ilyen hanyagok, mert csekély díjazásban részesültek.

T. Ház! Nem tartozik ugyan a dologra, de én kielégíthetem ebben a tekintetben is a képviselő úr kívánságát. Az a díjazás, amelyben az Adria igazgatósági tagjai részesültek azon idő alatt, amely idő alatt tagja voltam a társulatnak, évi 800—1200 forint körül volt. *(Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* A díjazás tehát

nem nagy. De hozzáteszem, ez nem lehet indok arra, hogy az ember ne teljes felelőséggel szolgálja azt a vállalatot, amelyet szolgál *(Helyeslés jobbról.)* és ne érezze magát felelősnek mind azért, ami ott lényeges dolog történik. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Ami már most a konkrét esetet illeti, *(Halljuk! Halljuk!)* az, aki a nagy társulatok ügyvitelét ismeri, tudni fogja azt, hogy egy vitás adóügy elintézése egyszerűen az ügyvitel keretén belül akként történik, hogy az igazgatótanácsnak határozatát amiatt provokálni nem szokás. Ennek folytán a konkrét esetről nekem tudomásom nincs; nem emlékszem, hogy arról hallottam volna. De mindjárt hozzáteszem, hogy azért semmiféle gáncsolni valót nem találhatok abban, ha akár magánember, akár társulat egy vitás adóügyet a maga illetékes, törvényes fóruma előtti elbírálás alá visz; *(Helyeslés jobbról.)* ebben az esetben különben az eljárás annál korrektebb lehetett, mert az állam érdekeire nézve kedvezőbb álláspontot, az igen tisztelt pénzügyminiszter úr kiküldöttje fellebbezés írtján is igyekezett megvalósítani; végleges ítéletet pedig egy minden tekintetben független bíróság hoz az ügyben, amelynél a befolyásolásnak semmiféle módja fenn nem áll. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

A t. képviselő úr mostani felszólalásában is — és ez az, ami aztán személyes megtámadás jellegével bír — vörös fonálként húzódik keresztül egy kettős intenció: meggyanúsítani mindazokat, akik ennek az országnak gazdasági fejlődése terén eredményeket mutatnak fel, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől. Derültség a szélső baloldalon.)* és meggyanúsítani azon egyéneket, akik ezeir eredmény elérésénél közreműködtek.

T. Ház! Én nem a képviselő úr intencióira vonatkoztatom ezt, de felszólalásának hatását illetőleg nyugodtan mondhatom, hogy nem végez hazafias munkát ebben az országban az, aki itt elkedvetleníteni, visszariasztani igyekszik azt a tőkét, amelyre ennek az országnak oly égető nagy szüksége van. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés jobbról. Mozgás a bal- és a szélső baloldalon.)*

Ami pedig a személyes közreműködést illeti, egyet mondok a t. képviselő úrnak: nekem van öröklött vagyonom is, *(Zaj balról. Halljuk! Halljuk!)* nincs munka útján szerzett vagyonom, de voltak munka útján szerzett jövedelmeim és biztosíthatom róla a képviselő urat, hogy én sokkal büszkébb voltam arra, amit a magam munkájával szereztem, *(Élénk tetszés jobbról.)* mint arra, — különben nem is lehettem volna, büszke rá, — amit. elődeimtől örököltem. *(Élénk tetszés és éljenzés jobbról. Mozgás Imiről.)*

Különben pedig legyen róla meggyőződve a t. képviselő úr, *(Halljuk! Halljuk!)* igyekeztem legjobb meggyőződésem szerint kötelességemet teljesíteni minden téren, igyekezni fogok a jövőben is; üres vádaskodásokkal, perfid gyanúsításokkal nem törőd-

tem soha; visszaszállnak azok annak a fejére, aki azokat szájába veszi. *(Tetszés és éljenzés a jobboldalon. Mozgás és zaj balról.)*

A Ház a pénzügyminiszter válaszát tudomásul vette.

92. 1901 márc. 18. országos ülés. — Az 1901. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalása: A segédhivatali személyzet szaporodása. A közigazgatási eljárás egyszerűsítése. A segédhivatalokban célszerűbb időbeosztás életbeléptetése. Ennek előnyei. (Napló, XXXIV. k., 329—330. 1.)

A törvényjavaslat 2. §-ánál felszólalt gr. Tisza István, hogy a közigazgatási eljárás egyszerűsítésének a közeljövőben megoldandó kérdésével kapcsolatban újból (81) bizonyos részletintézkedésekre hívja fel a kormány figyelmét.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Igen rövid időre veszem igénybe a t. Ház becses türelmét abból a célból, hogy a t. Ház és a kormány figyelmét egy körülményre hívjam fel. Több ízben¹ volt már alkalmam költségvetési tárgyalások alkalmával megemlékezni arról a nézetem szerint aggályos körülményről, hogy egész állami apparátusunk rohamos arányokban növekszik és pedig különösen oly részeiben, amelyek a tulajdonképeni érdemleges produktív állami tevékenység szempontjából csak másodlagos, vagy alárendeltebb jelentőséggel bírnak. Értem a különböző segédhivatalok személyzetének óriási emelkedését. E tekintetben én nem kívánom a t. Ház figyelmét hosszas számtételek felolvasásával untatni. Csak azon egy körülményre vagyok bátor figyelmeztetni, hogy az utolsó 10 év alatt az irnoki és számtizti személyzet a központi hivatalokban körülbelül 40 percent emelkedést mutat fel, a napidíjakra felvett összegek pedig a központban és azon néhány nagyobb bürokratikus szervben, amelyek még ezen kívül léteznek, teszem fel a pénzügyigazgatóságok és az adóhivataloknál, továbbá az államvasutak bürokratikus központi szerveinél, az igazgatóságoknál és üzletvezetőségeknél, több mint megkétszereződött, — úgy, hogy ha ezt a létszámot vesszük figyelembe, amelynek az ezen napidíjakra felvett összegek körülbelül megfelelnek, azt fogjuk találni, hogy tíz évvel szemben csak azon egynéhány hatáságnál, amelyet számításom alapjául vettem, az irnoki és számtizti személyzet 2100-ról 2800-ra, a napidíjasok tömege pedig körülbelül — mert itt a létszám kimutatva nincsen — 3600-ról 6000-re emelkedett.

Azt hiszem, ennek megvannak aggályos következményei pénzügyi szempontból is, mert egy bizonyos holt súly az, amely nő az állami gépezetben. De megvannak a következményei, hogy úgy mondjam, szociális szempontból is, mert hisz mindazok a mizériák, amelyek az állami tisztviselői kar anyagi helyzetével kapcsolatban

¹ (66. 67, 79, 81).

felmerülnek, talán a legsötétebben éppen ezen állásoknál mutatkoznak; *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* talán a legtarthatatlanabb a helyzet itt, ahol az állam a társadalomnak valóban széles rétegeit és pedig műveltebb rétegeit olyan dotációban kénytelen részesíteni, amely megélni kevés, meghalni sok.

Azt hiszem, t. Ház, nagyobb, gyökeresebb és életbevágóbb javítása ennek a helyzetnek csakis azáltal érhető el és fog elérni, ha sikerül egész közigazgatási apparátusunkat a felesleges teherrel megszabadítani, a gépezet működését egyszerűbbé tenni. És én, ismételve, a legnagyobb örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy elismerésemet fejezzem ki azért, hogy végre-valahára a kérdésnek ezen oldala komolyan kézbe vétetett és a megoldás küszöbéig jutott.

Ehhez csak egy kérést, csatolok; azt, hogy ne akarjunk egyszerre minden bajon segíteni, ne akarjuk egyszerre az egész kérdést megoldás elé vinni, mert oly sok helyen, oly sokoldalúan mutatkoznak az ily természetű bajok, hogy ha várni akarunk a megoldással addig, amíg az összest megfoghatjuk, félek tőle, hogy az a közmondás fog beigazolódni, hogy aki sokat markol, az keveset fog. Tulajdonképpen itt nem egy szerves eljárásról van szó, hanem ugyanazon eszmének az egymástól független intézmények egész sorozatában való alkalmazásáról és életbeléptetéséről, részint törvényhozási kezdeményezéssel, részint egyszerűen kormányzati felelősséggel; és én csak azt a kérdést intézem a t. kormányhoz, hogy ezen igen üdvös, igen fontos, igen elismerésre méltó kezdeményezést vigye a megvalósítás terére a részletekben úgy, amint annak egyes fontos részletei már megérték az életbeléptetésre. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Mondom, t. Ház, a javulásnak alaposabb, gyökeresebb részét is keresem; de azt hiszem, ettől eltekintve is sokat tehetünk az itt mutatkozó bajok szanálására és illetőleg kiegészíthetjük ezen egyszerűsítési eljárást egy más üdvös eljárással: kiegészíthetjük azáltal, ha más időbeosztást léptetünk életbe a segédhivatalokban. Mert hiszen lehetetlen észre nem venni azt az anomáliát, hogy az állam egyfelől oly kevésbé dotálja, különösen ezen tisztviselői kart, hogy azokat valóban a legképtelenebb anyagi helyzetbe juttatja, de másrésről munkaerejüket sem használja ki. Hiszen négy, legföljebb öt órai munka az, de átlagban bizonyosan nem tehető négynél többre, amelyben e tisztviselői kart az állam igénybe veszi; márpedig semmi irányban, semmiféle szempontból sem lehet azt mondani, hogy ezen tisztviselői kar munkaereje még három-négy órai munkát naponta meg ne bírja.

Hiszen nézzük meg, t. Képviselőház, hogy áll a dolog. Kik dolgoznak sokat, kik dolgoznak hét-nyolc órát, talán többet is a minisztériumban? Dolgozik az az egynéhány kiváló ember, aki fárasztó munkát végez, akinek az egész szellemi képessége valóban

oda van szegezve az ügyekhez és valóban igénybe van véve, ahol tehát a munkaerő kíméléséről sokkal inkább lehetne beszélni. De éppen azok, akik gépiesebb, kevesebb felelősséggel, kevesebb gondal, a szellemnek, az agyvelőnek kevésbé intenzív munkásságával járó feladatokat végeznek, éppen azok a napnak csak kisebb részén át vannak elfoglalva. Én tehát azt hiszem, hogy a közigazgatásnak is, a tisztviselői karnak is igen sok baján segíteni lehet azáltal, ha legalább egyelőre a segédhivatalokban a munkaidő tetemesen meghosszabbítatik, s akkor ugyanazt a munkatömeget kisebb létszámmal, de aránylagosan jobban díjazott, tisztviselői karral végeztethetik. (*Helyeslés jobb- és balfelől.*) Nem képezem ezt úgy, hogy most ezt rohamos átváltoztatással léptessük életbe akként, hogy a díjnoki személyzet nagy részét elbocsássuk; ettől, azt hiszem, humanitárius szempontból tartózkodni kell; de pár esztendő alatt meg lehet oldani a dolgot már azáltal is, ha a napi-díjakra felvett újabb összegeket nem a személyzet szaporítására, hanem a meglévő személyzetnek külön díjazás mellett rendkívüli munkaidőben való kihasználására fordítjuk. És ugyanez az eljárás volna nézetem szerint követendő az üresedések betöltésénél is. A hivataltishti, irodatishti, irnoki karban mutatkozó üresedések betöltetnének a díjnoki karnak kiválóbb tagjai által és a létszámnak itt mutatkozó csökkenése ismét arra volna felhasználható, hogy ne új díjnokokat alkalmazzanak, hanem a meglévő személyzetet külön díjazás mellett hosszabb ideig foglalkoztassák. Hát én azt gondolom, hogy így néhány év alatt minden rázkódtatás, egyeseknek kenyerüktől való megfosztása nélkül lehetségessé válik az, hogy az az összeg, amely ma ilyen célokra fordítatik, a kisebb személyzet között, de úgy osztassék meg, hogy egyre-egyre aránylagosan nagyobb díjazás essék. Ezáltal meg lenne oldva először az irnoki, díjnoki és számtishti kar anyagi viszonyai rendezésének kérdése az állam minden újabb megterhelhetése nélkül, másodsor lényegesen javíthatnék és gyorsíthatnék az ügymenet is. Mert méltóztatnék meggondolni: (*Halljuk! Halljuk!*) ha a segédhivatalok munkaideje kiterjed a délutáni órákra is, úgy, hogy a beérkező ügydarabok felszerelése és fogalmazásra, vagy érdemleges elintézésre való előkészítése megtörténhetik a délutáni órákban is, és ha a délig elintézett ügyek délután a segédhivatalokban feldolgoztatnak: ezáltal minden egyes aktának körforgása az illető hivatalban a beiktatástól az elintézésig és kiadványozásig, azt hiszem, több nappal meg fog rövidíttetni, ami ismét lényeges javulásra vezet. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Ezekre kívántam a T. Ház figyelmét felhívni. Konkrét indítványt e téren tenni nem kívánok, csupán azon kéréssel fordulok az igen lisztéit kormányhoz, hogy szíves figyelmét erre a kérdésre

kiterjessze és lehetőleg már a folyó évben is akként intézkedjék, hogy a beálló üresedések folytán felszabaduló és rendelkezésre álló összegeket ne a személyzet szaporítására és ne új egyének alkalmazására, hanem az általam jelzett intézkedések életbeléptetésére fordítsa. A szakaszt egyébiránt elfogadom. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Széll Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter válaszában kijelenti, hogy a Tisza István által felvetett eszmék mindenesetre nagyon figyelemreméltó kérdései a közigazgatásnak és hogy az említette bajokat orvosolni, idevonatkozólag kimerítően intézkedni ő is szükségesnek tartja.

93. 1901 márc. 23. országos ülés. — Az Adria m. kir. tengerhajózási társasággal kötött szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat folytatatólagos tárgyalása. — Személyes kérdésben való felszólalás elhalasztása. (Napló, XXXIV. k., 413. 1.)

Márc. 19-én kezdődött az Adria-törvényjavaslat általános tárgyalása. A hosszúra nyúlt és kínos incidensekkel teli vitát Heltai Ferenc előadói beszéde vezette he, ki hangoztatta, hogy azok a jelentékeny előnyök, amelyeket az Adria megújított szerződése az országnak biztosít, pénzben kifejezésre jutó anyagi áldozat nélkül éretnek el, mert az ellenérték, melyet ^{III} Adriának nagyobb szolgálatai fejében az állam nyújt, csak a szerződés meghosszabbításából és az adókedvezmények kifejezett megadásából áll (27. §.), ami az eddigi szerződésből hiányzik.

Az ellenzék viszont épp ezt a kétrendbeli ellenértéket kifogásolta, azt állítván, hogy a javaslat az osztrák bankkérdéseknek kedvez.

A törvényjavaslattal (irom. 992, 999. sz.) becikkelyezni javasolt új szerződés, mely 1901. jan. 1-től 1921. dec. 31-ig terjedő időszakra kötött, az 1891:XXX. t.-cikkkel becikkelyezett szerződés helyébe lép, mely 1892. jan. 1-től 1911. évi dec. 31-ig terjedő időszakra szól.

Márc. 23-án mondott a- javaslat ellen nagy terjedelmű beszédet Rakovszky István, melyben egyebek között ismét (91) éles személyes támadást intézett az Adria vezetősége s így gr. Tisza István ellen is.

Miután idevágó állításával gr. Tisza István márc. 26. felszólalásában (94) részletesen foglalkozik, szükségesnek tartjuk Rakovszky beszédét egész terjedelmében közölni.

Rakovszky István: T. Képviselőházi Valóban nehéz szatírárt nem írni. Az egész közvélemény feszült figyelemmel kíséri az összeférhetlenségi törvény revíziójára kiküldött bizottságnak működését és Magyarország kereskedelemügyi minisztere ezt a pillanatot tartja a. legszerencsésebbnek arra, hogy az Adria törvényjavaslatot betejessze.

Én egy súlyos váddal illetem a t. miniszter urat: azzal, bögj- oly könnyelműséggel, oly előre meg nem fontoltsággal ez ötévi parlamenti ciklus alatt még egy c1 le négy törvényjavaslatot sem terjesztettek be, mint ezt. És dacára, hogy én ezen súlyos vádat emelem a t. miniszter úrral szemben, ezen vád a. védelmét is képezi. Mert ha én a t. miniszter urat nem ismerném személyesen, és ha nem ismerném a körülményeket, hanem ezen törvényjavaslatot, a személyeket és körülményeket nem ismerve, bírálnám meg, csak két föltevésre juthatnék, amelyek a t. miniszter úrral szemben eleve is ki vannak zárva. Az egyik az, hogy abban a miniszteri székben egy az ügyeket nem ismerő, tökéletesen tehetségtelen ember ül,

vagy hogy az a miniszter meg van vesztegetve. *(Mozgás.)* Egy ilyen javaslatot csak úgy lehet megvédeni, ha azt mondom a miniszter úrról, hogy könnyelműséggel jár el, ami az én meggyőződésem. Súlyos ez a vád a t. miniszter úr ellen, és így tartozom a t. miniszter úrral, a t. többséggel, de tartozom az egész parlamenttel szemben is állításaimat a t. miniszter úr által beterjesztett indokolás és a közgazdasági bizottság jelentése nyomán beigazolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mielőtt azonban én ezt tenném, igazságos akarok lenni. *(Halljuk! Halljuk!)* Ezért az árnyékot és fényt egyenlően akarom elosztani. Ha súlyos volt a vád a miniszter úr ellen, nagyon örülök, hogy a közgazdasági bizottság irányában elismerésemet fejezhetem ki. A közgazdasági bizottság, amely oly nagy tehetségű, amely a theória terén éppúgy, mint a közgazdasági tevékenység terén kitűnően jártas férfakkal rendelkezik, mint Lánczy Leó, Matlekovits Sándor és Rosenberg Gyula úr, szerencsésen elkerülte, hogy ezeknek közgazdasági tehetségeit igénybe vegye, hanem a t. előadó urat szerencsés kézzel választotta ki, akiről legnagyobb ellensége sem mondhatja azt, hogy szerződéses viszonyban áll a kormánnyal, vagy hogy az Adriával bármily összeköttetésben volna. *(Nagy derűlttség.)*

De ha a t. előadó úr ebben a remek jelentésben megmagyarázta nekünk, mily nagy érdemeket szerzett a kormány ezen javaslatának betérjesztésénél, hogy mily előnyös ez az országra nézve: hálátlan volt, mert nem mondotta: meg és nem emelte ki, hogy kinek köszönhetjük mi azokat a nagy vívmányokat, amelyek ezen szerződésben le vannak téve. Biztosan gróf Tisza Istvánnak, Rosenberg Gyulának, Matlekovits Sándornak, Lánczy Leonak, akik az igazgató-tanácsnak tagjai voltak akkor, amikor ezen szerződés tárgyalás alatt volt és az ő nyomatékos befolyásukat, közgazdasági tevékenységüket az Adria-tanácsban érvényesítették, hogy ez az ország ily nagy előnyökhöz jusson.

Itt egy szerződés fekszik előttünk, mely tényleg és jogilag még tíz évig fennáll és a t. kereskedelemügyi miniszter úr mégis betérjeszt egy javaslatot, mely ezt a szerződést tíz évvel hosszabbítja meg. Ezen szerződésben új financiaális kedvezményekben részesíti ezt a társaságot és az indokolásban következőleg akarja megvédeni álláspontját, *(Halljuk! Halljuk!)*

Nehéz, hosszadalmas munkát kívánok most végezni a t. Ház előtt, és ezért az ügy érdekében kérem figyelmüket, mert én lépésről-lépésre köteles vagyok a Ház előtt beigazolni nehéz, súlyos vádammak valóságát és jogosultságát. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az indokolás azzal magyarázza meg, hogy ezt a szerződést most okvetlenül meg kell hosszabbítanunk, „mert a világforgalomban a legutóbbi években végbement átalakulások rendkívüli kedvező befolyással voltak a kereskedelmi tengerészetre.“ Azt mondja: „Tengerészetünk fokozatosan fejlődik“ — és ebből ezt a konzekvenciát vonja le —: „E végből különösen szükséges, hogy az „Adria“ magyar királyi tengerhajózási részvénytársaságot, mint legjelentékenyebb tengeri hajózási vállalatunkat, a konjunktúrák fent jelzett változásához képest a reá háruló nagyobb feladat minél kiterjedtebb mérvben való teljesítésére képesítsük.“

A közgazdasági bizottság szintén ugyanazon a paripán lovagol és azt mondja *(olvassa):*

„Az 1891. évi szerződés tartama alatt az Adria részvénytársaság rendkívül megerősödött. A hajójáratok bevétele rohamosan emelkedett és

az 1891. évben a 2,189.778 koronát érte el. A nagy lendület javára vált a társaságnak is. Nagy előnyére szolgált a: társaságnak az olasz kereskedelmi szerződés életbelépeése és a társaság ügyeiben igen kedvező fordulatot idéztek elő ezen körülmények.“ És végzi: „Ez a lendület — fokozódó osztalékok dacára is — a társaság reális gazdálkodása mellett a társaság anyagi megerősödésére vezetett. 5 millió korona részvénytőke mellett a, társaság különböző tartalékai 9,099.957 koronára rúgnak és elsőbbségi kölcsönéből, amely 6 millió koronát tett ki, visszafizetett 1,655.000 koronát.“

Minden logikusan gondolkodó ember, amikor a t. miniszter úr indokolását és a közgazdasági bizottság t. előadójának jelentését olvassa, nem arra a konklúzióra! jut, hogy egy erős, megizmosodott, gazdag jövedelmi forrásokkal rendelkező társaságnak újabb pénzügyi előnyöket vessen oda. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalokhikm.)* ezt a szerződést újabban megerősítse és meghosszabbítsa, hanem, ellenkezőleg, örül ennek a lendületnek és miután a szubvenció megtette köteletségét, hagyjuk magára ezt a társaságot, izmosodjék a saját erejéből és használjuk fel ezt az összeget inkább egy más tengerhajózási vállalat szubvencionálására, konkurrenciá megteremtésére bizonyos irányokban, de ne vessük oda azt a szerződést tíz évre újból, amikor ez a társaság még a mai napig is adós kötelezettségekkel. *(Élénk tetszés a bal- és szélsőbaloldalm.)*

A miniszter úr indokolása azzal is akarja védeni azt a nagy pénzügyi áldozatot, amelyet az ország hoz, {hogy a következőleg folytatja *(olvassa)*: „A szóban lévő társaság a tengeri forgalom ellátása terén eddig is számottevő eredményt ért el. A társaság által az utolsó évtizedben közvetített áruforgalom ugyanis a következőképp alakul.“

Nézzük meg most ezt a kedvező eredményt. Az indokolás 17. oldalán van egy kimutatás, amely a társaság által eszközölt kivitelt és behozatalt tünteti fel. Ebből azt látjuk, hogy a társaság 1890-től 1899-ig — átszámítottam percentekre — viszonyítva az összes kiviteli tonna-számokhoz stagnált és pedig 34% körül. Volt ugyanis az összes kivitellel viszonyítva, 1890—1897-ben 31.73%, 28.4%, 35.25%, 32.10%, 37.91%, 35.99%, 38.29%, 34.92%, 1898-ban 35.59% és 1899-ben 35%, tehát a társaság kivitelle axányítva az összkivitellez, mindig 34% körül stagnált.

Még sokkal rosszabb a behozatali arány. Ez úgy áll, hogy míg az összliozatal 267.000 tonna — kerekszámban tüntetem fel, — addig a társaság által teljesített behozatal 18.000 tonna. Mikor a behozatni 431.000 tonna volt, akkor a társaság behozatala 59.000 tonnát tett ki.

Ha most a végösszegeket összehasonlítjuk, nagyon különös eredményekre jutunk. Az összes kivitellel Fiuméből tett tíz évi átlagban 1,806.856 tonnát. Az összes behozatal kített 582.938 tonnát. Ezt a két számot összeadva, kapunk 2,489.794 tonnát. Ennyit bonyolított le az Adria az összforgalomban. Ez a közbeeső kikötők közötti forgalomhoz arányosítva ekként áll: az Adria külföldi kereskedelem szolgálatában 2,589.227 tonnát, tehát 100.000 tonnáival többet bonyolított le, mint amennyit lebonyolított a a magyar kereskedelem számára. Ebből tehát mi következik? Következik az, bog} körülbelül a szubvenció 51%-a a külföldi kereskedelem javára Írandó és csak 49% áll a magyar érdekek szolgálatában. Ezen eredmény örvendetes módon igazolja a tengerhajózási vállalatnak további fejlődésképeségét. Ez a t. miniszter úrnak rezüméje ezen táblázat szerint. A t. miniszter úr ebből oda konkludál, hogy ehhez képest okvetlenül megkívánja

azt, hogy a hajóstársaság hajóállományát szaporítsa és hogy multhatatlannal gondoskodnunk kell az Adria tengerhajózási részvénytársaság hajóállományának megnagyobbításáról.

Tudom, hogy le vannak kötve eddig ezek a járatok az Adriánál és hogy nem lellet e vonalakon egy versenyvállalatot szubvencionálni. De most érezzük ennek a szerződési pontnak a nyűgét. Ha most nem tudok cselekedni, legalább tíz év múlva akarok szabad kézzel bírni. (*Úgy van! balfelől.*) és legalább akkor akarok szabadon rendelkezni. (*Helyeslés balfelől.*) Ezt az előnyös állapotot nem akarom most úgy átváltoztatni, hogy prejudikáljon, amint be fogom bizonyítani, hogy prejudikál; ettől az Adria-társaságtól pedig, ha ezt a szerződést újból megerősítjük. Magyarország nem szabadul soha, (*Úgy van! balfelől.*) mivel ez egy örökös szerződés, amennyiben a 31. §-ban oly kifejezések és oly pontozótok vannak felvéve, hogy mindörökké, a végtelenig lehetlenné teszik egy új hajózási társaságnak a szubvencionálását. (*Úgy váám! balfelől.*) Ezt a 31. §-ból később ki fogom mutatni.

De ha oly jók a konjunktúrák, mint ahogyan a t. miniszter úr és a közgazdasági bizottság előadója kijelentették, akkor nem ennek a szegény magyar államnak a gondja az adózó polgároknak utolsó filléreit kipréselni, hogy az Adriának hajóállománya szaporodjék, hanem akkor a társaság feladata, hogy hajói szaporításáról gondoskodjék.

De nézzük csak, t. miniszter úr, miképpen tett eleget a társaság kötelezettségeinek eddig! (*Halljuk! Halljuk!*) És itt kitérek gróf Batthyány Tivadarnak felszólalására, aki elpanaszolta, hogy minő ügyetlen volt az Adria akkor, amikor azt. a rossz hajóállományt átvette. Ez akkor az Adriának saját ügyetlensége volt. Hanem arról azután nem panaszkodott, hogy most mily haszontalan rossz, rozoga állapotban van a társaság hajóparkjának tetemes része. A „Tisza“, „Matlekovics“, „Baross“, „Adria“, „Szapary“, „Zichy“, ezek a hajók mind hasznavehetetlen, rossz állapotban levők; olyannyira, hogy a társaságnak bajai vannak a biztosítótársaságokkal, amelyek ezeket a hajókat nem akarják biztosítani.

De, az 1891:XXX. törvénycikk 9. §-a értelmében a társaság tíz új hajónak 1901-ig leendő beszerzésére volt kötelezve. Ezeket be is szerezte. 1911-ig öt hajót volt köteles beszerezni. Ezt az öt hajót azonban a mai napig be nem szerezte, nem is lobot ott erre kényszeríteni. De most előáll a t. miniszter úr és azt mondja, hogy nagy vívmány az, hogy hajóparkját tizenöt új hajóval kell a társaságnak megszorítani és ezért, mert ezt a nagy beruházást teszi, megadja a miniszter úr a társaságnak a szerződés meghosszabbítását és biztosítja neki a többi előnyöket.

Most pedig áttérek arra a körülményre, hogy a miniszter úr a járatokat említi fel, mint valami nagy vívmányt, amelyet kivívott. Szó volt itt, Fáder Rezső t. barátom említette fel, a valenciai járatokról; A t. miniszter úr ezt a valenciai járatot olyan nagy vívmánynak tüntette fel, holott senki sem kérte ezt a járatot; de igenis kérték az összeköttetést Bordeauxval és Fiume-Cettevel. Ezeket azonban a t. miniszter úr nem biztosította és nem tudta kivinni ennél a társulatnál, alkalmasint azért, mert ezek nem fizetik ki magukat. De nézzük most a járatok számát és a járatok hosszúságát. (*Zaj a jobboldalon.*) A t. miniszter úr ezen hajójáratokat tígy tünteti fel, mint. nagy vívmányokat, mert megszorította ezzel a járatokat s a tengeri mérföld is több, mint azelőtt volt. Ez a megszorítás látszólagos és bocsássa meg nekem a t. miniszter úr, —,

hisz nem ő követte el, csak félrevezették, — ez a megszorítás tiszta szédelés. (*Halljuk! Halljuk!*)

Itt két járat van, amelyen megfordul az egész dolog: a fiúme—valenciai és a fiúme—marseille-i vonal. Az első évente 52, kitesz 71.460 mérföldet, a másik 72, évente kitesz 83.520 mérföldet. De ez a két járat nem egyéb, mint egy járat és ennek a meghosszabbítása. Az 52 járat ugyanis, amely Spanyolországba megy, nem egyéb, mint a fiúme—marseille-i vonalnak meghosszabbítása egész Barcelonáig. Tehát, ha igaz lenne a kimutatás, akkor csak a különbözetet lenne szabad kitüntetni, amely Valencia és Marseille között 220 tengeri mérföld. Ezt kellene 52-szer venni, nini kitesz 11.440 mérföldet. Ha ezt egyesítjük a 72 marseille-i járatral, akkor kijönne 94.960 tengeri mérföld a t. miniszter úr által kimutatott 155.880 tengeri mérfölddel szemben. Ez pedig mínusz 60.320 tengeri mérföld. (*Helyeslés a baloldalon.*) Tudom én, t. miniszter úr, hogy; minő ellentétessel készül erre. Ez az a kis csillag a jelentésben, nézzük meg tehát azt a kis csillagot, ez vonatkozik a 13. számú fiúme—portugáliai, algir—tunisi és tanger—fiúmei járatokra, amelyeknek csak egyszeri hosszúsága van a rovatba felvéve, de az összezésben hiányzik a kitétel, mert a csillagos jegyzet azt mondja, hogy miután az illető járatok a marseille-i és barcelonai vonalon, mint külön járatok lettek felüntetve, itt rekompenzációképpen ezt az 1250 és 1880 mérföldnyi egyszeri tengeri utat képező járatoknak a sokszorozását, a végösszegét nem hozta be az összezésbe. Ez így is van. Csakhogy ez az 1250 mérföld és 1880 mérföld nem 1250 és nem 1880 mérföld. Tessék csak egy tengeri térképet a kezébe venni s akkor azt fogja látni a t. miniszter úr, hogy miután ez a szerződés és az indoklás is megengedi, hogy ezen járatok Tuniszból, Algirhól és Portugáliából egyesíthetők más angliai és brazíliai járatokkal, ez csak 50 tengeri mérföldnyi eltérést tesz ki Algirtól és Tangertől, 30 mérföldnyi eltérést Portugáliától, úgyhogy ha 900 mérföldbe számítom ki ezen járatokat, ez felel meg valóban a különbözetnek, ami pedig, amint kimutattam, a 60.000 és néhány száz mérföldszámmal szemben elenyésző csekély.

Ebből aztán arra az eredményre jutunk, hogy az „Adria“ nem 1.047.190 tengeri mérföldet, hanem csak 986.870 tengeri mérföldet fut be évente és pedig nem úgy, ahogy a t. miniszter úr mondja, hogy 472 járatot tesz, mert ebből le kell vonni a különbséget, tudniillik a marseille-it 72-vel és a két afrikait 4-gyel, ami 76-ot tesz ki, tehát csak 396 járatot tesz, úgyhogy szerencsésen elértünk akkora vívmányt, hogy egy járatral kevesebb van most, mint volt a régi szerződés szerint, amikor 397 járatunk volt. (*Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.*)

T. Ház! Amint mindig a t. miniszter úr indokolása nyomán haladva szerettem eddigi bizonyítékaimat, éppen úgy állíthatom, hogy nem áll a következő számítás sem: „Ezen több teljesítmény — már tudniillik az a több teljesítmény, amely eggyel kevesebb — (*Derültség.*) kifejezésre jut a társaság szolgálata után mérföldenként esedékes átlagsegély kiszámításánál is. Amíg a jelenlegi számítás mellett egy mérföldre 1 korona 19 fillér segély jut, addig az új szerződés alapján csak 1 korona és nyole fillér esnék egy mérföldre.“ Hát, t. miniszter úr, ez egyszerűen nem áll. Amint kiszámítottam és bebizonyítottam, hogy a járatok száma kevesebb a réginél, úgy be fogom bizonyítani a közgazdasági jelentés nyomán azt is, hogy ezen így megállapított összegek sem felelnek meg a valóságnak.

Mert hagy áll a dolog a közgazdasági jelentés 31. oldalán foglaltak szerint? Az adókedvezmény, amint a t. kereskedelemügyi miniszter úr a bizottságban közölte, az „Adria“ utolsó évi mérlegének adatai szerint körülbelül évi 160 ezer koronát képvisel, a segélyösszeg a többi pótlékokkal együtt tehát 1,327.224 koronát fész ki, amely összeget elosztva a 986.870 tengeri mérfölddel, nem 1 korona 8 fillért, hanem 1 korona 44 fillért, (*Mozgás a baloldalon.*) tehát az eddig is élvezett 1 korona 19 fillérnél 25 fillérral magasabb tételt nyerünk. (*Mozgás a baloldalon.*) Nem érteim, t. Ház, hogy a t. miniszter úr ezeket közegei által nem számíttatta utána és hogy éppen úgy, amint egy egyszerű képviselő, aki mint nem szakember nehezen tudott eligazodni, végre-valahára mégis eligazodott, a t. miniszter úr nem szerezte meg erre nézve az alapos és megbízható bizonyítékokat.

Éppen ily tendenciózus, t. Ház, a jelentés azon része is, amely a hajók segélyezéséről szól. Gróf Batthyány Tivadar t. képviselőtársam itt elpanaszolta azt a régi nótát, hogy) milyen mostohán járunk mi el az ilyen vállalatokkal szemben. Felemlítette, hogy milyen bőkezűen szubvencionálják a többi államok az ilyen vállalatokat. Gróf Batthyány Tivadar vagy nem szakember, vagy rossz szakember, vagy eltitkolt valamit, amit tudott. Több eset nem lehet. Hisz ő tengerész, tudnia kell, hogy mindazok a számok, mindazok a szubvenciók igazak, mert itt is vannak és utána is néztem. Igaz, hogy Ausztria 9 millió koronát, Olaszország 11 millió koronát és még valamit, Franciaország 41 millió koronát, Anglia pedig 18 millió koronát fordít hajóinak segélyezésére. De egyet eltitkolt a t. képviselő úr, hogy mindezek a hajójaratok személyszállítással vannak összekötve, eltitkolta, hogy ezek szubvenciójuknak tetemes része postai szolgalmány fejében megy. Ezekről a gróf úr nagyúri dilettantizmussal nem szólt semmit; neki mint tengerésznek figyelmét elkerülte ez és az ilyen egyszerű Landratte, mint én, rájöttem arra, amit a tengerész nem ismert fel. (*Halljuk! Halljuk!*)

Menjünk tovább. A tonnák felsorolásával nem untatom a t. Házat. Nézzük most, hogy igaz-e, hogy mi adjuk a legnyomorúságosabb szubvenciót a hajózásnak, eltekintve attól, hogy Anglia, Németország, Franciaország dúsgazdag országok és mi egy nyomorult, tönkretett ország vagyunk. (*Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Nézzük most az országokat és akkor a következőkre jutunk: állami segély Angliában 16,981.540 korona, hajóknak száma 10.691, esik egy hajóra 840 korona; Olaszország állami segélye 12,802.842 líra, hajók száma 6559, egy hajóra esik 1796 korona; Németország állami segélye 7,788.000 korona, hajóinak száma 3592, egy hajóra esik 2165 korona, Franciaország állami segélye 41,070.509 korona, hajók száma 4749, egy hajóra esik 5256 korona, Ausztria állami segélye 9,075.640 korona, hajók száma 1033, esik egy hajóra 8786 korona, Magyarország (*Halljuk! Halljuk!*) nyomorult 2,510.000 koronát ad, hajóinak száma 59, esik egy hajóra 42.552 korona. (*Derültég bal felől.*) Erre tessék kadenciát találni!

Lukács Gyula: Erre legkönnyebb kadenciát mondani! Amely államnak nincsen hajója, annak kell adni szubvenciót!

Rakovszky István; Nagyon sajnálom, hogy nem együtt utaztunk Fiúmába tanulmányútra!

Lukács Gyula: Én sokat utaztam másutt is!

Rakovszky István: Én csak ott szerettem volna lenni! Tehát 42.552

korona esik egy hajóra. Azt mondja a t. képviselőtársam, hogy azért, mert kevés a hajó, azért kell adni szubvenciót. Nem volt szubvenció, nem volt Adria, nem volt tarifakedvezmény és nem volt inkompatibilitás és akkor, igaz, szegény vitorlás hajók voltak, de volt 165. A miniszter úr így mondja, ebben hiszek a miniszter úrnak. Különben többen is.

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Bár egyébben is hinne!

Rakovszky István: 165 hajó volt; elismerem, hogy nem lehet ezeket semmi párhuzamba hozni a gőzhajókkal. Hanem, t. képviselőtársam, ha nem az Adriát szubvencionálnák ilyen formában, ha abból a 42.000 körömből, mely esik egy hajóra, adnánk át 50%-ot egy más hajótársaságnak, hajózásunk sóikkal jobban fellendülne. Nincs nekem szükségem arra, hogy éppen az Adria lendüljön, fel. Én a magyar kereskedelmet és a magyar hajózást akarom felvirágoztatni és lendületbe hozni. (*Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) Nagyon csodálkozom, t. Ház, hogy egy függetlenségi párti képviselő úr, mint aminő Lukáts Gyula képviselő úr, aki tengerész volt, ilyen közbeszólással fordul felém. Midőn Baross Gábor megalapította aiaz Adriát, — itt van az indokolás, talán elhiszik nekem, nem fogom az egészet felolvasni, a t. miniszter úr is ismeri azt, — ez indokolásában azt mondta: „Egy magyar kereskedelmi hajótársaságot akarok teremteni azért, hogy a magyar lobogó mindenütt legyen a tengeren.“ Hát, t. képviselőtársam, aki ezt a szubvenciót igazságosnak tartja, jobban tudja, mint én, hogy ez az Adria ezen 42.552 korona szubvenció folytán abban a szerencsés helyzetben van, hogy idegen, angol hajókat bérel * ki; tudja jobban, mint én, hogy ezen idegen hajók, idegen lobogó védelme alatt állanak és ha befutnak egy kikötőbe, idegen konzul fennhatósága alatt állanak. Hát azért adjunk 42.000 korona szubvenciót egy hajó után az Adriának, — ahelyett, hogy új hajótársaságok keletkezését tennők lehetővé, — hogy az Adria a magára vállalt hajójáratokat egy más, idegen hajótársaságra bizza; és ez a 42.000 korona egészen az Adriának a zsebében maradjon? Mert hiszen a 2,510.000 koronának majdnem a fele, 1,144.000 korona, csak az Adriának kezében marad és; a többi társaságoknak csak apró-cseprő összegecskék jutnak. És t. képviselőtársam (megvédendőnek, helyesnek találja azt, hogy az Adria ebből a 2,510.000 koronától 50%-ot kapjon s mégis idegen hajótársaságokra bizza a hajózást! Ezt legkevésbé vártam egy függetlenségi párti képviselőtől, különösen tanulmányút után!

Lukács Gyula: Mit akar ezzel a tanulmányúttal?

Rakovszky István: Az újságokban olvastam, hogy a t. képviselő úr tanulmányozta a dolgot Fiumében. Ennyi az egész.

Figyelmeztetem a t. Házat, hogy ez a szerződés — és most jutok a legnehezebb bizonyításra — monopóliumot ad az Adriának. A szerződésnek 31. §-a ekként szól: A magyar királyi kormány kötelezi magát, hogy a jelen szerződésben megnevezett vonalakra ezen szerződés tartama alatt semmi hajózási vállalatnak állami segílyt nyújtani nem fog. Ez helyes.

Madarász József: Nem helyes! (*Úgy nem! Úgy von! a szélsőbaloldalon.*)

Rakovszky István: Ha meg van kötve tíz évre a szerződés, nem bánom. De azontúl, mondja meg a t. miniszter úr, nem volna-e szerencsésebb megoldása a kérdésnek és nem lehetne-e akkor elkerülni az ilyen dolgokat, hogy egy társaság 42.000 koronát kapjon egy hajó után,

hogyha a t. miniszter úr nem ezt a társulatot szubvencionálná, hanem a vonalakat? Ha a t. miniszter úr a vonalakat szubvencionálná, akkor szabad konkurrencia támadna és a t. miniszter úrnak hatalmában lenne akkor, hogy a konkurrenciát premiőzza és ezáltal eljárnak igazán fellendülne a magyar tengeri hajózás. De nem úgy kell eljárnak, hogy az egyik társulattal, amelynek financiális prémiumokat adunk és amelynek üzletét így biztosítjuk, lehetetlenné tesszük az igazi fellendülést.

Sokkal aggasztóbb a szakasz második bekezdése: „Ha a magyar királyi kormány az 1. §-ban felsoroltakon kívül nyugat felé más járatok rendszeresítését tervezné, e részben mindenekelőtt az Adria magyar királyi tengerhajózási részvényt árvasággal fog érintkezni, mely egyenlő feltételek mellett más vállalkozó felett előnnyel bírand“

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Egyenlő feltételek mellett!

Rakovszky István: Majd rátérek. De felhívom a t. ellenzék figyelmét ezekre: „Ugyanaz áll a szerződés tartamának lejártával, ha a magyar királyi kormány az Adria magyar királyi tengerhajózási részvénytársaság hajói által bejárt vonalakat továbbra is szerződészerűen biztosítani óhajtja“.

T. miniszter úr! Ha ezt a szerződést és ezt a cikket így becikkelyezze, ki van zárva 20 évre annak lehetősége, hogy a t. miniszter úr akárminő új versenytársaságot oly vonalakon, amelyeket az Adria még le nem foglalt, szubvencionáljon. Igenis, mert ha egyenlő feltételek alatt szubvencionálja, az Adria ki fogja jelenteni, hogy ő veszi át a vonalat, ő kapja a szubvenciót és ezáltal megfojtja a konkurrenciát. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) A második bekezdés oda konkludál és oda viszi a dolgokat, hogy lehetetlen a szerződés lejártá után is újonnan szerződni más társulattal, mert megint ott van az Adria és kijelenti, hogy ő kívánja a szubvenciót. És erre. t. miniszter úr, ön rááll, leköti a jövő nemzedékek szabad akcióképességét, (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.*) szabad elhatározását, az országnak egész jövőjét, ahelyett, hogy megelégednék azzal, hogy tíz évre meg vagyunk nyomorítva e társasággal?

Polónyi Géza: Tengeri hitbizomány! (*Általános derűtség.*)

Rakovszky István: T. miniszter úr! Itt van az amerikai járat lekötése 300.000 korona szubvencióért nagy kegyesen oda is elmennék. Egy fiúme—amerikai járat tízezer tengeri mérföld; hat járat 60.000 tengeri mérföld, ezért kap a társaság 300.000 koronát. Egy mérföldre tehát jut öt korona szubvenció, nem is számítva azokat az előnyöket, amelyek Lévy Lajos t. képviselőtársam kívánalmában benne vannak, hogy ugyanis a kivándorlást oda irányítsuk. Igaza van, szükségtelen szubvencionálni, mert a kivándorlók maguk fedezik a költségeket és megtérítik bőségesen a kiadásokat. Ha Németországban fenn tudnak állani a kivándorlási hajóvállalatok állami szubvenció nélkül és 30% dividendát fizetnek, akkor itt is megélhetnek. Én csak ki akarok térni erre és gratulálni akarok a t. szabadelvű párt agráriusainak (*Halljuk! a bal- és szélsőbal-oldalon.*) Lévy Lajos t. képviselőtársamhoz. T. képviselőtársam jónak látta — és ezt a latifundiumok birtokosainak becses figyelmébe ajánlom, akik úgy rajonganak a szabadelvűségért és a szabadelvű pártért — jónak látta, hogy a kivándorlás okául e latifundiumokat említse fel.

Lévay Lajos: Pardon, ezt nem mondtam! Egy szót sem mondtam erről. (*Zaj. Elnök csenget.*)

Rakovszky István: Benne van a beszédben; hallottam is és benne van.

Lévay Lajos: A t. képviselő úr téved, nincs benne! (*Zaj. Elnök, csenget.*)

Rakovszky István: Akkor kitörölte. (*Zaj.*) Majd megnézzük és aztán tisztázzuk ezt a dolgot. Latifundium azelőtt is volt és ha ma már Magyarországon annyira vagyunk, hogy földek pusztán állnak, ennek nem a latifundiumok az okai, hanem a szabadelvű pártnak ilyen szerződéskötései. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ez a kizsákmányolás, a különféle milliomosoknak gombamódra való felszaporodása máról holnapra odaát, ez az oka, t. Ház!

Lévay Lajos: Nem erről beszéltem!

Rakovszky István: Most térek rá egy igen nagy mulasztásra, a Fekete-tenger járataira. Mi tudjuk, hogy az eredeti szerződés értelmében a Fekete-tengerre már Baross is nagy figyelmet fordított. A közgazdasági bizottság jelentése a Fekete-tengerrel könnyen végez. Azt mondja: „Az Adriával kötött szerződés azon kikötése, mely szerint az Adria köteles külön állami segélyezés nélkül legalább két gőzöst állandóan a Fekete-tengerem állomásoztatni, beszüntet teteti, mert a megejtett tanulmányok azon eredményre vezettek, hogy a társaság ezen járatokat a Vaskapu megnyitásáig és az ország és az aldunai kiköltők közti kapcsolatot képező aldunai járatok berendezéséig csak nagy veszteséggel tarthatja fenn.“ „Kötelezettsége alól ideiglenes felmentését kérte, ami azon feltétel alatt engedélyeztetett, hogy ellenszolgálmányképpen Fiume, Szicília és Marseille között rendes menetrend szerint közlekedő járatokat köteles fenntartani.“ A jelentés azt mondja, hogy erre nézve külön magyar-keleti tengerhajózási részvénytársaság alakult. Méltóztassanak kettőt figyelembe venni, t. Ház. Az egyik az, hogy Baross nagy súlyt fektetett erre, a másik, hogy ez a felmentés törvénytelen, mert a feketetengeri járat alól senki a törvényhozáson kívül felmentést nem adhat. Nézzük Baross indokolását, amely azt mondja (*olvassa*):

„Nagy fontosságot tulajdonítottam azonban annak, hogy különös tekintette! a jövő fejleményeire, a Kelet felé is újabb összeköttetéseknek legalább alapjait megvessem, melyekből szükség szerint a Keletre irányuló járatok fejleszthetők lesznek. |Évégből különös tekintettel a vaskapuszabályozási munkálatokra» valamint arra, hogy az aldunai átrakodások segélyével a legrövidebb vízi úton (illetjük el a Kdét országait, arra köteleztem a társaságot, hogy minden külön állami segély nélkül legalább két gőzöst állandóan a Fekete-tengeren állomásoztassa és ezekkel a Fekete-tenger kikötőinek, valamint ezeknek különösen Konstantinápolyval való forgalmát közvetítse. Ezen szabad hajózáson kívül azonban a társaságot arra is köteleztem, hogy felhívásomra az általam jóváhagyandó menetrend szerint a Fekete-tengerben rendes összeköttetéseket is létesítsen, melyeknek az lesz a célja, hogy a magyar állam hajóival az aldunai átrakodási helyeken kezét fogva, a Keletre irányuló forgalmunk által igényelt rendes járatokat szolgáltatassák. A társaságnak a Fekete-tengerben közlekedő hajói a személyforgalom, közvetítésére szükséges berendezésekkel is el lesznek látva.“ Az indokolás melléklete

a javaslatokról ásít mondja: „23-ik járat, feketetengeri járat, — új szerződés 7. §. — hozzávetőleg 70.000 mérföld“. Most, t. Ház, az új szerződésben következőleg áll a dolog, s itten fogom az igazolását megkísérlem annak, hogy nem a t. miniszter úr, hanem az elődjei törvényt szegtek, a társaság pedig szerződést szegett. A szerződés első szakasza így szól: Az „Adria“ magyar tengerhajózási részvénytársaság a jelen szerződéserejénél fogva és annak tartamára arra kötelezi magát, hogy rendszerint saját hajóival a következő rendes járatokat fogja fenntartani és teljesíteni: 1—21-ig. A Fekete-tengerről egy szó sincs a járatok között. A második szakasz: „Amennyiben idővel a forgalmi viszonyok és a kereskedelmi érdekek alakulása következtében az első paragrafusban elősorolt járatok és teljesítmények egyikének, vagy másikának módosítása vagy elhagyása szükségesnek mutatkoznék“ — erre megadja a miniszternek a felhatalmazást. A 2. szól az 1. 4-ről expressis verbis. A 7. §.: „Az Adria magyar tengerhajózási részvénytársaság kötelezettséget vállalt, hogy minden állami segélyezés nélkül legalább két gőzöst állandóan a Fekete-tengeren járassa stb.... Különösen köteles lesz a társaság ezen hajóival a kereskedelemügyi miniszter rendelkezése és az általa jóváhagyandó menetrend szerint azon a társasággal egyetértőleg megállapítandó összeköttetéseket fenntartani és kiszolgálni, melyek aldunai átrakodások segélyével forgalmi érdekeink szempontjából esetleg berendeztetni fognak.“

A 9. §-ban még látni a nagy előrelátást és elővigyázatot, hogy két gőzöst kirendel a Fekete-tengert-e 800 bruttó regiszter tonnával és kiköti azt, hogy ezeknek a hajóknak minimuma óránként 9 mérföld legyen, még pedig nem próbajárat, mert nagy különbség az, hogy próbajáratot tesz-e a hajó, vagy nemde járatot. A 11. 4- azt mondja: „A Fekete-tengeren szervezendő szolgálat az e célra szolgáló két társasági gőzhajó elkészültével kezdendő meg. Ezen két gőzhajó azonban akként rendelendő meg, hogy azok legkésőbb 1892 július hó végéig a forgalomnak átadva legyenek.“

T. Ház! A 2. §. csak az 1. §-ban lévő járatokra adja meg a felhatalmazást a felmentésre, a 7. §-ban lévőre .nem adja meg. És mindennek dacára sikerült ezt megghiúsítani, mert anyagi előnnyel nem jár és a társaság egyszerűen beszüntette ezt a járatot. (*Mozgás a baloldalon.*) A szubvenciót bezsebelte, mert a szubvenció a feketetengeri járatra is szól. Azután megcsinálta Ki lányi Hugó imin.isizt.eri tanácsos úr a magyar-keleti társaságlat, amely nemi úgy, ahogy azt Baross intendálta, bonyolítja le a feketetengeri, kereskedelmet 180.000 korona új szubvencióért. Tehát a szubvenció egy részét, .bezsebelte az Adria, anélkül, hogy a kikötést megtartaná és még azonkívül 180.000 korona szubvenciót ad iaz állam. Ne higyjék, hogy kárpótlás az;, hogy ehelyett ment Marseille, felé, mert hisz ez érdeke volt a társaságnak, ott amúgy is megtalálja a maga nyereségét. Ez, nem volt egyéb, mint kijátszása a szerződésnek. Terhes volt; a társaságnak ez a járat s emiatt megszüntette. (*Felkiáltások a baloldalon: Botrány!*) Említésre méltó a t. miniszter úr indokolása és a közgazdasági előadó úrnak jelentése és — amint hallom — Rosenberg Gyula t. képviselőtársamnak a felszólalása is a közgazdasági bizottságban: ők hárman összeálltak és abban konkludáltak, hogy nincs a világon ilyen nagylelkű és jobb társaság, mint ez az Adria. Mert hogyha ez az Adria megkapná mindazokat a kedvezményeket, amelyeket az

1893:XXII. törvénycikk biztosít a szabad hajózásnak, 490.600 koronával több jövedelme lenne, mint most van.

T. Képviselőhöz! Ezt a társulatot kuratéla alá kell helyezni, *(Derültség.)* ha 490.600 koronát csak így kidob az ablakon. Ha ez így van, akkor valóban kalapot kell emelnünk azok előtt, akik bent ülnek a társaság igazgatóságában és megmentettek Magyarországnak ily nagy összeget. De ez nincsen ám így. Mert a t. miniszter úr nagyon jól tudja, hogy ez a törvény csak 15 éven át biztosít a hajóknak szubvenciót. Évente 7%-ot leírnak. Kétféle szubvenció van, beszerzési és forgalmi szubvenció. Már mostan azok a hajók, amelyek tizenöt éven túl vannak, nem kapnak szubvenciót. Így a „Szapáry“, amely 1888-ból, az „Adria“, amely 1880-ból, a „Tisza“ és a „Széchenyi“, amelyek 1884-ből valót. 1902-ben már a „Baross“ és a „Matlekovits“ sem kap szubvenciót. *(Élénk derültség balfelől)*

Az Adriának tehát már mostan hét hajója nem kap, de van több hajó is, amelyek 1907-ig mind kiesnek abból a turnusból és így akkor már nem kapnak majd szubvenciót. Különböztetve utána számítottam a dolognak. Nem kapna az Adria 490.000 koronával többet, hanem csak kevesebbet kapna. Mert ha a szabad hajózási törvény szerint, az 1893:XXII. törvénycikk szerint, kapná a prémiumot, körülbelül 800.000 koronát kapna; de ne felejtjük el, hogy az Adriának a hajói olyan rosszak, hogy csak nyolc tengeri mérföld sebességű a próbajáratuk, holott a német Lloyd hajóinak 16—17 tengeri mérföld gyorsasága van. Hogyha pedig a próbánál csak nyolc tengeri mérföldet tesznek meg, az tényleg csak 5—6 tengeri mérföldnek felél meg. Tehát eszerint igen keveset kapnának.

Ugron Gábor: Bivalyfogat a tengeren! *(Derültség.)*

Rakovszky Istvánt: Azonfelül, ne felejtse el a t. miniszter úr, hogy csak azon utak szerint kap a hajó, amelyeket magyar kikötőbe tesz — a legrövidebb tengeri utat számítják, — de azokat az utakat, amelyek az Adria forgalmának javarészét teszik ki, a közbeeső külföldi kikötőket nem számítják; ezek után nem kap az Adria. Tehát ez a bőkezűség ne bántsa a t. miniszter urat, de a t. előadó urat sem.

Most már áttérek, t. Képviselőház, az adó kérdésére.* *(Halljuk! Halljuk!)* Az adó kérdésére nézve ki kell jelentenem, hogy ritkán látám olyan cinikus okadatolást, mint amilyen a közgazdasági bizottságé. Egy gazdag társaságról van itt szó. Mit mond ez a jelentés az adóról:

„Ami az adó-, bélyeg-, illetékmentességet illeti, a közgazdasági bizottság nem zárkozhatott el két tény megfontolása elől. Az egyik az volt, amelyet a kereskedelemügyi miniszter úr közölt a bizottsággal, hogy ezen adómentesség megadása, eltekintve attól, hogy szerződészerű kikötés, a tényleges állapot törvényesítését jelenti, amennyiben az Adria eddig is adómentességet élvezett. A bizottság helyeslőleg vette tudomásul, hogy a hatóságok utasítva lettek stb.“ T. Képviselőház, ez a legnagyobb zsebmetszés; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* az adónak ez a megtakarítása, az adónak elsikkasztása, a leggyalázatosabb tette ennek a társaságnak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez a társaság Magyarország adófilléreiből bőkezűen szubvencionáltatik, de ezen adófillérekhez egy fél krajcárral sem akar hozzájárulni és nem is járult hozzá, sőt a tör-

vényt kijátszotta, mert, t. miniszter úr, ez tisztán a törvénynek kijátszása, az adóösszegnek elsikkasztása volt, *(Úgy van! balfelől.)* Mert nem áll úgy a dolog, amint itt a t. pénzügyminiszter úr mondotta. Az adómentesség nem járt az Adriának. Az adókievítő bizottság nem állapította meg soha az adót. Mit tett az a hivatalnok? Megfellebbezte? Nem! Miért nem? Hova ment volna ez a fellebbezés? A felszólamlási bizottsághoz. Onnan hova? A minisztériumba; tehát mikor legelőször történt ez a dologi a pénzügyminisztertől függött utolsó fórumban ez a dolog. Mondjanak ezért akármit, én nem tudok más konklúzióra jutni, mint arra, hogy ez a hivatalnok vagy tudta, hogy darázfészekbe nyúl, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* vagy pedig felülről szemhunyorítást kapott, hogy ezt hagy békében. *(Élénk tetszés. Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Most felszólalt ez a pénzügyi hivatalnok és az adófelszólamlási bizottság egyhangúlag elítélte az Adriát a 90.000 koronának megfizetésére. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És akkor Magyarország kereskedelemügyi minisztere, akinek budgetjéhez az adófillérek hozzájárulnak, odaáll és ezeknek a gazdag tőzseneknek odadobja ezt a pénzt, amelyet kilopnak a szegények szájából. *(Igaz! Úgy van! a bal- jós szélső baloldalon.)* Ezenfelül azután jön még a közigazgatási bizottság és azt mondja, hogy ez egy tényleges állapotnak a szentesítése. Ez egy tényleges bűnnek a becsempészése a törvényjavaslatba! *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez, t. miniszter úr — és itt felhívom az egész ellenzékot, — egymaga is elegendő ok volna arra, hogy ezt a törvényt visszautasítsuk. *(Zajos helyeslés a bal- szélső baloldalra.)*

T. Képviselőház! Azt az egyet nem értem — majd rájövök, mikor a politikai részéről fogok beszélni ennek a javaslatnak, — hogy ha már ezeknek a milliomosoknak előnyeit minden áron előtérbe tolják és biztosítják, amikor pedig nincs biztosítva annak a nyomorultnak a lét-minimuma sem, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* meg akarják engedni, hogy még ettől az utolsó nyomorulttól is kirabolja az adófillért egy idegen társaság. Ezt, t. miniszter úr, ha lenne és ha van ellenzék, nem szabad megengedni,, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* mert ez botrány.

T. Ház! Én csodálkozom a t. pénzügyminiszter úron. Mindig nagy élvezet volt — két ízben volt rá alkalmam — nagy vitákban, vele szemben állani és igazán, parlamenti rövid pályafutásomnak legkellemesebb emlékei voltak és maradnak ezek,, mert ritkán akadtam olyan szakavatott, szaktudós és a tárgyhoz szóló debatterre. A miniszter úr elütötte az én ervelésemat azzal, hogy azt mondja: hogy egyik kézzel ad az állam, a másakkal elveszi.

Hegedüs Lóránt: Igen!

Rakovszky István: Igen, Hegedüs Lóránt képviselő úr? Hát annak a szegény protestáns papnak is ad kongruát az állam egy kézzel, de ugyanabban a percben, ugyanazzal a kézzel levonja az adót. (Tetszés balfelől. Zaj a jobboldalon.)

De t. miniszter úr, bocsásson meg, ez nem áll. Ez a szubvenció az 1891-i törvény értelmében nem egyéb, mint a Lloyd-szubvenciónak a restitúciója Magyarország számára. (Baross Gábor miniszter indokolásából kitűnik az, amely azt mondja, hogy nem kell az államnak semmi újabb terhet magára venni, (mert ti Lloydnak fizettünk ennyit és most

az Adriának kevesebbet fizetünk és mégis vannak járatok. Csakhogy a Lloyd adóköteles volt. Itt van az 1891. évi május 12-éni kötött szerződés, aláírva Kálnoky, Báron Marni Morpurgo, Ottó Báron Bruck által s amely azt mondja, hogy megszán tettetik 1891. évi december 31-ével a Lloyd szerződd? és ekkor hatályát veszti. S azután így szól (*Olvassa*):

„A jelzett naptól kezdve az említett szerződésből és az ahhoz tartozó jegyzőkönyvi határozatokból eredő összes kölcsönös jogok és kötelezettségek megszűnnek, fenntartva azonban az 1891. évre esedékes szerződés szerű költségmegtérítésnek, a jövedelmi adónak s a postabevételeknek leszámitolását, valamint a menetrend szerint még 1891. évben indítandó szerződés szerű járatoknak teljes Végrehajtását.“ íme, t. miniszter úr, a Lloyd tehát megfizette ezt az adót, melyet az Adria megtagadott éveken át. A lajstromozási illetéket is elengedik most az Adriának, pedig a Lloyd megfizette a lajstromozási illetéket. (*Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

De politikai és szociális kérdések is belejártszanak ebbe az ügybe és nem tudom elképzelni, hogy a t. pénzügyminiszter úr és a kormány hogy járulhatott ehhez a dologhoz hozzá. Hiszen mi nem tudjuk ma, hogy milyen szükségletek fognak a jövőben előállani. Nem tudjuk, hogy micsoda új adónemekkel fogjuk talán még annak a szegény embernek az utolsó falat kenyérét is megterhelni és adókedvezményt adunk ennek a gazdag társulatnak előre és amikor nem is tudjuk ma a jövő nemzedék irányait és aspirációit, kedvezményt adunk ennek a tőzsérekéből álló, nagy, gazdag társaságnak. És ezzel szemben azt mondja a t. kereskedelemügyi miniszter úr, hogy ez egy tényleges állapotnak a szankcionálása, ahelyett, hogy azt mondaná, hogy ez nyílt törvénytelenység és visszaélés, amit én be nem eikelyezek és amelyre vonatkozó törvényjavaslatot én be nem adok.

A közigazdasági bizottságnak t. előadója pedig azt mondja, hogy sieszünk ezzel a körülbelül 1,400.000 koronával és használjuk ki a jó konjunktúrákat. pedig annak a társaságnak jövedelme talán még emelkedni is fog. És dacára ennek, az adóját, amely 100.000 koronára rúg, a tőkekamatadó pedig 27.000 koronát tesz ki, összesen tehát 200.000 koronát, húsz éven át tehát 4 millió koronát engedjünk el ennek a társaságnak. Hát, t. képviselőház, ha most majd ismét új ágyúkra kell a pénz, (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.*) akkor mindenki fizessen, csak az Adria ne fizessen? Ha majd az új ágyúk, új hadihajók kellenek megvédeni az Adriát, (*Derűlttség.*) megint csak mi fizessünk, az Adria ne fizessen? Ez, t. Ház, lehetetlenség és én elvárom a t. pénzügyminiszter úrtól, hogy védje meg hát a szegény adózó polgárt és védje meg a t. miniszterelnök urat, mert ez semmi egyéb, mint közönséges merénylet az adózó polgárok zsebe ellen. (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.*)

T. képviselőház! Miért kellett ezt a szerződést ezek után oly gyorsan megújítani? (*Felkiáltások bal felől: Ez a kérdés! Zaj. Elnök csenget.*)

Polónyi Géza: Ez a gyanús!

Rakovszky István: Ez, t. képviselőház, rejtély, melynek bolygatásába nem akarok belemenni. De belemegyek annyira, amennyire a dolog ügyis nyilvánvaló és é: i nagyon sajnálom, éppen a t. kereskedelemügyi miniszter úr érdekében, hogy ezt a törvényjavaslatot most nyújtotta be. Ezt, t. képviselőház, az Adriának üzleti helyzete nem kívánta meg. Hiszen itten a t. előadó úr mondta, hogy az 1887—1892. időszakban a társaság helyzete egyszer szanálva lett, mert azt megelőzőleg a társaság nyomorúságban

volt. Azok a nagy kedvezmények, amelyekről a. t. miniszter úr itten beszélt, fantomok, nem kedvezmények. A társaság helyzete jó; mi lehet tehát az oka e törvényjavaslat benyújtásának? *(Halljuk! Halljuk!)*

Ha látjuk és átolvassuk az Adriának fejlődését, rájövünk egyre; arra tudniillik, hogy az „Adria“ sohasem konzummálta szerződését, hanem akkor, amikor a szerződésnek legteaihesebb részeihez jött, mindig új szerződéssel állott elő. *(Úgy van! Úgy vem! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Most is adós még öt hajóval 11-ig; nagyon, jól ismerem a viszonyokat. De ígér megint 15 hajót, pedig most kellene a konjunktúrákat kihasználni, és a. t. miniszter úr ott van és nem segít.

T. Ház! Tarifák?! Hiszen, t. képviselőház, olyan dolgot mondott tegnapelőtt itt Pichler Győző t. képviselőtársam a tarifákról, hogy nagyon sajnálom, hogy a t. miniszter úr még eddig nem reflektált.

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Kötelességem lesz válaszolni!

Rakovszky István: De én a t. államtitkár úrhoz intézek egy kérdést, *(Halljuk! Halljuk!)* Nincs tudomása a t. államtitkár úrnak arról, hogy a tarifa dolgában a magyar királyi államvasutak többiben panaszt tettek a kormánynál, mert az állomásokkal szemben megkötött relációkban a tarifákat többiben és súlyosan megsértette az Adria? Így van ez, vagy nem, államtitkár úr? Erre feleletet várok. *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)*

T. Képviselőház! A régi szerződés szerint az Adriánál ki volt kötve, hogy öt százaléknál többet nem fizethet. Hiszem, megbízik bennem a t. képviselőház, hogy a valót mondom, itt van különben előttem, utána nézhetek nyomban.

A Lloyd társaság szerződéseiben ki volt kötve, hogy egy bizonyos osztalékon túl nem fizet, Ugyanis a szerződés 31. §-a azt mondja *(olvassa):* „A külügyminisztérium jóváhagyása nélkül az osztrák-magyar Lloyd 4%-nál magasabb osztalékot nem adhat. Ha a tiszta nyereség valamelyik évben az akkori részvénytőke 6%-át meghaladja, a mutatkozó többlet a külügyminisztérium és a társaság között, akként osztatik fel, hogy a külügyminisztérium annak 1/3-át, a társaság pedig 2/3-át kapja“. Az Adria szintén kap és pedig sokkal bővebb szubvenciót, mint a Lloyd. A Lloyd egyik hajójára nem jön 42.000 korona!

Nem olvastatni ebben a szerződésben sehol hasonló kikötést.

Most nézzük meg, t. Ház, a jelentés nyomán, hogy hogy áll financiálisán ez a társaság? *(Halljuk! Halljuk! a szélsőbaloldalon.)* Kérem, a t. miniszter urat, legyen oly kegyes és ellenőrizzen engem adatról-adatra, hogy meggyőződhessem arról, hogy én helyesen idézek.

T. Ház! Az Adria magyar tengerhajózási részvénytársaság alaptökéjét az 1891:XXXI. törvénycikk 5,000.000 koronában állapította meg. Nézzük meg már most az 1899. év kimutatásait. Üzleti bevételek 2,413.125 korona, üzleti kiadások 2,608.770 korona, jövedelem 944.355 korona. Az állami szubvenció nincsen az üzleti bevételek között, hanem külön 1.140.000 koronával kitüntetve, azért, mert az üzleti bevétel után adó jönne; ha ez ott lenne, nem tűntethetné ki az Adria, hogy a hiánya 192.645 korona. A társaság ezen nagy hiány dacára 14%-ot fizetett. *(Általános mozgás.)* De hogy történt ez? *(Halljuk! Halljuk! a bal- és szélsőbaloldalon.)* Ha ez nem a legnagyobb szédelgés . . . *(Mozgás és zaj a Ház minden oldalán.)*

Gr. Tisza István: Abban a mérlegben, amely alatt az én nevem van, nincsen és nem lehet szédelés soha! Azt kikérem magamnak! Mindent szabad ebben a Házban mondani!? *(Nagy mozgás és zaj a Ház minden oldalán. Elnök csenget.)*

Rakovszky István: T. képviselőtársam félreértett. Ez nincsen a mérlegben. *(Derűtség a bal- és szélsőbaloldalon.)* Hát ne kereskedjék. Ez nincsen a mérlegből kivéve. A t. képviselőtársam lelkiismerete hasztalan jött emócióba e percben. *(Derűtség a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Tehát kérem, hogy történt ez! Leírások, 2,413.000 korona jövedelemnél 130.000 korona. Az értékcsökkenés 5,000.000 korona tőkénél, 5,000.000 korona alapvagyonnál, 1,014.183 korona. Hát, t. képviselőtársam arányban van ez!

Heltai Ferenc előadó: A hajópark-tőke 16,000.000!

Rakovszky István: De az alaptőke 5,000.000! *(Zaj a jobboldalon.)* Ők 16,000.000-ot szereztek 5,000.000-val. *(Zaj és felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: 20,000.000!)* Elsőbbbségi kamatok, amelyek évről-évre alacsonyabbak, 201.000 korona.

Ez a társaság 5,000.000 korona alaptőkével szerzett magának

16.000 értékű hajóparkot. Ez megvan. Ezt a 16,000.000 értékű hajóparkot terheli egy elsőbbségi kölcsön, amely körülbelül 5,000.000 koronát tesz ki. A tartalékalap összesen ez idén 1,372.800 korona, biztosítási tartalék 1,907.251 korona, értékcsökkenési tartalékalap 6,419.907 korona; a tartalékalap összege 9,799.958 korona. Ezzel szemben egy alaptőke van 5,000.000-val és a hajóparknak legalább is 50%-a. Tehát, t. képviselőház, ez a társaság oly jól áll, hogyha így folytatja a leírásokat, akkor, ha likvidál, két-három évben az egész vagyont, tőkéjét visszakapja, megmarad 20% leírással talán a befektetés, az ingatlan és a hajópark é> van neki még tartalékalapja manapság 10,000.000 korona; és ennek a társaságnak adnak szubvenciót. *(Mozgás balfelől.)*

M eszlény Pál: Ezt nem tűrnék sehol! Csak itt minálunk tűrik!

Barabás Béla: Jó lesz levenni a törvényjavaslatot a napirendről! *(Zaj.)*

Rakovszky István: Miért van az tehát, kérdeztem, hogy a szerződést meg kellett hosszabbítani? Ezt én, hogy ne legyen újból felháborodás, újságokból olvasom, csak innen tudom; és ezekben az áll *(olvassa):* „Nem ismerjük a társaság érdekén kívül más indokát annak, miért szükséges a még csak tíz év múlva lejáráó mostani szerződésnek már most hűsz eszten-dőre meghosszabbítása. Tovább megyünk! Még csak nem is az összes részvényesek azok, akiknek sürgős érdekük a szerződés sürgős megújítása. A dolog tudniillik úgy áll, hogy a „Wiener Bankverein“-nak, mint a megboldogult „Országos Bank“ jogutódjának szerződésileg biztosított joga van ahhoz, hogy az Adria esetleg emisszió alá kerülő újabb részvényeinek felét al pari átvehesse. Az új szerződés alkalmával előáll tehát a társaság és kijelenti, hogy a nagyobb kötelezettségek teljesíthetése céljából 25.000 darab 200 koronás új részvényt kell kibocsátani.“ *(Halljuk!)* „Tekintve, hogy az Adria-részvények 448 koronával jegyeztetnek, nyilvánvaló, hogy az új emisszió felének, 12.500 darab részvénynek névértékben való átvétele által a „Wiener Bankverein“ és érdektársai 3.200.000 korona hasznot dugnak zsebre.“ *(Mozgás bal felől.)* „Hát olyan dűsgazdagok vagyunk-e, hogy ilyen óriási Összeget lelkiismeretfurdalás nélkül dobhatunk ki az

ablakon, idegen kezekbe? Annál inkább megfontolandó dolog ez, mert a „Wiener Bankverein“-nak ez az elővételi joga nemsokára megszűnik.“ (*Ahá! Nagy mozgás balfelől.*) „Nem lehetett volna, a szerződés megújításával és az új részvények kibocsátásával addig várni, vagy nem lehetett volna elsőbbségi kötvények kibocsátásával vagy más úton-módon megszerezni a különben is rendkívüli jó gyümölcsötzetést Ígérő szükséges tőkét annak a társaságnak, amely sok százezer korona, költséggel Fiumében is, Budapesten is telkeket szerez?”

T. Képviselőház! Kezdetől fogva számított átlagban 8% volt az „Adria“ osztaléka, Nem szorul az szubvencióra. Nincs semmi komoly indok arra, hogy meghosszabbítsuk a szerződést. Az egyedüli indok csak az lehet, hogy ismét segítségére siessünk bizonyos bankköröknek.

Hagedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Az nem indok!

Rakovszky István: Mielőtt beszédem második részére áttérnék, kérem a t. Háztól egy rövid kis szünetet.

Elnök: Az ülést öt percre felfüggesztem.

(Szünet után.)

Elnök: A folytatólagos ülést megnyitom. Méltóztassanak helyüket elfoglalni. (*Zaj.*) Csendet kérek!

Rakovszky István: T. Képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Nem akarom a t. Ház nagybecsű figyelmét hosszabban igénybe venni, (*Halljuk! Halljuk!*) és így még csak azon horribilis leírásokról szólok, amelyeknek semmi más céljuk nincs, mint az, hogy a tiszta jövedelmet apasszák és úgy tüntessék fel a társaságot, mintha passzív volna, hogyha nem kapna az államtól szubvenciót. Nem akarom felhívni a t. Ház figyelmét arra, hogy a Lloyddal kötött szerződés 25. cikkében ilyenféle túlzott leírások ellen megtétettek azon óvintézkedések, amelyek az „Adria“-val szemben nem alkalmaztattak. A Lloyd szerződésének 25. cikke ugyanis azt mondja, hogy (*olvassa*): „a Lloyd által eszközölt értékleírások semmiesetre sem Terjedhetnek túl a gőzhajók és egyéb járművek valóságos anyagi értékének minimális határain.“ Az „Adria“-nál azt látjuk, hogy különféle tartalékalapok leírása óimén oly horribilis összegek iratnak le, amelyek sem az évi forgalommal, sem az alaptőkével semmi arányban nincsenek. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Azt hiszem, hogy ezt senkisé nem helyeselheti. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Ezzel körülbelül végeztem volna azokkal a kifogásokkal, amelyeket az „Adria“-társasággal kötendő szerződés tekintetében magából az indokolásból, s a törvényekből merítettem és most a kérdés politikai részére akarok áttérni. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*)

Igazán csodálkozásomat kell kifejeznem a fölött, hogy a t. kereskedelmiügyi miniszter úr, aki a liberalizmusnak egyik előharcosa, így megtagadta a liberális közgazdasági elvet: a szabad verseny érvényesülésének elvét, amikor egy társaság számára monopolszerű előjogokat biztosít. (*Úgy van! úgy van! balfelől.*) T. Ház! A szabadelvű pártnak és a szabadelvűségnek politikai hitvallása: jogokat adni a népnek, de mi mindenütt azt látjuk, hogy a helyett, hogy jogokat adnának, a jogokat összezsugorítják. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Közgazdasági hitvallása a liberalizmusnak: „Lássuk a jobbat! az erők egyenlő feltételek mellett

keljenek szabad versenyre és ebből nagy közgazdasági fellendülés fog származni.“

T. miniszter úr! Ön itt akkor, amidőn ezt a törvényjavaslatot újonnan meghosszabbította, megtagadta ezt az elvet. Nem csodálkozom rajta, hiszen a szabadelvűeknek mindenütt ez a miatyánkja: szavakban bőségesen ellátni áldással a népet, anyagilag a legutolsó fillérig kiaknázni és kihasználni szívtelenül és vakmerően. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*)

A t. miniszterelnök úr utolsó beszédében, amelyről azt írták, hogy a szabadelvűségnek apotheozisa volt, azt mondta, hogy ragadva viszik őt az eszmék. Kár volt annyira elragadtatni engednie magát az eszmék által; jó lett volna egy kissé vigyázni és figyelni a kereskedelemügyi miniszter úrra, (*Derűtség balfelől.*) mert addig, amíg a t. miniszterelnök urat az eszmék ragadva vitték: az Adria aranyozott hajjai a t. kereskedelemügyi miniszter urat egy kényelmetlen és kellemetlen helyzet örvényébe sodorták; kijelentem, minden félreértés elkerülése céljából, hogy azokból az aranyozott habokból egy csepp sem száradt a t. kereskedelemügyi miniszter úrra. (*Mozgás jobbfelől.*) T. Ház! Meg kell tagadnom e törvényjavaslattól, hogy azzal a címmel nevezzem meg, amellyel felruházták; ez nem az Adria törvényjavaslata, ez, hogy gyöngéden fejezzem ki magam, az Adria botránya. (*Úgy van! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.*) A miniszterelnök úr a múltkor szép szavakban bemutatta itt a Magyarországot egyedül és örökké üdvözítő liberalizmust; most tetteiben mutatta be a t. kereskedelemügyi miniszter úr, hogy minő ez az üdvözülés és minő ez a boldogulás.

T. Képviselőház! Idegen embereknek, hatalmas, gazdag embereknek oda vetnek az ország filléreiből indokolatlanul tetemes összegeket, míg megtagadják, megvonják a legutolsó szegény tanítótól is a fizetés fel-emelését. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.*) Kár volt a t. kereskedelemügyi miniszter úrnak olyan gyorsan és olyan szerencsétlenül kommentálni a t. miniszterelnök úr beszédét és ezt az új rendszert egy különös régi világításba helyezni. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon.*)

A t. miniszter úr azt mondta, hogy ő dolgozik, mint a méhecske. T. miniszter úr, abban a székben egykoron egy méh ült, nem egy méhecske, az is dolgozott, az is fáradozott, arca verejtékében új irányokat akart az ország fellendülésének nyitni és az a miniszter azt a mézet gyűjtötte nemzetének és mikor meghalt, emléket emelt neki a nemzet.* De a legszebb emléket maga magának emelte akkor, amikor a munka, a nehéz, fáradságos, gondtelt munka után a szegénység túskekoronája volt a legszebb koszorú a ravatalán. (*Tetszés balról.*) T. miniszter úr, az a miniszter máshogy kontemplálta ezt a javaslatot, mint a t. kereskedelemügyi miniszter úr. És én nem képzelhetek mást, mint hogy illetéktelen befolyás alatt állott; megtagadni megtagadhatta; vagy az történt, hogy a t. miniszter urat, a kormányt rútol és csúnyául felültették ezzel a javaslattal. Védeni mindent lehet, még a legrosszabb dolgot is, de megvédeni nem.

T. miniszter úr! Nagy politikai érzéketlenség volt épp abban a percben Magyarország népe elé állani ezzel a javaslattal, mikor a t. miniszterelnök úr napról-napra, óráról-órára hirdeti egy új, szebb,

* Itt Baross Gáborról van szó. (54).

önzetlenebb időnek hajnalpirkadását. A t. miniszter úrnak tudnia kellett, bóg' ezt az egész összeférhetlenségi mozgalmat az a szerencsétlen Adria-szerződés okozta. Ha az Adria-szerződés nincsen, nincsen összeférhetlenségi kérdés, mert nem hiszem, hogy lett volna alkalmunk, hogy kézzelfoghatólag ország-világ elé állítsuk azt a szerződéses viszonyt, amelyben képviselők ülnek ottan. (*Igaz! Úgy van! bal-felől.*) És mondják meg, önökre is t. túloldal hivatkozom, nem lett volna-e a t. miniszter úrnak kötelessége, mikor tudta, hogy ezt a szerződést megkötik, azt mondani az Adriának: addig, míg képviselők ott ülnek a te igazgatósági tanácsodban, veletek szerződéskötéshez nem ülök le. Kérem, feleljenek, nem így kellett volna-e lenni? (*Helyeslés.*) Én hozzá teszek még valamit; azt kellett volna mondani, hogy aztán ne legyen komédia, a szerződésnek első szakaszában kikötöm magamnak, hogy ebben a társaságban többé semmiféle alkalmazást képviselők nem nyerhetnek.

Panama tekintetében Franciaország felülmúl bennünket és nézzük, hogy hasonló esetben a t. miniszter úr francia kollégája miként cselekedett. (*Halljuk! Halljuk!*) Törvény van Franciaországban 1883 június 30-áról; egy tengeri hajózási társaság, mely Havre—Newyork és Franciaország között, az Antillák és Mexikó között hajójáratokat installált és ezen vállalat, éppúgy, mint az Adria, szubvencióban részesíti etett és akkor kikötötte törvényben a francia törvényhozás, hogy ezen, az állam által biztosított szubvencionál fogva meg van tiltva a képviselőház és szenátus tagjainak, mandátumuk elvesztésének büntetése alatt, hogy ezen társaság igazgatóságában vagy felügyelőbizottságában részt vegyenek. Reáduplázott erre 1883 november 21-én, amikor Páris és Newyork és a Középtenger között vasúti összeköttetés létesült, amely szintén szubvenciót kap, hogy meg van tiltva képviselőnek vagy a szenátus tagjainak, hogy annak a vasúti társaságnak igazgató-tanácsában vagy felügyelőbizottságában üljenek.

És most kérdezem a t. Házat és kérdezem gróf Tisza István képviselő urat, aki kilépett azóta,¹ kérdezem Rosenberg Gyula, Matlekovics Sándor és Láczy Leó urat, hogy mily félszeg közjogi helyzetben vannak ők most? A törvényjavaslat ide kerül és nekik elsősorban mint az ország képviselőinek kötelességük azon várakozásnak megfelelni, amelyet választóik beléjük helyeztek; ők kötelezve vannak arra, hogy szaktudományukkal ne csak az Adriának tegyenek szolgálatot, hanem kötelezve vannak megvilágítani, előadni a dolgot és itt felszólalni. (*Úgy van! Úgy van! balról.*) És t. képviselőtársaim, ezt nem tehetik, — nem értem ezt jogilag, mert mindig abban a hamis világításban vannak, hogy befolytak ezen szerződés létesítésébe, ha máshol nem, de az igazgató-tanácsban, ismerik azokat az üzleti titkokat és nem beszélhetnek itt oly szabadon, mint beszélek én. (*Úgy van! halról.*) És ha előbb úgy felbuzdult t. képviselőtársam,² ha én most neki azt mondanám: ön pedig itt nem beszélhet mint a hogy én beszélek, aki nem vagyok érdekelve és így érdek nélkül beszélek, mert legyenek még oly kristálytiszták az intenciói, ezt nem hiszi mindenki, nem is köteles erre. Azért fel fogom vetni a kérdést, ha szavazásra kerül a dolog. Tudom, hogy a politikai tapintat azt fogja a t. urak-

¹ (84).

² T. i. Tisza István.

nak mondani, hogy távol tartsák magukat a szavazástól; de hol van nekem a garancia, hogy valamennyiben meglesz az a politikai tapintat. És éppúgy, amint gróf Tisza István és társai itt ülhettek, ülhetnek itt a lövőben mások, kik egyenesen a meggazdagodásra törekszenek és politikai befolyásukat egyenesen érvényesítik és a házszabályok és közjogunk értelmében ez ellen nem tehetnénk semmit. Ebben rémítő veszély van, mert ki van zárva, hogy ez ellen tiltó szavamat itt felemelhetném. Nem mondhatnék egyebet, mint hogy ez azzal a sokat hangoztatott jóízléssel ellentétben van; de jogilag nem zárhatnám ki. És ez, t. miniszter úr, az önök hibája, erről provideálni kellett volna a törvényben, mert éppúgy, ahogy ülhet itt három-négy képviselő, ülhetne itt tizenkettő is, aki az igazgatótanácsban ül; de némelykor elég három is ahhoz, hogy a többség meglegyen; hiszen volt rá eset, hogy egy hasonló törvényjavaslat, a vág-színházi, egy szavazattal bukott meg. Szabad-e kitenni Magyarországnak törvényhozását annak a gyanúnak, hogy itt ülnek a képviselők, akik annak a vállalatnak érdekében szavaznak? *(Úgy van! balról.)* Szabad-e kitenni a parlamentet annak, hogy képviselők legyenek itt, akik már egyszer szavaztak ebben az ügyben, mert hiszen a képviselő urak szavaztak akkor, amikor a társaság igazgatótanácsában a szerződés napirenden volt. Kétszer szavaznának tehát. Szabad volt-e a képviselő urakat ily nagy erkölcsi dilemma elé állítani? Gróf Tisza István azt mondta, hogy ő büszke arra a pénzre, amit munkájával szerzett. A t. képviselő úr helyesen teszi. Az Adria megfizette, az Adria fizetése fejében munkát teljesített, ez helyén van. De következik az ezzel szemben való ellenkövetelés. Az Adria a t. képviselő úrtól megkövetelheti, hogy szolgáljon híven, igazán, jól, helyesen. *(Igaz! Úgy van! a szélsőbal oldaton.)*

De most itt van gróf Tisza István a képviselő. Gróf Tisza István a képviselő — nem szólok a fizetésről — magára vállalt egy nagy kitüntetés, mert kitüntetés a választók bizalma. Ennek fejében köteles gróf Tisza István és kötelesek társai, — mindig ideérteni a társait is, — köteles gróf Tisza István e törvényjavaslatnál az ország érdekeit megvédeni, megvilágítani, sorompóba lépni értük. De, t. Képviselőház, én azt hiszem, az Adriának nem az a fő érdeke, hogy az ország érdeke legyen megvédve, hanem az, hogy a saját érdeke legyen megvédve. *(Igaz! a baloldalon.)* Akik ott vannak az Adriában, azok az Adriát védik. Nekünk az ország érdekét kell megvédenünk. Tly erkölcsi dilemma elé állította a t. kereskedelemügyi miniszter úr az illető képviselő urakat és ily közjogi nehézségeket idézett elő. *(Mozgás a baloldalon.)*

Zárom hosszúra nyúlt beszédemet. T. Képviselőház! Mikor én e Házba beléptem, ismertem a sok visszaélést; nem hittem, hogy ily nagymérvűek; feltettem magamban az első perctől, hogy rettenthetlenül fogok ellenük harcolni. Én itt is nagy visszaélést látok. Ha semmi egyéb nem volna, már ez a közjogi kérdés magában véve is elégséges visszaélés. Nem látom annak szükségét, hogy itt a huszadik században adóprivilegiumokat adjunk, amikor ezek a privilegiumok már megszűntek, nem látom annak szükségét, hogy a szerződést így suttyomban csinálják meg. Mert arra is vannak bizonyítékaim, hogy a t. miniszter úr semmiféle szakközegeket nem hitt össze; akik hozzá folyamodtak, azt mondta az illetőknek, hogy

a dolog be van végezve és tényé vált. Mondhatom, nagyon szép torma-
ban létesült ez a szerződés. Nem kutatom, nem keresem, mi az oka.
Sajnálom a t. kormány érdekében, hogy ily javaslatot ilyen időben ide-
hozta. (*Zaj a baloldalon.*) Sajnálom, mert ez a törvényjavaslat egy-
magában képe- megcáfolni minden szót, amely a t. miniszterelnök és a
többség részéről is felhangzott.

A törvényjavaslatot nem fogadom el és a következő határozati javas-
latot terjesztem be. (*Halljak! Halljuk! a bal- és szélsőbaloldalon. Ol-
vassa*):

„Határozati javaslat. Miután az 1891:XXX. törvénycikk értelmé-
ben az Adria magyar tengerhajózási részvénytársasággal kötött szer-
ződés még tíz évig van érvényben, a képviselőház e szerződés meghosz-
szabbítását ezidőszerint nem tartja célszerűnek.“ (*Élénk helyeslés a bal-
én a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Tisza István személyes kérdésben kért szót.

Gr. Tisza István: T. Ház! Azon különböző megjegyzések,
melyeknek elmondását erkölcsi kötelességemnek tartom, némi
részben bírnak a személyes felszólalás jellegével, némi részben
pedig a tárgyalásra magára vonatkoznak. Én úgy gondolom, hogy
célszerűbb a dolgot egyszerre elintézni. (*Felkiáltások a bal- és
szélső baloldalon: Holnap!*) Én a t. Ház belátására és tetszésére
bírom, méltóztatik-e megengedni, hogy ma beszéljek. (*Felkiáltá-
sok a bal- és szélső baloldalon: A személyes kérdést szívesen meg-
hallgatjuk!*) Én ezzel már is konstatáltam azt, hogy nyomban
óhajtottam felszólalni Rakovszky István t. képviselő úr előadása
után, de látva a Ház türelmének kimerült voltát, felszólalásomat
a jövő ülésre fogom halasztani. (*Helyeslés.*)

94, 1904 március 26. országos ülés. — Az Adria m. kir. ten-
gerhajózási társasággal kötött szerződés becikkelyezéséről szóló
törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása: Rakovszky vádjai az
Adria igazgatósága ellen; az Adria-ügy és a képviselői inkompa-
tibilitás kérdése. (Napló XXXIV. k. 416—422. és 441. 1.)

Ezen az ülésen válaszolt részletesen gróf Tisza István Rakovszky
Istvánnak március 23-án mondott nagy beszédében (93.) foglalt támadá-
sokra.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! A Képviselőház utolsó
ülésén t. barátom, a kereskedelemügyi miniszter úr, azon kijelen-
tést tette, hogy a mai ülésben kimerítően kíván foglalkozni a
törvényjavaslattal szemben tett támadásokra. Ilyen körülmények
közt lemondok arról a feladatról, hogy a kérdésnek ezen oldalával
foglalkozzam, azon tudatban, hogy ez elsősorban csakugyan az én
t. barátomat illeti meg, mint aki a törvényjavaslat betervezésé-
ért elsősorban felelős és kizárólag arra fogok szorítkozni, hogy
Rakovszky István t. képviselő úrnak oly természetű állításait
rektifikáljam, amelyek, ha valók volnának, súlyos vádat képezné-
nek mindazokkal szemben, kik az Adria vezetésében részt vesznek,
vagy a közelmúltban részt vettek.

És itt elsősorban azon észrevétellel kívánok foglalkozni, mely szerint az Adria már azért sem teljesíti hivatását, mert az általa végzett forgalomnak több mint fele nem kiviteli, vagy beviteli, de átmeneti forgalom. Tökéletesen igaz volna ez az észrevétel és jogosult volna ez a támadás, hogyha ez az átmeneti forgalom idegen kikötők között létesített külön járatok után éretnék el. Azonban, hogy áll a dolog! (*Halljuk! Halljuk!*) Az Adriának minden járata Fiúméből indul ki és Fiúméba megy vissza. Az Adria tehát csak azon esetben végezhet, teljesíthet átmeneti forgalmat, ha a Fiúméből, vagy fiumei rendeltetéssel feladott áruk az illető hajót meg nem töltötték. Az Adriának mindenesetre sokkal nagyobb érdeke volna abban, hogy ilyen természetű árukat szállítson, mert azokkal használja ki a hajóit a maga egész hosszéi útvonalán és csak kényszerűség vihethi bele, hogy a rendelkezésére maradt üres helyet, melyet a fiumei forgalom elégtelensége folytán ilyen árukkal meg nem tölthetett, az átmeneti forgalomban is, annyira, amennyire a körülmények megengedik, kihasználja. Az Adria tehát határozottan veszít relatíve az átmeneti forgalomban, illetőleg az Adriára jobb üzlet volna e helyett kivített vagy bevített eszközölni, de ez egy kényszerhelyzet és egyúttal ez adja meg a szubvenció szükségének magyarázatát és ez indokolását. Mert hiszen azért kell szubvencionálni az Adriát, hogy több járatot indítson Fiúméből, mint amennyi a mai forgalom igényeinek kielégítése szempontjából szükséges. Ha azok a hajók mindig megtelnének Fiúméből induló, vagy Fiúméba érkező árukkal, akkor semmi szubvencióra szükség nem volna, akkor akadna elég magánvállalat, mely azt szubvenció nélkül teljesítené. De viszont forgalmat létesíteni, kezdeményezőleg, buzdítólag hatni csakis azzal lehet, ha több hajó áll rendelkezésre, mert ez hat élesztőleg a forgalom emelkedésére.

Azt hiszem tehát, t. Ház, hogy egyfelől az Adriát vád e tekintetben nem érheti; másfelől éppen ez a körülmény mutatja azt, hogy igenis a fiumei hajózás forgalmát ma még csakis a szubvenció segítségével lehet a jelen színvonalon fenntartani, vagy annál magasabbra emelni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Azután igen erős vádak kíséretében tér át a t. képviselő úr ama bizonyos 490.000 korona kérdésére, amely a szabad hajózással szemben quasi mint megtakarítás mutatkozik. Igen erős vád illeti ezzel kapcsolatban mindazokat, akik ebben részt vettek, mintha felültették, vagy félrevezetni akarták volna e tekintetben a törvényhozást és a közönséget. Hát, t. Ház, ha a t. képviselő úr azzal az alapossággal olvasta volna el úgy a miniszteri előterjesztést, mint a. közgazdasági bizottság jelentését, melyet talán a tárgy fontossága és az általa használt erős kifejezések megkívántak volna, akkor az egész kérdés tárgytalanná vált volna. Mert — csak az

egyiket olvasom fel — a közgazdasági bizottság jelentésében, ez áll *(olvassa)*:

„Hogyha az Adria azon tíz hajót, melyet beszerezni köteles, nem a szerződés alapján szerezne be, hanem a szabad hajózási kedvezmények alapján, ezen tíz hajó után — tehát ezen újonnan beszerzendő tíz hajó után — tizenöt éven át 490.000 korona segélyre és adómentességre volna igénye.“ Senki sem állította tehát azt, hogyha ma eltöröltetnék a szubvenció és az Adria összes hajói a szabad hajózás révén részesülnének szubvencióban, hogy akkor többet kapna 490.000 koronával az Adria, mint eddig kapott. De igenis, teljesen megfelel a tényeknek és teljes joggal lehet azt állítani, hogy ha az Adria a szerződés megváltoztatásába bele nem ment volna, hanem megkapta volna az eddigi hajókért és járatokért az eddigi szubvenciót és az új tíz hajót, a szabad hajózási kedvezmény alapján hozta volna forgalomba, hogy akkor a mai szubvención felül évi 490.000 korona segélyben részesült volna.

A mérleg tehát így áll: az egyik esetben az Adria megkapja az eddigi segélyt még a szerződésben kikötött további tíz évig, 1911-től 1920-ig; a másik esetben nem kapja meg ezen későbbi időszakra a szubvenció meghosszabbítását, de megkapja az új hajók után a ma fizetett szubvención felül a 490.000 koronát. A számítás igen egyszerű és én nagyobb egyszerűség kedvéért itt figyelmen kívül hagyom azon körülményt, — pedig teljes joggal belevonhatnám, — hogy az egyik esetben a fizetések most esedékesek, a másik esetben egy későbbi időpontban; tehát az a 15 éven át fizetendő évi 490.000 korona, mely átlag 7i/ó évre esedékes, relatíve nagyobb értéket képvisel, mint a tíz év múlva további tíz éven át fizetendő 1,140.000 korona, amelynek átlagos esedékességi terminusa 15 év. *(Ellenmondás balfelől. Úgy van! Úgy van! a jobb-aldalon.)*

Ha erre a t. képviselő úr a fejét rázza, ez csak azt mutatja, hogy ezekkel a pénzügyi kérdésekkel teljességgel nincsen tisztában. Mert az csak világos dolog, s azt nem is szükséges magyarázni, hogyha egy pénzösszeg későbbi időpontban esedékes, annak mai értéke kisebb. De erre csak rá akarok utalni és teljesen figyelmen kívül hagyom, egyszerűen összeadom a bruttó összeget, s akkor azt látom, hogy a szerződés alapján a tíz évre meghosszabbított szubvenció révén kap az Adria tíz év alatt 11,400.000 koronát, a másik alapon pedig, új szerződés nélkül, a szabad hajózás alapján 15 éven át kapná a 490.000 koronát. Kapna e szerint összesen 7,350.000 koronát. Tehát kerek számokban beszélve, négy millió koronával kapna többet az Adria azért, hogy azokat a kötelezettségeket, amelyek a szerződésben reá vannak ruházva, további tíz éven keresztül teljesítse, úgy, hogy ha így számítok, az a szubvenció, amelyet az Adria további tíz évre kap, reális, valódi érték-

ben az eddigi 1,140.000 korona helyett évi négyszázezer koronának felel meg.

Azután átmegegy t. képviselőtársam a feketetengeri járatok ügyére és itt sajnálatomat kell ismét kifejeznem, hogy e kérdéssel sem foglalkozott kellő körültekintéssel, mert hiszen ha e kérdésnek törvényhozási előzményei ki nem kerülnek a figyelmét, akkor ez az egész vád is tárgyalanná válik. Hogy áll ugyanis a dolog? 1898 február 13-án terjesztette be a kormány a Magyar keleti tengerhajózási részvénytársulattal kötött szerződést és annak mellékleteként beterveztette az Adriával kötött egyezményt, amely szerint az Adria a keleti tengeri hajóforgalom fentartása iránt vállalt kötelezettsége alól kellő ellenszolgáltatások fejében felmentetik. Az indokolásban részletesen kifejtette a miniszter az indokokat, amelyek erre bírták és a Házat kérte, hogy az Adriával kötött egyezményt is jóváhagyólag vegye tudomásul. A közgazdasági bizottság 1898. évi február 25-én kelt jelentésében ismét foglalkozott a kérdéssel, megmagyarázta az indokokat, amelyek a javaslat elfogadására bírták és határozati javaslatot terjesztett a Ház elé, amellyel az egyezmény helybenhagyásának kimondását kéri a Háztól. A képviselőház 1898. évi március 5-én és 7-én foglalkozott a kérdéssel. Az ellenzék részéről két szónok, — Komjáthy Béla és Major Ferenc t. képviselő urak — nyilatkozott, egyik sem fogadta el a keleti társulattal kötött szerződésre vonatkozó javaslatot, de a miniszteri és a bizottsági előterjesztéseknek az Adriára vonatkozó részével egyik felszólalt képviselő úr sem foglalkozol! és a képviselőház a tárgyalás befejezte után azt a határozati javaslatot, amellyel a Ház tudomásul veszi az Adriával kötött egyezményt, egyhangúlag fogadta el. E szerint tehát ez a dolog, akár helyes volt ez, akár helytelen, a maga illetékes faktora által és minden ellenvetés nélkül, egyhangúlag hozott határozattal végérvényesen elintéztetett.

Ezek után a legsúlyosabb vádra kell áttérnem, amely a t. képviselő úr felszólalásában foglaltatik, arra a vádra, hogy itt az Adria bizonyosan azért sietett a szerződés meghosszabbításával, mert az a bizonyos elővételi jog, amely a bankvereint, mint az Országos Bank jogutódját megillette, mert az elővételi jog a közel jövőben lejárt volna. *(Halljuk! Halljuk!)* Hát, t. Képviselőház, én kizártnak tartottam már a szombati ülésben is, hogy engem és az igazgatóság többi tagját bárki annyira félrevezethetett, hogy e körülményt előttünk eltitkolhatta volna. De azóta végére jártam a dolognak és az eredeti okiratok megtekintése alapján kijelenthetem, hogy az a forrás, amelyből a t. képviselő úr azt az információt vette, egyenesen hazug forrás volt, *(Mozgás.)* mert az elővételi jog időhöz kötve nincs, az a társulat egész fennállásának idejére szól. *(Nagy mozgás. Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)*

Rakovszky István: A szerződésit tessék megnézni!

Elnök: Csendet kérek!

Gróf Tisza István: Ezek után még csak a társulat anyagi helyzetével kapcsolatos kérdésekről kell röviden nyilatkoznom. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr azt mondja: nézzük meg már most az 1899. évi kimutatásokat: az állami szubvenció nincs az üzleti bevételek közt. hanem külön van kitüntetve, mert az üzleti bevétel után adó jönne, s ha az ott volna, nem tüntethetné ki az Adria, hogy hiánya 194.000 korona.

Ez a nyilatkozata a t. képviselő úrnak indított arra a közbeszólásra, mely a mérlegre vonatkozik. Mert engedje meg nekem a t. képviselő úr, miután az a kifejezés van itt, hogy az Adria 194.000 korona hiányt tüntet ki, mindenesetre a mérlegre, vagy a mérleggel kapcsolatos bárminő más, a társulat igazgatóságának felelősségére kiadott jelentésre, vagy okmányra lehetett gondolnom. Itt ismét arra kell a t. képviselő urat figyelmeztetnem, hogy nem szerezte be információit kellő alaposággal, mert nekem sehol az Adriának sem mérlegét, sem számadását, sem kimutatását mutatni nem fogja, amely 194.000 korona hiánnyal záródnék. Itt van az Adriának 1899. mérlege; hozzáteszem, hogy az összes előző mérlegek ugyanily módon vannak összeállítva. Ez, mint minden egyéb mérleg, mérlegszámlából és nyereség- és veszteségszámlából áll. A nyereség- és veszteségszámla bevételi rovatában a társulat bevételei fel vannak sorolva következő címek alatt: nyereség áthozat, magyar királyi állami szubvenció, hajók jövedelme, házbérfelvétele, árfolyamnyereség, kamatjévedelem, különféle jövedelmek. Végeredményképpen a nyereség- és veszteségszámlában mint folyó évi nyereség 944.354 korona van kimutatva. Alaptalan tehát a t. képviselő úrnak az az állítása és vádja, hogy az Adria a maga nyereségkimutatásából a szubvenciót kivonta és hiányt mutatott ki, talán azért, hogy adóeltitkolása sikerüljön.

Rakovszky István: A közgazdasági bizottság jelentéséből citáltam!

Gróf Tisza István: Azt nem mondhatja senki, hogy az Adria hiányt tüntetett ki!

Molnár Jenő: 195.000 korona hiányt!

Gróf Tisza Istvánt: Az Adria? *(Felkiáltások a bal- és szélső-baloldalon: Igen!)* Az Adria írta ezt a jelentést? *(Zaj a bal- és szélső baloldalon.)* Én felolvastam Rakovszky István t. képviselő úrnak azt az állítását, hogy az Adria tüntet ki hiányt, ne méltóztassék se vendégszereplésképpen, sem másképpen a dolgokat elcsavarni. *(Netgy zaj a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Rakovszky István (az előadóra mutatva): Oda tessék adreshszálni! Itt ki van tüntetve! *(Zaj.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gróf Tisza István: Hiszen én feltettem, most is felteszem Rakovszky István képviselő úrról, hogy ha ő egyszerűen félrevezetve akárki által, az Adria ...

Rakovszky István: Ez hivatalos dolog, semmi félrevezetés!

Gróf Tisza István: Nagyon sajnálom, de úgy látom, hogy nekem jobb véleményem volt a képviselő úrról, mint amilyent megérdemelt! *(Nagy zaj a baj- szélsőbaloldalon.)*

Rakovszky István: Arra nem fektetek nagy súlyt!

Ugron Gábor: Igazságot keressen, ne kötekedjék! Nem párbajért kell harcolni, hanem igazságért! *(Nagy zaj.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Polónyi Géza: Az akták beszélnek!

Rakovszky István: Én jóhiszeműleg beszéltem, amint a jelentésben olvastam! *(Felkiáltások jobbfelől: Tessék meghallgatni az ellenvéleményt! Ez az elvkötelesség!)*

Elnök (csenget): A szó gróf Tisza Istvánt illeti!

Ugron Gábor: Nem szabad itt hetvenkedni, fenyegetőzni!

Kubik Béla: Ezt nem lehet párbajjal elintézni!

Rakovszky István: Én nem voltam az igazgatóságban! *(Nagy zaj. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Elnök (csenget): Rakovszky István képviselő úr szombaton két órán át vette igénybe a Ház idejét; úgy hiszem, a méltányosság hozza magával, hogy a képviselő ílrak meghallgassák a szónokot! *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Gróf Tisza. István: Én nagyon sajnálom, de Ugron Gábor képviselő úrnak egy közbeszólását nem értettem!

Ugron Gábor: Nem hallotta?

Gróf Tisza István: Nem hallottam!

Ugron Gábor: Azt mondtam: kötekedést nem tűrünk, nem párbajcsinálásról van szó, hanem tessék az igazságot keresni! *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Gróf Tisza István: Kérem, t. képviselő úr, *(Halljuk! Halljuk!)* én Isten segedelmével 40 évet éltem át. Egyetlenegy párbajom volt, dacára annak, hogy elég elkeseredett politikai küzdelemben volt részem. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Engem sohasem fog az a vád érni, hogy én ilyen módon akarom a kérdéseket szükség nélkül elintézni. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Hagyj uk kérem, azt a párbajkérdést; unalmas dolog az, amelyet ha muszáj, megcsinál az ember, de semmiféle érdemleges kérdést azzal nem lehet elintézni. *(Tetszés jobbfelől.)* De miután igazságról van szó. én még egyszer röviden konstátálom, hogy az az állítás, mintha az Adria hiányt mutatott volna ki, ismétlem, a tényeknek meg nem felel.

Rámutatott a t. képviselő úr az Adriának óriásira felnőtt rezerváira. Itt disztíngválnunk kell. Az Adria rezervái háromféle csoportra oszlanak: a rendes tartalékra, a biztosítási tartalékra és az értékcsökkenési tartalékra. *(Halljuk! Halljuk!)* A két első közül a rendes tartalék a társulatnak 20 évi fennállása után a részvénytőkének 27%-át képezi; ez bizonyára nem abnormális. A biztosítási tartalék 1,900.000 koronára rúg, amelynek azonban külön rendeltetése van, mert hiszen a társulat nem biztosítja hajóit azegész kár ellen, ennek folytán bizonyos esetekben a kár egy részét önbiztosítás alakjában maga viseli. Feltétlenül szükséges tehát, hogy ezzel szemben külön alapot képezzen, amelyet képez azáltal, hogy azt az összeget, amelyet teljes biztosítás esetén a biztosító társulatnak tényleg ki kellene fizetnie, rezervába teszi. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Hanem az, ami szemet szúr a t. képviselő uraknak, az a nagy értékcsökkenési tartalék. A t. képviselő urak itt mindig egy téves számítás talajára lépnek, midőn az értékcsökkenési tartalékot a részvénytökével hasonlítják össze. A két dolognak egymással semmi köze. Lehet egy társulatnak óriási részvénytőkéje, mikor értékcsökkenési tartalékról beszélni egyáltalában képtelenség, mert nincsenek olyan aktívái, amelyeknek az értéke csökkenhetne. Viszont más társulatnál relatíve csekély részvénytőke mellett nagy értékcsökkenési tőke lehet. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És hogyha figyelembe vesszük, hogy a társulat hajóparkjának értéke az 1899-ik év végén 17½ millió koronát képviselt, méltóztassanak megengedni, hogy ezzel a 17½ millió koronányi értékkel szemben az a 6,400.000 korona értékcsökkenési alap, amely a hajópark értékének mindössze 36%-át képezi, túlságosnak egyáltalában nem mondható. *(Helyeslés jobbfelől.)* Hiszen az Adria hajói közt új hajó mindössze három van. A hajópark nagyobb része 8—10 éves hajókból áll, de vannak a régi hajók között 15—16 éves hajók is. Akinek a hajók kihasználásáról fogalma van és fogalma van arról, hogy mennyire változik a hajóépítési technika, kivált a gépészet terén, hogy tehát a mai kornak megfelelő hajó 10—15 év alatt mennyit veszít mai értékéből, nem fogja túlságosnak találni azt, hogy, ismétlem, 20 évi fennállás után a hajópark értékének 36%-a az értékcsökkenési tartalék. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ez legfeljebb azon helyes aránynak felel meg, amelynek minden társulatnál, amely konszolidált alapokra helyezkedik, meg kell lenni. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* De itt ismét ellentétbe jön a képviselő úr magával, mert beszéde folyamán elmondja, hogy az Adria hajói olyan rozogák, hogy azokat biztosítani sem lehet. Mellesleg megjegyzem, hogy ebben megint üldözi a fátum a képviselő urat, mert megint tévedésben van, mert hiszen azt közvetlen tapasztalásból mondhatom, hogy az Adria hajói aránylag igen előnyös feltételek mellett vannak biztosítva

és az Adria hajóinak biztosítása iránt a legelőkelőbb világcégek élénk versenyt fejtettek volt ki. Tehát túlzásba ment a t. képviselő úr informátora, amikor azt mondta, hogy ilyen rozogák a hajók. Tény azonban az, hogy — ismétlem, régibb hajókról lévén szó — egy 36%-os leírás a hajók értékéből túlságosan abszolúte nem mondható. *(Úgy van! jobb felől.)*

Mindezekből tehát, t. Képviselőház, én az Adria helyzetének képét igenis konszolidálnak, kielégítőnek, bizonyos fokig virágzónak látom, de semmiesetre sem láthatom indokoltnak azt a túlzott felfogást, amellyel az Adria helyzetét kiszínezni igyekeznek azért, hogy ezen tranzakció ellen fegyvert kovácsoljanak. Méltóztassék azt a 6,400.000 koronát leütni a hajók értékéből — mert hisz azoknak a rozoga hajóknak értékéből csak le lehet 36%-ot ütni — és akkor mindjárt más lesz a helyzet. Hiszen a legtöbb részvénytársulat nem is úgy állítja össze mérlegét, hogy az aktívák közt meghagyja változatlan beszerzési áron létesítményeit és hogy külön számlán a passzívák közt mutatja ki az értékcsökkenést, a legtöbb részvénytársulat a leírásokat az aktívákból direkt levonásba hozza. Ha itt is az az eljárás követetett volna, akkor az a hat millió korona a dolog természeténél fogva papíroson sem léteznék, aminthogy nyugodt lélekkel el lehet mondani, hogy mint valódi érték tényleg nem is létezik, mert hiszen azok a hajók ma már annyira el vannak használva, amennyit az a leírás képvisel. Ismétlem azonban t. Képviselőház, hogy ennek dacára az Adriát igenis egy konszolidált, virágzó vállalatnak tekintem.

De méltóztassanak nekem megengedni, én azt hiszem, hogy aki Magyarország közgazdasági föllendülését komolyan akarja, annak nem szomorkodnia, annak örülnie, kell azon, hogyha egy jóra való, hazafias vállalat, amely missziót teljesít az országnak, *(Zaj balfelől. Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* amellet a saját érdekeit is megóvni és kielégíteni képes. Hiszen ennek az országnak közgazdasági fellendülése egyenesen attól függ, hogy azok, akik idehozzák a pénzüket ezen ország közgazdaságának szolgálatába, ne veszítsék el azt, hanem megtalálják mellette számításukat. És ha t. képviselőtársam egy olyan férfiú emlékét idézi fel közöttünk, akinek senki nagyobb tisztelője nem lehetett, mint én,* ha Baross Gáborra hivatkozik: hiszen Baross Gábort egészen átmeg áthatotta az „a tudat, hogy igenis itt olyan terrénumot kell teremteni, amelyen mindazok, akik pénzüket idehozzák, szívesen, sikerrel tehessék azt, és ezen a téren kereste az országnak fellendülését. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől.)*

Ezekután térjünk át röviden az inkompatibilitás kérdésére. *(Halljuk! Halljuk!)*

Először is utal a képviselő úr egy körülményre, amely tulaj-

donképpen szorosan véve az inkompatibilitással nem függ össze. Felállítja azt a kínos erkölcsi dilemmát, amelyben nézete szerint lehetnek mindazok, akik az Adria igazgatásában résztvesznek és mint törvényhozók, ezen kérdésnél is kellene, hogy állást foglaljanak.

Hát, t. képviselőtársam, ilyen érdekeltségi esetek előfordulnak a törvényhozásban széleiben, előfordulhatnak mindenkire nézve, tekintet nélkül arra, hogy az állammal szerződésben álló vállalatnál érdekelve vannak-e, vagy sem? Hiszen ott van egy-egy csatornának kérdése, egy-egy vasútnak kérdése, ott az egyéni érdek egy olyan birtokosra, akit az a csatorna, vagy az a vasút közvetlenül érdekel, mindenesetre még sokkal jobban kidomborodik és előtérbe lép, mint jelen esetben az Adria igazgatótanácsosára nézve. Ilyen szórványos esetei az egyéni inkompatibilitásnak előfordulnak. Ebben az esetben előfordulnak azokra nézve, akikre utalt a képviselő úr, más esetekben előfordulhatnak másokra nézve és erre nézve, azt hiszem, minden körülményesebb rethorikai felduzzasztása nélkül a kérdésnek, ez egy, a parlamentek életében régen megoldott, igen egyszerű kérdés: egyszerűen tapintat dolga az, hogy olyan kérdésekben, amelyeknél nem olyképpen van valaki érdekelve, hogy bizonyos általános szabály egyes foglalkozásokat általánosan érint érdekeikben, hanem ahol tényleg valaki birtokánál, vagy jövedelemmel összekötött állásánál fogva speciális törvény megalkotásánál ad personam van érdekelve, annak a tárgyalásában és annak a megszavazásánál résztvenni nem szokott. *(Úgy van! Tetszés jobbról.)* Erről, úgy gondolom, sokat beszélni igazán felesleges.

De a t. képviselő úr az Adria sorsát összefüggésbe hozza az inkompatibilitási kérdéssel is, és ez kötelességemmé teszi azt, hogy ne térjek ki a kérdésnek ezen része elől sem. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Képviselőház! Amikor én ezelőtt talán 11 évvel először fogadtam el ily természetű állást, akkor még egészen más világot éltünk. Akkor, és utalhatok rá, egyenesen Baross Gábornak, mondhatnám, impulzusával, mindenesetre buzdításával és rábeszélésével *(Úgy van! jobbról.)* az volt a jelszó, hogy szolgálatot teljesít mindenki, hogyha hivatásszerűleg nem tartozik is a kereskedelmi és iparos pályához, ha e téren közreműködni és nagy vállalatoknál szolgálatot teljesíteni igyekeznek. *(Úgy van! Igaz! a jobboldalon.)* Akkor az inkompatibilitási kérdés, őszintén megvallom, annyira távol feküdt tőlem, hogy eszembe sem jutott a kérdésnek ezen részével foglalkozni. *(Helyeslés a jobboldalon. Mozgás a baloldalon. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk!)* Néhány év múlva beállott a fordulat. Kezdték az inkompatibilitás szempontját előtérbe tolni és feszegetni. Én akkor szemlét tartottam állásaim fölött és meggondoltam minden egyes állásra nézve azt, hogy a magam egyéni legjobb meggyőződése szerint forog-e fenn

azokra nézve az inkompatibilitás, vagy sem. És lássa, t. képviselő úr, volt egy állásom, amelyről pedig sajnálattal mondtam le, mert azt hiszem, hogy némi haszonnal és mindenesetre egyszerűen és kedvvel működhettem volna ott közre, magyar szempontból. A Bosnische Landes-Banknál igazgatósági tag voltam. Ezt inkompatibilisnek tartottam, azon szoros viszonyból fogva, amelyben ezen bank a közös kormánnyal állt, és azonnal le is mondtam ezen állásomról. Megtartottam azonban a többi állásomat, mert inkompatibilisnek egyiket sem tekintettem. Nem tekintettem az Adriát sem.

És itt engedje meg a t. képviselőház, hogy erre vonatkozólag indokaimat igen röviden előadhassam. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az 1875-iki törvény az inkompatibilitás szempontjából kivételt statuált mindazon közlekedési vállalatokra nézve, amelyek akkor léteztek, és indoklásában egész általánosan hozza fel azon indokokat, amelyekre nézve közlekedési vállalatoknál célszerűnek tartja az ország érdekeinek szempontjából, hogy azoknál képviselők is közreműködhessenek. Később megalakult az Adria. Az indoklás fedi az Adriát is teljesen, a törvény szövege nem. De a társulat megalakulásától kezdve pártkülönbség nélkül az volt a felfogás, hogy az inkompatibilitás az Adriára nézve ki nem terjed, mert hiszen a Háznak hivatalosan tudomása volt arról, hogy az Adriában képviselők ülnek és mert az a szerződés, amely becikkelyeztetett, a képviselőház akkori alelnöke, mint az Adria elnöke által volt és van aláírva, és azért senki e Házban, egyik párt részéről sem tett ez ellen kifogást. Én tehát azt hiszem, bona fide lehettem azon az állásponton, hogy a Ház pártkülönbség nélkül úgy értelmezi a törvényt, hogy a közlekedési vállalatokra nézve megállapított kivétel az Adriára is kiterjed.

Rakovszky István: Ki volt az?

Gróf Tisza István: Gróf Károlyi Tibor volt!

Ez volt, t. Ház, az én álláspontom. Én elismerem, hogy a kérdést lehet másként is felfogni; elismerem, hogy a törvény szövegének szigorúbb interpretációja mellett egy más felfogás is érvényesülhet és senkinek sem szubszummalom azt, hogy ha más nézetem van, s e nézetemnek kifejezést is ad. De, engedelmet kérek, azt hiszem, hogy ezek után igenis joggal utalhatok arra, hogy ezt a meggyőződést, ezt a véleményt bona fide foglalhatja el valaki. És ha itt ismét Baross Gáborra hivatkozik a képviselő úr és szemrehányást tesz az én t. barátomnak, a kereskedelmi miniszter úrnak, hogy miért jár el másképp, mint ahogy Baross Gábor eljár, hogy miért nem mondta az Adriának, hogy nem állok veletek szóba ...

Rakovszky István: így kellett volna eljárni!

Gróf Tisza látván:... hát, t. képviselő úr, Baross Gábor is kötött az Adriával szerződést és pedig olyan időpontban, amikor

voltak képviselők az Adria igazgatóságában és e tekintetben t. barátom egyenesen a Baross-féle példa nyomán járt.

Rakovszky István: De csak ebben!

Gróf Tisza István: De hát ez is valami. *(Derütség és tetszés jobbról.)*

Hanem van egy, de azután csak ez az egy pontja annak a kérdésnek, amiben a t. képviselő úrral egyetérték. Azt én is mélyen sajnálom; hogy olyan közérdekű szempontok, amelyek előtt meg kell hajolni, szükségessé tették azt, hogy ez a javaslat ép most, az inkompatibilitási kérdés eldöntése küszöbén jöjjön tárgyalás alá, mert csakis ez okozza azt, hogy míg eddig minden olyan ügy, mely az Adriával függött össze, a Házban pártkülönbség nélkül a legnagyobb rokonszenvvvel találkozott, most — higyjék el t. képviselőtársaim, — az igazság, a közérdek rovására is igyekeznek kihasználni ezt a javaslatot arra, hogy hangulatot csináljanak az inkompatibilitási kérdésnek. *(Felkiáltások a bal- és a szélső baloldalon: Nem áll! Halljuk! Halljuk! De úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Pichler Győző: Ez nem áll. *(Nagy zaj.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gróf Tiszte István: T. Képviselőház! Nem kívánok az inkompatibilitási kérdés eldöntésének prejudikálni, igen rövid idő múlva abban a helyzetben lesz a Ház, hogy határozhasson e kérdésben. Én nagyon nehéznek tartom Magyarországon e kérdés helyes megoldását, mert egyaránt károsnak tartom a túlzást az egyik, mint a másik irányban; úgy azt, amely szabaddá tesz minden üzleti összeköttetést az állammal, mint azt, amely a másik túlzásba megy, amelyet külföldi államok követhetnek minden nagyobb baj nélkül, amelyet mi közgazdasági életünk fejletlensége és államunk közgazdasági tevékenységének mai fejlettsége mellett kár nélkül nem követhetünk. Én óhajtom, hogy e Ház minden tagja a legkomolyabban, a legnagyobb lelkiismeretességgel igyekezzék ezen a téren a kellő közéletet eltalálni. De engedjék meg a t. képviselő urak, rossz szolgálatot tesznek az ügynek és helytelen, méltatlan és káros tételre viszik át az egész kérdést, ha az objektív tételről szubjektív irányba tévednek, ha ily irányban hegyezik ki a kérdést és ha arra akarják felhasználni, hogy egyes pártokat, hogy a magyar társadalom széles rétegeit becsületükben, tisztességükben megtámadják. *(Úgy van! Helyeslés jobbról.)* Én joggal beszélhetek erről, t. képviselőház, mert mindenki, aki engem ismer, tudja azt, hogy magammal és másokkal szemben, de elsősorban magammal szemben a tisztességnek, a becsületnek szigorú mértékét igyekeztem és igyekszem alkalmazni. *(Úgy van! Igaz! Élénk helyeslés jobbfelől.)*

De engedjék meg nekem a t. képviselő urak, rossz, sikamlós tételre megyünk akkor, ha a tisztesség és becsület kérdésébe be-

visszük a párt szenvedélyt. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés jobbfelől.)* És engedjenek meg a t. képviselő urak, Magyarország utolsó 25 éves közgazdasági életében előkelő faktort képezett az, hogy a magyar társadalomnak és a magyar közéletnek az elitje igyekezett kivenni részét ebből a munkából. Ennek a szereplésnek nagy és örvendetes hatása volt közgazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt, ez az ország sohasem fejlődött volna annyit az utolsó 25 év alatt, *(Élénk ellenmondások a bál- és a szélsőbaloldalon. Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* ha egyes közgazdasági vállalatok élén nem oly férfiak állottak volna, akiknek egyéni súlya, tehetsége és az, hogy az egész világ bizalmának kivívására képesek voltak, nem adott volna nagyobb súlyt a magyar törekvéseknek, a magyar irányzatoknak. És, t. képviselő urak, legyenek róla meggyőződve, hogy ezt az örökséget, ennek a múltnak az emlékeit sem letagadni nem fogjuk, sem elvitatni nem engedjük, sem bepiszkolni nem engedjük. A javaslatot elfogadom. *(Hosszantartó élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon. Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.)*

Gr. Tisza István után Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter foglalkozott a törvényjavaslat ellen irányuló kifogásokkal és Rakovszky Istvánnak személyes természetű vádjaival.

Polónyi Géza: Engem ezen ügyben egy kérdés érdekel: *(Halljuk! Halljuk!)* Igaz-e, hogy a „Wiener Bankverein“ *(Halljuk! Halljuk!)* ebből az egész dologiról hárommillióegyszáz s annyi meg annyi ezer forintnyi províziót kap: igen, vagy nem? *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És hogy ez megelőzhető-e: igen, vagy nem?

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: Helyes! *(Egy hang jobbfelől: Kitölt)*

Polónyi Géza: Én most ezt a kérdést rövidesen tisztába hozom a t. miniszter úrral. Előre bocsátom, hogy határozati javaslatot most be nem nyújtok és csak azon esetre fognám ezt tenni, ha ezt a mélyen tisztelt kormánnyal egyetértőleg tudnám megcselekedni. Mi itt a kérdés? Az vitatható, hogy a „Wiener Bankverein“-nak összesen két évre terjedő opcionális joga van.

Gr. Tisza István: Nem igaz, mert fennáll az opcionális jog... *(Egy liánig balfelől: Annál rosszabb!)*

Polónyi Géza: Legyen olyan kegyes végighallgatni; hiszen a t. képviselő úrra nézve is elég fontos a dolog arra, hogy kellő objektivitással tárjuk fel a kérdést. Én rektifikálni akarom éppen azt, amit a t. képviselő úr is mondott. *(Halljuk! Halljuk!)* Azért talán ne szakítsuk meg a dolgot, mert az ugrálás az eszmemenetben esetleg másfelé terelhetné az ember gondolatait. *(Haltjuk! Halljuk!)* Miben áll a dolog, t. Ház? Gróf Tisza István képviselő úr hivatkozott a kérdéses társulat alapszabályaira; felolvasta, aminthogy a t. kereskedelemügyi miniszter úr is felolvasta, azoknak 8. §-át, amelynek a végén egy passzus foglaltatik, s ez azt mondja, hogy: „ha pedig az idők folyamán a részvénytőke felemelésének szüksége állana elő, úgy az „Országos Bank“-nak e tekintetben biztosítatik azon jog, — az idők folyamán, — hogy ő ezen részvényeket, — hangsúlyozom,

hogy a részvényeket; tessék megnézni, — aláírhatja s befizetheti a névérték mellett“.

Már most az én meglehetősen jó helyről beszerzett információim az, hogy először is az az alapszabály, amelyet .a. t. miniszter úr felolvasott, írem felel meg a valóságos tényeknek; — félreértések kikerülése végett megjegyzem, hogy jóhiszeműleg tette a t. miniszter úr —; nem felel meg azért, mert először is a prospektusban nem ez a rendelkezés foglaltatott, másodszor pedig történtek időközben tények, amelyek rendkívül változtat-
tak a helyzeten. A t. miniszter úrnak tudnia kell, hogy az alapszabálynak csakis olyan rendelkezése érvényes az alapítók számára fenntartott külön jogok szempontjából, amely az alapítási tervezetben benne foglaltatott és kellőleg közhírré tétetett. Az alapszabálynak ez az intézkedése az „Országos Bank“ számára egy általános, időhöz nem kötött opcionális jogot biztosít, nem is a meghatározott részvénytőkére, hanem általában véve minden felemelésre, s ez a prospektusban sohasem volt benn. (*Mozgó? balfelől.*)

A t. miniszter úr által felolvasott 8. §. korlátlanul idő-, határ- és összeg nélkül biztosítja az opcionális jogot. (*Úgy vau! Úgy van! a bal- én szélsőbaloldalon.*) én pedig azt állítom, hogy ez nem felel meg a tényeknek, hanem a prospektus alapján úgy áll a dolog, hogy ott először 2.500.000 forint alaptőkéről volt szó, miután azonban a társaság alaptőkéjének felét később leírták, az Országos Bank pedig likvidált, átruházta jogát a Wiener Bankvereinra, azonban micsoda jogot ruházott rá? Azt a jogot, hogy a felemelendő alaptőke felét, vagyis 1,250.000 koronát optál-
liat csak és ez a tényleges helyzet. Már most, t. miniszter úr, én nem akarok itt. az ország színe előtt jogi diskussziót folytatni afelett, hogy vajjon átruházhatók-e az alapítók számára biztosított jogok, harmadik személyek számára: igen, vágj nem? (*Hall jak! Hall fák!*) Ezt én nem akarom most itt eldönteni, nem akarom a kúria szerepét vinni, hanem előttem a dolog tisztán és világosan áll: a magyar törvényhozás megtehet mindent, csak egy dolgot nem tehet meg a mai viszonyok között, különösen most, mikor Becsben élet-halál harc folytatódik minden érdekünk ellen, hogy egy külföldi banknak ilyen províziót juttasson, ha arra kényszerűség fenn nem forog.

Gr. Tisza István személyes kérdésben kért szót.

Gróf Tisza István: T. Ház! Nagyon örülök, hogy alkalmam van mai felszólalásomnak egy részét részletesebben megmagyarázni. Annyival inkább örülök ennek, mert a gyorsírói jegyzetek áttekintése közben vettem észre Rakovszky István képviselőtársamnak egy közbeszólását, amit akkor nem hallottam. Ugyanis, midőn azt mondtam, hogy az eredeti okiratban utánanézttem a dolognak, Rakovszky István képviselő úr közbeszólván, ezt mondotta: „A szerződést kell megnézni.“ Midőn eredeti okiratról beszéltem, a dolog természeténél fogva azt a közjegyzői okiratot értettem, mely az alapítók és a társulat jogait rendezi és amely a prospektusnál is irányadó volt. Megjegyzem, ami különben magától értetődik, hogy az az okirat 1880-ban, tehát oly időben kelt, midőn messze távol állottam attól, hogy az Adriával bármi érintkezési pontom lett volna. Polónyi Géza képviselő úrnak abban igaza van, hogy az alapszabályok szó-

vege nem fedi teljesen a prospektust. Ámde ez stiláris elnézés, aminek azonban joghatálya nem lehet, mert ebben a kérdésben nem az alapszabály az irányadó, hanem a prospektus, illetőleg a prospektus alapján kelt szerződés. Ezen szerződés értelmében, az alapítóknek, vagyis az Országos Banknak jogában állott al pari venni át a részvényeket 2½ millió forint erejéig. Akkor, mikor az Adria az első finansziális bajba jutott és a részvénytőkéjét leírta, illetőleg nem is akkor, de egy kis idő múlva, az alapítók 1,250.000 névértékre vonatkozólag az átvételi jogot gyakorolták. Fennmaradt tehát a másik 1,250.000 forint, vagyis a 2,500.000 korona névértékre az átvételi jog, sem többre, sem kevesebbre. Dacára annak, hogy a társulatnak igazgatósága abban a meggyőződésben volt, hogy ez egy átruházható jog, amely tehát az Országos Bank jogutódát is megilleti, mégis, tekintettel arra a felelősségre, amellyel az ily elhatározás járhat, folyamodott oly férfiúhoz, aki elsőrendű szaktekin-tély hasonló jogi kérdésekben, Schwarz Gusztáv dr. egyetemi tanár úrhoz és az ő szakvéleménye alapján, amely az átruházhatóságot minden kétségen kívül állapította meg, határozta el, hogy az alapítóknek ezen álláspontját elfogadja, vagyis, hogy ezen két és fél millió forint, illetőleg 5,000.000 korona névértéknek, amelynek kibocsátásáról van szó, a felét al pari az alapítók rendelkezésére bocsátja.

Ehhez még két dolgot jegyzek meg. Az egyik az, amint talán felteszik a t. képviselő urak, hogy sem nekem személyesen, sem a Magyar Ipar- és Kereskedelmi banknak, amelynek abban az időben még elnöke voltam, ehhez a kérdéshez abszolúte semmi köze és ebből az egész elővételi jogból semmit sem kap- *(Úgy van! jobbfelől.)* A második, amit meg kell jegyezmem, hogy bizonyára mindenféle szempontból nagyon kellemes lett volna oly megoldást találni, melynél fogva a szükséges nagyobb tőkét új részvények kibocsátása nélkül lehetett volna fedezni. De ma, midőn az Adria egész tőkéje 2½ millió forint és midőn a régi obligációkból ennek csaknem teljesen megfelelő összeg áll még fenn ...

Polónyi Géza: Tessék aláírásokat indítani, mindjárt aláírok elsőbbségi részvényeket.

Gróf Tisza István: . . . nem lehet kilátás arra, nem lett volna lehetséges ily csekély részvénytőke mellett az annak, névértékét többszörösen meghaladó egész pénzszükségletet obligációk kibocsátása útján fedezni.

Ez vezette az igazgatóságot elhatározásában, s ezt tartottam kötelességemnek felvilágosításul elmondani. *(Helyeslés.)*

Az általános vita csak márc. 29-én ért véget. Az Adria-javaslat — a részletes tárgyalás során történt és a törvény 2. §-ában felsorolt módosításokkal — mint 1901:VII. t.-c. került a Törvénytárba.¹

¹ Az „Adria“-ügyre 1. még (59, 84, 91, 93. sz.)

95. 1901 május 17. országos ülés. — Az összeférhetlenségről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásának folytatása. (Napló, XXXVI. k., 75—76, 82—83, 84, 87-88, 90. és 92. l.)

A képviselőház még 1896. április havában kiküldött egy 21 tagú külön bizottságot az összeférhetlenségről szóló 1875:1. t.-e. revíziója végett. Erre a revízióra kétségkívül igen nagy szükség volt. Régóta követelte a nagyközönség, a sajtó. És a leghevesebb parlamenti viták alatt azt hányták legtöbbször a kormány szemére, hogy a képviselői összeférhetlenség kellőleg szabályozva nincs, vagy legalább a törvény nem hajtatik kellőleg végre.¹ Hosszú vajúdás, beható előkészítő tanácskozások után, melyekben gr. Tisza István (mint a Szilágyi Dezső-féle szigorúbb állásponttal szemben a kormánypárti ellentábor vezére) is igen kimagasló részt vett: állapította meg végre a külön bizottság a törvényjavaslat szövegét (irom. 1048.) abban a formájában, amelyben 1901. május 13-án a képviselőházban tárgyalás alá került.

Az általános vita még ugyanaznap befejeződött és május 14-én már a részletes tárgyalás vette kezdetét.

A máj. 17. ülésen a javaslat legfontosabb részét alkotó, az érkedinkompatibilitást szabályozó 5. §-nál gr. Tisza István is többször felszólalt.

Az 5. §. 7. (most 6.) pontjának második bekezdése így szólt: „Mihelyt a közhasználati vasút vagy csatorna építése befejeztetett és az a forgalomnak teljesen átadatott s az építésből és felülvizsgálatból folyó összes kérdések végleg elintéztettek: a tilalom hatálya az engedélyesre nézve megszűnik.“

Rohonyi Gyula előadó indítványozza „az engedélyesre nézve“ szavak kihagyását.

Gr. Renyovszky Sándor pedig módosítványt terjeszt elő, mely szerint a törvény kijátszásának megakadályozása végett az 5. §. 7. (most 6.) pontjának első hekezdését következőleg kellene szövegező), illetve kiegészíteni: „Országgyűlési képviselő nem lehet a kormány által engedélyezett közhasználatú vasút, közhasználatú csatorna, bármely közhasználatú közlekedési vállalat engedélyese még akkor sem, ha időközben az engedélyt másra ruházná.“

Gróf Tisza István: T. Ház! Én azt gondolom, előttem szólott t. barátom aggályát a 9. §.² nyugtathatja meg, amely kimondja azt, hogy minden olyan jogcselekmény, mely a törvény kijátszására irányul, az inkompatibilitást meg nem szünteti. Ez nemcsak egy pontnál, hanem számos pontnál előfordulhat; ez egy általános diszpozíció.

Én különben ezt a szakaszt az előadó úrnak stílusos módosításával egyébként változatlanul fogadom el; de szükségét látom annak, hogy egy kérdés mikénti értelmezésének a Ház naplóiban nyoma legyen. Tudniillik a szóbanforgó pont azt mondja, hogy megszűnik a tilalom hatálya, mihielyt a közhasználatú vasút építése befejeztetett és az a forgalomnak teljesen átadatott. Igénytelen

¹ L. idevonatkozólag Rohonyi Gyulának, az összeférhetlenségi külön bizottság előadójának érdekes bevezető beszédét az 1901. május 13. ülésen. (Napló, XXXVI. k., 4. sk. 1.)

² Most 10. §.

nézetem szerint bizonyára senkisé is érthette ezt másképpen, mint úgy, ahogy az első építésről van szó, amely a forgalomba való átadást megelőzte. Minden vasútnál fordulnak elő pótépitések, amelyeket, úgy hiszem, nem lehet és nem szabad belemagyarázni ezen tilalom alá. Én tisztán azt a kérdést intézem ebben a tekintetben az igen tisztelt kormányhoz is, hogy osztja-e és magáévé teszi-e ezen értelmezést, amelyet előadni bátor voltam?

Széll Kálmán miniszterelnök ezen értelmezést magáévé teszi és Benyovszky Sándor módosítványát feleslegesnek tartja. Erre Benyovszky kijelenti, hogy a miniszterelnök és gr. Tisza István nyilatkozata folytán módosítványát visszavonja. Az 5. §. 7. (most G.) pontjának második bekezdése az előadó módosítványával fogadtatott el.

Az 5. §. 9. (most 8.) pontjánál Polónyi Géza kifogásolja egyebek között, hogy a 11. (most 10.) pontban az inkompatibilitás szempontjából különbség tétetik mezőgazdasági és iparvállalatok, valamint egyéb kereskedelmi társaságok között, ami azt a gyanút keltheti, hogy a törvényjavaslat a kereskedelmi osztály ellen irányul.

Széll Kálmán miniszterelnök tiltakozik az ellen, mintha a társulat és társulat közötti különböztetés éle a kereskedelem ellen volna intézve. A javaslat azért szorítja a mezőgazdasági és ipari vállalatok inkompatibilitását az 5. §. 1—7. (most 1—6.) pontjában felsorolt ügyletekre, mert ezen vállalatok üzleti köre kiválólag ezekre korlátozódik; ami ezen túl van, már csak oly csekély köre lehet az érintkezésnek a kormánnyal, hogy ezt a javaslat negligálja. Ellenben a többi társaságnál nemcsak szállítás, hizomány és közvetítés, hanem igen sok más olyan fajtája az üzletnek fordulhat elő, amelyet a törvény nem akar megjelölni.

Gróf Tisza István: Néhány szóval óhajtom indokolni indítványomat, amely egyenesen a t. miniszterelnök úr előadásához kapcsolódik. *(Halljuk! Halljuk!)*

Igen helyesen jelezte a t. miniszterelnök úr azokat az okokat, amelyeknél fogva a 11. (most 10.) pontnál különbség tétetik mezőgazdasági- és iparvállalatok és egyéb kereskedelmi társaságok között. Én tehát ugyanazon indokokat nem ismétlem, egyszerűen konstatalom azt, hogy amint a 11. (most 10.) pontnál szükséges, a 9. pontnál is ugyanez a disztinkció megteendő az egyéni cégekre vonatkozólag. Az egyéni cég is, amennyiben kizárólag mezőgazdasági, vagy kizárólag ipari foglalkozással, tehát termeléssel foglalkozik, ugyanazon inkompatibilitási pozíciók alá esik, mint a részvénytársaságok, amelyeknek ügykörére ezek a diszpozíciók kiterjednek. Minden további indokolás nélkül tehát bátor vagyok következő módosítványt elfogadásra ajánlani. *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elmük csenget.)* „A 9. (most a 8.) pont végére teendő: „kizárólag mezőgazdasággal és iparral foglalkozó egyéni cégekre nézve a 11. (most a 10.) pontnak mezőgazdasági és ipari vállalatokra vonatkozó határozmányai irányadók.“ *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Rátkay László ezzel szemben indítványozza, hogy gr. Tisza István módosítványa kinyomassék és később a törvényjavaslat utolsó szakasza gyanánt tárgyalassék.

Rakovszky István csatlakozik Rátkay indítványához. Kifogásolja, hogy a hírlapok szerint gr. Tisza István elhatározta, hogy módosítványait nem fogja beterjeszteni, most pedig mégis előáll egy módosítvánnyal. melyről szóló nem tudja, vajjon az előbbi álláspontjának felel-e meg, vagy az újabbnak.

Gróf Tisza István: T. Ház! Személyes kérdésben kérek szót. Egyszerűen konstatalom, hogy azon két, vagy három lapban, amelyben megnéztem a szabadelvű párt szerdai értekezletéről hozott tudósítást, ugyanazon szöveg szerepelt. Abban a szövegben a tényeknek megfelelőleg az adatott számba, hogy én kijelentettem, miszerint csupán a konferencia által elfogadott módosítások benyújtására fogok szorítkozni. Ez volt benne, sem több, sem kevesebb; ezt cselekedtem, sem többet, sem kevesebbet.

Ezt akartam konstatalni. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

A Ház Rátkay László halasztó indítványát elvetvén, a 9. (most 8.) pontot gr. Tisza István módosításával fogadta el.

A 12. (most 11.) pontnál újból felszólal gr. Tisza István.

Gróf Tisza István: T. Ház! A most szóban forgó pont a szubvencióban részesülő vállalatokkal foglalkozik és itt, ha a törvény különös diszpozíciókat nem alkalmaz, vitássá lehet az a kérdés, hogy az ipari kedvezményekről szóló 1899: XLIX. törvénycikk értelmében állami kedvezményekben részesülő gyárak szubvencionált gyáraknak vagy vállalatoknak tekinthetők-e vagy sem? Én a t. Háznak figyelmét csak arra a körülményre kívánom felhívni, hogy bárki olvassa végig a nomenklatúráját azoknak az iparágaknak, melyek az 1. §-ban fel vannak sorolva, látni fogja, hogy tulajdonképpen ez az iparnak majdnem összes ágazatait kimeríti és hogy köztük számos olyan iparág van, mely az állammal semmi érdekkapcsolatban nincsen; míg azon kedvezmények, amelyek a törvényjavaslatban elősoroltatnak, olyan természetűek, hogy azok, ha már egyszer megadattak, további alkalmazásuk terén favorizálásra, vagy hátrányban részesítésre alkalmat nem igen szolgáltatnak. Nem látom tehát fennforogni a függési viszonynak oly mértékét, mely indokoltta tehetné azt, hogy az ipari vállalatok túlnyomó nagy többsége kizárassék a képviselőházból, akár van szállítói viszonyban az állammal, akár nincsen. Ennek folytán bátor vagyok javaslatba hozni, hogy ezen pontnak harmadik bekezdése után a következő kiegészítés vétessék fel:

„Az 1899: XLIX. törvénycikkben megállapított kedvezmények igénybevétele állami segélyezésnek nem tekintik, de az egyszer megállapított kedvezmény a vállalat előnyére többé nem módosítható.“

Ez tehát a favorizálásnak a módját kizárná.

Széll Kálmán miniszterelnök ezt a módosítást elfogadta.

Polónyi Géza a módosítvány lényegével egyetért, azonban az nézete szerint szövegezésében helytelen. A módosítvány ugyanis úgy szól, hogy az egyszer megállapított kedvezmény a vállalat előnyére többé nem módo-

sítható. Már pedig egyikök sem akarja kizárni, hogy az a kedvezmény ne legyen többé módosítható, hanem mindketten csupán azt akarják, hogy *ntz* inkompatibilitás ne álljon be addig, míg a kedvezmény nem módosíttatik és hogy csak a kedvezmény módosítása vonja maga irtán az összeférhetlenséget.

Gróf Tisza István: Mint indítványozó indítványom módosítása érdekében vagyok bátor felszólalni, mert én azt gondolom, hogy Polónyi Géza képviselő úrnak indítványomra vonatkozólag tett észrevétele helyes. Tudniillik itt nem arról van szó, hogy megtiltasék egy ilyen viszonynak változása, hanem ezen változás következményeiről van szó. *(Igaz! Úgy van!)* Ennek folytán azt gondolom, hogy a kifejezett óhajnak megfelelően talán ilyenformán szólhat a szöveg:

„Az 1899: XLIX. törvénycikkben megállapított kedvezmények igénybevétele összeférhetlenséget nem von maga után; azonban az összeférhetlenség beáll, ha az egyszer megállapított kedvezmény a képviselő előnyére módosíttatik.“ *(Helyeslés.)*

Polónyi Géza: nem a képviselő előnyére, ezt ki lehetne hagyni.

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter: A gyár előnyére!

Gróf Tisza István: Az mindegy, ha a gyár előnyére, akkor a képviselő előnyére is történik.

Széll Kálmán a módosítást a. Tisza István ajánlotta új szöveggel vél: elfogadhatónak azzal a különbséggel, hogy a miniszterelnök által felolvasott szövegben a „képviseelő előnyére“ helyett a „vállalat előnyére“ szavak vannak.

Elnök szavazásra kívánja¹ feltenni a 12. (most 11.) pont harmadik bekezdése után gr. Tisza István által javasolt új szöveget.

Szilágyi Dezső a kérdés feltevéséhez szólva, úgy tudja, hogy a miniszterelnök is nyújtott be egy szöveget.

Gr. Tisza István: Az én módosításomat olvasta fel!

Szilágyi Dezső: Vagy két módosítvány van: a gr. Tisza Istváné és a miniszterelnök úré, vagy pedig gr. Tisza István visszavonta a magáét és szavazásra kerül a miniszterelnök úré.

Gróf Tisza István: Csekély kérdés az egész. De a tény úgy van, hogy szíves volt az igen tisztelt miniszterelnök úr az én módosításomat átvenni és miután a felhangzott aggály következtében már kiigazítottam a „képviseelő“ szót „vállalat“-ra, ő azt változtatlanul olvasta fel. Égés, szén egyre megy tehát, hogy kié a módosítás, mert itt nincs szó két, hanem csak egy módosításról.

A Ház a 12. (most 11.) pont harmadik bekezdése után beadott módosítványt elfogadta.

A következő napon, május 18-án, folytatták a törvényjavaslat részletes tárgyalását. Aztán a delegációk ülésezése miatt a Ház jún. 12-ig elnapolta magát. Jún. 12-én folytatta és 14-én be is fejezte a részletes tárgyalást. Ugyanezen ülésnapon, megválasztották az összeférhetlenségi ügyekben való eljárás módozatainak a házszabályokba való beillesztésére kiküldendő bizottság 15 tagját, ezek között volt gr. Tisza István is.

Az összeférhetlenségi javaslat mint 1901:XXIV. t.-e. iktattatott a Törvénytarba.

IV.

AZ 1901/1906. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

96. 1902. febr. 5. országos ülés. — Zboray Miklós interpellációja a Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank ügyében. Személyes kérdésben való felszólalás. (Napló, II. k., 285. 1.) Az 1901. képviselőválasztások.

Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés 1901. szept. 9-én rekeszterett be, az új országgyűlés 1901. okt. 24-ére hivatott össze. Okt. 2-től 10-ig voltak az általános képviselőválasztások. Lefolyásuk törvényesség dolgában nagyon előnyösen ütött el az 1896. híres Bánffy-féle választásoktól (52). A kúriai bíraskodásról szóló 1899:XV. t.-e. hatása folytán is, melynek rendelkezései túlnyomórészt éppen az előbbi országgyűlés berekesztését követő napon léptek életbe, tisztább és nyugódtabb választások voltak, mint máskor. Kevesebb volt a vesztegetés, etetés-ítás és a hivatali presszió.

A választási campagne főszencziója volt az „öreg generális“, Tisza Kálmán nagyváradai bukása a hevenyészve felléptetett Barabás Béla függetlenségi párti jelölt ellen. (Igaz, hogy Apponyi is csak a legnehezebb küzdelem árán és csupán csekély szótöbbséggel győzött régi, hűséges kerületében, Jászberényben.) Ugyancsak kimaradt a Házból Tisza Kálmán több régi híve.

Egyébként a volt képviselőházhoz viszonyítva, a Kossuth-párt nagy számbeli gyarapodása ellenére, lényeges változás a szemben álló pártok arányában nem mutatkozik.* A szabadelvűpárt ismét közel háromnegyed többséget szerez, ami a nemzeti párt beolvadásának is következménye (79).

Gr. Tisza István újból a biharmegyei ugrai kerületben nyert mandátumot, mint 1896-ban.

Bevezetőül még csak annyit, hogy az új Ház gr. Apponyi Albertét ültette az elnöki székbe.

***

* A Budapesti Hírlap 1901 okt. 29-iki számában írja: „A pártok mérlege.“ Minthogy immár a pótválasztások is véget értek, föllálíthatjuk az országgyűlési pártok mérlegét, továbbá nyereség- és veszteség-számláját. A szabadelvűpárt győzött 276 kerületben. A Kossuth-párt győzött 81 kerületben. A néppárt 25 kerületben. Az Ugron-párt 12 kerületben. Van 18 pártonkívüli képviselő. A nyereség- és veszteség-számla pedig a következő: a szabadelvűpárt nyert 20 és veszített 61 kerületet. A Kossuth-párt nyert 32, veszített 12 kerületet. A néppárt nyert 15, veszített 5 kerületet. Az Ugron-párt nyert 7, veszített 4 kerületet.

A fentjelzett 1902. febr. 5. lesen Zboray Miklós (néppárti) interpelláciát! terjesztett elő 8 Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank ügyében-Hosszabb kíséző beszédében foglalkozik a hazai ipart támogató pénzügyi intézeteknek adható állami kedvezményekről „Szólv 1890:XIV. t.-c. parlamenti történetével, amely törvénycikk alapján 1890. májusában a nevezett bank alakult (30). Majd rátér a bank vállalataira és az 1901. évben bekövetkezett válságára. Ezzel kapcsolatban szóba hozza azt a levelet is, amelyben gr. Tisza István lemondott az Ipar- és Kereskedelmi Banknál és egyéb társaságoknál viselt állásairól az 1901. évi összeférhetlenségi törvényjavaslat tárgyalása előtt (84).

Zboray beszédének idevágó része, melyre gr. Tisza István személyes-kérdésben válaszolt, szószerint a következőleg hangzik:

Zboray Miklós: Én csak általános képét akartam adni annak, hogy volt itt egy bank, egy részvénytársaság, amely 10 millió forint alaptőkével állami kedvezménnyel alakult oly célból, hogy a hazai ipart támogassa, egy bank, amely az állami támogatást vette be az alapszabályokba kifejezetten, amivel azután a részvényeket el tudták helyezni és ez a vállalat, ahelyett, hogy a hazai ipart támogatata volna, román petróleum forrásokra költött el ez alaptőkéitől. 17½ millió frankot. Itt van a körlevele ennek a részvénytársaságnak, ahol először azt állítja a jelentéseiben, mérlegeiben, hogy fényes üzletek, gyönyörű jövedelmek várhatók ezekből a romániai petróleumforrásokból; így pl. 1899-ben azt jelentette, hogy *(olvassa):* „A romániai petróleumüzlet a lefolyt, évben további lényeges fellendülést nyeri és jövőbeli alakulásának kilátásai is a legkedvezőbbek úgy, hogy az ezen vállalat részvényeire nyújtott lombardelőleg ellenében szerzett opciókat ezentúl is okunk van igen értékesnek tekinteni.“ *(Derűtség és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* A múlt évről ez évben kiadott jelentésében pedig azt írja *(olvassa):* „Ezen vállalat az utolsó két év folyamán igen értékes petróleumtelepeket szerzett és termelési tevékenységének emelkedése folytán oly nagy kiterjedésűvé vált, hogy az irányunkban támasztott pénzügyi követelmények lényegesen meghaladták az üzlet kezdeményezésekor szemeink előtt lebegett mértéket, aminek következtében saját pénzeszközaink nagyrészt ezen előlegek és hitelek kötik la Reméljük, hogy a megszerzett olaj-területek gazdagságához fűzött várakozásaink jogosultaknak fognak bizonyulni és hogy zavartalan fejlődés mellett ezen üzlet egészséges alapját megfelelő és emelkedő jövedelmezőség fogja beigazolni.“ Ez a múlt évről szóló jelentés. *(Mozgás és derűtség a baloldalon.)* Az idén pedig már kijelenti *(olvassa):* „Magától értetődik, hogy a bank fő-érdekeltségénél, a román és a nemzetközi petróleum-társaságoknál levő követeléséről is a legpontosabb számszerű kimutatás fog előterjesztetni;“ — t. i. a közgyűlésen — „e két tételnél a tartalékolás mellőztetett, mert jelenleg a föltétlenül megbízható értékbecslés támpontjai hiányzanak.“ *(Élénk mozgás és derűtség a bal- és szélsőbaloldalon.)* Ma már hiányzik, t. Ház, az értékbecslés, a múlt évben pedig még fényesen jövedelmező volt az üzlet.

Én segítségére sietek a t. részvénytársaságnak és figyelmébe ajánlom és emlékezetébe hozom, hogy a Hitelbanknak akarta eladni; a Hitelbank leküldött szakértőket, hogy megvizsgálják a vállalatot; ezek visszajöven, azt mondták, hogy hasznavehetetlen, semmit sem érő a vállalat. Módjában állt tehát a társaságnak a Hitelbank szakértőinek becslését felvenni, vagy ha ez nem tetszik, akkor ott van az ő szakértőjének becslése és nyilatko-

zata: a Maxim Neumanné. Ez a Neumann Miksa kijelenti, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy a szakértők sohasem ajánlották a vételt, mint szakértői egybehangzólag a vétel ellen nyilatkoztak; hogy ezen petróleumforrás területe nagyobb, mint Galícia száz petróleumforrásának területe; begy abszurdum volt abba beleölni a pénzt. Ezt letagadni nem lehet. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Ez a húsai ipar!*) Ezt hazai iparnak nevezni nem lehet. (*Helyeslés és mozgás a hal- és szélsőbaloldalon. Egy hang a szélsőbaloldalon: hát az ellenőrzés hol maradt? Az ellenőrzés? Most kitűzték a közgyűlést február 18-ára, amelyen, amint látom, az alapszabályok 15. §-át is meg akarják változtatni, amely a következőképpen szól. (Halljuk! Halljuk! olvassa): „Az igazgatóság minden határozatáért, és intézkedéséért” annak minden egyes tagja, felelős.“ (Derültség a bal- és szélsőbaloldalon.) Most ez nem tetszik. (Derültség balról.)*

Visontai Soma: Utólag akarják megváltoztatni.

Zbory Miklós: Ez a dolognak egyik része. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Ki volt a társaság igazgatója?*) Gróf Tisza István. Ő, be kell ismernem, a múlt évben, egy híres levélben elbúcsúzott az igazgatóságtól és visszavonult, de fájdalom, — legalább a nyilvánosság előtt — nem azért vonult vissza, mint hogyha a részvénytársaság ügyei rosszul állottak volna, vagy azért, mintha nem akarna ott tovább működni, hanem a levélben foglaltak szerint azért vonult vissza, hogy az összeférhetlenségi törvény megalkotásakor támasztandó vitában feszélyezve ne legyen.

Rakovoszky István: Hiszen nem is hallottuk!

Zbory Miklós: Itt van Tisza István grófnak levele, amelyet Bauer Mórhoz, a bank akkori alelnökihez intézett. Azt hiszem, hogy ez a t. Ház előtt ismeretes és nem kívánják, hogy felolvassam. (*Halljuk! Halljuk! a bal- és szélsőbaloldalon: Ismerjük! Nem szükséges!*) Amint .a t. Ház parancsolja. (*Felkiáltások: Ismerjük!*) Azt hiszem, hogy ismert ez a levél és elég, ha hivatkozom arra, hogy ebben nem az volt az indító ok, hogy a bank rosszul áll, vagy hogy a bank Romániában petróleum-forrásokba fektette a pénzét, amelyet kifejezetten hazai iparvállalatok megalapítására szedett be az egyes részvényesektől.

Tekintettel arra, hogy az 1890-ik évi XIV. t.-e. világosan megmondja, hogy hazai iparvállalatokra adandó az a kedvezmény, amely adó- és illetékek tekintetében jut; tekintettel am a, hogy az alapszabályok 2-ik §-a világosan megmondja, hogy ez a részvénytársaság a hazai ipar támogatására lett alapítva: szükségesnek látom, hogy interpelláljam a pénzügyi- és kereskedelmügyi miniszter urat, hogy megvizsgálták-e, tudják-e, hogy minők ott az állapotok, hogy azután megvonassék az állami kedvezmény ettől a részvénytársaságtól, amely nem felel meg azon kitűzött célnak, amelyre való tekintettel ez a törvény hozatott.“

Zbory Miklós után gr. Tisza István személyes kérdésben kért szót.

Gróf Tisza István: T. Képviselőház! (*Folytontartó mozgás a néppárton. Halljuk! Halljuk! jobbról.*) Én ismerem a személyes kérdésben való felszólalás határait és azokhoz szigorúan alkalmazkodni kívánok. (*Halljuk! Halljuk!*) Ennek folytán nem is lehetek ma abban a helyzetben, hogy azon tömkelegét a részint valótlan, részint túlzott állításoknak, melyek az interpellációt kísérő beszédben foglaltattak, a maguk kellő értékére leszállítsam. De van egy

része a kérdésnek, amely a legszorosabb személyi kérdés jellegével bír és amelyet hallgatással nem mellőzhetek.

A t. képviselő úr felemlítette azt a levelet, mellyel indokoltam lemondásomat az Ipar- és Kereskedelmi Banknál és egyéb társulatoknál elfoglalt állásaimról és anélkül, hogy világosan kifejezte volna, bizonyos kételyt látszott elárulni az általam akkor mondtak valósága iránt. (*Felkiáltások a néppárttól: Egy szót se szólt róla!*) T. Ház, én mint gentleman ember, becsületszavamra állítom, hogy minden sor, amit akkor írtam, legbensőbb meggyőződésnek felelt meg úgy az Ipar és Kereskedelmi Bank anyagi helyzetét illetőleg, mint azon motívumokat illetőleg, amelyek engem ez állások otthagására bírtak (*Helyeslés és tetszés jobbról.*) és legyen meggyőződve a képviselő úr, ha én csak félig-meddig előre láttam volna, hogy az Ipar- és Kereskedelmi Banknál, talán némi kapcsolatban lemondással, milyen helyzet fog következni, inkább szembeszálltam volna a leggaládabb gyanúsításokkal is, minthogy ily körülmények között azt az intézetet otthagyjam. (*Helyeslés és tetszés jobbról.*) És legyen meggyőződve, hogy azon tény, hogy én az intézetnél viselt állásomat ott hagytam, azt a felelősségérzetet, amely engem terhel mindenért, ami a banknál történt, míg ott voltam, jóért, rosszért, nem csökkentheti, annak én meg is fogok felelni, az alól kibújni nem akarok, nem fogok. (*Helyeslés és tetszés.*)

Ezek után csak azt az egyet jegyzem meg, hogy ha még ezen kijelentésem után is kételkednék bárki állításomnak valóságában, ezt a kételyt a legperfidebb, leggaládabb, leggyalázatosabb gyanúsításnak és rágalomnak kellene minősítenem.

97. 1902. márc. 1. országos ülés. — Az 1902. évi állami költségvetés részletes tárgyalása során az állandó országház építése és az ezzel kapcsolatos miniszterelnöki jelentés: Az új országház építési költségei. Gr. Tisza Lajos védelme. — Gr. Tisza István és Rakovszky István személyes ügye: Újból az Iparbank. (Napló, III. k., 224—225., 226. és 237—238. 1.).

Az 1902. évi állami költségvetés részletes vitája 1902. febr. 28-án kezdődött. Tárgyalás alá került az állandó országház építésére az 1884: XIX. t.-c. alapján előírányzott tétel és ezzel kapcsolatosan a miniszterelnök jelentése az országház építésének az 1900. és 1901. évben történi előhaladásáról.

Bartha Miklós éles kritikát gyakorol az állandó országház 18 évre nyúlt építésénél elkövetett durva hibák és az épület belső berendezése felett. Kifogásolja, hogy az eredeti költségvetési előírányzattól eltérőleg az építési költségek hétmillió forint helyett több, mint 34 millió koronára fognak rúgni. Hosszas felszólalásával azt a célt akarja szolgálni, hogy az illetékes tényezők segítsenek azokon a hibákon, amelyeken még segíteni lehet.

Rakovszky István sajnálja, hogy az előtte szólott Bartha Miklós szellemes beszédében csupán a hibákat sorolta fel, de konklúzióként nem

vetette fel azt a kérdést, hogy hát ki hibás ezen botrányos állapotokért? Mert az a lelkiismeretlenség netovábbja, hogy az ország pénzből 34 milliót elkótyavetyéltek csak abból a okból, hogy az országnak ne legyen tisztességes parlamentje. Megválasztottak itt az építés vezetésére egy bizottságot s „ha jól tudom, a bizottság elnöke — nem állítom, de úgy hiszem, — dús fizetést is húzott“. Hát ki a felelős? Lehetetlen, hogy itt egyes emberek ne gazdagodtak volna meg törvénytelenül és igazságtalanul. Lehetetlen, hogy ez az egész dolog rendes úton ment volna, mert lehetetlen, hogy egy építőmester három vagy négymillió forintra praelimináljon egy építkezést, amely azután 17 millióba kerül. Nem lehet eléggé ostorozni a szabadelvűpárt rendszerét, amely nagy és kis dolgokban, az ország tönkromencsével nem törődve, csak arra néz, bögj protekciós emberek meggazdagodjanak.

Széll Kálmán miniszterelnök a két előbbi felszólalásra válaszolva, maga is elismeri, hogy ez a 33 millióba került parlamenti palota nincs arányban a mi szerény viszonyainkkal. Hangsúlyozza azonban, hogy mióta az országház építése megindult, a minisztérium évenként jelentést terjesztett az országgyűlés elé az építkezés előhaladásáról, de sohasem hallott észrevételeket, nem történtek — emlékezete szerint — oly felszólalások, amelyek megállítani akarták volna a munkálatoknak olyatén kivételét, mint amelyet most Bartha Miklós kritizált. Az építkezés többé került ugyan az eredeti előirányzatnál, hibák történtek, minden évben itt volt a jelentés, de észrevételt senki sem tett. Senki sincs itt a Házban, aki azt mondaná, hogy minden jó, ami az építésnél történt, de viszont hűtlen kezelésről nem lehet szó. Az építési bizottság tagjaihoz a gyanúnak árnyéka sem férhet. Ha van valakinek bizonyítéka, hogy az építkezés körül hűtlen kezelés történt, álljon elő vele nyíltan. Addig azonban nem ismerheti el a vád jogosultságát.

Márc. 1-én folytatták az országház építésért! vonatkozó vitát.

Szederkényi Nándor a következő határozati javaslatot terjeszti elő: „Az országház építéséről szóló jelentés tudomásul nem vétetik, hanem annak beható megvizsgálására, az eddig történt építkezés felülbírálására egy parlamenti bizottság küldetik ki.“

Gróf Tisza István: T. Képviselőház! Elöttem szóló t. képviselőtársam határozati javaslatát nem fogadhatom el, azon indokból, mert ilyen parlamenti bizottság kiküldése mindig a miniszteri felelőség rovására esik. (*Élénk ellentmondások a szélsőbaloldalon.*) Az ilyen indítvány eszköz lehet kormányok megbuktatására, (*Mozgás a szélsőbaloldalon.*) de egyes ügyeknek a parlamentáris kormányformával összhangzó elintézésére sohasem célszerű eszköz. (*Úgy van! jobb felől.*)

Ezek előrebocsátása után egészen röviden esem át azokon a részen igen szellemes, de a maguk egészében szerfelett túlzott nyilatkozatokon, amelyeket különösen Bartha Miklós t. képviselőtársam az épület célszerűsége szempontjából mondott. Én a kérdésnek ezen részével jelenleg foglalkozni nem kívánok, csakis azt jegyzem meg, hogy különösen az 1896-iki millenáris ünnepélyek alkalmával nemcsak ennek a Háznak és általában a törvényhozásnak tagjai, de az idegeneknek ezrei, akik megfordultak a fővárosban és a magyar

népnek százezrei bejárták ezeket a termeket, megnézték azt az épületet és azzal az öntudattal távoztak onnan el, hogy: itt a magyar nemzet a maga alkotmányos életének, a maga alkotmányos intézményeinek egy évszázadokra szóló impozáns műemléket állít. (*Úgy van! a jobboldalon.*) És higgyék meg a t. képviselő urak, mindenki, aki elfogulatlanul gondolkozik, nagyon sajtáságosan fogja érezni magát, ha. a kritikának azt a fokát, azt a mértékét látja, amelyet jónak látnak a t. képviselő urak ezúttal alkalmazni. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

De hát az ízlések különbözők lehetnek és nincs olyan épület a világon, amely azt arrogálhatná magának, hogy mindenkinek az ízlését kielégítse, amint hogy abban az időben, mikor a terv elfogadott, igen érdekes, igen tartalmas diskusziók folytak felett, hogy vajjon helyes-e ezt a stílt, alkalmazni és nem volna-e más stíl megfelelőbb, valamint hogy^r igen komoly és igen figyelemreméltó aggályok merültek fel abban a tekintetben is, hogy helyes-e a magyar nemzetnek a maga szerény viszonyai mellett egy ilyen monumentális épületet építeni, amelynek akkori eredeti költségvetése, nem mint a t. képviselő urak tegnap mondták, 3 vagy 7 millió forint, hanem a belső berendezéssel együtt 11,700.000 frt, vagyis 23½ millió korona lett volna. És akkor a képviselőház és a törvényhozás beható diskuszió után elhatározta ennek a stílnak elfogadását és az épületnek ilyen monumentális arányokban való felépítését. Hát, mondom, a teljesen jogosult, teljesen komoly, teljesen figyelemreméltó kontroverziák a maguk idejében lefolytak ezek körül a kérdések körül. De, amidőn megindult az építkezés s a miniszterelnök törvényszabta kötelességénél fogva évről-évre megtette a maga jelentését, attól fogva csakugyan a bizalmatlanságnak, a kritikának, a kicsinyedésnek nyilatkozatait többé nem hallottuk . . . (*Úgy van! jobbfelől.*)

Szederkényi Nándor: Dehogyan nem!

Gróf Tisza István: T. Ház! Az idő is rövid lett volna részemre, de én átnéztem a képviselőház utolsó ciklusának, t. i. az 1896-ban megválasztott képviselőháznak iratait és nyomtatványait, még pedig azért ezen képviselőházét, mert ez volt az az időszak, amidőn már a néppárthoz is szerencsénk volt ebben a Házban, ahol a néppárt is gyakorolta az alkotmányos ellenőrzés jogait és kötelességeit és én azt találtam, hogy a miniszterelnök 1897 június 10-én adott be a Ház elé egy jelentést, amely nagyobb terjedelmű volt a többi jelentéseknél, amennyiben áttekintést vetett az építkezés addigi egész folyamára, beszámolt részletesebben az addigi költségekkel és konstatálta azt, hogy szemben a 11,746.000 frtra előirányzott eredeti költségvetéssel a végleges költségek valószínűleg sokkal többre fognak rúgni, meg pedig többre fognak rúgni azért, mert felmerült számos olyan kiadás, amelyről a költségvetésben provideálva nem volt.

Összeállítja ez a jelentés ezeket a kiadásokat, felsorolja pl. a tulajdonképpeni építési és berendezési költségeken kívüli kiadások címén a telekrendezésekre fordított kiadásokat, a rakpart rendezésre fordított kiadásokat, a művezető építész díjazására fordított kiadásokat 2,800.000 frttal, s hozzávesz továbbá a liftek, csillárok, csengetyűk, fűtő- és szellőztetőkészülékek berendezésére egy millió forintot — ez a két nagyobb tétel, amely szerepel, — és végeredményében odakonkludál, hogy: „megkapjuk az állandó országház összes költségeit felölelő összeget, amely ezek szerint mai napság mintegy 16—17 millió forintra tehető“. Tehát már 1897-ben 16—17 millió forintra, vagyis ugyanarra az összegre jelzi a kiadások főösszegét a miniszterelnök, mint valóban szükséges összegre, amely a most rendelkezésünkre álló adatokból is kiviláglik. Fel is sorolja azon főbb tételeket, amelyek új kiadásokat kívántak meg és amelyek ezen többköltséget szükségessé teszik és attól fogva nemcsak a gyanúsításnak, de a kritikának sem hallottuk egyetlenegy hangját sem a t. ellenzék bármelyik árnyalatától, amelyik ezzel a kérdéssel foglalkozott volna. *(Helyeslés a jobboldalon.)* És valóban érthetetlen, hogy most, az ügynek ezen stádiumában, midőn semmi új momentum sem merült fel.. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Dehogy nem! Most sült ki! Felkiáltások a jobboldalon: Semmi sem sült ki! Mi sült ki? Felkiállások a néppárton: Hogy nincs rend!)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gróf Tisza István: üli sült ki? *(Halljuk! Halljuk! Felkiáltások a néppárton: Hogy nincsen rend! Zaj.)*

Elnök: Ne méltóztassanak folytonosan közbeszólni! *(Halljuk! Halljuk!)*

Gróf Tisza István: A dolog pénzügyi részére nézve semmi sem sült ki most, mert amint az imént felolvastam, már ezelőtt öt esztendővel konstatálva lett, hogy 16—17 millió frtba fog kerülni. Ha valami kisült, akkor az az, hogy ...

Pichler Győző: Hogy rossz, az sült ki.

Gróf Tisza István: Hát, ami azt illeti, hogy rossz: a főbb helyiségek már 1896-ban ismeretesek voltak, hogy egyes azóta készült freskók, vagy nem tudom micsoda díszítések nem sikerülhettek, hogy azok szerencsétlenek, azt megengedem, de magának az épületnek lényegesebb részére nézve most semmi a világon ki nem sült. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És éppen azért, t. Ház, előttem teljesen érthetetlen volna az a felzúdulás, amelyet az igen t. néppárt részéről ebben a kérdésben most, az ügynek ezen stádiumában tapasztalok, ha meg nem magyarázná nekem azt az a taktika, amelyre a néppártnak minden esetre legagilisabb tagja* mind nagyobb és nagyobb következetességgel vállalkozik. Mert amíg vannak a néppártban — és a párt tagjainak összes számát tekintve,

* Rakovszky István (94) és (91).

számosan — oly férfiak, akik a maguk politikájának diadalra vitelet elveiknek kifejtésével igyekeznek elérni, — azt mindenki tudja, hogy ezeket az elveket mennyire károsaknak és veszélyeseknek tartom¹ és fel is fogom velük szemben venni a harcot e romhoz képest, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* — de ezt az eljárást jogosultnak tartom és ezt a meggyőződést tisztelem, de azután én úgy veszem észre, hogy a néppártnak egyes tagjaiban és mindenekfelett a tegnapi nap vezérszónokában is mindinkább megérlelődik az a meggyőződés, hogy Magyarországon objektív küzdelem útján a néppárti elveket az ország többségébe soha belevinni nem lehet, *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy mozgás a néppárton és felkiáltások: Tisza-lex!)* hogy Magyarországon ...

Rakovszky István: Megszólalt!

Gróf Tisza István: ... a szabadelvű irányzatot megbuktatni csak egyféleképpen lehetne, ha azt következetesen megrágalmazzuk, meggyanúsítjuk és a szabadelvű politika becsületességébe vetett hitet megingatjuk.² *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Azzal azután, hogy ezzel az eljárással a magyar nemzet reputációján ejtenek csorbát, azzal, hogy ezen eljárással a magyar nemzet erkölcsi tökéjét lopják meg, azzal az a képviselő úr, aki magyar királyt nem ismer, az a képviselő úr, aki családját nem magyarul neveli, természetesen nem sokat törődik. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* És ezen az úton, ezen a lejtőn, amelyre tegnap jutott a képviselő úr, egy újabb lépést tett lefelé, amidőn megemlékezett egy olyan férfiról, aki évek óta nincsen az élők között, t. i. az állandó országház építését vezető bizottság volt elnökéről,³ akiről mindenekelőtt, azt mondta: „ha jól tudom“, azután a Don Basilio-féle régi ismert recept szerint hozzátette: „nem állítom, de úgy hiszem, dús fizetést is húzott.“

Hát mondjon le ezen hitéről a t. képviselő úr, mert az állandó országház ellenőrzését vezető bizottság elnöke semminemű fizetést és javadalmazást nem húzott; elvállalta és teljesítette ezen munkát legjobb meggyőződése szerint odaadó, fáradtságot nem ismerő, áldozatkészséggel, vezetve attól az ideától, hogy egy olyan épület emeléséhez nyújtson segédkezet, amely méltó emléke legyen a magyar nemzetnek. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* És engedje meg nekem a t. Ház, én, aki annak a férfúnak halálos ágya mellett ott voltam, én, aki közel állottam hozzá azon éveken keresztül, amíg egy kínzó betegségnek gyötrelmeit férfiúhoz és keresztényhez illő módon viselte el, én mondhatom a t. képviselőháznak, hogy akkor, amikor az orvosok szigorúan eltiltották minden munkától, akkor, amikor kínzó szenvedéseket kellett legyőznie, hogy dolgozhassék, mond-

¹ (66—67).

² (94) és (96).

³ Tisza Lajos, a „szegedi gróf“ (56).

hatom, utolsó lehetőleg ezen ügy iránti teljes odaadással vett részt e munkában. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Hát, ha a képviselő úrnak tetszik a gyanúsítások terére lépni, gyanúsítsa azokat, akik élnek; *(Élénk helyeslés és felkiáltások a jobboldalon: Igaz! Úgy van! Nagy mozgás a néppárton.)* de, engedelmet kérek, egy sírjában fekvő ember emlékét ilyen módon bepiszkolni akarni, ez útalatos dolog. *(Hosszantartó élénk tetszés és taps a jobboldalon. Mozgás és zaj a néppárton.)*

Gr. Tisza István után Rakovszky István személyes kérdésben szólt fel.

Rakovszky István: Személyes kérdésben kívánok szólani. *(Halljuk! Halljuk!)*

Először nem értem azt a nagy mű-felháborodást,... *(Nagy mozgás és felkiáltások a jobboldalon: No! No! Zaj. Elnök csenget.)*

Gróf Tisza István: Azt a felháborodást minden becsületes ember megérti!

Rakovszky István:... amely gróf Tisza István urat elragadta, midőn magára vett egy címet, amely nem rá illett. Először, hogyha történtek visszaélések, ezekért, a halála után is felelős az illető. *(Úgy van! Úgy van! A néppárton. Nagy mozgás és zaj a jobboldalon. Elnök csenget.)* De én nem is gondoltam gróf Tisza Lajosra, hanem Steindl műegyetemi tanárra...

Gróf Tisza István: Ez elnöke volt az építést vezető bizottságnak?

Rakovszky István: ... és ha figyelmesen átolvasta volna beszédemet, látta volna, hogy ez nem másra vonatkozhatik, mint az építkezésnek vezetésére és az ellenőrzésnek elmulasztására. *(Igaz! Úgy van! a néppárton.)*

Ami a t. képviselő úrnak azt a kifejezését illeti, hogy „útalatos“, hát, t. képviselő úr, én azt hiszem, azok a boldog akcionáriusok az Ipar- és Kereskedelmi bankban *(Nagy mozgás és zaj a jobboldalon. Elnök csenget. Felkiáltások jobbfelől: Nem tartozik ide!)* nem nagyon fognak épülni azon a nagy közgazdasági tevékenységen, amelyre olyan büszkén mutatott vissza gróf Tisza István nemrég.¹ *(Helyeslés a néppárton. Nagy zaj és ellemmondások a jobboldalon.)*

A t. képviselő úr azt mondta, hogy én a gyanúsítás terére léptem. *(Úgy van! Úgy van! a. jobboldalon.)* Lehet. Hanem ezt a gyanúsítást senki sem honosította meg annyira az ellenzékkel szemben, mint a Tiszarendszer, amely szerencsésen elbukott. *(Úgy van! a néppárton. Mozgás jobbfelől.)*

Ami a harmadik dolgot illeti, a képviselő úr mesterséges fogásokkal szét akarna választani bennünket egy olyan ügyben, melyet mint országos ügyet véd az ellenzék, amikor a néppártnak veti szemére azt, hogy az ellenőrzést nem gyakorolta eléggé. Hát gróf úr! Önt kellett akkor ellenőrizni: az ön működését kellett ellenőrizni! Akkor az exlexet kellett ellenőrizni, amelynek atyamestere a képviselő úr volt, *(Úgy van! Úgy van! a néppárton. Zaj és mozgás a jobboldalon. Elnök csenget.)*

---

¹ (91)

A többi kifakadásait nagyon értem a mai helyzetében és azért azokra nem reflektálok. *(Élénk helyeslés a néppárton. Zaj és mozgás a jobboldalon)*

Farkas József jegyző: Molnár Jenő!

Rakovszky István: Inkább a bankot (96) hozná rendbe. *(Úgy van! Úgy van! a néppárton.)*

Gróf Tisza István: Ahhoz semmi köze! *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Rakovszky István: Dehogynem! Az igenis közügy. *(Úgy van! úgy van! a néppárton. Zaj és ellentmondások a jobboldalon.)*

Bartha Miklós: Nem tartották meg a törvényt annál a banknál! *(Úgy van! Úgy van! a néppárton.)*

Zbory Miklós: Államsegéllyel dolgozott! Ott van az alapszabályokban! *(Ellentmondások a jobboldalon.)*

Rakovszky István: Beszéljünk arról és ne családi ügyeket hozzon fel *(Úgy van! Úgy van! a néppárton.)*

Gróf Tisza István: Tessék úgy előhozni, hogy felelhessek rá, akkor állok elébe, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* nem pedig itt így közbeszólásokkal szemtelenkedni! *(Nagy zaj és mozgás a néppárton. Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Rakovszky István: Vége a basáskodásnak! Nem félünk többé! Guto Nacht, Herr Pantalon! *(Zaj.)*

Az ülés további folyamán a Ház elfogadta a tárgyalás alatt lévő költségvetési tételt és Szederkényi Nándor határozati javaslatának elutasításával tudomásul vette az állandó országház építésére vonatkozó miniszterelnöki jelentést.

Ezt követően elnök közbevetőleg megemlíti, hogy az ülés folyamán alatt felhívták figyelmét arra, hogy gr. Tisza. István beszéde után, kimenőben, egy kifejezést használt, mely a parlamentáris illemmel nem egyezik meg, Ezen inparlamentáris kifejezésért gr. Tisza Istvánt utólag rendretudasítja.

Rakovszky István: T. Ház! Személyes kérdésben kérek szót. Kérem az igen t. elnök urat, méltóztassék konstatálni azt, hogy gróf Tisza István képviselő úr azt mondta, hogy „tessék elébe állani és ne tessék itt szemtelenkedni“; akkor mondta ezt, mikor az ipar- és kereskedelmi hatokra (96) céloztam. Épügy, mint a Ház igen t. elnöke nem hallotta, én sem hallottam ezt a kifejezést. Megelégszem, ha tekintem gróf Tisza István képviselő úr jelenlegi helyzetét, tökéletesen ezen elégtétellel és a Háznak megítélésére bízom, hogy akkor, mikor Magyarország közönsége pénzét abban a bankban elhelyezte, amelynek gróf Tisza István volt az elnöke s ott az a pénz elveszett, hogy akkor bír-e az a gróf Tisza István azzal a joggal, hogy ide álljon erkölcsbíráskodni mások felett. *(Úgy van! a néppárton.)*

Gróf Tisza István: T. Ház! Személyes kérdésben kérek szót. A Ház mélyen tisztelt elnökének rendretudasítását illő tisztelettel fogadom és bocsánatot kérek a t. Háztól azért, hogy itt egy oly kifejezést használtam, melyet e Házban használni jogosítva nem voltam. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Arra nézve pedig, amit

Rakovszky képviselő úr most szíves volt kijelenteni, azt tartom, hogy a válasz megadásának helye nem ebben a Házban van. Én itt csak egyet jegyzek meg. Én elnöke voltam az Ipar- és Kereskedelmi Banknak. Az Ipar- és Kereskedelmi Banknak viszonyai kedvezőtlen fordulatot vettek, ott bizonyos veszteségek állottak be. Hogy azt én sajnálom a legjobban, ezt nekem a Háznak minden tagja bizonyára elhiszi. De azt állítani, hogy ezek a veszteségek bárminő oly ténykedéssel függenének össze ...

Rakovszky István: Nem állítottam!

Gróf Tisza István: . . . amelyek az én erkölcsi integritásomat csorbítanák, *(Élénk helyeslés, Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* amelyek tőlem azt a jogomat elveszik, hogy én véleményt nyilvánítsak másoknak eljárása felett: ezt állítani a valóságnak legmesszebbmenő arcucsapása volna. És még csak egy dolgot jegyzek meg. A t. képviselő urakkal mint politikai ellenfelek állunk szemben. Én egész közpályámon igyekeztem nehéz helyzetekben kivenni részemet a politikai küzdelmekből. Ha az én eljárásomnak az a következménye van, hogy az én személyem nem szimpatikus politikai ellenfeleimnek talán legnagyobb része előtt, ez oly eredmény, amit nem kerestem, amit nagyon sajnálok, de amit, mint a politikai étellel járó számos kellemetlenség egyikét nyugodtan el kell viselnem. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

És nekem igazat fog adni a t. Ház, ha utalok arra, hogy nincs az a csipkedés, az a politikai kellemetlenkedés, amely engem az én nyugalomból kisodorna és a személyeskedés terére kényszerítene. Hanem azután a becsületesem az enyém. Én nem tettem soha semmit, ami bárkinek jogot adna, bárminő lappangó módon is azt meggyanúsítani. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)* Ily törekvések és ily alantas módon nyilvánuló híresztelések szemben fognak engem találni mindig, és jegyezze meg magának a t. képviselő úr, hogy az a törekvés: politikai ellenfelét ily módon tenni el láb alul, az orgyilkosságnál alábbvaló. *(Élénk helyeslés és hosszantartó éljenzés a jobboldalon.)*

98. 1903. febr. 21. országos ülés. — A véderőről szóló 1889:VI. t.-c. 14. §-ának módosításáról, illetőleg a közöshadsereg és a honvédség újonclétszámának megállapításáról szóló törvényjavaslat általános tárgyalásának folytatása: Külön vagy közöshadsereg.

A közöshadsereg mai állapota magyar nemzeti szempontból korántsem kielégítő. A főkérdés: „magyar érdek követeli-e, hogy az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása csorbítatlanul fenmaradjon?“. — „Idegen érdekekért egyetlenegy krajcárt és egyetlenegy újoncot sem szabad megszavazni“. — „Senki a magyar nemzet jövőjéről, politikai rendeltetéséről és történelmi hivatásáról magasabb felfogással nem bírhat nálamnál“. (Napló, XII. k., 116—123. 1.)

Br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1902. nov. 6-án két fontos törvényjavaslatot terjesztett elő. Az egyik az 1889. évi VI. t.-e. 14. §-ának módosításáról, illetve a közöshadsereg és a honvédség újonclétszámának megállapításáról, a másik pedig az 1903. évben kiállítandó újoncok megajánlásáról és póttartalékosoknak a közöshadsereg és haditengerészet békelétszámának kiegészítése végett kivételesen leendő igénybevételéről szólt. (irom. 199. és 200. ez.)

Az előbbi, az újonc-létszám felemelésére vonatkozó javaslat, az 1889:VI. t.-e. 14. §-ának módosításával a közös haderő részére szükséges újoncjutalékot az eddigi évi 103.100 újonc helyett az 1903. évre 125.000 főben, a honvédség újoncjutalékát pedig az eddigi 12.500 helyett 15.500 főben állapítja meg. Kimondja továbbá, hogy a közös haderő fenntartására meghatározott 125.000 főből a magyar államot 53.438 újonc terheli. (Eddig a magyar államot 43.889 fő terhelte.) A kormány tehát a közös haderő szükségessé vált fejlesztésére¹ 21.900 újonccal kért többet az 1903. évre, ebből Magyarországra esett 9549 fő; míg a honvédség többletszüksége 3000 főt tett ki, úgy hogy az egész többlet 12.549 főre rúgott. A törvényjavaslat végleges pénzügyi kihatásában Magyarországra a kvóta szerint körülbelül 7 millió K többletkiadást jelentett.

A másik törvényjavaslat lehetővé teszi a póttartalék legifjabb sorozási évfolyamának az elengedhetetlen szükséglet mérve szerint és tarnak tartamára tényleges szolgálatra való visszatartását, illetve behívását.² Ugyanis felhatalmazza a minisztériumot, hogy a közöshadseregbeli békelétszám kiegészítése végett az 1902/3. évben a legifjabb sorozási évfolyamból 6000 póttartalékost — mely számból a magyar államra 2565 fő esik — a rendes tényleges szolgálatra kivételesen visszatarthasson, illetőleg behívasson, oly kikötéssel azonban, hogy ezen legénységből minden év leteltével egy harmadrész szabadságoltassák és hogy ezen szolgálat egy fegyvergyakorlatul számíttassák be.³

A két törvényjavaslattal járó kétségtelenül súlyos áldozatok miatt

¹ Az újonclétszám felemelésének indítókai ról tájékoztat részletesen a szövegben említett két törvényjavaslat megokolása (irom. 199 és 200. sz.), a véderőbizottság idevágó jelentései (Irom. 208. és 269. sz.), továbbá Műn mell Aurél előadó és br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1903. jan. 26. bevezető beszéde. (Napló, XI. k., 13. sk. 1.) L. végül még Kolmer, i. m., VIII. k., 415, 451. 1.; Klein Ödön, i. m. 19, 29. és 78. 1.; Szekfü Gyula Három nemzedék c. könyvének 252 sk. 1.

² L. az 1888: XVIII. t.-c.-et, a tartalékosoknak és póttartalékosoknak béke idején tényleges szolgálattételre kivételes visszatartása, illetve behívása tárgyában.

³ Közbevetőleg meg kell jegyezmem, hogy a kormány már okt. 16-án két katonai javaslatot terjesztett elő. Ezek közül az egyik (irom. 183. sz.) a közös haderő és a honvédség számára megállapított újoncjutalék mennyiségének az 1903. év végéig való fenntartását mondja ki, a másik pedig (irom. 184. sz.) az 1903. évben kiállítandó újoncok megajánlásáról és póttartalékosoknak a közöshadsereg és honvédség békelétszámának kiegészítése végett időlegesen leendő igénybevételéről szól. Ez utóbbi törvényjavaslatnak legfontosabb része a 3. §., mely azon gyökeres szervezeti reformok megvalósítását akarja lehetővé tenni, amelyek a tüzérség és a haditengerészet létszámának emelését követelik. A 3. §. ugyanis felhatalmazza a minisztériumot, hogy addig is, míg a közös hadsereg és a honvédség újoncjutalékai az 1889:VI. t.-e. 14. §-a értelmében

a parlamenti ellenzék kezdettől fogva erős ellenállást tanúsított és igyekezett a javaslatok ellen országszerte hangulatot kelteni.

Az újoncjutalék felemelésére vonatkozó törvényjavaslat általános tárgyalása végre 1903. jan. 26-án indult meg. (Az 1889-iki nagy véderővita is januárban kezdődött.) A függetlenségi pártnak ez alkalommal a Ferenc Ferdinánd trónörökösrel kacérkodó néppárt segítődik, hiszen egykori fegyvertársa, a nemzeti párt, már majdnem négy óta (79) a többség soraiban ült. A vita első napjától kezdve világos, hogy az ellenzék obstrukcióval igyekszik megakadályozni a javaslat elfogadását. Vagy legalább is a függetlenségi párt csupán bizonyos nemzeti vívmányokért, főleg (az egész hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadseregben) a magyar szolgálati és vezényleti nyelv behozatala fejében hajlandó lesze-relni. Az ellenzék a kétévi szolgálati idő életbeléptetését is kívánja. Ismét (70) felütötte tehát fejét az obstrukció, hogy felborítsa a Széll Kálmán létesítette párt-közi békét és véget vessen a „nagy békeapostol“ négyéves uralmának.

Mi a hosszúra nyúlt vitának csak azon szónokaival foglalkozhatunk, akiknek beszédére febr. 21. felszólalásában gr. Tisza István reflektált.

Komjáthy Béla végigbeszélte az egész jan. 29. ülést. Kikel a mostani hazafiatalan korszak ellen. Hiszen ma már csak nevetségessé kell tenni a nemzeti aspirációkat, ma már lelkesülni a szabadságért, a nemzet jólétéért és nagyságáért csak szerepelni nem vágyó egyszerű embereknek lehet feladata. Aki szívének igaz érzelmét kiönti, azt kigúnyolják, sőt azt mondják rá, hogy elzárta maga elől a boldogulás útját.

Gróf Andrassy Gyula a február 5-iki ülésen az előtte szólott kiválóbb ellenzéki szónoktól (Beöthy Ákos, Tóth János, Komjáthy Béla) a szőnyegen lévő törvényjavaslat ellen felhozott érvekkel polemizálva, foglalkozik a nagyhatalom fogalmának meghatározásával. Nézete szerint nagyhatalom az az állam, amely olyan erővel rendelkezik, hogy a határain kívül történő politikai eseményekre döntő befolyást bir gyakorolni azért, mert egy offenzívára is képes hadserege van. Nagyhatalom az, amelynek szövetségét Európa legnagyobb hatalmai keresik és ha érdekük megengedi, minden más szövetség fölé helyezik. Egyszóval, nagyhatalom az európai államok egyik leghatalmasabb állama. Hogy mekkora haderő kell ehhez, azt egyszersmindenkorra megállapítani nem lehet, ez változik. De az a további kérdés merül fel: vajjon, ha eddig szolgálatot tett is a nagyhatalmi állás, van-e arra szükség a jövőben? Beöthy Ákos azt mondja, hogy „ma már megszűnt a keleti kérdés, amely olyan mumus, amit elő-rántanak azok a ravasz osztrák diplomatáik, amikor akarják.“ Hát csak-

újonnan megállapítatnak és a szükséges mértékben rendelkezésre fognak állani, a rendszeresített békelétszám kiegészítése végett — szükség esetében — a közös hadsereg 3, illetőleg a honvédség 2 legifjabb évfolyamába tartozó póttartalékosokat tényleges szolgálatra visszatarthassa, illetőleg behívhatta.

A póttartalékosoknak a békelétszám kiegészítése végett leendő igénybevétele az ellenzék körében nagy felháborodást váltott ki, mely az országban is visszhangra talált. Így történt, hogy a kormány a képviselőház nov. 6. ülésén ezt a két javaslatot visszavonta s helyettük ugyanakkor a fentebb említett két katonai törvényjavaslatot (Irom. 199. és 200. sz.) nyújtotta be, de — mint látni fogjuk, — nem több szerencsével.

* Nagy Miklós (Budapesti Szemle, 1926. évi 585. sz. 294—295. 1.) igen helyesen emeli ki, hogy Beöthy Ákosnak, az ellenzék ez egyik legkiválóbb

ugyan így áll a dolog? Ellenkezőleg, ma is úgy áll a dolog, hogy minden nap háború előtt állunk. És ezen kérdés nem olyan, hogy vele csekély erővel szembe tudnánk nézni, mert Európának összes nagyhatalmai érdekelve vannak a keleti kérdésben. És habár Oroszországgal érdekellentétünk nincs, nem lehet tagadni, hogy Oroszországban élnek oly tradíciók és ambíciók, amelyek igenis ellentétben vannak létérdekeinkkel, melyek, ha felülkerekednek, végzetes órákat idézhetnek fel monarchiánkra. És senki sem fogja tagadni, hogy ezek az aspirációk és tradíciók erőre tesznek szert Oroszországban, ha mi gyöngék vagyunk.

Gróf Tisza István a február 21-iki ülésen nagyszabású beszédben keit a törvényjavaslat védelmére. Úgy látja, hogy az ellenzéki szónokok álláspontját az a felfogás irányítja, hogy itt a magyar nemzettől idegen célok, idegen érdekek szolgálatára követel a kormány áldozatot. Ezért lehetőleg minden polémiát kerülve, azzal a kérdéssel foglalkozik: magyar nemzeti érdek követeli-e, hogy az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása csorbítatlanul fennmaradjon? Beszédében isme: rámutat arra, hogy bosszú századokon át mélyreható ellentét volt a magyar nemzet és királyai között. Végre annyi szenvedés és megpróbáltatás után király és nemzet megérti egymást, a 67-iki kiegyezéssel a nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát a monarchia külpolitikájában is irányadó befolyást szerzett. Magyar államférfiak hatása alatt a monarchia a balkán népek valódi függetlenségének védelmezője lőn és ezzel megtalálta a magyar nemzet azt a világtörténelmi hivatást, amelyet a jelenben és közel jövőben betölteni hivatott és pedig nem pusztán nagylelkűségből vagy ambícióból, de saját létérdekei által hajtva; azért, mert meg kell lennie. Nyomatékkai hangoztatja ez alkalommal is életének azt az alapvető meggyőződését, hogy a magyar nemzetnek létérdekei, politikai feladatai és a dinasztia-nak jogosult hatalmi szempontjai között teljes azonosság áll fenn. A törvényjavaslatot azzal a tudattal szavazza meg, hogy ezzel tesz hazájának szolgálatot.

Beszédének teljes szövege a következő:

Gróf Tisza István: T. Képviselőház! Én nagyon kérem mindazon t. képviselőtársaimat, akik ezen vita folyamán már felszólltak, hogy ne értsék félre és ne tekintsék az általuk mondottak kicsinylésének azt, ha azok legnagyobb részére kiterjeszkedni nem fogok. *(Halljuk! Halljuk!)* Engemet ezen magatartásomban kizárólag azon szempont vezet, hogy én azt tartom, miszerint az ország érdeke úgy hozza magával, hogy ez a kérdés kizárólag objektív

készségű tagjának, szóbanforgó felszólalása szomorúan jellemzi az akkori ellenzék felfogását a létszámemelés nagyfontosságú kérdésében. És ne feledjük, hogy a monarchia külpolitikai helyzete a létszámemelési vitát megelőző időkben folyton rosszabbodott. Hiszen — hogy egyebet ne említsünk — 1899-ben Oroszország és Franciaország szövetségi viszonya még szorosabbra fonódott, viszont Olaszország 1902 nov. óta — a Franciaországgal akkoriban kötött Földközi-tengeri egyezmény következtében — nagyon bizonytalan tagja lett a hármasszövetségnek. És ugyancsak 1902-ben Bulgária katonai egyezményt kötött Oroszországgal, melyben Oroszország Bulgáriának az osztrák-magyar monarchia és Románia támadása esetére fegyveres segítséget ígér. (L. Stieve, i. m. 51—54. 1.)

alapon, kizárólag az ezen kérdés elbírálására döntő körülményekre való figyelemmel oldassák meg és hogy akkor teszek a közügynek szolgálatot, ha minden gvuj tóanya got igyekszem eliminálni beszédemből. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Éppen ezért mai felszólalásomban kizárólag egy kérdéssel kívánok foglalkozni, azzal a kérdéssel, amely kimondottan, vagy hallgatagon, de tulajdonképpen az ellenzéki oldalról felszólalt t. képviselőtársaim valamennyiének álláspontjánál irányadó. Veres fonalként húzódik ugyanis végig a vitán t. képviselőtársaimnak az a felfogása, hogy itt a magyar nemzetől idegen célok, idegen érdekek részére követelünk áldozatot. *(Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* Azt hiszem tehát, hogy csakugyan ennek a kérdésnek a tisztázása lehet döntő az egész ügy elbírálásánál, mert idegen célokért, idegen érdekekért egyetlenegy krajcárt és egyetlenegy újoncot sem szabad megszavazni- *(Helyeslés jobbfelől.)* Ellenben, ha sikerülne bizonyítanom azt, hogy igenis a nemzetnek ezt az áldozatot nem idegen célokért, hanem saját politikai céljaiért, saját érdekeiért, saját biztonságáért kell meghoznia, akkor igénytelen nézetem szerint ezt az áldozatot meg kell szavaznia mindenkinek, tekintet nélkül arra, hogy a hadsereg mai szervezete kielégíti-e vagy nem? *(Úgy van! jobb felől. Mozgás a szélsőbaloldalon.)* Éppen ezért igen röviden esem át azon közjogi vitán is, amely a külön hadsereg vagy közöshadsereg körül kifejlődött, hisz álláspontomat méltóztatnak tudni. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Ismerjük! Mozgás a jobboldalon.)*

A közös hadseregnek vagyok híve, dacára annak, hogy készséggel elismerem, miszerint nagyon, nagyon sok előny rejlik a nemzeti politika szempontjából a külön hadseregben; amelyről le kell mondanunk, ha a közös hadsereg alapjára helyezkedünk és dacára annak, hogy elismerem azt is, miszerint a közös hadsereg mai állapota korántsem felel meg azoknak a követelményeknek, melyeket a magyar nemzet joggal táplálhat a közöshadsereg iránt. *(Igaz! Úgy van!)* Én azt hiszem, csak nyer vele az ügy, ha ezt a Ház minden oldala elismeri. *(Helyeslés.)* Igen sok még a teendő, de azok a teendők, nézetem szerint, megoldhatók a közöshadsereg mai szervezete mellett is, mert azok a hadsereg közösségének lényegével ellentétben nem állanak. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* így, gondolom, pártkülönbség nélkül kívánja minden magyar ember, hogy a magyar elem a közöshadseregben elfoglalja azt a helyet, mely őt joggal megilleti. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Hozzáteszem, nagyon rövidlátó ember volna a hadsereg érdekköreiben az, ki ezt nem kívánná, ki ezt örömmel nem fogadná, *(Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélső baloldalon.)* mert a közös hadsereg katonai ereje nyer azáltal, ha abba a magyar nemzet a maga egész tettejét dobja bele.

(*Helyeslés a jobboldalon.*) Hogy ez eddig még meg nem történt, annak sok akadálya van. A legfőbb, amire e vita folyamán is ismételve reámutattak, a katonai nevelő-intézetek szervezetében rejlik. Sok történt már azon irányban, hogy a magyar elemnek a hadsereg tisztikarába való bejutása megkönnyíttessék.¹ Itt lehet és kell is még többet tenni, s a magam részéről úgy nemzeti szempontból, mint a hadsereg harcképessége szempontjából csak örömmel járulnék hozzá minden ilyen újabb lépéshez. (*Helyeslés a jobboldalon.*) De mi tagadás benne, sok a tennivaló abban az irányban is, hogy a magyar nemzet és a hadsereg körei közt az a kölcsönös rokonszenv és kölcsönös bizalom fejlődnie ki, amely mindnyájunknak egyforma érdeke, amely a hadsereg harcképessége szempontjából is óhajtandó.²

Krasznay Ferenc: A bizalom hiányzik odaát!

Gróf Tisza István: Én elismerem, hogy odaát is vannak sokan, kikben még a régi reminiszcenciák élnek, melyek még nem tudtak nyomtalanul elveszni, de méltóztassék megengedni, könnyítsük meg ezen reminiszcenciák elmúltát azért, hogy megkíméljük a közös hadsereget oly igazságtalan támadásoktól, melyek ióllázítják a hadsereg önértetét. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj, ellenmondás és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Ez nem logikus!*) T. képviselőtársam, ha ez nem logikus beszéd, méltóztassék megcáfolni, állok elébe, de méltóztassék megengedni, hogy lehető objektivitással, jogomhoz és kötelességemhez képest indokoljam álláspontomat. (*Idijük! Halljuk!*)

A hadseregben, nézetem szerint, sok még a teendő, de ezeket a teendőket elérhetőnek látom a közös szervezet fentartása mellett is, (*Úgy van! jobbfelől.*) és bárhogy gondolkoznak t. képviselőtársaim — hiszen álláspontjuk szubjektív jogosultságát készséggel elismerem — kétségtelen, hogy a magyar nemzet többsége ma a hadsereg közösségét megbolygatni nem kívánja, (*Egy hang a szélsőbaloldalon: A parlament többsége!*) tehát hosszabb időn át nem lehet kilátásuk arra, hogy a különálló hadseregre vonatkozó reményeiket megvalósíthassák. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Próbáljuk meg!*)

Már most, ha így áll a dolog és ha sikerül bebizonyítanunk azt, hogy a magyar nemzetnek érdekei a véderő fejlesztését megkívánják, akkor, nézetem szerint, a sürgősen szükséges katonai erőszaporítást nem lehet éppen a magyar nemzet érdekében függővé tenni attól, hogy olyan szervezeti változások vitessenek keresztül, amelyek mindenestre hosszabb időt kívánnak. (*Ellenmondás a szélsőbaloldalon. Úgy van! a jobboldalon.*)

¹ (60, 71).

² Már 1889 jan. 14. beszédében (2) hangsúlyozza nemzet és hadsereg egyetértésének szükségességét.

Holló Lajos: Holnap kitűzhetik a magyar zászlót, holnapután pedig a magyar kommandót hozhatják be!

Gr. Tisza István: Amely percben t. képviselőtársam a képviselőház többségét meggyőzi álláspontjának helyessége felől... (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Itt van a nemzet többsége! Elnök csenget.*) ... de addig, míg az alkotmányos formák között megnyilatkozó nemzeti akarat nem t. képviselőtársaim álláspontján. van, természetes, hogy alkotmányos, törvényes úton, a maguk — mondom, egyénileg teljesen jogosult — óhajátait, meg nem valósíthatják. (*Úgy van! jobb felől.*)

Ezek után még csak egyetlenegy megjegyzést vagyok bátor tenni a közjogi kérdésekre vonatkozólag. T. képviselőtársaim igyekeztek igazolni azt, hogy még az 1867. XII. t.-c. alapjáról is ítélve meg a helyzetet, a mai helyzet sérelmes, törvénytelen és alkotmányellenes. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Azt hiszem azonban, ezt a kérdést egy tényre való utalással igen könnyű eldönteni. Az 1867: XII. t.-cikket azok hajtották végre, akik megalkották. Ugyanazok a magyar államférfiak örködték a véderő szervezésénél, akik döntő szerepet játszottak az 1867:XII. t.-e. megalkotásánál. Úgy szeretett ennélfogva ez a véderő, amint azt ők kontemplálták akkor, mikor az 1867:XII. t.-c. megalkotott. Méltóztassék visszagondolni az akkor lezajlott vitákra: sem azok, akik az 1867:XII. t.-cikket elfogadták, sem azok, akik ellene szavaztak, azt a vádat, hogy a véderőnek egységes szervezete és vezérlete, úgy, amint az életben megvalósított, az 1867:XII. t.-cikkebe ütközik, soha abban az időben nem állították. (*Ellenmondás a szélsőbaloldalon.*) Állították azt, hogy az 1867:XII. t.-c. káros és sérelmes, de hogy a véderő szervezete ellentétben állana az 1867. évi XII. t.-cikkel, sohasem állították.

Ugron Gábor: Minden újoncmegajánlásnál ellenkező indítványt adott be a balközép!

Gr. Tisza István: Ezek után áttérek arra a főkérdésre, amelyet — mint jeleztem — beszédem tulajdonképpen tárgyul választottam. (*Halljuk! Halljuk!*) És itt megkönnyíti feladatomat az, hogy a kérdésnek szorosan katonai oldala tulajdonképpen vitán kívül van, hiszen azt azon t. képviselőtársaim sem állították, — amint hogy nem is állíthaták — akik e javaslatot számos egyéb okból megtámadták, hogy a mi monarchiánk hadereje az utolsó 14 év alatt lépést tartott volna a többi európai nagyhatalmak lépésével.

Ugron Gábor: Ez igaz, de a pénzt elköltötték!

B. Feilitzsch Arthtur: Mások is! (*Derűtség jobbfelől.*)

Boncza Miklós: De zabra!¹

Gr. Tisza István: Azt hiszem, t. Ház, az egyetlen tény...

---

¹ Célzás Ugron Gábor nagy port felvert zabszállítási ügyére!

Rakowszky István: Gajáry úr hagyja a zabot!

Gajáry Géza: Véletlenül most nem én szoltam közbe, de állok elébe!

Elnök: Csendet kérek, t. képviselő urak! (*Halljuk! Halljuk! jobb felől.*)

Gr. Tisza István: Azt hiszem, kétségtelen tény az, hogy a többi európai nagyhatalmak az utolsó tizennégy esztendőben többet tettek véderejük fejlesztése tekintetében, mint az osztrák-magyar monarchia. Ennek folytán a kérdés ezen részével foglalkoznom felesleges és ha sikerül tisztán politikai szempontokból, politikai okokból bebizonyítanom azt, hogy az osztrák-magyar monarchia hadserege meg kell, hogy maradjon az elsőrangú európai hatalmak haderői között, ha sikerül ezt bebizonyítanom a magyar nemzet érdekében, a magyar nemzet szempontjából, — akkor, azt hiszem, ez a kérdést a mi javunkra dönti el. (*Halljuk! Halljuk! jobb felől.*)

A kérdés tehát, amely előttünk áll, hogy még egyszer formulázzam, az: szüksége van-e a magyar nemzetnek arra, hogy ez a monarchia, melyhez tartozunk, egy elsőrangú katonai hatalom legyen... (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nincs!*)

Pap Zoltán: Magyarország van itt, nem monarchia! (*Halljuk! Halljuk! jobb felől.*)

Gr. Tisza István: ...vagy — hogy én is egy megszokott kifejezést használjak — magyar érdek követeli-e, hogy az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása csorbíthatatlanul fennmaradjon? (*Élénk felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem!*)

Azok után, amiket a nagyhatalmi állás definíciójára vonatkozólag gróf Andrassy Gyula t. barátom előadott, nekem ezen fogalom tisztázásához igen kevés szavam van. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Egy húron pendülnek!*) Igen, egy húron pendülünk, ha úgy tetszik. Én a magam részéről készséggel kijelentem, hogy annak a beszédnek, amelyet gróf Andrassy Gyula t. barátomtól itt hallottunk, minden szavát készséggel aláírom. (*Nagy zaj és mozgás a sz első baloldalon.*)

Nyáry Pál: Nagyon szomorú! (*Zaj.*)

Gr. Tisza István: Nagyhatalmi állás alatt a mai világban nem szabad többé azt a pretenziót érteni, amelyre voltak igenis példák a múltban, hogy t. i. nagyhatalom az, amely mindenbe beleavatkozik, amely minden európai kérdésben hallatja szavát és esetleg minden európai bonyodalomba belevonhatja magát. Az utolsó tipikus kifejezése ennek a nagyhatalmi pretenzióknak III. Napóleon, akinek ismeretes az a mondása, hogy Franciaország beleegyezése nélkül egy ágyúnak sem szabad Európában elsülni.

Kvasznay Ferenc: Meg is járta vele!

Gr. Tisza István: Nagyon helyesen mondja t. képviselőtár-

sam, hogy megjárta velem, hisz erre akarok én is rámutatni. (*Halljuk! halljuk!*)

Hogy ez a nagyhatalmi politika mit eredményezett Franciaországra nézve, azt nagyon jól tudjuk és azt hiszem, hogy ennek a nagyhatalmi politikának és aspirációnak utolsó képviselője volt III. Napóleon, mert az utóbbi időkben a legerősebb nagyhatalmak részéről is más pretenziót nem hallottunk és nem hallunk soha, mint hogy döntő szavuk legyen azokban a kérdésekben, amelyek saját érdekeiket érintik. (*Úgy van! a jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Kréta! Kína!*) Nem involvál tehát a nagyhatalmi állás semmiféle beavatkozást más kérdésekbe, mint azokba, amelyek az illető hatalomnak érdekkörét érintik, de igenis involválja azt, hogy ezen érdekek mellett olyan katonai erőt állíthasson sorompóba, amely katonai erő lehetővé tegye az érdekek megóvását saját erejére támaszkodva, minden idegen tutelától függetlenül. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ha pedig olyanná lesz az európai államok konstellációja, hogy szövetségi viszonyt alkothat egy nagyhatalom érdekeinek megóvására, akkor is ennek a szövetségnek olyannak kell lennie, amelyből nemcsak erőt ka]), de amelybe erőt is visz az illető hatalom, hogy azután ennek a szövetségnek ne gondnokság, ne gyámság alatt levő, de egyenjogú, egyenrangú tagja legyen. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.*)

Az tehát a kérdés, kell-e nekünk, magyaroknak saját nemzeti érdekeink szempontjából, hogy a mi monarchiánk ilyen imponáló katonai hatalommal bírjon? (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem kell!*)

Ha csak egy rövid pillantást vetünk is a magyar történelemre, meg kell, hogy kapjon az a jelenség, hogy ez a maroknyi magyar nemzet a maga ezredéves történelme alatt, mondhatni, folytonosan olyan világtörténelmi problémák elé állított, amelyek erejének a legmagasabb fokig való kifejtését tették szükségessé. Az a hely, ahová őseinket az isteni gondviselés vezette, világtörténelmi nagy összecsapások színtere volt. Nagy erők mérkőzése esik e pontra, amelyekben nemzetünknek akarva, nem akarva, saját létének fenntartása szempontjából ki kellett a maga részét vennie. A nyugatnak és a nyugat kultúrájának utolsó védőbástyája volt Magyarország hosszú évszázadokon keresztül. Először a bizánci császárság, a bizánci kultúra, a bizánci szolgaság, majd utóbb a mind fenyegetőbbé váló török veszedelem ellen, (*Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) száz hosszú esztendőn keresztül képes volt a magyar nemzet kizárólag saját erejével Európát megvédeni a töröktől.

Pap Zoltán: Most is azt akarjuk, hogy így legyen!

Gr. Tisza István: Utoljára azok az óriási csapások, amelyek a XVI. század elején a magyar nemzetet érték, meg kellett, hogy

érleljék a meggyőződést a magyar nemzetben aziránt, hogy ezen egyenlőtlen küzdelemben el kell pusztulnia, ha állandó szövetség-társat nem talál.

Krasznay Ferenc: Talán az osztrák fogja ebben segíteni? *(Folytonos zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: A politikai szükség vitte rá őseinket arra, hogy a fejedelem személyében állandó kapcsolatot keressenek a nyugati határokon levő államcsoporthal. Erre vezethető vissza a Habsburg-ház uralomra jutása Magyarországon, e szövetséghez ragaszkodtak őseink szívós kitartással századokon keresztül, dacára annak, hogy iszonyú drága árat kellett e szövetségért fizetni. *(Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon. Felkiált (Sok jobb-felől: Halljuk! Halljuk!)* Iszonyú drága árat mondtam, mert a magyar nemzet és királyai hosszú századokon át nem tudták egymást megérteni.

Ugron Gábor: Idáig sem értették meg a nemzetet!

Gr. Tisza István: Mélyreható politikai ellentét volt...

Papp Zoltán: Most is úgy van! *(Helyeslés a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Gr. Tisza István: ... a király és a nemzet között. *(Felkültások a szélsőbaloldalon: Úgy van most is!)* Az a hatalom, amelyet szent István koronájával ruházott a nemzet királyára, számos esetben a nemzet ellen használtatott fel, *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Most is úgy van! Halljuk! Halljuk! jobb felől.)* és a magyar nemzet azon majdnem legyőzhetetlennek látszó kettős feladat elé állított, hogy míg egyfelől nyugaton keressen támaszt a török veszedelem ellen, másfelől azon segítség ellen, amely a töröktől akarta megmenteni, védje meg a saját alkotmányát, jogait és nemzetét. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Hisz ezt nem is érthette el másként, mint hogy ketté kellett e maroknyi nemzetnek szakadnia, ki kellett abból Erdélynek mint egy külön államnak válni, hogy mintegy citadelláját képezze a magyar nemzeti létnek és alkotmányos szabadságának, amelyből újabb és újabb kitörésekkel védje meg a nemzet jogait, szabadságait és alkotmányát. *(Élénk helyeslés és taps, jobboldalon.)*

Ez a küzdelem *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Még ma is tart!)* teszi azon kor történelmét olyan érdekessé, olyan meghatóvá, olyan drámaivá, olyan megrázó hatásúvá, még ma is,...

Rákosi Viktor: Ez az a nagy per, amelynek soha sincs vége!

Gr. Tisza István:... úgy, hogy talán a XVII-ik század korát kell tekintenünk ma is a magyar nemzet legfényesebb, legbámulatraméltóbb korának, mert bámulatos az az önfeláldozó hazaszeretet, az az életerő, az a szívósság és az az államférfiúi bölcsesség, amelyet őseink abban a korban, annak iszonyú nehézségei közt kifejtettek. *(Tetszés a szélsőbaloldalon.)*

És, t. Ház, a magyar nemzetnek azon nagy vezérei, azon nagy államférfiak, akik több ízben vívtak győzedelmes hadjáratokat a magyar alkotmányt fenyegető hatalom ellen, ezeket a győzedelmes hadjáratokat megint újabb békekötéssel fejezték be. Visszavezették a nemzetet a trónhoz, helyreállították a régi alkotmányt, a régi kapcsolatot, mert meg voltak győződve róla, hogy bármennyi szenvedéssel, bármennyi megpróbáltatással, bármennyi küzdelemmel járjon is, ez az egyedüli út a magyar nemzet léteének biztosítására. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Ez a politikai gondolat, amely dominált a XVI. és XVII. században, az 1723-iki törvényhozásban tette le zárkövét, amidőn az elválaszthatatlan együtt birtoklást és a kölesönös védelem kötelezettségét iktatta törvénybe. Körülbelül ezzel az eseménnyel esik össze az utolsó győzelmes török hadjáratnak és az ország egész területe felszabadításának eseménye is, amelynek folytán a Balkán-félsziget helyzete bizonyos nyugvópontra jut.

A török hatalom megszűnik már hódító, expanzív erővel bírni, de még elég erős arra, hogy nyugodt állapotokat teremtsen saját régi birtokában és az ott lenyűgözött népeket megmozdulni ne engedje. A magyar nemzet tehát saját érdekei közvetlen szempontjából nyugodtabb külviszonyok közé jut, de teljesítenie kell azokat a súlyos kötelezettségeket, amelyeket a közös védelem kötelezettsége hárít reá. A magyar nemzet királyai Európának messzefekvő országaiban bírnak tartományokat, belesodortatnak az európai nagy háborúk majdnem mindegyikébe és a magyar nemzet híven, önzetlenül, áldozatkészen veszi ki a részét ezekből a háborúból, abból a dicsőségből, amelyet hadseregeink ott aratnak és kiveszi részét az áldozatokból és a szenvedésekből is. (*Mozgás.*) És ha ann3i vihar, annyi megrázkódtatás után az osztrák-magyar monarchia ma is fennáll, mint európai nagyhatalom, ebben az eseményben a magyar nemzet ezen törhetetlen hűségének és áldozatkészségének oroszlánrésze van. (*Úgy van! a, jobboldalon.*)

Br. Kaas Ivor: Az osztrákok ezt nem ismerik el!

Gr. Tisza István: És apáinknak ez az áldozatkész, ez a hazafias magatartása mostan termi meg gyümölcsét.

Lovászi Márton: Keserű gyümölcs! (*Derültség a szélsőbaloldalo-n.*)

Gr. Tisza István: Megtenni két irányban: Megtermi először azért, mert végre annyi szenvedés, annyi megpróbáltatás után király és nemzet megértette egymást. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon. Zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon.*)

Zboray Miklós: Láttuk a konverzióná! (*Zaj a jobboldalon és felkiáltások: Halljuk! Halljuk!*)

Gr. Tisza István: Ne tiltakozzanak ez ellen a mondás ellen! (*Tetszés a jobboldalon. Ellenmondások a szélsőbaloldalon és felkiáltások: Látni szeretnők ezt az állapotot!*)

Kulik Béla: Itt van e javaslat! (*Zaj a szélsőbaloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!*)

Elnök: Csendet kérek, t. képviselő urak!

fír. Tisza István: Ha bármi van a mai viszonyokban, ami önöknek nem tetszik, (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Sok van!*) ha bármi van, — legyen az sok, legyen az kevés — ami nem tetszik: hiszen minden, ami 1867 óta ez országban és ez országgal történt, minden a törvényes magyar törvényhozó-testület akaratából és hozzájárulásával történt. (*Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon. Zajos ellenmondások a szélsőbaloldalon és felkiáltások: Alkotmányos abszolutizmus! Elnök csenget.*) Itt volt és itt van a magyar kormány, a törvényes magyar kormány, amely vállalja mindenért a felelősséget. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.*) Itt volt és itt van a párt, a kormány háta mögött, amely osztozik ezen felelősségben. (*Helyeslés és tetszés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon. Egy hang balfelől: Egyebekben is! Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!*)

Támadjanak minket, vonjanak felelősségre bennünket, állunk elébe! (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj és mozgás a szélsőbaloldalon.*)

De az ország érdekében kérem önöket, ne válasszanak támadásaik célpontjául egy olyan tényezőt, amely kívül kell, hogy álljon a mi küzdelmeinken. (*Hosszantartó, élénk éljenzés, helyeslés és taps a jobboldalán, és felkiáltások: Éljen a király! Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

Ne szerezzék meg a magyar nemzet esküdt ellenségeinek azt az elégtételt, (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) hogy kárörömmel mutathassanak rá: íme, ilyen köszönettel fizet a magyar nemzet királyának! (*Élénk tetszés, éljenzés és taps a jobboldalán. Nagy zaj és élénk ellenmondások a szélsőbaloldalon.*)

Pozsgay Miklós: Mi nem köszönhetünk neki grófságot! Semmit! (*Folytontartó nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon. Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Pap Zoltán: Tiszti felfogás! (*Folytontartó, nagy zaj és közbeszólások a szélsőbaloldalon. Elnök csenget.*)

Elnök: Csendet kérek, t. képviselő urak! (*Folytontartó, nagy zaj a szélsőbaloldalon.*) Csendet kérek, Pap Zoltán képviselő úr! (*Zaj.*)

Pap Zoltán képviselő urat kérem, méltóztassék nyugodtan lenni! (*Folytontartó, nagy zaj a szélsőbaloldalon- Élénk felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!*) Csendet kérek, t. képviselő urak! (*Folytontartó, nagy zpj a szélsőbaloldalon.*) Pap Zoltán képviselő urat már harmadszor kérem, méltóztassék nyugodtan lenni. (*Nagy zaj a szélsőbaloldalon.*)

Ugron Gábor: Ez az utóajánlat! (*Folytontartó, nagy zaj a*

szélsőbaloldalon. *Élénk felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!*)

Pozsgay Miklós: Mi nem járunk Becsbe! *(Folytontartó, nagy zaja szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Elnök: Csendet kérek, Pozsgay képviselő úr. *(Zaj a szélsőbaloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: Én igyekszem a magam meggyőződését objektíve kifejteni. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* Azt hiszem, hogy ... *(Folytonos zaj a szélsőbaloldalon.)*

Elnök: Pap Zoltán képviselő urat. utoljára kérem, méltóztassék nyugodtan lenni. *(Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon. Felkiáltások: Utoljára!)*

Rákosi Viktor: Le tetszik talán mondani az alelnökségről? *(Derütség.)*

Gr. Tisza István: Igyekszem nyugodtan kifejteni a magam objektív meggyőződését és azt hiszem, a velem szembenálló t. képviselőtársaim közül nem bántottam senkit. Én arra kértem t. képviselőtársaimat, méltóztassanak annak idején — hiszen módjuk van benne — megcáfolni azt, amit tévesnek tartanak. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Horváth Gyula: Nagyon könnyű lesz!

Gr. Tisza István: Méltóztassanak azonban megengedni, ha bíznak az igazság erejében, hogy nyugodtan, békében kifejthessem nézeteimet, *(Tetszés jobbfelől.)*

Kubik Béla: Tiltakoznunk kell ellene. *(Ellenmondás a jobboldalon.)*

B. Feilitzsch Arthur: Mi ellen?

Gr. Tisza István: Ismétlem: király és nemzet megértették egymást, *(Úgy van! a jobboldalon.)* a magyar nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát, visszanyerte azt a nemzeti erőt, amely hosszú századokon át a védekezés, a sérelmi politika céljaira volt lekötve s azt a nemzeti erőt most produktív munkára használhatja fel. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Szederkényi Nándor: Most is ott vagyunk, ahol akkor voltunk!

Gr. Tisza István: Ugyanaz a fordulat, amely a belpolitika terén beállott, konstatálható a monarchia külpolitikájában is. Azok a világot átalakító nagy események, amelyek az egységes német nemzet és olasz birodalom megalakítására vezettek, korszakot alkottak a mi monarchiánk politikai helyzete, politikai céljai, politikai feladatai tekintetében is. *(Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Pap Zoltán: Engedelmet kérek, ez Magyarország és nem monarchia, *(Zaj a szélsőbaloldalon. Felkiáltások: Nem a monarchia képviselője! Elnök csenget.)* Báró Morsey beszélhet így!

Gr. Tisza István. Megszűntek mindazon politikai célok, amelyek a magyar nemzet érdekkörétől távolabb álltak és ma ennek

a monarchiának a külpolitika terén egyetlenegy olyan célja, olyan aspirációja nincsen, amely a magyar nemzet létérdekeivel ne volna összeforrv. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Másrésztől ugyan-ezek az újabkori események újabb forrongások, újabb veszedelmek forrásai lettek éppen abban az érdekszférában, amely mihoz-zánk Magyarországhoz esik legközelebb. A XIX. század a keleti kérdést hozta életre. Az a korhadó processzus, amely Törökországban beállott és az orosz hatalomnak feltartóztatlan, következetes közeledése Konstantinápoly felé újabb veszedelmeket, újabb krízist, bonyodalmat teremtett. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Újabb veszedelmet, amellyel szemben állást kellett foglalnia — mond-hatom — Európa minden nagyhatalmának, de amely talán min-denek között legközelebből az osztrák-magyar monarchiát és a monarchiában is bennünket Magyarországot érdekel. (*Úgy van! Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Thaly Kálmán: Provincia vagyunk, mi?

Gr. Tisza István: Megindult a védekezés. Az első jelszó, amely alatt megindult, a török birodalom integritása volt. Az ese-mények mihamarább beigazolták, hogy ez tarthatatlan dolog, hogy ez ellentétben áll nemcsak a viszonyok természetes fejlődésével, hanem az általános emberi humanizmusnak, a szabadságszeretet-nek azon szempontjaival is, amebek tőrhetetlenné teszik azt, hogy a Balkán félsziget népei azon járom alól ki ne szabaduljanak.

Kraszrnay Ferenc: Ez áll Magyarországról is Ausztriával szemben ¹

Gr. Tisza István: A másik jelszó, amelyet szintén felmerülni hallottunk, az osztozkodás jelszava volt. Ha már el kell pusztulnia a töröknek, hát ne egy hatalom szerezzze meg az egészet; osztozza-nak abban a többiek is. Tudjuk nagyon jól, (*Mozgás a szélsőbalol-dalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) hogy III. Napóleon ismét és ismét ajánlott a mi monarchiánknak a keleten kompenzacionális objektumokat.

Kossuth Ferenc: Bismarck is.

Gr. Tisza István: Tudjuk, hogy Bismarck még a közelmúlt-ban is, bár csak a hatalmi szférák enyhített formájában, ugyanezt a csalétket nyújtotta többízben a mi monarchiánknak. A mi mo-narchiánk ... (*Zajos felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nincs monar-chia, csak Magyarország! Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csen-get.*) A mi monarchiánk külpolitikája azonban ...

Thaly Kálmán: Ugyan az ördögbe, hagyja már azt a monar-chiát! (*Zaj a szélsőbaloldalán.*)

Pap Zoltán: 1867: XIII. Magyar hadsereg!

Nessi Pál: Mi az a monarchia? (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Tessék rendreutasítani! Zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: A mi monarchiánk azonban úgy az egyik, mint a másik, szerintem is téves és érdekeinkre nézve veszélyes állásponttól távol tartotta magát és megtalálta e kérdések eldöntésében a helyes utat akkor, amidőn a balkán népek szabad fejlődése és valódi függetlenségének védelmezőjéül állt oda. *(Zajos felkiáltások a bal- és a szélsőbaloldalon: Adják meg előbb a mienket! Előbb itthon csináljunk rendet! Zaj. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Egy új eszme volt ez az európai diplomáciában; egy új eszme, amelynek felszínre jövelele összeesik a monarchiában beállt belpolitikai nagy fordulattal; *(Úgy van! jobbfelől.)* összeesik azzal, hogy magyar férfiak kezébe jutott a vezetőszerp. Magyar férfiak hozták be ezt a gondolatot az európai külügyi politikába és ma már az egész magyar nemzet húsává és vérévé vált ez az elv, *(Úgy van! jobbfelől.)* és ezzel megtalálta a magyar nemzet azt a világtörténelmi hivatást, amelyet a jelen korban és a közeljövőben betölteni hivatva van, és pedig hivatva van nem ambícióból, nem azért, mert neki úgy tetszik, de azért, mert létérdekei utalják rá: *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon!)* azért, mert meg kell lennie. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Zajos ellentmondások a bal- és a szélsőbaloldalon. Egy hang a szélsőbaloldalon: Milyen létérdekek kívánják?)* Mert a magyar nemzet a maga fennállását csak akkor biztosíthatja; *(Mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* a maga lételet csak akkor helyezheti biztos alapra, ha megakadályoz a Balkán-félszigeten minden olyan alakulást, amely akár centralisztikus, akár föderalisztikus alapon egy nagy egységes birodalom ércgüvűjét vonná határaink köré. *(Nagy zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget. Egy hang balfelől: Tessék azt nálunk nélkül megcsinálni!)*

B. Kaas Ivor: Erre kell egy millió ember!

Zboray Miklós: Mindezt 20.000 emberért. *(Zaj.)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: Mi nem azért vagyunk itt, *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* hogy párbeszédet folytassunk, hanem azért, hogy ki-ki akkor, amidőn a házszabályok értelmében joga van rá, álláspontját kifejtteni igyekezzék. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Ezt a hivatást a magyar nemzet másképp nem oldhatja meg, mint hogyha a paritás alapján döntő befolyással bíró tagja marad egy olyan szervezetnek, amely elég erős arra, hogy mint európai nagyhatalmasság döntő súllyal dobja a mérlegbe szavát. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Egyenesen a keleti és déli határainkon mutatkozó konstellációk azok, amelyek létérdekévé teszik a magyar nemzetnek ma inkább, mint bármikor, hogy keresse az állandó szövet-

séget; keresse az állandó kapcsolatot, hogy azután rendelkezék a megfelelő erővel arra, hogy a maga nemzeti létkérdéseit, a maga fennállásának biztosítékául szolgáló nagy kérdéseket megoldhassa. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.)* És sajátságos az, t. Ház, hogy akkor, amikor a magyar nemzet nem nagylelkűségéből, nem ambícióból, de saját létérdekei által is hajtván, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Zajos ellenmondások a szélsőbaloldalon.)* képezi egyedül biztos zálogát a Balkán-államok függetlenségének, hogy akkor még ma is a magyar nemzet a maga politikai törekvéseiben annyi félreértéssel és annyi bizalmatlansággal találkozik.

Kívül esik ez a mai beszédem tulajdonképpeni keretén, de rá kellett mutatnom, mert kell, hogy egy jobb belátás érvényesüljön ezen a téren is, kell, hogy azok a kis néptörzsek, amelyek között ma oly perfid malíciával szítják az ellenszenvet a magyar nemzet ellen, kell, hogy azok belássák azt, hogy az ő szabad fejlődésük, függetlenségük első sorban a magyar nemzet hatalmával, *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* első sorban azzal a befolyással függ össze, amelyet a magyar nemzet az osztrák-magyar monarchia külpolitikájára gyakorol. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Ezelőtt mintegy 15—20 esztendővel talán nem is kellett volna ezeket elmondani. Akkor — gondoljanak vissza t. képviselőtársaim arra, — akkor, amidőn a Balkán-félszigeten létező forrongás akut jelleget öltött, akkor, amikor szemünk előtt állott az onnan fenyegető veszedelem, nem volt magyar ember, aki ez előtt szemet hunyt volna és ha a mi külpolitikánk gyakran és igen sokszor szenvedélyes támadásnak volt is kitéve, nem azért támadták, hogy erélyes, nem azért, hogy túlságosan aktív, de ellenkezőleg szemére lobbantották, hogy erélytelen, hogy nem avatkozik be kellőleg, hogy nem áll szembe az orosz nagyhatalommal. *(Felkiáltások a bal- és a szélsőbaloldalon: Hisz akkor Széll kilépett e miatt!! Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

B. Kaas Ivor: Ment volna az úr le Bulgáriába!

Gr. Tisza István: Méltóztassanak nekem megengedni, bünösebb könnyelműség nincsen és nagyobb csapást senki sem hozhat nemzetére, mint az olyan államférfiú, aki merész külügyi politikát folytat megfelelő katonai erő nélkül. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Mert gondoljanak vissza a történelemre; *(Halljuk! Halljuk!)* a legnagyobb csapásokat a nemzetek azért szenvedték el, *(Nagy zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől)* mert

külügyi politikájuk olyan ambíciót mutatott, amelynek megvalósításánál a katonai erő azután csütörtököt mondott. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Más vezetés kell! Halljak! Halljuk! jobbfelől.)*

T. képviselőházi Azok az akut veszélyek háttérbe szorultak. A mi külpolitikánk legnagyobb és legteljesebb sikerét mutatja az, hogy ma olyan nehéz bizonyítani ezen eszközöknek szükséges voltát, mert hiszen ma tényleg nyugalom és csend uralkodik, ha nem is a Balkánon, de összhang és egyetértés uralkodik abban a felfogásban, amelyet a legirányadóbb nagyhatalmak a Balkánon felmerülő kérdések megoldása körül tanúsítanak. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Hát akkor minek a hadsereg szaporítása?)* Mindjárt megmondom. Teljes joggal mutatott reá gróf Andrassy Gyula t. barátom, hogy vajjon beállott volna-e ez a fordulat, ha erőseknek nem mutatkoztunk volna és vajjon fennmaradna-e ez a fordulat, ha elernyedne, elzüllene az a katonai erő, amely-ivei ez a. monarchia most rendelkezik? *(Ellenmondások a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* T. uraim, az orosz politikának ez a fordulata, *(Halljuk! Halljuk!)* nagy, üdvös és örvendetes dolog. De ki állhat jót róla, hogy állandó is lesz? Vájjon azok az áramlatok, amelyek ott a régi évszázados tradíciók újrafelvételét kívánják, nem fognak-e egy szép napon újra túlsúlyra kerülni és vajjon nem lesz-e késő akkor szervezni a mi hadseregünket, vajjon nem fogunk-e késő bánattal bűnhődni akkor azért a könnyelműségért, hogy most a szervezkedésre, az erőgyűjtésre nem használjuk fel a béke korszakát.¹ *(Úgy van! Tetszés jobbfelől.)*

És, t. Ház, még egyet. A békének és nyugalomnak ezeket az esztendeit fel kell használnunk diplomáciaiig is a Balkán-félsziget kis államaiban. *(Nagy zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hol a diplomáciánk? Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Nem hódítási szempontokból, nem azért, hogy hegemoniára tegyünk ott szert, de azért, hogy erősebbre húzzuk a bizalomnak azokat a szálait, amelyek kell, hogy meg legyenek azon kis államokban a mi monarchiánk iránt. *(Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Nincs monarchia! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* Ehhez kettő kell. Az egyik az, hogy azok a kis államok bízzanak a mi céljainknak őszinteségében és tisztaságában; *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* bízzanak abban, hogy mi soha, semmi körülmények között, velük szemben mást nem akarunk, mint az ő valódi függetlenségüknek a megóvását. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől. Nagy zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hát a magunkét?)*

Hentaller Lajos: A másét akarjuk, s a magunkét nem? (Nagy zaj.)

---

¹ Ez a bántó gondolat, ez a prófétai balsejtelem nyilvánul meg már 1889 jan. 14. első véderőbeszédében. (2).

Elnök (csenget): Csendet kérek, t. képviselő urak. *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Pap Zoltán: Ő is akarja a tágabb hazája függetlenségét!

Gr. Tisza István: De másodsor szükséges az, hogy azok a kis államok bizzanak a mi erőnkben, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* hogy tudják azt, hogy azokat a célokat, amelyek iránt ők bizalommal lehetnek, képesek is leszünk megvalósítani; hogy tudják azt, hogy a veszély pillanatában megtalálják azt a támaszt, amelyet bennünk keresnek. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* Minél erősebb, minél imponálóbb e monarchia katonai állása, annál eredményesebb, annál jobb külügyi politikát követhetünk. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* És e külügyi politika céljait annál nyugodtabban, annál biztosabban és annál kevesebb veszély mellett és a végeredményben annál kevesebb vér- és pénzáldozattal valósíthatjuk meg. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

B. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter: Nagyon helyes!

Gr. Tisza István: Hát ezért tartom én, hogy nekünk magyaroknak nem szabad a hadseregtől a szükséges eszközöket megtagadni. *(Úgy van! Úgy van! jobb felől. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: A magyar hadseregtől nem!)*

És engedjék meg nekem, éppen a mai pillanatban, midőn, fájdalom, e monarchia másik államának belviszonyaiban és a két állam közötti viszonyokban¹ is bizonytalanság, tehetetlenség, a szétválásnak annyi jele mutatkozik: éppen a mai pillanatban nem kétszeri-e fontos-e az, hogy legalább katonailag erősek legyünk, *(Úgy van! Úgy van! Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Gazdaságilag legyünk erősek!)* hogy ezek a jelenségek a monarchiának akcióképességét kifelé ne csorbítsák? *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)* És ebben nekünk magyaroknak... *(Zajos közbekiáltások a szélsőbaloldalon.)*

Pap Zoltán: A nemzettől és a császár nevében kérnek!

Elnök (csenget): Pap képviselő urat ismételve kérem, legyen szíves csendben meghallgatni a szónokot. *(Felkiáltások: Nem utoljára? Zaj.)* Csendet kérek!

Gr. Tisza István: És éppen nekünk magyaroknak, akiket annyi bizonytalanság és annyi veszedelem környez, éppen nekünk hazánk érdekében nem szabad elhomályosítani engedni azt a tényt, hogy a magyar nemzetnek létérdekei, politikai feladatai és aspirációi közt és a dinasztianak jogosult hatalmi szempontjai közt teljes azonosság, teljes érdekközösség és egyetértés áll fenn. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj a szélsőbaloldalon.)*

¹ Egyelőre semmi remény az 1902. dec. 31-én létrejött Széll—ICörber-féle híres gazdasági kiegyezés parlamenti elintézésére. (Klein Ödön i. m. 71—2. 1.; Kolmer, i. m. VIII. k., 421—23. 1.)

Holló Lajos: Igen, de csak a magyar dinasztíával szemben! Az osztrákhhoz semmi közünk; ez a különbség!

Gr. Tisza István: Komjáthy Béla t. barátom felpanaszolta beszédében azt, hogy gúnyral illetik már ebben az országban azt, aki a szabadságért és a magyar nemzet nagyságáért lelkesedik. *(Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon. Felkiáltások jobbfelől: Nem áll! Nagy zaj.)*

Krasznay Ferenc: Olvassák el a kormánypárti lapokat! Milyen cinikusan írnak róluk!

Gr. Tisza István: Hát, t. képviselő urak, én lelkemnek egész erejéből tiltakozom ez ellen. *(Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Jaj volna ennek az országnak, ha nagy zömében nem élne az a tudat, hogy a magyar nemzet nagy hivatásra, nagy célokra van rendeltetve, amelyeket, ha elpusztulni nem akar, be kell váltania. *(Igaz! Úgy van! a jobb- és a baloldalon. Nagy zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk! a jobb- és a baloldalon.)* Senki a magyar nemzet jövőjéről, politikai rendeltetéséről és történelmi hivatásáról magasabb felfogással nem bírhat nálamnál.

Krasznay Ferenc: Ideáлизmus kell!

Gr. Tisza István: De engedje meg, t. barátom, ha nem akarunk álmok álmódói lenni, amely álmokból irtózatossá válóra ébreszthetne az élet kérlelhetetlen keze, *(Nagy zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.)* akkor a mi lelkesedésünknek a gyakorlati élet terén, annak küzdelmeiben, munkájában, áldozataiban kell gyümölcsöt teremnie, akkor kerülnünk kell az elfogultság, a szenvedély szavát, kerülnünk kell mindent, ami leköti, megszibbasztja erőnket, akkor e nagy cél felé újult és újult erőfeszítéssel kell hívnunk a nemzetet. *(Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobb- és a baloldalon.)*

Elnök: Csendet kérek! Zboray képviselő úr ne méltóztassék állandóan közbeszólni!

Gr. Tisza István: Ezek a szempontok vezetnek engem arra, hogy a törvényjavaslatot megszavazzam. Megszavazom felemelt fővel, *(Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.)* nyugodt öntudattal, *(Zajos helyeslés a jobb- és a baloldalon.)* mert meggyőződésem szerint ezzel teszek hazámnak, nemzetemnek szolgálatot. *(Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobb- és a baloldalon. Szónokot számosán üdvözlik. Iloch! Iloch! a bal- és a szélsőbaloldalon. Felkiáltások a jobb- és a baloldalon: Szünetet kérünk!)*

A létszámemelési javaslat további sorsáról más összefüggésben lesz szó.

99. 1903. március 7. országos ülés. — Arad, Bereg és Liptó vármegye kérvénye a fedezetlen gabona-határidőzlet betiltása tárgyában. (Napló, XII. k., 413—416. 1.)

A szóbanforgó törvényhatóságok a fedezetlen gabona-határidőüzlet betiltása tárgyában kérvényt intéztek a Házhoz. Hasonló kérvények már foglalkoztatták a Házat és a kérvényi bizottság — az 1903 február 28-iki ülésen — ugyanazt az elintézészt hozta javaslatba, mint más alkalommal, hogy tudniillik ezek a kérvények a pénz-, a földművelés- és a kereskedelmügyi minisztereknek adassanak ki.

E tárgy felett hosszabb vita indult meg.

Rakovszky István a kérvényi bizottság javaslatával szemben a következő határozati javaslatot nyújtotta be: „A 105—107. f. számú kérvények kiadatnak a pénzügyi, földművelésügyi és kereskedelmügyi minisztereknek azon utasítással, hogy még ez ülésszakban terjesszenek be törvényjavaslatot a fedezetlen gabona-határidőüzlet betiltása tárgyában“.

Sándor Pál és Hieronymi Károly a kérvényi bizottság javaslatához csatlakozik, báró Kaas Ivor ellenben Rakovszky határozati javaslatát pártolja.

Elnök javaslatára a Ház ezen kérdés tárgyalásának folytatását a március 7-iki ülés napirendjére tűzvé ki, a mondott napon elsőnek gróf Zselénszki Róbert szól a tárgyhoz¹. Egyebek között megemlíti, hogy a fedezetlen határidőüzlet betiltása mellett nyilatkoztak az utolsó tíz év alatt kivétel nélkül a gazdakongresszusok és a legtöbb gazdasági egyesület. Magától értetődik, hogy a biharmegyei gazdasági egyesület, melynek elnöke gróf Tisza István, elnökének nézeteivel teljesen nem szakíthat, de még az is szükségesnek tartotta sürgetni a tőzsde reformját. Beszédében oda konkludál, hogy minél előbb hozzá kell látni a tőzsdetörvény megalkotásához és a fedezetlen határidőüzlet lehetetlenné tételéhez. De miután bizik abban, hogy a kormány ily irányban fog eljárni, mikor erre ideje lesz és mintán a Ház asztalán jelenleg sürgősebb javaslatok fekszenek, nem fogadhatja el Rakovszky István határozati javaslatát.

Visontai Soma elfogadja Rakovszky határozati javaslatát.

Visontai után szólal fel gróf Tisza István. Egy bizonyos középutat foglal el ebben a kérdésben, miként már előbbi parlamenti nyilatkozataiban (40., 55., 56., 82.) és irodalmi téren. (Összes Munkák, I. k., 272. s. k. 1.)

Az agráriusok felfogásával szemben nézete az, hogy e részben beható reformra van szükség, azonban a fedezetlen határidőüzlet eltörlése nemcsak felesleges, de közérdekből, egyenesen a gazda érdekéből káros volna. Ezért a maga részéről is hozzájárul a kérvényi bizottság javaslatához.

Gr. Tisza István: T. képviselőházi Nem szívesen szólalok fel így készületlenül ebben a mindenestre nagyon fontos és nagyon kényes természetű kérdésben; de azok után, amik a mai napon elhangzottak, úgy érzem, hogy mulasztást követnék el, ha a magam álláspontját, néhány szóval indokolni meg nem próbálnám. (*Halljuk! Halljuk!*)

T. képviselőház! Valóban azt hiszem, hogy ideje volna, hogy ez a kérdés is az általános jelszavak ködéből kibontakozzék; (*Helyeslés a jobboldalon.*) ideje volna, hogy ezzel a kérdéssel is,

---

¹ L. Zselénszki Róbert Emlékeinek 238. s. k. 1. — Tudjuk már az előzőkből (40, 55), hogy Zselénszki ismételen folytatott polémiaát Tisza Istvánnal a fedezetlen határidőüzlet tárgyában, melynek Zselénszki mindenkor kérelmetlen ellensége volt.

amely a gyakorlati nemzetgazdaságtannak egyik legkomplikáltabb és legnehezebb kérdése, teljes objektivitással foglalkozunk és amikor hozzányúlunk, kidobjuk magunkból az előre magunkba szitt általános tantételek és jelszavak befolyását. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

A baj nálunk az, hogy ezt a helyes utat nagyon nehezen követjük. Én rá tudnék mutatni nagyon sok szomorú példájára annak, hogy éveken át folyt eszmecsere ebben az országban közgazdasági kérdések felett, eszmecsere, amely semmivel sem vitte előbbre az ügyet a megérlelés felé, mert egyik fél sem tudott az általános teóriákból, az általános elvi álláspontokból kibontakozni és a vége az lett, hogy teljes diadalt ült az egyik vagy a másik álláspont, túlzásba mentünk a megoldás terén és kiöntöttük a fürdővízzel együtt a gyermeket. Ha valahol, éppen ennél a kérdésnél volna káros a közérdekre és káros a mezőgazdasági érdekre nézve, ha ezt az utat követnők. «Szerintem éppen annyira eltévesztik a feladatukat és túllőnek a célon úgy azok a t. képviselő urak, akik a fedezetlen határidőüzletet eltörölni kívánják, mint azok, akik azt hiszik, hogy a mai állapot minden tekintetben megfelelő, akik mereven el akarnak zárkózni minden reform elől. Félek tőle, hogy ez a merev magatartás csak a másik álláspontnak túlságos diadalra fog vezetni. (*Úgy van! a jobboldalán.*)

Hát az a bihari felirat, vagy átírat, amelyről Zselénszki t. barátom megemlékezett, talán az egyedüli kísérlet volt arra, — fájdalom, — hogy egy bizonyos középutra tereltessek a megoldás. Az én nézetem szerint is, amely azon bihari felirat álláspontjával teljesen megegyezik, igenis a mai helyzet reformra, sok tekintetben meglehetősen messzemenő reformra szorul, egyfelől abban az irányban, hogy az u. n. outsider elem a tőzsdétől távol tartassák, (*Általános helyeslés.*) hogy így megakadályoztassék az, hogy az oda nem tartozó elemek, akiknek ott közgazdasági funkciójuk mincsen, akiknek ott keresni valójuk nincsen, (*Élénk helyeslés.*) akár nyerjenek, akár veszítsenek a közgazdaságnak, a közforgalom nagy érdekeinek rovására. A másik szempont pedig az, hogy a terményüzletekben, különösen a búza-határidőüzletben ma létező s nézetem szerint teljesen elavult usance-ok megfelelő változtatásokon menjenek keresztül, olyanokon, amelyek élő kapcsolatot teremtenek a készáruüzlet és az usance-búzára kötött kötések között. Mert a mai állapotoknak nézetem szerint a legnagyobb hibája abban rejlik, hogy viszonyaink különösen az őrlési forgalom eltörlése óta oda fejlődtek, — amióta t. i. a balkáni búzában itten a normális viszonyok között csakugyan nincsen keresni Valója, — hogy a mai usance-búzában fennálló megállapodások elszakítják az usance-búzában kifejlődő üzletet a készáru forgalomtól. Kötetnek kötések oly terményekre, amelyekre rendszerint itt szükség nincsen, amelyeknek úgy beszerzése, mint elhelyezése

nehéz, szállításuk tehát (mindenesetre nehézséggel jár, mindenestre károsítja vagy a vevőt, vagy az eladót, és feltétlenül ok nélküli frikciókkal, ok nélküli költségekkel terheli meg a közforgalmat.

Ennek folytán szükséges volna a határidőüzletben a szállítási feltételeket úgy megállapítani, hogy szállíthasson az eladó magyar búzát, szállíthasson olyan ármegállapítások és a minőség olyan honorálása mellett, amely ezt érzékeny veszteség nélkül teszi lehetővé. Vagyis egy eladó, ha tőle szállítást követelnek, minden nagyobb károsodás nélkül megszerezhesse a készáru-piacon rendszerint mutatkozó magyar búzában azt az árut, amelynek szállítására kötelezve van és ezzel bonyolíthassa le az usance-búzában kötött, kötelezettségét. *(Helyeslés, a jobboldalon.)*

Erre, Szerintem, a mai feltételeknek mélyreható változására van szükség. És a tözsdetanács, igénytelen nézetem szerint, nem ment helyes úton — a jó szándékot legkevésbé sem vonom kétségbe — de nem ment helyes úton, amidőn a felvetett reformjavaslatból külön-külön kiszakítva, valósította meg a kettőt: az egyik, hogy külön jegyeztessék a belföldi búza, a másik a minőségnek, a súlynak bizonyos bonifikálására vonatkozik. De szerintem mind a kettőt, oly módon tette, hogy ezért az egész reformmozgalomnak mezőgazdaságunkra hatékony keresztülhatását ezáltal lehetetlenné tette. Fél rendszabályt alkalmazott, mely nem hozhatott kellő eredményt. De azért nagy tévedés volna ebből azt a következtetést levonni, hogy ez a reformjavaslat nem ért semmit, mert íme nem ment át az életbe. Azért nem ment át az életbe, mert nem hajtatott kellőképpen végre.

Ezek azok az irányok, amelyekben, szerintem, a mai állapotok tetemes javításra szorulnak. Hozzáteszem azt is, hogy én célszerűségi szempontból lehetőleg az autonóm szabad mozgásnak vagyok híve gazdasági téren is. Tehát célszerűségi szempontból mindig előnyt adok annak, hogy az, ami szükséges, az illető társadalmi faktor által hajtassák végre. De abszolúte nem vonom kétségbe az államnak a jogát arra, hogy ebbe a közérdekű ügybe beleavatkozhassék, sőt. ellenkezőleg, ha autonóm úton meg nem történének azok a reformok, amelyekre szükség van, egyenesen szükséges és az állam kötelessége azokat törvény útján hajtani végre. *(Helyeslés a néppártom és a szélsőbaloldalon.)*

Ezzel igyekeztem, t. Képviselőház, körvonalazni azokat a reformokat, amelyekre, nézetem szerint, szükség van.

Most már legyen szabad igen röviden indokolnom azt, hogy miért tartanám az u. n. fedezetlen határidőüzlet eltörlését nemcsak feleslegesnek, de egyenesen közérdekből, egyenesen a magyar gazda érdekéből károsnak. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! A mezőgazdasági termények zöme mindenütt a világon az évnek egy bizonyos részében, bizonyos korszakában kerül

a piacra. Különös fontossággal bír ez a körülmény nálunk, először azért, mert ma is meglehetősen egyoldalúan szemtermelő mezőgazdák vagyunk, tehát egész gazdasági produkciónk értékének aránytalanul nagy hányada az, amely aratás után keres vevőt; másodsor azért, mert nyerstermelésünk összes értéke az egész nemzeti gazdaság összértékének sokkal nagyobb hányadát képezi, mint kifejlett iparral és kereskedéssel bíró gazdasági területiumon. Ennek folytán nagy és nehéz feladat a magyar közgazdaságra nézve, gondoskodni arról, hogy az aratás után elhelyezést kereső nyerstermények, elsősorban a búzának az a nagy összege, amely a normális fogyasztás keretét meghaladja, a gazdára nézve lehetőleg előnyös feltételek mellett találjon vevőt.

És méltóztassék nekem megengedni, ha melleleg megjegyzem, hogy ez nem a gazda érdeke csupán, de valóságos nemzeti közérdek és méltóztassék megengedni, hogy hozzátegyem, hogy ennek tudatában is van minden gazdasági faktora Magyarországnak. Igen kis érdekkörök azok Magyarországon, amelyeknek a búzaárak lenyomása érdeke lehet; a nagy ipari, nagy kereskedelmi érdekeknek, a haute finance érdekeinek ebben az országban határozottan a magas búzaárak felelnek meg, amelyek mellett a mezőgazdaság jól érzi magát, fogyasztóképessége emelkedik. Ezt a feladatot kell lehetővé tenni; és hogy ezt a feladatot lehetővé tegyünk, a kereskedést kell abban az irányban megerősíteni, hogy képes legyen ezt a többletet a mezőgazdaságra nézve a lehető legelőnyösebb feltételek mellett elhelyezni. A fogyasztóhoz azonnal nem fordulhat, a gabonát meg kell tehát venni, úgy, hogy hosszabb ideig tulajdonosa maradjon az árunak. A szolid kereskedő nem spekulál, nem játszik a búzára, ő meg akarja keresni a maga közvetítési hasznát, de igyekszik a rizikót elkerülni, vagy ahol a rizikót el nem kerülhetné, ennek a rizikónak megfelelő prémiumot a gazdával akarja megfizettetni. Már most a rizikó elkerülésére a kereskedő egyedüli fegyvere az, hogy amennyi kész árut a termelőtől vesz, ugyanannyi határidőkötést csináljon és ezáltal az árhullámzásra nézve a rizikót magára vonatkozólag eliminálhassa.

Itt jövök tulajdonképpen a kérdés magvára és itt kérem azon t. képviselőtársaim becses figyelmét, akik az enyémtől eltérő nézetben vannak. Azt a választ halljuk, hogy nem akarja a határidőüzletet senki sem eltörölni, adja el határidőre azt a búzát, amelyet megvett és szállítsa. Ez lehetséges, ezt megteheti a kereskedő, csak hogy sokkal előnytelenebb árak mellett fogja így eladni a búzát, mint a mai rendszer mellett és miután ezt sokkal előnytelenebb árak mellett teheti, sokkal rosszabb lesz az az ár, amelyet a gazdáknak adhat érte. *(Felkiáltások a jobboldalon: Miért?)* Hogy miért adhatja el előnytelenebb árak mellett, azt hiszem, igen röviden tisztába hozhatom. A Magyarországon termelt búzá-

nak talán egynegyed része, mondjuk, a forgalomba kerülő búzá-
nak egyharmad—kétötöd része az, amely Budapestet érinti,
annak is csak mintegy kétharmad—háromnegyed része talál
Budapesten fogyasztásra. A többi része a Magyarországon ter-
melt búzának vidéki malmoknál dolgoztatik fel, vagy direkt
relációban, tehát a budapesti iránynál olcsóbb relációban Ausztria
felé megy. A kereskedő tehát akkor adhatja el előnyösen a búzá-
nak több mint felét, hogyha vidéki malmoknak tudja eladni, vagy
megfelelő pillanatban Ausztria megfelelő fogyasztókörében
helyezi el.

Már most el lehetne ezt érni határidőüzletek kötése által,
amikor az a kereskedő ki lenne szolgáltatva annak a vidéki
malomnak, amelynek rayonjába bele tartozik? Elérhetné-e ő más-
kép ezt, mint úgy, hogy ha egy nagy centrális piacon köt határidő-
üzletet, ahol a terménynek határidőre folytonosan ára van,
ahol venni és eladni folytonosan lehet és azután, mikor az effektív
búzát tényleg a fogyasztónak eladta, akkor ezt a kötést, amelyet
a rizikó eliminálása céljából kellett neki kötnie, megfelelő ellen-
kötés által bonyolítja le. Úgy, hogy a szolid kereskedő a gazda
érdekeit csak úgy elégítheti ki, a szolid kereskedő csak úgy adhat
megfelelő árat, hogyha, ő akkor, amikor a gazdától a búzáját meg-
veszi, akkor elad ugyanannyit usance szerint a pesti vagy a bécsi
tőzsdén — illetőleg, minthogy a bécsin már nem lehet — a buda-
pesti tőzsdén és akkor, amikor eladta a megvásárolt búzáat a
fogyasztónak, akkor visszavásárolja ugyanazt a búzáat, amit elad.

Rakovszky István: Ez reális, nem fedezetlen határidő-
üzlet!

Gr. Tisza István: Hát éppen itt van a dolognak a bibéje.
Ugyebár ez egy reális, természetes és jogosult ügylet? De mégis
mi történik a határidő-üzlet keretében? Az az X vagy Y keres-
kedő egy szép napon a tőzsdére jött, eladott egy sluszt határidő-
re, egy másik napon megint a tőzsdére jött, visszavásárolta és
az árkülönbözettel leszámolt. Már most tessék ezt az üzletet meg-
különböztetni attól a másik határidőüzlettől, amelyet játék szem-
pontjából csinálnak! Teljes lehetetlen megkülönböztetni, mert a
forma, amelyben ez a reális üzlet lebonyolítatik, tökéletesen meg-
felel a másíknak. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Már most közbevetőleg megjegyezni hallottam azt, hogy
leverik az árakat. Méltóztassék nekem megengedni, de az mégis
hihetetlennek látszik előttem, hogy valaki a határidőüzletnek, a
spekulációnak, a játéknak, akár lefelé, akár fölfelé, hogy tulaj-
doníthat egy ilyen általános és minden körülmények között keresz-
tülható tendenciát.

Gr. Zselénszky Hóbort: Senki sem mondja, hogy mindig, de
rendszerint! Különben tessék elolvasni!

Gr. Tisza István: Értem, hogy rendszerint. Elfogadom. T.

barátomat pedig megnyugtathatom, hogy olvastam is erről a kérdésről, gondolkoztam is felőle annyit, mint egy usance-agrárius. (*Élénk derűtség, jobbról.*) Hát mondom, dajkamese, amely nem komoly emberek szájába való és amely nem komoly emberek megnyerésére való, az, hogy az a játékos, akinek tökéletesen mindegy, hogy olcsó-e a búza vagy drága, akinek az egyedüli érdeke, hogy kitalálja azt, hogy mily irányban fog az ár alakulni és hasson azon irányban, amelyben angazsálta magát, — hogy az a játékos, akár lefelé, akár felfelé, bizonyos preponderáns befolyást gyakorolhasson. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalam.*)

És méltóztassék nekem megengedni, ha ki tudunk bontakozni azokból az előre magunkba szítt álláspontokból, amelyekről annyi szó folyt már; ha a különböző gazdasági ágak közötti összhang nem üres jelszó lesz ajkainkon, amelyet hangoztatunk szebbnél-szebb beszédekben, de zsinórmérték lesz, amely egész gondolkozásmódunkat áthatja: akkor ennek a kérdésnek az eldöntésénél is meg fogjuk találni azt a helyes középutat, amely mellett a magyar gazda minden jogosult érdeke is kielégítést talál. (*Helyeslés a jobboldalon.*) De ha nem bírunk elég határozottsággal saját elfogultságunkkal, saját előítéleteinkkel szemben és ha ezen száraz közgazdasági kérdésben is az előítéletek, az elfogultság szemüvegét nem tudjuk félretenni: akkor úgy leszünk ezen kérdéssel is, ahogy voltunk sok más egyébbel, hogy t. i. a magyar gazda boldogításának jelszava alatt fogunk intézkedéseket tenni, amelyeknek hadi költségét egyenesen az a szegény agyonboldogított magyar gazda fogja megfizetni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Én a magam részéről nem óhajtom, hogy ennek a kérdésnek most akármilyen irányban prejudikáltassék, mert nem tartom helyesnek, hogy ilyen fontos komoly kérdések per tangentem döntenek el. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Ennek folytán a magam részéről is hozzájárulok a bizottság javaslatához. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

100. 1903. máj. 1. országos ülés. — A kormány intézkedései a törvényenkívüli állapot alatt. — Hárszabályvita s félreértett szavak értelmének helyreállítása. (Napló, XV. k.. 125—126. és 127. 1.)

1903 március havában növekvő hévvel folyt tovább az obstrukció az újonclétszám felemelésére vonatkozó törvényjavaslat ellen, melynek általános tárgyalása január 26-án kezdődött (98). Napról-napra népes küldöttségek érkeznek a képviselőházba, melyeket gr. Apponyi Albert házelnök fogad s ő veszi át beszéd kíséretében a katonai javaslatok ellen tiltakozó kérvényeket.¹

A helyzet képehez tartozik az is, hogy a csak 1902 őszén a kivételes

¹ Felesleges mondanunk, hogy Apponyinak ezen legalább is szokatlan eljárása mennyire szította az ellenzéki hangulat lángját országszerte; valószínűleg olaj volt az obstrukció tüzére.

állapot segélyével megfékezett horvátországi zavargások 1903 tavaszán kiújultak és magyarellenes irányban éleződtek ki.

Március 30-án nyújtotta be Lukács László pénzügyminiszter az 1903. év első négy hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1902:XXIV. t.-c. hatályának az 1903. évi augusztus hó végéig való kiterjesztéséről rendelkező törvényjavaslatot, melynek kellő időben való elfogadására semmi remény nem volt. Sőt számolni kellett azzal, hogy a katonai javaslatok miatt még a múlt év őszén kitört obstrukció, mellyel szemben Széll Kálmán miniszterelnök a tétlen kitarítás, a „passiv resistentia“ álláspontjára helyezkedett,¹ május 1-ére behajítja az országot a költségvetés nélküli állapotba, négy év alatt immár a második „exlex“-be.

Április 4-ig folytatták a létszámemelési javaslat általános tárgyalását. A legközelebbi ülés a húsvét utáni április 16-iki volt, amelyen a katonai vita megszakításával megkezdték az indemnitási javaslat tárgyalását. De minden hiába. Az ellenzék az indemnitás ellen is obstrukciót indít. Május 1-én csakugyan bekövetkezett az ex-lex-állapot.

A Ház május 1-én tartott ülésén Széll Kálmán miniszterelnök jelentést nyújt be a felhatalmazási törvény hatályának megszünte folytán az állami kiadások eszközzésére nézve tett intézkedésekről. Egyúttal előterjeszti az állami számvevőszéknek hozzá intézett jelentését is, melyben *n* számvevőszék kimondja, hogy a törvény által reá ruházott ellenőrzési teendőket ezentúl is éppoly szigorúan fogja teljesíteni, mint költségvetési felhatalmazási törvény létében. A miniszterelnök kéri ezen két jelentés kinyomását és annak idején, talán az indemnitási javaslat folyamatban levő tárgyalásával együtt, vagy pedig — amint helyesebbnek tartaná — az indemnitási javaslat elintézése után való tárgyalását elrendelni.

Polónvi Géza szerint itt egy precedens nélkül álló alkotmánysegésről van szó. A miniszterelnöki jelentés semmi más, mint az osztrák alkotmányban fennálló szükségrendeletnek, a híres 14. §-nak, a magyar alkotmányba becsempészése. A magyar .képviselőháznak ilyesmit tárgyalni nem szabad. Kéri visszaadni a rendeletet a miniszterelnöknek.

Széll Kálmán miniszterelnök védekezik az állítólagos alkotmány-sértés vádjá ellen. Beszéde közben az ellenzék nagy zene-bonát rendez, nem akarja meghallgatni, úgy, hogy a miniszterelnök alig képes előadni mondanivalóját.

Visontai Soma kéri, hogy miután közel van már két óra, a miniszterelnöki előterjesztéssel kapcsolatos beszédét másnap mondhassa el.

Elnök kijelenti, hogy Visontainak joga van ezt kérni, tehát holnap fog szólni.

Gr. Tisza István: A házszabályokhoz kérek szót ... *(Folytonos zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Elnök (csenget): Méltóztassanak meghallgatni, a házszabályokhoz joga van szólam. *(Halljuk! Halljuk!)*

---

¹ Klein Ödön szerint (i. m. 29. l.) Széll Kálmán halasztást kért a királytól augusztusig; biztosra vette, hogy az obstrukció addig leszerel és valami paktumos aranyhíd-félét készen is tartott a zsebében Kossuthék számára, de már májusban érezte, hogy a válságot nem fogja feltartóztatni augusztusig.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház!... *(Zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Holnap! Felkiáltások jobbfelől: A házszabályok szempontjából kíván szólni! Visontai van felírva szólásra! Egy hang a jobboldalon: Azt mondta, hogy nem akar szólni!)*

Kubik Béla: Megengedte a Ház Visontai felszólalásának holnapra való halasztását. *(Folytonos zaj.)*

Elnök: T. Képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* A dolog úgy áll, hogy Visontai képviselő úr felállt és kérte, hogy beszédét holnap mondhassa el. *(Úgy van! Úgy van!)* Erre én kimondottam, hogy miután úgyis két óra van, tehát ehhez neki a házszabályok szerint feltétlen joga van, Visontai Soma képviselő úr felszólalása tehát a mai napról el van halasztva, *(Zaj és felkiáltások a jobboldalon: Még nincs határozat!)* gr. Tisza István képviselő úrnak pedig jogp van a házszabályokhoz szólni.

Gr. Tisza István: T. Ház! A házszabályok 203. szakasza szerint a napirend tárgyalására szánt időt a Ház állapítja meg stb. A két órai időhatár tehát a napirend tárgyalására vonatkozik. Én úgy gondolom, ez alatt nem lehet mást érteni, mint hogy azon tárgy feletti érdemleges tanácskozás, amely tárgy a napirendre kitűzetett, két óránál tovább nem tarthat. Itt most nem arról van szó, hanem közbejött egy egészen a Ház technikájához tartozó intézkedés ... *(Nagy zaj és ellenmondás a szélsőbaloldalon.)*

Elnök (csenget): Méltóztassék a szónokot meghallgatni. *(Folytonos zaj a szélsőbaloldalon.)* Méltóztassék meghallgatni a képviselő urat; ő a házszabályokhoz szól, amihez feltétlenül joga van és azután majd megtehetik észrevételeiket azok, akik azt szükségesnek látják. Talán nekem is lesz.

Rakovszky István: Én kérem!

Gr. Tisza István: Az én nézetem szerint az a határozata a Háznak, amelynek folytán a napirendre tűzött tárgy felett csak két óráig tanácskozik, nem vonatkozhatik ilyen közbeeső intézkedésre, amely a dolog természeténél fogva, mert hiszen a Háznak egyszerűen technikájához tartozik ... *(Nagy zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon.)*

Elnök (csenget): Méltóztassék meghallgatni a szónokot!

Gr. Tisza István: ... azon az ülésen intézendő el, amely ülésen felmerült. Én soha az ellenkezőre precedenst nem tudok ...

Barabás Béla: A rendőrség dolgát is vitattuk másnap is!

Elnök (csenget): Kérem, méltóztassék meghallgatni a szónokot!

Gr. Tisza István: Az én t. képviselőtársam, azt hiszem, téved, mert akkor napirend előtti felszólalások jelenítettek be oly nagy számban, hogy eltelt a két óra és a napirendre átmenni nem lehetett. Másnap ugyanazok a napirend előtti felszólalások bejelentetteknek tekintetvén, folytattatak. Itt most másról van szó, a Ház oekonomiájához tartozó egyszerű technikai intézkedés meg-

tételéről van szó. Arra nem volt precedens, hogy ily intézkedés feletti vita a következő ülésre áthúzódott volna. Az én nézetem szerint tehát... (*Zajos felkiáltások a szélsőbaloldalon: Már kimondatott a határozat!*) Bocsánatot kérek, ha az elnök úr már kimondta a határozatot, akkor nem szólok.

Benedek János: Kimondta a határozatot. (*Zaj.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek. Méltóztassék meghallgatni és azután észrevételeiket megtenni.

Gr. Tisza István: Azt a t. elnök úr fogja eldönteni, hogy kimondta-e a határozatot már, vagy sem. Én szóra jelentkeztem a mondat elején és úgy gondolom, a határozat nem mondatott ki; de természetesen ebben a tekintetben meg fogok hajolni az elnöki nyilatkozat előtt. (*Folytonos zaj a szélsőbaloldalon.*) Ha a határozat még ki nem mondatott volna, akkor ibátor volnék kérni, hogy a Ház ezt a kérdést mai ülésében döntse el, azután természetesen a napirendre kitűzött tárgy tárgyalására már ne menjen át. Ez az én nézetem. (*Helyeslés a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk az elnököt!*)

Elnök konstatálja, hogy a határozat már kimondatott.

Rakovszky István gróf Tisza István felszólalásában és indítványában a szólásszabadságra nézve imminens veszélyt lát. A házszabályokból kívánja beigazolni, hogy Tisza állásfoglalása teljesen elhibázott.

Gr. Tisza István: Szavaim értelmének helyreállítására kérek szót. (*Halljuk! Halljuk!*) Már korábbi kijelentésemből önként következik az, hogy most indítványról szó sem lehet, mert a határozat már kilévéen mondva, indítványnak helye nincs. De azért súlyt helyezek rá a kérdés fontosságánál fogva, hogy szavaim értelmét, amelyeket a t. képviselőtársam nem helyesen értelmezett, helyreállítsam. Az általam idézett szakasz azt mondja, hogy a napirend tárgyalására szánt idő tarthat egy bizonyos megállapított időig. Hát én nem azt vitattam és nem is azt vitatom, hogy az irományok előterjesztése nem a napirendhez tartozik, hanem vitatom azt, hogy az irományok kinyomatása iránti intézkedés tárgyalásnak nem tekinthető. (*Úgy van! Helyeslés a jobboldalon.*) Ezt kívántam megjegyezni álláspontom igazolása végett; most természetesen bele kell nyugodnom a határozatba. (*Helyeslés a jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Halljuk a napirendet!*)

101. 1903 június 25. országos ülés. — Kormányválság lefolyása Széll Kálmán alatt. — Személyes kérdésben való felszólalás: Tisza István eredménytelen küldetése. (Napló, XVII. k., 10—11. 1.) Előzmények: A Széll-féle kormányválság. Tisza István kormányalakítási kísérlete. Khuen megbízatása és sikeres tárgyalásai az ellenzékkel.

Tudjuk (100.), hogy Széll Kálmán passiv resistentiával akarta megtörni a katonai javaslatok elleni obstrukciót és hogy a paktumok és for-

mulák e nagymestere már készen is tartott a zsebében valami aranyhíd-félét, amelyen a függetlenségi párt visszavonulhasson. Ámde időközben „a király magatartásában a trónörökös hazaérkezte óta nagy változás állott be. Ez utóbbi befolyása alatt elvesztette bizalmát a Széll-féle taktikában“ és az obstrukció leverését kívánta,¹ Kívánságának végrehajtására április és május hónapban a király — bizalmi emberei útján — parallel két fonalat szőtt: gr. Tisza István és gr. Khuen-Héderváry Károly horvát bán miniszterelnökségének tervét. Elsősorban mégis a Khuen-kombinációt óhajtotta nyélbeütni Tisza István tárcavállalása mellett. Május végén felszólította Kiment a kabinetalakításra, reá bízva az időpont meghatározását. A dolgok azonban lassan fejlődtek, a király csak június 10. körül határozta el végre magár a kabinetválság előidézésére. Június 14-én fogadta Széll Kálmánt. A miniszterelnök tisztában lévén magával arra nézve, hogy helyzete felfelé és lefelé egyaránt tarthatatlanná vált, ez alkalommal beadta lemondását és a király ezt elfogadta.

A június 16-iki ülésen Széll Kálmán a Háznak bejelentette lemondását azzal a rövid megokolással, hogy megszűnt a szükséges egyetértés a mérvadó tényezők között, mely előfeltétele volt annak, hogy sikerrel folytathassa politikáját és annak módszerét az ellenzék obstrukciója ellenében. És ugyancsak jún. 16-án gr. Tisza István nyert megbízást a kormány megalakítására, miután Kimen időközben meggondolta a dolgot. Vállalkozása azonban hajótörést szenvedett és június 19-én már visszaadta megbízását a király kezébe.

Naplószerű feljegyzéseinek idevágó részéből kivehetőleg nem kívánta a katonai javaslatok visszavonását, hanem előzetes házszabálymódosítás útján szándékozott megtörni az ellenzék ellenállását és azokat az új házszabályok segítségével elfogadtatni. Tehát csak eszköze más, mint Széll Kálmáné, de célja ugyanaz: a katonai javaslatoknak változtatás nélküli törvénybe iktatása. Tisza küldetése meghiúsult. Programjával, melynek tengelye a házszabályok erélyes kezelése volt, nem tudott kabinetet alakítani. Huszonnégy óra alatt kitűnt kísérletének kilátástalan volta. Csak egy biztos minisztere volt: br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter, a

---

¹ Irja Tisza István Naplószerű feljegyzéseinek (598. lapján. Tisza és Széll között a kormányzati és parlamenti taktikára nézve fennforgóit mélyreható ellentétre már annak idején (79) utaltunk. A Széll-féle taktika csödjére és gr. Tisza István akcióba lépésére s általában az 1903. évi Széll-féle kormányválság intim történetére nézve l. gr. Tisza István összes Munkáinak I. k. 697. s k. I. Figyelemreméltó még Klein Ödön i. m. 29—30. és 78. l., továbbá Kolmer i. m. VIII. k. 475—476. l.

Értesülesem szerint a bécsi volt cs. és kir. hadügyi levéltárban (Kriegsarchiv) igen érdekes adatok találhatóak az 1902. katonai javaslatok parlamenti történetének keretében egyebek között az 1903. évi júniusi kormányválság bizalmas részleteire, Tisza és Khuen deszignálására, a „kilences bizottság“ katonai programjára stb. vonatkozólag. Az idevágó levéltári anyag azonban ezidőszerint még ú. n. „zárt anyag“ lévén, egyelőre nem publikálható.

Ferenc Ferdinánd trónörökös növekvő befolyásáról és Ferenc Józseffel ellentétes, a dualizmus megdöntését célzó revíziós terveiről érdekes adatokkal szolgál pl. Viktor Bibl, Per Zerfall österreichs c. művének II. k. 1924., 696. és 404. s k. I., valamint Sosnosky, Franz Ferdinánd c. könyvének (1929) 66., 106., 116. s k. I.

királynak egyik legbizalmasabb embere. Ettől eltekintve, azok a férfiak, akiket kormánya tagjaiul kiszemelt egytől-egyik tagadó választ adtak. Az akkori lapjelentések szerint vállalkozásának megíúsulása két főokra vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy a katonai javaslatok visszavonásáról vagy legalább is ezekkel kapcsolatban nemzeti (nyelvi) engedményekről szó sem volt. Ilyenekre a király nem volt hajlandó. A másik főok az volt, hogy Széll alatt mindjobban meglazult a szabadelvű párt egysége. A pártban belől három frakció alakult ki: az Andrássy-csoport, a Nagy Ferenc-féle csoport, vagyis a volt nemzeti pártiak csoportja (amelyhez azonban más tagok is csatlakoztak) és végül a párt zömét alkotó régi szabadelvűek, így magyarázható, hogy a szabadelvű párt tekintélyes része az adott viszonyok között kilátástalannak ítélvén Tisza István vállalkozását, megtagadta tőle támogatását.

És nem szabad elfeledni, hogy Tisza István akkor még egyáltalában nem volt népszerű a szabadelvű pártban és hogy őt, aki különben sohasem kereste a népszerűséget, akkor még saját pártjában is igen kevesen ismerték és becsülték valódi értéke szerint.¹

Június 20-án a kormányválság történetében új fordulat következett he: gr. Khuen-Héderváry Becsben a királytól miniszterelnökké jelöltetett ki anélkül, hogy egyelőre formális megbízást nyert volna a kabinetalakításra. A horvát bán, kit a király már körülbelül tíz év óta készen tartott a miniszterelnöki állásra s aki már két ízben (39. és 42.) kísérletezett eredmény nélkül a kormányalakítással, ezúttal több napi tárgyalás után célt ért. Úgy, hogy június 27-én a király kinevezhette a Khuen-féle kormányt.

Ami most már a fentjelzett június 25-iki ülést illeti, még néhány közvetlenül megelőző politikai eseményt kell kiemelnem.²

Khuennak miniszterelnökké történt kijelölésével egy napon, ugyan-csak június 20-án, ment végbe a régi vagy ó-szabadelvűek szervezkedése. Értekezletet tartottak Hieronymi Károly elnöklete alatt s az értekezlet elfogadta br. Dániel Ernőnek gr. Tisza István által módosított következő határozati javaslatát:

„Az utóbbi időben a szabadelvű párt egységét fenyegető tünetek hatása alatt értekezletre gyűltünk össze. Célunk biztosítani azt, hogy az országos szabadelvű párt állandó hagyományokon alapuló elvi egységét, amely külön törekvéseket nem ismert, megőrizze és egy határozottan szabadelvű s az 1867:XII. t.-c.-hez minden kétértelműséget kizáró módon híven ragaszkodó kormány alakulására megbízható elvi alapot és támaszpontot nyújtson. Mihelyt oly kormány alakult, mely pártunk imént jelzett elveinek hű követésére garanciát nyújt, feladatunkat befejezettek fogjuk tekinteni.“ Ugyanezen az értekezleten végrehajtóbizottságot is választottak. Mindez csak visszhangja és egyben ellenszere volt annak a bomlasztó hatásnak, amelyet gr. Tisza István kabinetalakítási kísérlete a szabadelvű pártra gyakorolt; annak, hogy az utóbbi napokban az 1898-iki disszidenseket (74) magában foglaló Andrássy-csoport és a főleg

1 Lásd a június 20—26. napok történetére és Khuen informatív jellegű tárgyalásaira nézve a Budapesti Hírlap idevonatkozó számain, továbbá Barabás Béla 1903 június 2-i felszólalását és különösen gr. Apponyi Albert július 22. nevezetes képviselőházi beszédét, végül Klein Ödön i. m. 81—82. l.

2 Ezt a Széllkabinet egyik kiváló t agjától hallottam.

volt nemzeti párti képviselőkből álló Nagy Ferenc-féle csoport konventikulumokat tartott.

Gr. Tisza István a hárszabályreform útján akarta a katonai javaslatokat (98) tető alá hozni és (mint akkoriban mondták) az „erős kéz” politikájával a parlament munkaképességét biztosítani.* Khuen, mint „homo regius” ellenben ismét a paktálás terére lépett. És szemben Tisza eredménytelen vállalkozásával, ki sem többséget, sem kabinetet nem tudott kapni, Khuen-Héderváry küldetése sikerrel járt. Kitűnt, hogy a szabadelvű pártnak minden árnyalata (Apponyiék és Andrassyék is) hajlandó támogatni, a párt egysége tehát biztosítva van.** Ami a kisebbségi pártokat illeti, a király kiküldöttje tájékozódása során különböző fogadtatással találkozott. Abból a szempontból, hogy az obstrukció az indemnitással szemben megszűnjék és a költségvetés nélküli állapot (100) véget érjen, a néppártnál Khuen-Hédervárynak semmi nehézsége nem volt, minthogy ez a párt már előbb elhatározta, hogy az indemnitási javaslatot nem obstruálja meg. Viszont a függetlenségi képviselőknek Ugron—Szederkényi-féle kisszámú csoportja nyíltan kijelentette az akkor horvát bánnak, hogy azon az alapon, amelyet az obstrukció leszerelése érdekében javasolt, hogy t. i. az újonclétszám felemelésére vonatkozó törvényjavaslat (98) a napirendről levétessek, — nem hajlandó akciója szabadságáról lemondani. Hasonló nyilatkozatot tettek egyes pártonkívül álló képviselők is. Sikerült azonban a fődolog: június 24-én Khuen eltávolította, a még meglévő akadályt kormány alakításának útjából azzal, hogy megegyezés jött létre közte és a legnagyobb ellenzéki párt, a Kossuth Ferenc elnöklete alatt álló függetlenségi párt kiűzött. Ugyanis a párt néhány vezető tagjával folytatott beható eszmecsere után a függetlenségi párt értekezlete június 24-én egyhangú párthatározattal kimondta, hogy az 1902-i katonai javaslatok (98) tárgyalásának beszüntetése fejében — tehát a régi újonclétszám változatlanul hagyásának feltétele alatt — a párt lemond arról, hogy rendkívüli parlamenti eszközökkel akadályozza az indemnitásnak, az eddigi újonclétszám megszavazásának és a költségvetésnek létrejövetelét. Megállapodás történt az előzetes megbeszélések során tarra nézve is, hogy a létszám-emelés és a hadsereggel összefüggő több más fontos kérdés, így az ide-

* Tény az, hogy Tisza a katonai javaslatok változatlan fenntartása mellett vállalkozott kormányalakításra. Viszont azonban már ezen első deszignálása alkalmával szóba hozta a királynál a honvédtüzérség felállítását, mint az obstrukció leszerelésére és a szabadelvű párt megnyerésére alkalmas katonai engedményt.

A király azonban akkoriban még nem volt hajlandó ilyen engedményre.

Tisza vállalkozása nem sikerült, mert egyrészt a szabadelvű párt félt tőle vagy legalább is nem volt kellő bizalommal iránta azért, mert attól tartott, hogy erélyes és ha kell, kíméletlen eljárása az, ellenzékkel szemben, elkeseredett parlamenti harcokat fog felidézni. Másrészt pedig a király Tisza kedvéért akkor még nem volt hajlandó újabb katonai engedményre; Wekerle pedig, akit Tisza kabinetje számára meg akart nyerni, a helyzet orvoslására vonatkozó másirányú felfogása miatt nem volt kapacitálható arra, hogy ebben a kabinetben résztvegyen.

** Khuen tehát nem talált oly legyőzhetetlen nehézségekre a szabadelvű pártban, mint Tisza, kinek személye iránt — mint előbb említettük — saját pártjának tekintélyes része is egy bizonyos félelemmel vagy legalább is bizalmatlansággal viseltetett.

vágó nemzeti követelmények kérdése is, majd a véderőtörvény revíziójával kapcsolatban fog megfontolás tárgyává tétetni. A függetlenségi párttal való megegyezés után Khuen jelentést tett a királynak, hogy vállalkozásának sikerét biztosítva, látja, s ezen az alapon vette a királytól az új kormány megalakítására szóló megbízást.

Ez tehát azt jelentette, hogy a legnagyobb ellenzéki pártnak beleegyezésével a haderővel kapcsolatos kérdések és követelmények, amelyek miatt 1902 október óta obstrukció folyt, illetl e: azoknak megvitatása s az azok feletti döntő a végleges véderőjavaslat tárgyalásaa elhalasztatik.

Íme, ezek voltak a június 25-i képviselőházi ülésnek főbb előzményei. Az ülés összehívását kérő beadvány kelte, június 21. óta, a kormányválság érdemileg már elmúlt. A Kossuth-párt már június 24-én leszerelt. A július 25-i ülés tehát a közbejött események folytán igazában tárgytalanná vált.

Rátérve már most erre az ülésre, az történt, hogy habár a június 16-i ülésen, amelyen Széll Kálmán bejelentette a kormány lemondását és miniszterelnöki minőségében elbúcsúzott a Háztól, ez elnapolta üléseit addig az időig, amikor az új kormány megalakult: ennek ellenére és az általános parlamenti gyakorlattal ellentétben az ellenzék egy része június 21-én kelt beadványában a képviselőház összehívását kérte. Kérelmét azzal indokolta, hogy a fennforgó súlyos válságban szükséges, hogy a Ház intézzen Ő Felségéhez feliratot, melyben kifejtse az idegen befolyás veszélyeit és felkérje az uralkodót, hogy kizárólag magyar tanácsosok meghallgatásával magyar földön intézkedjék a válság megoldása iránt.

Ezen kérelem folytán az elnök június 25-ére illést hívott egybe, melyet az ellenzék arra használt fel, hogy a válság lefolyása részletes nagbeszélés és vita tárgyává tétessék.

A beadvány aláírói nevében elsősorban Barabás Béla, az egy nappal előbb leszerelt Kossuth-párt egyik vezéralakja, fejtette ki behatóan azokat az okokat, amelyek szükségessé teszik, hogy a Ház — elnapolási határozatától eltérőleg — összehívásék. Azt kellett látunk. — úgymond egyebek között — hogy Magyarország apostoli királya nem időzik Magyarországon és nem itt intézi ol a kormányválságot. Azt kellett látunk az elmúlt napokban, hogy a magyar urak folyton felmennek Becsbe hogy Ő Felsége idegen tanácsosokat vesz igénybe a magyar válság megoldása céljából. És tapasztaltuk éppen az idegenek meghallgatása által befolyásolt Felségnek akaratából azt, hogy az erőszak keze akart ránehezedeni erre a nemzetre. Jelenségét láttuk az erőszaknak, amely itt uralkodni akart. Az erőszak látszata kerekedett felül, mert ki meri kétségbe vonni azt, hogy gróf Tisza István, kit Ő Felsége a kabinet alakításával megbízott, kifejezetten és határozottan az erőszak jelszavával jött közelik. Ez a Játszat uralkodott akkor is. amidőn a horvát bán bízott meg azzal, hogy ide jöjjön tapogatózni

Széll Kálmán lemondott miniszterelnök válaszában védelmébe veszi a királynak a válság alatt tanúsított magatartását. Ez alkalommal ismét hangsúlyozta a június 16-i ülésen tett politikai végrendeletének azt a főtételét, mely a király és nemzet egyetértésének szükségére vonatkozott. Ezután gróf Tisza István kért szót, hogy Barabás Bélától személyében megtámadtván, e személyes megtámadásra válaszolhasson.

Gr. Tisza István: T. Képviselőház! *(Hosszantartó zaj a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbról.)* Egyáltalában nincs szándékomban a mai eszmecserében véstt venni és azt gondolom, hibás útra lépnek, ha éppen a mai pillanatban, midőn, mondhatni, biztos kilátás van arra, hogy a parlament tárgyalásai nyugodt és békés mederbe folyhatnak vissza *(Zaj a szélsőbaloldalon.)* bárminő olyan témát vegyítenék e diskuszióba, amely a helyzetnek elmérgesítésére alkalmas.

Kubik Béla: Olajat a tűzre! *(Zaj a szélsőbaloldalon. Mozgás jobbról.)*

Gr. Tisza István: Nem fogok olajat önteni a tűzre, hanem méltóztassanak nekem megengedni, hogy ... *(Folytonos nagy zaj a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk!)*

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gr. Tisza István: ... hogy Barabás Béla t. képviselőtársamnak egy nyilatkozatává személyes kérdésben rögtön reflektáljak, amely nyilatkozatot hallgatással mellőznöm, azt hiszem, egyenesen kötelességmulasztás volna. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr azt mondta, hogy idegen tanácsosok befolyása érvényesült abban, hogy az erőszak politikája, vagyis az éti küldetésem bekövetkezett. Hát, t. Képviselőház, miután az én megbízatásom eredményre nem vezetett, ennek folytán ...

Rakowszky István: Az országnak romlása lett volna! *(Zaj a baloldalon. Felkiáltások jobbfelől: Halljuk! Holtjuk!)*

Elnök (csenget): Ha valaki e házban politikailag megtámadtatott, nemcsak a házszabály, de a méltányosság is követeli, hogy őt meghallgassák. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Tisza István gróf: . . . miután, mondom, megbízatásom eredményre nem vezetett, nem is juthattam abba a szerencsés helyzetbe, hogy mint ő Felségének felelős tanácsosa, közjogi felelősséggel fedezhessem a kiküldetésemmel kapcsolatos tényeket; a dolog természeténél fogva tehát itt közjogi felelősségem nem, de igenis morális felelősségem, politikai felelősségem ennél az akciónál teljes mértékben angazsírozva van. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Ennek folytán kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy a megoldásnak azon útját, amelynek megkísérlésére azután megbízást nyertem, én ajánlottam a koronának.

Ugron Gábor: Akasztófával, vagy a nélkül! *(Nagy zaj a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)*

Gr. Tisza István: Nem idegen tanácsosok szavára hallgatott tehát a korona, midőn ezen megbízást megadta, de egy magyar embernek tanácsára, aki hajlandó lett volna ezért a teljes alkotmányos felelősséget viselni. *(Zaj a baloldalon.)*

Ami már most magát a megbízás tartalmát illeti, én előre-bocsátott kijelentésemhez képest, sem annak fejtegetésébe, sem annak vitatásába jelenleg nem bocsátkozom, hogy az az út, amelyre lépnem meggyőződésem parancsolta, helyes volt-e vagy helytelen; egyet azonban konstatálnom kell. (*Halljuk! Halljuk!*) Ez az út minden ízében parlamentáris és alkotmányos volt. (*Élénk ellenmondások a baloldalon.*)

Ugron Gábor: Gondoljuk! Zsandár és csendőr! (*Zaj a baloldalon.*)

Gr. Tisza István: Soha másképp eljárni nem akartam, mint támaszkodva az alkotmányos többség jogos hatalmára és hogy ez így áll, arról meggyőződhetek a t. képviselő urak abból, hogy abban a pillanatban hálás köszönettel visszaadtam megbízatásomat, amelyben meggyőződtem róla, hogy ez a praemissa hiányzik, hogy a magyar parlament alkotmányos többségének bizalmát erre az akcióra megnyerni nem sikerült. (*Mozgás balfelől.*)

Méltóztassanak nekem megengedni — ítéljenek az eljárás célszerűsége vagy célszerűtlensége felett bölcs belátásuk szerint, - de ha, egyszer abban a meggyőzésben voltam, hogy ez az út az ország érdekében a leghelyesebb: (*Élénk ellenmondások a baloldalon.*) azt hiszem, kötelességet teljesítettem akkor is, midőn ezen útnak követését megkísérletem, de kötelességet teljesítettem akkor is, amidőn belátva, hogy ez az út kellő támogatás hiányában nem követhető... (*Nagy zaj balfelől.*)

RakdUszky István: A parlamentben hallottuk volna! (*Mozgás és felkiáltások jobbfelől: Halljuk! Halljuk!*)

Gr. Tisza István: ... a legrövidebb idő alatt visszaadtam a reám nézve megtisztelő megbízást és kötelességemhez képest azon véleményemnek adtam kifejezést és azon kérést intéztem a koronához, hogy a bonyodalmaknak békés elintézésére igyekezzenek más módot keresni és találni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Én tehát azért az egész szereplésért, amelyben részem volt ez ügyben, teljes lelki nyugalommal vállalom és viselem a felelősséget. (*Zajos tetszés, helyeslés és éljenzés a jobboldalon. Zaj balfelől.*)

Az ülés azzal végződött, hogy a ház fenntartotta június 16-i határozatát, mely szerint a kormányválság megoldásáig üléseit felfüggeszti.

Mielőtt a következő számra térnénk át, ehelyütt közöljük kivonatossan gróf Tisza Istvánnak ugrai választóihoz intézett július 20-i nyílt levelét,* mely részint meghíúsult kabinet alakítási kísérletére nyújt felvilágosítást, részint Khuen-Héderváry miniszterelnök személyével és a politikai helyzet nehézségeivel (obstrukció a magyar vezényszóért) foglalkozik.

A maga kormányalakító törekvéseiről nyílt levelében így nyilatkozik:

„Nem hunyhattam szemet a reám váró föladattal járó vesze-

* B. H. 1903. július 31.

delmek előtt; de tudtam, éreztem azt, hogy hazám, nemzetem legdrágább kincseiért teszem mindenemet kockára. A magyar alkotmány megmentése, a nemzeti akarat érvényre emelése lett volna föladatom. Bíztam az ügy igazságában, a magyar nemzet hazafiui belátásában és éreztem azt, hogy erőt nyújt, erőt ébreszt és erőt egyesít, ha komoly férfiak eszüket, szívüket, akaratukat, egész valójukat dobják egy nagy és szent ügy szolgálatába. Minden ízében alkotmányos küzdelem lebegett szemeim előtt. Az alkotmány megmentéséért folyt volna az, a nemzet alkotmányos többségére támaszkodva, annak támogatásával, annak jogos hatalma útján. Éppen ezért vállalkozásom előfeltételét az képezé, hogy e küzdelemben számíthassak a jelenlegi képviselőház többségének föltétien támogatására. Ezt a kérdést kellett mindenekelőtt tisztába hoznom, ezt kellett legelső föladatomnak tekintenem, mielőtt Ő Felségének az új kormány kinevezése iránt előterjesztést tehettem volna; és miután arról kellett meggyőződnöm, hogy a szabadelvű-párt egyrészenek támogatására nem számíthatok s olyan többség fölött, mely a siker zálogát képezte volna, nem rendelkezhettem, kísérletem eredménytelenségéről kellett beszámolnom. Felséges uram kitüntető bizalmáért hálatelt kebellem, sötét gondokkal az ország jövője iránt, de a teljesített kötelesség megnyugtató érzetével, minden keserűség nélkül adtam vissza a nyert megbízást és terjesztettem elő ama kérelmemet, hogy most már a kibontakozásnak — fájdalom — egyedül lehetséges módjára, a meghátrálásra, adassák engedély egy más kormány számára. Az én számomra ezekután csak egy kötelesség maradt hátra; közre kellett működnöm abban az irányban, hogy ez új kormány a szabadelvű-párt osztatlan támogatása mellett, a párt elveinek sértetlen fennmaradásával oldhassa meg föladatát. Ezt a föladatot híven teljesítettem s amidőn az új kormány az általam is óhajtott alapon átvette az ország kormányzatát, nyugodt lélekkel kerestem föl falusi magányomat. Annál nagyobb megnyugvással tehettem ezt, mert közügyeink gyepelőjét oly férfiú vette kezébe, ki érdemekben és sikerekben gazdag, hosszú közpálya alatt egész embernek, a közügy hű szolgájának bizonyult s a nemzeti ügynek a legveszélyesebb ponton tett megbecsülhetetlen szolgálatot. Könnyű dolog pálcát törni egy és más jelenség fölött, mit Horvátországban még ma is tapasztalhatunk, de gondolja meg mindenki, milyen állapotokat talált ott Khuen-Héderváry Károly gr., midőn bánnak kineveztetett (46) és milyen állapotban adja át ma e társországot utódjának. A régi gyűlölség lángja föl-föllobban, a régi gonosz indulatok számos nyoma él ott, fájdalom, ma is, de a horvát nemzer józan többsége kétszínűség és hátsó gondolatok nélkül ragaszkodik ma már Szent István koronájához s az 1868-iki kiegyezéshez. E nagy és örvendetes átalakulás az ő báni működésével függ össze; az érdem oroszlánrésze őt illeti meg, s bizony mondom, nincs ma

élő magyar ember, ki a nemzeti ügynek olyan szolgálatot tett volna, mint az a férfiú, kit magyar érzelméért a lázongó horvát csőcselék éppen a közelmúltban halmozott el gyűlöletének összes jeleivel.“

A pillanatnyi helyzetről ezeket mondja:

„Maguk az ellenzék vezérei és komolyabb elemei ítélték el s próbálták megakadályozni az obstrukció folytatását, de hiába, néhány botrányhajhász folytatja ezt gyermekes kedvtelésből, gonosz indulatból, vagy herosztrateszi hírvágyból tovább s a magyar nemzet tehetetlenül vergődik néhány jelentéktelen ember szeszélyei szerint. Fájdalomtól, szegénytől és sötét aggodalomtól elborult lélekkel kell bevallanunk, hogy a beállott sülyedés okai kizárólag magunk vagyunk. Vesztébe rohan a nemzet! Elvakultan, hamis jelszavak csillogó fénye által elkápráztatott szemekkel siet a csúfos, a siralmas bukás felé. Ébredjünk föl, amíg nem késő! Drága minden pere, amellyel még rendelkezhetünk, hogy elháríthassuk hazánkról a legszönyörűbb csapást, mi nemzetet érhet; azt, hogy saját botorságunk, saját gyöngeségünk, saját tehetetlenségünk miatt dűljön össze a magyar szabadság ezredéves büszke épülete!“

A katonai kérdést így ismerteti:

„Ne ringassuk abban a tekintetben csalódásban magunkat, hogy hadseregünk erősítése mellőzhetetlen szükséglet képez és első-sorban a magyar nemzetnek tovább nem halasztható nagy érdeke. Ijesztő példaként áll Franciaország sorsa előttem. A francia hadsereg vezetői okultak volt a königgratzi tanulságon. Észrevették, hogy katonai erő dolgában túlszárnyalták őket is és a 60-as évek második felében elkövettek mindent, hogy ők is kifejlesszék hazájuk haderejét. A hadügyminiszter, Niel tábornagy, egész lelkét öntötte ebbe a hazafias föladatba s valósággal prófétai ihlettel kért, könyörgött honfitársai előtt: bocsássák rendelkezésére a Franciaország biztosságára szükséges eszközöket. De mindhiába: voltak nálánál nem nagyobb, de nagyobb szájú hazafiak, kik abban keresték az igazi honfi érdemet, hogy nemzetüket a pénz- és vér-áldozattól elriasszák. Kiadatott az olcsó jelszó: az a derék ember, aki nem ad több pénzt és több újoncot a hadseregnek. Az ő szava elhangzott, mint kiáltó szó a pusztában: rövid pár év alatt kimerült s belehalt, a lelket emésztő eredménytelen küzdelembe. De alig hunyta le örök álmra szemét, bekövetkezett a porosz-francia háború és borzalmas módon szolgáltatott igazságot neki. Íme, itt a szörnyű példa, a komoly tanulság számunkra. Az élet könyve nyitva áll előttünk; tanuljunk végre egyszer már a más kárán is. Ne legyen újból igaz az a keserves közmondás, hogy mindig maga kárán tanul a magyar. Nem azzal erősítjük, nem azzal visszük nagy céljaihoz közelebb a magyar nemzetet, ha a magyar vezényszóért visszük azt küzdelembe. A nemzet erejének növelé-

sére, hatalmának gyarapítására nem ez az út vezet; ezt a magasztos célt akkor szolgáljuk igazán, ha hátsó gondolat nélkül fogadjuk el és becsületesen tartjuk meg a Deák és Andrássy örökségként ránk szállott kiegyezést, hogy azután osztatlan erővel dolgozhassunk a magyar nemzet erősítésének, a magyar állam kiépítésének nehéz föladatain. ‘

Erre a nyílt levélre visszhangként. König Károly kabinetirodai osztályfőnök 1903 augusztus 11-én a következő levelet intézte gróf Tisza Istvánhoz:

Méltóságom Gróf!

Legfelsőbb parancs folytán van szerencsém tiszteletteljesen közölni, miszerint Ő Felsőge Méltóságodnak választóihoz intézett legutóbbi nyílt levele tartalmait *különös meglepéssel* tudomásul venni méltóztatott és *ezentúl is számít Méltóságod tevékeny közreműködésére.*

Fogadja Méltóságos Uram kitűnő tiszteletem nyilvánítását» mellyel vagyok alázatos szolgálója:

König Károly s. k.

Tahitótfalván, 1903. évi augusztus hó 11-én.

(Ezt a levelet, és a következő számban közöltét gróf Tisza István hagyatékából, az „1903. évi nyári válságra vonatkozó levelek“ feliratú borítók anyagából vettem át.)

102. 1903 szeptember 30-i országos ülés. — Szatmárnémeti város közönségének kérvénye a három évet kiszolgált katonák visszatartása tárgyában. — Kossuth Ferenc idevágó sürgősségi indítványa. (Napló, XVIII. k., 195. l.) Előzmények: A Khuen-kormány rövidesen lemond. A chlopyi hadiparancs és a kapcsolatos nyilatkozatok. A Khuen-kormány reaktiválása és újabb lemondása.

Gróf Khuen-Héderváry Károly június 27-én kinevezett kormánya június 30-á«i mutatkozott be a képviselőházban. A bemutatkozás nem sok jóval kecsegtet a jövőre. A függetlenségi párt, mellyel június 24-en megegyezett. (101), alig engedi programbeszédét elmondani. Nyilvánvaló, hogy a szélsőbaloldalon ismét felülkerekedett az a rész, mely eddig is a katonai javaslatok elleni obstrukciót vezette és intézte. Miután a függetlenségi pánttal való ideiglenes megállapodásnak sarkpontja az újoncészsám fölemeléséről szóló törvényjavaslat tárgyalásának fejfűggesztése, illetve a javaslatnak egy későbbi időpontban való visszavonása volt, ugyancsak a június 30-i ülésen Kolossváy Dezső (az új honvédelmi miniszter) két törvényjavaslatot terjesztett elő, melyben 1903-ra az addigi újoncjutalék fenntartását és megajánlását kérte.

Kihuen „aranyhidat épített a függetlenségi pántnak, amelyen becsülettel vonulhat vissza obstrukciós hadjáratáról“. (Klein, i. m. 81—82. l.) De ez a párt nem tartotta be a miniszterelnökkel kötött június 24-i paktumot, melynek értelmében a katonai javaslatok tárgyalásának beszüntetése fejében a párt lemond arról, hogy rendkívüli parlamenti eszközök-

kel akadályozza meg az indemnitásnak az eddigi újonclétszám megszá-
vazásának és költségvetési törvénynek létrejövetelét. A paktum ellenére
az obstrukció újból kitört. A június 30-i kormányelnöki programnyil-
latkozat felett, végnélküli vita indult meg. Kossuth Ferenc legjobb aka-
rata ellenére sem bírt pártjával, mint nem azelőtt és ezután is többször.
Ezért július 15-én lemondott a pártelnökségről és egyelőre visszavonult
(persze csak igen rövid időre) a Ház munkájától falusi magányába. A
párt kettészakadt taktika dolgában és egy töredéke folytatta az obstruk-
ciót.

Habár Khuen — Klein szerint — senkinek sem tett ígéretet az
obstrukció erőszakos letörésére, július végén elhatározta, hogy a kor-
mányelnöki programnyilatkozat felett még mindig folyamatban lévő
vita megszakításával végre tető alá hozza az indemnitásról szóló tör-
vényjavaslatot, amelynek tárgyalása az obstrukció miatt április 30-án
abbamaradt. (100.)

A miniszterelnök nem volt szerencsés idevágó napirendi indítványa
időpontjának megválasztásában. Történt ugyanis, hogy július 29-én,
mely elsőrangú kritikus nap volt az obstrukció történetében. Pap Zoltán
(a függetlenségi párt egyik ismertebb harcosa) letett a Ház asztalára
10.000 koronát, mely összeggel meg akarták vesztegetni abból a célból,
hogy a július 29-i ülésen fel ne szólaljon és pár napra utazzon el. Ugyan-
csak hasonló politikai természetű megvesztegetési kísérletet jelentett be
Lovászy Márton, mely kísérletnek célja az volt, hogy a függetlenségi
párti „Magyarország“ című napilap, az obstrukció főorganuma, leszerel-
jen. Ez a két bejelentés óriási izgalmat keltett a Házban. A végsőkig
fokozta aztán az ellenzék szenvedelmét a miniszterelnök most következett
napirendi indítványa és különösen az indítvány benyújtásának módja.
Az obstrukció mindkettőben erőszakot látott. A miniszterelnök indítvá-
nyát, melyet meglepetésszerűleg az elnökhöz juttatott bejelentés
végett anélkül, hogy a nagy lármában tartalmát egy szóval is jelezte és
jelezhette volna — az elnöki emelvényen szétépték és csak éjfél után egy
óra felé fogadta él a Ház az elnöknek a miniszterelnök napirendi indít-
ványa alapján tett és azzal teljesen egybevágó azt a javaslatát, hogy a
prograinnyilatkozat feletti vita megszakításával a július 31-i ülés napi-
rendjére, mint második tárgy, a felhatalmazási törvényjavaslat tárgya-
lásának folytatása tűzessék ki. Ámde erre már nem került sor. Július
31-én ugyanis a szélső baloldal zajos éljenzésétől kísérve, ismét meg-
jelent az ülésen Kossuth Ferenc és utalva a Pap Zoltán ellen elkövetett
megvesztegetési kísérteire, mely gróf Szapáry László fiumei kormányzó-
tól eredt, felszólította a miniszterelnököt, hogy kövesse Szapáry példáját
és mondjon le állásáról. Ha pedig ezt nem tenné meg, kénytelen lesz
(Kossuth) azok közé sorakozni, akik lehetetlenné fogják tenni ezt a kor-
mányzatot, amely a megtörtétek után többé üdvös a házára nem lehet“.

Kossuth ezen nyilatkozata új helyzetet teremtett. Mivel Khuen kabi-
netalakításának alapja a függetlenségi párttal való megegyezés volt.
Kossuth állásfoglalásával immár teljesen elesett ez az alap. Khuen
augusztus 6-án Ischlben bejelentette a kabinet lemondását, Ő Felsége a
lemondást elfogadta, a lemondásnak formai elintézését későbbre tartván
fenn magának. Midőn ezt az augusztus 10-i ülésen előterjesztette. Khuen
— szokás szerint — arra kérte a Házat, hogy az új kormány megalaku-
lásáig üléseit függeszse fel. A Ház ily értelemben határozott, ámde a vál-

ság mindinkább kiélesedvén, megoldása, az új kormány kinevezése egyre késett.

A váratlanul hosszan tartó válság idejéből való báró Roszner Ervin következő érdekes levele Tisza Istvánhoz:

Hotel Bristol Szálló. Budapest, 1903. aug. 22

Kedves Barátom!

Ma a Casinóban ebédeltem s odajött Széll és Ivánka Oszkár. Később Hadik János s miután Széll már elment volt, jött Csáky Albin és végül Szapáry Gyula. Gondolván, hogy érdekelní fog, megírom Neked, hogy Széll, aki nagyon izgatott volt, Ivánkával erősen vitakozott afelett, hogy őt főképp Apponyi magatartása buktatta meg. Hangoztatta, hogy Apponyi tovább ment nemzeti követelményei tárgyában, mint kormánypárti, mint amennyire ellenzéki programja terjedt. A memorandum sem szólt még a nyelvről. Apponyi neki még úgy sem elnökölt, mint Kimennek. Küldöttségeket fogadott st.b. Beszélt egy levélről, melyben neki Apponyi felmondta a támogatást.

Ivánka próbálta átterelni Reád és Fejérváryra, de ő gyorsan kitért a téma előtt, anélkül, hogy nyilatkozott volna.

Jelen helyzetre azt a nézetet nyilvánította Széll, hogy csak Apponyi vagy Wekerle megbízatása lehetséges, mert az ellenzék csak nekik szerel le az engedmények oly kvantumá fejében, mely az elérhetőség lehetőségével kecsegtet.

Minden más megbízatást lehetetlenné fog tenni az, hogy A. és W. a köztudatban mint a nemzeti ügy lovagjai szerepelnek. Más ember nem boldogulhat annyival, mint ők. A nyelv tárgyában minden engedményt teljesen kizártnak tart, minden egyebet esetleg lehetőnek. A.-nnk elsősorban és W.-nek másodsorban be kell illeszkedniük követeléseikkel a lehetőség keretein. Ivánka erre megjegyzezte, hogy A. előtte úgy nyilatkozott, hogy arra, hogy mást támogasson, megelégszik a koncessziók sokkal kisebb mérvével, mint saját megbízatása esetén.

Széll azután a vasútra sietett. Csáky megjött és dicsóította Széllt, egyéb érdekeset nem mondott. Szapáry semmit sem beszélt. Ülésre kell sietnem. Ölel igaz híved: Roszner Ervin.

V. i. Most beszélt nekem Kornfeld,¹ hogy ő biztos forrásból tudja, hogy Apponyi kijelentette a királynak, hogy semmikép sem vállal most tárcát, sőt állítólag hozzátette, hogy visszavonul. Kornfeld szerint Wekerle megbízatása biztos. —

A hosszú válság főoka az volt, hogy a közös hadseregge vonatkozó magyar nemzeti követelések egy részét — mint a következő számban látni fogjuk — a király nem volt hajlandó teljesíteni, holott a katonai javaslatok benyújtása (98) és főleg a Khuen-kormány válsága óta a szabadelvű pártban is «mid erősebbé vált az a, meggyőződés, hogy kielégítő nemzeti vívmányok nélkül nincs tartós megoldás. Viszont az osztrák közvélemény a leghatározottabban ellene volt minden ilyen követelésnek, mert, benne a közös hadsereg egységének és ezzel a monarchia nagyhatalmi állásának megtámadását látta. Ehhez járul,

¹ Br. Kornfeld Zsigmond, kiváló pénzügyi szakember, a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatója.

hogy az újonclétszáan fölemelésére vonatkozó javallat tárgyalásának a magyar országgyűlésen történt beszüntetését az osztrák pártok a maguk megalázásának érezték, mivel a hasonló osztrák javaslat 1903 február 26-án már törvényerőre emelkedett s ezt az osztrák törvényt a magyar obstrukció és a Khuen-kormány kedvéért nem lehetett végrehajtani, el kellett ejteni.

A válságot különösen kiélesítette az a többrendbeli alkotmányjogi sérelem, mely az országot szeptember folyamán érte. Ilyen sérelmes tények voltak: a közös hadügyminiszter szeptember 4-én, kelt rendeleté, melyet a harmadik évfolyambeli katonáknak további szolgálatra való visszatartása, az egyéves önkéntesek behívása s a. hadsereg kötelékébe való önkéntes belépés tárgyában adott ki; ilyen sérelmes tény volt különösen az országszerte mely megdöbbenést keltett úgynevezett chlojpi hadiparancs, melyet n. fejedelem legfelsőbb hadúri minőségében szeptember 16-i kelettel bocsátott ki; ilyen volt a hadiparancsral kapcsolatos szeptember 22-i kézirat, melyet a király a miniszterelnökhöz intézett; ilyen végül Körber osztrák miniszterelnöknek szeptember 23-án. mondott képviselőházi beszéde, melyben a monarchia nagyhatalmi állásának fenntartása érdekében tiltakozik a magyar katonai követelések teljesítése ellen.¹

I.

A z 1903 szept. 10. chlojpi hadiparancs.

Fontos állami ügyek foglaltak el abban az időben, amelyet oly szívesen szántam volna a 7-ik és 12-ik hadtest idej hagyakorlatainak.

Helyettesítésemmel ő császári és királyi fenségét. Ferenc Ferdinánd főherceg, lovassági tábornok urat bízván meg, az ő tudósításaiból állandóan értesültem a hadgyakorlat lefolyásáról és amint vártam. meglepedésemre szolgált, hogy ő császári és királyi fenségétől mindkét hadtest és a magyar honvédség odarendelt nagyobb csapattesteinek összes állapotáról és műveleteiről csak dicséretet és elismerést hallottam.

Galíciában jelen lévén a nagyobb lovassági hadgyakorlatokon, újra meggyőződhettem azoknak tanulságos tervezéséről, vezetéséről és keresztülviteléről, valamint az összes résztvevő csapatok kitűnő állapotáról és nagy cselekvőképességéről.

Minél biztosabban van megokolva kedvező véleményem összes fegyveres erőm minden részének katonai értékéről, odaadással teljes szolgálatkészségéről és összevágó együttműködéséről, annál inkább kell ragaszkodnom és akarok is ragaszkodni fennálló és jónak bizonyult intézményeihez.

Hadseregem — melynek szilárd szervezetét egyoldalú törekvések, félreismerésével azoknak a nagy föladatoknak, amelyeket a monarchia mindkét államterületének javára teljesítenie kell, meglazítani alkalmasak, — különösen tudja meg, hogy sohasem adom föl azokat a joga-

¹ A chlojpi hadiparancsral kapcsolatos, a szövegben jelzett okiratokat és nyilatkozatokat a következőkben adom.

kat és jogosultságokat, amelyek legfőbb hadurának biztosítva vannak.

Hadseregem maradjon közös és egységes, mint amilyen, erős hatalom az osztrák-magyar monarchia megvédésére minden ellenség ellen.

Összes fegyveres erőm esküjéhez híven tovább fog haladni a komoly kötelességteljesítés útján, áthatva az egység és az összhang ama szellemétől, mely minden nemzeti sajátosságot tisztel és minden ellentétet kiegyenlít, amennyiben minden néptörzsnek különös jeleségeit a nagy egésznek javára értékesíti.

Chlopy, 1903. szeptember 16-ikán. Ferenc József s. k. (Budapesti Hírlap, 1903 szeptember 18. sz.)

Az országos zerge nagy izgalmat és felháborodást szült hadiparancs magyarázatoként (mely hírhet hadiparancs állítólag a magyarellenes Goluchowski közös külügyminiszternek egy proklamáció-tervezetén alapult, habár ehez képest erősen felhívta), a magyar kormány a következő felhivatalos közleményt adta ki:

Legilletékesebb helyen fájdalmas benyomást keltett, hogy a szeptember 16-án kelt hadiparancsnak egy része a magyar közvéleményben olyan magyarázatokkal találkozik, amilyen értelmet annak a legfelsőbb helyen adni egyáltalán nem volt szándék.

A legfelsőbb hadúr hadiparancsában a sereget megnyugtatta, hogy az 1867. évi XII. törvénycikk értelmében közös hadsereg szétszakítását nem engedi meg és mind a monarchia, mind Magyarország legsajátosabb létérdekében nem fogja megengedni. E hadiparancs azonban, amely nem közjogi aktus, éppenséggel nem prejudikál azoknak, a paritás érdekében kívánatos módosításoknak, amelyeket a szabadelvű párt szükségességeknek tart és amelyeket Khuen-Héderváry gróf miniszterelnök programjába fölvetett. E kérdések megoldása a leihilletékesebb körök gondoskodásának a tárgya.

II.

1903. szeptember 22. hír. kézirat.

Kedves gróf Khuen-Héderváry!

Atyai szívemet mély gyász tölti el láttára azon sajnálatos állapotoknak, melyek kedvelt Magyarországon a politikai életet hónapok óta meddőségre kárhoztatják és már-már az állami gépezet működését is megakasztják.

Midőn 1867-ben egyfelől magyar Koronám országai s másfelől a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között a pragmatika szankciótól folyó közös és együttes védelem eszközei felsoroltattak, az 1867. évi XII. törvénycikk 11. szakasza megállapította, hogy a közös hadsereg egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezeteire vonatkozó ügyek Általam intézendők el.

S amint mindenkor szigorúan örököttem afőlött, hogy az ezen törvény alapján elvállalt kötelezettségek minden oldalról becsületesen és lelkiismeretesen teljesíttessenek, ezenképpen el vagyok határozva az Engem megillető jogokat is csorbítatlanul fönntartani és utódaimra érintetlenül átszámaztatni.

Midőn a magyar országgyűlés ezt a jogomat elismerte, nemcsak a monarchia nagyhatalmi állásáról, hanem saját hazája és nemzete erejéről és biztonságáról is akart gondoskodni.

Éppen ezért, nem tudnék hozzájárulni oly intézkedésekhez, amelyek végső következményeikben a monarchia két államának gyengítésére vezetnének és dicső emlékü őseimtől átvett örökségemet a hanyatlás veszélyének tennék ki. És ugyancsak azért nem járulhatnék azon követelések teljesítéséhez, melyek kipróbált intézmények olyatén átalakítását célozzák, mely kedvelt Magyarországom érdekeinek nemcsak meg nem felel, de végső következményeiben szent Koronám országainak integritását is veszélyeztethetné.

Másfelől nem zárkózom el a közös hadsereg körében királyi hatalmamból folyó azon intézkedések megvalósításától, melyekre vonatkozólag az utóbbi időben kormányaim az országgyűlés színe előtt máris nyilatkozatokat tettek és amelyek az önnek Altalam megjelölt pontokkal együtt azt a keretet alkotják, amelyen belül Én ilyen intézkedéseket megengedhetőknek tartok.

Magyar nemzetem a kiegyezés óta óriásit haladt. Elégtétellel tapasztaltam azt az örvendetes fejlődést, mint újabb bizonyítékot ama mű bölcsessége mellett, melyet a korona és nemzet kölcsönös bizalma hozott létre. így kell annak lennie és így kell annak maradnia ezentúl is.

Alkotmányos életünket az isteni gondviselés kegyelme mindedig megmentette minden komoly megrázkódtatástól. Csak a nemzet józan-sága és higgadtsága, minden számbajövő nagy érdek megfontolt mérlegelése óvhat meg bennünket a jövőben is megpróbáltatástól.

Fejedelmi kötelességem ezért figyelmeztetni a nemzetet, hogy Én most is ragaszkodom a kiegyezéshez. Meggyőződésem, hogy az a szellem, amely e művet, megalkotta, ma is él régi erejével a nemzet lelkiületében.

Bízom az Ön belátásában, hogy a szívemhez oly közel álló Magyarországot, annak törvényes képviselőjét, atyai szándékomról fölvilágosítja és a mai, az országra és a monarchiára veszedelmes helyzetből a szerencsés kibontakozást megtalálja.

Ebben a föltevésben arra határoztam Magamat, hogy Önt az új kormány megalakításával megbízom, miről Önt a mellékelt kéziratommal értesítem.

Kelt Bécsben, 1903. évi szeptember hónap 22-ikén.

Ferenc József s. k.

Gróf Khuen-Héderváry Károly s. k.

(Budapesti Közlöny 1903. szept. 23. rendkívüli kiadása.)

III.

Khuen-Héderváry miniszterelnök 1903. szeptember 23. nyilatkozata.

Az országgyűlési szabadelvű pártkörnek 1903. szeptember 23-án délelőtt tartott értekezletén mindenekelőtt a miniszterelnök szólalt fel és beszédének bevezető részében a következő nagyfontosságú nyilatkozatot tette: „Első kötelességem, hogy Felséges Királyunk felhatalmazása alapján a következő kijelentést tegyem: Ő Felsége fájdalommal és mely-sajnálattal vett. arról tudomást, hogy a tőle kiadott, hadiparancs oly felfogásokkal, félreértésekkel, sőt. félremagyarázásokkal találkozott, ame-

lyek odakonkludáltak, mintha a Felséges Úrnak, mint a hadsereg törvényszerinti legfőbb hadúrának e megnyilatkozása a magyar alkotmány-nak vagy a magyar nemzetnek, Magyarország törvényes jogainak, magyar államiságnak sérelmét involválná. Ez ki van zárva, ez nem történhetett meg, ez Ő Felségének intenciójától távol állott és a hadiparancsnak bármely oldalról ilyen magyarázatot adni helyesen és jogosan neon szabad és nem lehet.“

Hozzáfűzte a miniszterelnök, hogy az a legfelsőbb kézirat, melyei a király szeptember 22-én hozzá intézett, világossá teszi, hogy Ő Felsége alkotmányos jogainak és kötelességeinek teljes tudatában van és bármely ténykedéséhez oly magyarázat nem férhet, amely ezt kétséggé tehetné. (Budapesti Hírlap, 1903. szept. 24.1

IV.

Gróf Andrássy Gyula határozati javaslata

a szabadelvű párt 1903. szeptember 23-án tartott délutáni értekezletén.

Gróf Andrássy Gyula felszólalása a következő: „A ma délelőtt tartott értekezlet abban állapodott meg, hogy délután ismét egy értekezletet fog tartani abból a célból, hogy a chlopy-i hadiparancs ügyében e párt állást foglaljon. A párt egyes vezérférfiai összejöttek és egy határozati javaslatot dolgoztak ki. Engem bíztak meg azzal, hogy azt itt a pártértekezlet elé terjesszem. Ezennel bátor vagyok ezt megtenni. Minden megokolás nélkül felolvasom a határozati javaslatot:

„A Chlopy-ban e hónap 16-án kibocsátott legfelsőbb hadiparancs ténye és egyes kifejezései széles rétegekben okoztak megdöbbenést; hazafias aggodalommal töltötték el mindazokat, akik egyenlő hűséggel viseltetve a szent korona hatalma és fénye és a nemzet jogai iránt, az uralkodóház és a magyar nemzet közötti kölcsönös bizalom és összhang ápolását ismerik legfontosabb föladatuknak.

Igaz, hogy Felséges Urunk, Királyunknak alkotmányos uralkodói egész működése már önmagában ellentmond annak a feltevésnek, mintha Ő Felsége az 1867:XII. te. 11. §-ában körülírt fejedelmi jogait másként, mint alkotmányos módon, vagyis a törvények szerint és minisztereinek felelőssége mellett gyakorolná és az államalkotó magyar nemzet közjogi állását bármiben figyelmen kívül hagyná s hogy ennél fogva a hadiparancs amaz értelmezése, mely az izgalmat felidézte-, tényleg az ő intencióinak felelt volna meg; de azért Ő Felségének atyai szíve méltányolta a nemzet aggodalmait és miniszterelnökét a felmerült félreértések eloszlatása céljából a következő nyilatkozat, megtételére hatalmazta fel. Bátor leszek ezt a nyilatkozatot felolvasni. (Következik a miniszterelnöknek fentebb ismertetett nyilatkozata, melyet a király felhatalmazása alapján a szabadelvű párt dél-előtti értekezletén a chlopy-i hadiparancs magyarázatképen tett.) A miniszterelnöknek a korona felhatalmazása alapján tett e nyilatkozata teljesen elégséges arra, hogy a magyar nemzet kebelében e hadiparancs kapcsán támadt izgalmak eloszlattassanak. Az országgyűlési szabadelvű párt, midőn ezt hazafiúi megnyugvással konstatálja, ebből kifolyólag kijelenti, hogy a hadiparancs további tárgyalásának szüksége fenn nem forog. Ami pedig a legfelsőbb királyi kéziratnak politikai tartal-

mát illeti, erre vonatkozólag a párt az érdemleges határozathozatali akkorra tartja fenn. midőn a megalakult kormány programját veszi tárgyalás alá. Bátor vagyok a határozati javaslatot elfogadásra ajánlani.“

Az értekezlet a határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta. (Budapesti Hírlap, 1903 szeptember 24.)

A szabadelvű párt ezen álláspontját Audrássy a Ház szeptember 29-én tartott ülésén megfelelő határozati javaslatban fejtette ki. (Napló XVIII. k. 179. 1.

Körber osztrák -miniszterelnök szeptember 23. beszéde.

A Ház szeptember 24-iki ülésén Kossuth Ferenc felolvasta Körber osztrák miniszterelnöknek szeptember 23-án mondott, képviselőházi beszédét, illetve e beszédnek a magyar katonai követelésekre vonatkozó részét azon fordítás szerint, mely a „Magyar Nemzet“-ben, a kormány félhivatalos lapjában jelent meg:

„Minél pontosabban van körülírva a kormányok és népképviselők befolyása, annál inkább kiváló érdekében fekszik a két államfélnek. hogy az illető viszonyokon egyoldalúilag; ne történjék változtatás és bizonyosan kötelessége; volt az osztrák kormánynak Ausztria jogai kisebbitésének megakadályozása. A magyar újoncállománynak leszállítása különben nem volt öncél. A törvényjavaslat alkalmat adott nemzeti követelések támasztására, melyek a közös hadsereg eddigi intézményei legfontosabb pontjaiban alapvető változtatásokra kellett, hogy vezessenek. Miután a kiegészítő törvény szerint és különösen az 1867-iki magyar törvény 11. §-a szerint minden, ami a hadsereg egységes vezényletére, vezérletére és belsőszervezetére vonatkozik, kizárólag fenn van tartva Ő Felsége a legfelsőbb Hadúr intézkedésének: ez a kívánság nemcsak ezen hatáskör korlátozásának szándékát, hanem természetesen Ausztria törvényes jogainak és érdekeinek korlátozását is tartalmazza. Hogyha ilyenmő követelés alkalmas volt a közös hadseregnek. a dualisztikus államforma ezen legszilárdabb erősségének, a közös hadsereg egységességének, az osztrák-magyar monarchia hatalmának tis tekintélyének mélyen való megingatására, úgy a mostani kormány nem lehetett kétségben többé, hogy hogyan határozzon. Mindezek megfontolása a kormányt tárcájának rendelkezésre bocsátására kénynt szüntetett.

Az egész — felment estinket tartalmazó kérelmünket követett krízis ideje alatt hangsúlyoztuk Ausztria jogát, hivatkozva a törvényekre és a rendkívüli terhekre, melyeket a közös hadsereg fenntartó, sáért viselünk. Utaltunk arra, hogy a hadseregnek a támasztott követelések értelmében való átalakítása esetén Ausztria ti törvények hatalmánál fogva azon kérdés elé állíthatnák, hogy a jelenleg fennálló kötelék a két államfél között továbbra is fenntartandó-e? Hivatkoztunk az európai békét biztosító feltételekre, amennyiben azok véderőnkre vonatkoznak. Ki jelentett ük bátran, hogy minden osztrák kormánynak a közös hadsereg minden ügyére vonatkozó és őt illető befolyását minden időben törvényes terjedelemben biztosítotttnak kell látnia.

Lemondásunk nem fogadtatott el, hanem kérésünk okát méltatták és a korona bizalmát fejezte ki irántunk. De egyes hangok váltak hallhatóvá, amelyek azt állították, hogy meggyőződésünket részben vagy egészben cserbenhagytuk, csakhogy megmaradhassunk hivatalunkban. Azt hittük, hogy a nekünk szavazott bizalom, nevezetesen felmentésünket tárgyzó kérésünk okainak méltánylásával szemben megmaradunk elhatározásunk «nelilfctt, különösen miután felhatalmaztatunk annak a Reichsrath előtt való határozat hangsúlyozására, hogy a hadsereg minden kérdésében Ausztria törvényes befolyása megóvatik.

Azonban nem kerestünk és nem keresünk háborúskodást. Szenvedélytelenül, ahogy a kormány ezentúl is cselekedni akar, foglalkoztunk kötelességszerűleg az ügyvel, az újoncállományra vonatkozó követelésekkel és ezek közül némelyeket, az érvényben lévő kiegyezési törvény szempontjából is, melyek a közös hadsereg szervezetét és jellegét nem érintik, olyanoknak találtunk, amelyekről beszélni lehet, vagy amelyek meg vannak engedve. Ezek közé semmiesetre sem tartozik azonban a vezénylet vagy a szolgálat nyelvének megváltoztatása. Ezért azt fenn kell tartani mindaddig, amíg a jelen közjogi viszony, amely a monarchia mindkét államának mindennek dacára előnyére szolgál, fennáll. A döntés már megtörtént, a legfőbb Hadúrnak akarata az, hogy az osztrák-magyar monarchia hadserege olyan maradjon, amilyen most: közös és egységes, minden alapvonásában érintetlen.“ (Képvh. Napló XVIII. k. 143—144. k)

A szeptember 22-én kelt királyi kézirat, melyben a fejedelem hangsúlyozza az 1867. évi XII. t.-c. 11. §-ában foglalt hadügyi jogaihoz és általában, a 67-i kiegyezéshez való rendíthetetlen ragaszkodását, egyúttal megbízta Khuent az új kormány megalakításával s ennyiben fordulatot jelent a hosszúra nyúlt válság történetében.* Fordulatot, mely azonban mihamar pusztán formális jelentőségűnek bizonyult. Sikerült ugyan a miniszterelnöknek Ő Felségétől a chlopyi hadparancs oly magyarázatát kieszközölnie, mely enyhítse annak kínos hatását: sikerült, a király felhatalmazása alapján tett idevágó nyilatkozatával a szabadelvű párt szeptember 23-i értekezletén elérnie azt, hogy a párt oly határozati javaslatot fogadjon el, mely szerint — tekintettel a királynak ezen spontán nyilatkozatára — a párt a hadiparancs ügyében további eljárást nem tart szükségesnek. Mindhiába! Khuen már nem tudott eleget tenni az új kormány megalakítására szóló megbízatásának.

Az történt ugyanism hogy a szabadelvű párt szeptember 28-án tartott nevezetes értekezletén, melyen megválasztotta a párt katonai programúját. kidolgozni hivatott úgynevezett kilences bizottságot, egyhangú tüntetéssel nyilvánította ki, hogy helyteleníti és illetéktelennek tartja Körber miniszterelnöknek az osztrák képviselőház szeptember 23-i ülésén a magyar katonai követelésekről tett kijelentéseit. A párt a minisz-

terelnökre bízta annak az alkalomnak megválasztását, amikor ebben az ügyben nyilatkozni jónak látja. Ennek ellenére Khuen már a másnapi, a szeptember 29-i ülésen foglalkozott Körber beszédével, magyarázva annak értelmét. Erre Kossuth Ferenc az ülés végén azt indítványozta, hogy szeptember 30-án a Ház ülést tartson, amelynek napirendjén volna: a miniszterelnök imént elhangzott nyilatkozatának tárgyalása. A többség ezt az indítványt elfogadván, ezzel a miniszterelnök ellen szavazott, mert felfogása szerint Khuen nem utasította vissza elég érelyesen osztrák kollégájának törvényellenes beavatkozását Magyarország katonai ügyeibe, amelyek szabályozása pedig minden osztrák tényező kizárásával egyedül a magyar törvényhozás hatáskörébe tartozik.

Khuen nyomban beadta lemondását s ezt a szeptember 30-i ülésen be is jelenti. Ő volt az első magyar miniszterelnök, ki a képviselőházi többség által leszavazva, bukott meg.

A szept. 30. ülésen, melyre ezek után rátérünk, elnök egyebek között bemutatta Szatmárnémeti sz. kir. város közönségének feliratát: a bárom évi szolgálatukat betöltött katonáknak október elsején túl való visszatartása miatt, illetve azok hazabocsátása iránt s indítványozza, hogy ez a felirat a többivel együtt jelentéstétel végett a kérvényi bizottságnak adassék ki. Ezen elnöki indítványhoz Holló Lajos azt a pótlást adta be, hogy a kérvényi bizottság utasítsassék, hogy a szóbanforgó feliratra vonatkozó jelentését 48 óra alatt tegye meg. A megejtett szavazás eredményeként elnök kijelenti, hogy Holló indítványát a Ház többsége nem fogadta el.

Erre Kossuth Ferenc indítványozza, hogy a kérvényi bizottság tárgyalja sürgősen a feliratot és terjessze jelentését a Ház elé az első érdemleges ülésen.

Gróf Tisza István: T. Képviselőház! Én mindenekelőtt azt a kérdést vagyok bátor intézni a Ház mélyen t. elnökéhez, vajjon úgy fogja-e fel a dolgot, hogy az imént lefolyt szavazással az, hogy mi történjék ezen kérvénnyel, végkép elintéztetett-e, vagy sem, és hogy ennek folytán ugyanezen tárgyban másodszer nem határozhatunk, ...

Hock János: Nem ugyanabban határozunk! *(Zaj jobbfelől Halljuk! Halljuk!)*

Gróf Tisza István:... mert ha a Ház mélyen t. elnöke ebben a felfogásban volna, akkor nagyon természetesen az egész kérdés elesik. *(Egy honig a szélső baloldalon: Dilemma elé állítják az elnököt! Zaj jobbfelől.)*

Ha a Ház mélyen t. elnökének meggyőződése az, hogy az imént lefolyt szavazás után újabb indítványok tételének és ezek feletti újabb határozathozatalnak megengedhetősége fennforog és annak helye van, akkor én a magam részéről kijelentem, hogy Kossuth Ferenc t. képviselőtársamnak indítványát elfogadni hajlandó vagyok. *(Helyeslés a jobb- és a szélsőbaloldalon.)*

Holló Lajos: Egyhangúlag elfogadjuk!

Gróf Tisza István: Gondolom, az indítvány úgy szól, hogy a kérvényi bizottság jelentése a Ház első rendes ülésén terjesztendő be. Azt hiszem, ebben ki van fejezve a sürgősség legnagyobb foka, amely rendes parlamenti tárgyalás mellett lehetséges. *(Helyeslés.)*

Elnök kijelenti, hogy csak az ő elnézése folytán történt, hogy Kossuth Ferenc indítványát már nem a szavazás előtt tette meg. Kossuth indítványát a Ház elfogadta.

103. A „kilences bizottság“ katonai programja és előzményei. (A szabadelvű Ipáid- 1903. jan. 23. értekezlete és az ú. n. Szentiványi-féle pontozatok; Szentiványi Árpád febr. 10-iki beszéde; gróf Apponyi Albert július 22-iki beszéde; a debreceni szabadelvű párt júl. 28-iki határozata; a biharmegyei szabadelvű párt szeptember 15-iki értekezlete; a szabadelvű párt szeptember 28-án megválasztja a kilences bizottságot; gróf Tisza István október 26-án megbízást kap kabinetalakításra; a kilences bizottság programja és a Tisza-féle módosítások; a szabadelvű párt október 28—30-iki értekezlete.) A Khuen-kormány felmentése és gróf Tisza István miniszterelnöki kinevezése.

Ezen kötet zárófejezete gyanánt a „kilences bizottság“ katonai programjával és ennek előzményeivel kell részletesebben foglalkoznunk. Hiszen köztudomású, hogy éppen ezen programul alapján hívta Ferenc József kipróbált bölcsesége gr. Tisza Istvánt, az akkor még csak 42 éves fiatal képviselőt, első ízben a miniszterelnöki székbe.

E nevezetes program története visszanyúlik az 1902. év őszen benyújtott katonai javaslatok (98) plenáris tárgyalásának előestéjére.

A nemzeti párt beolvadt ugyan 1899. márc. elején a szabadelvű pártba (79). de tagjai ott is fenntartották a megszűnt párt nemzeti követeléseit (2, 31, 32, 42, 45, (0) és azok teljesítését a katonai javaslatok parlamenti tárgyalása előtt újra teljesítették. Gróf Apponyi Albert e javaslatok küszöbön álló tárgyalása alkalmából bizonyos kívánságokat fejezett ki Széll Kálmán miniszterelnök előtt.* Ezeknek a volt nemzeti párti követeléseknek, illetve az Apponyi-féle kívánságoknak, amelyekről 1903 január közepe óta a sajtóban is annyi szó esett,** volt a tolmácsa Szentiványi Árpád (a volt nemzeti párt tekintélyes tagja, Apponyi egyik leghűségesebb csatlósa és az 1899. fúzió után a szabad-

* Úgy látszik, Apponyiban ismét felébredt régi nemzeti párti lelkiismereti, midőn 1903 jan. közepén az újonclétszámfelemelési javaslat elleni aggályait egy hosszú memorandumban összefoglalva közölte Széll Kálmánnal, azzal fenyegetőzve, hogy ha katonai követeléseit nem teljesítik, házelnöki tisztéről és képviselői mandátumáról lemond. Apponyi fellépése folytán abban történt megállapodás, hogy katonai követeléseit „pia desideria“ gyanánt Szentiványi Árpád terjeszti elő a szabadelvű párt 1903 jan. 23. értekezletén. Úgy, hogy ezek az ú. n. Szentiványi-féle pontozatok a valóságban Apponyi-féle pontozatok voltak.

** Budapesti Hírlap 1903 január 18. számának „Apponyi Albert és a katonai javaslatok“ című cikke, továbbá „A katonai javaslatok“ című cikk a január 20., 21. és 23. számban, végül a január 18., 24. és 25. számok vezércikke.

elvű párt alelnöke) a szabadelvű párt 1903. jan. 23. értekezletén.* Felszólalásának idevágó része — a Budapesti Hírlap jan. 24. számában foglalt közlés szerint — a következőleg hangzik:

„Az első csoportba, azok a kívánságok tartoznak, melyek rövid időn belül megvalósíthatók, tehát a legközelebbi hasontó előterjesztésig, még az esetben is, ha az előterjesztés, amit különben kívánatosnak nem tart., ismét ideiglenes rendszabály jellegével bírna és az olyanok, amelyek leghelelyesebben a véderőtörvény általános reformjával kapcsolhatatnak össze. Ezek: a zászló és jelvény kérdésének hadseregünkben és a közös intézményeinkben közjogunknak megfelelő megoldása; továbbá, hogy a magyar ezrediknek a lehetőségig magyar tisztekkel való ellátására és abból a célból a magyar honosságú tiszteknek a magyar ezredikbe való visszahelyezésére Őfelségének 1868-ban kiadott rendeleté végrehajtassák; hogy a katonai büntetőperrendtartás reformja mielőbb létesüljön és élet belépjen; végül, hogy a véderőtörvény végrehajtásánál az 1867. évi XII. t.-e. 12. §-a értelmében a védkötelezettségi kedvezmények megítélésénél a honvédelmi miniszter legyen a legfelsőbb (fórum).

A második csoportba tartozik az a kívánság, hogy az anyagi áldozatok határának biztosabb megállapítására a hadsereg békelétszáma időnként törvényhozás útján állapíttassák meg, valamint az is, hogy az 1881) előtt fennállott állapotokhoz visszatérve, a közös hadseregnek póttartalékosai, természetesen megfelelő számarányban, kontingentáltassák, a többi védkötelesek mind a honvédség körébe tartozzanak; végül törvényben mondandó ki, hogy magyar honos — kivéve a horvátországi illetőségűeket — tisztirangot csakis úgy nyerhessen a közöshadseregben, ha a magyar nyelvet bírja.

Ezek hangoztatása után kéri a kormányt, illetőleg a honvédelmi minisztert, hogy adja meg a szükséges megnyugtató felvilágosításokat és kijelentéseket. Kijelenti, hogy a javaslatot elfogadja.“

Báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter Szentiványi Árpád felszólalására lényegileg a következő választ adta:

„A maga részéről a zászló és jelvények kérdésében elégségesnek tartja hivatkozni Széll Kálmán miniszterelnök és a maga kijelentéseire s miután Őfelségének is határozott akarata a jelenlegi közjogi viszonyból kifolyó szabályozása e kérdéseknek, meg van győződve arról, hogy nemsokára a szabályozás meg is lesz, bárha terminust itt nem mondhat, mert sok tényezőtől függ a kérdés megoldása.

Ami a magyar tiszteknek a magyar ezredikbe való beosztását illeti, elismeri, hogy az 1868 augusztus havában kelt legfelsőbb kézirat még nem érvényesült és annak érvényesítését megfelelő formában kilátásba helyezi. Kivételeknek természetesen mindig lenniük kell. Mert pl. a hadügyminisztériumban, a hadtestparancsnokságoknál, sőt az egyes ezredekben is kell magyar tiszteknek lenniük a magyar levelezés s

más szempont okából; valamint hogy vannak sokan, akik családi tekintetből és más okokból önként kéredzkednek idegen ezrekdekhez: De a 68-iki legfelsőbb kézirat értelmében fokozatosan vissza fognak kerülni a magyar tisztek a magyar ezrekdekbe. Egyszerre nem vihető ez keresztül. Ennél többet Szentiványi sem kíván. Ami a katonai büntetőtörvénykönyvet illeti, elismeri, hogy az 30 éves tengeri kigyó. De tekintetbe veendő, hogy eddig 19 .javaslat készült s ma már annyira vagyunk, mint még soha sem voltunk és reméli, hogy ez a régi kívánság most már meg fog valósulni, mert olyan előrehaladt stádiumban vannak a tárgyalások, amelyben eddig soha sem voltak.

Az 1807. évi XII. t.-c. 12. §-a értelmében a védkötelezettség alól való fölmentnek ügyében előterjesztett óhaj, valamint a póttartalékosok kontingentálásáni vonatkozó kívánság, nem különben a többi fölemlített óhajok a véderőtörvény revíziója alkalmával lesznek megfontolandók és amennyiben egyik-másik kívánság érvényesíthető, érvényesülni is fog. Határozott ígéretet eme második csoportbeli egyes kérdésekre nézve, u. m. az első csoportbeli három kívánságra tette, nem tehet, már csak azért sem, mert azok n véderőtörvény revíziója alknl mából kerülhetnek csak helyesen szóba. Kéri a pártot, hogy legyen addig türelemmel.“ (Bp. H. 1903 jan. 24. sz.)

A Szentiványi-féle pontozatoknak kiváló politikai jelentőséget ad az a körülmény, hogy ezekben van a későbbi „kilences bizottság“ katonai programjának kiindulási pontja és alapja:¹

Jan. 26-án kezdődött az újonclétszám felemeléséről szóló törvényjavaslat képviselőházi vitája, amelynek során (és később is) a függetlenségi párt részéről ismételen azzal vádolták a volt nemzeti párt tagjait, hogy a szabadelvű pártban hűtlenek lettek régi nemzeti irányukhoz, régi közjogi követeléseikhez. így ezt a vádat, hangoztatta Mezőssy Béla az 1903 febr. 7-iki ülésen. (XI. Napló. 255. 1.) Ezzel a váddal szemben Szentiványi Árpád febr. 10-én mondott beszédében kijelenti, hogy a volt nemzeti párt tagjai változatlanul ragaszkodnak a múltban vallott katonai programjukhoz és így őket igazságosan elvfehadással vádolni nem lehet. Ennek bizonyosságául felolvassa a jan. 23-iki értekezleten előadott katonai kívánalmakat. És beszédében ismételen hangsúlyozza, hogy ezen kívánalmak teljesítésétől teszi függvé a majdan előterjesztendő új véderőjavaslat megszavazását.

Szentiványi Árpád febr. 10-iki beszédének (Napló XI. k, 208. 1.) lényeges része így szól:

„Hát, t. Képviselőház, a volt nemzeti párt megszűnt lenni. Párt a pártban nem létezhetik.

Mi nem tartottunk konferenciákat, azonban én megragadtam az első alkalmat arra, hogy szólásra jelentkezsem, amidőn, a szabadelvű ipart, a katonai javaslatok tárgyalását kítűzte. Ott előadtam kívánságaimat. Tudja a képviselő úr nagyon jól, — hacsak véletlenül el nem olvasta azokat a lapokat, amelyekben az a beszéd megjelent s ez esetben nem restellem, szívesen felolvasom azt most is, hogy az egész világ

¹ Amint Hódossy Imre, a volt nemzeti párt egyik nagytekintélyű tagja és jogász kiúnósége, mondta a „kilences bizottság“ katonai programjának tárgyalása alkalmával a szabadelvű párt 1903 október 29-én tartott folytatólagos értekezletén.

tudja és hogy az ország meggyőződjék arról, — hogy azokat a kívánságokat, amelyeket vallottunk, amelyeket kívágtunk akkor, mikor mint nemzeti párt működtünk, kívánjuk és magunkénak mondjuk még ma is.

Az első csoportba tartoznak azok a kívánalmak, amelyek rövid időn belül megvalósíthatók, tehát, a legközelebbi hasonló előterjesztésig, még ácsón esetben, is, ha az! előterjesztés, almit különben kívánatosnak nem tartok, Ismét ideiglenes rendszabály jellegével bírna és azok, amelyek leghelyesebben a véderőtörvény általános reformjával kapcsolathatnak össze. Ezek: a zászló és jelvény kérdésének hadseregünkben és közös intézményeinkben közjogunknak megfelelő megoldása; továbbá,, hogy a magyar ezredeknek a lehetőségig magyar tisztekkel való ellátására és abból a célból a magyar honosságú tiszteknek la magyar ezredikbe való visszahelyezésére Ófelségének 1868-ban kiadott, rendelete végrehajtassék; hogy a katonai büntető perrendtartás reformja mielőbb létesüljön és életbelépjen.

Erre nézve, t. Képviselőház, nem olvasom fel a honvédelmi miniszter úrnak akkor mondott beszédét. Megmondta egész nyíltan és őszintém a miniszter úr, sőt még hozzátette azt is. hogy ön nem ígértem még soha,, de ezt ígérem. Nahát, ez talán mégis csak valami.

Egy évre szóló törvényjavaslat tárgyalásánál csak úgy incidentaliter előrántani egyes kérdéseket, hogy ezt nekem most csináld meg, szerintem nem lehet!

Végül, hogy a véderőtörvény végrehajtásánál az 1867: XII t.-c. 12. §-1 értelmében a védkötelezettségi kedvezmények megítélésénél a honvédelmi miniszter legyen a legfelsőbb fórum.

A második csoportba tartozik az ni kívánalom, hogy az anyagi áldozatok biztosabb megállapítására a hadsereg békelétszáma időnként, törvényhozás útján állapíttassék meg, valamint az is, hogy az 1889 előtt, fennálló állapotokhoz Visszatérve, a közös hadseregnek póttartaléka, természetesen megfelelő számarányban, kontingentáltassék, a többi hadkötelesek mind a honvédség körébe tartozzanak; végül törvényben mondandó ki, hogy magyar honos, kivéve a horvátországi illetőségűeket, tisztirangot a magyar ezredekben csak azon esetben nyerhessen, ha a magyar nyelvet bírja.

Én nem mondom, hogy ezeket a honvédelmi miniszter úr megígérte, dle vissza nem utasította. Emlékezzenek csak a t. képviselő urak vissza, hogy eddig minden olyan kívánság, amely katonáékkal volt összekötötésben, a legridegebben, utasítottatott vissza.

Én mind kihallgattam a képviselő urakat, kérem tehát, hallgassanak meg engem is! Én azt tartom, hogy ebben mégis csak van valami közeledés. Belátom, hogy súlyos pénz- és véráldozatot kíván ez a törvényjavaslat; de én a magam részéről még azt is megszavazom, csakhogy azt az úrt, amely kétségtelenül megvan a hadsereg és a nemzet (körött, ezzel a nemzeti vívmánnyal töltjük be. Ezen felül annak, hogy egyik részét megígérte a honvédelmi miniszter úr. a másik részét pedig vissza nem utasította, van még ennek egy más következménye is. Amint én a szabadelvű pártban kijelentettem, kijelenteni itt is, hogy ha az első pontban kívánt kívánalmak nem teljesülnek addig, amíg hasonló törvényjavaslat fog beterjesztetni, vagy ha a második csoportban kívánt kívánalmak véderőtörvény revíziójáig nem teljesítetnek: én azokat a javaslatokat som az egyik, sem a másik esetben megszavazni semmi viszonyok és körülmények között nem fogom.

Nem tudom, mennyi hitelt adna a tisztelt képviselő úr az egyes ki-mondott férfiszónak, de én a szavamat még sohasem szegtem meg. Igaz, hogy én ezt csalt a magam nevében mondhatom, de éppen azért hangoz-tattam azt a nyomásból összezsomósodó testvéri szeretet, amely még fennáll a volt nemzeti párt közt ma is. Meg vagyok róla győződve, ha ezek a kívánalmak nem teljesülnek, azok a képviselők, akik benn lesznek akkor a képviselőházban, ugyanúgy fognak tenni. Én nem bánom a kétséget.

Megengedem, hogy van még más követelésünk is katonai téren. Az egyik a katonai oktatás. Méltóztatnak emlékezni, hogy 1897-ben elfogadtuk azt a megoldást, legalább elvben, hogy azon az alapon fej-lesszük a katonai oktatást, amint a hadapródiskolákban és a Ludoviceuni kibővítésével megtörtént.* Ez már oly alap, amelyet csak fej-leszteni kell és az egész ügy jó mederbe fog teletelni!

A másik követelésnek mondták a nyelv kérdését. Hivatkozom csak arra a beszédre, melyet akkori vezérünk a véderőtörvényjavaslat tár-gyalásánál mondott. Azon az alapon vagyunk ma is és azt az álláspontot olvasta fel második felszólalásában gróf Andrássy Gyula.

A szombati ülésen, mikor közbe szóltam Mezőssy Béla t. barátom beszédébe, hogy aki zölden vágja le a búzát, az nem eszik belőle, ő erre azt felelte, hogy sajátságos búza lehet az, amelyet 20 évvel ezelőtt vetettek el, de még most sem ért meg.

Engedelmet kérek, én azonban abban a meggyőződésben vagyok, hogy mi csak négy év óta vetjük e búzát; de jól van, elfogadom, hogy 20 éve óta vetjük, csak hogy t. Ház, a mi búzánk kikelt és legalább zöld, tehát valami eredmény mégis van, mert azokat az eredményeket, ame-lyeket jeleztem, vívmánynak tekintem a magam részéről és van közte olyan is, amelyet eredménynek ismert el még Mezőssy Béla t. barátom is. És ha én azt elismerem, hogy mi 26 év óta vetjük és még nem érett meg, akkor a t. képviselő urak meg ismerjék azt el, hogy ők pedig Őli év óta folytatják politikájukat anélkül, hogy vetettek volna.

Én tehát azt az ítéletet, amelyet Mezőssy t. barátom a volt nem-zeti pártra mondott, legalább is igazságtalannak és méltánytalannak tartom.

Azt akarom még csak kijelenteni, hogy én a tett ígéletben hízom. Ha az nem teljesül, fentartom magamnak a cselekvő szabadságot arranézve, hogy majdan azt a javaslatot, mely hasonló természetű lesz, semmi viszonyok és körülmények közt megszavazni nem fogom.“

Szentiványi Árpádnak ezzel a felszólalásával azonosítja magát telje-sen gróf Apponyi Albert Kimen miniszterelnök programnyilatkozata feletti vitában 1903. júl. 22. mondott nagy beszédében, melynek a katonai kérdésre vonatkozó részét lényeges pontjaiban a következőkben ismertetjük.

Apponyi (Napló. XVII. k. 430—138. 1.) szintén tiltakozik a volt nemzeti párt tagjaival szemben emelt elvfeladás vádja elletti. Mindössze egy pont van, melyben a katonai követelések terén jelenlegi magatartásuk eltér régebbi álláspontjuktól. Ez abban áll, hogy „1889-ben a véderő-javaslatnak tárgyalása alkalmával mi azt sürgettük, hogy a magyar-orosz ifjaknak abbeli joga, hogy az. elméleti tisztvizsgát magyar

* (1897:XXIII. t.-c.).

nyelven tehessék le, törvénybe iktatassék és hogy a második évi szolgálat a törvényből egyáltalában ki hagyassák.“ Ezt a követelést most elejtették, mert ezen a téren a fejlődés úgyis oda érte a dolgokat, ahová kívánták. Ebben az egy pontban van csapán különbség a volt nemzeti párt tagjainak akkori és mostani maguktartása (között). Nézete szerint az újonclétszám emelése bizonyos mértékig indokolt. Abból a célból, hogy itt a kellő határt át ne lépjék, Szentiványi Árpád február 10-iki beszédében — akinek a felszólalásával Apponyi magát teljesen azonosítja — a békelétszám törvényhozási megállapítását kívánta, mint a végleges véderőtörvényhez való hozzájárulásának első feltételéi. Ami pedig a létszámemelés fejében nyújtandó nemzeti ellenértékei illeti, e tekintetben is teljesen magáénak vallja azokat, amiket Szentiványi Árpád említett beszédében előadott. Vallja azzal, hogy amennyiben azoknak a követelményeknek valamelyike is az új véderőtörvényben elejtetnék, nem volna abban a helyzetben, hogy az új véderőjavaslatot szavazatával támogassa. A magyar nyelvnek a közöshadseregben való érvényesülését, ennek a kérdésnek közvetlen megoldását, jelenleg épen úgy nem tűzi napirendre, mint 1889-ben. Az 1889-iki véderővitában, amikor a szolgálati nyelv kérdése tárgyalatott, a hivatalos kormányálláspont az volt, hogy ebbe az ügybe a parlamentnek nincs is beleszólási joga, hogy ezt az ügyet az 1867. évi XII. t.-c. 11. §-a kizárólag Ő Felsége intézkedési körébe helyezte és ebből u. n. rezervált. felségjogot, kizárólagos felségjogot alkotott. Ezzel a felfogással Apponyi akkor szembeszállt. Kifejtette akkor, hogy a vezérlet, vezénylet és belszervezet kifejezése alatt minden érthető, csak a magyar nyelv jogának kérdést? nem, csak a katonai oktatás, csak az újonckiképzés kérdése nem. Ám ezen közjogi álláspontja dacára politikai szempontból nem akarta és nem akarja bolygatni a hadsereg belső szolgálati nyelvének kérdését, nem akarja bolygatni azt az intézkedést, amelyet Ő Felsége az 1867. évi XII. t.-c. 11. §-a alapján saját hatáskörében tett és jogosan tett, mert a. törvényhozás többi tényezői nem vették; igénybe beleszólási jogukat. Ez volt az ő közjogi és politikai álláspontja 1889-ben, ez az ő közjogi és politikai álláspontja ma is. De egy dolog változott. Az a közjogi theoria, hogy a hadsereg szolgálati nyelvének kérdésében a törvényhozás többi tényezőinek beleszólási joga nincs, ez az elméi eltűnt. Az a jogi meggyőződés, amelyet 1889-ben ellenzéki padokon kifejtett, ma már bizonyára általános. Ami pedig azt a felfogást illeti, hogy annak az állapotnak fentartása, amely szerint a hadsereg szolgálati nyelve a német, törvénytelen: ez a felfogás éppen olyan ellentétben áll az ő 1889-iki felfogásával, amely ellentétben áll vele az a közjogi theoria. amely ellen akkoriban küzdött. Ma is azon az állásponton van hogy a hadsereg német szolgálati nyelvének fentartása nem törvénytelen, nem pedig azért, mert az országgyűlés belenyugodott az. c tekintetben létező állapot fentartásába, nem kívánta bolygatni Ő Felségének idevonatkozólag tett intézkedését és az országgyűlés ilyen magatartása, annak az állapotnak ily módon való, „nem mondom törvényesítése hanem létezésének ilyen megengedése mellett arról, hogy itt törvényszegés vagy törvénytörés létezik, szerintem nem lehet beszélni.“ A hadsereg szolgálati nyelve tekintetében fennálló állapotoknak, mint törvénytörésnek megszüntetését a magyar parlamentben következetes akcióval sohasem követelték, nem követelte következetes akcióval a

függetlenségi párt sem. Ebből Apponyi nem azt a következtetést vonja le, hogy a függetlenségi párt ne követelje a közöshadseregben a magyar nyelv érvényesítését., hanem csak azt a következtetést, hogy ar, előzményekben nincs alap arra, hogy ezt már első kísérletképpen a végső eszköz alkalmazásával követeljék. Úgy ő, mint a szabadelvű pártnak minden tagja, a magyarságnak, a magyar hadsereg fogalmának a közöshadseregben való érvényesítését igenis kívánja. Azt, hogy a magyar csapatoknál a szolgálatban és a vezényletben a magyar nyelv érvényesüljön, olyan követelménynek tartja, amelynek előbb-utóbb érvényesülnie kell. (*Zajos éljenzés és taps a Ház minden oldalán.*) De ezen elvi álláspont ellenére, ma ennél az alkalomnál, most nem követeli annak érvényesítését, nem követeli azért, nehogy nagyobb bajokat és veszedelmeket idézzon elő.

Apponyi a katonai kérdésre vonatkozó fejtegetéseit a következőleg fejezi be: „Reasszumálom tehát álláspontomat. Én, mint mondtam, a nemzeti haladást, lankadatlanul, folytonosan eszközölni kötelességemnek tartom, és nem hiszem, hogy ezen út végpontját illetőleg igen sok különbség volna a Ház tagjai között. A ma elérendő stádium tekintetében megjelöltem a határvonalat azokban, amiket már Szentiványi Árpád barátom elmondott. Ha ezen határvonalakat el nem érem: mint mondtam, semmi körülmények között neon támogatom az új véderőjavaslatot, sőt akkor az egész kérdés reám nézve megújul és az egész módszer, amely szerint politikámat koncipiáltam, rekonzideráció tárgyává fogom tenni.“

Az 1903. év politikailag annyira mozgalmas nyarán a szabadelvű párt. vidéki szervezetei is megmozdultak a nemzeti kívánalmaknak a közöshadseregben leendő érvényesülése érdekében.

A debreceni szabadelvű párt 1903. július 28-án nagygyűlést tartott, amelyen kimondták, hogy a párt a nemzeti aspirációkat pártolja és óhajtanónak tartja, hogy az országos szabadelvű párt álljon a nemzeti követelések teljesítését követelő mozgalom élére, hogy ily módon kicsavarja az obstruáló ellenzék kezéből a fegyvert.

A debreceni szabadelvű páll gyűlése egyhangú lelkesedéssel a következő határozatot hozta:

„A közöshadseregbe vonatkozó nemzeti követelések mellett nyílt és határozott állást, foglal és szükségesnek tartja, hogy a magyar állam önállósága és az 1867:X II. tc.-ben. alapelvül felállított paritás a közös hadseregben is teljes érvényre jusson E célból a közöshadsereg Magyarországból kiegészített részében...: 1. magyar zászló, magyar címer és a magyar közjognak megfelelő jelvények alkalmaztassanak; 2. a viszonyoknak megfelelő és előre megállapítandó határidő alatt a szolgálati és vezényleti nyelv fokozatosan magyarrá tétessék; 3. a magyar származású tisztek Ő Felsége idevonatkozó 1868-iki rendeletének végrehajtásával a magyarországi ezredekbe áthelyeztessenek; 4. az országban magasabb katonai nevelőintézetek is állíttassanak, az összes magyarországi katonai nevelőintézetekben a tisztii nevelés magyar legyen.; 5. a katonai büntető perrendtartás a modern jogelvek alapján reformáltassék, a magyarországi ezredekben magyar tárgyalási nyelv alkalmazásával.

A debreceni szabadelvű párt e követeléseket a nemzet eleitől fogva létezett és elidegeníthetetlen jogaiból eredőnek tekinti, ezek megvaló-

sítására, illetőleg a magyar szolgálati és vezényleti nyelv fokozatos behozatalának megkezdésére az időt elérkezettnek látja, meg van győződve arról, hogy az 1867. évi XII. tc. végrehajtását célzó eme reformok a közös hadseregnek az említett törvényben szabályozott közjog, helyzetét nem érintik, a hadsereg harcképességét emelik, a magyar nemzet és a hadsereg közötti érzelmi összeforradást eredményezik. a Magyarország és Ausztria között az 1867. évi XII. t.-c. által létesített államjogi kapcsolat megerősítésére vezetnek, az ezen kapcsolatban is fenntartott állami önállóságnak biztosítékául szolgálnak és elősegítik, hogy a 67-iki közjogi alapon nemzetünk egy nagy történeti múlttal és telje önállósággal bíró nemzet önértetének és jogos igényeinek megfelelő arányokban fejlődhessék. A debreceni szabadelvű párt szükségét látja annak, hogy az ország szabadelvű pártja a fent elsorolt reformok mellett való nyílt és határozott állásfoglalás által ezeket a nemzet osztatlan egészének követelésévé emelvén, a mai bonyolult politikai helyzet parlamentáris megoldásához hozzájáruljon. Ily célból a debreceni szabadelvű párt az ország választókerületeiben szervezett szabadelvű pártokat e határozat áttételével megkeresi s e határozathoz való csatlakozásra felkéri.“ (Budapesti Hírlap, 1903. július 21.) sz.)

Különös jelentősége van a bibarmegyei szabadelvű párt 1903. szeptember 15-én Tisza István gróf elnöklésével tartott értekezletének. Napirenden volt a debreceni szabadelvű párt határozati javaslata a nemzeti követelések dolgában.

Ezzel kapcsolatban gróf Tisza István nagyobb beszédet mondott és előterjesztette a következő határozati javaslatot:

„A bihamegyei szabadelvű párt rendíthetetlenül ragaszkodik az 1867. XII. t.-c.-hez és az abban lefektetett közjogi alaphoz, amely végetvetve a nemzet legjobb erőit fölemésztő évszázados küzdelmeknek, lehetővé tette, hogy a nemzet és uralkodóháza egymásban bízva, egymást támogatva, vállvetett munkássággal töltsék lie benső összhangban világtörténeti hivatásukat. Teszi ezt a szabadelvű párt abban a tudatban, hogy ezen az úton haladva folytat valóban nemzeti politikát; így teszi erősebbé, tiszteltebbé a magyar nemzetet és viszi közelebb nagy céljai felé. Ez a kiegyezési mű néhány, a közöshadsereg intézményével kapcsolatos fontos részletkérdést elintézetlenül hagyott, valamint az utókorra hagyta azt a kötelezettséget is, hogy a tisztképzés ügyét oly irányban fejlessze tovább, amely az 1867. évi XII. tc. 11. §-ában megállapított egységes vezérlés, vezénylés és belső szervezet sérelme nélkül a magyar ifjúság érvényesülését a közöshadsereg tisztikarában mind nagyobb arányokban tegye lehetővé s megteremtse a magyar tisztekben mutatkozó hiány pótlásának előfeltételeit. Magukénak ismerték a szabadelvű kormányok ezt a feladatot a múltban is és e kérdéseknek a koronával egyetértően, rázkódtatás nélkül, békés úton való megoldása minden számottevő magyar államférfin állandó gondoskodásának tárgya volt. A jelen pillanatban azonban e kérdések mielőbbi elintézését égetően szükségessé teszi az a meggondolatlan és következményeiben könnyen végzetessé vál-

ható izgatás, amely minden elintézetlen kérdésből fegyvert kovácsol a közöshadsereg intézményének népszerűtlenségére és a nemzet erejét és figyelmét a nemzeti politika valóban produktív problémáitól elvonva, újabb ellentétek, újabb harcok számára foglalja le. Óhajtjuk tehát, hogy mindazok a kérdések, amelyek a hatvanhetes kiegyezésből kifolyólag elintézést követelnek, a kiegyezés szellemében, a király és a nemzet közös egyetértésével, lehetőleg mielőbb véglegesen megoldassanak s melegen támogassunk minden kezdést, amely e cél békés eléréséhez vezet. Egyúttal azonban óva intünk minden messzebbmenő törekvéstől, amely túlhágva a békésen elérhető reformok határát, beláthatatlan konfliktusba sodorná a nemzetet. A békés fejlődés, az erőgyűjtés, a háborítatlan alkotmányos tevékenység útja a nemzet előtt nyitva áll; a nemzeti politika ezen az úton arathat valódi sikereket és a nemzet józan többségét képviselő szabadelvű pártnak férfiasán kell állást foglalnia minden oly áramlattal szemben, amely tetszetős jelszavak lidércfényét követve, könnyelmű kalandok gyászos útvesztőjéhez visz.“

Tisza István gróf határozati javaslatát egyhangúlag, zajos éljenzéssel fogadták el.

Bevezető beszédében Tisza István egyebek között elismeri (és ez, mint nővum, különös figyelmet érdemel), hogy a hatvanhetes kiegyezésnek minden pontja még nincsen megoldva; maradt még a nemzetre több fontos kérdés, különösen a körül, hogy a magyar nyelv és a magyar elem a hadseregben kellőképpen érvényesüljön. A szabadelvű pártban meg is von az akarat, hogy a függő kérdések tisztázásához hozzájáruljon. amilyenek pl. a magyar tisztek hazahozatala, a magyar nyelv tanítása, magyar tisztek képzése és a jelvények kérdése. Senki sem tagadhatja, hogy a kérdések megoldása felé mindig a szabadelvű párt tette meg az első lépéseket, így pl. a császári királyi cím helyébe a császári és királyi címet hozta be, a katonai nevelés dolgában pedig a Bánffy-kormány nagyon sokat tett.* A szabadelvű párt azt vallja, hogy a 67-es kiegyezés végrehajtása nem teljes, de helytelen dolog káros agitacionális eszközökkel nyúlni ezekhez a kérdésekhez, amelyeket fokról-fokra, a korona és a nemzet harmóniájának megóvásával, nem pedig a kérdések élének előretolásával, elkedvetlenedést és elkeseredést szülve, akarnak megoldani. (Budapesti Hírlap. 1903 szeptember 16. szám.)

A Budapesti Hírlap 1903 szeptember 17. számának „Közeledés“ című vezércikkében foglalkozik Tisza István nagyváradi beszédével. „Azt hisszük, hogy maga Tisza István is még három hónappal ezelőtt nem tartotta volna meg tegnapi beszédét, mert azt hitte volna, hogy túllépi vele a békés fejlődés határát. Mert Tisza István most elismeri és nyíltan hangoztatja is, hogy a hatvanhetes kiegyezésnek minden pontja még nincsen végrehajtva... Tisza István arra veti a fősúlyt, hogy ezek a függő kérdések békés úton, rázkódtatás nélkül oldassanak

*1897:XXIII. t.-e. (60) Cs (71).

meg. Ezt óhajtjuk mi is és ezt óhajtja velünk együtt bizonyára az ország értelmisége is. Csakhogy Tisza István akkor, amikor a kabinet-alakítással tett kísérletet,¹ egy árva szót sem szólt arról, hogy a hatvanhete« kiegyezésnek éppen az a része, amely a magyar hadseregére vonatkozik, még nincsen végrehajtva és hogy a magyar nyelv érvényesülő a hadseregben olyan függő kérdés, amelyet mielőbb meg kell oldani. Ez még három hónappal ezelőtt a békés megoldás határán túl feküdt, most már a határon innen van, így aztán eltolódnak a békés megoldásnak a határvonalai napról-napra, hónapról-hónapra.“

Ezen előzmények után jutunk el végre szeptember 28-ához, amidőn a szabadelvű párt értekezlete megválasztotta a párt katonai programját kidolgozni hivatott kilences bizottság“-ot.²

Ezen nevezetes politikai mozzanatról a Budapesti Hírlap 1903 szeptember hó 29. számában megjelent „A válság“ c. cikk a következőleg számol be:

„A szabadelvű párt szeptember 28-án tartott értekezlete megválasztotta azt a bizottságot, amely a párt katonai programját kidolgozza. A kilenctagú bizottságban van három azok közül, akik az ó-szabadelvűek három hónappal ezelőtt (jún. 20-án)³ megalakult csoportjához tartoznak: gr. Tisza István, Hieronymi Károly és Miinieh Aurél; három volt nemzetipárti: Apponyi Albert gróf, Szentiványi Árpád és Bolgár Ferenc; ketten azok közül, akik annak idején a fűziót (79) előmozdították: Széll Kálmán és Andrássy Gyula gróf és egy horváth képviselő: Josipovich Imre.

A bizottság összeállítása tehát elég lojális, noha Széll Kálmán é-Andrássy gróf a katonai kérdésben az ó-szabadelvűek oldalán állatiak. A bizottság elnökévé Széll Kálmánt választotta meg hosszas vonakodása

¹ (101).

² Itt emlékeztetni kívánunk arra, hogy Khuen miniszterelnökhöz intézett, 1903 szept. 22. kéziratában (102) a király egyebek között kijelenti, hogy habár nem járulhat hozzá a hadsereg olyan átalakításához, amely Magyarország érdekének sem felel meg, másfelől — úgymond — „nem zárkozom el a közös hadsereg körében királyi hatalmamból folyó azon intézkedések megvalósításától“, amelyekre vonatkozólag az utóbbi időben az országgyűlés színe előtt máris kormánynyilatkozatok tétettek és „amelyek az *Önnek, általam megjelölt pontokkal együtt* azt a keretet alkotják, amelyen belül én ilyen intézkedéseket megengedhetőknek tartok“.

Ami a királyi kéziratban érintett kormánynyilatkozatokot illeti, felvilágosításul megjegyzem, hogy Széll Kálmán miniszterelnök a képviselőhöz, 1903 febr. 28. és ápr. 27. ülésén nyilatkozott a közös hadsereg jelvényeinek az ország közjogi állásának megfelelő rendezéséről és ugyancsak kilátásba helyezte a katonai büntetőeljárás javaslatnak mielőbbi előterjesztését.

Ami pedig a király által a miniszterelnöknek (Khuennak) megjelölt pontokat illeti, Ő Felsége az ú. u. Szentiványi-féle pontozatoknak is részbeni figyelembevételével, még 1903 aug. végén pontokba foglalta azokat a kereteket, amelyekben belől bizonyos magyar nemzeti irányú katonai engedményekre hajlandó.

A királynak ezek a pontozatai (amelyeknél a tósúly az 1867:XLII. t.-c. 11.§-ában meghatározott hadügyi felségjogok, valamint a fennálló német szolgálati és vezényleti nyelv változatlan fenntartására van fektetve) szói gáltak alapul a szabadelvű párt „kilences bizottság“-ának tárgyalásainál.

³ (101).

ellenére, de már ez a választás reményt nyújt arra, hogy a kiegyenlítés mestere most is megleli az alkalmas formát, amely megóvja nemcsak a szabadelvű párt egységét, hamm talán az ellenzék körében is nyugodt fogadtatásban részesül. Ez volt az általános vélemény a szabadelvű pártban, noha. Széll fejét rázva említette, hogy „fából vaskarikát ő sem tud csinálni“. Széll elnökségén kívül meglepetés volt az is, hogy Apponyi gróf tagjává lett a bizottságnak és ezt a választást bizonyára mindenfelé meglelégedéssel fogadják.“

A Budapesti Hírlap szerint mindinkább terjedt az értekezlet után az. a nézet, hogy a kilences bizottság a pártegység: megóvásának munkáját fogja befejezni. Mert egyelőre még ellentét van a szabadelvű párt két árnyalata, között. A volt nemzeti pártiak ragaszkodnak a magyar vezényleti és szolgálati nyelv elvi elismeréséhez, míg az ó-szabadelvűek két részre oszlanak: az egyik teljesen mellőzni akarja a vezényleti és szolgálati nyelv kérdését, a másik keresi az elvi fentartás bizonyos formáját.

Október 18-án a kilences bizottság egyhangú megállapodásra jutott.

Október 19-én Lukár, László pénzügyminiszter vitte Bécsbe a kilences bizottság munkálatát, hogy bemutassa a királynak. Lukácsot mint deszignált miniszterelnököt emlegetik. És beszélnek, mint nagyon valószínű dologról, gróf Apponyi Albert házelnök belügyminiszterségéről Lukács László kabinetjében.*

Mikor aztán a szeptember 22-én újból kinevezett Kiment szeptember 29-én saját pártja leszavazta (102), Kltuen Tisza Istvánt ajánlotta, mint. egyedüli posszibilis politikust utódjául. (Klein. i. m. S4.) A király döntése végre bekövetkezett. Khuent Tisza váltja fel. Elkezdik jární a „kállai kettőst“.**

A szabadelvű párt október 26-án este kitörő lelkesedéssel fogadta Tisza István grófot, kit a király október 26-án d. e. megbízott a kabi-

* Nincs módomban e hírlapi hír valódiságát ellenőrizni; viszont Klein (időn többször idézett visszaemlékezései alapján jegyzem ide, hogy mikor Khuennek augusztus elején történt elsőizbeni lemondása után (102) Klein a bekövetkezett kormányválság oka iránt, érdeklődött a miniszterelnöknél, ez végre, sarokba szorítva Klein heteken, át sűrűn megismétlődő kérdésétől, a kíváncsiskodó újságírónak mutatott egy felterjesztést, mely arról szólt, hogy Khuen Apponyit, mint kombattans minisztertársat vehesse maga mellé. A király nem egyezett bele és Khuen nem volt hajlandó enélkül állásában megmaradni. (Klein Ödön, i. m. 82—83. 1.) Annyi bizonyos, hogy Apponyi kezdettől fogva politikai tekintélyének egész súlyával Khuen mellé állott és 1903 július 22-én mondott nagy beszédében (melyről fentebb volt szó) Khuent „a legérdemesebb magyar államférfiak egyikének“ nevezte s magyarázatul hozzátette, hogy „azon a helyen, ahol pedig nehezebb dolog elszánt magyarnak lenni, mint itt (t. i. a horvát báni székben), újabb idők lien senki oly határozottan a magyar állami közösségnek harcosa nem volt. mint a miniszterelnök úr“. (Napló, XVII. k. 430. 1.)

** „Politikai pályáján Tisza legtöbb támaszt Khuen-Hédervárnál talált, akinek önfeláldozó segítségével mindig bízhatott. Viszont ő maga is. amikor csak sor került reá, teljes erejével szállt síkra barátja mellett. Ha az egyik nem tudott megbirkózni a bajokkal, a másik lépett előtérbe vagy vette át a kormányrudat.“ Tisza második miniszterelnöksége idejében erről a viszonyról — mondta egyik nála látogatóban lévő fiúrokonának: „Tudod, fiam, sokféle formában jártuk mi már a kállai kettőst.“ (Schmidt Henrik, Tisza István boldog éve, 1923. 126. V.)

netalalátással, egyúttal elfogadván Khuen-Héderváry gróf miniszterelnök lemondását.

A deszignált miniszterelnök a királyi kihallgatás után fogadta a sajtó képviselőit és a következő nyilatkozatot olvasta föl:

„Ő Felségétől megbízást kaptam a kabinetalakításra oly körülmények között, amelyek parancsolólag kötelességemmé tették, hogy a koronát és az országot közügyeink eme súlyos állapotában ne hagyjam felelős kormány nélkül. Az a programra, melyet a függőben lévő katonai kérdések tekintetében a kormány elő fog terjeszteni. a kilences bizottság eddigi egyhangú megállapodásainak csak aránylag lényegtelen módosításait igényli. Ez irányú kéresemet mielőbb elő fogom terjeszteni a kilences bizottságnak; egyúttal kérni fogom, hogy a módosításokat az eredeti szöveggel terjessze a párt értekezlet elé. Ekként mindenki hű képet alkothat magának azon módosítások hordereje felől, melyek szükségesek, hogy a szabadelvű párt kebeléből kormány alakulhasson, az ország az anarchiától, a konfliktus veszélyétől megmentessék. Reményem van rá, hogy az előterjesztett programra megnyugvást fog kelteni az országban és rá fogja bírni az ellenzékét is, hogy további akadályt ne gördítsen a változatlan újonclétszám és a költségvetési meghatalmazás megszavazása elé. Elsősorban ezen eél békés elérésére fogok törekedni és csak, ha az ellenzék magatartása tenné elkerülhetetlenné a harcot, fognám azt a parlamentarizmus szellemével megegyező alkotmányos fegyverek igénybevetésével megküzdeni.“ (Budapesti Hírlap, október 27. sz.)

A deszignált miniszterelnök már másnap (okt. 27-én) érintkezésbe lépett a kilences bizottsággal. Íme, az alábbi jelentések:

„Tisza István gróf, ma (okt. 27-én) a szabadelvű párt kilences bizottságával közölte azt a változtatást, melyet a király a bizottság katonai programján tett és mely megváltoztatott szöveg, alapján « elvállalta a kabinetalakítást. A változtatást a bizottság tagjai különbözőképpen fogadták: egy részük, a többség, az új szöveget kielégítőnek találta, a másik részt és vele Apponyi gróft a változtatott programra nem elégítette ki. A bizottság határozatát nagy tömeg szabadelvűpárti képviselő lázas kíváncsisággal leste, de bár három -óra hosszat folyt a tanácskozás, állást nem foglaltak sem egyik, sem másik irányban és úgy intézkedtek, hogy a holnapi párt értekezlet elé változatlanul terjesztik a bizottság munkáját és ezután Tisza gróf a maga álláspontját ismerteti. Ez a határozat meglepő és nyugtalanító volt. mert sejteni lehetett, hogy a hosszú tanácskozás mögött súlyos nézetellentét lappang. Úgy is van. A tanácskozás' után a volt nemzetipártiak kilépéséről, mint nagyon valószínű eshetőségről beszéltek.

A bizottság és a deszignált miniszterelnök programját még mindig titkolják, hivatalosan mindekkoráig nem közölték s így megint csak az egyes bizottsági tagok általánosságban odavetett véleményéből következtethetünk értékére.“ (Budapesti Hírlap október 28. sz. A változás c. cikk.)

„A Magyar Távirati Iroda jelenti: A szabadelvű párt katonai

programul járnék megállapítására kiküldött bizottság ma. d. e. 10 (órákor - Széll Kálmán elnöklésével illést tartott, amelyen a bizottság valamennyi tagja megjelent. A kilences bizottságnak ebben az ülésében résztvett Tisza István gróf, mint deszignált. miniszterelnök is ... A bizottságban a deszignált miniszterelnök megtette közléseit, melyek meghallgatása után a bizottság olyképpen határozott, hogy eredetileg megállapított programtervezetét a holnap este 6 órákor tartandó pártértekezlet elé terjeszti és az értekezleten Tisza István gróf is elő fogja terjeszteni módosításait.

A Budapesti Tudósító ezt írja: A szabadelvű párt katonai programjának megállapítására kiküldött kilences bizottság ma d. e. három óra hosszat tartó tanácskozáson elhatározta, hogy elaborátumát változtatlanul előterjeszti a holnap este 6 órákor tartandó pártértekezletnek, mely után a deszignált miniszterelnök fogja álláspontját ismertetni.

A Budapesti Tudósító jelenti még a következőket: Egyes lapok híreivel szemben konstatálhatjuk, hogy a kilences bizottság mai ülésében Tisza István gróf deszignált miniszterelnök előterjesztett módosításait határozat tárgyává nem tette, hanem felkérte a deszignált miniszterelnököt, hogy a holnapi pártértekezleten közvetlenül a bizottság jelentése után adja elő módosításait és a párt van hivatva azok elfogadása iránt határozatot hozni.“ (Budapesti Hírlap okt. 28. sz.)

Így is történt. Október 28-án este végre a szabadelvű párt értekezlete elé került a kilences bizottság határozati javaslata a párt katonai programing áról.

Münnich Aurél, mint a kilences bizottság előadója, szólalt fel elsőnek. „A szabadelvű párt — úgymond — 1903. szept. 28-án egy kilences bizottságot küldött ki oly utasítással, hogy a katonai kérdésekben pártprogramtervezetet készítsen és ezt terjessze az értekezlet elé. Van szerencsém a kilences bizottság javaslatát a t. értekezletnek a következőkben előterjeszteni:

A kilences bizottság programja.

„Az országgyűlési szabadelvű párt ez évi szeptember hónap 28-án tartott értekezletéből egy kilenctagú bizottságot küldött ki oly utasítással, hogy a katonai kérdésekre vonatkozó pártprogramtervezetet készítsen és ezt terjessze a párt értekezlete elé.

A kiküldött bizottság alábbiakban terjeszti javaslatát a tisztelt pártértekezlet elé:

1. A közös hadsereg jelvényei, amelyek ma alkalmazásban vannak, nem felelnek meg az ország közjogi állásának, — ezért e jelvények kérdése közjogunknak megfelelően rendezendő.¹

---

¹ Ez meg is történt gr. Tisza István második miniszterelnöksége alatt és az ő kezdeményezésére az 1905 okt. 11-én kelt legfelsőbb elhatározással Ausztria és Magyarország közös intézményei címer- és jelvényügyének a dualizmusnak megfelelő módon való általános rendezése keretében. (L. idevonatkozólag gr. Tisza István összes Munkáinak IV. k. 41. s k. 1.)

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy ugyancsak Tisza István eszközölte ki még 1904-ben Ő Felsege hozzájárulását a honvédtüzérség felállításához, holott erről a nagy nemzeti vívmányról, mint egyik követelésről, még szó sincs a kilences bizottság katonai programjában.

2.A katonai büntető eljárás mielőbb terjesztessek az országgyűlés elé. — A szóbeliségre és nyilvánosságra alapított eljárásnál a magyar álhun nyelve érvényesítendő. Ennek módozatait az előterjesztendő törvény lesz hivatva megállapítani.¹

3.A közös hadsereg szolgálati kötelezettségének teljesítése körüli törvényes kedvezmények legfelsőbbfokú eldöntése kizárólag a honvédelmi miniszterre bízassék, és e kedvezmények odaitélése lehetőleg méltányos alapokra fektetessék.

4.Régi törvényeinkben is ismételten kifejezett kiváltsága es senki által kétségbe nem vont jogos igénye a magyar nemzetnek, valamint a harcképesség lehető fokozása szempontjából eminens érdeke ti hadseregnek is. hogy a magyar csapatok magyar tisztekkel láttassanak el és a nemzet fiai a hadsereg vezetésénél megfelelő mértékben érvényesüljenek. Szükségesnek látjuk ennél fogva, hogy:

a) az 1868. évi augusztus 11-én kelt legfelsőbb kézirat értelmében a nem magyar csapatoknál szolgáló magyar honos tiszti k magyar csapatokhoz helyeztessenek át;

b) a tisztképzés ügye akként fejleszt essék, hogy a magyar tisztek létszámában mutatkozó hiány fedezése s a magyar csapatoknak magyar tisztekkel való ellátása állandóan biztosíttassák.

E célból magyar ifjak számára fönntartott megfelelő számú alapítványi helyek alkotása — amennyiben szükséges, az ország területén elhelyezett új képző-intézetek föllállítása, esetleg a honvédség képző intézeteinek (további kiépítése által; annyi magyar ifjúnak tisztté való kiképzése biztosítandó, hogy a magyar tisztek szánta a hadsereg tisztikarának minden ágazatában azt a mértéket érje el, mely a magyar honos legénység számarányának megfelel.

c) Ugyanabból a célból szükséges továbbá az is, hogy a közös hadseregek az ország területén elhelyezett — *lehetőleg magyar honos tisztek vezetése alatt álló tisztképző* intézeteiben a tannerv akként módosíttassák, miszerint ez intézetekben a tantárgyak jelentékeny részének tnn- és vizsgálati nyelte a magyar legyen, legalább oly mértékben, hogy az ezekbe belépő magyar ifjak előmenetelét a tannyelv ne akadályozza s az ezekben kiképzett növendékek a magyar nyelvet teljesen bírják, *úgy, hogy megfelelő átmeneti idő után magyar honosra, nézve a magyar nyelv tudása a tiszti kinevezés kötelező alapföltétele legyen.*

d) Az ország költségén föllállítandó magyar alapítványi helyek, az ország határain kívül, csak azoknál az intézeteknél fognak adományozta! ni, melyeknek megfelelő intézetek az ország területén nem léteznek. Amint pedig ilyen intézetek az ország területén felállítatnak, a megfelelő magyar alapítványi helyek ez intézetekhez fognak áttétetni.

5.A magyar csapatok összes hatóságai a magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek.

(i. Az 1H(i8. évi XXX. törvénycikknek Horvát-Szlavonországra vonatkozó rendelkezései nem érintetnek.

7. Számos és fontos kérdés a védőerőtörvény revíziója keretén belül kész megfontolás alá veendő, ilyen mindenekelőtt a kétéves szolgálat,² figyelemmel az ország pénzügyi helyzetére, — továbbá a békelét-

¹ 1912:XXXII. t.-c. 80. §.

² 1912: XXX. t.-c. 8. §- és 1912: XXXI. t.-c. §-a.

szám törvényhozási megállapítása, és a póttartalék kontingentálása, valamint az egyéves önkéntesek esetleges második szolgálati évének törlése, vagy szabályozása.

8. A hadsereg- vezér- és szolgálati nyelvére nézve fönnálló jelenlegi állapot ő Felségének az 1867-ben elismert alkotmányos fej edelmi jogai alapján tartatott fönn.

A minisztérium politikai felelőssége — mint a korona minden fényére — erre is kiterjed és az. országgyűlésnek törvényszerű befolyása — mint minden alkotmányos jogra — erre nézve is fönnáll.

Ezt az állapotot a törvényhozás — korona és országgyűlés együtt — meg v á l l o z t a t h a t j a .

A szabadelvűpárt az ország eme jogait hangsúlyozván, a vezér- és szolgálati nyelv kérdését programjába nem veszi föl, mert ezt a nemzet nagy érdekeit érintő fontos politikai okokból kívánatosnak nem tartja.

Kelt Budapesten, az országgyűlési szabadelvűpárt által 1903. éti szeptember hónap 28-án kiküldött kilences bizottságnak 1911. évi október hónap 27-én tartott üléséből.

Münnich Aurél dr. s. k., jegyző. *Szell Kálmán* s. k., elnök.“

Münnich Aurél előadó a kilences bizottság javaslatának felolvasása után jelezte még, hogy gróf Tisza István, mint deszignált miniszterelnök, ezen pártprogramtervezettel szemben bizonyos módosításokat terjesztett elő. Kéri a pártértekezletet, hogy először a deszignált miniszterelnököt hallgassa meg és cs-aik előterjesztései után határozzon ezen pnrtprogramtervezet fölött.

Mielőtt rátérnénk gróf Tisza István most következő beszédére, lássuk azokat a módosításokat, amelyek mellett a király hajlandó volt elfogadni a kilences bizottság katonai programját.

A Tisza-féle módosítások.

A kilences bizottság programja negyedik pontjának c) alatti bekezdéséhez gróf Tisza István a kilences bizottság okt. 27. ülésén a következő módosítást terjesztette elő:

„c) Ugyanabból a célból szükséges továbbá az. is, hogy a közös hadseregnek az ország területén elhelyezett tisztképző intézeteiben a tanterv akként módosíttassák, miszerint az intézetekben a tantárgyak jelentékeny részének tan- és vizsgálati nyelve a magyar legyen, legalább oly mértékben, hogy az ezekben belépő magyar ifjak előmenetelét a tannyelv ne akadályozza s az ezekben kiképzett növendékek a magyar nyelvet teljesen bírják.“

A nyolcadik pont első bekezdéséhez. Tisza István a következő módosítást terjesztette elő:

„8. A párt fenntartja azt az álláspontját, hogy a királynak jogában áll az egész hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereg vezér- és szolgálati nyelvét az 1867. évi XII. t.-c. 11. szakaszában elismert alkotmányos fejedelmi jogai alapján meghatározni.

A minisztérium stb. ...“

Mint említettük, az értekezleten az előadó után elsőnek gróf Tisza István (leszignált miniszterelnök szólalt fel és a következő nagyérdékű beszédet mondta:

„Tisztelt értekezlet! Méltóztattak meghallani a kilences bizottságnak előterjesztett programját s én azt hiszem, fölösleges munkát végeznék, ha azokhoz most bárminő irányban kommentárt fűzni iparkodnék. Csak azt az egyet jegyzem meg, hogy a kilences bizottságot ezen egész munkálat elkészítésénél, mint egyik vezérlő politikai gondolat, azon momentum is vezette, hogy az országot a krízisből kivezesse, a konfliktus veszélyét az országra, nézve elhárítsa és lehetővé tegye, hogy a szabadelvűpárt a magyar nemzet túlnyomó többsége és a korona politikai intenciói közötti teljes összhang megóvásával és fenntartásával követhesse azt az áldásos, produktív politikát, amelyben az események egyidőre megakasztották.

Én azt hiszem, hogy ez az intenció vezette a bizottság minden tagját, nyilvánult is a bizottság minden tagjának viselkedésében. A körülmények úgy alakultak, hogy én jutottam abba a helyzetbe, hogy Ő Felsege által kormányalakítással bizattam meg. Oly föltételek mellett, egy oly kormányprogramul lehetősége mellett, amely meggyőződésem szerint a kilences bizottság munkálatától csak aránylag lényegtelen részeiben, tér el, de bizonyos eltérés van a két munkálat között; már pedig méltóztassanak nekem megengedni, ha mi fél munkát nem akarunk végezni, ha mi a rendes állapotokat vissza akarjuk állítani, ha a valódi parlamentarizmus alap gondolatához ragaszkodni akarunk, akkor teljes összhangot kell teremteni a korona és a nemzet között, akkor abba a helyzetbe kell juttatni a kormányt, hogy az valóban összekötő kapocs lehessen a korona és az országgyűlés között.

Én, t. pártértekezlet, nem képzelek más szerepet magamra nézve, én nem tudnék vállalkozni másképp, mint úgy, hogy el ne szakadjon az a teljes összhang e között a párt és az én csekély személyem között, amely nekem politikai éltető elemem volt összes politikai működésemem keresztül. Ez az indok vezet arra, hogy azzal a kérelemmel forduljak a t. pártértekezlethez, hogy egy pár módosítást ezen a programjavaslaton elfogadni méltóztassék. Mielőtt e módosításokra mennék át, egy kérdésről meg kell emlékezni, amely a pártprogramra szövegén módosítást nem igényel, de amelyről, ha hallgatnék, vétenék azon köteles őszinteség ellen, amely zsinórmértékemet kell, hogy képezze e párttal való állandó érintkezésem tekintetében. A programnak egyik pontja szerint a véderőtörvényjavaslat tárgyalása alkalmával tétetnék megfontolás tárgyává az a jog, vájjon a békelétszám törvényesen állapítható-e meg és a póttartalék kontingentálható-e vagy sem. Ezzel a programra ponttal szemben a párt állást nem foglalt és nyílt kérdésnek hagyta azt meg, míg a döntés pillanata el nem következik.

Nekem ez ellen kifogásom nincs. Én beleegyezem abba és nem látok a kormányalakításra nézve abban akadályt, hogy a párt tagjaira nézve ez a kérdés nyílt kérdést képezzen, de ismétlem, vétenék a köteles őszinteség ellen, ha ki nem jelenteném, hogy nekem ebben a kérdésben más álláspontom van és illetőleg az a kormány, mely megalakulása küszöbén áll, ebben a kérdésben más álláspontot fog elfoglalni; és pedig ez az álláspont negatív mind a két kérdésre nézve. A póttartalék kontingentálását nem tartjuk célszerűnek, mert abban az esetben, ha a közöshadsereg póttartaléka kontingentáltatnék, az a nagy fölösleg, amely mutatkozik, az vagy kimaradna egészen a hadsereg kötelékéből, s akkor vétenék az általános védkötelezettség elve ellen s ok nélkül apasztanék a hadsereg erejét, vagy beöntetnék a honvédségnek amúgy is túlterhelt kereteibe, ami pedig — méltóztassék a honvédség összes vezetőit és magasállású parancsnokait megkérdezni — elviselhetetlen terhet róna a honvédségre, megrontaná a honvédségnek magának katonai értékét.

Ami pedig a békelétszám törvényhozási megállapítását illeti, ezt igénytelen nézetem szerint fölöslegessé teszi ama körülmény, hogy az újoncjutalék évről-évre szavazzatik meg és hogy másrészt a delegáció a költségvetés kapcsán a létszámot úgyis évről-évre és pedig szorosán a változó szükségletekhez mérten szabályozza és állapítja meg. Különösen a mi viszonyaink között — mert hiszen a békelétszám az életben tényleg csekély hullámzásoknak egyik évről a másikra ki van téve — mondom, a mi komplikált viszonyaink között a békelétszám törvényes megállapításához nemcsak magyar, de osztrák törvény is szükséges volna; hogy tehát itt a békelétszám évről-évre törvényesen állapíttassák meg, ez majdnem kivihetetlen komplikációt okozna.

Minden valószínűség szerint tehát mi történnék? Megállapíthatnák a békelétszám egy bizonyos maximális tételben, amely hagyna egy marge-ot az évről-évre változó szükségletek kielégítése számára, akkor pedig üres formalitássá válik az egész, mert hiszen egy maximális marge alatt fog azután mozogni az élet igényei szerint a Valódi létszám és annak igazi megállapítása mégis a delegáció hatáskörében marad.

Ezek azok az indokok, mélyen tisztelt értekezlet, amelyeknél fogva én a magam részéről nem helyezhetem kilátásba, hogy az előterjesztendő törvényjavaslat e két kérdést igenlő értelemben oldja meg, de ismétlem, nincs ellene észrevételem, hogy a párt a maga elhatározásának szabadságát ebben a kérdésben fenntartsa.

Ezek után áttérek arra a két pontra, amelyeknél magán a szövegen volnának módosítások.

Az első a nevelésügyre vonatkozik. Mélyen tisztelt értekezlet! Én ezen egész programnak gyakorlatilag kimagasló legfontosabb pontjául a nevelésügyet tartom. És méltóztassanak róla meggyő-

zöldve lenni, hogy itt semmiféle oly módosításhoz hozzá nem járultam volna, amelynek gyakorlati hordereje szerintem abban nyilvánulna, hogy azt a nagy és üdvös célt, amelyet itt a koronával teljes egyetértésben magunk elébe tűztünk, bármi tekintetben viciáljuk. Azon két módosításhoz tehát, amelynek elfogadását tisztelettel ajánlom, a magam részéről is csak azért járultam hozzá, mert meggyőződésem szerint azoknak gyakorlati fontossága nem jelentékeny.

Két passzusnak kihagyását kérném ezen programmpont egy mondatából. Az egyik egy beszúrás. Az mondatik, hogy: az országban elhelyezett tisztképző intézetek lehetőleg magyar honos tisztek vezetése alatt álljanak. Én azt hiszem, hogy a dolog természeté fogja magával hozni, hogy ezek az intézetek, amelyekben a tannyelv a tantárgyak jelentékeny részére nézve magyar, a vizsganyelv magyar, túlnyomó részben magyar tisztek vezetése alatt fognak állani. Nem látom tehát gyakorlatilag szükségesnek és értem, ha bizonyos tekintetben aggályosnak mutatkozik a hadsereg vezetésébe való ilyenmű beavatkozás.

A másik pedig azon mondatrész kihagyása, mely szerint: megfelelő átmeneti idő után magyar honosra nézve a magyar nyelv tudása a tiszti kinevezés alapfeltétele legyen. Hiszen ez magyar szempontból egészen üdvös elv. Fennáll ellene az a kifogás, hogy kétféle kvalifikációt állapít meg a hadseregnek egy státust képező tisztikarára nézve és ismétlem, gyakorlati hordereje nincs, mert hiszen a magyar tisztek túlnyomó nagy része vagy úgy kerül a tiszti ranghoz, hogy magyar középiskolában szerez érettségi bizonyítványt, vagy úgy, hogy azon katonai intézetekben nő fel, amelyekben a tannyelv és a vizsganyelv a tárgyak jelentékeny részénél magyar. Úgy az egyik, mint a másik esetben meglesz az az eredmény úgysis, hogy az a magyar honos tiszt a magyar nyelvet teljesen bírni fogja, tehát csak egyes, egészen kivételes, szörványos esetek lesznek azok, ahol véletlenül egy-egy magyar honos külföldön végezve iskoláit, tiszti ranghoz juthat úgy, hogy azért a magyar nyelvet nem bírja.

Én nem látom ezen két módosítás gyakorlati horderejét elég fontosnak arra, hogy az összes illetékes faktorok közötti összhangot ezekért kockára tenni merészeltém volna. És hogy ez a dolog gyakorlati horderején sokat nem változtat, erre nézve méltóztassék nekem megengedni, hogy ezt a mondatát az előterjesztett javaslatnak a két kihagyással, tehát úgy, ahogy módosításom elfogadása esetén szólana, felolvassam,

„Ugyanezen célból szükséges továbbá az is, hogy a közös hadseregnek az ország területén elhelyezett tisztképző intézeteiben a tanterv akként módosíttassák, miszerint az intézetekben a tantárgyak jelentékeny részének tan- és vizsgálati nyelve a magyar legyen, legalább oly mérvben, hogy az ezekben belépő magyar ifjak

előmenetelét a tannyelv ne akadályozza s az ezekben kiképzett növendékek a magyar nyelvet teljesen bírják.“

Lehet azt mondani, hogy az eredeti szöveg még gazdagabb, de azt hiszem, nem lehet eltagadni azt, hogy ebben komoly tartalom foglaltatik, amelynek gyakorlati horderejét, amelynek üdvös kihatását kétségbevonni nem lehet.

A másik konkrét javaslatom a javaslat 8. pontjának első bekezdésére vonatkozik. Az első bekezdés eredeti szövege helyett, amely így szól: „A hadsereg vezér- és szolgálati nyelvére nézve fennálló jelenlegi állapot ő Felségének az 1867-ben elismert alkotmányos fejedelmi jogai alapján tartatott fenn“, — kérném a következő szöveg beillesztését: „A párt fenntartja azt az álláspontját, hogy a királynak jogában áll az egész hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadsereg vezér- és szolgálati nyelvét az 1867. évi XII. t.-e. 11. §-ában elismert alkotmányos fejedelmi jogai alapján meghatározni“. A különbség a két szöveg között az, hogy itt világosan kifejezést nyer az, hogy ezen kérdés szabályozása is () Felségének a 67. évi törvényekben elismert alkotmányos fejedelmi jogkörébe vág.

Hát, t. értekezlet, én azt hiszem, ha mi ebben a határozati javaslatban, amelynek összes többi részét változatlanul ajánlom elfogadásra, oly, minden megalkuvást kizáró radikalizmussal vagy — hogy úgy fejezzem ki magamat — intranzigens jelleggel fejezzük ki és domborítjuk ki a nemzet jogait, csak érthető és termés/etes a koronának is az az álláspontja, hogy akkor ugyanolyan precizitással mutassunk rá a korona jogainak forrására is. És t. értekezlet, az én igénytelen nézetem szerint az eltérés ebben a pontban nem is nagy gyakorlati horderejű. Én tudom azt, hogy vannak a pártnak egyes igen tisztelt tagjai, akik más nézetten vannak a fejedelmi jognak eredetére vonatkozólag, tudom és nagyon sajnálom, hogy nem sikerült a nézetek között fennálló eme különbséget teljesen eloszlatnom. De méltóztassanak nekem megengedni, ez tulajdonképpen — majdnem azt mondhatnám — egy jogtörténelmi különbség, minden esetre egy tudományos, egy teoretikus kijelentés. A gyakorlati kérdés, a kérdés gyakorlati magva az, hogy mi a tartalma annak a felségjognak, mi a közjogi jellege, minő ellenőrzés alatt, minő parlamenti befolyás alatt áll, a kormánynak minő felelőssége alatt áll és ebből a szempontból amaz álláspont közt, amelyet itt elfoglalni szerencsém van és a bizottság álláspontja közt, semmi eltérés, semmi különbség sincs.

Azok a diszpozíciók, amelyek a bizottsági szöveg második és harmadik mondatában foglalják, a magyar közjognak és az igazi alkotmányos felfogásnak általános alapelveit alkalmazzák erre a kérdésre is, az általános sarkalatos alapelveit abban az értelemben és abban a keretben, amint ez alkalmaztatott eddig is. így a képviselőház a maga törvényes befolyását a hadsereg ügyeit illetőleg

gyakorolta a delegáció által a közös költségvetés megszavazásával kapcsolatban, de gyakorolta önállóan is számtalan esetben. Gyakorolta a katonai tartalmú törvényjavaslatok vitája alkalmával, gyakorolta interpelláció esetében, gyakorolta az újoncok megszavazásánál és más alkalmakkor is, fogja gyakorolni természetesen a jövőben ugyanúgy, mint eddig gyakorolta. A múltban is meg tudta a magyar parlament, mint minden, a páriámén tárizmusra megérett parlament, tartani azt a határt a maga törvényszerű befolyásának mikénti gyakorlatában, amely visszatartotta olynemű lépésektől, amelyek bárminő irányban aggályosak vagy károsak lettek volna a hadseregre nézve és megvagyok róla győződve és éltet az a remény, hogy ugyanezen eset lesz a jövőben is. Abban a jogban tehát, amelyet itt elismerünk és amelyet eddig is gyakoroltunk és a jövőben is gyakorolni kívánunk, bizonyára nem rejlik veszedelem a hadseregre nézve.

Hát, tisztelt értekezlet, mielőtt befejezném felszólalásomat, én kötelességemnek tartom kiterjeszkedni még egy más kérdésre is, amely különösen a jogfenntartásban fejtegetett kérdésekkel szoros szellemi kapcsolatban áll. A határozati javaslat nyolcadik pontja ugyanis a közös intézményekre vonatkozó alkotmányos fejedelmi jogoknak és az 1867-ben létrejött jogállapot megváltoztatásának nagyfontosságú kérdéseit érinti, amely joggyakorlat tényleg kölcsönösségi viszonyt létesített Magyarország és <> Felsége többi tartományai között. E kérdések rendkívüli fontossága megkívánja, hogy teljes fényt derítsünk azoknak úgy közjogi, mint politikai oldalára és hogy mint Ő Felségének kormányalakítással megbízott bizalmiférfia, minden kételyt kizáró módon jelezzem felfogásomat és azon álláspontot, amelyet e kérdésekben elfoglalok és képviselni kész vagyok.

Ez az álláspont nem különböztetik attól, amelyet úgy az 1867. évi XII. t.-c. alkotói, mint az egymást követő magyar kormányok kezdettől fogva magukénak vallottak. Közjogi természetét tekintve, az 1867. évi XII. t.-c. is a magyar korona és az országgyűlés között megállapított magyar törvény, teljesen hasonló minden más magyar törvényhez és amint bármely más magyar törvény, ez a magyar törvény is módosítható vagy megváltoztatható. Tartalmát tekintve azonban, oly ügyekre is vonatkozik, ame-¹

---

¹ Tisza István az 1867:XII t.-c. jogi természetéről szóló nagyfontosságú nyilatkozatában azt a felfogást hirdeti, melyet Szilágyi Dezső fejtett ki 1893 okt. 12. mondott híres képviselőházi beszédében (38). Tehát az „önálló törvényalkotás” elméletét az újabb közjogi irodalmunkban általánosnak mondható szerződési elmélettel szemben.

Maga Tisza István mondja 1903 nov. 9. képviselőházi beszédében, hogy a kiegyezési törvény jogi természetéről a szabadelvű párt okt. 28. értekezletén tett kijelentése lényegileg teljesen azonos Szilágyi Dezsőnek 1893 okt. 12. nyilatkozatával.

lyek a *pragmatica sanctio* alapján közösen intézendők Ő Felsége többi tartományaival és ezen ügyeknek oly rendjét kívánja megalkotni, amely tényleg csak úgy létesülhetett, hogy Ő Felsége többi tartományai megfelelő törvényhozási rendszabályok által ugyanezen rend megvalósítását a maguk részéről is elhatározták. Így történt a mai jogállapot felállításakor és ugyanez áll annak megváltoztatására nézve. Egy ezt célzó magyar törvény a szentesítés ténye által teljes formai jogerőre emelkednék, annak a közös ügyekre vonatkozó határozmányai azonban hatályba csak akkor léphetnének: a célbavett új rend csak akkor valósulhatna meg, ha a másik államban is megfelelő törvény jönne létre, ellenkező esetben nem új rendet alkotna, de a meglévő rend alapjait bontaná meg.

A magyar törvényhozás egyoldalú eljárása tehát jogilag ily ügyekben is lehetséges, a kiegyezés álláspontjáról azonban politikai képtelenség volna, amely a kiegyezést alapjában ingatná meg és a nemzet összes idevágó viszonyait khaotikus zavarba döntené.

Az 1867. évi XII. t.-c. 11. §-ában elismert alkotmányos fejedelmi jogok gyakorlását illetőleg hasonlóképpen figyelemmel kell lennünk a dolognak úgy jogi, mint politikai oldalára. E szakasz eredeti szövegében azon kijelentés foglaltatott, hogy az ott említett ügyek közösen intézendők. Ezen szöveget a 67-es bizottság egyhangúlag oda módosította, hogy azok Ő Felsége által intézendőknek ismertetnek el. Tette ezt azon indokolással, hogy ezek nem közösen intézendő ügyek s hogy igaz ugyan, miszerint azok egyértelmű intézését a célszerűség kívánja, de ezen egyértelműség biztosítva van azon tény által, miszerint Ő Felsége egyúttal többi tartományai haderejének legfőbb parancsnoka is.

Mint irányadó célszerűségi szempont hangsúlyoztatott tehát azon ügyeknek egyértelmű intézése, amiből a korona felelős tanácsosaira nézve annak politikai szüksége következik, hogy teljes mérvben számot vessenek mindazon tekintetekkel, amelyek az egyértelműség szempontjából figyelembevételt igényelnek.

Én azt hiszem, mélyen tisztelt értekezlet, hogy e nyilatkozat által sikerült teljes világításba helyezni eme kényes közjogi kérdésekre vonatkozólag mindazon jogi és politikai szempontokat, amelyek úgy a korona, mint a kiegyezés alapján álló magyar közvéleménynek gondolkozását kell, hogy irányítsák.

Ezek után csak azt az egy kérdést vagyok bátor a mélyen tisztelt értekezlethez intézni: latolja meg, mérlegelje az értekezlet minden egyes tagja legjobb meggyőződése szerint ama két módosításnak horderejét, amelyeket előterjeszteni szerencsém volt. Az egyik két passzus kihagyása a nyelvkérdésnél, a másik a jogtartásról szóló nyilatkozat első pontjának a módosítása. Mondom, mérlegelje a tisztelt értekezlet és objektív alapon állapítsa meg, hogy tesz-e ez a két módosítás oly különbséget az előterjesztett eredeti javaslaton, amely elég fontossággal bír arra, hogy ezen két

módosítás kedvéért lángba borítsuk az országot és beláthatatlan kríziseknek, konfliktusoknak tegyük ki.

Aki abban a meggyőződésben él, hogy ezeknek, — bár lehet, hogy ez eltéréseket helytelennek tartja, — de hogy ezeknek fontossága nem elég nagy erre, azt arra kérem, hogy rendeljen alá ennek minden más szempontot és abban a munkában, amelyre Ő Felsége megbízásából vállalkoznom kellett, mert ez alól vastag kötelességmulasztás nélkül ki nem térhettem, abban a munkában nem a személyemet nézve, de azon nagy érdekeit az országnak nézve, amelyek meg vannak rendítve és amelyek kockán állanak, odaadólag segíteni szíveskedjenek.

Mélyen tisztelt értekezlet, méltóztassék megengedni most már, hogy a tanácskozási rendre nézve egy szerény kérést intézzek a t. értekezlethez, mert én nekem egészen mindegy, én praejudikálni nem kívánom semmi irányban. Én nem tudom, nem volna-e helyesebb és célszerűbb, ha az érdemleges tanácskozást holnapra halasztanók és az értekezlet minden egyes tagjának időt engednénk arra, hogy a szövegeket alaposan, nyugodtan fontolja meg. Ha méltóztatnak ehhez hozzájárulni, ezt volnék bátor indítványozni.“ (Bp. Hírlap, okt. 29. sz.)

Tisza István után gróf Apponyi Albert szólalt fel. Mivel Tiszt indokolás kíséretében mutatta be azokat a változtatásokat, amelyeket a kilences bizottság programjában tenni kíván, Apponyi kötelességének tartja megokolni, hogy mily nagy fontossággal bírnak a módosítandó részletek, hogy ily módon ismerve az érem másik oldalát, az értekezlet tagjainak megfontolása az eredeti és a módosított javaslattal szemben egyenlő alapon álljon. Apponyi nem helyesli a Tisza által bejelentett eltéréseket és ezek közül a legfontosabbra, t. i. a jog-fentartó nyilatkozat első bekezdésén tett változtatásra nézve (8. pont első bekezdés) kijelenti, hogy közjogi meggyőződésével mereven ellenkezik.

Ezzel szemben Széll Kálmán, a kilences bizottság elnöke, hatóságos és meleg védelemben részesíti azokat az eltéréseket, amelyeket Tisza István szükségesnek tart oly célból, hogy a szabí dél vfipárt programja kormányalakításra alkalmas programmá váljék. Apponyi messzebbmenő nemzeti törekvéseire azt mondja, hogy: inkább lemond a vágyaiban fekvő nagyobb jóról, iliogysem kockáztassa azt, amit „jónak, aránylag jónak, jobbnak, mint a mai helyzet, haladásnak, javításnak tekint“.

Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy az ó-szabadelvűek Széll Kálmánt négyéves miniszterelnöksége alatt talán egyszer sem ünnepték ppy őszinte melegséggel, mint ezen védőbeszéde után, amellyel gr. Tisza Istvánnak — a Széll-féle kormányválság előzményei ellenére is (101) — kétségtelenül nagy szolgálatot tért.

A szabadelvűpárt október 29-én folytatólag tartott értekezletén, amelyen megindult „a kilences bizottság javaslata és a Tisza-féle módosítások feletti érdemleges tanácskozás, gr. Tisza István október 28-án mondott beszédének magyarázataként az 1867. évi XII. t.-e. jogi természetéről a következő, közjogilag fontos újabb nyilatkozatot tette:

„Az én nyilatkozatom lényege az volt, hogy egy egyoldalú

magyar törvény, amely az »1867. évi XII. t.-c.-et módosítja, jogérvényes. Hogy hatálya is lesz-e, t. i. annyiban is lesz-e hatálya, hogy az általa kontemplált új rend felállítatik, az a tartalmától függ, attól függ, hogy olyan intézkedéseket tartalmaz-e, amelyeknek hatályához, megvalósulásához szükséges az, hogy analóg törvényes intézkedés a monarchia másik államában is létrejöjjön. Hát méltóztassék ebből a konzekvenciát levonni. Természetes dolog, itt nem beszélek és nem beszélünk másról, mint a kérdés jogi oldaláról, tehát nem érinthetjük azokat a politikai konsziderációkat, amelyek a magyar királyra, aki egyúttal a másik államnak is feje, a szentesítési jog gyakorlatánál célszerűségi szempontból befolyással lehetnek; hanem beszélünk azon jogi kérdéstről, hogy mi lesz abban az esetben, ha egy, a magyar király által szentesített magyar törvény csakugyan létrejön. Ez a törvény, ismétlem, feltétlenül jogérvényes, azt a jogállapotot, azt a rendet tehát, amely ma fennáll, feltétlenül megdönti. Hogy az új rend megvalósulhat-e egy magában a magyar törvény erejénél fogva, ez az intézkedés tartalmától függ; ha tehát a magyar nyelvre vonatkozó diszpozíció nem bír olyan kiterjedéssel, hogy megbontsa a hadsereg viszonyait annak legfőbb közös centrumaiban, vagy éppen osztrák részében is, akkor nézetem szerint igen is megvalósulhat egyedül a magyar törvény erejénél fogva. Azt hiszem, ez nem módosítása vagy megtoldása tegnapi nyilatkozatomnak, hanem egyszerűen alkalmazása az ott felállított elveknek erre a konkrét esetre“.

A tanácskozás folyamán a volt nemzetipártiak sorából felszólalt Ságli Gyula, Apponyi egyik feltétlen követője, a kilences bizottság programjának változatlan elfogadása mellett érvelve.

De az okt. 29.-i folytatólagos értekezletnek tulajdonképpeni eseménye és szenzációja: Hódossy Imre, a volt nemzetipárt oszlopos tagjának és talán legkitűnőbb jogászának beszéde, amellyel — egyedül ő és éppen ő a volt nemzetipártiak közül — kifejezetten elfogadta a Tisza proponálta módosításokat.

Hódossy Imre nagyjelentőségű beszéde így hangzik:

„T. Értekezlet! A mai konferenciának célja az, hogy bírálatot mondjon ama programra fölött, amelyet a kilences bizottság a párt megbízásából a katonai kérdésekben kidolgozott és hogy méltóztassék ez a párt egyszerűsmind afelett is határozni, hogy vájjon a miniszterelnök úr által proponált módosításokat elfogadja-e, igen vagy nem? Mint a párt által kiküldött bizottságnak egyik szerény tagja, kötelességemnek tartom, hogy én is részt vegyek e kérdésnek megvitatásában. Az a programra, amelyet a kilences bizottság kidolgozott, kiindulási pontját és alapját ama pontozatokban találta meg, amelyeket t. barátom, Szentiványi Árpád, a múlt télen benyújtott. Ha végig méltóztatik nézni az általunk benyújtott programot, az ugyanaz eszmekörben, ugyanazon alapon van kidolgozva, mint amelyekből az indult ki. A hadsereg jelvényeire nézve majdnem szószerint ugyanazt vettük föl, ami azokban a programpontokban van. A katonai büntetőeljárás mielőbbi beterjesztése volt ott szintén kérve, illetőleg kívánva, mint deziderátum állítva föl, de azt még fölvevük a programmba

s kibővítettük azzal, hogy a szóbeliségre és a nyilvánosságra alapíttassék és hogy ebben a magyar állam elve érvényesíttessék. A harmadik pontba azt vettük föl, hogy a hadsereg szolgálati kötelezettségteljesítése körüli törvényes kedvezmények legfelsőbb fokú eldöntése kizárólag a honvédelmi minisztériumra bízassék. Ezt is onnét vettük át.

Az ezután következő pontokban következik a hadseregnek magyar tisztekkel való ellátása és itt először is átvette a bizottság azokból a programmpontokból azt, hogy az 1868-beli ismert rendelet értelmében a nemmagyar csapatoknál szolgáló magyar tisztek a magyar csapatokhoz helyeztessenek át. Ezután a tisztképzés körül többrendű, egészen új és már itten általánosan helyesen méltatott nagyértékű határozmányokat vett föl a bizottság, amelyeknek mind az az intenciója, hogy a magyar hadsereg magyar tisztekkel legyen ellátva. A hetedik pontban végre szintén átvette a bizottság a Szentiványi-féle programmpontokból azt a két intézkedést, hogy a békelétszám törvényhozási megállapítása és a póttartalék kontingentálása szintén a törvényhozás által szabályoztassék. És még belevette, hogy az egyéves önkéntesek esetleges második évi szolgálata ebből is töröltessék. Ha ezen most végig méltóztatnak tekinteni, én legalább úgy látom, hogy ezekben a programmpontokban azok a törekvések vannak összefoglalva, kristalizálva, amelyeknek egyik szerény katonája én évtizedeken át voltam és amelyeket Szentiványi Árpád t. barátom a maga idején itt e körben proponált és amelyeknek alapján én akkor kész voltam a kormányt támogatni. Ezek a programmpontok itt még kibővítve és sokkal helyesebb irányban módosítva is jelentkeznek, hogy valóban reám nézve egész öröm volt az, mikor láttam, hogy ezt a programot így létrehozni tudtuk, mert mondom, ismétlem, bogj' évtizedeken át volt törekvéseimnek végre-valahára való eredményét láttam benne.

Ezzel szemben a miniszterelnök nyilatkozatát kell most számbavennem. A miniszterelnök úr úgy nyilatkozott, hogy ő ezt a programmpontot, úgy, amint én itt előadtam, magáévá teszi, sőt az imént még azt is hozzátette, hogy ő egész politikai reputációját latba veti azoknak megvalósításáért. De azt mondja, hogy ő erre csak úgy vállalkozhatik, hogyha egy-két pontban módosítja ezt a programot, azt a programot, amelyet a kilences bizottság kidolgozott.

Az egyik módosítás az, hogy mi kibővítettük a Szentiványi-féle pontokat, azzal, hogy a közöshadseregnek az ország területén elhelyezett és lehetőleg magyar honos tisztek vezetése alatt álló tisztképző tanintézetekben milyen legyen a tanterv és azt is mondottuk, hogy a tisztiképzés kötelező alapföltétele legyen a magyar nyelv tudása a magyar honosra nézve. Errenézve a t. miniszterelnök úr azt mondotta, hogy ő ennek a két pontnak a törlését kéri, ahol kimondatik, hogy a tisztképző intézeteknek az élén lehetőleg magyar honosok tartassanak és azt kívánja, hogy kitöröltessék ama pont, hogy a tisztiképzés kötelező alapföltétele legyen a magyar honosra nézve, hogy a magyar nyelvet is bírja. Ez volt az egyik módosítás, amelyet kíván. A másik pedig, nem is mondhatom, hogy módosítás lett volna, hanem bizonyos fenntartás az ő részéről, mert azt mondta, hogy az ellen nincs semmi kifogása, hogy a programban, amelyet a kilences bizottság előterjesztett a pártban, megliaggyassék az, hogy a békelétszám és a póttartalék kontingentálása törvényben szabályoztassék, de hogy ő szintén kénytelen kijelenteni, hogy ő a maga részéről erre törekedni nem szándékozik.

Így áll most előttem ez a kérdés és így áll a t. pártértekezlet előtt. Hogy mit fog a t. pártértekezlet határozni, nem tudom. De én a magam részéről kénytelen vagyok azt mondani, hogy én ezt a programot, amelyben én, ismétlem, évtizedes törekvéseinknek megvalósítását végre látom, még emez, aránylag csekély módosításokkal is annál inkább kell, hogy elfogadjam, mert különben veszélyeztetve látnám azt, hogy vájjon azok a többi, sokkal nagyobb beccsel bíró programmpontok is meg fognak valósulni.

A kilences bizottság ezzel tulajdonképpen a maga feladatának megfelelt volna, ha csak idáig terjedt volna is az ő munkálata, de szükségesnek találta a kilences bizottság azt is, hogy kiterjeszkedjék a vezényleti és szolgálati nyelvnek a kérdésére is. És itt arra a konklúzióra jutott a kilences bizottság, hogy ezt a kérdést ma, mint aktuális kérdést, a programba fölvenni és ma a főnálló állapotoknak valami megváltoztatására törekedni, most rendkívül időszerűtlen, helytelen, veszedelmes volna, konfliktusokra vezetne, amelyekből nagyon nehezen tudnánk sikerrel kibontakozni. E részben nem volt semmiféle nézeteltérés a kilences bizottság nézetében, azonban, ha a vezényleti és .szolgálati nyelvről egyszer már beszélt a bizottság, akkor nem kerülhette el a figyelmét az, hogy e kérdésre, a vezérleti és szolgálati nyelv kérdésére nézve az utóbbi időben rendkívül sok fontos kontroverzia merült fel, sőt lehet mondani, hogy ez volt egyik alapja az obstrukciónak, mert az obstrukció arra az álláspontra helyezkedett, hogy a német nyelvnek, mint vezényleti és szolgálati nyelvnek fentartósa a közös hadseregben egyenesen törvénybe ütköző dolog és hogy ez a törvénytelenység igazolja az obstrukció jogosultságát.

Ezzel szemben állott egy más fölfogás, amely azt mondotta, hogy a vezényleti és szolgálati nyelvnek meghatározása Ő Felségének az 1867. évi XII. t.-e. 11. szakaszában világosan megengedett joga. Ezzel szemben különösen fényesen fejtetett ki az utóbbi időben egy harmadik fölfogás,* amely azt mondja, hogy világosan ott az nincs megengedve, hanem azon az alapon lett ez a jog tényleg gyakorolva Ő Felsége által és senki sem mondhatja, hogy ez jogtalanul lett volna gyakorolva. És itt magábanvéve, azt hiszem, nem igen lett volna olyan nagyfontossága ennek a kérdésnek, hogy vájjon benne van-e ez a törvényben vágj' sem és hogy egyébként is, hogy áll ez a kérdés, hanem nagy fontosságot kezdett nyerni a kérdés azáltal, hogy bizonyos oldalról úgy fogták föl a dolgot és azt hangoztatták, mintha a felségjognak, az alkotmányos fejedelmi jognak, amely az 1867. évi XII. t.-e. 11. §-ában is a többi közt meg van állapítva, az volna a jelentősége, mintha az a fejedelemnek valami autokratikus, örökös, semmiféle hozzászólást nem tűrő joga lett volna. Ha ez úgy állana, akkor természetes dolog, hogy ennek a kérdésnek megmérhetetlen fontossága volna, hogy vájjon benne van-e egyenesen, vagy pedig nincs benne? De a bizottság első kötelességének tartotta, hogy útját állja annak, hogy valakiben csak az a gondolat is fölmerülhessen, hogy a magyar alkotmányban ilyen autokratikus fejedelmi jogoknak helye van. Azért megállapította, hogy mondja ki a párt, miszerint a minisztérium politikai felelőssége, mint a korona minden tényéré, erre is kiterjed, t. i. a felségjogokra és az országgyűlésnek törvényes befolyása, mint minden alkotmányos joga, erre nézve is fennáll. Sőt kimondotta, hogy az e részben

* Apponyi fentebb ismertetett 1903 júl. 22. beszédében.

fennálló tényleges állapotot a törvényhozás, t. i. a korona — vagy mondjuk a király, nekem mindegy — és az országgyűlés együtt megváltoztathatja. És hogy nagyobb súlyt adjon annak, amit mond, azt mondotta, hogy a szabadelvű párt az ország eme jogait hangsúlyozza. Kérem, ha egyszer a párt ezt a három pontot, amelyet most felolvastam, magáévá teszi, ország-világ előtt kijelenti, hogy másféle fejedelmi jogokat, mint amelyek így körülírva vannak és így korlátozva vannak, nem ismer és meg nem enged, hogy valaki hangoztasson: akkor az a kérdés, hogy az benne van-e ebben a 11. §-ban, vagy csak annak alapján gyakoroltatik, az én szememben teljesen mellékes.

Így állván az a kérdés, én nem is gondolom, hogy ezt az enunciaeiót, hogy azt mondjuk, hogy ennek alapján tartott fenn, vágj pedig, hogy a párt azt mondja, hogy jogában áll a királynak ezt meghatározni: hogy ezt itt, mint valami dogmát kívánná a párt kimondani, vagy pedig a kilences bizottság indítványa, hogy aki pedig az egyiket vagy a másikat vallja magáénak, az anatómia sit. A jogász kérdésekben ez lehetetlen. Én itt ismerek igen érdemes tagokat, akiknek jogászai meggyőződése az, hogy az nincs benne és ismerek igen érdemes tagokat, akiknek jogászai meggyőződése az, hogy benne van. De mivel ez csak theoretikus, csak tankönyvbe való kérdés, én azokkal a korlátozó-sokkal nem törődöm, mindenki mondhatja és nem bánom, akár a homousion, akár a homoiusion, csak az a fődolog, hogy ebben az országgyűlés szava a döntő.

Így állván a dolog, a legnagyobb buzgósággal óhajtom azt, vajha a párt egyesülne, mint egy ember, annak a programmnak a támogatására, amelyért évtizedeken keresztül, mint szerény katona küzdöttem“. (Bp. Hírlap okt. 30. sz.)

Hodossy beszédén a volt nemzeti pártiak meghökkentek, az ó-szabadelvűek ujjongtak. E nagyhatású beszédnek jelentékeny része volt abban, hogy a szabadelvű párt értekezletének harmadik és utolsó napján, október 30-án, Apponyi kijelentette, hogy bizonyos fenntartással a szabadelvű pártban marad és így — legalább egyelőre és ez alkalomból — nem következett még be a napok óta várt pártszakadás. Mindössze annyi történt, hogy Apponyi október 30-án kelt levelében még az ugyanazon döntő pártértekezlet előtt lemondott a képviselőház elnöki tisztéről.

Egyébként az október 30. folytatólagos értekezlet lefolyása kedvező volt gróf Tisza Istvánra.

Gr. Apponyi Albert mondott nagy beszédet, melyben már az okt. 28-án jelzett álláspontját okolta meg részletesen. Beszédét a következő szavakkal végzi: „Utolsó szavam az, hogy fenntartom az én meggyőződésemet és nem járulok hozzá, ha úgy fogadtatnék el, mint Tisza István indítványozza, a jogfenntartó nyilatkozatnak első bekezdéséhez. De fenn kell tartanom minden esetben az akció szabadságát is ezzel a felfogással szemben az én felfogásom mellett. Ha felmerül az a kérdés, nem itt a párt kebelében, amelynek a határozata utóvégre csak erkölcsi erejű, hanem ha felmerül a törvényhozás termében, ahol oly határozatokat hozunk, amelyek csakugyan közjogi jelentőséggel bírnak, mindig kötelességemnek fogom ismerni, síkra szállani annak a felfogásnak érvényesítése ellen, ami a Tisza István által proponált módosításban van. E fenntartás mellett és ha ebben megbízik a t. deszignált miniszterelnök

és a párt, ha akkor ez az eset előfordul, én a kellő időben le fogom tudni a konzekvenciákat vonni ebből az álláspontból, amelyre engem lelkiismeretűm kötelez és amelyet, ismétlem, sem nem gyöngíték, sem nem tágítok tőle; ha e nyilatkozatom mellett a pártnak tagja maradhatok, maradok benne, ha e nyilatkozat mellett nem maradhatok, akkor, t. értekezlet, már most le kell vonnom a konzekvenciákat. Ez az én hitvallásom.“

Széll Kálmán Apponyi beszédére reflektálva, azt a reményét fejezi ki, hogy az egyetértés, mely az Apponyi konklúziójában meg van, habár egy véleménykülönbség fenforog is, nem fog a párt kebelében olyszerű disszonanciává válni, aminek eredménye az lenne, hogy ez a párt, amelynek tömörségére, amelynek szilárdságára és akcióképességére ennek az országnak a jelenlegi válságos körülmények között szüksége van, ez által meggyengüljön.

Gr. Apponyi Albert újabb felszólalásában ismételten hangsúlyozza, hogy felfogása szerint az első bekezdése a jogfentartó nyilatkozatnak, amelyet a ideszignólt miniszterelnök javasolt, a nemzetnek közjogi birtokállományát csonkítja. Majd így folytatja: „É: i a ntszam részéről kijelenttem és kijelentem újólag is, hogy azt a tételt, mely a gróf Tisza István által javasolt szövegben bennfoglaltatik, hogy a nyelvnek meghatározása az 1867. évi XII. t.-e. 11. §-ában elismert fejedelmi jogok közé tartozik, helyesnek nem tartom, hogy ahhoz nemcsak most nem járulok hozzá, amikor e kérdésben a párt még nem döntött, hanem ha a párt felfogásom ellenére döntene és azt a szöveget fogadná el, én ezt akkor sem vallanám és annak meggyőződésemet alá nem rendelhetném. Én ezzel szemben fentartom azon meggyőződésemet, amelyet július 22-iki beszédemben kifejtettem, amely beszédnek egész tartalmát a kilences bizottságban is fentartanám és most is fentartom, hogy a nyelvkérdést jelenleg bolygatni ugyan nem akarom azon politikai okokból, amelyekre akkor céloztam, de hogy annak a nemzet érdekében való megoldását eltorlaszolni és a jelenlegi állapotot új jogi garanciákkal megszilárdítani nem kívánom. A jogfentartó nyilatkozatnak Tisza István gróf szerinti szövegével szemben tehát nemcsak eltérő meggyőződésemet tartom fenn, hanem az akció szabadságát is, mihelyt az e szövegben foglalt elvi álláspontnak a törvényhozásban leendő szankcionálására bármi kísérlet történnék is. Addig, tisztelt értekezlet, a kérdést nem tartom magamra nézve okvetlenül aktuálisnak. Amint azonban ez megtörténnék, nemcsak passzivitást nem Ígérhetek, hanem akkor a rendelkezésemre álló minden erővel ennek ellene kellene szegülnöm és akkor le is vonnám belőle a konzekvenciát.

Megengedem, hogy abnormis dolog egy ily differencia mellett egy pártban maradni és hogy ezen abnormis dologba belemegyek, ezzel talán nem gyöngítem jelenlegi sorakozásainkat, hanem inkább kifejezést adok annak, hogy a jelenlegi helyzetnek érdekeit oly fontosnak tartom, hogy még az ily abnormis szituációt is elfogadom, de akcióm teljes szabadságának fenntartásával“. (Budapesti Hírlap okt. 31. sz.)

Az okt. 30. értekezlet azzal végződött, hogy a szabadelvű párt túlnyomó nagy többsége elfogadta a kilences bizottság katonai programját a Tisza István által javaslatba hozott módosításokkal. A pártegységet is sikerült — egyelőre legalább — megóvni. Tisza még aznap

Bécsbe utazott, hogy jelentést tegyen sikeréről és kérje Ő Felsége hozzájárulását kormánya megalakításához.¹

Az új kabinet tagjai az ó-szabadelvűek közül kerültek ki. A volt nemzeti pártiakból senki sem akart tárcát vállalni. A kabinet új tagjai: Nyiri Sándor honvédelmi miniszter, Hieronymi Károly (kereskedelem), Berzeviezy Albert (kultusz), Tallián Béla (földművelés) és Cseh Frvin horvát miniszter. Lukács László² megmaradt pénzügyminiszternek és Plósz Sándor is megtartotta az igazságügyi tárcát. Gróf Tisza István vállalta az elnökségen kívül a belügyi tárcát és ideiglenesen ő töltötte be a Felség személye körüli miniszteri állást is. Kabinetje tehát igen kiváló férfiakból állt.

Gróf Khuen-Héderváry Károly kormányának felmentéséről és gróf Tisza István kabinetjének kinevezéséről az 1903. november 3-án kelt királyi kéziratok szólnak.

November 3-án tehát Tisza István magasba ívelő politikai pályája nagyjelentőségű fordulóra jutott. Nem mondom: legmagasabb pontjára, mén ezt csak tíz évvel később, háborús miniszterelnöksége alatt érte el. A fiatal képviselőből Magyarország miniszterelnöke lett.

Első miniszterelnökségéről a következő kötetekben lesz szó.

VÉGE.

---

¹ A „kilences bizottság“ katonai programjának történetére és Tisza István kormányalakításának előzményeire fényt vet az a polémia is, mely e tekintetben 1900 elején gr. Andrássy Gyula és gr. Tisza István között lefolyt. (Lásd a Budapesti Hírlap 1906 február 28. számában Andrássynak választóihoz intézett nyílt levelét; erre felel Tisza István március 8-án ugyancsak választóihoz intézett nyílt levelében; következik Andrássy nyilatkozata és Tisza viszonzválasza a Budapesti Hírlap 1906 március 11., illetve 13. számában.) Figyelmet érdemel e részben gr. Apponyi Albert jászberényi és Széll Kálmán szentgotthárdi beszámolója is a Budapesti Hírlap 1906 március 12., illetve 18. számában.

² Lukács László már 1895. jan. 11. (i Bánffy-kormány) óta volt pénzügyminiszter.

